
ÆDES CHRISTI
in Academia Oxoniensi

III 363. [illegible] har man (~~[illegible]~~) allerede bemærket følgden (Lautverschiebung) [illegible] Opdagelse og videnskabelige Udvikling eller med vore Tilføjelser [illegible]

Bidrag til den

danske Literaturs Historie

af

N. M. Petersen.

I.

Middelalderen.

Anden Udgave
ved Cand. mag. C. E, Secher.

Kjøbenhavn.
Fr. Wøldikes Forlag.
1867.

I. Cohens Bogtrykkeri.

Indhold.

Side

Den nyere danske Literatur.

Side

Udgiverens Fortale.

Første Bind af denne ny Udgave er trykt efter Forfatterens egen Omarbejdelse; mere har N. M. Petersen ikke efterladt sig omarbejdet. Det har været Udgiverens Ønske ikke at foretage Forandringer i de følgende Bind; men dette var umuligt. Der er hengaaet saa lang Tid imellem første og anden Udgave, at der er fremkommet en hel Del ny Oplysninger til enkelte Afsnit deraf, og til nogle af disse saa mange, at det hele maatte omarbejdes. Et videnskabeligt Værk maa have til Formaal at meddele, hvad der er sandt efter den Kundskab, man har paa den Tid, da det kommer ud. Intet kunde have været mere stridende imod Petersens Sandhedskjærlighed og imod den Aand, der har afpræget sig i hans Værk, end om Udgiveren med denne Pietet imod Bogstaven havde gjengivet det med de faktiske Urigtigheder, der i Mellemtiden vare oplyste. Man har bebrejdet Udg., at han ikke har ladet sig nöje med at sætte sine Rettelser som Rettelser, for at man strax kunde se, hvad Forf. selv havde skrevet, og hvad Udg. vilde have forandret eller tilföjet; men derved vilde Læseren have været nødt til først at læse det urigtige i Texten og derpaa Rettelserne i Anmærkningerne, noget som Forf. selv paa det stærkeste har udtalt sig imod. Imedens den faktiske Rigtighed er et Hovedkrav ved et videnskabeligt Værk, forandres eller svækkes paa den anden Side den Aand, hvori Bogen er skreven, det Totalindtryk, den gjör paa Hjærtet, ikke i mindste Maade derved, at slige Ting forandres. Grænsen for slige Rettelser er dèr, hvor Troskab imod Sandheden, som i höjere Grad er Troskab imod den hedengangne Forfatter, kræver, at den skal være. Vil man virke-

lig kalde det en Uret imod Forf., at Udgiveren, for ikkun at nævne ett Par Exempler, ved Hans Tavsen ikke har ladet staa i Texten, at han gik i Aarhus Skole o. s. v. og blev indskreven som theologisk Student i Kjøbenhavn, og derpaa sat i Anmærkn., at han har gaaet i Slagelse Skole og senere været Læsemester ved Universitetet, eller at Udg. har indsat i Texten, at Skuespillet Kortvending nu er udgivet, i Steden for: der kun er til i Haandskrift? Det er desuden jo ikkun undtagelsesvis og i faa Enkeltheder, især i de senere Dele af Værket, at Troskaben imod Sandheden har udkrævet större Rettelser.

Forfatteren havde i Haandskriftet til første Bind nyttet sin egen Retskrivning, hvilken Udg. allerhelst vilde have fulgt i alle Maader, da den i hans Öjne er den eneste rette; men dette lod sig ikke gjöre. Derfor maatte Udg. lade sig nöje med at følge den saa meget som muligt. For omtrent 15 Aar siden holdt Forfatteren en Række Forelæsninger over Modersmaalet og viste da, at dette er opfyldt af tyske Ord, hvilke han paa det alvorligste bad sine Tilhørere forskyde, saa vidt det lod sig gjöre, hvorhos han mindede om Vanens Magt, som de yngre med större Lethed end de ældre kunne løsrive sig fra, og han fremhævede, at man ikke maatte lade sig vildlede deraf, at de stundum fandtes hos vore bedste Forfattere, og han har aldrig gjort Undtagelse med Hensyn til tyske Ord, som han ogsaa selv var tilböjelig til at nytte. Af Ord, som han saaledes advarede imod, vare de med Forstavelsen Ge, ligesom han ogsaa gjorde opmærksom paa, at Forstavelsen Be ikke sjælden kan undværes; ligeledes advarede han imod slige Former som Grækenland, Ord som Opsigt for Opsyn, afsondre for søndre, mangle for fattes eller skorte, erindre for ihukomme eller mindes o. m. fl. Derfor har Udg. tilladt sig ogsaa i den Henseende at foretage adskillige Rettelser; ikke faa af hine tyske Ord havde Forf. selv undgaaet i sit omtalte Haandskrift. Ligeledes gjorde Petersen ogsaa i hine Forelæsninger opmærksom paa, hvorledes i mange Tilfælde det nordiske Stedord s i n var fortrængt af det tyske d e r e s og borde gjenoptages. I Haandskriftet til første Bind fandtes ogsaa sin meget oftere end deres i samme Tilfælde, hvorfor s i n er valgt dèr, hvor det efter Forfatterens Anskuelse maa kaldes det rette Ord.

Følgende ere de foretagne væsenlige Rettelser:

Andet Bind.

Morten Borup, 1ste Udg. S. 48, 2den Udg. S. 18: Morten Børup.

Niels Krag, 1ste Udg. S. 57, 2den Udg. S. 24: Klaus Krage.

Stephan Arndes, 1ste Udg. S. 35: om hvem det ellers hedder, at han trykkede i Lybek 1484 til henved 1509. 2den Udg. S. 9: om hvem man nu véd, at han trykkede i Lybek 1486 til sin Død 1519.

Peder Palladius, Visitatsbogen, 1ste Udg. S. 237: Nu er der næppe mere deraf tilbage end det haandskrevne Uddrag, som Biskop Harboe har gjort deraf paa Tysk. 2den Udg. S. 167: dette (Langebeks Exemplar) er (1866) fundet paa det kongel. Bibl...... Denne (Heiberg) har nu efter Haandskriftet udgivet Bogen.

Christiern Pedersen. 1ste Udg. S. 114, 2den Udg. S. 71. Her er tilföjet: Kort efter har han, ligesom senere i Udlandet, været Kongens Sekretær; thi man har et Kongebrev af 23. Febr. 1523, underskrevet af Christiernus Petri, secretarius.

Peder Lille (Litle). 1ste Udg. S. 135, 2den Udg. S. 87: Rettelse med Hensyn til hans Udenlandsrejser.

Povel Eliesen (Skriftet imod den Malmøske Reformats), 1ste Udg. S. 172 og 179, 2den Udg. 114—115: En udførligere Meddelelse af dette Skrifts Indhold og Rettelse med Hensyn til Haandskriftets Alder.

Hans Tavsen. Dette Afsnit er helt omarbejdet. 1ste Udg. S. 182—83: Han nævnes blandt Morten Borups Disciple, blev 1521 indskreven som Theolog ved Kbhvns Universitet, og paa Hjemvejen fra Wittenberg Magister i Rostock. 2den Udg. S. 123--24: Han synes at have gaaet i Slagelse Skole, blev 1516 indskreven som Student ved Universitetet i Rostock, 1517 Baccalaureus og 1519 Magister. Det følgende Aar holdt han her Forelæsninger over Aristoteles. I Oktbr. 1521 blev han Læsemester i Theologien ved Kbhvns Universitet.

Hans Mortensen Tøndebinder, 1ste Udg. S. 196—97, 2den Udg. 134—35. Her er tilföjet: Aarsagen til hans Tilnavn og hans omtrentlige Fødselsaar.

Peder Lauridsen, 1ste Udg. S. 204—5: Dominikanermunk. 2den Udg. S. 141—42: Karmelitermunk; kort Angivelse af Indholdet af hans Skrift „Malmø-Bogen“, som tidligere ansaas for tabt, og han nævnes som Forfatter af Lutheranernes Svar paa Prælaternes Klagemaal, Malmø 1530, hvilket Skrift i 1. Udg. tillægges Jörgen Sadolin.

Jörgen Jensen Sadolin, 1ste Udg. 206—7, 2den Udg. 143—44: Her er tilföjet, at han modtog Præstevielsen af H. Tavsen 1529 og efter dennes Afrejse fortsatte hans Gjerning i Viborg, ligesom og hans to Hustruers Navne.

Klaus Føerd og Niels Jensen Fædder, 1ste Udg. S. 273—74, 2den Udg. S. 197—98: Nöjere Oplysning om, at de to Forfattere ere forskjellige Personer, og at den sidst nævnte var Præst i Stege, tillige med hans Dødsaar.

Erik Krabbe til Bustrup, 1ste Udg. S. 277: Udgiveren af Saxo, Forfatteren til Rimkrönniken om Kong Hans. 2den Udg. S. 200: der fremkaldte en ny Udg. af Saxe.

Tredie Bind.

Dronning Charlotte Amalie, 1ste Udg. S. 17, 2den Udg. S. 12: Her tilföjes, at man ikke maa tage den store Ros over hendes Danskhed alt for bogstavelig; man kan kun sige, at hun var mindre udansk end adskillige andre Dronninger.

Den danske Adel, 1ste Udg. S. 22—23, 2den Udg. S. 17: Her ere Beskyldningerne imod Adelen med Hensyn til Udøvelsen af Jagtretten, end videre at den lod sine Bønder ride Træhesten, bortspillede Bøndergaarde med deres Beboere, rettede saaledes: De grusomme Jagtlove maa tilskrives selve Kongerne, eftersom Adelen den Gang sjælden ejede store Skove. Træhesten var ukjendt paa Hovedgaardene för det 18de Aarhundrede, og man véd ikkun ett Tilfælde, da nogle Herremænd (1611) spillede om sine Hovedgaarde og Godser. Derimod gjorde den tyske Adel i Holsten og Slesvig sig skyldig i Mishandlinger af sine Bønder og i et Overmod og en Ryggesløshed, hvortil man andensteds sjælden finder Mage.

Tyge Brahe, 1ste Udg. S. 225—27: Christoffer Valkendorf var i det mindste ikke hans Ven. De Forleninger, han efterhaanden havde modtaget, bleve ham fratagne. Avind forfulgte ham. 2den Udg. S. 169—70: Chr. Valkend. var maaske ikke hans Ven; men man maa ej glemme, at han var Finansminister. Et Brev, Tyge Brahe har skrevet til ham efter sin Bortfærd fra Fædrelandet, tyder dog ikke paa Uvenskab imellem dem. I ett Tilfælde i det mindste var det ikke uden skjellig Aarsag, at en Forlening fratoges ham. Ett af de Len, han havde, var de hellige tre Kongers Kapel i Roeskilde Domkirke, og dette lod han aldeles forfalde, saa at det maatte gives til en anden Lensmand, som vilde sætte det i Stand og vedligeholde det. Selv paastod han, at det kun var Avind, der forfulgte ham. 1ste Udg.: Man kaldte hans Hustru en Bislopperske, endskjöndt de uden Tvivl vare ægteviede og hun fødte ham otte Börn. 2den

Udg.: Om Tyge Brahe virkelig var gift, er et stort Spørgsmaal. Den Kvinde, som han kaldte sin Hustru, havde født ham otte Börn. 1ste Udg.: Christoffer Valkendorf sendte to Mænd til Hven o. s. v. 2den Udg.: Chr. V. skal have sendt to Mænd o. s. v.

Erasmus Lætus, 1ste Udg. S. 318—19: Da han ikke vendte tilbage, mistede han sin Professur, og drog endelig hjem for at dø. 2den Udg. S. 242—43: Her er udeladt, at han havde noget Baggesensk i sin Skæbne. Ved Universitetet var man utilfreds med, at han ikke selv varetog sit Embede. Flere af Professorerne vare uvenlig sindede imod ham, og disse fik ham nu fjærnet fra Universitetet. Da han, som det hed, for allehaande Lejligheds Skyld ikke længer kunde forestaa sin Profession, udnævntes i Maj 1574 en anden i hans Sted. Men derfor mistede han dog ikke Kongens Yndest. Denne havde givet ham et Kannikkedömme i Oslo, hvilket han beholdt tillige med et andet, han tidligere havde faaet i Roeskilde; desuden var han Sognepræst i Rødovre. Sine sidste Aar levede han i Fædrelandet.

Hans Svaning, 1ste Udg. 369, 2den Udg. 284: Her er tilföjet, at han opholdt sig ti Aar i Wittenberg, og at han 1539 blev Prof. i Rhetorik ved Kjøbenhavns Universitet.

Fjerde Bind.

Frederik den fjerde, 1ste Udg. 53: Skjöndt han talede Tysk og helst skrev dette Sprog, vare dog hans fornemste Raadgivere Danske, og med Danske besatte han de vigtigste Embeder. Han ophævede Vornedskabet i Sælland. 2den Udg. S. 36: Han talede Tysk og skrev helst dette Sprog; kun faa af hans Raadgivere vare Danske, og med Danske besatte han sjælden de vigtigste Embeder. Han ophævede Vornedskabet i Sælland, men indførte i Steden det langt haardere Stavnsbaand over hele Landet.

Ole Judichær, 1ste Udg. S. 163, 2den Udg. S. 114. Her er tilföjet: han var i Virkeligheden uskyldig.

Bartholomæus Deichmann, 1ste Udg. S. 164: En bitter Nemesis, thi uegennyttig var han i det mindste. 2den Udg. S. 116: Endelig indkom der til D. Vibe Breve fra nogle Præster, hvilke godtgjorde hans Uredelighed.

Femte Binds anden Afdeling.

Jens Krag Høst, 1ste Udg. S. 96, 2den Udg. S. 70: nogle Rettelser vedkommende Stiftelsen af Skandinavisk Literaturselskab.

Johan Herman Vessel, 1ste Udg. S. 414, 2den Udg. 307: Han har ikke, som der almindelig fortælles, været Huslærer hos W. Bornemann. 1ste Udg. S. 416, 2den Udg. S. 309: Verset: Han uden Drik o. s. v., er her rettet.

Tillæg og Rettelser.

Første Bind.

S. 10. J. L. Heibergs Udsigt over den danske skjönne Literatur er optrykt i hans Samlede prosaiske Skrifter, 3die Bd.

S. 49. Hvad var Saxo Grammaticus? og hvor er hans Grav? (i Indbydelsesskr. til de offenl. Examina i Nykjøbing Kathedralskole 1861) af C. Paludan-Müller.

Saxe, Absalons Klerk, af A. D. Jörgensen, i For Idé og Virkelighed, 1870. I, 244—277.

S. 88 Anm. 4. Kanuti episcopi Arhusiensis Tractatus de regimine pestilentico, se: Aarsberetn. fra det st. kgl. Bibl. 1, 82—109.

S. 107. Romantisk Digtning fra Middelalderen. Udg. af C. J. Brandt. I. (Ivan Løveridder. Hertug Frederik af Normandi. Flores og Blanseflor.) 1870.

S. 111. Om Hr. Michaels Skrifter se: Aarsberetn. og Meddel. fra det store kgl. Bibliothek, 1, 200—230.

S. 194. J. C. Hauch: Bemærkninger over nogle ved Kristendommen modificerede Oldtidsminder i vore Viser fra Middelalderen, med et kort Tillæg om disse Visers senere Skjæbne og Virkning. (Universitetsprogram.) 1866.

Andet Bind.

S. 11. Modus confitendi. De passione Domini. Et tabt dansk Skrift fra c. 1500, udg. paa ny af Chr. Bruun.* 1866. Jfr. Aarsberetn. fra det kgl. Bibl. 1, 175—76.

S. 35. Peder Svaves, Kong Frederik den førstes Svar paa Scheppers Skrift, sst. 332—33.

S. 36. Om Kristen Terkelsen Morsings Skrifter, sst. 365—68, og 370—72.

S. 37. Om Ole Gyldenmunds Skrifter, sst. 375—77.

S. 38—39. Hans Sjunesen. Denne Mands rette Navn er Jens Andersen Sinning. Han er ikke den samme som den Hans Sjunesen, der S. 192 omtales som Oversætter af Salomons Bøger og Tobiæ Bog. Se: H. F. Rørdam: Fire kjøbenhavnske Universitetslærere, i Nord. Universitetsskrift, Tillægshæftet til 10de Aarg. 1866, S. 36—42.

S. 40. Math. Gablers lat. Æredigt over Christian den anden, se: Aarsber. fra det kgl. Bibl. 1, 292—93.

S. 41 fgg. Hans Fransen, Johannes Francisci, se: Rørdam. Fire kbhvnske Universitetslærere o. s. v. S. 42—51.

S. 83. Om Kr. Pedersens Skrifter, jfr. Aarsberetninger fra det store kgl. Bibl. 1, 178—185, 200—211, 219—20, 231—39, 248—52, 261—63, 380—85; 2, 1—32, 56—59, 65—67.

S. 89. Hortulus synonymorum, se: Aarsber. fra det kgl. Bibl. 1, 283—87.

S. 99. Christian den andens Ny Testament, sst. 1, 315—31.

S. 101. Christian den andens Brev til Johan Wendlandt, se: Aarsberetn. fra det kgl. Bibl. 1, 337—39.

S. 104. Paulus Eliæ og Martin Reinhard, af A. Heise, i Ny kirkehist. Saml. 5, 273—301. — Om Povel Eliesens Skrifter se: Aarsberetn. fra det kgl. Bibl. 1, 253—54, 339—48, 362—64; 2, 35 fg., 40 fg.

S. 122. Hans Tavsens Proces for Herredagen i Kjøbenhavn 1533 og den Skibyske Krönnike, af C. T. Engelstoft. Hist. Tidsskr. 3. R. 6, 1—67. — Studier til Benyttelse og Bedömmelse af nogle Kildeskrifter til nordisk Historie, af Prof. Paludan-Müller, sst. S. 299—407.

S. 134. Endnu et Par Aktstykker til Hans Tavsens Historie, Ny kirkehist. Saml. 4, 840—42. — Smaaskrifter af Hans Tavsen (7 Skrifter), udg. for det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog ved H. F. Rørdam. 1870. Om Hans Tavsens Skrifter se: Aarsberetn. fra det kgl. Bibl. 1, 359—61, 372—74; 2, 37 fg.

S. 135. Om Klaus Tøndebinders Psalmebog se: Aarsberetn. fra det kgl. Bibl. 1, 368 og 385.

S. 136. Om Frans Vormordsens Oversættelse af Davids Psalmer, sst. 1, 351—58. — Disputats om gejstliges Giftermaal, sst. 2, 33—35.

S. 141. Malmøbogen af Peder Laurenssen, udg. for det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog af H. F. Rørdam. 1868.

Om Peder Laurenssens Skrifter se: Aarsberetn. fra det kgl. Bibl. 1, 377—78, 398; 2, 72—79.

S. 143. Om Jörgen Sadolins Skrifter se: Aarsberetn. fra det kgl. Bibl. 1, 402 fg. Luthers lille Catechismus, oversat af

Jörgen Jensen, sst. 2, 48—55. Den Augsburgske Confession af J. Sadolin, sst. 2, 61—63. — Den Malmøske Beretning og den Viborgske Beretn. om Herredagen i Kbhvn. 1530, sst. 1, 406—10.

S. 144. Om Kristen Skroks Sermon om Præsternes Ægteskab, sst. 378—80.

S. 146. Disputats imellem Borgemester Jep Nielsen og Kantor Adser Pedersen, sst. 404.

S. 152. Vigilies, oversat paa Dansk, se: Aarsberetn. fra det kgl. Bibl. 2, 25 fg.

S. 157. En kort Underviisning at forholde dem, som ligge i deres Helsot. Af Thomas Venatorius. Efter en Udgave af 1529 paa ny optrykt (af Chr. Bruun). 1865. — Aarsber. fra det kgl. Bibl. 1, 392.

S. 192. Om de Danskes Studeringer i Wittenberg, ved H. F. Rørdam, i Ny kirkehist. Saml. 5, 70—98.

S. 196. Luthers Huspostille, fordansket af Peder Tidemand. Efter den første Udg. af 1564 paa ny udg. af T. S. Rørdam. 1868.

S. 200. Broder Russes Historie 1555. Udg. paa ny med en Indledning af Chr. Bruun. 1868.

S. 201, Anm. 3. Om Knud Pedersen Gyldenstjerne se: Et Bidrag til den danske Psalmehistorie, af H. F. Rørdam, i Ny kirkehist. Saml. 5, 428—35.

S. 219. Psalmebøger fra Reformationstiden, udg. af Chr. Bruun. 1—2. Bd. 1865—66. — Efterretninger om Mag. Tyge Asmundsen, Biskop i Lund, af H. F. Rørdam, i Ny kirkehist. Saml. 5, 326—38.

S. 220. Viser fra Reformationstiden, udg. af Chr. Bruun. 1864.

S. 224. Ludus de Sancto Kanuto duce, et fædrelandshistorisk Skuespil fra Reformationstiden, udg. for det kgl. danske Selskab o. s. v. af S. B. Smith. 1868.

Tredie Bind.

S. 22. Leonora Christina Ulfelds „Jammers-Minde", en egenhændig Skildring af hendes Fangenskab i Aarene 1663—85, udg. af S. B. Smith, 1ste og 2den Udg. 1869. — Leonora Christina paa Maribo Kloster, nogle Optegn. af en samtidig, medd. tilligemed 6 Breve fra Leonora Christina selv, af S. B. Smith, i Danske Saml. 5, 209—35. Nogle Breve til Oplysning af Korf. Ulfelds og hans Families Historie, medd. af J. A. Fredericia, i Danske Saml. 6, 221—43. — „Jammers-Mindet" er udkommet paa Tysk. 1871.

S. 60. Jfr. R. Nielsen: Synspunkter for Begrebet Folkekirke, i For Idé og Virkelighed 1870, I. S. 105—35.

S. 76. Bidrag til de filippinske Bevægelsers og til Dr. Niels Hemmingsens Historie, af H. F. Rørdam, i Ny kirkehist. Saml. 5, 252—326.

Et lidet Bidrag til Dr. Niels Hemmingsens Historie, ved Joh. Grundtvig, sst. 742—53.

Nogle Breve til Fru Birgitte Gjøe 1563—73, Ny kirkehist. Saml. 4, 567—83.

S. 91. En Skildring af Biskop Jesper Brochmand som theologisk og asketisk Skribent, af Dr. E. F. Koch, sst. 667—788.

S. 133. Biskop Jens Dinesen Jersin. Bidrag til Danmarks Skole- og Kirkehistorie i det 17de Aarhundrede, af S. M. Gjellerup, 1868—70.

S. 151—52. Om Anders Krag se: Fire kjøbenhavnske Universitetslærere, af H. F. Rørdam, i Nord. Universit. Tidsskr. Tillægshæftet til 10de Aarg. S. 55—62.

S. 176. Tyge Brahe, en historisk Fremstilling efter trykte og utrykte Kilder, af F. R. Friis. 1871.

Tychonis Brahe Dani Observationes septem Cometarum. Ex libris manuscriptis qui Hauniae in Bibliotheca Regia adversantur. Nunc primum edidit F. R. Friis. Hauniae 1867. IVto.

Tyge Brahes Haandskrifter i Wien og Prag, medd. af F. R. Friis, i Danske Saml. 4, 250—68.

S. 179. P. J. Flemløses Elementiske og jordiske Astrologi om Luftens Forandring. Trykt paa Uranienborg 1591, paa ny udg. af F. R. Friis. 1865.

S. 195. Om den ny Udgave af Ole Vorms latinske Brevvexling se: Danske Saml. 5, 96. Ole Vorms Testament, sst. 377—78.

S. 207. Oluf Borck, en literærhistorisk-biografisk Skildring af E. F. Koch. 1866.

S. 222. Erindringer om den danske Videnskabsmand Niels Steensen, ved J. Wichfeld, i Hist. Tidsskr. 3. R. 4, 1—108.

S. 314. Breve fra Johannes Stephanius til Biskop Mogens Madsen i Lund, i Ny kirkehist. Saml. 5, 195 fgg.

S. 316. Klaus Christoffersen Lyskanders Levnet samt hans Bog om danske Skribenter, ved H. F. Rørdam. 1868.

S. 361. Nogle Optegnelser af Danevirkevisens Forfatter Hr. Laurids Olufsen Kok, i Ny kirkehist. Saml. 4, 455—58.

S. 381. Gravskrift over Mag. Hans Been, i Ny kirkehist. Saml. 5, 775—76.

S. 408. Mag. Hans Mikkelsen Ravn, et Bidrag til den danske Literaturhistorie i det 17de Aarhundrede, af H. F. Rørdam, i Hist. Tidsskr. 3die R. 4, 495—584.

S. 460. Jfr. Lidt til Karakteristik af Griffenfeld, i Ny kirkehist. Saml. 5, 769—73.

S. 462. En græsk Roman som dansk Folkebog, af C. Elberling, i For Idé og Virkelighed 1870. I. 370—76.

S. 510. Jfr. Engelske Instrumentister ved det danske Hof paa Shakespeares Tid, af K. V. Ravn, i For Idé og Virkelighed, 1870. I. S. 75—92.

S. 527. Isaks Giftermaal, af Hans Thomsen Stege, er ikke et dramatisk, men et Opbyggelses-Skrift, se: Danske Saml. 5, 95—96.

S. 528. Grevens og Friherrens Komedie, en dramatisk Satire fra Christian den 5tes Tid (af Otte Skeel til Vallø), udg. af S. B. Smith. 1871.

Et Par Scener af det gamle danske Skuespil De mundo et paupere, meddelte af S. B. Smith, i Danske Saml. 6, 195 fgg.

Fjerde Bind.

S. 103. Biskop C. Worms Betænkning om Opførelse af en Passionskoncert, i Ny kirkehistor. Saml. 4, 458—59.

S. 218. Falsteriana. C. Falsters Historie og danske Brevvexling. Ved Chr. Bruun. 1869.

S. 284. Et latinsk Digt af Iver Rosenkrands (om Kjøbenhavns Ildebrand 1728), meddelt af Chr. Bruun, i Danske Saml. 4, 372—74.

S. 289. Hovedskriftet om F. Rostgaard er: Chr. Bruun: Frederik Rostgaard og hans Samtid, 2 Dele, 1870, hvortil høre Aktstykker, 1ste Bd. 1871.

S. 297. Psalmer og aandelige Sange af H. A. Brorson, ved L. R. Tuxen. 1865.

S. 351. P. J. Phønixberg, af Werlauff, i Hist. Tidsskr. 3die Række, 2det Bind, S. 1—27 og 259.

S. 368. Til Epistola ad virum perillustrem: C. G. Elberling, Holbergiana quædam, i Danske Samlinger 3die Bd. S. 273 fgg. 4de Bd. S. 375.

S. 371. Det Brev, Chr. Bruun har ejet, tilhører nu det store kgl. Bibl.

S. 375. Lettre d'un Danois à un Français, concernant le Baron d'Holberg, et ses ouvrages, à Copenhague. Meddelt af Chr. Bruun, i Danske Samlinger, 6, 209—20.

A. Legrelle, Holberg consideré comme imitateur de Molière. Paris 1864. Anmældt af C. W. Smith, i Fædrelandet 1864, Nr. 262—64.

S. 406. Rostgaards Klage over Peder Paars med Bilag er trykt

i: Chr. Bruun, Ludvig Holbergs Peder Paars, et Afsnit af en Holbergsk Bibliografi. 1862.

S. 423. Ludvig Holbergs Peder Paars, 1862, og Frederik Rostgaard og hans Samtid, S. 198—209. — E. C. Werlauff, Oplysninger til Peder Paars, i Dansk Maanedsskrift, 1862, 2det Bd. S. 373—92. — F. L. Liebenbergs Udgave, med Anmærkn. og 6 Tegninger af Marstrand. 1863.

S. 432. Chr. Bruun: Ny Bidrag til Oplysning om den danske Skueplads i dens første Aar, i Danske Saml. 3, 1 fgg.

S. 479. J. R. Paullis Politiske Kandestøber. Paa ny udg. ved F. Bætzmann. 1867. To Exemplarer af den første Udgave ere bevarede, ett komplet i Kristiania Universitets-Bibl. og ett noget defekt i det store kgl. Bibl. i Kbhvn.

S 481. Holbergs Komedier ere udg. i 3 Bind af F. L. Liebenberg. 1869—71.

S. 492. Epigrammerne ere udgivne med tilföjet Oversættelse paa Norsk (af C. Müller). Throndhjem 1863.

S. 493. R. Nielsen: Om Holbergs Kirkehistorie og Theologi. Et Bidrag fra Fortiden til at belyse Nutiden. 1867. — Til Holbergs Kirkehistorie, udg. af Liebenberg, har Prof. R. Nielsen skrevet en Indledning, S. I—XLV.

S. 507. Elberlings Udgave af Iter Nicolai Klimii er anmældt af C. W. Smith, i Dansk Maanedsskr. 1866, 2 Bd. S. 389—96.

S. 526. Om Holbergs Jordegods se Soransk Tidsskrift, 1, 16—19.
Et Brev fra J. P. Anchersen til Joh. Ludv. Holstein i Anledning af Holbergs Testament, sst. S. 145—48.
Om Holbergs Bogsamling se: Fortegnelse over en Del af L. Holbergs Bibliothek. Samlet og udg. af Chr. Bruun. 1869.

S. 530. Mindre Poetiske Skrifter, udg. af F. L. Liebenberg (med Anmærkn.). 1866.
L. Holbergs Udvalgte Skrifter ved H. Lassen. 2 Dele. Kristiania 1860—62.

S. 540. Om Holbergs Boliger: Epistlerne, 2det Bd., Bruuns Udg. S. 409—10.

S. 576. G. Ljunggren: Studier öfver Holberg, i Nordisk Universitets-Tidsskrift, 9de Aarg.
H. Lassen: Holbergs Karaktér og Meninger, i Folkevennen, 12te Aarg., S. 115—133, 153—170 og 292—310. Kristiania 1863.

Femte Binds første Afdeling.

S. 171. Et Brev fra Johan Nordal Brun til P. F. Suhm (Bynæsset d. 22de Jan. 1777), medd. af L. Daae, i Nye kirkehist. Saml. 5, 174—76.

S. 176. Breve fra Biskop Balle til Geheimeraad Schack-Rathlou, medd. af A. Crone, i Danske Saml. 6, 244—62.
S. 287. Knud Lyne Rahbek. Et Mindeblad af Fr. Barfod. 1861.
Knud Lyne Rahbek og hans Samtid. Mindeblade, udg. af P. C. Zahle. 1861.
Erindringer fra Bakkehuset, af J. M. Thiele. 1869.
Kamma Rahbek og hendes nærmeste Omgivelser. Af N....h. 1868. (i Aftenlæsning og særskilt).
S. 309. Peter Andreas Heiberg, et efterladt Arbejde af Christen Thaarup, i Histor. Tidsskr. 3die R., 2, 107—258.
S. 318. Malte Bruun, af J. Rée, i Fædrelandet 1868, Nr. 45—46.

Femte Binds anden Afdeling.

S. 39. Chr. Colbjörnsen, af J. Rée, i Fædrelandet 1867, Nr. 24—25.
S. 307. Udvalgte Digte af J. Evald. Med en Indledning af J. C. Hauch. 1870.
S. 317. Udvalgte Digte af J. H. Vessel. Med en Indledning af J. Lie. 1870.
S. 425. Baggesen og Oehlenschläger. Literaturhistorisk Studie af Kr. Arentzen. 1870. — To Breve om Baggesen og Oehlenschläger, i Fædrelandet 1869, Nr. 23—25.

Forord.

1. Indledning. Literaturhistoriske Skrifter.

Da jeg i Oktober 1847 begyndte at samle til dette Skrift, tænkte jeg ikke paa at udgive noget deraf. Den oldnordiske Literaturs Historie tiltrak mig langt mere. Min Livsstilling krævede imidlertid Samlinger og Udsigter til det mundlige Foredrag. Efter at det, der saaledes blev til i enkelte Partier, som det ubarmhjærtige Öjeblik fordrede, efterhaanden havde samlet sig i större Grupper, der ligesom af sig selv indgik en Forening, de længe havde længets efter, følte jeg i mit Sind et Kald, en Paamindelse, som jeg ikke torde overhøre, en Opfordring til at bearbejde vor Literaturs Historie med en saadan Udførlighed, at i det mindste dens betydeligste Fenomener viste sig i deres Sammenhæng. Thi saa mangfoldige Efterretninger og Samlinger der end haves til vor Literaturs Oplysning, var det dog endnu ikke faldet nogen ind, eller havde lykkets nogen, at udgive en fuldstændig dansk Literaturhistorie. Det er noget vidunderligt: at have en Literatur og ikke dens Historie; men det var vor Skjæbne. Der ligger derfor noget i flere Henseender karakteristisk i Molbechs Udbrud, da det første Hæfte af mine Bidrag kom ham tilhænde: Det kunde jeg have gjort for sytten Aar siden. Heller ikke hos mig modnedes den Beslutning at fuldende et Arbejde af en saa vanskelig Natur för efterhaanden; en Opfordring fra Samfundet til den danske Literaturs Fremme troede jeg mig endnu ikke i Stand til at efterkomme; og først efter at Prof. Westergaard som Sekretær i den Historiske Forening, i Følge hvis Love en udførlig dansk Literaturhistorie var et af de Arbejder den vilde fremme, henvendte sig til mig, lovede jeg at gjöre et Forsøg, hvortil mine Kræfter i Grunden vare altfor svage.

Til at styrke mig deri var Følelsen af Pligt ikke tilstrækkelig; Pligten mægter kun lidet uden Kjærlighed, som ene er den, der beaander Kundskab. Men min Kjærlighed vilde kun sige lidet, den maatte være ligesaa stærk, ligesaa fyldig hos mine Læsere. Begge maatte mødes i Tanken paa Kundskabens Uundværlighed for Folket.

Naar allerede den nordiske Höjsang siger, at Mand er Mands Gammen, hvor meget mere maa ikke da Tanken vende sig hen til det Folk, i hvis Skjød vi fødtes, til det Tungemaal, i hvilket vi fik Bevidsthed, til Modersmaalet i Fædrelandet, til det Folkefærd, hvis aandige Bedrifter ere nedlagte i vor Literatur. Hvad vi nu have, have vi fra det som noget givet, noget overleveret, noget forplantet, og det maa nødvendig være saa, förend det bliver noget erhværvet. Af dette Folks hidtidige Færd afhænger vor Fremgang, og af den Maade, hvorpaa vi opfatte den, vor Udvikling. Ved at betragte denne dets Færd skuer man ind i Tiden, ikke fremad, men tilbage; og just det har sit Gode, sin Tryghed, sin Fred. Nutiden, hvori Tilkomsten ligger skjult, sætter ofte de heftigste Lidenskaber i Bevægelse; Haabet og Frygten fremkalder Uro. Beskuelsen af det forgangne er derimod forbunden med en betryggende Ro. Sjælen ængstes ikke for det uvisse, den skal gaa imøde, men kun for det utilforladelige i sin Kundskab. At vinde denne Kundskab er en Vederkvægelse; og det Sind, som Nutiden prøver, vil finde Lise ved at beskue Fortiden, der ikke skrækker, men advarer. Men den Advarsel, den Indsigt, der vindes ved et klart og oprigtigt Billede af det forsvundne — det er et Haab, som vel enhver retsindig Forsker tör nære — vil heller ikke være uden Frugt for Nutid og Fremtid. Have Digterens og Granskerens Tilbageblik paa langt bedre Tider, paa Nordens bedste Poesi og Historie, ikke haft en stor og velgjörende Indflydelse paa den nærværende Slægt? skulde da en Fremstilling af vor egen Literaturs Udvikling, hvor ringe og mangelfuld end denne Literatur kan have været og hvor ufuldkommen end den første Fremstilling deraf maa blive, ikke i mange Henseender blive opvækkende for den yngre Slægt, for hvem denne Kundskab næsten er et ubekjendt Land? Skulde et Overskue af det danske Folks boglige Virksomhed, ved hvilket der tilvejebringes en Forbindelse imellem hin Fortid og denne Nutid, blive uden Indflydelse paa Folkets Fremtid? Kan der ikke, selv i Grus, ligge Hvættestene skjulte, der kunne befordre en ny Granskning eller en ny Digtning? Er noget godt lagt hen, lagt tilside, ligger det skjult i en Dynge af mangehaande Ting, som ingen gider røre ved, saa gjör man jo vel i, at drage det frem paa ny, at rense Dyngen med Kasteskovlen, at skille det fine og det grove, det brugelige og det ubrugelige, ved Harpen. Ogsaa i vor Literatur maa der ligge Frøkorn, der have været ligesom begravede i hundrede Aar og mere, men som ved Hjærtets Varme og Aandens oplivende Sol atter kunne spire. Er der end meget, som vor Tid vil forskyde, foragte, ja fordömme, saa hører jo til den gode Kundskab ogsaa Kundskab om det slette;

og man lærer ikke at kjende sit Folk alene af dets Dyder, men ogsaa af dets Lyder, af dets Bestræbelser, dets Formaal, dets Kamp og dets mangen Gang skuffede Haab. Endelig er det jo, for at bruge Bulwers Ord, en Pligt, som vi skylde de døde, af og til at vende os bort fra Verdens stöjende og fornødne Sysler, for med en gavmild Urne at vande de Lavrbær og Blomster, som taknemmelige Fædre plantede paa deres berömmelige afdødes Grave.

Var der end saaledes i Kjærligheden til mit Folk og dets Sprog Opmuntring nok for mig til at begynde en Vandring igjennem vor Literaturs lidet besøgte Egne, saa mødte der allerede ved Begyndelsen saa mange Vanskeligheder, at denne Kjærlighed maatte være udholdende, naar den skulde vare ved til Enden. For den ældre Tid var lidet behandlet med tilbørlig Omhu. Materialierne laa vidt adspredte uden Forbindelse, og ingen Vejledning, naar man ikke vil regne nogle törre Registre dertil, var forhaanden. Der maatte søges Oplysninger, som vedkomme den blotte Bogkundskab. Ingen Bogfortegnelse over Skrifter för Holbergs Tid ydede nogen Sikkerhed for et Skrifts Tilværelse, ikke engang for dets Titel, endsider Oplysning om dets Indhold. Tømmerværket maatte samles, hugges til, föjes sammen og rejses op, förend der kunde tænkes paa at udfylde Murene, at glatte Væggene, at betrække dem og at smykke Salen, for endelig med Glæde at kunne leve deri. Men dette Haandværksarbejde er en lidet lystelig Gjerning, som den borde være fritaget for, der har gjort Literaturens Forholde, Udvikling, Indhold og Aand til sit Formaal; den, for hvem den nøgne Bogkundskab altid maa være et Middel, ikke et Öjemed; ingen kan paa en Gang være Haandlanger, Svend og Mester. Mangen Gang træt og mødig af at opsøge det skjulte, at gjennemlæse det smagløse, at overtænke det uhyggelige, fandt jeg dog, naar jeg lagde mit Arbejde bort, og tyede til Verden, heller ikke i den stort andet end Tomhed; og naar jeg da vendte tilbage til Literaturen, saa jeg i den, som i Livet, at hvor Høsten er ringe, er Glæden desto större over ethvert fyldt Ax. Ved denne Axsamling, det maatte jeg vel vide, gik jeg som en fattig Mand paa Udkanten af den rige Mands Ager, paa Skrænten af Evropas righoldige Literatur. Udbyttet, det kunde jeg vel vide, maatte nødvendig i mange Dele blive lidet, Skildringen altsaa mager, ja utilgivelig tör; men Undskyldningen derfor ligger allerede i Æmnets Natur. Ingen venter, at Forskeren skal plukke duftende Lilier paa øde Heder eller forvandle en Bondehaves enkelte Blomster til fyldte; den erfarne ved, hvilken Forskjel der er, naar det righoldige og böjelige Stof former sig af sig selv, og naar det sprødt og springfærdigt hvert Öjeblik falder i

Stykker under Hammerens Slag. Det var en stræng Lov, jeg havde givet mig selv, at se alt hvad jeg kunde overkomme og intet at vrage forud, men der laa igjen Trøst i den Tanke, at jeg maaske lettede Søgningen for mangen en Efterfølger, og at alt som Arbejdet skred fremad, blev Vejen mere banet, Udsigten lysere, Udbyttet friskere og lettere at vinde.

Naar Sindet var enigt med sig selv, at her var et Arbejde, der var værdt at udføre og som med behørig Flid kunde udføres, opstod Spørgsmaalet om dets Behandling. For det første maatte dets Omfang betænkes. I hvilken Forstand skulde man her tage Ordet Literatur, i den fulde Udstrækning eller i en indskrænket? Der er talt meget om en Nationalliteratur, som omfatter alt hvad der er nedlagt i Modersmaalet og kun det; og alle, saavidt jeg kunde mærke, tænkte kun paa den, og lode næsten haant om nogen anden. Med Hensyn til Videnskaben hedder det jo ogsaa, at dens Indbegreb ikke hører til Literaturen, förend det er blevet et Element i den almindelige Dannelse, og endda kun naar det tillige kan foredrages saaledes, at Sprogets Udvikling, ikke den videnskabelige Terminologi, men det populære Sprog, bliver en væsenlig Betingelse. Det er let at se, hvorfra denne franske Anskuelse er kommen; ved at holde sig til den, kan man temmelig næmt komme fra Tingen; men den er som saa meget andet, der bringes til Torvs hos os, og gaar let af, en Anskuelse, der kan have Hjemmel for sig i andre selvstændige Literaturer, men ikke i vor, der hverken passer med vor Literatur, vort Sprog eller med vore Forholde, og ikke kunde fremkalde andet end en aldeles ensidig Opfattelse, som endda kun for den nyeste Tid har nogen Gyldighed. Skulde jeg kun optage Skrifter, der ere forfattede i Modersmaalet, saa vilde jeg i Middelalderen ikke have haft noget at gjöre med Saxo Grammaticus og Svend Aagesen, der dog vare danske Historieskrivere, saa skulde jeg heller ikke omtale den første danske Sproglære, efterdi den er skreven paa Latin, saa maatte Evropas Vidundere, Tyge Brahe og Bartholinerne, forblive i deres Glemsel, eftersom deres Skrifter just ikke have bidraget til Modersmaalets Berigelse, saa maatte Danmarks störste Theolog, Niels Hemmingsen, der kun har forfattet et betydeligt Skrift i Modersmaalet, kun i Forbigaaende berøres, saa vilde hverken Schlegels Der Fremde eller Cramers Nordische Aufseher, skjöndt disse Skrifter bleve forfattede i Danmark og afhandlede nordiske Æmner, faa Plads i vor Literaturs Historie, o. s. fr., saa skulde det faa Udseende af, at alt hørte os oprindelig til, og ingen skulde af det kunne se, hvor meget der er vort eget, og hvad vi skylde fremmede. At forbigaa med Tavshed eller at behandle som en Biting, hvad der i Aarhund-

reder har hædret Danmark, for ene at dvæle ved Modersmaalets Frembringelser, vilde kun være Tilfredsstillelse for en sygelig Patriotisme, der higer efter Hæder, hvor den ingen havde; og Modersmaalets Skjæbne, hvortil ogsaa dets Fornedrelse hører, der først bliver klar ved sine Modsætninger, vilde heller ikke stilles i sit fulde Lys. Hvad Videnskaben angaar, saa hører væsenlig til Literaturens Oplysning den Maade, hvorpaa de strænge Videnskaber ere optagne og behandlede, forsömte eller berigede, ved os selv eller som Laan. Hvis kun den indviede kan trænge ind i deres Indre, saa kunne de dog opfattes historisk i deres vigtigste Opdagelser; og de Mænd, der i denne Henseende have udmærket sig, høre ikke til sit Folks ringeste Velgjörere. Imellem dem og den øvrige Del af Literaturen finder en Vexelvirkning Sted, som kun den kan overse, der løber let hen ad Overfladen, og ikke trænger tilbunds i sin Indsigt; kun af deres Historie kan det begribes, hvorfor Theologien i lang Tid var saa borneret og Poesien saa uendelig afmægtig. Naar endelig Sprogets kunstrigtige Behandling skulde være et afgjörende Kriterium for det videnskabeliges Optagelse, saa vilde jo for den ældre Tid næsten alt og selv for den nyere meget falde ud af Literaturens Historie, hvilket dog i en eller anden Henseende har Betydning, i alt Fald ved sin Ælde; en gammel Regnebog maatte uundgaaelig ligge rent udenfor Betragtningen, thi den følger vist nok sin egen Terminologi, og har sagtens ikke virket betydelig til at uddanne det populære Sprog. Kort, ved at gjöre denne Anskuelse gjældende vilde man nødvendig faa et ganske mangelfuldt og tildels falsk Begreb om Literaturens og gjennem den om Folkets Udvikling i det hele. Strax fra først af stillede jeg mig derfor det Formaal for Öje: ved et tro Billede af hele Literaturen at give et Billede af Folket. Ingenlunde faldt det mig ind, at dette Maal saa lige kunde naas, mindst at det kunde naas ved e n Mands Kræfter (jeg begynder jo kun, sagde ogsaa Fermat); men attraas maatte det, og e n Mand maatte attraa det, thi en Samvirken af flere har til alle Tider vist, at Enkelthederne altfor let blive til Hovedsag og at Enheden adsplittes.

Efter at have bestemt Omfanget af Literaturen, kommer man nødvendig til at gjöre sig Rede for Anskuelsen af dens Behandling. Mine Bemærkninger derom maa tale for sig selv; at de skulde billiges af alle, vilde være den forunderligste Ting af Verden. Naar Forbindelsen af tvende saa forskjellige Ting, som det indre og det ydre, var, som jeg forhen har bemærket, nødvendig, naar Bogkundskaben ikke kunde forudsættes, men maatte meddeles tilligemed Betragtningen af Indholdet, saa er der en Ting, som altid vil kræves, og som jeg i det mindste altid vil

attraa: Troskab i det smaa som i det store. I sig selv er den uopnaaelig. Naar dernæst Hovedsagen altid maa blive, at gjöre Fremstillingen saa objektiv som muligt, det vil sige, saa uafhængig som muligt af særegne forudfattede Forestillinger og Meninger, saa beror denne objektive Fremstilling netop paa Livets og Troens og Tænkningens og Fantasiens ideelle Opfatning. Intet er almindeligere, end at Literaturens Historie hænger sig fast i en eller anden Anskuelse af Christendommen, hylder et eller andet filosofisk System, har en eller anden faststaaende Mening om Poesiens Væsen, og fælder sin Dom over Forfatteren derefter. Snart sættes Kristendommens Væsen i et eller andet Dogma, som Kristi Guddom (dieu l'homme), snart er der ingen Tænkning mulig udenfor Kantianismen, snart kastes det beskrivende Digt aldeles ud af Poesien, o. s. fr. Derved fremkommer nødvendig en vis Skjævhed, som forvansker det givne og enten ophöjer eller fornedrer det mere end Ret er. For at undgaa denne Ensidighed er det nødvendigt at stille sig over al Vedtægt, at bortlægge enhver Fordom, og det vil kun være muligt for den, der virkelig ved en lang Erfaring har vundet Overbevisning om alt det vedtagnes Ugyldighed ved Siden af de evige Idealer. Hvor lidet jeg end var i Stand til at gjöre dette, det var jeg mig bevidst, at Sandhed og Skjönhed vare de Formaal jeg hyldede, og derom havde jeg ingen Tvivl, at om end al menneskelig Kundskab bör ske sin Ret, saa er dog kun den poetiske Fuldendelse, det vil sige Ideens og Formens Harmoni, Fuldkommenhedens Spejl; og foran dette Spejl maa al aandig Frembringelse stilles, naar den ret skal vurderes. Forenede maa Sandhed og Skjönhed i Særdeleshed aabenbare sig i Religionen, Filosofien, Historien og Poesien. Fremhæves maa de, og i dem maa der ingen Fordom taales, ingen Smagløshed være tilhuse. I Følge heraf kræver den Maalestok, jeg har anlagt, mere til Literatur end Bogtitler, mere til Historie end Fakta, mere til Poesi end Form, mere til Filosofi end Kunstord, mere til Religion end Troslærdomme. Den sætter Livets Öjemed ene og uforanderlig i Opfyldelsen af den guddommelige Villie. Den tilhører derfor ingen Sekt, intet Parti, og er uafhængig af alle filosofiske Systemer. Den anfægtes hverken af Rationalisme eller Pietisme eller andre deslige Troens Udskejelser. Den erkjender, at paa Anskuelsen af Kristendommen beror Dommen over al menneskelig Daad, men den finder ikke Kristendommen virkeliggjort i nogen Kirke. Allerede i den historiske Kristendoms første Morgenrøde blev Kristi Liv opfattet ikke blot som Historie, men tillige som Menneskehedens ypperste Digtning. Disse Elementer maa ikke forblandes saaledes med hinanden, at det ene fortærer det andet, hvilket dog i alle kristne Kirker

mere eller mindre har været Tilfældet. Den sande Kristendom maa søges hvor den er, i Evangeliet selv; men i selve Evangeliet, som en senere Sagnopfatning, ligger den indhyllet i temporære og lokale Tilsætninger og maa renses fra alle jødiske og hedenske Elementer. Historiske Ting maa historisk begrundes; dem kan ingen subjektiv Tro give Tilværelse. Kristendommen er imidlertid ikke blot Historie; den er et Ideal, der kun virkeliggjöres ved Tilnærmelse, hvilken enhver attraar i den Kirke, hvori han er indlemmet. Idealet, ikke blot hin eller denne kirkelige Form, maa haves for Öje, naar Literaturens Ydelser skulle stilles i deres rette Lys. Ligeledes Religionens Forbindelse med og Gjennemtrængning af den rene Videnskab, der skrider frem fra den ene Enkelthed til den anden, indtil endelig ogsaa den støder sammen med det fælles Maal, Guds Forherligelse. Men om endog saaledes alle literære Ydelsers endelige Maal ufravigelig er fattet, om end deres Fremstilling tilsidst gaar ud paa at vise, i hvilke Retninger de skride frem imod Maalet, som er Guds Riges Virkeliggjörelse paa Jorden, saa fører dog ethvert Skridt ind i Mangfoldighedens Rige til en öjeblikkelig Fortabelse i den; saaledes er nu engang Livet. Og her er det, at Forskningen bliver mere eller mindre individuel; her føre altsaa Meningerne for en Tid Herredömmet. Her beror meget paa et skjönsomt Valg, meget endog paa tilfældige Fund, fordi absolut Sandhed og Fuldstændighed ikke altid ere at opnaa i Mangfoldighedens uigjennemsigtige Blanding. Her maa det være Forskeren tilladt at fejle, naar han kun meddeler saa meget, som kræves til over det hele at fælde en retfærdig Dom. Her maa han overlade til Læseren ved egen Forskning at udfylde det manglende, at rette det skjæve, at afrunde det uformelige, og saaledes at fortsætte og fuldende den begyndte Gjerning.

Endelig kom det an paa Stoffets Ordning, der for störste Delen maatte opfattes fra ny af, dets Afdeling i Perioder og andre Midler til at vinde Oversigt over det hele og det enkelte. Her mødte de sædvanlige Vanskeligheder, som udgaa fra den historiske Fremstillings Natur. I Folkenes Liv og i Videnskabernes finder en periodisk Udvikling Sted; Sövn og vaagen Tilstand afvexle, der er en Stilstand, en Tilbagegang, en Fremgang. Til en Tid pavsere nogle Stemmer, medens andre höjrøstede synge Solo, og undertiden forene de sig alle i et kraftigt Kor. Men den historiske Fremstilling kan ikke, som den musikalske, stille de samtidige Stemmer over og under hinanden. Paa dette Anstød strander al historisk Kunst; og dog vil ingen ægte Historiker lade sig nöje med, som de fleste, at gjöre den kronologiske Orden til Grundlov. Indholdet selv, og ikke Tiden,

maa bestemme og begrænse Ordningen; men Indholdet deler sig atter i et almindeligt og mange særegne. Det almindelige har sine voxende og aftagende Perioder, medens det særegne hvert for sig har sine. Det almindeliges Hovedafdelinger falde ikke sammen med de enkelte Fags, og de enkelte Fags falde ikke heller sammen med hverandre. De skyde ud og ind i den hele Række, som i Hjulbør; den der er med i Dansen finder sig tilrette, men hvo der staar udenfor og ser til, ser kun lutter Forvirring. Her ere to Ting at vælge imellem: enten at behandle hvert enkelt Fag for sig eller at sideordne dem i almindelige Tidsrum. Det første har sin store Betænkelighed. Det har noget fyldestgjörende ved sig at kunne følge enhver Videnskabs Udvikling fra dens første Spire indtil dens fuldendte Blomstring. Overskjærer man derimod dens Historie med de almindelige Perioder, saa rives det fra hinanden, som hører sammen, og man bliver mangen Gang nødt til at søge Begyndelsen til en enkelt Videnskabs Tidsrum i Slutningen af et almindeligt Tidsrum, hvor den staar ganske isoleret. For at undgaa dette, kunde man derfor fristes til at foretrække denne Ordning: først at meddele et Overskue over Kulturens og Literaturens almindelige Historie, og derpaa efterhaanden at lade følge de enkelte Fags, Filosofiens, de strænge Videnskabers, Historiens, det danske Sprogs, Poesiens, o. s. v. Derved vilde imidlertid fremkomme andre Ulemper. Det er ønskeligt, at der paa en Gang vindes Oversigt over hver enkelt Forfatters Virksomhed, især de störres; men naar han har grebet ind i flere Fag, vilde Fremstillingen deraf splittes ad flere Steder, med mindre et og det samme idelig skulde gjentages. I Literaturens almindelige Historie maa just det almindelige haves for Öje, saaledes at man kan se hvad der efter en vis Tids Forløb i det hele er udrettet; og dens Opgave er netop at finde det almindelige, som aabenbarer sig i det særegne. Begge maa altsaa forenes, og der maa gjöres Udveje for, at de tre Interesser paa en Gang tilfredsstilles: det almindeliges, de særegne Fags og Forfatternes. Det maa kunne opnaas derved, at der ikke med for stor Ængstelighed spørges efter Aarstal. Det er jo bekjendt nok, at naar man sætter et vist Aar ned som en Grænsepæl, saa gjör man det ene og alene for at give Hukommelsen et Støttepunkt. I sig selv er det noget ugyldigt eller kun gyldigt for dem, som den blotte Viden er nok, Begivenheden og dens Plads i Tiden. I Naturen selv gives der altid Overgange, men ingen Grænse. Naar man i Begivenhedernes Fremskridning sætter en Milepæl der, hvor en betydelig Forandring kjendelig er kommen tilsyne, saa ligger nødvendig det Stød, som har fremkaldt denne Forandring længer tilbage; den Tid, det behøver til at forplante sig,

udgjör et Tidsløb, og det er det som maa fastholdes. Til enhver Begivenhed hører ogsaa dens Aarsag, men hvis dens Aarsag ved en Tidsbestemmelse rykkes bort fra den selv, saa skjæres derved selve Begivenheden over. Saaledes vil det ogsaa ved Literaturens Ydelser være bedst, at se mere paa deres Natur end paa deres Aar, og hvor der er Strid imellem begge, at lade Tiden vige for Naturen, det ydre tilfældige for det indre nødvendige. Bære Ydelserne ikke i sig selv noget fremtrædende Præg, saa lad dem fæste sig kronologisk, noget skulle de dog have, som de kunne hænge sig ved; hvor derimod den indre Sammenhæng kun vilde forvirres ved Tal, lad der uden Betænkning Kronologien falde! Forskningen vil Enhed; den vil under et se, ikke blot Skabningen naar den er i sin fulde Væxt, men ogsaa dens Fremgang, ja den vil gjenskue den i sit Foster. Den er ikke nöjet med dens ydre Skue, den vil ogsaa have dens indre Lidelser. Fosteret kommer jo ved Fødselen, ogsaa ved den aandige, ikke frem uden Kamp; den mest fuldendte Manddom gjennemgaar ikke sin Barndom og Ungdom uden megen Gjenvordighed; og ingen menneskelig Styrke er saa stor, at den jo igjen daler og gaar under. Naar i Følge heraf den störst opnaaelige Enhed gjöres til Grundlov, saa maa de almindelige Perioder have et saa afgjörende karakteristisk Præg, at noget i dem kan være begyndt og ophørt, for at afløses af noget andet; saa maa de, om de end have deres Underafdelinger, forlænges saameget, at de enkelte Fags kunne rummes deri, og blive mindre udsatte for Adsplitning; saa kan den almindelige Periode fuldkommen hævde sin Ret, skjöndt Begyndelsen til et enkelt Fag drages bort derfra og lægges over til en følgende, o. s. fr. En for stor Ængstelighed med Hensyn til Tidsbestemmelsen betog mig fra først af, og det var temmelig naturligt, da jeg skulde til at skabe Ordningen; nu maa den falde bort.

Thi det følger af sig selv, at Bidragene til den danske Literaturs Historie endelig maa gaa over til en virkelig Historie. Bidragene maatte samles og offenliggjöres, og drøftes af andre, tænkte jeg, hvilket slog fejl, förend en virkelig Historie af dem kunde dannes. Eftersom endnu ingen havde gjort Rede for hvad der var til og hvad det var værdt, maatte alt ses og undersøges, saa vidt som det var til at overkomme; saaledes oplyst kunde den virkelige Historie sætte sig hen og med sit rensende Sold adskille Klinten fra Hveden.

De vigtigste Skrifter om Literaturens almindelige Historie ere:

A. Thura, Idea historiæ literariæ Danorum. Hamb. 1723.

R. Nyerup, Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge. 1—4 D. Kbh. 1802—6.

C. Molbech, Indledning til Forelæsninger over det danske Sprogs og den danske Nationalliteraturs Historie. Kbhvn. 1822. Oversigt over det danske Sprogs Historie (foran Dansk Ordbog). Forelæsninger over den nyere danske Poesi. 1—2 D. Kbhvn. 1832.

A. G. Rudelbach, Dänische Literatur und Sprache, i Ersch und Gruber's Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste, 1 Sect. 29er Th.

R. Nyerup og K. L. Rahbek, Bidrag til den danske Digtekunsts Historie. Kbh. 1800. Med Fortsættelse indtil Digtekunsten under Christian den syvende. 1828.

N. Fürst, Briefe über die dänische Literatur. 1—2 Th. Wien 1816.

J. L. Heiberg, Udsigt over den danske skjönne Literatur. Som Ledetraad ved Forelæsninger paa den kongelige militære Höjskole. Kbh. 1831. 4.

C. J. Brandt og L. Helweg, Den danske Psalmedigtning. 1—2 D. Kbh. 1846.

C. J. Brandt, Gammeldansk Læsebog. 1 D. Kbh. 1857.

X. Marmier, Histoire de la litérature en Danemarc et en Suède. Paris 1839.

William and Mary Howitt, The literature and romance of northern Europe, constituting a complete history af the literature af Sweden, Denmark, Norway and Iceland. 1—2. London 1852.

En Lærebog for de lærde Skoler af C. A. Thortsen haves i flere Oplag.

Af Literaturlexica haves:

A. Bartholini Bibliotheca Danica a Th. Bartholino et Jo. Mollero aucta. Hamb. 1716.

Jo. Moller, Cimbria literata cum præfatione Joh. Grammii. 1—3 T. Havn. 1744. Fol.

J. Worm, Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd. 1—3 D. Helsingør og Kbh. 1771—84.

G. Sommelius, Lexicon eruditorum Scanensium. 1—2 T. Lundæ (1776). 4. (fra A—F.)

R. Nyerup og J. E. Kraft, Almindeligt Literaturlexicon for Danmark, Norge og Island. 1—2 D. Kbh. 1820. 4.

N. C. Øst, Literaturlexicon (Fortsættelse af Nyerups. Kun til Begyndelsen af Bogstavet C.) Kbh. 1826—27. Materialier til et dansk biographisk-literarisk Lexicon. Kbh. 1835—38. 4.

Th. H. Erslev, Almindeligt Forfatterlexicon for Kongeriget Danmark fra 1814—1840. 1—3 D. Kbh. 1841—53. Med Supplementer.

Hedenold.

2. Saxes ældste Bøger. Runer.

Literaturen för Kristendommen danner Indgangen, Forhallen, til Middelalderens, og dens Levninger findes endnu bevarede hos Almuen længe efter Reformationen; men der gives dog fra Hedenold ikke noget, der kunde kaldes en særegen dansk Literatur. Hvad der kan have været til og endnu er til deraf som Brudstykker, slutter sig til den almindelig-nordiske. Alle Hedenolds Sange og Sagn staa i umiddelbar Forbindelse med hele Nordens, og have udenfor denne Forbindelse ingen Betydning. Al nordisk Kultur i Hedenold maa overhovedet samle sig i et fælles Brændpunkt, og yder udenfor det kun adspredte Straaler, der hverken lyse eller varme.

Det Spørgsmaal maa dog her berøres, om Danmark har haft Del i denne almindelige Kultur. Nogle nægte det. Andre finde Beviser nok paa, at den Kultur, der herskede i de nordiske Tvilling-Riger, strakte sig ned til Ejderen, og at det Sprog, der udgjorde Grundlaget i alle de nordiske Sproggrene, og i sin stærkest udviklede Form er bekjendt under Navn af den danske Tunge (dönsk túnga) havde sin Grænse her imod Syden. I saa Fald maa ogsaa Danmark have haft sin Andel i og have givet sine Bidrag til den Kultur, som vi kjende af dens Gjenklang fra Island. Gjenklang forudsætter Klang. Men fra Island lyder just det igjen, at den danske Tunge, der umulig kunde bære dette Navn uden at være til i Danmark, var alle nordiske Landes fælles Tungemaal. Saaledes kaldes det ikke blot paa Island, men ogsaa i Kvadene om norske Konger. Mindet om danske Konger, der udstrakte deres Herredömme over store Strækninger af Sverrig, blev i Aarhundreder bevaret i Skaldesange, der vare forfattede i denne Tunge, og hvis Brudstykker Island har bevaret; og Nordmanden forsmaaede ikke at

gjentage dem endnu i Kristendommens Tid, for at opmuntre Helten til Kamp. Andre Sangrækker i samme Tunge give Gjenlyd af store Folkekampe paa Danmarks sydlige Grænse. Danmark havde ligeledes levende Del i Nordens Handel og Vikingeliv, og store Handelsflaader, tildels fra fjærne Egne, samledes i de danske Vande og Strömme. I den ældste Rejseefterretning fra Norden, Ottars Rejse, mødes vidunderlig nok Mindet om det nordligste Land Helgeland og den sydligste By Hedeby hos den engelske Konge Alfred. De Myther, som Island har bevaret, ere for största Delen fødte udenfor det, og de maa tildels have haft deres Hjem ogsaa i Danmark, da Minderne derom lyde igjen endnu længer imod Syden. Den ældste Sang, der haves om Stændernes Oprindelse, Rígsmál, slutter med Kongemagten, som Island ikke kjendte, men hvis Oprindelse fejres i de ældgamle danske Sagn om Skef og Skjold; ja Sangens Dan og Danp sætter jo Sagnet hen til Danmarks sydlige Grænse. I selve Sproget findes der Ord, som det i Vøluspá og paa nogle faa andre Steder forekommende Undorn, der ere aldeles ubekjendte paa Island og maa være førte derover med nordiske Sange, men som den Dag i Dag endnu lyde i den danske Almues daglige Tale. Dette er nogle af Beviserne for, og det vil næppe skorte paa flere, at Danmark har været med i den Kultur, hvis ældste bekjendte Hovedsæde har været i det sydlige Norge, Vigen, og der som Yggdrasils Ask har strakt sine Grene over hele Nordens beboede Egne, men hvis Rødder evindelig ere og ville blive skjulte i den dybe Oldtids ubekjendte Egne.

Imidlertid ere næsten alle danske Levninger henvejrede af Kristendommen og af Latinen, som den førte med sig, saa der er kun to Yttringer, som her kunne mindes: de ældste Sange og Sagn hos Saxe og de danske Runeindskrifter.

Omtrent den første Halvdel af Saxes danske Historie meddeler os ikke Historie, men Oldtidssange og hedenske Sagn. Hvor meget end Tidens og hans egne Forestillinger og Sangenes Overførelse i Latinen kan have fordunklet det oprindelige Grundlag, de Sange han meddeler ere ægte. Naar man afklæder dem de Tilsætninger han har föjet til, for at vise sin Færdighed i det rommerske Tungemaal, kan man gjenkjende ikke blot den oprindelige Tanke, men selve Ordene i det gamle Sprog, efter hvilke han har oversat, og derved overtyde sig om, hvad han udtrykkelig siger paa flere Steder, at det er fædrelandske Sange, der vare til i Modersmaalet. Han røber i sine egne Bemærkninger en nöje Kundskab til den hedenske Gudelære og hedenske Sæder. Han kjender de tre Hovedguder, Odin, Thor og Frø; Odin som den enöjede og som Digtekunstens Gud (Uggerus vates), Thors Hammer (clava), Frøbloth, o. desl. Enkelte Myther

har han opfattet anderledes end Islænderne; men Identiteten er aabenbar. Edda lader Skaftet paa Thors Hammer blive for kort under Smedningen; Saxe lader Hoder hugge det af. Mythen om Balder, Hoder og Nanna forvandler han til Historie; ligesaa den om Rind og hendes Sön som Hævner. Om Vinterguden Oller med hans Sköjter giver han en Oplysning, der savnes i Edda. Han kjender Hel (Proserpina) og Livet i Underverden, men ogsaa Kampen i Valhal, Oprindelsen til Frejas Brisingemen, o. s. fr. Jætter (Gigantes) ere ham velbekjendte, og han har Fortællinger om nogle (Vagnhoft og Haphli), som Edda kun kjender af Navn. Ligesaa kjender han Norner og Valkyrier, Brugen af Trolddom og Seid, Runer indskaarne paa Træ og lagte under et Ligs Tunge, Fostbroderlaget, der blev indgaaet ved at blande Blod sammen, Berserkegangen og lignende nordiske Tilstande. Man kan ikke sige, at han har faaet alle disse Ting fra Islænderne, thi da vilde Overensstemmelsen være större. Det er Fortællinger han har draget frem af Folkets egne Gruber. Heller ikke er det hans Sange og Sagn alene, hvori der findes Tanker og Udtryk, der svare til de islandske; naar man oversætter hans Ordsprog paa det gamle nordiske Tungemaal, komme de behørige Rimstave deri tilsyne; og nogle af hans Tankesprog forekomme i Hávamál. Derhos tjener han endog til at berige den almindelige nordiske Literatur. Ikke blot ere hans første Sange egne for ham; han er tillige den eneste, der fuldstændig meddeler Bjarkemaalet (exhortationum series, húskarlahvöt) i sit ældste oprindelige Indhold, der stemmer med nogle af de Brudstykker, som Islænderne have bevaret, men tillige indeholder langt andet og mere. Ogsaa om Stærkodder har Saxe meddelt Sange, hvoraf Snorres Edda (under Starkaðarlag) meddeler nogle Brudstykker; og ham alene skylde vi Bevaringen af Stærkodders Svanesang, hvis Ypperlighed lader sig ret godt skimte igjennem den latinske Omskrivning. Sangen om Braavallaslaget, der senere er opløst i Prosa, viser sig endnu hos ham saaledes som den oprindelig maa have været, som en Sang med Rimstave. Om Erik den veltalende synes han at have besiddet en hel ældgammel Saga. Ligesaa om Amled i Jylland, hvoraf Edda kun kjender en Hentydning (Amloða kvern). En udførlig Betragtning heraf vil hjemle Danmarks Deltagelse i den fælles nordiske Udvikling, men Udførelsen kræver en Sammenstilling med de islandske Kilder, der henhører til den nordiske Literaturs Historie i Hedenold.

En Vandring igjennem Fædrelandet, Mængden af dets hedenske Minder og den bestandig fortsatte Opdagelse af ny, mange Egnes Overfyldning med Höje, i Forbindelse med Læsningen af de nordiske Sagaer, yder et andet Bevis for, at Dan-

marks Kultur og Sprog i Hedenold vare de samme som det øvrige Nordens. Den ungdommelige Fantasi vender sig hen til den Tid, da disse Höje höjnede sig endnu mere, da Bautastene stode langs med Vejen, og mindede Vandreren om den Æt, der havde taget Afsked, til hin Tid, da der ved hver större Landsby laa Ættehöje omkransede med Stene, og Runestenen, Ordets levende Minde, hævede sig over Dyssens Kamp eller ragede frem paa Spidsen af Varden. Thi op af selve Søen rejste Stenvarden sig: Bølgerne, der sloge sammen om dens Fod, hviskede om Stordaad; og naar Snækkerne droge forbi, hævede Öjet sig til dens Top, for at drage Mindet ind i Sjælen. I smaa Lunde og i tykke Storskove lagde de mindre Höje sig rundt om den store, ligesom Sönnernes Daad omkring Fædrenes, bestandig mindre og mindre. Men dette Liv er forgaaet, det lever endnu kun i Fantasiens Rige; Virkeligheden yder os fra den kun nogle kolde Stene med en halv Snes levende Ord.

Disse levende Ord tilsammentagne og stillede sammen danne ogsaa en Art af Literatur, Runeliteraturen, der af Omfang ikke er liden, thi den gaar langt ned i Tiden, indtil 1400; men Navn af Literatur i nyere Forstand fortjener den næppe, thi det skorter den paa Indhold. Paa nogle faa Indskrifter nær er det tomt. Og det er gaaet denne store vidtadspredte Bogsamling som de andre. Den ugudelige Slægt, der af økonomiske Hensyn har forvandlet Kjæmpehöjen til en Kartoffelmark, Kirkegaarden til Slagterboder, og som lader kristne Ligstene ligge til Trin for vore Döre, for at slibes af med vore Hæle, har handlet ligervis med hine Stenblade; den har revet dem om, sat dem ind i Kirkemure og kløvet dem til Broer og Veje. Det er først vor Tid, der har begyndt deres Fredning, og den har endnu gjort Fund, der udvide Granskningen. Men hvad der har undgaaet Ødelæggelsen, har ofte skuffet den griske Forsker, hvis Glæde undertiden var saa meget större, som den var selvskabt, indbildt. Naar det spejdende Öje har fundet en Runesten, naar den er maalt paa Krys og paa Tværs, hvilket sædvanlig løber ud paa at det er en stor Kampesten; naar Bogstavernes Længde er bestemt, deres Stilling og Betydning, saa læser man gjerne Navnet paa en Mand, som ingen kjender, og som hans vigtigste Bedrift, at han er død; eller det gaar endog som med Skivumstenen: man læser tydelig, at Mindestenen er rejst over den bedste og første Mand i Danmark (manna beistr i Danmarku ok fyrstr), men saa mangler Navnet, og det tör ingen Fantasi udfylde, end ikke den dristigste. Imidlertid skulde vi ikke for meget undvære denne kostelige Samling, der udstrækker sig igjennem en saa lang Aarrække, som gaar saa langt tilbage, at den giver utvivlsomme Mindesmærker om Hedenskabets Sprog.

Sproget deri er dansk og dog saa ligt det øvrige Nordens, at Enheden er umiskjendelig. Uden just med Sikkerhed at berige eller bekræfte Historien ved deres Indhold, hvilket hidtil kun har været Tilfældet med Jellingestenene, give de derimod et tro Billede af Sprogets Overgang fra Hedenold af indtil Absalons Dage, den Tid, fra hvilken næsten alle andre Sprogminder savnes; og vise det danske Sprogs Udstrækning fra Skaane af ned til Sønderjyllands yderste Grænse. Deres Sammenstilling og Forklaring vil derfor, især naar de sammenlignes med de svenske, yde Sproggranskningen et uundværligt Stof; og hvo der i Sammenhæng vil fremstille det danske Sprogs Udvikling, maa begynde den med nogle Prøver af disse Indskrifter fra Hedenold. Som Exempler kunne nævnes: Glimminge- og Sjørup-Stenene i Skaane, Snoldelev- og Tryggevælde-Stenene fra Sælland, Tirstedstenen fra Laaland, Glavendrupstenen fra Fyn, Jellingestenene i Jylland og en Del Runestene i Sønderjylland. Sproget har endnu Tvelyde og Brydning (stain, hiþviardan), fuldstændige Endelser (þular o salhaugum) og ældgamle Former og Ord (gaurva lig gera, Gstf. glomulan, veltalende).

Middelalderen.

3. Indledning, Inddeling og Hjælpemidler.

Danmarks Middelalder lader sig historisk samle i et Billede, men dette Billede reflekterer sig kun ufuldkomment i Literaturen, der paa Modersmaalet tildels kun er til i Brudstykker, og for en stor Del bestaar i Efterligninger og Oversættelser. Paa enkelte Partier nær staar dens Udvikling saa langt borte fra Nutidens, at Granskernes vigtigste Formaal hidtil kun har været sprogligt; og hvad de enkelte Dele angaar, som Saxe og Lovene, da ere de forhen saa omstændelig drøftede, at der om dem uden synderlig Umage gjerne kunde meddeles udførlige Monografier, men Udbyttet i sig selv vilde næppe være blevet synderlig större, end det der her meddeles i et Overskue, hvis Öjemed er at give Læseren en nogenlunde tydelig Fremstilling om Æmnerne og deres Behandling, samt deres Forhold til en historisk Udvikling.

Middelalderen eller Katholicismens Tidsrum kan historisk opfattes i flere mindre Afdelinger, der lade sig samle i to Perioder: den første fra Kristendommens Indførelse til Valdemar Sejrs Død (med runde Tal fra 1000—1250), den anden fra den Valdemarske Tidsalders Ophør til Bogtrykkerkunstens Indførelse (med runde Tal fra 1250—1500). Begge disse Perioder have hver sit særegne Sprog. I den første har det nordiske og det klassiske en bestemt Overvægt; i den anden griber det tyske Element mere og mere om sig, indtil det endelig medfører Katholicismens Opløsning.

En ypperlig Vejledning findes i J. Grammii Oratio de origine et statu rei literariæ in Dania et Norvegia usque ad fundatam universitatem Hafniensem, i Dänische Bibliothek, 7, 440.

Foruden min Sproghistorie giver C. J. Brandts Gammeldanske Læsebog, 1 D. Kbh. 1857, Oplysninger om Kildeskrifter og Sproget.

Om Slesvigs Forholde i Særdeleshed handle: Prisskrifter angaaende det danske Sprog i Hertugdömmet Slesvig, af E. C. Werlauff og N. Outzen. Kbh. 1819, samt C. F. Allen, Det danske Sprogs Historie i Hertugdömmet Slesvig eller Sønderjylland. 1. D. Kbh. 1857. 2 D. 1858.

Første Periode.

(1000—1250.)

4. Historiske Tilstande. Knud den stores Tidsalder. Danmarks Forbindelse med England. Dansk Sprog i England; angelsaxisk i Danmark. Psalterium Gunildis.

Efter Rigets Samling under Gorm den gamle dannede Danmark en tilsyneladende Enhed for sig; og ved Kristendommens Indførelse forbandt en ny Kultur sig med den gamle. Men Efterretningerne derom ere saa faa og afbrudte, at det ikke af dem lader sig oplyse, hvorledes der af de hinanden aldeles modsatte Momenter formede sig en ny Kulturudvikling. Skrifter fra denne Tid ere af fremmede (Ansgar, Rembert), og nogle danskfødte lærde (som Odo den hellige) vandt Anseelse udenfor Danmark. Selv efter Kristendommens Indførelse kunde dette, fjærnt fra dens Hovedsæde og endnu fuldt af hedenske Minder, ikke blive andet end en Aflægger af den almindelige Kultur, der under et barsk Klima behøvede lang Tid for at skyde op til en selvstændig Væxt. Den Begejstring, som Evropas Middelalder har fremkaldt hos mangen senere Forsker, finder derfor hos os liden Næring. Vel lyde ogsaa dens Grundtoner her, Vaabenklangen og Messesangen, vel have de ædleste ogsaa her Valget imellem at falde i Kampen eller at dø i en Munkekutte, vel hører Folket ogsaa her paa Lurens Kald og rejser sig for Klokkens Ringning; men hin Forening af Tapperhed, Kjærlighed og Fromhed, der i Syden fremkaldte en Række af romantiske Forholde, findes der faa eller ingen Spor af i Norden.

Dannelsens Grundlag var nordisk, var dansk. Det var noget ældgammelt, noget hjemligt, tilhørende Landets Börn, en Arv fra deres Fædre og i sin Oprindelse hedensk. Det giver sig ogsaa i Literaturen tilkjende som en Spire, der bestandig vil skyde op fra Bunden, uagtet det bestandig ser sig hæmmet af fremmede Væxter. Dets Beskaffenhed viser sig i Danmarks Forbindelse med de øvrige nordiske Lande, og kommer især tilsyne ved Islændernes hyppige Besøg. Sagaerne ere fulde af Beret-

ninger derom. Øresund var et almindeligt Samlingssted for Nordens Handel (Eyrafloti). Islænderne besøgte uafladelig Danmark, fra Gunnar af Hlidarende, der gjæstede Harald Blaatand i Hedeby, indtil Olaf Thordarsen Hvitaskald, der af Kong Valdemar Sejr lærte Runer. Nogle Islændere nedsatte sig endog i Landet, andre vandrede derigjennem mod Syden; aldrig er der Tale om at Sproget var forskjelligt. Danmark var det naturlige Forbindelsespunkt imellem Nord og Syd; Kulturens Vej gik over det. Englands Erobring, Knud den stores Forsøg paa Norge og Danmarks Forening med Norge under Magnus den gode vise endelig, naar man med Opmærksomhed læser Fortællingerne derom, hvor stærk denne nordiske Samfølelse var paa Kristendommens første Tider.

Tidlig nedsatte Danske sig i Øst-England. Knud den store arvede Englands Erobring efter sin Fader, og skyede intet Middel for at fuldende den. Men dette Land med sin höjere Dannelse, sine rigere Hjælpekilder, tiltrak ham snart mere end Danmark. Han lod sit haarde Sind formilde af Dronning Emma, og gjorde England til sin Berömmelses Vugge. Her sad han i Nærheden af Southampton ved Strandbrædden, og satte sine Smigrere tilrette, i det han bød Havet ikke at skylle op til hans Fødder, og lod Kronen han bar sætte paa Krucifixet i Winchesters Kathedralkirke. Her stiftede og berigede han Klostre; og sejlede i Aftenens Stilhed, medens Munkenes Sang fra Klosteret blandede sig med angelsaxiske Elskovsviser. Han blev Kirkens Helt, og lod sin Fromhed fejre ved sin berömte Rejse til Rom. Hans Love for England ere paa Angelsaxisk; Encomium Emmæ blev forfattet af en flamsk eller fransk Munk. Om Danmark høre vi saa godt som intet. Kun e n Gang, da der var Nød paafærde, træffe vi Kong Knud i Sammenstødet med sin farlige Svoger Ulf Jarl. Samkvemmet imellem begge Lande maa dog have været större end det viser sig i de mangelfulde historiske Kilder; Sagaerne oplyse Englands Forbindelse med de nordiske Riger. Islænderen Thorgeir Haavarssen gjæstede Høvdingene i England, og blev i Danmark modtaget med næsten samme Hæder som Kongen. Skalden Thoraren Lovtunge, der havde digtet en Flok, kun en Flok, om Knud den store, maatte frelse sit Liv med sit Digt Hovedløsen, og derpaa digtede han endnu en Drapa om Kong Knuds Tog til Norge, fuld af de Omskrivninger, hvori Skaldene satte Poesiens Skjönhed. Kong Knud var altsaa vel bevandret i Nordens Digtekunst, han vilde ikke have fundet sig hædret ved en Hæderssang, som han ikke kunde forstaa, og den danske Tunge blev ikke fordunklet af angelsaxiske Munkekvæder. Medens Danmark og Norge selv glemte at optegne sine Bedrifter, gik Tidenderne derom

til Island, og bevaredes der efter Öjenvidners Fortællinger. Det varede ved. Magnus den gode forsvarede med sine Nordmænd Danmarks sydlige Grænse; og Odd Gellersen fortalte sine Landsmænd om Slaget paa Hlyrskogshede, i hvilket han selv var med.

Danmarks Forbindelse med England var dog ikke inderlig. Den hørte allerede op med Hardeknud, og de Fordringer, som de danske Konger vedbleve at gjöre derpaa, faldt bort ved Knud den helliges Død. Det var en Dröm. Ikke desmindre havde den for Danmark haft vigtige Følger formedelst den Kultur, der kunde strömme derover fra Vesten. Englands Erobring fuldendte Kristendommens Indførelse. Bygmestere, Møntmestere kom derfra. Nogle have ogsaa ment at angelsaxisk Literatur og Sprog have haft en afgjörende Indflydelse paa os, og at man derfra kunde udlede det danske Sprogs Forandring. Alle Kjendsgjerninger vidne derimod. De Danske i England bevarede ogsaa der deres eget Sprog, hvis Hovedsæde var York, og havde sine egne Love (Danelagen). En dansk Mand stiftede i Dorsetshire det ældste danske Gilde man kjender. Naar Krigerne ved given Lejlighed digtede en historisk Mindesang, saa var den ikke paa Angelsaxisk, men i den danske Tunge (flokkr er þá var ortr af liðsmönnum, Knytl. Kap. 14). Stederne i Nordengland fik danske eller norske Navne, og mangehaande andre Kjendsgjerninger minde endnu den Dag i Dag om de Danskes Herredömme. De vare nemlig ikke den undertvungne Del, men den herskende, de modtoge ikke Love, men gave dem, ja selv i deres Sæder havde de Overvægt, og den danske Herre (Lord Dane) vakte efter Lord Wallingfords Vidnesbyrd, ved sit forfinede Væsen og sine forføriske Kunster Englændernes Avindsyge. Kun en Art Fortvivlelse hos de indfødte over et Herredömme, som de ikke kunde faa Magt med, var i Stand til at fremkalde en Begivenhed som Mordet paa de Danske; og til hvilken Grad Overmodet og Fordærvelsen vare stegne hos Erobrerne, viser Fortællingen om Hardeknuds Regjering og hans Død ved Tove hin prudes Bryllup. Naar de Danske saaledes endog i England bevarede deres eget Sprog, kunde enkelte Englænderes Ophold i Danmark næppe have nogen Indflydelse paa Folkesproget, hvis Forandring, efter at det i Aarhundreder havde været hartad udyrket, lader sig forklare af simple naturlige Grunde. Snarere er det at vente, og det bekræfter sig, jo mere Sprogmindesmærkerne i England drages frem af deres Skjul, at det nordiske Sprog i Nord-England havde varig Indflydelse paa det oldengelske. Selv den Indflydelse paa Skriften, som Anvendelsen af den angelsaxiske f. Ex. paa Mønter kunde have, maatte uden Tvivl snart vige for den, som de senere tyske gejstlige udøvede.

En Art Sprogmindesmærke, henhørende til Knud den stores Æt, vides at have været til, men Efterretningerne derom ere ikke klare; det er nogle Optegnelser i det saakaldte psalterium Gunildis. Historien kjender to Gunhilder: den ene var en Datter af Knud den store, ogsaa kaldet Kunigunde, der blev gift med Kejser Konrads Sön Henrik (den tredie), og døde i Italien af Pesten 1038, men efter andre blev forskudt af ham, levede i Brügge, og skal være død der 1042 eller 1043; den anden en Søsterdatter af Knud den store, der, efter at have været gift med en norsk Jarl, i England ægtede Thorkel den höjes Sön Harald, men som Enke med sine to Sönner blev fordreven og opholdt sig i Brügge. Disse to Gunhilder ere uden Tvivl forvexlede med hinanden. Efterretningerne om Psalteriet ere heller ikke overensstemmende. Det ældste Vidnesbyrd er af Jakob Meyer († i Brügge 1552), som taler om Knud den stores Datter Gunhilde, der døde i Brügge 1043, og siger om Psalteriet, at det var paa Latin, men deri fandtes Efterretninger skrevne i det saxiske Sprog, som ingen der kunde forstaa [1]). Pontanus, der taler om samme forskudte Gunhilde, Knud den stores Datter, vil vide af Optegnelser i Brügge, at hendes Psalter var paa Dansk [2]). Gram mener, at Sproget ingenlunde kan have været dansk, da Kong Knuds Datter jo var født og opdraget i England, men angelsaxisk [3]). Han gaar ud fra den Forudsætning, at det herskende Sprog hos danske Ætter i England var angel-

---

[1]) Jacobus Meyer (ikke Jo. Meier) siger i sine Commentarii sive Annales rerum Flandricarum. Antw. 1561, fol. under Aaret 1389, S. 209 b: Obiit Gunildis Brugis XII. Calend. Septembris, quo die fiunt quotannis anniversariæ ejus exsequiæ. — Reliquit ecclesiæ inter alia psalterium, quod et hodie vocamus psalterium Gunnildis, Latinum quidem, sed cum enarrationibus lingvæ Saxonicæ, quas hic nemo satis intelligit.

[2]) Pontanus, i Rerum Danicarum hist. Amstelod. 1631. fol. S. 158, siger om Gunhilde: Post obitum, qui incidit in annum MXLIII in urbe Brugensium sepulturæ locum accepit in ecclesia S. Donatiani, quam collegiatam vocant, a latere ostii borealis. Multa cum vivens, tum moriens eidem Canonico sodalitio testamento donasse legitur, in quibus fuerunt Augustalis coronæ multique optimorum auctorum libri magno sumptu descripti, qui fere jam perierunt, unico ipsius servato psalterio lingva Danica, quemadmodum ex actis illius, quam dixi, ecclesiæ memoriæ prodidit vir clarissimus Antonius Schoonhovius ibidem olim Canonicus.

[3]) Gram i Meursii Opera 2, 183: Persuasum mihi est, illud (psalterium) nequaquam Danica lingva scriptum (quam neque ipsa Canuti M. filia utpote apud Anglos nata educataque usurpabat) sed Anglosaxonica.

saxisk, men da de uden Tvivl bevarede deres Modersmaal, kan begge Gunhilder have benyttet dette. Imidlertid siger heller ikke det noget, da her ikke er Tale om Psalteriet selv, der var paa Latin, men om nogle Optegnelser deri, og af hvem de ere eller vare vides ikke. Det er en Undersøgelse, der ikke kan bringes videre, förend det oplyses, om denne Bog endnu er til eller den er forsvunden. Pladen i Brügge beviser intet. Efter de Oplysninger jeg har kunnet faa, findes Bogen nu ikke i Brügge, men muligt er det jo, at den kan være kommen andensteds hen [1]).

5 Svend Estridsens Tidsalder. Nordiske og rommerske Elementer. Hierarkiets Udvikling. Ærkebispesædet i Lund. Helgener. Gilder. Indvirkning fra Tyskland. Knud Lavard. Den saxiske Sanger.

Ved Kristendommens Befæstelse maatte to i Grunden uforenelige Elementer forbindes, det nordiske og det rommerske. Uforenelige vare de i Aand og Form; i Aand, thi Nordens var ubunden Frihed, Hierarkiets ubetinget Lydighed; i Form, thi det ene virkede igjennem Modersmaalet, det andet igjennem Latinen. Medens det ene voxte, maatte det andet tage af. Kirkens Herredömme skred fremad i tre Udviklingstrin: først stod den fremmede Lærddom udenfor Landets Grænser, og saa ind i det fra Bremen; derpaa fik den sine Høvdinger, den höjere Gejstlighed, i Landet selv; endelig tog den sit Höjsæde i Nordens Midte paa Ærkebispesædet i Lund (1104), hvor den rejste sig en Stol næppe lavere end Kongens.

I Svend Estridsen forenedes begge Elementer, han var baade Nordbo og Kristen. Forbindelsen med Sagalandet var endnu livlig. Han havde to Islændere til Hirdskalde, Thorlek hin fagre og Thord Kolbensen. Skulde Islændere komme, finde vi Kong Svend selv paa Stranden ved Isefjord, for at modtage dem. Den første Biskop i Holum, Jon Øgmundsen, der allerede

---

[1]) Langebek har i sit Diplomatarium samlet en stor Del Kilder til Knud den stores Datters Gunhildes Historie. Mange Annaler lade hende dø i Italien 1038. Gravskriften efter Miræus findes hos Scheidt i Kbh. Selsk. Skr. 1, 193. Se ogsaa Suhm, D. Hist. 4, 126; og Beltz, Observations on the Coffin-Plate and History of Gunilda, sister of the Saxon king Harald II, i Archæologia Britannica, XXV S. 398. hvor Pladen er aftrykt. Jf. Sv. Grundtvigs Danske Folkeviser 1, 183.

som Barn drömte om sin Bispestol, ligesom Griffenfeld om Elefantordenen, besøgte Danmark baade som Yngling og Mand, og var vel lidt af Kongens Moder Estrid og af Kongen selv. Andre med Fabler udsmykkede Fortællinger vidne i det mindste om Samkvem med fjærne nordiske Lande. Derhos var Kong Svend vel bevandret i sit Lands ældre Historie; det er første Gang vi høre det om en dansk Konge. Adam fra Bremen drog til ham, og samlede en stor Del af sin Kundskab om Danmarks ældre Konger af hans Mund; og det var næppe Kongens Skyld, at Klerken hørte saa slet, at vi endnu ingen ret Besked vide derom. Endelig finde vi hos Kong Svend en rosværdig Omhu for Modersmaalet. De første gejstlige vare fremmede, ordinerede i Bremen; deres Virksomhed omfattede et helt Diøces, og dog kjendte de ikke Landets Sprog. De maatte derfor have Tolke (interpretes) til Medhjælpere, der i det første kristelige Aarhundrede maatte foredrage deres Prædiken Sætning for Sætning, for at gjöre den forstaaelig for menig Mand. Denne Fortolkning var besværlig og spildte Tiden. Kong Svend beklagede sig derover i sit Møde med Ærkebiskop Adelbert (i Slesvig 1063), og gjorde opmærksom paa Vigtigheden af indfødte Lærere. Han lod ogsaa en Mand, der var dansk af Fødsel, vie til Biskop i Slesvig, hvor Sproget altsaa var dansk.[1]). Paa den anden Side bleve de danske Bispesæder grundlagte under denne Konge, og Hierarkiet fik sin bestemte Form. Han yndede lærde, og drog dem frem uden Hensyn til hvorfra de vare. Biskop Vilhelm i Roeskilde († 1076), der tog ham selv saa haardt med, var en Englænder; hans Efterfølger, Svend Norbagge († paa Vejen til Jerusalem omtrent 1094), der hævede sig fra Ringhed til den höjeste gejstlige Værdighed, var som Navnet viser, en Nordmand. Kong Svend vexlede Breve med Pave Gregor, Hierarkiets rette Stifter, og der var allerede Tale imellem dem om et Ærkesædes Oprettelse indenfor Danmarks Grænser. Gregor opmuntrede saavel Kong Svend som Kong Olaf kyrre i Norge til at sende unge Mænd af Landets ædleste Ætter til Italien; der skulde de indsuge Hierarkiets Aand og den Lærddom, der var dets Støtte; Vejen dertil gik igjennem det rommerske Tungemaal, der saaledes var bestemt til at afløse Modersmaalet.

Men hvor meget end Gejstlighedens Herredömme befæstedes, var der dog endnu i Landet et stærkt gjærende Stof. Det viser sig allerede efter Kong Svends Død ved Kongevalget i Isefjorden. De mægtige verdslige Herrer have endnu Magten, og vaage med Skinsyge over den. Knud den hellige vandt ingen Yndest, da

---

[1]) Jf. Allen, Det danske Sprogs Hist. i Hertugd. Slesvig, 1, 14.

han forberedte den store Omskiftning i de gamle Forholde. Hans Forordning, at fremmede, hvor de end havde hjemme, naar de ikke tilhørte eller stode under nogen i Landet, skulde nyde samme Lov, Ret og Skjel, som de indfødte, eftersom vi alle ere Brødre i Kristo, blev ilde optaget af Landets mægtige Bønder. Naar alle havde samme Rettigheder som indfødte, saa vare der jo ingen indfødte mere; naar enhver Tysker eller Flamlænder, naar han kun var Kristen, var ligesaa god som en dansk Mand, saa kunde jo disse fremmede oversvömme Landet. Saadan Fromhed var ikke i nordisk Smag. Tiendens Indførelse var i de Danskes Öjne da heller ikke bedre, og bragte den gamle Folkeaand til at rejse sig. Kong Knuds rædsomme Folkemord, hans dampende Blod, der skreg til Himlen om Hævn, og ni forfærdelige Hungersaar, saa Kongen af Danmark end ikke i Julen havde Brød paa sit Bord, saamegen Elændighed maatte der til for at bringe det danske Folk til at opgive sin Frihed og at tage Aaget paa sig som en Guds Velsignelse og Naade.

Erik ejegod, der ikke var mindre lærd end hans Fader, fuldendte hvad denne havde begyndt. Han stiftede Ærkesædet i Lund, lod sin Broder kanonisere, og vendte sin Hu til de hellige Steder; han gjæstede Italien, og døde paa sin Valfart til det hellige Land. De indenlandske Helgeners Kanonisation fremkaldte ny indre Forbindelsesmidler i Norden. Norge havde allerede sin hellige Olaf, Danmark fik nu sin hellige Knud, og der fulgte snart flere. Disse Helgeners Relikvier samlede Pilegrime omkring sig i vandrende Skarer. Ligesom Olaf den hellige kaldte Danske til Norge, midt igjennem Landet til Throndhjem, saaledes droge Nordmændene til Kong Knud i Odense i Danmarks Midte. Og de indenlandske Helgener fremkaldte atter Gilder, verdslige og gejstlige (Kalander), hvis Love eller Skraaer vel fra først af bleve forfattede paa Latin, men senere bleve en vigtig Del af Literaturen i Modersmaalet. Ogsaa de havde sin Grund i Hedenskabet (Offergilderne), men den kristelige Form fik de først paa Erik ejegods Tid; og som selskabelige Forbindelser under en Helgens Beskyttelse, med de store og lærde som et Slags Æresmedlemmer, men med en Kjerne af Almuen, tildels med Kvinder og Börn, udbredte de sig snart saa meget, at der i hvert Herred paa Landet i det mindste var et, i de större Byer tre, fire eller flere; hvert Haandværkslag fik efterhaanden sit. Der opførtes store Gildehuse, hvis Klokker kaldte Brødre og Søstre sammen med deres Oldermænd og Skriver eller Skraapræst, og hvor Møderne begyndte og endtes med Bönner og Lovsange, og Minder bleve drukne uden Tvivl ledsagede af Sange.

Medens hjemlige Forbindelser saaledes opstode og efter-

haanden voxte til, viste sig imidlertid ogsaa Følgerne af de fremmedes fri Adgang. Allerede paa Kong Nielses Tid, om ikke för, nedsatte de sig i Roeskilde. Tyske Vaabensmede, Haandværkere, o. desl. boede i Kongesædets Forgaard. Tyske Krigere gik i dansk Sold, og virkede med til at sønderslide Riget. Ægteskab imellem danske Stormænd og fremmede Kvinder vare ikke ualmindelige, o. s. fr. Det er overhovedet klart, at der nu begynder en Indvirkning udenfra, som drager Folket ud af de gamle Folder og medfører et stort Omsving i de gamle Sæder. Civilisationen drager ind fra Syden. Tidlig omtales Forandringen i Klædedragten, og der lægges Vægt paa, at den omskiftedes ved Samlivet med Tyskerne. Hidtil havde de Danske, ligesom hin Vikingelivets Personlighed Regner Lodbrog, gaaet i Sømandsdragt; nu efterlignede de tysk Skik, rettede sig efter andre Nationer i Dragt og Bevæbning, og klædte sig ikke blot i broget Skarlagen, men ogsaa i Purpur og Silke. Helmolds Fortsætter Arnold meddeler denne Oplysning paa en Tid, da Forandringen allerede var kjendelig for alle[1]). Den samme Kamp imellem Nord og Syd viser sig ogsaa i politiske Formaal; Kong Niels var ikke Mand for at beherske den. Hans Sön Magnus hænger ved Norden; han saa over til Sverrig, og lod sig vælge til Konge af Vestgøterne. Levede hos ham den Tanke, ved Forbindelsen af nordiske Lande at styrke hvad der blev truet? Kong Nielses Brodersön, Erik ejegods Sön, Hertug-Kongen Knud vendte derimod sin Hu til Saxland. De bleve Medbejlere. Deres Strid viser os et lignende Sörgespil som hint med Hakon Jarl og Olaf Tryggvesen, men med omvendt Udfald; Underfundigheden sejrede, men derved gik Tyskheden fremad. I denne Knud høre vi første Gang et fremmed Tilnavn; han kaldtes Lavard (hlaford, lord), hans Hu stod til at vinde Herredömme mod Syden, han yndede de fremmede Sæder og den prægtige saxiske Dragt. Nu høre vi ogsaa første Gang Tale om en saxisk Sanger ved en dansk Fyrstes Hof; for at advare Knud sang han, skjöndt selv en af de sammensvorne, et bekjendt tysk Kvæde om Grimhildes Forræderi imod sine Brødre[2]).

---

[1]) Chron. Slav. ed. Bangert, S. 306: Dani, usum Teutonicorum imitantes, quem ex longa cohabitatione eorum didicerant, et vestitura et armatura se cæteris nationibus coaptant; et quum olim formam nautarum in vestitu habuissent propter navium consuetudinem, quia maritima inhabitant, nunc non solum scarlatico vario griseo, sed etiam purpura et bysso induuntur.

[2]) Conjuratorum quidam, genere Saxo — cantor, quod Canutum Saxonici et ritus et nominis amantissimum scisset — speciocissimi carminis contextu notissimam Grimildæ erga fratres perfidiam de industria memorare adorsus (etc.). Saxo.

Fra nu af vende mange af de store deres Tanker imod Tyskland, mod Hjælp fra Syden, til den rommerske Kejsers Hof. Og den Kilde, der sprang op paa Haraldsted (1131), som efter Sagnet rislede uafladelig fra den Tid uden at udtörres, har blevet ved at risle som et Vidne om Danmarks Afhængighed af det rommerske Rige.

6. **Borgerkrigene.** Svend Grade. En dansk Sang om det roeskildske Blodbad.

Strax efter at hin Kilde paa Haraldsted var sprungen op, gik der en anden Ström, en Blodström, over Danmarks Rige. Kong Niels bliver fældet af Skinderlaget, Hertug Knuds Venner, i Byen Slesvig. Hertugens Broder, Erik emune (den uforglemmelige), dypper hver Dag sine Hænder i Blod. Medens et Lam sidder paa Kongestolen, bryder Striden ud imellem Brodersönnerne Svend Grade og Valdemar. Riget deles; det gaar ikke i tu, men i tre. Den rommerske Kejser tilegner sig Ret til, at give det til hvem han vil. Svend Grade tyer til Kejseren, og overgaar Knud Lavard i Kjærlighed til fremmede Skikke og Foragt for Landets egne. Selv han fandt endda sin nordiske Skald, Einar Skulesen, men han lönner ham ikke, saa at Skalden hævner sig med et Smædevers over den danske Herre, der agtede Fidler og Piber höjere end Brages Røst, og lod Riber-Ulf raade for sin Skat [1]). Industrien fremmes ved de fremmede; men den Aand de føre med sig var ikke dansk, ikke heller altid god. Svend Grades Raadgiver, Biskop Elias i Ribe, en Flandrer, indførte Slagure ved Kirkerne, men raadte tillige Svend at handle med Fangerne som Gartneren gjör med Ukrudtet, naar han vil at den gode Sæd skal trives. At slige Lærdomme frugtede, viser Svend ved Blodbadet i Roeskilde. Valdemar, der havde vundet de danske Hjærter, fandt ogsaa danske Arme til at straffe ham; og hin Begivenhed paa Stiklestad, da Skaldesang lød som Indledning til Kampen, fornyedes i Slaget paa Gradehede. Store Sværme af Ravne flöj hen over Valdemars Hær, saa nær, at de styrtede sig i Krigernes oprakte Spyd; og med deres hæse Skrig forenede sig Skaldens Røst. Imellem begge Hære red en Sanger, der kvad hin berømte Sang om Svends forræderske Troløshed, og opmuntrede Valdemars Krigere

---

[1]) Knytl. Kap. 108.

til Hævn[1]). Upaatvivlelig var det en dansk Sang, der nylig var digtet, i Tiden mellem Blodbadet i Roeskilde og Slaget paa Gradehede. Det er aldeles nordisk, at digte Sange umiddelbar forbundne med vigtige Tildragelser, og just för et Slag at lade Slagsange lyde. Denne danske Skald er at ligne med Thormod Kolbruneskald, der för Slaget paa Stiklestad istemmede Bjarkemaalet, og med den normanniske Taillefer, der kvad Rolandssangen för Slaget ved Hastings. Det er det eneste literære Mindesmærke der omtales fra denne Tid; det vilde ogsaa være det mærkværdigste, hvis vi havde denne Sang; men paa Saxes Tid var den saa bekjendt, saa berömt, at han ikke meddelte den.

Selv i denne blodige Tid vistes der dog Agtelse for Lærddom. Endog den vilde Harald Kesja, der lod Næsen skjære af sine Fanger, havde Ærbødighed for den. Derved frelste en Tysker sit Liv. Bøddelen havde allerede sat ham Kniven paa Næsen, da han i sin Fortvivlelse bad om Skaansel, thi han var lærd (quia doctus erat). Harald gav ham fri, bad ham til sit Bord, og befalede ham, som Skik var, at læse Bordbönnen. Men da maatte Fangen gaa til Bekjendelse, og tilstaa, at han vel var Professor, men i at sy Sko, ikke i at læse tilbords (suendi se, non sacrandi professorem respondit). Harald lo og lod ham løbe.

7. Valdemarernes Tid. Valdemar den første og Absalon. Danmarks Udvidelse ved Erobringer indtil Valdemar den andens Fangenskab. Reinmar von Zweter besynger Erik Plovpenning. Kirken. Munkeordener. Klostre. Skoler. Bogsamlinger. Studeringer udenlands, i Paris og Bologna. Parisklerke. Ærkebisperne Eskild, Absalon, Anders Sunesen. Biskop Gunner. Nicolaus de Dacia. Hugo Danus. Provst Asser. Magister Knud. Henrik Harpestreng. Dyrkningen af rommersk Sprog og Literatur (Justinus).

Efter ulykkelige Borgerkrige hævede Danmark sig paa ny. Den rommerske Kejser kom atter med sine Fordringer paa Danmarks Rige, hvorved Danmarks Konge skulde blive det rommerske Riges Vasal. Absalon svarede ham, at det maatte

---

[1]) Medius acies interequitabat cantor, qui parricidalem Svenonis perfidiam famoso carmine prosequendo Valdemari milites per summam vindictæ exhortationem in bellum accenderet. Saxo.

tages med Staalhandsker. En endnu frygteligere Fjende havde det i den store Kjæde af vendiske Folk, der beboede Nordtyskland fra Kielerbugt til Oder. För havde de tillands i uhyre Skarer trængt frem over Landets Grænser, og maatte mejes som Korn; nu hærgede de tilsøs Landets Kyster. Alle Sunde vare fulde af deres Snækker. De hærgede, røvede, skjændte og brændte, og strejfede frem lige til Kongeborgen. Næppe havde Valdemar den første vundet Riget, förend han sendte Snække paa Snække og Flaade paa Flaade, for at hjemsøge dem i deres faste Borge. Det var i mange Aar hvert Aars Gjerning. Knud den sjette fuldendte den. Arkona faldt, Rygen blev kristnet og lagt under Sælland; Pommerns Hertug blev en Vasal af Danmark. Alt dette var i Grunden en Mands Værk, Absalons, hvis nordiske Navn var Axel (f. 1128, Biskop i Roeskilde 1158, Ærkebiskop 1178, † i Sorø 1201). Han var paa en Gang Biskop og Kriger, begjerlig efter Gods paa Kirkens Vegne, nidkjær i Kongens Raad, trofast som Ven, Elsker og Beskytter af Lærddom, som Kriger utrættelig, ligesaa snild som tapper, saa at Fjenden flyede for hans blotte Banner. Valdemar den anden fortsætter sin Æts Gjerning; han udvider Danmarks Herredömme endnu videre, for vidt. Ikke blot Pommern og Rygen knyttes fast til Danmark, ogsaa Nordalbingien maa böje sig, og Hamborg, Lauenborg, Meklenborg. Ja, Østersøen kan blive til en Indsø; thi han vender sit Öje endnu længer imod Østen, til Danmarks gamle Bilande, til Kurland, Lifland, Estland. Og ned fra Himlen faldt Danebroge for at vaje over alle disse Lande og Stæder. Paa samme Tid skred den indre Udvikling fremad; i den Tanke, der udvider sig, er der en frugtbargjörende Kraft. Uforgjængelige Mindesmærker om ejendommelig dansk Folkelighed bleve opskrevne og nedlagte i Folkets Skjød. Valdemar Sejr var tillige Valdemar Lovgiver, og Valdemarernes Tidsalder er tillige Danmarks Lovalder. Men en Dag paa Jagten, en uforsigtig Slummer ved en Kilde kunde gjöre Ende paa denne Magt og Herlighed. Fra Midten af sine Lande føres Kongen bort som Fange, og han kan ikke frigjöre sig uden ved en Mened. De undertvungne Lande rejse sig, og han taber dem i et Slag. Det er et utroligt Underværk, der viser, hvor sønderreven Tiden maa have været ved en tvespaltet Kultur. Det lod sig ikke den Gang forklare uden af Himlens Vrede. Den hellige Marie Magdalene, siger Krönniken, holdt under Slaget sin Haand for Solstraalerne, og böjede dem saa de blindede de Danske. Da gik Solen ned for Danmark. Kampens Dag var tilende, og der lød ingen Slagsang mere; men en tysk Digter, Reinmar von Zweter besang (omtrent 1245)

Danmarks Konge Erik (Plovpenning) som en Fredens Velsignelse, som Enkers og de faderløses Velgjörer [1]).

Ved det ny Ærkebispesæde i Lund var der strax fra Begyndelsen af opkommet Strid imellem den aandelige og den verdslige Magt, imellem Kirken og Staten. Den var allerede begyndt under den første Ærkebiskop Asser, og blev endnu mere levende under hans Efterfølger Eskild (Biskop i Roeskilde 1134, Ærkebiskop 1138—1177). Nu forsonedes de stridige Elementer i Valdemar og Absalon, der vare inderlige Venner; og de Institutioner, der fremmede den kirkelige Dannelse, udbredte sig med utrolig Hurtighed fra Ærkesædet i Lund som Lærddommens Hovedsæde med en stærk Tilströmning fra Syden. De allerede stiftede Klostre bleve udvidede og ny anlagte i alle Landskaber. Munke strömmede ind, af alle Ordener, især fra England og Frankerig, og dannede efterhaanden ligesom et Net over Landet. De flyttede fra Øst til Vest, fra Nord til Syd, overalt derhen, hvor de fandt en smuk Egn, fiskerige Floder eller Søer, rislende Kilder og grönne Enge, Skove og frugtbare Marker. De befordrede Landets Opdyrkning og fremmede Kulturen. Omkring ved Klosteret dannede sig en Flække, der efterhaanden udvidede sig til en By, til en Kjøbstad, hvis Beboere tildels vare Klosterets Vordnede. Skoler vare allerede oprettede hist og her, nu toge de ret til at blomstre, de höjere ved Domkirkerne, de lavere ved Klostrene. Ved Domkirkerne, f. Ex. i Lund. Roeskilde, Viborg, Ribe, havde der tidlig dannet sig et Kapittel (capitulum) eller en Samling af Kanniker (collegium Canonicorum), der vare Biskoppernes Medhjælpere. De skulde til visse Tider foredrage Kirkens Kanon, nemlig et Kapittel af den hellige Skrift (caput biblicum); deraf deres Navn. I Klosterskolerne vare Undervisningens Gjenstande især Grammatik og Musik, begge med Hensyn til Gudstjenesten. Men den flittige Munk afskrev ogsaa Bøger i sin stille Celle, for det meste vel til Dagens løbende Brug, men ogsaa for at fremme

[1]) Han siger blandt andet:

— er stillet witwen unde weisen klage,
er suenet unde vridet und ist bi liuten wol in eren hüge,
sin herze und ouch sin muot sint selten muezik,
sin munt ist z' allen ziten eren gruezik,
ihm schimelt niht in siner arken:
das beziug' ich mit dem besten wol,
mit orluube ich in nennen sol:
ez ist der künik Erich von Tenemarken.

Se von der Hagens Minnesinger, 2, 204 og Zweters Levnet sst. 4, 496. Suhm, Danmarks Hist. 10, 958, henfører Digtet til Erik Glipping.

et dybere Studium. Bogsamlinger anlagdes ved Altrene i de större Kirker eller samledes af gejstlige som en privat Ejendom. Det var en kostbar Skat; thi en Bog kunde betales med 200 Faar, eller man kunde sælge den for at kjøbe sig et Jordegods. Nogle gejstlige, som Biskop Homerus i Ribe († 1203), Biskop Frederik i Slesvig († 1179) skulle have besiddet betydelige Bogsamlinger [1]).

Udenfor Hjemmet hentede man i Begyndelsen sin Visdom fra Tyskland ved Universiteterne i Köln, Heidelberg, o. fl., men snart tiltrak Paris og Bologna den videlystne Ungdom. Paris var Lærddommens Hovedsæde, og de saakaldte Parisklerke besøgte denne Bys Universitet saa jævnlig og i saa stort Antal, at der ved det blev oprettet et eget Kollegium, i Tallet det andet, for de Danske. Det var en Følge af Forbindelser imellem danske og franske lærde, der tidlig blev begyndt og idelig varede ved. Ærkebiskop Eskild havde studeret i Hildesheim, men stod siden i stadig Brevvexling med den hellige Bernhard, og drog, da han havde aftakket, til Bernhardinerklosteret Clairvaux i Frankerig, hvor han døde (1182). Absalon indgik i Paris Venskab med daværende Munk Vilhelm i Genovevas Kloster i Paris; og da Vilhelm siden blev Abbed i Danmark, vedligeholdt han Forbindelsen med Abbeden Stefan i Genovevas Kloster, siden Biskop i Tournay. Absalons Efterfølger Anders Sunesen (Knud den sjettes Kansler, Ærkebiskop til 1222, da han angreben af Spedalskhed levede paa Øen Ifø i Skaane, hvor han døde 1228) [2]) studerede ligeledes i Paris. Kollegiets Stiftelse tillægges i Særdeleshed Absalon [3]). De unge Adelsmænd hentede herfra ikke blot gejstlig, men ogsaa verdslig Visdom og forfinede Sæder. Selv kongelige Personer droge derhen. Valdemar Sejr

---

[1]) Se om Skolerne J. Worms Forsøg til en Skolehistorie för Reformationen, i Skrifter som i det Kgl. Vidensk. Selsk. ere fremlagte, 11, 348. Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 117. Om Bøger og Bogsamlinger Grammii Oratio S. 473. 482. Nyerups Historisk-statist. Skildr. 2, 244.

[2]) P. E. Müller, Vita Andreæ Sunonis i Kolderup-Rosenvinges Samling af gamle danske Love, 1 D., jf. Sommelius de templo Cathedrali Lundensi. Londini Gothorum 1755. 4. S. 82.

[3]) Bulæus, Historia universitatis Parisiensis, 2, 385, siger Aar 1170: ex hoc certe commercio (med Absalon) accidit, ut Daci Collegium construxerint in vico San-Geneuefiano. Felibien, Histoire de la ville de Paris, augm. par Lobineau, Paris 1725, fol, 1, 178—179 taler ligeledes om: le collège des Danois dans la rue de sainte Geneviève, qui fait aujourd'hui partie du couvent des Carmes et du collège de Laon. At det var det andet i Tallet, siger Bulæus anf. St. og Crevier, Hist. de l'université de Paris, 1, 270.

lod sin Sön Erik (Plovpenning) studere i Paris, og han blev opdraget der ved det franske Hof [1]). Hjemlige lærde, der aldrig havde set Paris, modtoge i det mindste den fremmede Lærddom paa anden Haand, hyldede eller bekæmpede den.

Blandt de Mænd, der i Slutningen af Tidsrummet vare bekjendte som Dyrkere af dansk Lovkundskab og skolastisk Lærddom, er den mærkeligste Biskop Gunner i Viborg (fra 1222, † 1251, 100 Aar gammel). Hans Levnet haves af en samtidig Munk i Ömkloster (Cara insula), hvor Gunner først var Munk, siden Abbed. Kong Valdemar Sejr elskede ham höjt, og kaldte ham Fader; han sendte ham til Spanien (Portugal), for at hente den udvalgte Konge Valdemar den tredies Brud Alienor (Eleonora). Gunner havde betydelig Del i Affattelsen af Jyske Lov (ipse præsens fuit, et consiliis suis pro majore parte rex obedivit). I hans Levnet meddeles adskillige Oplysninger til Sædernes Historie. Literaturen fremmede han ved det Akademi, han som Abbed oprettede, hvor hans Lærlinge gjorde lige saa god Fremgang, som om de havde studeret i Paris. Han disputerede ogsaa gjerne med Parisklerkene, som kom hjem, og havde sin Fornöjelse af at sætte de unge Mænd, der som nybagt Brød vare komne lige ud af Ovnen, i Forlegenhed [2]).

Blandt dem, der studerede Lovkyndighed i Bologna (Bononia) nævnes en Frater Nicolaus de Dacia. Andre danskfødte lærde gjorde sig udenfor Danmark bekjendte ved Lærddom og

---

[1]) Efter det forhen anførte Sted om Klædedragten vedbliver Arnold: Scientia quoque liberali non parum profecerunt; quia nobiliores terræ filios suos non solum ad Clerum promovendos, verum etiam secularibus rebus instituendos, Parisios mittunt. Ubi literatura simul et idiomate linguæ terræ istius imbuti, non solum in artibus, sed etiam in theologia multum invaluerunt. Siquidem propter naturalem linguæ celeritatem non solum in argumentis dialecticis subtiles inveniuntur, sed etiam in negotiis ecclesiasticis tractandis boni Decretistæ sive Legistæ comprobantur.

[2]) In artium liberalium et sacrarum scientia scripturarum tam perspicaci calluit intellectu, ut cum clerici satis subtiles et acuti de Parisiensi studio redissent, ad unam sæpius quæstionem eos cornuto concluderet sillogismo. Nam dicebat eis joco suo, sicut solitus erat, gracioso: Vos in ætate juvenili, qui multa cum lectione audistis in studio facultatum et egressi estis quasi noviter de camino, docete nos senes, qui vix ab olim tenuem istarum rerum notitiam retinemus. Respondete mihi, quid vobis videtur: Duo et tria sunt quinque et non plura. Ad talem et consimilem quæstionem ipsi, licet vulgo vocarentur magistri, in conspectu tamen ejus parum potuerunt respondere. Gunnari Vita, Langeb. Script. 5, 576.

Skrifter, som Hugo Danus, Abbas S. Edmundi, Forfatteren til Monasticum Anglicanum [1]).

Klosterbrødre og andre gejstlige have foruden deres andre lærde Sysler ogsaa givet sig af med Naturkyndighed og Lægekunst; og de dertil hørende senere Skrifter oplyse, at de have benyttet fremmede lærdes. Naturkyndighedens Studium omtales meget tidlig; en Provst Adzer († 1131) skjænkede til Domkirken i Lund mange fysikalske Bøger (multos libros phisicales) [2]). En Magister Knud, Kannik i Lund, uden Tvivl en af sin Tids ansete Mænd, lagde sig efter Naturvidenskaberne [3]). En berömt Læge, hvis Skrifter Eftertiden benyttede, var Henrik Harpestreng, Kannik i Roeskilde, Læge hos Kong Erik (Plovpenning), † 1244 [4]).

Forbindelsen med det lærde Evropa medførte Dyrkningen af det latinske Sprog og Bekjendtskab med den rommerske Literatur. Sproget blev dyrket med större Iver og Smag end i den senere Middelalder, og Læsningen af rommerske Forfattere var uden Tvivl almindeligere end man sædvanlig antager. De bleve læste, afskrevne og agtede höjt. Der nævnes Virgil, Ovid, Cicero, Juvenal, Justinus, Valerius Maximus. Der anføres Steder af dem; altsaa havde man Afskrifter. Om Biskop Gunner hedder det, at han ved visse Lejligheder anførte Ovid [5]). En Justinus, som Absalon har givet til Klosteret i Sorø, er endnu til [6]).

---

[1]) Se om disse Mænd Grammii Oratio og Suhms Danm. Hist.
[2]) Necrolog. Lundense i Langeb. Script. 3,448.
[3]) Anno domini 1260 obiit Magister Kanutus, hujus loci Canonicus, filius Petri et Anne de Hunabjargh, non solum in Logycalibus et scientia naturali, verum etiam in utroque Jure, tam Canonico quam Civili, competenter eruditus. Liber Daticus Lund. i Langeb. Script. 3, 520.
[4]) 1244 obiit Henricus Harpestreng medicus, Canonicus Roskildensis. Petri Olai Annal. i Langeb. Script. 1, 184. 1244 obiit M. Henricus Harpestreng, Canonicus Roeschildensis bene meritus. Hamsfort sst. 1, 288. Legen mesther Hinrick Harpæstrængæ aff Konyng Erick (efter et Lovhaandskrift, Molbechs Nord. Tidsskr. 3, 276).
[5]) Cum vero aliquos rusticos vel bondones ad se venire aspexit, illud Ovidii sæpius dixit: Bella mihi video. Gunnari Vita, i Langeb. Script. 5, 579. Der sigtes til Begyndelsen af Ovids Remedia amoris:

Legerat hujus Amor titulum nomenqve libelli:
Bella mihi video, bella parantur, ait.

[6]) Paa det kgl. Bibl. Gamle Samling, Nr. 450, fol. Ved Enden staar med en anden Haand og rødt Blæk: Liber s̄te Marię de Sora. p. manū domni Absalonis archiepiscopi. Paa et nyt Blad og med en langt yngre Haand følger derpaa Annales Sorani,

Men naturligvis var Behandlingen af det latinske Sprog ikke bedre hos os end andensteds. Den var og blev hvad den ved et dødt Sprog kunde blive, en død Efterligning. Skjönheden sattes i höjtravende Udtryk, franske Ord optoges og vandrede i en latinsk Skikkelse til Norden, og naar der var Tale om nordiske Ting, om Gjenstande i det daglige Liv, maatte dette Blandingssprog nødvendig optage urommerske Udtryk og Vendinger, og forme sig efter Tidens Lejlighed og Fornødenhed. Det er den naturlige Følge af fremmede Sprogs almindelige Brug; de fordærve Modersmaalet og blive fordærvede selv [1]).

8. Danske Legender. Kirkesang. Prædiken og gejstlige Bekjendtgjörelser for Almuen.

Kirkens Sprog var Latin, men Brugen af Modersmaalet maa have fundet Sted i flere Meddelelser, der ikke længer ere til. Dertil hører Legenden, den kristne Mythe, der især blev fremkaldt ved de kristne Helgener, hvis Tal nu voxer, og som giver mærkelige Billeder paa Troens Tilstand. Om St. Kjeld (Ketellus eller Chilianus, af Ætten Kande, Biskop i Viborg, myrdet 1151 i Asmild Kloster og kanoniseret 1188) fortæller den, hvorledes han blev udstødt af Klosteret, men med Glæde atter modtaget, da han forvandlede Vandet, som en Munk

---

der begynde med Aaret 1202 og ere trykte i Langeb. Script. 5, 456 (jf. Nyerup, Biskop Absalons Trogus Pompejus eller nok et Non-Ens i Literærhistorien, i Minerva 1788. 2, 80). Udtrykket per manum, der kan betyde, at den er afskreven af Absalon selv, eller at den er givet af ham, har delt den lærde Verden i to Lejre; nogle antage det første, andre det sidste. Der menes, at Absalon selv ikke kan have afskrevet den, thi han kunde ikke have begaaet de Sprogfejl der findes deri, men at han har kjøbt den i Paris, og siden givet den til Klosterbibliotheket i Sorø. Dette Haandskrifts Literatur og Historie findes nu i en Afhandling af Bruun, Om nogle Haandskrifter af Justinus paa det kgl. Bibl. i Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed i Aaret 1856—1857.

[1]) Det er let at finde Exempler paa, hvorledes Latinen maatte föje sig efter Tidens Lejlighed. Følgende ere af Testamentum Absalonis (Langeb. Script. t. 5.): ciffus argenteus, en Sølvskaal; scutellæ argenteæ, Sølvtallerkener; cappa forata, en foret Kappe; pelles marturum, Maarskind; coopertorium, efter Sperling et Sengetæppe, men dette hedder paa et andet Sted lectisternium, saa coopertorium er snarere Kongespejlets kovertúr, fr. couverture, et Hestedækken; equus brunei coloris, en brun Hest; equus blaccatus, en blakket Hest; pallium magnum de Lækatt.

hentede fra en Kilde, til Vin. Engang læste han under Ottemessen i den hellige Skrift, Lyset gik ud, men han vedblev at læse i Mørket, som om der intet var i Vejen. Det er Jyllands Helgen. Der brændte endnu Lamper og Lys ved hans Grav indtil 1538, da Kong Kristian den tredie lod dem slukke [1]). Sælland havde ogsaa sin Helgen, Hellig Anders, Præst i Slagelse († 1205). Kong Valdemar lovede Byen saa meget Jord, som Hr. Anders kunde ride om paa et ni Dage gammelt Føl, men han omred i nogle faa Minutter saa meget, at Hirdmændene maatte sende Bud til Kongen i Badet, for at faa ham standset. Saaledes fik Slagelse Byjord nok, mer end den skulde, og Føllets Spor ses i en Sten paa Marken. Han gjorde med tolv Landsmænd en Rejse til det hellige Land. Skibet var sejlfærdigt til at føre dem tilbage og Vinden gunstig, men det var Paaskedag og hellig Anders vilde først messe. Saa gudfrygtige vare de andre ikke og sejlede fra ham. Da han kom fra Messen, og saa sig ene og forladt, lagde han sig i sin Bekymring til at sove. Da han vaagnede, laa han paa en Höj udenfor Slagelse (Hvilehöj, hvor der siden rejstes et Krucifix in memoriam divi Andreæ, quiescentis Joppe et heic loci expergefacti), og medens han endnu troede sig i det hellige Land, hørte han Hyrderne, der passede Kvæget, tale Dansk. Han gik ind i Byen, og kom til rette Tid; han havde hørt Höjmessen i Palæstina, nu hørte han Aftensang i Slagelse. Næste Morgen rejste han til St. Jakob i Spanien, saa til St. Olaf i Norge, og de andre vare endnu ikke komne hjem. Han holdt ofte sin Andagt ude i Naturen. Engang tabte han sine Handsker; paa det Sted de faldt, sprang der en Kilde frem. Naar han blottede sit Hoved for at bede, behøvede han ikke at være forlegen med sin Hætte; han hængte den, ligesom Vestmanlands Apostel St. David, paa Solstraalerne, og der blev den hængende til han vilde sætte den paa igjen, med mere som hans Legende indeholder [2]). Abbed Vilhelm var ligeledes Helgen; han torde have gaaet ind i en gloende Ovn, for at bevise Ægtheden af den hellige Genovevas Hjærneskal; og hans Disciple havde lige saa stærk Tro, de saa ham fare til Himmels; den ene saa det i Sorø, den anden i Hildesheim; og Byerne i Danmark sloges om at faa et Led af

---

Her svigtede Latinen aldeles. I Gunnari Vita (Langeb. Script. 5, 578) forekommer Ordet letther (Lægter i en Vogn), som man vel heller ikke har kunnet udtrykke.

[1]) Pontoppidans Annaler 1, 259, 335, 467.

[2]) Pontoppidans Annaler 1, 616. Dän. Bibl. 3, 150. Thieles Folkesagn o. fl. •Jf Afzelius, Sagohäfder 2, 39.

hans Finger, et Stykke af hans Hætte. Deslige Legender og Helgeners Levneder er der nok af paa Latin, men det maatte jo være Præsterne om at gjöre, at de ogsaa, til Troens Bestyrkelse og Hjærtets Forbedring, bleve udbredte blandt Almuen. I Norge har man Olaf den helliges Mirakler paa Norsk; vor hellige Knuds ere kun paa Latin, men vi have i det mindste et Vidnesbyrd om, at deslige Fortællinger bleve opskrevne paa Dansk, nemlig den hellige Nielses Levnet fra Aarhus [1]).

At en verdslig Folkesang blev digtet efter Blodbadet i Roeskilde og sungen ved Slaget paa Gradehede, have vi allerede set. Ved Absalons Valg til Ærkebiskop erfare vi, at man ogsaa havde danske Kirkesange. Da han vægrede sig, lagde Eskild sin Haand paa ham, og Gejstligheden trak ham med Magt hen til Ærkebispestolen. Og medens de gejstlige sang den sædvanlige Hymne, stemmede ogsaa Folket i med, med en hellig Sang (i Modersmaalet) [2]). Skjöndt det ene med det andet af deslige Digtninger er forsvundet, gjör det dog godt at vide, at de have været til.

Hovedsagen ved Gudstjenesten var Messen, men Prædiken (sermo ad populum) fandt ogsaa Sted, især paa de höje Festdage, og den, saavel som andre Bekjendtgjörelser for Almuen, maatte være i Modersmaalet. Man finder, at især Biskopper, f. Ex. Gunner, prædikede selv (ipse prædicavit) [3]); og paa Nationalkonciliet i Odense 1245 blev besluttet, at den der antagne Konstitution skulde kundgjöres ved alle Præstemoder for Klerker og Lægmænd, og udsættes paa Modersmaalet (et vulgariter exponatur eller udtrykkes paa ligmanne tunge) [4]).

---

[1]) I Vita b. Nicolai Arusiensis († 1180) hedder det: Conscripta sunt multa de vita sua in libro Danici sermonis, quem Eskillus Sacerdos, Vicarius basilicæ constructæ per sanctum Nicolaum, in curia sua habuit. (Langeb. Script. 5, 307.)

[2]) Stedet hos Saxe S. 916 hedder: Qui etiam, ut mos est, concinere exorsi celebrem electionis concordiam decoro psallendi officio prosequuntur. Quorum plenum venerationis concentum populus ingenti plausu tripudians, sacro cantilenæ genere æmulabatur, gloriosis clericorum vocibus aliquid honorificæ modulationis adjicere gestiendo, personantibus aliis, deformem sibi taciturnitatem existimans. Efter Grundtvigs Oversættelse 3, 378: og medens Gejstligheden tillige istemmede den sædvanlige Lovsang, fandt Almuen det i sin Hjærtens Glæde for tungt at tie, saa de stemmede ogsaa op med en gudelig Sang paa Modersmaalet, og kvad paa deres Vis i Kor med Klerkene. (Saxe nævner ikke udtrykkelig Ordet Modersmaalet).

[3]) Gunnari Vita i Langeb. Script. 5, 575.

[4]) Pontoppidans Annaler, 1, 657.

9. **Valdemar den første beskytter historiske Minder. Absalons Fortjenester af Historien. Klosteroptegnelser. Forbindelse imellem de nordiske Lande. Arnoldus Thylensis hos Absalon. Olaf Thordarsen Hvitaskald hos Valdemar den anden. Historieskrivning paa Latin.**

Kong Valdemar den første yndede Historien og historiske Minder. Han sendte Mænd over til Bleking, for at undersøge den derværende Runeskrift. Naar Saxe fortæller om Harald haardraade, hvorledes han i sit Fængsel i Miklegaard fældede en Drage med sin Kniv (cultellus tonsorius), tilföjer han, hvorlunde Kong Valdemar, der gjerne vilde kjende og fortælle historiske Tildragelser, ofte viste sine Venner denne Kniv, der var fortæret af Rust. Af Fædrelandets Historie har især Absalon store Fortjenester. Han paalagde Munkene i Sorø Aar for Aar at optegne hvad der skete i Landet, og Klostrene bleve saaledes en Art Planteskoler for Historien. Deslige Optegnelser ere nemlig de Annaler, hvoraf der haves flere, som af forskjellige optegnedes Aar for Aar, og som en Slags fælles Ejendom ere anonyme. Afskrifter bleve sendte til andre Klostre, hvorved en Del bleve reddede fra Undergang. Senere blev det til Rimkrönniker. I Følge den i Klostrene vakte historiske Sans søgte man ogsaa især der at bevare ansete Mænds Minde for Efterslægten. En Beretning om Biskop Gunners Levnet blev lagt med ham i Graven[1]). Og ved Siden af Absalon nævner jo Historien som sine ypperste Tolke Svend Aagesen og Saxe Lange, hvilke han opmuntrede til at forfatte Fædrelandets Historie.

En temmelig levende Forbindelse fandt endnu Sted med det øvrige Norden, navnlig med Islænderne. Sagnmænd og Skalde besøgte Danmark. I Absalons Følge (in clientela ejus) var en Thylenser ved Navn Arnold (Arnoldus Thylensis), der, hvad enten det nu kom af hans egen Kløgt eller af en ham forundt Spaadomsgave, ofte forudsagde hvad der vilde hændes ham selv eller hans Venner. Derhos var han vel bevandret i gamle Sagn, som han fortalte fortræffelig. Engang da Absalon laa i Hyljumynne (ved Korsør), lod Kongen, der var i Slagelse, ham kalde til sig, og bad ham tage Arnold med. Da Absalon drog tilbage, vilde Kongen beholde Arnold; men med alle sine Bönner kunde han ikke bevæge Absalon til at overlade sig ham, med mindre han strax næste Morgen vilde sende ham

---

[1]) Quædam autem litera plumbo involuta capiti ejus supposita est, totam seriem vitæ suæ continens et annorum. Gunnari Vita i Slutningen.

tilbage. Kongen og Prælaten vare lige begjerlige efter at høre Sagnmandens Fortællinger. Hos Valdemarerne finde vi ligeledes nordiske Skalde, hos Valdemar den første Thorsten Kropp og Arnold Thorvaldsen; hos Valdemar den anden Thorgeir Daneskald og den berömte Olaf Thordarsen Hvitaskald, der selv fortæller, hvorledes Kongen anbragte alle Runestavene i de (ligesaa vel danske som islandske) Ord: sprengd manns hŏk flyði tvi boll. Paa Vejen til Rom toge Islænderne, som för, over Danmark, og vare Gjæster ved Kongens Hird. Snorre Sturlesens Sön Urækja kom (1236) til Kong Valdemar den gamle, kvad en Sang om ham, og fik en Hest til Gave, paa hvilken han red til Rom. Af den levende Forbindelse, der i Følge saadanne Kjendsgjerninger maa have fundet Sted med Island, har Tiden imidlertid kun levnet os nogle islandske Digte, nogle mindre Fortællinger og en Saga (Knytlingasaga).

Islænderne skreve Historie i den gamle danske Tunge; i Danmark derimod førte hele Tidens Retning det med sig, at selv Landets Historie blev forfattet paa Latin. Den fremmede Kultur ligesom nødte Saxe til at gjöre det, ja endog at sætte en Fortjeneste deri; hans Stilling som Klerk indbød ham til at tale til de lærde, ikke til Lægmand. Det var en Synd, som ikke han saa meget som den hele Slægt begik imod sig selv, imod sin Afkom, imod os og vore Efterkommere indtil de sildigste Slægter. Hvilken dyrebar Ejendom havde vi ikke besiddet, hvis han havde meddelt hine gamle Sange og disse troskyldige Fortællinger om Vendertogene i Modersmaalet. Hvilken Virkning vilde det ikke have haft paa den nærmeste Eftertid. Havde denne Bog været til paa Dansk som et levende Minde om dansk Snille og Daad, saa kunde Bevidstheden derom jo ikke være bleven udslettet hos Folket, saa kunde jo Borger og Bonde have læst sig til, at der var et ejendommeligt dansk Folk til og et dansk Tungemaal, som det var værdt at dyrke. Faa eller ingen Nation vilde have ejet en saadan Bog. Nu derimod laa den i Aarhundreder hen som en død Skat, kun til Brug for nogle faa lærde, til Næring og Vederkvægelse for Bogorme og Møl. Da man endelig vilde udgive den, vare Exemplarer næppe at opdrive, og heller ikke ved nogen, hvor de der vare til ere blevne af. Her i Landet har man kun fundet et Par Membranblade omtrent 1680, brugte som Bind om et Fogedregnskab paa Rentekammeret[1]) og et Par lignende Brudstykker 1855[2]).

---

[1]) Gram om Kristian den andens Medfølgere i hans Landflygtighed, i Kbh. Selskabs Skr. 4, 286. Suhms Danmarks Hist. 9, 110.

[2]) Kall Rasmussen, Om to nylig fundne Fragmenter af en Kodex af Saxo. Kbh. 1855. 4.

10. Literaturen. Gejstliges Skrifter paa Latin. Legender om Knud den hellige. Abbed Vilhelms Skrifter. Anders Sunesens Hexaëmeron.

Literaturen, der paa en Gang er Udviklingens Fostermoder og Afkom, bærer i denne Periode et dobbelt Præg, det samme som i de historiske Minder, et kristeligt-klassisk og et nordisk-folkeligt, det ene indbragt, det andet oprundet i Hjemmet. Af begge maa meget have været til, som i Tidens Løb er forsvundet.

De ældste kirkelige Levninger bestaa især i Legender og Hymner paa Latin, for det meste til Helgeners Ære, som Knud den helliges [1]). Forfatterne ere i Almindelighed ubekjendte; dog nævnes en Munk Arnfast fra Fyn [2]).

Abbed Vilhelm (Abbed til Eskildsø, og, da Klosteret blev flyttet, til Ebelholt, hvor han døde 1203) [3]), der var Munk i Genovevas Kloster i Paris, og tilligemed flere Munke af Absalon ved Provsten i Roeskilde Saxe blev indbudt til Danmark, var en af Knud den sjettes höjtbetroede Mænd, og skal være Forfatter til den Genealogia regum Dan., som blev forfattet i Anledning af den bekjendte Ægteskabssag imellem Kong Filip August og Ingeborg [4]). I hans Breve (Epistolæ) [5]) findes adskillige Oplysninger om den Tids Tilstande, f. Ex. om Havedyrkningen, som han indførte ved fra Abbeden Stefan i Genovevas Kloster at forskrive Frø, Rødder og Podekviste, til liden Opbyggelse for de danske Klosterbrødre, der vare vante til bedre Føde, og klagede over at han satte dem paa Sultekost; de kunde jo ikke, sagde de, leve af Blade og Græs som Kvæget paa Marken [6]).

Ærkebispen Anders Sunesen, Andreas Sunonis, var sin Tids berömteste latinske Digter. Hans Hexaëmeron, der nu er trykt, og hvoraf et Membranhaandskrift findes i Universitetsbibliotheket (en Afskrift deraf saavel der, som i det kgl. Bibliothek) er et stort Digt i Hexametre (paa 8140 Vers) om Skabelsen (de creatione mundi et operibus sex dierum, ad imitationem sanctissimi patris Ambrosii), om Guds Væsen, den hellig Aands syv Gaver, om Synden og den fri Villie, Trinitetens og Inkarnationens Hemmeligheder, o. s. v. Det vidner stærkt om

---

[1]) Langeb. Script. t. 3.
[2]) Grammii Oratio S. 483, jf. Suhms Danm. Hist. 4, 711.
[3]) Langeb. Script 5. 480.
[4]) Langeb. Script. t. 2.
[5]) Langeb. Script. t. 6.
[6]) Epist. lib. 2, cap. 77. Vita, cap. 3.

skolastisk Lærddom, men indeholder ogsaa smukke Opfatninger af hin Tids kristelige Myther, f. Ex. om Evas Skabelse:

> Non fuit ex capite, non ex pede facta mariti
> Eva, sed ex latere, quod ponitur inter utrumque,
> Ne possit Domina sua mancipiumve videri.
> Sed potius socia lateri socianda mariti;

om Menneskets gode og onde Engel:

> Omni semper adest homini specialiter unus
> Angelus, ut vexet, ac, ut custodiet, alter;
> Quem malus infestat, bonus angelus adjuvat, ille
> Improbus, ut perimat, ut salvet, sedulus iste.

Begyndelsen anføres (anderledes end hos Nyerup) ogsaa i Chron. Danorum, præcipue Sjalandiæ [1]):

> Æterna vita nihil est felicius unquam,
> Æterna morte nihil infelicius omen.
> Hæc in lætitia transcendit, et illa dolore (etc.)

Denne Krönnike har ogsaa bevaret et Par Linier af hans Hymner til Jomfru Maria:

> Missus Gabriel de coelis —
> Stella solem præter morem —

og meddeler et Digt til hans Ære, der viser, hvor meget han den Gang blev fejret:

> Tu flos dulcoris, tu vas, tu fructus honoris —
> Dulce tibi nomen, vir dulcis, amabile, carum,
> Carus amabilis et religione sacer.
> Tu vas non vacuum, sed plenum nectare, plenum
> Vas oleo, retinens balsamo, mella, merum.
> Es cœlum celsum, quia mystica, quæ didicisti,
> Cœlica verba doces, dogmata vera tenens. —
> Felix tu, tellus Sjallandiæ, flore venusto,
> Terra ferax, de qua prodiit ista decor [2]).

---

[1]) Langeb. Script. 2, 628.

[2]) Et Digt, de septem ecclesiæ sacramentis var endnu til i det sextende Aarhundrede. Se i øvrigt P. E. Müller, Vita Andreæ Sunonis. Nyerups Hist.-statist. Skildring, 2, 301. Stephanii Notæ in Saxonem S. 11. Prøver af Hexaëmeron med Anmærkninger, af P. Ch. Kierkegaard i Illgens Zeitschr. für die hist. Theologie 1833.

11. Historiske Skrifter paa Latin. Ælnoth. Svend Aagesen. Saxo Grammaticus. Historia de profectione Danorum in terram sanctam. Valdemar den andens Jordebog. Klosterskrifter.

Den ældste Historie staar i Forbindelse med Kirken. Knud den helliges Kanonisation fremkaldte det første historiske Skrift af nogen Betydenhed, det eneste fra Svend Estridsens Tidsalder. Ælnoth (Agilnoth, Ailnoth), en engelsk Munk, født i Kanterborg i Kant eller Kent (Jydernes Landskab), blev Præst til St. Albani Kirke i Odense, og havde levet 24 Aar i Danmark, da han forfattede sin Historia ortus, vitæ et passionis S. Canuti regis Daniæ. Om hans Levnet ved man ikke andet end hvad der af hans Skrift kan sluttes. Han var selv tilstede ved Kong Knuds Kanonisation (1101). Langebek antager med Thomas Bartholin, at han har fuldendt sin Historie 1109; den er tilegnet Kong Niels. 24 Aar tidligere vilde han da være kommen til Danmark, 1085, det Aar da Knud den hellige lod den hellige Albans Relikvier føre til Odense. Denne Mand er den første Historieskriver i Danmark; hans Skrift er ingen Krönnike, men en sammenhængende Fortælling af en samtidig. Skjöndt han var en Engellænder, sporedes der hos ham ingen Anvendelse af Angelsaxisk. Troværdigheden indlyser af Fortællingen selv, og Sammenligning med Knytlinge stadfæster den. I Fortællingens Løb forekomme Forklaringer paa danske Steders Navne, som stemme overens med de islandske [1]). Haandskriftet blev fundet paa Lyskanders Tid i Herridsvad Kloster i Skaane [2]).

Det danske Riges første Historieskriver er Svend Aagesen, Sveno Agonis; han var af en rig og ædel Æt, stammede paa mødrene Side fra Palnatoke og var en Brodersön af Ærkebiskop Eskild; han var uden Tvivl Kannik i Lund, menes at have været Ærkedegn i Kapitlet [3]), og kalder Saxe sin Kontubernal (contubernalis). Han var tilstede ved Jomsborgs Ødelæggelse

[1]) Han forklarer f. Ex. Suddathorp, id est villa cænosa (i Knytl. Suddaþorp). Roeskildis, id est fons Roe. Hetheby, quod danica lingua interpretatum, campi villa dicitur. Regio maritima Vendle lingua danica, quod convertibilis interpretatur. Locus celeberrimus, qui ob sui eminentiam, sive ob antiquorum inibi sacrificiorum frequentiam, vel ob idoli quondam ibidem opinatissimi, qui Vig dicebatur, memoriam Vibergis, veluti Vigi excelsum aut belli mons seu sacrificationis, lingua danica nuncupatur. (isl. Vèbjörg). Locus præcipuus, qui Othens Vi dicitur (med samme Form som i Knytl.)

[2]) Lyskanders Slægtebog, Fortalen S. XIII. Det er udgivet af Hvitfeld, Hafn. 1602, og optaget af Langebek i Script. t. 3.

[3]) Velschow i Saxes Levnet, i P. E. Müller, Saxonis Grammatici Hist. dan. t. 2. Prolegomena, S. XXIII.

(omtrent 1185), og var i Nærheden af samme Sted Öjenvidne til at Bugislav hyldede Knud den sjette (1186) [1]). Han forfattede sit Skrift Compendiosa historia regum Daniæ [2]) förend Saxe havde udarbejdet sit större Værk, og da han fra Absalon vidste, at det vilde komme, fattede han sig kort [3]). Det er den første sammenhængende, om end korte, Danmarks-Historie. Han begynder den, ligesom Islænderne, med Skjold, og nævner ogsaa strax deres Sange [4]); deri er han forskjellig fra Saxe. Han benyttede ogsaa indenlandske mundlige Kilder; men vilde ikke (saaledes som Saxe) tage alleslags Fabler med [5]). Han dvæler især ved Uffe, Thyre Danebod (Danmarkebot, decus Daniæ), ved Palnatoke og Jomsborg, ved Knud Lavard. Hans sidste Efterretninger om Kong Valdemar den første og Knud den sjette, der ende med Hertug Bugislavs Hylding, ere meget korte; det skulde Saxe udføre. Men efter at have anført Kong Valdemars ypperlige Egenskaber, siger han dog noget, som Saxe ikke vilde ud med: in suos tantum plus justo crudelior, og giver dermed Kjæmpeviserne noget Medhold. Han har godt kjendt sit Modersmaal, hvilket blandt andet ses af Forklaringer over nogle Navne: Dan Elatus vel Superbus (mikilláti), Gorm Löghæ, vir deses, Erik Emune, æterna dignus memoria; og af de faa danske Navne, der forekomme (Danmarkebot, Haraldstathæ, kan man slutte, at Sproget med Hensyn til Formerne har været af samme Beskaffenhed som paa Runestenene fra samme Tid; r var bortfaldet i de oprindelige Endelser paa — ar, ir [6]). Han kjender ogsaa de klassiske Forfattere. Naar han vil ophöje Dronning Sofies Skjönhed, siger han: in ejus descriptione Tullii deficeret facundia, Nasonis exaresceret vena, Virgilii desudaret ingenium. Der gjöres ikke saa meget af hans latinske Stil, som

---

[1]) Hyumsburg — cujus mœnia ab Archipræsule Absalone ego Sveno solo conspexi æquari. — Ut Bugislavum ad tributum et hominium sibi exhibendum compelleret. Quod quidem in regis navi — factum fuisse conspexi.

[2]) Udgivet i Langeb. Script. t. 1.

[3]) Han siger i Knuds Historie: Quorum gesta superfluum duxi plene recolere, ne idem crebrius repetitum fastidium pareret legentibus; quum, illustri Archipræsule Absalone referente, contubernalis meus Saxo elegantiore stilo omnium gesta prolixius exponere decreverit.

[4]) A quo (Skjold) primum modis Islandiensibus Skioldunger sunt reges nuncupati.

[5]) Ne fabulose videar historiam enarrare, quantum ab annosis et veteribus certa valui inquisitione percontari, compendiose perstringam.

[6]) Ligesom i Fjalinsleue (Fjennislev) i Testamentum Absalonis.

af Saxes, men undertiden er den dog pyntelig nok. Af hans Skrivemaade, siger Nyerup, ses omtrent, hvorledes den bedste latinske Stil i Almindelighed var paa de Tider her i Landet; hvorpaa han anfører nogle artige Exempler, der kunne anbefales til Filologernes Opmærksomhed[1]).

Saxo Grammaticus var født i Danmark; han taler i sit store historiske Værk, Gesta Danorum eller Historia Danica, om det danske Folk som gens nostra, og om Danmark som patria. Navnet Saxe findes paa Runestene i Skaane, Fyn og Norge. Tilnavnet Grammaticus (den lærde, sproglærde)[2]) er rimeligvis først senere tillagt ham[3]). Han havde Tilnavnet Longus, den lange, og var Klerk[4]). Han er bleven forvexlet med Provsten Saxe i Roeskilde[5]), ja endog med sin Oversætter Vedel. Snart hedder det, at han var en Sjællænder fra Roeskildeegnen, snart at han var en Jyde fra Ribe By[6]). Selv vidner han, at hans Fader og Farfader vare Krigere i Valdemar den førstes Hird; og ligesom de havde ydet Kongen Krigstjeneste, vilde han yde den paa aandig Vis[7]). Han hørte til Absalons

---

[1]) Nyerup, Hist.-stat. Skildr. 2, 242; f. Ex. quod ex ecclipsi memoriæ prætermisi. Her nogle flere: Quum ea Teutonicæ turgiditati innata sit conditio, ut verborum ampullositate glorientur. (Allerede saa tidlig.) Om Thyre Danebod: et vultum decor eximius venustabat, et rosa lilio maritata purpureum genis colorem inpinxerat.

[2]) Auctore Svetonio, Grammaticus est, qui diligenter, acute scienterque norit aut dicere aut scribere. Bogtrykkeren Ascensii Brev til Lage Urne hos Stephanius S. 5.

[3]) Det forekommer først i det Udtog af hans Historie, som tillægges Thomas Gheysmer, men er ældre: Gesta Danorum quidam egregius Grammaticus, origine Syalandus, nomini Saxo, conscripsit ad instanciam Domini Absalonis. Velschow i Saxes Levnet, i P. E. Müller, Saxonis Grammatici Hist. dan. t. 2, Prolegomena S. VIII.

[4]) In gestis Danorum Saxo, cognomine Longus, miræ et urbanæ eloquentiæ clericus. Chron. Sialandiæ i Langeb. Script. 2, 608.

[5]) Gravskriften i Roeskilde Domkirke angiver derfor hans Dødsaar urigtig.

[6]) Juxta vulgarem hominum nostrorum Cimber, sed juxta antiquos regni Annales natione Sialandus (Jo. Svaningii Prolegomena). Født hos Roeskilde af fribaaren-slægt (Kristiern Pedersön om Börn at holde til Skole). En Jyde af Fødsel fra Ribe By (Schousbølles Oversættelse). Laurids Thura (Adskillige poetiske Sager 1721), i Indledningen til sin Oversættelse af Saxes Vers, ønsker at den maatte udkomme i Ribe, „som i Begyndelsen den danske Saxo var fødd og baaren i Ribe".

[7]) Cæterum prisco atque hæreditario obsequendi jure, saltem ingenii viribus tibi militare constitui, cujus, clarissimi patris castrensem militiam parens avusque meus fidissimis bellici laboris operibus coluisse noscuntur. Saxo, præf.

Husstand, da denne opfordrede ham til at forfatte sin Historie [1]), og kan derfor, som Gram og andre have antaget, være den Saxe, der i Absalons Testament kaldes hans Klerk (Sekretær) [2]). Thi han overlevede Absalon; han tilegnede nemlig Anders Sunesen sin Historie, tiltaler Kong Valdemar den anden, og taler endog om denne Konges Erobringer paa begge Sider af Elben, saa han kan ikke være død för 1208 eller saa omtrent, men vel derefter [3]). Hans Historie maa have været flere Aars Arbejde; noget er skrevet för 1202, thi i Slutningen af ellevte Bog siger han om Birger Jarl Brose, der døde i dette Aar: qui et nunc exstat, som endnu lever. Han slutter ligesom Svend Aagesen med Bugislavs Hylding (1186). Med samme Beskedenhed, som han kalder sig Absalons ringeste Tjener, taler han om, at han paatog sig et Arbejde, der overgik hans Kræfter, da andre vægrede sig, et saa meget vanskeligere Arbejde, som Kristendommen og det latinske Sprog saa nylig vare komne til Landet, og dets Historie var saa ubearbejdet. Men han kunde dog ikke modstaa Absalons Opfordring eller bære det over sit Sind, at hans Fædreland, da de tilgrænsende Folk havde deres Historie [4]), skulde savne et Mindesmærke om Fædrenes Bedrifter. Uden Tvivl vilde han ogsaa udbrede sit Lands Hæder blandt fremmede; dertil var det latinske Sprog det rette Organ, og just det var han mere mægtig end nogen. Det er saaledes en ganske naturlig Følge af den nöje Forbindelse, hvori Danmark ved Kristendommens Indførelse var traadt med Tyskland, at det ikke kunde falde ham ind at skrive paa Dansk, og at han benyttede det latinske Tungemaal. Som sine Kilder angiver han: først og fornemmelig med Hensyn til Oldtiden danske Sange (patrii sermonis carmina), thi Forfædrene bevarede Mindet om deres Bedrifter baade ved Sange og ved Runeindskrifter (linguæ suæ literis) paa Stene og Klipper. Disse Sange gjengav han i latinske Vers (metra metris reddenda curavi). Paa dem grundede han altsaa Begyndelsen til sin Historie, ligesom senere Snorre sin. Derfor kunde han ogsaa sige, at den ikke lovede

---

[1]) Pontifex Maximus Absalon — mihi, comitum suorum extremo, cæteris operam abnuentibus, res Danicas in historiam conferendi negotium intorsit, inopemque sensum majus viribus opus ingredi crebræ exhortationis imperio compulit. Saxo, præf.

[2]) Saxoni clerico suo duas marcas argenti et dimidiam concessit. — Saxo debet duos libros, quos Archiepiscopus ei concesserat, ad monasterium de Sora referre. Testam. Absalonis i Langeb. Script. 5, 425.

[3]) Suhms Danm. Hist. 9, 105.

[4]) Finitimis factorum traditione gaudentibus. Saxo, præf.

udsmykkede Fabler, men en tro Oldtidskundskab (non nugacem sermonis luculentiam, sed fidelem vetustatis notitiam)[1]). Disse Saxes Ord godtgjöre, at der paa hans Tid har været gamle Sange til i det danske Sprog, som havde hjemme i Landet selv og ikke vare bragte dertil fra Island. De ere derhos, som jo er naturligt, da de vare om oprindelige danske Æmner, ældre end Islændernes Opbevaringer, der dels ikke have dem alle, dels ikke saa fuldstændig som Saxe. Men foruden disse indenlandske Kilder skyldte han en ikke ringe Del af sit Skrift til Thylenserne, der beboede et ufrugtbart Land, og især lagde sig efter at kjende fremmedes Bedrifter og bevare dem. Deres historiske Skatte, der havde paalidelig Hjemmel i sig selv, optog han, og dannede deraf en stor Del af sin historiske Fortælling[2]). At der ved disse Thylenser menes Islænderne, har været og er endnu en almindelig Mening; men det synes dog at være en vel stærk Affektation, at han ikke skulde nævne Islænderne, naar han mente dem, ved deres virkelige Folkenavn, ligesom Svend Aagesen; og en ligefrem Urimelighed, at han ved Thylenses snart skulde mene et, snart et andet, og at han, naar han med dette Navn mente Islænderne, skulde omtale dem som historiske Personer för Islands Opdagelse. De Fortællinger, han kan have faaet fra dem, kunne desuden ikke være komne fra Island, thi de ikke blot afvige fra, men modsige og ere aldeles uforenelige med de islandske; han maatte da have modtaget disse Fortællinger, der indeholde mythiske Forestillinger og en ganske anden Kongerække, saaledes at han ikke gjengav deres Indhold, men ganske forstyrrede dem. Det er derfor langt sandsynligere, at Saxe ved sine Thylenses ikke mener Islænderne, men Beboerne af Thelemarken (þilir), saa at han foruden sine indenlandske Sange tillige har benyttet norske Sagn, især fra det sydlige Norge, hvor de naturligvis den Gang maa have været til i Mængde. Netop om Norge handle en stor Del af disse Fortællinger. Fra Norge førtes de ogsaa over til Island, hvor de bleve drøftede og rensede ved den historiske Kritik, der først her tog sin Begyndelse. Denne Mening, som jeg allerede för har fremstillet[3]), vinder mere og mere i Vished. Thelemarken og de omliggende Egne have været nogle af de ældste Sagns Hjemstavn; og det forholder sig uden Tvivl, som

---

[1]) Saxo, præf.

[2]) Quorum thesauros historicarum rerum pignoribus refertos curiosius consulens, haud parvam præsentis operis partem ex eorum relationis imitatione contexui. Saxo, præf.

[3]) i min Haandbog i den gamle nordiske Geografi.

en lærd Islænder har yttret: „Nordmændene synes i den ældste Old at have været det samme for de nordiske Lande, som Islænderne siden bleve; de vare de svenske og danske Kongers Skalde, og Harald Hildetands vare þilir“ [1]). Og Arnoldus Thylensis har været en saadan Sagnmand. Begge disse Kilder, de danske og norske, forudsætte altsaa en hjemlig historisk Kundskab om Oldtiden, der vel ved Kristendommens Indførelse modtog en Del Forvanskning, men dog i sit Grundstof var bevaret. Endelig havde Saxe en Kilde, der maatte give hans Historie et uforgjængeligt Værd: de mundlige Meddelelser han modtog af Absalon selv, dels om dennes, dels om andres Bedrifter [2]). At han som lærd ogsaa kjendte og benyttede fremmede Kilder (Beda, Dudo, Paulus Diaconus) har ikke altid været gunstigt for hans Fremstilling.

Naar man i Saxes Historie betragter Indholdet af den ældste historiske Tid (tiende Bog), saa er det noget höjst paafaldende, at man i hans Dage i selve Danmark kunde have saa ringe Kundskab om Harald Blaatands, Svend Tveskjægs, ja Knud den stores Historie. Der findes i Begyndelsen af hans Fortælling om danske saavel som norske Begivenheder ingen Overensstemmelse med de fuldstændigere islandske og engelske Efterretninger; og han havde god Grund til at bebrejde sin Fortid en utilgivelig Ligegyldighed og Ukyndighed (segnities par imperitiæ). Alt hvad han kjender er kun ligesom Stykker af Sagn; Folkesagnet, hvorfra han end har faaet det, har bevaret enkelte fremtrædende Træk, men Begivenhedernes Forbindelse og Sammenhæng er ligesom sønderreven. Han ved, at Hakon Adelsten blev opfostret i England, men den engelske Konge Adelsten gjör han til en Sön af Kong Edelred. Slaget, hvori Kong Hakon blev dødelig saaret, kjender han; ogsaa det, som Heimskringla antyder, at han faldt ved en af Dronning Gunhilde forhexet Pil, der for om i Luften; men de foregaaende Toge af Erik Blodøxes Sönner til Norge ved han ikke noget af, og sætter derfor Kong Hakons Død for tidlig. Styrbjörns Tog til Sverrig kjender han, men det Træk, at Styrbjörn ved Landingen stak Ild paa sine Skibe, fortæller han om Harald Blaatands Sön Hakon paa et Tog til Samland. Jomsborgs Anlæg, som Islændere tillægge Palnatoke, henfører han til Harald Blaatand; og han alene fortæller, uden Tvivl efter danske Sagn, Palnatokes be-

---

[1]) G. Brynjúlfsson i Ný Fèlagsrit 1853, S. 119.

[2]) Nec minus Absalonis asserta sectando, quæ vel ipse gessit, vel ab aliis gesta perdidicit, docili animo styloque complecti curæ habui. Saxo, præf.

kjendte Pileskud og Skiløbet ned ad Kullen. Jomsvikingeslaget har han hørt om, et Haglvejr hjemsøgte de Danske, han kjender Fangernes kjække Færd, ja har endog haft en Fortegnelse paa Jomsvikingeheltenes Navne; men han gjör Hakon Jarl til en Sön af Harald Graafeld, og lader ham offre sine to Börn. Hverken Saxe eller Svend Aagesen kjender Svend Tveskjægs Krige i England. Saxe lader ham slutte Forbund med Kong Adelsten (Edelred), at han efter dennes Død skulde arve Riget; og Kong Svend, der krigede til sit Yderste, til den hellige Edmund knækkede hans Hals, lader han tilbringe sine sidste Dage med gudelige Betragtninger. Men Knud den store var dog saa navnkundig en Konge, at han maatte kjende hans Liv? Lidet ved han og meget urigtigt. Edmund Jærnside kalder han Edvard (maaske en Læsefejl). Han har kun hørt om e t af Knuds Slag, det ved Assetun, hvori Tymme Sællandsfar udmærkede sig, formodenlig et Slægtsagn. Han lader Knud den store, der ikke krigede i Normandiet, dø under Rouens Belejring og blive begravet i denne By [1]). Først med Svend Estridsen (ellevte Bog) blive de danske Sagn klarere; der aabnede sig to ny og renere Kilder: Slægtsagn i Absalons Slægt, hvis Stamfader Skjalm Hvide han ogsaa omtaler under denne Konge, og gejstlige Efterretninger og Sagn. Fra denne Tid af bliver Saxe en vigtig Kilde, for hvilken Knytlinga (i det mindste som vi nu have den) maa vige i Nöjagtighed. Af Hungersnøden under Oluf Hunger giver han en levende Skildring, der bekræftes af andre. Skildringen af Erik ejegods Personlighed vidner om et levende Folkesagn, der havde opfattet de netop for Almuen mest iöjefaldende Træk: hvorledes han siddende kunde brydes med to, og let kunde trække Reb med fire, hvorledes hans Røst kunde høres over hele Tinget, hvorledes han bad Mændene hilse deres Hustruer, Börn, ja Tyende, og hvorledes han gav den fattige Ret. Knytlinga udtaler derimod især det, som Islænderne satte Pris paa, hans Gavmildhed mod dem, der kom langvejs fra. Endelig indeholder den sidste Del af hans Historie Fortællingen om Borgerkrigene, Vendertogene, Kong Valdemars Forhold til Absalon, Absalons til Eskild o. s. v., en Række af ligesaa livlig opfattede som troværdige Skildringer. Hans Behandling af Historien er nemlig noget for hin Tid usædvanligt, og udenfor Island, hvor den endnu kun var i sin Begyndelse, næsten uden Mage i Norden. Han er hverken en tör Krönnikeskriver, heller ikke samler han Legender op, hvortil kan kunde have haft god

---

[1]) Jf. P. E. Müller, Om Saxes Kilder.

Lejlighed. Overalt lægger han den samme poetiske Sans for Dagen, som bevægede ham til at samle og bevare de gamle Sange.

Langt större Berömmelse har Saxe imidlertid i sin Tid vundet formedelst sin latinske Stil, dens Ypperlighed og Sirlighed; og de lærde have kappets om at rose og beundre den [1]). Man kan heller ikke nægte, at den ikke blot for hin Tid, men næsten for alle er mageløs. Overalt i Vers og i Prosa dynger han den ene Talemaade paa den anden af samme Betydning; naar han paa den smukkeste Maade har sagt en Ting, saa siger han den endnu en Gang, om muligt endnu pynteligere, som om han satte en Ære i at overgaa sig selv [2]).

Men som alt i Verden maa have sin Skygge, maaske for at det derved kan skinne saa meget bedre, saa har ogsaa dette Nordens Vidunder, denne septentrionis ingeniorum phœnix, som Gram kalder ham, ogsaa haft sine Hudflettere (Saxomastiges). Det er især den første fabelagtige Del af hans Historie, som

---

[1]) Erasmus fra Rotterdam og Gram ere lige enige deri. Den første udbryder: probo vividum et ardens ingenium, orationem nusquam remissam aut dormitantem; tum miram verborum copiam, sententias crebras et figurarum admirabilem varietatem; ut satis admirari non queam, unde illa ætate homini Dano tanta vis eloquendi suppetiverit. Se Grammii Oratio i Dän. Bibl. 7, 471. Stephanii Prolegomena, Cap. XVI, XX. Kristiern Pedersen, Om Börn at holde til Skole, siger: Han skrev Danmarks Krönnike paa saa ædelig, god og dyb Latine, at alle vise Klerke i fremmede Land og Rige have stor Lyst at læse i samme Bog, og glædes ved samme Latine. Og dem forundrer alle derpaa, at der vaar nogen Tid saa lærder en Mand i Danmarks Rige, som saadan dyb, kostelig og god Latine kunde digte og skrive.

[2]) Exempler findes overalt. De simple Ord i Bjarkemaalet:

> Vekjat ek yðr at víni,
> nè at vífs rúnum

udtrykker han med

> Non ego virgineos jubeo cognoscere ludos,
> Nec teneras tractare genas aut dulcia nuptis
> Oscula conferre et tenues astringere mammas;
> Non liquidum captare merum, tenerumve fricare
> Femen, et in niveos oculum jactare lacertos.

Ordsproget: opt eru vaskar hendr und vándri kápu, udtrykker han: sæpe enim sordido cultu robustum obtegi manum (contigit), fortemque dextram atra veste concludi interdum. Om Vederlagsretten siger han: Ejusdem quoque postmodum observantiæ gravitas ab aula regum in aliquanto obscurioris familiæ convictum prorepsit, diuque superioris disciplinæ etiam apud supparis conditionis viros imitatio valuit.

dette historiske Kræmmerfolk ikke ved hvad de skal gjöre med. Den ene finder hans Historie fuld af Fabler (tota fabulis plena), den anden, at det er Snak og Galskab (vanissima deliria, meræ nugæ, vana somnia et aniles fabulæ), den tredie, at det er lutter Lögn (mera mendacia), den fjerde, at han har selv digtet det[1]. Nu skulde man tro, at ingen kunde gaa videre. Men der er dog endnu en Mening tilbage, at anse det hele Værk for et lærdt Bedrageri. Til denne Yderlighed kom Nordin, den lærde Biskop af Hernøsand, der forestillede sig Tingen saaledes: Saxes förste Udgiver Kristiern Pedersen, Ærkebiskop Birger, der skal have skaffet ham et Exemplar, og Biskoppen i Roeskilde Lage Urne, der opmuntrede til Udgivelsen, disse Mænd have maaske stukket Hovederne sammen, og af Thomas Gheysmers Gesta Danorum lavet en Saxo, som de saa fik den lærde Bogtrykker i Paris Jodocus Badius, Udgiveren af Valerius Maximus og Martianus Capella, hvis Stil og Talemaader gjenlyde i Saxo, til at sætte i Stil. For denne Formening taler iblandt andet, at den formentlige Saxo ikke ret forstod Dansk[2]).

---

[1]) Se Stephanii Prolegomena, Cap. XXI. Ulige sundere dömmer Holberg, der just ingen Ynder var af Oldtiden. Han siger i Dissertatio quinta de historicis danicis: Det kan ikke nægtes, at hvad Saxe anfører i de første Dele af hans Historie er fabelagtigt; men det er heller ikke antageligt, at han har indført slige Ting i sin Historie, for at binde Efterslægten dem paa Ærmet som sandfærdige. I mine Tanker har han anset det for rettere, at overlevere hine fabelagtige Mindesmærker til Efterverden saaledes som han forefandt dem, end at lade dem aldeles gaa tabte. Thi føre de ingen anden Nytte med sig, saa vise de i det mindste de ældgamle Folks Aand og Sæder. Hvad Saxes sidste Bøger angaar, da ere de saadanne, at de kan sættes mod en Thucydides, thi Absalon, en Mand af langt större Anseelse hos os, end Thucydides i sit Fædreneland, deltog med Saxe i Arbejdet.

[2]) Som Bevis derpaa anføres, at han kalder Sundet ved Møn sinum viridem (Grönsund), men det hedder i Knytl. Grænasund, „det er Grenesundet, fordi det deler sig og omgiver Møn“. Se P. E. Müllers Anmældelse af Monumentorum veterum historiæ Sviogothicæ prolegomena. Diss. 3. Upsaliæ 1814. 4., i D. Literaturtidende, 1816, Nr. 36—37.

[3]) Den ældste Udgave af Saxe er af Kristiern Pedersen, Paris 1514, fol., der ligger til Grund for alle de følgende: i Basel 1534, fol., Frankf. 1576, fol., af Stephanius, Sorø 1644, fol., af Klotz, Leipz. 1771, 4., af P. E. Müller, Kbh. 1839. Danske Oversættelser haves af Vedel, Kbh. 1575, 1610, fol., af Schousbølle, Kbh. 1752, 4., af Grundtvig, Kbh. 1818, 4 og paa ny oplagt. Oplysninger om Udgaver, Oversættelser, Meninger og Skrifter om Saxe og hans Værk findes i Stephanii og i Müllers Udgave ved Velschow.

Blandt andre historiske Skrifter er et af de mærkeligste Historia de profectione Danorum in terram sanctam [1]), da det oplyser Forbindelsen imellem Danmark og Norge og begges med Væringerne i Konstantinopel og det endnu fjærnere Østen. Et Brev, der staar som Indledning, viser, at Forfatteren, der ikke selv var med paa Rejsen, èn Kannik Frater X., har forfattet det efter en af de rejsendes Beretning, ved Navn K., der maa have været en anseelig gejstlig. I Prologen anføres et Sted af Virgil. Skriftet selv begynder med en Indledning om Verdens Fordærvelse, der aldrig har været större end nu [2]). Derpaa følger Pavebrevet, som opfordrer alle Konger og Fyrster til at komme Jerusalem til Hjælp, og Fortællingerne om Rejsen. Da Tidenden om Saladins Indtagelse af Jerusalem (1187) kom til Kong Knud paa et Møde i Odense, holdt Absalons Broder Esbern (Snare) en Tale, der giver et Begreb om den Tids Veltalenhed, i hvilken han opmuntrede de tilstedeværende til en Jorsalrejse. Femten Adelsmænd aflagde Løftet, men faldt siden fra paa fem nær. Dog kom senere to til. De samledes med sine Skibe ved Hals, og sejlede til Norge, hvor to hundrede Nordmænd skulde forene sig med dem under Anførsel af Ulf af Loufnes (Úlfr af Laufanesi). I Bergen, hvor de væntede at faa flere Medfølgere, fattede Kong Sverre Mistanke til dem. Fortællingen derom anskueliggjör Norges Tilstand paa Kong Sverres Tid. I en Tale, som Ulf af Laufnes holdt, forekommer Ordsproget: Bíðandi byr eigo, en braðer er andróðr. Endnu mærkeligere er Forfatterens eller Fortællerens eget Udraab i Anledning af et Skibbrud: O quam securum quamque jucundum in solo! Fastr er á foldo fótr, in salo autem labilis est et titubans. De overblevne sejlede til Frisland, toge derpaa over Land til Venedig, og sejlede derfra til det hellige Land. Paa Tilbagevejen vendte nogle hjem over Apulien og Rom, andre over Konstantinopel. Om Forfatteren ere Meningerne forskjellige, om det var en dansk Mand eller en norsk. For det første taler især den Maade, hvorpaa han beskriver norske Stæder, som Tunsberg og Bergen, som ham ganske fremmede; og en Nordmand kunde endnu mindre tale saaledes om de Norskes Drikfældighed, som han gjör, om han end dadlede,

---

[1]) Langeb. Script. t. 5.

[2]) Da jeg første Gang skrev dette, en Søndag i April 1850, lagde jeg Bogen hen, da jeg havde læst det, for at gaa i Kirke, og hørte Bispen prædike om, at der aldrig havde været saadan Synd i Verden som der nu var, og havde saaledes en dobbelt Opbyggelse deraf.

maatte det dog ved denne Lejlighed have skinnet igjennem, at han talte om sine Landsmænd [1]).

Valdemar den andens Jordebog, Liber census Daniæ [2]), der blev begyndt 1231 og senere fortsat, er et vigtigt Bidrag til Oplysning om Landets Inddeling og indre Tilstand [3]).

I Klostrene opstode adskillige mindre historiske Skrifter, indeholdende Efterretninger om deres Stiftelse og Skjæbne, Helgenes og Klostermænds Levnet, o. d. Blandt dem kan nævnes Necrologium Lundense, der næst efter Runeindskrifterne vel er noget af det ældst opskrevne, som endnu er til [4]).

12. Danske Love. Vederlagsretten. Kirkelige og verdslige Love. De verdsliges Oprindelse. Skaansk og Sællandsk Kirkeret. Skaanske Lov. Kong Valdemars Sællandske Lov. Kong Eriks· Kong Valdemar den andens Jyske Lov. Landskabslovenes Forholde, Indhold og Sprog.

Da der hverken af dansk Kirkesang, danske Prædikener eller andre Folkeminder, skjöndt de vides at have været til, er nogen Levning tilbage, saa ere de danske Love de eneste Mindesmærker i Modersmaalet för 1250. I dem var Modersmaalet oprindeligt, skjöndt ogsaa de af enkelte Mænd, Svend Aagesen og Anders Sunesen, bleve bearbejdede paa Latin.

Det ældste er Knud den stores Vitherlagsret (Vederlagsret), den ældste Hirdlov eller Gaardsret [5]), der, endskjöndt den blev til i England, var forfattet paa Dansk. Lovens Anledning taber sig i den graa Oldtid, i det gamle Berserkelag eller en staaende Samling af Krigere ved Kongens Hird. Knud den store, hedder det, havde samlet en stor Hird om sig fra alle Lande, thi han var Konge over Danmark, England, Norge,

---

[1]) Om Forfatteren til dette Skrift se Suhms Danm. Hist. 8, 233. Nyerups Hist.-stat. Skildr. 2, 299. Langes Norske Klosterhist. S. 80 med Rettelse og S. 682.

[2]) Langeb. Script. t. 7.

[3]) Haandskriftet findes i Stokholm. En Afskrift (facsimile) tilhører det kgl. nordiske Oldskriftsselskab. Oplysninger om Haandskriftets Skjæbne findes i Selskabets Antikvariske Tidsskr. 3, 266, meddelte af G. E. Klemming.

[4]) Langeb. Script. t. 3. Blandt de deri nævnte Personer forekommer en Thoraren Islandensis. De andre i Langeb. Script. f. Ex. Vita et miracula S. Ketelli i t. 4. Exordium Caræ insulæ i t. 5. o. s. v.

[5]) Svend Aagesen kalder Loven: licet vocabulo minus proprio, lex castrensis sive militaris vel lex curiæ.

Samland. Han havde samlet alle tappre Mænd omkring sig uden Hensyn til Stand og ligesom uden Skik og Orden (veluti confuso ordine); men nu besluttede han, at Krigere af anseelig Æt, der vare saa rige, at de havde faaet en bedre Opdragelse end andre, skulde udgjöre hans nærmeste Hær (Livgarde, staaende Hær). Han lod derfor forkynde, at hvo der for Fremtiden vilde være nærmest om Kongen, til Kongens Ære og Hærens Prydelse skulde bære Øxer og forgyldte Vaaben. Deraf fulgte, at de fattigere, der ikke kunde anskaffe sig dem, maatte staa tilbage for denne rigere Falanx. Den dannede en Adelhær, der ikke blot stred til Hest, men ogsaa bar udvalgte og kostbare Vaaben, og blev saaledes Begyndelsen til personlig Adel. Denne udvalgte Hær kaldtes Tinglid (þíngmannalið), thi den bestod af Tingmænd (tingede Mænd, lejede Tropper), som fik Sold (málamenn) [1]). Naar en Kriger traadte ind i denne Hær, blev han undergiven dens Lovbestemmelser (vitherlogin eller viðrlög; sva sum vithær lægges), og blev en Vederlagsmand (vitherlagha man); han stod under den som en særegen Ret, og blev derved, som Adelen i senere Dage, unddraget fra Landets almindelige Ting. Dette Tinglid, hvis Grundlag allerede var til för Knud den store, blev oprettet i England; Loven er ogsaa givet der. men to danske Mænd, Øpe hin snjelle fra Sælland og hans Sön Eskild Øpesön (thi Lagmandsembedet gik i Arv) vare Kongens Raadgivere, og han lod disse erfarne Mænd, hvis Raad han plejede at benytte, komme over til England for det samme [2]). Loven blev affattet paa Dansk, og gjaldt ligeledes i Danmark, hvor den uovertraadt (uspiællat) stod ved Magt i otte Kongers Tid, indtil man under den niende, Kong Niels, af personlige Hensyn gjorde Undtagelse fra den; fra. Kongens Hird gik den desuden over til lavere Herrers [3]). Paa Saxes Tid gjaldt den

---

[1]) I þann tíma settu Danir þíngmannalið í Englandi, þar váru þá málamenn. Knytl. Kap. 7, jf. Udtrykket i Loven, at Konung skulde sætta thøm maale therræ (deres Sold), hos Svend Aagesen: ut rex stipendia militibus suis subministraret. Se om den rette, endnu hos Rosenvinge misforstaaede, Betydning af Ordet Maale, isl. máli, J. E. Larsen, Om de danske Kongers personlige Deltagelse i Retsplejen, S. 4.

[2]) Accersitis ad se viris sapientioribus et quos ante alios prudentia pollere noverat, Opone videlicet Sialandensi, cognomento Sapiente, et Eskildo ejus filio, quibus potissimum consiliorum suorum arcana, propter multarum rerum experientiam, communicare et concredere solebat, quos etiam suos constituerat secretarios. Sveno Agonis.

[3]) Ab aula regum in aliquanto obscurioris familiæ convictum prorepsit. Saxo.

ikke mere [1]); men Absalon lod den (consueta curiositate) efter Overlæg med sin Fostersön Kong Knud Valdemarsen som en Fortidslevning (antiquitate obsoletum) indføre i et lille Bind (in exiguum quoddam volumen); og Svend Aagesen, der fandt den saaledes skreven for sig paa Modersmaalet, foretog sig med de behørige Oplysninger at oversætte den paa Latin [2]).

Da vi have angelsaxiske Love af Knud den store, kunde det være rimeligt nok, at vi i det mindste havde en paa Dansk fra hans Tid, og deraf kan man vel forklare den Besynderlighed, at Udgiverne af det eneste Brudstykke der er til, hvilket de kalde: Knud den stores Vitherlagsret, ikke have bemærket, at det de have udgivet som saadan, ikke er denne Konges virkelige Lov, men et senere Uddrag deraf med nogle Bemærkninger derom. Det er dog klart nok, at det ingen Lov er, thi ingen Lovgiver taler deri; det siger ikke: saa skal være, men anfører kun som noget forganget: saa skulde være. Det fortæller Lovens følgende Skjæbne, og at den blev overtraadt i Kong Nielses Tid, hvilket da ikke kan have staaet i en Lov af Knud den store. Men dette Brudstykke er ikke engang denne Lov saaledes som den kan være opskreven paa Absalons Tid. Baade Svend Aagesen og Saxe meddele Indholdet deraf paa Latin; hos Svend Aagesen især kan man, ved at bortskjære hans Betænkninger, tydelig se hvad der har staaet i Loven, hvorimod Brudstykket overspringer mange Artikler, deriblandt nogle der endnu for os have Interesse, saasom den, at en Vederlagsmand, der formedelst Brøde blev sat nederst, havde de andre Lov til at kaste Ben paa. Sproget i dette Brudstykke er endelig aldeles forhutlet. Hist og her findes nogle gamle Endelser, men paa andre Steder, hvor de ogsaa skulde være, savnes de. Der findes endog bløde Medlyde, hvor der skulde være haarde, hvilket hverken fandtes eller kunde findes paa Absalons Tid. Har der været noget oprindelig godt og overensstemmende deri, saa maa det være forvansket af senere Afskrivere, hvem det var ligegyldigt hvorledes Sproget var, naar de kun fik Meningen, hvem det var det samme, om der stod f. Ex. sveit eller svét (Forskjellen hørte de næppe), om der stod: i gamlæ Knuts daghum eller daghæ. Det ældste Haandskrift, som Resen har brugt til sin Udgave,

---

[1]) Hanc igitur militaris disciplinæ consuetudinem, diuturna usurpatione firmatam, nostri temporis principes abrogare minime erubescendum duxerunt. Saxo.

[2]) Quum itaque constitutiones ejusmodi nostra vernacula et quidem succincta brevitate conscriptas reperissem, eas in latinum sermonem transferre conatus sum. Sveno Agonis.

er tabt; det maa have haft et Par gode Læsemaader, men i sproglig Henseende kan man ikke lide paa hans Udgave. Den ældste Membran, der nu er til, er efter Rosenvinge skreven efter 1346. Det der kaldes Knud den stores Vitherlagsret, er saaledes langt fra at være fra hans Tid, og maa efter denne Oplysning derom tabe meget af sin Værd. I Sproget er det uefterretteligt, og -Lovens Indhold haves fuldstændig kun paa Latin [1]).

Ældre Lovbestemmelser for enkelte Kredse, som Palnatokes for Jomsvikingerne, Lovene for Vethemans Selskab i Roeskilde, kunne, hvis de bleve nedskrevne, have været til paa Dansk, men vi kjende kun deres Indhold af de historiske Kilder (Knytlinga og Saxe). Derimod haves der to Slags mere almindelige Love: de kirkelige, der først bleve til med Kristendommen, og de verdslige, hvis Oprindelse taber sig i Hedenskabet.

Til de Kirkelige høre: Den Skaanske Kirkeret, givet af Ærkebiskop Eskild ved Thord Gælker (i Lund), nedskreven 1162; og Den Sællandske Kirkeret, i det væsenlige af samme Indhold, givet eller rettere overfört til Sælland af Absalon (i Ringsted) 1171 [2]). Hvo der vil læse disse saakaldte Kirkeretter, vil snart overtyde sig om, at det ikke er fuldstændige Kristenretter, som de norske og islandske, men enkelte løse Bestemmelser.

Af langt större Betydning ere de Verdslige. Det var fra Begyndelsen af Overleveringerne, der bevarede gamle Sæder og Skikke, og Bestemmelser for Samlivet, der efter fælles Beslutning bleve tagne paa Tinge. Paa Tinge hørte man af Oldinge hvad der i Mands Minde havde været Forfædres Sæd, og enedes om hvad der nu var tjenligt. Saaledes opstod en Lov (lög, det bestemte, Vedtægten). En Lagmand forkyndte den, og overleverede den mundlig til sine Efterkommere. De ældste vare

---

[1]) Den danske Vitherlagsret og Svend Aagesens latinske Oversættelse findes i Langeb. Script. t. 8 og i Kolderup-Rosenvinges Samling af gamle danske Love, 5 D.; jf. Afsnittet om Knud den stores Love i Kofod-Anchers Saml. jurid. Skr. 1 D. Saxe meddeler Indholdet, S. 525 (ed. Müller), men hertil hører tillige Ordene: Cæterum Canutus — consvevit, S. 523—524, som ere satte paa urette Sted. Ligesaa er en af Lovens Bestemmelser: Præterea militi regem — fas erat, S. 535, kommen ind imellem Saxes egne Bemærkninger.

[2]) Udgivne i Thorkelins Saml. af gamle danske Kirkelove, 1784, 4, og af P. G. Thorsen i Nordiske Oldskrifter XIII. En gammel latinsk Oversættelse deraf i Kofod-Anchers Lovhist. 2 D. S. 518, jf. Anders Sunesens latinske Statuta ecclesiastica apud Islandensem synodum, sst. S. 525.

uden Tvivl Sætninger med Rimstave, korte og fyndige som Ordsprog. Efterhaanden forøgedes de; gamle faldt bort, ny föjedes til. Lovene voxte med deres Gjenstande; og en Samling af gamle Retssædvaner blev den ældste Lovbog. Oprindelig maa hver By, hvert Herred, have haft sine Vedtægter; men først efter Herredernes Forening opstode de, vi nu kjende, Landskabslovene. Efterhaanden bleve de opskrevne af lovkyndige; Samlingen fik med Tiden Tilsætninger; endelig bleve de stadfæstede af Kongen. Fra Kongen som Rettens Haandhæver udgik det Ønske, at samle og drøfte de hidtil gjældende Vedtægter; dertil valgte han de lovkyndigste Mænd, og forelagde derpaa Folket det vundne Udbytte til Stadfæstelse. Deraf Udtrykket: den Lov, som Kongen giver og Landet tager ved. Saaledes opstode ogsaa vore Love; deres Bestanddele vare ældre og gjældende ikke for det hele Rige, men kun for enkelte Landskaber. Om Maaden, hvorpaa de bleve samlede. haves kun mangelfulde Efterretninger. Men det er rimeligt, at Studierne i Paris og Bologna af den rommerske og kanoniske Ret maatte skjærpe Opmærksomheden paa Landets egne Love; en og anden Efterretning dukker ogsaa op om Kongernes Omhu for Lovenes Forbedring, f. Ex. naar Saxe siger, at Knud den sjette holdt et Møde paa Samsø, blandt andet for at forbedre den verdslige Lov [1]).

Til disse verdslige Love høre: Skaanske Lov [2]), de tvende Sællandske Love: Kong Valdemars [3]) og Kong Eriks [4]); og Kong Valdemar den andens Jyske Lov [5]).

Naar de første af disse Love ere givne og af hvem, er uvist. Skaanske Lov skal være givet af Valdemar den første (1158 eller 1163, efter Hvitfeld); ligesaa Valdemars Sællandske Lov (1170 eller 1171, efter Rimkrönniken og Hvitfeld); Eriks Sællandske Lov af Kong Erik (Plovpenning eller Glipping eller Menved). Disse Love bære imidlertid ingen Mærker af, at de ere givne eller stadfæstede af Kongen. Det er gamle Lovsam-

---

[1]) Juris civilis emendandi gratia. Saxo, S. 968.

[2]) Udgivet af Hadorph, Stokh. 1676 fol. og efter Runehaandskriftet, Arnæ-Magn. Nr. 28, 8vo. af P. G. Thorsen i Nordiske Oldskrifter XVIII. Anders Sunesens latinske Oversættelse er udgivet i Kolderup-Rosenvinges Saml. 1 D. og hos Thorsen.

[3]) Udgivet i Kofod-Anchers Lovhist. 1 D. og af P. G. Thorsen i Nord. Oldskr. XIII.

[4]) Udgivet i Kolderup-Rosenvinges Saml. 2 D. og af P. G. Thorsen i Nord. Oldskr. XIV.

[5]) Udgivet af Kofod-Ancher, Kbh. 1783, 4. i Rosenvinges Saml. 3 D. og af P. G. Thorsen, 1853.

linger, hvoraf enkelte Dele kunne være forkyndte og stadfæstede, men ikke Loven i sin Helhed. En Del af deres Indhold maa være ældgammelt. Ordnes de efter Tiden, maa Skaanske Lov være den ældste Samling; meget af den er gaaet over i de andre. Eriks Lov bærer endnu Præg af at være en Samling af meget gamle Vedtægter. Den udmærker sig (hvilket Rosenvinge allerede har bemærket) ved sin Naivetet (f. Ex. 3, 11), ved den Maade, hvorpaa den stundum indfører Personer talende (f. Ex. 2, 61), ved den omhyggelige Anførelse af alle enkelte Tilfælde, der kunne finde Sted, hvorved Loven har ligesom villet forudse alt (f. Ex. 2, 33. 43—45), o. desl., hvilket altsammen er Egenheder for de ældste nordiske Love. Valdemars Lov har nogle Stænk deraf, men bestaar mest af de nøgne Lovsætninger. Kun Jyske Lov vides med Sikkerhed at være givet af Kongen, og at være givet, saaledes som den ogsaa senere blev hævdet, som en Landslov for Nörre- og Sønderjylland; nogle mene endog, at den var betænkt for det hele Rige, hvortil ogsaa det kunde sigte, at den blev givet i Vordingborg. Dens Fortale blev i senere Afskrifter sat foran de andre Love, ligesom Fortalen til Heimskringla foran andre norske Kongesagaer. Den blev givet af Kong Valdemar den anden i Marts 1241 (efter Krönnikerne 1240). Om Fortalens Samtidighed med Loven haves to gamle Vidnesbyrd, hvoraf det ene sigter til dens Begyndelse, det andet til dens Slutning[1]). Kongen lod Loven skrive. Dens Overensstemmelse i flere Ting, ja endog i Ord, med Skaanske Lov forklares af nogle ved at antage en fælles ældre Grundlov (ligesom Evangeliernes ved at antage et Urevangelium), men det er en naturlig Følge af en fælles lignende Forfatning og af de lovkyndiges Raadførsel med de andre Landskabslove. At deslige ikke blot bleve mundlig forplantede, men vare opskrevne för denne Tid, kan der ingen Tvivl være om. Det hedder, at Kong Valdemar, for at give Loven saa meget större Gyldighed, lod alle de ældre Skraaer opbrænde, men selv om man med J. E. Larsen kun vil anse det for en symbolsk Handling, hvorved kun et Exemplar af hver Skraa blev ødelagt, saa viser det jo, at skrevne Love vare til. Der

---

[1]) Rex Valdemarus in castro Orthingiburgh legem Danicam promulgavit, et eam in libro Danico fecit conscribi, qui liber ita incipit: mæth logh scal man land byggja. Chron. Sialandiæ i Langeb. Script. 2, 629. Nomen enim ejus (Biskop Gunners) in testimonium tam solempnis facti in prologo dicti libri legis positum est. Exordium Caræ insulæ i Langeb. Script. 5, 579.

nævnes ogsaa deslige skrevne Lovbøger, om hvilke man dog ikke med Sikkerhed kan vide, om de vare paa Dansk [1]).

Disse Loves Indhold drejer sig om det almindelige Lovstof, der næsten var fælles for alle Landskaber, og i dets Ordning følge de, paa enkelte Afvigelser nær, nogle större og mindre Indskud undtagne, omtrent den samme Plan. Nogle dvæle ved en nöjere Udførelse af enkelte Partier. De begynde med Arv og Ægteskab (Familieretten), hvortil knyttes Bestemmelser om Jorder og Gods. Udførlig behandles Straffe for Hærværk, Tyveri, o. s. v. (Kriminalretten). Der gives Bestemmelser for Leding; der værnes om Fred (Tingfred, Julefred, Markfred, Skovfred), og derved komme mange Enkeltheder for (om Vrag, Fiskeri, Møller, Broer, Bier, o. s. v.) Men skjöndt Landskabernes forskjellige Forfatning i vore Love kommer klart tilsyne, f. Ex. i Jydernes Sandemænd og Sællændernes Nævninger, saa yde de dog i det hele ikke saa mange Oplysninger om det gamle Retsvæsen som Islændernes Graagaas; thi hos dem gav en friere Forfatning, flere Tingsteder, et kunstigere og mere indviklet Procesvæsen, en mere udviklet Kommunalforfatning o. desl. Anledning til flere og mere i det enkelte gaaende Lovbestemmelser. Dog giver især Jyske Lov et ret godt Indblik i adskillige Dele af Landets Forfatning: Man ser ligesom for sine Öjne, hvorledes Landsbyen er bleven til og Forholdet imellem Adelbyen og Torpet, Gaardenes Beliggenhed med deres Tofte og Forte (fortå), Vangenes Inddeling og Rebning, og Indmarkens Forhold til Udmarkerne. Ligeledes lærer man at kjende Bondens Stilling: Landboen (Fæstebonden), Gaardsæden (Husmanden) samt det blandede Brydeforhold; og hvorledes Herremanden (hærman) udviklede sig af den gamle Bondestand, i Følge den Forret, til Vederlag for personlig Krigstjeneste at maatte kjøbe mere Jord end andre, at kjøbe saa meget han orkede, fordi han vovede sin Hals for Kongens og Landsens Fred. Endelig Ledingsvæsenet, Styreshavnen, Lovskibets Större1se, Skibenes Bemanding ved Havnebrødre, o. desl.

Stilen er simpel, Bestemmelserne i Almindelighed korte og klare. Men de bære tillige Præg af at være fra forskjellige Tider, af en nöjere Drøftning, uagtet de oprindelig ere udgaaede fra Folket og af Lagmanden have været det forelagte eller forklarede. Der forekommer f. Ex. Talemaader som disse: thæt skal mæn vitæ; thæt skulæ i vitæ; þat hava Skanunga ok

[1]) Blandt de Bøger, som Anders Sunesen skjænkede til Kapitlet i Lund, nævnes ogsaa: VII Libros legum. Liber Daticus Lund. i Langeb. Script. 3, 525.

stundum at loghum havit; þættæ viliæ nu summi mæn at loghum hava. Undertiden har en og anden Lovbestemmelse været henstillet til Kongen; hos Anders Sunesen hedder det: sed rex Valdemarus noluit consentire, og ved Jyske Lov maa hele Loven have været underkastet en fra Kongen udgaaet Undersøgelse. Den ene Lov citerer ikke den anden, om de end stemme overens; det er i det mindste usædvanligt. Valdemars Lov citerer (1, 13) jysk Lov (juzk logh), men det maa være en gammel jysk Lovbestemmelse (hos Anders Sunesen: jus antiquum). Paa flere Steder findes enkelte Ord og Udtryk nöjere forklarede; f. Ex. thæn husfrughæ kallæ vi siuk væræ, thær æi må at sin syslæ gangæ ok rethæ foræ sin hæskap (Valdemars Lov 1, 16); thæt kallæ vi vithskor, at man hoggær i annærs mans skogh, ok ræsær vith stofn tolf las (Valdemars Lov 2, 42); vin ær thæt vitnæ, thær vith var at thæt køp køptæs (Jyske Lov 2, 94). Dette kan være en Følge af, dels at selve de gamle Lovbestemmelser indeholdt deslige Forklaringer, for at ingen Tvist skulde opstaa, dels fordi Ordet var forældet og i den senere Tid behøvede en Oplysning, men det kan ogsaa være senere Randglosser, der ved Afskrivningen ere komne ind i Texten. Vore Haandskrifter, der give alt dette uden at betegne det nöjere, skulle derfor ikke blot udgives som de ere, men underkastes en nöjagtig Drøftning. Og ved denne nöjere Undersøgelse vil det rimeligvis fremgaa, at ingen af de Haandskrifter vi have, ere samtidige, at ingen ligger indenfor dette Tidsrums Slutning. Selv de, som Udgiverne have anset for oprindelige, ere senere Afskrifter. Det er aabenbart deraf, at Afskriveren ikke altid har forstaaet det han afskrev [1]); eller deraf, at der findes smaa Lakuner [2]), der jo ikke kunne have været i nogen oprindelig Lov; og endelig deraf, at flere Steder ere ganske meningsløse, hvilket de jo maa være blevne ved Forvanskning. Har man først vundet denne Overbevisning, saa vil det ogsaa være klart, at det sproglige Udbytte og tildels selve Indholdet, maa blive anderledes, end naar man havde oprindelige og samtidige Haandskrifter for sig [3]). For dem, der

---

[1]) f. Ex. Arnæ-Magn. Nr. 286, fol., hvorefter Jyske Lov er udgivet; jf. Rosenvinges Indledning S. IX.

[2]) f. Ex. Arnæ-Magn. Nr. 455, 12mo, hvorefter Thorsen har udgivet Valdemars og Eriks Lov.

[3]) Det eneste Haandskrift man kunde tillægge en saa höj Ælde, skulde vel være Runehaandskriftet af Skaanske Lov, men jeg frygter for, at heller ikke det er sikkert. Naar Prof. Thorsen i sin Udgave (Nord. Oldskrifter XVIII, Forerindringen S. 8) derom siger: „I Overensstemmelse med Rask, der dömte strængt

ønske at læse disse Love i Sammenhæng og uden Anstød, er det endelig en Mangel ved Udgaverne, at der ved dem er taget mere Hensyn til Bogstaverne end til Meningen, skjöndt ingen uden en Bogstavkræmmer (da jeg selv til visse Tider hører til Laget, saa tænker jeg ikke paa at nedsætte det) kan finde Behag i at læse noget meningsløst, hvori han idelig maa gjætte sig frem. Naar man læser Rosenvinges Udgaver, hvor man har Varianterne ved Haanden, kan man endda stave sig igjennem ved at forme sig en Text af det, der staar oppe og nede; saadanne som Thorsens derimod, hvor der gives et Haandskrift med alle dets Fejl og Urimeligheder, kan den i Sproget og Indholdet uindviede ingen Brug have for. Naar man kun udgiver et eller to Haandskrifter uden Varianter, kan man staa Fare for at gode Læsemaader blive liggende ubenyttede i dem, der ikke udgives. De sletteste af alle Udgaver ere de, hvor Texten bogstavret aftrykt er stykket sammen af to eller flere i Sprog og Udtryksmaade ganske forskjellige Haandskrifter, saa at der i det hele ikke engang er Harmoni i Sletheden. Der maa dog komme en Tid, da man kommer ud over dette første raa Arbejde, og tænker paa, at der gives andre Mennesker, der ikke kunne nyde godt af gamle Sprogmindesmærker, med mindre der er Mening i dem, hvad enten det er Love eller Kjæmpeviser.

I Sprogformen er der en mærkelig Forskjel imellem Skaanske Lov paa den ene Side og de øvrige paa den anden. I Skaanske Lov ere de gamle Böjningsendelser næsten aldeles bevarede: den har de tre Grundlyde (a, i, u) ogsaa i Endelsen, og fulgte der i Endelsen en Medlyd efter, er ogsaa den sædvanlig bevaret. I de Sællandske Love ere derimod Endelsens Grund-

---

og sikkert, er Runehaandskriftet i N. M. Petersens Sproghistorie naturligvis anvist den samme rette Plads i Tiden", saa maa jeg dertil bemærke, at til min Sproghistorie har jeg ikke modtaget nogen Meddelelse hverken af Rask eller nogen anden uden at anføre ham som Hjemmel; Rask har nu intet meddelt mig om Runehaandskriftets Ælde, og hin Yttring om ham bliver derfor kun en tom Floskel. Hvo der vil efterlæse mine Ord (i Sproghist. 1, 84) vil se, at jeg har søgt alt hvad jeg kunde finde til at stadfæste Haandskriftets Ælde, men jeg tilföjer udtrykkelig, at ingen af de anførte Mærker ere saa sikkre, at Runehaandskriftet jo kan være fra en yngre Tid (end 1250). Det er i alt Fald klart, at et samtidigt Haandskrift, bestemt til Udbredelse blandt Folket, ikke kunde være skrevet med Runer; og at ville bevare det i denne Form ser mere ud som en Oldforskergrille à la Vorm, end som et Vidnesbyrd om Ælde.

lyde faldne sammen (til æ), og havde Endelsen derefter en Medlyd, er den tillige, undtagen i Stedordene, falden bort. I de Afskrifter af Jyske Lov, som gjengive Dialekten, er endelig endog hele Endelsen kastet bort, saa at kun Ordets Grundstamme næsten nøgen staar tilbage. Dette har en væsenlig Indflydelse paa hele Böjningssystemet; Skaanske Lovs er fuldstændigt, i de andre ere Formerne faldne sammen. Alt dette lader sig forklare, enten deraf, at Skaanske Lov er saa meget ældre, de andre langt yngre, saa at Forskjellen kunde ligge i Tiden, eller deraf, at der i de forskjellige Landskaber oprindelig har været eller senere er indkommen en væsenlig Forskjel i Dialekter, saa at Grunden til Afvigelsen maatte søges i Stedet. Det sidste maa forekomme enhver sandsynligt. Landskaberne havde hvert sin Dialekt; Lovene ere affattede hver i sin; et almindeligt Skriftsprog var slet ikke til. Men naar er denne stærke Afvigelse indtraadt eller var den endog oprindelig? Man kunde falde paa at sige, at den sællandske og jyske Dialekt altid, i det mindste fra Kristendommens Indførelse af, have været saaledes som de her vise sig, og at de aldrig have haft de fuldstændige Former, som her ere tabte. Men det kan ikke forholde sig saa. Der forekommer nemlig, ogsaa i disse Love, adskillige Levninger hist og her med fuldstændige Endelser (som tyltær-eth, laghæ forfall, skærthær mæn, hverium syni, å thingi, at loghum, af andrum). Disse fuldstændige Endelser maa altsaa have været til i Sproget. De findes i Runeindskrifterne; og de maa have været i det almindelige Sprog, siden de endnu findes i Haandskrifterne, skjöndt de ere senere. Slige Ting kunde ingen falde paa at sætte ind, naar de ikke vare oprindelige, men de kunde vel i Tidens Løb falde bort. At de altid mere og mere tabes under Afskrivernes Hænder, vise de i Tiden fremskridende Haandskrifter tydelig nok; men at gamle Former, som aldrig havde været i Landet, skulde optages og indsættes, vilde være en ren Urimelighed. Disse gamle Endelser have jo desuden igjennem alle Ordklasser, der kunne modtage Böjning, ikke blot holdt sig i visse Haandskrifter, men i alle følgende danske Skrifter, og deres jævnlige Levninger findes i det danske Sprog den Dag i Dag (Nattergal, tilhuse, med Rette, igjennem, imellem, stundum o. s. v.). En saadan Udholdenhed findes kun ved det, der oprindelig tilhører Hjemmet: laant Gods tabes og glemmes, naar der kommer noget nyt.

Sammenligner man Lovsproget med Islandsk, saaledes som dette var i sin klassiske Tid, saa besidder det Danske adskillige Egenheder, der vise hen til Bevaringen af et ældre Sprogtrin. Omlyden fra a til ö fattes. Grundlyden u findes jævnlig hvor Islandsken har i, e eller o (sum for sem, sun for son, kunæ

for kona, frændsumi, å gruth givæn o. s. v.). Medlyden v er bevaret foran r (vrakæ, isl. reka). Ja, der adskilles endog Former, som i Islandsken ere løbne sammen (brinnæ og brænnæ, Jyske Lov 3, 68), o. s. fr.

Sammenligner man Lovsproget med nuværende Dansk, saa findes meget, som altid har været dansk, den Gang var det og er det endnu, andet som viser Overgangen til det nuværende: Lyden å var den samme som nu, men jævnligere. De enkelte Selvlyde bleve foretrukne for Tvelydene, o. desl. Men der gives naturligvis ogsaa meget, der i det gamle Sprog er bevaret fra Fortiden af, hvorom man i det nyere kun har en dunkel Bevidsthed: De haarde Medlyde staa paa sit Sted hvor vi nu have bløde. Det ubestemte Kjendeord har endnu ikke udviklet sig. Kjönnet er det gamle, altsaa ofte forskjelligt fra det nuværende. Ejeformen har tabt noget af sin fuldstændige Form, men den nuværende Brug er ingenlunde bleven almindelig. Gjerningsordenes Former ligge ganske nær ved de ældste, o. s. v. Ordföjningen er fuld af gamle Forbindelser.

Hvad endelig de enkelte Ord angaar, da er Ordforraadet i Forhold til Lovens ydre Omfang temmelig magert, en Følge af at Indholdet drejer sig om en snæver Kreds af Forestillinger, og den ene Lov næsten gjentager den andens.

Ordforraadet kan betragtes under to Afdelinger: de almindelige Ord og de egenlige Lovudtryk. De almindelige Ord ere som oftest de samme som nu, men der findes ogsaa blandt dem mange, som ingen kan forstaa, med mindre han kjender det gamle Sprog (som of, hvort, anlætæ, lykil, frythærorth, flæt, hæskap, stind, oregher man, dy, jævæ o. s. v.). Lovudtrykkene bære da saa meget mere Præg af Ælde (som innæbondæ, görsum, fimt, munhof, avugskiold, dag ok jamlængæ o. s. v.). Alle saadanne oplyses tildels ved Sammenligning med de islandske Love; skjöndt der ogsaa findes Udtryk (som hafnæ, sv. hamna), der ikke forekomme i dem, fordi den Indretning, hvortil de høre, ikke fandtes paa Island.

Tysk Indflydelse er endnu næppe kjendelig. De fædrene Love holdt den borte fra sig, selv efter at den var trængt ind i mange andre Forholde. I grammatikalsk Henseende spores der ingen. Der findes næppe tre Ord, som jo ligesaa godt lade sig oplyse af Islandsk som af Angelsaxisk. Ordet vidue (vidua, Witwe), hvis man vil henregne det dertil, findes i Fortalen til Jyske Lov og i Valdemars Lov 1, 13; at orvæs forekommer i Fortalen til Jyske Lov og i Loven selv 3, 5.

Om Indflydelse af rommersk Ret og overhovedet om disse

vore Loves Forhold til Retsstudiet maa Oplysninger søges i de dertil hørende Skrifter[1]).

---

[1]) Om vore Landskabsloves historiske Forholde findes især Oplysninger i Kofod-Anchers Lovhistorie og dennes Saml. Skr. ved Schlegel og Nyerup; i Kolderup Rosenvinges Samling; og i J. E. Larsens Bidrag til de gamle danske Provindsiallovbøgers Historie, i Ørsteds Jurid. Tidsskrift, 13, 14 og 15 D. jf. Ørsted, Af mit Livs og min Tids Historie 3, 5.

Anden Periode.

(1250—1500.)

13. **Historiske Tilstande.** Danmarks ydre Stilling og indre Forholde føre til dets Opløsning. Ærkebispesædet i Lund og Slesvigs Forbindelse med Holsten. Forbindelsen med Tyskland. Hansestæderne bemægtige sig Handelen. Den sorte Død. Rigets Opløsning.

Allerede med Valdemar Sejrs Fangenskab begynder Fremskridningen mod Danmarks Opløsning. Kristendommens Indførelse og Erobringerne i Tyskland skulle nu vise, hvilke Følger de bære i sit Skjød. Modsætningerne ere rede; de staa rustede imod hinanden, med blanke Harnisker og skarpe Vaaben; sejre maa en af dem, de kunne ikke længer forliges. Mod Kongemagten staar Kirken, mod Folkeraadet Herrerne, mod Danmark Holsten, thi nu bliver det en Magt, mod nordiske Handelsforbindelser den nordtyske Hanse, mod nordiske Sæder tyske Skikke, ved Siden af dansk Maal Plattysk. Og Kirken skal sejre over Kongemagten, Herredagen over Folkeraadet, Holsten over Danmark; Hansen skal bemægtige sig Handelen, og Plattysk gjöre sit til at forvandle Sproget til Platdansk. Saa er det gamles Undergang forhaanden.

Fra to Sider bryder denne Ødelæggelse frem: imod Nordøst fra Ærkebispesædet i Skaane, imod Sydvest fra Sønderjyllands Forbindelse med Holsten. Det er de to Hovedkilder, med hvilke mange Bække forene sig. De sprudlede allerede frem i Slutningen af forrige Tidsrum, nu voxe de til en uimodstaaelig Ström.

Kongen og Folket kan ikke modstaa denne Ström; Almuen paa den ene Side, Kongen paa den anden tabe begge i Magt; Adel og Gejstlighed forene sig for at forstærke Trykket. Allerede under Absalon gave Almuens Krav paa sine gamle Rettigheder Anledning til Oprør; den blev revset med Køller som Hunde. At komme bevæbnet til Tinge havde ligesom været et Værn og Skjold for Almuens Deltagelse i Regjeringen;

det var afskaffet. För havde en ejendommelig Søudrustning fremkaldt Snække paa Snække, og Flaader sejlede næsten hvert Aar til fremmede Kyster. Nu blev Rygen ikke længer hjemsøgt, men dets Fyrster hærgede Sælland og Skaane. För stod Bonden rede til Landets Forsvar; nu tyede Kongen til tyske lejede Skarer; under Kristoffer den første og Erik Menved droge de ind i Flokke. Endnu kom de for at hjælpe; men de kostede store Summer, som Kongen ikke kunde udrede; der maatte gives dem Pant, først Slotte, saa Landskaber; og Panthaverne bleve til Fjender. Almuen uden Vaaben kunde ikke værge sig, Kongen uden Hærmagt vaklede paa sit Sæde.

Kjøbstæder vare efterhaanden blevne til, men de vare for en stor Del udsprungne fra Herresædet eller Klosteret; Beboerne vare et Slags hørige, livegne. De havde hverken haft Tid eller Lejlighed til at danne en fri og uafhængig Borgerstand, og den begyndende Handel blev strax trykket med Told, et Kunststykke, som allerede Knud Lavard havde lært af de fremmede, og som da heller ikke i Norden selv var noget ubekjendt; men fordum blev det anvendt mod fremmede, nu tillige mod Landets Börn. Vidt udbredte Planer, Overgreb som høre Handelen til, laa udenfor disse Borgeres Evne og Synskreds.

Derimod voxte Herremændenes Magt, og Lensvæsenet udviklede sig altid stærkere. Fra Adelen udgik den höjere Gejstlighed, og den begyndte Kampen mod Kongen. Denne Kamp, der begyndte under Kristoffer den første, varede ved under fire Konger i halvfjerdsindstyve Aar. Interdikt og Kongemord afløste hinanden. To Gange, i længere Aarrækker, var Riget under Interdikt. Kristoffer den første blev myrdet af en gejstlig, som det hedder, endog forgivet i Nadveren, og Erik Glipping af Stig Andersens mægtige Æt i Finnerup Lade. Kongemordet gik i Kutte og Hjælm, i Munkekutte og Ridderhjælm. Tiden blev romantisk ved sin Rædsel.

Det bedste Middel til at svække Magten er at dele den. Valdemar Sejr havde delt Riget imellem sine Sönner; Landskaberne bleve Forsörgelsesanstalter for Kongens Börn. Sønderjylland blev som et Hertugdömme løsrevet fra Riget (omtrent 1250). Det var farligt at skille nogensomhelst Del fra Riget, men allerfarligst var det at udskille den Del, der laa nærmest Sydgrændsen, nærmest det Sted, hvorfra det fremmede snarest maatte bryde ind. Jylland opløstes derved i to Dele, og den ene blev overgivet til Syden. Der blev et Jylland nordenfor Aaen og et Jylland søndenfor Aaen, skjöndt begge havde samme Lov og Tungemaal. Kongeaaen blev en Grænse, en Grænse midt i Landet. Navnet er betegnende: saa langt Kongen, og saa begynder Hertugen. Men Hertugens Herredömme begynder

med Brodermord, med Erik Plovpennings hovedløse Lig, der droges op af Slien. Sønderjylland kunde have været inddraget under Riget af Kong Abel; det skete ikke. Dets Hertug har paa den ene Side Kongen af Danmark, hans Herre, paa den anden Greverne af Holsten, hans Venner. Igjennem dette Land gaar Kongens Vej, naar han vil vinde Holsten, men det har nu faaet sin egen Herre. Kongemagten har skudt dets Hertug ud fra sig selv, og gjort ham til sin Modstander. Det er just det som Holsten attraar; derved bliver Sønderjylland til en Bro, der fører over til at vinde Danmarks Rige.

Kongen er ikke den, der aner Faren; Konge og Adel vende selv al sin Hu til Tyskland. Derfra skal Hjælpen komme, derfra hente de Undsætning, naar de ere i Nød; derfra hente de Rigsstyrere, naar Partier sønderslide Landet. Første Gang bliver en tysk Fyrste, Hertug Albrekt af Brunsvig, Danmarks Rigsforstander, et Varsel for hvad der skal komme. Fra Tyskland hente de deres Dannelse, deres Luxus, deres Forlystelser. Turneringer og Dystrenden med tyske Fyrster bliver en kongelig Fornöjelse, selv om Ydmygelse er forbunden dermed, selv om Stæderne lukke sine Porte for Kongen, som Rostokkerne gjorde for Erik Menved. Endog Pilegrimsfarter gik ikke længer saa jævnlig til Italien og Spanien, til Rom og Compostella; man kunde have de hellige Ting nærmere, i Köln og Wilsnack. Der dreves Handel, formelig Handel, med Relikvier; de maatte lægges frem, bringes til Torvs. Det forstode Munkene fortrinlig; de vidste at sætte den behørige Fernis paa de falske Varer og at gjöre det næmmere for gudfrygtige Folk at komme af med deres Penge, og at faa Indulgenser, Salighed, for dem. Og imedens man saaledes i et ved indvortes Strid sønderrevet Rige, søgte sit Held udenlands, trængte den fremmede Handel derind, og udsugede dets Marv.

Den verdslige Handel er just den Verdensmagt, der behersker og omskifter Forfatning og Sprog, verdslige og aandelige Goder. Det levende Ord, Aandens Sværd, omskaber Verden, stille og ofte uænset af sin Nutid; men Tallenes Magt, den der beregner, virker strax, og vil strax se sit Udbytte. Videnskabsmanden og Kjøbmanden gribe lige mægtig ind i Verdens Dannelse; men medens Videnskaben opoffrer sig selv, sin ydre Tilværelse, spørger Handelen kun om Fordel, om Vinding; og just fordi den søger dem ad alle Veje, paa de store Landeveje og paa de afsides Stier, griber den afgjörende ind i et Folks Udvikling; just fordi den intet agter, hverken Magten eller Folket eller Troen eller Sproget, eller noget af alt det der er helligt for et Folk, men i Følge sin Verdensnatur er ophöjet over alle Indskrænkninger, alle Grænser, ligesom de uendelige Have, den

befarer, just derfor bliver den farlig for det ejendommelige, for det folkelige, hvis Væsen er Begrænsning. Og netop paa denne Tid yder Historien os et Exempel paa et Handelsselskabs vidunderlige Verdensmagt, Hansen, hvis Oprindelse henføres omtrent til Midten af det trettende Aarhundrede. Nordens Svaghed gav den sin Styrke. Foreningen udvidede sig til Flandern og England, til Novgorod og Pleskov. Lybek blev dens Hoved. Paa den ene Side gjorde den Bergen, paa den anden Visby til sine Kontorer. Danmark var dens nærmeste Opland. Da Lybek var en Stad under dansk Höjhed, beskyttede Danmark dets handlende. Overalt hvor de kom hen, fik de Frihedsbreve, stedse mere udstrakte Privilegier, der idelig af hver ny Konge bleve stadfæstede og udvidede. Lede de Skibbrud, saa var deres Vrag helligt. Paa Skaanør og Falsterbode fik de Frihandel, ogsaa Kræmmerhandel. De fik deres egen Foged, deres egen Ret, eget Skiftevæsen, egen Kirke (St. Ægidii og Blasii Kapel i Lund). De kunde frit og uhindret losse og lade; deres Gods kunde ikke arresteres. Paa deres Feder (Viter) kunde ingen komme uden deres Tilladelse. De havde altsaa et Hjem midt i Landet, og i Handel og Vandel Fortrin for de indfødte. Sildefiskeriet ved Skaanes Kyster, hvis Rigelighed Saxo omtaler, var en af Danmarks vigtigste Indtægtskilder; de fremmede fik den. Alle Skaanes Søstæder vare femten Aar i deres Magt. De toge endog Del i Kongevalget. Allerede 1370 ved Hansefejdens Ende under Valdemar Atterdag forpligtede de danske Raader sig til ikke at antage nogen til Konge, „es sey denn mit dem Rath der Städte“ [1]). Alt dette skred rigtig nok langsomt fremad, men det blev grundlagt nu, og vandt allerede nu det Herredömme, der skulde gjöre Borgemesteren i Lybek til en anderledes vigtig Mand end Kongen af Danmark. Og eftersom Handelen trænger ind overalt, igjennem enhver Aabning, enhver Sprække, saa førtes med den alt det fremmede ud over det hele Land, og omfattede alle Klasser, alle Interesser. Eftersom Danmark, det af Naturen velsignede Danmark var blevet en hullet Svamp, i hvis Aabninger der var lunt og godt at være, tyede alle de derind, som ikke havde andet Sted at være. Tyske Haandværkere nedsatte sig i Byerne; hele Gader fik Navn efter dem. I alle danske Byer udsolgte Stæderne deres Drikke, der blev til en vigtig Artikkel; Bissekræmmere udbredte deres Varer paa Landet; alt hvad der hørte til Livets første Fornødenheder og til den voxende Overdaad

---

[1]) Wurm, Eine deutsche Colonie, i Schmidts Zeitsch. für Geschichtswissenschaft 5, 242.

gik igjennem deres Hænder. Fremmed Klædedragt blev endnu almindeligere ved Hoffet, end den för havde været, og gik derfra nedad. Forgjæves gav Erik Glipping (1283) en Forordning mod de udskaarne og udhugne Klæder; hans Efterfølgere fulgte ham trolig deri, men til ingen Nytte. Ingen Krog var mere sikker; alt var givet til Pris for fremmede Skikke og for fremmede Ord; det ene fulgte af det andet.

Danmark var saaledes blevet brøstfældigt inden og uden, i sine indre Forholde, mod Nord og mod Syd. Hvad var der andet at gjöre end at opløse det? Tiden frembragte en stor Mand, Grev Gert, som vi vilde kalde endnu större, hvis han ikke havde været Danmarks Fjende; men just det blev hans Undergang. Greverne af Holsten kom som Panthavere i Besiddelse af Rigets vigtigste Lande; Resten tog hvo der kunde. Kong Kristoffer den anden svandt ind til en Skygge; hans Rige var kun til af Navn. Hertugen af Sønderjylland blev Danmarks Konge. Nordalbingien skulde udslette Danmark. Og der var ingen Frelse uden ved Niels Ebbesens uhyre Daad, som Nøden krævede og Tidens Anskuelser retfærdiggjorde.

I hin gamle latinske Klagesang over Danmarks Forfald blander sig ogsaa med Sorgen over Magtens Ydmygelse Klagen over den almindelige Kjærlighed til fremmede Moder og Unoder. Naar den gamle Versemager har sagt til Danmark:

> Geme, plange, mœsto more,
>   Dolorosa Dania,
> Quia probo protectore
>   Cares et audacia.
> Gens eras fortissima,
> Virtute clarissima;
>   Stravisti, vicisti
>   Populum æmulum
> Per terrarum spatia,

saa vedbliver han:

> Lupanares ritus vanos,
>   Captos in Teutonia,
> Amant, colunt, non urbanos,
>   Domini de Dacia.
> Pepla glauca, crispantia,
> Ampla, lata caputia,
>   Manicas cornutas,
>   Fimbrias hirsutas,
> Portant pro lascivia[1]).

---

[1]) Planctus de statu regni Daniæ sub Rege Christophoro II. i Langeb. Script. t. 6. Hos Nyerup anføres dette Digt under Ærkebiskop Eskild.

Imod alt dette, mod al denne Ufærd, mod denne Nød og Ulykke, hævede sig forgjæves et langt latinsk Litani; forgjæves anraabtes hin Skok af Helgene, fra den hellige Rafael af til den hellige Ursula cum sodalibus, elleve tusende Jomfruer paa en Gang. De vare i Himlen, ligesom Abbeder og Priorer paa Jorden, døvstumme Hunde. De hørte ikke paa Menneskenes Bönner, og den himmelske Fader brød sig ikke om dem. Selv Jomfru Maria vendte sit Aasyn bort. For den hellige Moder, for Sydens straalende Lys, var Norden for kold; hun frøs. Men med et Tugtens Ris i sin Haand vandrede en sort Engel, den sorte Død (1348) igjennem Landet. Hans Aande var Edder, hans Berøring ful, og i hans tunge Fjed opskjød Jærn-Al og Lyng, hvor der för havde staaet lune Skove og bølgende Sæd. I Jylland døde to Trediedele af Indbyggerne, paa andre Steder Trediedelen (tertia pars hominum rediit ad dominum). Mange Landsbyer bleve øde; Ætter døde ud. Det opløste Rige havde stædet sine Ædlinge til Jorden; Borgerkrig og Pest havde revet dem bort, og det stod sukkende og sörgende ved deres Grave.

14. Danmarks Rige samles. Valdemar Atterdag. Norge og Sverrig. Unionen. Unionskongerne.

Langsom, men stadig, skred Danmark atter fremad. Det var en vanskelig Opgave, der var givet Valdemar Atterdag (1340—1375), men han løste den ved bestandig kun at have et Maal for Öje, og naar han havde naaet det lavere, at stille sig et höjere: først det danske Riges Samling, saa hele Nordens Forening. Grev Gerts Død aabnede ham Adgang til Riget, Kejseren og flere Fyrster i Tyskland understøttede hans Paastand, en Del af de Danske kaldte ham. Med Hertug Valdemar var der allerede aabnet Underhandlinger, og Grev Gerts Sönner besade hverken Magt eller Snille til at stille sig imod et saa stærkt Forbund i og udenfor Landet. Ved en Række af Forlig vandt han det ene Landskab efter det andet; hver ny Vinding var ham atter en Dag. Den Medgift, han fik med Hertug Valdemars Søster Hedevig, aabnede ham Jylland. Der gaves endnu to andre Midler: at afstaa hvad der ikke kunde forsvares og at sælge hvad der næsten var en Byrde. Ved at sælge Estland og afstaa Skaane lykkedes det at samle det øvrige. Men Skaane var et godt gammelt dansk Land; det maatte atter vindes tilbage. Og ved dets Erhvervelse aabnedes Adgang til Sverrig og Norge. Saaledes stod den Gjerning for ham, han i

Livet havde at øve. Men hans Undersaatter skjönnede kun lidet paa hans store Formaal, deres Liv havde kun snævre; og for de fremmede Magter var Nordens Tilvæxt et Tab af Herredömme. Hans Regjering blev en Række af Gjenvordigheder. Derfor blev han haard, som Tiden. Landet kunde ikke frelses uden ved en Mand, der ikke ansaa noget af det for helligt, som den hule marvløse Tid havde helliget, der kun brød sig lidet om det katholske Himmerige, naar han kunde opfylde sit jordiske Kald, der trodsede Pavens Band og sendte ham Troen tilbage, der plyndrede Kirkens Guld, som laa og glimrede til ingen Nytte, der med sin Jærnsko traadte paa den uregjerlige Adel, og med Kongesvøben drev den lade Bonde til den Gjerning der skulde gjöres. Med stormende Magt indtog han Visby paa Gulland (1361), en Ø, der er ligesaa mærkelig ved sit gamle Sprog som Island ved sin Literatur, med en Handelsstad, der fra gammel Tid var Forbindelsesleddet for Nordens Handel imod Østen, og „hvor Svinene aade af Guldtrug". Men saa fik han ogsaa et Fejdebrev fra de „sewen und sewenti Gänse", og maatte vige for sin oprørske Adel, ja flygte fra sit Rige. Adsplittet i sit Liv var han, som fordum hans Rige, og hvor sjælestærk han end var, maa han stundum have vaandet sig paa sit Smertens Leje, stundum i sit Sind have jaget sine Tanker som Dyrene paa den vilde Jagt med de halsende Hunde, og i sine urolige Drömme have haft Forudfølelse af Efterslægtens Lidelser og Kamp. Men under hans egne Lidelser modnedes store Planer.

Adskilt fra de andre Riger ved sine Fjælde, havde Norge i lang Tid plaget sig med den Tanke, hvem det skulde have til Konge. Denne Tanke delte det i stridende Hobe: Birkebener, Bagler, Varbelger, Kuflunger og hvad de videre hedde. Under en fremskridende gejstlig Udvikling hører man i dets Historie idelig om Borgerkrig, Høvdingers Vandring frem og tilbage, mellem Is og Fjælde, under Fjældstorme og Hunger. Denne Tilstand hæves endelig ved Hakon Hakonsen den gamle († 1263), der grundlægger Kongemagten, og sætter Landet i Forbindelse med Evropa. Under hans Sön Lagnus Lagabøter († 1280) ordnes Magten ved Love. Magnuses Sönner, Erik Præstehader († 1299), der modsætter sig den gejstlige Vælde, og Hakon den femte († 1319), den allerlifligste, der tager Almuen i Beskyttelse, føre mangeaarige Krige med Danmark. Der er ingen Udsigt til Forening. Men med Hakon den femte uddør den gamle norske Kongestamme, og hans Dattersön, den svenske Konge Magnus Smek, vælges til Konge. Han maa antage sin yngre Sön Hakon den sjette til Medregent; og ved Overraskning tilvejebringer Kong Valdemar sin Datter Margretes Giftermaal

med Hakon (1363), saa at deres Sön Oluf († 1387) bliver Arving til Norge og Danmark. Fra denne Side er Maalet naaet.

I Sverrig havde der længe været stredet om Riget imellem Svear og Gøter. Først i Midten af det tolvte Aarhundrede forekommer den fælles Benævnelse: Svears og Gøters Konge. Kongemagten og Adelens Vælde hæve sig paa Almuens Bekostning. Kongemord følge paa hinanden. Birger Jarls Sön, Kong Valdemar, dør i Fængsel paa Nykøping Slot. Kong Birger lader sine Brødre sulte ihjel, og ender selv sine Dage i Landflygtighed i Danmark. Dronning Blanka forgiver, som det hedder, sin egen Sön Erik, Magnus Smeks Medregent (1359). Eriks Broder Hakon bliver indkaldt fra Norge, men da han ægtede Margrete, valgte Sverrig Magnus Smeks Søstersön, Albrekt af Meklenborg, til Konge (1363). Her er endnu mindre Tanke om Forening med Danmark; der aabnes tværtimod Adgang for tyske Fyrster til at blive Konger i de nordiske Riger. Medens den indfødte Adel befæster sine Gaarde, og gjör dem til næsten ligesaa mange Røverborge, strömmer den tyske Adel ind „med Adelsdiplom i den ene Haand, og en tom Pung, der vil fyldes, i den anden“. Den stakkels Bonde, der vil klage sin Nød, bliver vist af paa Plattysk:

Bonden kom fram med sina kära:
Søte herra konung, I skipen os rätt! —
Ich kan, trowen, nicht beter, leue knecht [1]).

Dronning Margrete har imidlertid i Danmark vundet Slot paa Slot tilbage under Kronen. Hun brød Bægeret, beskar Abildgaarden, og stæmmede Bækken. Skaane, der havde været i Hansestædernes Hænder, vendte tilbage til Riget (1385). Hun har sit Öje vendt imod Nord; ad den Vej maa Danmark udvide sig, selv med Opoffring mod Syden. Hun forlenede Greven af Holsten med Sønderjylland (1386), men vælges endelig af de misfornöjede Svenske (1388), og den afmægtige Kong Albrekt maa undgjælde sin Haan; han bliver slaaet og fangen (1389), og faar kun sin Frihed ved fremmed Mægling. Dronning Margrete hyldes af hele Norden, og forener paa sit Hoved de tre nordiske Rigers Kroner (1397). Hun har naaet sin Faders Maal.

Nu skal der oprinde en ny Tid. Norden skal ikke blot være stort, men stærkt. Frit og uafhængigt skal det danne en Magt, der kan holde Syden indenfor sine Grænser, og lægge

---

[1]) En lustig liknelse i Script. rer. Svec. t. 2, sect. 2, S. 210.

sit Lod i Vægtskaalen, naar det gjælder om Evropas Skjæbne. Men alle Midler dertil fattes: Enighed i det indre, Ligevægt imellem Kræfterne, Velstand, Handel og indenlandsk Industri, og for den aandige Virksomhed et fælles Tungemaal. De forenede Riger se med Avind paa hinanden; hvert Rige vil være selvstændigt for sig. Adelen kives og vil være Konge. Trældommen havde først hørt op i Valdemar Atterdags Dage, og der maatte Tid til, för der af den kunde udgaa en fri Bondestand. Handelen var i fremmede Hænder, Mynten slet, Vejene endnu slettere. Industrien skal først blive til. Sprogene gaa ud fra hinanden som Dialekter; et nordisk Skriftsprog skal først skabes. Alt dette kan efterhaanden opnaas, men dertil skal dygtige Konger, e n i det mindste. Men Margrete, som har stiftet Foreningen, har ingen Sön, der kan fuldføre den; hun kalder en tysk Fyrste, og hvad der var endnu værre, en udulig Fyrste til at være Rigets Arving. Den ene døde tidlig, den anden skuffede hendes Haab.

Efter Margretes Død blev derfor de nordiske Rigers Forening en Kilde til Splid imellem Sverrig og Danmark, medens den varede, til et arrigt Fjendskab, da den hørte op. Det var, siger Geijer, en Hændelse, der ser ud som en Tanke; den ydre Forening medførte en indre Søndring, og Unionen er et stort Navn, der er gaaet forbi uden Begreb. Idelig afbrudt blev den idelig fornyet ved Underhandlinger og Dagtingninger uden Ende, saa at den næppe i noget Aarti fuldstændig var til, indtil den endelig voldsom sprængtes ved et Blodbad. Og den var langt fra at være nordisk, thi Tysklands Overherredömme vedblev at herske. Kongerne toges derfra, og hang naturligvis ved deres oprindelige Hjem. Der valgtes først et Hus, saa et andet, næsten alle lige gode (Pommern, Bajern, Oldenborg), og der maatte i det mindste hengaa en Menneskealder, förend de fremmede Herskere kunde finde sig hjemme i Norden. Var det den Kongerække, Valdemar Atterdag havde tænkt sig? Var dette den Magt, han forestillede sig i sine Drömme? Naar han, ligesom Banquo, saa ind i Fremtidens Spejl, saa han da, sönneløs som han var, fra sin Datters Skjød udgaa en Række af bestandig bedre og lykkeligere Konger? eller saa han sin Æts, den gamle Kongeæts, Undergang og den Række af Vantrevninger, der skulde afløse den, den pommerske Pjalt eller Piltring, den kluntede Barkekonge, den bundløse Taske? Disse Almuens Navne ere betegnende. Og saa han endelig sin Gjerning tilintetgjort? Efter den jævne Borgermand Hans med de fixe Ideer den dybsindige Kristiern med den blodige Bøddeløxe? Det var ikke det, hvorfor han havde lidt og levet.

Da det forenede Norden ikke var stærkt som en Helhed,

maatte Danmark for sin Del paa sin Sydgrænse se sig overgivet til det gamle Nag, den gamle Skade, der aldrig kunde heles. Ved de holstenske Grevers Forlening med Slesvig var Grunden lagt til dets politiske Forbindelse med Holsten. Kristian den første erkjendte den; og fra Ord maatte den snart gaa over i Gjerning. Da den nordiske Union ikke gav Kongen indre Styrke, maatte han endnu ty til fremmed Hævd, der var fremmed for Norden, men ikke for ham. De tyskfødte Konger og Forbindelsen med Holsten forøgede Ærbødigheden for den rommerske Kejser, semper Augustus. Erik af Pommern tyede endog i Striden med sine egne Undersaatter til Kejserens Afgjörelse. Kristian den første blev som Hertug af Holsten Kejserens Vasal, et uværdigt Forhold for en Herre over tre Riger. Og en naturlig Følge af denne Forbindelse var Indströmning af Tyskhed. Foruden en dansk Kansler krævedes der nu en tysk. Med hver nyvalgt Konge fulgte et Slæb af tyske Adelsmænd, pommerske, bajerske, oldenborgske, westfalske, hvilke dog kun undtagelsesvis (Parsbergerne) bleve saa længe her i Landet, at de kunde voxe til anseelige Slægter. Da Handelen vedblev at være i Hansestædernes Hænder, blev i Unionens större Stæder en stor Del af Borgerne Tyskere, saa at endog Øvrigheden valgtes iblandt dem. I Stokholm, siger Geijer, klagedes der under Kristian den første over, at alle Betjeninger vare besatte med Tyskere, saa at der for en svensk Mand næppe var andet tilbage end at blive Bøddel eller Graver. Tyske Tropper toges i Sold, og udbredte sig i Stæderne i Danmark og Sverrig. De tyske Borgere blandede sig med Landets Börn i Gilderne, saa at endog hele Gildeskraaer bleve forfattede paa Plattysk. Næsten alle offenlige Forhandlinger, hvori Hansestæderne deltoge, og de toge jo Del i alt hvad der gjældte Rigernes Ve og Vel, maatte affattes i dette Sprog. Dronning Margrete skrev i det til Stæderne; hendes Underhandlinger om Kong Albrekts Frigivelse vare affattede deri. Den indvandrende Adel skrev i det til hinanden indbyrdes; de affattede deri deres Ansøgninger og Forhandlinger med Regjeringen. Det faldt hverken dem eller den ind, at der egenlig var et Sprog til, som havde hjemme i Landet; og Plattysk blev det andet herskende Tungemaal. Tredelt som Magt var Unionen trekløftet i Sprog. Gejstligheden havde sit, Adelen sit, saa det var næsten et Guds Under, at det tredie ikke forgik, men endog skred fremad.

Disse Kjendsgjerninger ere nogle af dem, der oplyse, at den nordiske Union ikke var nordisk i sit Væsen. Efter dens Opløsning skred hvert Rige til sin Side, og Grunden blev allerede nu lagt til Danmarks aandige Afhængighed af Tyskland, der skulde vare ved i Aarhundreder.

15. Literære Tilstande. Dyrkningen af nordisk og klassisk Literatur ophører. Det latinske Sprogs Herredömme. Studeringerne i Paris. Skolastikken. Mester Morten Mogensen.

Ogsaa i de literære Forholde foregaar der et stort Omsving, ligesom i de historiske. Den gamle nordiske Tid blev skrinlagt. Dens Poesi og Saga hørte op. Der fandt ingen Besøg mere Sted af islandske Skalde, og der var heller ingen Trang til dem, ingen Sans for dem. Dyrkningen af den klassiske Literatur, der, saa ringe den end kan have været, dog havde holdt noget Liv i den höjere aandige Verden, blev afløst af den törre og næsten ufrugtbare Skolastik. Jo mægtigere Gejstligheden blev, desto mere verdslig blev den. I Klostrene bleve ikke blot Studierne indskrænkede, ogsaa Sæderne forfaldt, og hvad der skulde være Gudfrygtigheds Boliger blev ofte Planteskoler for Ledig-gang og Laster. Den historiske Sans sløvedes; den havde kun Gjenvordighed at fortælle. Og ved Siden af den danske Tunge rørte sig, ved Kongehoffet, paa Adelens Borge og i Kjøbmandens Boder, paa Suderens Værksted, ja i Kotkarlens Hytte, det plattyske Sprog.

Det mest herskende, det officielle Sprog var Latinen. Det var ikke blot Gejstlighedens Tungemaal, men som saadant ogsaa det diplomatiske; igjennem den og det foretoges Forhandlinger med fremmede Magter. Ikke blot historiske Optegnelser bevaredes i det, ogsaa offenlige Breve, Akter, Domme bleve udstædte deri. Latinske Hymner forkyndte Herrens Pris og Helgenes Fortjenester i et Sprog, som Almuen ikke forstod. Og dog maatte den simpleste Almues-Mand og Kvinde søge sin Trøst og Velsignelse deri, maatte tro at komme Himlen nærmere ved at lære nogle af de Brokker udenad, der kunde falde af til dem, nogle af de velsignede Ord: Pater noster, ave Maria, ora pro nobis. Det enbaarne Folk blev saaledes opløst, thi det er en Folkeopløsning, naar de, der befale, vejlede, formane og undervise, bruge et Maal, men Folket selv taler et andet.

De i Paris begyndte Studeringer bleve fortsatte, og fremmedes ydermere ved Rejsestipendier (af Ærkebiskop Jakob Erlandsen 1251, af Biskop Johannes i Fyn 1271), og det blev tilsidst paalagt Kapitlerne at udrede Omkostninger dertil[1]). Studierne fulgte naturligvis den Gang som de der toge, og Danmark delte heri Skjæbne med hele Evropa. Den gamle Justinus blev kastet hen i en Krog og overgivet til Støv og Møll, tilligemed Valerius Maximus, Lucanus, Juvenalis (squalebant situ). Lærddommen iførte sig en mere pralende Dragt, en stiv Kappe

---

[1]) Vorms Skolehistorie. S. 386.

med store Flige, der raslede, naar man rørte sig. Tankerne bleve kløvede i mange Splinter, og isteden for en god stærk Bull, der havde Varme i sig, lagde man Pindebrænde paa Aandens Arne. De to herskende Studier vare den kanoniske Ret, der var uundværlig for Livet, og Logikken, Dialektikken, Skolastikken, hvad man skal kalde den, der snart blev udelukkende dyrket og drevet som Grundlag for al videnskabelig Tænkning og dybsindig Lærddom. Abælard og Petrus Lombardus havde endt deres friere Granskning, og den skolastiske Filosofi, der rigtig nok ofte for os staar som en uhyre Spidsfindighed, som smaalig og smagløs, men med alt det var en aandig Opvækkelse, traadte ind i sit andet Stadium, den egenlige Dialektik, Aristoteles' Herredömme. Dens Foragt for Sprogstudiet og Historien har skaffet den mange Fiender; blandt dem Gram, der bliver ganske ivrig over at disse Entiteter og Quidditeter, Nominaliteter og Realiteter skulde bane Vejen til de höjeste Værdigheder i Kirker og Skoler og ved Kongernes Hof[1]). Heri stode de Danske ikke tilbage. De indtoge en hæderlig Plads paa Visdommens Sæde som subtile Dialektikere og gode Lovmænd (in argumentis dialecticis subtiles, boni decretistæ seu legistæ). Provincia Daciæ, der tillige omfattede studerende fra Sverrig og Norge, hørte til Anglicana natio, en af de fire Nationer, hvori Parises Universitet var delt. En dansk Mand, der ikke nævnes (un certain docteur du pays de Dannemarc) og som ikke, efter Grams Formodning, kan være Erland, Electus til Lund, havde 1275 givet de danske studerende et Hus i Paris, der siden blev ombyttet med det forhen nævnte Kollegium. Dette Kollegium blev overladt til Karmeliterne (1386) og endnu senere (1430) forenet med collegium Laudunense (collège de Laon), men der fandtes endnu efter den Tid danske studerende (bursarii) i Paris. Her havde Kirkens mest ansete Mænd erhværvet Grader. Ja, danske lærde vare endog Rektorer ved Parises Universitet, og Rektor ved Universitetet i Paris, hvilket Vidunder var ikke det![2]) Henningus de Dacia var Rektor 1312, Petrus de Dacia 1326, Johannes Nicolai de Dacia 1348, Macharius Magni de Dacia 1365. Nogle af disse Parisklærke have ogsaa gjort sig bekjendte ved Skrifter; men den be-

---

[1]) Nullo etiam loco erant, siger han, qui purum et liquidum dicendi genus, qui historiam et literarum amœnitates amplecterentur; verum ii, qui tricas Logicorum, qui entitates et quidditates, nominalitates et realitates crepare plenisque eructare buccis possent maxime. Hi scilicet egregie placebant, his honores et dignitates in ecclesiis, in scholis ipsisque regum in aulis patebant.

[2]) Rector autem Academiæ Parisiensis (udbryder Gram, Oratio, S. 504) Deus bone! quale quantumque inter mortales animal! Is

römteste er uden Tvivl Kong Erik Menveds Kansler og hans Forsvarer i Rom, Mester Morten Mogensen, Decretorum doctor Magister Martinus Magni de Dacia († i Paris), Opfinderen af Modi significandi eller modi Martini, et System, der paa hin Tid og længe efter blev foredraget i alle Skoler og Gymnasier [1]). Men, vedbliver Gram, efter at have berørt de lærde Vidnesbyrd om Mandens illustre Navn, hvad for en Methode han har benyttet sig af, den synthetiske, analytiske, exoteriske, acroamatiske, scientifiske eller quodlibetariske, er ikke til at komme efter; thi denne vor Landsmands kostelige Paafund er med saa meget andet af samme Slags saa aldeles udslettet af Menneskenes Hukommelse, at der ikke er mindste Spor deraf tilbage. Dog hvo kan love for, siger han derpaa, skuende i Aanden, at det samme jo igjen kan blive bragt paa Bane i en ny og stadseligere Skikkelse, og skaffe en Filosof Ære og megen Navnkundighed [2])!

16. Universiteterne i Tyskland. Kjøbenhavns Universitet og dets første Lærer Peder Albertsen.

Da Studeringerne i Paris aftoge, knyttedes Danmark ogsaa fra Lærddommens Side til Tyskland, hvis Universiteter, i Köln, Erfurt, Gribswalde, Rostock, flittig bleve besøgte, eftersom Landet selv ikke havde noget. Erik af Pommern havde rigtig nok

---

enim tum temporis, omnes fere prædicamentorum, ut sic loquar, classes transcendens, ac propemodum in summitate scalæ eminens, non solum cunctos excelcissimæ dignitatis Laicos et Clericos, Optimates cunctos, cunctos Ministros regios, Palatii Magistros, Cancellarios, Duces, Comites et Barones, sed ipsos etiam Cardinales præcedebat, solisque cedebat Papæ atque Regi.

[1]) Albert Kranz († 1517) yttrer derom: ridiculum opus, in quo usque hodie magnis boatibus tonant muti Grammaticelli, quasi rotati vertigine.

[2]) Om det danske Kollegium i Paris: Bulæus 2, 385, 4, 328. 5, 390, Felibien par Lobineau 1, 356. At det ikke var Erland, der gav de Danske et Hus i Paris, oplyser Suhms Danm. Hist. 10, 717. At Henningus (ikke Hemingus) de Dacia var Rektor 1312, og Petrus de Dacia 1326, ses af Kollarii Analecta Vindobonensia, 1761, fol. 1, 335. 337. Om Mag. Macharius og Mag. Martinus se Liber Daticus Roskildensis i Langeb. Script. 3, 272. 269. Se for Resten Grammii Oratio S. 490 fgg. og Nyerups Hist. statist. Skildr. 2. D. S. 335. 376. 381. og Pontoppidans Annal

allerede 1419 faaet Pavebrev paa at maatte oprette en Höjskole (studium generale) i Norden; men Tiden dertil var ikke moden, og det, skjöndt det gjældte om at skynde sig, thi Bullen tabte sin Kraft, naar den ikke inden to Aar var iværksat. Først under det Oldenborgske Hus (1448), efter at der var kommen nogen Stadighed i Arvefølgen, kunde deslige Foretagender lykkes, og Kong Kristian den første fik paa sin Rejse til Rom (1474) Tilladelsen fornyet for et af Rigerne. I Sverrig tænkte man paa det samme, thi hvert Rige tænkte kun paa sig selv. Ærkebiskoppen Jakob Ulfsson handlede derom med det svenske Præsteskab paa et Møde i Arboga (1474), og Paven gav sin Tilladelse (1476). Universitetet blev stiftet og indviet 1477; Universitetet i Kjøbenhavn blev funderet 1478, og höjtidelig indviet 1479. Forbilleder for begge de nordiske Höjskoler vare de i Paris og Bologna, men det nærmeste Forbillede for den danske blev Universitetet i Köln. Næsten alle Lærere bleve hentede derfra. Peder Albertsen, Petrus Alberti, en indfødt Mediciner, der havde studeret i Köln, blev sendt derhen, for at hente Lærere. Det var især en Theolog, Peder Davidsen Skotte, og en tysk lovkyndig, Tilemann Schlecht. Den første rector universitatis var en Adelsmand, Mag. Jesper Henriksen til Sandagergaard i Fyn (ikke af Slægten Qvitzov). Blandt de første studerende der indskreves, vare Kongen og Dronningen eller deres Kanslere paa deres Vegne, Bisperne, Abbederne, o. s. fr. Ceremonierne ved Universitetets Höjtider vare nöje foreskrevne. Til dets Rettigheder hørte Uddeling af Grader, der den Gang havde megen Betydning. De udgjorde den lærde Turnering; Magisteren var at betragte som en lærd Væbner, der var vel øvet i at fægte med sin Tunge; Doktorer vare Riddere, der havde vundet deres Sporer i en alvorlig Kamp. Denne Sammenligning med Ridderskabet er ikke greben af Luften, thi Lærddommen dannede i Middelalderen sit eget Lag ligesom de andre Stænder. Höjtideligheder ved Gradernes Uddeling vare derfor ogsaa foreskrevne: insignia doctoralia vare en lukt Bog og en aaben, Fredskysset, Guldringen og den røde Barret. Kreationen sluttedes med Te Deum laudamus, og den nyskabte Doktor traadte ned af Kathedret med et tændt Voxlys i Haanden, som han offrede til Jomfru Maria. Om Undervisningen vides der lidet, næsten intet. Theologien var skolastisk; Medicinen blev dyrket, af det følgende at slutte, i en ikke ringe Grad. Foredraget var naturligvis paa Latin. Men hvor meget eller lidet der end foredroges, hvor ensidigt og ufuldkomment det end kan have været, Forelæsninger maatte stifte megen Nytte paa en Tid, da Bøger vare saa sjældne og kostbare. Det første Grundlag til et Universitetsbibliothek blev skjænket af Peder Albertsen 1482, og bestod altsaa af

Haandskrifter; dets ældste Lokale var ved Helliggejstes Kloster (ad S. Spiritum).[1])

17. Den latinske Dannelses Beskaffenhed. Klosterdannelse. Bøger og deres Afskrivere. Skolerne. Alexander de villa dei. Latinens Fordærvelse.

Den lærde Dannelse i Almindelighed havde, som det nys anførte viser, tvende fremmede Hovedkilder; i Begyndelsen kom den især fra Frankerig, siden især fra Tyskland. Om dens Beskaffenhed i det hele kan man skaffe sig nogen Forestilling ved at betragte Klostrene og Skolerne og det latinske Sprogs Tilstand.

Hvorledes Klosterdannelsen var beskaffen, lader sig slutte af de Klosterregler, der endnu haves, f. Ex. Statuta ordinis S. Augustini in Dania[2]). Bestemmelserne gaa især ud paa det ydre, Klostertugten, Klædedragten, o. desl. Der omtales en Præstelærddom (eruditio pastoralis), ogsaa Bøgers Korrigering (item corrigantur libri), men derved sigtes uden Tvivl især til den nødtørftige Kundskab, som behøvedes til Messelæsning, til Afskrivning af Messebøger o. desl. Klosterets Bestemmelse til et dybere Studium kommer ikke heri tilsyne; men den begyndende Dannelse indskrænker sig til latinske Bönner og jævnlig Læsning af Pater noster og Ave-Maria[3]). Munkenes Flertal har ladet sig nöje dermed, og kun enkelte af dem og andre gejstlige Mænd have givet sig af med at samle og afskrive Bøger. Blandt Afskriverne nævnes Johannes Paschæ (1297—1319)[4]). Der omtales Bøger, som Biskop Johannes Hee i Ribe selv havde afskrevet[5]). Der gaves Bøger til Klostrene isteden for Jorde-

---

[1]) A. Thura, Regiæ academiæ Hafniensis infantia et pueritia. 1734. Nyerups Hist. Stat. Skild. 2, 394. Werlauff, Kjøbenhavns Unisitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen, Program for 1850, 4to. Engelstoft og Werlauff, Udsigt over Universitets-Bygningens Historie, Program for 1836, fol. Pave Martini Bulle i Pontoppidans Annaler, 2. D., og Münters Kirchengesch. 2. D. De sidste Statuter i Langeb. Script. t. 8.

[2]) Langeb. Script. t. 5.

[3]) F. Ex. omnis conversus ordinis sancti Augustini nostræ congregationis tenetur legere: lx Pater noster pro matutinis, xx pro prima, xxx pro missa, x pro tertia, item quinquies Ave Maria dicat cum totidem genuum flexionibus ad horam beatæ Mariæ virginis (etc.).

[4]) Langeb. Script. 5, 515.

[5]) Langeb. Script. 5, 536.

gods[1]); de bleve ogsaa satte i Pant isteden for Gods[2]). Af dem, der hist og her nævnes i Testamenter, ses, at man dog endnu ogsaa afskrev noget af klassiske Forfattere (Ovid, Seneca, Hippocrates)[3]).

De lærde Skoler bleve udvidede og ny stiftede. Der nævnes Skoler i Lund, Roeskilde, Odense, Ribe og Kjøbenhavn. I de större Byer vare flere end en. Hvad der i dem lærtes og hvorledes det lærtes, skjönnes af Skolebøgerne. De udgjorde en Snes Stykker, og den fornemste var den latinske Grammatik Doctrinale af den berömte latinske Digter, Normannen Alexander de Villa dei (1240). Det er en latinsk Grammatik paa Vers, mest leoninske, og utrolig tör. Men alle Skoler bemægtigede sig den, og man skrev Kommentarer og Supplementer til den paa Vers og i Prosa. Om denne Bog siger Nyerup, at den fra Ende til anden er mørk, indviklet og tung at forstaa, og de senere Forklaringer karakteriserer han saaledes: Al sund Menneskeforstand, der kunde være i Doctrinale, hver en rigtig og passende Sprogbemærkning, om der var nogen, blev aldeles kvalt og nedsænket i et Svælg af de mest barbariske og ufattelige Distinktioner, Argumentationer, Kvæstioner og Replikker, som man gav Navn af Glossæ præstantissimæ, notabiles et aureæ. Denne Bogs Skoleherredömme varede imidlertid i 300 Aar; ogsaa i Frankerig holdt den sig til 1514, da endelig en Forening af lærde forkastede den. Tilstanden blev ikke bedre efter Forbindelsen med Tyskland. Af Eberhardi Græcismus, der er en latinsk Grammatik i Hexametre, haves en Afskrift fra 1432. Græsk dreves ikke, og til de grammatiske pinefulde Regler föjedes af Uvidenhed de forfærdeligste Etymologier[4]). Den femten- til tyveaarige Undervisning blev hængende i Skolebøgerne, og Læsningen af selve de klassiske Skrifter forsömtes. Kristiern Pedersen (Om Börn at holde til Skole) klager derfor bitterlig over, at „man aldrig kunde lære eller til ret Fundamente komme til at forstaa, digte eller skrive nogen ret Latine, eller forstaa hvad andre gode Klærke, Poeter og Historici have för skrevet og digtet udi

---

[1]) Langeb. Script. 3, 274. 5, 565: scil. Auicennas et alii medicinales.
[2]) Gjældsbeviset i Suhms Danm. Hist. 12, 336.
[3]) Bøger nævnte i Testamenter, se Suhms Danm. Hist. 12, 393. 13, 164 (en medicinsk Thesaurus pauperum). 13, 282 (Ovid). 13, 366 (Dicta Senece og Ypocratis Physignomia). 13, 709. 14, 170. Se ogsaa de Efterretninger Nyerup har samlet i Hist. Stat. Skildr. 2, 243. 365.
[4]) Diabolus a dis bis et bolus morsellus, quia facit duos morsellos, corpus et animam. Europa dicitur ab eu quod est bonum et ripa. (etc.).

forme Tid". Og al denne grammatiske Bogstavkram og skolastiske Ordbram blev indpræntet under en skarp Skoletugt. „Ufornømstige Skolemestere og Hørere, siger Kristiern Pedersen, flængde, slede, hudstrøge og sloge de fattige Börn, Peblinge og Degne, at Blodet løb ned ad Ryggen paa dem i deres Hoser, for en Tytel eller Ord Skyld som en for vild udi, eller i sine Caser og Temporalier". Der findes nogle Spor til, at man ogsaa søgte at gjöre Lærlingene de latinske Ord fatteligere ved at oversætte dem i et nyere Sprog, men dertil brugtes ved Siden af Modersmaalet Plattysk, det sidste, som en Følge af Lærebogens Oprindelse, endog jævnlig [1]). Det bekræfter sig saaledes ogsaa her, at Skoledannelsen er et Gjenskin af Folkets [2]).

Selve Latinens Fordærvelse vidner ogsaa om Dannelsens Beskaffenhed. For at bane sig Vej til den lavere, raa Geistlighed, maatte det Sprog, som Saxe havde skrevet med saa megen Sirlighed, formæle sig med Modersmaalet; for at vinde Sejr, maatte det nedlade sig, for at virke paa Barbarer, maatte det selv blive barbarisk. Allerede för hjalp man sig med dansk-latinske Ord og Talemaader til Gjenstande i det daglige Liv (cappa forata, equus blaccatus), nu greb det videre om sig. Som en Følge af Studeringerne i Paris optog man en med franske og andre nyere Ord opfyldt Latin, der i grammatisk Henseende haanede alle gamle Regler; Beviser derfor finder man i Peder Laales Ordsprog. I Munkeversene forbandtes Latinen og Modersmaalet [3]). Det var imidlertid en lykkelig Tid for dem, der

---

[1]) I Haandskriftet af Eberhardi Græcismus forklares: clingit ved qwaken, rugit ved brummen, coaxat ved qwerren, gracillat ved klucken, hinnit ved wrenschen, medens andre ere uden Forklaring. I Fundamentum in grammatica, trykt 1493, forekommer: novus, nye, novior, nyer, novissimus, allersyste; men ogsaa: domini, die heren, penitet, het ruwet, iuvat, het lustet, legitur, men lest, docetur, men leert. (Uddraget af Nyerups librorum, qui ante Reformationem in scholis Daniæ prælegebantur, notitia 1784 og dennes Mantissa, 1785).

[2]) Se om Skolerne Vorms Skolehistorie, S. 353. 362. 363, og om Skoletugten S. 382. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 338 og hans nysanførte Skrift om Skolebøgerne, samt det Uddrag af Nyerups Skrifter, der findes i Münters Mag. für Kirchengeschich. des Nordens, 1, 290 og 324. Om Alexander de villa dei ogsaa Grässe, Handb. der allgem. Literaturgesch. 2, 307.

[3]) F. Ex. Gravskriften i Esrom:

Hic jacet Jon Prest,
qui dedit suum graa Hest,
nec non de siligine tu lest (etc.)

og Verset om den sorte Død:

Rostrum, try vurstrum, spid longum, mors erat atra (mcccl).

skulde gjöre latinsk Stil, den Tid, da man kunde oversætte Talemaader som at stikke Piben i Sækken ligefrem: mittere musicalia in saccum. For Resten gik det i andre Lande hermed som hos os[1]).

18. Brugen af Modersmaalet. Dansk Prædiken. Majsange. Sproget i Sønderjylland. Forholdet til Svensk og Norsk. Klosterforbindelser. Brigittinersproget. Det danske Sprogs Omskiftning.

Jo mere Latinen tog af i Renhed, desto mere kom Modersmaalet i Brug. Der findes en Artikkel i Kristoffer den andens Haandfæstning, der gjentoges i de følgende, at ingen skulde befordres til en Kirke, naar han var en Udlænding af fremmed Tungemaal[2]). Medens man forhen af Afladsbreve[3]), Synodalbestemmelser o. desl. vel kunde se, at der især paa visse Festdage holdtes Prædiken[4]), men ikke i hvilket Sprog, saa at det maatte blive uvist, om Dansk Prædiken fandt Sted, findes dette nu stadfæstet ved et bestemt Vidnesbyrd. Biskoppen i Ribe Henrik Stangbergs Synodalia 1460 kræve nemlig udtrykkelig Forklaring af Evangeliet som det lyder i Modersmaalet[5]). At danske Sange bleve digtede paa den Tid, er öjensynligt, da nogle af Kjæmpeviserne høre til den. Men som det lader, er ogsaa en anden Art, de saakaldte Majsange, nu opstaaet. Det hedder i det mindste, at der strax efter den sorte Død (omtrent 1350), efter flere törre og ufrugtbare Aar blev anordnet Faste- og Bededage, samt aflagt det Løfte, at for Fremtiden skulde

---

[1]) Se om Latinens Fordærvelse: Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 242. Pontoppidans Annal. 2, 172. Hvitfeld, Folioudgaven 1, 504.

[2]) ut nullus extraneus ignotæ linguæ ad aliquam ecclesiam præsentetur. Suhms Danm. Hist. 14, 496.

[3]) F. Ex. Afladsbreve til Skaarup i Fyn 1317, til St. Marie i Kjøbenhavn 1376, til Domkirken i Ribe 1386, i hvilke der loves Aflad til dem der bivaane Gudstjenesten, qui missis, prædicationibus et aliis divinis officiis interfuerint. Pontoppidans Annal. 2, 118. 223. 229. 689.

[4]) ut omnes ecclesiarum pastores suis parochianis in diebus festivis prædicarent evangelium o. lign. i Pontoppidans Annal. Der omtales en Bibel pro usu Canonicorum sermonem facere volentium, i Ribe omtrent 1350. Langeb. Script. 5, 553.

[5]) ut pastores ecclesiarum in summis festis haberent conciones coram populo, ac qualibet die Dominica textum Evangelii, sicut in materna lingua sonat, ad manus (?) exponant coram suis parochianis. Chronic. ecclesiæ Ripensis i Langeb. Script. 7, 200.

Ungdommen i hver Landsby, Drenge og Piger, ledsagede af Præsten, holde en Procession med Faner og Krucifixer over Marker og Enge, og synge en Lovsang og Bön. En lignende Procession blev siden i lang Tid holdt paa den første Maj, hvor tillige en Skoledreng som Majkonge, smykket med Guld og Ædelstene (ægte eller falske) og med Scepter i Haanden, blev ledsaget af en Skare Skoledrenge, smykkede med Blomster. Rimeligvis var dette to forskjellige Festligheder, men begge med Sange. De ældste af disse Sange vare uden Tvivl paa Latin, men det kan ikke have været meget længe, förend de enten bleve oversatte eller endog forfattede i Modersmaalet [1]).

Hvad det danske Sprogs Omraade angaar, da aftog det imod Syd og udvidede sig imod Nord.

I Sønderjylland, hvor det danske Sprog var oprindeligt, fortrængtes det efterhaanden af det plattyske, der bestandig gik höjere op imod Nord, indtil det endog blev herskende i de nordligste Stæder. Allerede Hertug Abel gav 1243 Staden Tønder den lybske Stadsret, og efterhaanden bleve de latinske og danske Stadsretter oversatte paa Plattysk. Dog vise de enkelte Lovord, der forekomme i de ældste latinske Stadsretter, hvor dansk Sproget endnu den Gang har været, og de plattyske Oversættelser have saa lidet været i Stand til at udtrykke dem, at de endog have maattet omskrive de danske Ord [2]).

Af de første Unionskonger, der kom hertil fremmede for Folket og Sproget, kunde der ikke væntes megen Omhu for Modersmaalet. Heller ikke er det bekjendt, at Erik af Pommern (afsat 1439) eller Kristoffer af Bajern (1440—1448) og Kristian den første (1448 — 1481) have vist det nogen Kjærlighed. Derimod maatte selve Unionen, Forbindelsen med Sverrig og Norge, fremme det danske Sprogs Udbredelse, og en Blanding af Sprogene, der tilsidst kunde have ført til en Sammensmæltning, hvis Forbindelsen havde været inderligere, kommer under den tydelig tilsyne.

Det danske Sprog fik imidlertid en langt mere overvejende Indflydelse i Sverrig, end det svenske i Danmark. Unionen var

---

[1]) Pontoppidans Annal. 2, 7. 177. Vorms Skolehistorie S. 381. jf. om Majsangen i England Macaulay History of England 2, 283.

[2]) F. Ex. Danske Ord som görsum, sysæl, scoot, eldiærn, crokwoth, witægiald; kunæ, platt. wiff, ölkunæ, beertappersche; arnæ, heerd; windigh, finster; køtmanger, knakenhower; sykændagh, werkeltag; thrithing, det drüdden dele; sighælboon, rede to zegelende; werilos börn, kindere de nen vormünder hebben, o. s. fl. Se i øvrigt om det Plattyskes Udbredelse Werlauffs og Allens Skrifter om det danske Sprog i Sønderjylland.

udgaaet fra Danmark; i Kongens Kancelli, ogsaa naar han opholdt sig i Sverrig, vare danske Skrivere; det var en almindelig Klage, at udenlandske, det vil sige danske, Embedsmænd bleve indsatte der, og at Slottene overgaves til danske Fogeder. Indvirkningen paa det svenske Sprog er ogsaa kjendelig, men den blev ingenlunde saa stor som den under gunstigere Omstændigheder og kraftigere Konger kunde have blevet. Kongernes Rejser skete sjælden midt igjennem Landet, i alt Fald kun flygtig, sædvanlig til Søs. De danske Embedsmænd vare forhadte, altsaa Sproget med dem. Indflydelsen viste sig kun i de höjere Stænder og i offenlige Akter; den trængte ikke ned til Folket, og det svenske Sprog blev kun angrebet i sin Overflade, ikke i sin Kjærne. Medens det tyske Sprogs Indflydelse var langt större og varede ved, blev det danskes kun forbigaaende, og kommer først egenlig tilsyne ved Unionens Ophør. Men da Foreningen blev sprængt, forfulgte de svenske Konger med megen Energi netop alle Levninger af dansk Sprog, der mindede om en Forbindelse, hvis Opløsning paafulgtes af et sörgeligt Nationalhad; og det svenske Sprog, der var uskadt i sin Rod, kunde uden Ulejlighed eller Besvær vende tilbage til sig selv. Hvad det danske Sprog havde virket derpaa blev ukjendeligt, hvorimod det tyskes Indflydelse tildels var nedbrydende.

I Norge var det danske Sprogs Indflydelse langt större. Forbindelsen med Danmark var begyndt tidligere, og vedvarede næsten uafbrudt; nogle enkelte Oprør, som man kaldte dem, tilintetgjorde den ikke. Heller ikke fandtes her en saa mægtig og egenraadig Adel, som i Sverrig; Modstanden var derfor mindre. Danske Embedsmænds Ansættelse gik langt lettere for sig, og der lagdes allerede nu en Slags Grund til den senere langt större politiske Afhængighed af Danmark. Fenomenet viste sig derfor her langt stærkere, uagtet Afstanden imellem Sprogene var ulige större; og just derfor gik det ene ikke ind i det andet, men det danske, næsten aldeles som det var, fik Overvægten. De danske Embedsmænd, der kom til Norge, kunde ikke engang forstaa det gamle norske Sprog; de benyttede deres eget, og optoge i det höjeste et eller andet norsk Ord, en eller anden norsk Talemaade. Det danske Sprog blev saaledes det sædvanlige i alle offenlige Forhandlinger, blev hele Rigets almindelige Skriftsprog. Men videre gik det heller ikke, og kunde det ikke gaa. Det virkelige norske Folkesprog, de norske Dialekter, som ingen ænsede, beholdt deres gamle Skikkelse, og bleve i det höjeste kun paa nogle stærkt befærdede Steder berørte af de indvandrende Tungemaal. Der viste sig saaledes det besynderlige Skue, at et Land fik et i mange Henseender fremmed Skriftsprog, medens Almuen vedblev at tale et helt andet.

Den större Samfærsel imellem de tre Riger fremkaldte Klosterforbindelser, der atter virkede ind paa Sproget. Den hellige Birgitte eller Britta Birgersdatter, der ikke var af Ætten Brahe (f. 1304, † 1373, kanoniseret 1391) fik 1368 Pavens Tilladelse til at stifte et Kloster i Vadstena. Hendes Datter Kathrina blev dets første Abbedisse. Det bestod af 60 Nonner med en confessor generalis eller Skriftefader, tilsammen 72 for at svare til de 72 Disciple, medens Abbedissen forestillede Kristi Moder. Begge Konventer vare adskilte ved en höj Mur, dog ikke höjere, siger en samtidig, end at en rask Munk nok kunde komme over den. Klosteret havde tillige sorores ad extra, som nøde godt af Ordenens Fortjenester; blandt disse vare Dronning Margrete og Dronning Philippa. Dette Brigittinerkloster udsendte sine Døttre rundt om i Evropa. I Danmark var Skenninge (Skemminge) eller Maribo Kloster i Laaland, en Aflægger fra Vadstena, stiftet under Erik af Pommern 1417; ligesaa Mariager Kloster i Aarhus Stift, oprettet imellem 1400—1420, i det mindste tidligere end 1449, da det fik et Privilegium af Kristian den første; samt Maristed eller Sæby Kloster i Vendsyssel, stiftet 1469 under Kristian den første. I Norge blev Munkeliv Kloster ved Bergen, der var stiftet under Hakon Hakonsen, forvandlet til et Brigittinerkloster mellem 1420—1426, og fik sine første Brigittinere fra Maribo; det er sandsynligt, at Munke fra Vadstena omtrent samtidig have ordnet dem begge. Nordiske Nonner og Munke fra alle tre Riger bleve saaledes blandede, og Vadstena-Ordenen udøvede megen Indflydelse paa Sæderne og Sproget. Der skabtes ligesom en ny Dialekt, som man har kaldt Brigittinersproget (lingua Brigittina), der med Tiden kunde have blevet til et fælles Skriftsprog. Svensk havde Overvægten deri, men blev blandet med Dansk og Norsk efter det Land, hvor Skrifterne skulde bruges. Adskillige Haandskrifter bleve til i dette Maal, hvorom Brandt yttrer, at „man har ondt ved at sige, om det skal gjælde for Svensk, Norsk eller Dansk“ [1]).

---

[1]) Om den hellige Birgitte findes Efterretninger i Diarium Vadstenense hos Fant, Script. rer. Svec. 1, 99. Fryxells Berättelser 2, 100. Langes Norske Klosterhist. S. 112. Pontoppidans Annal. 2, 168. 220. Vadstena Klosterreglor med Indledning i Sv. fornskriftsälsk. saml. 2 D. 1 H. En svensk Beretning paa ni Blade om St. Birgittes Æt findes i Haandskriftet Arnæ-Magn. Nr. 191, fol. — Om Klostrene: Pontoppidans Annal. 2, 286. 514. 646. 651. D. Atlas 3, 294. 4, 520. 5, 299. Langes Norske Klosterh. S. 468. Sv. fornskrifts. saml. 2 B. 4 H. S. xciv. Daugaard, S. 30. 104. 319. 337. 398. Daugaard, S. 338, tvivler om at Maristed eller Sæby Kloster var et Brigittinerkloster.

Under saa mange forskjellige Indflydelser maatte det danske Sprog være udsat for en stor Omskiftning, der gradvis fik Indgang, og ved Slutningen af Middelalderen var Overgangen til det nuværende Sprog fuldendt i Lydsystemet. Det gjennemgik, for at komme dertil, to Perioder. I den første gjennemgik Selvlydssystemet, formedelst sin store Omskiftelighed, flere Forandringer, medens Medlydssystemets fastere Tømmerværk endnu blev staaende; Bindingsværket blev staaende, medens man slog Væggene ud, og satte andre ind. I den anden blev ogsaa Træværket svagt, og nu (omtrent fra 1400 af) gik de haarde Medlyde over til bløde, (p til b, t til d, k til g), ja de bløde bleve endnu blødere (g til v, som i daw for dagh), og det i en saa overdreven Grad, at man siden maatte vende tilbage, forlade Dialekttalen og tilbageføre et ædlere Udtryk, at ikke Sproget ganske skulde forbløde sig. Det danske Sprog danner derved en afgjort Modsætning til det svenske og norske, der beholdt sine haarde Medlyde. Ordforraadets Rigdom kan kun bedömmes af de Skrifter der ere til, og som i det hele bevæge sig indenfor enkelte snævre Kredse; deraf at slutte var den ikke stor. Men at den i Virkeligheden var större, viste sig, da der i Reformationstiden blev Anledning til at anvende den. Da mylre der igjen Ord frem, som man næppe kan begribe, hvor de have været og hvor de kom fra, De havde, ligesom Svalerne, ligget Vinteren over i Moserne, og oplivedes atter ved Vaarens Aande.

19. Literaturen. Forholdet til den evropæiske Lærddom og lærd Literatur paa Latin. Gejstlige: Petrus de Dacia. Lovkyndige: Thord Degn og Biskop Knud. Historiske Skrifter: Krönniker, Thomas Gheysmer, Roeskilde Jordebog, Claudius Clavius. Livlægen Nicolaus senior. Biskop Knud i Aarhus.

De foregaaende Skildringer lade allerede formode, at Literaturen i Danmark ingen Sammenligning kan udholde med den, der paa samme Tid havde udfoldet sig i Evropa. I Italien skred den i Stilhed begyndte ny Udvikling frem med en forbavsende Magt, og de romanske Sprog dannede sig dels indenfor, dels ved at kalde den klassiske Literatur tilbage. Foreningen var her naturlig formedelst Sprogenes Slægtskab; Folkene tilbagekaldte Minderne om sin egen Fortid. Dante († 1321) aabnede denne ny Verden, eller han var, som Villemain udtrykker sig, selv en hel Verden. Hans Værk fuldendtes af Petrarca († 1374), den klassiske Literaturs Udbreder, af Boccacio († 1375) og af Ariosto († 1533). Fra Italien udbredte den ny Udvikling sig

til Frankerig, Burgund, England. I England forberedte den første engelske Digter, Chaucer († 1400) en poetisk Fylde, der inden hundrede Aar skulde bejle om Prisen med den klassiske, og langt overgaa den. Men liggende paa Yderkanten af hele denne Bevægelse havde Danmark følt lidet eller intet til dens Bølgeslag. Det havde fæstet sig til Tyskland, hvor Fremgangen endnu ikke havde gaaet for sig. Her forberedtes den klassiske Literaturs Studium efterhaanden ved Stiftelsen af Universiteter (i Prag 1347, i Heidelberg 1386, i Köln 1388, i Erfurt 1392, i Leipzig 1409, i Rostock 1419, i Greifswalde 1456, i Basel 1459, i Tübingen 1477, i Witenberg 1502, o. s. fr.); men Sansen for det gamle var sløvet, og det ny behøvede Tid til at gjöre sig gjældende. Munkesangen sank ned til den borgerlige Mestersang; Krönniker og Romaner gave kun svage Gjenskin af den hendøde Literatur; og Almuens fordærvede Smag kjendes iblandt andet af Folkebogen Till Eulenspiegel (omtrent 1483). Der hvor Danmark efterlignede, maatte det nødvendig staa paa et endnu lavere Trin; og kun de Frembringelser, hvori det Nordiske giver sig tilkjende eller i det mindste noget, der vidner om nordisk Natur, fortjener en större Opmærksomhed.

Mindst Udbytte giver Literaturen paa Latin. Det skortede ikke paa lærde, vi kjende Navnene paa mange, og hist og her anføres nogle af deres Skrifter; men denne Kundskab er nu næsten ufrugtbar, da Skrifterne selv ikke mere ere til. Nogle gave sig af med Undervisnings-Skrifter for de gejstlige, andre udmærkede sig ved juridisk Lærddom; nogle samlede Helgenlegender, andre sysselsatte sig med Medicin og Naturvidenskaberne. Til de lærde gejstlige høre: Ærkebisperne Jakob Erlandsen († 1274) og Jens Grand († 1326), Biskoppen Peder Pagh i Fyn († 1339), Ærkebiskoppen Peder Lykke (1418—1436), Biskoppen Henrik Stangberg i Ribe (1455—1465), Ærkebiskoppen Birger fra Halland (1496—1519) og en Mængde andre lavere gejstlige og Munke [1]). Der var iblandt dem en Oligerius Dacus, en lærd Holger Danske († i Næstved 1308). Af Petrus de Dacia, den forhen anførte Rektor ved Universitetet i Paris, haves et Calendarium eller rettere Anniversarium [2]), der tilligemed hans Computus findes i en særdeles smuk Membran paa Fransk [3]). Den latinske Poesi udartede til slette, for

---

[1]) De nævnes i Grammii Oratio, Pontoppidans Annaler og tildels i Nyerups Hist. stat. Skildr.
[2]) Langeb. Script. 6, 260.
[3]) I det kgl. Bibl. Thottske Samling Nr. 240. fol. Om Petrus de Dacia og Oligerius Dacus handler ogsaa Echardi Scriptores

det meste rimede Vers. Der haves en Sang om Jens Grand [1]), som efter Gram skal være af en Poet fra Bremen [2]).

I Lovkyndigheden var Latinen endnu herskende, saa at selve Statsakter og Forordninger bleve udstædte i dette Sprog, skjöndt de ogsaa findes paa Dansk. Originalerne til Valdemar Atterdags og Kong Olufs Haandfæstninger ere endnu paa dette Sprog; og overalt, siger Kofod-Ancher, kan man formode, naar man ser en Forordning baade paa Latin og Dansk, at den først er skreven paa Latin. Oversættelser og Forklaringer af Lovene gaves derfor paa Latin som i forrige Tidsrum. Til de bekjendte lovkyndige høre især den gaadefulde Thord Degn, der har givet Forklaringer til Jyske Lov, som ogsaa ere oversatte paa Dansk og indeholde vigtige og interessante Lovoplysninger [3]). Hans Livsstilling har været meget omtvistet; han menes nu at have været Thord Iversen Degn til Bjerregaard, der nævnes som Landsdommer i Jylland, auditor placiti generalis Viborgensis (1355 — 1367) [4]). Biskop Knud Kobsen i Viborg (1460—1477), som man har tillagt den ældste Oversættelse af Jyske Lov paa Latin, gav i det mindste Anmærkninger og Forklaringer til denne Lov [5]).

Historieskrivningen, der udgik fra Klostrene, brugte Latinen som Kirkens Sprog. De Levninger, som deraf haves, bestaa dels i Levnetsbeskrivelser, dels i Krönniker, der i Almindelighed ikke ere andet end Aarregistre. Et paafaldende Bevis paa den fortrykte Tilstand er den Besynderlighed, at der hos os næsten intet er bevaret om Niels Ebbesens Daad, at ingen samtidig Historieskriver har værnet om hans Ære. Vil man vide noget mere, end at han drog til Randers og slog den kullede Greve ihjel, maa man ty· til en plattysk Krönnike, der kaster Skarn paa hans Minde. Hvad Historien ikke vilde gjöre, maatte den danske Folkevise paatage sig. Om Erik Menved vides, at han foranstaltede en Samling, der er bekjendt under Navn af Congesta

---

ordinis Prædicatorum, 1, 407, 501. Der var en anden Petrus de Dacia fra Visby, Lektor i Skeninge (1271—1275), der har skrevet Christine Stumbelensis Levnet (Acta Sanctorum, under 22de Junii). Se Suhms Danm. Hist. 10, 727. 11, 864.

[1]) Langeb. Script. 6, 266.

[2]) Grammii Oratio S. 495. Om en Art Elegi af Pauper Olaus 1448, se Udgaven deraf i Nyerups Reformationsprogram 1802. 4. Jf. Engelstofts Skoleannaler for 1809, 1, 55.

[3]) Thord Degns saakaldte Artikler hos Rosenvinge bag Jyske Lov.

[4]) Larsen i Ørsteds Jurid. Tidsskr 15, 20.

[5]) Expositiones et alligationes, trykt i Tillægget til Jyske Lov. Ribe 1504 hos Math. Brand. Kofod-Anchers Saml. Jurid. Skr. 1, 349.

Menvedi, men ikke hvad det var, Love eller historiske Udarbejdelser eller historiske Aktstykker. En Levnetsbeskrivelse haves i Vita beati Nicolai Arusiensis [1]), men den indeholder næsten ikke andet end hans Mirakler. Den mærkeligste Krönnike er Chronicon Danorum et præcipue Sialandiæ, som ender med 1282 [2]); Forfatteren er ubekjendt. Det mærkeligste historiske Aktstykke af större Omfang er Processus litis inter Christophorum I. et Jacobum Erlandi [3]). Det Uddrag og den Fortsættelse af Saxe, kaldet Compendium historiæ Danicæ [4]), der af Langebek tillægges Thomas Gheysmer fra Stralsund, Munk i Odense, og som han skal have gjort omtrent 1431, er sandsynligvis Afskrifter af ældre Krönniker [5]). Munkenes Omhu for timeligt Gods har ogsaa skaffet os geografiske Oplysninger, hvortil især hører Roskilde Jordebog, Registrum redituum, decimarum et exactionum ad Episcopum Roskildensem pertinentium circa 1370 [6]).

Men ogsaa hos fremmede have vore Landsmænd efterladt sig Minder, af hvilke maaske flere efterhaanden ville komme frem af deres Gjemmer. I Bibliotheket i Nancy findes et geografisk Haandskrift, som Waitz har meddelt med tilhørende Kort. Det hører til en latinsk Oversættelse af Ptolemæus. Da man kun havde faa Efterretninger om de nordiske Lande, lod Kardinal Guillelmus Filiastrus († 1428), Aaret efter at han havde fuldendt sit Haandskrift, det som vedkommer Norden udføre af en Nordbo. Det var en Fynbo fra Salling, som kaldes Claudius Cymbricus, men hans rette Navn var Claudius Clavius [7]). Det er et artigt Stykke Arbejde. Sellandia, paa Kortet Canicula, udleder han af Sælhund (quė a cano marino sic appellata). Navnene ere let gjenkjendelige, skjöndt nogle ere forvanskede ved Afskrivningen, som Lamidh, d. e. Lawind, Langeland; Sprone deserta, d. e. Sproue, Sprogø, o. desl. Blandt de jyske Stæder anfører han: Flenseborgh, Slesuigh, Egherne-

---

[1]) Langeb. Script. t. 5.

[2]) Langeb. Script. 2, 602. 6, 519.

[3]) Langeb. Script. t. 5.

[4]) Langeb. Script. t. 2.

[5]) Velschow i P. E. Müllers Saxonis Grammatici Historia Danica, t. 2. prolegomena, Anm. 5. lxxxvii.

[6]) Langeb. Script. t. 7. Om de øvrige Krönniker se G. L. Badens Histor. Bibliothek.

[7]) I Beskrivelsen over Fyn siger han: Salinga, paterna villa Claudii Clavii, partium istarum presencium corographi, og angiver sin Slægt.

fjord. Paa Grænsen af Halland og Norge sætter han promontorium Starcoteris o. s. v.[1]).

Ogsaa Medicin og Naturkundskab havde sine Dyrkere, men derom vides kun lidet. Der nævnes en Bog kaldet Opus Astrolabii[2]). I Roskilde bestemte man Byens Polhöjde ved Observationer[3]). Kristian den førstes Livlæge Nicolaus senior (omtrent 1474), født i Polen, skjænkede et latinsk Haandskrift af medicinsk Indhold til Roeskilde Domkirke, hvilket nu findes i det kongelige Bibliothek[4]).

20. Skrifter i Modersmaalet. Theologiske og gudelige Skrifter. Bibeloversættelse. Oversættelse af Kirkefædre og Legender. Lucidarius. Klosterregler, Postiller o. desl. Oversættelser af Andagtsskrifter og Bönnebøger.

Der findes en ikke liden Del religiøse Skrifter, men det er i Almindelighed Oversættelser fra den senere Tid, som om man ved at behandle Sproget vilde bane Vej for Reformationen; de have ogsaa nærmest kun sproglig Interesse. Dertil høre:

Bibeloversættelser. Der skal i Klostrene have været forsøgt flere Oversættelser af det gamle Testamente[5]). Et saadant Brudstykke haves i et Haandskrift fra 1450 til 1480, der af nogle tillægges Brigittinerne (i Mariager), indeholdende de tolv

---

[1]) Des Claudius Clavius Beschreibung des Skandinavischen Nordens, mitgeth. von Waitz, i Nordalbingische Studien, 1, 175.

[2]) I Kantoren i Lund Niels Erlandsens Testament. Suhms Danm. Hist. 13, 709.

[3]) Langeb. Script. 3, 267.

[4]) Gram i Kbh. Selsk. Skr. 4, 267. Herholdts og Mansas Saml. til den danske Medicinalhist. 1, 1. Haandskriftet er beskrevet i Suhms Saml. 1. D. 3. H. S. 206. Om Forfatteren til den deri værende Traktat de febribus meddeler Nyerup Oplysning i Librorum, qui ante Reformationem in scholis Daniæ prælegebantur, notitia, S. 72. Om Biskop Knud i Aarhus og hans Skrift de pestilentia se Werlauffs Program fra 1850: Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse til Reformationen, S. 70 og Tillægget M.

[5]) Efter at have talt om Kristian den tredies Bibel og Kristiern Pedersens Oversættelser yttrer Hvitfeld under Aar 1550 (Folioudgaven 2, 1546): Saa fands og mangesteds udi Klosterne det gamle Testament og Propheterne udsæt paa Danske, men vaare ikke almindelige under Almuen eller saa ræt og fuldkommelig udsæt efter den hebræiske Text som denne Dolmetsking. Pontoppidans Annal. 3, 305 tilföjer, at disse gamle Oversættelser vare efter Vulgata.

første Bøger af det gamle Testamente, fordanskede efter Vulgata. Sproget er fuldt af Latinismer[1]). Ogsaa af Davids Psalmer findes Oversættelser i flere Haandskrifter omtrent fra samme Tid[2]).

Oversættelse af Kirkefædre og Legender. Hertil hører især et Haandskrift fra Mariager Kloster 1488, indeholdende St. Hieronimi Legende i tre Breve fra Eusebius, Augustinus og Cyrillus, samt Katharina de Senis Legende[3]). Der findes imidlertid Brudstykker af meget ældre Legendesamlinger, dog ikke ældre end 1300, hele Samlinger af andre, og nogle høre som en kjær Læsning til de første trykte Bøger[4]).

Lucidarius, en Folkebog, der indeholder en Blanding af theologisk og geografisk Lærddom, og som blev oversat, formet og omformet paa forskjellig Vis i næsten alle evropæiske Sprog, haves ogsaa paa Dansk i Haandskrift, og hører til de første trykte Bøger[5]).

Klosterregler, Postiller, o. desl. De mærkeligste deriblandt ere de, hvori Sproget er saa blandet, at der tvistes om det er svensk eller dansk, som Gudstjenesteordning for St. Sal-

---

[1]) Thottske Haandskrifts. Nr. 8. fol. De første otte Bøger udgivne af Molbech i Den ældste danske Bibeloversættelse. Kbh. 1828. jf. Ny D. Mag. 4, 317. Se Molbechs Fortale til Udgaven. Völdike i Kbh. Selsk. Skr. 2. D. Reuterdahl om de första försøken at bearbeta Bibeln på svenska, i Vitterhets- hist. och ant. Academiens handl. 18. D. Brandt, Gammeld. Læseb. 1. D. S. 109.

[2]) Se Brandt, Gammeld. Læseb. 1. D. S. 112.

[3]) Gl. Kgl. Saml. Nr. 1586. 4. Se Molbechs Fortale til Den ældste d. Bibelovers. og Brandt, Gammeld. Læseb. 1. D. S. 228.

[4]) Brudstykke af en Legendesamling i en Kodex af Henrik Harpestreng. Brandt, Gammeld. Læseb. S. 56. Brudst. meddelt af P. A. Munch i Levninger af Norsk Oldliteratur, i Langes Norske Tidsskr. 1. Aarg., hos Brandt S. 100. Brudst. af de Voragina's Legenda aurea i Arnæ-Magn. Nr. 79. 8., hos Brandt S. 202. En lignende Samling i Haandskr. K. 4. i det kgl. Bibl. i Stokholm, se Sv. fornskrifts. saml 2. D. 4. H. S. CVIII—CXXII, og Molbech om danske Haandskr. i Stokholm i Histor. Tidsskr. 4, 162, hos Brandt S. 279. Hær begynnes aff Joachim oc aff sancta Anna oc aff hwat slæct the ære, fødh oc aff theris leffnet Oc saa aff Jomfru marie leffnz oc aff wors herre ihū barndom. Trykt hos Ghemen 1508.

[5]) Udgivet af Brandt i Nordiske Oldskr. VII efter Haandskriftet Arnæ-Magn. Nr. 76. 8., jf. Brandt, Gammeld. Læseb. S. 74. Om Forfatteren til den latinske: Haupt und Hoffmann, Altdeutsche Blätter 2, 5. En rimet tysk Fortale findes sst. 1, 326. En trykt Lucidarius hos Ghemen 1510.

vatoris Orden i Vadstena, omtrent fra 1450[1]); Brudstykke af den hellige Birgittes Aabenbaringer[2]). Andre Haandskrifter indeholde dels Passionaler og Postiller, dels Oversættelser af Bonaventura, Henrik Suso (Visdomsbog) og Thomas a Kempis (Kristi Efterfølgelse)[3]).

Af Bönnebøger haves adskillige med Bönner paa Vers og i Prosa, til Jomfru Marie, Jesus og Helgene. En Del bære tydelig Præg af at være oversatte af Latin. De, der samlede dem, vare Kvinder, og om vi end nu ikke kunne have megen Opbyggelse af dem, lære de os dog, med hvilken Inderlighed man den Gang kunde bede. „O Maria, hedder det i en af dem, gled teg for thy ath thw esth then høgesthe ærefwl modher. O Maria glæd teg for thy ath thw est then kylle ther all myskwnd oc myldhed wdflydher. O Maria gled teg for thy ath thw esth so deigelig oc fawuer ad all himmerigys herskab gledys aff theg. O Maria gled teg thy ath thw est hemmerigis klarhed. O Maria gled teg for thy thw esth paradys sødme". I en anden hedder det; „O godæ ihesu, O alz mildestæ ihesu, O alz sødestæ ihesu, O ihesu Jomffrv maria sön fuldh meth miscundh oc mildheth, O sødeste ihesu æffter thin storæ miscundh forbarm tek offwer mek, alz mildestæ Ihesu Jech bedher tek for thit dyræ bloth ther tw vtgiøsth for allæ synderæ ath tw aff thoor allæ mynnæ syndher, ok see til mek vslæ oc vwærdugæ, som ødmygeligæ pa kaller thit helligæ naffn, O naffn ihesu lysteligh naffn, O naffn ihesu søthæsta naffn, O naffn ihesu wærdugeste naffn, O naffn ihesu styrkindæ naffn" (etc.). Til disse Bönnebøger høre: den som Anne Brahe, Abbedisse i Maribo Kloster, lod skrive 1497, og som tillige indeholder en Kalender og andre Bemærkninger om at finde Paasken og at forstaa Kalenderen[4]); Marine Jespersdatters, en smuk lille, i sin Tid kostelig, Bönnebog med Billeder af Maria, Kristus og Helgene, hvert Billed til sin Bön[5]);

---

[1]) Haandskrift i Stokholm anført af Stjernman, Tal om de lärda vettenskapers tilstånd i Svearike, S. 53. Brandt, Gammeld. Læseb. S. 93.

[2]) I Arnæ-Magn. Nr. 79. 8., hos Brandt S. 102—199.

[3]) De vigtigste Haandskrifter ere: Det der har tilhørt Dronning Kristine, og som findes i Upsala (Nyerups Rejser til Stokholm i Aarene 1810 og 1812. Kbh. 1816. S. 187. Rask, Angelsax. Sproglære, Fortalen, S. 12. Brandt, Gammeld. Læseb. S. 154. 241). En Postil i Gl. kgl. Saml. 1390. 4. (hos Brandt S. 94). Grinderslev Haandskriftet Arnæ-Magn. Nr. 783. 4., beskrevet hos Brandt S. 149 (Jysk). Andre Brudstykker hos Brandt S. 241.

[4]) Horæ Canonicæ i den Thottske Haandskriftsaml. Nr. 553. 4. Beskrivelse og Prøver i Suhms Ny Saml. 4. D.

[5]) Arnæ-Magn. Nr. 421. 8.

Jomfru Mariæ Psalter, hvori der ogsaa findes nogle latinske Bönner[1]); en dansk Bönnebog og Lektier til Jomfru Maria og Helgene, som har tilhørt Fru Sidsel Brahe, der ved Slutningen har skrevet sine Börns Fødsel fra 1511—1519, findes i Stokholm[2]) o. fl.[3]).

Af disse Slags Skrifter, hvis Indhold ikke vil friste mange, ere saa store Levninger til, at man af dem kan faa en ret god Forestilling om Sprogets Tilstand i Dialekterne og dets Forfald især i Slutningen af Tidsrummet. I et Haandskrift (Arnæ-Magn. Nr. 240. 8. forekommer, dog ej almindelig, å i sin ældre Skikkelse med en Tøddel over a f. Ex. påminnes) lig Tøddelen over i.

21. Lovkyndighed. De ældste danske Diplomer. Stadsretter. Lovstykker. Gildeskraaer. Lovfortolkninger.

De ældste Diplomer, Domme, Skjøder o. desl. vare, som forhen er bemærket, udelukkende paa Latin. Forgjæves ser man sig om efter et dansk Brev, noget, der skriftlig var opsat paa Dansk imellem Mand og Mand. Det ældste danske Brevskab, man ved noget om, omtales af Hamsfort Aar 1313[4]). Han angiver Indholdet: paa et Konvent i Nakskov skjænkede Thorbern Sterts Enke Margrete sit Gods til Nonnerne i Dalum; og han siger, at det er det første danske Brev han har set (primæ sunt literæ, quæ a me visæ sunt Danice scriptæ; ibi Margareta intitulatur Hæderlig og høffuisk Frue). Maaske er det kun en senere Oversættelse. Det er ikke mere til. Fra Aaret 1329 findes et andet Brev paa Pergament, fundet i det Scheelske Arkiv i Jylland og meddelt mig af Wegener[5]). Det handler om en Mark, kaldet Depelhede[6]) i Grenaa Sogn i Jylland, som

---

[1]) Thottske Saml. Nr. 152. 8.

[2]) Molbech, Danske Haandskr. i Stokholm, i Histor. Tidsskr. 4, 166.

[3]) Arnæ-Magn. Nr. 240. 8.; Nr. 418. 8.; 419. 8.; 423. 8. Gl. kgl. Saml. Nr. 1615. 4. Se ogsaa Brandt, Gammeld. Læseb. S. 250 fgg.

[4]) Hamsfortii Chronologia secunda i Langeb. Script. 1, 298.

[5]) Trykt i Annaler for nord. Oldkynd. 1846 og i Brandts Gammeld. Læseb. S. 77.

[6]) Depel eller Debel er norsk dipill, en liden Vandsamling. Det norske Ord forekommer i Thelemarken (Landstads Norske Folkeviser, S. 375 og Aasens Ordbog). Der er Lighed imellem de norske og jyske Stedsnavne helt ned i Sønderjylland.

blev bortskjødet til en Ridder Peder Gødesen, der hos Hvitfeld nævnes blandt Forloverne i Forliget imellem Kong Erik Menved og Hertug Erik af Sønderjylland 1315, og nævnes Væbner i Forliget imellem Erik Menved og Ærkebiskoppen af Lund 1316. Da Sproget ser nyere ud, har der imidlertid ogsaa været Tvivl om dette Brevs Ælde. Det ældste vilde da være et Skjøde af Ridder Peder Ludvigsen fra Aaret 1374 [1]). Fra nu af voxer Antallet af danske Diplomer bestandig mere og mere. Mærkes kunne: Kong Olufs Brev til Stubbekjøbings Bymænd 1386 [2]); Dronning Margretes Instruktion for Kong Erik ved hans Rejse til Norge 1404 [3]). Efter 1400 haves mangfoldige danske Breve, hvorved hun stadfæstede sine Gaver til Kirker og Klostere, eller andre til hende afstode deres Gods [4]).

De ældste Stadsretter eller Bylove vare ligeledes paa Latin, og de danske Oversættelser ere ikke samtidige. Selv i dem, hvor det danske Sprog har været det oprindelige, som i den Lundske, stadfæstet af Kong Valdemar 1326, høre de i den Form, hvori de nu haves, til en tildels meget senere Tid. Desto mærkeligere er Flensborg nyere Stadsret, givet 1284 og bevaret i et næsten samtidigt Haandskrift, der er aldeles Jysk [5]). Fra en sildigere Tid ere Ribe Stadsret, ogsaa i jysk Dialekt, flere Stadsretter for Kjøbenhavn, o. s. v. [6]).

Foruden Afskrifter af ældre Love haves der fremdeles adskillige mindre Lovstykker, der dels ere oversatte fra Latin, dels oprindelig givne paa Dansk. Hertil høre f. Ex. de kongelige Haandfæstninger eller den gamle Koningelov [7]); Laalands Vilkaar, givne af Biskop Henneke 1446 [8]).

Der findes ogsaa en Del Gildeskraaer, som tildels gaa langt tilbage i Tiden og tildels høre til Tidsrummets Slutning; som St. Annes fra Svendborg, St. Knuds fra Odense [9]); Guds Legemslags fra Aalborg [10]); Skræderlagets i Odense [11]); Skomagersvend-

---

1) Trykt hos Suhm, Danm. Hist. 13, 873.
2) Trykt i D. Mag. 1, 35.
3) Trykt i Ny D. Mag. 6, 241.
4) Danske Diplomer, udgivne af C. Molbech og N. M. Petersen.
5) Udgivet i Rosenvinges Saml. 5. D. og af Thorsen i De med Jyske Lov beslægtede Stadsretter, 1855.
6) Se Rosenvinges Saml. 5. D. og Thorsen.
7) I Kofod-Anchers Lovhist. 2, 541.
8) Arnæ-Magn. Nr. 22 og 27, 8.
9) Begge hos Kofod-Ancher om gamle danske Gilder i hans Saml. Skr. 3. D.
10) D. Mag., tredie Række, 1. D.
11) Fynske Aktstykker.

enes i Odense [1]); de Kjøbenhavnske Bagersvendes [2]), o. s. v. [3]).

Lovfortolkninger skreves i Almindelighed endnu paa Latin. Selv om dette har været Tilfældet med Biskop Knuds Dombog eller med Rettergangen ved de gejstlige Retter, er det Stykke deraf, der haves paa Dansk (omtrent fra 1490) [4]) ret mærkeligt.

22. **Lægebøger. Henrik Harpestrengs eller Knud Juls Lægebog. Yngre Lægebøger og Kogebøger.**

Henrik Harpestreng, Kannik i Roeskilde, døde 1244. Man antager, at han i Modersmaalet har skrevet en Lægebog og en Urtebog [5]), men det er lidet sandsynligt; bevisligt er kun, at han har skrevet deslige Bøger, formodenlig paa Latin, hvilke i senere Bearbejdelser ere benyttede. Et svensk Haandskrift, hvis Begyndelse især antyder en Lægebog, nævner ham som sin Kilde [6]); et dansk Haandskrift, der indeholder en Urtebog, og stemmer med den noget ældre, som Molbech har udgivet, tillægger ham ligeledes sin Oprindelse [7]). Da han nu vistnok ikke skrev i to Dialekter, kan ingen af disse Lægebøger oprindelig tilhøre ham; det maa være Oversættelser eller Uddrag, ikke hans eget Skrift. Begge ere i Sproget meget yngre, og alt hvad der overhovedet haves under hans Navn, er over hundrede Aar yngre end Absalons Dage.

Henrik Harpestrengs eller, som andre have kaldt den, Knud Juls Lægebog er udgivet af Molbech efter et Haandskrift i det kongelige Bibliothek, som Suhm havde faaet fra Norge, hvorfor maaske Sproget i nogen Tid antoges for Norsk [8]). Den

---

[1]) Ny D. Mag., 6. D.

[2]) Paa Pergament, fra 1403 i Geheimearkivets Danske Samlinger Nr. 563.

[3]) Prøver i Brandts Gammeld. Læseb. S. 88, 292.

[4]) Meddelt af Rosenvinge i Ny D. Mag., 6. D.

[5]) De to første og betydeligste Afdelinger af Henrik Harpestrengs Lægebog, udgivet af Molbech. Kbh. 1826.

[6]) Trykt i Ny D. Mag. 1, 57; Begyndelsen er: Hær byrias lækedomber aff Mæster Henrik Harpostræng. Hvar som krankir ær, tha scal thetta wara hans daglica födha epter thy Mæster Henrik Harpostræng sigher i sinom lækedom oc scriffuar, som först ær.

[7]) Trykt i Ny D. Mag. 1, 109. Her hedder det: Hær byrghes Lægæbogh aa danskæ, then ther Mæster Henrik Harpæstrængh aff syth mæklæ mæsterskap diktæthæ.

[8]) Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 387. P. E. Müller om det isl. Sprogs Vigtighed, S. 59.

bestaaar af to Urtebøger, samt en Stenbog, og ender med en Kogebog. Ved Enden af første Urtebog staar:

Hær ændæs fyrstæ yrtæ book.
per manum fratris kanuti yuul.

Nu omtales der, som Molbech har oplyst, i Sorø Klosters Gavebog ved Forhandlinger i Aaret 1310 en Frater Kanutus Juul, procurator monasterii Sorensis; og der er i det mindste intet, som modsiger, at denne Mand kan være den i Lægebogen nævnte Oversætter eller Afskriver. Baade Molbech, Rosenvinge og Thorsen have bemærket Skriftligheden mellem denne Lægebog og Lovhaandskriftet Arnæ-Magn. Nr. 455. 8., der er afskrevet af Frater Johannes Juta [1]). Med Urtebogen maa sammenlignes det Stokholmske Haandskrift, der kun indeholder Urtebogen med et Tillæg, og hvori Sproget ligeledes er Dansk [2]). Sammenligning viser, at begge Haandskrifter med nogen Forandring gjengive samme Indhold, som om Forfatterne oversatte efter samme Text.

Der gives et yngre Haandskrift, som er forskjelligt fra Henrik Harpestreng, og hvis Forfatter er ubekjendt [3]). Heri findes latinske Formler, og en senere paa Dansk, til at helbrede ved Sympathi o. desl. Det er ikke udgivet [4]).

Ligeledes findes der adskillige yngre Haandskrifter, saavel her som i Sverrig, der tjene til at oplyse de ældre [5]).

Foruden den Kogebog, der findes i Henrik Harpestrengs Lægebog, haves en anden i et Haandskrift, der tillige indeholder et Lovstykke fra Kristoffer den førstes eller andens Tid [6]). De have begge noget tilfælles, men afvige tillige saa meget, at de ikke ere udskrevne efter hinanden eller have haft samme Original; saa der maa allerede nu have været flere deslige Opskrifter i Omløb.

---

[1]) Rosenvinges Fortale til Eriks Lov, S. xliii.
[2]) Efterretning og Prøver deraf ere meddelte af Molbech i D. Mag. tredie Række 2, 165, og i Danske Haandskr. i Stokholm, i Histor. Tidsskr. 4, 148.
[3]) Arnæ-Magn. Nr. 187. 8.
[4]) Jfr. Brandt, Gammeld. Læseb. S. 60.
[5]) Dertil høre især de som Molbech anfører i sin Fortale til Henrik Harpestreng: Thottske Saml. Nr. 249. 8.; 710. 4.; 192. fol.; og de Haandskrifter i Sverrig, der meddeles i Sv. fornskriftss. saml. 1. D. 2. H. og 2. D. 4. H. samt hos Molbech, Danske Haandskr. i Stokholm i Hist. Tidsskr. 4, 159. 162. jfr. Brandt, Gammeld. Læseb. S. 64. 283, og Kvinders Urtegaard m. m. S. 288, efter Thottske Saml. Nr. 245. 8. samt Haandskriftet i Linköping S. 315. Se ogsaa Mansa, De epidemiis maxime memorabilibus in Dania et de medicinæ statu 1, 39 fgg.
[6]) Meddelt af Molbech i Histor. Tidskr. 5, 537, hos Brandt S. 52.

Denne store Samling af Lægebøger og deslige Skrifter, der fra Indholdets Side have liden eller ingen Værd for Nutiden [1]), høre til den senere Middelalders vigtigste Sprogmindesmærker. De vise os ikke alene Sproget i alle sine grammatiske Egenheder, snart de fuldstændige, som ent for et (ligesom Jyske Lov sint for sit), snart de senere sløvede, som æssæ for ænsæ; men de indeholde tillige mangfoldige Ord i andre Retninger end dem, hvortil Lovsproget kunde give Anledning. Overalt møder man det gamle Sprog, og uden Kundskab til det ville mange Udtryk være uforstaaelige, som thavær eller thægær, (isl. þegar), sivæl (isl. sívalr), ryg hugh (isl. hryggr), qvathæ (isl. kvoða), e sæ nyt (af isl. æ og sèr), sarøky, hvalsøky (af isl. auki), quith (isl. kviðr), ritbæ, (Feber, isl. riða), innulvæ (isl. innífli), lyst eller list (Lærddom, Videnskab, isl. list), laa (isl. lá), forhaar (forsömmer, af isl. at há), rind (Skorpen paa Brød), røf (Hull), saunæ (samle), dønæ (lugte), wællæ (koge) o. s. v. [2]). I de senere træffer man allerede tyske Former, som rosæn blath (Rosenblade), og i Kogebogen hos Henrik Harpestreng plattyske Navne paa Retter, som In der iægt, kloten en honær, spæk honer, Ord, der, ligesom siden de franske, ere komne ind med de fremmede Retter, og aabenbar vise hen til Tyskland.

23. Historiske Skrifter. Kongerækker. Eriks Krönniker o. lign. Krönniker. Historiske Optegnelser. Oversættelse af Mandevilles Rejse. Vejviser for Pilegrimme.

Historiens Forfald viser sig aabenbar nok deraf, at der ikke findes andet end nogle Kongerækker og Krönniker af liden Værd. Runehaandskriftet af Skaanske Lov indeholder nemlig tillige et Stykke om Grænserne imellem Danmark og Sverrig og to Kongerækker uden historisk Betydning [3]). Den sidste Konge,

---

[1]) Se Mansa om Henrik Harpestreng i medicinsk Henseende i Molbechs Nord. Tidsskr. 3. D.

[2]) Jfr. Sprogoplysningerne i Bredsdorffs Anmærkninger til nogle Steder i Henrik Harpestreng, i Molbechs Nord. Tidsskr. 3. D.

[3]) Series runica regum Daniæ prima og Series runica altera, i Langeb. Script. t. 1. Naar Langebek mener, at Afskriveren har hedt Tule, siden han skriver: Var fathir, ther i himmiriki er, gøme Tuli fran unt ok vanthe, og fordi der derefter, med tilhørende Noder, er tilföjet:

Drömde mik en dröm i nat
um helgi ok erlik Kel,

fremdeles gjætter, at denne Tule kan have haft hjemme i Vi-

der nævnes, er Erik Menved. Og der haves nogle Krönniker, som udførligere behandle det samme historiske Stof (omtrent til 1300) med lige Smagløshed. Dertil hører den saakaldte **Eriks Krönnike**, der haves paa Latin [1]), paa Skaansk [2]) og i en dansk Afskrift [3]). Den latinske ender med Aaret 1288 under Erik Menved, og antages at være forfattet af en Munk i Ry Kloster (Rus regis) i Sønderjylland. Den danske anses for en Oversættelse deraf, men fortsat, thi den gaar længer end den latinske, nemlig til 1313; men Forholdet er snarere omvendt: den latinske maa være oversat af en svensk eller dansk Original [4]). I Begyndelsen dvæle disse Krönniker ved Oldtids Fortællinger, der for det meste ere blevne til Fabler [5]), siden synke

---

borgegnen, hvis Helgen var St. Ketil eller Kjeld, saa er det kun løs Gjætning. Tule er snarere det gamle Navn paa Norden, og den sidste Linie af Verset maa læses:

um silki ok erlik kel eller pel (Skind).

I Ordene Ambluthe drap ater han (dræbte atter ham) er ogsaa indløbet en besynderlig Fejltagelse; thi Langebek indskyder et ok, og oversætter: Ambluthus Aterum et Hanum interfecit, hvorved der er kommet to ny Konger ind i Rækken. jfr. Suhms Krit. Hist. 3, 290.

[1]) Chronicon Erici regis i Langeb. Script. t. 1.

[2]) I et Haandskr. af Skaanske Lov. Nr. 77 B. Stokholm.

[3]) Erik af Pommerns Krönnike, udgivet af Nyerup i Ny D. Mag. 5. D. efter det Rantzauske Haandskr. i Universitetsbibl. Donat. Variorum Nr. 3, 8. En plattysk Oversættelse omtales i Molleri Cimbria literata, 2, 478.

[4]) I den danske hedder det om Stærkodder, at kan kom til Kong Ingild met en stor mees kul aa sin bagh, at svættæ (hvættæ) fordæ kunungs næsæ mæther; det hedder i den latinske: ad acuendum nasum dicti regis. Men Ordet næsæ er aabenbar isl. hneysa, Vanære, sv. nesa, svarende til Saxes: Ingelli regis hebetudinem; jfr. Rimkrönnikens (under Kong Vermund): der finge Danske nese udaf. Dette Ord har Oversætteren ikke forstaaet, og givet det med nasus. Dette Exempel oplyser de latinske Krönnikers Uefterrettelighed, hvilken bekræftes ved flere. Ordene i den danske Eriks-Krönnike: wrdæ bothæ hans mæn wed Tunsberg (qui ambo facti sunt homines regis apud Thunsbyærgh) er hos Stral blevet til: Dani condunt Vede ad Tunsbergam, saa at Forholdsordet ved er blevet til et Kastel (Nyerups Udg. S. 185 og Kalls Anm. i Suhms Danm. Hist. 9, 47). I den latinske Eriks-Krönnike ere et Par danske Sætninger beholdte: Hund (ellers hedder det Hane) er hemæ rikæst; kothkarle ware alle galne meth kylver. De, som ynde bogstavret Aftryk af gamle Sager, kunne have deres Moro af det sidste Sted. Der læstes isteden for Kothkarle efter Bogstaven Kochkarle, hvilket forklares snart som Korkarle, snart som Kokkedrenge; og mange unyttige Ord ere spildte derover.

[5]) F. Ex. om Stærkodders vidunderlige Tand, der maa have gjort megen Opsigt, siden den ogsaa omtales i de Isl. Annaler (den Arnæ-Magn. Udg. S. 380).

de næsten ned til Aarbøger. Sproget i den danske har meget sløvede Former. Af lignende Beskaffenhed ere andre dermed beslægtede Krönniker, som findes i Sverrig[1]).

Til historiske Skrifter kunne ogsaa henføres allehaande Brevskaber fra denne Tid, f. E. Ærkebiskoppen Aslak Bolts Breve[2]) og lignende fra Norge, som tillige anskueliggjöre Sprogets Tilstand i Norge; samt adskillige andre historiske Optegnelser, f. Ex. Om gammel Gwllandz handell, oversat fra Svensk efter Gotlandslagen[3]); Klosterregnskabet fra Skovkloster ved Næstved (1467—1481)[4]) og lign.

Efterretninger om det hellige Land maa paa denne Tid have været en kjær Læsning, der imidlertid maatte hentes fra fremmede Kilder. Hertil hører især den danske Oversættelse af den engelske Læge Joh. Mandevilles Itinerarium Hierosolymitanum, der findes i et Haandskrift i Stokholm. Den ældste og största Del deraf er skreven af en Munk Ole Jakobsen i Næstved 1459, paa Gardianen Hans Mikkelsens Begjering; de to første Blade tilföjedes 1534 af Peder Haræ, Klærk i Roeskilde Stift[5]). At der har været flere lignende Skrifter, godtgjör den Vejviser for Pilegrimme, hvoraf Brandt har meddelt Prøver[6]).

24. Den danske Rimkrönnike.

Den historiske Literatur vilde være temmelig fattig, dersom vi ikke havde endnu et Skrift, der kan danne Overgangen fra Historien til Poesien: den danske Rimkrönnike. Denne

---

[1]) En dansk Krönnike, som gaar til 1296 findes i Begyndelsen af Haandskriftet K. 4. i Stokholm. Se Sv. fornskrifts. saml. 2. D. 4 H. Molbech, Danske Haandskrifter i Stokholm i Hist. Tidsskr. 4, 162. Et Haandskrift om danske Konger og om Fugles og Dyrs Natur findes i Upsala. Se Uddragene deraf i Nyerups Rejser til Stokholm S. 167—186, og i Hallenbergs Anm. till Lagerbring 1 Afd. S. 186—189. 194—196. Jf. om alle disse Krönniker Brandt, Gammeld. Læseb. S. 65.

[2]) Ny d. Mag. 1. D.

[3]) Aftrykt i Suhms Ny Saml. 3 B. Jf. Gotlandslagen, Schlyters Udg. S. 93.

[4]) Meddelt af Molbech i Ny d. Mag. 5 D.

[5]) Prøver hos Molbech, Danske Haandskrifter i Stokholm i Histor. Tidsskr. 4, 149. Brandt, Gammeld. Læseb. S. 115. Hos Beughem, Incunabula typographiæ, S. 90 anføres: Johannes Mandevillius, Nobilis Anglus, obiit ann. 1372, og hans Skrift: Peregrinatio 34 annorum per Asiam et Africam (etc.) Zwollis 1483 in 4.

[6]) Arnæ-Magn. Nr. 792. 4. Brandt, Gammeld. Læseb. S. 306.

Bog, der altid har været anset for en af vor Literaturs störste Mærkeligheder, har indtil den Dag i Dag været Gjenstand for gjentagne Undersøgelser.

Den findes i et Haandskrift i Stokholm fra Slutningen af det femtende Aarhundrede, men deri savnes Begyndelsen og Slutningen [1]). Fuldstændig er den kun til som den første trykte danske Bog (hos Ghemen, Kbh. 1495) hvoraf kun tre Exemplarer ere til, to fuldstændige og et defekt [2]). Den er efter den Ghemenske Udgave udgivet af Molbech (1825), i en mindre Udgave med forandret Retskrivning af Ley (1841), med Benyttelse af det Stokholmske Haandskrift og med forandret Retskrivning af Brandt (1859). En af L. C. Müller begyndt Udgave (1851) blev ikke fuldført.

Allerede i første Bind af Danevirke yttrede Grundtvig, at der maa have været en trykt Udgave ældre end den af 1495. Det syntes at skulle bekræfte sig, thi 1817 fandt daværende Adjunkt Seerup paa Bindet af en Foliant i Budolfi Kloster i Aalborg et Blad af den danske Rimkrönnike, hørende til en Udgave i Oktav [3]). Det var efter Grundtvigs Mening [4]) et Blad af en Udgave fra 1493. Dette oplyser han ved at sammenligne Afvigelserne i de to Udgaver og beraaber sig tillige paa Slutningen af Udgaven fra 1495, der selv giver sig ud for at være trykt af ny (paa ny) [5]). Den plattyske Oversættelse svarer derhos overalt til det fundne Blad. Afgjörende ere disse Grunde ikke. Det er ikke sagt, at just den første trykte Udgave maa være den bedste; de enkelte mere forældede Udtryk, som fol, hvilke den senere Udgave skulde have ombyttet med nyere, kunde ikke være uforstaaeligere 1495 end de vare 1493; og Udtrykket af ny, der rigtig nok gjentages i de senere Udgaver [6]), synes kun

[1]) Den rimede Slutning af den Stokholmske Erikskrönnike, der svarer omtrent til Vers 4354—5064 i Molbechs Udgave, kan betragtes som et Tillæg.

[2]) De to fuldstændige Exemplarer findes, det ene i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn, det andet paa Drotningholm i Sverrig; det defekte i det kongelige Bibl. i Kjøbenhavn. Se om Udgaverne Nyerup i D. Digtek. Hist. 1, 35.

[3]) Nu i Universitetsbibliotheket.

[4]) Danevirke 4, 175. Jfr. Aarsberetninger og Meddelelser fra det store kgl. Bibliothek. 1, S. 64 fgg.

[5]) M. firæ hundrede halfæmtæsinnæ tywæ
paa fæmthæ aar ieg wil ey lywæ
Tha wor thenne Krönnicke tryckt aff ny
wz Godfrid aff ghemen i Kiøbmanhaffn By.

[6]) F. Ex. i Udgaven fra 1508:
M. femhundrede paa det ottændæ aar
paa paske affthen som wor i gaar
Tha wor thenne krönike trykt af ny
wz Gotfrid aff gemen i københaffn by.

at have været en Rimfloskel, og kan ligesaa godt betyde fra ny [1]).

Rimkrönniken bestaar af Rim om de danske Konger fra Kong Humble og Dan til Kong Kristian den første, i det den indfører dem selv talende, saa at de endog fortælle deres egen Død. Om Forfatteren eller Forfatterne, om der var en eller flere og hvem det var, vides saa godt som intet, heller ikke kan Tiden bestemmes, naar de enkelte Rim bleve til. Den plattyske Oversættelse [2]) nævner Broder Niels i Sorø [3]). Den første Udgiver, Molbech, antager derfor, at det er denne Munk, der har forfattet eller fuldført Krönniken, nemlig imellem 1478 (Hanses Giftermaal med Prinsesse Kristine) og 1481 (Kristian den førstes Dødsaar). Han skulde da have taget sig for, ved at benytte Saxe eller maaske Thomas Gheysmers Udtog, at give en historisk Fortælling for Menigmand i den gamle Folkevises Form. Sprogets formale Karakter er ogsaa helt igjennem omtrent den samme. I Udtrykket er der vel nogen Forskjel, saa at det i Rimene om de sildigere Konger lader noget mere jævnt eller prosaisk; men deri finder Udgiveren kun Spor og Virkning af de forskjellige Kilder, Forfatteren har benyttet. Saxe følges Skridt for Skridt indtil Valdemarernes Tidsalder; og Saxes udførlige, pyntelige, blomstrende Fortælling maatte have Indflydelse paa Munkens danske Rim; siden havde han kun magre Klosterannaler. Molbech antager saaledes Skriftet at være fremkommet ligesom i e n Støbning [4]).

Af en ganske modsat Mening er Grundtvig. Han antager den ældste Del af Rimkrönniken, som ender med Kristian den første, for en Samling af fleres Værk. At vi nævne en Broder Niels som Forfatter, rejser sig blot af Lyskanders Beretning og af Titelen paa en afskreven plattysk Oversættelse, om hvilken ingen kan sige, enten hvad Gyldighed den har eller hvad den egenlig skal gjælde: Originalen eller Oversættelsen. Hvad der

---

[1]) F. Ex. Cisterzorden bleff stycteth aff ny (jf. isl. af nýju). Derved maa dog bemærkes, at der i Brandts Udgave her (Erik Ejegods Rim) læses: aa ny.

[2]) I Gl. kongl. Saml. Nr. 820 fol. Se Beskrivelse og Prøver af den plattyske Oversættelse i Falcks Staatsbürgerl. Mag. 6, 601.

[3]) Densche Cronick Broder Nigels van Sore — Dusse Cronica is in der Dietmarsen schlacht vor Hemmingstede 1500 van den Ditmerschen erouert unde auerkamen wurden. (Molbechs Udg. S. xxix, jf. Fortalen til Kristian den første hos Molbech S. xlvi.) Denne plattyske Oversættelses Historie er ligesaa dunkel. Blev den oversat i dette Sprog til Brug for den danske Konge (Kristian den første?) der ikke forstod Dansk? Førte Kong Hans den med sig paa Toget til Ditmarsken?

[4]) Fortalen til Molbechs Udgave.

for Grundtvig afgjör Sagen er den öjensynlige Skilsmisse han flere Steder finder, ikke alene i Henseende til Stavning, Rimvis og andet sligt, men hvad der er mere, i Henseende til Sproget, det poetiske Indhold og Udtryk, saa at ingen skal bilde ham ind, at hele den Bog er fra første Færd flydt fra en og samme Pen eller opkommen i en Mands Hjærne. Denne Mening har Grundtvig nærmest begrundet i Anmældelsen af Molbechs Udgave [1]); og da denne findes i et nu bartad glemt Blad, skal jeg meddele det væsenlige af disse interessante Bemærkninger: „Forskjelligheden, ikke blot i Skrivemaade og Verseart, men ogsaa i Sproget, og i det poetiske Indhold og Udtryk, gjör det aldeles umuligt, at han, der sluttede Bogen med Rimet om Kristian den første, kan have skrevet den hele.“ — „Ved nu at læse og overveje Bogen, siger min poetiske Samvittighed mig strax, at hvem der rimer:

> Som Mester, hin vise Aristoteles
> skrev til Konning Alexandrum
> udi sin Bog, i hvo hende læs:
> secreta secretorum (Erik Emunes Rim),

han barer sig nok for at lade Harald Hildetand rime:

> Vi lode lyde Basuner og Horn,
> de sloge hinanden, som Bønder slaa Korn.

Men havde en og samme Broder Niels gjort hele Bogen, maatte han dog være Mester ikke blot for begge disse Rim, men for dem alle; snart have rimet som en Mester:

> Lykken hun er et underligt Trold,
> hun leger med Folk saa mangefold;
> med Anlede sort hun somme kys,
> med hvidt da giver hun somme Lys (Jærmers Rim),

eller

> Avind hun er en udydelig Ting,
> sin Slægt vil hun ej spare;
> under Skjoldet giver hun Sting,
> thi kan man sig ej vare (Harald Olufsens Rim),

og snart som en arm Stymper:

> Siden beddes jeg til en Jomfru fin,
> hun var Markgrevens Dotter,
> og fik hende saa til Drotning min,
> hun er vel værd det godt er (Kristoffer Bajers Rim),

---

[1]) I Ove Thomsens Nyt Aftenblad for 1826, Nr. 13. 15. 16. 17. 18, hvor der tillige findes Bemærkninger om Sproget.

eller

> Der skreves M fire hundrede og L
> efter at Kristus var baaren;
> mig drages det end til Minde vel,
> sancte Olavi Dag det vaar en (Kristians Rim)."

„Selv om Versebygning, Ord og Tanker i saa forskjellige Rim kunde være de samme, og selv om der stod et Navn paa Bogen, hvis Ejermand höjt og dyrt forsikkrede, at han var Manden for det hele, selv da maatte jeg sige: det er umuligt, saa umuligt, som at Kukkeren, naar han vil, kan synge som en Nattergal." Heller ikke finder Grundtvig nogen Styrke i den Indvending, at Rimene skulde være bedre og rigere saa langt Saxe gaar. „Valdemars og Absalons Bedrifter maatte i saa Fald have begejstret den fromme Munk ligesaa stærkt som Amleths, Gorm Haraldsens eg Harald Hildetands, hvad dog aabenbar er saa langt fra, at Valdemar den stores Rim er yderst fattigt og i det hele maadeligt; og spørger man hvad Rimeren ved at fortælle om alle de vendiske Tog og om Arkonas dog virkelig poetiske Indtagelse, da svarer han ganske tört for Valdemar:

> Siden for jeg ind i Ryland,
> og alt det Folk jeg overvand,
> jeg lod dem kristne og døbe,
> efter at Guds Sön fødder vaar
> M. hundred paa det halvfjerdesinne tyve Aar,
> derved kan det da løbe."

„Antager man derimod, at det, efter Sagnet, virkelig af Axel (Absalon) har været Munkene i Sor indskjærpet at tage sig af Fædrelandets Krönnike, og at i Følge heraf hver Munk, som kunde rime, har gjort sit bedste for den Konge eller de Konger, der stod for Turen, da har man godt ved at forklare sig den i Öje faldende Forskjel baade paa Aand og Kundskab, og det er da ganske i sin Orden, at naar Sleipner ikke var ved Haanden, red hver paa sin Kjæphest, og at Rimkrönniken er bleven et Spejl paa Folkelivet, som det aftog og uddøde fra Valdemar den andens Dage til Reformationen." Forfatternes meget forskjellige Stemning og Tendens bekræfter dette ydermere. Uligheden imellem Hellig-Knuds Rim og Oluf Hungers viser, „at hvert af dem havde sin Smed, og hver Smed sit Hoved, som han uden Betænkning fulgte. Den ene var en Zelot for Kirkens Personer med Tienden og alt hvad dertil hører, og han stikker med Aristoteles, den anden var en ömhjærtet Broder, som følte sin egen Skyld, sympathiserede med den angergivne Konge, og giver os et Udtog af Saxes Fortælling, der i Liv og Fynd leder

om sin Mage.“ Hertil kommer Sproget, som Grundtvig ligeledes finder af forskjelligt Præg.

Om Rimkrönnikens tre Slags Versearter, paa hvilke Langebek allerede har gjort opmærksom [1]), bemærker Grundtvig, at der findes „et, hvori alle Rimene ere mandlige og følges ad som tro Staldbrødre; som naar Amleth siger:

Jeg tror og ved fuldvel tilgjörst,
at det er Snildhed alsomstörst,
at overse og gaa fuldsagt,
hvor man kan ej komme frem med Magt;

et andet, hvor der er et mandligt og et kvindeligt Rim om hinanden, som to Par Folk; eftersom Frode Olufsen siger:

Jeg raader alle, hver og en,
som skulle i Leding fare,
at de tage ej nygifte Mænd
med dem i deres Skare;
de ere alt heller hos deres Husfrør,
og dem baade klappe og kysse,
end staa paa Marken som et Rør
for Pile-Skud og Bøsse;

og endelig et tredie, hvor det kvindelige Rim adskiller to Par mandlige, som en Kvinde, der forhindrer Slagsmaal; og saaledes siger Valdemar:

Det er vel sandt, i Læsten staar,
at hvilket Rige Usæme faar,
da skal dét lægges øde;
det mærked jeg vel, og fik at se,
da Danmark fik os Konger tre,
det kunde ej mindre føde.

Mellem disse tre Slags Vers (paa nogle slæbende og stødende nær, fremkomne ved Skjødesløshed eller daarlig Afskrivning) afvexles i Krönniken syv og tyve Gange; og det saaledes, at fra Begyndelsen hersker det ensrimede og i Slutningen det tverimede Vers uafbrudt, men derimellem afvexle alle tre Versebygninger med hinanden, og det tit meget pludselig, men aldrig uden ved et nyt Kongerims Begyndelse. Dette er i mine Öjne et Billede af de tre Aarhundreder, men for alle kyndige er det vist et Vink om Penneskifte og forandret Smag, som man da vist ogsaa skal finde stadfæstet, enten man fra denne Svalegang stiger op

[1]) D. Magaz. 1, 28.

paa Taget eller ned i Gaarden, op til Aanden eller ned til Ordföjningen." Saavidt Grundtvig.

Det vil ikke falde nogen ind at nægte det sindrige og fantasifulde i denne Opfatning; det er et smukt Billede der føres frem for os, hvorledes en Række af Munke, den ene efter den anden, gjengive de netop forsvundne historiske Begivenheder, og hver paa sin Vis i forskjellige Rim udtrykke Tidernes vexlende Aand, af hvilken de selv ere grebne, saaledes at man endog i de afvexlende trende Versearter ser trende Aarhundreders Vexel for sig. Men naar saa var, vilde denne Forskjel i poetisk Behandling og i Sproget have brudt stærkere frem end den gjör. Naar denne Behandlingsmaade skulde finde Sted, saa kunde den ikke være begyndt för efter Absalons Tid, og hvad der ligger forud for denne maatte være blevet til omtrent paa en Gang; naar der skulde finde en fremskridende Udarbejdelse Sted, saa maatte denne dog ogsaa være begyndt ikke længe efter Absalons Tid, for at den saa efterhaanden kunde fortsættes. Men der er altfor tydelige Beviser for, at hele Begyndelsen, ligesaa vel som Slutningen, hører til Enden af Middelalderen (1400—1480). Udtryk som Land to Sassen, Pert [1]), Hysken (i Amleds Rim) vidne om en senere tysk Indflydelse paa Sproget; Slutningen har ligesaa vel gammeldanske Former, som halle minne (hálfu minni, Erik Pommers Rim) som Begyndelsen. Der findes ligesaa vel i Begyndelsen som i Slutningen slette Rim, som:

> Viser heller af Riget ud
> hver niende Mand som ung er
> til Skibs med Kost, med Skjold og Spjud,
> end de dø her af Hunger (Kong Snes Rim).

Det gode og det maadelige er blandet med hinanden helt igjennem, og et tro Spejl paa Folkelivets Omskiftelser ere Rimene ikke, dertil ere de for ens og for ensformige. Begyndelsen om Jafet, Magog, Dommere, Vitheslet o. s. v. ere de samme uhistoriske Forestillinger, som vi kjende fra de latinske Krönniker, og hvad der siden er historisk, er omtrent det Stof, som disse Krönniker frembøde. Man havde allerede slige historiske Fortællinger paa Latin, man havde først nogle paa dansk Prosa; nu vilde man ogsaa give Folket dem paa Krönnikerim, og saaledes blev der i et ikke langt Tidsrum en Rimkrönnike til, hvad enten der nu

---

[1])
> Men da jeg sad paa Hesten op,
> jeg vendte mig fra hans Ænne-Top
> og Næsen tilbage fra Hestens Stjert:
> hov, hov! sagde jeg, min gode Pert!

var en eller flere om den. Det var just Rimkrönniketiden [1]). Broder Niels, der efter Lyskander døde omtrent 1481, kan have samlet deslige Sorøske Munkerim, kan selv have digtet alle eller nogle, kan ogsaa blot have oversat dem. Da paalidelige Efterretninger fattes, kan man ikke komme Tingen nærmere [2]).

Om vor Rimkrönnikes Værd har uden Tvivl Langebek sagt det bedste der kan siges: „Rimene ere efter de Tiders Maade ikke uefne, og Materien ikke ubehagelig at læse, for de mange artige Lærdomme og Ordsprog, Forfatteren her og der blander ind. Der fattes heller ikke paa rare Ord og Talemaader, som kan være dem til Tjeneste, der dyrke og elske det danske Sprog. Næsten enhver Konges Historie begynder met et artigt Indfald og Morale" [3]). Saasom

Frihed er beder end noger Guld,
Det Verden al vaare deraf fuld! (Haddings Rim).

Det siges, at Stevet (Stifbarnet) er ej saa sødt,
man saa jo heller, at det vaare dødt. (Vitles Rim).

Kaade Piger ere vaagest Gods,
til gemme at holde længe,
og mest for de ville have deres Nods
med unge Svende og Drenge. (Sigers Rim).

For Vedernavns Skyld for ærlig Sag
bör ingen Mand at være lag. (Harald Hildetands Rim).

Mangen Mand traar ad Konge-Navn,
og haver dertil stor Lyste,
uden han bær'et sit Rige til Gavn,
han maatte det heller myste. (Broder Jærmersöns Rim).

Eder Mus alt som hun maa
i fattig Kones Pose,
men kommer Katten og driver hende fraa,
hun tör der lidet af rose. (Valdemar Kristofferssöns Rim),

Den Snor, som lægges af Strenge tre,
hun brister fuldnæppelige,
Det siger Vismand foruden Spe,
om hun lægges lempelige. (Margretes Rim, om Unionen).

---

[1]) Jf. de svenske Rimkrönniker og de plattyske Rimerier i Fant, Script. rer. Svec. og i Fornskrifts. saml. 3. D. 2. H.
[2]) Se Lyskanders Vidnesbyrd m. m. i D. Digtek. Hist. 1, 20.
[3]) D. Mag. 1, 31—32.

Skjöndt man ofte savner livlige Skildringer der, hvor man just væntede dem, saa finder man ofte efter Indholdets Beskaffenhed snart det barokke, snart det rørende udtrykt med megen Naivetet. Saasom ved Stærkodder:

Da Drotningen saa det Birtings-Bad
da vaar hun ej meget glad.
Det gav Stærkodder intet Gem,
men sætte hende under sin Bælte-Rem,
alt som en Höne med Hoved og Hals,
saa gjorde han sig for uden Fals,
han gjorde sig da saa meget ind,
at hun miste baade Liv og Sind.

Men om Oluf Hunger:

Dyrtid havde de og haarde Aar
i de syv Aar jeg Koning vaar.
Om Vaaren og Sommeren var Törre saa stor,
at lidet Korn kunde voxe paa Jord,
om Høsten kom der saa meget Vand,
de kunde ej binde deres Korn i Band,
de vaade og forde paa Eger og Trug
og Axen skare af Byg og Rug,
og törde i Ovne og gjorde af Grød,
fordi det duede ej vel til Brød.

Mange de sloge hver anden til Død
for Urter og Rødder af Hungersnød,
Meget Folk svalt der og ihjel,
saavel fritbaaret Folk som Træl,
da de havde solgt baade Sølv og Guld,
Ærve og Eje, baade Skov og Muld.
I andre Land der trindt omkring
havde alle nok i Mark og Bing,
til Jærtegn, at den Plage og Nød
over Danmark gik for min Broders Død.

Om Juleaften det syvende Aar
som jeg i Danmark Koning vaar,
da havde jeg ikkun Leve tre,
thi vaar mig i mit Hjarte ve;
jeg sætte mig ned med Hand under Kind,
jeg bad til Gud af alt mit Sind,
at han skulde kaste mig Hævn oppaa
og over mit Folk miskunde sig saa.

Vor Herre han hørte min Bön saa bradt,
at jeg blev død den samme Nat[1]).

Molbech tillægger ikke Krönniken historisk Værd, kun sproglig[2]). Rahbek anvender Lessings Ord, at en Munks politiske Vers ere ikke Poesi[3]). En fremmed, for hvem Sprogets Fortryllelse falder bort, fristes let til at anse den kun for et literærhistorisk Minde[4]). Grundtvig derimod har bestandig fremhævet dens Ypperlighed, som en „Fædernelands-Katekismus“, som en Bog, der ikke blot har enkelte smukke Steder, men der „helt igjennem kan tiltale Folkehjærtet ved sin folkelige Tone, sin levende Opfattelse af Modersmaalet og sin inderlige Deltagelse i Landets Ve og Vel.“ Brandt endelig sætter den saa höjt, at „vil man gjennem Læsning give Ungdommen Styrke i Modersmaalet, da skal man vanskelig kunne finde en Bog, der er bedre skikket dertil end den danske Rimkrönnike“ [5]). Videre bör vist ingen gaa, ellers springer Berömmelsen over og det hele bliver til Barnesnak. Det er jo nok, at det er en artig og morsom Levning fra Historiens og Poesiens Barndom; i deslige vænter ingen hverken en ren historisk Kilde eller et Smagsmønster.

25. Digtning. Romantiske Krönniker og rimede Æventyr: Karl Magnus, Griseldis, Jon Præst, Eufemiaviserne, Laurins Krönnike o. fl. Dyrerim. Gudelig Digtning: Marieviser og Helgenrim. Sjælens Klagemaal paa Kroppen. Hr. Michael.

At den historisk- romantiske Digtning allerede var kommen hertil, ses af de Levninger der haves; det er Oversættelser, der siden ved Bogtrykkerkunsten udbredtes i videre Kredse. Hertil høre:

---

1) Jf. Prøverne hos Brandt, Gammeld. Læseb. S. 180.
2) Fortalen til Molbechs Udgave.
3) D. Digtek. Hist. 1, 46.
4) Saaledes Marmier (S. 29): Il y a dans cette sorte de monologue un certain mouvement, qui plaît au premier abord, mais qui devient ensuite monotone. Du reste, ce livre n'a aucune valeur historique et aucune valeur poëtique; il ne mérite d'être étudié que sous le rapport de la langue, comme une œuvre d'essai, comme un point de comparaison pour les œuvres à venir.
5) Grundtvig i Danevirke 1, 37. 4, 174. og i Lindbergs Nordiske Kirketidende 1834, Nr. 33—35, hvor der tillige findes Prøver paa en Bearbejdelse og Fortsættelse. Fortalen til Brandts Udgave.

Krönniken om Karl Magnus og hans Kjæmper, der kun findes i et Haandskrift fra Börglum Kloster i Vendsyssel, skrevet 1480, nu i Stokholm [1]). Griseldis, hvoraf kun et Brudstykke haves i et Haandskrift i Linkøping [2]). Rimeligvis hører ogsaa Historien om Jon Præst til denne Tid, skjöndt den kun er bekjendt som trykt Bog 1510 [3]), thi den omtales allerede i Kongespejlet som „en liden Bog, der for kort siden er kommen til vort Land". Da disse Skrifters Karakteristik ikke henhører til vor Literaturs Historie, eftersom de ere fremmede, saa maa det være nok at bemærke det romantiske, sentimentale og tildels satiriske Stof, der selv for vor Tid ikke er uden Betydning. Karl Magnus blev til en almindelig udbredt Folkebog; Griseldis har bevæget selv alvorlige Mænd til Taarer; og naar der i Jon Præst tales om et Spejl, som man rigtig nok maatte gaa opad til ad tusend Trapper, men i hvilket Kongen saa kunde se alt hvad der foregik i hans Rige, saa kunde mangen kortsynet Regjering være vel tjent med et saadant Spejl.

Blandt de rimede Æventyr ere de mærkeligste de saakaldte Eufemiaviser: Ivan og Gavian eller Ivan Løveridder, Frederik af Normandi, Flores og Blanseflor. De kaldes saa efter den norske Dronning Eufemia († 1312), der omtrent 1300 lod dem oversætte paa Svensk eller Norsk. Derom have Meningerne været delte [4]); men for os ligger denne Strid fjærnere, da der ingen Tvivl kan være om, at de danske Oversættelser ere fra en senere Tid, og ligefrem oversatte fra Svensk. De findes i to Haandskrifter i Stokholm [5]). Den danske Oversættelse gjengiver den svenske. Slutningen af den svenske Ivan:

> Eufemia drötning, thet magen i troo,
> loth thesza bokena wända swa
> aff walske tungo ok a wart maal

---

[1]) Prøver hos Molbech, Danske Haandskr. i Stokholm i Histor. Tidsskr. 4, 160. Brandt, Gammeld. Læseb. S. 190.

[2]) Sv. fornskrifts. saml. 1. D. 2. H. S. xlviii. Brandt, Gammeld. Læseb. S. 317.

[3]) Aftrykt i D. Mag. 3, 171. Jf. Brandt, Gammeld. Læseb. S. 326. I Upsal blev holdt en Disputats sub præsidio Jacobi Arrhenii De restituto Prester Chan. 1700 (Nova liter. mar s Balth. 1704, S. 340.)

[4]) Se Sv. fornskr. saml. 1. D. 1. H. Indledningen; og Jon Sigurdsons Bemærkninger i Annaler for Nord. Oldkynd. 1850, S. 113 og Tillægget S. 362.

[5]) Beskrivelse og Prøver i Nyerups Rejser til Stokholm, S. 89; hos Molbech i Histor. Tidsskr. 4, 152. 162; i Sv. fornskr. saml. 2. D. 4. H. Brandt, Gammeld. Læseb. S. 123. Hertug Frederik i Iduna, 9—10. H. Flores og Blanseflor trykt hos Ghemen 1509. Jf. Annaler for Nord. Oldkynd. 1850, S. 113 og Nyerup i D. Digtek. Histor. 1, 104.

gjengiver den danske ganske troskyldig:

> Eufemia dronning, thet mowe j tro,
> lodh thenne bogh omwindhæ saa
> aff walskæ twnge oc pa wort moll,

som om Eufemia havde ladet den oversætte paa Dansk.

I et af disse stokholmske Haandskrifter, der, efter Sproget at dömme, synes at være skrevet i Jylland, findes endnu flere rimede Æventyr: Dværgen Laurins Krönnike; Rim om en polsk Dronning og en bømisk Konge, rimet af Jep Jensen 1483; det hedder nemlig deri:

> Thenne bog worte dickt och giord for snijme
> Oor effter gusz fødelsæ tijmæ
> twsind firæ hwndret og firæ sinds tywe
> pa thet tridiæ, jech wil ey lywæ,
> tha worte hwn fyrst skreweth och giordh,
> som i allæ hawær seet och hørdh.
> Hwo hans naffn wil wede,
> Jep Jensen mon han hiedhæ,
> then som bogen satte i rijme,
> Gud vndæ ham roo ewinnelig tijme;

samt Persenober (Jomfru Constancianobis eller Parthenopex de Blois), rimet 1484 [1]).

Til den verdslige Digtning høre ogsaa de Dyrerim eller Rim om Fugles og Dyrs Natur, der findes i et Haandskrift i Stokholm [2]) med en Indledning, hvori en Svend advarer en Pige mod at gifte sig. Viben f. Ex. siger:

> Jeg er den Fugl, som kaldes en Vibe,
> Al Marken vilde jeg gjerne begribe,
> Skov og Mose og store Hede,
> Jeg kan ej forvare min egen Rede.

Til gudelig Digtning høre de Levninger, der hist og her findes af Psalmer og aandelige Sange, især til Jomfru Maria og Helgene, af hvilke en Del ere opbevarede i katholske Bönnebøger, og som tildels ligge til Grund for Psalmer fra Reformationstiden. Det er sandsynligt, at nogle af dem ere ældre end 1500. Forfatterne ere ubekjendte; man kjender kun Navnet paa en, en Frater Petrus, Peder Reff Little, men hans Levetid er ikke be-

---

[1]) Se Nyerup og Molbech, samt Brandt, Gammeld. Læseb. S. 208. 216. 221.

[2]) Prøver i Nyerups Rejser til Stokholm S. 168—183. Brandt, Gammeld. Læseb. S. 298. I Rimet om Paafuglen nævnes Gadelam.

kjendt. Karakteristiske ere Marieviserne formedelst den Elskov, der i dem udtaler sig, og de Viser, hvori Latin er blandet med Modersmaalet [1]).

Ogsaa i andre gudelige Skrifter findes Viser indlagte, f. Ex. i De femten Tegn (trykt hos Ghemen 1509) [2]). Tegnene selv og Slutningen af Bogen ere Rim; f. Ex.

Thet meignæ haff thet gaar oc bort
saa næderlig at mæn wed ey hort —
Oc alle then fagard ther iorden af seg teer
thet worder tha alt til then sortæ leer —
Then tindæ dag scal høwæ falle
oc ryglæ neder met alle.

Et lignende Rimeri er En fortabt Sjæls Klagemaal paa Kroppen, der rimeligvis har været til för, men først er trykt hos Ghemen 1510 [3]). Forfatteren (til den latinske Original?) hed Bernhard, Mester i bogelig List (magister artium). Den er, som flere deslige Skrifter ogsaa til paa Svensk [4]); og en Sammenligning imellem begge oplyser, baade hvor uendelig slette de første trykte danske Bøger ere, og hvor megen Kritik der maa anvendes, naar man vil bruge dem som Kilder til Kundskab om det danske Sprog. Den danske bærer aabenbar Mærker af, at den ligefrem er overført fra Svensk: den rimer ieg og sag (i den svenske iak og sak), fræmme og domme (i den svenske froma og doma), til meg og thine (i den svenske til min og thin); ja den beholder endog Endelsen for at faa Rimet med: hanum og i vanum; eller kaster Endelsen bort, fordi det andet Rim ikke kan beholde den: stunne og lunde (stundom og lundom); eller beholder en ellers usædvanlig Form: kan og wed han (vid han), o. s. v. Ligeledes har den beholdt svenske Ord, som lijsnede (sv. lismade). Fejlene ere utallige, som fwl samme (for fulsan, fuld sande);

---

[1]) Kilder og Prøver i Begyndelsen af Brandts og Helwegs Dansk Psalmedigtning og i Brandts Gammeld. Læseb. S. 230. 320, samt Rudelbach, Om Psalmeliteraturen S. 236. 243. 247.

[2]) Hære begynnes de fæmten teghen för en wors herre strenghe dom scall komme (etc.) jf. Nyerup i D. Digtek. Hist. 1, 123.

[3]) Optrykt af Weber med Ordforklaringer i Ny D. Mag. 2. D. At den har været til i et ældre Haandskrift bekræftes deraf, at Prof. Thorsen har fundet et Brudstykke paa Bindet af et Haandskrift af Skaanske Lov, Arnæ-Magn. Nr. 41. 4. Se Brandt, Gammeld. Læseb. S. 60. jf. S. 323.

[4]) Den svenske Bearbejdelse, der omtales i Sv. fornskrifts. saml. 1. D. 1. H. S. XXV, 2. D. 4. H. S. cii, er udgivet i en Universitetsdisputats af Modigh, Contentio inter animam et corpus. Holmiæ 1842.

sielen for siælffwan, selve, til sijden for til synda, til Synder, o. s. v.

Foruden de Levninger af gudelige Digte, der dels bleve fortrængte, dels omdannede i Reformationstiden, og som for det meste nu kun betragtes som sproglige Mindesmærker, findes der endnu Bevis paa, at denne Poesi ikke har været saa ringe som den synes, nemlig en Digter, der kan kaldes sin Tids Kingo, og hvis Rimværker kunne betragtes som Katholicismens Svanesang: Hr. Michael, Sognepræst til Albani Kirke i Odense. Hans Rimværker [1]) indeholde tre Digtninger: 1) Om Jomfru Marie Rosenkrans og dens Broderskab eller Marie Psaltere. Anledningen dertil er taget af Alanus de Rupe († 1475), der drog igjennem flere Lande for at udbrede Jomfru Maries Dyrkelse og Rosenkransens Brug. Et af hans Skrifter de Psalterio Virg. Marie blev trykt i Sverrig 1498 [2]), men der var ogsaa tidligere Udgaver af hans Værker, som för den Tid maa have vakt Opmærksomhed i Norden. Den eneste Efterretning om Hr. Michaels Digt er, at han gjorde det for Dronning Kristines Böns Skyld, formedelst hendes Naades Sendebud til ham Aar 1496 [3]). Det er trykt i Kjøbenhavn hos Povel Ræff 1515, maaske ogsaa noget tidligere, kort efter at det var skrevet [4]), men det hører i alt Fald til Katholicismens Tidsalder. 2) De creatione rerum, om Skabelsen og Syndefaldet; og 3) De vita hominis, om alt Menniskens Levnet. Begge disse ere trykte i Kjøbenhavn ligeledes hos Povel Ræff 1514. Disse tre Digtninger ere vel udgaaede fra latinske Originaler, hvis Indhold Digteren har haft for Öje, og som tildels ere aftrykte med, men de ere dog hverken Oversættelser eller Omskrivninger, men fri poetiske Arbejder, som ved deres Originalitet, deres tekniske Behandling og den dybe Følelse der gjennemtrænger dem, ere for denne

---

[1]) Paa ny udgivne af Molbech 1836.

[2]) Materia quædam brevis sed deuota de psalterio precelse ac intemerate semper virginis Marie 1498. Impressa (ac bene correcta) in Christianissimo regno Swecie. Se Lackmanni Annal. typograph. selecta quædam capita, S. 25.

[3]) Povel Ræffs Beretning i Udgaven S. 124.

[4]) Det hedder i Titelen: in danica lingua copulata noviter et impressa, og Efterskriften Tetrasticon translatoris ad impressorem antyder, at Forfatter og Bogtrykker begge levede paa den Tid; men da Povel Ræffs Udgave udkom 1515, var Hr. Michael død, hvilket tydelig ses af Efterskriften. Udgaven fra 1515 var maaske da kun et Optryk af en ældre trykt Bog, hvori Hr. Michael har tilskrevet den Bemærkning om Dronning Kristine. Besynderligt er det ogsaa, at Rosenkransen skulde være trykt et Aar senere end de andre.

Tid noget höjst paafaldende. De bleve ogsaa Kilder for den senere Psalmedigtning, og man hører Toner fra den rette Kjæmpevisetid, som

> Værdsens lefneth er ligervis
> som then ther bygger paa en is
> og agter ther længe at bide;
> et væder kommer, slar isen smaa,
> then bygning kan ther ej længe staa,
> han tager da til at skride.

Ogsaa med Hensyn til Sproget godtgjör denne Forfatter den Blanding af gammelt og nyt, der danner Overgangen til Reformationstiden. Ved Siden af gamle danske Ord og Talemaader, der næsten se ud som islandske: væd (pant), vrag (hævn), volk (omtumling), hæggomsordh (forfængelige ord), hødhæ (true), ser man Ordformer med tyske Forstavelser og tyske Ordforbindelser, som seydhen spil, (Strengeleg), iførte en dansk Dragt som om de her havde hjemme [1]).

26. Peder Laales Ordsprog.

Endelig haves her et Skrift af en ganske anden Art, hvilket ligeledes blev trykt senere, men efter sit Indhold tilhører Middelalderen: Peder Laales Ordsprog. Om dets Forfatter, Petrus Laale eller Petrus de Laale eller Petrus Legista Laglandicus vides der meget lidet, i Grunden kun hans Navn. — Hvitfeld siger, at han var af Adel, var Landsdommer i Halland, og blev begraven i Halmstad Kirke; Bussæus, at han var af en adelig Æt i Halland, men kaldes legista Laglandicus, fordi han var Landsdommer i Laaland. — Det sidste antager ogsaa Langebek. Efter Lyskander var han en Lollik, gik i Skole i Roeskilde, og er begraven i Halmstad. Resen beretter, at han har hørt af sin Svoger Biskop Villadsen, at han har hørt af Rektor Calundanus, at han har hørt af lærde Mænd, at Peder Lolle laa begraven i Roeskilde Skoles nederste Klasse. Peder Syv, der gjör ham til Landsdommer i Sælland, bekræfter, at han ligger begraven i Roeskilde Skole, hvor endnu vises hans

[1]) Se i øvrigt om Hr. Michael: Molbechs Fortale til Udgaven. Harboe i Dän. Bibl. 2, 279. 320. D. Digtek. Hist. 1, 51. 79. Marmier, S. 30. Brandt, Gammeld. Læseb. S. 311. Rudelbach, Om Psalmeliteraturen S. 250.

Ligsten[1]). De danske lærde have saaledes, som Marmier udtrykker sig, søgt at oplyse, hvor han var begraven, da de ikke kunde angive, hvor han havde levet; man kunde tilföje, eller hvad han var. Nyerup bemærker, at han maaske kaldtes legista blot efter Bogens Begyndelse: a methodo legis. Naar han kaldes justissimus legifer et divinarum virtutum optimus præceptor, saa er det ogsaa sandsynligt, at det første Udtryk, ligesaa vel som det sidste, har Hensyn til Ordsprogenes Indhold, ikke til Samlerens Stilling. Han kaldes ogsaa artis grammaticæ notabilis interpres[2]), og var maaske en anset Skolemand eller en af Undervisningen fortjent gejstlig. Endelig gives der en i Historien omtalt Petrus Lolle, der blev Abbed i Sorø 1444[3]); men det skal ikke være ham. Og hvorfor ikke? Vor Laale maa, efter Werlauffs Bemærkning, i Følge den Maade, hvorpaa han omtales, have levet længer tilbage i Tiden, og kaldes Danorum lux et doctorum virorum evidens exemplum. Det var en udmærket lærd. Disse Bemærkninger vise tilfulde Gjætningernes Mangfoldighed og Tomhed.

De ældste Udgaver ere: Den af Universitetet besörgede: Incipit justissimus legifer et divinarum virtutum optimus præceptor Petrus Laale, Hafn. 1506. 4. per quendam Gotfridum nomini Gemen. Heri hedder det om Bogen: hic liber satis utilis est et in scholis valde communis, nunc verò per doctos viros in

---

[1]) Vidnesbyrdene om Peder Laales Person ere samlede i Nyerups Fortale til hans Udgave; jf. Artiklen Petrus Laale i Nyerups Librorum etc. notitia, S. 56. Grammii Oratio S. 509. Vorms Skolehist. S. 379. Hvitfeld under Aar 1443. Peder Syv i Fortalen til Ordsprogenes anden Del 1688, og i Betænkninger over det cimbriske Sprog S. 80. Langebek i Script. 4, 537. Lyskander i Script. Dan. i Westphalen, Monum. 3, 483. Resen i Fortalen til Edda. Bussæus har skrevet sin Efterretning paa et løst Blad, som findes i et Exemplar af Peder Laale paa Kongens Bibl., Udgaven 1515. Navnet Laale er et Tilnavn, som Jyde, o. desl., saa deraf kan intet sluttes. En Matthæus dictus Lalæ (udenpaa Brevet: Matis Laalæ) nævnes i et Skjøde 1306 (Weinwichs Beskrivelse over Stevns Herred, S. 71—72).

[2]) Denne Benævnelse i den ældste Udgave forekommer ogsaa som Titel paa et Skrift, der tillægges Peder Laale: Artis grammaticæ notabilis interpres. Daventr. 1508. 4. Det anføres hos Vorm efter Bartholin, de script. Dan., ligeledes i Vorms Skolehist. og i Pontoppidans Annal. 2, 307; men Nyerup nævner det ikke. Det er saa meget mere en lærd Fejltagelse, som der, efter Werlauffs velvillige Meddelelse, overhovedet ikke findes nogetsomhelst Skrift trykt i Deventer 1508.

[3]) Bussæus har ogsaa bemærket det: Fuit alius, qui vocabatur Petrus Lolle, hic anno 1444 Abbas Sorensis electus est. vid. Hvitfeld in vita Christophori Bavari.

universitate Hafniensi diligenter correctus. Nyt Oplag 1508. Kristiern Pedersens Udgave: Petri Legiste Laglandici Parabole sententiose et argumentose cum familiari explanatione tam dacica quam latina. Impressa in ædibus Ascensianis anno salutis humanæ MDXV ad nonas Martias [1]). Et Optryk af de danske Ordsprog af Skaaning fra 1614 er forsvundet, men paa ny oplagt 1703. En ny fuldstændig Udgave haves af Nyerup (1828), en mindre af Ley (1842), der kun vedkommer de danske Ordsprog ordnede efter Indholdet.

Bogen var en Skolebog til at lære Latin af, men den hørte til dem, som Kristiern Pedersen klagede over, at man af dem og Konsorter aldrig kunde komme til ret Fundamente til enten at forstaa eller skrive nogen ret Latine. Kristian den anden vilde have dem brændte [2]). Peder Laale var sejlivet [3]), og har til Lykke holdt ud indtil nu. De latinske Ordsprog i leoninske Vers staa foran, og ere ordnede efter Alfabetet; paa hvert latinsk følger et tilsvarende dansk. Latinen var altsaa Hovedsagen, Bogen var til at lære Latin af; men om Forholdet imellem de latinske og danske Ordsprog kan man danne sig forskjellige Forestillinger. Kristiern Pedersen har allerede i sin Udgave gjort den Bemærkning, at de latinske Ordsprog ere fra Frankerig (ut credam autorem fuisse Gallum aut in Gallia versatum, nam multis vocabulis gallicis, non latinis utitur); en Opvarter hedder garcio, Krig gverra, et Forraadskammer grangia, en Nar follus, ringe bassa; ja i nogle Ordsprog maa man bruge den franske Udtale, for at de kan rime: vix pisces grandes de parvo gurgite prendes [4]). Nyerup mener ogsaa, at Peder Laale har brugt de danske Ordsprog til at oplyse de elændige, smagløse, næppe alle af ham selv opfundne, men snarere af en eller anden

---

[1]) Af denne Udgave vides kun tre Exemplarer at være til: to i Bibliothekerne i Kjøbenhavn, og ett i Karen Brahes Bibliothek i Odense. I Tychonii Idea consummati episcopi, trykt i Kjøbenhavn, men holdt som Tale i Viborg, forekommer: Petri Lolle vel Legiferi Adagia, quorum exemplar Parisiis 1515 impressum, apud Ampliss. Moinishenium in hac urbe exstat. (Giessings Tychoniana 2, 224).

[2]) Oc alle gamle Alexandri bøgher, Puerilia met Faceto, Per Laale, Equiuocationes Matthæi, Sinonima Britonis, Joannes de Garlandia, Grecista, Labyrinthus, oc alle andre gamle bøgher, them skulle de antworde wor Skultus, och ladhe them brende. (Kristian den andens Skoleskikkelse. D. Mag. 6, 366).

[3]) I Komedien Kortvending taler en Sognepræst om den lykkelige Tid, da han som Barn lærte Peder Lolle, som de nu holde for kunkelfus. (D. Digtek. Hist. 2, 118.)

[4]) Nyerups Fortale S. X.

Munk, rimeligvis i Frankerig fabrikerede, rimede latinske [1]). Man kunde jo ogsaa tænke sig, at Peder Laale, der sagtens havde studeret i Paris, eller andre Parisklærke endog tidligere havde bragt dette smukke fransklatinske Sprog hjem med sig. Disse franske Ordsprog udgjöre imidlertid ikke den hele Samling; den er kommen allevegne fra. Nogle ere tagne af Horats, Ovid, Phædrus (som Nr. 84. 85. 87. 409); og saa maa de tilsatte danske Ordsprog jo være en Forklaring eller Efterligning, og kunne ikke være ægte gamle danske Ordsprog; f. Ex.

A bove majore discat arare minor,
Aff thet sthore nødh nømmer thet mindre at drawe.
Arbore de dulci dulcia poma cadunt,
Goth træsæ bær gerne gothe æble.

Undertiden forekommer det samme, som det synes, ægte gamle danske Ordsprog flere Gange, medens Latinen varierer; f. Ex.

Nr. 102. Belliger athleta victrice cadit sine meta
og Nr. 786. Pompa gigantea perdit sub strage trophea
gives begge ved: Kemper fallæ alle seyerløsæ. Ligesaa
Nr. 116. Bella gerunt mures, ubi murilego caret sedes,
Nr. 299. Est domus ingrata, ni dominante rata,
og Nr. 307. Est laris ordo foris, ubi non est larva timoris
svare alle til: Thet er ont (ell. ilt) i hwsæ, som engen er kusæ (ell. ræthslæ). Her kan man tænke sig, at Samleren har ledt efter flere danske, men ikke kunnet finde uden det samme. Eller skulde man tænke sig Tingen saaledes, at det har været en Skoleøvelse, at tage et dansk Ordsprog, som man saa søgte at faa udtrykt ved flere latinske Rim? Saa vare de oprindelige Ordsprog danske, og de latinske, skjöndt de nu staa foran, fulgte egenlig efter. Nogle ere virkelig saa ægte danske, at de nødvendig maa være de oprindelige. Hertil høre ligefrem de første Lovordsprog:

Nr. 1. Meth laaw scal man landh bygghæ,
A methodo legis terræ status hæret et ægis.
Nr. 2. Wore ey laaw i landhe, thaa toghe hwer som finghe,
Ad nutum raperet quivis nisi lex prohiberet.
Nr. 3. Saa gaar laaw som hwn haffwer thow,
A vi fautorum dependet lex populorum.
Ligesaa Nr. 12. Laan skal gaa lackeløsth hiem,
Absque nota satiræ debent concessa redire.
Nr. 140. Syn er sawæ rigesth (Syn gaar for Sagn),
Certius auditu fit quod visus scio scitu.
Nr. 393. Bar er brodherløs man (ellers bag),
Fratribus orbatus est pro nudo reputatus, o. s. fr.

---

[1]) Nyerups Fortale til hans Udgave af Peder Syvs Ordsprog S. VI.

Nogle minde ogsaa om Skolen, hvor de ere dannede paa Latin, og saa oversatte paa Dansk, eller omvendt? som

Nr. 94. Bacchi restrietu falco, brunellus in ictu,
bos erit in victu puer, ut vervex in amictu,
Barn scal haffue dricke som een falck, hwg som een asen,
fødhe som nødh oc klædher som een wædher.

Af disse Bemærkninger følger altsaa: Man har til Skolebrug samlet allehaande latinske Ordsprog, allevegne fra, en Del fra andre Samlinger eller franske Skoler, nogle fra klassiske Skribenter, ogsaa fra det gamle Testamente (Nr. 141), fra den kanoniske Ret o. s. v. Danske Ordsprog og Talemaader har man derhos i Skolen forvandlet til latinske, og andre har man sat sammen i Skolen selv. Og alt dette blev ordnet efter Alfabetet for at tjene til en latinsk Skoleøvelse. Det er nu ikke en Mands Værk, ikke sket paa en Gang. Peder Laale har gjort en saadan Samling (den ældste Udgave kalder ham autor et compilator), og til den er der föjet senere Tilsætninger. Kristiern Pedersen har allerede bemærket det (Nr. 66).

Latinen var den Gang Hovedsagen. Nu vende vi Tingen om. De latinske Talemaader og deres Oprindelse have ingen Interesse for os, uden for saavidt de kunne oplyse de danske. I dem have vi den ældste Ordsprogsamling, som nogen nyere europæisk Literatur kan opvise. „Denne uskatterlige Samling af Bidrag til Kundskab om dansk Folkefilosofi, det gamle Sprog og Sæderne, er upaatvivlelig for största Delen Nationens urældgamle Ejendom". Hvis ikke Nyerup havde sagt det, kunde dog enhver se det med et halvt Öje. Skolebogens Ælde og Ordsprogenes Ælde ere to ganske forskjellige Ting. Det første i Samlingen er Begyndelsen af Jyske Lov, og forekommer allerede i Njála. Det andet og tredie ere ligeledes bekjendte Lovudtryk. Mange godtgjöre sin Ælde ved sine Rimstave eller Rim eller forældede Ord, og forekomme tildels i Sagaerne. Men med alt det siger dog Nyerup: for största Delen. Altsaa ikke alle. Hvilke da? Derom vil man aldrig komme ret til Kundskab ved den Maade, der hidtil er brugt, ved at anstille Sammenligning fremad, med Vedel, Peder Syv og andre nyere. Kundskaben om, hvilke Ordsprog der ere ægte danske og skylde Norden selv sin Oprindelse, kan kun vindes ved at gaa tilbage i Tiden, ved at opsøge de efter sin Ordlyd og Tanke tilsvarende Ordsprog hos Saxe, der har en uendelig Rigdom deraf, i Eddaerne, der have nogle, og i Sagaerne, der have mange; og de ville faa en forhöjet Interesse, naar man ved Sammenligningen ser dem nöjere efter med Hensyn til Ord og Bygning. Fordi et Ordsprog staar hos Peder Laale, er det endnu ikke ægte dansk. Samlingen maa renses med Kasteskovlen. Den vil da

svinde betydelig ind. Ikke saa lidet endda vil forskydes som intetsigende, f. Ex.:

Nr. 228. Tw scalt altydh hobes tijl thet bæsthe.

Adskilligt, som vil danne en Afdeling for sig, er indkommet i Middelalderen, f. Ex.:

Nr. 378. Kircken ær wiidh, tog siwngher præsthen i then eene ændhe;

Nr. 29. Walsker plandz gör glader dandz.

Men der vil dog blive en rig Høst af Oldtidsminder; og Sproget vil paa en Gang vise sig i sin Ælde og i sin Overgang; Ælden holdt sig i Ordsproget, men Formen maatte give efter for Tidernes Tryk. Mange kunne tjene til Exempel derpaa, som disse:

Nr. 8. Man scal saa leffwe, som paa landh ær tiidh;

Nr. 25—26. Madt haffwer mendske (menske). Hoo giffwer dwmme laam;

Nr. 186. Joordh ær altiidh froosen for vtreffnæ swijn,

og Nr. 1076. Thör weedh gör trewen stegheræ;

Nr. 204. Onth ær med ramme reeb at drawæ;

Nr. 313. Man gaar gernæ offwer gaarden, ther som han ær lawesth;

Nr. 356. Ee faller af fatteløs byrdhe;

Nr. 404. Bædræ er fey man i hwss æn vdh fwss;

Nr. 465. Glwæ ære gæsthens øwæ;

Nr. 484. 729. Werdhen ær williæ-drw;

Nr. 495. 943. Offthe ær (i) hwldh hørendæ nær;

Nr. 581. Røøn ær goodh drængh;

og Nr. 257. Lidhen ær wiliæ røøn, waar thet ey vdhen en bøøn;

Nr. 968. Geenstij wordher offthe glæppæstij;

Nr. 971. Laass gör hijoon saathe;

Nr. 975. Offthe ær hwyn (hvin) vndher hwith lyn (lin);

Nr. 1156. Faa widhe thijendhe mandz törff (tarff);

Nr. 1163. Stwndom faller oc stwndom flødher; o. s. v.

Der er vel gjort adskilligt, men endnu ikke nok, til at oplyse disse ærværdige Levninger. Nyerup har i sin Udgave arbejdet trolig, og der bör ikke ankes paa, at han ikke gav mere end den daværende Sprogkundskab formaaede. Rask aabnede sin rige Sprogkilde, men den kom kun til at flyde i en kort Anmældelse [1]), der ikke kunde udtömme Æmnet. Ley har haft god Forstand paa adskillige Ordsprogs Forklaring. Men der findes endnu nogle, som hverken med Hensyn til Meningen eller enkelte Ord ere ret oplyste.

---

[1]) Rask, Literaturbladet Nr. 11--12.

27. Middelalderens literære Levningers Ødelæggelse. Deres Betydning og Vigtighed for den nyere Literatur.

Ved denne Vandring igjennem Middelalderen have vi taget de vigtigste af dens Levninger i Öjesyn. Udbyttet synes ringe. Det bedste der var er maaske forgaaet. Enhver Tid og enhver Stand har arbejdet paa at ødelægge det; og med Ligegyldighed forenede Naturulykker sig, for at udslette Fortidens Gjerning. Hedningen fredede om alt hvad der havde været Fædrene helligt; de Kristnes Fanatisme udryddede alt. Kristendommens Indførelse rasede mod Hedenskabet, Reformationen endnu vildere imod Katholicismen. Munkene skrabede af hvad der stod paa et Pergament, for at skrive deres latinske Bönner derpaa; de forfulgte Munke maatte gjemme det bedste de havde i Kirke- eller Klosterpiller. (Chronicon Skibyense blev fundet i Muren bag Alteret i Skiby Kirke.) Næsten alle skriftlige Skatte bleve betroede de gejstlige og deres Arkiver til Opbevaring; men netop i Domkirker og Klostre kastede Reformationens Ivrere sig over enhver Stump de kunde overkomme fra den katholske Tid. De fremmede kom og plyndrede, især de pavelige Legater. Og Regjeringen selv rakte Haanden til denne Vederstyggelighed. Ikke blot Abels Enke, Dronning Mechtildis, og Erik af Pommern, selv Kristian den fjerde figurere blandt disse vor Histories Ødelæggere. Der skulde afbrændes et Fyrværkeri ved hans Söns Formæling (1634); for at faa stift Papir dertil, blev der sendt Befaling til Rigets Kjøbstæder, og især til Kathedralkirkerne og de forhenværende Klostre, at indsende hvad der i Arkiverne fandtes af gamle Membraner. Vognlæs deraf kjørtes til Fyrværkeriet, og af det, der ikke var gaaet med, laa der store Dynger, der tilsmudsede og traadte under Fødder bleve solgte til Spækhøkere og Bogbindere. Naar Kongerne bare sig saaledes ad, kan man ikke undre sig over privates Ligegyldighed. Frederik den førstes originale Konfirmation paa Kalundborgs Privilegier fandtes som Kræmmerhus til Rosiner; Absalons Justinus blandt Pjaltekram. Soldaterne brugte Sigiller til at pudse Patrontasker med, og sagtens have Pigerne hos os, ligesom i Norge, brugt Pergamentsbreve til Fór i deres Kyser. Vor Tid, der har vundet nogen Agtelse for Fortiden, maa være glad, hvis den kan finde nogle kostelige Membranstumper i et Fogedregnskab eller i en gammel Bispehue [1]).

---

[1]) Hvo der vil læse det hele Ødelæggelsens Litani, finder det i Vedel-Simonsens Afhandling om vore historiske Kilders Skjæbne, i hans Indledning til Nationalhistoriens Perioder, samt hos

Vor Interesse for Middelalderen grunder sig især derpaa, at den var en poetisk Tid, men for os Lutheraner, der ganske have fordybet os i Kristus, har den Tid kun lidet tiltalende, da Jomfru Maries Dyrkelse fordunklede Sönnens, og det maa gaa den som det vil gaa Reformationstiden, naar Sönnens Dyrkelse engang maa vige for Faderens. Meget vil forgaa. Af hvad der er os levnet, lære vi imidlertid, at hverken er det, som gik over fra Hedenskabet til Middelalderen, nogensinde aldeles forsvundet, heller ikke har det, som Middelalderen fostrede, været aldeles uden Følger. Igjennem alt det fremmede gaar der en hjemlig Traad, der telegraferer med vor Tid, om den end er omgivet af fremmede Hylstere; det er Ledningstraaden selv, som Elektriciteten følger, ikke det Rør, hvori den er indsluttet. Naar Modersmaalet har været udsat for en dobbelt Indflydelse udenfra (den tyske og den franske), og dog har holdt sig, saa opstaa to Spørgsmaal: hvorvidt og hvorledes har det holdt sig, naar begyndte den fremmede Indflydelse, og hvilke Virkninger har den efterladt sig. For at besvare disse Spørgsmaal maa man gaa tilbage til Middelalderen. Hvor tarveligt det historiske Udbytte end var, som den senere Middelalder kunde vinde ved Betragtningen af den danske Oldtid, saa var det dog et Mellemled, der knyttede den ny Granskning til den gamle; og uden den aldrig uddøende Tanke om at bevare det forsvundne vilde den Iver, hvormed vi allerede fra Torfæi Dage vendte tilbage til vor Oldtids Historie, hverken være opstaaet eller næret. Den ældste danske Lovgivning har sin første Grund i den almennordiske, men vore gamle Landskabslove vedblive at gjentage sig hele Middelalderen igjennem, og de Elementer, der da fik sit Udtryk, ere endnu gjenkjendelige i Kristian den femtes danske Lov. I hele Poesiens Rige se vi lignende Fenomener. Den ældste mythiske Tro og det Indtryk, den efterlod i Sindet, ligger til Grund for en stor Del af vor Poesis Indhold; og det kunde ikke røre os saa dybt, hvis det ikke berørte Strenge, som den Gang klang og endnu klinge igjen i vort Indre. De renkatholske Elementer bleve heller ikke udslettede ved Reformationen; de katholske Helgensange bleve til lutherske Psalmer, den latinske Messe til danske Lovsange; for at forstaa de sidste, maa vi gaa ud fra de første. Betragtningen af Naturbegivenheder som

---

Bircherod de causis deperditarum antiquitatum, i Dän. Bibl. 4, 363; jfr. Fortalen til Pontoppidans Annaler, hvor der findes nogle Bemærkninger derom, og Dreyer, Monumenta anecdota. Lubecæ et Altonæ 1760, 4. i Afsnittet de fatis rei diplomaticæ Cimbricæ.

Naturunder varer uafbrudt ved igjennem Aarhundreder; fra Oldtidens Hexeri og Forgjörelse drager den sig, om end med en anden Kolorit, bestandig frem igjennem Middelalderen, indtil den livagtig gaar igjen i den nyere Tids Besættelser og Hexeprocesser. Uden Middelalderens godtroende Tillid til historiske Underværker skulde Modtageligheden heller ikke have været saa stor for den lutherske Opfatning af Frelserens Liv. Og i selve de ypperste poetiske Frembringelser finder en aabenbar Forbindelse Sted imellem de ældste nordiske Digte og Middelalderens Kjæmpevise, der igjen er Moder til den moderne, ægte danske, Ballade og Romance.

28. Kjæmpeviserne. Navnet. Udgaver og Haandskrifter. Folkepoesi og Kunstdigtning. Folkekredsen, til hvilken de høre.

Under den Fattigdom, der møder os i Middelalderens Literatur, have vi den Trøst, at dens bedste Frembringelse var den, der ikke blev opskreven, ligesom en Forfatters aandrigeste Tanker gjerne ere de, han aldrig har ført i Pennen. Det bedste var det, som igjennem det levende Ord gik fra Slægt til Slægt, og som grundfæstet i Livet i det mindste tildels overlevede alle Tidens Storme, for i sin Efterklang at virke paa den fjærneste Efterslægt. Det maatte oprindelig søges, ikke i Bogsale eller i støvede Haandskrifter, men i det levende Folk. Naar det har hørt op at leve i Folket som en almindelig Ejendom, og er blevet en boglig Ejendom, er der foregaaet en stor Kulturomskiftning. Vi mene den saakaldte Kjæmpevise.

Den første Kundskab vi i Literaturen faa om disse Viser begynder med Anders Sörensen Vedels Udgave: Et hundrede udvalde danske Viser. Prentet udi Ribe paa Liliebjærget af Hans Brun 1591. (Heraf er der maaske kun tre Exemplarer til.) Dernæst Tragika, den første Part, Kbh. 1657, der menes at være Vedels Samling, udgivet af Mette Gjøe. Vedel danner saaledes det første Afsnit. Peder Syv danner det andet med Et hundrede danske Viser (Optryk af Vedels), forøgede med det andet hundrede Viser. Kbh. 1695 (oplagt 1739. 1764. 1787 o. s. v.). Nu indtraadte en Tid, da Kjæmpevisen betragtedes med Tilsidesættelse, om ikke med Foragt, indtil Kjærligheden til den gamle danske Literatur vaktes paa ny. Da forsøgtes nyere Samlinger af Sandvig og Nyerup i Levninger af Middelalderens Digtekunst, 1 H. 1780 af Sandvig, 2 H. 1784 af Nyerup (deraf ere ikke mange Exemplarer til). Endelig gave Abrahamson, Nyerup og Rahbek en fuldstændig Samling: Udvalgte danske

Viser fra Middelalderen. Kbh. 1812—14, 1—5 D. med Melodier, med hvilken Udgave de ansaa Arbejdet for fuldendt. Thi Nyerup yttrer om den (5, 27): „Bemældte fem Samlinger indeholde alt hvad godt er i de 21 Manuskripter, og disse har altsaa nu blot den Værd, at man ved Hjælp af dem kan rette en og anden vrang Læsemaade i det trykte.“ Men deri tog han storlig fejl. Samlingen indeholder ikke alle de Viser, der fortjene vor Opmærksomhed; den har optaget og bortskaaret Læsemaader med en Vilkaarlighed, der vidner om et løst Skjön, ikke om nogen dybere Granskning, og i Behandlingen af Sproget staar den langt tilbage for vor Tids Krav. Der er noget sörgeligt i, at denne Udgave allerede nu, 40 Aar efter, maa anses for forældet; men der er ogsaa noget glædeligt deri, thi det vidner om de Fremskridt der bleve gjorte og den större Indsigt der var vunden i vort Sprogs Beskaffenhed. Mere og mere føltes Fornødenheden af en ny Udgave, hvortil Svend Grundtvig i lang Tid havde samlet. Medens han forberedte den, fremtraadte to Medbejlere. F. Schaldemose udgav Danske Kjæmpeviser ældre og nyere, Kbh. 1846; det skulde være et Optryk af Vedels og Syvs Udgaver, men blev saa slet besörget, at det ikke kan benyttes uden at jævnføre det med dem, Bogstav for Bogstav, Ord for Ord, Strofe for Strofe. C. Molbech gjorde et andet Forsøg, nemlig at meddele Viserne i et mere tilgjængeligt Sprog, i Et Hundrede udvalgte danske Folkeviser, Kbh. 1847, hvoraf kun udkom 1 Hæfte, der indeholder 14 Viser, tildels forhen utrykte. Samme Aar udgav N. F. S. Grundtvig Danske Kjæmpeviser til Skolebrug, udvalgte og tillæmpede, Kbh. 1847. Endelig udkom af Sv. Grundtvig en Prøve i to Oplag, og en fuldstændig Udgave begyndte i Gamle danske Folkeviser, Kbh. 1853, der endnu ikke er sluttet. Öjemedet med denne Udgave er at meddele Viserne saa fuldstændig og nöjagtig som muligt, dels efter Haandskrifterne, dels efter trykte og mundlige Kilder, uden vilkaarlige eller selvgjorte Forandringer, ja endog at aftrykke selve Haandskrifterne, Bogstav for Bogstav, hvilket, paa enkelte Afvigelser nær, er gjennemført. I udførlige Indledninger til hver Vise meddeles tillige alle de Oplysninger, der kunne samles om Visens Oprindelse, Indhold og Skjæbne, med Henvisninger til beslægtede Viser hos andre Folk. Det er saaledes den största og lærdeste Behandling af vore Kjæmpeviser, som nogen Tid har frembragt, i det den hylder en Kildesamlings første Principper: „at give alt hvad der er“ og „at give alt som det er“.

Haaandskrifterne anføres af Nyerup (Udv. Viser 5, 17) og fuldstændigere af Sv. Grundtvig (Prøve, andet Oplag S. 41). Det ældste, som Grundtvig anfører, er det paa Linkøpings Gym-

nasie-Bibl., skrevet för 1500, men deri findes kun de syv første Vers af en Vise (Syvs Nr. 51, Abrah. Nr. 41). Det ældste derefter er Karen Brahes i Odense Frøkenklosters Bibl., dog ikke skrevet för 1548. Blandt de øvrige, for största Delen adelige Damers, ere især med Hensyn til Kritikken af Vedels Udgave to mærkelige: Svanings Haandskrift, der skal have tilhørt Vedels Svigerfader, Svaning († 1584) og af Gram blev givet til det danske Selskab. „Vedel har heri foretaget en Del Rettelser i Haandskriftet, som stemme med Udgaverne. Paa mange Steder har han tilföjet Vers, enten som han har hørt dem synge eller efter andre, nu tabte, Haandskrifter; og paa adskillige Steder har han tilföjet de moralske Slutningsvers, der saa ofte findes i hans Udgaver, og som aabenbar ere nyere Tilsætninger.“ Og Valentin Rentzels Haandskrift (paa det kgl. Bibl.), der ligeledes har tilhørt Svaning, og hvori Vedel ligeledes „har foretaget sine Rettelser og Tillæg“. De yngre Haandskrifter gaa ned til noget efter 1700. Det yngste, N. F. S. Grundtvigs, slutter med Lejren ved Kjøbenhavn 1716. Der er ialt 36 oprindelige (ikke Afskrifter af andre) som endnu ere til. Antallet af Viser, der ikke ere de samme, er omtrent 1350.

Naar man nu betragter disse Kilder, Samlinger og Udgaver, de første og uundværligste Hjælpemidler til vor Kundskab, vil man føle Trang til ved nöjere Undersøgelse og Drøftning at oplyse deres Natur, at tilegne sig deres Indhold og at bedömme deres Værd.

For det første maa da bemærkes, at det gjængse Navn Kjæmpeviser (Helteviser, heroiske Sange) ikke udtömmer deres Indhold; egenlige Kjæmpeviser, Viser om Kjæmper, er kun en Del af dem; i Grunden den mindst nationale, de der ere indkomne fra Tyskland ved Oversættelser og Bearbejdelser af tyske Helteviser, tildels henhørende til Nibelungernes Sangkreds. Man har derfor nu ombyttet Benævnelsen Kjæmpevise med Folkevise.

Ved denne mere udstrakte Benævnelse føres man ind i en videre Kreds. Viserne ere Folkeviser og høre til Folkepoesien. De staa ikke længer alene, de ere ikke længer særegne nordiske Produkter, de henhøre til en mere almindelig Poesi, der ogsaa har aabenbaret sig hos andre Folk: til Folkepoesien, modsat Kunstpoesien.

Om denne Modsætning, om Folkepoesiens Natur i Særdeleshed, har der efterhaanden dannet sig Forestillinger, der udenlands fra ogsaa have banet sig Vej til os, og udtales omtrent saaledes: „Folkepoesi er en Frembringelse af den poetiske Evne, der er fordelt over hele Massen af Folket, men endnu ikke individualiseret og heller ikke trængende dertil, hvorimod en poetisk Literatur først opstaar ved individuelle Digtere. Deraf

Ligegyldighed mod Digterens Navn. Dens enkelte Frembringelser hidrøre vel fra enkelte Individer, men dels er denne Individualitet tilfældig formedelst den poetiske Evnes Fordeling over hele Folket, dels gaa Digtene ved mundlig Tradition fra Slægt til Slægt, saa at enhver tilföjer, udelader eller forandrer" [1]). Denne den poetiske Evnes Fordeling over hele Folket kræver da, at „der maa have været en Tid, da der herskede en for os nu næppe fattelig Enhed i Karakteren, en Tid, hvori der kun gaves e n Poesi for den höjeste som for den laveste, en Tid, hvor Navnet Folk ikke betegnede en Klasse eller flere saadanne, men kun det, der holdtes sammen ved et fælles Sjælebaand, en Tid, hvori kun den nationale Individualitet aabenbarede sig i Dannelsen, men den enkelte endnu var saa lidet udviklet, at et helt Folk sang og digtede som e n Mand" [2]). Herfra er Overgangen let til den af flere Udgivere af Folkeviser hyldede Mening om hele Folketraditionens Ægthed: „F o l k e t som saadant var den eneste legitime Forfatter til vor gamle Folkepoesi. Derfor er enhver Opskrift fra Folkets Mund, enhver fra Folkets umiddelbare Tradition hentet Text af en af disse Viser æ g t e; thi alle have de samme Hjemmel, den eneste, der kan haves: Folkets Stemme; alle ere de fra første Haand, saa at sige fra Forfatterens egen. Alle ere de Folkets ægte Börn, men, fostrede i forskjellige Tider og i forskjellige Egne, have de derved modtaget hver sit særegne Præg, som ikke maa betages dem, om man ikke med det samme vil berøve dem deres ejendommelige Farve og Duft, deres Ægtheds egenlige Stempel." Eller saaledes: „Alle Versioner af en Ballade, mundlig forplantede fra Slægt til Slægt, kunne gjöre Fordring paa l i g e Æ g t h e d og O p r i n d e l i g h e d, i hvor store og uforenelige Afvigelser de end have. Det er ikke hos de ulærde og udannede, at traditionel Poesi lider nogen væsenlig og ubodelig Skade." „Tre Aarhundreders Slid ved den mundlige Forplantelse paa Almuens Læber gjör en gammel Vises Text mindre Skade, end e n kort Time, efter at den er falden i Hænderne paa en af vore Dages dannede og aandrige Udgivere" [3]). Skal der være nogen Mening deri, maa man forstaa det ironisk, thi den Udgiver, der virkelig forvansker Visen, maa jo høre til de udannede og aandløse, der ikke have ret Skjön paa deres Kald eller ere det voxne. Endelig fører den Mening, at Viserne

---

[1]) J. L. Heibergs Udsigt over den danske skjönne Literatur, S. 23 fgg.

[2]) Udførligere i Geijers Indledning til Svenska folkvisor, utg. af Geijer och Afzelius Stockh. 1814, og Sv. Grundtvigs Indledning til Rosa Warrens' Dänische Volkslieder der Vorzeit. Hamb. 1858.

[3]) Sv. Grundtvig i Prøve af en ny Udg. etc. S. 28 og den der anførte Skotte Motherwell.

ikke ere digtede af enkelte Individer, men af Folket som saadant, „vom Volke als solchem, von der Gesammtheit des Volkes“, fra en Urimelighed til Urimelighedens yderste Grænse: „Das Volkslied sei nicht gedichtet worden, sondern — es habe sich selbst gedichtet“ [1]), i Følge den vidunderlige overalt i Folket ligelig fordelte poetiske Evne, omtrent ligesom Planten der avler sig selv ved en generatio æquivoca, i Følge den i Jordbunden midlertidig herskende planteavlende Kraft.

Det er dog engang paa Tiden, at lade dette Fantasteri fare, der ingen Hjemmel har i den virkelige Historie. Der har ingen Tid været, da Folket jo var delt i flere Klasser, Stænder, med höjst forskjellig Dannelse, og hine lykkelige Tider, da hele Folket saaledes var gjennemtrængt af Poesiens Aand, at hele Massen af Folket, opløftet paa den poetiske Tids Bølger, gav sig til at digte, er kun en tom Indbildning. Poesien er altid bleven til i visse individuelle, om end hist og her vidt udbredte, Kredse og af individuelle Digtere, hvad enten deres Navne ere bekjendte eller ej; hvad enten de kaldes Barder eller Skalde, Troubadours eller Minstrels, Minnesänger eller Meistersänger, Kunst- eller Folkedigtere, altid have de været enkelte Personer, selv om de udgjorde et Lag, og deres Frembringelser have nærmest haft visse Omgivelser for Öje. Om de fra disse Omgivelser udbredte sig videre og bleve bevarede ved mundlig Overlevering, beroede paa deres Beskaffenhed, men ogsaa paa Folkets Stemning. Til en viss Tid kunne de have været enfoldige, til en anden kunstrige, overalt maa de paa denne eller hin Vis have tiltalt Folket, selve Almuen deri indbefattet, ved deres Æmne og dets Behandling. Fra en Kreds have de udbredt sig til flere, og deres Meddelelse har skiftet om i Tidernes Løb. Hvad der oprindelig tilhørte de höjere og höjeste Stænder eller Kredse af dem, medens de lavere, især som Trællestand, intet ejede af aandelig Føde, det tabte især ved fremmed Indvirkning for dem sin Tiltrækning. De vragede det, og det blev til en Aandsvederkvægelse for de lavere, der efterhaanden stege op til Frihed og Velstand. Det gik den romantiske Fortælling, som Holger Danske, der blev til blandt lærde og nødes af Konger og Fyrster, men sank ned til Almenlæsning for Almuen. Det gik Andagtsliteraturen saaledes, der en Gang var Adelens, især de adelige Kvinders, vigtigste aandelige Føde, og forskudt af den, med stor Begjerlighed søgtes og søges af Almuen. Det gik Kjæmpeviserne saaledes, der fra Borgen gik over til Præste-

[1]) Reinhard Wager Ueber Volkspoesie und Umdichtung. Barmen 1860. S. 11 nederst fgg.

gaarden og Hytten. Og det blev derpaa, og bliver især nu, et vigtigt og kjært Formaal for Literaturens Yndere atter at hente dem op fra disse Egne, for at de i en forædlet Skikkelse igjen kan blive en Ejendom for Folkets ypperste, hvad enten de høre til hin Stand eller denne. Dette Kredsløb, fra Hjærtet til de yderste Lemmer, og tilbage til Hjærtet, er et bestandigt Kredsløb, uden hvilket Livet ikke kan bestaa.

Folkepoesi og Kunstpoesi ere ikke hinanden modsatte, men Naturpoesi og Kunstpoesi. Folkepoesi er ikke Poesi digtet af Folket i Masse, hvori der ingen Mening er, mindst af Almuen i Masse, hvis produktive Kraft i Almindelighed kun er liden [1]), men Poesi digtet for Folket og af det modtaget og bevaret, i det mindste til en Tid. Æmnet maa være folkeligt, og Behandlingen folkelig, modtagelig og forstaaelig for alle, begge med Hensyn til den Tid, da de bleve til. Viserne fra anden April, Landsoldaten fra vore Dage, digtede af bekjendte Mænd, der ikke hørte til Almuens Kreds, ere Exempler paa almindelige Folkesange, virkelige Almuesange. De vare for alle, höje og lave, men de, der havde mest Brug for dem, var netop Almuen. Folkepoesi af en höjere Art er Evalds Kong Kristian, Nationalsangen, der oprindelig, som Kunstpoesi, nærmest tiltalte de mere dannede, men derpaa, da en mere poetisk Sans og en större historisk Kundskab havde udbredt sig blandt Almuen, gik over til alle, og dels ved sit Æmne, dels ved sin Melodi blev en almindelig Folkeejendom. Begge disse Arter af Folkepoesi udgjöre i Almindelighed ikke nogen poetisk Literatur; de bryde frem nu og da, naar Lejlighed gives, og høre derpaa op, til en anden Lejlighed tilskynder Digteren til at meddele sig til det hele Folk. De ere kun Udtryk for forbigaaende Stemninger, men Stemninger, som det er Folket kjært at mindes. Kjæmpevisen i sin Helhed hører egenlig ikke hertil. Den er Produkt af en poetisk Stemning, der varer i flere Aarhundreder, og er udbredt ikke hos et eller andet nordisk Folk, men tilhører en hel Folkestamme, den gotiske; den bærer Præg, ikke af enkelte Aaringer, men af en hel Tidsalder, Middelalderen. Den udgjör derfor en særegen poetisk Literatur, der for saavidt hører til

---

[1]) Man kan let overtyde sig derom ved at betragte virkelige Almuedigteres Frembringelser i vore Dage, hvis poetiske Værd gjerne er ringe. Og ved at lytte til de hos Almuen gjængse Viser af större poetisk Værd, vil man erfare, at de, som Bønderkoner, Fiskepiger o. s. v. synge, ere vidt udbredte, bekjendte Ballader, der endelig ogsaa ere gaaede over til denne Kreds; jf. W. Doenniges, Altschottische und altenglische Volksballaden. München 1852. Nachwort über den alten Minstrelgesang, S. 214.

Kunstpoesien, som den er Begyndelsen dertil, og for saa vidt kan regnes til Naturpoesien, som den bevæger sig i simple, enfoldige, endnu ikke ved Kunst uddannede Former; men egenlig omfatter den al den Poesi, som da var til, frembragt af enkelte Digtere, der vare den Tids Kunstdigtere, og kommende for Dagen i visse for Poesien modtagelige höjere Kredse, saa at kun ganske enkelte Viser, om ellers nogen, kunne antages at være udgaaede fra Almuen, og som nærmest, da de vare blevne til, heller ikke udbredtes ved den. Det følger ligefrem af alt hvad der vides om andre med dem beslægtede Digtninger, om hvis Fremkomst og Udbredelse der haves historiske Efterretninger [1]). Hos os, der overhovedet ingen tilfredsstillende Historie have af Middelalderens sidste Halvdel, gives der ingen Oplysning om, hvem Forfatterne til de gamle eller efterhaanden oprundne Viser kunne have været, enten bosatte eller omvandrende Digtere, om de have staaet i visse Herrers Lön eller have hørt til visse selvdannede Lag; den ældgamle danske Viserigdom, om hvis Tilværelse Saxe i sine latinske Oversættelser tilfulde overtyder os, og som i Middelalderen ved ny Frembringelser blev forøget, betragtes af senere Forfattere kun som Gjentagelser fra en ældre Tid, der, „for at saadanne gamle Sange ikke skulde forglemmes", „tilforne bleve sungne af Herrerne paa Salene, Kjæmperne og Dunerne i Borgestuerne, hvoraf de kaldes Borgestu-viser, og menige Mand i alle lystige Værdskaber og Samkvem"; de beholdt Navnet

---

[1]) Man har ogsaa i Tyskland mere og mere begyndt at indse dette. „Es ist eine eigene Sache um die Volkspoesie. Seit Herder in wohlbegründeter Opposition gegen die französische und französirende Convenienzdichtung das volksmässige, ursprüngliche in der Poesie so scharf betonte, wie er that, sind über das Dichten des Volkes die wunderlichsten Phantasien in Schwang gekommen. Wer das Volk kennt, weiss, dass es allerdings da, wo es durch die Fabrikkultur noch nicht um alle Naturunmittelbarkeit gebracht wurde, heute noch wie früher, kurze Liebeslieder, Klagelieder, Tanzlieder, Spottlieder und Räthselreime selber zu dichten vermag. Aber man will uns doch nicht weis machen wollen, dass Gedichte wie die altenglischen, altschottischen, altschwedischen, altdänischen sogenannte Volksballaden oder wie die spanische Romancero von Cid durch das Volk selber geschaffen worden seien, statt von berufsmässigen Dichtern? Dies anzunehmen fordert einen Köhlerglauben. Weil die Namen der wirklichen Dichter verschollen sind, schliesst man, ihre Werke rührten vom Volke selbst her. Aber das ist ein läppisches Argument." Joh. Scherr, Die Niebelungen. In Prosa übersetzt, eingeleitet und erläutert. Leipzig 1860. Einleitung S. 33 fgg.; jf. det nysanførte Skrift af Reinhard Wagner, Ueber Volkspoesie und Umdichtung.

Kjæmpeviser, maaske fordi det især var Adelens Kjæmper og Duner, der bevarede dem; men i alt Fald ansaas Brugen af dem for almindelig iblandt Adelens Tjenere og den höjere Borgerstand: „man har næppelig hinanden vel tildrukket, at der skulde jo et Sangvers følges med, som det endnu paa Gulland og i Norge meget er brugeligt, hvilket Sangvers de da kaldte et Ærende af en Vise“ (en Strofe)[1]).

Disse Viser udgaa da i Middelalderen, som i Oldtiden, fra den samme for Nordboen naturlige Tilböjelighed til Fortælling og Sang, der i de forskjellige Tidsaldere antager forskjellige Former. Af den samme Tilböjelighed udgik den islandske Saga, hvis Forfattere ligeledes ere ubekjendte, og de islandske Viser (enkelte Strofer), der enten som forplantede eller paa Stedet digtede løde ved hvert Gjæstebud og ved andre Lejligheder, hvor Familiesamkvem eller större Sammenkomster fandt Sted. Sagaen udbredtes ved tildels vandrende Sagnmænd, ligesom den uddannede Poesi tildels ved rejsende Skalde. Sæderne for dem vare især Kongernes Hirder og Storbøndernes Gaarde, og fra dem udgik de til at vorde en Folkenydelse. Begge kunne betragtes som Folkedigtning. Af den folkelige Behandling udgaar ligefrem Simpelheden og Ensformigheden i den islandske Sagastil, ligesom i den danske Kjæmpevise, Egenskaber, hvorved de begge tilsidst blive yderst kjedelige, fordi man saare let bliver mæt af Enfoldigheden, selv af det Barns, man inderlig elsker. Men ogsaa den islandske Poesi med al sin overdrevne Kunst kan med Rette kaldes Folkedigtning, thi her kan det i Sandhed siges, at den poetiske Evne var vidt udbredt; vi finde den næsten i lige Maal hos den norske Konge, Kriger, Statsmand og gejstlige, som hos den islandske Bonde og egenlige Skald, endskjöndt den Poesi, de alle dyrke og hylde, hører til den kunstigste i Verden, og dog har det ikke faldet Nogen ind, at antage denne Poesi for udgaaet fra hele Folkets Masse eller de Traditioner deraf, som vi have, for lige ægte og oprindelige.

I den gamle islandske Poesi har man saaledes et Exempel paa en ejendommelig Folkedigtning, en hos Folket vidt udbredt og ved en jævnlig Tradition forplantet Digtning, som man heller ikke kan nægte Navn af kunstig Digtning, med sine særegne Versemaal, sine blot poetiske Benævnelser, sine til det yderste Forstandskløveri drevne Omskrivninger, der alligevel netop fra den vare uadskillelige, som en Hoveddel af dens Væsen hyldedes af alle, og som, saa længe den var til, ikke kunde rive sig ud af disse Lænker. Til de fleste af disse Kvad kjende vi

[1]) Sören Povelsens Prosodia Danica, S. 208.

Forfatterne, men Ensformigheden i alle disse Frembringelser er just formedelst deres Kunst saa stor, at man som oftest skal have Vanskelighed ved i dem at gjenkjende de individuelle Digtere.

Der er endnu en Digtningskreds, som kan tjene til at oplyse Kjæmpevisen, Begyndelsen til den danske Psalmedigtning, den danske Psalme saaledes som den, efter at den latinske Sang havde ophørt, maatte oprinde i Reformationstiden, tildels sluttende sig til Kjæmpevisen. Det var en den Gang indenfor Kirkens Omraade ligeledes almindelig Folkesang. Indhold og Form maatte her i fortrinlig Grad tiltale alle. Trangen fremkaldte Digterne. Her var det let at sige, at disse Psalmer udgik fra hele Menigheden, men de gjorde det ikke; de høre nærmest til Præsternes Kreds. Vi kjende, ved den tilfældige Omstændighed, at de „strax fik en omhyggelig Samler i Hans Thomissön“, Forfatternes Navne, og det er en lang Remse, men selv gjorde de intet Krav paa at nævnes, og det skal være vanskeligt, i disse ensformige Frembringelser, hvori det religiøse var alt, det æsthetiske intet, at gjenkjende de individuelle Digtere. „Bevarede i Folkemunde vilde de nu have staaet for os, hvad de trods Forfatternes Navne jo tildels gjöre alligevel, som et Börnekuld, hvor vi let kunne opdage Familietrækkene, men vanskelig udpege det særegne hos hver, fordi ingen enkelt Digterpersonlighed har afpræget sig i dem“ [1]). Det er altsaa endnu et Vidnesbyrd om, at der kan gives en Folkedigtning, der ved sin paafaldende Ensformighed i Indhold og Form kan synes fremgaaet fra en i en större Masse almindelig udbredt Evne, og som dog er en Frembringelse af individuelle Digtere. Ja, endskjöndt vi ikke kjende Navnet paa en eneste Forfatter til Kjæmpeviserne, er, formedelst Æmnernes större Mangfoldighed, den i dem fremtrædende Personlighed större, og Antagelsen af individuelle Digtere endnu mere fornøden. Vedligeholdelsen af den samme, muntre og lystige, eller tragiske og vemodige Tone, der paa en Gang i dem aabenbarer sig i det hele, som i det enkelte, vilde ved dem være endnu urimeligere, hvis de antoges for Frembringelser af en hel Mængde uensartede Forfattere.

Naar vi nu have overtydet os om, at Viserne, hvor folkelige de end monne være, ere Frembringelser af individuelle Digtere, saa opstaar det Spørgsmaal, til hvilken Kreds de nærmest høre. Kirkepsalmen udgik nærmest fra en enkelt Stand, Præsternes; den islandske Vise nærmest fra den islandske Bonde-

---

[1]) Jf. Bidrag til en Psalmehistorie i Brandt og Helwegs D. Psalmedigtn. 2, XX.

stand, Ordet Bonde taget i Oldtidens Betydning. Hos andre Folk finde vi lignende Digtninger oprundne, snart ved Kongehofferne, snart hos Adelen, til andre Tider i visse Borgerkredse, og vi have lige til vore Dage set Digtere i Bondestanden. Poesien gaar ingen forbi; det er jo en vandrende Mø, der hver Vaar bringer Gubben saavel som Ynglingen sin Gave. I hvilken Kreds fik Kjæmpevisen nærmest sin Tilværelse og Udbredelse? Det besvares i Almindelighed saaledes: „Den skandinaviske Folkepoesi udgik fra Almuen, og udbredte sig derfra til Hofferne; hvorimod den franske og tyske i det mindste lyriske Poesi tog den modsatte Retning“ [1]). I Følge heraf maatte vore Viser være digtede af Almuen, af Borgere og Bønder. Det er uden Tvivl en stor Vildfarelse, og Cronholm [2]) har Ret i, at det er en Forudsætning, der modsiges af alle de Tidsforhold, som Nordens Historie i det trettende og fjortende Aarhundrede lægger for Dagen, ja af Kjæmpevisernes eget Indhold. Gud maa vide, hvorledes man er falden paa dette forflöjne Indfald. Vare Borger- og Bondestandens Kaar paa den Tid saaledes, at de udaf sit Skjød, ikke for en enkelt Gang, men udelukkende gjennem nogle Aarhundreder kunde frembringe deslige Digte? Trællestanden ophørte først i Valdemar Atterdags Dage; og om man end vil antage, at Viserne først fra denne Tid havde sin Oprindelse, hvilket er lidet sandsynligt, saa maatte det dog vare en god Stund, förend denne Stand, efter at være frigjort og optaget i Folket som Bonde- og Borgerstand, kunde faa nogen Dannelse; dette Tidspunkt vilde da netop indfalde ved den Tid, da den egenlige Kjæmpevise hørte op, og afløstes af den senere Folkevise. Og hvorledes var Tilstanden hos vore Borgere og Bønder endnu efter den Tid? Enhver, der læser Hamsforts Beskrivelse, vil have nok af den til at forestille sig det. Hvis Dannelsen i den ældre Tid maa søges hos Hirdmanden, Hærmanden og den jordegne Bonde, saa er det jo kun Ordspil at blande dem med vore Dages Bondestand; hvis man søger dem i den senere Tids trælbundne Bonde, saa er det vidunderligt hos ham at vænte nogen dybere Sans for Poesi. Borgerstanden hævede sig først langsom til saa megen Selvstændighed, at særegne Lag, end sider Digterlag kunde danne sig i den.

Men om end saa var, om Almuen end kunde frembringe

---

[1]) Udtalt i J. L. Heibergs Udsigt etc., jf. Geijers Indledning til Svenska folkvisor 1814, om Forholdet mellem den gamle og den ny Poesi, S. VIII. W. Grimms Fortale til Altdänische Heldenlieder, S. XXX.

[2]) Cronholms Bemærkninger om Danmarks Tilstand under Erik Glipping, i Hist. Tidsskr. 6, 336. 459 fgg. 464.

deslige Rækker af Digte, hvorom handle da disse Viser? om Almuen og dens Vilkaar? Nej, de bevæge sig næsten ganske indenfor Adelens, Ridderstandens og Munkevæsenets Kredse. Hvilken Ydmyghed have ikke da den stakkels Bonde og Borger her lagt for Dagen! De glemme sine egne sörgelige Kaar ved at forherlige Ridderen og hans Mænd, og gotte sig ved at spotte Munken i sin Kutte. Det er utroligt.

Vedel-Simonsen har i Kjæmpevisernes Skildring af Middelalderens Riddervæsen [1]) givet en saa fuldstændig og anskuelig Fremstilling af de Sæder og Skikke, som Kjæmpeviserne have haft for Öje, at der ikke kan være Tvivl, hverken om den Tidsalder, hvortil de høre, eller om den Kreds, hvori de ere blevne til og hvorfra de have udbredt sig. Den Kreds, indenfor hvilken de fornemmelig bevæge sig, er paa den ene Side Herremanden og hans Æt og deres Idræt, paa den anden Kirken med dens gejstlige og Klosteret med dets Beboere, hvilke alle indtil de mindste Enkeltheder vise sig for os, saa at man endnu den Dag i Dag kan danne sig et levende Billede deraf. Viserne omfatte som de mest fremtrædende Personligheder den danske Adel og Gejstlighed i Katholicismens Tidsalder. Vedel-Simonsen begynder sin Afhandling med den Bemærkning, at hvor megen Tvivl der end maatte være med Hensyn til de historiske Kjendsgjerninger, med Hensyn til Skildringen af Tidsalderens Sæder og Skikke kan der ingen være. Denne Tidsalder er ældre end Reformationen. Skjöndt Kulturen skred fremad, bare dog disse Fremskridt det ejendommelige katholske Præg, under hvilket de saa at sige fødtes og opdroges. Chevaleriets urokkelige Love bandt Adelen til en viss uforanderlig Form; Digterne istemme derfor en og samme Tone. Det er derfor rigtigt, at forene de enkelte Digteres usammenhængende Toner til en sammenhængende Melodi, og de enkelte Penselstrøg, de have henkastet, til en regelret Skildring af det katholske Chevalerie i Norden. Hvis man da ikke i ett og alt faar den virkelige Historie, saa faar man i det mindste en tro Skildring af den Maade, hvorpaa hine Digtere have opfattet den og overleveret den til Efterslægten. Og, kan man vel tilföje, denne Skildring vil da kaste Lys over selve Digternes Hjem, thi de kunde kun digte om den Verden, i hvilken de selv havde hjemme.

Den mest fremtrædende Stand er Adelen. Herremanden er just den Hærmand, der i Middelalderen udviklede sig igjennem forskjellige Adelsformer som Dreng og Svend, Væbner eller Rid-

---

[1]) Molbechs Nordisk Tidskr. for Historie, Literatur og Kunst, 3die B.

dermands Mand og Ridder, Ejer af Borg eller Fæste, Kirker og Gaarde (tre, syv, ni, femten o. fl.) og Møller og betydeligt, tildels adspredt, Bøndergods. Borgen, som han selv bebor, staar livagtig for os. Naar man var kommen over Herremandens Enemærker eller Hovmarkernes Skjel eller fra Bedelunden (Dyrehaven), kunde man igjennem Stræder, hvor man paa begge Sider saa Hyrden røgte sit Kvæg, gaa til Borgeleddet (et höjt Led eller en Port), indenfor hvilket der laa en Park eller Lund, kaldet Rosenlunden[1]), hvorigjennem der kunde sno sig en Bæk eller hvori der kunde være en Mølle med Mølledam, og fra hvilken Rosenlund man da kom til Forborgen eller Ladegaardshusene: Fæhusene, Mælkeriet, Kornladen, Smedien o. s. v. Herfra ser man Borgen selv for sig med sine Grave og sin Vindebro, omgivet af en Stenmur med höje Tinder, hvor Kuren staar paa höjen Værn, samt, som det synes, indenfor Gravene forsynet med Abildgaard (Frugthave), Humlekær (Humlehave) og Urtegaard (Kjøkken- og Blomsterhave). Borgen selv, den røde, hedder det undertiden, ligger om Borgegaarden med sin Lind og Hjø (Menageri) og bestaar af Hovedbygningen eller Adelhuset med to Stokværk eller Lofter; det störste er Höjeloft (første Sal), fra hvis Svale, Höjeloftsbro[2]), der ofte haves et vidt Skue, og som ved Höjeloftsspanger forbindes med Sidebygningen eller Sidebygningerne, hvis der er flere. I Höjeloft er hele den Række af Værelser, som udgjör Familiens Bolig: Fruerstue, Riddersal,

---

[1]) At den ogsaa hed Fruerlund, er næppe antageligt. Vedel-Simonsen anfører kun ett Sted, nemlig Niels Ebbesens Vise, men dèr tales om Fruerlund udenfor Randers, hvor de bandt sine Heste, hvilket Sted vel endog kan være et Egennavn: vor Frues Lund.

[2]) Höjeloftsbro er ikke den Bro, der førte over Graven, men en Svale eller Altan udenfor Höjeloft, med Bislag over og Trappe-Opgang. Jfr. Ueber Burgenbau und Burgeneinrichtung in Deutschland vom 11ten bis 14ten Jahrhundert, i Raumers Historisches Taschenbuch, 8. Jahrg. S. 243: „Der Palas hatte zuweilen an einer Seite einen erhöhten Raum; dieser erhöhte Raum hiess eine Brücke. Es war eine Estrade mit Sitzbetten (Kanapeer eller Sofaer) versehen, auf welcher die Frauen einen Ehrenplatz hatten, und von wo aus sie den tanzenden zusahen, wenn sie nicht selbst am Tanze Theil nahmen". Dertil anføres Stedet af Wigalois 7468:

Frouwe Jasite diu reine
uf einer hohen brucke saz
daz nie dehein brucke baz
von betten wart geslihtet,
mit tepichen wol berihtet
und mit liehten pfellen.

Her synes det at have været en Altan ind imod Borgegaarden.

Spisesal og Soveværelser. I Flöjene er der sörget for andre for en stor Familie fornødne Kamre (Bure): Jomfrubure for de ugifte Døttre, Ridderloft eller Ridderbure for de ugifte Sönner og fremmede Gjæster. I Stuen var uden Tvivl Fadebur, Stegers, Bryggers, Badstuer o. desl. Borgestuen var for Hofdrenge, Riddersvende og Hofmænd, hvor deres Brynjer og Harnisk hang paa Bjælkerne, deres Sværd paa Krogene. Der var et Rustkammer med Vaaben, et Dysthus eller Ridehus, ikke at forglemme Taarnet med det dybe Borgfængsel, hvori Fangen blev vunden ned, et Bytte for Mørke, Kulde og Sult. Undertiden gik der fra Kjælderen en Löngang under Jorden til Skoven. Hele det Liv, som levedes her paa disse Borge, fra Fødselen til Døden, er skildret i det mest enkelte: Manden og Kvinden i deres Dragter, Sæder, Omgivelser og Foretagender, Fruen, der føder i Stenstuen, Æblebarnets Leg, Jomfruen, der lærer Slyngende, singler og syer Silkesöm, væver i Rør eller Lad, rider eller kjører i Karm til Kirke, læser i Læsten og den hellige Bog, føres som Brud til Kirke med sit Hovedguld, sidder paa Brudebænk, og endelig som Lig lægges paa Ru; Ridderens fredelige Færd i Borgen med alle hans Drenge og Svende, hans krigerske Færd med alle hans Hofmænd og deres Rustning, Hesten ikke at forglemme. Paa Borgen finde vi ham med sine Hofdrenge (Pager), Bordsvende, Skodrenge, Skjolddrenge og Gangerpilte; hjemme gaar han i Tröje, Kjortel og Kaabe med Skind, rustet bærer han Brynje, Sværd (Brand) og Lanse (Glavind), Bue og Skjold, og om Halsen har han sit Horn (Lur eller Ljud); selv Hesten med Sadel og Mile er brynjet eller i Plade. Og med hvilken Omstændelighed skildres ikke den adelige Ungersvends Hjærteve, naar Møen har lagt ham i Tvang, og han for hende ligger i lang Traa, hvorledes han rider ud for at gille eller bejle, hvorledes han vinder hende, snart i Dansen, snart ved Tavlbord, hvorledes han fæster sig den Mø han lover, snart hjemme, snart paa Tinge, giver hende Fæstensgaver, og fører hende hjem som Brud. Den Overdaad i Mad og Drikke, den Pragt i Klæder og Skikke, som herved fandt Sted, efterlignedes vel i Bondestanden, men i den Fylde, som Viserne give dem, kunde de ikke den Gang udføres selv af den velhavende Bonde. Derimod er Gejstligheden et nødvendigt Led i denne Kreds. Kaaret af Herremanden træder Præsten ind som den nødvendige Mellemmand mellem Himmel og Jord i Livets trende Hovedbegivenheder, Daaben, Vielsen og Berettelsen til Døden.

Saa finde vi det ogsaa. Med denne Adel staar Kirken i nöje Forbindelse. Derfor finde vi ogsaa den skildret, dens Bygning med sit Blytag, sine Klokker, Altere og Billeder, foran hvilke der brændte Lamper, med Kirkestætte og Kirkekam.

Ligesaa Gudstjenesten: Ottesang, Höjmesse og Aftensang med sin latinske Messe, den lange Læst, som Præsten endda kunde bestikkes til at forlænge. Men levende træder især Klosteret frem med sine forgyldte Flöje, med sin Port, Have og Mur, med sine Omgange og sin Kirke, mod sine Beboere og al deres Gjerning. For Herremanden især var det uafhængige Kloster med sin Lærddom baade en Tilflugt og en Modstand; nogle af hans Sönner bleve klostergivne, for at gaa i Skole, nogle af hans Døttre bleve klostergivne, for at blive Nonner. Ved dem og deres Ran fra Klosteret dvæle Viserne især. Det maatte være rige og mægtige Ætter, hvorfra disse Nonner gaves til Klosteret med Guld og Jordegods; de havde Møer, som bleve klostergivne med dem, og deres Indvielse beskrives, hvorledes de afførtes sine verdslige Klæder og Hovedpynten og iførtes Klosterdragten, hvorledes de viedes ind med Muld og aflagde Klosterløftet.

Skulde der behøves flere Vidnesbyrd om, i hvilken Kreds Visernes Stof bevæger sig, at de handlende Personer fornemmelig ere saadanne, som have Indflydelse og Vælde, og hvis Dannelse er en Fortsættelse af Oldtidens, saa kan man hertil endnu föje, hvorledes Viserne føre os ind i hine Tiders Rettergang, i Gaardsretten og Klosterretten, i den Tids Orlog og Leding, Styreshavne og Skibenes Bemanding. Det er en Skildring af den ægte danske Ridder, ingen fremmed Indvandrer, af Danmarks ægte Sönner, og det Kongehof, hvortil de hørte, var den danske Tunges:

> Der var stor Glæde i Fruerkloster,
> de Nonner læse og sjunge,
> end var der mere i Kongens Gaard,
> de legte med den danske Tunge.

Det er Efterkommere af de gamle Ætter, hvis Tro og Dannelse de endnu hænge fast ved, thi Viserne drage frem for os en hel Række af gamle nordiske Minder: Staldbrødrelaget, Troen paa Skjæbnen, Troen paa egen Styrke, Blodhævnen og Fejringsboden, paa Gjengangere og Hexeri, paa Lönbreve, Runer og Runemaal, medens de tillige paakalde Drotten dyre og alle Helgene, og have Tillid til Amuletter og Korsets Kraft.

Imedens Viserne saalunde tydelig angive de Stænder eller rettere den Stand, hos hvilken de opstode og af hvilken de især hyldedes, høre vi saare lidet om Borgeren, om Haandværkeren og Handelsmanden; og naar Bonden omtales, hvilket sjælden sker, finde vi hos ham kun Armod og trange Kaar, ikke Gaarde, men Bol, ikke Huse, men Hytter; og fra Hytten med dens Vændredör og Flagreled kan man slutte sig til, hvorledes det ind-

vendige har været. Den arme, fattige, uselige Bonde i graa Vadmels Kofte finde vi i Færd med at plöje Ageren med sin Oxe (Hest havde han ikke) eller med andet Markarbejde, hans Kjærling endog med Stav i Haand og Pose paa Bag, „der stundum er ligesaa paltug, som hun selv er skiden og sort“. Selv Klosterbonden „udi sin Kjortel graa“, som Mads Burmand i Gjerlev, er udsat for Ridderens Vold. De jordegne Bønder eller Selvejerne vare for faa, til at de kunde overtage nogen betydelig Rolle, som de heller ikke gjöre. Men fra denne Side, hos Bonden, opstaar heller ikke endnu nogen Tanke om Klage, udgaar ingen Yttring af Tryk. Det er som det skal være. Det er Adelen i sin Magt og Pragt, som fører Ordet, den eneste verdslige Stand i Danmark, som har Dannelse.

I denne Stand maa man, ligesom i andre Lande, søge Kjæmpevisens Ophav, enten man nu vil antage, at nogle af Herremændene selv have givet sig af med at digte, eller de modtoge og ernærede paa Borgen visse Sangere, eller de midlertidig underholdt vandrende Digtere, eller der i Borgestuerne, de vigtigste Steder for Sangens Bevaring, af og til opstode naturlige Digtergenier, som en viss Tid vare til deres Omgivelsers Moro, og naar de faldt fra, lode et Øde omkring sig, indtil en anden fremstod [1]). Det sidste er vel det sandsynligste, thi havde Forfatterne været talrige, havde de dannet en större Kreds, eller havde en stor Mand eller Stormand tillige været Digter, vilde der vel dog have været efterladt nogen Efterretning derom. Hos disse Herremænds Efterkommere, den rette danske Adel, møde vi, efter at den tyske Adel til Hove allerede var bleven en farlig Medbejler, Viserne igjen; de lyde i Borgestuerne, og udgaa fra dem til menig Mand, og den hellige Poesi søger i Reformationstiden at fortrænge dem [2]). Fra Adelsgaarden kom de til Præster og andre Mænd, som samlede paa literære Mærkeligheder, fra dem til Dronningen og hendes Damer som Levninger fra Fortiden, indtil de endelig, efter at Adelen og de lærde

---

[1]) Ambrosius Stub er et Exempel fra den senere Tid, men i hvilken baade Poet og Herremand vare udartede.

[2]) Frans Vormordsen i Davids Psalter (Rostock 1528. 4.) siger i Tilegnelsen til Hr. Anders Bilde og Frue: Annammer paa eder hoffgaard thenne aller edeliste konge Dauid met al ære oc tykt, oc lader her efter fare andre løssactige viser, ther drankere oc bolere have dictet udi syndig og ubequem handel, oc pleje fordi at sjunge med løssactige noder oc stemme, ther (thesswær) nu almenelige quedis paa hoffgaarde oc i herrehus. (Werlauffs Blandede Bidrag etc. i Athene 2, 230. Molbechs Program om de danske Bibeloversætt. S. 58).

havde faaet Smag paa helt andre Ting, som Brudstykker bleve Almuens næsten udelukkende Ejendom. Det var Smuler, som de fattige sankede fra de riges Bord. Sangen blev ikke født i Hytten, og steg fra den op i Borgen; den blev undfangen og fostret i Dannelsens höjere og höjeste Kredse, i Folkets daværende Kjærne. Og det er den rette Kjæmpevisetid, da Adelens Magt og Kirkens Herredömme i Forening havde nærmet sig deres Höjdepunkt, medens Kongemagten dalede, og Bonden sank ned til Trældom.

29. Kjæmpevisernes Forplantning og Bevaring. Mundlig og skriftlig Overlevering. Deres Ælde.

Efter at have betragtet Kjæmpevisernes Oprindelse fra lutter ubekjendte Digtere, der færdedes imellem den dannede og velhavende Del af Folket, gaa vi over til deres Forplantelse og Bevaring. Den er af en dobbelt Art, mundlig og skriftlig. Den ældste er den mundlige Tradition. Fra Digteren gik Visen over til andre, der levede i hans Omgivelse, og forplantedes ved dem mundlig til stedse videre og videre Kredse. Denne Tradition, bestandig fortsat lige til vor Tid, kan være mere ægte end den haandskrevne Vise og den tilfældig trykte, thi begge ere naturligvis udgaaede fra den; men Traditionernes Mængde og Beskaffenhed vidne tillige om, at den oprindelige ægte Vise, ved at gaa igjennem mange Munde, paa mangehaande Maader er bleven forandret og forvansket, forkortet og fordrejet, forvirret og forstyrret i Indhold og Sprog. At holde alle disse Traditioner for lige ægte, fordi de alle ere udgaaede fra Folkets Mund, vilde være en Urimelighed, det vilde være det samme, som at tillægge alle enkelte en lige god Hukommelse. Mest ægte maa den Overlevering være, som er den mest poetiske. At holde Sproget i alle Overleveringer for lige gyldigt, vilde være en endnu större Urimelighed, thi dette maa paa aldeles naturlig Vis have forandret sig efter den overleverendes Dannelse, Dialekt, Levetid og Livskreds. Den yngre Slægts sproglige Overlevering gjengav ikke den ældres. Ved at gaa igjennem Folkemunde er en stor Del bleven forynget [1]). Og Haandskrifterne!

[1]) Dette, der i sig selv er indlysende nok, bekræftes i Virkeligheden. Sophus Bugge, Gamle norske Folkeviser. Kristiania 1858. Fortalen S. XI, meddeler, at de Viser, der ere i det mest alderdommelige Sprog i Former og Ord, hørte han af en gammel

Deres Godhed beror paa Traditionens Ægthed, men tillige paa Skriverens Opfattelses- og Gjengivelsesevne i det skriftlige Foredrag. Men du gode Gud! hvilken Virvar møder os her! En over al Maade forvirret Bogstavering, forstyrrende barbariske Navne, meningsløse Sætninger, misforstaaede Ord, urimelige Rim, Omkvæd satte over fra den ene Vise til den anden etc. etc. Disse Haandskrifter ere Opskrifter, der ogsaa gjengive den mundlige Overlevering, og befæste den. Skal man ogsaa tillægge dem samme Ægthed, som denne? Det vilde overskride alle forstandige Grænser. Skal ogsaa de være Folkets Stemme? Nej, Alting overtyder os om, at hvad der end staar i disse Haandskrifter, saa kan det kun tjene os som en Vejledning til at gjætte, hvorledes Visen oprindelig kan have lydt[1]). Skulde det være aldeles nødvendigt, at komme til Meningen igjennem en for disse og lignende Haandskrifter egen Retskrivning som denne:

Stteeller ethtter, fru Enirlinn,
stteeller etthher, kier muodder myn,

og naar vi have faaet et Par Exempler deraf, er det da værdt at opbevare Resten for Efterverden? Naar det er klart, at et Ord er Björnen, hvad gavner det da, at se det skrevet: bieørnnenn? eller naar Ordet er Sejr eller Sejer, gjentagne Gange at se det skrevet: seeyir, sieir, seyr, seeyr, sier? Stundum bliver Meningen uklar ved en fejlagtig Skrivemaade, som

Jeg sætter til ved fæ mit unge Liv

for: til Vedfæ, til Pant. Vrange Ord, hvis Vranghed er aabenbar Skrivfejl, ere komne ind paa flere Steder, som naar der paa

Enten græder I for jeg haver eder fæst
eller I græder for eders gode Guldnest

følger

Ikke græder jeg for I haver mig fæst,
ikke heller for mit gode Guld meest.

Kone, der i sin Barndom havde lært en Del gamle Viser af sin gamle Fader. „Dog plejede hun ikke nu at kvæde disse i den samme gamle Sprogform, i hvilken kun havde modtaget dem af Faderen, og med Sikkerhed vidste hun ofte at angive, hvor Faderen havde brugt andre Ordformer og Udtryk, eller udtalt Ordene anderledes, end hun nu gjorde; hun brugte ikke gjerne Dativ" o. s. v.

[1]) Omtrent som Kokkepigens Opskrift:

Vær Glædens Ven!
og Verdens tro Veninde!

kan vejlede os til hvad Rahbek selv kan have digtet. Naar vi ikke have andet, tage vi til Takke dermed, men selv maa vi da have den Ulejlighed at danne os den virkelige Text.

Naar paa saadanne Steder den rette Forstand en Gang er vunden, er det vanskeligt at se, til hvilken Verdsens Nytte det skal være at bevare andre aldeles værdiløse Læsemaader. Stundum gjentages den samme Mening i to Strofer, fordi man mindedes to Variationer, som begge indførtes [1]). At Fodmaalet i höj Grad er forkvaklet, hører til Haandskrifternes Tid; Rimene bleve ofte ved Skrivemaaden ukjendelige, eller forgik ved at sætte en yngre Form, et yngre Ord for ældre; mangen Gang stikker det endog, som Sv. Grundtvig har bemærket, midt inde i Linien, som

De figted i Dage, de figted „i thoff“ (i tvaa),
den tredje Dag gjorde de ogsaa.

Svend Vonved rider af Gaarde (af Gaare),
saa underlig er hans „Ferdt“ (Fore).

For hver en Gang Guldtavel rand paa Bord,
saa mangen Taare den Jomfru fælled,

det er:

For hverinde Gang Guldtavel rand paa Bord,
den Jomfrove fælded saa mang en Taar.

Ligesaa:

Ikke græder jeg for Guld
og ej for gode Klæder,

det er:

Ikke for Guld jeg græder
og ej for gode Klæder.

Stundum ere Rimene, ligesom Rimstavene i de Eddiske Sange, i Trængselen blevne rent borte; som i Ridderen i Elverhjem (Molbechs Nr. 7):

Hun satte sig paa hans Sengestok,
hun leger fast med hans gule Lok.

Hun satte sig paa hans Sengefjæl,
saa listelig hun til hannem talte.

Læser man her: saa listelig talte hun i Kvæld, saa restitueres Rimet overensstemmende med det følgende:

mød mig i Morgen paa Stenebro.

---

[1]) Et tydeligt Exempel findes i Visen: Troels og Tønden (i Nyerups og Rasmussens Viser, 2 D. Nr. 76):

Sidse vilde til Kjøbsted drave,
Troels skulde til Brygning lave.

Sidse vilde til Kjøbsted fare,
Troels blev hjemme, tog Bryg-
ningen vare.

Ret god en Urt havde han daa,
han havde ikke Gjærd at sætte derpaa.

Denne Forstyrrelse i Haandskrifterne er da heller ikke noget enestaaende Fenomen eller uden Mage. Vi møde den ogsaa ved de gamle Sange i Sæmunds Edda, og den maa findes ved alle, som ere samlede og opskrevne fra den mundlige Overlevering flere Aarhundreder efter at de bleve til. Stærkest giver denne Forstyrrelse sig tilkjende ved Forvanskningen af Navne, ved hvilke allerede den mundlige Tradition havde tabt Bevidstheden om Heltens virkelige Personlighed, der nu ved Skrivemaaden næsten blev ukjendelig, som naar samme Person hedder snart: ungen Ulff fenieren, snart Oluff Ulff fan Jern. Alt dette kan imidlertid mer end tilstrækkelig overtyde os om, at Viserne maa høre til en anden Tid end Haandskrifterne, at den Tilstand, hvori de her findes, ikke er deres oprindelige. Haandskrifterne i og for sig vise os hen til en langt ældre Tid, da man ikke for Helten Hagen skrev Hell Haffuen eller Helleett Haffue, ikke skrev Skieend for Skind, Huode for Hoveth, wieeit for veget, da man ikke rimede min og paa, bod og har, gledde og wien, da Asgaard endnu ikke var blevet til Havsgaard, Thursen ikke til Tossegreve, Jøtunheim ikke til Nörrefælled, da Freja endnu ikke hed Fredensborg, Omlung ikke Hummerlummer, o. s. fr. Hvor megen Ærbødighed man end bærer for disse ærværdige Levninger, saa er det for meget, naar man mener, at alt hvad der staar i slige Haandskrifter, maa bevares som en Folkebedrift. Saa maatte man ogsaa forlange, at vi af Planter ikke blot skulle tage vellykkede og fuldendte Exemplarer, men at vi skulle tage de mislykkede med de velvoxne, de forkrøblede med de fuldendte, de slette med de gode og lægge dem alle tilhobe, vel törrede og pressede, hen i vore Herbarier, thi de ere alle Guds Gjerning. Nej, istedenfor at sige, at alt i Haandskrifterne er lige ægte, skulde man heller vende det om og sige, at alt er lige uægte, saa at det ved vore ældste Folkeviser, ligesom ved de Eddiske Sange, er hartad umuligt at komme helt tilbage til den oprindelige Form, hvori Visen er bleven til, til den Skikkelse, hvor der i Indhold og Sprog hersker den skjönneste Harmoni. Kun hvor denne Harmoni findes, er det ægte tilstede; hvor den er forstyrret, have vi noget for os, der har forulykkets, som vi derfor nok have Lyst til at kjende, men ikke ville forpligtes til at hylde. Alle deslige Forvanskninger, der jo heller aldrig bleve taalte i Behandlingen af klassiske Skrifter, meningsløse Læsemaader, forstyrrede Rim, upassende Omkvæd, bör ikke tillægges Visen, der oprindelig ikke kan have vrimlet af sligt; de ere en Følge af den ødelæggende, forstyrrende Tid, der er gaaet hen over den.

Strax naar Haandskrifterne begynde, møde vi denne Forstyrrelse; Viserne ere ældre. Der spørges om, hvor langt de

gaa tilbage i Tiden. Om deres Ælde haves Bemærkninger af W. Grimm, Nyerup, Molbech, P. E. Müller, J. L. Heiberg, C. E. Høxbroe, o. fl.[1]). Grimm sætter dem længst tilbage, til det tolvte Aarhundrede; Nyerup taler for den höje Alder, og sætter de ældste i det trettende Aarhundrede; ligesaa Høxbroe. De andre lade Alderen rykke fremad, endog lige hen ved Reformationstiden. Det afgjörende Kriterium for de sidste synes at være Sproget. En Sammenligning med Sprogformen i det tolvte og trettende Aarhundredes Skrifter, bemærke de, viser, at de ere af en yngre Oprindelse, thi havde de været digtede i en fjærnere Tids Dialekt, kunde de ikke, uden at have maattet opgive Versemaal og Rim, have antaget den nyere Form, som endog er mindre forældet, end Sprogformen i Rimkrönniken. De allerældste kunne derfor ikke sættes længer tilbage, end til det fjortende Aarhundrede, medens den större Mængde maa antages at tilhøre det femtende. Eller saaledes: En Sammenligning med Valdemar den andens Jyske Lov, ja endog med Henrik Harpestrengs Lægebog oplyser, at Viserne maa være yngre, da der i Sproget er en mærkelig Forskjel; havde de været ældre, da maatte f. Ex. Tabet af Dativendelserne i Flertallet have efterladt sig Spor i Fodmaalet. Derimod finder Nyerup, at Visernes höje Alder ligger tydelig nok for Dagen i de mangfoldige Arkaismer i Sproget, de hyppig forekommende Levninger af Skandinaviens gamle Sprog, saadanne som man ikke kan opvise Mage til i Sprogets senere Mindesmærker, ikke engang i dem fra det femtende Aarhundrede, og som altsaa pege hen til en höjere Alder. Ad denne Vej lader der sig imidlertid ingen Visshed vinde for, i hvilket Aarhundrede Viserne have taget deres Begyndelse; der vindes kun det almindelige Udslag, at de ere ældre, meget ældre, end Haandskrifternes Tid; den nyere Sprogform, hvori de haves, kan ikke være til Hinder for deres langt höjere Ælde. At Sprogets Udseende i det hele er yngre, end Rimkrönnikens, om det saa var, viser kun, at Haandskrifterne, ikke Viserne selv, ere yngre; de have jo tildels opgivet Versemaal og Rim, de have altsaa modtaget et ældre Stof, som de have forvansket. Men de mange

[1]) W. Grimms Fortale til Altd. Heldenlieder (Heidelb. 1811). Abrahamsons, Nyerups og Rahbeks Udvalgte Viser, 5. 11, og P. E. Müllers Anmældelse deraf i D. Literaturtidende 1814, Nr. 38 fgg. Molbechs Bemærkninger over vore Folkeviser fra Middelalderen i Skand. Literaturs. Skr. 19, 44. Heibergs Udsigt over den danske skjönne Literatur, S. 23 fgg. Høxbroes Historiske Betragtninger over Kjæmpeviserne, i Oehlenschlägers Prometheus 2. B. 1833. S. 41. 225. 297.

Arkaismer i Sproget kunne paa den anden Side heller ikke hævde Viserne en viss langt höjere Alder, thi det er umuligt at sige, hvor langt hen i Tiden saadanne kunne holde sig, og atter træde op især i Digterens Frembringelser. Det hele Fenomen oplyses ved Sammenligning med de ældste Love. Skjöndt vi have nogle Haandskrifter af dem, som ligge den oprindelige Tid temmelig nær, have vi dog næppe nogen Lov netop i den Sprogform, hvori den er bleven til. Sproget har bestandig forandret sig, efterhaanden som der toges flere og flere Haandskrifter, og her, hvor man har saa mangfoldige af samme Lov, kan man tydelig se Forandringen gaa for sig. Indholdet, Sætningen, er og bliver i det hele den samme, men Sprogformen forandres: de haarde Medlyde blive bløde, Selvlydene omskiftes, den nyere Datid sættes for den ældre o. s. v. Meningen lider ingen Afbræk, saalænge Afskriveren forstaar det gamle, og de gamle Lovudtryk, for hvilke den nyere Sprogform ikke havde noget andet at sætte isteden, blive staaende som de ere, i det höjeste med den fornødne Bogstavovergang. Men saa kommer der en Tid, da Afskriveren ikke tilfulde forstaar det gamle. Saa begynder han at blive uviss og at famle; saa skriver han det gamle efter, saa godt han kan, i det Haab, at maaske en anden forstaar det, eller han forvansker det ved at sætte et lignende, jævnligere forekommende Ord isteden, eller han ombytter det med et nyere Ord, som Loven ikke kjender til, og som i Grunden heller ikke passer for den. Netop saaledes er det gaaet med Kjæmpeviserne. Midt i en nyere Sprogform ere en hel Del Arkaismer blevne staaende, som hævde Visens höjere Ælde, ligesom Lovordene Lovens. Af dem have vi ikke, som af Lovene, en saadan Række af Haandskrifter, skridende fremad i Tidens Løb. Have vi tilfældigvis nogle saaledes fremadskridende Viser, saa kunne vi ogsaa af dem se, hvorledes Forandringer ere foretagne, for at tydeliggjöre det forældede, for at hjælpe paa det, som Hukommelsen havde tabt; og ligesom ved Lovene finder man enkelte Ord og Former, der ikke passe saa lige til deres øvrige Omgivelse. Men i Almindelighed have vi kun det sidste Moment, Slutningen af Forandringen, Slutningen af Fordærvelsen, Haandskrifter fra en Tid, da meget af det oprindelige var gaaet ud af Mindet. At Visen er saa meget ældre, jo mere forstyrret Overleveringen er, yngre, jo mere klar og fuldstændig den er gjengivet, er vel ingen viss Slutning, men dog en rimelig. Visen om Svend Vonved er ældre end Ridderen i Elverhjem, og denne ældre end Tyge Hermansens Vise, efter Formen at dömme.

Til at bestemme Visernes Ælde hører især Betragtningen af Nordens Sangrigdom i Almindelighed og den historiske Anvendelse paa de enkelte Viser. Den episk-lyriske Poesi var en

almindelig Ejendom for hele Norden, og taber sin Oprindelse i den yderste Oldtid. Danmark havde sin Del deraf. Saxe oversatte mangfoldige Viser, handlende om Oldtiden, som vare til i Modersmaalet (den danske Tunge). Under Knud den store digtedes Viser i England, dels paa Angelsaxisk, dels i Nordboernes Maal. I Danmark digtedes ny Viser, f. Ex. Sangen för Slaget paa Gradehede (1157). Af de indholdsrige Æmner, som skabtes i Tiden, udgik ny Sange, næsten samtidig med Begivenhederne, og dette fandt Sted endnu i de første Valdemarers Dage. I Grunden kan der da ingen Tid have været, da Digtningen hørte op; men der kan vel have været Tider, da Sangenes Retning tog en anden Vending. Allerede under Knud Lavard taler Saxe om en saxisk Sanger og en Sang med et tysk Æmne; fra den Tid, fra Midten af det tolvte Aarhundrede, kan Oversættelser og Efterligninger af tyske Digte være blevne hyppigere, og under Danmarks Oversvömmelse af Holstenerne almindelig, saa at to Sangkredse, den tyske og den danske blandede sig med hinanden. I den første Halvdel af det fjortende Aarhundrede kan denne Blanding vel anses for herskende; thi ogsaa den danske fortsattes, og fremtraadte med nyt Liv, f. Ex. i Niels Ebbesens Vise. Ved Gullands Erobring og Visbys Indtagelse findes ligeledes Minder om, at indenlandsk Digtning var i Flor. Valdemar Atterdags Navn, siger Gram, forekommer ofte i Julelege; de Viser og Julelege, som Gullænderne digtede til hans Vanære (om Niels Guldsmeds Datter) vare endnu til paa Strelovs og Hans Ravns Tid [1]). Ved andre Viser kan man nogenlunde i det mindste bestemme deres Tidsgrænse, efter hvilken de ere blevne til. De mythiske Travesteringer, hvorved Mytherne bleve forvandlede til Ridderviser, forudsætte en Tid, da det mythiske Element som saadant var uddød og Riddervæsenet herskende. Trylleviserne vise ikke nødvendig hen til Ælde; Trylleriet var endnu paa Riddertiden, ja paa selve Reformationstiden, en herskende Tro. Visen om Axel og Valborg forudsætter, at Læren om Daabslægtskab, för den blev digtet, var almindelig udbredt og overholdt; det var efter Pontoppidan [2]) omtrent 1350. Andre Personer ere

---

[1]) Ravn anfører (i Prolegomena til Joh. Michaëlii Corvini Heptachordon Danicum, 1646): Ludum enim quendam instituerant, qui adhuc in Gothlandia inter ludos Julios celebratur, cujus una stropha, totius alioquin ludi contextu in regis contemptum sarcastice composito, ad hunc sonat modum:

> Bettre kand du leicke paa lut,
> Valdemar, med varum luff:
> End som du kand komme hier udt,
> Med varum luff oc möydom.

[2]) Annal. 2, 21.

ligefrem historiske, som Rane Jonsen, og Mindet bevarede sig igjennem flere Slægtfølger. Rane Jonsens Vise omtales i Reformationstiden, nemlig i Bogen om den papistiske Messe 1533, hvor Kantor af Lund siger:

Hammersalve have vi saa megen forsmort,
og ingen Manddom dermed gjort:
jeg vaare tilfreds foruden Mén
at hun var i min Bøsse igjen,
da skulde jeg deraf have Ro og Lise,
og glæde mig saa med Ranes Vise[1]).

Endnu et Kjendetegn kan tages af deslige historiske Visers Værd. Efterhaanden bliver den mindre og mindre, indtil de endelig gaa over i en helt anden Digtekreds, Allegorien (som Fuglevisen om Kong Christian den anden), og næsten alle tabe sig i vandede og aandløse Rim, et aabenbart Bevis paa, at den rette Kjæmpevisetid er uddød. Det er heller ikke usandsynligt, at denne har haft sin störste selvavlende Kraft i den mest bevægede Tid, som en Art Godtgjörelse for Danmarks Lidelser. Denne Kraft tabte sig, da Lidenskaberne lagde sig, og de politiske Forhandlinger afløste den raa Styrke, altsaa allerede henimod Dronning Margretes Dage; og den var saa godt som ophørt, da Visernes Nedskrivning begyndte, för 1500. Hvad der er blevet til efter den Tid, adskiller sig tydelig fra den gamle Vise, selv om det er gamle Æmner der behandles.

Ikke mindre vigtig til at bestemme Tiden og Maaden, hvorpaa Viserne ere oprundne, er Bemærkningen om Visernes Strömning. Hidtil have vi uden videre betragtet dem som vore; men hele denne Digtning er ikke et enkelt Folks Ejendom, men en hel Folkestammes. Kun nogle ere oprindelig danske, en Del ere oprindelig norske, endnu flere svenske, en betydelig Del tyske, og atter andre have meget tilfælles med engelske og skotske. Lignende Samlinger ere til paa Færøsk og Islandsk. Og adskillige Æmner findes endelig i de slaviske Sprog[2]). Det er da ikke saa underligt, at de ere navnløse; mangen Gang vide

---

[1]) D. Mag. 2, 88.

[2]) Norske Folkeviser (især fra Thelemarken), udgivne af M. B. Landstad, 1—5 H. Christiania 1853. Svenska folkvisor, utg. af E. G. Geijer og A. A. Afzelius, 1—4. Stockh. 1814—16. Færøiske Kvæder om Sigurd Fofnersbane og hans Æt, samlede og oversatte ved H. C. Lyngbye. Med en Indledning af P. E. Müller. Randers 1822. Sjúrðar kvæði (paa ny) udg. af V. U. Hammershaimb, i Nordiske Oldskrifter, Kbh. 1851. Færøiske Kvæder, ved denne, i Nordiske Oldskrifter, 1855. Íslenzk fornkvæði ved Svend Grundtvig og Jón Sigurðsson, i Nordiske Oldskrifter, 1854. 1858. 1859.

vi næppe, i hvilket Land og i hvilket Sprog (hvilken Dialekt) de ere blevne til. Det er ikke saa underligt, at der gives saa mange Variationer, forskjellige i Idee, Tankegang, Navne, Udtryk og Rim, thi de kunne, endnu förend de kom til os, have gjennemgaaet en vid Vandring.

Den Undersøgelse, der i det hele gaar ud paa, at søndre hvad der er fælles fra det særskilte, hvad der er oprindeligt fra det udenfra modtagne, kan ikke bringes til Ende, men den er for vigtig til, at man ikke skulde begynde den. Den vil først gaa ud paa Æmerne, derefter paa deres Behandling; den vil om muligt bemægtige sig det hele Kjæmpeviseapparat, om jeg saa maa kalde det, Udtryk, Talemaader, Vendinger, Omkvæd o. desl., og undersøge, i hvilket Tungemaal, hos hvilket Folk, det mest oprindelige findes, og anvende den derved erhværvede Anskuelse paa de enkelte Viser, eller ved en Sønderlemning af de enkelte Viser forsøge at komme til et almindeligt Udslag. I Öjne faldende vil det strax vorde, at en stor, maaske den störste, Del af Viserne ikke er oprunden i Danmark, men er et Laan, og at Oversættelser, Overflyttelser, Omskrivninger, Omformninger ere langt ufuldkomnere, i det Ideen har tabt enten i sin Fylde eller i sin Udførelse, om der end er lagt Vind paa at tilegne sig den, og saa meget som muligt at indstede (lokalisere) den, Jo flere, fra hinanden afvigende, Opskrifter der gives, desto mindre fuldkommen har Bevarelsen været, isteden for at man skulde tro, at mange Overleveringer maatte være en Vinding. Ved denne Drøftning vil der da i vore Samlinger blive adskilligt at bortskjære: alle nyere Forsøg paa at gjengive Oldtidsviser, som Bjarkemaalet, Hake og Krake, Loðbrókarkviða, Jomsvikingernes Vise o. desl., Viser om historiske Begivenheder fra Middelalderen, som bære tydeligt Præg af en senere Tid, som De Longobarders Udgang, Sællands første Befolkning, Visen om Thyre Danebod (Danmark, dejligst Vang og Vænge), Valdemar den tredies Død o. fl. af Laurids Koks Viser, alle Legender i nyere Stil, som St. Knud Konge, St. Knud Hertug, Hellig Anders, alle nyere upoetiske Digtninger, som Danske Kongers Navne og Tal, alle nyere Oversættelser af tyske Sange, som Mester Hildebrand, o. desl., ikke at tale om Viserne om Kong Kristian den tredie, Fru Anne Lykkes Vise, o. desl. Hvad der saa bliver tilbage, hvad der virkelig maa holdes for en Kjæmpevise eller Folkevise fra Middelalderen, maa give sig tilkjende ved en viss Overensstemmelse eller Enhed, ved visse Egenskaber, der tilsammen udgjöre Visernes Ejendommelighed. Literaturens Historie, hvis vigtigste Formaal er at vinde Resultater, kan ikke udvikle alle disse Enkeltheder i Æmnet og Formen, den maa lade sig nöje

med at opfatte Enheden i Almindelighed og at dvæle ved de store Grupper.

50. Kjæmpevisernes Ejendommelighed. Som episk og lyrisk Poesi. Den poetiske Stil. Sproget. Versearter. Rimet.

For ad den næmmeste, i det mindste sikkreste, Vej at komme til Kjæmpevisens Ejendommelighed, er det tjenligt at gaa ud fra den ældste islandske Poesi. Kjæmpevisen kan nemlig betragtes som en Fortsættelse deraf i en enkelt Retning, og kan nærmest sammenlignes med nogle af de Eddiske Sange i fornyrðalag. I nogle af hine Sange, f. Ex. Hamarsheimt, finder man de nærmeste Forbilleder. En ældgammel nordisk Digtning, hvori, som i al Poesi, det almenmenneskelige forbinder sig med det folkelige, er bleven fastholdt, og har i sin ejendommelige Form næsten udelukkende udviklet sig igjennem Middelalderen. Det er Romancen, det vil, efter J. L. Heiberg, sige: den første umiddelbare Enhed af episk og lyrisk Poesi. Ellers kunne episk og lyrisk Poesi være adskilte, her ere de forenede, og Öjemedet viser sig undertiden som didaktisk. Dramatisk bliver Fremstillingen aldrig uden i enkelte forbigaaende Yttringer. Episk er Romancen ved sit Æmne, lyrisk ved sin Form. Det er hverken en Elskovssang eller en Drikkevise, en Klagesang eller en Nidvise; den udtrykker hverken Beundring og Betagelse af den elskedes Skjönhed, eller Begejstring af Drikkens Virkning, eller Klage eller Nid og Spot, uden i en Handling. Handlingens episke Element er det første, Handlingens Virkning er det andet; lyrisk virker den ved Indtrykket paa Personerne hist og her, lyrisk klager eller jubler den især ved sit Omkvæd. I begge Elementer lægger den en stor Simpelhed og Enfoldighed for Dagen; just deri yttrer den sin störste Ejendommelighed og øver den sin störste tiltrækkende Kraft. Handlingen gives aldrig fuldstændig i alle sine enkelte Dele og Led; den overspringer alle Mellemled, og giver kun i store Spring det mest fremtrædende, og overlader Tilhørerne at udfylde alle Mellemrum. Den vækker Følelsen ved enkelte, ofte endog afbrudte, Udraab, og overlader Tilhørerne at lade de i Bevægelse satte Strenge klinge videre i Sjælen. Det er ikke Fiolinens eller Flöjtens sammenhængende, i hinanden overströmmende og sammensmæltende Toner, men Guitarrens, der anslaar Akkorder, som Sangen supplerer; Sangen er Bevægelsen i Tilhørerens Sjæl. Romancens Virkning i sin afbrudte Form er derfor stor igjennem alle Tider paa alle Aldere og Slægter, thi den udtömmer ikke Æmnet, men giver Anled-

ning til Selvbeskjæftigelse og Selvdigtning, og tiltrækker ikke blot ved Æmnets enfoldige Behandling, men ogsaa ved Formens Ensformighed og Sprogets jævne Naturlighed. Naar den en Gang har ophørt at være, vorder den aldrig mere til; ingen Kunstdigtning kan gjenføde den uden ved Efterligning; og jo nærmere denne Efterligning kommer den gamle Enfoldighed, desto större er dens Virkning, som i Evalds Liden Gunver. Lige langt fra de vandede Beskrivelser i de saakaldte Digte fra Tiden nærmest efter Reformationen, som fra den nyere Digtnings pragtfulde Ordfylde eller udtværede Omskrivninger, have disse Viser, uagtet alle de Trængsler og de Stød, de paa Vejen til os have lidt, indtil den Dag i Dag i Indhold og Form bevaret noget fortryllende, som ingen Modgang har kunnet udslette. Det er gamle Minder, Barndomsminder, der igjennem dem tale til os. Naar vi længe have været fra dem, og vanket om i Kunstpoesiens Egne, og vi nu komme tilbage til dem, saa virke de paa os med deres Tone, deres Klang, deres forældede men melodiske Sprog, og deres inderlige Sammensmæltning af Ordene og Melodien, som hine Hjemmets Toner, dem ingen kan høre uden at smælte. Ligesom Rousseau ikke kunde se Singrönt (la pervenche) igjen, uden at den opvakte Mindet hos ham om alt hvad han havde fristet og levet, og ligesom man i Frankerig maatte forbyde at spille Sveitsermelodier, af Frygt for at Sveitsergarden, greben af Hjemve, skulde svigte sin Troskabsed, med samme Trylleri virke disse Viser paa enhver, ved hvis Vugge Modersmaalet lød i sine huldeste Toner. Det er derfor et naturligt Ønske og et velgrundet Krav, at alt hvad der i deres ædle Simpelhed er forvansket, alt hvad der i deres rene Harmoni er forstyrret, naar de engang skulle gjengives den danske Almenhed, den ædleste Del af Folket, det i Purpur og det i Kofte, maa føres tilbage til sin oprindelige Renhed, saaledes at intet i Ideens Udførelse savnes og intet er tilovers, saa at der intet findes, som kan fordunkle eller forvirre den, og intet savnes, som kan give den hele sin Gjennemsigtighed og Klarhed.

For at bidrage dertil, betragte vi noget nöjere Visernes indre og ydre Ejendommeligheder.

Det er, som vi have bemærket, en episk Fremstilling, der giver Begivenheden i sine simple, stærkeste Hovedtræk, med rolig fremskridende Gang, afbrudt af store Spring, „en energisk Fremstilling“, oplivet med Dialog, sædvanlig uden Angivelse af den talende, med Handling uden Allegori, Beskrivelse uden søgte Prydelser, en simpel Sang uden Triller og Kruseduller. F. Ex. Elveskud: Hr. Oluf rider ud i den tidlige Morgenstund for at møde sin Brud; Elvepigerne danse i Taagen; Elvekongens Datter lokker ham med sin Elskov, og da han ikke vil følge hende, slaar hun

ham mellem Hærde; han rider hjem med Døden paa Læben. Hr. Olufs Broder rider Bruden imøde; medens Dødsklokkerne lyde, føre de hende til Brudehus. Brudgommen er der ej, og hun spørger efter ham ved Brudebord. De føre hende til Brudeseng med Hr. Olufs Broder, men Smaadrengen forkynder hende Svigen, Hr. Oluf ligger paa Baaren. Hun vil se hans Lig, og kysser ham til hendes Hjærte brast. Sangen er ude. Allerede i Visens Begyndelse lyder den sörgelige Slutning. Hagbard og Signe: Hagbard drömmer, at han var udi Himmerig med Signelil i sin Arm, og de fulde igjennem den Sky; det tyder begges Død. Saa følger den historiske Udvikling. Beskrivelsen er over al Maade ukunstlet og simpel, og gjör derved den störste Effekt; den vil skildre det hurtige Ridt, og dvæler ikke ved Ridtet selv, men giver kun Begyndelsen og Slutningen, som Kong Valdemars hurtige Ridt:

Der han red over Randbølhed',
da fulgte ham femten Sven';
da han kom til Riber Bro,
da var den Herre allen'.[1]).

Den skildrer den afmægtige Dødning, der vandrer til sin elskedes Bur. Aage og Else:

Op staar Ridder Hr. Aage,
tager Kisten paa sin Bag,
saa lakker han til hendes Bur,
sig selv til megen Umag.

Han klapped paa Dören med Kiste,
fordi han havde ej Skind;
du, stat op, Jomfru Else!
og luk din Fæstemand ind[2]).

---

[1]) For at tydeliggjöre Modsætningen til den nyere Kunstpoesi, har man, som bekjendt, sammenlignet dermed Frimanns:

Mer ilende flöj Pilen ej
i Luften hen fra Buens stramme Sene,
end Axel paa sin længselsfulde Vej
flyr hastende forbi dens ønskte Milestene.
Sin raske Fod den stolte Ganger hæver,
den grönne Hede flyr og ved hans Fodslag bæver.

Her flyer Alting, men Axel selv bliver ligesom borte i al denne Flugt.

[2]) Man har dermed sammenlignet Niels Weyers „disparate (og desperate) Skjönsnak“:

Zephirer standse med at vugge
den nye indslumrede Natur
en hellig Nat — hvert Straa mon dugge,
og Gejsten gaar til hendes Bur.

Til Visernes poetiske Stil hører især Gjentagelsen. Den viser sig dels derved, at de samme Udtryk under de samme Omgivelser tit og ofte vende tilbage: han red sig under Ø; hun var vel svøbt i Maard; han axlede sit Skind; dels tjener den til at forstærke Beskrivelsen: de baardes i Dage, de baardes i tvaa, hvorved den langvarige Kamp levendegjöres; og hvor tit har man ikke beundret det svævende i Elvernes Dans, i hvilken Öjet ikke ser andet end Taager, der forenes og adspredes, saa at

Der danse fire, der danse fem.

Denne Gjentagelse med nogen Variering gaar ogsaa over i Stroferne. Hagbard og Signe:

Og alle da sade de skjönne Jomfruer,
og sydde hver som de kunde;
alt sad Hagbard Kongens Sön,
han havde sin Naal i Munde.

Alle da sadde de skjönne Jomfruer
og snakked hver som torde;
alt sad han ungen Hagbard,
kaste ud Dyr paa Borde.

Forener sig med denne Gjentagelse Modsætningen, fremkommer der en Art rhetorisk Figur af en vidunderlig Virkning. Aage og Else:

Det var Ridder Hr. Aage,
han red sig under Ø,
fæsted han Jomfru Else,
hun var saa væn en Mø.

Fæsted han Jomfru Else
alt med saa meget Guld —
Maanedsdagen derefter
laa han i sorten Muld.

Liv og Afvexling fremkomme ved den Maade, hvorpaa den dramatiske Form, Enetale og Samtale, blandes med den episke. I Den fattige Riddersvend (Molbechs Nr. 6) begynder Elskeren med Enetale:

Med Knokler klapped han paa Dören,
han mangled baade Kjød og Skind;
„du tøver, Jomfru Else, förend
din Fæstemand du lukker ind."

(Efter Morgenposten 1788 i Udv. Viser 5, 139. I Niels Weyers Digte, udg. af Rahbek 1800, er Omskrivningen ikke optaget.)

Jeg tjente mig udi Grevens Gaard, og vel udi otte Aar,
aldrig jeg förre det vidste, det Greven han Dotter aa.

Aldrig jeg för det vidste, at Greven han Dotter aa,
för om en Paaske Morgen, hun skulde til Kirke gaa. o. s. v.

og han skildrer saaledes, i det han taler med sig selv, sin voxende stumme Kjærlighed, indtil den episke Fortælling begynder, der atter afbrydes af deres Samtale (jf. Begyndelsen af Alvíssmál, hvor Dværgen aabner Scenen med en Monolog, der siden gaar over til en Samtale imellem ham og Thor). Brudgommen, der ej torde ride over Bækken (Molbechs Nr. 14), ender med en Samtale, som stolt Sidselil træffende slutter med Spotten over den vordende Munk, der aldrig vil komme til hende mere:

Falder din Vej her nogen Tid frem, og stilles da den Bæk,
haver jeg ikke Oste, foruden to, du faar dem i din Sæk.

Saa betagen er Digteren af Handlingen, at han ingen Tanke har for Stedet og dets Omgivelser, saa at man næppe véd, til hvilket Land og Folk den hører, og naar der ikke just tales om Danmark i Almindelighed, synes det ogsaa at være ham meget ligegyldigt. Skildrer han Naturen, saa sker det ogsaa i de alleralmindeligste Udtryk, saa at der ikke kan tænkes nogen större Modsætning til de nyere Romanskriveres Manér, der ikke kan lade sin Helt se paa en Egn, uden at give en vidtløftig, aldeles unyttig, Beskrivelse over den. Selv Skildringen af Personen er efter vore Forestillinger særdeles mager; den gaar kun ud paa Klædningen, altid i de samme Udtryk, og paa Karakteren, givet i et eller andet Tillægsord; og heri nærmer Romancen sig den oprindelige korte Saga. Om nogen er god eller ond, det giver sig tilkjende i hans Handlinger; Møen er altid væn, men hvor stor hendes Skjönhed er, ses kun af den Kjærlighed hun fremkalder.

Kjæmpevisernes Sprog kan i Almindelighed ikke bestemmes. Nærmest er det Overleveringens Tidsalder, altsaa fra en senere Tid, end Middelalderen; men da det oprindelig har tilhørt denne, har Overleveringen i den Bevidsthed, at det var noget gammelt den gjengav, bevaret adskillige ældre Levninger, mere eller mindre forvanskede. Ved Nedskrivningens Egenheder ville vi ikke dvæle. Den lider af to Yderligheder: ubillig Udeladelse af fornødne Bogstaver, Helten for Hælften, og urimelig Opdyngning af overflødige Bogstaver, Lifvet (af Lif) for Livet. Herved vil enhver, der kjender Ordet, vide at hjælpe sig til Rette. Andre ere bekjendte ældre Anvendelser af Bogstavtegnene: v for u, som Lyvs for Ljus. Slige Ting ere snart lærte, og foraarsage da ingen Vanskelighed, skjöndt Bevaringen af dem heller ikke er til nogen Nytte. Hvor Sprogovergangene krævede det, ere de oprindelig

haarde Medlyde blevne til bløde: takæ, tage. Heller ikke det gjör nogen væsenlig Forskjel, og har ingen særdeles Indflydelse paa Lydsystemet. Dette bliver derimod Tilfældet ved Selvlydenes Overgange, tildels i Forbindelse med de efterfølgende Medlyde. Iagttagelsen maa her dvæle ved to Tilfælde: den korrekte Udtale og Gjengivelsen af Dialekten eller den daglige Tale; og til at opfatte begge i deres Overgange hører et særeget Studium. Nogle Exempler ville imidlertid oplyse, hvilken Indflydelse disse Forandringer kunne have, især paa Rimet: daa (da), fraa (fra), vaare (vare), igén (igjen, rimet paa tren, Sten), at søme (sömme), Tjald (Telt), hure (hvor); tjuge, tjuve (tyve), at bide (bie), at skjøde (skjøtte om), Lethre, Ledre (Lejre), Høve (Höje, isl. haugar), Øven (Öjne, isl. augun); himte (hente, isl. heimta), Kølve (assimileret Kølle), Helled, Hellede (udvidet for Helt, Helte) o. s. v. Kjönnet er sædvanlig det gamle: Sanden (Sandet), min Skjold (mit Skjold), Savnen, som der gaar Savnen fraa (Sagnet). Ved Navneords Böjning er Ejeformen paa —s indtraadt overalt, dog med adskillige Levninger af den gamle Böjning: Dødsens, Fruerstue. Ligesaa af Hensynsformen: i Hende (ihænde), med Liste, paa Sande. Flertallet har en Del af det ældre Sprogs Egenheder; den ny Endelse paa —r er endnu ikke kommen til: Handske (Handsker), Stykke (Stykker), den ældre Omlyd er bevaret: Lod, Lødder (Lod, Lodder, isl. hlutir). Af Stedordene findes adskillige gamle Levninger: af jeg Eieformen min, styret af til; telig (isl. þvílíkr, deslige, saadan). Den daglige Udtale kommer frem i Rimet: i alle di (i alle de eller dem). Ligesaa ved Tillægsordene: saar (saaret, isl. sárr); Endelsen paa—r: fødder (født), Ungersvend. Omlyd i Gradsforhöjelsen: favr (fager), fejrest. Gjerningsordene staa paa Overgangen fra det ældre Sprog til det nyere. Anden Person har den gamle Endelse paa t: du vilt, du skalt; paa st: du vedst, du vogst. Nutider paa en Stavelse: aa (ejer), and (ynder), blæs (blæser), skin (skinner); men især have Datiderne ældre Former; Datider paa to Stavelser, der nu ere udvidede; at tro, tróde; at bo, bódde; at te, téde; at fly, flýde; med en Medlyd: at skinne, skinde (skinnede); at snöre, snörde (snörede); at leve, lefde (levede); at bygge, bygde (byggede); at hevne, hefnde (hævnede); Datider paa to Stavelser, der nu ere forstærkede: at vende, vende (vendte) vend; at sende, sende (sendte), send; at glide, glidde (urigtig skrevet glide, gled, f. Ex. hanum glide, d. e. glidde, Sværd af Skede); at gledis, gleddis (glædtes); at vredis, vreddis (vredtes); Datider paa to Stavelser, som nu ere forlængede, i Ord med st, ft, tt: at kaste, kaste (kastede), kast; at fæste, fæste (fæstede), fæst; det koste (kostede); mig lyste (lystede); ligesaa løfte (løftede); jætte (jættede), flytte (flyttede); Datider paa to Stavelser,

der nu ere forkortede: stige, stigde (steg); vige, vigde (veg); lide, lidde (led); tie, tagde (tav); tvinge, tvingde (tvang); lade, ladde eller ladte (lod, f. Ex. mit Liv der over jeg ladte); med Omlyd, der ogsaa er bleven tilsidesat: at velje, valde (valgte); at dvelje, dvalde og dveldis; at kvelje, kvelde (kvalte); at berje, baarde; at sette, sette (for satte, isl. setti); at dylje, dulde (dulgte); at hylje, hulde (tilhyllede); at følje, fulde (fulgte). Datider paa e n Stavelse igjennem alle Klasser, med den gamle Flertalsböjning, hvorved Flertallet undertiden bliver lig Nutidens: at finde, fand (fandt), funde; at nemme (lære), nam, numme; at skelve, skalv, skulve; at stinke, stank, stunke (f. Ex. saa vide stank hans Blod); at gaa, gik, ginge; at faa, fik, finge; at holde, hold (holdt), hulde; at hugge, hug, hugge; at trine, trén; at veje (fælde), vog. De gamle Tillægsformer ere beholdte: Nutidens paa —s: gangendis; Fortidens paa —n: dreben, slagen. Biordene have sine gamle Endelser: paa —e: dyre (f. Ex. Fred skal man dyre kjøbe); paa —le: sidle (silde). Bindeordene ligesaa; det (isl. þat) staar for at, f. Ex.

> Hun slo hannem mellem Hærde,
> det han fald neder til Jorde;

for di og thi afvexle:

> Han klapped paa Dören med Kiste,
> fordi han havde ej Skind;

for det upersonlige der findes ogsaa (ligesom i Svensk) det:

> Jeg giver eder saa godt et Sværd,
> det kom (for: der kom) aldrig sligt i Herrefærd.

Ved Orddannelsen haves ikke de nuværende Forstavelser, be, for, er: at hage (behage), at fordre (befordre); at tælle (fortælle), at sömme (forsömme); at hverve (erhverve); eller ombyttes: at forfare (erfare); f. Ex.

> Jeg vil tælle eder Viser og Æventyr.
> Han hverfved det med sin Haand.

(at römme, berömme, t. rühmen) det römmelig Navn (berömmelige).

I det hele taget, kan man vel sige, er Sprogformen ikke stort anderledes end fra 1500 eller derefter, saa at man ikke træffer, uden som Undtagelse, endnu langt ældre Former (som dó for døde, hjó for hug, tótte for tykte), endskjöndt saadanne maa have været i Visen, saavel da den blev til, som i en senere Overlevering, indtil ogsaa de uddøde. Det er derfor især i Ordforraadet, man maatte vænte de fleste og ældste Levninger, der kunde bevare sig her, ligesom de, endog til den Dag i Dag, have bevaret sig i Dialekterne, og først en rum Tid efter bleve

aldeles uforstaaelige. Dette viser sig baade i enkelte Ord og i Talemaader. T. Ex. Fjör og Fæ (Liv og Gods), Styld (Tyveri), Bad (Kamp, isl. böð), Blær (Kampstorm, isl. vígblærr), Ri eller Rey (Anfald, Strid, ogsaa Tidspunkt, isl. hríð)
Sved eller Svede (Blod, isl. sveiti)
Ønsketid (Ungdom, lig Øsketid? jf. isl. œska)
Linde (Bælte, isl. lindi).
Spord (Hale, isl. sporðr).
Gru (Arnested).
Skraa (Laas, isl. skrá).
Røn (Erfaring, Prøve, isl. raun: store til Navn og lidet til Røn).
Fare (Frygt: derfore har jeg stor Fare).
Fig (Begjerlighed), at fige.
Rakke (Hund).
Gam (Grib).
Flykke (Kjødstykke), Svineflykke.
Lid, Li (Bjærgside: under Lide, isl. hlíd).
Tved (Mark, isl. þveit: under disse grönne Tvede).

gild (gjæv, som kan gjælde, isl. gildr).
skellig (forstandig, isl. skilríkr).
trøst (trofast, paalidelig, isl. traustr).
før (til at gange, isl. fœrr, som kan fare).
bert (klar, skinnende, isl. bjartr),
ysk (i Forbindelsen: ungen yske Svend, efter Syv: som kan ydes og giftes, altsaa lig gjæv).
kyndig (troldkyndig, jf. isl. kunnigr, forkunnigr).
glepsk (gal, gleppisk og ikke klog; galind og glepsker er den Mand, som Gud fratager sin rette Forstand).

at bo (berede, isl. búa: at lade sit Bryllup bo; boen, bon, rede, isl. búinn.
at drabe (formaa, dræbe, træffe, isl. drepa: saa lidet kan det drabe.
maa (befinde sig, isl. mega, sv. må: de maa saa vel i Danmark; jeg vil mig i Morgen udride, og se hure Sivard maa).
at skire (døbe, isl. skíra: jeg Bisper fire befol i Riget at lære og skire).
at minde (kysse, isl. mynna).
at trude, trudne (svulme, slaa ud, at þrútna).
at sæde (betyde, isl. sæta: den Dröm hand haver at sæde).
at gelde, gjald (lyde, raabe, isl. gella, gjall).
(at læste) læst (slaa, saare, isl. ljósta).
at donne (dunre: det donner under Ross; han lod ad Vejen donne, isl. dynja).
at lonne (komme efter, lunte? hun lod fast efter lonne).

Allehaande Smaaord, Forbindelser og Talemaader:

e, ee, jo (altid, eller kun forstærkende, isl. æ: Hesten i saa hvid; han hug i saa fast; jo to saa herlige Mend).

genisten, gensten (strax, nylig: der Norge var falden mig genisten fraa).

under Ø (Fastlandet eller Stranden, som var mest bebygget, modsat Øerne: Vendil under Ø, Vendsyssel; Kloster under Ø; han red sig under Ø; det regned under Ø).

at tage til (begynde).

at blive død (at dø: for min Haand bleve de døde).

at tie quer (tie stille, isl. kyrr).

at ride igén (imøde).

at give Giem, tage til Gemme (agte paa, isl. gaum: han tog det Ord til Gemme).

at vide nogen en Bön.

Ordet Vise, isl. vísa (en Strofe), t. weise (Melodi) er for Norden det sædvanlige Navn for det sangbare Digt. Men den nyere Talebrug har optaget fremmede Navne til at adskille de to Arter, som vi her sysselsætte os med: Romancen og Balladen. Romancen omfatter en hel Handling med dens Momenter. Forbindes flere, saa at de tilsammen danne en Begivenhed besungen i flere Romancer, saa fremkommer en romantisk Cyclus. Balladen udhæver og dvæler kun ved et Hovedmoment af Handlingen, ikke ved dens enkelte Dele, ligesom ved Handlingens Midte eller Höjdepunkt; den antyder kun hvad der gaar forud og følger efter, og bliver derved til en Skildring, der kan kortes af eller spindes videre ud efter Digterens Lune.

Om dens Form maa vi atter hente Oplysning ved at gaa tilbage til Oldtiden. Vi finde den der kvædet (paa Island reciteret), og ledsaget dels af Instrumenter, dels af Dans. Det sidste var hyppigst, i det mindste have vi kun ufuldstændige Efterretninger om Musikken og musikalske Instrumenter. Dans derimod eller Danseleg (dansleikr) var fra den ældste Tid almindelig og omtales ikke sjælden i Sagaerne; og i Sturlúngasaga forekommer et Sted, fra Slutningen af Fristatens Tid, der tydelig angiver dens Forbindelse med Visen, Visen selv kaldes en Dans. Gissur Jarl sluttede Forlig med Thord Andresson og hans Brødre; han lod deres Vaaben tage fra dem, og bød dem følge sig. Thord talte med en anden Mand om sin Skjæbne, og udtrykte sin Frygt: jeg vil blive dræbt, men mine Brødre ville faa Fred; ok þá hrökkti þorðr hestinn undir sèr, ok kvad dans þenna við raust:

mínar ero sorgirnar þúngar sem bly [1]).

---

[1]) Sturlúngasaga 3 eller síðara bind. fyrri d. 1818, S. 316—317.

Paa Færøerne stadfæstes dette endnu den Dag i Dag ved Dansens Forbindelse med Afsyngningen af gamle Sange eller Kjæmpeviser og ny Spotteviser [1]).

Den jævne rolige Dans, modsat Springdansen (t. umgehender Tanz eller Ringeltanz, fr. carole, modsat t. Reigen, fr. espringale), der i Almindelighed bestod i visse tilbagevendende Bevægelser, maa have været saa simpel som den vil, en Ting er klar, at der i den maa have været Fodmaal og Takt, og med Visen, der paa en Gang var bestemt til at synges og danses, maa det samme have været Tilfældet. Men begge have været simple, en jævn let fattelig Melodi med stærkt fremhævede Taktslag, og Ordene maa have været indrettede efter Musikken eller Sangen. Om en Stavelse er lang eller kort eller svæver imellem begge, bestemmer Prosodien; men hvor lang eller kort, bestemmes ved Rhythmen eller Stavelsernes Forbindelse i Takten, eller ved Rhythmen bliver Stavelsekvantiteten til Stavelsemaal, og Længdens Maal, totidig, tretidig o. s. v., bestemmes ved Taktnöglen [2]). Hver Fod svarer til en musikalsk Takt, bestaar derfor ikke altid af lige mange Stavelser, ligesom den musikalske Taktafdeling ikke bestaar af lige mange Noder. Man maa ikke tælle Stavelserne; den gamle Regel, at en lang Stavelse gjælder det samme som to korte, har her intet at sige, der kan ligesaa godt staa fire korte for en lang (fire Fjerdedele for en hel Node o. s. v.). Takten bestemmes ved Nedslag og Opslag. I Følge det nordiske Sprogs trochæiske Natur (med Tonen paa Grundstavelsen) falder den störste Længde i Nedslaget, i den første Stavelse. Den saakaldte Maalfylding (målfylling), der svarer til den musikalske Optakt, vilde anvendt overalt forvandle Fodmaalet til jambisk, men den har ingen saa almindelig Anvendelse som i vore Digte. Den kan staa i Begyndelsen af hver musikalsk Sætning, altsaa ogsaa i Midten af Verslinien og bestaa af flere Stavelser, saasom:

Og) det var | alle de) Fugle | smaa.
Nu Høgen sidder i Egetop.

Jeg) lagde mit | Hoved til | Elver | höj,
mine) Öjne de finge en Dvale.

Foruden dette Sted har jeg anført flere om Dansen paa Island i mine for adskillige Aar siden holdte Forelæsninger over den Islandske Literaturs Historie. Udg. 1863.

[1]) Lyngbyes Færøiske Kvæder. P. E. Müllers Indledning, S. 8—10. 14. 37, og om den islandske Sang Vikivaki tillige Weinhold, Die deutschen Frauen in dem Mittelalter, S. 208.

[2]) Jf. Apels Metrik. 1, 421.

Takten er lige, $\frac{4}{4}$ eller $\frac{2}{4}$, eller ulige, $\frac{3}{4}$, $\frac{6}{8}$, hvorved Sangen faar et forskjelligt Udtryk:

Maëstoso

Der bor en Bonde ikke langt herifraa

Andante

Der bor en Bonde ikke langt herifraa.

Kjæmpeviserne have en dobbelt Strofebygning. De have, efter J. L. Heiberg, „Strofer af to eller fire Verslinier. I første Tilfælde rime begge Verslinier med hinanden; i andet Tilfælde kun anden og fjerde.“ Altsaa i første Tilfælde:

Og hør du, Agnete, hvad jeg siger til din:
vil du vær' allerkjæreste min?

eller

Hr. Bugge han bygger op Hald med Ære,
han agter den ikke i fremmed Mands Være.

I andet Tilfælde:

Svend Felding sidder paa Helsingborg,
og roser sig af sin Færd,
han var sig baade mild og blid,
han gjorded sig med sit Sværd.

eller

Ravnen flyver om Aftenen,
om Dagen han ikke maa;
den skal have den kranke Lykke,
den gode ikke han faa.

Der har været ulige Meninger om Afdelingen af det islandske fornyrðalag, om man skal skrive hver rhythmisk Periode i sin Verslinie, eller af to sammenhørende Perioder danne en Linie, hvilket jo i Grunden er ligegyldigt. Dersom man behandler Kjæmpevisen paa samme Maade, saa har man i

Hr. Bugge han bygger
op Hald med Ære,
han agter den ikke
i fremmed Være

et fuldstændigt halvt otteleddet fornyrðalag, saa at to saadanne Strofer danne et helt. Og paa lignende Vis har man i

Svend Felding sidder
paa Helsingborg,
og roser sig af sin Færd

et halvt sexleddet fornyrðalag. Uden Tvivl gaar da den ældgamle eddiske Sangvis igjen i Maalfyldingen og denne ensformige,

men dobbeltartede Strofebygning, der kun ved Enderimet adskiller sig fra den gamle [1]).

Hermed forbinder sig Gjentagelsen, som uden Tvivl staar i Forbindelse med Vendingerne i Dansen, og derved bliver til en Slags Vexelsang; f. Ex. naar Slutningen af den første Verslinie gjentages:

De slog over hende Kaaben blaa,
Kaaben blaa,
de løfte hende paa Ganger graa.
Og saa vel da forganges min Angst.

De red saa listelig over den Bro,
over den Bro,
de hørte ikke Hest eller Hestesko.
Og saa vel da forganges min Angst.

Eller naar den anden Verslinie gjentages efter Omkvædet, som;

Og hør du, Agnete, hvad jeg siger til din:
vil du vær' allerkjæreste min?
Haa, haa, haa!
Vil du vær' allerkjæreste min?

Eller, hvilket er meget jævnligt, Halvparten af den første Verslinie gjentages tilligemed hele den anden; som

Hr. Bugge han bygger op Hald med Ære,
han agter den ikke i fremmed Mands Være.
De ride saa frit gjennem Danmark.
Hald med Ære,
han agter den ikke i fremmed Mands Være [2]).

Der findes nogle Afvigelser fra hine to Versearter, men de ere sjældnere, og tildels senere. Svend Vonveds Vise har fire Verslinier, hver to og to rimede sammen:

Svend Vonved sidder i Bure,
han slaar Guldharpen prude;
han slaar Guldharpen under Skind,
hans Moder kom der gangendis ind.

Haagens Dans forkorter anden og fjerde Verslinie:

Kongen han sidder i Ribe,
han drikker Vin;
saa byder han de danske Riddere
hjem til sin.

Ramunds Vise, Danmark dejligst Vang og Vænge o. fl. have nyere Versebygninger.

Disse Forandringer uagtet viser denne Folkepoesis formelle

---

[1]) Min Afhandling om Völuspá i Annaler for nordisk Oldkyndighed 1840—41, S. 61—64.

[2]) Jf. Sören Povelsöns Prosodia Danica, S. 535.

Karakter sig derved, at den stedse sammenrimer to ensartede Vers. Ligeledes falder altid den musikalske Periode sammen med den sproglige, det vil sige, den slutter Tanken eller et Led af denne med hver Verslinie, medens Kunstpoesien viser sig i sin fulde Glans i Strofens Bygning [1]).

Rimet er naturlig oprundet hos alle Folk, men Brugen er forskjellig [2]). Det findes, som bekjendt, ikke sjælden hos de klassiske Digtere, men Anvendelsen var tilfældig, og afhang især af det livlige Udtryk (f. Ex. i Horatses

Dulce ridentem Lalagen amabo,
Dulce loquentem);

i Middelalderen var det jævnligere. I Norden findes det fuldstændig i sine tre Arter: Bogstavrimet, Linierimet, Enderimet; men Kjæmpeviserne have kun det sidste. Bogstavrim forekomme vel i Viserne, ligesom andensteds, men kun tilfældig; Linierim findes ikke; Enderimet forekommer derimod regelret, ikke blot som i Islandsk eneherskende, i to paa hinanden følgende Linier, men ogsaa vexlende i første og tredie, anden og fjerde. Det er jævnligere mandligt end kvindeligt, og anvendes kvindelige, saa bruges de uden videre blandede med mandlige. Grunden har vel været, at det oprindelig har været stumpt (mandligt), saa at selv det klingende (kvindelige) under Sangen har været afstumpet, og dets fulde Brug egenlig tilhører Kunstpoesien [3]). Dette Rim bestaar atter, ligesom hos andre Folk i Middelalderen, af to Arter, der bruges i Flæng: det ufuldkomne (assonerende, Assonans), hvori enten Selvlydene stemme overens, men ikke Medlydene, der kun ligne hinanden, som fram og rand, eller Medlydene stemme overens, men ikke Selvlydene, som stærk, Mark, at vrekke (hævne), tilrygge (tilbage); og det fuldkomne (konsonerende, Konsonans), hvori der, som nu, er fuld Samklang.

Total Uoverensstemmelse derimod ophæver alt Rim, og naar sligt findes i Viserne. nødes man til at antage, at det maa være en Følge af Tidens Slid i en mangelfuld Overlevering; saa meget mere, naar det klart ligger for Dagen, at jo længer Overleveringen gaar tilbage, desto nöjagtigere blive Rimene, jo længer den rykker frem, og jo skjødesløsere den bliver, desto ufuldkomnere.

---

[1]) Jf. Diez, Poesie der Troubadours, S. 88—89. Ferdinand Wolf, Ueber die Lais, Sequenzen und Leiche. Heidelberg 1841. S. 74—75.

[2]) Stoud Platou skrev Kort Undersøgelse om Rimenes første Opkomst og Uddannelse, især hos vore nordiske Forfædre, i Minerva for 1802, men har ikke faaet noget ud deraf med Hensyn til dets Opkomst.

[3]) Jf. Ferdinand Wolf, Ueber die Lais, S. 171.

Ja, naar det kommer for Dagen, at man, ved at gaa endnu længer tilbage, til den Tid da Visen rimeligvis blev til, stedse vinder flere og flere fuldkomne Rim, saa er det rimeligt at antage netop dem for ægte. Naar der hos Vedel i tredie Vise om Rosmer Havmand, 2den Str., rimes:

Rosmer løber i Havet ud,
og monne min Kaanst ikke due;
alle de Skib velte hand til Grund,
de vaare vel sju sinde tiűe,

saa er det i Udv. Viser 1, 229 blevet til: due og syv Sinde tyve. Derved gaar Rimet tabt; det oprindelige var: duge og tjuge. Naar Syv har: halfminde (hálfu minni), hvilket rimer paa Tinde, saa staar der i Udv. Viser: mindre. Baade hos Vedel og Syv staar mindste, rimet paa finde, menes ikke ogsaa der minde (mindre, anden Grad for tredie), o. s. v.

Syv har ensteds:

hun kjendte saa vel hans Snild,
thi det er en Kjæmpesed;

i Udv. Viser er Snild rettet til Sned; Udgiverne have ment det samme som vi, men ikke gjennemført det. Men er man først en Gang bleven opmærksom derpaa, vil man i mangfoldige Tilfælde finde, at der, ved at indsætte en ældre Udtale og ældre Ord og Former, fremkommer Rim hvor der intet er, og Konsonans hvor der kun er Assonans; og hvor det ikke finder Sted, ligger maaske Grunden dertil ikkun i, at Visen er oversat fra Svensk eller Tysk, saa at hyppige slette Rim kan blive et Middel til at skjelne Oversættelser fra Originaler. Naar to rimes paa fra, drog paa hug, Falsk paa Hals, saa blive Rimene gode ved at tage de ægte Former: tvaa og fraa, dro og hjo, Fals og Hals. Naar sove rimes paa Bue, Skove paa Lue, saa viser det hen til de islandske Former bogi (Baave), logi (Laave). Naar af god Hue rimes paa Skove, i Gem paa i Søvene, saa viser det hen til det svenske Rim: i hogen, i skogen; i göm'n, i sömn. Er det nu afgjort, at Rimene ere forvanskede, saa maa det overhovedet være rigtigt at restituere dem selv ved Gisning, især da de rette andensteds forekomme; altsaa for til mig at sætte til min, naar det rimer paa Vin, hvilket virkelig findes; for sin Høg og sin Hund at sætte sin Høg og sin Ljud (Horn), naar det rimer paa Brud, da derved baade Rim og Mening bevares; ja for

Hr. Oluf rider om Votte,
men lysen Dag ham tøgtte

at indsætte

Hr. Oluf rider om Votte,
men lysen Dag ham totte,

da denne fuldrimende Form findes baade i det gamle Sprog (isl. þótti) og i Dialekterne. Disse Læsemaader ere absolut ægte, hvad enten de i nogen Tradition eller i noget Haandskrift ere til eller ej. De maa optages. Baade Rimet og Sproget kræve dem.

Omkvadet eller Omkvædet svarer til det islandske stef og stefjamál, men er af mindre Omfang. Det er enkelt, i Slutningen, eller dobbelt, baade i Midten og Slutningen af Strofen. Stundum er det kun et Udraab, som haa, haa, haa! men i Almindelighed en Sætning. Der er Forskjel imellem det og Visen, baade i Indhold og Form: Visen er episk-fortællende, Omkvædet er lyrisk-reflekterende; Visen har sit Fodmaal og sin Verseart, Omkvædet er rhetorisk Prosa, der først ved at synges faar sin Rhythme.

Om Omkvædets Oprindelse, Formaal og Forhold til Visen ere Meningerne delte. „Det staar sjælden, siger J. L. Heiberg, i nogen Forbindelse med Romancens Indhold, men har blot en musikalsk Bestemmelse; undertiden dog, som i Elveskud (der handler om Elvedansen): men Dansen den gaar saa let gjennem Lunden". Ferdinand Wolf, der oplyser, at der af Omkvædet findes Spor i den klassiske Oldtid, og at det især i Middelalderens latinske Poesi forekom jævnligere og regelrettere, jo mere Rimet uddannede sig, antager, at det opkom af Folkets eller ved Kirkesangen af Menighedens Deltagelse, i det man gjentog enkelte Ord, Vers eller hele Strofer i Kor, eller i Sangerens Pauser svarede ham i et Tilraab, der udtrykte Folkets ved det foredragne opvakte Stemning, Bifald, Afsky, Glæde, o. s. v., hvilket siden blev til almindelig staaende Formler eller til konventionel Acclamation, især ved Kirkesange, Krigssange o. s. v. Det er derfor saa gammelt som Viserne selv [1]). Dette passer dog bedre eller ligesaa godt paa Gjentagelsen, som paa Omkvædet selv. Geijer henfører dets Indhold til tre Slags: „enten gjenkalder det Hovedpersonen, Hovedbegivenheden eller en vigtig Del i Beretningen, eller det udtrykker i Almindelighed en poetisk Sindsstemning, eller endnu bestemtere den særegne Følelsens Stemning, som i Visen er den herskende". Paa et andet Sted, hvor han omtaler, at det var ligesom Støtte- eller Hvilepunkt for Sangerens Opmærksomhed, hvorved han kunde ihukomme det hele, og betænke det som skulde følge, tilföjer han, „at det derfor efter sin oprindelige Karakter indeholder noget, som udtrykker og gjenkalder hele Visens Karakter" [2]). (Eller rettere

---

[1]) F. Wolf Ueber die Lais, S. 19—20.
[2]) Fortalen til Svenska folkvisor 1814, S. LXIV.

omvendt, fordi det havde denne Karakter, kunde Sangeren, hvis han behøvede det, gjöre hin Brug deraf). Omtrent lignende er W. Grimms Mening, „at Omkvædet ikke maa betragtes som noget ligegyldigt. Ved Stavelsemaalets ejendommelige Frihed var det fornødent, at der meddeltes Rhythmen en Symmetri og Beroligelse; det skete ved Omkvædet, da det, regelret gjentaget ved hver Strofe, ligesom afrunder enhver af dem, og afslutter den i et bestemt Billede. Men derfor maatte det heller ikke have et ubetydeligt Indhold, og maatte høre til Digtningen selv. Oftere er det saaledes Baggrunden eller Landskabet, foran hvilket Begivenheden bevæger sig; mangen Gang indeholder det Grunden, hvorpaa hele Begivenheden beror, og forklarer Sammenhængen; og snart toner det atter som en Skjæbnens Stemme (ein Ruf des Schicksals)“ [1]). Geijer udvikler fremdeles, at „de gamle skandinaviske Viser staa paa Overgangen imellem de episke og lyriske Udviklingsperioder; de store episke Cykler ere i dem opløste, og de ere fra Gude- og Heltelivet traadte ind i Menneskelivet i Almindelighed, og komme derved til at hvile paa en lyrisk Grund. Og just denne lyriske Natur fremtræder udtrykkelig i en særskilt Egenhed, Omkvædet; thi det hører først og fremmest ikke til Beretningen, ikke til Visernes episke Element, (det fortsætter ikke Fortællingen), men indeholder tværtimod en Reflexion over dette; og den bestandige Gjentagelse i Omkvædets Form og Indhold kan ogsaa kun have et lyrisk Öjemed, nemlig at fastholde et vist Indtryk. Men dette fastholdende, fixerende, af et givet Indtryk, en Følelse, er paa en Gang baade Betingelsen og Endemaalet for al Lyrik“. Omkvædet tilhører derfor Digteren selv; og Geijer modsiger „den Mening, som andre have lagt saa megen Vægt paa, at det skulde være et i Visen indtrædende Kor, da det tværtimod er det mest individuelle i Visen, hvoraf just for en Del fremkommer den Mangfoldighed af Omkvæd til samme Vise, og Sangeren just deri yttrer sig for sin egen Regning, saa at netop Omkvædet mindst af nogen anden kan foredrages“. Dette gjentager han paa et andet Sted: „at Omkvædet i Almindelighed er et Kor eller forestiller en anden Stemme, er en Mening, der af sig selv maa bortfalde“; „derfor er det vel en interessant Egenhed i den nordiske Vise, men aldeles ikke en Egenskab, som følger af Folkevisens Natur, hvorfor man ogsaa hos os stundum træffer Viser, som ere det foruden“ [2]). Herimod kunde vel opstaa Tvivl, naar man betænker, at Omkvædet er i det mindre, hvad

[1]) Fortalen til Altdänische Heldenlieder, S. XXXII.
[2]) Geijers Afh. i Svenska folkvisor, 3, 226. 236—237. 246—247.

Recitativet er i Kantaten, det græske Kor i Tragedien. Peder Grönland bemærker ogsaa imod Geijer: at „begge Dele af Visen ere lyriske, baade Strofen selv og Omkvædet; Musikken bringer Rhythmus ind i dem begge, og sætter den lyriske Intention udenfor al Tvivl. Den første episk-lyriske Del har allerede, uden Musikken og för Musikken, som Sang, saa megen, som Metrum formaar at give; og hvis denne første Del havde fundet sin Thespis, saa vilde det samme være sket i Norden, som i Grækenland (Dramaet vilde være blevet til). Men i Strofens Modsætning, Omkvædet, ligger en endnu tydeligere Stræben efter en dramatisk Virkning". „Lægger man en og samme Person begge Dele af den gamle Sang i Munden, saa at Sangeren antages i begge Dele kun at forestille sig selv, saa vil man snart finde det ledt og kjedsommeligt, hvis man ikke vil drive Spøg med det; men forestiller Sangeren i Reflexionen de nærværende, Folket, og deltage de nærværende maaske tillige virkelig deri ved at synge med, eller ved en anden Vending i Dansen, saa er det noget helt andet, saa ligger der noget uudsletteligt, noget sandt, til Grund, og ved derfra at drage Næring, Saft og Liv kan Tilhørernes Opmærksomhed lige til Enden holdes vedlige"[1]). Paa et andet Sted siger han ligeledes, at „de med Omkvæd forsynede Sange staa paa Overgangen fra den lyriske Poesi til den dramatiske". „Baade den episke Del og den reflekterende ere lyriske; men den første er rhythmisk, den anden i Almindelighed prosaisk, og faar først ved Musikken sin Rhythme". „Denne Duplicitet viser just, at det lyriske ikke vil blive staaende i sin oprindelige Retning, men er i Færd med at gaa over til noget andet, det dramatiske".

---

[1]) Peder Grönland, Ueber alte Volksmelodien der Scandinavier, i Allgemeine musikalische Zeitung, Leipzig 1816, Nr. 35—36 og hans Alte schwedische Volksmelodien, gesammelt von Geijer und Afzelius, für das Pianoforte harmonisch bearbeitet. Copenhagen 1818. Nodeformat. Fortalen. — Fremstillingen forekommer mig ikke overalt lige klar, dette er imidlertid tydeligt: — Man lasse alles gehen, und frage nur nach der Wirkung. Wird der Sänger dafür gehalten, dass er in beiden oder beiderley Theilen nur sich selbst vorstelle, so muss man bald Langeweile, Überdruss, oder, dem zu wehren, Anwandelung zum Spassen empfinden; stellt er aber in der Reflexion die anwesenden selbst, das Volk, vor, ey, so ist es ein ganz anderes Ding, so liegt ein unvertilgbares, ein wahres, zum Grunde, in welchem wurzelnd, und von ihm Nahrung, Saft und Leben ziehend, die Aufmerksamkeit der Zuhörer bis zu Ende hin für jedes Lied wach erhalten werden kann; und das sonst unauflösliche Räthsel, dass diese Lieder gerade in dieser Form das Volk so anziehen, so fesseln konnten, hat seine Lösung gefunden.

Samle vi nu det foregaaende, saa have vi faaet ud, at Omkvædet er i Indhold og Form forskjelligt fra Visen (Strofen), men er blevet til med den, og hører den oprindelig til, som et, om ikke aldeles nødvendigt, saa dog saare vigtigt og væsenligt, Middel til at forstærke dens Indtryk. Modsætningen imellem det og Visen bidrager til at de begge hæve hinanden, og ved deres Forening gaar det hele over fra et blot episk-lyrisk Standpunkt til et mere dramatisk. Folket, de nærværende, Deltagerne, Tilhørerne, drages nærmere ind i Visens Kreds. Det er ikke digtet til af Folket, men af Digteren selv, for Folket; det kan ikke være Sangerens Öjemed, at gjöre den deri udtalte Stemning, denne særegne Følelse, dette Visens Indtryk eller Omgivelser eller almindelige Reflexioner levende for sig selv, thi han lever jo og svæver i dem; men han vil af de tilstedeværendes Røst erfare, at den just paa dem har gjort det Indtryk, den skal fremkalde eller ved Omkvædets Gjentagelse indprænte dem det. Omkvædet kan være borte, thi Handlingen bringes ikke videre deri, men naar det er borte, svækkes Virkningen; thi den blotte Vise kan ligesaa godt være for den enkelte Sanger, som for flere. Ofte kan det ogsaa, som Geijer allerede har bemærket, ikke være andet end „Udtryk for en poetisk Sindsstemning i Almindelighed, et: ogsaa jeg var i Arkadien, enfoldig antydet, man kunde næsten sige, med en rørende Udygtighed, i Gjentagelse af de almindeligste og nærmest ved Haanden værende Billeder, f. Ex. Om Sommeren, da alle de smaa Fugle sjunge saa vel, eller For nu staar Skoven i Blomster“, o. s. v. Men det staar alligevel altid, og bör altid staa i Forbindelse med Sangens Indhold, snart ved at fremkalde den Stemning, hvori den skal modtages og nydes, snart ved en almindelig Hentydning til dens Indhold. Og er der to Omkvæd, maa de begge forene sig til at forstærke Indtrykket, ved Modsætning eller Samstemning.

Have Omkvædene nu i de fleste Viser saa stor Betydning, saa maa de have haft nogen i alle. Hvis de i nogle enten ere hartad intetsigende eller endog aldeles upassende, saa maa man formode, at der i Traditionen eller Afskriften er foregaaet en Forvanskning, at man har glemt det rette oprindelige, og udfyldt det ved et andet, der kunde synges paa samme Melodi, o. lign. Af Overleveringens Natur lader sig ogsaa forklare, at det enten helt er borte eller at der findes flere, imellem hvilke man har Valget.

Til Visen om Ulf van Jærn findes ikke mindre end fire Omkvæd: Det klager den Sven, der fangen ligger paa Heden — Men han bær Guld og Amur af sin Hand — Thi legte en Leg, og Legen var alt af Vrede — I ride med mig om en Aften;

og af disse bruger Vedel de to første skiftevis. Det er et Exempel paa megen Vilkaarlighed.

I de historiske Viser gives gjerne Situationen i kort Begreb; f. Ex. ved Erik Glippings Død: Og nu staar Landet udi Vaade; ved Marsk Stig: Mens vi ere drevne fra Danmark; ved hans Døttre: Og de fore vide om Verden. Eller der gives et kort Udbrud af den Følelse, Sangen vækker; f. Ex. ved Dronning Bengerd: Ve da vorde hende, Bengerd! hvori ligesom hele Landet raaber Forbandelse over hende; ved den svenske Prinsesse i Danmark: I bede for dennem som Kronen skal bære!

Det dobbelte Omkvæd er sjældnere, men gjör en ypperlig Virkning. I Visen om den raske, uforsagte Hr. Jon fortsættes Tankegangen i begge Omkvædene, der her endog rime sammen: I ere vel bo'n (færdige), og I binder op Hjælmen af Guld og følger Hr. Jon. I Svend Dyrings Vise forbindes: Vaar jeg selver ung, og Fagre Ord fryde saa mangt et Hjærte (ja, jeg selv var ung. men ogsaa jeg har gjort mine Erfaringer: fagre Ord fryde saa mangt et Hjærte, ja fagre Ord!). Enhver, der har nogen poetisk Sans, vil fornemme det gribende heri, vil beundre den gamle Sanger, der med saa faa Ord kunde sige saa meget. I den danske Vise om Aage og Else findes intet Omkvæd, den kan undvære det; men i den tilsvarende svenske: Sorgens Magt findes to, det ene udtrykt som Spørgsmaal, det andet som Udraab; f. Ex.:

För hvar och en tår, som du fäller på jord,
Hvem bryter löfven af lilljeträd?
min kista hon blifver så full utaf blod.
I fröjden eder alla dagar!

Just i denne Vise, hvor, som Geijer bemærker, „Jordens Glæder og Sorger paa en saa rørende Maade forestilles at gribe ind i de elskede dødes Boliger", hvo skulde ikke fornemme den Vifting af Sorg og Glæde, der i den fra de tvende Omkvæd strömmer over i vor Sjæl; [1]) og med Held have nyere Digtere efterlignet det. [2])

Melodierne ere ligeledes gamle, men det kan næppe bestemmes, hvilke der med Visshed eller sandsynligvis høre Mid-

[1]) Geijer i Svenska folkvisor 3, 238—240.
[2]) I Thortsens Metrik, 1, 238 er allerede bemærket Oehlenschlägers heldige Efterligning af Omkvædets Brug i Sangen: Skirner fuldender sit Ærende (Nordens Guder, 1819, S. 304) med to Omkvæd: Solstraalen i Skyen sig bader, og De Fugle kviddre paa Grene; hvorledes „den liflige Morgenstund, hvori Scenerne henlægges, udbreder ved de musikalske Omkvæd sin Klarhed over hele Digtet."

delalderen til. Vi, der ere og altid have været et saa sangrigt Folk, have endnu ingen Bearbejdelse af vor Musiks Historie. maaske fordi Kilderne ere saa faa. Hans Ravn [1]) har paa Noder meddelt Melodien til: Ravnen han flyver om Aftenen. Peder Syv anfører (i Fortalen til sin Udgave), hvorledes Peder Resen havde fortalt ham, at Vilhelm Lange, Landsdommer i Jylland, ikke alene selv gav Tonen til den i Samsøs Beskrivelse indførte Vise (De vaare sju ok sjusindstjuge), og at Johan Lorents Orgemester udsatte Melodien, men Lange vidste (kunde) den ogsaa til mange andre. Her er vel Talen om ældre Melodier, der bleve opskrevne? „Saa erfaren," vedbliver Syv, „var denne ædle og for sin store Lærddom vidtberömte Mand i disse vore gamle Viser, som af mange agtes saa ringe, og snart ganske foragtes. Ja, disse Melodier ere saa søde og velklingende, at mange af vore Psalmer, og end de bedstlydende, synges efter deres Tone. Saa at vel ikke Spindekjærlinger ved Rokken have paafundet, men snarere forblandet og fordærvet Viserne." Her findes Antydning af, dels at Kjæmpevisernes Melodier ere ældre, end Psalmedigtningen fra Reformationstiden, dels at de ikke ere dannede af de Almueskvinder, der tildels forvirrede dem.

Om Melodierne bemærker J. L. Heiberg, „at de ere saa væsenlige, at de afgive et nødvendigt Moment til Romancens Bedömmelse; Deklamationen har det karakteristiske, at de Steder, der have en svag poetisk Accent, ofte faa en stærk musikalsk. De ere for det meste i Moll. De ende ofte i Ters eller Kvint isteden for i Tonika." Dette kan undertiden være Tilfældet, fordi man maa tage Omkvædet med, hvilket tillige viser, hvor væsenlig en Del det er af Sangen. [2])

Den hele Samling af Kjæmpeviser udgjör, paa nogle faa forhen berørte Undtagelser nær, en Totalitet, eller, som J. L. Heiberg siger, „et eneste System, hvis forskjellige Punkter udvikle Romancens Begreb paa de forskjellige Trin; de besidde den Enhed, som Folkeaanden og Tidsalderen frembringe." Hver Vise og hver Visekreds eller Cyklus, hvor saadanne findes, er et

---

[1]) Corvini Heptach. Danicum, 9 Kap. S. 94.

[2]) Melodien til Jeg lagde mit Hoved til Elverhöj (Udv. Viser. 5, XXVIII. C.) er i A moll; Sangverset slutter i E, Kvinten, Omkvædet i A. Melodien til Hr. Tönne rider i Alsø ud (sst. 5, XXXI.) er i G dur; Sangverset slutter i D. Kvinten, Omkvædet i G. Melodien til Kongens Sön fra England (sst. 5, XLVI.) er i G dur; Sangverset slutter i H, Tersen, Omkvædet i G. Melodien til Marsk Stigs Døttre (sst. 5, XLII) er i G dur; Sangverset slutter i G, Omkvædet i E moll?, hvilket har en paafaldende Virkning.

Tidsfragment, og hvo der ikke har modtaget Indtrykket af hele Tiden, af dens Totalitet, der igjen er udgaaet fra Oldtiden, men har udviklet sig paa sin særegne Vis, kan heller ikke have den fulde Nydelse af det enkelte. Netop ligesom med Sproget. Til hin Bemærkning föjer derfor Heiberg ogsaa den Anmærkning: „Man vil derfor som oftest finde sin Forventning skuffet, naar man tror, at faa sine æsthetiske Fordringer tilfredsstillede ved Læsningen af en enkelt Romance. Tværtimod er det, for at kunne nyde dem, nødvendigt, at man betragter hver enkelt som et Fragment, medens man under Læsningen konstruerer Ideen af det hele, eller samler saavel den hele Masse som enkelte store Partier af samme til Begrebet af et eneste Digt.“

Hertil vil især bidrage den til et helt ordnede Betragtning af Visernes Inddeling med de underordnede Arter; og her ty vi naturligvis først til selve Digteren og hans Anskuelse. Naar Heiberg vil oplyse, „hvorledes Folkepoesiens almindelige Aand individualiserer sig i visse bestemte Klasser,“ viser han hen til „Princippet, nemlig det vexlende Forhold imellem de to Momenter, det lyriske og episke. Jo mere Stoffet er væsenlig betingende, desto större Overvægt har det episke Element; jo mere derimod Stoffet er ligegyldigt, jo mere det nærmer sig til at blive kun et Vehikkel for en poetisk Behandling, desto större Overvægt faar det lyriske Moment. Jo mere derfor en Romance tilkjendegiver sig som en Del af et helt, hvad enten nu de andre Dele existere, eller Romancen kun er et Fragment af et forhen existerende eller supponeret helt, i desto höjere Grad er den episk. Jo mere den derimod i sig selv danner et afsluttet helt, som hverken tyder paa en Forudsætning eller en Fortsættelse, i desto höjere Grad er den lyrisk. Med andre Ord: de Romancer, der danne en Cyklus, ere mest episke, de isolerede ere mest lyriske.“ „En Cyklus af Romancer kan igjen være enkelt eller sammensat: enkelt, naar den har et eneste Midtpunkt eller danner en hel Sagnkreds; sammensat, naar den danner en Række af flere Midtpunkter, hvoraf hvert grupperer visse Romancer om sig, saa at der opstaar flere underordnede Cykler, af hvilke den ene fortsætter den foregaaende, og selv fortsættes i den følgende. En saadan sammensat Cyklus danne de historiske Romancer, som knytte sig til forskjellige Midtpunkter, og derfor ere af mindre episk Natur, end de, som danne en eneste Sagnkreds.“ „Men ogsaa i dem, der danne en eneste Sagnkreds, forekommer en væsenlig Forskjel, eftersom Sagnkredsens Midtpunkt er et Individ eller en almindelig Anskuelse af Naturen, grundet i de lokale Forhold og i Folkets derved betingede Opfatningsmaade. Den første udgjör de heroiske Romancer, den anden de naturpoetiske. Hine ere mere episke end disse, fordi det individuelle ved Tra-

ditionen givne Stof er mere objektivt, end det almindelige, der er frembragt ved Anskuelsen. Disse ere derimod mere lyriske, fordi de mere fremstille en Følelse eller en Form for Gjenstanden, end denne selv" [1]). Der er altsaa fire Klasser: 1) „de heroiske Romancer, en enkelt Cyklus, hvis Midtpunkt er et Individ; 2) de naturpoetiske, en enkelt Cyklus, hvis Midtpunkt er en Anskuelse; 3) de historiske, en sammensat Cyklus; 4) de isolerede eller de eccykliske."

Denne Inddeling udtömmer ikke hele Stoffet, med mindre man stærkt udvider den sidste Klasse. Der savnes et Element, det mythiske, som er kommet over fra Oldtiden. Thi Oldtidens Særkjende er Mythe, Middelalderens Romantik, Nutidens Historie. Og naar Oldtiden flyttes over til Middelalderen, fremkommer derved den mythiske Romance. Guden bliver til en Ridder, Gudinden til en Frøken, og Handlingen travesteres.

Det tydeligste Exemplar af denne Slags er Thord af Havsgaard, Travestering af Hamarsheimt. Thor fra Asgaard er bleven til Thord af Havsgaard, Thursen er bleven til Tossegreve, Freja til Frøken Fredensborg eller Fridlefsborg, Loke til Lokke Lejemand. Handlingen er den samme, men Dragten ridderlig. Af den svenske Vise ses, at Æmnet har været behandlet af forskjellige med forskjellige Udsmykninger.

---

[1]) „Ikke desmindre, tilföjer Anmærkningen, er ogsaa det episke Moment meget kjendeligt i de naturpoetiske Romancer. I nyere Tider, hvor Poesien er enkelte, individuelle Digteres Ejendom, antager Udtrykket af Følelser eller Anskuelser strax en mere subjektiv eller lyrisk Karakter. Men i en poetisk Tidsalder, hvor den udtrykte Følelse eller Anskuelse ikke er det enkelte Individs, men hele Folkets, faar Udtrykket et almindeligt, objektivt eller episk Præg." Her spøger atter Forestillingen om et poetisk Folk og enkelte Kunstdigtere, men hverken var Poesien för hele Folkets Ejendom, heller ikke er den nu enkelte individuelle Digteres Ejendom. Ingen Art Vid er noget individuelt; dets Almindelighed viser sig just derved, at det griber alle dem, der have Vid; og der gives mange vittige Mænd, der aldrig have udgivet noget, men som ere langt vittigere end de, der lade trykke. Poesien er ikke de enkelte, ofte meget maadelige Smaadigteres Ejendom, ingen bryder sig om den, hvis den ikke griber andre som noget almindelig menneskeligt eller nationalt. Al virkelig Poesi bliver manges, hele Kredses, tilsidst Folkets Ejendom, Resten skylles bort af Tiden. Poesien, altid frembragt af enkelte individuelle Digtere, bliver altid hele Folkets Ejendom. Det samme var Forholdet för som nu. Men der er den Forskjel, at det lyriske som Følelse eller Anskuelse nu viser sig mere løst og danner flere selvstændige lyriske Digte, hvorimod det forhen var stærkere knyttet til en objektiv Person og Handling. Det skorter imidlertid heller ikke Fortiden paa renlyriske Digte, hvis Bevarelse er blot tilfældig.

Der findes kun den ene renmythiske Vise, derimod kan man i flere finde mythiske Minder. Thi hvad der tydelig viste sig hos Saxe, at han i det danske Tungemaal kjendte Viser eller Brudstykker af Viser, som vi nu kun gjenfinde i de Eddiske Sange (Vexelsangen mellem Njord og Skade), det stadfæster sig ogsaa her endnu i Kjæmpeviserne. Der forekommer i en af disse (Den onde Svigermoder eller Runernes Magt[1]):

Herre Gud naade mig arme Viv!
kan jeg ikke skille den Kvinde ved sit Liv.

Der jeg var i min Ynsketide,
da kunde jeg skille en Kvinde ved sit Liv.

Jeg kunde gange ved Strande,
og vinde op Reb af Sande.

Jeg kunde med de Rebe (Jeg kunde med de Reb af Sand
op til Maanen løbe. op til Maanen løbe paa Stand).

Jeg kunde med den Maane
vilde Kongen af Skaane.

Jeg kunde med den Maanering
vende Verden trindt omkring.

hvilket oplyser Stedet i Harbarðsljóð, Str. 18, om hine spárkar konur:

þær or sandi
sima undu,
ok or dali djúpum
grund um grófu,

der, ligesom hin Kvinde, øvede Trolddomskunster ved at sno Reb af Sand.[2])

---

[1]. Udv. Viser, Anmærkninger 1, 390 (anden Gang). Sv. Grundtvigs Udg. 2, 417.

[2], I min Nord. Mythol. har jeg ikke forstaaet dette Sted. Det oplyses nu ogsaa i Maurers Isländische Volkssagen. Leipz. 1860, S. 160—161 ved Folkesagnet om Drengen Jon, der bringer en Præst sin Tryllebog, men paa Vejen ikke kan modstaa Lysten til at aabne den. Næppe har han læst de første Ord, förend en púki staar for ham og spørger: hvad skal jeg gjöre? hvad skal jeg gjöre? Hurtig svarer Drengen: flètta reipi úr sandinum, flette et Reb af Sandet dèr, og strax er han fri for Gejsten. Paa Tilbagevejen ser Præsten Sandet ligge snoet i Rader, og mærker deraf, at Bogen har været aabnet. Efter en Variant af

Men trænger Granskningen endnu dybere ind, saa vil man finde, at selve de Eddiske Sange oplyses af Kjæmpeviserne, saa at dèr, hvor alle Forskere ingen Vej have kunnet finde, give vore Viser en Nøgle til de langt ældre Sanges Forklaring. Visen Ungen Svendal (Sueidaall, Suiedall, Suedaall, Sueidall, Svedall, Svennendal) eller ungen Svegder (d. e. Svipdagr) oplyser nemlig, at Eddas Gróugaldr og Fjölsvinnsmál, to ikke hidtil forklarede Sange, høre sammen; thi begges Indhold findes samlet i Kjæmpevisen. En Sön begiver sig til sin Moders Grav, thi hans Stifmoder har lagt hans Hjærte i Tvangen for den Mø han aldrig „saa", og Moderen giver ham Midler og gode Raad til at udholde den farlige Rejse (Gróugaldr); han sejler derpaa til Landet, hvor han finder en Hyrde og faar at vide, at Møen ogsaa „ligger i stærken Traa efter Svenden, som hun aldrig med Öjen saa", han overvinder alle Hindringer, og vinder den elskede (Fjölsvinnsmál). Alt bliver herved klart. Der tales ikke i Gróugaldr om Livet i Almindelighed og dets Farer, hvilket jo virkelig ogsaa vilde være en altfor modern-poetisk Forklaring; man maa læse istedenfor skauztu: skaut sú, nemlig hin lævísa kona, sú er faðmaði minn föður, saa har man tydelig Stifmoderen; og istedenfor menglöðum læse Menglöðu, saa har man Elskerindens Navn, det samme som i Fjölsvinnsmál. Den ene Sang skal altsaa være Forberedelse til den anden, og den danske Vise oplyser, at der finder en nöje Forbindelse Sted imellem begge, som ingen af dem, der opskreve og fortolkede de islandske Sange, havde nogen Bevidsthed om, saa at man nu har et Exempel paa, ikke blot hvorledes „en hel Sang efterhaanden klarer sig, men hele to." [1]) Enhver, der har sysselsat sig med de gamle islandske Sange, vil erkjende det Skarpblik, hvorved saa meget uimodsigelig er blevet klart, at de gamle mythiske Minder gaa igjen i Kjæmpeviserne; men videre er der heller ikke vundet. Det er i sig selv lidet rimeligt, at det forvirrede skulde forklares af det endnu mere forvirrede, og ingen bliver af Kjæmpevisen et Gran klogere paa hvad Meningen er af Gaaderne i i Fjölsvinnsmál. Heller ikke er der fremkommet noget stærkere Bevis for at Gróugaldr er Indledning; det stærkeste er dog, at

---

Folkesagnet kom der flere Gejster, og Drengen befalede dem: farið þið allir at hlaða hús úr sandinum! Udtrykket at sno Reb af Sand forklares af Udgiveren ved: at gjöre det umulige; af Visen ses at det er en Slags Trolddomsværk, hvorved man endog kunde løbe op til Maanen. I Harbarðsljóð bliver det ved at bygge Huse af Sand (quasi Luftkasteller).

[1]) Sv. Grundtvigs Udg. 2, 238 fgg., samt Tillæg og Rettelser, S. 667 fgg.

Menglöð forekommer i begge, men for Resten staa de islandske Sange uafhængige af hinanden. At det var en Stifmoder, der ligesom fordömte Svipdag til at søge Menglad, finder ikke mindste Hjemmel i Fjölsvinnsmál, men vilde tværtimod aldeles forstyrre dens Tendens. Det er Svipdags egen indre uimodstaaelige Drift, den alt overvindende Kjærligheds Instinkt, der bringer dem sammen, som ere bestemte for hinanden, hvad saa end den mythiske Mening deraf monne være. Der savnes derhos endnu noget, som skulde forbinde Sangene, „der fattes endnu et helt Afsnit af den fuldstændige Svipdagsför“; og naar Visens Vidnesbyrd skal have nogen Gyldighed, saa fattes jo Begyndelsen med: Bolden, som drev i Jomfruens Bur, hvorved han først fik at vide, at en Mø i fremmed Land længtes efter ham, hvilket man skulde have troet, han maatte have faaet at vide af Stifmoderen, som han saa gik hen at klage over.[1]) Nogen virkelig Forklaring af en virkelig mythisk Sang kan overhovedet ikke væntes af nogensomhelst Kjæmpevise; den mythiske Bevidsthed er i dem aldeles forgaaet, og Forbindelsen kan derfor ogsaa være aldeles tilfældig. Viserne forbinde aldeles forskjellige Sagn fra meget forskjellige Kanter, nordiske, kymriske o. fl., hvilket Sv. Grundtvig i fuldt Maal har oplyst, og det mythiske deri træder aldrig frem som noget i sin Helhed forstaaeligt, men kun i adskillige, mangen Gang sælsomt forvirrede Travesteringer (her endog „stöffle, sem Helten skal drage paa Bene“ og „Dugen Ageruld“ hvorved han kan faa hvilken Mad han ønsker sig). De Eddiske Sanges Oprindelse og Forklaring maa søges i ældre Kilder.

Et tydeligt Exempel paa, hvilken Forvirring der er indtraadt i Viser, hvori dog noget mythisk har dannet det ældste Grundlag, er Visen om Svend Vonved (Vonneved, Urmand, Normand, Svanhvit), der, medens han slaar Guldharpen, af sin Moder opfordres til at drage ud at stride med Kjæmper, og at hævne sin Fader; hvem Moderen derpaa galdrer, velsigner eller forbander; som saa blandt andre Kjæmper fælder sin Faders Bane; og i det han drager hjem, dræber Troldkvinderne, der anfalde ham ved hans Borg, og iblandt dem sin egen Moder. Paa Vandringen forekommer, foruden en Del forvirrede Navne paa Kjæmper, som han fælder (en af dem er Fanden selv, „Fienden self“) en Hyrde eller to (ligesom i den forrige Vise) og en hel

[1]) Hvor løse de Hentydninger ere, der i Gróugaldr skulle findes til Fjölsvinnsmál, vil enhver let skjönne: Urd nævnes i begge, og der antydes et Møde med Jætten, som skal være Fjölsvinnr (Odin).

Del af den nordiske Gaadevisdom, der især er bekjendt af Hervararsaga. I en af Opskrifterne knyttes derimod Visen til Diderikskredsen, thi det viser sig, at Svend er Kong Dideriks Søstersön, bliver som saadan vel modtaget paa Kongens Borg, æder og drikker, og slog Harpen til Strengene sprang, og ægtede en Datter af en Konge, der maa have hørt til samme Kreds. Forholdet til Moderen og hendes Hexeri forsvinder her aldeles. Hvorledes nu denne Vise oprindelig kan have lydt, kan ingen vide, men visst er det, at Overleveringen er lutter Forstyrrelse; og da man ved selve de Eddiske Sange tilsidst maa komme til den Overbevisning, at ogsaa de for en stor Del kun ere Brudstykker af forvirrede Overleveringer, vil ingen undre sig over, at det i endnu höjere Grad maa være Tilfældet ved Levninger fra Middelalderen.

Nærmest de mythiske Sange ligge de nordiske Heltesange, der ogsaa ere overførte til Kjæmpeviserne. Hertil hører da først den bekjendte Elskovsvise Hagbard og Signe (Hafbor og Signild), der som mythisk Sagn findes næsten overalt i Norden, og som Kvad er gjengivet af Saxe i latinske Vers. Nu er det som Kjæmpevise tillige blevet romantisk ved sine Tilsætninger, Hagbards Dröm, som Elvens Datter eller hans Moder raader, Skildringen af Hagbard som Mø, hvorledes han kommer til Signild, for at lære Slyngende, men leger med Naale i Munde, o. s. v., Ternens Raad, at binde hans Hænder med et Haar af Signes Lokker, som han ikke vil sønderrive, o. lign., samt Visens Slutning: Kong Sigars Fortrydelse og Ternens Straf. Sangen er vel holdt, og har i det hele bevaret sin oprindelige Enhed. Ligesaa let gjenkjendelig er i Visen om Angelfyr og Helmer Kamp Sagnet om Ángantýr og Hjálmar kappi eller Striden paa Samsø, der er bekjendt nok af Hervararsaga og Örvaroddssaga. Men Visen er baade afvigende fra Sagnet, ufuldstændig og i det hele af liden Værd. Ove eller Alf eller Ulf i Uthiskier eller Odderskjær har to Sönner, Helmer og Angelfyr, der begge bejle til Kongen af Opsals Datter (hun nævnes ikke); hun foretrækker Helmer, thi Angelfyr (skjöndt det er hans Broder) er halv en Trold, og saa er hans Fader og Moder og al hans Æt. Medbejlerne udæske hinanden til Tvekamp (her, hvad der jo tykkes rimeligt nok, paa et Sted i Nærheden af Opsal), deres Fader hører Kampen, kommer til da Helmer er døende, og fælder Angelfyr (det er Örvarodd der fælder ham). I et Brudstykke er det unge Anglefyr, som falder, og om Faderen hedder det, at

> hand vred op Egen med Rod,
> han slog til gamel Hjelmer Kamp,
> det han fald død til Jord,

og det lyder igjen i Vedels Redaktion. At Faderen ikke, som i de andre, bruger sit Sværd, men rykker en Eg op med Rod, er et Træk af de tyske Overdrivelser, som vi strax skulle omtale, der intet har her at gjöre. Det elegiske i den islandske Overlevering er faldet bort, Ingeborg dør ikke over sin Hjalmar; „Kongen af Opsal giver vel nu sin Datter den Svend, som hand vil have," og „raader for Datter sin selv." Det er endda en Trøst. Et tredie episk Helteæmne, henhørende til Vikingetiden, Regner Lodbrog, har efterladt nogle, men næsten endnu mere forvirrede Minder i Visen Ormekampen, der minder om Thora Borgehjort, og Viserne Regnfred og Kragelil, der minde om Asløgsagnet. Men ikke blot selve Navnene Regner og Lodbrog ere forsvundne, Identiteten kan gjenkjendes, heller ikke stort mere.

Minderne fra Norden selv, andet kunne vi vel ikke uddrage af det foregaaende, ere i mange Henseender fordunklede; paa den Tid, da disse Viser bleve til, maa andre Sagnkredse, navnlig tyske, have faaet Indgang. Dette bekræftes, naar vi gaa over til de øvrige heroiske Sange. Der gives nemlig hele Sangrækker, som begynde fra Sigurd Fofnersbane og Völund under andre Navne, gaa saa over Brynhilde og Gudruns (Grimhildes) Hævn til Diderik af Bern og Karl den store, altsaa igjennem en Række af Aarhundreder, og behandle alle disse Helte og Heltinder som samtidige. Hundrede Aar ere for Digteren som et Öjeblik, naar han efter Aarhundreders Forløb skuer tilbage paa Tiden. For Personligheden har man da saa liden Agt, at Viserne flække en og samme Person i flere (Sigurd Fofnersbane, Sivard Svend eller Snarensvend, Sigfred Horn eller den hornede Sigfred) og af to Personer gjöre e n (Gynter og Gernavl), saa at Navnefordrejelsen bliver uendelig. Med Stedet handles der ligesaa ubarmhjærtig, og da det i Grunden kan være overalt, stadfæstes det ogsaa, især ved lærde Krönniker (den Hvenske Krönnike) i Danmark. Hertil høre da: Sivard Snarensvend, Grimilds Hævn, Kong Diderik og hans Kjæmper, og mangfoldige flere, hvis Indhold viser tilbage til de bekjendte Vōlsungesange i Edda, Nibelungenlied, Vilkinasaga, men som vel nærmest skylde deres Oprindelse til nedertyske Viser, der ved Tyskernes Indvandring til Danmark allerede under Knud Lavard vandrede ind i Landet. Uden at gaa ind paa en nærmere Undersøgelse af det enkelte, hvilken Stoffet næppe er værdt, maa vi derfor antage, at hvis det ikke er aldeles afgjort, at de danske Viser om Grimild og om Diderik af Bern i Grunden ere de selvsamme, som de, der fordum løde over hele det nordvestlige Tyskland, omformedes og udtværedes i lange Heltedigte, og dernæst forstummede i deres

Hjemstavn“ [1]), saa ere disse og lignende Viser udgaaede fra nedertyske Viser og Digte, om end tildels fra baade ældre og yngre Sagn (Kong Diderik og Løven), skjöndt det heller ikke udelukker, at der jo hist og her kan være tilföjet et og andet af nordisk Oprindelse (Holger Danske og Burmand).

Paa disse heroiske Viser lader det sig ikke anvende, at de danne en Cyklus, hvis Meningen deraf skal være, at dèr, hvor den ene Vise ender, begynder en anden, der igjen fortsættes i den næste, endnu mindre er Midtpunktet et Individ. Det skulde maaske have været saaledes, men det er ikke Tilfældet. De staa i ingen saadan Sammenhæng med hinanden, men ere enkelte udrevne Partier eller Situationer, henhørende dels til Sagnkredsen om Karl den store, dels til Sagnkredsene om Niflungerne og Diderik af Bern, ja i Følge Middelalderens bekjendte Lyst til at optage Sagnet om den trojanske Krig iblandt sine egne, endog til denne Kreds; det underlige Navn Kong Nilaus i Danmark (i Visen om Paris og den skjönne Helene hedder Kongen i den svenske Kong Menelaus, i den danske Kong Nilaus), kunde maaske forklares deraf, men Forklaringen af næsten alle deslige Ting er saa usikker, at vi her ingen Lyst have til at dvæle derved. Der gives desuden adskillige Viser, hvis Oprindelse er saa uviss, at den ene Forsker uden Betænknig holder for Nordisk hvad den anden holder for Tysk (Orm Ungersvend og Bermer Rise). Mærkeligst ere Viserne om Holger (Udgerd, Ogier) Danske (Kong Diderik og Holger Danske, Holger Danske og Burmand), fordi vi her, tidligere end Holger Danskes Krönnike, se en fremmed, Danmark aldeles uvedkommende Helt, fra Karl den stores Sagnkreds overført til Dideriks-kredsen, gjort til Danskhedens Repræsentant, som han troskyldig er bleven ved at være indtil vore Dage; endog i den Grad, at da der holdtes Raadslagning. om Thor eller Landsoldaten skulde rejses som Minde om vor Tapperhed ved Fredericia, stred et ikke lidet Parti ivrig for at man skulde rejse den danske Folkeaands rette Repræsentant Holger Danskes Støtte. Dèr kan man se hvad Folkefølelse betyder; uden virkelige historiske Minder hænger den sig fast i fremmede Romanheltes overdrevne Bedrifter. Holger Danske har saaledes ogsaa fordunklet Svend Felding (Fotling, Fetling), der endog er en af hans mindste Kjæmper (Visen Kong Diderik og Holger Danske), men for Resten er, som det synes, et mere hjemligt Billede paa Danskheden baade som Pilegrim i Italien (Visen Svend Felding), og som Modsætning til Tyskheden (Visen Svend Felding og Dronning Jutte); bevaret i Sagn, især jyske, træder han ganske rigtig især frem

[1]) Sv. Grundtvigs Udg. I, 33—34.

paa den Tid, da det blev føleligt efter Valdemar Sejrs Død, at „de tyske Riddere stunde ind til Danmark“, efter at hans Sön Erik Plovpenning 1239 havde ægtet den saxiske Prinsesse Jutte. Vi have da tillige Exempel paa en Vise, der maa være digtet efter 1250, og til denne fortrykte Periode i vor Historie hører rimeligvis hele den Cyklus af Viser.

Naar man mindes, at disse heroiske Viser ere udgaaede fra de nordiske Niflungesange, fortsatte og udvidede i flere Rækker af tyske Sange, og fra disse ere vendte tilbage til Danmark i en helt forandret Skikkelse, vil man ikke undre sig over, at man i dem kan gjenkjende deres Udspring, og at der findes tydelige Træk bevarede af dette. Hertil hører især Skildringen af det Forhold, hvori Sværdet staar til Helten, men især Hesten; baade Sværdet og Hesten kunne endog have Mæle, i det mindste Skjön paa Heltens Tale. Dernæst er hele Skildringen af Heltene saa overdreven, at de vel med Rette kunde kaldes Kjæmper. Naar Vedel-Simonsen i sin för anførte Afhandling anfører Træk, som skildre Kjæmpevisernes Helte, saa antager han som noget almindeligt hvad egenlig kun vedkommer denne Klasse: de have Kjæmpekroppe, som voxe over alle Mure, og kunne ses over Bøgetoppe, de løfte Stene med to Fingre, som andre ikke kunne rokke, de svinge en Kølve, som femten Munke næppe kunne bære, de oprykke Ege med Rode, de klappe paa Bjærge, saa disse ryste og revne, de ride, saa at Stenene revne og Jorden brister, de ro, saa at deres Jernaarer knækkes, de hugge Hovedet af en, saa at det ryger femten Mile bort, og deres Vaaben og Smykker staa i Forhold dertil. Hvis den tragiske Slutning af Visen om Sivard Snarensvend, hvilket Sv. Grundtvig anser for upaatvivleligt, er digtet til af Vedel, saa passer den i det mindste godt nok til Smagen i det hele:

Det var Sivard Snarensvend,
han lod sin Hest dèr springe,
vel femten Alen over höjeste Mur,
saa fik deres Liv en Ende.

Sivard drev for Sadelbue,
og Graamands Ryg i to;
alle da græd de i Kongens Gaard,
ret ingen var der, som lo.

Tragisk tager dette sig rigtignok ikke synderlig ud, men naar man tager det fra den komiske Side, kan der vel afvindes nogle af disse Viser en særegen Interesse. Jættetiden travesteres i Kjæmpetiden, og denne parodieres igjen som en blot Moro for Fantasien; og hvis man torde gaa endnu videre, kunde denne

Parodi endog antages for et Forsøg paa at slaa slig Poesi rent ihjel, da den virkelig havde overlevet sig selv, og saa vilde man ej kunne forlange mere. Overdrivelsen selv bliver til en Spøg for Fantasien, naar (i Visen Kong Diderik og hans Kjæmper: De vaare sju og sjusindstjuge) Sivard Snarensvend lader sig binde til en Eg, men derpaa river den op med Rode, og kommer ridende med den til Borgen:

Dronningen staar i Höjeloft,
og ser hun ud saa vide:
Hisset kommer Sivard Snarensvend
med Egen ved sin Side.

Kongen stander ved Borgeled
udi sin Brynje ny:
Hisset kommer Sivard Snarensvend,
han fører os Sommer i By. o. s. v.

Naar Udgiverne af Udv. Viser tage dette for ramme Alvor, naar de ikke blot tænke, at man en Gang oprigtig troede paa sligt, men gjöre sig selv Umage for at tro derpaa, og sige; „Man kan ogsaa paastaa, at deri ikke ligger noget overdrevent, naar man antager, at det kan have været et meget ungt Træ, da det her slet ikke kommer an paa Træets Styrke", saa gaar naturligvis hele Virkningen tabt, da det morsomme just ligger i, at en stor, stærk Eg er som en liden „Blomme", Helten danser med under sit Bælte. Naar de samme Udgivere (5, 59) intet vilde have at gjöre med Visen om Grev Guncelin eller Kjæmpebruden, ligesaa lidet som med Thord af Havsgaard, fordi „de begge ere smagløse", saa udelukke de netop Overdrivelsen, der parodierer sig selv i sin egen Overdrivelse, og derved, som de selv bemærke, bliver en Parodi paa Kjæmpeviserne. Beskrivelsen af Bruden og Kjæmpebrylluppet ere just hvad de skulle være:

De finde Brud i Brudehus,
hende tykte det være god Nest,
hun aad op fire Tønder Grød,
de smage hende allerbedst.

Vel sex Øxenkroppe aad hun op
og femten Svineflykke,
syv Tønder Øl drak hun dertil,
saa tog hun til at hikke. —

Der dansed Bord og der dansed Bænk,
og Ilden fløv af Hat.
Ud da løbe de Kjæmper gode,
og hjælp nu, Moder Skrat!

Der begyndtes en stærkere Rej
fra Ribe indtil Slæ;
den mindste Kjæmpe i Dansen var,
var femten Alne under Knæ.

Huset blev dem for snævert, ikke en Tofte eller Bymark, nej, hele Sønderjylland var en Dansesal, hvor de kunde færdes, hvor der var vidt nok til Væggene og höjt nok til Taget. Naar Fortiden, hvis Tankegang ikke var iført vore Tiders Snörliv, kunde rumme disse Overdrivelser og fryde sig ved dem, saa lære vi af deslige heroiske Viser at kjende dens Smag; for Resten have de kun literærhistorisk Værd; man kan opsøge, hvorfra deres mangfoldige, lidet ordnede Bestanddele ere komne, og tildels finde Svar derpaa, men historisk have de ingen Betydning for os, hverken Personerne eller Begivenhederne komme os ved eller have nogen Indflydelse paa vor Historie; og i poetisk Henseende have de kun som Tidsbilleder noget tiltrækkende; for vor Fantasi og Følelse indeholde de ingen Næring.

Ligesom disse Viser maa henføres til fremmede Digtninger, der tildels forekomme i Romanform, gives der ogsaa en anden, men mindre Kreds, som kunde kaldes Romanviser, fordi Æmnerne ere Brudstykker eller Levninger af Middelalderens Romaner. Hertil høre: Flores og Margrete; Karl og Margrete; Kong Apollon af Tyre. Romanen er her gjenkjendelig igjennem den vidtsvævende Romance.

Ulige nærmere vor Medfølelse ligge de naturromantiske Viser; de ere nemlig Levninger af Middelalderens Mythologi, de finde sin første Grund i de hedenske Myther, som nu ere traadte indenfor Kristendommens Omraade. Hvor kjære de have været, kan ogsaa ses af de mangfoldige Variationer der haves af samme Æmne, ofte endda kun Brudstykker, hvilke tillige vise, at der ogsaa ere optagne andre Folks Sagn og Sange. Vi kalde nu hele deres Grundlag Overtro, men maa ikke glemme, at de i hin Tid, da Hedenskab og Kristendom vare blandede, vare Tro. Heiberg har allerede bemærket dette: „I den nyere Poesi, siger han, fremstilles Naturen i sentimentale Beskrivelser og Allusioner, men i den nordiske Folkepoesi individualiseres den, dels ved at fingere overnaturlige Væsener, dels ved at lægge en overnaturlig Betydning i de virkelige. Disse Fiktioner maa ikke udelukkende betragtes fra Overtroens Side. De ere snarere at anse som det første Trin af den sande Naturbetragtning, thi dennes Princip er for saa vidt det samme, som den bestaar i at fatte det aandelige i Naturen, men dette staar nær Naturen, og er altsaa overnaturligt. I alle disse Fiktioner er den nordiske Mythologi forenet med kristelige Forestillinger, og danner i denne Form en mythisk Basis eller et Centralpunkt for Sagnkredsen“.

Kjæmpeviserne staa altsaa ikke alene; hele Middelalderens Naturdigtning hører hertil; de ere kun en Udströmning deraf, enkelte Aaer og Bække, hvis Løb desuden ofte er afbrudt. For ret at forstaa dem, maa man derfor, dels af Sagn, dels af gamle Optegnelser, overhovedet af alle de Levninger af Overtroen, der endnu findes hos Almuen, og som hidtil have været betragtede med Foragt, danne sig en Helhed, hvoraf Viserne kun ere en Del; ligesom man, for at forstaa de mythiske Sange i Sæmunds Edda maa danne sig en oldnordisk Mythologi. Hjælpemidler dertil ere dels ældre Samlinger, som Pontoppidans Everriculum fermenti veteris, dels nyere, som Thieles Folkesagn, Afzelii Sagohäfder og Sv. Grundtvigs Gamle danske Minder i Folkemunde.

De egenlige Naturvæsener fordele sig paa Jorden og i Havet: som Jætter og Trolde i Bjærgnaturen, som Elver eller Alfer i Mark, Eng og Skov, som Havmænd, Havfruer og Nøkker i Havet, Strömme og Kilder. „Alle disse fingerede Væsener, siger Heiberg, danne en Opposition imod Kristendommen, fordi de ere Rester af Mythologien, der endnu var rodfæstet i Folkets Fantasi, og ugjerne veg for den ny Lære". De gamle Jætter ere sunkne ned til Trolde. Trolden elsker Sol og Maane, ligesom fordum Jætten; han attraar smukke Kvinder, og søger at faa dem i sin Magt, ligesom Thrym Freja. De fejre Julenat, den gamle hedenske Jul; Höjene staa opløftede paa Piller, under hvilke de danse og drikke. At færdes dèr forbi, er farligt, især ved Ottetide. Bjærgfruen kommer ud, og byder den forbifarende en Drik af Metalskaaler; flygtende slaar hun Drikken bagover, men nogle Draaber falde paa Hestens Ryg, og svide Haarene af; Hornet bringer han til Kirken, og nedlægger det paa Alteret. Ligesom Thor var Jætternes Fiende, saa er det nu Kristendommen de frygte for og dens Symboler. Indtrykket af deres Fingre findes i store Stene, som de slynge især imod Kirker, men de kaste gjerne for langt eller for kort. De hade Klokkernes Ringning, og fly for Korsets Tegn; de flytte bort eller forvandles til Stene, deres aandige Natur forsvinder for Korset. Tydeligst og stærkest fremtræde Jætter og Trolde, hvis Navne ombyttes, i de norske Viser om Kong Olaf den hellige, der har overtaget Thors Rolle:

Jætten stalker ud med de Bjærge,
— ud med de Klipper blaa —
Öjne havde han som et brændende Baal, —
Negle havde han som Bukkehorn —
Skjæg havde han som Hesteman,

men ogsaa her ere de blevne til „Trolde smaa" (Hellig Olafs Væddefart; Hellig Olaf og Troldene). Saa meget mere smaa

maatte de blive i Danmark, der ingen Bjærge havde, hvor de svandt ind til Puslinge; ja, „den mindste Trold han var ikke större end en Myre" (Trolden og Bondens Hustru eller Elline af Villenskov). Overhovedet er Grænseskjellet næsten oprykket imellem Jætte, Trold og Elv (Hr. Hylleland henter sin Jomfru; Hr. Magnus og Bjærgtrolden; Malfred og Magnus).

Jævnligere, ogsaa i Danmark, ere Sagnene om Elverfolket, og de med dem beslægtede Nisser, Naturens Alfer og Husalferne. De have Menneskeskikkelse, men Elverne ere spæde og fine Væsener, Møen især usigelig smuk, smal som en Lillie, hvid som Sne, og med en liflig lokkende Røst. De bo i Samling i Höje, ogsaa enlige i Træer og Buske. I grönne Lunde og Dale, paa Enge og Marker holde de om Nattetide, fra Solnedgang til Hanegal, deres Stimen med Leg og Dans. Saa voxer Græsset frodigt og mørkegrönt i Kredse eller Rundler, som man ej maa nedtræde. Det er Naturens Virksomhed i den stille Nat. At se dem er farligt, det var allerede hos Hedningene farligt at se Alferne; ingen trænger ustraffet ind i Naturens hemmelige Værksted. Nissen, der sörger for Orden og Renlighed, fremmer Husarbejdet og bringer Velsignelse i Husets Gjerning, forekommer kun i Sagn. Heiberg siger: „Skjöndt Elverfolk svare til Alferne, Nisser til Dværgene, har Forestillingen for saa vidt vendt sig om, at Nisserne betragtes som godmodige, Elverfolkene som forræderske; disse ere snarere dannede af Svartalferne end af Lysalferne". Men Svartalferne arbejdede jo i Metaller, de vare Smede og sorte; Lysalferne ere Naturens lyse Börn. De ere forføriske, „Elverkongen lokker unge Piger, hans Terner, Elverpigerne, lokke unge Mænd; de anvende først Bönner, saa Løfter, saa Trusler"; hvo der omgaas dem, bliver gusten, elvgusten (af isl. gustr, Pust). Er Meningen deraf ikke den fortryllende Natur i Modsætning til Aabenbaringens frelsende Tro? eller er Elverfolkets Kjærlighed til Menneskene Udtryk for Naturens Længsel efter og Haab om Forløsning og Frelse? Efter svenske Sagn hører Vandreren, naar han lægger sig til Hvile ved Elverhöjen, Harpeklang og liflig Sang; saa maa han love dem derinde Forløsning, og da lyder Glæde fra deres mangfoldige Harper, men siger han til dem: I have ingen Forløser, saa slaa de med Ynk og Klage deres Harper i sønder, og der bliver tyst i Höjen. Med Afzelius at forklare denne deres Længsel efter kristen Mands Kjærlighed af den Medynk man havde med Hedninge, der vare døde i Hedenskabet og höjsattes i uindviet Jord, saa at det var dem, der levede i Höjene og sang om Forløsningens Haab, er forfejlet. Heller ikke kan man med Heiberg antage, „Forskjellen imellem vore Elverfolk og de skotske Höjlandes Fiktion om afdøde Kjæmpers Aander" for alene at være „grundet paa Forskjellen

mellem Landenes Naturbeskaffenhed, i det Taagerne hos os vise sig over lave Enge, i Skotland derimod imellem höje Fjælde, hvis kolossale Former, naar de skimtes igjennem Taagen, antage en mere imposant Karakter". Forskjellen ligger dybere. De afdøde i Höjene, om hvilke vore Sagaer ogsaa tale, ere ikke Naturvæsener. I vore Viser finde vi Skildring af den unge Mands Kjærlighed til Elvermøen eller Dværgens Datter (Hr. Tönne af Alsø), Dværgekongen lokker Kongemøen (Jomfruen og Dværgekongen), Elvekvinden lokker Ridderen (Hr. Bøsmer i Elvehjem), Elvemøen lokker Brudgommen (Elveskud), Elvemøen lokker Ungersvenden, der frelses ved Hanegalet (Elvehöj). De sidste høre til vore skjönneste Digtninger.

En anden liflig Digtning udbreder sig igjennem Sagn og Sange. Havmænd og Havkvinder bo i Havet, stumme som Fiskene. Stundum ses Havmanden som en gammel Mand, siddende paa Klipper og Skjær, vridende Vandet ud af sit side grönne Skjæg. Det bebuder Storm og Uvejr. Havfruen rider paa Søen, og kjæmmer sit lange, lokkede Haar, stiger op paa Holmene, udbreder sine hvide Klæder paa Buskene eller driver sit hvide Boskap (Kvæg) foran sig. Hun er svigefuld og bedragerk som Bølgen. Fanges disse Væsener, vise de Sorg over sit Fangenskab og Længsel efter Havet; store Taarer flyde stille ud af deres store, langsomt hvælvede Öjne. Nøkken eller Strömkarlen synger til Harpe og Strengeleg liflige Sange om forvæntet Forløsning. Kildemøen (Undinen) hviler paa Kildens Bund eller paa et Blomsterleje ved Brædden. Saavidt efter Afzelius. Efter Heiberg „er Havet formedelst sin halve Gjennemsigtighed vel skikket til at nære Fantasien, og Havfolkenes Fiktion naturlig i et Øland. Det laaner sin egen store Udstrækning, sine egne jætteagtige Former, til de Væsener og Gjenstande, hvormed Fantasien befolker det. Forestillingen om de store Rigdomme og Skatte paa dets Bund er grundet dels i dets egne kostbare Frembringelser (Perler, Koraller), dels i Erindringen om forliste Skibe, hvis Varer synke tilbunds. Havfolkenes Kjærlighed til Musik er et Symbol paa Bølgernes Brusen. Deres Lyst til at lokke Menneskene svarer til Jætternes Bestræbelser efter at komme i Forbindelse med Guderne". Nærmest udgaar overhovedet Digtningen fra Oldtiden. Visdommen er skjult i Mimers Brönd og i Nornernes Kilde; derfor have disse Væsener Spaadomsgave. Tyrs Moder er gift med en Havjætte, og med ham henter Thor Kjedlen til Øger fra Hymers Bolig. Kong Helge avler med Skuld Rolf Krage. I Sagaerne stige Havmænd og Havfruer op af Dybet, for at varsle Heltene deres Skjæbne. I vore Viser gjenklinge disse og lignende Folkesagn: Havmanden røver en Ungmø, der frelses af sine Brødre (Rosmer

Havmand); Møerne synge og danse, Nøkken som Ridder forleder Møen til at følge sig (Nøkkens Svig); Havmanden lokker Agnete ned i Dybet, hvor hun avler Börn med ham, men Kirkeklokkerne kalde hende tilbage (Agnete og Havmanden); Møen og hendes Søstre drages ned i Vandet, men frelses ved Harpeslag (Harpens Kraft). Kongen lader en Havfrue gribe, og hun spaar Dronningen (Havfruens Spaadom); en Havfrue møder Hr. Luno paa Havet (Hr. Luno og Havfruen).

En anden Klasse naturromantiske Viser danner Hexeri og Fortryllelse. Der finder en Vexelvirkning Sted imellem Naturen og Mennesket; Mennesket kan indvirke paa Naturen, forandre den, forvandle den. Det sker ved visse Midler, snart ved Brugen af visse Naturmidler, som Seid, hvilket Navn dog ikke forekommer, snart ved Brugen af Ordet eller dets symbolske Tegn, eller i Forbindelse med Musikken, det er Galder og Runer og Runeslag. Det hedder da at nemme Runer, de ramme Runer, at kaste nogen Runer paa, at lege med sine Runer, at slaa Runeslag, at skrive de ramme Runer og kaste dem i Møens Skjød eller under Jomfruens Skind, at kaste de Runer paa Spange, som Møen skal over gange, o. desl. Virkningerne vise sig i mangehaande Omskiftelser af det naturlige, dels aandelig ved Omskiftning i Menneskets Sind, Opvækkelse af Kjærlighed eller Had, dels legemlig ved Forvandling af ydre Skikkelse, Omskabelser, dels ved andre Tryllerier, hvorved den naturlige Virksomhed hemmes eller fremmes. Heiberg bemærker derom: „Runernes Magt til at beherske Naturen er ogsaa en mythisk Forestilling; Runekunst er Symbol paa Videnskabens Herredömme over Naturen; men i Romancerne er denne Betydning mindre synlig“. Ved Runer bringes Bören til at standse (Karl og Margrete). Ved Runeslag bringer Dværgens Datter Mark og Eng til at blomstre, og vækker Kjærlighed i Ynglingens Sind (Hr. Tönne af Alsø); Ungersvenden kaster Elskovsruner, som forfejle sit Maal (Ridder Stigs Bryllup); med Runer forlokker han en andens Kjæreste (Ridderens Runeslag); Kongesönnen betvinger med Runer den fattige Møs Kjærlighed (Kongesönnens Runer); ved Runer bringer Ungersvenden Møen til at besøge sig (Ungersvends Runer); ved Runer bringes endog Møen til i Fjederham at søge sin Elsker inden Skibsborde (Tidemand og Blidelil); ved Sövneruner sænkes Modstandere i uimodstaaelig Sövn (Frændehævn, Sövnerunerne); Runernes adskillige Kræfter findes ogsaa i en Vise (Kjæmperne paa Dovrefjæld med Omkvædet: Men hvem skal føre vore Runer, om vi dem ikke selv maa). Forvandlingerne ere ligeledes Oldtidslevninger, blandede med allehaande, tildels fremmede, Digtninger fra Middelalderen. Troldmanden som Harald Blaatand sendte til Island, men som

Landvætterne fordreve, er en Forvandling i det store. En Trold skabes i Hjortelige og sendes til en Mands Gaard for at svige ham, Pilen, som sendes imod den, vender tilbage i Skyttens Hjærte (Flores og Margrete eller Grimer og Glob), er en lignende Forvandling i det smaa. Omskabelserne, frembragte især ved en ond Stifmoder, ere mangfoldige (Varulven, Valravnen, Blak og Ravn hin brune, Bedeblak, Dalby Björn, Lindormen, Ridderen i Hjorteham, i Fugleham, Jomfruen i Ulveham, i Fugleham, Nattergalen, Jomfruen i Hindeham, i Ormeham, i Linden; Jomfruen i Ulveham var endog først en Sax, et Sværd). Næst Forvandlingen er Forløsningen mærkelig: Valravnen bliver til Menneske ved at drikke et Barns Blod; Nattergalen ved at Ridderen saarer hende; Linden ved at Kongens Sön minder (kysser) dens Rod; stærkest virker Kjærlighed, i det Elskeren giver Fuglen en Brad af sit eget Bryst.

Den tredie Klasse danne Viserne om Spøgeri og Gjengang eller Forbindelsen imellem hin Verden og denne, hvormed der naturligvis hos Digteren forbinder sig Minder om Varsler, Anelser, betydningsfulde Drömme o. desl., skjöndt de ikke ere Gjenstande for særegne Viser. Hedenske Forestillinger gjentage sig som kristelige. Beslægtede ere Folkesagnene. Hertil høre nogle af de skjönneste Romancer. Den myrdede aabenbarer sin Dødsmaade og kræver Hævn (Hedebys Gjenganger); Gjengangeren har ingen Ro, förend han har faaet bedret en begangen Uret (Hr. Morten af Fuglsang); Dødningen befrier sin Datter fra en Ransmand (Dødningens Bistand); Moderen vender tilbage til sine smaa Börn, der forsömmes af en Stifmoder (Moderen under Mulde eller Den dødes Igjenkomst eller Svend Dyrings Vise); den døde Fæstemand vandrer med sin Kiste til sin elskede (Fæstemanden i Graven eller Visen om Aage og Else). Med de tre Haner, som forekomme i de tvende sidste Viser kan jævnføres de tre Haner i Völuspá, og i Spøgelsevisen i Blichers Afh. om de jyske Heder:

> Nu galer Hanen den sorte,
> nu oplukkes Himmelens Porte.
> Nu galer Hanen den hvide,
> de døde til Graven mon ride.
> Nu galer Hanen den røde,
> nu skynde sig hjem de døde.

Det er Nattens sorte, Dagbruddets hvide (alba, auba) og Morgenrødens eller Dagens røde Haner.

Allerede i disse Viser fremtræde de kristelige Elementer; mere og mere herskende og tilsidst eneherskende blive de i Legenden, der tillige fra den hellige Historie gaar over i Helgenes. Kilder have en levendegjörende Kraft (Maribo Kilde i

Livsvandet eller Dronningen og Algreven); Møens Haar som Strenge paa Strengelegen røbe hendes Mord (Den talende Strengeleg). Andre Legender, som Jesu Barndomsviser, Juleviser, Majviser o. desl. føre os bort fra den verdslige Poesi, og berøre kun denne, naar de ere verdslige Affødninger af de gejstlige, som St. Karen af St. Katharina.

Naar man tager Udtrykket historisk i den videste Betydning, kunne de historiske Viser omfatte to Hovedklasser, den der besynger virkelige Begivenheder, og den der i virkelige eller som virkelige antagne Begivenheder skildrer Tidens Sæder. Grænsen kan ikke med Bestemthed drages, fordi den historiske Hjemmel ikke altid er sikker. Men det er imidlertid klart, at nogle af disse Viser have en dobbelt Betydning, en poetisk og en historisk.

Foruden den poetiske Værd, Værdien af den Poesi, der, som Geijer siger, besidder Barndommens Uskyld tilligemed denne Alders symbolske, uudviklede Rigdom og Storhed, som vi med W. Grimm elske, fordi „es ist die Lust des Herzens, die darin spricht, die trauert oder sich freut“, kommer ved disse Viser en anden Side i Betragtning: Anskuelsen af deres historiske Værd. I denne Henseende maa vel endnu gjælde hvad gamle Vedel bemærker: „Viser ere dog kun Viser, og bliver Viser, hvad man gjör af dennem“; men der er dog vel tillige noget i hvad Syv i sin brogede Fortale föjer til: „om vore gamle Æventyr og Viser siges ordsprogsvis: alle Æventyr er Lögn og alle Viser sande, saa at her dog er noget sandt og historisk under.“ I vor Histories kritiske Periode fik dette imidlertid ingenlunde Lov til at gjælde; thi med den forskjellige Anskuelse af Historien forandrer sig nødvendig Anskuelsen af Viserne. Thomas Bartholin kalder dem (i Antiqu. Dan.) Kjærlingesnak (putidissimæ cantilenæ, ad colos aniles heri aut nudius tertius infelici vena compositæ). Gram er dem hjærtelig gram. Han bemærker, at de ældste af vore Kjæmpeviser i den første Part ere lutter sammenflikkede Digte, gjorte efter det tyske (Heldenbuch) med nogle danske Navne mængede hist og her; „den hele Kram af alt dette Kjærlingetöj, hvoriblandt dog forekommer en Del Artigheder og adskilligt til Sprogets Oplysning, er altsammen sammensat i Kristenheden“ [1]). Paa et andet Sted taler han om „den lumpne Vise, som Hr. Peder Syv har indført i sin Sam-

[1]) Til den daværende Strid om Kjæmpevisernes Ælde sigter ogsaa Holberg i Peder Paars, 2. B., 3. S. hvor han til Fogedens Ord til sin Kone:
I var jo druknet fast i Graad forgangen Fest,
for man Jer havde lidt om Axel Thorsen læst
föjer den Anmærkning: „Heraf kan ses, at Axel Thorsens Vise er ældre, end man bilder sig ind; og kan det tjene dem til Underretning, som skrive historiam literariam“.

ling (Nr. 44, S. 610), hvor der iblandt andre Urimeligheder læses, at Kong Valdemar, da han drog i Leding, satte Dronning Helvig til at tage Landene vare, og vogte dennem vel til han kom hjem igjen; og den altfor latterlige Kjærlingesnak udi Peder Syvs Forklaring om Tjeneren, der skaffede Kongen at vide hvad han tænkte paa". „Udi min Barndom, föjer han til, har jeg ogsaa hørt sjunge en Vise om Kong Valdemar og Tovelille, hvoraf jeg vel erindrer mig Melodien og Omkvædet, men udaf alt det øvrige ikkun disse Ord, hvori Kongen forklarer for Dronning Helvig, hvorfor han var kjed af hende: „Jeg har syv Börn med Tove, jeg har ingen med dig. Men Tove var Konningens Frille". Og at samme Ord er bleven mig beholden i Hukommelsen, er vel kommen deraf, at jeg siden erfarede, hvor falsk dette var, efterdi Kong Valdemar havde jo med sin Dronning sex Börn, fra Anno 1341, de bleve gifte sammen, indtil 1353. Det sjunes ligesom at Vitus Bering har haft nogen Tro til denne lumpene Sladder; men er sligt vel tilladt, i en alvorlig og ubunden Historie saaledes at spille med Sandhed og, for et Slags Artighed at sige, at agere en Fabel-Hans?" [1]) Langebek (D. Mag. 1, 243) er mildere stemt imod de stakkels Viser: „Vel er det ikke sagt, at de indeholde i alle Ting de ubedrageligste Sandheder (det gjöre da Krönnikerne ikke heller), men naar man med sund Fornuft vil drøfte dem, og holde dem imod andre Efterretninger, skal man finde, at baade Historien og de fleste Omstændigheder have Rimelighed og Sandhed i sig, saa man ikke uden Grund kan anse de fleste gamle Kjæmpeviser for nogenledes sikkre, ja ofte umistelige Kilder i den danske Historie og vore Antikviteter; kun beklager han, at de, saavel som andre gamle Dokumenter, i Henseende til Orthographien, Poesien og de historiske Omstændigheder ere saaledes forandrede, forhutlede og forkortede, at de tit ikke ligne deres Originaler". Denne Erkjendelse, at de historiske Viser maa tages med ved den historiske Kritik, gjælder — om ikke altid de historiske Fakta, skjöndt de ogsaa ved dem bör tages i Betragtning — især det, som de tro gjengive, Tidens Stemninger og Personens Karakter; og ere de end ikke samtidige, saa indeholde de i alt Fald de næste Generationers Anskuelse af den forbigangne Tids mest fremtrædende, mest indgribende og tragiske Begivenheder. Visen og Krönniken have her et aldeles forskjelligt Öjemed. Krönniken giver den nøgne Tildragelse, Visen beklæder den med Tanke og Følelse for dens Karakter og Følger. Historieskriveren har sin snævrere Kreds og sit

---

[1]) Grams Yttringer i Forbedringer til Valdemar Christophersens Hist. i Kbh. Selskabs Skr. 4, 187, og i Udkast til Fortalen til Bordings Skrifter, anført i Udv. Viser. 5, 104.

snævrere Formaal for Öje; han skriver for Hoffet eller i Gejstlighedens Interesse; Visedigteren giver derimod det, der er udbredt og forplantet fra Slægt til Slægt, hvad der er almindelig Folkemening (alþýðumál).

Naar man med Heiberg betragter de historiske Viser, der vedkomme Danmark, som en sammensat Cyklus, skal man have Vanskelighed med at finde Helheden i denne Sammensætning; ikke det cykliske, men det historiske giver dem deres Præg; nogle forenes til en Cyklus, andre falde helt enkelte fra hinanden, ja nogle angaa endog Sverrig, og deres Bevarelse paa Dansk maa rimeligvis anses for tilfældig. Det simpleste er derfor at betragte dem efter deres historiske Indhold.

Ved nogle er det historiske Udbytte kun ubetydeligt. Efter Visen om Erik Emune og Sorteplog var det Plogs Broder, Kongen havde ladet dræbe imod givet Lejde; efter Knytlinga var det hans Fader; de andre Kilder angive intet Motiv, for dem var Kongens Grusomhed nok. Om Kong Valdemar den første findes en Cyklus, hvoraf dog kun nogle hænge sammen. Visen Kong Valdemar og hans Søster har for saa vidt historisk Hjemmel, at Dronning Sofie havde en Halvbroder Burislav eller Buris, og Kong Valdemar en Søster Kirstine, gift med den norske Prins Magnus den blinde; men om Indholdet véd Historien intet, uden en Antydning hos Svend Aagesen [1]), der efter at have nævnt Kongens ypperlige Egenskaber, slutter med: in suos tantum plus justo crudelior, hvilket maa have Hensyn til en eller anden Grusomhed øvet imod hans Æt, som Saxe tog i Betænkning endog at berøre. Om Buris, hans Forræderi og hans Straf ere de historiske Efterretninger forskjellige, saa at hvis Visen er forstyrret, er Historien det ikke mindre. Sagnet om Kirstine og hendes Grav paa Vestervig Kirkegaard med Indskriften: frater cum sorore [2]), kommer Visen til Hjælp, og det er mærkeligt nok, at Gram, der i sin Ungdom havde hørt Sagnet, fæstede Tro til denne Vise, at der maatte være noget deri. Fortsættelsen Kong Valdemar og hans Søsterdatter, i Følge hvilken Liden Kirstens Datter Inger hævnede sin Moder ved at angive, at Dronningen laa i med en Biskop, er uhistorisk, da Dronning Sofie overlevede Kong Valdemar. Asbjörn Snares Frieri til Kongens Datter (Liden Kirsten, en Datter af Valdemar og hans Frille Tovelille?) har ingen historisk Hjemmel. Heller ikke Vaagenatten (Dronning Sofies Skinsyge paa en af hendes Møer Signe, som hun giver Gift. [3]) En Cyklus dannes af Viserne om Valdemar den

---

[1]) Langeb. Script. 1, 63.
[2]) D. Atlas 5, 476.
[3]) Ved disse Viser om Kong Valdemar og Dronning Sofie maa

anden og hans Dronninger: Frieriet til Dagmar, Havfruen, Dagmars Død, Bengerd. Om disse Viser end ere saa historisk uefterrettelige, at de ej kunne være digtede, förend Sagnet var blevet forvansket i et Par Menneskealdre,[1]) yde de dog et træffende Exempel paa, med hvor indtrængende Sandhed de tvende Perioder i Kongens Liv ere opfattede og gjengivne, en Sandhed, der endnu sætter Folket i Bevægelse.

En stor Cyklus dannes af Marsk-Stig-Viserne, men den er dog hverken sammenhængende eller fuldstændig; nemlig Erik Glippings Mord: Anledningen, Marsk Stigs Dröm, Mordet; Marsk Stig paa Hjælm; Marsk Stigs Døttre, deres Landflygtighed og deres Frigivelse; Ranild Lange, hans Landflygtighed og hans Henrettelse; Mindre Alf eller Algreven. De have, efter W. Grimms Bemærkning, sit Livsprincip i den Nemesis, der først hævner Hustruens krænkede Ære, og derefter hævner Kongeværdighedens krænkede Hellighed, og dele sig altsaa i to Afdelinger, af hvilke den første er den mest omtvistede, nemlig Kongens Mord og Motivet dertil. Viser og Krönniker stemme ved en nöjere Sammenligning vidunderlig sammen; og P. E. Müllers Mening, at netop Marsk-Stig-Viserne ere samtidige og vel de ældste,[2]) kan have noget for sig, endskjöndt deraf ingenlunde maa følge, at Krönnikerne have afskrevet dem. Der er tre Fakta, som danne Begivenheden: Voldtagelsen, Undsigelsen og Kongens Mord, den første som Motiv til den sidste. Marsk Stigs Undsigelse anser Hvitfeld (1, 292) „for Snak, thi derom findes intet udi Historien, men ikkun i en Vise", men det er jo et Træk, der saa aldeles hjemles af Tidens Aand, at han ellers maatte gjælde for hver Mands Niding. Mordet fortæller Krönniken, men den törre Annalist brød sig kun om, at Kongen blev dræbt, naar og hvor; Motivet ragede ikke ham; selv om han vidste det, ænsede han det ikke.[3]) Visens Skildring af Be-

---

bemærkes, at en svensk Konge og Dronning af samme Navne opholdt sig i Danmark under Erik Glipping. (Suhm 10, 918.)

[1]) P. E. Müllers Anmældelse af Udv. Viser i D. Literaturtidende for 1814.

[2]) Sst.

[3]) Petrus Olai (Annales i Langeb. Script. 1, 188) har af en ældre Krönnike afskrevet Beretningen om Kongens Død indtil Antallet af hans Saar, saa sætter han: etc. Resten kom ikke ham ved. Den ældre Krönnike tilföjer: in ultionem, ut ferebatur, nefandæ libidinis, qua corruperat et expugnaverat multarum, etiam nobilium, matronarum pudorem, inter quas fuerat etiam stuprata uxor Domini Stigoti Marschalci regni. (Anonymi Chron. Dano-Svec. i Langeb. Script. 1, 392). Annales Visbyenses (sst. 1, 256) sige, at Kongen blev myrdet in villa, quæ vocatur Finne-

givenheden i Skovhuset har man anset for noget rent fingeret; men efter hvad Jens Grand vidner, skal det have været et saadant tvetydigt Æventyr, der lokkede Kongen ud til det øde Sted, hvor han fandt sin Død.[1]) At Visen tog det poetisk, er en Fortjeneste. Saa har man endelig endog som noget unaturligt og urimeligt forkastet det hele om Fru Ingeborgs Voldtægt som Motiv til Kongens Død, hvorved det da er rent ude med Tragedien. Thi denne Voldtægt skal være sket i Marsk Stigs Fraværelse paa Toget til Sverrig 1275, og Kongen blev myrdet 1286; det er en Opsættelse af Hævnen i elleve Aar, som er aldeles ubegribelig. Visen siger rigtignok ikke elleve Aar, den siger ni: „i Vinter ni, ej færre", saa det var efter den ikke under Toget til Sverrig 1275, at Voldtægten gik for sig; „men at lade ni Aar forløbe, siger Cronholm, for at gjöre Hævnen saa meget mere forfinet, og uophørlig i den Tid at lure paa et Rov, som dog ej kunde undslippe, mangler al historisk Rimelighed, og strider ganske mod den opbrusende Lidenskab hos en nordisk Natur".[2]) Hvis derimod „i Vinter ni", antages for en Læsefejl for: „i Vinter nj (tre)" hvad enten denne Læsemaade findes i noget Haandskrift eller ikke, hvilket i sig selv er ligegyldigt, saa synes Sammenhængen at være meget simpel: den ene Sommer var Stig borte (det skulde være 1284, og Anledning kunde vel findes), den anden gik hen med Oprør i Ætten og Undsigelse af Kongen, den tredie blev Kongen myrdet (1286). Hvor Historien selv er saa ufuldstændig, kan man ikke komme Rimeligheden nærmere. Marsk Stigs Døttre kjender Historien ikke.[3]) Om hans Død haves forvirrede Sagn. Om Marsk-Stig-Viserne i det hele vil man da finde, at de første i en poetisk Opfattelse gjengive en stor historisk tragisk Begivenhed; de øvrige ere Brudstykker.[4]) En af disse Viser: Ribes Indtagelse (jft. med Visen

---

thorp, a Palnone Lytlæ, socero domini Stygoti militis, Marscalci ipsius regis, et hoc per procurationem ipsius Marscalci, ratione uxoris suæ.

[1]) Qualiter vero et ob quam miseram causam in loco deserto et suspecto dictus rex interiit narravit Archiepiscopo hoc anno quædam persona omni exceptione major et fide digna. (Langeb. Script. 6, 299, jf. Suhms Danm. Hist. 10, 938.)

[2]) Se Cronholms Bemærkninger om Danmarks Tilstand under Erik Glipping, i Histor. Tidsskr. 6, 457—468.

[3]) Thi senere ere Ode og Ade, som de kaldes i Resenii Atlas Dan. msc. efter en Indskrift i Horne Kirke: Ode et Ade, filiæ Marsti militis de Ostrupegaard, hic sunt sepultæ sub anno Domini MCDLX. Pontoppid. Marmora Dan. 1, 253 (Schønau, Lærde Fruentimmer, S. 789).

[4]) Om Marsk Stigs Gaard Mølnetorp se D. Atlas 4, 336, om Befæstningen paa Hjælm 4, 352. Sagn om hans Død i Ny D. Mag.

om Riber Ulv), hvori Riber Ulv, Ranild (Lange), Limbekkerne og flere usammenhængende Elementer ere blandede, lader sig maaske forklare som en senere Parodi, i visse Henseender lignende Marlboroughvisen.

I de første Marsk-Stig-Viser finde vi et Tidsbillede, hvori Sandheden ikke, som i Krönnikerne, er splittet i flere Straaler, men samlet i sit Brændpunkt. Det samme er Tilfældet med Niels Ebbesens Vise. Begivenheden fortælle Krönnikerne [1]) i dens Hovedomstændigheder: han drog om Natten ind i Randers, og fældede Greven i Morgenstunden; hans Følge angives forskjellig: 47, 63, 66, 67; han gik over Broen hen til Grevens Herberge, efter at have rørt Trommen eller ladet ringe med Klokkerne og stukket Ild paa Byen; han lod Naglerne løse paa Broen, saa at han kunde kaste Bræderne af, naar han vilde; han red lige hen til Grevens Herberge, og stødte Dören op med Magt; Grev Gerhard, hans Kapellan og hans Kammerjunker Hans Vittinghof bleve dræbte; da han vilde drage tilbage över Broen, blev han forfulgt af Grevens Folk, flere Fænniker, men han trængte dem saa haardt tilbage, at han dræbte to anseelige milites med nogle flere; og ved at kaste Broen af undslap han uden at tabe mere end en Mand. Daaden antage Krönnikerne for udgaaet af personligt Fjendskab, de tilföje nemlig som Bevæggrund, at der imellem Greven og Niels Ebbesen var aabenbart Fjendskab, fordi Greven i en Sag imellem Niels Ebbesen og Stig Andersen havde fældet Dom imod Niels Ebbesen, som derved troede sig forurettet. I en Omstændighed, der i höj Grad tjener til Daadens rette Bedömmelse, stemmer en af de ældste Krönniker overens med Visen, at Greven havde undsagt Niels Ebbesen, [2]) saa at der var aaben Fejde imellem dem. At der var Forræderi blandt Grev Gerts egne Folk, hvilket Visen udtrykker med den sorte Svend, fordi han ikke var hvid, antyder ogsaa den Holstenske Krönnike. [3]) Men Visen giver mere end Krön-

---

3, 145. D. Atlas 3, 518. 588. og Hvitfeld. — Om Rane Jonsen Lange D. Atlas 3, 124, og udførlig hos Suhm, 11, 180. — Om Grev Mindre-Alf se Gerhard Munthe, Undersøgelse om det gamle Høvdingsæde Thornberg (Mons Spinæ) og dets Beboere, i det norske Tidsskrift Urda, 1, 372.

[1]) Petrus Olai i Langeb. Script. 1, 132; Gheysmer 2, 392; Hamsfort, Chronol. sec. 1, 304 o. fl. Chronicon Holsatiæ i Leibnitii Accessiones historicæ.

[2]) Quem ipse prius diffidaverat. Chron. Dan. et præcipue Siælandiæ, der ender med 1357. (Langeb. Script. 6, 524.)

[3]) Utrum etiam aliqui de Holzatis majoribus nobilibus fortunam tantam dicti comitis Gerardi sustinere non valentes procuraverunt mortem et proditores extiterant, meum non est discutere.

nikerne, den gjengiver Daaden som en ridderlig Færd, Niels Ebbesen som en Mand, der kun har sin Daad for Öje. Egen for Visen er Raadførelsen med hans Hustru. Fra hende udgaar Stordaaden, ligesom jo næsten al Stordaad avles i Kvindens Hoved eller Hjærte:

> De værste Raad de ere nu bedst,
> kunne vi dem ellers paafinde:
> enten Greven at slaa ihjel
> eller Huset over ham brænde.

Det er hende der raader ham at vende Hesteskoenes Hager, for efter endt Daad at vildlede Forfølgerne; for hende er Daaden fornøden, men hans Livs Frelse er hende tillige en Hjærtesag. Niels selv derimod tænker ikke forud paa at aabne sig en Udvej til Frelse, paa Muligheden at undkomme. Det er heller ikke ham, der forud tager Naglerne af Broen, det er hans Søstersön, Svend Trøst, ham, paa hvem han stolede mest, der tager Orlov kun for at blive ved Broen i dette Öjemed. Krönnikerne vide at det fandt Sted, og gaa ikke saa dybt ind i Tingen, men tillægge ligefrem ham den som Togets Fører. Men især giver Visen Daaden som Frelse for Landet, og hvorledes Bevidstheden deraf, hvorledes dens Storhed gjennemtrængte hele Folket indtil den laveste Kvinde paa Heden, udtrykker den i hine uforlignelige Ord i en eneste Strofe: han rider tilbage og

> Niels Ebbesen gjæsted sig en Kjærling,
> hun havde ikkun to Leve;
> den ene gav hun Niels Ebbesen,
> han slog den kullede Greve.

Hvert Parti har fortalt Daaden, og bedömt Manden efter sin Anskuelse. Den Holstenske Krönnike lader ham endog som en Misgjerningsmand blive brudt paa Hjul og lagt paa Stejle; efter de danske faldt han som ærlig Kriger i et Slag. De bedömme ikke nærmere Daaden; underligt er det, at Nutiden er i Tvivl om dens Værd. Paludan-Müller betragter den som et Snigmord. Den anses i det höjeste som Selvhævn, som en Privatdaad, enhver Ridder vilde have øvet imod sin Fjende. Man kan finde det rimeligt, at han vovede sit Liv, for at frelse Hustru, Börn og Æt, man har Tanke for, at han kunde være en gjæv Husfader, men man kan ikke finde det antageligt, at han var en gjæv Jyde, og at hele Fædrelandets Nød svævede ham for Öje. Hvitfeld sammenligner hans Daad med Scævola's, nærmere endnu ligger Vilhelm Tell's, men denne skete snigmordersk uden Varsel fra et Skjul, Niels Ebbesens i en aaben Kamp, efter at han havde vakt sin Fjende, med henved 70 Mand imod 4000. Nu maa

enhver vælge imellem Krönnikens løse Stumper og det livfulde Udtryk af Folkets Røst; nu maa enhver, der lyster, grave sig ind i Krönnikens törre Sandgrav, og tvivle om Daadens Storhed, eller føle sit Hjærte opløftet ved Aarhundreders idelig gjentagne Vidnesbyrd.

Fra Niels Ebbesen er Overgangen ligefrem til Valdemar Atterdag. Heiberg bemærker: „Herfra aftager Romancernes poetiske Værd. Det rige Stof, som denne Konges Regjering frembyder, er kun ensidig opfattet og fattig benyttet". Desuden have Viserne om Valdemar og Tove, der ikke var et Egennavn, været digtede om Valdemar den første, og henførte til denne. Til den Cyklus høre: Tovelille, hvis Drab i Badstuen Historien ikke kjender; Folker Lovmandsen, der ligeledes er uhistorisk, og af Historien, der nu selv bliver til Sagn, bringes i Forbindelse med Dronningens Fængsel paa Søborg; Hr. Niels Bugges Drab, der er en historisk Begivenhed, ved hvilken Hamsfort og Visen ere enige om at tillægge Kongen Drabet [1]). Til denne Cyklus henfører Heiberg ogsaa: Den danske Prinsesse i Sverrig, om hvilken han yttrer: „Skjöndt den i faktisk Henseende er mindre bestemt end de andre, er den dog langt mere besjælet af Historiens Aand. Den udtrykker den antigermaniske Stræben, som udbredte sig fra Valdemar Atterdags Tid, og derfor har han troet at borde henføre den til hans Cyklus". Vedel og Suhm henføre den til Valdemar Sejrs Søster Richissa; Skildringen af Sæderne angaar Modsætningen imellem svenske og dansk-tyske: Riden og Kjøren i Karm.

I Visen om Dronning Margrete og Kong Albrekt finde vi allerede rimede Sagn, efter Suhms Mening er den digtet 100 Aar efter Begivenheden, og de følgende ville vi let gaa over, thi om dem siger Heiberg: „I Resten af de historiske Romancer (om Kristoffer Bajrer, Hans, Kristian den anden, Frederik den anden) er den poetiske Aand gaaet tabt. I en Fremstilling af vor Folkepoesi efter dens Idé maa disse værdiløse Produkter betragtes som Anomalier, og afsondres fra det hele". Poesien deri, for saa vidt der er nogen, Fugle- og Dyreallegorierne i De Danskes Nederlag

---

[1]) D. Atlas 6, 665, jf. Blichers Noveller 1, 164 om Hr. Bugges Navnebod, der stadfæstes ved et Brev fra 1839 fra daværende Byfoged Johnsson i Middelfart. Mandeboden skulde nok være 3×18 Lod Sølv = 48 Rdlr. Men Borgerne i Middelfart søgte, for at undgaa det vanærende i Mulkten, om at maatte betale 49 Rdlr. Den ældste Arkivregistrant i Geheimearkivet omtaler et Skrin med „mange Orfejdebreve given Konning Valdemar om Hr. Bugges Død og mange fleres Død".

i Ditmarsken og i Adelens Overmagt over Kristian den anden, er af en helt anden Beskaffenhed.

Til de svenske historiske Viser høre: Kong Sverker eller Slaget ved Lena, de Danskes Nederlag 1208; Kong Byrge og hans Brødre, deres ynkelige Død; Hertugen af Skage eller Dronning Blanka, der forgiver sin Sön, aldeles frit behandlet[1]).

Nærmest de almindelig historiske Viser staa de specielhistoriske, der vedkomme en enkelt Mand eller Æt, en lokal Begivenhed. Hertil høre: Den engelske Prinses Skibbrud; Ebbe Galt, der voldtager en Bondes Hustru; Tidemands Drab, som Bønderne slaa ihjel paa Tinget; Oluf Pant, eller en Adelsmands Overmod der stækkes af Prioren; Jon Rimaardsöns Skriftemaal, der under Orlogsfærd kastes overbord. Mærkeligst ere Viserne om Hr. Ebbes Døttre, Drabet i Höjby Kirke i Oddsherred og Bansættelsen (1366). Hertil kunne ogsaa henføres de enten historiske eller romantisk udsmykkede Røverviser: Røverne for norden Skov, og Truels Døttre[2]). Til den svenske Historie hører Erik Pukesön.

Allerede disse Viser staa isolerede, og det, der fremhæver dem, er det historiske Indhold. Men der gives endelig en meget stor Klasse, isolerede og udenfor nogen historisk Cyklus, ikke indbyrdes forbundne uden ved de Skildringer de give af Tidens Sæder eller ved deres poetiske Form. Som Skildringer af Tidens Sæder kunne de forbindes, som snart udførlig, snart i korte Drag, gjengive Livsaabenbarelser i adskillige Forhold. Ved den poetiske Form kunne de føres sammen, der fra det episke Grundelement efterhaanden føres mere over i det lyriske, indtil de blive til blotte Situationer. Mængden er stor, og den poetiske Værd saare forskjellig; nogle udmærke sig ved en blid Naivitet, andre ved en usædvanlig komisk Kraft. For at vinde et Overskue udtage vi nogle som Exempler paa Indholdet og Behandlingen. Kjærlighed er som overalt et Hovedmotiv, der er stærkt repræsenteret i tragiske Kjærlighedsviser eller Viser med et lykkeligt Udfald, med en sammentrængt Handling eller flere vidtsvævende

---

[1]) Fra Finmarken haves en Vise om Kongens Datter af Kjølnæs. Kjølnæs var Finkongernes gamle Residens, der hærgedes under den sidste Konge Martin, som 1313 underlagdes Norges Konge. Visen findes i Amtmanden over Finmarken (fra 1684) Hans Lilienskjolds haandskrevne Beskrivelse over Finmarken i Geheimearkivet.

[2]) Jfr. den svenske Vise om Pehr Tyrson i Wänge, i Afzelius, Sagohäfder 2, 122.

Begivenheder: Habor og Signe, Edmund og Benedikt, Hr. Karl af Rise og Jomfru Rigmor, Kong Görels Datter og Grev Henrik; Axel og Valborg, Hr. Sallemand, Torkild Trundesön; Liden Kirsten, Hr. Nielus og stolt Adeluds, Hr. Medelvold, Hr. Karl o. fl. Raaheden træder frem i Elskerens Mishandling: Hertug Hillebrand og Liden Kirsten, Hr. Adelbrand, i Broderens Mishandling af hans forførte Søster: Hellelil og Hildebrand. Æventyrlig viser Kjærligheden sig i Iver Lang og hans Søster; heroisk-romantisk og ved Overdrivelse komisk i Liden Kirsten befrier sin Fæstemand. En stor Mængde Viser handle om Møens Ærekjærhed og hvorledes hun værger om sin Uskyld: Hertug Henrik og Jomfru Malfred, Hr. Nielus og stolt Mettelil, Hr. Peder og Jomfru Roselil, det tvungne Samtykke, Knud af Borg; hvorledes hun forlokkes, voldtages og Følgerne deraf, Fortvivlelse og tragisk Slutning eller lykkelig Ende: Jomfru Mette, Jomfru Ingefred, Hr. Eskild og liden Kirstin, Stolt Hellelille, Jomfruen i Skoven, Hr. Nielus og Hr. Tidemand, Fortvivlelsen, Liden Kirstens Dans, Ingefred og Gudrun; navnlig hvorledes hun voldsomt bortføres: Samsing, Hr. Nielus fører Bruden hjem, Hr. Ribolt, Riber Ulv; eller klosterranes: Morten Venstermand, Morten og Adeluds; eller vindes ved Kamp: Rosenkind og Markgrevens Sön, Magnus Alfgreves Sön, Hr. Helmer Blaa; eller hvorledes Brud eller Brudgom vindes ved List: Karl Høfding, Jomfru Ellensborg; eller Elskerne forliges i Mindelighed: Hr. Lovmand og Hr. Thor, Brudebytte. Hertil kommer endnu Forholdet til Forældrene: Faderen formildet i Tide; de elskendes Kaar: Den fattige Fæstemø, Den fattige Riddersvend; Troskab og Utroskab: Hr. Oluf og stolt Mettelil, Jomfru Gisselmaar; og hvorlunde udholdende Kjærlighed tilsidst vinder Sejr: Taalmodigheds Sejr; endelig hvorledes Bejleren bliver forsmaaet, skuffet, narret eller selv forsömmer Tiden, hvorved da Spotten har ypperlig Lejlighed til at yttre sig: Den forsmaaede Bejler (en Serenade), Den skuffede Bejler, Ellen Ovesdatter, Jomfru Gundelille og Hr. Palle, Tyge Hermansen. Næsten ligesaa mangfoldig skildres Forholdet imellem Ægtefolk, Forældre og Börn, Søskende; f. Ex. Mandens Sorg: Esben og Malfred; Hustruens Sorg: Fru Bodild; deres Adskillelse: Esbern og Sidselille, Den fredløse og hans Hustru; Hustruens Forfølgelse: Hr. Orm og Jomfru Sølverlad (jf. Marsk-Stig-Viserne); Hustruens Kjærlighed, selv naar hun bevirker den utro Mands Død: Hr. Strange og liden Kirsten; Brødres Kiv: Palle, Baar og Liden; Søskende, der finde hinanden: Skjön Anne, Liden Danneved og Svend Trøst. Ligeledes viser Hævn, Blodhævn indtil Indebrænden, sig i forskjellige Skikkelser: Ebbe Skammelsen, Knud af Myklegaard, Ung Villum, Liden Engel, Bueskytteren

som Blodhævner, Jomfru Ellensborg og Hr. Oluf, Thule Vognsen og Svend Graa, De to Søstre, Stolt Signild, i hvilken „det barbariske antager en imposant Karakter". Endelig findes der Skildringer af andre almindelige Tidsforholde, som Venskabs Brudd: Oluf Strangesen og unge Hafburd, Hr. Jonas og Hr. Nielus; Uskyldighedens Frelse og Sejr selv i dens Undergang: Kirstenlille fra Fyn, Den fortalte Uskyldighed, Liden Karens Død (med Slutningen om de tre Duer); samt Livets Gjenvordighed i Almindelighed: Grevens Datter af Vendel.

Blandt de foregaaende findes allerede flere, i hvilke Handlingen er ubetydelig; man kan nu forfølge saadanne videre, indtil der kun bliver blotte Situationer tilbage, stundum endog blot med en beskrivende eller didaktisk Tendens: Ellensborg og Hr. Jennus, Ingerlille og Hr. Tord, Svend og hans Søster, Hr. Normand og liden Kirsten, Hr. Verner og Fru Ingeborg, Haagens Dans og Kvad; Den udkaarne Ridder, Giftblanding, Hr. Peders Formaninger; „med sværmersk Effekt", Hr. Sverkel, „med umotiveret Forklædning og komisk Effekt", Ingeborgs Forklædning, hvori Digteren blot vil more os ved den pudsige Tildragelse, at en Stalddreng faar Tvillinger. Formen bliver endelig dialogisk, og „der findes endnu nogen Handling i Signelil og Svar som Tiltale; men „den dialogiske Form fremtræder ogsaa isoleret, udtrykkende blot Reflexioner over en Situation, isteden for at befordre en Art af Handling", som i Gangerpilten, Det hurtige Svar og Søsters Kjærlighed til Broder. Endelig bliver Visen „ganske musikalsk, endog meningsløs, og synes blot at skylde den Nødvendighed, at have Ord til en Melodi, sin Tilværelse". Det hele er Spring fra den ene Kjæmpevise — Talemaade til den anden; næsten som ved Leverrim, hvor det kun gjælder om at faa et Rim paa et Rim, kommer det her kun an paa at faa to Strofer, som kunne synges sammen (jf. Quodlibet i Nyerups og Rasmussens Udv. Viser, 2. D. Nr. 36).

Vi have saaledes fulgt med Heiberg til Enden af de egenlige Kjæmpeviser, og komme da til „Formelige Viser, i hvilke det lyriske Moments Eneherredömme ophæver Romancens Begreb": Ridder Jon og Ramund. Der er vel i dem en episk Handling, men den er ikke afsluttet, og kan sammendrages eller udvides saa meget man vil. Tendensen er kun at give Anledning til Heltens pikante Svar eller Udraab. De blive derfor gjerne imiterede, sjælden med Held (som Ridder Jon i Baggesens Ridder Ro og Ridder Rap).

Naar man nu, thi det maa forudsættes, har gjort sig vel bekjendt med disse Viser, deres Opbevaring og almindelige Karakter, saa kan man med Rette hengive sig til Bemærkninger

om deres Værd og deres Betydning for Nutiden. De have en tredobbelt Værd, for Historien, for saa vidt de ere historiske, for Sproget og for Poesien. Vi ville lade Betragtningerne derover vandre historisk forbi os. Først møde vi da gamle Vedels Fortale, der tillige lærer os, hvilken Modstand han væntede at hans Samling maatte møde: „Endskjöndt han har givet noksom tilkjende, hvad der har foraarsaget ham til at lade sin Bog udgaa paa Prenten, og maatte vel dermed være undskyldet, saa tænker han dog, at som det nu gaar til i Verden, vil det vel ikke saa slet (saa lige) blive derved, at her jo ville komme nogle frem, som ville paa ham forny deres Mynt. Thi der er intet (besynderligen nuomstunder, mener han) enten saa ret sagt eller saa vel gjort, at det jo ved Klaffertænder skamferes og vanrygtes. Hvilket og uden Tvivl vil os vederfares, at her vil lade sig høre og fornemme nogle urolige og avindsjuge Mennesker, og sige, at man kunde lægge Tiden bedre an, end fare med saadant Træværk, som dennem kan synes at have en ganske ringe Ting paa sig. Ja, nogle beraabe sig herpaa, at saadanne gamle Digt en stor Part skal være saa godt som idel Fabel, og komme en ringe Ting til Opbyggelse, endog imod S. Povels Formaning, som raader, at man skal tale med hinanden om Psalmer og Lovsang og aandelige Viser". Vedel frygtede altsaa for sine Viser, en Ting, som de nu ikke staa Fare for, at de skulde blive ansete for ugudelige, fordi de strede imod den Tids Andagt. Imidlertid er han dog saa dristig, at sammenligne dem med Sangene i det gamle Testamente, thi hvorvel disse „have fast en höjere Gejst og Grund end vore gemene Digt, efterdi de ere den hellig Aands Indskud, saa ere dog ogsaa de skrevne til historisk Amindelse"; og han fremdrager derpaa „de hedenske Poeter, Barbarerne, Carolus Magnus, der ogsaa havde stor Lyst til saadan Poeteri, og hos os selv Herr Sachse, der haver haft Hjælp af saadanne gamle Sange at gaa efter udi sine Historier, samt de gamle norske Skjaldere". Og hvad nu Poesien i sig selv angaar, bemærker han: „Alle poetiske Digt ere i den Mening gjorte, at man enten skal have Lyst eller Gavn deraf, aut prodesse volunt, aut delectare poëtæ. Det samme skal ogsaa forstaas om vore danske Viser og Poeteri. Thi hvad kan give en ærligere eller sömmeligere Tidkort, end saadanne smukke Viser, som ere baade saa artige sammensæt, og indeholde saa sælsomme æventyrske Stykker; naar man dem ikkun læser, da drage de med Magt et Menneskes Tanker fra al anden Ulyst og Melankoli. At jeg nu intet vil tale om den subtilige og søde Melodi, som de sjunges med af dennem, som vide Tonen til dennem, hvilket i sig selv fryder et Menneskes Hjærte, naar de ellers kvædes med en ren Kvindestemme eller stærk Karlrøst. Saa at

dersom nogen er glad, da forøge de hans Glædskab udi ærlige Gjæstebud og Samkvem. Er og nogen paa sin Vandring til Lands eller Vands, og hannem langledes paa sin Rejse, da kan denne lille Bog være hannem en Vejkortere udi Vognen og Skibet. Dersom han er til Fods, haver han her en comitem facundum pro vehiculo, som man plejer at sige, en samtalende Staaldbroder isteden for en Vogn. Er ogsaa nogen paa sin Sotteseng eller behæftet udi Fængsel eller bestædt udi andre sörgelige Vilkaar, da kunne disse lystige og adskillige poetiske Digt formindske hannem sin Ombu (Bekymring) og fordrive den skadelige Melankoli af Hovedet, som ellers kaldes balneum Diaboli, og indæder sig udi Menniskens Hjærte, og det fortærer som Rust gjör ved Staal." Men vel maatte han tilföje: „Dog vi vel vide, den eneste og ypperste Hovedtrøst staar udi Guds Ord og vor Herre Jesu Christo alene" (etc.). Naar han fremdeles sætter Visernes Nytte og Gavn i fire Stykker: 1) at de indeholde og forvare i sig gamle historiske Bedrift, 2) at her gives adskillige Exempel fore udi drabelige og mærkelige Personer, baade paa Dyds og Fromheds Bedrift, saavel som paa Udyds og Ondskabs Idræt; saa ville vi især dvæle ved de to sidste: 3) „er, at man kan heraf smuk formærke, hvad Skik og Sæder der haver været hos de gamle Forfædre med deres adskillige Dyder, Hjærtelag, Sind, Tale, Mod, Krigsbrug, Vaaben, Hussæd, Klædedragt, Spisning, Giftermaal, Optugtelse, Begravelse, og andet saadant mere. Besynderlig mærkes, at de have været trofaste i Ord og Gjerning, saa at det haver været ikkun Nej og Ja med hvad som de lovede hverandre. Skadde nogen paa en anden noget, da sagde han hannem det offentlig til under Öjne, fór ikke med Hykkeli og Machiavellistiske Finantz, som letfærdige Folk nu, disværre, endogsaa paa denne Dag omgaas med" etc. 4) „Dersom ingen anden Aarsag var til at læse disse gamle poetiske Digt, var denne ene noksom: for Sprogets Skyld, det er, for de herlige gamle danske Gloser og Ord, for hin skjönne sprogrunde Tale, og for den artige Kompositz og Digt i sig selv. Hvilket altsammen findes udi disse gamle Viser paa den bedste Manére. Vil nogen det forsøge, han tage sig en af de ny Digt, som nuomstunder gjöres, og ligne med en anden af disse fordums Digt, da skal man udi Sandhed forfare, at det er ligesom Dag fra Nat, som man plejer at sige. Nu staar og ingen andensteds til at finde saadanne danske Ord, Sprog og artige Digt, undertagen hvis gamle Ord man kan have af vore danske Lovbøger og nogle faa gammel Skrift, som ikke ret mange findes her udi Riget. Saa at dersom vi skulde engang til Værk med vor danske Grammatica, da vil den fornemste Del tages heraf, besynderlig hvad som vor danske prosodia og poëtica bliver

anrørendes." Hertil kan föjes hvad Peder Syv hist og her bemærker i sin brogede Fortale: hvorledes „Viser, som Bien, gavne og glæde, give Lyst og Lærdom", at „her findes adskillig gammel Skik og Sædvane, hvorom man ofte forgjæves søger andensteds", at „meget kunde være klart og vitterligt nok i de Dage, men er siden forglemt, fordi der manglede rette Omstændigheder derhos. Ja endog de bedste Historieskrivere have blandt den anden visse Handel det som foregives og tros i gemén. Dette fremføres ikke at de ville lyve, men vise Efterkommerne hvad Folks Mening og Tale paa de Tider har været om et og andet" etc.

Hvad Vedel paa sin gammeldags Vis siger, er siden fyldigere sagt om Folkevisen i Almindelighed og vor i Særdeleshed; f. Ex. af W. Grimm (i Fortalen til Altdänische Heldenlieder) om Folkedigtningen, „dass sie keine Wüsten kennt, sondern die ganze Welt grün, frisch und entzündet glaubt von Poesie"; „darum sagt sie nichts als was nothwendig, und verschmäht allen äussern Glanz (wie die singenden Vögel einfarbig sind)"; „darum ist sie unbekümmert um den Zusammenhang, und fällt doch nie heraus". „Mit der Kunst aber ist es anders, sie hat zu besorgen, man möge den Zusammenhang nicht erkennen, weil sie an eine leere und Unpoesie glaubt, darum will sie alles sagen, nicht bloss andeuten, und fast mehr seyn als ihr Gegenstand, vor dem sich die Volksdichtung immer demüthigt; darum quält sie sich in der Beschreibung und Umschreibung des Kreises, den sie nicht ausfüllen kann und der immer wieder von einander fällt. So konnte, nach der indischen Mythe die Göttin Mariatale das Wasser ohne Gefäss in eine Kugel zusammengeballt tragen, aber es zerfloss, als sie die Unschuld ihrer Gedanken verlor." Eller hvad Rudelbach yttrer (i Skriftet om Psalmeliteraturen), hvorledes „Kjæmpeviserne efter deres inderste Væsen tilhøre den romantiske Poesi, og at denne Romantik er Kristendommens Produkt, dens ethisk-poetiske Selvbevidnelse"; at „de, i den egenlige Kjæmpevise, slutte sig til Nordens Aand, reproducere de gamle nordiske Sagn, sammenflettede med Momenter, laante fra de sydligere Sagnkredse"; at „de gaa over i Riddertiden, og erstatte her Sydens poetiske Kunstskole, som afspejlede den"; at „de slutte med den sig stedse reproducerende Folkevise, Folkets Opfattelse af alt stort og ædelt, der røber sig i Tiden, Folkets Dom over alt hvad der henfalder til Gjengjældelsens Ret"; hvorledes „de lede Middelalderen over i den nyere Tid, og omgive denne med en poetisk Afglands fra hin"; og hvorledes der „af dem lader sig sammensætte et fuldstændigt Billede af hele Livsudviklingen i den danske Middelalder". Fremdeles hvad Sv. Grundtvig har optaget af Geijer, og hvad han selv har udtalt

(i sin Prøve): „Vor gamle Folkedigtning er ikke nogen uartikuleret Naturlyd, ikke nogen literærhistorisk eller antikvarisk Kuriositet, ikke nogen livløs Mindesten paa en uddød Slægts Gravhöj; men den er et levende Væld, udsprunget af Folkets Inderste, og derfor et Gjenfødelsens Bad i Folkets Aand. I dens Væld have vore Skjalde nedsænket sig for at opstaa fornyede i deres Folks Aand. Af dens Væld have de øst en Begejstring, der meddelte sig til deres Folk, og vakte det af sin Dvale. Den er en Grube, hvorfra de have hentet Guld og Malm, gyldne Tanker og malmfulde Ord. Faa eller ingen af vore ældre, og end mindre nogen af vor Nutids Digtere har holdt sig for god til at lære af vor gamle Folkepoesi, at optage dens Stemning og Anskuelser, dens Sagn og øvrige Grundstof, dens Stil og Sprogtone, kort sagt: at laane dens Idéer, dens Stof, dens Form: Sorterup, Evald, Baggesen, Schack-Staffeldt, Øhlenschläger, Grundtvig, Blicher, Ingemann, Heiberg, Hauch, Winther, Andersen, Hertz, — alle have de gjort det, uden at dog nogen vil sige, at Kilden er udtömt."

Da det saaledes, som jeg för har yttret, i vor Tid maa indses, er indset, at for ingen dannet Mand eller Kvinde kan det sömme sig, ikke at kjende eller forstaa disse Viser, som deres Oldefædre og Oldemødre gjorde til sin Glæde og Lise i bedrøvede som i lykkelige Timer, og at de som Poesi indeholde noget af det naiveste, fyndigste, pudsigste og mest ophöjede der er digtet i Norden; saa maa der ogsaa overvejes, hvorledes de, ikke alene i senere Skaldes fri Behandlinger, men i sin oprindelige Form kunne blive en tilgjængelig Ejendom for alle. Naar vi have faaet en fuldstændig Materialsamling, maa vi have en Udgave. Derom har jeg för yttret min Mening (Om Udgivelsen af Kjæmpeviserne, 1848) til liden Nytte, og jeg vil derfor kun i al Korthed bemærke: Vi maa have en Udgave, der i en let fattelig Retskrivning gjengiver det gamle Sprogs Former, thi at overflytte Viserne i et moderne Sprog er umuligt, naar Sprogets Harmoni skal bevares; kan det ikke opnaas, saa faar man hjælpe sig med en Udgave, hvori der ved Siden af det moderne Sprogs Former bibeholdes de gamle Ord; vi bruge det ogsaa i andre Tilfælde, og noget forældet bliver derved dog tilbage af Udtrykket. Vi maa have en Udgave, hvori, hvis det er muligt, det hjemmegjorte er søndret fra hvad der er indsmuglet. En Udgave, hvori virkelig selvstændige Behandlinger af samme Æmne optages, men ikke forskjellige Afskrifter, Versioner, Brudstykker; en Udgave, hvori det mest poetisk ejendommelige og fuldendte træder stærkt og udtryksfuldt frem, hvorimod alt det snakkende, udtværede, forvirrede og forstyrrede vises tilbage; en Udgave, der heller med Kritik og Smag giver lidet godt end

meget forfejlet; thi til syvende og sidst er det vi mest attraa, at kjende Middelalderens Poesi i sin Renhed, ikke dens Mishandling. Ved Siden heraf kan ogsaa forsøges hvad man kalder en Omdigtning, der endnu staar et betydeligt Skridt fra en modern Digters fri poetiske Behandling af Æmnet. Saa rig og tiltrækkende er denne Del af vor Literatur, at den i flere Former kan yde Nydelse og virke velgjörende paa den nuværende.

Bidrag til den

danske Literaturs Historie

af

N. M. Petersen.

II.

Reformationstiden.

1500—1560.

Anden Udgave

ved Cand. mag. C. E. Secher.

Kjøbenhavn.

Fr. Woldikes Forlag.

1867.

I. Cohens Bogtrykkeri.

Indhold.

Den nyere danske Literatur.

1. Perioder. Kilder og Hjælpemidler.

Den nyere danske Literaturs Historie lader sig efter sine Hovedfenomener opfatte i følgende större og mindre Afdelinger.

1. Under Navn af Reformationens Periode kan den Tid betragtes, hvis vigtigste Öjemed det er at indføre og befæste Reformationen. Den deler sig af sig selv i to Dele: 1) Reformationens Forberedelse (1500—1520) og 2) Reformationstiden selv (1520—1560). Reformationens Forberedelse, der allerede ved Bogtrykkerkunstens Indførelse i Slutningen af Middelalderen var begyndt, strækker sig velgjörende ind i denne Tid; og Reformationen selv giver Tiden sit afgjörende Præg. Tidens Hovedöjemed er igjennem Modersmaalet at virke paa Folket, igjennem det at bringe Guds Ord i Folkets Hænder, at oplyse dets Indhold for Forstanden, og at gjöre det tækkeligt for Hjærtet. Det er en dansk Episode, med Latin foran sig og med Latin bagefter sig. Det er en Almueperiode, med Adel foran sig og med Adel bagefter sig, i hvilken Mænd, udgaaede fra Almuen, virke tilbage paa den og dens Oplysning. For dette Öjemed træder al Lærddom i Skygge. Selv den forsøger at iføre sig Modersmaalet. Og den nyere verdslige Poesi begynder sin første Morgengry.

2. En dobbelt saa lang Tid omfatter Adelsperioden eller den lærde Periode, der gaar til Enevoldsmagtens Indførelse (1560—1660). Hele dette Tidsrum har en Grundkarakter, men det lader sig ogsaa i literær Henseende dele i to mindre (omtrent 1560—1600 og 1600—1660); af hvilke det første ligeledes tjener til at forberede det andet. Hint har endnu levende Minder om Modersmaalets Herlighed; i dette sejrer Latinen. I hint er der endnu friske Spor af fri Tænkning; i dette sejrer den stumme Orthodoxi. Derved bliver Gangen i det hele omtrent denne: Næppe har Reformationstiden fuldendt sin Gjerning, förend Latinen med sin aldrig forstummede

Røst kræver sit tabte Herredömme; Orthodoxien stiller sig under dens Ægide, og afhandler sine tvistige Spørgsmaal udelukkende i det lærde Sprog, for ikke at forarge. Undersøgelsen taber sin Frihed, og vender fra menig Mand tilbage til de lærdes Kreds. Berøvet sine forfriskende og opvækkende Æmner maa Modersmaalet næsten udelukkende nedsænke sig i Andagten, i den idelige Gjentagelse af hvad der nu engang og uforanderlig er vundet. Uden indre Livskraft udfolder det sig i stedse goldere og goldere, vidtomkrybende, uharmoniske Former. Derimod taler Videnskaben atter igjennem det rommerske Tungemaal med Europa. Danske lærde modtage den ikke alene, men udvide og forherlige den ved ny Opdagelser, og sende den med ny Berigelser igjennem det fælles Organ til Europas fjærneste Lande, til Opklaring af Himmel og Jord. Det er et seculum illustre. Og ikke mindre forherliget er det ved sin herskende Stand, den danske Adel, stor ved Sejre paa Ærens Mark og i Kabinettets Lönkammer, med den dobbelte Ros at være baade lærd og dansk, Fædrelandets Tilflugt i Farens Stund og Modersmaalets Hævder og Beskytter.

3. Tiden vil gjöre et stort Omsving, og dertil behøver den en lang Forberedelse. Det er Indledningen til den Holbergske Tidsalder (1660—1710). Det er en nødvendig Blanding af det forgangne, der fuldender sig, og af det ny, der spirer. Enevoldsmagtens Indførelse tilintetgjör Adelens Vælde; den gamle Adel dør ud eller sygner hen eller skydes til Side. Borgerstanden hæver sig for at kappes med den ny Adel. Det er Overgangen til en Tid, da alle gamle Baand blive løste, alle gamle Forholde revne ud af sine Fuger, alle gamle Sæder lagte hen. Denne Overgang nærmer sig sin Ende under Frederik den tredie; og den ny Tid har allerede taget sin Begyndelse under Kristian den femte. Lærddommen staar endnu i sin höjeste Glans; Borgersönnen deler den med Adelen; han taler paa en Gang i de lærde Sprog og i de ny. Naturvidenskaberne blive til et Æmne, og i det mindste Kjærlighed til dem maa aabne Sansen for denne Verden. Men saa maa den gamle Gudelighed tage sin Afsked. Den synger sin Svanesang. De første Forsøg begynde paa en videnskabelig Behandling af Modersmaalet; men med den forbinder sig en altid mere indtrængende Indflydelse af det franske Sprog. Saa er den ny Vending i Literaturen forberedt, skjöndt den sker ved et bradt Lynslag, som naar Jupiter tordner i klar Luft, ved Peder Paars, om hvis Mulighed der forud ikke er den mindste Anelse.

4. Saa kommer Holberg i Spidsen for en stor Skare af udmærkede Mænd, som Repræsentant for et halvt Aarhundrede, den Holbergske Tidsalder (1700—1750). Omgivet af

Videnskabsmænd, der næsten i alle Retninger drøfte det erhvervede og erhværve ny Kundskab, staar han ene paa sin Höjde. De tjene ham alle, men ikke med samme klare Bevidsthed. Han støtter sig ikke til Hoffet, ikke til de lærde; han vender sig til det hele Folk. Og det Organ, hvorigjennem han taler, er den sunde Menneskeforstand i sin mest fuldendte Aabenbarelse, det menneskelige Vid. De, som ikke besidde det i samme Grad, øve det i det mindste i dets lavere Sfære. Pedanteriet flygter, og den sunde Kritik kommer til Live. Det er den verdslige Side af Menneskelivet. Derfor staar Holbergs Tidsalder som en Skillemur imod hele den foregaaende Tid, der næsten bedækkes af Glemsel. Selv Modersmaalet er ikke det forrige; det bærer et afgjort fransk Præg; men den Erkjendelse bliver almindelig, at det er det rette Organ, hvorigjennem Videnskaben skal meddeles Folket. Fremstillingen vinder Smag, og Smagen vækker Nydelsen. Det danske Folk bliver et læsende Folk. Og for med ett Ord at sige alt: der er skabt en ny Literatur. Ikke desmindre er der i denne Tidsalder to omtrent lige herskende Elementer, som give den sin særegne Karakter: det ene, Menneskelivets gudelige Side, kan ikke opgive sig selv, men bestrøet med Salt og Peber, løber den sig selv til Døde, som Maddiker, hvoraf laves Öjesalve; det andet, Menneskelivets verdslige Side, har endnu kun taget sit første Tilløb. Saaledes gaa Pietisme og Vid Side om Side. De smede Vaaben, men de sky Kampen, og anfalde i det höjeste hinanden fra det fjærne med enkelte Raketter og Kastevaaben.

5. Udfægtningen af denne Kamp er forbeholdt det næste halve Aarhundrede, som derfor faar et saa broget Udseende, Rationalismens Tidsalder (1750—1800). Begge skulle naa sin Höjde, Pietismen og Menneskeforstanden; og alle Elementer blande sig med hinanden, uvisse til hvilken Side de skulle holde sig. Den faste Jordbund, hvorpaa de tro at staa, viger efterhaanden tilbage under deres Fødder. Geniet og den prosaiske Aand ere lige ilde farne; de svæve imellem Himmel og Jord, og vide ikke selv hvor de høre hen. Imellem Pietisterne paa den ene Side, Fritænkerne og Filanthroperne paa den anden, uddanner sig en Mellemklasse, der hylder den ydre Anstand, Dyden. Under denne blandede Udvikling forberedes alligevel den ny Tid. Rensningen af Modersmaalet har allerede begyndt, og forbereder igjennem en ny Skole Udviklingen af den danske Prosa. En tysk og en fransk Koloni sætter sig fast i Landet, og bejle begge til Folkets Gunst. Men den tyske Overspænding forvandles i den Evaldske Tidsalder (1760—1780) i det milde danske Gemyt til de lifligste Udbrud af lyrisk Poesi, og den dramatiske Poesi gjör det første Forsøg paa at gjenknytte

Tiden til det gamle Norden, imedens engelsk Dybde paavirker det norske Gemyt, og fremkalder Parodiens Mesterværk. Den danske og norske Historie forbinder paa e n Gang Kritik og Fremstilling. Den danske Lovhistorie skabes. Naturvidenskaberne oprette sine Lærestole; og ved Siden af dem nedsætter Kunsten sig. Filosofien, der først har vist sig i fransk Dragt, kaster den af, for at alt kan gjennemtrænges af den kritiske Filosofi, der lover sine Dyrkere Himmel og Jord. Under alt dette vedvarer Kampen imellem det fremmede og det egne. Det tyske Element sejrer over det franske, og truer med at blive enemægtigt (1750—1772); men det danske tager atter for bestandig Landet i Besiddelse (1772—1800), skjöndt idelig berørt af den europæiske Gjæring. Alting raaber paa Reformer. Menneskeheden skal gjenfødes. Menneskefrihed prædikes fra Tagene, og Bondefrihed forkyndes i de höje Sale (1784—1800). Forstanden forguder sig selv under det falske Navn Fornuft, og bliver til Vanvid. Ikke blot Mennesket skal reformeres, men selve Naturen. Og i dette Vandskyl forgaar Religionen.

6. Medens Forstanden endnu i Begyndelsen af det ny Aarhundrede i en vid Kreds hævder sit udelukkende Herredömme, viser der sig imidlertid en ny Morgenrøde igjennem en ny Poesi i Øhlenschlägers Periode (1800—1850). Ved nordisk Poesi stiftes en Forening imellem de nordiske Folk. Ved Granskning flyttes det gamle Norden forædlet over i den nærværende Tid. Det er en ny Tid, hvori de menneskelige Ævner forsones og erkjende hinanden. Følgen deraf er den nuværende Literatur med et Tungemaal, hvori det gamle og det ny række hinanden Haanden. Udenfra kommer Filosofien, og gjennemløber sine bekjendte Stadier; tildels med Theologien i sit Følge. Den klassiske Filologi hæver sig ligesom for sidste Gang i sin fulde Höjde, medens Modersmaalet lyder ved Höjskolen, ja endog i Slesvig. De nordiske Sprog fremkalde Dyrkningen af de indiske og af Zend, der to Gange kalde sine Dyrkere til det fjærne Asien, ligesom det græske kalder sine til Grækerland. Og i Landet selv, hvor snævert det end er, udvider sig en ny Aand. Veltalenheden kommer ind i Kirken, Filosofien i Loven, Naturvidenskaben bliver en Folkeejendom, og Danmark erkjender den Hæder, der kastes tilbage paa det fra Europas Spejl. Selv Statens Form giver efter for alle disse Paavirkninger, og Enevoldsmagten giver en Del af sit Herredömme over i Folkets Hænder. Men paa Grænsen af Tidsrummet staar endnu Spliden og truer Statens Enhed. Derfor maa alle gode Kræfter forene sig. Ogsaa Literaturen ruster sig; den vil kjende sig selv; den kræver sin Historie.

Reformationstiden. (1500—1560.)

2. Reformationens Forberedelse. Bogtrykkerkunsten. De første Bogtrykkere Johan Snell, Godfrid af Ghemen, Povel Ræff o. s. v. Ældste trykte Bøger. Skriften.

Ved Aarhundredets Begyndelse var der i Europa foregaaet en ny Kulturudvikling. Opdagelsesrejser og Opfindelser, der grebe ind i alle Grundforholde, omskiftede Verden. Ny Handelsveje udvidede Æmnet for den menneskelige Kundskab, og den klassiske Literaturs Fornyelse forædlede dets Behandling. Isteden for Krigens Førelse ved personlig Tapperhed af Landets Börn oprettedes fremmede staaende Hære. Hin ridderlige Tid, hvor Æresfølelsen og Hæderen vare Daadens Grundtanke, blev afløst af politiske Forhandlinger, hvor Kløgten gjorde Udslaget. Fantasi og Grublen, der havde været Middelalderens Særkjende, vege efterhaanden for den kolde praktiske Forstand. Under denne Overgang havde Hierarkiet stillet sig paa en saadan Höjde, at det nødvendig maatte dale; og Reformationen var allerede begyndt, mere end en Gang, i England, i Nederlandene, i Bøhmen.

I det sydlige Europa skred den i Stilhed begyndte ny Udvikling af Literaturen frem med en forbavsende Magt; ved at kalde den klassiske Literatur tilbage, skabte Folkene sin egen. Foreningen var her naturlig formedelst Sprogenes Slægtskab; Folkene tilbagekaldte Minderne om sin egen Oldtid. Dante († 1321) aabnede denne ny Verden, eller var, som Villemain siger, selv en hel Verden. Hans Værk fuldendtes af Petrarca († 1374), Boccaccio († 1375) og Ariosto († 1533). Overalt kom det nu for Dagen, at Tiden var hjærtelig kjed af det gamle, og at en ny Udvikling forestod. Fra Italien bredte den sig ud til Frankerig, Burgund, England. I England forbe-

redte den første engelske Digter, Chaucer († 1400), en poetisk Udvikling, der inden hundrede Aar skulde bejle om Prisen med den klassiske, og langt overgaa den. Men liggende paa Yderkanten af hele denne Bevægelse, havde Danmark følt lidet eller intet af dens Bølgeslag. Det havde fæstet sig til Tyskland, hvor Fremgangen endnu ikke var gaaet for sig, og stod derfor paa et endnu lavere Trin. I Tyskland begyndte Udviklingen ovenfra ved Stiftelsen af Universiteter, hvor Udviklingen af den klassiske Literatur efterhaanden forberedtes: i Prag 1347, i Heidelberg 1386, i Köln 1388, i Erfurt 1392, i Leipzig 1409, i Rostock 1419, i Greifswalde 1456, i Basel 1459, i Tübingen 1477, i Wittenberg 1502, i Frankfurt 1506, i Marburg 1527 o. s. v. Folkedannelsen derimod aftog; Sansen for det gamle var sløvet, og det ny behøvede Tid til at gjöre sig gjældende. Poesiens Betragtning viser allerede Stillingen. Minnesangen sank ned til den borgerlige Mestersang; Krönniker og Romaner gave kun svage Gjenskin af den hendøde Literatur; og Almuens fordærvede Smag kjendes paa Folkebogen Till Eulenspiegel, omtrent 1483. Men endelig aabnede Bogtrykkerkunsten et ualmindeligt Middel til at udbrede Kundskab indtil Folkenes yderste Grene. Dens for os vigtigste Hovedsæder ere Mainz, hvorfra den udgik, og Brüssel, hvor den førtes hen ved det fra Tyskland virkende Broderskab (Die Brüderschaft des gemeinsamen Lebens, Fratres vitæ communis). Overgangen til os var middelbar; det var ingen heldig Omstændighed. Selv fra Nederlandene maatte de literære Frembringelser gjennemgaa Nordtyskland, for at komme til os paa anden Haand (f. Ex. Dyrdigtet Reineke Fos, trykt i Lybek 1498). Den ny Opfindelse fremmede imidlertid ogsaa vor Udvikling i en dobbelt Henseende, en almindelig, for saa vidt vi ved den sattes i Forbindelse med den almindelige Kultur; og en særegen folkelig, hvortil den ogsaa hos os blev det kraftigste Middel[1]).

Naar man antager Bogtrykkerkunstens Opfindelse for fuldendt med Begyndelsen af den første Bibels Trykning i Mainz

---

[1]) Da næsten alle Lande tilegnede sig Bogtrykkerkunstens Opfindelse, maatte Danmark ogsaa komme med sin Fordring. En Bogtrykker Nicolaus Jenson, kaldet Gallicus, trykkede i Venedig 1471—77. Allerede Pontanus sagde (Histor. Dan. under Aar 1442), at Navnet røbede, det var en Dansk (ipso se nomine Danum prodit Nicolaus Jensen, quem Gallicum alii faciunt). Wadskiær gik videre og gjorde ham til Opfinder af Kunsten (Ny Tidender om lærde Sager, Nr. 13, for 31 Marts 1740). Udførlig handles herom i Gessner's Die Buchdruckerkunst und Schriftgiesserey, 3, 93, hvor Wadskiærs Bemærkninger ere oversatte og gjendrevne.

1450[1]), saa forløb der over tredive Aar før den kom til Danmark. Hidtil har man anset Slesvig for den første danske By, hvor en Bog tryktes, nemlig af Bogtrykkeren Stephan Arendes eller Arends Arndes, om hvem man nu véd, at han trykkede i Lybek 1486 til sin Død 1519[2]). Han trykkede nemlig i Slesvig 1486 Missale Slesvicense (impressum in Sleswick arte et ingenio Stephani Arndes, anno 1486. fol. efter Nyerup). Men han er ikke den ældste. Der findes paa Universitetsbibliotheket i Upsala en Udgave af Vilhelmus Caorsiuus (Caoursin) de obsidione et bello Rhodiano, trykt af Johan Snell, Ottonia 1482[3]), og Aaret efter er af samme Bogtrykker trykt i Stokholm: Dialogus creaturarum moralizatus, der er det ældste bekjendte typografiske Arbejde i Sverrig[4]). Man slutter deraf, at Hollænderen[5]) Johan Snell, om hvem der for Resten savnes Efterretninger, paa Vejen til Sverrig, hvorhen han formodes indkaldt af Rigsforstanderen Sten Sture den ældre og Ærkebiskoppen Jakob Ulfsson, hor opholdt sig nogen Tid i Odense, og der trykket hint Skrift, saa meget mere som Bogtrykkerkunsten her havde en Opmuntrer og Beskytter i Domprovsten Mag. Hans Urne. Nyerup har haft en Anelse om et tidligt Bogtrykkeri i Odense,

---

[1]) Jfr. Raumers Hist. Taschenb. 8, 553.

[2]) Se: Aarsberetninger og Meddelelser fra det store kongelige Bibl. S. 27—33. Han trykkede først i Perugia (1481); i Slesvig var han en Del af Aaret 1486.

[3]) Dette Skrift findes ikke i vore Bibliotheker. Derimod haves paa Kongens Bibl. en dansk Bog bestaaende af sex Blade kaldet Tyrkens Tog til Rhodis (Titlen selv fattes), 1508 (formodenlig trykt hos Ghemen), der uden Tvivl er en Oversættelse deraf, og i saa Fald vidner om at Originalen var bekjendt i Norden.

[4]) Et Exemplar paa Kongens Bibliothek. Titlen er: Pn̄s liber. dialogus creaturarum apellatus iocūdis fabul' plen9 Impressus per Johānem snell artis impffforie magrm̄. in stockholm inceptus et munere dei finitus est. Anno dn̄i M. cccc. lxxxiij. Mensis decēbris. Jn vigilia thome. 4to. Den er forsynet med Træsnit, og indeholder en Række Fabler, hvis Personer næsten gaa igjennem hele Naturen. Der begyndes med Himmellegemerne, Elementerne, og gaas derfra over til Ædelstene, Metaller etc. Planter og Dyr. Dyalogus xcvij er de Symea qui scribebat libros. De to sidste ere: De homine et muliere. Dyalogus Cxxj (med Træsnit forestillende en Mand og en Kvinde i deres Dragt); og De Vita et Morte Dyalogus Cxxiij (sic). — Hos Beughem, Incunabula typographiæ, S. 83, anføres Dialogus creaturarum moralizatus. Goudœ 1482, og Forf. Gerardus de Leeu seu Leo Batavus. S. 156 anføres at den er trykt Antverp. 1486, et Belgice, Goudæ 1484 cum fig.

[5]) Se om Joh. Snell: Aarsberetninger og Meddelelser fra det st. kongl. Bibl. 1. H. 1865 S. 13, om Caoursins Skrift sst. S. 9 fg.

skjöndt det nys anførte var ham ubekjendt [1]). Den By, der var det ældste Sæde for Hedenskabet, som Odin anlagde för han drog til Sverrig, skulde da tillige være den, hvor man ligesom saa det første Glimt af den nyere Tids Oplysning, men ligeledes i Forbigaaende. Besynderligt er det, at man af denne Snells Officin ikke finder noget andet Mindesmærke, heller ikke i Sverrig [2]).

Den første Bogtrykker, der bosatte sig i Kjøbenhavn, er Gotfrid af Ghemen fra Holland [3]). Han trykkede først Bøger i sit Fædreland (Gouda) og blev uden Tvivl derfra indkaldt for Universitetets Skyld af dets første Vicekansler Peder Albertsen. De første Bøger med Aarstal, som han trykte, ere latinske grammatiske Arbejder: Fundamentum in grammatica, 1493. 4. trykt i Peder Albertsens Residens (in curia domini Doctoris Petri Alberti) og Regulæ grammaticæ, 1493. 4. trykt paa Peder Albertsens Bekostning (in universitate Hafniensi, expensis doctoris Petri Alberti de Hafnia). (Exemplarer paa Kongens Bibl.) [4]). Da der imidlertid i den Hjelmstjerneske Samling paa Kongens Bibliothek ogsaa findes en Donat, trykt af samme Gotfrid af Ghemen, i Kjøbenhavn og med samme Skrift og i samme Format som hin Grammatik, og man i Skolen først lærte Donat, förend man gik over til den större Grammatica, saa mener Nyerup, hvilket er artigt nok udtænkt, at Donaten uden Aarstal er ældre. Saa bliver det da uvisst, naar Ghemen begyndte sin Virksomhed. Flittig har han imidlertid været. Den første danske Bog han trykte, var Den danske Rimkrönnike, trykt ved Gotfrid af Ghemen, Kbh. 1495. 4. Den er godt trykt, med kantet Skrift, uden Sidetal; Begyndelsesbogstaverne ere tilskrevne med rødt Blæk; den har ogsaa nogle Træsnit. (Om en formentlig ældre Udgave fra 1493 er talt ved Middelalderen). Især efter 1500 udgik det ene Skrift efter det andet fra hans Presse: saasom 1501: Karl Magnus. 1504: Biskop Knuds Glosser. 1505: Skaanske Lov; Zelands Lov. 1506: Peder Laale. 1508: Af

---

[1]) Oplysningen herom er meddelt af C. J. Fant, En märkvärdig dansk paläotyp, i Svea for 1831 eller Ny Svea, 14 H. S. 199. Jfr. Nyerups Hist. stat. Skildringer 2, 436. og Kilden D. Mag. 1, 299.

[2]) Gessner, 2, 119, siger ogsaa om ham: Man weiss von ihm weiter kein gedrucktes Buch. Es ist auch keine Nachricht ferner von ihm zu finden, ob er in Schweden geblieben oder wieder nach Teutschland zurück gegangen sey.

[3]) Se: Aarsberetn. fra det store kongl. Bibl. 1. H. S. 54 fg.

[4]) Om de af Ghemen trykte Grammatikker findes Oplysninger i Werlauffs Kjøbenhavs Univers. fra dets Stiftelse indtil Reformationen, Program for 1850, S. 14. og Aarsber. fra det store kongl. Bibl. S. 47 fg.

Joachim og S. Anna; Rimkrönniken; (Tyrkernes Tog paa Rhodis). 1509: Flores og Blantseflor; De femten Tegn; De femten Stæder; Nogre gudelige Böner. 1510: Lucidarius; Historie om Jon Prest; Sjælens Klagemaal. Efter 1510 nævnes han ikke mere. Han havde, som Sæd var, sit Bogtrykkermærke, der er afbildet i D. Mag. 5, 225 [1]).

Den første indfødte Bogtrykker var Povel Ræff, Kannik i Kjøbenhavn. Han var 1508 Universitetets Rektor, og hører altsaa til de lærde Bogtrykkere. Thura regner ham ikke med; men Nyerup mener, at han dog maa tælles med, da han i alt Fald forstod sig ligesaa godt paa Trykkeri, som Mængden af Kjøbenhavns Bryggere paa Bryggeri. Han trykte Hr. Michaels Rimværker 1514; 1522 har han trykt i Nyborg (Canon secundum usum Ecclesiæ Roschildensis, Nyburg. 4. arte et impensis Dni Pauli Reff, Canonici Haffniensis); og 1530 anlagde han et Bitrykkeri i Aarhus (Messens Kanon paa Danske, Aarhus 1531, hos Hr. Povel Reff). — I Kjøbenhavn var der naturligvis flere Bogtrykkere, som Peder Brand, Hans Barth o. s. v.

Ogsaa Provinsstæderne havde sine Trykkerier: I Ribe omtr. 1504 havde Lybekkeren Matthias Brandes eller Brand et Trykkeri, hvorfra Jyske Lov med Biskop Knuds Glosser udgik. 1504. 4. [2]). I Aarhus havde Melchior Blume et Trykkeri 1519 (Breviarium juxta lecturam ordinariam chori Arhuziensis. Impressum Arhussie apud sanctum spiritum per Melchiorem Blume, anno etc. 1519. 4.); men han findes næste Aar i Kjøbenhavn (Missale itinerantium, Hafn. 1520, impensis et arte Melchioris Blume, efter Terpager). Nyborg er allerede omtalt [3]). I Viborg trykte 1528 Johannes Vinitor Stutgardianus, Hans Vingaard eller Vingarthener (Hans Tavsens Klagemaal, Viborg 1528); men han nedsatte sig siden i Kjøbenhavn, 1532—1559. I Malmø trykte Oluf Ulriksen 1529 (Peder Lauridsens Et kort Svar etc.); men derefter kjender man ingen dèr för Jörgen Hantsch 1660. Derimod hedder det, at Hans Brask's Trykkeri 1527 flyttedes fra Søderkøping til Malmø [4]). I Roeskilde trykte Hans Barth 1534—40 (Povel Eliesens En kort Undervisning til en kristelig Forening etc. Roeskilde 1534). Af Provinsbyerne er imidlertid, som foran er bemærket, Odense e n af de mærkeligste. Her havde Domprovsten Mester Hans Urne, der gjorde sit Testa-

---

[1]) Se: Aarsber. fra det st. kongl. Bibl. S. 111—178.

[2]) Terpager. Ripæ cimbr. S. 705. D. Mag. I, 299. Der forekommer en Johannes Brandes i Lybek 1508 (Nordalbingische Studien I, 243), saa Brandes er rimeligvis det rette Navn.

[3]) Povel Ræffs Bogtrykkeri i Nyborg omtales ogsaa hos Olivarius, Vita Pauli Eliæ, S. 118.

[4]) Gessner, Die Buchdruckerkunst und die Schriftgiesserey, 2, 133.

ment 1503, en Bogtrykker Simon Brandt, der trykkede Diurnaler og flere Bøger for ham, hvorom der efter hans Død (1504) opkom en Trætte med hans Arvinger[1]).

Paa Povel Ræff nær vare alle disse Bogtrykkere fremmede, hvilket ikke var nogen heldig Omstændighed for det danske Sprog. De alderældste Skrifter ere de mest korrekte og vel udstyrede; men efterhaanden vrimle især nogle af de danske af Trykfejl, og ere skjødesløst behandlede. Derhos vedblev man endnu bestandig at lade Bøger, ogsaa danske, trykke udenlands, hvilket havde en endnu uheldigere Indflydelse paa Sproget. Og skulde man have noget ret smukt, maatte man atter ty til fremmede. Endnu 1550 maatte man til Trykningen af Kristian den tredies Bibel, den skjönnest udstyrede Bog fra denne Tid, forskrive Bogtrykkeren Ludvig Dietz fra Rostock, og Træsnit fik man fra Hollænderen Joh. Binck. Selv Bogbinderen maatte forskrives[2]).

Den anvendte Skrift var naturligvis den, der blev indført. Den var gaaet over fra Middelalderen, der kun kjendte ett Slags

---

[1]) Hans Urnes Testament i D. Mag. I, 299. Jfr. Aarsber. fra det st. kongl. Bibl. S. 109—111.

[2]) Om Bogtrykkerkunsten: L. Terpager, De typographiæ natalibus in Dania schedula historica, Havniæ 1707. 4. A. Thura, Idea hist. liter. Dan. cap. XI. Th. Bartholin, de legendis libris, diss. 4. Wadskiær, Lineamenter af Bogtrykkerkunstens Hist. Viborg 1738, 4. (indholdsløst). Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 430—434, hvor de ældste latinske Messebøger anføres. Nyerups Bidrag til de kjøbenhavnske Bogtrykkeriers Hist., i Seidelins Læsendes Aarbog for 1800. Engelstoft, Reformantes et Catholici S. 5. Derhos: Den gamle Optegnelse Notata in fronte variorum librorum in bibliotheca deperdita ecclesiæ b. virginis Hafniæ, i Langeb. Script. 8, 357. (Deriblandt Sermones Discipuli). Er. Nyerup, Spicileg. bibliogr. (især de første Specimina). Langebeks Bogfortegnelse i Vid. Selsk Hist. Almanak for 1764 o. lign. En ret mærkelig Fortegnelse over danske trykte Bøger för Luther i Tychonii Idea consummati episcopi (Gjessings Tychoniana 2, 226). — Om et Trykkeri i Aarhus, som Biskoppen Niels Klausen, Ove Bildes Formand, skal have faaet oprettet, og hvor der 1498 skal være trykt en Legende om St. Jörgen af Laurentius Olai, se Nyerups Skildr. 2, 437. Langebeks Hist. Almanak 1764, S. 1. Pontoppidans Annal. 2, 476. 716, der beraaber sig paa Msc. Bartholin. Om Skriftet Regimen contra pestilentiam Domini Kaminti (= Kanuti) Episcopi Arusiensis se Terpager S. 12, Langebeks Alm. og Aarsber. fra det st. kongl. Bibl. S. 81—109. — Naar jeg nu skulde være fuldstændig, saa kunde jeg ogsaa henvise til den Bog, hvor man kan finde Alting: Borrebyes liden Tidsfordriv eller Raritetskamre, i hvis anden Del udi Værkstædet S. 153 Bogtrykkerkunsten henføres til 1440 og anføres strax efter den Skik at gaa med Buxer og den Videnskab at salte Sild.

Bogstaver, og anvendte dem saavel til Latin som Dansk. Quinti Horacii Flacci epistolarum liber (primus). Impr. Liptzk. 1507. 4. (i Hjelmstjernes Samling) er endnu trykt med gotiske Bogstaver. Men efterhaanden fremkaldte Skjönhedssansen mere afrundede Former, og der opstod saaledes Anvendelse af to, de runde og kantede, eller, som man sædvanlig kalder dem, de latinske og de gotiske Bogstaver. Den rommerske Stil eller de runde Bogstaver blev tidlig brugt i Frankerig, skjöndt det hedder, at den lærde Bogtrykker i Paris, Jodocus Badius, kaldet Ascensius (efter Beughem † 1526) bragte den fra Italien til Frankerig; i alt Fald blev han navnkundig formedelst sin smukke Tryk, skjöndt hans Karakterer ere hverken saa runde eller saa pyntelige, som de Stephanierne siden opfandt. Ved Kristiern Pedersen, der hos ham lod trykke adskillige baade danske og latinske Bøger, var denne Skrift allerede indført hos os. Den Parisiske Udgave af Jærtegnspostillen er rigtig nok ikke trykt med helt runde Bogstaver, men i Vocabularium in usum Dacorum 1510 og i Petri Legistæ Parabolæ 1515 er baade Latin og Dansk trykt med en og samme Stil, nemlig den rommerske. Saaledes var man her paa den rette Vej; kun at anvende en Stil og det den smukkeste. Den første, der i Tyskland anvendte den rommerske Stil, var Melchior Lotther den ældre, i Leipzig (1497—1518; Melchior Lotther den yngre trykte i Wittenberg 1519—1525), der 1518 trykte baade Tidebogen og Jærtegnspostillen, og allerede nogle Aar för havde begyndt at bruge de rommerske eller runde Bogstaver. Men til al Fortræd benyttede han dem alene til latinske Bøger, og blev derimod ved at trykke tyske og danske med de gotiske. Saaledes fik vi da ogsaa Brugen af to Slags Skrift, en til Latin og en anden til Dansk fra Tyskland [1]).

3. Reformationens indre Forberedelse og første Forkyndelse. Kongerne Hans, Kristian den anden og Frederik den første. Skolemændene Morten Børup og Frans Berg.

Til Reformationens indre Forberedelse i Danmark kan især henføres den jævnligere Brug af Modersmaalet, som nærmest kan

---

[1]) Disse Bemærkninger ere tagne af Kancelliraad Deichmanns Brev til Suhm 1780, der findes i Suhms Saml. Skr. 15, 322, og som indeholder endnu flere artige Ting om de latinske og gotiske Bogstaver, samt om Brugen af de sidste kun i det store Tyskland og i det lille Danmark.

regnes fra Kong Hanses Regjering; den altid dybere og dybere Erkjendelse af Katholicismens Brøst, af Hierarkiets Utaalelighed og Munkevæsenets Fordærvelse, hvilken især lydelig begyndte at udtale sig under Kong Kristian den anden; den ydre Fordel, som Regjeringen kunde drage af Reformationen ved Inddragelsen af de gejstlige Godser, o. desl., hvilket i Forening med den indre Overbevisning maatte blive en vigtig Drivefjeder i Magthavernes Hænder, og dette kan især regnes fra Frederik den førstes Regjering. At den indre Overbevisning, i det mindste derom, at det bestaaende ikke kunde holde sig, og at en Reform i flere Retninger var uundgaaelig, er opstaaet i mangt et stille Sind og har udbredt sig underhaanden i flere Kredse, kan der heller ikke være Tvivl om, skjöndt vor Historie er saa mangelfuld, at det i den næppe kommer til Syne.

Den danske Udvikling, der allerede under Dronning Margrete, alle Hindringer uagtet, var kommen i en saa god Gang, kunde, fortsat af danske Konger, have vundet Fremgang; og da kunde der vel have fremstaaet en eller anden udmærket Mand, som gjorde Religionens Forbedring til sit Livs Öjemed, og saa med det samme fremkaldte en ny Literatur. Men derpaa var ikke at tænke. Det Aag, hvori Folket var spændt, strammedes altid stærkere, og hver Gang det danske Element begyndte at frigjöre sig, blev det hemmet paa ny. Af Kristoffer af Bajern eller af Kristian den første kunde der ikke væntes, og var det ubilligt at forlange, nogen Opmærksomhed for dansk Sprog eller dansk Folkeaand. Først under de næste Generationer træde de paa ny frem, under Kong Hans (1481—1513) og Kristian den anden (1513—1523). Kong Hanses Regjering var idelig trykket ved det ulykkelige Forhold til Sverrig, der ved Toget til Ditmarsken næsten blev fortvivlet, og ved Forholdet til Holsten, der drog Slesvig til sig. „De Holster, siger Hvitfeld, vare i det Stykke for træske, at de forenede Slesvig med det Fyrstendömme Holsten, efter Kong Kristierns Brevs Lydelse, som vare to adskillige Len, det ene fra Tyske Rige, det andet fra Danmark. Hvorom jeg ikke vil gjöre mig nogen videre Disputats, men befaler den Sag andre, som den Lejlighed bedre kunde eftertænke.“ Uden disse bestandig nagende Saar vilde den jævne borgerligsindede Konge, paa samme Tid som han udentil styrkede Landet ved Forbund med England og Skotland, i höj Grad have fremmet det indre i folkelig Aand. Hans hele Levemaade var „efter god gammel tarvelige Danske Sædvane“; hans Drik „var mesten Danskt Øl, og han aad gjerne gammel Mad efter Danske Vis,“ ligesom han ogsaa „havde en Danske Kaarde ved Siden, thi saadanne Sværd, efter gammel Danske Vis, gik han altid med.“ Han og hans Dronning, Kristine af Saxen, bragte ogsaa

atter dansk Sprog til Hove. Han læste danske Romaner om Kong Artus og Kjæmperne om det runde Bord. Hvitfeld (under Aar 1502) fortæller, at Otte Rud oftere skjæmtede med Kongen. En Gang sagde Kong Hans til ham; Otte, det haver været mærkelige Riddere, jeg finder i denne Bog, Hr. Iffuent og Hr. Gaudian; hvor finder man nu saadanne Riddere? Den anden svarede: Jo, vi finde dem vel, dersom vi holdt ikkun saadant et Hof som Kong Artus. Fra Dronning Kristines Enkestand, medens hun holdt Hof paa Næsbyhoved ved Odense, har man danskskrevne Dagbøger og Regnskabsbøger (Uddrag deraf i Molbechs Nord. Tidsskr. 1 B.). Et Pergaments-Haandskrift af gudeligt Indhold, der har tilhørt Dronning Kristine, omtales af Kall-Rasmussen (Danske Mag., 3 R. 3 B. S. 242).

Kristian den anden arvede dette Sind; og Dronning Isabella eller Elisabeth, Karl den femtes Søster, „en dydelig og skjön Fyrstinde“, som Erik Valkendorf kalder hende, blev hjemlig i Danmark. Blandt Kongens mange egenhændige danske Breve ere ogsaa nogle til hende. Latinen krævede hans Tidsalder, det danske Sprog hans Tilböjelighed. I hans stærkt bevægede Liv findes hos hans Omgivelse en stor Sprogblanding; Latin, Tysk og Dansk krysse hinanden [1]). Hans Love fra 1521—22 (udgivne af Resen 1684. 4. og i Rosenvinges Samling, 4 D.) vidne om hans Öjemed, at hæve Borger og Bonde, at unddrage dem fra Adelens og Gejstlighedens trykkende Aag, at indskrænke de fremmedes Handel, at fremme den jævnligere Brug af Prædiken og derimod indskrænke, man kunde fristes til at sige, efterhaanden at afskaffe Messen (hvor en Præst havde to Kirker. skulde Menigheden, hvis den hver Søndag vilde have Messe, selv dertil bekoste en Kapellan), at indføre Almueundervisning paa Landet, at reformere de latinske Skoler og at fremme Modersmaalet. „Vil nogen, hedder det, have sine Börn til Skole, da skulle de sætte dennem til deres Sognepræst, Sognedegn eller nogen anden dèr i Byen, som lærde ere; og skulle de først lære Pater noster, Ave Maria og Credo paa Danske, saa de dennem vel kunne læse og understaa, og siden lære at læse og skrive paa Danske.“ Disse Love kom imidlertid ikke til Udførelse, og bleve som forargelige brændte under Frederik den første.

---

[1]) Nyerup (i Librorum etc. notitia S. 19) bemærker efter Hvitfeld, at Kristian den anden var den af de oldenborgske Konger, der havde gjort mest Fremgang i Latinen; og efter Grev Schmettaw Ueber Empfindeley und Kraftgenies, at det var Faderens Ønske, at Latin skulde indtage den vigtigste Plads i hans Opdragelse, hvilket var Prinsen imod. Anekdoten om den Quondam var naturligvis Skjæmt.

Kongens Giftermaal førte ham ikke alene i nöjere Forbindelse med Tyskland, men ogsaa med Nederlandene, hvilket har haft en ikke liden Indflydelse paa vor Literatur. Han gjorde Forsøg paa at hæve Universitetet, og gjentog Kong Hanses Forordning, at ingen maatte studere udenlands förend han var bleven Baccalaureus i Kjøbenhavn. Endelig søgte han at bringe den næppe fødte Reformation til Danmark. Jörgen Skodborg blev sendt til Nederlandene (1519), og skulde føre Lærere til Universitetet tilbage med sig; Erasmus fra Rotterdam var blandt dem, han underhandlede med; men de gjorde for store Fordringer. Peder Lille og Henrik Smith kom hjem fra Wittenberg (1520), og medførte Tidende om Luthers Lære. Den har rimeligvis kun været meget dunkel og ufuldkommen; men formodenlig har den ikke været uden Indflydelse paa Kristian den andens Reformer. Endnu samme Aar skrev Kongen, just som han var kommen hjem fra Stokholm, til Kurfyrsten af Saxen, for at faa en af de Wittenbergske Theologer til Danmark; da Bandbullen var slynget mod Luther, indbød han endog denne selv. Det er bekjendt, hvorledes Martin Reinhard, der udgav et Skrift her (Positiones etc. Hafn. 1521) prædikede i Kjøbenhavn ved Hjælp af en Tolk (Paulus Eliæ, som det hedder), men blev udsat for Spot og Haan; heller ikke Carlstadt udrettede noget ved sit korte Besøg. Der var ingen Lykke med Kongens Planer. De usædvanlige Reformer, der laa Aarhundreder forud for Tiden, Sigbrit og hendes Raadgivere, der som Halvlys og Halvskygge svævede over Kongens Regjering, hans heftige vilde Sind, det forfærdelige Stokholmske Blodbad, og Frederik den førstes Rænker forenede sig til at bevirke hans Afsættelse og Flugt. Opholdet i Nederlandene og Tyskland bragte ham til at gribe efter ethvert Halmstraa, men blev dog ikke uden Følger for Reformationen i Danmark. Han kom tilbage for at vandre ind i et langvarigt Fængsel, hvorfra han som en udlevet Olding skrev sine sidste hjærtelige Breve til Kong Kristian den tredie. At hans Sind til sine Tider var mildt og velgjörende, at hans Planer, om end vidtgaaende, vare velmente, vidne de Mænd, der omgave ham; de vare Fædrelandets tro Mænd og det danske Tungemaals oprigtige Venner [1]).

Paa Sprogblandingen i denne Tid findes der Beviser nok i Kristian den andens Breve, udgivne af Allen. Franciskanermunken Anders, Skriftefader for St. Claræ Kloster i Odense, blev sendt til Mecheln, og skriver derfra 1527 paa Tysk.

---

[1]) Sammenlign med Behrmann og andre noksom bekjendte Skrifter om Kongens Reformationsplaner og Karakter Gram i Vidensk. Selsk. Skr. ældste Saml. 3, 4—5. 68. 4, 257.

(Allen, S. 477). Klaus Kniphof, der vel var af udenlandsk Herkomst, men dog født i Malmø, og som, naar han skriver til Kongen eller dennes Tjenere, i det mindste attraar at skrive Dansk, slutter ett af sine Breve saaledes:

„Jeg hauer forstoyt, at y Meyddelborge var eyn pige i jeder heyrbere, schovm hadde stovngit schig ponne yt schovm, scho at hovn haltede, och i rodde heynne ponne eyn nacht bodtt: deyn konsst eyr icke ovmberindes, nor i ville go till scheilgs etc. Her mit jeder goud befalindes och myn tieneste althitt bereitt. Yeg houes till, at vy teyrre eyn inschynnen till houe, ffor eyn vy skylles at, mitt gouds heilpt, da ville vy proue jeder konst. Vudy Andorpen den 8 october 1524. (Allen S. 301).

Og saa kunde det maaske more en og anden at se, hvorledes Dronningen kommer ud af det med det danske Sprog. Hun skriver saaledes til Kongen:

Myn aler kereste here, werdes ether nade ad wyded jegh hauer gyue dy artykel, som ether nade hauer gyue megh poscreft, myn brude tyl keyne, po welque artykel, som jegh hauer lade gyue haym tyl keynde for hans rod, da hauer hayn gyue megh screftelygh soyr, welque jegh sender ether nade. Om dy aynder artykel hauer hayn tage dem y berod yn tyl løirdagh, dy hayn er draued y ett kloster och wel kome same dagh hyd tyl bage ygen. Dogh hauer hayn loued megh, ad hayn wel göre ayl hans flyd tyl, ad ded skal skye. Ded ayller første jegh fanger soyr, skal jegh strax gyue ether nade ded tyl keyne. (Allen S. 178).

Alt syntes atter at skulle vende om, da Frederik den første (1523—1533) kom fra Gottorp, hvor han helst dvælede. Forbindelsen med Lybek førte ham til Riget; Foreningen med Sverrig var for bestandig hævet. Adelen fik for en Stund sin Vælde tilbage, ja en större end den nogensinde havde haft; men just derved æggedes Borger og Bonde til Oprør. Kong Frederik havde faaet en lærd Opdragelse, skjöndt han „ikke havde synderlig Lyst til Bogen", og det er ikke usandsynligt, at han baade af Overbevisning fremmede Reformationen og af Klogskab gav Lutheranerne fri Religionsøvelse (i Hertugdömmerne 1525, i Kongeriget efter Herredagen i Odense 1527); men indføres kunde Reformationen ikke, förend en blodig Borgerkrig, der noksom „varsledes ved den Mængde Blod, der udfløid af hans Ligkiste, ihvor vel den end var forvaret", havde forvandlet Katholicismens Höjsæder til Grushobe, og Kjøbenhavns langvarige Belejring, under hvilken Fredens Sysler hvilede, havde banet hans Sön Vejen til Riget. Af Vigtighed for Literaturen er denne Tids Forhold til Lybekkerne, der paa Hansedagen 1535 udtalte, at ingen Konge i Danmark skulde vælges uden deres Samtykke,

og saa havde det altid været[1]). Danmarks Afhængighed af Tyskland var for lang Tid afgjort.

Om Oplysningens Tilstand endnu paa Kong Hanses Tid, „Mirakler baade til Sant Seffrin til Rye, vor Frue til Bistrup og andre saadanne formente hellige Steder“, især med den undergjörende Hostie, giver Historien tilstrækkelig Underretning. Men netop disse foregivne Mirakler skulde man tro, tilligemed Munkenes idelige Trætter om denne Verdens Gods, f. Ex. den om St. Knuds Kirke i Odense (1488), og deres forargelige Levnet, maatte ikke blot fremkalde menig Mands Spot, men maa ogsaa have aabnet Öjnene paa mangen en lærd for Kirkens Brøst. Dog findes der næppe, jeg vil ikke sige noget helt Skrift, men blot enkelte Yttringer hist eller her för Povel Eliesen, som kunde bære Vidnesbyrd derom. Det vil saaledes ikke være muligt, igjennem Skrifter at forfølge Reformationen för Reformationen; og vi have derfor endnu kun at bemærke, hvorledes den ny Lære kan være forberedt i Stilhed indenfor Skolens Vægge, eller hvorledes Skoleundervisningen i det mindste kan have forberedt Gemytterne til dens Modtagelse.

Blandt den Tids tidligere Skolemænd vide da alle at nævne Morten Børup[2]). Født omtrent 1446 af Bønderfolk i Egnen af Skanderborg, øvede han Bondegjerning indtil sit 24. Aar, da han, efterat have faaet Hug ved Hoverigjerning, løb bort fra sit Hjem, og tiggede sig ind i Aarhus Skole, hvis Rektor han blev 1491. Han døde som Sognepræst ved Domkirken sammesteds 1526, 80 Aar gammel. Han var Lærer for flere af Reformationens ypperste Mænd: Kansleren Johan Friis, Hans Tavsen, Jörgen Sadolin, Jakob Skonning, Johannes Synningius, Petrus Paulinus, Torkild Abildgaard (Torchillus Pomœrius), o. fl.[3]). Desuden er han bleven bekjendt af sine latinske Viser. Visen om de danske Kjøbstæder, hvis Begyndelse er:

Clericali et regali
turba gaude, Hafnia!

findes i Vedels og senere Udgaver af Kjæmpeviserne. Men interessantere er hans Majvise, som Thura fik 1721 af Peder

---

[1]) Se f. Ex. Eine deutsche Colonie i Schmidts Zeitschr. für Geschichtswissenschaft, 5, 242—243.

[2]) Se Ny Kirkehist. Saml., 3. Bd. S. 460—462. 839.

[3]) Se ogsaa om disse Morten Børups Disciple C. Brandt i hans Udgave af Jacobi Jaspari Epithalamium, Hafn. 1760. 4., hvor han om Mag. P. Paulinus Aarhusiensis, † 1572, 63 Aar gammel, bemærker, at hans Levnet nöjagtigere end hos Vinding anføres af Niels Hemmingsen i Fortalen til: It vist oc fast Tegen huor paa huer kand kiende sig selff, huad heller hand er Guds barn heller ey. 1573 in 12. et postea 1577, it. 1633. Om T. Abildgaard se Wegener, Vedels Levnet, 2 Udg. S. 16.

Fogh til Ryomgaard, og som viser den latinske Poesis Overgang til Almuesproget. Den lyder saledes:

In vernalis temporis
ortu lætabundo,
dum recessum frigoris
nuntiat hirundo,
terræ, maris, nemoris
decus adest deforis,
renovato mundo
vigor redit corporis,
cedit dolor pectoris,
tempore jucundo.

Terra vernat floribus
et nemus virore,
aves mulcent cantibus
et vocis dulcore;
aqua tempestatibus
caret, aër imbribus,
dulci plexus rore
sol, consumtis nubibus,
radiis parentibus
lucet cum decore.

O quam mira gloria,
quantum decus dei!
Quanta resplendentia
suæ faciei!
A quo ducunt omnia,
summa, ima, media,
formam speciei,
magis hæc dictantia,
quam sit differentia
noctis et diei.

Det hedder ogsaa, at han, for at øve Ungdommen, opfandt Narredansen (chorea quæ a stultis habet nomen); saa at vi her vel tillige have ett af de ældste Minder om Begyndelsen til de theatralske Skoleøvelser [1]).

[1]) Majvisen er trykt hos Thura (Idea hist. liter. S. 71) og i M. Børups Vita ex Claudii Lyschandri Historia mscta, meddelt af Vorm i Skrifter som i det Kongel. Vid. Selsk. ere fremlagte, 11, 391. Se i øvrigt Vorms Literaturlex., Nyerups Hist. statist. Skildr. 2, 340. 473—474. Tauber, Hist. schol. Arhus. S. 14.

Blandt andre Skolemænd er den mest bekjendte **Frans Berg**, en Sön af Kunstneren Klaus Berg, der for Dronning Kristine forfærdigede den i Virkeligheden og ved Sagn mærkværdige Altertavle i Graabrødre Kirke i Odense. Han er født i Odense efter 1513, var Rektor i Odense og i Viborg, Præst til Nikolai Kirke i Kjøbenhavn, og Biskop i Oslo til sin Død, fra 1549—1591. Han var Peder Palladii Efterfølger som Skolemester i Odense, og talte Niels Palladius blandt sine Disciple. Da han var en Tilhænger af Luthers Lære, og just derfor blev formaaet til at opgive Skolen i Odense, er det sandsynligt, at han ogsaa har virket for den i Skolen[1]).

4. **Reformationen.** Kong Kristian den tredie. Forholdet imellem Adel og Gejstlighed. Studeringer udenlands. Kjøbenhavns Universitet. De lærde Skoler; den latinske Kirkesang. Almuens Undervisning.

Reformationens Oprindelse og Virkning ere saa bekjendte, at vi her alene berøre dem for at oplyse Danmarks Vilkaar. Menneskehedens Udvikling krævede den. Dens velgjörende Følger ligge aabenbar for alle; dens Brøst maa heller ikke forties, naar Tidens følgende Tilstand skal kjendes. Ved Luther og Melanchthon blev ikke alene Religionen reformeret; den ene skabte tillige et nyt Skriftsprog, den anden fornyede Dyrkelsen af den klassiske Literatur. To hinanden modsatte Kræfter vare satte i Bevægelse i forskjellige Retninger; Virkningen maatte følge Diagonalen. I Følge den ene skulde hin omnis latinitas, som den hellige Bernhard lovpriste, og ved hvilken Europa i Middelalderen udgjorde ett aandeligt Samfund, atter vende tilbage; i Følge den anden skulde Folkesprogene kaldes op af deres Huler, og blive levende Organer for al aandelig Færd. Men begge disse Kræfter virkede vexelvis og uden Harmoni; Virkningen vaklede imellem begge. Ved Reformationen indtraadte fremdeles en Søndring. Det forhen ene, ikke just enige, Europa blev opløst i Nord og Syd, for aldrig mere at forenes, og der kom en uforsonlig Splid imellem alle aandige Elementer. Reformationen

---

Minerva Novbr. 1817. Pontoppidans Annal. 2, 297. 324. 728, hvor hans Død henføres til 1504, og der henvises til Marmora Dan. 2, 118.. Tidsbestemmelserne her ovenfor ere tagne af Vorms Skolehist. i Vid. Selsk. nysnævnte Skr. 11, 356; Dødsaaret 1526 angives nemlig i Johannis Petræi Catal. msct. Episcop. Arhus., efter Rön (Hans Tavsens Levnet, Thes. IV).

[1]) D. Mag. 1, 25; jfr. Pontoppidans Annal. 3, 188.

var ikke blot en Protest, en Benægtelse; det var tillige en Afrivning fra den ene, udelelige Kirke. Det afrevne Brudstykke vedblev derfor ligesom de smaa Planeter at dele sig; og Enden derpaa maatte vorde, hvad Tiden har vist, en Opløsning i Sekter, der enten, for at have noget Hold, maatte fordybe sig i Pietisme, eller skyde ud til Benægtelsens yderste Grænse, Nihilisme. For Literaturens Udvikling var alt dette lidet frugtbringende. Der savnedes den beaandende Livskraft. Alle disse Sekter forenede sig i e n Tro, Troen paa det døde Bogstav. I Syden hvilede de romanske Sprog paa ett Grundlag. I Norden var der intet Tilknytningspunkt imellem Germanisk og Slavisk. Reformationen, der var en i alle Henseender ægte tysk Frembringelse, virkede kun igjennem det germaniske Element; man maatte se, hvad dermed var at udrette; thi det egenlig nordiske var næsten glemt og kom ikke til Orde. Forbindelsen mellem de nordiske Riger var løs; ved den voldsomme Opløsning gik den næsten over til Folkehad. Med Norges gamle Literatur var saa godt som al Forbindelse afbrudt. Danmark og Sverrig havde ingen. Heller ikke tænkte de paa, i Fællesskab at vinde nogen. Danmark vendte sig derhen, hvor det saa nogen Vinding, til Tyskland, som det var forbundet med ved sine Konger, og hvormed det i lang Tid havde delt Anskuelser og Sympathier. Det modtog Reformationen som en Gave eller som et Laan; og det eneste ejendommelige, der kunde fremkaldes, var den Maade, hvorpaa enkelte Mænd modtoge den i et dansk Sind og tilegnede sig den. Derved kom der nyt Liv i den halvdøde Masse. Striden berørte ikke blot de höjere Klasser, men selve Almuen, og fik just sin Fremgang ved den. Det var ikke en jævn Granskning, der havde sin rolige Gang, men alle Lidenskaber kom i Oprør. Medens de regjerende Herrer benyttede Reformationen ogsaa til verdslige Öjemed, saa Almuesmanden deri en himmelsk Vinding. Hele Folket grundede paa og talte om det ny, spøgede med og spottede over det gamle. Den ny Lære, der talte til Almuen, maatte tale i Landets Tungemaal. Virkningen blev gjensidig. Uden Modersmaalet kunde Reformationen ikke fremmes; men for at fremme sig selv, maatte den uddanne det. Det hele Folk fik Mæle. Det Tungemaal, der hidtil næsten udelukkende havde øvet sig paa Folkelove og historiske Rim, skulde nu forsøge sine Kræfter paa Forestillinger og Begreber, der næsten vare det fremmede. Begejstringen maatte udfylde hvad Organet savnede; og den løsladte Tænkning hævede sig med Luthersk Frimodighed, om end i en snævrere Kreds, til en Djærvhed, som man i Aarhundreder ikke havde kjendt til. Ny og fri Anskuelser gjentoges fra Prædikestolen, og vandrede i Skrifter ud iblandt Folket. Isteden for latinske Messebøger fik man Oversættelser af den

hellige Skrift, isteden for latinske Hymner danske Psalmer. Selv Plattysk, der saa stærkt havde virket paa Modersmaalet, og kun savnede Uddannelse for at fremkalde en stor nordtysk Literatur, maatte i Skrifter efterhaanden vige for Höjtysk; man plejer at kalde det saa, skjöndt det oprindelig var en saxisk Dialekt [1]). Men denne livfulde Periode var kun forbigaaende. Dens Fynd og Kraft var ikke udgaaet fra Folket, og kunde derfor ikke holde sig deri. Med Tabet af Luthers Begejstring sank Reformationen tilbage til det den var; hverken ved ydre Glans (udentil skaldet og tör kaldte Jens Beldenak den) eller ved fantasirig Næring eller ved dyb Grublen var den i Stand til at vække og opløfte Sjælens höjere Ævner. Snart gjorde den det til sit Formaal, at stille sine Læresætninger i Led. og af denne opstillede og stridbare Hær, der uden videre krævede blind Underkastelse, at vænte den himmelske Sejr, ligesom Orgelet endnu i vore Kirker paa Lirekassevis afhasper sin Melodi, isteden for at begynde med et sjælfuldt Oratorium og at slutte med et gribende Miserere eller flammende Halleluja. Naar vi derfor nu glæde os ved det Liv, der begynder at yttre sig i Literaturen i denne Periode, have vi det alligevel klart staaende for os, at en fyldigere Udvikling ikke ad denne Vej er at vænte eller var at vinde. Den følgende Tid lagde sig som en dræbende Rimfrost over de opskudte Spirer. Skolastikken vendte tilbage i en ny Skikkelse. Og paa selve Modersmaalet, heller ikke det tör fordølges, virkede Reformationen med en hemmende Kraft. Den maatte det, fordi den kom udenfra og ikke var Landets eget Barn. Den ophævede den friere Selvudvikling, der havde begyndt at komme i Gang under Dronning Margrete, Kong Hans og Kristian den anden. Under andre Omstændigheder vilde den, tilligemed de lavere Stænders friere Udvikling, have haft Fremgang i en renere dansk Retning. Men allerede under Frederik den første havde Reformationen det tyske og det latinske Sprog i sit Følge: og snart skulde den Tid komme, da Modersmaalet ikke engang blev taalt i Landets Skoler. Endelig vidner den hos os som andensteds herskende Vandalisme mod alle Middelalderens Levninger tilfulde om de ved Friheden løsladte Lidenskaber.

Kristian den tredie (1534—1559) fik det Hværv at indføre Reformationen. Den Gudhengivenhed og Iver, hvormed han udførte det, vil altid gjöre hans Minde dyrebart, og det danske Sind, han lagde for Dagen, gjöre det elsket. Det maatte visstnok være ham vanskeligt, at overvinde den naturlige Tilböjelighed, som hans Opdragelse havde grundlagt; han var, som

---

[1]) Se Pfeiffers Beiträge zur Gesch. der mitteldeutschen Sprache und Literatur, 1854. Indledningen.

de katholske Biskopper jo ogsaa indvendte imod hans Valg, tysk fra Fødselen af, kjendte ikke danske Sæder og Skikke, og havde tilbragt sin Ungdom ved tyske Fyrsters Hoffer. Det sædvanlige Hofsprog var derfor tysk, og han brugte det helst selv [1]); han lod sine tyske Symbola sætte paa de offenlige Bygninger, havde tyske Hofpræster, og paa sit yderste lod han tyske Andagtsbøger læse for sig og sang tyske Psalmer. Men at han forstod og talte Dansk, sluttes deraf, at han selv læste de Supplikker, der overraktes ham, og talte med Supplikanterne [2]). Sin Kjærlighed for det har han i det mindste ved mange Lejligheder lagt for Dagen. Af Kirkeordinansen lod han forfatte et Exemplar paa Dansk, hvori der findes Tilsætninger med Jesper Brochmands Haand. Og i sin Kansler Johan Friis til Hesselager († 1570) havde han en ligesaa lærd som dansk Raadgiver. Borgerkrigen havde bragt Landet i en saa forvirret Tilstand, at de første Aar af hans Regjering maatte anvendes til at danne og forme Alting fra ny af, Kirke, Universitet og Skole; de følgende til at udvikle og befæste de ny Stiftelser. Reformationens Indførelse fuldbyrdedes ved Rigsdagen den 30 Oktober 1536. Kongen lod for de samlede Stænder oplæse det bekjendte Skrift imod Biskopperne (trykt i Ny D. Mag. 3, 1), og foreslog derpaa, at afskaffe det biskoppelige Navn, at inddrage Bispegodset under Kronen, og at indføre den evangeliske Lære. Det blev antaget ved en almindelig Folkebeslutning. For at sikkre Arvefølgen valgtes derhos Kongens Sön til hans Efterfølger, og for at give Regjeringen Fasthed gav Kongen sin Haandfæstning. Ved den blev tillige Norges Selvstændighed ophævet, saa at det, som Ordene lyde, hverken skulde være eller hedde et kongeligt Rige for sig, men være en Del af Danmarks Krone til evig Tid. Herved lagdes den første Grund til, at dansk og norsk Literatur, der hidtil havde været saa væsenlig forskjellige, efterhaanden smæltede sammen. Efter Reformationens Antagelse blev Bugenhagen indkaldt 1537, for at krone Kongen og indvie de ny

---

[1]) Det ses blandt andet af de saakaldte Pluderhoser, hvori der gik 80. skriver 80 Alen Töj. og som han var saa forbittret paa, at han lod dem skjære i Stykker paa Kroppen af nogle Adelsmænd. For at udtrykke den Overdaadighed, der stak i dem, og dens Følger, kaldte han dem: Von Hus, von Hoff. At disse Pluderhoser, „denne slemme Vederstyggelighed", „denne afskyelige, djævelske Dragt", ogsaa kom til os fra Tyskland, og at deres Forfølgelse her var en Efterligning af tyske Fyrsters, derom kan læses i Laurids Kristensen Rhod's Verdsens Speyl, Kbh. 1648. 4. S. 225.

[2]) Grams Fortale til Krag S. 158; og Niels Hemmingsens Ligtale, hos Krag 1, 419.

Superintendenter [1]). Det var lutter danske Mænd, undtagen Biskoppen i Ribe, Johan Vandal, der var en Tysker og heller ikke forstod Dansk. Samme Aar blev Kirkeordinansen udstædt, og fik kort efter Lovskraft paa Herredagen i Odense 1539 [2]). Reformationens Indførelse kan saaledes anses for fuldendt 1540.

Der lod sig vel af Breve og Skrifter fra denne Tid samle adskillige Oplysninger om Sprogets Tilstand. Det tyske Krigsfolk havde ikke den bedste Indflydelse. Hvor de tyske Høvedsmænd førte Regimentet, gjorde de stakkels Bønder sit bedste for at tale Tysk, men det vilde ikke ret gaa for dem [3]). At Kongen som Prins og siden som Konge havde sine tyske Hofprædikanter (f. Ex. Klaus Krage [4]), Henrik von Bruchhofen, Henricus Buscoducensis [5]), var i sin Orden; men det synes som ogsaa de danske maatte øve sig i Tysk. Bugenhagen skriver til Kongen fra

[1]) Bugenhagen var Prof. ved Universitetet fra 1537—1542. Efterretning om de Skrifter, han her udgav, findes hos Nyerup. Hist. stat. Skildr. om Universitetet S. 30. Jfr. Et nyt Bidrag til Oplysning om Joh. Bugenhagens Virksomhed i Danmark ved H. F. Rørdam, i Ny kirkeh. Saml. 3. B. S. 465—482.

[2]) En Ordinantz hworledis Kircketiensten skal holdes vdi Danmarcks og Norges riger, oc de hertugdöme til Sleswig oc Holsten. Aar effter gudz byrd M. D. xxxvii (sic). — Trycht wdi den Kongelige Stadt Roschyld aff meg Hans Barth. M. D. xxxix (sic). Som Fortale tjener Kong Kristians Forordning, Giffwet paa wort Slaat i Kiøbenhaffn Aar efter Guds Byrd M. D. xxxvij. Den anden dag i Høstmonet der Supperattendenterne bleffue wyede oc offuerlyst forskickede til Stictene. — Den rette Ordinants som nu sist paa Herre dagen y Ottense bleff offuerseet oc besegelet, Huorledis Kircketiennisten skal holdis vdi Danmarckis oc Norges Riger, oc de Hertugdomme Slesuig Holsten — Prented wdi Kiøbmenhaffn wed Hans Wyngaardt vdi den ny Closterstræde boendis. Aar effter Guds byrd. M. D. xlij. Oc findes hun til kiøbs y Wiburg hos Andreas Persen. hoess S. Hans closter boendis. — DIsse Sex oc tiue artickle, som bleffue paa Religions vegne beuilgede, samtyckede oc beseglede i Ribe, Skulle holdes lige ved den rette Ordinantz som i Ottense bleff offuerseet oc beseglet. Dog samme Ordinantz der met vforkrencket i alle maade — Tryct i Kiøbenhaffn aff hans Wingaardt, Pindze afften. Aar et c. M. D. xlij. (Exemplarer paa Kongens Bibl.). Kirkeordinansen er ogsaa trykt i Krags Kristian den tredies Historie. Se ogsaa Udkastet i Kirkehist. Saml. 1, 55.

[3]) Bugenhagen skriver til Kongen 1537 (Schumacher, Gelehrter Männer Briefe 1, 9—10): Die bawren zu Drachsholm, da ein deutsch heubtman ist — die armen leute haben etwas deutsch lernet mit Irem Schaden von dem Kriegsvolck. Hvorpaa en Spøg følger med Ordene Speck og Spuck. Brevet viser ogsaa Kongens muntre Karakter: Ich sehe wohl, dass mein g. K. lustig vnd frölich ist gewesen.

[4]) Cimbr. liter. 2, 433, Vorms Lex. og Ny kirkeh. Saml. 4 Bd.

[5]) Sommelii Lex. erudit. Scanens. 1, 391, og Nyerups Lex. Han omtales ogsaa i Gelehrt. Männer Briefe.

Wittenberg 1542 [1]), og raader ham til, at lade e n af de tre Magistre Olauus, Johannes Siningius eller Petrus Paulinus promovere som Doktor i Theologien, thi de ere saa lærde som nogen de kan sende fra Tyskland. „Siningius vnd Paulinus konnen auch deutsch so viel, das sie auch wol zur not mit deutschen Herren reden konnen. Ewr. M. lasse Doctoren Petru, Magistrum Johannem Siningium vnd Petrum Paulini, die alle in Theologia promouiret sind, predigen vmbschicht, Ire bose deutsch, das sie sich gewehnen zur sprache, E. M. wird gelerte Predigen von Inen hören." Desto mærkeligere er det, at baade Peder Palladius og Johan Machabæus skrive paa Dansk til Kongen om Trossager [2]). Men især indeholde de ved Kongens Død udkomne Taler Oplysninger om, hvorledes baade han og Dronningen sædvanlig brugte det tyske Sprog, men han tillige drog Omsorg for det danske. I Jakob Bordings latinske [3]) hedder det blandt andet (Biij): ut ipse dicere solebat, manipulus vnus superbiæ. Ein Hand foll hoffart. Blandt de Skrifter Kongen læste, var Wigands Heuptartikel Christlicher Lehr. Hunc librum non ita pridem ipsi miserat Julius, Henrici Ducis Brunsuicensis filius. Tantopere autem eo delectabatur, ut de pluribus exemplaribus advehendis mandata daret, et de vertendo in linguam Danicam cogitaret. Denne Tale indeholder flere mærkelige Træk, der i den samtidige danske Oversættelse [4]) faa et endnu naivere Udtryk. Da Kongen laa paa sit yderste, hedder det, „Dis emellom kom Drotningen aff Kircken til hannem, men hun kunde for stor hiertens sorg oc graad intet tale. Sagde aleniste disse Ord, O mein Her, mein Her, oc gick saa fra hannem igen. Der hun vaar bortgangen, kom en frem berendis met nogle

---

1) Schumacher Gelehrter Männer Briefe 1, 33.

2) Gelehrt. Männ. Br. 3, 128.

3) Oratio de obitu Christiani III. Hafniæ 1559. 4. (Paa Kongens Bibl. Optrykt i Cragii Ann. Chr. III).

4) Stormectige, Höyborne Fførstis oc Herris, Her Christians den Tredie (etc.) Salige affsked, aff denne Verden. Tilsammen Screffuit paa Latine aff D. Jacobo Bordingo, hans Naadis læge Doctor. Nu Nylige fordanskit. Prentet i Kiøbenhaffn, hoss Hans Vingaard. 1559. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Af lignende Skrifter kunne mærkes tvende tyske: ett af Ruprecht Geissputscher, hvorom Grams Fortale til Krag S. 130; og den tyske Vise af Andreas Meier: Cantilena germanica, loco epitaphii, de morte admiranda Christianissimi Regis Daniæ Christiani III. (etc.) Autore M. Andrea Meiero, concionatore et confessario (sic) eius, cum Melodia 4 Vocum. (Exemplar paa Kongens Bibl.). For Musikkens Historie kan maaske Melodien, hvis fire Stemmer ere udsatte hver for sig: Discantus, Tenor, Altus, Bassus, have noget interessant.

Guldkeder, huor met han tilforn haffde befalet at ære nogle fremmede, der han dennem saa, sagde han, Hen, hen, med det skarn, huad haffue vi her met at göre.“ (I den latinske: aufer (inquit) aufer, quorsum nunc hæc stercora?)

Ved Reformationens Indførelse foregik en stor Omvæltning i Forholdet mellem Adel og Gejstlighed. Man havde vel forhen ogsaa set Biskopper af simpel Fødsel, der ved Lærddom, Dygtighed eller verdslig Klogskab, som Jens Beldenak, havde vundet Bispestaven; men i Almindelighed udgik hele den höjere Gejstlighed fra Adelen, og denne tilegnede sig tilsidst udelukkende Ret til at beklæde Bispestolen [1]). Ved Reformationen ophørte den gamle Bispemagt; det höjeste gejstlige Embede inddroges, og de øvrige droges ned i de borgerliges Kreds. Hierarkiets Herredömme blev brudt, og Adelen fik Enevælde.

Allerede Kirkeordinansen giver en Forestilling om, hvorledes de forudgangne Bestræbelser havde fremkaldt en Overgang ved Gudstjenesten, ved hvilken Modersmaalet havde vundet Fremgang, der nu blev befæstet; i den latinske Messe skulde Pater noster og Ordene, som lyde paa Nadveren, læses paa Dansk, Börn skulde døbes med dansk Læsning, o. s. v. Men den viser tillige, hvor meget den lavere Gejstlighed stod tilbage, og hvor overbærende man maatte være med dens Uvidenhed [2]). Og dette Fenomen vil man i den Tids Skrifter finde Bekræftelse paa det hele Tidsrum igjennem. Under en saadan Aandsfattigdom hos Folkets Lærere kan man da ikke undre sig over Literaturens Tomhed udenfor Tidens Hovedæmne.

Studeringerne udenlands vare endnu almindelige. Allerede de begyndende Straaler af Reformationen havde vendt Blikket mod Nederlandene, og Erasmus fra Rotterdam taler i sine Breve ogsaa om sin Virkning paa Norden (apud Cimbros) [3]). De, der attraaede en dybere Lærddom, tyede, som det følgende tildels

---

[1]) A Birgeri obitu decretum est a magnatibus regni, ut nullus post hæc in hoc regno fieret episcopus, nisi claro genere natus. Chron. Skibyense.

[2]) „Paa landsbyerne skal oc sammeledis ald tiid om søndagerne predickes det wonlige Euangelium en half time, oc den anden halffuetime skal bruges til at forklare Börnelerdommen vdi. Oc dersom nogle af de nu ere sogneprester paa Landet, kunde icke rett predicke dett gud tilhører, da mwe de aff danske Postiller lese ord fraa ord for syne folck, bode Euangelij vdlegning, oc börnelerdommens forklaring, dog saa at de med tiiden wenne seg til at predicke oc tale sielff, att de ey tage nogen orsage til lisenhed aff dett der saa till nogen tiid offuerberes med dennem i kierlighed.“

[3]) Pontoppid. Annal. 2, 293.

vil vise, ligesom før til Frankerig og Italien, til Paris, Montpellier, Bologna, Padua. I Tyskland blev især Rostock besøgt; og endelig droge naturligvis Luther og Melanchthon den videlystne Ungdom til Wittenberg, der ikke blot blev Reformens Brændpunkt, men ligesom Stapelstad for al aandelig Omsætning[1]). Kjøbenhavns Universitet havde under Krigen omtrent i 8 Aar (1530—1538) været helt opløst. Reformationens Indførelse krævede dets Fornyelse, der foretoges 1537; men det gik langsomt med Bygningen, og Forelæsningerne maatte holdes i Kirkerne[2]). To Aar efter, 1539, udgik Fundatsen. Bugenhagen forestod Reformen, der blev fuldført efter tysk Mønster, og den gamle skolastiske Form blev for en stor Del beholdt. Kun en Lærer gik over fra det gamle Universitet til det ny, dets første Rektor Kristiern Terkelsen Morsing, der modtog Insignierne af Kongens egen Haand. Den ældste Lektionskatalog, udstædt af denne dets Rektor (Originalen paa Kongens Bibl., optrykt i Münters Magazin für Kirchengesch. des Nordens 1, 271; jfr. Lektionskatalogen i Peder Palladii Formula visitationis), angiver kun Undervisningsgjenstandene i Almindelighed, men hverken Professorernes Navne, eller hvorover de hver især vilde læse. Foruden de tre Hovedfakulteter var der ett in artibus, Mathematik, Fysik, Rhetorik, Dialektik, Grammatik, det er latinsk Filologi, og in linguis, Græsk og Hebraisk. Disputationer og Deklamationer slutte Rækken. Musik og Sang hørte til Undervisningsgjenstandene. Slutningen viser en rosværdig Omhu for de fattige studerende. Fundatsen (hos Krag) giver naturligvis mere enkelte Oplysninger, men de ligge udenfor vort Öjemed. Ved Universitetets Ydre vidner meget om Sædernes totale Forskjellighed fra vore Tiders. Forsömmelser, hedder det, fandt jævnlig Sted. Professorerne toge ud paa Landet isteden for at holde Forelæsninger og Disputationer; 1544 blev der endog fast-

---

[1]) I Bugenhagens Breve til Kongen fra Wittenberg 1545 og 1546 omtales flere Danske, som dèr studerede, og for hvem han beder Kongen om Understøttelse: Aescylus Danus, Tychicus Asmund eller Tuge Osmund von Lunden, Christiernus Bronno von Wiburg, Jacobus Henricus von Odensee, Jacobus Nicolai eller Jep Nilsson, eines Bürgers Sohn von Kopenhagen, Valentinus, Peter Harringes Sohn, Magister Johannes Ripensis, Christophorus Cayfth? Nestvedius. (Gelehrt. Männ. Briefe 1, 23. 40. 62. 63. 69. 72. 84. 88. 89. 186). Se ogsaa om disse og Canutius Ripensis Langebekiana S. 288. Jfr. Sommelii Lex. erud. Scan. 1, 97.

[2]) „Wir von der Vniversitet sind wedder mit vnsern lectionen in die Kirchen gekrochen — die arbeiter in diesem Lande bedarffen einen treiber,“ skriver Bugenhagen til Kongen 1537. (Schumacher Gelehrt. Männ. Br. 1, 9).

sat Bøder derfor, som lære os, hvor höj Pris der sattes paa en Forelæsning: for en Times Forsömmelse i de tre øverste Fakulteter 4 Skilling; i det lavere 2 Skilling. To Skilling Danske for Stykket! (En Tønde Byg kostede paa Frederik den førstes Tid 8 Skilling). Med Hensyn til det indre er der vel ingen Grund til at antage, at Universitetet i religiøs eller endog blot videnskabelig Henseende skulde yttre nogen Selvstændighed. At det ikke blot viste Beskedenhed, men „en ydmygende Fattigdom i Aanden“, naar der forekom et eller andet intrikat Spørgsmaal, synes Nyerup at bebrejde det; men det var jo en ligefrem Følge af dets Afhængighed af Stormagterne. Dr. Johannes Æpinus fra Hamborg havde udgivet et Skrift, hvori han paastod, at Kristi Sjæl havde lidt ved Nedfarten til Helvede. Det vakte Splid i Kirken. Kongen afkrævede sine Theologer et Responsum; de svarede, at de ingen Erklæring derom kunde give, fordi schola Vittebergensis de hoc dissidio non tulisset sententiam [1]). Skal man lægge dem det til Last? Det fornuftigste man kan gjöre ved et tosset Spørgsmaal, er jo at afvise det. Undertiden viste det latinske Universitet „Kongen den skyldige Opmærksomhed“, som Nyerup udtrykker sig, ved at skrive til ham paa Tysk (der haves en saadan Skrivelse fra 1550); heller ikke deri ser jeg noget videre mærkeligt. Men indlysende er det, at om Efterretningerne end vare fuldstændigere, end de ere, vilde man forgjæves søge efter Vidnesbyrd om nogen Omhu for en særegen dansk Dannelse. Universitetet maatte ellers siden aldeles have skiftet Natur.

Den lærde Skole stod i den nöjeste Forbindelse med Kirken, og blev ordnet tilligemed den ved Kirkeordinansen 1537. De gamle Klosterskoler, der i Middelalderen vare de egenlige Skoler, forvandledes til Latinskoler, som funderedes efterhaanden af Kongerne, ofte med rund Haand. Af dem var der to Slags: den höjere egenlige Latinskole, og den mindre Trivialskole, hvor der begyndtes med Abc, Donat etc. De maatte, ligesom Kirke og Universitet, formes efter tyske Mønstre, saa at Modellerne vel endog til sidst toges af Jesuiterskolerne, der havde vundet Hævd paa at grundlægge Folkeundervisningen. Fundamentet for Dannelsen var Latin. Modersmaalet blev ikke alene ikke taalt, men alle danske og tyske Skoler, hvor saadanne vare, bleve ophævede (som offenlige Skoler), og Indkomsterne henlagte til de latine [2]). De allermindste Peblinge lærte at stave og læse

---

[1]) Se derom Nyerup. Hist. stat. Skildr. 3. D. 2. H. S. 16. Pontoppidans Annal. 3, 306. Heiberg, Paladii Levnet i Theolog. Tidsskr. 4. D. 2. H. S. 129—130.

[2]) „Udi hver Kjøbsted skal være en latine Skole. Udi hver

paa Latin; latinsk Grammatik var den eneste Dör til Videnskabernes Hal; noget Fundament i Græsk taaltes ikke uden som en Slags Tilgift i Mesterlektie, dog „uden al Afdrag og Forsömmelse udi Latinen." Selv Homer blev læst paa Latin[1]). Det var en Stilstand. Men der laa endnu mere, dybt nede paa paa Tidens Bund. Forskjellige Lærebøger fremme ved afvigende Anskuelser et frit og grundigt Studium; men det var farligt. Læreren skulde være Hører. Ved at studere videre selv vilde han kun forvirre sig selv og sin Undervisning; kom han i Skolen frem med en eller anden ny Tanke, ja vilde han endog bringe den til Anvendelse, saa vilde han handle imod al god Skik og Orden. En Hovedsag ved Undervisningen var derfor Uniformiteten. Derfor udgav just Peder Palladius sin latinske Grammatik 1553, in usum Daniæ juventutis uniformitatis causa. At tilvejebringe denne Uniformitet var ogsaa et af Öjemedene for Synoden i Andvordskov 1546, der skulde fuldbyrde Kirkeordinansen. Samme Maade at konstruere paa, baade Latinen og Livet! Uniformitet i Skolen, som i Kirken! Samme saliggjörende Trosartikler for Kirken, og samme lærdgjörende Studieregler for Skolen! En paa ens Maade tilskaaren Dannelse for alle i denne

---

Kjøbsted skal aleneste være e n Skole, og alle hine andre Pugeskoler, som her og dèr holdes, skulle aflægges. Saa skal hun deles i flere adskillige Lektier, at der kan gjöres Skjelned paa Börnene. Ikke skal der heller læres andet udi dennem (i alle Lektierne), end Latine, fordi latine Skoler fordærves gjerne af de danske og tyske Skoler." Saaledes hedder det i Kirkeordinansen. I Peder Palladii Skrift Librorum Moisi explicatio, i hvis Tilegnelse Kristian den tredies Fortjenester anføres, forekomme blandt dem: Sunt et in singulis oppidis scholæ pueriles constitutæ, in quibus prima ætas linguam latinam et κατηχησιν Christianam discit. Men endnu nöjere Efterretning findes i hans Formula visitationis, hvor den Tabula de exercitiis Scholasticis findes, som han sendte til Synoden i Andvordskov og som der blev antaget. Deri hedder det: Minor schola trivialis dicitur, quæ est in oppidis, cui præsit Bacchalaureus promotus, vel sine, vel cum Collaboratore vno atque altero. etc. Den havde to Klasser.

[1]) „Ogsaa søge de mere deres egen Fordel og Forbedring, end Börnenes, de som læse Græsk og Hebraisk, som det vel kjender sig selv." — „Dennem (i Mesterlektie, som kunne skrive og tale god Latine) maa Skolemester vel forelæse noget Fundament udi Græsk, men dog saa, at det sker uden al Afdrag og Forsömmelse udi Latinen; thi deres Mening er ulidelig, som ville, at Börn skulle lære Græsk og Hebraisk, förend de faa noget fremmelig bedret sig udi Latinen." Kirkeordinansen. Kommentar hertil behøves ikke.

Verden, e n og samme Salighed for alle i den anden! Mennesket er en sælsom Ting [1]). Forplantedes nu saaledes Ensformighed i det tillærte fra den ene Slægt til den anden, saa at der bares ligesom en Slags Rædsel for, at den næste skulde komme noget videre end den forrige, saa synes omtrent det samme at have været Tilfældet med den strænge Skoletugt. Ferle og Ris ansaas for nødvendige Rekvisiter til at indprænte Lærddom; og det var Lærernes Mundheld: Saaledes har jeg kjøbt min Visdom (ligesom med mit blodige Kjød), og saaledes vil jeg sælge den igjen [2]). Ved hver Skole var en Skolemester (Rektor), og i de mindre e n til to Lokater (Hørere), i de störste fire til fem. Det er vanskeligt at begribe, hvorledes de kunde overkomme sin Gjerning, hvis den ikke var mekanisk, naar man betænker den store Frekvens, der allerede fandt Sted i den katholske Tid (700 i Riber Skole, 900 i Roeskilde) og vel senere aftog noget, men dog vedblev at være betydelig [3]). Endelig var Forbindelsen imellem Skolen og Kirken ligeledes en Arvedel fra Middelalderen, der uafbrudt har varet ved lige til vore Dage, og har behøvet Aarhundreder for at løsnes. Fra først af var Baandet naturligvis meget stramt. Denne Forbindelse holdt i mange Henseender Skolen tilbage fra en selvstændig Udvikling, og spildte, formedelst Kirketjenesten, Skolens Tid. Men Skolen virkede ogsaa tilbage paa Kirken. Den havde ikke blot hver Dag sin Gudstjeneste paa Latin, der ogsaa besøgtes af Lægfolk; men især for Skolens Skyld blev den latinske Kirkesang længe bevaret. Synodalbeslutningerne angive det udtrykkelig: In cathedralibus ecclesiis canatur Introitus semper latine propter scholas. (Synoden i Kjøbenhavn 1540). In urbibus ad exercendam scholasticam juventutem Gloria in excelsis latine in tribus majoribus festis canatur. (Synoden i Andvordskov

---

[1]) „La paix! siger Michelet, Elle est dans l'harmonie, sans doute; mais d'âge en âge on l'a cherchée dans l'unité".

[2]) Jfr. ogsaa for denne Tid: Bidrag til Skoletugtens Historie i Norden, i Henrichsens Indbydelsesskrift fra Odense Kathedralskole 1853. Se derhos P. Palladii Tabula de exercitiis Scholasticis, som søgte at indskrænke den. Det hedder i det mindste her: Præterea nemo debet vti ferula, qua membra puerorum luxari possunt, sed alias debet virgis corrigere pueros, tamen in hunc vsum ferula concedatur, si Ribaldus aliquis opponat se ludimagistro vel hypodidasculis.

[3]) Se om Skolefrekvensen Peder Palladii Visitatsbog hos Heiberg i Palladii Levnet, S. 4. Og i øvrigt Nyerups Hist. stat. Skildr. om Skolerne.

1546)[1]. For Peblingenes Skyld skulde hele Menigheden høre paa hvad den ikke forstod.

Udenfor den lærde Skole findes der ogsaa omtalt privat Undervisning. De lærde Skolers store Frekvens og Vanskeligheden ved dèr at gjöre Fremgang har vel bidraget sit til at fremkalde den allerede nu almindelige Skik, at ikke blot Adelen, men ogsaa velhavende Borgere satte sine Börn i private Undervisningsanstalter eller under enkelte Mænds specielle Tilsyn. Deslige Anstalter omtales paa flere Steder i Landet, eftersom den ene eller den anden lærde fandt sin Regning ved at oprette dem. Frans Vormordsen i Malmø havde en saadan Anstalt, Ole Gyldenmund i Kjøbenhavn, Jens Grundit i Ribe, o. s. v.[2].

Deslige private Indretninger maa imidlertid regnes til Undtagelser, og deres Öjemed var det samme som den lærde Skoles. Der gaves saaledes kun ett over hele Riget tilgjængeligt Middel til Ungdommens Undervisning, og det virkede udelukkende igjennem et fremmed Organ. Af de Börn i Kjøbstæderne, der ikke skulde studere, tog Regjeringen sig ikke. Deres Undervisning var en Kommunalsag, og det var nærmest overladt Byens Øvrighed at give Bevilling til Skolemestre at holde Skole for de Borgeres Börn, der havde Raad og Villie til at betale dem[3]. Paa Landet vare ingen Skoler. Her bestod al Undervisning i, at Degnen nogle Gange om Ugen, eller hvor flere Byer hørte til ett Sogn, i det mindste e n Gang hver Maaned, samlede Landsbyens Ungdom i en Gaard, og med höj Røst læste Luthers lille Katekismus for dem, samt nogle Sange og Bönner, og lod dem gjentage det saa længe til noget hang ved. Fire Gange om Aaret overhørte Præsten dem; og ved Visitatsen lod Biskoppen dem fremsige Fader vor, de tre Trosartikler og de ti Bud; e n sagde for og de andre efter. Hvo der ikke fremstillede sig, blev stillet ved Majtræet (sat i Gabe-

---

[1]) Pontoppidans Annal. 3, 250. 291.

[2]) Jörgen Rosenkrandses Levnet i D. Mag. 4, 197. Wegener, Vedels Levnet. 2. Udg. S. 17. I Slutningen af Jens Gødissöns Ligtale over Jörgen Rosenkrands, Kbh. 1597, nemlig i dennes Levnet, det andet Blad, hedder det ogsaa, at han kom til Kjøbenhavns Universitet at studere, og blev dèr befalet og overantvordet tvende mærkelige Mænd, en efter anden, som var M. Oluf Gyldenmund og M. Jens Sinningius.

[3]) „Skriverskoler, som man kalder dem (Vulgares scholæ quas vocant) for Drenge, Piger og andre, som ikke duer til at lære Latine, maa Øvrigheden forsörge." Kirkeordinansen.

stokken ?). De samme Elementer var ogsaa det der krævedes for at komme til Gudsbord. Tarveligere kunde Fordringerne ikke være [1]).

Fōrend vi begive os til Literaturen, have vi saaledes forsøgt at bestemme den Kreds, indenfor hvilken den kunde yttre sig, den, hvorfra den skulde gaa ud og til hvilken den skulde vende tilbage.

---

[1]) Om Undervisningen paa Landet se Pontoppidans Annal. 3, 33. 371, og Nyerup om Skolerne S. 5. Palladii Visitatsbog hos Heiberg S. 85. 44. Om den Kundskab, der behøvedes for at komme til Gudsbord, se Synodalierne fra Andvordskov 1546, fra Odense 1560, Pontoppid. Annal. 3, 295. 372.

Første Afdeling.

Lærd Literatur.

5. Statsmænd og gejstlige. Forfattere: Professorer ved Universitetet, Peder Albertsen, Kristen Terkelsen Morsing, Johannes Machabæus, Ole Gyldenmund, Jens Sjunesen. Ditlev Smyther, Peder Svave; Matthias Gabler, Johannes Cusanus, Albert Knopper, Ludolf Prigg, Matthias Hak, Jens Pedersen Skelderup, Hans Thomesen Guldsmed, Kristen Mortensen Morsing, Hans Fransen, Johannes Sascerides.

Literaturen i dette Tidsrum deler sig ligesom af sig selv i to Afdelinger: en lærd Literatur paa Latin og en folkelig i Modersmaalet. Den sidste har atter især Hensyn til Reformationsværket, medens den første forfølger andre Öjemed. Nogen skarp Grænse lader sig imidlertid ikke drage derimellem; Reformatorerne maatte ogsaa virke igjennem Kirkens antagne Sprog især paa Præstestanden; og Videnskaben begyndte at faa Smag paa sin Anvendelse blandt Folket.

Den lærde Literatur betragte vi atter i to mindre Afdelinger; i den første de Mænd, som have taget liden eller ingen Del i den folkelige; i den anden dem, der have virket paa begge Maader. En nærmere Maade til at vinde Overskue frembød sig ikke. I den første Afdeling lode Forfatterne sig opstille kronologisk eller æmnevis, men ved nöjere Betragtning fandtes en Sigtning nødvendig, for at Opmærksomheden kunde drages mere hen paa det betydeligere. Hele denne Del af Literaturen har overhovedet ikke meget at sige. Dels paa Grund af Universitetets faa Kræfter, dels formedelst den herskende Folkebevægelse, maatte den nødvendig staa i Skygge; men det er dog fornødent, af Forglemmelsen at fremdrage de Mænds Navne og Skrifter, der ved lærd Meddelelse danne ligesom Mellemleddet imellem Middelalderen og den følgende lærde Periode; hvorved tillige oplyses det Forhold, hvori Æmnerne og deres Behandling staa til den europæiske Literatur; og det er omtrent det Udbytte, som heraf kan væntes.

Tiden frembragte flere mærkelige Statsmænd, der tildels studerede udenlands, og senere virkede i Statens Tjeneste som Kanslere, Rigsraader, Lensmænd o. s. v. eller havde Indflydelse paa Literaturen. Det maa her være nok at nævne Kansleren Johan Friis (Kansler 1532, † 1570); den for sin latinske Vel-

talenhed berömte Vincens Lunge[1]) (dræbt 1536); Hans Urne til Aarsmarke († 1552); Klaus Urne til Beltebjerg († 1562); Axel Urne til Søgaard, der studerede i Frankerig og Tyskland; Hr. Knud Rud til Vedby[2]) o. s. v. En af de mærkeligste Mænd, der uden at virke ved Skrifter havde betydelig Indflydelse, er Jesper Brochmand († 1562, 74 Aar gammel), hvis Fader skal være indkommen fra Saxen med Dronning Kristine, og som under Kristian den anden, Frederik den første og Kristian den tredie var Sekretær i Kancelliet. Ved sin Deltagelse i Kristian den andens Lovgivning og i den danske Kirkeordinans, samt ved sin retsindige Karakter har han i Historien erhværvet sig et varigt Minde.[3])

Den höjere Gejstlighed, der senere tog saa betydelig Del i Religionsstriden, udgav i den katholske Tid allehaande Kirkeskrifter til praktisk Brug, som her vel maa nævnes, skjöndt de for Videnskaben nu have liden Betydning. Blandt disse Mænd ere noksom bekjendte: Lage Urne (Biskop i Roeskilde 1512, † 1529), Erik Valkendorf (1516 Ærkebiskop i Throndhjem, † i Rom); Olaf Engelbrektsen, Hans Reff, o. s. v.[4]) Lignende Skrifter haves af Kristiern Pedersen, der i det mindste har besörget deres Trykning i Paris: Diurnale Roeskildense 1511; Missale Lundense 1511 fol.; Statuta provincialia 1514 (udg. af Thorkelin, Havn. 1778); Breviarium Lundense 1517. Andre besörgedes af Anders Friis (Kantor i Kjøbenhavn, flere Gange Universitetets Rektor, † 1526); de Roeskildske Kanniker Boetius Aagesen (Achonis) og Albert Laurentsen (Laurentii), Kantoren i Throndhjem Peder Sigvardsen o. fl. Ogsaa Ove Bilde (Biskop i Aarhus 1520, † 1555) maa vel her nævnes formedelst hans Deltagelse i Reformationskampen.[5]) Derhos forekomme flere mærkelige Mænd, som Lage Urnes Kansler, Mester Laurids Olsen, Mester Jens Rosengaard, Kannik i Roeskilde (hvis Broder Mester Klaus Rosengaard var Universitetets Rektor 1526—28)[6]), Mester Anders Glob, Provst i Odense o. fl.

Adskillige lærde, tildels Professorer ved Universitetet, Kan-

---

[1]) Se om ham Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 258, hvor Gram har hjulpet ham til sit rette Navn, og rettet Hvitfelds: Doctor Schindseck.

[2]) Se om de sidste Kall-Rasmussens Anm. til Lage Urnes Testament i D. Mag. 3 R. 3 B. S. 223. 230.

[3]) D. Mag. 6. 1, og Grams Fortale til Krag.

[4]) Lage Urnes latinske Tale til Dronning Elisabeth i Langeb. Script. 8, 483; jf. Vita Lagonis Urne i to Programmer af P. E. Müller. E. Valkendorfs Breve om Dronningen i D. Mag. 2, 25.

[5]) Ny D. Mag. 1, 194. 2, 147.

[6]) Kall-Rasmussens Anm. til Lage Urnes Test. i D. Mag. 3 R. 3 B. S. 240. 243.

niker o. desl. have gjort sig mere bekjendte ved Statsunderhandlinger, end ved mærkelige Skrifter, som: Kristian den andens Sekretær Brabandteren Ditlev Smyther, der er bekjendt ved sin Tale til Dronning Elisabeth i Haag 1515 (trykt i Langeb. Script. 8, 479), og hvis lignende Taler nævnes, men næppe ere trykte. Pomeraneren Peder Svave († 1551), Forf. til flere Stridsskrifter mod Kristian den anden[1]). Hans Epistola apologetica pro Petro Mosellano, Lips. 1519. 4. er endnu til, men ikke af stor Betydning.[2]) Kristian den andens Kansler Mester Klaus eller Nicolaus Petri, juris utriusque licentiatus, Kannik i Ribe; Mester Jens Mikkelsen Mønbo († som Kannik i Viborg 1557)[3]) o. fl.

Den Videnskabelighed, som Universitetet fremmede, kan man ikke just af de efterladte Skrifter danne sig nogen klar Forestilling om. Der dreves især Theologi, som man gjorde Forsøg paa at forbinde med Filosofi, Lovkyndighed efter kanonisk og rommersk Ret, og Lægevidenskab, til hvis Udøvelse der især synes at være taget Hensyn. Næppe kjender man med Sikkerhed Navnene paa dets første Lærere eller i alt Fald ikke stort mere; flere af dem vare fremmede. Adskillige Skrifter ere ogsaa tabte.[4])

Til de vigtigere ved Skrifter bekjendte Lærere ved Universitetet høre især følgende:

Peder Albertsen, der ligesom havde været dets Stifter; død 1517. En ny Udgave af hans grammatiske Skrifter, Fundamentum Scholarium, udkom Colon. 1502. 4.[5])

Den første Rektor ved det ny Universitet var Kristen Terkelsen Morsing, Christiernus Torchilli Morsianus (f. omtr. 1485 paa Mors, Rektor ved Frue Skole, og 1537 Prof. i Medi-

---

[1]) Se Molleri Cimbr. liter. 2, 878, og om Stridsskrifterne Allen, de rebus Christiani secundi, S. 42. Jfr. Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearkiv, Forhandlinger med Frankerig, England og Skotland. 3—4 Bd. og P. Svaves Liv og Levnet af B. Sandvig. 1777. 4.

[2]) Apologia Petri Swauenij Pomerani pro Petro Mosellano præceptore contra Joannem Cellarium. Fortalen er skrevet Lypsiæ octauo Idus Augusti Anno M. D. 19, og Bogen indeholder tillige hans Epistola og Responsio ironica Ioannis Cellarii. Gjenstanden er P. Mosellani oratio de ratione disputandi. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Den er trykt med gotiske Bogstaver.

[3]) Se om dem og flere Allen, Kristian den andens Breve.

[4]) Se om Professorerne og deres Skrifter, foruden Vinding, Thura, og C. Bartholins Fortegnelse fra 1540, Werlauff, Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen, Program 1850; og om Theologerne J. Møller, Fortegnelse over de kjøbenhavnske Theologer i Nyt theol. Bibl. 5, 134; samt Statuta facultatis utriusque juris. omtr. 1517, i Langebekiani S. 284.

[5]) Se Nyerups Mantissa. Bogen fandtes ikke paa Kongens Bibl.

cinen, † 1560). Han levede mange (24) Aar udenlands og studerede i næsten alle hin Tids Retninger. I sin Fortale til Henrik Smiths Lægebog 1556 taler han om sit Ophold udenlands; han studerede ogsaa i Montpellier, „den ypperste höje Skole udi Lægedomskunst, som findes i Kristenheden". Da Kristian den tredie kaldte ham tilbage, som Prof. ved Universitetet, opholdt han sig i Basel (me quoque Basileæ agentem ad idem munus vocare dignatus est, siger han selv i den ældste Lektionskatalòg), og 1537 (Gram sætter 1538) blev han valgt til Universitetets første Rektor efter Reformationen. Til dem af hans Skrifter, der nu haves, men som ingenlunde give nogen Forestilling om hans overordenlige Lærddom, høre: en Samling af grammatiske Arbejder, som han har udgivet medens han var Rektor ved Kjøbenhavns Skole [1]); en kort Arithmetik, som han udgav især til bedste for de studerende ved Kjøbenhavns Universitet [2]); og en Udgave af Dionysius de situ orbis [3]). Der tillægges ham ogsaa et Skrift Om Pestilentzes Aarsag, Forvaring og Lægedom derimod, Kbh. 1549, og med en Fortale af H. P. Resen, 1619, hvilket ikke findes i vore Bibliotheker (paa Latin i Bartholini Cista medica, S. 21). Titlerne paa hans øvrige Skrifter, der næppe ere til, vise hen til hans Syslen med Mathematik og Medicin [4]).

Morsings grammatiske Arbejder give os, som flere fra denne Tid, en Forestilling om Behandlingsmaaden; det var mere en Samling end en Bearbejdelse. Bogtrykkeren P. R. er Povel Ræff. Mange Ord gives ogsaa paa Dansk; som: Amo dic vernacule. Amo ieg elscker. Amabam ieg tog til at elscha. Amavi ieg elgsta. Se i øvrigt Nyerups Mantissa S. 21.

Arithmetikken er tilegnet M. Nicolao Hurno, ecclesiæ

---

[1]) De latina constructione vigintiquinque precepta ad puerorum institutionem ex probatissimis grammaticis Auctore: vt fertur: Ioanne Murmelii.

Regule grammatices Joannis Bugenhagii (etc.).

Rudimenta Jo. Dispauterij.

Hec omnia a Christierno Torchilli Ludimagistro Haffnensi ad studiose iuuentutis vtilitatem collecta, recognita, atque castigata sunt. Ved Slutningen angives Aaret 1519. 4. (Expl. paa Kongens Bibl.)

[2]) Arithmetica brevis ac dilucida Christierni Torchilli Morsiani in quinque partes digesta. (Exemplar paa Kongens Bibl. Det halve af Titelbladet er tilskrevet: Anno MDxxviii.)

[3]) Dionysius de situ orbis a Rhennio Fannio latinitate donatus: a Christierno Torchillo Morsiano ad Exemplar Græcum diligenter castigatus: et cum memorabilium rerum et celebrium locorum nominibus in marginibus illustratus. Antverpiæ 1529. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

[4]) Nyerup angiver dem. De findes ikke i vore Bibliotheker.

metropolitanæ Lundensis præposito; og skreven Coloniæ Anno M. D. XXVIII. Pridie nonas Septembris. Anledningen angiver han i Tilegnelsen. Efter at have besøgt flere Universiteter (non pauca Europæ Gymnasia) væntede han paa Breve fra Hjemmet og var ledig; han tænkte da paa hvorledes han kunde gavne det Kjøbenhavnske Universitets Ungdom, men vilde efter Horatses Regel lægge sit Arbejde hen. Verum quum libellum ipsum uix dum ad umbilicum (ut aiunt) perductum Ioanni Laurentio Nestuediano et Nicolao Hamero Roschildensibus canonicis, meliorum disciplinarum studiossissimis, conspiciendum obtulissem: hortari cœperunt ut pergerem, libellum absolutum ederem, et in manus studiosorum peruenire sinerem (etc.). Bogens Indhold er: prima pars de numeris integris, secunda de fractionibus vulgaribus et physicis (inde i Bogen de minutiis physicis), tertia de regulis quibusdam (regula detri etc.), quarta de progressione et radicum extractione, quinta de proportionibus.

Udgaven af Dionysius er tilegnet Prof. Severinus Harlingius Louaniensis academiæ, Louanij xxiij die Januarij An. domini M. D. xxix. Han foredrog dèr Elementerne af Arithmetik og Astronomi; thi Universitetet havde ypperlige Lærere, ut ingenuarum artium studiosus nihil præter solam mathesim in ea desiderare possit. Han vilde nu vende hjem (ut patrios lares repeterem iteneri me accinxeram), men lod sig overtale til at blive for Vinterens Skyld, og saa udgav han Bogen. — Se ogsaa om disse Bøger Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 271.

Ansete Theologer vare: Johannes Machabæus, en Skotte, hvis egenlige Navn var Mac-Alpin, Mac-Alpinas (1542 Prof. i Theologien, † 1557). Han tog virksom Del i denne Tids Religionsstrid, om Bogen Interim,[1]) o. s. v., og var en frisindet Theolog. Ole Gyldenmund, Olaus Chrysostomus (f. i Vendsyssel, 1542 Prof. i Theologien, 1547 Biskop i Børglum, † 1553) var berömt for sin Veltalenhed (men meget ilde lidt, siger Vinding og Pontoppidan) og Forfatter til en latinsk Sang, der blev afsungen i Frue Kirke i Kjøbenhavn[2]).

---

[1]) Se Dän. Bibl. 5, 76. 6, 192 7, 130. 168 (jf. Brevet til Palladius (14 Januar 1554) om Gjendøberne, hos Zwerg, Fortalen S. 105). Hans Oratio recitata anno 1553, sst. 8, 257, skal omtales i næste Tidsrum ved Niels Hemmingsen. Hans Themata theologica fra 1554 og 1556, fol. findes ikke i vore Bibliotheker. Johannes Machabæus omtales ogsaa i Hoini Oratio in memoriam Chr. Morsiani, Vitteb. 1554, hvorledes han nemlig ante duos dies under en Forelæsning fik et Sygdomsanfald, hvorved han tabte Mælet, men han kom atter til Kræfter. Se ogsaa Sommelii Lex. erud. Scan. 1, 53.

[2]) Lamentatio ecclesie versibus exposita, tertio die Pentecostes

Blandt Professorerne i Theologien er dernæst en af de Mænd, der ogsaa udgav danske Skrifter, her at nævne, formedelst den Oplysning han giver om Filosofiens Studium ved Universitetet: Jens eller Hans Sjunesen eller Sinnesen, Johannes Syningius eller Sinningius (f. i Jylland, Pontoppidan tænker paa Sinding ved Aarhus, en af Morten Børups Disciple, 1538 Prof. i Dialektik, 1544 i Theologi, † 1547 [1])), Forfatter til et, senere af Anders Sörensen Vedel udgivet, Skrift om Forbindelsen af det theologiske og filosofiske Studium, der ikke blot for Udgiverens Skyld er mærkeligt [2]). I det nemlig Forfatteren i denne Universitetstale med Iver anbefaler de studerende Filosofien, faar man en tydelig Forestilling om dens daværende Omfang. For det første bemærker han (ut a minimis initium sumam), at ingen kan ret foredrage Theologien uden Talekunst (qui artibus dicendi destituitur) og grammatisk Indsigt (sine Grammatices integra cognitione). Derhos behøves der til at behandle Skriften Dialektik (Dialectica, quæ ad naturam, partes, caussas, effectus et fontes cujusque negotii vel controversiæ ordine inquirendo nos deducit).

Haffnie, in ede Virgini Matri sacra decantata Olauo Chrisostomo Autore. (5 Blade.) Derhos Fortale af Petrus Laurentii, efter hvilken følger Ad Franciscum Vormordum amstelredamum non infime classis Theologum, nec non in Vrbe Malmogensi concionatorem incorruptissimum Decastica nuncupatoria Olauo Chrisostomo Autore. Efter Sangen selv følger fremdeles: Franciscus Vormordus Malmogensis Vrbis ecclesiastes Christiano lectori, om Munkevæsenet, om Messen, o. desl. Ex Malmogia Idibus Augusti. Anno 1529. — Impressum Malmogie per Olauum Vlrici in vigilia assumptionis Marie. 1529 (ikke 1559). 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

[1]) Angivelsen af hans Dødsaar til 1548 er urigtig. Se Grams Fortale til Krag, jf. Wegener, Vedels Levnet, 2 Udg. S. 26. Han omtales ogsaa i Hoini Oratio in memoriam Chr. Morsiani, og døde, i Følge de dèr tilföjede Epitaphia, post triduanam egrotationem 11. Kal. Decemb. 1547. Ogsaa i Udgaven af hans Oratio findes Forfatterens Epithaphium, over hvilket der ogsaa her staar: Synningius † Hafniæ M. D. XLVII.

[2]) Oratio de studiis philosophicis, theologiæ studioso necessariis. Recitata a Jo. Syningio, piæ memoriæ, S. S. theologiæ Doctore ac Professore in inclyta Academia Hafniensi ante annos xlvi. Ex officina Liliobergensi anno M. D. XCI. 4. (Expl. paa Kongens Bibl.) Vedel har tilegnet Bogen til Optimæ spei ac indolis Adolescenti, Lagoni, honestissimi civis Ripensis, Christiani Lagonii filio. Ripis Phundusiorum Idib. Martii Anno M. D. XCI; og tilföjet Slutningsbemærkninger, der ogsaa indeholde det Vidnesbyrd, som Melanchthon gav Synningius til Kristian den tredie, hvilket tillige findes i Erasmi Læti opus Bucolicum. Vitteb. 1560.

Synningii Annotationes in dialecticam Philippi Melanchthonis anno 1541 studiosis propositæ, findes ikke i vore Bibliotheker.

Saa gjendriver han den Indvending, at den kristne Lærdom uden Demonstrationer grunder sig paa Tro og Autoritet, men Dialektikken paa Fornuften (ratio), som det ikke tilkommer at forklare Skriften. Nu er ogsaa Rhetorikken nødvendig for den gejstlige Taler, thi han behøver noget mere end den törre og koncise skolastiske Form (jejuna illa et concisa forma sermonis scholasticis disputationibus similis, in qua tantum nudas propositiones argumentaque nuda proponat), nemlig Rhetorikkens Regler (Rhetorices præcepta), der lære at ordne og udføre Talen (disponendæ orationis et eloquendi rationem). Det er Filosofiens første Del, thi nu gaar han over til den anden, som omfatter Fysiologi og Mathematik (Dicam nunc de altera philosophiæ parte, quæ Physiologiam et Mathemata complectitur). Den anse vel andre for helt unyttig for en Theolog; men der er mange Steder i Profeterne, Psalmerne o. s. v., som man ikke kan forstaa uden Fysik (Physica, quæ hujusmodi res integrè tractat); Profeterne, Apostlene og Kristus selv bruge Lignelser tagne af Naturen; ogsaa de nyere, som Philip Melanchthon. Denne Betragtning af Naturen styrker Troen paa Gud hos de fromme, og det vækker Beundring og Kjærlighed til Gud, naar man betragter Himmellegemernes Bevægelser, Solens Störrelse (solemque illum, quo quotidie fruimur, tota terra majorem esse), ja selv de mindste Urter. Desuden maa man jo kjende Sjælens Kræfter, Sanserne, Affekterne, og dens Dele, Forstanden og Villien (disputatio de potentiis animæ, de sensibus et affectuum causis, nec non et divisionem illam, qua animum hominis in noticiam et vim appetendi dividunt). Og saa maa man jo ogsaa kjende Historien og Tidsregningen (historiæ et computationes temporum) og de forskjellige Beskrivelser over de Steder, der forekomme hist og her i den hellige Skrift, hvilket alt kræver Geografi og Tidsregning og andre Dele af Mathematikken, der høre til Fysikken (aliasque Mathematicæ partes quæ Physicæ annumerantur). Endelig forstaar det sig, at den tredie Del af Filosofien er Ethikken (postremo ultima philosophiæ pars Ethice). Imidlertid, det følger jo af sig selv, maa man dog vel skjelne imellem den sande Filosofi og Sofisteriet (vera philosophia et cauillationes atque deliramenta Sophistarum); og det er ingenlunde hans Mening, at Theologi og Filosofi skulle saaledes blandes sammen, at det jo bliver to Discipliner; der var en Tid, da Aristoteles fik större Autoritet end Apostlene og Kristus; det gaar ikke an; Theologien er Dronningen, og Filosofien skal være hendes Terne (serviat ancilla). [1])

[1]) Naar hermed sammenlignes Slutningen af Peder Palladii Formula visitationis, som er Diuisio philosophiæ, saa har man hele Filosofiens daværende Omfang. Det fremsættes dèr saaledes:

Af mindre Betydning ere andre Universitetets Professorer, hvis Skrifter og Skjæbne derfor kortere berøres. Foruden de allerede omtalte Ditlev Smyther og Peder Svave forekomme:

Matthias Gabler fra Stutgard, Dr. med., blev indkaldt som Prof. i det græske Sprog, men blev her kun i to Aar. Hans Epistola extemporanea in laudem Christiani secundi, Havn. 1521. 4. (optrykt i Langeb. Script. 8, 484) er historisk mærkelig især ved de historiske Bemærkninger, hvortil den har givet Anledning.[1])

Johannes Cusanus fra det Trierske blev indkaldt til at foredrage en Del af Personretten (om Slægtskabsforholdene); men hans Skrifter fra 1514 og 1533 falde för og efter hans Ophold i Danmark.

Albert Knopper fra Overyssel (død paa en Legationsrejse i Løwen 1577) blev 1549 prof. juris. Han har efterladt tvende Smaaskrifter.

Ludolf Prigg fra Hamborg tilvendte sig Kristian den tredies Yndest ved et latinsk Vers til hans Kroning[2]), og blev kaldet til prof. artium et philosophiæ 1549, men drog næste Aar bort.

Matthias Hak, Mag. Matthias Hacus, blev eller var 1542 Prof. i Mathematik, men rejste, for at uddanne sig endnu mere, paa egen Bekostning til Tyskland, blev plyndret paa Vejen, laa derefter (i Januar 1546) syg i Wittenberg, og døde i Tyskland,

---

Philosophia est sapientiæ studium, et diuinarum humanarumque rerum noticia, quatenus humana ratio assequi potest, cuius partes tres sunt, Logica, Physica et Ethica.

Logica quæ sermoncinalis et rationalis dici potest. Estque verborum, orationis et argumentorum cognitio. Ad hanc tres artes referuntur. Grammatica. Dialectica et Rhetorica.

Physica quæ est in genere rerum naturalium et accidentium secundum naturam scientia. Huius tres sunt partes scilicet. Mathematica, Physiologia et Methaphysica.

Ethica, quæ est cognitio præceptorum de moribus et omnibus honestis actionibus, quas ratio humana iudicat in hac ciuili vita necessarias esse. Estque triplex scilicet. Ethica, Politica et Oeconomica. Jf. Nyerups hist. stat. Skildr. om Universitetet S. 20.

[1]) I Langeb. Script. og af Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 255. Exemplaret paa Kongens Bibl. er vel det eneste, der nu er til. Slutningen er Paræneticon in comœdiam quam M Christophorus Jacobi eques Danus lusit.

[2]) Carmen heroicum de coronatione Christiani Tertii. Witeb. 1539. (Paa Kongens Bibl. og i Langeb. Script. 8, 505.) Se ogsaa Molleri Cimbr. liter. 1, 506.

saa vidt vides.[1]) Det eneste Skrift man kjender af ham, findes ikke i vore Bibliotheker.[2])

Jens Pedersen Skelderup (efter Nyerup f. af Bønderfolk i Skelderup i Fyn 1499; 1551 prof. physices, 1557 Biskop i Bergen, † 1582). Hans Themata findes heller ikke.[3]) Heller ikke Klaus Scavenii.

Hans Thomesen Guldsmed, Johannes Thomæ fil. Aurifaber (f. i Husum 1517, 1556 Prof. ved Universitetet, † 1602), hvis Skrifter falde i den følgende Tid, er i en anden Henseende mærkelig; thi han er den første kongelige Bibliothekar, man véd af at sige.[4]).

Andre ved Skrifter eller Skjæbne mærkelige Mænd, som Iver Bertelsen, Ivarus Bartholinus, prof. pædagogicus 1558, Forf. til en Elegia in obitum Christiani Tertii; Niels Hemmingsen, Hans Albertsen o. fl. omtales i næste Tidsrum.

Den latinske Poesi, der som en Skoleøvelse særdeles anbefaledes af Universitetets foresatte, fandt ogsaa dèr sine Dyrkere. Dens laveste Forsøg ere hin Tids Skolevers. Saadanne udgav Kristen Mortensen Morsing, Christiernus Martini Morsianus (f. i Nykjøbing paa Mors; efter at have været notarius universitatis, rejste han som Hovmester for to af Hr. Klaus Billes Sönner til Frankerig, og kom efter tre Aar tilbage; han var først prof. pædagogicus, siden dialectices, † 1554[5])); nemlig Sulpitii Verulani Carmen de moribus puerorum.[6])

Den berömteste latinske Digter er Hans Fransen, Jo-

---

[1]) Schumacher, Gelehrt. Männ. Briefe 1, 61. 77. 89.

[2]) Eclipses anni 1538 per Mathiam Hacum Danum brevi carmine redditæ. Norib. 1537 (to Kvartblade).

[3]) Medica themata de partibus humani corporis. Hafn. 1554. fol.?

[4]) Se om ham Molleri Cimbr. liter. 1, 25, og Werlauffs Efterr. om det Kongl. Bibl. 2 Udg. S. 4.

[5]) Joh. Matthiæ Hoini Oratio funebris in memoriam Christierni Morsiani, qui obiit Haffniæ die 24 Aprilis 1554. Vittebergæ 1554. Hön eller Höne opholdt sig den Gang i Wittenberg.

[6]) Ioannis Svlpitii Vervlani de moribus puerorum in mensa præcipue seruandis, Carmen Elegiacum. Ad pueros Haffnienses C. M. Morsianus (uden Trykkeaar og -Sted. Exemplar paa Kongens Bibl.). Hvorpaa følger et latinsk Vers til dem; og Bogen indeholder flere deslige Skolevers. Som Exempler paa Smagen i den udgivne Bog, der formodenlig ansaas for et Mønster, kunne tjene følgende:

Mucorem haud tangas digitis, sputumve resorbe,
Panniculo nasum mungere nempe decet. —

Nec penitus mutum, nec te decet esse loquacem,
Conuenit ille thoro, conuenit iste foro. —

hannes Francisci (f. i Ribe 1522; han blev paa sin Rejse udenlands fortrolig med Melanchthon, Povel Eber og andre udmærkede lærde, en Ven af den fejrede Digter Peter Lotichius i Heidelberg og selv poeta laureatus; efter sin Hjemkomst blev han 1561 Prof. i Medicinen, † 1584).[1]) Skjöndt hans Virksomhed ved Universitetet falder ind i næste Tidsrum, og han i det kunde stilles i Spidsen af den latinske Digterkohorte, maa vi dog allerede omtale ham her, da hans poetiske Virksomhed især tilhører denne Tid. Den viser os den Retning Tiden tog og allerede nu havde begyndt at tage: Lejlighedsversenes Tid.

Hans første bekjendte Digt er De natali domini ac salvatoris nostri Jesu Christi Carmen, Johannes Francisci Ripensis Dani, Dicatum Reuerendo Collegio Ecclesiæ Ripensis. His adiecta est precatio Erasmi Seuerini Ripensis. Witebergæ Anno 1553. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Digtet selv er 4 Blade, precatio ett Blad. Der findes ett Vers ad lectorem af Johannes Georgius Vibergius. Nederst paa Titelbladet er skrevet med Digterens Haand: D. Jacobo seuerino ludi moderatori Rip. dono dedit Johannes franciscus amiciter.

Derpaa fulgte en lille Samling af Ungdomsforsøg: Johannis Francisci Ripensis elegiarum liber primus. Witebergæ 1554. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Den første Elegi er til Kansleren Johan Friis, der forener Fædrenes nedarvede Hæder med egne Fortjenester:

Sic sacra si conjuncta uenit cum stemmate uirtus
  Junctaque fortunæ dotibus ambiguæ,
Nescio qua ratione queat sublimior ullus
  Dici, naturæ quem bona tanta beant;

hvorefter han tilföjer

His ego commotus, tibi, uir uenerande, dicanda
  Censebam Musæ germina prima meæ.

Den tredie Elegi er De civitate Ripensi, hvis mange Herligheder han ophöjer, ogsaa de skjönne og dannede Kvinder. De andre ere kun mærkelige ved de Mænd, til hvilke de ere stil-

---

De sidste ere:

Os quoque tergebis semper post pocula, palmas
  Ablue quum mensam deseris atque labra.

Inflectensque genu iungens quoque brachia, prosit
  Dicito, Sed tolles ordine quæque suo.

[1]) Udførlig om ham i Molleri Cimbria liter. 1, 184; jf. Wegener, Vedels Levnet, S. 26.

ede.[1]) Hertil slutter sig Johannis Francisci Ripensis Epigrammaton liber. Ad M. Johannem Svaningium ecclesiæ Ripensis decanum. Vittebergæ 1554. (Exemplar paa Kongens Bibl.) De mærkeligste af disse Epigrammer ere: Epitaphium M. Guidonis Lang, equitis aurati et ecclesiæ Ripensis Decani:

— Officij postquam sacri fuit auctus honore
Ripensis primum cunque Decanus erat.
Multorum fremitum temnens, irasque minasque
Defendit uerbi semina pura Dei.
Ignauos Monachos simul impurosque Papistas
Eiecit templis, non sine laude, sacris.

Og In tumulum D. Johannis Severini Ripensis,

— Qui sanctum Christi spargebat dogma Viellæ.[2])

Hans Bryllupsvers til Hans Svanings Bryllup bemærkes som Oplysning til Svanings Levnet.[3]) Men endelig forlod han Lejlighedsdigtenes trivielle Mark, og vandrede ind paa en mere

---

[1]) Elegia 4. ad Mag. Johannem Thausanum Diocesis Ripensis Superattendentem. El. 5. Ad D. Philippum Melanth. præceptorem suum carissimum. El. 6. Ad M. Johannem Svaningium collegii Ripensis Decanum. El. 7. Ad M. Paulum Eberum præceptorem suum carissimum (han kaldes Rector eximius). El. 8. Ad M. Johannem Vibergium collegii Ripensis Archidiaconum. El. 9. Ad M. Laurentium Nicolai, ecclesiæ Ripensis pastorem et Canonicum, quod ex morte liberatus sit. El. 10. Ad D. Johannem Grundith, ecclesiæ Ripensis pastorem atque canonicum. El. 12. Ad Olavm Petri consulem Ripensem. El. 13. Ad Franciscum Matthiæ patrem (Digterens Fader). Han taler heri om sin Sygdom, og at han frygter for aldrig mere at se sit Fædreland. El. 14. Ad M. Johannem Canvtium ecclesiæ Ripensis Canonicum et Lectorem. El. 18. In nuptiis D. Jacobi Severini Ripensis.

[2]) De i de andre nævnte Personer ere især: In tumulum Georgii Petri Julii Consulis Ripensis. In funere Georgii Petri R. M. Quæstoris, Anna uxor. Ad M. Laurentium Nicolai Diœcesis Vandalicæ Superattendentem. Ad tumulum M. Johannis Vardensis Canonici et pastoris ecclesiæ Ripensis. Epitaphium M. Severini Andreæ Canonici Ripensis. Qverela de obitu Johannis Leschii. Ad Nicolaum Tovvscho urbis Ripensis Præfectum. Ad Jacobum Severinum. Ad M. Martinum Simonem. Ad M. Johannem Georgium Vibergium. — In tumulum D. Laurentii Jacobi ecclesiæ Haffnensis ministri. Epitaphium honestissimæ matronæ Mettæ Lagonis, uxoris prudentissimi uiri Lagonis Stephani.

[3]) Epithalamion doctissimo viro Magistro Johanni Svaningio, collegii ecclesiæ Ripensis Decano, et honestissimæ uirgini Marinæ, natæ patre prudentissimo Seuerino Jacobo, inclytæ Ripis Senatori, scriptum a Johanne Francisco Ripensi. Vittebergæ 1555. — Ex officina typographica hæredum Georgii Rhavv. M. D. L. V. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

poetisk Sti i sit smukke Digt om Öjet, dets Dele og Farverne
De oculorum fabricatione et coloribus liber, elegiaco carmin
conscriptus, avtore Johanne Francisco Ripensi. Witebergæ ex
cudebant hæredes Georgii Rhavv Anno M. D. LVI. (Exempl
paa Kongens Bibl.). Det er tilegnet Kansleren Johan Frii
Som Prøve meddeles Begyndelsen og et Brudstykke af Afsnitt
De coloribus:

Ultima sit species variorum cura colorum
  Luminis incæpti Musa referre tui.
Unde licet certos animæ cognoscere motus,
  Qua patitur varias mens ratione vices.
Lumina splendentes nam sunt ceu nostra lucernæ,
  Picta velut per quas mentis imago datur.
Hinc fit quod mores animi cuiusque sequuntur,
  Pravi sive boni corporis harmoniam.
Horum firma manet nam consuetudo duorum,
  Alter in alterius serpit amatque πάθος. — —
— — Corporis at pugnant oculorum signa colore,
  Illi sæpe solet maior inesse fides.
Hos igitur tandem dicas, ô Musa, colores,
  Et cuiusque simul significata refer.
Cæsius atque niger, rauus, caprinus, aquinus,
  Et qui cæruleo sydere nomen habet.
Cæsius aut glaucus distinguitur ordine trino,
  Qui sequitur glaucum signa timoris habet.
Qui sequitur viridis formam quamcunque coloris,
  Denotat agrestes moribus, ingenio.
Postremus formam comitatur pinguis oliui,
  Arguit egregium magnaninumque virum.
Lumina quæ turpi sordent nigredine, fraudem
  Mollitiemque leuem significare solent.
Iusta, sed urbanos mores, aciemque nigredo
  Mentis coniunctam fraude doloque refert.
Lumina si fuerint rauo dispersa colore,
  Concavitatis item si mediocris erunt.
Præclarum signant præstanti robore, durum
  Qui non Strymonij ferre recusat onus.
Perfrictæ frontis designant lumina iusto
  Si plus flauescunt, absque pudore, virum.
Illud confirmat castæ sacra turba Dianæ,
  Anne aliquis canibus cernitur esse pudor?
Conspicitur capris cum barbigerisque capellis,
  Caprinus capris nomen habere volunt.
Hic inter reliquos præcedit iure colores,
  Hunc plus sidereæ luciditatis inest. (etc.)

Den ældste Udgave af hans Hodoeporicon itineris franconici, Tubingæ 1556, findes ikke paa Kongens Bibl., men Digtet er aftrykt i Nic. Reusneri Hodoeporicorum siue itinerum totius fere orbis lib. VII. Basil. 1580, hvor det findes i 6te Bog under Titel: Joan. Francisci Ripensis iter Francicum ad D. Fridericum II. Regem Danum. Det er i samme Smag som de øvrige Rejsebeskrivelser fra denne Tid: en Beskrivelse over Rejsen fra Sted til Sted, og et eller andet mærkeligt ved hvert, hvori der da i sig selv ikke er synderlig Poesi. De have kun det mærkelige, at man ser de studerende for sig, hvorledes de have vandret og redet og sejlet, have forkortet sig Vejen; og Stedernes Navne, der ofte udtrykkes ved en eller anden Omskrivning; f. Ex.:

Cum duce Lotichio (sic mens animusque ferebant)
Dulce Nicrum linquens ingrediebar iter.
Scilicet Hectoreos populos uisurus et urbem
Quam vetus a musto nomen habere ferunt,
Nostra sed herbarum de nomine nuncupat ætas. — —

Mane per anfractus uallis ripamque virentem
Pergimus, et rapidis acceleramus equis;
Prægredimurque urbem, cui montes, inter et amnem,
Flumen, et agrestis nomina fecit aper.
(Eberbachium). — —

Carmina Lotichius ueterum celeberrima uatum
Cantabat uarijs lata per arua modis.
Nunc quæstus Ariadna tuos, nunc Phyllidis ignes,
Et numeros citharæ, Lesbi puella, tuæ,
Eurialique necem Nisique canebat amorem.
Sic breuior dulci carmine facta uia est (etc.).

Af hans Elegia de amoribus suis angives at være en Udgave, Francof. 1567, der heller ikke findes paa Kongens Bibl., og der menes maaske Aftrykket deraf i Ægid. Periandri Hortus amorum secundus floribus illustrium Germanorum poętarum consitus. Francof. 1567. Bladet 156. Den udgjör kun to Sider. Slutningen er:

Cernimus hic plures præstanti corpore nymphas,
Qua Rhodanus celeres in mare voluit aquas,
Quarum non potero cultas describere formas,
Quælibet Attalicum est digna subire thorum.
Si vultus facilesque pedes et musica blanda
Insignes potuit sæpe mouere viros,
Cur itigur nostram non possent flectere mentem?
Hic amor, hic choreæ, blandaque chorda vigent.

Virtutes harum plures recitare quiesco:
Quin nisi amem sæua Tygride natus ero.
Virginis hoc vultus suadēt, et prompta voluntas,
Blandaque præterito basia sumpta die.
O vtinam nobis maneant hi semper amores,
Et niueis pennis cuncta ministret amor.

En lille Digtsamling: Carminum liber ad Fridericum II., Daniæ et Noruegiæ Regem. His Sebastiani Gryphii tumulus et alia quædam diuersorum authorum accesserunt. Lugduni apud hæred. Seb. Gryphii, 1561. 12mo, haves paa Kongens Bibl. (Den omtales ogsaa i Langebeks Excerpter i Suhms Saml. 1 D. 3 H. S. 149.) Denne lille Bog oplyser det nöje Forhold imellem de lærde og Bogtrykkerne. Her findes allerede hans nysomtalte Iter Francicum og Elegia de amoribus suis, samt to större Digte: Ad philomelæ tumulum lacrymæ, som jeg vilde meddele, hvis jeg ikke allerede havde meddelt saa meget, og en Ecloga; Resten er mindre Lejlighedsdigte, af hvilke ett af de længste In diem natalem begynder saaledes:

Sparge puer flores, celebrantur festa Joannis:
Nominibus nostris omen inesse solet.
Hoc noni fatigata graui sub pondere mensis
Dulcis me mater tempore progenuit.[1])

I Slutningen af Tidsrummet fremstod en anden Digter, Johannes Sascerides, f. 1526 i Nærheden af Alkmaar i Holland; han blev 1557 Prof. i det hebraiske Sprog, † 1594. Blandt hans latinske Skrifter ere hans aandelige Digte de vigtigste:

Odarum siue Carminum sacrorum libri ix. Quinque priores Davidicorum. Sextus Biblicorum. Reliqui tres recentium Autore Johanne Sasceride Vuermenhusano. Eiusdem Carmen Seculare pro Ecclesia. Basileæ per Joannem Oporinum. — Basileæ, ex officina Ioannis Oporini, Anno Salutis humanæ M. D. LVII. (Exemplar paa Kongens Bibl. 483 Sider foruden Register). Som Prøve paa de Davidiske Psalmer hensættes Begyndelsen af den første.

---

[1]) Her forekomme Digte Ad D. Johannem Frys Cancellarium, Ad Corvinum Canvtium Wlfeld, Ad M Casparvm Mvle, juniorum principum in aula Danica pædagogum, Ad D. Hermolavm Trolle, Senatorem, Ad D. Jacobum Beck Regiæ M. Quæstorem, Ad D. Ioannem Trvdsen Wlstand, Mareschalcum, Ad M. Ioannem Svaningium (om hans Historieskrivning), Ad Mag. Lavrentii Ripensis tumulum (hans Levnetsomstændigheder), ikke at tale om udenlandske lærde. Denne Forfatters Typus veri et sinceri amoris, Havn. 1579. findes ikke paa Kongens Bibl., saa jeg véd ikke til hvilken Kategori den hører.

Ode 1. Foelix et placido gratus is est deo,
Quisquis consilio non stat ab impio,
Nec praua scelerum qui manet in via,
Risorumque ferox considet in throno.

Sed quem sancta boni lex recreat Dei,
Eiusque eximium pectus amabili
Noctes atque dies occupat ocio,
Includitque pium iugiter ætheri.

Non hunc absimilem dixeris arbori,
Quæ plantata secus uitrea flumina,
Fructum, diues aquæ, tempore fert suo,
E qua defluitat ne folium quidem (etc.).

Sjette Bog eller Carmina Biblica ere over forskjellige Æmner; f. Ex. Ode 1 er Canticum Israelitarum. Exod. 15. Cantemus Domino etc. Ode 2 er Canticum Moysis. Deut. 32. Audite cæli quæ loquar etc. Nemlig

Audite, cæli, quæ loquar, et mea
Perdisce tellus verba, simul mea
Doctrina, sicut herba rore,
Et pluvijs madefacta crescit. (etc.)

Ogsaa de følgende Bøger, der indeholde Carmina recentia, ere over gudelige Æmner, mest almindelige, men ogsaa nogle tagne af det N. T., f. Ex.

Ode 7. Concio Christi, ex cap. 7. Matth.

Alto monte sedet Deus,
Et bissena cohors ei
Charos assidet ad pedes.
Turbas ille regit labris,
Tandem et fessus hoc addit:

Totis viribus ingredi
Cæli mænia lucidi
Arctam quærite per viam:
Nam lata est quoque, quæ sua
Carni vota relinquit.

Hac se præcipitant senes
Tristes. et iuuenum chorus,
Plutonisque nigrantia
Complent atria, nec gradum
Unquam vertere possunt. (etc.)

Carmen seculare udgjör ikke mindre end 81 Strofer. Som historisk Lejlighedsdigt kan ogsaa mærkes hans Epicedium in obitum Serenissimi (etc.) Christiani Tertii (etc.). Item Historia de coronatione (etc.) regis Friderici. Hafniæ apud Christophorum Barth. 1559. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl. Sörgedigtet optrykt hos Krag).

6. Lærd Literatur fortsat. Naturvidenskaberne. Læger: Alexander Kinghorn, Peder Capiten, Jakob Bording (Joh. Spithov, Philip Bording, Lukas Bachmeister), Kornelius Hamsfort.

Der findes adskillige historiske Vidnesbyrd om Kong Kristian den tredies Kjærlighed til Videnskaberne. Ogsaa Naturvidenskaberne fandt i ham en Opmuntrer. I Niels Hemmingsens Ligtale over denne Konge (hos Krag 1, 420) hedder det, at han imellemstunder fornöjede sig med mathematiske Sager, hvori han fandt en særdeles Behag, thi det var hans störste Fornöjelse at betragte Planeternes og Stjernernes Gang, og det paa en Himmelkugle, hvis Lige næppe tilforn skal være set. Dette bemærkes som en Indledning til den glimrende Vending, som Mathematik og Astronomi tog i det følgende Tidsrum. At han ogsaa gav sig af med Medicinen, ses af Henrik Rantzaus Skrift de conservanda valetudine 1591, i hvis Fortale der tales om at ogsaa Konger og Fyrster øvede Lægekunsten; blandt dem anføres ogsaa (cap. 51 og 53) Christianus III. rex Daniæ, hvorlunde han prøvede en Modgift paa en fra Livet dömt Forbryder, og hans medicamentum contra morbum caducum. Dette oplyser den til de höjeste Kredse udbredte Interesse for Medicinen, der i dette Tidsrum især yttrer sig ved Lægebøger, og i det følgende tager en stræng videnskabelig Retning. Den fremmedes ved de kongelige Livlæger, der i Almindelighed tillige vare eller havde været Professorer ved Universitetet. Blandt dem ere de bekjendteste: Alexander Kinghorn, ogsaa kaldet Alexander Skotte, der kom hertil som Doktor i Medicinen 1513, og blev Prof. ved Universitetet og Kristian den andens Livlæge; men siden brugtes han især i kongelige Sendinger.[1]) Peder Capiten, Petrus Capiteneus, f. 1512 i Middelburg i Zeeland, var Prof. i Medicinen og Livlæge hos Kristian den tredie, † 1557. Hans Disputats De potentiis animi, Havn. 1550, 4. haves ikke paa Kong-

[1]) Se om ham Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 266, og Allen, Chr. 2. Breve.

ens Bibliothek; derimod er han bekjendt af sin Præservativ og Forvaring mod Pesten (oversat paa Latin findes den i Bartholini Cista medica, S. 12), som Peder Palladius udgav, paa Dansk, Kbh. 1553; i hvis Udgave Anledningen dertil ogsaa omtales[1]). Jakob Bording, f. i Antwerpen 1511, studerede i Paris og Montpellier, opholdt sig i ti Aar i Italien, og drog til Bononia for at studere Medicin, hvorefter han 1541 af Kjærlighed til Luthers Lære tog til Antwerpen og praktiserede som Læge. Men da hans Tro ogsaa her udsatte ham for Forfølgelser, drog han 1545 til Hamborg; 1549 kaldtes han som Prof. til Rostock, og 1556 blev han Prof. i Medicinen i Kjøbenhavn og Livlæge hos Kongen. 1559 dissekerede han Kristian den andens Lig. † 1560. Hans Levnet er udførlig omtalt i Ligtalen over ham af Johannes Spithov (Monasteriensis), der blev Prof. pædagogicus 1545, senere i det græske Sprog og i Fysik, samt Doktor i Medicinen, † 1564[2]). Bordings Ligtale over Kristian den tredie er

---

[1]) I Palladii Fortale til en Præservative og Forvaring mod Pestilense af Dr. Petro Capitaneo hedder det nemlig;

„Höylerd Mand Doctor Peiter Capiten, kongelig Maiestats Docter i Lægekunst oc Professor her i Vniuersitetet, haffuer screffuit en stor oc merckelig Bog, om Pestelentze, oc fordi at den kand icke saa snart komme paa Prenten, vilde hand benise sin tieniste den Meninge Mand til gode her i Riget, som hand selff i denne lille Bog til kende giffuer, oc haffuer der faare, vddraget en Kerne och Blomme, aff samme hans store Bog, som hand haffuer forhende, oc den forsent, til Predicanterne Her i Byen, Oc er forkyndet paa alle disse Prædikestole, saa at de som icke foracte Guds vrede och Riiss, holde sig der effter, oc mange der aff vndgaa oc bliffue Reddede, Thi som mand siger, der hører Hielp til Guds Hielp.“ Capitanei Del af Bogen indeholder de legemlige Præservative, „Først for dem som icke ere befengde met Pestelentz“, dernæst „En Legedom til dem som ere befengde met Pestelentz“. For de første tilraades for unge Mennesker Aareladen, Purgatz, Røgning med Enebær, samt Feneyske Triagels, Angelicarod, o. s. v. Bogen ender med: „Screffuit paa Halsniss Onsdagen effter Samaritanum Aar etc. M. D. Liii. Petrus Capitanius.“ Det er visstnok ogsaa ham, om hvem Bugenhagen i Juni 1550 skriver til Kongen: Vns ist geschrieben von Lübeck, das Doctor Petrus Capitaneus beraubet ist, das ist vns leid, und das er kaum mit dem Leben davon gekommen ist, das ist vns lieb. Da sprach ich, der frommer Doctor mag sich mehr bas fürsehen, das er seine gulden ketten vnd was er mehr von solcher ware lieb hat, solchen Kaufleuten nicht anbiete (etc. Gelehrt. Männ. Briefe, 1, 146.) Se ogsaa Sommelii Lex. erud. Scan. 2, 20.

[2]) Oratio in funere (etc.) Doctoris Jacobi Bordingi, Hafniensis Academiæ Rectoris et Serenissimi Daniæ Regis Medici. Habita a Johanne Spithovio Monasteriensi, Academiæ eiusdem Professore Physico. Vitebergæ Excudebat Johannes Crato. Anno

omtalt foran. Hans medicinske Skrifter, der indeholde hans Forelæsninger, udkom først efter hans Død. Deraf er hans Anatome 1585 det vigtigste, siden udgivet under Titel af *Φυσιολογια* (etc.) 1591 og Physiologia 1605 [1]).

Jakob Bordings Sön, Philip Bording (f. i Antwerpen 1542, † i Stralsund 1565) kunne vi ikke tilegne os, uden for saa vidt han her udgav Themata de corporis humoribus (etc.). Hafn. 1560, 4. (der ikke findes paa Kongens Bibl.). Heller ikke Jakob Bordings Svigersön, Lucas Bachmeister, f. i Lyneborg 1530, Informator for de kongelige Prinser 1552—1555, og Hofprædikant hos Enkedronning Dorothea 1559—62, † i Rostock 1608; om end nogle af hans theologiske Skrifter, som De modo recte et utiliter concionandi, Rostoc. 1570, ogsaa for vor Literaturs Udvikling have Interesse. Heller ikke har Slesvigeren Kornelius Hamsfort (Fader til Historieskriveren), der var Livlæge hos Kristian den tredie, tog Doktorgraden i Medicinen i Kjøbenhavn, og fik 1549 Privilegium at oprette et Apothek i Odense, hvor han tillige praktiserede som Læge, † 1580, saa vidt vides virket umiddelbar for dansk Literatur; men vel har han paa en viss Maade middelbar fremmet den ved sit Legat, for hvis Renter der til fattige Disciple i Odense Skole skal kjøbes Træsko.

7. Lærd Literatur fortsat. Udenfor Universitetet. Theologi, latinsk Poesi, Filologi. Forfattere: Jens Pedersen Grundit. Jakob Jespersen. Johannes Blak. Jens Jörgensen Viberg og flere latinske Digtere samt adspredte Digte. Balthasar Jakobsen.

Blandt de Mænd, der virkede udenfor Universitetet, er en af de mærkeligste Jens (hos Nyerup Hans) Pedersen Grundit, f. af Bønderfolk i Grundit ved Veile 1510; han gik i Ribe Skole, derefter i Aarhus, hvor mange strömmede hen paa Grund af dets Rektor Torkild Abildgaards berömte Lærddom, og hvor Johannes Synningius var hans Meddiscipel. Under Borgerkrigen vilde

---

M. D. LXII. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Se ogsaa Molleri Cimbr. liter. 2, 79. Brevene imellem Bording og Doletus (i Stephani Doleti Orationes duæ, det sidste Afsnit Epistolarum amicorum liber) skrevne medens Bording var i Paris, indeholde intet for Videnskaben mærkeligt.

[1]) Om disse Skrifter og Udgaverne findes Efterretninger i Herholdt og Mansas Saml. S. 141. Se ogsaa om ham og de andre Læger Bartholins Skrifter og Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 268.

han gaa til Kjøbenhavns Universitet, men kom (nescio quo vento, siger Vedel) til Malmø, efter hvis Overgivelse Ole Gyldenmund sendte ham som Rektor til Ystad (ut juventuti formandæ præesset). Her traf Synningius ham paa sin Tilbagerejse fra Wittenberg, og fik ham med sig til Kjøbenhavns Universitet, hvor Grundit nu blev den første Magister efter dets Fornyelse. Derefter var han Rektor i Ribe 1542—1550, da han frasagde sig dette Embede; 1554 blev han Kannik og Præst ved Domkirken. Han havde vedligeholdt sin Opdragelsesanstalt, i hvilken Anders Sörensen Vedel blev optaget 1557. Han døde af Pesten den 14. August 1565 [1]). Det Skrift, der har givet ham et varigt Minde i Literaturen, efterlod han i Haandskrift.

Det er udgivet af Vedel under Titel af: Liber posthumus continens Similitudines, quibus præcipua capita Religionis Christianæ explicantur et illustrantur, Collectus a Johanne Petro Grundith — nunc primum auctior editus una cum vita Autoris ab Andrea Severino Welleio. Witebergæ MDLXVII. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Bogen er tilegnet Vedels Lærer M. Jacobo Mathiæ Welleio apud Ripenses verbi dei ministro. Datum Witebergæ ipso die Apostoli Jacobi, Anno 1567. Den svarer til sit Navn; den indeholder nemlig en Række af Lignelser ved hver kristelig Lærdom, f. Ex.

Qvemadmodum concha initio ueris mirabili siti appetit rorem cælestem, ita ecclesia Christi appetit cælestia dogmata, tradita uoce dei. Vt autem ex eo rore et conchæ carne, cuius odor optimus est, nascitur gemma pellucida, mirificam vim habens in pellendis uenenis et corroborando corde humano: ita uerbum fide apprehensum efficaciter medetur contriti cordis dolori, præstat et æternæ uerissima gaudia uitæ, gaudia quæ nullo sunt moritura die.

Sicut mater non modo lac præbet infanti, sed etiam cum lacte flammas mutui amoris in sobolem spargit: sic Deus per uerbum, quod merito comparatur lacti, spiritum suum gratiæ, Arrhabonem, in pectora nostra effundit, mouentem casta incendia amoris et inuocationem.

Sicut herbæ bene olentes, quo magis manibus teruntur, hoc magis emittunt odorem gratum. Ita uerbum Dei quanto maiori diligentia legitur et sæpius tractatur, tanto maiores et

---

[1]) Grundits Vita af Vedel bag Udgaven af hans Similitudines, jfr. Molleri Cimbria liter. 2, 255. Wegener, Vedels Levnet, 2. Udg. S. 14. Vedel fortæller Anledningen til at Johannes Synningius i Aarhus Skole blev kaldt Johannes Miro; og meddeler andre interessatte Oplysninger om denne Tid.

suauiores suppeditat consolationes. Lectio lecta placet decies repetita placebit.

Quemadmodum araneæ et apes sugunt ex una et eadem herba: illæ succum quem trahunt, uertunt in uenenum, non uitio herbæ, sed uenenatæ naturæ suæ, hæ vero quod trahunt, in mel conuertunt. Ita pij et impij misti audiunt uerbum Dei, sed hi inde offenduntur, illi uero emendantur.

Og saaledes hele Bogen igjennem, en uendelig Række af Lignelser, nogle meget smukke, der, som man kan tænke sig, skulde være en Samling til Brug ved Udøvelsen af den Tids gejstlige Veltalenhed. Bogens sidste Blad er et græsk Vers a Jacobo Matthia Arhusiensi.

Vedel havde ogsaa oversat Grundits danske Ligtaler paa Latin, og agtede at udgive dem.

En ellers ubekjendt Jakob Jespersen, Jacobus Jasparus, f. i Aarhus, og som kalder sig publicus professor græcus ac trium linguarum studiosus, opholdt sig i Antwerpen, og udgav dèr det Lejlighedsdigt, som har bragt hans Navn til os[1]).

Bekjendt som Skolemand og latinsk Digter er Hans Blak, Johannes Blaccus, Rektor i Roeskilde. Han opholdt sig flere Aar udenlands, og udgav sine Digte i Paris[2]). Nemlig Odæ sacræ variis carminum generibus conscriptæ. Autor Joannes Blaccus Danus. — Parisiis apud Nicolaum du Chemin in uico D. Jo. Lateranensis, sub signo Gryphonis argentei. 1549.

---

[1]) Epithalamium illustr. D. Francisci à Lotheringia (etc.) ac inclytæ D. Christinæ à Dania (etc.) per Jacobvm Jasparvm Danvm Arhusiensem (etc.). Antverpiæ 1551. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Forfatteren var blind, hvilket ses af Slutningen, kaldet Epithalamium cæci, der begynder med:
Munera dent alii, pauper dat carmina cæcus. Hans Skrift var længe ubekjendt, indtil C. Brandt, der paa Exemplaret af den gamle Udgave har skrevet sit Navn og kalder sig Othinia-Fionus, kjøbte et Bind paa Auktionen 1753 efter Jak. Berg, Præst i Svindinge og Provst i Gudme Herred; i dette Bind fandtes Digtet, som han gav en smuk Udgave af, Hafn. 1760. 4. (ligeledes paa Kongens Bibl.). Han mener at Forf. var en Discipel af Morten Børup.

[2]) Brandt i den nysanførte Udgave af Jespersens Epithalamium, S. 16, mener, at denne M. Joh. Blaccus, som efter Thura, Idea S. 37, var Rektor i Roeskilde, maaske er den samme som M. Joh. Blok, som Vinding omtaler, Acad. Hafn. S. 127, og som Joh. Nicolai Block, autor Epistolæ de vita Joh. Tausani 1576 in fol. obviæ inter Mss. Bibliothecæ Herslebianæ p. 571 n. 83. I Giessings Jubellærere 3. D. 1. B. S. 4 i Niels Hemmingsens Levnet findes i Anledning af Niels Hemmingsens Lærer Nicolaus Black en temmelig uklar Anmærkning om denne Familie; jfr. Pontoppid. Annal. 2, 306.

(Exemplar paa Kongens Bibl.). Denne artige Digtsamling indeholder Digte over bibelske Æmner, f. Ex. In festo natalis Domini redemptoris nostri; Ode Sapph. de tribus Regibus, og deslige. Som Prøve meddeles Begyndelsen af Carmen Pascale seu ode Sapphica de resurrectione, der bestaar af 89 Strofer:

Nescio quo mens agitata motu,
Quoue flagranti uelut incalescit
Spiritu, magnum similis nouumque
Paturienti.

Annus arridens nouus, undiquaque
Gratiam spargit facie decora,
Ver repubescens, modo læta adesse
Tempora monstrat.

Daulias cantu Philomela dulci,
Astra demulcet, reliquæ et uolucres
Gestiunt, tellus reuirescit, atque
Parturit arbos.

Arua fæcundi zephyri relaxant,
Induit pictum grauis herba florem,
In suos fœtus genitale tempus
Soluitur omne.

Tum noui corpus reparant calores,
Sanguis et uenis salit inualescens,
Redditur rebus sua iam iuuenta
Florida cunctis.

Caussa tantorum puto gaudiorum est,
Quod resurgentem dominum salutant,
Illius sancto recreata flatu
Cuncta creata.

Languidus mundo incubuit ueternus,
Mortis et sensu stupuere secla,
Rebus at uitam rediuiua uita
Omnibus auget.

Slutningen er Joannis Vincentii Gigliani Finariatis Itali Epigramma, hvorlunde Flaccus hidtil gjældte for den første lyriske Digter, men nu rivaliserer Blaccus med ham; og da den

ene besynger hellige Ting, den anden profane, sig mig saa Læser, hvilken der skal mest holdes i Ære:

Hactenus in lyricis fertur tenuisse Poetis
Conspicuo summum Flaccus honore locum,
Nunc Blaccum dulcem Musarum Flaccus Alumnum
Aegra conferri non sibi mente ferat. (etc.)

Næste Aar udgav han Ad generosissimum Danorum Principem Fredericum, Christiani (etc.) regis filium, Sermonum liber vnus, ex Isocratis oratione de Regno, carmine Heroico. Autore Joanne Blacco Dano. — Parisiis Ex officina Reginaldi Calderij et Claudij ejus filii. 1550. 4. (Et smukt Exemplar paa Kongens Bibl.). Fortalen til Prinsen er skreven i Paris i Oktober 1550, og det hedder i den, at det var nu det sjette Aar han for at studere havde dvælet udenlands. Først findes kortelig i Prosa Præcepta de officio principis ex hac oratione in compendium contracta; og derpaa Udførelsen i Vers.

Biskop Sadolins Sön, Jens Jörgensen Viberg, der blev Sognepræst i Laaland 1559, men formedelst Lejermaal 1579 dömt fra sit Embede[1]), begyndte sin poetiske Virksomhed med

Johannis Georgii Vibergii Elegidia
In zoilum.

Quem non edax liuor petit,
Hic omnium est miserrimus.
Famæ, sacræque gloriæ
Oblatrat omnis inuidus.
Tabesce belle zoile
Liuore, dum tandem crepas.

Witebergæ ex officina Viti Crevtzer
M. D. LII.

(Exemplar paa Kongens Bibl.). Det er en Samling af mindre Digte, tilegnet hans Lærer Christ. Torch. Morsianus, for det meste til Personer, som til Melanchthon, Ad M. Davidem Cellium Malmogium, Ad D. Christiernum Pauli Priorem cænobij chanutini. De mærkeligste Digte ere de, som vise, at han har sysselsat sig med Fysiognomik og Kiromanti og Tegninger,

---

[1]) Johannes Francisci har i sine Elegier ogsaa Eleg. 16. In natalem M. Johan. Georgii Vibergii, der begynder saaledes:

Romani redijt nunc lux uigesima Martis
Qua læto et fausto sydere natus eras.
Hunc sine labe diem quondam celebrabat alumnus
Sulmonis clarus Naso poeta suum.

som skulde oplyse dem. Nemlig Ad Lucam Andream Coagium de Tabulis Physiognomicis, hvori det hedder:

Ex nostra uarias mentes cognosce tabella,
Ne pereas læsus fraudibus atque dolis.
.Cernere diuersos animos, et noscere mores
Diuersos, non est ars, mihi crede, leuis.

Ligesaa Ad M. Georgium Martinum Boringholmium de tabulis chiromanticis. Der er flere Ad Cassionellam, som dette:

O celebris nostro uersu lætare puella
Namque tuum nomen iam super astra uolat.
Quid pia uirgo mihi pro tali munere reddis?
Aurum? hui nolo tali dona dari.
Basiolum teneris saltem mihi fige labellis,
Basiolo uendam carmina nostra tibi.
Basia nunc sumpsi, tibi basia reddo uicissim,
Nam precio Musas uendere nolo sacras.

For Skolen udgav han Johannis Georgii Vibergii *παιδεια*, seu institutio, pio studio edita in usum puerorum. Accesserunt Disticha moralia eiusdem. Vitebergæ. Ex officina Typographica Viti Creutzer 1553. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Bogen er tilegnet hans Fader; der findes ogsaa en Anbefaling for Forf. af Melanchthon. Det er latinske Vers, indeholdende gode Formaninger. Hans Portræt staar foran Disticha moralia, af hvilke der haves et særskilt Aftryk i Kvart uden Titel.

Der findes visstnok adskillige flere latinske Digtsamlinger og adspredte Lejlighedsdigte, men de anførte ville være tilstrækkelige til at give en Forestilling om Indholdet. En slesvigsk Præst Joh. Busmannus udgav Poemata quædam, Witeb. 1537, et Epigram, en Elegi til Kristian den tredie, m. m., hvori findes historiske Mærkeligheder om denne Konge. (Langebeks Excerpter af Bøger i det kgl. Bibl., i Suhms Saml. 1. B. 3. H. S. 173; og Werlauffs Efterr. om det kgl. Bibl, 2. Udg. S. 3. Indledningen viser, at Forf. da længe havde været Præst i Slesvig). Den bekjendte Povel Kempe skrev et Epithalamium ad M. Onnonem, m. m. (Allen, Kristian den andens Breve, S. 391). Af den nysnævnte Höne, Johannes Matthiæ Hoynius eller Hoinus, haves: De natali Domini et salvatoris nostri Jesv Christi Carmen Johannis Höyni Ripensis Dani, pro strena novi anni, dicatum nobili iuueni Joanni Oxo ex Dania. Wittebergæ 1550. 4. (Hjelmstjernes Samling). Ogsaa haves paa Kongens Bibliothek af samme Höne en prosaisk Oratio de angelis recitata Witebergæ in privato conventu, die castorum angelorum, Anno 1550. A Johanne Hoyno Ripensi Dano. Witeb. 1550. (defekt

uden Ende). Den afhandler Englenes Natur; begynder med et Vers af Wesselus Palemonius Malmogensis, og er tilegnet Johan Friis. Den er holdt i en Samling af hans Landsmænd i Wittenberg, og just det er det mærkelige ved Bogen; man ser at de Danske samledes, og holdt deslige Foredrag isteden for vor Tids politiske Taler.

Endelig digtede man ikke alene selv, men aftrykte ogsaa fremmede Arbejder, hvilket vi allerede have set Exempel paa i Morsings Skolevers. Et saadant, paa Kongens Bibl. nylig opdaget, i Midten defekt Skrift er: Antonii Mancinelli de Moribus et Officiis. Antonius Mancinellus Meliternus ad Phastum filium. — Haffnie ex officina honesti viri Joannis Vinitoris habitantis in nouo vico claustrali. Anno 1541. Begyndelsen er:

> Inspice virtutis Speculum dulcissime fili,
> Quo sapiens fias, quo probus ipse magis,
>
> Dogmata percipies vitæ, normamque loquendi,
> Sanctus eris, nostra cæperis ire via,
>
> Bina simul pergunt mea carmina, proptereaque
> Anterior dux est, posteriorque comes.

Derpaa følger da Speculum de moribus et officiis, a quibus honeste viuendi præcepta ducuntur. Prudentiæ officia i lignende Disticha, ikke blot for Skolen, men for hele Livet.

Af Skrifter vedkommende klassisk Filologi [1]) har jeg, udenfor Grammatikkerne, ikke fundet andet end det af Balthasar Jakobsen, Balthasar Jacobi, (f. i Malmø 1524, Ærkedegn i Lund, † 1586), om det formentlige Fund af Ciceros Grav og to Urner, hvoraf den större skulde indslutte hans Aske og den anden var et Taarekar. Forfatteren havde selv kjendt Opdageren Desiderius Lignamineus Patavinus, og fremstiller Formodninger om, hvorledes Ciceros Aske kunde være ført herhen, og at hans Sön Marcus kan have ladet Graven opføre, samt meddeler Bemærkninger om Indskriften [2]).

---

[1]) Om det Haandskrift, der indeholdt Livii tabte Bøger, se Pontoppid. Annal. 2, 309.

[2]) Sepulchri facies M. Tul. Ciceronis, Nuper in Zacyntho insula reperti, et nunc in gratiam studiosorum Scholæ Haffniensis in lucem editi. Impressa Hafniæ Apud Christophorum Barth. Anno M. D. LIX. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.) med et Træsnit over de to Urner. Bogen er stilet til Lave Brokkenhus, der havde besøgt disse Steder og var anset i Rom og Venedig, hvilket Forf. selv havde erfaret, og omtaler tillige Coruinus vlffelt. — Naturligvis er dette Skrift kun mærkeligt som en literær Kuriositet. Det omtales ikke dèr, hvor man

8. Lærd Literatur fortsat. Historieskrivning. Laurids Stral. Peder Olsen (Petrus Olai). Hans Svaning. Historiske Aktstykker. Niels Svansø. Markus Jordan. Niels Pedersen (Nicolaus Petræus).

Kristian den tredie berömmes ogsaa for sin Kjærlighed til Fædrelandets Historie, og de dannede Mænd paa hans Tid vare ingenlunde uden historisk Sans, der imidlertid udenfor Saxe ingen anden Tilfredsstillelse kunde finde end Krönniker. (En stor Del forekomme, ogsaa tyske deriblandt, i Mester Hans Urnes Testamente, D. Mag. 1, 296). Krönniker og Bönnebøger fulgtes jævnsides ad. Til denne Tids vigtigere Krönnikeskrivere hører formodenlig: Laurids Stral, Laurentius Stralius, hvis Levetid dog er aldeles uviss [1]). I hans Annales Danici (Langeb. Script. 3, 302) forekomme nogle faa danske Sætninger, som: Kotkarle ware alle galne met there kylwer; war i Lund Klærkemod. Uden Tvivl hører i det mindste Grundlaget til disse Annaler Middelalderen til. Peder Olsen, Petrus Olai Minorita, skal være f. i Sonnerup i Sælland og † imellem 1560—70. Af hans Paralipomena (Arnæ-Magn. Nr. 107. 8.) ere flere Stykker optagne af Langebek (Script. t. 1 og 2; jfr. Langebekiana S. 64). Chronicon Skibyense omtales ved Povel Eliesen. Af en ubekjendt Forfatter, der levede 1527 (Petrus Olai?) haves Duodecim excellentiæ regni Daniæ (i Langeb. Script. 8, 493); og et andet vigtigt historisk Skrift er Seditionum Daniæ liber (sst. 8, 515). De kongelige Historiografers Tid begyndte. Kristiern Pedersen skal have været Kristian den andens. Hans Svaning, Johannes Svaningius (f. 1503 i Svaninge i Fyn, † 1584) blev Rigets Historiograf 1553. Tiden gav Anledning til mange Taler, Stridsskrifter og andre historiske Aktstykker, som det ikke vedkommer Literaturens almindelige Historie at drøfte. Navnlig vexledes der, som bekjendt, en Mængde Stridsskrifter imellem Kristian den anden og Frederik den første. (Allen, de rebus Christ. 2, S. 36. Kristian den andens Breve S. 503 o. fl.). Og Opmærksomheden var allerede henvendt paa Beskrivelser over Fædrelandet. Mag. Niels Svansø, Præst til St. Jacobi

---

skulde have væntet det, i Ciceronis Opera, ed. Orellius, t. 6, S. 109 (hvortil Prof. Ussing har henvist mig), hvor Disiderii Skrift omtales; heller ikke hos Bähr, Gesch. der Röm. Liter. 3 Ausg. 2, 235.

[1]) Se Bemærkningen af Schiern, Om Dron. Dagmar i Nyt hist. Tidsskr. 5, 518, Anm., at de Annaler der gaa under hans Navn, ere ældre, og at Afskrifter tilhørte Laurids Straale til Torpegaard i Fyn, † 1596.

Kirke i Varde omtrent 1540, der havde deltaget i Striden med Katholikkerne (Langebekiana S. 64), efterlod en Descriptio Daniæ, en Blanding af Vers og Prosa (hvoraf Uddrag findes i Suhms Ny Saml. 1, 331). For Fuldstændigheds Skyld maa tillige nævnes de ældste Landkort over Kongeriget og Hertugdömmerne 1552 og 1559 af Markus Jordan (f. i Krempe, Prof. 1550 i Mathematik, † 1595).

Ligesom Kristiern Pedersen, der siden skal omtales, i Modersmaalet forsøgte at bearbejde den danske Oldtid, saa blev den ogsaa nu Gjenstand for den lærde Granskning. Niels Pedersen, Nicolaus Petræus eller Petrejus, Præst i Loderup i Skaane (siden Præst paa Møn, † som Superintendent i Sønderjylland), hvis Skrifter først senere ere udgivne, begyndte allerede omtrent 1550 at meddele sine oldhistoriske Undersøgelser, der sædvanlig gaa under Navn af den Gullandske Hypothese, og han bekræftede dem ved Gullandske Folkesange. Dersom disse ejendommelige Forskninger vare blevne forkastede paa hans Tid, var det maaske næppe værd at nævne dem; men de have vundet Tiltro en rum Tid efter, og hyldes endnu af Stephanius[1]. Denne Mands Granskninger, hvilken Oprindelse de end ellers have, føre os tilbage til Oldforskningens Begyndelse; og de vise paa hvilket Trin Sprogkundskaben stod. I denne Henseende have de Betydning; ja den Heftighed, hvormed Gram ivrer imod dem, viser jo, hvilken Vægt de endda havde, thi ellers vare hans Ord jo spildte. Denne begyndende Granskning har det store Gode, at den véd det, som ingen anden kjender, at den tror det, som ingen anden har Lid til; af lutter Patriotisme fører den Danmarks Ælde tilbage til Syndfloden etc.; og der er vel flere end mig, som den i deres unge Dage har moret ved sin Troskyldighed og sit snurrige Sprog, der bestaar i til de sædvanlige Former at föje lutter -ummer, ligesom i Kragemaal. Den begynder med Confusio linguarum circa annum mundi 1790, med Gomer og hans Sönner, og fører os saa lykkelig og vel igjennem Tiden ved Hjælp af Berosus, Josephus o. s. fr. Og hvo kan endnu læse denne Chronica Gothlandica med dens vidunderlige Sprog uden at smile?

Saaledes begynder dens Primum et antiquissimum monumentum:

Japhet, Tredium Noe Son, afllede einum Son, hucken heite Gomer. Hand indtog Valland, meten Tyger Gomers son foer

[1]) Han siger om det Gullandske Vers, at det er vetustissimum — multo verius, multoque accuratius, quam est a Paulo (Diacono) præstitum. (Stephanii Notæ in Saxonem S. 181).

till einum Landum vdinden hæd mindrum Asia: och neffnede hæd folcket, hucket hanum folgdum Tygraner. Hucket Landum fortidum neffndis Phrygia. Hæd er Skedt daa aff Verldrums alder gangen vaar attartan hundert och halffandum stye, vdinden Sarychs tidum [1]).

9. Lærd Literatur fortsat. Latinske Skrifter af Forfattere, der tillige have skrevet i Modersmaalet. Kristiern Pedersen. Peder Lille. Frans Vormordsen. Peder Lauridsen. Peder Palladius. Niels Palladius.

De Forfattere, der som den allerede omtalte Synningius have virket saavel for den lærde Verden, som for Folket, have i første Henseende især haft et dobbelt Öjemed. Deres Skrifter tjente til at fremme det latinske Sprog eller Reformationsværket. For saa vidt som Skrifter af første Art, især Vokabularierne, i vor Tid kun ere vigtige for Modersmaalet, ville de blive anførte i den følgende Afdeling; de øvrige derimod meddeles her i et samlet Overskue.

Kristiern Pedersen udgav, som vi allerede have set, i Paris latinske Messebøger o. desl. Der anføres tillige af ham et Skrift de gratia divina et confessione, Malmogiæ 1532, hvilket ikke findes i vore Bibliotheker, og som Brandt heller ikke i Sverrig har truffet paa; om hvis Tilværelse og Indhold jeg derfor intet kan afgjöre.

Peder Lille, Petrus Parvus Rosæfontanus, udgav Joh. Campensis Omskrivelse af Psalmerne, Roeskilde 1536 [2]).

---

[1]) Haandskriftet, som Lyskander har bevaret og forsynet med Forfatterens Levnet, og af hvilket kun en Del er udgivet, findes blandt Arnæ Magn. Nr. 846. 4. Udgivet er Cimbrorum et Gothorum origines (etc.) Lips. 1695. Paa Dansk af Winsløv: Cimbrers og Gothers ældgamle Herkomst og Handel. Kbh. 1707. Se i øvrigt Suhms Saml. 1. D. 2. H. S. 138; Grams Noter til Meursius (i Meursii Opera t. 9.) S. 84—85. Sv. Grundtvigs Folkeviser, 1, 319. Om Haandskriftet i Stokholm, Umbra Saxonis (etc.) se Molbech, Danske Haandskr. i Stokh. i Hist. Tidsskr. 4, 136.

[2]) Psalmorum omnium iuxta Hebraicam veritatem paraphrastica interpretatio, authore Joanne Campensi, publico Louanij Hebraicarum literarum professore (etc.). Accessit Athanasius ad Marcellinum in librum psalmorum Capnione interprete. Paraphrasis in concionem Salomonis Ecclesiastæ quantum phrasis Hebraica permittit, ad literam proxime accedens per Joannem Campensem. — Roschildiæ apud Joannem Bart Idibus Nouembris

Frans Vormordsens Skrift om Kirkevæsenet er allerede foran anført ved O. Gyldenmunds Lamentatio ecclesiæ. Han udgav ligeledes et andet med Hensyn til Reformationen i Malmø vigtigt Skrift: hans med et latinsk Vers af samme Chrysostomus anbefalede Apologia adversus Lundenses Canonicos [1]), nemlig mod deres nuperrime latam sententiam et iudicium contra quosdam Scaniæ urbium ecclesiastas. De havde derved ikke blot fordömt uskyldige Mænd, men selve Kristi Evangelium. Han forsvarer derpaa disse Præsters Lære om Sakramentet, om Ægteskab og saa videre.

Til ydermere Oplysning om Reformationen i Malmø har Peder Lauridsen efterladt vigtige Skrifter, af hvilke kun det ene vides at være til, hans Expostulatio ad Canonicos Lundenses, Malmogiæ 1533 [2]).

Et kort Uddrag af dette Skrift vil oplyse de daværende Forholde. Det begynder med:

Olaui Chrysostomi Carmen ad lectorem:

Venditur hic paruus, paruo licet ære libellus
    Occulit ingentis utilitatis opes,
Nam docet a uero, falsum dinoscere, recte
    Iudicium, et fructus huius ab alterius.
Quæ noua, quæque uetus dicenda ecclesia iure, et
    Vtraque quā uiuo picta colore uenit
Et quantum impietas, pietatis imagine sumpta
    Ledit et in uitæ protrahit exitium
Disces et hic qui sunt ueri sine cornibus hirci
    Et quibus inuisus connubialis amor (etc.).

Anno M. D. xxx. vj. (Ett Exemplar paa Kongens Bibl. paategnet Jo. Grammii). Omskrivelsen er i Prosa. Se i øvrigt om Joh. Campensis Parafraser Schellhorn, Amoenit. Literar. t. xi, S. 74, hvortil ogsaa allerede Gram paa Bogens Titelblad har henvist; og om dette Skrift, efter Nyerups Henvisning, Lorks Bibelgesch. 1. Th. 2. Art. Nr. 22.

Gnaphæi Acolastus, Roeskildiæ 1537, og Carmen in obitum virginis Annæ a Bruchhofen, Witeb. 1557. 4. findes derimod ikke i vore Bibliotheker.

[1]) Ad generosissimum ivxta atque sapientissimum, illustrissimi Daniæ regni Senatum, proceres atque magistratum et pia et erudita, Francisci Vormordi, Amstelredami, apologia aduersus Lundenses Canonicos.

Ad libellvm apologeticum in publicum exiturum Carmen Phaleucium (?) Olavo Chrysostomo, hæryngiano authore (uden Aar og Sted). Apologien ender med: Ex urbe uestra Malmogia, pridie Kalendas Nouembres. Anno salutis M. D. XXXIII. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Jfr. Engelstoft, Reform. et Cathol. S. 32.

[2]) Expostulatio Petri Laurentii Malmogiensis ad Canonicos Lun-

I Skriftet selv hedder det: Audiui primum, iam hisce diebus, deinde et re ipsa, certisque scriptis et obsignatis literis, comperi, Iudicium non æquum a uestrum plærisque exiisse, aduersus pium et bonum uirum D. Olauum Biug, pastorem Helsinborgensem et paulo post contra Landiscronenses et Trelleborgenses ecclesiastes, longæ inuidiæ et ueteris odij, ut uidetur, argumentum et manifestum signum, ob Euangelium Christi syncerius predicatum, et propter abusus quosdam in rebus sacris et ecclesiis abolitos.

Istud enim uestrum consilium, et iudicium, fuerat iam diu alta mente repositum, ante pij principis Frederici mortem, quod nunc tandem a fatis eius erupit, et contra pauperes hos preualuit omnium primos. (etc.).

Hvad have da hine Mænd gjort? hvorledes ere de klart og tydelig blevne overbeviste om Kjætteri? Quin potius erubuissetis, apud homines ullius sensus et fidelis iudicii, dicere hæresim esse, laicis utramque partem integritatis Sacramenti Eucharistiæ dare. O Deus, o ueritas, o cœlum, o terra, o omnis creatura testis. Hoccine est hæreticum, laicis integrum sacramentum (quemadmodum Christus instituit) dare? et apostoli eorumque successores et tota Christi ecclesia, plusque mille annis, in usu habuerunt. (etc.).

Jam de tertio, quod uidetur caput et summa causæ condemnationis hæreseos aduersus oppressos illos et inopes, quod scilicet relicto spurcissimo et impurissimo papisticæ ecclesiæ cœlibatu, legittimas in domino duxerunt uxores, quas impudenter dicitis, dicitis autem, at non probatis, nec esse, nec unquam posse illis legittimas fieri, secundum universalis ecclesiæ ius et constitutionem. Denne Gjenstand afhandles udførlig. — Malmogiæ feria quarta proxima ante natiuitatis Mariæ. Anno domini MDxxxiij. Petrus Laurentij Malmogiensis lector.

Seqvvntur Literæ Capittvli Lundensis. Det er temmelig kort og fyndigt. F. Ex. Impia autem doctrinæ tuæ fermenta, Expostulatrici epistolæ inserta, De utraque specie sacramenti laicis danda. De sacrilegis scortis uestris, pro legittimis tutandis uxoribus. Deque sacramentorum non debita confessione. Placvit in presentiarum execrando contemnere, et contemnendo præterire. — Lundis ex domo nostra capitulari. Anno Domini

---

denses, aduersus temerarie latam exilii (s)ententiam et condemnationem in quosdam uerbi Dei precones, contra manifestum Dei uerbum ueterum conciliorum canones, Et sanctorum patrum et ueræ ecclesiæ doctrinam. Malmogie Anno MDxxxiij. (Paa Kongens Bibl.). Trykken er særdeles slet.

M. D. xxxiij. feria. vi. proxime post festum diui Mauritii et sociorum eius.

Derefter følger Petri Lavrentii ad prædictas litteras Responsio. Hvor skarpt dette er skrevet, ses allerede af Overskriften: Pro arroganti mendaci et contemptore spiritu, spiritum sanioris consilii et rectioris intelligentiæ uobis opto in Christo. Han havde af disse den skaanske Kirkes Støtter væntet sig Lærdom og Gudsfrygt; sed spe et opinione frustratus, uideo tantos montes, post grauem nixum, murem ridiculum, sed dentatum et mordacem peperisse. (etc.) Malmogiæ. Feria tertia proxima post Michaelis. Anno domini. M. D. XXXIII.

Bogen slutter derpaa med: De sacerdotum sanctis conivgiis deque aliorum sacerdotum impuris scortationibus Axiomata per Petrum Laurentij.

Se ogsaa om dette Skrift og de Omstændigheder, der fremkaldte det, Pontoppidans Annal. 2, 878, og Engelstoft, Reform. et Cath. S. 32, der henviser til en Afskrift deraf; men Skriftet selv haves.

Derimod har jeg ikke kunnet overkomme det andet Skrift, der maa indeholde vigtige Oplysninger: De reformatione missæ cæterarumque ceremoniarum. Malmogiæ 1539.

Begge Palladierne have endelig, i Følge sin Stilling, villet virke igjennem det lærde Sprog. Peder Palladii Skrifter angaa dels den latinske Sproglære, og give derved Oplysning om Skoleundervisningen, dels indeholde de lærd Exegese eller andre Anvisninger for Præsterne. Hans Grammatica latina, hvoraf flere Udgaves haves [1]), er som sædvanlig en Samling af flere ældre grammatiske Arbejder, og i Fortalen [2]) (Haffniæ 1552) forklarer han, som allerede er omtalt, dens Öjemed. Man maa nemlig lægge Vind paa Uniformitet i Skolerne som i Kristi Kirker; og det var en almindelig Anke i Trivialskolerne,

---

[1]) Den jeg har benyttet er:
Grammatica latina in vsum Danicæ ivventvtis vniformitatis causa.
Hermanni Torrentini Commentaria in primam partem Alexandri.
Johannis Despauterij Syntaxis.
Eiusdem Despauterij de Figuris Grammaticalibus Libellus.
Anthonij Mancinelli Prosodia.
Addita est Præfatio Doctoris Petri Palladij. (etc.). Witebergæ Anno M. D. LVIII.
— Impressum Witebergæ in officina hæredum Georgii Rhau 1558. Impensis Nicolai Förd, Ciuis et Bibliopolæ Haffniensis.
Se i øvrigt Nyerups Librorum etc. notitia S. 22. Wegener, Vedels Levnet S. 13.

[2]) Den er stilet til omnibus Triuialium Scholarum in Dania, Noruegia, Islandia et Farensibus Insulis, moderatoribus.

at man ikke lærte Børnene e n og samme grammatiske Autor, men nu e n, nu en anden; hvilken Forvirring gav det ikke, naar Lærlingen, sub ferula sui Præceptoris, havde lært e n Grammatik, og saa drog til en anden Skole, hvor den ikke brugtes. Quæ diversitas seu discrepantia non tantum confusionem ingeniorum, sed etiam Scholarum et Scholasticæ pubis ac iuuentutis dissipationem parit. Foran findes nogle Skoleregler (efter Erasmus), hvor da Latine loqui assidue ikke er glemt. Imidlertid indeholder Bogen mange danske Ord (med latinske Bogstaver), saa der kunde gjöres en hel Ordsamling deraf [1]). De af P. Palladius udgivne Responsoria ere mærkelige, for saa vidt de alle ere paa Latin; og da Bogen er forsynet med Melodier, yder den vel tillige et Bidrag til Musikkens Historie [2]). Hans Katekismus for de norske Præster er hvad den hedder, men var for den Tid en meget vigtig Bog, som han selv bemærker i Fortalen: Solus catechismus hoc tempore facit miracula, et transfert homines a traditionibus humanis et doctrinis dæmoniorum ad synceram Euangelij doctrinam. Den nu afdøde M. Johannes Slauus Superintendent i Ribe opmuntrede ham til at give de danske Præster en Vejledning; men de norske trængte endnu mere dertil [3]). Med Hensyn til Troslærdommene er ligeledes et andet Skrift vigtigt, hvoraf der haves mange Udgaver: de poenitentia et de justificatione. Disse to Hoveddele af Troen fandt han blev hist og her af Præsterne paa Landet (a ruralibus parochis et uerbi dei ministris) meget forsömt, og konfust trakteret og

---

[1]) Som Arra, Gudspending; botulus est farcimen de carne suilla, Metister; ferculum — etiam est sedile, in quo portatur homo, rossbar; Nummularius, Vesseler, o. s. v.

[2]) Pia quædam cantica, quæ vulgo Responsoria vocantur. Pet. Pall. MD. Liiii (Hafniæ). (Exemplarer paa begge Bibliotheker).

[3]) Paa Kongens Bibl. findes adskillige Udgaver; deriblandt den ældste: Brevis expositio Catechismi pro parochis Noruegianis per Docto. Petrum Palladium. M. D. XLVI. — Impressum Magdeburgæ. M. D. XLVII. Under Fortalen: Haffniæ 26 Julij Anno Domini XLI (sic). I Eftertalen omtales M. Gebelus Petræus Superintendent i Bergen og D. Jonas Gothormi nylig ansat som Superintendent i Stavanger. — Denne Bog angives at være oversat af Matthias Lille under en noget underlig Titel: En kort Catechismi Udlæggelse (etc.) for Norske Sognepræster, nu ved Matthiam Parvum Rosæfontanum udsæt paa Danske, de Christne udi Island til gode. Kbh. 1546 hos Hans Vingaard. Med Træsnit og i mange Oplag. Denne Oversættelse har jeg ingensteds fundet.
Om Catechismus Pueris in templo et scholis recitandus. Malmogie apud Olauum Vlrici MDxxxviij se Mynster om Udgaverne af Luthers Katekismus, 2. Udg. S. 60.

prædiket [1]). Hans Postil efter Luther, flere exegetiske Skrifter, hvoraf der tildels haves mange Udgaver, have ligeledes for hin Tid været en Velsignelse; hans Skrift om Kjætterne har endnu kirkehistorisk Værd; og Skriftet om Sværgen og Banden fører os endelig lige ind i Sædernes Historie.

Af disse Skrifter haves paa Kongens Bibl. Enarrationes lectionum evangelicarum, iuxta Dominicarum ordinem, Scriptæ à Reuerendo viro Petro Palladio Doctore Theologiæ, qui eas bona fide excepit, publice recitatas à Reuerendo uiro Martino Luthero Doctore Theologiæ. Vitebergæ excudebat Johannes Crato Anno M. D. LX. Tilegnelsen til Herluf Trolle til Hildresholm handler om Kirken. Evangeliet er oplyst ved Træsnit.

Korte Indledninger til Bibelens Bøger findes i Isagoge ad libros Propheticos et Apostolicos (etc.). Witebergæ 1557 og meget oftere; paa ny af Cramer med Tillæg af en Methodus concionandi, et Calendarium generale etc. og tilegnet Holger Rosenkrands (Stetini sub finem Anni M. D. C. IIII.), og atter Witteb. 1606. Samt i De bibliis sacris et libris veteris et novi testamenti. Hvortil er föjet: Brevis sed lvcvlenta Explicatio Orationis Christi Johannis 17. Francoforti 1558. Tilegnet Livlægen Jakob Bording og Hofpræsten Henrik Buscodunensis.

En Betragtning af Bibelens Bøger, i Særdeleshed det gamle Testamentes, og derpaa exegetiske Betragtninger findes i: Librorum Moisi, qvi sunt fons doctrinæ ecclesiæ, explicatio breuis et ad usum piorum accommodata (etc.) Vitebergæ 1559. Bogen er tilegnet Frederik den anden, og Tilegnelsen, der udførlig omtaler Kristian den tredies Fortjenester, og har en smuk Berömmelse over Jakob Bording [2]), slutter saaledes: Anno 1559 die Martij 25. quo die filius Dei ante annos 1525. in cruce uictima factus est. Et scribitur eo die creatos esse Adam et Heuam, ante annos 5521. At Mose Bøger gjöres til fons doctrinæ ecclesiæ viser os, hvor fast Palladius hang ved de da herskende Anskuelser. (Kristus hos Moses og Profeterne).

En kort exegetisk Forklaring er ligeledes: Enarratio in Threnos Jeremiæ (etc.) Witebergæ 1560. Tilegnet Domino Bore Troll Equiti aurato, Consiliario Inclyti Regis Daniæ Friderici. Calend. Martij 1560. Anvendelsen paa Kristus af Spaadommen

---

[1]) De poenitentia et De Justificatione adhortatio et commonefactio scripta a Petro Palladio (etc.) Vitebergæ 1558. 1559. 1592. Hafniæ 1638. (Paa Kongens Bibl.).

[2]) Quantum ornamentum est et Academiæ et Ecclesiæ Jacobus Bording Doctor artis medicæ, qui ad amplissimam totius Philosophiæ cognitionem adiungit ueri dei Inuocationem et honestissimos mores.

i 4. Kap. forkaster han. Det gaar en hel Tid som det enkelte Menneske; udenfor visse fixe Ideer gjör den sunde Sans sig gjældende.

Catalogvs aliqvot hæresium hvivs ætatis, et earum refvtatio (etc.) Vitebergæ uden Aar (paa ny udgivet af Resen: Petri Palladii de novis hæresibus seu Svermeriis suæ ætatis commonefactio etc. 1638), begynder med Melanchthons Brev til Herluf Trolle til Hildrisholm. (August 1557). Her stilles Troens Renhed (Manet tamen norma, uidelicet doctrinæ puritas, quæ discernit ueros cives ab hostibus) mod Tidens Kjætterier; og Bogen selv bliver en vigtig kirkehistorisk Kilde. Om Servet yttrer han: Ac re ipsa totum doctrinæ Serueti corpus est Mahometicum. o. s. v.

Formula visitationis provincialis seu præpositorum conscripta a Doct. Pet: Pall: 1555. — Impressa Haffniæ. Heri findes, som forhen er anført, Tabula de exercitiis scholasticis, og Diuisio philosophiæ.

Fortalen til Venerandis viris, Ecclesiarum et Scholarum in his regnis et terris, Daniæ, Noruegiæ, Rugiæ, Gothiæ, Islandiæ et Farensium insularum, præpositis, oplyser, at det paa sidste Synode i Kjøbenhavn blev besluttet, at denne Bog, som han hidtil kun havde bestemt for Provsterne i Sælland, skulde udgives. For nogle Aar siden havde han allerede tilegnet den til prouinciæ Calenburgensis præposito, domino Melchiori Johannis, med et Brev dateret Ex prouinciis 16. Augusti 1543.

Skriftet giver et godt Indblik i Tidens kirkelige Forfatning, da det gjör Provsterne opmærksomme paa, hvad de ved sin Visitats have at iagttage. Deriblandt:

De Pastore quærendum est — — — An cælebs an maritus, Si cælebs, An habet apud se mulieres publicas et famosas, Si maritus, An habet liberos et familiam sibi obsequentem in omnibus. Si Vroxem habet probam et honestam. Si cum grauitate domui suæ præesse potest. An ortum sit aliquod scandalum vel ex doctrina vel vita vel familia ipsius. Vtrum conuersatio talis sit, vt omnes cum eo commode conuersari possint, in templo, conuiuiis, agris (etc.).

De Diacono — — An docuerit fidêliter rusticanam iuuentutem Catechismum, tam in templo quam in pagis tempore præscripto. An iuxta antiquam consuetudinem campanas pulsat, Templum verrit, In æstate illud frondibus ornat. An in summis tribus festis latine et in reliquis omnibus danice consuetas cantilenas cecinerit, et populum ad cantandum instruxerit (etc.).

De Parochianis. Her viser sig især Fremgangsmaaden ved Visitatsen, der lige saa vel angik de ældre som Ungdommen. Heri forekommer, at Provsten skulde undersøge: An concinunt

psalmos et cantilenas sacras. An seruent publicas et honestas ceremonias, procumbendo, stando, sedendo, provt res postulat in templo. — An animos adhuc papatui addictos habent. An adhuc rosaria secum gestant. — (Om trol koner) — (etc.).

Derpaa følger: De Collatione parochorum seu de provinciali Synodo, nemlig hæc prouincialis Collatio quæ danice Callent vocatur. Og for den foreskrives udførlig hvorledes den skal holdes. F. Ex. De forma Conuiuii. Conuiuii forma sit mediocris apparatus duarum aut trium mensarum, prima pro parochis, secunda pro vxoribus et tertia pro diaconis et famulis seu aurigis. Conuiuio dentur tres horæ, quibus ex dispensatione, quarta si libet addatur, vt prima tantum sit prandii, reliquæ duæ aut tres, honestæ compotationis, a duodecima, videlicet, vsque ad secundam vel tertiam horam, vt ante solis occasum quisque domum discedat. Nemo vero ex conuiuis in domo conuiuii nisi summa necessitate coactus pernoctabit, sed propriam domum petat.

De Colloquiis. Colloquia sint pia et honesta de rebus quæ spectant ad religionem, vt tractant fabrilia fabri. Si vero interim admisceantur iucunda, non tamen scurrilia seu iocularia scommata. Nec admittantur Cytharedæ, Lyrani, tibicines, aut scurræ pro exhilarandis conuiuis. Jfr. Wegener, Vedels Levnet, S. 13. 14. 18.

For Præsterne skrev han ogsaa, efter Øvrighedens Befaling, Compendiolum, in quo pessima et horrendissima iurandi et maledicendi consuetudo vtcunque deprędicari possit. Haffniæ 1556 og 1627. I en ganske kort Fortale til Parochis et ministris Ecclesiarum, omnibus, in his Daniæ et Noruegiæ Regnis, yttrer han: Cvpit Magistratus noster hoc Compendiolum per vos in primis vestro Populo vestrisque auditoribus, contra horrendam iurandi et maledicendi consuetudinem, adeoque summam nominis dei blasphœmiam, assidue et diligenter proponi. Haffniæ 28. Augusti. Det er et ganske kort Skrift, der udvikler hvorfor Banden er Blasfemi, og ikke, saa vidt jeg skjönner, ligefrem taget af Musculus, skjöndt Palladius selv yttrer det i et tilsvarende dansk Skrift. (Se hans danske Skrifter).

Palladii Epistola de vita ministrorum V. D. quotidiana, 1547, staar i Resens Visitatio catechetica, 1627. Hans Modus absolvendi puerorum oppressores (en ganske kort Optegnelse) findes i Suhms Saml. 1. B. 2. H. S. 137, aftrykt efter P. Syvs Samlinger. Derimod har jeg paa vore Bibliotheker forgjæves efterspurgt: Ad superintendentes Daniæ literæ 1554. Declaratio verborum Esaiæ ix. 1555. fol. Strena novi anni ad Her. Trolle. 1555. fol.

Niels Palladii Skrifter, hvilke han udgav som Biskop i Skaane, og som alle findes paa Kongens Bibl., have ligeledes

Troens Renhed og Kirkens Tilstand for Öje, hvilket vil skjönnes af følgende Uddrag:

Tractatus brevis de articulo prædestinationis conscriptus a Nico: Pall: M. D. Liiii. Med en kort Anbefaling af Petrus Palladius: Cum hæc oratio veritatis, in articulo satis obscuro, sit simplex et perspicua, tibi debet, optime Lector, esse commendata (etc.). Han har skrevet den, fordi nogle Præster prædikede saaledes herom, at mange Tilhørere vare i Uvisshed, om de vare udvalgte til det evige Liv eller forskudte af Gud til evig Pinsel.

Regulæ quædam vtiles ac necessariæ, concionatoribus obseruandæ, conscriptæ a Nicolao Palladio. 1556. Impressa Haffniæ M. D. Lvi. Nyt Oplag Hafniæ 1570. Og Concionator seu Regulæ (etc.). Hafniæ 1627. Det er en sand Præstebog, hvorledes en Præst skal være, tænke, tro og prædike. F. Ex. Octava Regula. In vno sermone non vtendum est multis similitudinibus, sed vna atque altera ad illuminandum textum. Sunt autem similitudines imagines rerum. — Decima tertia Regula. Antitheses probe obseruandæ, et in quovis textu vsurpandæ sunt: Valde enim prosunt et plurimas res ostendunt. Vbicunque enim fit mentio Christi, a contrario occurrit mentio Diaboli.

Oratio de vera et catholica Ecclesia, et quomodo, quibus modis ac mediis Deus se et suam voluntatem ei patefecit, scripta a Nicol: Palla: Superintendente Schaniensi. 1556. — Haffniæ Anno 1556. I Indledningen ønsker han at der maatte holdes i det mindste e n aarlig Synode for at vinde Enhed i Læren. Bogen selv gjennemgaar Troslærdommene, med Hensyn til Katholikkernes Lære; saasom: De vera et catholica ecclesia: quid sit; quanta sit; quid agat; quid patiatur; vbi quærenda sit; qui ipsius ædificatores sint. De enkelte Troslærdomme meddeles kort og klart; f. Ex. coenæ Domini sacramentum. Sacramentum altaris est verum corpus et verus sanguis Christi, Christianis omnibus in pane ad edendum, et in vino ad bibendum, mandatum in memoriam passionis Christi et in certum signum remissionis peccatorum, quod Sacramentum qui vel ex contemptu vel alias in casu scandali communicare nolit, sit tibi velut ethnicus et publicanus. Matth. 18. Derpaa følge de papistiske Vildfarelser. Ved Bönnen forekommer: Qui orandi gestus? Varii, qui sunt tanquam verisimilia testimonia piæ orationis, vt genuflectio, suspitio in cœlum, manuum sublatio, et expansio, totius corporis prostratio, pectoris percussio, capitis detectio (etc.).

Nicolai Palladii Commonefactio de vera invocatione dei, et de vitandis idolis. Witebergæ excudebant hæredes Petri Seitzii Anno 1557. Et artigt Skrift. Det begynder med et Brev fra Melanchthon, Datæ Calendis Februarij, om samme Æmne, der,

som Titelen viser, især er en Advarsel imod Helgenbilleders Tilbedelse, som det faldt haardt for Reformatorerne at faa udryddet; han henvender sig derfor til Præsterne, at de med al Nidkjærhed maa virke derimod. Miror, siger han, quare in his Ecclesijs, in hac clara Euangelij luce impiæ statuæ et imagines adhuc in tanto honore habeantur. Docetur nunc (Dei beneficio) in nostris Templis purum uerbum Dei, quod damnat omnem templorum ornatum, qui doctrinæ cœlesti repugnat, et Christi fidelibus offendiculo esse potest. Verus autem ornatus templorum Christianorum est ipsum sanctissimum uerbi diuini ministerium, et usus Sacramentorum ac piæ Ceremoniæ, quibus se adiungunt, non trunci, ligneus natus uel oculus, pictæ et fictæ facies: Sed uiuæ imagines, quæ se uertunt ad suggestum, nunc ad Aram, nunc flexis genibus inuocant Deum, nunc sedent audientes uerbum, nunc stant hymnis celebrantes Deum, et hoc modo transformantur de die in diem ad imaginem Dei, ut Apostolus ait. — Et interim uidemus imagines et statuas non tantum simplicioribus esse admirationi, sed etiam a multis (ut proh dolor in his templis cernere licet) inuocari, adorari, coli candelis, oblationibus, uestibus, geniculationibus, prostrationibus, circuitionibus, et alijs gesticulationibus, quod quam horrendum sit in conspectu Dei et sanctorum Angelorum, norunt omnes ueri Dei cultores, in hac clara Euangelij luce. Hvor almindelig denne Tilbedelse har været, ses af følgende Sted: Quantus quæso concursus more gentium hactenus fuerat ad statuas S. Magni in Thorrom, ad S. crucem in Edenstet. oc till det hellige Losen in Parochia Losen? Quot sunt qui adhuc in honorem et laudem beatæ uirginis coram eius statua multas candelas incendunt? quique ad eam in necessitate qualicunque pro auxilio clamant, eique munera offerunt? Item adhuc omnes in quibusdam Parochijs fere uiri ac mulieres rosaria gestant, et non desinunt abuti angelica salutatione, ac semper in ore habent, Gudts lon oc Merilon etc. Han fortæller ogsaa følgende Historie: Quidam Monachi ante aliquot annos non erant contenti mortua figura Christi pendentis in cruce, Sed scribebant ad quendam mirabilem Artificem, ut faceret eis uiuum crucifixum. Cui respondit, Si uiuum fecero, fortassis a nouo interficietis. Tandem precibus et magnis muneribus adductus, fecit crucifixum quasi uiuacem, caput in cruce mobile, oculus et labia mobilia etc. Hanc imaginem Christi crucifixi in suo templo super ianuam chori collocauerunt, et illa magnam multitudinem hominum longo tempore deceperunt. Quoties enim magna hominum turba confiueret ad uidendam et adorandam statuam, quidam Monachus a tergo stans traxit funiculum, quo auertebat caput idoli, quasi nollet illos respicere et exaudire, unde fiebat magna animorum consternatio. Statim clamauit Monachus (inquiens): date, offerte

opulenter nobis miseris fratribus, tunc rursus conuertet ad uos placidum uultum. Tunc cœperunt homines offerre munera ad Aram. Et interea Monachus traxit alium funiculum, quo conuertit caput idoli ad populum, acsi se donis placari significasset. Tandem idolum proditum est, et Monasterium destructum. Hæc est uera historia. — At Skriftet er vel forsynet med Skriftsteder mod Billeddyrkelsen, forstaar sig selv, men han anfører ogsaa Kirkefædre. Slutningen danner Betragtninger over Luthers Ord imod Billedstormere, at de ei skulde mistydes; samt om Billeder i Bøger. Med dem er det en anden Sag.

Anden Afdeling.

Dansk og folkelig Literatur.

10. Overgang fra Katholicismen til Reformationen. Kristiern Pedersen. Peder Lille og hans Broder Matthias Lille. Henrik Smith.

Ved Overgangen fra Katholicismen til Reformationen er Latinen endnu herskende, men allerede som Katholik baner Kristiern Pedersen Vejen for Modersmaalet, og behandler det med en saa stor Omhu, at denne Periode kunde kaldes Kristiern Pedersen og hans Samtid. Med ham samvirke andre Mænd, der ikke egenlig kunne henregnes til Reformatorerne.

Kristiern Pedersen skal være født i Svendborg omtrent 1480; at han var af borgerlig Herkomst, sluttes deraf, at han i sit Segl fører et Bomærke. Han gik i Roeskilde Skole; i Fortalen til Peder Laale omtaler han sin Lærer, Rasmus Simonsen, der var Locatus (Hører) i Roeskilde 1485 og Vicarius 1494. Som Kannik underskrev han et Skjøde 1505. Han studerede i Paris (omtr. 1510) og blev dèr Magister (han kaldes nemlig Magister Christiernus Petri Lundensis ecclesiæ canonicus i Diurnale Roeskildense 1511, og Magister Parisiensis, samt Artium bonarum apud Parisios magister i Udgaven af Peder Laale 1515). Hans Brevvexling med Lage Urne og de af ham i Paris udgivne Skrifter vise, at han har opholdt sig dèr endnu 1517.[1])

---

[1]) D. Mag. 1, 38; jfr. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 475. Münters Reformationshist. 2, 67 og Kirchengesch. 2, 272. Lagerbring, Monum. Scanensia, S. 231. Stemmer fra Reformationstiden, udg. af det Fynske liter. Selsk. S. 1. Molbechs Bidrag til en Historie og Sprogskildring af de danske Bibelovers., Program for 1840, S. 41. Svendborg antages for hans Fødested af Langebek efter Resenii Ind. Bibl. Efter Erasmi Læti Res Dan. gik han i Kolding Skole; jf. Fyhns Beskr. over Kolding. Lyskander (Slægtebog Fort. S. XVII) kalder ham endog Morsianus; han siger nemlig, at Saxes Chronica blev først oversat af Mester Christen Pedersen Morsiano, derefter af Mester Jon Turesen, Canonicis Lundensibus. At han var Kansler hos Ærkebiskop Birger, antages af Lyskander de scriptor. Dan., af Resen i Ind. Biblioth. og af Bartholin de scriptor. Dan. Der forekommer andre Mænd af samme Navn: en ældre Christiernus Petri 1481—82

Efter sin Hjemkomst vendte han sandsynligvis tilbage til Lund, hvor han findes som Kansler hos den, efter Kong Kristian den andens Befaling, i Februar 1522 udvalgte Ærkebiskop Hans Ves, og blev, som flere af denne Ærkebiskops Tjenere, indviklet i hans heftige Strid med Hans Skovgaard. Kort efter har han, ligesom senere i Udlandet, været Kongens Sekretær; thi man har et Kongebrev af 23. Febr. 1523, underskrevet af Christiernus Petri, secretarius. Ved Kristian den andens Flugt blev han tilbage, for at varetage den ligeledes bortdragne Ærkebiskops Sager; men Hans Skovgaard forfulgte ham saa heftig, at han ikke engang var sikker i sit eget Hus, og forgjæves søgte han Beskjermelse ad Rettens Vej. Da maatte han ty til de ny Magthavere, og fik et Lejdebrev af Frederik den første. Men han var naturligvis udsat for den ny Regjerings Mistanke, og det blev ham forbudet under Tab af Liv og Gods at forlade Riget. Derom skrev han til Hans Ves den 1. September 1524. Han havde imidlertid ingenlunde opgivet Kristian den andens Sag, som kun Adelen, siger han, var imod; og da Sōren Norby i Vaaren 1525 faldt ind i Skaane, sluttede han sig til ham. Da Forsøget mislykkedes, søgte han Tilflugt hos Sōren Norby i Sølvitsborg, men blev saggiven for Landsforræderi, og som skyldig i crimen læsæ majestatis dōmt fra al sin Ejendom i December (lille Juleaften) 1525. Næste Aar fik Sōren Norby ham med flere af Kristian den andens Tilhængere sendt til Tyskland, hvor han i Sommeren 1526 var i saa nødlidende Tilstand, at han maatte laane Penge til at kjøbe den Hest, han vilde ride paa til Nederlandene. Her kom han i November 1526 til Kongen, der i Marts 1527 sendte ham i et vigtigt Ærende til Paris. Da han i August var kommen tilbage derfra, havde han sit stadige Ophold i Nederlandene fra 1527—1531. At han havde vundet Kjærlighed til Evangeliet, vise de Skrifter, han udgav i Antwerpen 1529—1531. Kong Kristian paaskjōnnede ogsaa denne sin tro Tilhænger; han sōrgede ikke alene, saa godt han kunde, for hans Udkomme, men søgte endog, efterat han i Begyndelsen af Aaret 1530 havde forpligtet sig til at følge den katholske Lære, at beholde ham hos sig som Hofpræst. Da Kong Kristian drog til Norge eller nogen

(Werlauffs Program om Univers. S. 53. 73), en yngre Christiernus Petri Dacus, Baccal. Ottoniensis, indskreven ved Universitetet i Leipzig 1520 (sst. S. 82). Deraf er vel den Mening kommen, som anføres i en Optegnelse ved Slutningen af det Kgl. Bibl. Exemplar af Jærtegnspostillen: at der i det adelige Klosters Bibliothek i Odense findes et Haandskrift, at han har studeret hos Dr. M. Luther. En Niels Pedersen fra Svendborg omtales i Peder Lauridsens Bog om Præsteembede, (Engelstoft, Ref. et Cath. S. 23 nederst).

Tid efter, maa Kristiern Pedersen ogsaa have forladt Nederlandene; men at han var med i Norge, findes der intet Spor til. Efterat Kongen som Fange var ført til Danmark, i Slutningen af Juli 1532, findes der (i Tegnelser: Danske Kongers Historie) et Protectorium udstædt for ham, at han „maatte bo i Malmø, nære og bjerge sig af Prenteri og være Kongl. Maj. huld og tro.“ [1]) Der angives ogsaa, at hans Skrift de gratia divina et confessione er trykt i Malmø 1532; men da dette Skrift ikke er bekjendt, kan det ikke bestemmes, paa hvilken Tid af Aaret det er trykt. Uden Tvivl havde han ført sit Bogtrykkeri med sig fra Antwerpen, med hvilket han nu lod Bøger trykke i Malmø 1532—1534. Molbech [2]) slutter det deraf, at de i Malmø trykte Bøger ere med samme Skrifter, i Træ skaarne Forsiringer og Initialer, som i de Andorpske; heller ikke nævnes der nogen Bogtrykker i hans Malmøske Bøger. Hans literære Virksomhed blev rimeligvis standset ved Grevens Fejde, under hvilken han, efter Hvitfeld, var den bekjendte Borgemester i Malmø Jörgen Kok's eller Mynter's anden Haand og Sekretær. Ved Malmøs Overgivelse 1536 har han formodenlig, som de andre Jörgen Mynters Tilhængere, faaet Lejde, saa at han i Ro kunde fortsætte sin literære Virksomhed, om hvilken der dog hidtil kun var lidet bekjendt, indtil jeg fandt Peder Lilles Vidnesbyrd om, at han efter kongelig Befaling forfattede Oversættelsen af Kristian den tredies Bibel, med hvilken han var færdig 1543. [3]) Sine sidste Leveaar, 1544—1554, tilbragte han syg og skrøbelig hos sin Frænde Hr. Peder Andersen, Præst i Helsinge i Holbo Herred. Her døde han, som ogsaa ældre Efterretninger sige, den 16. Januar 1554, to hundrede Aar för Holbergs Død. [4]) Hans Hustrus Navn var Else Jakobsdatter; hun døde 1539.

---

[1]) At Kr. Pedersen ikke fulgte med Kristian den anden 1523, har Allen allerede oplyst (de rebus Christiani secundi S. 32 Anm.) nemlig af Brevet hos Ekdahl af 1. Sept. 1524. Nu ere de ovenfor meddelte, hidtil ubekjendte, Forholde i hans Liv ved Brandt og Allen omstændelig oplyste. Se Allen, Kristian den andens Breve S. 497 fgg.

[2]) Program om Bibelovers. S. 44.

[3]) Se derom Kristian den tredies Bibel i det følgende.

[4]) De ældre Efterretninger ere helt forvirrede. Hvitfeld omtaler ham i Kristian den tredies Hist. under Aar 1554, og bemærker, at han døde hos sin Frænde i Helsinge 1554 og er dèr begraven. Pontoppidans Annal. 3, 330 har tillige Dødsdagen den 16de Januar. Efter Olivarii Vita Pauli Eliæ S. 93 var han i de sidste 14 Aar den første evangeliske Præst i Kirke-Helsinge ved Slagelse, i Følge en Fortegnelse over Præsterne dèr; men Navnet er saa almindeligt, at en Fejltagelse let kunde finde Sted. Et Manuskript paa det Kgl. Bibl., hvoraf der findes Uddrag i

Kristiern Pedersens latinske, Theologien vedkommende Skrifter ere foran omtalte. Hans danske eller for dansk Sprog og Historie vigtige Skrifter ere især religiøse for Menigheden, sproglige for Skolen, historiske for Folket, Lægebøger for hver Mand, og nogle mindre Skrifter, der have Hensyn til Tidens Fremskridt, og derfor tillige have særlig Interesse for vor Tid.

Til de sproglige Arbejder høre: en latinsk-dansk Ordbog, Vocabularium ad usum Dacorum, impressum Parisiis 1510. Coloniæ 1514. Lipsiæ 1518. 4., der almindelig tillægges ham, skjöndt hans Navn ikke forekommer i Bogen [1]); og Udgaven af Peder Laale, Parisiis 1515. 4.

Begge disse Skrifter ere Skolebøger, der skulde tjene til at oplyse Latinen; for os ere de vigtige for Modersmaalets Skyld. Ordbogen giver mange Oplysninger om dets Beskaffenhed; som abnego, at versige, agnosco, at verkende (Forstavelsen veder); affecto, at begere (Forstavelsen be); enkelte mærkelige Ord, som acuo, at huedye, affatim, rwndelig v. til øffred, alburnum, sau aff trae, appothegma, trest swar, aqueus, wannisk, ceruix, halssbasth, cilium, øgenhualff, color, lyd, calantica, hwybeklede (Hvive,

---

Krags Kristian den tredie, 1, 376, meddeler: at han blev mistænkt af Adelen, men dog blev ved sit Præbende; han havde stedse elsket Rolighed, og havde udi denne ulejlige Tid forholden sig af Vejen hos sine Folk og Frænder udi Stillinge i Sjælland, hvor han er siden død og begraven. Her maa for Stillinge læses Helsinge. Alt er nu oplyst i: Noget om Kr. Pedersen, Oplysninger fra Tingbøger i Helsingør, meddelt af P. V. Jacobsen i Hist. Tidsskr. 3, 628. Heraf ses, at Kristiern Pedersen, Kannik i Lund, 1551 og de to følgende Aar flere Gange mødte paa Helsingørs Byting i Anledning af et Hus, hvori han havde Pant. Endnu i Begyndelsen af Aaret 1553 mødte han selv flere Gange, men længer hen paa Aaret hans Svoger (Svigersön, gift med hans Datter Anne) Bastian Hiilsebroch, Borger i Malmø. Den 12te Marts 1554 omtales salig Mester Kristiern. Præsten i Helsinge Hr. Peder Andersen kom frem med Krav i hans Bo paa 100 Daler for Mester Kristierns Underhold med Mad, Øl og Seng i 10 Aar. Se ogsaa „Bidrag till Kr. Pedersens historia", af C. Sonnenstein-Wendt i Ny kirkehist. Saml. 1 .Bd., S. 249 fgg. 655 fgg.

[1]) Vocabularium ad vsum dacorum ordine litterario cum eorum vulgari interpretatione diligenter et fideliter collectum. Impressum Parisiis. Anno domini millesimo qvingentesimo decimo. Samt Vocabularium ad vsum Dacorum: ordine literatio: cum vulgari eorum interpretatione. quod nuper Lipsiae longe accuratius et emendatius quam ante Colonie impress. — Lipsiae ex officina Lottheriana. Anno dominico Millesimo quingentesimo decimooctauo. Med nogle Tillæg. (Begge paa Kongens Bibl.). Tillægget er Forkortelse af latinske Egennavne: de diversis herbis et plantis; de gemmis et lapidibus: de cibis coctis et potibus (med dansk Oversættelse) m. m.

coiffe), cespito, at snaffue, cento, ry at haue paa seng, cerdo, drawelss man eller skalk, cenipeta, dryllegest, deficio, at vanske, dextrarius, karm hyngst, dragma, handmell, dureo, at harne, ephippium, ströyer paa heste, eremus, ødk, gruo, kurlle som trane, halucinor, at twesynes, nugæ, squalder, wask eller bympt? Ord, der endnu savnedes, som agonia, arbeyde som man hauer i dødz tyd (Dødskamp), castra, skerm som heer liger y (Lejr), continens, land som icke gaar van om (Fastland), chiragra, podagel i henderne (det er Haandværk, lig Fodværk), o. s. v.

Uforgjængelig Fortjeneste erhværvede han sig ved Udgaven af Saxe. Han sparede ingen Möje for at tilvejebringe et Exemplar til Trykningen; to Gange sendte han Bud hjem, endelig rejste han selv til Danmark, og støvede alle Bibliotheker igjennem; men vare der Exemplarer, saa vare de ikke til at have. En Karmelitermunk, Mag. Anders Kristensen, tilbød med egen Haand at afskrive ett til ham, men dette Tilbud modtog han ikke (af Hensyn til Mandens Stilling). Endelig hjalp Ærkebiskop Birger ham ud af Forlegenheden.

Men Kr. Pedersen udgav ikke alene den latinske Saxe; han vilde tillige enten oversætte eller endog fortsætte Saxe ved at udarbejde en Danmarks Historie. At han oversatte Saxe, om end som det hedder med lidet Held (sed minus respondente eventu), haves der ældre Efterretninger om; og Vedel stikler i Fortalen til sin Oversættelse ikke utydelig til sine Forgjængere (Kr. Pedersen og Jon Tursen).[1]) Ja, det synes endog nu at være oplyst, at det af Regjeringen var ham paalagt at bearbejde Danmarks Historie paa Dansk. Han efterlod sig dertilhørende Arbejder. Embedsmanden paa Krogen (Kronborg), Herluf Trolle, lod nemlig Kr. Pedersens Svigersön Bastian Hiilsebroch tiltale, fordi han hos Præsten Peder Andersen havde ladet sin Svigerfaders Mester Kristierns Bøger afhente, hvilke Herluf Trolle i Kongens Navn havde lagt Beslag paa „Riget til bedste“ (som offenlig Ejendom). Disse Bøger havde lidt en slem Medfart af Bastians Dreng, der bortskar flere Læg af Danmarks Krönnike. Til denne Efterretning slutter sig en anden, at Kansleren Johan Friis laante Vedel en stor skreven Bog, udi hvilken fandtes Saxe udsæt og nogle andre gamle smukke Historier. Dog var det ikke en ligefrem Oversættelse af Saxe, thi der formærktes, siger Vedel, at Saxonis Mening var ikke vel dræbt (truffen), men

---

[1]) Som første Oversætter af Saxo anses Kr. Pedersen af Svaning (Svaningii Chronol. Dan. Proleg. S. 28), Stephanius, Hvitfeld, Pontanus o. fl. See Grams Yttringer derom i hans Fortale til Krag S. 125—126. jf. Gram om Kristian den andens Medfølgere i Kbhvnske Selsk. Skr. 4, 287.

gjort langt videre og af Vejen, ja ofte tvært derimod. Indholdet af denne Friises Bog findes i nogle af Vedels Haandskrifter, som ere uddragne eller afskrevne af Kr. Pedersens Krönnike, og i et Haandskrift, som Suhm kjøbte efter Langebek, paa hvis Bind Langebek har skrevet: Christierni Petri Kröniker. Det første Stykke er om Odin; det hele er tilligemed et Stykke om Danske Udvandrere trykt i Brandts Udg. 5. Bd. I Haandskriftet citeres Paulus Emylius med det Tillæg: som nu boer y Paris. Paulus Emilius døde 1529; det er altsaa skrevet för denne Tid. Dette Haandskrift er udskrevet med Vedels Haand (i hans Promus Condus, Appendicis Saxonianæ t. 2). Levninger af Kr. Pedersens danske Krönnike findes ogsaa i et Haandskrift i Stokholm. Alt dette synes tilstrækkelig at oplyse, at Kr. Pedersen, efterat han havde udgivet den latinske Saxe, har begyndt paa Samlinger til en Danmarks Historie, der begyndte med den ældste Tid, og som, efter Levningerne at slutte, blev fortsat fra Valdemar Sejer indtil Kristian den førstes Død. Han har saaledes været Danmarks første danske Historieskriver. [1])

Til de historiske Skrifter maa vel ogsaa henregnes de bekjendte Folkebøger: Karl Magnus og Holger Danske, som han formodenlig tidligere havde oversat, og udgav i Malmø 1534. Hverken Kilden dertil eller hans Behandling er endnu tilfulde oplyst. I Fortalen til Olger Danske yttrer han, at han ofte var ombedet, ja det var ham saa godt som budet og befalet, at gjöre sin Flid til at opsøge den; og der var lovet ham god Lön for sit Arbejde, hvis han paa Dansk vilde beskrive den. Omsider fandt han den i Paris prentet paa Fransk, lod den saa først udsætte paa Latin,

---

[1]) Efterretninger om Kr. Pedersens lemlæstede Danmarks Krönnike findes i P. V. Jacobsens nysnævnte Oplysninger. Der ses heraf, at det var et stort Arbejde: Bastians Dreng, hedder det, skar samme Tid af Danmarks Krönnike først foran udi 6 eller 7 Sexterner, item midt udi 5 eller 6, og bag udi Bogen 7 eller 8 Sexterner. Gram om Krist. 2. Medfølgere i Vid. S. Skr. 4. 287 yttrer sig imod Hvitfelds Angivende, at han udsatte Saxe; jfr. Grams Fortale til Krag, S. 125 og D. Mag. 1, 41. Om Sammenstillingen med Vedels Arbejder se Nyerup i Tillægget til Vedel om den danske Hist. at beskrive S. 59. 62. 64. Wegener, Vedels Levnet i de adspredte Anmærkninger S. 63. 72. 79. 80. 81. 83. 84. 231. Molbech i Nyt hist. Tidsskr. 5, 482. Om Haandskriftet i Stokholm se Molbech i Hist. Tidsskr. 4, 136. At Kr. Pedersen er Forf. til Historia S. Canuti Ducis et Martyris (Langeb. Script. 4, 231) formodes af Wegener, Vedels Levnet S. 231. At han har skrevet den danske Krönnike i Gl. kgl. Saml. 828 fol., viser Fr. Hammerich (Danm. under de nord. Rig. Forening, 2, S. 205. 209). Om Kr. Pedersens Danske Krönniker se Brandt 5, 536 fgg. St. Sebaldi Krönnike er ogsaa trykt i Suhms Krit. Hist. 3, 227.

og gav derfor Guld og Penge, og skrev den saa paa Dansk efter Latinen med stort Arbejde, og lod den udgaa paa Prent. Originalen har da været en af de franske prosaiske Behandlinger, som ere udgaaede fra den kronede Digter Adenés' Ogier le Danois.[1]) Med Hensyn til det fabelagtige Indhold og de Beskyldninger der rejste sig imod ham, „at han her kom frem med katholske Sager, som ikke vare værd at prente," forsvarer Udgiveren sig med, at ham burde jo skrive og prente Krönniker eftersom Exemplaria og de gamle Bøger lyde, af hvilke han dem udskriver paa Danske, og ikke efter sit eget gode Tykke. Dette stadfæster ikke den tit gjentagne Yttring, at han ansaa disse Fabelbøger for virkelig og ægte Historie. Derimod viser Udtrykket, at han her kom frem „med katholske Sager", aabenbar nok, at han vel kan have oversat disse Krönniker under sit tidligere Ophold i Paris, men at han ikke har udgivet dem hverken 1501 eller 1514, eller overhovedet medens han var Katholik.[2])

Skrifterne af religiøst Indhold dele sig af sig selv i dem för og efter hans Antagelse af Reformationen. I begge gaar hans Öjemed ud paa at gjöre Indholdet tilgjængeligt for alle.

---

[1]) Hos Beughem (Incunabula typographiæ S. 186. 188) anføres som Bøger, der ere trykte i Paris för 1500: Le conqueste du grand Roy Charle Magne, à Paris, fol. og Osier le Danois, à Paris, in 8.

[2]) Af Karl Magnus er trykt en Udgave hos Ghemen 1501; ett Brudstykke deraf findes i Upsala; men dette Skrift vedkommer ikke Kr. Pedersen. Af hans Bearbejdelse udkom første Udgave i Malmø 1534, hvoraf ett Exemplar findes i Upsala og ett i Stokholm; samme Aar og Sted udkom den første Udgave af hans Olger Danske. Med disse, af Kr. Pedersens fortjente Udgiver Pastor C. J. Brandt meddelte, Oplysninger maa jeg her lade det bero, og henvise Læseren til Brandts Udgave 5, 525—535. De Udgaver, der ellers angives af disse Folkebøger ere: af Kejser Karls Krönnike, den ældste der hos os haves, Kbh. 1656 (ikke 1636) i Karen Brahes Bibl.; dernæst Kbh. 1695 i Hjelmstjernes Samling paa Kongens Bibl.; af Olger Danskes Krönnike, Malmø 1552 af Oluf Ulriksön, hvoraf ett Exemplar var i Suhms Bibl., men forkom, et andet i Scavenius' Bibl. brændte 1807; dernæst Kbh. 1665 i Karen Brahes Bibl. og Kbh. 1695 i Hjelmstjernes Samling. Se i øvrigt om disse Skrifter: Nyerup i Minerva, Marts 1789, S. 404 (om den Malmøske Udgave i Suhms Bibl.), Iris, Marts 1795, S. 240 (Olger Danskes Krönnike sammenlignet med den franske), samt Nyerups Morskabsl. S. 88. Rahbeks Dansk og norsk Nationalværk eller Alm. ældgammel Morskabslæsning, 1. D. Molbechs Fortale til Trykkefrihedsselskabets Udgave af Holger Danske. Rothe Om Holger Danske, Program fra Sorø 1847 (om de franske Udgaver).

Til den første Periode høre følgende fri Bearbejdelser af latinske Grundlag: Vor Frue Tider, Paris 1514. Leipzig 1517 ved Henrik Smith [1]). Det er en katholsk Bönnebog. Med den er sædvanlig forbunden Bogen om Messen, Paris 1514. Leipzig 1517 ved Henrik Smith [2]). Öjemedet med denne Bog er at oplyse og prise Messens Fortrinlighed, især ved efter den Tids Maade at give enhver Handling derved en symbolsk Betydning; den giver os derfor det klareste Indblik i hin Tids Tro, Andagt og Smag. Af störst Omfang er Jærtegnspostillen, Paris 1515 fol. Leipzig 1518 fol. [3]). Det er, som Navnet viser, en katholsk Postil. Efter Udviklingen følger et Jærtegn som afgjörende Argument. Den naive Overbevisning om disse Jærtegns Sandhed overrasker ved sin Troskyldighed, og Sproget har ved sin Simpelhed og Naturlighed noget tiltrækkende. Fortalen viser hen til latinske Originaler [4]).

---

[1]) Vor frue tider. — Denne tide bog er sat i Pariss i Franckerige oc corrigeret aff Mester Christiern pædersen, Cannick i Lund Aar effther gudz byrd Tusinde femhundrede paa det fiortende pingetz afften. — Samt: Vor froe Tider — Denne tide bog er sat i Liibs i land til Misen aff Melchiar Lotther och corrigeret aff Henrick Smyth. Aar effter gudz byrd Tusinde femhundrede pa det søttende. (Exemplarer paa Kongens Bibl.). Beskrivelse og Uddrag findes i Nyerups Hist. stat. Skildring 2, 451.

[2]) I denne bog leriss at høre messe — Denne bogh wor sat i Pariss vdi Franckerige Sancti Hansiss afften Aar effter gudz byrd Tusinde femhundrete paa det fiortende. — Og samme Bog, sat i Liibs (etc.) Aar Tusende femhundrede pa det søttende. (Exemplarer paa Kongens Bibl.).

[3]) Alle Epistler oc Euangelia som lesiss alle Søndage om aared. sammeledis Jule dag. Paaske dagh. Pingetzdag. meth deriss vdtydning oc glose oc eth Jertegn till huer dag mz flere artickle som alle menniske nyttelige ere. Tryct i Pariss sancti Ualentini martiriss dag Aar effter gudz byrd Twsinde femhwndrede paa det femtende. Impressus est Parisiis Anno domini Mdxv. Cum preuilegio octo annorum subsequentium. — Samt: Alle Epistler (etc.) Nw nyglige corrigerede oc satte mz figurer oc eth Jertegen til huer dagh (etc.) — Tryct oc sat i Lybs i land til misen aff Melchiar Lotther aar effter Gudz byrd. Twsinde femhundrede paa det attende. met manghe figurer hwilcke dhe andre icke haffue som före vaare satte. (Exemplarer paa Kongens Bibl.).

[4]) Blandt dem har man især søgt Kilden til Krist. Pedersens Postil i den saakaldte Discipuli (Johannes Herold's eller rettere Johannes Herlot's) Skrifter: Sermones de tempore et sanctis (Nurenb. 1482. fol.) og Promptuarium exemplorum et de miraculis B. Mariæ virginis (Daventriæ 1485. fol.) eller maaske Sermones super epistolas dominicales collecti a sermonibus Guillielmi Lugdunensis et ex dictis S. Thomæ, Joh. Nideri et aliorum. Men der gives mange andre lignende Skrifter, som man ogsaa kunde tænke paa, som Jacobi a Voragine meget tit oplagte

Da disse Bøger nu maa antages at være i alles Hænder, hensættes kun en kort Prøve paa Krist. Pedersens tidligere Sprogbehandling, nemlig Slutningen af Bogen om Messen:

Det xxvi Ca. Huad alt det betegner oc merker som hører til messen som er presten. altered kalk disk. corporal messe klæderne oc alt andet.

Altered betegner det hellighe korss som vor herre tolde sin sware død paa. Presten betegner wor herre. som hengde paa korsset. Kalken betegner vor herriss graff som han laa vdi. Corporalet betegner det huide klede som vor herre vor suøbt i fŏr han lagdiss i graffuen. Det lille lærit man pleger ath stryge kalken inden i med. Det betegner det klede som vor lagd offuer vor herriss ansict i graffuen. Patenen. betegner den sten som laa paa var herriss graff. Hoetlynet. betegner det klæde som Jøderne bunde for vor herriss øgen den tiid de spottede hannū sigendiss ged til huo dig slo. Messe serken betegner den hwide longe kiortel sō Herodess lod føre wor herre vdi til bespottelse Stolen som presten haffuer om halsen han betegner det lencke oc reb som iøderne kaste oc bunde om vor herriss halss den tiid de grebe hannem i vrtegaarden. Handlinet betegner de bond oc liner wor herriss benedide hender vaare bundne met Oc det henger stedsse paa prestenss venstre hand Thii naar iøderne løssde vor herriss hender tha lode de bondene henghe ved hanss venstre hond. Linen som presten giorder sig mz hun betegner den line wor herre wor būden til støtten mz den tid han vor hustrugen. Hagelen som er bag oc faare heell oc oben paa baade sider vden all skickelse betegner det purpur klæde sō Pilat⁹ lod føre vor herre i till bespottelse. Det korss som stonder bag paa hagelen oc recker fra axelen oc til iorden Det betegner det hellige sware korss som wor femten føder langt oc wor herre bar och drog paa sin axel till Caluarie bierg der som han tolde sin sware død och pine. Kronen som presten er raget met paa sit hoffuit. hwn betegner den hwasse torne krone som wor herre vor kronet och stunghen meth ind i hanss hierne.

Aurea legenda Sanctorum; Jordani de Quedlinborg Opus postillarum et sermonum de Evangeliis dominicalibus (Argent. 1483. fol.), Opus sermonum de sanctis (Argent. 1484. fol. Paris. 1500. 4.) o. s. v. Om denne Undersøgelse maa flere Oplysninger søges i Udgaven af Krist. Pedersens Skrifter 2, 488. Se ogsaa Dän. Bibl. 1, 78. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 479. Grundtvigs Danevirke 1, 339. Lignende Legender findes i Ett fornsvenskt Legendarium i Sv. fornskrifts. saml. 1. B. 3. H., en Legende, hvori den glødende Sol forekommer, sst. 1. B. 2. H. S. XV. Wieselgren oplyser, at vor danske Postil blev meget læst i Sverrig.

De sticke oc lappe som side paa hagelen hoss prestenss hender oc bag paa hanss skuldre betegne de tre stompede iern naffle meth hwilke han wor slagen til det hellighe korss. De two lappe eller sticke som side paa serken nedre hoss føderne betegne de two fiele oc træ som iøderne hagde slaget fulle met söm oc spiger oc bundet nederst paa vor herriss kiortel da han bar det hellige korss at naar han tren frem eller til bage daa stwnge samme spiger hannwm saa swarlige ath alle hans fodspor ware blodige effter hannwm. (etc.).

Til Skrifterne fra den anden Periode høre især Oversættelserne af det Ny Testamente og Davids Psalmer. Det Ny Testamente, Antwerpen (Andorp) 1529 og nyt Oplag 1531 [1]). Fortalen begynder med: „NAade och fred aff Gud vaar fader och aff vaar Herre Jesu Christo vaar frelsere Vere met alle Danske, Suenske oc Norske, oc meth Alle andre som forstaa wort twngemaall“ (i anden Udgave er det forandret til: med alle Kristne). Han bekjender den Vildfarelse, han för var udi, da han lod sætte de Jærtegn og Fabel i de andre Bøger i Paris, „som menniskene haffue selffue opdictet oc drømet“. Hvorfor han har foretaget dette Arbejde, angiver han med de Ord: „Jeg haffuer fordi nw vdset dette Ny Testamente och Euangelia paa reth danske, Ath den menige almwe maatte diss bedre faarstaa dem, Thi der vaare för mange som kerde, ath de kwnde icke faarstaa Dansken i de andre Ny Testamente som för vaare sette (anden Udgave tilföjer: i lipsk). Jeg haabis ath hwer mand skall vel forstaa denne danske, Vil Gud vnde migh sin naade da wil ieg vdsette det gamle Testamente paa Danske i framtiden.“ Han sigter herved først fjærnere, siden bestemtere til den ældre Oversættelse (Hans Mikkelsens). Og da Kristus bød sine Apostle, at de skulde gaa over al Verden og prædike Evangelium, saa er jo, mener han, „fast oc vist ath han ville

---

[1]) Det Ny Testamente Jhesu Cristi ord oc Euangelia som Han selff predickede oc lerde her paa Jorden, Hwilke Hans hellige Apostle oc euangeliste siden bescreffue de ære nw vdsette paa reth Danske, Gud til loff oc ære oc den menige almwe till tieneste. — Her endis det Ny Testamente Sat i Andorp vaar Frue afften dyre Aar effter Gudz Byrd M, Dxxix. — Samt: Det Ny Testamente Jhesu Christi egne ord oc Euangelia, som han selff predickede oc lærde her paa Jorden, Hwilke hans hellige Apostle och Euangelister siden beschreffue De ære nw vdsette igen paa ret Danske och forbedrede Gud till loff och ære, och den menige almwe til nøtte och tieniste. MDxxxi. — Her endis det Ny Testamente som er prentet i Andorp (oc rettet paa ny igen aff Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund) Aar efter Gudz Byrd MDxxxi. (Exemplarer paa Kongens Bibl.).

ath alle cristne skulle lære oc vide dem paa deris egne twngemaal.“ At han ikke oversatte efter Græsken, giver han selv tilkjende i Fortalen til Pauli Breve, hvor det hedder, at ingen skal „forundre derpaa ath dansken følger icke alle stede lige ord fra ord met latinen“, thi den, som vil udsætte noget, skal det saa gjöre, at andre, som ere af det Tungemaal, kunne det ogsaa forstaa. Havde han skrevet „ord fra ord lige som det staar i latinen, Da hagde der ingen dansk forstondet dansken rettelige.“ Derfor har han „effterfult de alder beste og ypperste klercke som nw ære till, som haffue best vdlagt och vdtydet dem, ath mand skulle diss bedre forstaa dem“; og han gjorde og mest sin Flid derpaa, efter den Naade Gud gav ham, at han „kunde saa sette dem vd paa ret danske, Ath de som dem læse maatte forstaa dem.“ Der er dog somme Ord, som kunde ikke anderledes udlægges eller skrives med faa Ord, end som de staa i Latinen (som Troen, Naadegaven, Loven, Retfærdigheden, Kjødet, Aanden). Det havde blevet meget for langt, om han skulde her have udlagt hvert Ord særdeles med sin Udtydning og Glose; thi lod han det „nw betemme paa denne tid.“ Han har saaledes tænkt vel efter over sin Gjerning, og i det hele udført den med en Indsigt og Smag, der for hin Tid er beundringsværdig. Thi hans Oversættelse udmærker sig, efter Kalkars Bemærkning, ved sit rene danske Sprog, ved sin Selvstændighed og Uafhængighed af fremmede Domme, endog Luthers, og ved sin Troskab, der er lige langt fra al Parafrase paa den ene Side og Ængstelighed paa den anden[1]). — Oversættelsen af Davids Psalter, Antwerpen 1531 (Nyerup anfører tillige en Udgave af 1529, der ikke findes)[2]); paa det ny prentet i Kbh. af Matz Vingaard (1582—) 1586. I Eftertalen yttrer han sig udførlig om dette Arbejde. Blandt andet siger han: „Skulle ieg set

---

[1]) Stemmer fra Reformationstiden, S. 3. Se i øvrigt Olivarii Vita Pauli Eliæ S. 92. Münters Reformationshist. 2, 71. Molbechs Program om Bibelovers. S. 44. Brandt, 3, 553—567.

[2]) Dauids psaltere Hwilken den Helligand selff giorde gennem Dauidz mwnd Han er alle Christne menniskis rette bog, thi man finder i hannem hworledis man skall tro, tiene och elske Gud aff alt sit hierte, och bliffue salig. Han maa well kallis en liden Bibell thi det staar i hannem meth faa ord som staar i Biblien. — Denne Psaltere er vdset paa Danske af Christiern Pe- (dersön, som skulde begynde næste Linie, er glemt) som vaar Cannick i Lund och prentet i Andorp Aar effter Gudz byrd MDxxxi. (Exemplar paa Kongens Bibl.). — Den formentlige Udgave af 1529 grunder sig formodenlig paa Langebek (Vid. Selsk. Hist. Almanak for 1764). I. M. Vingaards Oplag staar, at den først blev prentet i Andorp 1531. Se derom Molbechs Program om Bibelovers. S. 63. Brandt, 4, 584.

Dansken efter den Latine som S Jheronimus screff, da hagde der ingen forstondet hende, Hun hagde och huercken hafft hoffuit eller hale, Som huer kan selff see oc mercke aff de andre Psaltere som för vaare vdsette Alle kere der paa, ath de kunde icke forstaa dem — — Huo som vil noget vdsette aff Latine, Hebraiske eller Gredske, Han skal det saa vdsette, ath alle andre som ere aff det twngemaall kunde det vel forstaa, Ellers waare det bedre ath han lode det betemme Thi at de som dem læse oc kunde icke forstaa dem De fonge lede der aff til Gudz ord, oc kedis siden ved ath læse dem Och sige Huad skulle wii göre meth disse bøger, wii forstaa dem icke, Det er flensborgis Danske (thi man taler der Danske och tydske till hobe) Disse ord haffuer ieg hørt aff mange, De sige oc saa almindelige i Danmark som alle vel selffue vede. Tager fordi dette föye arbeyde til tacke til Gud vil vnde mig naade till ath vdsette mere paa Danske, Huilken ske loff, tack, heder och ære aff alle sine creature till ewindelig tid Amen."

Desuden har Krist. Pedersen i Antwerpen 1531 udgivet adskillige Smaabøger, sigtende til at befæste Folk i den ny Lære; nemlig: Den rette Vej til Himmeriges Rige [1]), hvori endnu ett Sted ophöjer Marias uforkrænkede Jomfrudom [2]). — En kristelig Bog om mærkelige Spørgsmaal og Svar, udsat paa Danske [3]). — Hvorledes hvert kristet Menneske skal bære sit

---

[1]) Den rette vey til hiemmerigis Rige Han læris her i de thi Gudz bud ord, och i Credo, och Pater noster I huilke hwert christet menniske finder alt det som staar i scrifften, Och alle de ting som hannem er nøttelige och tilbørlige ath vide til sin sielis salighed Læss bogen til ende da skalt dw det saa finde MDxxxi. — Denne bog er prentet i Andorp och rettet aff Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund. Aar effter Gudz byrd MDxxxi. Jfr. Mynster Om Udgaverne af Luthers lille Katekismus, 2. Udg. S. 59.

[2]) Jomfrw Maria vor Herris Jhesu Christi moder bleff en klar oc ren Jomfrw for vden all besmittelse paa hennis Jomfrw dommis oc legemis vegne — Hun hagde icke helder nogen pine ve eller modgong i sin fødelse som qwinder haffue almindelige, Men hun fødde sin sön met løst oc glede for vden all ve oc pine, och bleff en klar, ren, och pur iomfrw fore sin fødzel, och i sin fødzel, oc effter sin fødzel for vden al smitte oc bekrenckelse i alle maade.

[3]) En Christelig bogh Om merckelige spørsmaal och swar Om Troen och kerlighed och huorledis en cristen skal ræt lære och vndervise den anden i mange gode artickle som alle menniske ere nøttelige ath vide til deris sielis salighed. MDxxxi. — Denne bog er vdset paa Danske aff Christiern Pedersen, som vaar Cannick i Lund Och hwn er prentet i Andorp. Aar effter Gudz byrd MDxxxi. (To Exemplarer paa Kongens Bibl.) —

Kors [1]). — Hvorledes hvert Menneske skal betænke vor Herres Død og Pine [2]). — Om vor Herres Død og Pine og om Billede [3]). Titelen er trykt paa den ene Side, Billederne lige overfor paa den anden. Bogens Begyndelse anpriser dem med de Ord: „Det er meget gaat, och nøtteligt for vnge folk, Ath man setter passional oc billede om vaar Herris død oc pine for dem i deris bøger, och andre stedis“ [4]) — Om Ægteskab og Börn at opføde [5]). — Endelig er i Antwerpen 1531 trykt det

---

Den samme Bog haves af Jens Pedersen, paa Fortalen nær den samme, under følgende Titel: En merckelig grund fest disputatz giort Paa tiltale och gienswar, troen oc kierlighet anrørindis hworledis ien Christen skal Christelig wnderuisse en anden, Alle Christen nøttig och gaffuenlig och besynderlig prestmend til ret forstand i Christelig lærdom aff then hellige schrifft. Marci xvj. Saligh bliffuer alle the ssom troer, the wantro fordömmis. MDxxxI. LAUS DEO. — Prendthet aff Hans Wyngarthener von Stuckgarthen ath medfaste MDXXXI. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Fortalen begynder med: „Naade friid och saligheð aff Gudfader och aff hans ssön Jhesu Christo ønsker ieg Jens Peerssön ether Christne læsere“, og ender med: „Hwilken bog ieg nw haffuer vdsatt aff tydsch och fordanskedt Gud almegtiste til ære och priis — Thii beder ieg ether alle sammen Christne læsere athij tilforne læse och forstoor för end i dömme, och at i anamme thenne myn føge arbeide i thet beste, som ieg haffuer aff en troo willie, och en ienfold mening tagedt meg thenne wmag til, Screffuit i Wiberg then første dag aff thette ny Aar MDxxxi (Engelstoft, Reformantes et Catholici, S. 10—11).

1) Huorledis huert Christet menniske skal bere sit kaarss met Jhesu Christo vaar Herre och frelsere. — Denne bog er vdset paa Danske, aff Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund, oc hun er prentet i Andorp Aaar effter Gudz byrd MDxxxi (To Exemplarer paa Kongens Bibl.).

2) Huorledis huert menniske skal betencke vor Herris død oc pine oc vide hennis krafft oc mact fruct oc godhed. — Denne bog er vdset paa Danske, aff Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund, oc hun er prentet i Andorp. Aaar effter Gudz byrd MDxxxi.

3) Om vaar herris død oc pine Och om billede. — Denne bogh er prentet i Andorp oc rettet aff M. Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund Aar effter Gudz byrd MDxxxi.

4) Exemplaret paa Kongens Bibl. har tilhørt Elisabeth Sehested 1548; hun har selv skrevet foran i Bogen, og hendes Navn findes paa Bindet, der i sin Tid har været et Stadsbind. Billederne ere uhyggelige, afskyelige. Hvilken Tid maa det have været, da adelige Damer opbyggedes ved dem! — Denne Bog staar hos Vorm og Nyerup tillige under en anden Titel: Jesu Leffnets og Døds Historie med Figurer, som om det var to Bøger. (Meddelt af Brandt).

5) Om Ecteskaff oc börn ath opføde Gud til loff och ere, och deris siele til salighed. — Denne bogh en prentet i Andorp oc rettet

lille mærkelige Skrift: Om Börn at holde til Skole og Studium[1]). — Til denne Kreds hører fremdeles: Hundrede og halvfjerdesindstyve mærkelige og ret kristelige Spørgsmaal med deres Svar, Malmø 1533[2]). — Endelig har Kristiern Pedersen, som forhen er bemærket, oversat Bibelen, der er bekjendt under Navn af Kristian den tredies Bibel; og at han har oversat Spangenbergs Postil, ses af det Privilegium Kristian den tredie 1555 gav hans Svigersön Bastian Hiilsebroch i Malmø paa at udgive den[3]).

Den mærkeligste af disse Smaabøger, Bogen om Börn at holde til Skole, er en Omarbejdelse af Luther An die Bürgermeister und Rathsherren aller Städte Deutsches Landes (etc.) Wittenb. 1524[4]); men den bærer et saa stærkt Præg af fri Behandling og Originalitet, at følgende deraf efter D. Mag. maa tjene til Prøve paa Krist. Pedersens senere Skrivemaade:

Nogen motte nu saa sige, Om vi skulle endelige holde Scoler, hwad göris oss da behoff at lære Latine, Gredske, Hebraiske, eller andre Konster. Kunde wi ey læse Biblien oc Euangelia oc andre Bøger paa vort eget Tungemaal, som ere oss nok til vor Salighed. Da maa man saa sware hannem derpaa: Jeg ved vel, ath wi Danske, Suenske oe Norske mue vel altid bliffue vanwittige oc vforstandige, saa at wi kunde ingen subtilig Konst eller god oc fast Lerdom, ligesom de tale oc sige om os i andre Land oc Rige, som ligge allevegne omkring oss. Och alle grue och forundre derpaa, at wi hagde nogen tid den

---

af M. Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund Aar effter Gudz byrd MDxxxi.

[1]) Om börn ath holde till Scole och Studium Och ath skicke gode Scolemestere till dem. — Denne bogh er prentet i Andorp oc rettet aff M. Christiern Pedersen som vaar Cannick i lund. Aar effter Gudz byrd M D xxxi. (Exemplar paa Universitetsbibl. Exemplaret paa Kongens Bibl. fattes Titel og Ende, og har Huller i Midten. Uddrag i D. Mag, 1, 45).

[2]) Hundrede och halffierde sindz tiwe merkelige och ret Cristelige spørsmaall met deris Suar Som enfoldige Cristne menniske baade vnge och gamle meget nøttelige ære ath lære och vide til deris sielis salighed, Och til ath trøste oc størcke dem met mod dieffuelens fristelser oc mod alle hans disciplis falske lerdomme. — Denne bog er vdsat paa Danske aff Christiern Pedersen i Malmø, och prentet der sammestedz den første wge i Fasten Aaar effter Gudz byrd Twsinde Femhwndrede paa det trettende oc tiwe. — Sat i Malmø. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Disse Skrifter ere trykte i Brandts Udgave 4. Bd.

[3]) Se Jacobsens forhen anførte Noget om Krist. Pedersen.

[4]) Nyerups Librorum, qui ante reformationem in scholis prælegebantur, notitia, S. 68. jfr. Nyerup i Borgervennen for 1797 og 1820. Brandt 4, 600—605.

ene vise oc lærde Mand i Danmarckis Rige, som hed Saxo Grammaticus —

Vi ere och saa utaknemmelige mod Gud, at wi wille icke lade oss nöye met vore egne kaastelige oc edelige Vare oc gode Føde, som wi selffue haffue offuerflødige nock i Landene i alle honde maade, fordi ath wi kende dem icke selffue och kunde icke ret skøne der paa. Men alle fremmede, som der haffue vered aff atskillige Land, de kende vore Land oc Rige bedre en wi göre selfue, som der ere fødde, oc de rose oc prise dem storlige blant dem selffue. Oc de komme fordi saa mange utallige til oss baade til Land og Vand, at de kunde der nære och føde dem, och drage Guldet, Penningene oc Varene aff Landene. —

O huor mange underlige oc store mandomelige Gerninger skulle wi Danske, Svenske oc Norske haffue i vore Krönicker, om det hagde bleffuit ret beskreffuit, som vore Forfedre giorde oc bedreffue i forme Tid i mange atskillige vduertis Land oc Rige oc desligest hiemme. Mand finder fast mere beskreffuit der om i fremmede Latine Krönicker, en vi haffue selffue baade paa Latine, Danske, Svenske oc Norske. Oc det er all ene sket, fordi at der var ingen, som dem kunde eller ville beskriffue. Var der och nogre, som det kunde göre, da var der ingen, som dem ville løne for deris Vmage oc Arbeyde. Hagde de oc nogre gamble Krönicker i samme try Rige, da haffue de ladet dem forfare. Der fore wide wi Danske, Svenske oc Norske en föye Ting at sige, huad vore Forfedre giorde oc bedreffue i vduertis Land oc Rige oc hiemme hos dem selffue. Men vise oc lerde Mænd, som haffue veret i Rom, Italien, Franckerige og Spanyen, de kunde vel sige, huor meget de vide der at sige aff de Gother, som vare Danske, Svenske oc Norske, huilke som vunde alle Land oc Rige til Verdens Ende. Men det er nu komet der til, diss wer, at wi vide nu bedre at æde oc dricke oss fulle, och at kiffue, trette oc dele met huer anden, en at göre nogen saadan erlig oc mandomelig Gerning. Men de Latinske, Gredske oc Hebraiske screffue deris Gerninger oc Krönicker saa skarpt och nöye, at huor en Quinde eller it Barn giorde eller talede noget, som merkeligt war, da maa all Verden det nu vide och læse. Men vi Danske haffue altid veret forsømelige, och ere ocsaa en nu desligest, ath wi icke ville beskriffue det vi daglige see och høre for wore Øgen. Huad skulle wi da beskriffue det, wi i Sandhed udspørge kunde aff wore gamble Oldinge.

At udarbejde Lægebøger har for flere af denne Tids Videnskabsmænd været et vigtigt Foretagende. Af Krist. Pedersen har man to Skrifter af denne Art: en Lægebog, trykt i

Malmø 1533, 4. [1]), i Følge Fortalen uddraget af mange mærkelige Latine og Tyske Bøger og ypperlige Mestere i Lægekunsten. Sygdommene ere ordnede efter Legemets Dele; Öjemedet er det samme som de skrevne Lægebøgers, at vejlede hver Mand til at hjælpe sig selv. Ordenen er bedre end i de forrige, heller ikke findes der saa mange overtroiske Midler; men de fleste Forskrifter ere, efter vore Lægers Dom, i Følge Tidens Ukyndighed enten uvirksomme eller skadelige. Interessantere endnu er Bogen om Urtevand, Malmø 1534, 4. [2]) thi den indeholder Oplysninger om Kemiens og Botanikkens daværende Tilstand; den beskriver de kemiske Apparater, og omtaler omtrent 140 Urter med deres danske Navne. Disse to Bøger ere de første medicinske danske Bøger, som ere trykte her i Landet [3]).

Foruden de her anførte Skrifter tillægges der Kristiern Pedersen endnu flere. Det er en gammel Mening, der endog har fundet Gjenklang i vore Dage, at han var Forfatter til Rimkrönniken. I Ravns Vers foran A. Arøbos Hexaemeron hedder det:

„Læs Rimekrönikken, som mester Kristen skrev,
Dèr finder du hvad hver en Danske konge drev.

Rhimekrönikken skrev M. Kristen Pederssen, ut putatur." Se ogsaa Grams Fortale til Krag, S. 125—126. Det gjentager sig: Dauw i Hør du danske Mand, S. 14 siger: „Aar 1495, da efter almindelig Beretning den allerførste danske Bog, nemlig Mag. Kristen Pedersens Danske Krönnike paa Rim, er trykt".

Saa forekommer der ogsaa en, vel aldrig trykt, Bog af en Krist. Pedersen: „Om philosofernes Leffnit och seder", som

---

[1]) En nøttelig Legebog Faar Fattige och Rige Vnge och Gamle Om mange atskillige Siwgdomme som menniskene hender til ath komme paa deris legeme i mange honde maade Oc om gode raad oc Legedomme til dem Ath de som lese kunde mwe hielpe dem selffue oc andre flere met vrter som her voxe i Riget. Sat i Malmø. — Denne bog er vdscreffuen paa Danske aff Christiern Pederssen som vaar Cannick i Lund, oc Prentet i Malmø S. Hansis afften Aar effter Gudz byrd MDxxxiii. 4. (To Exemplarer paa Kongens Bibl.).

[2]) Om Urte Uand Till ath Lege alle honde Sotter oc Siugdomme Bulde Blegner Pestilentze oc all anden brøst met Induertis oc vduertis paa menniskens legeme Och huorledis och paa huad tid om aarit man skal brende samme vand aff de vrter som her voxe i Riget. Sat i Malmø. — Her endis denne Bog om Vrte vand ath bruge mod alle haande siugdomme Som er vdscreffuen paa danske aff Christiern Pedersen, som vaar Cannick i Lund, oc prentet i Malmø, Midfaste tide, Aar effter Gudz byrd M. D. XXXiiii. 4. (To Exemplarer paa Kongens Bibl.).

[3]) Om Krist. Pedersen og hans medicinske Skrifter se Herholdt og Mansa's Saml. til den danske Medicinalhist. 1, 45.

han sendte Mikkel Brokkenhus til Brangstrup (der 1540 og nogle Aar senere var Lensmand i Nyborg) og hans Hustru Fru Karine. Men at denne Bog er af vor Krist. Pedersen, hvilket Nyerup en Gang antog, véd jeg ingen Sikkerhed for. (Se Nyerup om Almuelæsning i Iris og Hebe for Jan.—Marts 1796, S. 168). I Bogen om Morskabslæsning S. 286 siger Nyerup i denne Anledning: Nyere Lys har jeg siden ikke faaet i denne tvivlsomme Sag (nemlig om de Underlige Spørgsmaal var fra det sextende Aarhundrede).

Dog, det er paa Tide at jeg holder op, ellers vil jeg ikke se Ende paa Efterretningerne om Krist. Pedersen. Tilsidst har han ogsaa skrevet Anmærkninger til Virgil. En enkelt Mand mener, at han har haft en Sön. 1748 skriver nemlig Grave fra Bragernæs til Langebek saalunde: „Jeg sender Mantuani skrevne Ecloger, som jeg fandt sammenhæftet ved Canonici Kristen Pedersens Urtebog. Jeg har set udi Engelland hans Skrifter udi 4 Bøger, men saaledes forklaret ikke. Jeg holder for, at det er Kristen Pedersens Arbejde, thi man ser i Bredden danske Forklaringer, og at den bag i Bogen benævnte Petrus Christiani H. er Kristen Pedersens Sön, og det efterskrevne H. bemærker Helsing; thi at Faderen døde som Præst i Helsing, trøster jeg mig næsten til at bevise“. (Langebekiana S. 46).

Denne Mand kan paa Grund af sin Kjærlighed til Fædrelandet, sit rene Sprog og sin flersidige Virksomhed betragtes som Grundlægger af den nyere danske Literatur. Langebek bemærker om ham: Saa vidt man af hans Skrifter kan spore, har han været en god Patriot, elsket sit Fædreland, ikke sparet sine Landsmænds Fejl, og især beflittet sig paa at dyrke det danske Sprog. Fynboen Nyerup siger om ham hvad Biskop Balle sagde om sin Landsmand Hemmingius: ejus nomine, doctrina, mansuetudine, moribus exsulto. Grundtvig har udhævet hans flersidige Fortjenester, og atter samlet dem i ett Punkt. i det han kalder ham Udtrykket for den historiske Aand i Danmark paa den Tid. Han anviser ham formedelst Oversættelsen af det Ny Testamente en höj Plads mellem Danmarks Reformatorer, skjöndt hans Navn ikke glimrer over nogen Bispestol; belægger hans Kjærlighed til Modersmaalet med Krist. Pedersens egen kostelige Bemærkning, at havde nogen af Apostlene skrevet til Danmarks Indbyggere, havde han sikkerlig skrevet paa ret Danske, saa alle kunde det forstaa, og beundrer hans Foredrag, der med den höjeste Simpelhed forener Skjönhed, Kraft og Salvelse i en Grad, der i det mindste paa den Tid var mageløs [1]). Ikke desto

[1]) Yttringer om Krist. Pedersen: af Langebek i D. Mag. 1, 42; af Nyerup i Tillæg til Vedel om den danske Hist. at beskrive S. 57; af Grundtvig i Danevirke 1, 337.

mindre har Krist. Pedersen i lang Tid været glemt, og saa lidet bekjendt, at de fleste af Danmarks Lærere næppe have kjendt mere end hans Navn, indtil endelig hans Danske Skrifter fandt Udgivere i C. J. Brandt og R. Th. Fenger, Kbh. 1850 fgg. Med denne Udgave begynder et nyt Tidsrum i vor Literaturs Historie. Fuldendt vil den oplyse ikke alene denne Mands enkelte Skrifter, men tillige Overgangen i Forestillinger og Udtryk fra Middelalderen til den nyere Tid.

Blandt de Mænd, der siges at have bragt den første Efterretning om Reformationen til Danmark, ere de allerede omtalte Peder Lille og Henrik Smith. Peder Lille, Petrus Parvus Rosæfontanus, studerede i Rostock og kom hjem 1519 [1]). I et Brev til Henrik Smith af Decbr. d. A. kalder han Luther „theosophicæ veritatis nobilitate insignis doctor", hvilket viser, at han hældede til Lutheranernes Side. I Aaret 1523 synes han atter at være rejst til Udlandet, han hørte siden Luther og Melanchthon, men kom først hjem omtrent 1536. Han oversatte Ant. Corvini Postil, Roskilde 1539 [2]); dog saaledes, som han i Fortalen bemærker, at han „icke fulde det Tydske exemplar allene effter, oc ey heller Latinen, men nu det ene, oc nu det andet, effter som det kunde lempeligst oc bæst falle paa wort Danske maal;" samt en lille Traktat i en Sum befattende Skriftens Bøger, 1543 [3]).

[1]) Se Bidrag til den danske Reformationshist, af H. F. Rørdam i Ny kirkeh. Saml. 2. Bd. S. 236 fgg.

[2]) Postilla offuer de Søndagis Euangelia, som falde om alt Aarit. For de fattige Sogneprester oc Hwsfædre bescreffuen aff Antonio Coruino. Och vdsæt paa ræt Danske aff Petro Paruo Rosæfontano. M. D. xxxix. Samt: Kortte vdleggelser paa de Søndagers Euangelier, som fra Paaske oc indtil Aduent bliffue predickede (etc. som forrige). — Prenttet i den Konninglige Stad Roschilde, aff mig Hans Barth, den Friddag næst for S. Lauridtz dagh Anno, M. D. xxxix. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

[3]) DEnne Bog eller tractat korttelige i een Sum befatter alt ded ypperligste oc mæst besynderlige som den Hellige scriftis bøger, ded er, ded Gamle oc Ny Testamente indholde. Wdsæt aff Frandzsose paa Danske af Petro Paruo. R. — Prentted i Kiøbenhafn af Hans wingaard, den Tiende dau i April maaned. Aar M. D. XLIIJ. (Et Exemplar deraf findes nu paa Kongens Bibl. blandt Rørdams Gave, 1853). Det hele er otte Blade. Den er tilegnet Fru Helenæ til Skiøringe i Falster Her Henrick Giøies efterleuerske. Han kalder sig i Tilegnelsen Peder Paruus Læsemester i Kiøbenhafn, og siger at han „i Fiorsommers" af en from Mand blev ombedet at udsætte denne lille Bog „af Frandzsose paa ræt Danske" — „Jeg hadde tenct ad icke laded henne wdgaa för end den samme hadde kommed hid i landed igien som meg ded Frandzsoske exemplar der ieg wdsætte efter, til troer haand med nogle andre sine bøger antuordede. Nu efterdi ad hand saa lenge tøwer paa sin rætte reysse oc verf bestillindis sin for-

Om Broderen Matthias Lille, Matthias Parvus Rosæfontanus, er intet bekjendt uden hans Skrifter. Han udgav en Bedebog 1531, senere udgivet af Peder Palladius 1544 [1]) og et Par Oversættelser: Urbani Regii Sjælens Lægedom, 1544 [2]),

---

uerfuing oc profit, som menig mand gierne giör, oc med ære altiid seg oc sine, ia, ocsaa alle andre til gode, for vden nogens beswigelse eller besuaring bör ad giöre: vor Matthias Paruus min broder af meg begiærindis, ad ieg vilde lade henne wdgaa nu strax oc ey lenger forholded her med, serdelis der fore, ad (som ieg kand vel besinde) denne lille bog er som een ræt Compas der een i ded store, mectige, vide, brede oc dybe Bibelske haf, kand holle sin kaass efter". — Fremdeles siger han om denne sin lille Traktat: „Hwilcked samme ieg oc icke lenge siden ower kom pretted paa Latine i Venedien, oc kand vel skee, ad ieg oc i fremtiden lader wdgaa, Men ded Frandzsoske, som min gode gamle væn Robertus nu eth aar siden i Pariis baade scref oc prenttede, holler noged meer och videre end ded paa Latine er, dog er ded den samme materie oc mening i alle maade. Der fore følgde ieg nu aleniste ded Frandzsoske Exemplar efter, oc icke Latinen, som ieg oc intet behof hadde, ad bruge her til". — Screfued i Kiøbenhafn den Tiende dau i Tormaanet. Aar etc. M. D. xliij. Det mærkeligste i denne lille Bog er det forhen omtalte Vidnesbyrd om Krist. Pedersen. — Se i øvrigt om Peder Lille: Gamst, diss. de vita et scriptis Petri Parvi Rosæfontani, 1755. Engelstoft har i Paulus Eliæ, en biografisk-hist. Skildr., i Nyt histor. Tidsskr. 2, 39, af de hinanden modsigende Efterretninger om Peder Lilles Udenlandsrejser uddraget den Slutning, at han 1520 kom hjem fra en Rejse til Wittenberg. Om Corvini Postil se ogsaa Stemmer fra Reformationstiden S. 69.

1) En ræt Bedebog aff den hellige scrifft Gamle oc ny Testamente, met den rætte Passional, wdi huilcken klarlige findis oc beuises alt det som mennisken er nytteligt til siælens salighed, flytelige offuerseet oc corrigeret. Kiøbmenhaffn M. D. xliiij. (Paa Kongens Bibl.). I Fortalen, D. Peder Palladius til Læseren, hedder det: at han blev ombedet at overse den lille Bönbog, som udgik paa Danske nu tretten Aar siden (altsaa 1531). Mon det er den, der anføres i Stemmer fra Reformationstiden S. 45: Een ny Bedebog aff then hellige scrifft thet gamble oc ny Testamentis, hvis lige tilforn icke er seet eller hørd. Wdi huilken klarlig findes oc beuises alt thet som er mennisken nytteligt til siælens salighed. Med gantske flyt forsamled. Med en skøn Passiebog, med figurer oc scrifft subtilig wdstafferet. MDXXXI. I Forbindelse dermed anføres sst. Georg Smaltzings Davids Psalter giord wdi Bönner. Fordansket 1533. Af hvem?

2) Siælens Lægedom, for de Karske oc Sywge i disse farlige tider oc i dødz nød, ved Doct. Vrbanum Regium. Oc wdsæt aff Tydske paa ræt Danske, ved Matthiam Paruum Rosæfontanum. — Denne Christelige bog er prenttet aff Hans wingaard i Kiøbenhaffn M. D. xLiiij. (Paa Kongens Bibl.). Den er tilegnet Fru Eline til Skiøring i Falster, Hr. Henrik Giøies Efterleverske. Tilegnelsen skrevet i Kbh. 1544.

og Luthers Undervisning om den ypperste Lærdoms Hovedstykker, 1544 [1]).

Henrik Smith (Smid), Henricus Faber Malmogius eller Elsebogensis, var født i Malmø, og studerede i Rostock og Leipzig; men først i Aaret 1524 besøgte han Wittenberg, skjöndt Peder Lille grundede sin Berömmelse over Luther for en Del paa hans Ord. I Fortalen til sin tredie Urtegaard, som er tilegnet Antonius Bryske til Langesø, omtaler han ogsaa deres Ophold i Wittenberg (dog med det Udtryk: nogle Aar forledne). Han bosatte sig i Malmø, og blev Vejermester dèr. Hans første literære Virksomhed er fra 1517, hans sidste fra 1563; han maa altsaa have været jævnaldrende med Krist. Pedersen, og opnaaet en höj Alder. († 1563).

Han udgav paa ny i Leipzig nogle af Krist. Pedersens Skrifter (Vor Frue Tider og Bogen om Messen 1517; Vocabularium latino-dan. 1518), og samlede derpaa sin egen Hortulus synonymorum, Havn. 1520, 4. [2]). Det var hans første Urtegaard, der imidlertid ikke handler om Urter, men om Gloser, og som han i den Tredie Urtegaards Tilegnelse til Antonius Bryske omtaler med de Ord: Den havde jeg tilsammenlæst (samlet) for de unge Börn, som til Skole gaa. Det mærkeligste ved Bogen er Peder Lilles Brev om Luther og Melanchthon, samt om hans og Henrik Smiths Studeringer i Tyskland. Men da den til de latinske Synonymer undertiden meddeler en dansk Oversættelse, og har et Register over de danske Ord, bliver den ogsaa et Bidrag til det danske Sprogs Historie [3]).

De til Reformationen sigtende Skrifter ere: En liden Dialogus eller Katekismus, udsat, Malmø 1537 (lille 8.) [4]),

---

[1]) Den findes ikke paa Kongens Bibl.

[2]) Hortulus Synonymorum per Henricum Fabrum Elzebogensem ad usum Danorum concinnatus, cui Libellus de vocum proprietatibus subjunctus est. Tam solutam orationem quam ligatam scribere volentibus opidoque utilis et necessarius. Cum Petri Parvi epistola ad auctorem. — Stanneis excusum calamis. Haffniæ apud Melchiarem blumme: artis Calcographæ Magistrum admodum peritum. Anno a redempto mundo vltra sesquimillesimum vigesimo xiij Kalen. Martias. (Paa Kongens Bibl.).

[3]) Her forekommer f. Ex. at elende eller holle sig aff nogen selschab; at farue eller at lødhe; aff en andhens ophoff eller raad; at kiære oc klaghe; at liwe, fisle oc squaldre; at loffwe eller ietthe; artig till at lere eller nömmig; at snaffwe (titubare, vacillare), at hidmæ (estuare); lerdom eller kennedom; kircke vielse eller kirmisse (dedicatio templi); om siger eller i det siste oc kortelige; starblind, enøget eller skel. o. s. v.

[4]) En liden Dyalogus eller Catechismus Indeholdendis de thi Guds buds Troens Eaders vaars Daabens oc aff Jesu Christi legeme oc blods Sacramentis forclarelse, Sammeledis ith almindelict

tilegnet Mester Kristoffer Ipsen, Canick vti Roskilde, affattet som en Samtale imellem Hans og Niels over Katekismens Æmner. Da Bibeloversættelsen af 1550 var udkommen, udarbejdede han to Skrifter, der skulde tjene til at fremme dens Brug: en Tavle og Register, Kbh. 1560, 4.[1]), den første Slags Konkordans, og en Oversættelse af Luthers Indledninger til Bibelens Bøger, Kbh. 1560, 4.[2]), mærkelige ved deres Sprog.

Hans vigtigste Skrifter ere Læge- og Urtebøger. Man ser af Lægebogens Tilegnelse til Hr. Mogens Gyldenstjerne, at han selv havde øvet Lægekunsten, der var en fri Kunst, men kun lönnedes med Utaknemmelighed. Den syge agter Lægen som en Gud; naar han fornemmer sig lidt bedre, for en Engel; men naar han bliver aldeles tilpas, og Lægen vil have Penninge for sin Bekostning, Kunst og Umage, da agtes han nöje (næppe) for et Menneske og værre end en Bødel, ja han bliver da saa godt som en Djævel. Han har derfor forladt denne Kunsts rette Grundvold, som er Theorica, men vil dog ikke aldeles nedgrave og skjule den Penning Gud haver givet ham, men uddele den iblandt dem, som den have behov. Thi det er et almindeligt Ordsprog, at hvo som skjuler og begraver sit eget Gods efter sin Villie, han gjör ingen Uskjel uden sig selv, men hvo som skjuler og begraver det, som menige Mand kan komme tilgode, han gjör hver Mand Uret og Uskjel. — Paa den første Urtegaard (Liber Synonymorum) fulgte den anden, Malmø 1546; Rostock 1599 [3]). Den begynder med en Anbefaling af Kristiern

scrifftemaal begrebet vti de thi Guds budord, Troen Oc Fader waar, saare nyttelig for de enfoldige christne och sogneprester, Vdtsaat aff Henrick Smith aff Malmø. Anno domini MDxxxvii. Med et Mærke, hvori H. S. men uden Trykker og Trykkested. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Nyerup angiver urigtig at Bogen er i Kvart. Se ogsaa Mynster Om de danske Udgaver af Luthers lille Katek. 2 Udg. S. 58.

[1]) Henrick Smiths Taffle oc Register, flittelig tilhaabe dragen aff den Hellige Schrifft (etc.). Prentet vdi Københaffn aff Christoffer Barth (etc.).

[2]) Alle Doctoris Martini Luthers fortale som han screff offuer det Gamle oc Ny Testamente (etc.).

[3]) Een skøn loestig ny vrtegaardt. prydet med mange atskillige vrter, som tiene til menniskens legemmes sundheds opholdelse, desligest huorledis Electuaria, Syruper, Conserua, oc Olier, skulle ret konstelige göres, oc beredes, aff denne vrtegaards vrter, deres røder oc blomster, Oc andre saadanne subtillige nyttelige ting, aldrig tilforn seet paa vort danske tungemaal, Tilhobe samblet oc fordanskedt aff Henrick smith wdi Malmø. Anno MDXLVj (Exemplar paa Kongens Bibl.). Samt Prentet i Rostock af Stephan Möllman Anno 1599. (Exemplar paa

Terckelsön, Doctor udi Kjøbenhavn, hvem det tyktes meget nytteligt, at denne Bog udgaar for hver Mand, efterdi her er ikkun ett Apotheke i alt Danmarks Rige og Norge, og desligest ikke mange, som den rette Lægedoms Kunst forstaa eller lært have. Den er tilegnet Mester Klaus Urne til Belteberg, Provst i Lund (en Sön af Lage Urne til Boserup i Skaane, og Brodersön til Biskop Lage Urne, † efter Marts 1562); thi han og hans elskelige Hustru,

---

Kongens Bibl.). Slutningen af den første Udgave af 1546 findes ikke i de andre, hvortil Grunden ses af den selv. Det hedder nemlig: Paa det at ieg vil inge ledige blad haffue i denne myn Bog Saa haffuer ieg ladit her effter følge een skøn Licio Janus, paa danske Rym, saa at huert ord giör en Dag i maaneden, huor aff mand kand lettelige lære aarens tiid oc løff vden til, oc sammeledis hellige Dage, Nyttig alle dem som læse kunde, fordansket aff Bentt Jensen, Stadtzscriffuere i Malmø, In anno etc. M D X L vj. Som Exempel paa disse Rim maa tjene:

Martius. Tord.

Dernest kom lucius och tord mz sit lange skeg
Bad Gregorium locke börn vnder weg (o. s. v.)

October. Sedemaanet.

Saa kommer da frantz med søder vin.
Kaller Dionisium hiem til siin (o. s. v.).

Og Bogen ender saa med følgende Rim:

MD oc fire X.
Oc leg saa dertil sex.
Der finder dw det rette aar.
Att denne bog predtit war.
Vdi Malmøs Stadt min kiære wen.
Aff mig her Oluff Vlricksen.
Vdi Nouembri maanet den x dag.
Bleff endelige endt denne vmag.
I samme aar, at du kand vide.
Haffue de erlige mend i Malmøs raad side
Med deris elskelige almues bystand.
Opbygd deris Raadhuss paa myn sand.
Kongelige Maiestat deris naadige Herre
Desligest deris by, oc alle Danske til ære.
End it giffuer ieg dig her til kende.
Huad sig i samme aar monne hende.
Een skeppe meel, fire oc tiwe skeling galt.
Desligest xij skelinge een skeppe malt.
Inge menniske som leffue nw.
Komme nogen tidt slig dyrcke i hw
For wore synder tror jeg vist.
Er oss giffuen saadan bryst.
Der fore lader oss trolige alle.
Ind til wor hiemmelske Fader falle.
Att hand for Christi hans kiære söns død.
Vilde fran oss vende tillig iammer oc nød.

Amen.

Fru Margret, havde stor Lyst til adskillige Urter, og havde derfor gjort en besynderlig Urtegaard i Bieltebierge, begjerendes af Henrik Smith at vide, med hvilke Urter samme Urtegaard bedst prydes kunde. Da tog han sig fore, at han med Guds Hjælp vilde skrive de almindeligste og bedste Urters Dygder, Kraft og Nature, som her voxe i Riget; og efterdi han ikke havde Tid til at gjöre det om Dagen, gjorde han det om Natten. Foruden at han har villet samle nogle af Apothekernes lönlige Kunster, vilde han i denne föje Bog beskrive de Urters Dyder, som han kjender og kan nævne paa vort danske Tungemaal. Men vi have dog saare faa paa vort Maal: meste Parten nævnes af den menige Mand med brøden Latine eller brøden Tyske, og ej af e n som af en anden. Urtebogen begynder med Neller (Brændenelder), som overgaa alle ved Kraft og Dyd, og anfører derpaa Urterne med deres danske, latinske og tyske Navne, samt deres Dyder. — Den tredie Urtegaard, 1555, tilegnet Antonius Bryske til Langesø, Danmarks Riges Kansler [1]), med Christierni Morsiani Fortale fra 1556, og den fjerde Urtegaard 1557, tilegnet Fru Anne Klaus Vrnis til Beltebierg, ere af medicinsk Indhold, nemlig en almindelig Lægebog og om Kvinders og Börns Brøst og Sygdom. Disse Urtegaarde, den tredie og fjerde, tilligemed en Lægebog for Saar, „indhollendis atskillige mange skøne forfarne Lægedommer, hvilke som tjæne Bartskerrerne", tilegnet Hr. Mogens Gyldenstjerne til Stjerneholm, der havde gjort ham Hjælp og Bistand og andet godt til at lade prente hans Lægebøger med, en Bog om Pestilentze, først udgaaet 1536 og tilegnet Klaus Urne [2]), samt en liden Bog om Menniskens Vand af Dr. Lau-

---

[1]) Det hedder i denne Tilegnelse til Antonius Bryske i Udgaven Kbh. 1557 (den af 1555 findes ikke i vore Bibl.): „Jeg haffuer tit och offte met mig selffue betenckt och offuerueigt den store velgerning, ære och dygd, som mig aff eders Velbyrdighed nogle Aar forledne vdi Wittenberg er hendt och vederfaren (och serdelis den tid ieg der rettede det Ny Testamente som først paa vort danske Tungemaal prentedis och vdgick) hvilken velgerning ieg io gerne vilde findes villige ath forskylde effter min fattige formue, met Guld, Sølff eller Pendinge kand ieg det icke gøre. Der faare tilscriffuer och skenker ieg eders Velbyrdighed denne min tredie Vrtegaars Bog oc arbeyde" (o. s. v.). Parenthesen er udeladt i den senere Kjøbenhavnske og i den Lybekske Udgave.

[2]) Hos Nyerup staar 1535, men i Udgaven Kbh. 1557 staar: „Jeg lod vdi foresagde M. D. xxxvi. aar der Pestelentzen her i Riget saa regerede vdgaa wid Prenten en liden Bog om Pestelentzis aarsage, foruaring oc Lægedom eders Velbyrdighed til vilge oc tieneste, — thi paa den tid wor ingen her i Riget som noget haffde screffuit paa wort danske Tungemaal om saadan handel"; og ligesaa i den senere.

rentius Frisius, fordansket 1557, „dog ikke Ord for Ord, men stundem frataget oc tilsæt," og tilegnet Herloff Trolle til Hillerødsholm, udkom samlede, Kbh. 1557, 4. (ett Exemplar paa Kongens Bibl. samt paa Universitetsbibl., kjøbt af Langebek paa Stobæi Auktion i Lund); og under Titel af Henrik Smids Lægebog, Kbh. 1577, 4., tillige indeholdende Urtebogen (ett Exemplar paa Kongens Bibl. og paa Universitetsbibl.); og under Titel: Henrik Smids Lægebog i sex Parter, Urtebogen ligeledes medregnet, Lübeck 1598—1599, 8. (ligeledes paa Kongens Bibl.). Om der i disse Lægebøger end ikke findes noget for Lægevidenskaben frugtbringende, ville de dog være artige til at oplyse dens Udvikling og Fremgang.

Ligesom Urtebogen indeholder Bidrag til Urtekundskabens Historie, vil der vel i den til Bartskærbogen föjede „Taffle paa atskillig legedom som skal købis i Apoteken, thi den ingen anden stedz findis til købs," gives Oplysninger om Apothekernes daværende Tilstand og Tidens Tro paa Lægedoms Kraft [1]). Og om Lægekunsten selv forekomme mærkelige Yttringer. Krist. Terkelsen Morsing taler f. Ex. i sin Anbefaling om dens Tilstand udenlands og her hjemme: Udenlands stædes ingen Bissekræmmer med deres Knapsak at give sig ud for det som de aldrig lærte. Hvo der fordrister sig dertil, bliver paagreben og sættes paa et Asen, og drives af Staden med raadne Æg og anden Urenlighed; hos os derimod tilstæder man ofte hine Empiricos, som man saa kalder, eller Bisselæger at komme udi Riget. Ligeledes yttrer Henrik Smith i Tilegnelsen til Antonius Bryske, at mesten Parten udi alle Stæder i Riget har man kristelig Øvrighed, gode Sogneherrer eller Prædikere og fromme og lærde Skolemestere, men lærde og trofaste Læger og Jordemødre fattes. „Udi deres Sted, siger han, have vi forløbne Munke, Nonner, ulærde Præster, fordærvede Kjøbmænd, gamle Kjærlinger, ja Sudere og Smede, Troldkarle og Troldkoner, og andet saadant ørkeløst Folk. Saadanne næsevise selvgjorte Læger kunne og se udi den sjuges Vand, hvor mange Grise Soen skal faa, og hvor mange Kalve Koen er med. De handle og gjöre ligesom den Skomagere, der haver ikke uden et Par Lester, og vil gjöre Sko over dem, som skulle tjene til hver Mands Fødder. De stjæle Livet, Helbreden, Gods og Penninge fra mangen Mand. Thi vaare det nytteligt, at Øvrigheden udi hver Kjøbsted havde her Agt oppaa, og lode ingen bruge Lægedoms Kunst udi deres Stæder, förend han havde været forhørt af Lægedoms Doctoribus

[1]) F. Ex. „Anacardina, Er ith Electuarium, her aff brugit gör en god hukommelse, och ith subtiligt forstand, thi brugis den offte aff vise oc forstandige mend."

udi Kjøbenhavns höje Skole, og havde deres Brev og Skrivelse med sig, at maatte bruge sin Kunst her udi Riget, hvor han komme. Thi at en ret Læge bör at hjælpe Naturen, og ikke fordærve hende." Om disse Empirici, og det ere de, som sætte al deres Ting i „Forfarelsen", taler han endnu udførligere i Tilegnelsen af Bogen om Menniskens Vand. Og efter at have glædet sig over „Docter Christiern Morsianum, som obenbarlige læser og lærer de vnge Studenter denne Konst, som Lyst til den haffue i Kiøbenhaffns höye Schole", vedbliver han, at som han haver forstaaet, vilde Kongen det gjerne saa skikke, at i hver Biskopsstift her udi Riget skulde være en lærder og forfaren Doctor i Lægekunst, til hvilken man kunde have sin Tilflugt, om nogen finge nogen Sjugdom, og med hans Kunstes Hjælp beredde sit Liv, om det vaare Guds Villie; ligesom hans kongel. Majestat haver gjort udi Ottens Stad udi Fyn, hvor den vellærde Mand Doctor Cornelius er, og tjen alle dèr med sin Kunst, som den behov have. — I Bogen om Pestilense omtales i Tilegnelsen, hvori ogsaa Luthers Raad mod Pestilense er oversat, Pesten i Danmark 1536, 1546, 1553. I Bogens første Kap. hedder det, at Kong Kristian den tredie udgav et almindeligt Bud og Befaling at der for (det er udenfor) hver Kjøbsted her i Riget skulde udvælges og tilskikkes en Sted, hvor som døde Menneskes Kroppe skulle jordes. (Altsaa Assistenskirkegaarde). I tredie Kap. omtales Salig Lektor Andres Liung, der havde været i Landskrone Kloster, og var en af de første her i Riget, som forlod Pavens Regimente, og var Sogneherre i Landskrone i elleve Aar, derefter i Malmø i fjorten Aar, og døde 1555. — Naar man derhos læser de mangen Gang artige Bemærkninger, f. Ex. om „fordøfuelsen" (Fordöjelsen) og „lucthen" (Luften), har man i disse Bøger en rig Lejlighed til at øve sig i Sproget.

Endelig finder man, at Henrik Smith ogsaa sysselsatte sig med historiske Arbejder; thi i Tredie Urtegaards Tilegnelse til Antonius Bryske, skreven i Malmø den 2. Jan. 1555, hvori han omtaler sine Skrifter, slutter han med: Desligeste vil jeg ogsaa skikke til eders Velbyrdigheds Hænder en Chronica, som jeg tilsammen draget haver af lærde Mænds Bøger, indeholdendes de mærkeligste Mænd og deres Gjerninger, som noget mærkeligt gjort have fra Verdens Begyndelse og indtil dette Aar, være sig aandelige eller verdslige, som ere „Patriarcher, Propheter, Keysere, Konger, ypperste Prester, Leuiter, Phariseer, falske Propheter, Doctores, Mestere, Poeter, Philosophi, Oratores, Historie-Scriffuere, Loukiøne Mend, Traaldkarle, Paffuer, Bisper, Prester, Fædre, Concilij, Secter, Kettere, Muncke, Ordens paafindere oc stifftere etc." Det er en Aarbog, som Pressen ikke har ført til os. (H. F. Rørdam, Historieskr. i Danm. S. 37—42.)

Han endte sin literære Virksomhed med en latinsk Skolebog, der indeholder artige Bidrag til det danske Sprogs Oplysning [1]).

Skriftet har han tilegnet Hans Skaugaard. Paa Grund af det latinske Sprogs Vigtighed (est enim oratio latina commune artium vehiculum) har han, nu da hans Kræfter aftage, og han ikke kan sysselsætte sig med vigtigere Materier, troet at gavne Skoleungdommen med denne Samling af 6300 Ord (vocabula ad sex milia et ter centum); men da han forudser, at hans Bog vil møde megen Dadel, beder han om at den maa udgaa under H. Skovgaards Beskyttelse. Ogsaa i Fortalen benytter han sig af Erasmi Ord imod dem, der gribe enhver Lejlighed til Dadel, og, som dog, naar det kommer til Stykket, ikke selv kunne frembringe noget bedre. Fortalen er skreven Malmogiæ ex Larario nostro prima Maij 1563. Ordbogen er ikke alfabetisk, men ordnet efter Materierne med tilföjet dansk Oversættelse. Forfatterens Stilling oplyses deraf, at han kalder sig zygostatem Malmogiensem, hvilket forklares S. 187—188: pensor, Weyere, libripens, idem Eller den som retter vecten, zygostata, idem.

Man finder under visse Afdelinger, saasom om Gud, om Himmelen og himmelske Ting, om „Weyerene", om Tiden, om Jord eller Land, om Menniskens Lemmer, om „Könnernes Undersked" o. s. v. en Del danske Ord samlede, og lærer tillige, hvilke man den Gang har maattet omskrive. Som Exempler derpaa kunne følgende tjene, der dog kun er en liden Del af det Udbytte Bogen kan yde: radius solaris, Soelgisel; Orion, Marirock; halo, Haugard, En kreds om monen om natten; solstitium, Soelhuerff; Februarius, Blidel; dies religiosus, Foruorpen dag; ruma, Kulck paa Struben; spondilus, Ryggekode; hesitans, Stam; blæsus, Lesp; phanaticus, Elluff vild; hydrops, Vatersot; chiragra, Podagel i henderne, podagra, Podagel i føddeme; hernia, Kil; tuber, Oxel; vestis clauata, Forhaauit eller knoppit Klæde; exomis, Paltzkiortel, kiortel vden erme; bulla, Spang som belte prydes met; procus, Beel, som gil; obstetrix, Joremoder; lithostratus, Steengade, eller den sted som er brolagt med astrag; parentalia, Eruid, eller maaltid som giöres effter den døde; exequiæ, Begengelse, eller offer for de døde; bibliotheca, Liberi; lanius, Kødmangere, slactere; digitale, Fingerbør; incus, Smede-

[1]) Libellus vocum latinarum cum interpretatione Danica, ex optimis latinæ linguæ scriptoribus in usum iuventutis Danicæ congestus. Autore Henrico Fabre Malmogio 1563. — Extat venale apud Henricum Fabrum, Ciuem et Zygostatem Malmogiensem. Hafniæ, excudebat Johannes Zimmerman 1563. (Exemplar paa Universitetsbibl. hvori Aarstallet er forandret til 1583).

sted; postomis, den tang som settes paa Hestis næse naar de skoes, kalles en brems, mercker oc en mulkorff; cancelli, clathrus, Sprinckel, Eller spranckuerck, som giöres som sprinckelvindue; mantica, Veske, eller seck som er it hul mit paa at stoppe hoffuedet igennem, saa at der kand legges i begge ender, huad man vil; fauilla, Falaske; catillus, Saltsercken; vrna, Spand eller Junge, vrnula, Kitte; perna, Bøste, petaso, idem Eller Flycke; sistrum, Skerre; catellus, Racke; apes, Riffuisse; spina, Fiskegraader; virgultum, Telling som rinder op aff iorden; cænipeta, Dryllegest; vmbra, Dryntelgest som sig selff indbiuder, oc følger dem som ere indbodne, o. s. v. [1]).

11. Første Forsøg paa en Oversættelse af den hellige Skrift. Kristian den anden; Hans Mikkelsen: Povel Kempe og Kristiern Vinter.

For at sætte Kristiern Pedersen paa sin rette Plads, i Spidsen for den nyere danske Literatur, have vi sammenstillet de tre Mænd, der kunne betragtes som Forløbere for Reformationen, og fulgt dem til Enden af sin Virksomhed. Vi maa nu atter vende tilbage, for at betragte de første Forsøg paa at fremme Reformationen ved at oversætte den hellige Skrift, især det Ny Testamente, i Modersmaalet. De foretoges under Kristian den andens Landflygtighed. Det er aabenbart, at det var Kongen selv, der drev dette Værk, og stundum personlig deltog deri; ja hans Plan gik endog videre, end man hidtil har vidst, i det han selv prøvede paa at oversætte noget af det Gamle Testamente [2]); af det Ny véd man, at han gjennemsaa Oversættelsen af Johannes' Evangelium og flere Stykker. Sædvanlig tillægges Oversættelsen af det Ny Testamente Hans Mikkelsen, den bekjendte Borgemester i Malmø. Han havde været i Wittenberg og hørt Luther, var en tro Tilhænger af Kristian den anden, med hvem han drog bort fra Danmark 1523, og døde landflygt-

---

[1]) Om Henrik Smith se Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 480. Sommelii Lex. 2, 320. Om Mester Klaus Urne Werlauffs Program, S. 78. Hortulus synonymorum er beskreven i Nyerups Mantissa S. 30. Om Henrik Smiths Fortjeneste ved Udgivelsen af Urtebogen Herholdt og Mansas Saml. 1, 248.

[2]) Hans Mikkelsen skriver nemlig til Kristian den anden, Lier den 6. Marts 1527: „Och huessom ethers nade haffuer translaterit aff thet gamle testamente, sender ieg ethers nade met forne skoo och puntuffeler" (Pantofler). Allen, Krist. 2. Breve S. 464. Herom findes ellers intet i Kongens Papirer.

ig i Harderwyck i Geldern 1532. Han var imidlertid ikke ene om Arbejdet; han oversatte Brevene, men Evangelierne maa have haft en anden eller flere Oversættere [1]). Et omtrent samtidigt Brev fra Gustav den førstes Sekretær Laurentius Andreæ til Ærkebiskop Olaf i Throndhjem, dat. Stokholm den 10. August 1526, taler ogsaa om flere Deltagere, Hans Mikkelsen og maaske Kongen selv [2]); og af Kongens Breve ser man, at Povel Kempe, Paulus Petrus Kempe, „Eders Naades egen Paulus“, som Hans Mikkelsen etsteds kalder ham, og Kongens Sekretær Kristiern Vinter, Christiernus Hiems eller Chimonius, have haft dermed at gjöre. At Henrik Smith var med, have vi hans egne Ord for, skjöndt han siden ikke vilde have det omtalt [3]). Povel Kempe, en meget heftig Mand, godt svarende til sit Navn, var formodenlig allerede i Tyskland för Kongens Landflygtighed, fulgte med ham til Norge, og blev under Frederik den første Forstander for St. Hans Kloster i Viborg. Han var færdig i fremmede Sprog, men skrev formedelst sit Ophold udenlands sit Modersmaal ikke alt for rent. Han oversatte de tre første Evangelier og femte Mosebog, hvilke Arbejder ere tabte. Efter at Oversættelsen af det Ny Testamente var udkommen, vedblev han endnu at oversætte. I November og December 1526 var han i det mindste fuldt sysselsat dermed [4]). Men især

---

[1]) I Hans Mikkelsens Brev hedder det: „Ther til haffuer gud rørd konggelig Maiestat, Kong Christiern (etc.), at hand haffuer ladet vt seet the fire Euangelia paa danske, oc sso haffuer ieg foretagit meg sancte Pouels breff, met nogre andre christelige tractater at sete vd paa dansk Maal.“

[2]) Efterat der er talt om den svenske Oversættelse, hedder det i dette Brev: Circa finem laboris quando jam opus per calcographum in proximo absoluendum fuit, venit michi in manus liber unus noui Testamenti in danicam linguam translati. — Scribit michi M. Olaus Magni e Lubeca, quod nonnulli juuenes studentes Dani in Wittenberga translationem illam danicam fecerunt. Erat enim inter eos homo alias mature etatis Johannes Michelsson Malmogensis, et fortassis Christiernus rex in persona, quod facile fieri potuit, quando translationem germanicam ante oculos habebant. Verum continere videtur in prologis et glosellis nonnichil scandali, a quo temperauimus nos in translatione nostra neminem libenter offendentes. Ekdahl, Krist. 2. Archiv. Norby, 3. Afd. S. 1075.

[3]) Se foran S. 92, Anm. 1.

[4]) Se om ham Gram om Krist. 2. Medfølgere i Vid. S. Skr. 4, 289. Allen De rebus Christ. sec. S. 33 og Krist. 2. Breve S. 376. 388. 391. 398. 451. Han skrev fra Berlin den 17. November 1526 en Seddel til Kongen:

Jesus

Jeg arbeder nw ther paa, at ieg kan met gwdtz hielff wendhe nogen bøgger vt aff biblien, ethers nade oc alle andhen

have Kristiern Vinter, der var en dygtig Græker[1]), og Hans Mikkelsen været sysselsatte dels med at oversætte Tidebøger, hvoriblandt en til Dronningen, dels med det Ny Testamente; og man kan i Kristian den andens Breve fra Aaret 1524 følge den fremskridende Gang deri. Fra Wittenberg den 30. Januar 1524 skriver Hans Mikkelsen til Kongen om Tidebøgerne[2]). Fra Wittenberg den 20. Februar skriver Kristiern Vinter til Dronningen, at den Prenter, som skal prente vor Ny Testamente, han er til Liibs; strax han kommer hid, skal han prente mer; saa vil han efterhaanden sende Dronningen saa meget som de prente, indtil de ere ude, saa vil han binde „en hiel boog“ og sende Dronningen. Fra Wittenberg den 22. Marts skriver Hans Mikkelsen til Kongen, og beder at faa Besked, om der skal prentes mere end Euangelia, og naar som prentet er, hvorledes dermed holdes skal. Mattheus, Marcus og Lucas, siger han, blive aftrykte i denne Uge. Den attende April sender han Kongen Apostlenes Gjerninger og Pauli Breve til Gjennemsyn, med Begjering at de første strax maa sendes tilbage for at overgives til Trykken, og melder at Johannes' Evangelium er færdigt. Men i hele April har der været en stor Forsinkelse med Trykningen. Fra Wittenberg den 4. April skriver nemlig Kristiern Vinter derom til Kongen, at den Sætter, „som skulde sætte paa Eders Naades Evangelie,“ ikke er tilstede, saa de kunne intet arbede förend han kommer, uden de maa tage en af de andre Sættere, som de vel kan faa, hvis kan kun har „den Forstand, at han kan sætte Dansk“. Det Pergamen var ikke endnu kommet til Libsk. I Slutningen af Maaneden have lignende Forhalinger fundet Sted, hvilket ses af Johan Locher von Minchen's Brev fra Zwickau den 29. April, hvilke da ogsaa forøgedes ved politiske Underhandlinger[3]). Slutningen af Oversættelsen af dette Ny Testamente blev tildels færdig för Begyndelsen, og endelig blev den hele fuldendt i Leipzig i August

---

christne til helff oc trøsth. Oc wildhe ieg gerne arbede vt aff alle myn formuge ther paa, om ieg wisth raid til, at thet kwnde bliffue trøckt, helders war thet meg en stoir arbeed at göre til forgeffuis.

Og han gjentager under 2. December, at han vil gjöre sin yderste Flid og Arbejd, at den evige Guds Ord skal blive rent og ret udsæt.

[1]) Se om hans Deltagelse Allen De reb. Chr. sec. S. 32; og om hans Stilling Gram i Vid. S. Skr. 4, 256. 287.

[2]) Allen, Krist. 2. Breve, S. 139.

[3]) Se disse Breve hos Allen, Krist. 2. Breve, og De rebus Christiani sec. S. 30.

1524 [1]). Foran Brevene indsattes tillige Hans Mikkelsens Brev til sine Landsmænd, som er dateret Andorp (Antwerpen), hvorhen Oplaget blev bragt, og hvorfra det udbredtes i Danmark. Dèr opvakte dette Brev megen Bevægelse. Det var nemlig et Angreb paa de uforstandige Prædikere og Blindførere, og gik derpaa over til et Anfald paa Regjeringsomvæltningens Ophavsmænd. Det blev derfor udtaget af de Exemplarer, der senere sendtes til Danmark, men er bevaret i Pauli Eliæ Svar derpaa, hvor det stykkevis er aftrykt foran Svarene. Oversættelsen var, som den angiver, gjort efter Latinen; Evangelierne og Apostlenes Gjerninger især efter Erasmus fra Rotterdam's Oversættelse; men enkelte Steder afvige baade fra den og fra Vulgata og Luther. Ingen i Danmark var fornöjet med den, og ingen kunde være det. Sproget er paa mange Steder uforstaaeligt. Heller ikke har den ivrige Paulus Eliæ, som vi strax skulle omtale, glemt at bebrejde Hans Mikkelsen det. Han er uudtömmelig i at variere sine Anfald: „Det Ny Testamente, siger han, der du stoltelige nok skriver dig en stor Part at have paa Danske udtrykt, hvilket vi ogsaa fuldkommelige tro, helst fordi det er dig saare ligt, at som du est Klerk og vis, saa haver du og gjort dit Mesterskab, thi er det forvandlet, men ikke udtrykt i ret og forstandig Mening. Du vilde være saa retfærdig og kristen, at du torde hverken tale Danske eller Tyske.“ „Din Vanvittighed, siger han atter, giver du tilkjende derudi, at du haver det hverken udsat af Latine eller Tyske, men somt af det ene og somt af det andet, og fordi haver du stundum sat det Maal, der hverken er Tyske eller Danske. Det, som efter danske Maals Natur og Ejedom skulde staa fore, haver du sat bag, og saa forvendt, at det er hverken forstandelige adskild eller bekvemmelige tilhobe kommet. Saa haver du forvandlet Texten, at de som ere kloge, forstode de ikke Latinen, af Dansken skulde ikke blive vise.“ o. s. v. Og om Brevet: „Vi have vel spurgt, hvad Vending I gjorde med samme Testament, förend I lode det udgaa. Dog at dit Brev findes i nogle af de første; men det var sket, förend du havde berammet, at det første og sidste Qvatern skulde forvendes og omkring sættes; saa plejer Skalkhed at længe vendes, förend det udgaar, og naar det udkommer, det bliver endda Skalkhed, og kan sig fordi ikke længe

[1]) Thette ere thz Nöye testamenth paa danske ret effter latinen vdsatthe. M. D. xxiiii. — Trøckt oc saat vti Lybs i land til Myssen, aff Melchiar Lotther, aar efter guds biurd, tusinde oc fembhundrede paa thet fierde oc tiwffue, mondagen nest fore Bartholomei dag. Paa Titelbladet af Pauli Breve staar 1523. (Exemplarer paa Kongens Bibl. og Universitetsbibl.).

betecke*. At denne Oversættelse mislykkedes var, som vi allerede have set, een af Grundene til at Krist. Pedersen forsøgte en ny.

For at Læseren selv kan dömme, meddeles nogle Prøver. Af Hans Mikkelsens Brev:

Ther for elder keriste brødre oc søstre vti Christo Jesu, lader oss nw opuage, wij haffue lenge nog soffuit, vti wantro, oc wor salighed er nermere end wij troo, som sancte Pouild scriffuer til the Rhomere vti thet trettende capittel, natten er forgangen, lader oss icke forsömme thette skynende lyuss, oc lader icke thendne edele oc dyre guds gaffue omkringgaa ether, for huilken wij forgeffues tro at fonhe, naar wij løbe til Rhom oc sancte Jacob etc. som wij haffue til thendne tijdt omkring struget her, oc der, effter afflad, oc naade, ret bedregrijge, oc alt forgeffues, Nw haffuer gud skicket ether thend dyre gaffue, guddommelig sandhedsens lyuss for dorren euangelium, hans hellige ourd wort leffnet oc afflossning, at i inthet idermere troffue vmage ether, end at vplade öygnene at see, oc øren at høre, for thi afflad oc naade er ingen steed, vthen ther som guds euangelium predickes, som er guds ourd, huo thet hører oc gemmer det, forthi hand hører tha oc wijd syn løsen, oc haffuer syn salighed, kommer hand til Rhom, eller for afflad, tha wijd hand icke huad han for, vtheu vmag, oc bly, oc vox, oc papir, haffuer hand gudz ourd, tha er hand wijs som hand haffuer gimt thet, til it weg breff at wide sin løssning oc rette wey.

Af Marci 4. Kap. Oc hand sagde, sso er guds rijgi, efftir thend mode, om it menniske kaste seed i iourden, Oc hand souffuer, oc hand vpstaar nat oc dag, oc seedet grønes oc vpuoxer i høgelse, thend stund hand icke wijd Thi iourden giffuer willigen fruct, først ørteren, ther efftir axen, siden fuld korn i axen, Men naar fructen er fuldbaret strax vtsendner hand segelen, Thi høsten er neruerendes.

Af Lucæ 8. Kap. Ther møgit folk til sammen kom, oc vt aff huere steder hastede the til hannom, sagde hand wijd lignelsse, en huilken wille giöre seed, vtgick at ssoo sijn seed Oc emellom som hand ssooid, somt fiøld huoss weygen oc thet er vptroit, oc himmelske fugle vpaade thet, oc somt fiøld paa steen, oc thet vpuexte, oc foruisnit for thet haffde icke wedske, Oc somt fiøld eblant tuorne oc tuorne met vpuoxte forkoulde thet, oc thetandit fiøld vti guod iourd, oc thet vpuexte giorde hundritfold fruct, sigendis thesse robte hand huosom haffuir ørne til adhøre hand høre.

Af Brevet til Rommerne, 8. Kap. Thi the som kødelige ere, the ere aff en kødelige bogere, men the som aandelige ere, the ere aff en andelig bogere, Nw kødens bogere, thet er døden,

oc aandens bogere er liff oc frijd, thi kødsens bogere er en fiendelskab emod gud, thi hun er icke gudz loug wnderdanig, oc hun ey kand, oc the som ere køddelige kunde icke teckes gud,

Men nw ere i icke kødelige, men aandelige, om gudz aand bor elders vti eder, oc huosom icke haffuer Christi aand, thend hører icke hannom til; om Christus er nw vti eder, saa er legommet sandelige dødt, fore søndsens skyld, men aanden er liffuid, fore retuishedens skyld, om nu hans aand, som haffuer opreisd Jesum aff døde, boer vti eder sso skal oc thend samme (som Jesum haffuer opuecket aff døde) boo vti ether, saa bliffuer oc thend samme, ther christum aff døde opuecket haffuer, ethers dødelige legomme leffuendig göre, forthi hans aand boor vti ether.

Kere brødre, soo ere wij nw skyldenere, icke køddet, at wij skulle leffue effter køddet, thi om i leffue effter køddet, thaa skulle i døø? men om i formiddelst aanden døde kødsens gerninger, thaa skulle i leffue, thi the samme som driffues aff gudz aand, the ere gudz börn, thi i haffue icke wnfanget en thieneres aand, at i eder end nw skulle frøcte, men i haffue wndfanged en sonnelig aand, aff huilken wij robe abba, kere fader, then samme aand, wys gör wor aand, at wij ere guds börn, Ere wij nw börn sso ere wij oc arffuinge, kallendes guds arffuinge, oc Christi met arffuinge, om wij elders lyde met honnom, paa thet wij oc muge ophøffues vti eren.

Thi ieg holder thet ther fore, at thet wij lijde vti thende tijd, er icke werdugt thend ere, som oss skal obenbares, thi creaturens endelige byelse, warer ther paa, at guds börn motte obenbares, thi creaturen ere wndergiffne forfengelighed, emod theres willie, men for hans skyld, som haffuer wndergiffuet hende, til it hob, thi creaturen skal oc göres fry, fran thend forgengelig werelses thieneste, til guds börns erlige frighed, thij wij wide at alle creature, inderligen bogere oc haffue end nw angeste met oss.

Hans Mikkelsen udgav ogsaa med en Fortale Kong Kristian den andens Brev til Borgemester Wendeland i Danzig. (Ett Exemplar uden Begyndelse og Ende findes paa Kongens Bibl.). Den latinske Original er af Povel Kempe (trykt i Langeb. Script. 8, 489). Hans Mikkelsen foretog Udgivelsen paa egen Haand, og Kongen var meget fortörnet derover [1]).

For at oplyse den Maade, hvorpaa denne Mand omtales af Frederik den førstes Tilhængere, maa man stille hele hans Livs Dobbelthed for sig. En stor verdslig Synder erkjendte han sig selv at være, da endelig Evangeliets Lys gik op for ham. Hos Kristian den anden har han været en höjt betroet Mand, og

[1]) Se Allen, Krist. 2. Breve S. 374. 426. 458.

havde endnu i Landflygtigheden megen Indflydelse, men kunde ikke komme tilrette med Kongens øvrige Omgivelse. För Kongen drog bort, var han Befalingsmand paa Kjøbenhavns Slot [1]), men var ingenlunde blind for Kongens Tyranni [2]). I sit lange Undskyldningsbrev til Kongen ønsker han ikke at have for meget at handle med Kongens eget Folk, uden hvad Kongen aabenbare skriver ham til. „Thi de mene alle, siger han, at dersom jeg ikke raadte Eders Naade, da vaare alle Ting vel skikket. Gud have Lov, jeg kan skikke mig til Villie og Venskab med al fremmed Nation uden med Eders Naades eget Folk. De ere nu de, dersom det vaare udi deres Magt, forførte mig gjerne fra Ære, Liv og Gods, men Herren straffer det vel udi sin Tid“ [3]). Det maa have været en haard Tid for den Mand, der opgav alt sit timelige Gods, for at følge sin Konge, og, som bekjendt, ansaa denne Troskab for sit höjeste Gode. Hans Venner i Rigens Raad, fortæller Hvitfeld, sendte ham Bud, at hvis han vilde forlade Kong Kristiern og komme tilbage, vilde de skaffe ham Kongens Venskab og sit Gods igjen. Han svarede, at han agtede ikke det Gods, han havde ladet efter sig i Danmark; han havde det ypperste med sig. Men der er endnu et andet Forhold i hans Liv, hvortil hans Modstandere især sigte, og som tydelig stiller os hele den katholske Slutningstids Fordærvelse for Öje, og viser, hvor nødvendigt det var, at den afløstes af Fornyelse og Anger. Hans Mikkelsen havde skilt sig fra sin Hustru, og tog hende først atter til sig i Tyskland, hvor han klager over, hvor kummerligt det var for ham at faa Udkomme, og i hvad Sorg og Elænde han, Husfrue og Börn vare skikkede. Han havde, som det synes, levet med en Kvinde, der kaldes Eders Naades Pige Gertrud; thi man ser, at der var Underhandlinger om at faa en Fourér til at ægte hende, der imidlertid undskyldte sig med, at Ægteskaber sluttes i Himlen. Kongen var yderlig forbittret, og Povel Kempe pustede Ilden op i lys Lue. Da bekjender Hans Mikkelsen sin svare Synd, ønsker at Kongen vil værdes udaf en kristelig Kjærlighed og have en kristelig Medlidinge over hans Svaghed og Syndsens Sjugdom, som han var falden udi; og at Kongen med den kristelige Menhed ville værdes at gjöre sin Bön fore ham til Gud, at han,

---

[1]) Then tidt slotzloghen till Kiøffnehaffn wor teg beffallid, siger Povel Eliesen i sit Svar.

[2]) Then tijdt vijde wij wel, ath tw blandt thine wenner straffede mange af konning Cristierns wchristellige gierninger, siger Povel Eliesen sst.

[3]) Efterskriften i Brevet fra Lijre den 13. Dec. 1527, der omtales hos Allen, Krist. 2. Breve S. 502.

som nu er ett af de sjuge Faar, maatte formedelst den kristelige Menheds Böns Skyld komme til den rette Hyrde igjen Kristum, og efterfølge hans hellige Ord og Evangelium med et godt Levnet, paa det ingen skulde arge sig udi hans onde Levnet. Og naar de ønske Regentinden i Nederlandene Margretes Straf over ham, saa svarer han: „Jeg kan skøt ikke komme til större Vanlykke og Fordærv paa Verdsens Vegne end som jeg er, uden aleneste denne gamle slemme fule Jordsæk, som jeg endnu haver af Verden at drages med, hvilken som dog dagligen skynder sig til Graven. Jeg véd, at hendes (Regentindens) Magt strække sig over Liv og Gods, og ikke længer. Sjælen vil jeg indsætte udi Guds rene og blotte Barmhjærtighed, som os arme Syndere er forelagt og tilsagt udi Kristo" [1]).

12. Reformationen paa Øerne og i Jylland. Reformationskampen i sin Modsætning. Povel Eliesen. Hans Tavsen.

Imedens man udenlands oversatte det ny Testamente, der med alle sine Brøst ikke blev uden Virkning, skred Reformationsværket frem her hjemme. Allerede 1526 sneg den ny Lære sig omkring i Jylland, beskyttet af Byernes Øvrighed [2]); og næste Aar, 1527, gav Frederik den første Religionsfrihed; 1529—30 dannede sig en evangelisk Forfatning i Viborg og i Malmø, som 1530 fuldendtes i Kjøbenhavn. Den danske Tunge kom i Bevægelse. Ved de Katholskes Indlæg eller de 27 Artikle indgivne paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530 (Ny D. Mag. 5, 315) kom det rigtig nok ikke til nogen Mundkamp; men de Evangeliske holdt heftige Prædikener, først to om Dagen i Helliggejstes Kirke, saa hver Søgnedag fire og hver Søndag tolv

---

1) Det nysanf. Brev, og Povel Kempes hos Allen S. 502. — Se i øvrigt om Hans Mikkelsen og hans Oversættelse: Gram om Krist. 2. Medfølgere i Kbh. Selsk. Skr. 4, 285. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 481. Pontoppidans Annal. 2, 786. Münters Reformationshist, 1, 407. Hans Mikkelsens Brev 1, 410. Kirchengesch. 3, 128. Olivarius, Vita Pauli Eliæ S. 65. Engelstofts Paulus Eliæ i Nyt histor. Tidsskr. 2, 152. Friedlieb, De bibliis et libris theologicis in Dania raris, Continuatio 1776, S. 3—9. Harboe i Dän. Bibl. 1, 120. 3, 80. Molbechs Program om Bibelovers. S. 26. 36. Henderson, Dissertation on Hans Mikkelsen's transl. Cop. 1813. Om Titelbladet Engelstoft, Reform. et Cathol. S. 7.

2) Vere anni 1526, cum jam per universam Cimbriam serperet Lutheranicæ factionis virus. Chron. Skibyense.

Gange rundt om i Byen. Borgerne sang Spotteviser paa Gaderne. Hvad der kunde rime, skrev Satirer. Det gamle Universitet opløstes [1]). De katholske Biskopper, Joakim Rønnov i Sælland, Ove Bilde i Aarhus, satte sig forgjæves mod Ordets Virkning. Fyns Biskop Knud Gyldenstjerne böjede endog over imod den ny Orden. Da Vaabnene hvilede, vandt endelig Ordet Sejr. Striden maatte ogsaa udkjæmpes i Literaturen. Blandt de Mænd, som da fremtraadte, betragte vi først dem, der ligesom repræsentere de to Partier: Povel Eliesen og Hans Tavsen. Den første har Nyerup kaldet den danske Erasmus Rotterodamus, den anden den danske Luther.

Povel Eliesen, Paulus Eliæ (f. omtr. 1480, Skrifter 1526—34, †) ogsaa kaldet Vendekaabe, Versipellis, var født i Varberg i Halland. Faderen var dansk, Moderen svensk. Han havde fra Barndommen indsuget den herskende Lære; „jeg haffuer af Barndom værit i closter“, siger han selv. Han var Munk i Karmeliterklosteret Mariekloster i Helsingør, som Erik af Pommern hafde stiftet 1430. Første Gang han nævnes, er i den Skibyske Krönnike 1519, hvor han kaldes: quidam frater P. E. Varbergensis. I Klosteret fremmede han de grundige, ikke-skolastiske Studier, og havde Frans Vormordsen blandt sine Disciple. Endnu tidligere end Luther ivrede han imod Afladshandel og andre Misbrug i Kirken; derfor hilste han med Forventning den ny Lære. Og til at virke i en reformerende Retning paa en större Kreds fik han især Lejlighed, da Karmeliterordenen, i Følge Kristian den andens Bevilling af 1517, i Aarene 1517—1519 grundede sit første Kollegium i Kjøbenhavn, kaldet Hvidekloster, beliggende i St. Pederstæde (nu Valkendorfs Kollegium), hvis første Forstander han blev, og i Følge Kongebrevet, der forpligtede Ordenen til at holde ved Universitetet en doctor eller baccalaureus theologiæ, tillige Lektor i Theologien (lector in sacra pagina) ved Universitetet. Han skal ogsaa have været Tolk for Martin Reinhard, da denne prædikede i Nikolaj Kirke. Hans Virksomhed standsedes imidlertid ved det bestandige Had han nærede og yttrede mod Kristian den andens tyranniske Færd. Kongen havde (1519—20) sendt ham en Bog at oversætte (det skal have været Machiavellis Il principe); han oversatte ogsaa noget deraf, og sendte det til Kongen; men da han „fornam, at samme Bog havde stor Umage og ingen Frugt, thi at hun mer lærte at gjöre Synd end at bedre og aflægge den, og der derhos blandes megen Snak og Skvalder i samme Bog,“ saa fandt han den ikke værd at udsættes paa Danske, men oversatte

[1]) Engelstoft, Paulus Eliæ, i Nyt hist. Tidsskr. 2, 450. 458. Paludan-Müllers Studier, Hist. Tidsskr., 3. R. 1. B.

Erasmus fra Rotterdam's Institutio principis christiani, og sendte Kongen sin Oversættelse med en Tilegnelse, dateret den 24de Januar 1522, netop den Dag, da Didrik Slaghæk blev henrettet; og i det han anbefalede Bogen, som alle Fyrster burde læse isteden for sin Bönnebog, thi da haabede han, „at theris righe skulle baade bliffve stadighe, oc Gud meer taknemmelige," bad han for Guds Skyld Kongen, at Bogen ikke strax maatte henlægges, om alle Ting ere ikke behagelige i alle Maade, thi det, som, vel maa ske, med det første er hardt og ubehageligt, bliver dog med Tiden let og behageligt nok. Samme Aar prædikede han paa Johannes den Døbers Dag paa Slottet for Kongen om Herodes og hans Bolerske Herodias. Fortörnet tilbagekaldte da Kristian den anden det Gavebrev han havde givet Karmeliterkollegiet, og Povel Eliesen maatte forlade Hovedstaden. Han flygtede først til Biskoppen Lage Urne i Roeskilde, siden i Høsten 1522 til Jylland, hvor han gjorde Bekjendtskab med Morten Børup, som han 1523 tilskrev et Brev: de luxu et ineptiis Clericorum compescendis. I den Omvæltning, hvorved Kristian den anden blev fordreven, havde han uden Tvivl Del; og han skrev (1523) en Satire paa danske Vers over Mynten Klipping, efter hvilken Kongen fik sit bekjendte Øgenavn Kong Klipping; denne Satire var efter Hvitfelds Vidnesbyrd endnu indtil hans Tid i Folks Hænder, men er nu forsvunden. (Den omtales ogsaa hos Holberg i Danm. Hist.). Ligeledes skrev han, i Følge hans egne Ord, en udførlig Kommentar paa Dansk til det Skrift, hvori de store angave Grundene til sin Troskabsopsigelse, hvori han blandt andet ankede paa den Vold, der var øvet mod Kapitlet i Lund. Det gjorde han ikke for Fordels Skyld, men fordi han hadede Ugudelighed og Tyranni. Og saaledes som han skrev, vilde han heller ikke have skrevet, hvis han havde været en Tilhænger af Luther, thi dennes Skrifter og Tale vare jo lige tvært imod[1]).

---

[1]) In fuga regis Christierni interpellatus a quibusdam magnis viris edidi commentarium in vulgari lingua super litteris illis, quibus regni Magistratus defectionis causas prodidit, satis prolixum, insuper et iisdem commentariis inserui prolixum caput de violentia vestro Capitulo, ut vocatur, facta. An ego unquam ista scripturus fuissem, quæ ex diametro pugnant cum Lutheri scriptis et dictis, si ego Lutheranicæ factioni tantopere favissem. Ista scripsi sola commiseratione pauperum, absque ulla spe lucri ad me saltem redituri, quod semper toto pectore ac propemodum ex vi horrebam impietatem et tyrannidem. Quid, putas, fecissem, si ambiissem amplam ditionem et pingue sacerdotium quorundam exemplo, qui nihil non faciunt, quo undecunque lucelli aliquid corradant. Si scires, mi Petre, qua de causa et

Men da Kristian den anden var fordreven, blev det da bedre? Bittert skuffedes hans Haab, ligesom saa mange andres. Adelens Vold traadte isteden for Kongens. Den ny Lære blev et Middel til at plyndre Kirken; alle grebe til. Kirken selv truedes med Undergang. Alle grundige Studier vilde nu gaa til Grunde; og om Kirkens Prælater talede nu menig Mand værre, end de nogensinde havde gjort om Kong Kristian. Mange ønskede ham tilbage; thi ens Tyranni var dog lettere at bære end mange umætteliges. Ogsaa han havde begyndt at læse Luthers Skrifter; thi ogsaa han glædede sig til en Reform i Kirken, men han vilde ikke have den omstyrtet. Han havde hørt op dermed, da Kirkens Hoved forbød det, og da hin Skrivefrækhed begyndte at rase. Det han forkyndte, og som han altid vilde hænge fast ved, var Kristi Evangelium. Nogle af Luthers Meninger hyldede han, andre vare fordömmelige. Han var rettroende, ikke Kjætter. Den Fremfærd man nu fulgte, var fordærvelig; den maatte føre til Barbari. Hans Embede og Studeringer gave ham nok at gjöre; aldrig vilde han yppe en forargelig Strid [1]). Saaledes viser han sig og sin Tænkemaade i sine Breve fra Aarene 1523 og 1524. De ere skrevne fra forskjellige Steder, fra Helsingør og Skjelfiskør, maaske fordi han som Karmeliternes Provincial drog om i Landet. Af deres Indhold og de stedfindende Omstændigheder er det ikke vanskeligt, at danne sig et Begreb om hans Stilling. Han afskyede Luthers stormende Ensidighed, der maatte føre og førte til Kirkens Opløsning; men han vilde dog en Reform, en stærk Reform, derfor var han en Tid lang en Torn i Öjet paa Prælaterne. Han afskyede Religionens Misbrug til verdslige Öjemed, og hadede Adelens Tyranni, ligesaa meget

---

quibus autoribus natum est istud de me commentum, non dubito, quin aliter de Paulo sentires, quam facis (etc.). Epistola ad Petrum Ivari (hos Olivarius S. 172).

[1]) Multi insignem quandam omnium hactenus collapsarum rerum restaurationem exspectarunt. Quæ adeo non secuta est, ut plures etiam seditiones, turbæ et reipublicæ pestes videantur exortæ. — Ego olim legi quædam ex ejus (Lutheri) dogmatibus, sed priusquam furiosa illa scribendi licentia coepit insanire. — Semper pro viribus evangelium Christi propagare studui. — Equidem ut quædam a Luthero usurpata, quæ digniora sunt, quum ut Lutheriana appellitentur, vehementer probo, ita nonnulla, quæ vere Lutheriana sunt, hoc est hæretica et absurda, adeo execror, ut nemo magis execrari possit. — Orthodoxus sum, non hæreticus. Paulus vocor, non Lutheranus. — Non intelligunt, invidum et non religiosum esse, eas odisse litteras, quas nesciunt, etc. — Ego nunquam fui nec unquam ero contentiosi dogmatis auctor. Epistolæ ad Johannem Laurentii et ad Petrum Ivari (hos Olivarius S. 167. 169).

som Kristian den andens; den rejste sig med Heftighed imod ham, især 1526. Almuen raabte, at han var bestukken. Da lod han sin Oversættelse af Luthers Bedebog trykke; den var kommen hertil 1524, og hans Oversættelse havde gaaet om i Afskrifter. Den blev trykt i Roeskilde 1526 [1]). Det er hans første trykte Skrift. Man lærer af det, siger Engelstoft, Grænsen for Forfatterens Tro, i det han hyldede denne Bog, og af og til indskjød noget af sit eget. Og han oplyser tillige sit Forhold til Lutherdommen i Tilegnelsen til Hr. Oluf Nielsen (Rosenkrands) til Valløff, skreven i Kjøbenhavn Viti og Modesti Dag 1526. Han fandt i Luthers Bog noget, som var udgaaet af Luthers egen Aand, en Part ogsaa, der ikke tilhørte ham, som hans Sed altid haver været, at blende ondt iblandt det gode og Lögn blandt Sandhed, at han kunde desbeder sætte os Glaröjne paa Næse. Da han nu betænkte hos sig, at mange skulde fare vild af samme Lærdom, om han (Lærdommen) blev tilhobe, saa faldt det ham i Sinde, at skjelne det gode fra det onde, og det lade udgaa paa Danske, at deres Sind kunde derved drages fra de tyske Bøger, som hver Mand da læste gjerne. Kirkens Sakrament, Magt, Ære, Lydelse, Guds Helgen, de gode Gjerningers Fortjeneste hævder han imod Luther. Naar menig Mand gjerne vil høre kjætterske Lærdomme, og Klerkeriet er kommet i stor Foragt og Haanhed, saa er Antikristens Komme; og saa er det nu. Det siges ham saa til, at han ikke bliver hos Skriften; men er det saa, at han nogen Tid træder fra hende, vitterlige eller fortredelige, give det Gud, at ham overgaar Guds Plage, alle Mand til Aasjun. Om Bogen siger han, at den er ti eller tolv Gange udskreven, og er i deres Hænder, som ikke gjerne ville af med den; han vilde heller selv indføre den paa Prenteriet, end nogen anden skulde gjöre det, og at der ingen ukristelige Stykker skulde tilsættes af hans Uvenner, der gjerne gjorde ham Luthers, om de kunde dèr faa Lempe til. Endelig siger han atter: Jeg haver vel spurgt, kjære Hr. Oluf, at jeg er forklaget hos eder, at jeg skulde et Stund anderledes prædike end jeg nu

---

[1]) EEn Christelig vnderwysning paa the thy Gudz budord, Then menige Christen kirkis tro ock loffue. Wor herris bönn Pater noster, oc huore Jesu Christi død oc pyne schulle rettelige begaas oc tracteris. (Det eneste Exemplar findes paa Kongens Bibl.) Aftrykt i Povel Eliesens Danske Skrifter ved C. E. Secher. — Hos Olivarius og Nyerup kaldes dette Skrift: Institutio catechetica, og antages af dem at være det samme som: Den liden Catechismi prøve oc forsmag ved Paulum Elie, da han var omvendt, Kbh. 1571, som skal have været i Karen Brahes Bibliothek.

gjör, det er, at jeg da prædikede med Luther og nu imod. Men dersom jeg nogen Tid havde været af Luthers Mening, da vilde jeg takke Gud, at han havde mig forløst af den Djævels Snare, der da haver hegtet til en Tid dem, som ere visere end jeg nogen Tid bliver. Dog jeg ikke kjendes mig nogen Tid at være besoren enten med Luther eller nogen af hans Tilhængere. Saa meget som jeg nogen Tid gav Magt af Luthers Bøger, det giver jeg endnu Magt, ikke fordi at Luther saa skriver, men at jeg læs det samme udi Hieronymi og Bernhardi Bøger. — Dersom man altsaa vil tage noget Hensyn til denne Mands egne, bestandig gjentagne, Forsikkringer, der ingen Modsigelse, men Stadfæstelse, finde i hans Skrifter (han siger ogsaa i Brevet til Hans Mikkelsen: Vi ville tusinde Sindum heller dø, end vitterlige staa imod den hellige Skrifts rene og klare Mening); dersom man vilde erkjende, at en Mand kunde attraa mange og store Forbedringer, men indenfor Kirkens Skjød og dens Enhed uforkrænket, og saare naturlig kunde anse det, at danne en ny Kirke ved Siden af den gamle, for en ukristelig Færd, saa vil han for os staa i et andet Lys, end han har staaet i Aarhundreder, og man vil da, förend man dömmer ham, kræve klare historiske Kjendsgjerninger. [1]) Hans egen Tid gav ham Øgenavnet Vendekaabe; d e n kunde ikke begribe, at en Mand kunde have en selvstændig Mening, og dette Maadehold, just da alt blev drevet til den yderste Grænse, forvirrede den. Den ansaa ham for en Apostat; og han havde kun e n Trøst derimod, hvilken han yttrer i ett af sine Breve: hans Disciple, der kjendte ham, vilde frelse hans Ære. [2]) Men deres Røst blev kvalt, hvis den nogen Tid lod sig høre; den ene Slægtfølge efter den anden har moret sig over Vendekaaben. Dette Frafald, som aldrig havde fundet Sted, skulde imidlertid have en Aarsag. Bestukken, bestukken! skreg Hoben; og det kunde alle skjönne. Svanning begynder da: Biskop Lage Urne i Roeskilde bevægede ham især til at forlade Guds rene Ord og at antage menneskelig Fortolkning. Saa lægge de andre til: Biskopperne bestak ham med Løfter; men Løfter, hvad vil det betyde? Med et Kanonikat. Hvad for et Kanonikat? det ere de ikke enige om. Nogle sige, det var i Odense, andre, at det var i Roeskilde, atter andre, at det var Lage Urne i Roeskilde og Ove Bilde i Aarhus, der gave ham det Kanonikat i Odense. Da det nu ser noget broget ud, finder

[1]) Det vilde i mange Henseender være interessant at sammenligne Povel Eliesens Meninger med Erasmi. Se dennes Yttringer i A. Müllers Leben des Erasmus von Rotterdam, S. 299—300. Jfr. Paludan-Müller, Grevens Fejde 1, 112. 114.

[2]) Habeo mihi faventissimos adolescentes, qui non patientur vestem meam gratis lacerari, nedum famam aut nomen. Epistola ad Petrum Ivari (hos Olivarius S. 173—174).

Pontoppidan, at han paa flere Steder fik flere Beneficier, indtil Nyerup endelig slutter Rækken med de bekjendte Ord: et godt Kanonikat, som Bisperne forskaffede ham, var som et farvet Glas, hvori han saa Gjenstanden anderledes. Saaledes skriver man Historie.[1])

Povel Eliesen havde en Mening, en Overbevisning; og den var ikke de magthavende ligegyldig; han skulde forsvare den. St. Hanses Halshuggelsesdag (den 29. Aug. 1526) hentede Marsken Hr. Tyge Krabbe ham selv op til Slottet. Han prædikede for Kongen. Adelen vilde have hans Mening at vide; han sagde den temmelig frit: ingen af Parterne var ædru, der var Fejl paa begge Sider.[2]) Det blev ikke vel optaget. Han havde faaet frit Lejde, at der ingen Fornærmelse skulde tilföjes ham, hverken i Ord eller Gjerning; men da han gik bort, blev han modtagen med Haan og Forfølgelse af Krigsfolket. De hidsede Mogens Gjøes Hofnar, Jakob Nar, paa ham; Narren forfulgte ham med draget Sværd til Slotsporten, og deres Haan og Skjældsord varede ved til han kom dem af Syne. De skrege efter ham, at han var bestukken, og skjældte ham for en Munk og Hykler, en Ulv og Sjælemorder. Hans Liv var endog i Fare.[3]) Saaledes holdt den Tids Fyrster sit Ord, og saaledes ærede de Gejstligheden.[4]) Denne Dag var just samme Aarsdag som han havde prædiket for Kong Kristian den anden. Han havde en hvas Tunge, men han havde heller ingen Grund til at glæde sig ved sine Bedrifter til Hove. Spliden blev bestandig större; og man behøver ikke at forklare hans Heftighed af Egennytte. Det gik ikke anderledes her, end ved alle Partistridigheder; det ene driver det andet til Yderligheder; og der skal ingen Flöjtedus

---

[1]) Se om det Kanonikat, han skal have faaet, Ny D. Mag. 5, 209. Lage Urne betænkte ham i sit Testament: Lector Pouell en Ungers Gylden (Lage Urnes Testament i Danske. Mag. 3 R. 3 B. S. 217.) Mærkelige nok ere Hvitfelds Yttringer om ham (Kr. 2. Hist. Kvartudg. S. 138, Aar 1520): Han lærte og prædikede Guds Ord af første retteligen og klart som de Evangeliske. Men det varede ikke længe. Biskop Lave Urne og Ove Bilde bestak ham med et Kannikedom, saa at han vendte om, og blev kaldet Doctor Povel Vendekaabe. Han var en af de lærdeste paa de Tider her udi Riget og udi Kong Frederiks Tid skrev han meget imod Mester Hans Tavsen og de lutherske Prædikanter. Dog han vel benægter sig ikke af første at have lært anderledes end af sidste.

[2]) Mediocri libertate, ingenue confessus, neutram partem esse sobriam, adeoque alteram non sine altera corrigendam. Chron. Skibyense (Langeb. Script. 2, 581).

[3]) Pæne lapidatus. sst.

[4]) Talis erat fides principum illius seculi, talis etiam honos clericis habitus. sst.

men en Pikkolofløjte til at høres imellem Trommer. I Slutningen af Aaret (1526) prædikede Hans Tavsen i Viborg. De vare i Begyndelsen ikke just af meget forskjellig Mening; nu skrev Povel Eliesen et Sendebrev til Erasmus Minorita i Viborg, for at advare ham mod Hans Tavsens Lære. Det er desværre tabt. Samme Aar forfattede han et Sendebrev til den nysnævnte Marsk Hr. Tyge Krabbe: En kristelig Undervisning; man kjender den kun af nogle Uddrag i den svenske Reformator Oluf Pehrssons Modskrift. Bevaret derimod er Svaret til Hans Mikkelsen, skrevet i Odense Sabbato primæ dominicæ Aduentus 1526, trykt i Rostock hos de Brødre i St. Michaelis Kloster 25. April 1527. 4.[1]) (Trykt i P. Eliesens Danke Skrifter). Da Hans Mikkelsens Brev og Povel Eliesens Svar her findes samlede, har man ligesom paa en Gang begge Mænd for sig. Den første, hvis Sind var blevet haardt prøvet, taler rolig og mildt om Guds Ord, der nu er givet alle, ogsaa den menige Almue; og selv naar han anker paa Kong Kristians Forjagelse, minder han kun om Apostelens Ord, at man skal være Herrer og Fyrster underdanig, ikke alene gode og fromme, men ogsaa onde og ukristelige. Om sine Modstandere taler han ikke mildt; han kalder dem vanvittige, forblindede og forstokkede Knubbe, ubeskæmmede Præster og Munke, Guds Bespottere og Menneskens Bedragere. Den anden er heftig og ordrig, han kan næppe finde Ord nok, og i sin Tiltale til Hans Mikkelsen er han næsten saa grov som nogen kan være; men i Sagen selv er han mere besindig og klar. Han bebrejder Hans Mikkelsen, at han nu er saa kjæk (stinger med Sterten), og det fordi han skriver paa Danske, det han hverken kan eller torde paa Latine, helst udi Kejserlige Land og Stæder. Fra sit Standpunkt fægter han som en kyndig og skarpsindig Stridsmand, og fører os midt ind i den Tids Bevægelser: Hvis Hans Mikkelsen havde ladet det Ny Testamente udgaa udi den blotte Text foruden de kjætterske Gloser og venetske (forgiftige) Fortaler, saa havde han forskyldt nogen Tak; men nu har han forvandlet og formørket Skriftens sande Mening. Der findes allerede större Tvedragt blandt Kjætterne, end der nogen Tid har været imellem den hellige Kirkes Lærere. Skriften, vil man sige, er saa klar, at hun kan af sig selv

---

[1]) Till thet ketterlige wcristelige och wbesindige breff, som then wbesckemmede kettere Hans Mickelss aff Malmø, lod wdgaa met thz ny Testamente, ther konningh Cristiern lod ynckellige och wtilbørlige forwandle paa sith tijrannisck wildt, oc icke Gudt till loff, eet kort och tilbørligt swar. (Ett Exemplar paa Kongens Bibl. og Universitetsbl.) — Om dette Skrift og dets Indhold taler ogsaa Hvitfeld i Frederik den førstes Hist. 4, S. 122.

forstaas og begrundes, naar hun er udsat paa det Tungemaal, den menige Mand kan tale; men hvi haver da Luther og hans Efterfølgere, Kjættere og Skalke, skrevet og gjort saa mange Gloser paa Skriften, og udsat saa mange Bøger i den Mening, at de skulde Skriften forklare? Dog ere de dèr saa tvedragtige udi, at de understundum komme ikke nærmere sammen end en Ko og en Vedermølle, som vi sige udi ett af vore danske Sprog om de Ting der kunne ilde samnes. Eller hvi skriver da Luther mod sine besorne Tilhængere, Carolstadium, Oecolampadium, Capitonem og Swinglium, og de mod ham? og de mene jo paa begge Sider, at Skriften er dem medstandig og vildig. Eller hvi kan ikke Luther med sig selv fordrages, hvis Skriften er saa klar, og haver ingen anden Dybhed paa sig end de blotte Ord, der hun med sættes og udtrykkes? Efterdi han nu det nedbryder, som han tilforn opbygde, og nu raaber igjen det han tilforn gav Magt, vil du sige, at han nu forstaar en Part af Skriften bedre end han tilforn gjorde; men da giver du jo tilkjende, at Skriften kan ikke altid eller af hver Mand forstaas og begribes, mindst af menig Mand, som er vanvittig og uforstandig. Nu i denne Tid, hedder det, haver den Helligaand med sin Naade saa overfaldet den menige Mand, at Skriften er af hver Mand forstandelig. Med dette Stykke bedrage I Lutheraner mange simple Mennesker, dog at det haver intet paa sig. Er den Helligaand en Mestere til Tvedragt og til de Meninger, som ere tvært imod hveranden? Hvo er saa daarlig, at han skulde tro, den Helligaand ikke haver været blandt kristne Mennesker nu i fjorten hundred Aar, og nu først skal være kommen blandt Luthers Tilhængere, der da ikke mer høre til den hellige Kirke, end det femte Hjul hør til en Vogn. Er det hellige Guds Ord underganget af Klerkeriets Forsömmelse, i Sandhed da skal det ogsaa igjen opkomme af deres Flid og Vindskibelighed. Syndig er Kirken, og haver været i nogle Aar, og det klage vi alle med Luther; dog er han ikke den første det haver besindet. Det er mange Aar siden Sanctus Bernhardus gjorde den samme Klage (etc.). Luther siger, besynderlige om fire Apostel og Evangelister, Matheus, Marcus, Lucas og Jacobus, at deres Evangelium er ikke den sande og rene Lærdom, som Kristus lod udgaa her paa Jorden, ikke er heller Sancti Jacobi Epistel skreven af en Apostels Aand, som Luthers spotske Mund haver talt og sagt vel hundrede Sindum. Ligervis som de hellige Evangelister havde andet skrevet, end Kristus lærte og gjorde, eller og Kristus havde intet mere gjort, der os ligger Magt paa, uden det som Sanctus Johannes skrev. Havde nogen Pave eller Bisp sagt disse bespottelige Ord, talt eller skrevet (dem), da maatte din Kjættere kalde dem Kristi Modstandere; og dette er da ett

af de mindste Stykker blandt de grove, der Luther lader udgaa paa Skrift. Luther lader hellige Løfter brydes, ophidser menig Mand mod Øvrigheden. Han haver ofte, det Gud hannem straffe, givet kristne Fyrster Raad, at de skulde gjöre deres Hænder røde udi Klerkeriets Blod. Ydermere haver han sine Apostel og Rendere omkring den ganske Verden; og samme hans Apostel ere da ikke andet blandt den menige Mand, end et forgiftigt Afskum og Vrag, som ere forløbne og forsorne Munke og Præster, Kræmmere og Prakkere. Spillemænd og andre Landløbere, Landsknægte, Baadsmænd, Prentere og Bogfører, og dem særdeles, som plejer at omføre kjætterske Bøger. Det se og høre vi daglige blandt disse ny Kristen, der saa meget tale om andre Folks Gjerrighed, Ukyskhed og Hovmod, at dette ny Evangelium haver dem givet skjönne Hustruer, Gaard og Grund, Skat og Rente, som tilforn vare ganske lidet agtede; og de, der bade sit Brød i Guds Navn, have nu saa tvinget Herrer og Fyrster, og ere dem saa vældige, som de vaare deres fødte Trælle; og dem give nu Herrene Skat og Rente, som tilforn trøglede Skjeppe Korn og Stumpe Flæsk. Er det at forsage Verdsens Hæder og Ære, Hovmod og Gjerrighed, da kjendes vi gjerne, at vi her tildags ikke rettelige forstode den hellige Skrift. Lad saa være, at det hellige Evangelium haver været forsömmet i nogle Aar; hvilket Sancta Birgitta haver ogsaa beklaget udi sine Bøger, ikke skal Bønder eller Borgere, Kræmmere eller Baadsmænd, Ryttere eller Snaphaner komme det til Gavns igjen. Skal det trakteres i aabenbare Kroer, Badstuer, Badskjærhus, Smedier, Møller, Toldhus, Borgerstue, Gildehus og Gjæstebud, iblandt Drankere og Doblere, Dansere og Springere, Hunde og Hofmænd, af Skreppere og Daarer, Pibere og Legere, Sudere og Skrædere, Møllere og Toldere, Landløbere og Kræmmere og andre saadanne ædele og lærde Mænd, blandt hvilke den synes visest, som mest kan raabe, skreppe og spotte, da skal det aldrig komme til endrægtig og ensindig Ende (etc.). I Slutningen synes endelig Forfatteren at blive mere og mere bevæget, naar han tænker paa hvad der skal følge efter dette: Vi kunne ikke andet se og læse, spørge og høre, end at Bulder, Oprør, Trængsel, vældig Magt, Spot, Had, Avind og Ulydelse have altid fanget en sörgelig Ende. Hvad heller vi ere Bisper, Præster eller Munke, vi ere da danske Mænd og fødte af det danske Blod. Tror du, at Moderen kan forglemme og forsmaa det Foster, hun haver født af sit Liv? Om dit Brev end agtes af en uforstandig Almue, som ere Bryggere og Bagere, Smeder og Skrædere, Sudere og Remmesnedere, Bardskere og Badstumænd, Kjødmangere og Fiskere, Toldere og Aagerkarle, Prakkere og Kræmmere og anden saadan Adel, monne du fordi have indlagt stor Pris? Du fornemmer, at

Konning Kristiern sidder endnu i Hoved og Hjærte paa mange, og fordi vilde du skynde dennem ydermere i samme Mening. Gud være med dig og alle dine, og give eder et mildere og bedre Hjærte! — Ogsaa af historisk Vigtighed er dette Svar til at oplyse Kristian den andens Umildhed og Biskoppernes Stilling.

Povel Eliesen deltog ogsaa i den svenske Reformationsstrid ved sit Sendebrev til Kong Gustav (Kbh. 1527) og Nogle kristelige Svar, trykte tilsammen Kbh. 1528. 4. Sendebrevet fremkaldte Modskrifter af Olaus Petri.[1]) I Kristelige Svar omtaler han som en af Grundene til, at han tog Ordet: helst fordi at mine Forældre paa mit Møderne ere eders Naades fattige Undersaatte. Han taler ogsaa om Sta. Birgitta og hendes Bøger, der findes baade paa Latine og Svenske; at hun udi Latinen ikke er saa forstandelige udtrykt udi ret og god Latine, som hun burde, men hun har noget mer paa sig udi det Maal hun først er skrevet, særdeles hos svenske Mænd, som vide og bedst forstaa deres Tungemaals naturlige Ejedom. En mærkelig Anbefaling af Modersmaalet!

Da Omsorgen for fattige og syge begyndte at gaa over fra Kirken til den verdslige Øvrighed, tænktes der paa Oprettelsen af et Hospital i Kjøbenhavn, der dog ikke kom i Stand. Borgemesteren Niels Stemp (eller Stampe) henvendte sig i Paaskeugen 1527 til Povel Eliesen, som i denne Anledning forfattede sit Skrift om Hospitaler, Kbh. (1528) 4.[2]), hvori der ogsaa findes Oplysninger om Tilstanden under Reformationstiden, f. Ex. hvorledes

---

[1]) Swar vppå jtt ochristelighit sendebreff som en lögnachtigh Munck hetandes Paulus Helie, haffuer vthgåå latit emoot thz helga Euangelium som nw (aff gudz nådhe) är j liwset kommet. Olaus Petri. M. D. xxvij. Stocholm. 4. — Itt føghe sendebreeff til Paulum helie aff Carmeliters orden i Danmarc, ther honom geffues swar til thet breff och spörsmål han för itt åår sidhen förscrifuit hadhe til höghmechtig första her Götstaff Sweriges och Götes etc. konung, om then förwanling her skeedt är. Olaus Petri. Stocholm MDXXviij. 4. — Nogre Christelige Suar till the spørsmaall som Koning Gøstaff till Swerigis Rijge lodt wdgaa till sith gantsche Klerckerij, berammede aff Broder Paulo Heliæ, thenom till bestandt som bodelige raffue ij thenne tidt oc ere ick en nw falden, met then menige Luthers hob. Kiøbmenhaffn. Anno domini M. D. xxviij. — Trøct ij Købmenhaffn aff Petro Brandis (etc.). 4. (Exemplarer paa Kongens Bibl. Nogle kristelige Svar findes i Povel Eliesens Skr.

[2]) Huore krancke mijslige, saare arme oc fattige menniskir schule tracteris oc besörgis een kort vnder wijsning aff broder Paulo Helie. Aftrykt hos Secher. Slutningen fattes, men findes i Haandskrift og trykt i Ny kirkeh. Saml. 2,790 fgg. Exemplaret paa Kong-

der fares med mange Nonnekloster, siden de kom udi Forlening, hvor kleine Piger og skrøbelige Jomfruer, gode Mænds Börn, medhandles værre end Trælle. (Uddrag af dette artige Skrift af Sandvig findes i Saml. til den danske Hist. 1 B. 2 H.).

Da Povel Eliesen hjalp Frans Vormordsen med Oversættelsen af Psalmerne, fik han Anledning til selv at oversætte St. Athanasii Bog om Psalterens Kraft. Denne Oversættelse, der ikke er efter den græske Original, men oversat fra Latinen, og som er det første paa Dansk trykte Skrift af en Kirkefader, er trykt med Frans Vormordsens Psalter, Rostock 1528.[1])

En endnu alvorligere Kamp forestod Povel Eliesen under Reformationens bestandig fremskridende Gang. Ved Biskop Lage Urnes Død i Vaaren 1529 tabte den katholske Lære sin vigtigste Støtte ved Universitetet og i Kirken. Kongen kaldte Hans Tavsen fra Viborg til Kjøbenhavn, der inden ett Aars Forløb kom i fuld Bevægelse. Det kirkelige Liv fik en ny Skikkelse. Hvad der allerede var fuldført i Malmø, saa P. Eliesen gaa for sig i Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn. Han stillede sig imod Strömmen i et Skrift imod den Malmøske Reformats. Det er udgivet efter et Haandskrift,[2]) og har næppe nogensinde været trykt. Skjöndt det er et Stridsskrift, og stundum temmelig dröjt, er det dog holdt i en mindre lidenskabelig Tone end andre af hans Skrifter, hvorved P. Eliesen baade saa vidt muligt grundig har kunnet forsvare det bestaaende og blotte de svage Sider hos Modstanderne. Anledningen til Bogen var et Forsvar, som Borgemestere og Raad i Malmø havde ladet udgaa for Reformationens Indførelse i Byen. Denne Bog indeholder flere bittre Udfald imod Menneskenes selvdigtede Gudstjeneste og gjennemgaar de sædvanlige Stridsæmner om Tro og gode Gjerninger, Messen, Præsteægteskab m. m. Nogle af Rigens Prælater havde bedet P. Eliesen udtale sin Mening om Skriftet, og han vilde ikke

---

ens Bibl. er det Optryk, som Hjelmstjerne 1762 lod trykke efter det gamle Exemplar i Karen Brahes Bibl., og hvoraf ej mere tryktes end det ene Optryk, saa der gives kun det og nogle faa samlede af Revidérarkene.)

[1]) Den store Archibispis wdi Alexandria sancti Athanasii bog om psalterins krafft, i P. Eliesens Skrifter.

[2]) Dette Haandskrift, der er lidt defekt i Slutningen, findes i det kgl. Bibl. i Stokholm, hvor det bemærkedes af C. J. Brandt. Det synes at være fra anden Halvdel af det 16de Aarh. Trykt i P. Eliesens Skrifter med Titelen: Skrift "imod Malmø-Bogen". Haandskriftets første Blad indeholder et latinsk Epitaphium over Paulus Eliæ per Christiernum Vmbram Cimbrum, trykt i kirkehist. Saml. 2, 589.

afslaa deres Begjering. Han indrömmer, at der er meget, som bör forbedres, selv hos de höje Prælater; men hverken vil han rette sig efter dem, der forsvare alt det gamle, ej heller efterfølge dem, der have i Sinde at forandre alt, og han søger at vise, at Reformatorernes Fremfærd baade i Malmø og andensteds er forkastelig. Han vil dömmes efter den hellige Skrift, men ej efter Modstandernes Forvanskning deraf. Stundum søger han at slaa dem med deres egne Læreres, især Melanchthons Ord og i det hele at paavise, hvor megen Strid der er imellem Reformatorernes Ord til forskjellig Tid og imellem de Evangeliske indbyrdes, og til disse regner han Gjendøbere og alle andre Sekter, der opstode ved Reformationen. Herredagen i Kjøbenhavn 1530 fremkaldte endnu större Bevægelse. Det gjældte om at frelse den katholske Messe; han forfattede derfor i Høsten 1530 sit Forsvar for Messen (explicatio Canonis missæ ad Hafnienses, kaldes det hos Hvitfeld), og lod det følge med et Sendebrev til Borgemester og Raad i Kjøbenhavn, som han opfordrede til at lade Hans Tavsen besvare det. Denne svarede ogsaa i Advent (hvorom se Hans Tavsen strax herefter). Men Messestriden blev afgjort paa en mere haandgribelig Maade ad den praktiske Vej ved Billedstormen i Vor Frue Kirke tredie Juledag 1530. Borgemesteren Ambrosius Bogbinder og hans Følgesvende Vilhelm Rong, Hans Sort, Rasmus Bager, Herman Rolling eller Røling, Skipper Thøger, Jakob Pottemager, Peder Guldsmed, „de, som Hoveder, Pot og Pande, med flere,“ brøde ind i Kirken, reve Helgenbillederne om, gave dem Ørefigen, spyttede paa dem, og hug dem endelig i Stykker med Øxer. Kirken blev derfor efter Kongens Paabud lukket, og først paa andet Aar efter aabnet for de Katholske.[1]) Povel Eliesen maatte se sig om et andet Sted for sin Virksomhed. I Aarhus samlede Katholicismens Tilhængere sig om Biskop Ove Bilde; Povel Ræffs Presse kom i Gang. Her udkom den nysnævnte Bog om Messen i April 1531.[2])

---

[1]) Se om Billedstormen Pontoppidans Annal. 2, 857 og Chron. Skibyense i Langeb. Script. 2, 586.

[2]) En kort vnderviisning paa then hellige Messe oc hennis brug, emod nogre ny Messedræbere, met et föye tilhenge om samme Messe, af Broder Paulo helie Carmelita. — Trykt i Aarhus hos herr Povel Ræff aar efter Christi mandoms fødsel MDxxxi then xxı Dag i Aprilis maaned. (Anses for tabt. Uddrag hos Olivarius S. 119.) Heri var tillige Sendebrevet til Kjøbenhavns Borgemester og Raad; og der var tilföjet et Gjensvar til Mester Hans Tavsen, der kaldes: øfverste Predikant i Kiøbenhaffn oc Fænnikedrægere for thet gandske Lutherie her udi Danmarks riige.

I Randers var man efter Borgemesteren Niels Hammers Tilskyndelse i Færd med at nedlægge Messen. P. Eliesen skrev da sin Undervisning paa det hemmelige Stykke i Messen, som kaldes Canon, trykt i Aarhus hos Povel Ræff, 1531. 4.[1]) Det var, som han selv siger, især taget af Blancicampianus (hvis latinske Sermoner om Messen udkom i Mainz, 1527). Derhos var der et skarpt Brev til: Alle kristne Mænd og Kvinder, som bygge og bo i Randers, med heftige Angreb paa Borgemesteren og Undskyldning for, at han endnu ikke var kommen did, for at handle med dem om Messen. Herpaa svarede Randers By med at lade Rakkeren nagle hans Bog fast til Kagen. Messen afskaffedes, og næppe kom han dèr, for at disputere med dem om den.

Da de katholske Biskopper havde formaaet Dr. Stagefyr til at forfatte en Gjendrivelse af de Evangeliskes Apologi, saa omstøbte han dernæst 1531 dette Skrift paa Dansk, trykt 1533.[2]) Heri taler han ogsaa om en "Vnderschede eller forklaring paa theris christne trois bekendelse," som Prælaterne med det snareste vilde lade udgaa. Deraf blev der dog næppe noget; og i alt Fald maatte disse Bøgers Virksomhed sløves, da Kong Kristian den anden landede i Norge, og nu erklærede sig for Katholicismen. Ved denne Tid vendte Povel Eliesen sine „sidste advarende" Ord til Rigsraad og Adel 1532 i et Skrift, kaldet En kort og kristelig Formaning, der imidlertid ikke er bleven trykt, maaske heller ikke offenliggjort;[3]) "et lynende Fejdeskrift," hvoraf kun en Afskrift er til fra det syttende Aarhundrede (paa Kongens Bibl. Thottske Saml. Nr. 327. 4.). Afskriften kalder det: Diabolica prorsus Adhortatio Pauli Heliæ

---

[1]) Titelen i Exemplaret paa Kongens Bibl. er: EEn kortt oc Christelig vnder wiisning paa thet hemelige støcke ij messen som kaldis Canon, mett eett føge breff till Borgemestere oc Raadt ij Randers. Aff Broder Paulo Helie Carmelita. — Trycht ij Aarhwss. hoess Her. P. R. Aar. effter Christi mandoms fødtzill. M. D. xxxi. Then xxviij dag ij Junij Manett. 4. (Uddrag hos Olivarius S. 124. 125.)

[2]) Menige Danmarkis Rigis Biscoppers och Prælaters christelige oc retsindige Geenswar. till the Lwtherianske artickle. — (Trykt i Aarhus). Per d. P. R. (Povel Ræff) M. D. xxxiij. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Se om dette Skrift Engelstoft, De confutatione latina, quæ Apologiæ concionatorum evangelicorum opposita est. Program 1847.

[3]) En kort och Christelig formaning medt en føge undervisning om then Lutherske Handels vrange och wretsindige willkaar, hastelig forrammet aff Broder Paulo Heliæ (etc.) 1532.

cognomento Vendekaabe contra Lutheranos; og Afskriveren har hist og her tilföjet en Randglose, saasom: o mendacium papisticum et diabolicum, O dit Asen!

Følgende Uddrag deraf vil tjene til ydermere at oplyse Forfatterens Tankegang og Udtryksmaade.

Efter at have anført flere Lutherske Lærdomme, der udi deres første Anseende have et skjönt og sødt Behag, vedbliver han:

Desse oc andre fleere støcke lærdom theris lige ere som sagt er udi første anseende en sønderlige schiönt oc søt behaff. Men tha schall ther nöye sees till at slige schencke kar, med honning oc sucker saa flittelig besmurde haffuer icke udi seg et betacht men dog forgiftigt eder.

Saa eenfoldige schulle i fordii wære som duffuer at i icke arge eller schade noger mand, men i schulle oc disligest were wise som orme at Sathanas som er klog aff tusende konster schall eder icke bedrage, ey heller forbiistre eders sind, fra then retsindighed som er i Christo Jesu.

Besinder fordii nogre støcker aff then gandsche Luthershandel ther ere oc wærit haffue et gott behaff hos alle retsindige Christen folch, geistlige oc werslige, oc ther haffue met seg bode schrift oc schiell, oc wore udaff hans første udsprøng, then tid hand siuntis icke at søge andet, end then menige Christen kirckis forbedring oc reformatz udi noger misbrug oc mishandell huor mett gerige forstandere haffuer forbiistret oc forstyrret then eenfoldige gudelighed oc retsindige simpelhedt Som behørlig waar een sand Christen dom, oc paa then tid schreff oc talede hand emodt synd oc udygdt emod mishandell oc misbrug, oc emod wrang gudelighed oc ugudelig wranghed. Saa lenge Luther oc hans tillhengere thette giorde, tha haffde Luthers Handel et gott behaff aff mange lerde oc drabelige mend ther aff slige orsager forhaabede en stoer forbedring paa mang støcker, som lenge haffde standet y klage hos retsindige Christen folck, befandtz udi Lerdom oc Leffnet bode hoss the geistlige oc the werslige Men siden hand begynte at føre udi tuill oc trette all then lærdom som wærit haffuer i then Hellige Kircke, medt sæt, schick, bud ceremonier, seedwaaner oc anden Christendoms handell, som haffuer wæret uknurret blant Christendommen, somme i femtenhundert aar, somme i tolff hundert aar, somme i tretten oc fiortenhundert aar, Ligerwiis at som i saa lang tid haffde huercken weret sandhed, salighed eller hellighed udi then hellige kircke, dog att sandhed, salighed oc hellighed vaar aldrig meer större siden werden begyntis end udi the fire eller fem hundrede aar næst effter Christendoms første begyndelse.

Siden hand fremdeelis begynte at kalde Christendoms forstandere Paffuer y Rom then store Antichrist, Bisper oc andre Prelater tiffue oc forrædere oc siele mørdere, oc Christne furster naadige bødele, oc haffuer medt slige forachtelige ord kommet all øffrighed udi fald oc misacht, mod all schrifft oc schiell oc thermed forstørret fra magt oc befalning all hørsommelighed, agt oc ære.

Oc siden hand begynte at aflegge gode gierninger, att forschiude sacrament, at spotte helgen og iertegn, helgens anrob, hæder oc ære, at reppe gamle fordömde Ketterij, at forsage gammel oc christen underscheede paa schrifft oc christelige Lerdomme, oc medt faa ord at giffue schiøling offuer kircker Closter oc andre hellige stæder at giöre Herrer oc furster wise huor the ere icke plictige, at holde theris Christelige sorne eder, beseglede breff, handfestning oc recess, som the giort haffue theris tro undersotte.

Oc siden hand oc hans tillhengere begynte at trenge oc nøde folck till besvering oc forbund mod en christen friihed, mod Herrer oc Furster, Borgemester oc raad oc anden werslich magt udi synd oc udygdt, oc møghen uchristelig Handell, oc thermet gich fra schrifft och schiell rettelige bruget, tha gaff hand tillkende, at een anden end Gudtz aand regerede hannom, ther nu icke lenger stundede effter Christendoms forbædring imod synd oc misbrug, men efter thet Beemissche oc Rytsche mytterii, oc oprør oc at opdrage mod Gud, oc alt thet, som Gudt tilhør, then mahometische handell, ther os kand giöre Tyrcker oc mammelucher men aldrig Christet folck.

Saa well som mange drabelig mend behaffuede Luthers første anslag, saa ilde haffue the thet andet behaffuett, som en part er nu summelig berørt, oc kunde fordi nu besinde at hans mening fra begyndelsen vaar baade wrang oc schrömptelig, huordan theris mening pleyer at wære ther icke wele forøde synd oc syndig handell, men ther wille oprette riige, magt oc rett, weldigt tyrrannii, udygdt, selffwold oc schalched, till beschyttning oc beschermelse.

Huor i vele fordi wære biistandige oc trøstige i thenne ny handell, tha wære bestandige oc trøstige i the støcke lærdom som kunne forbedre synd oc syndige willkaar oc formeere dygt oc dygdige willkaar, oc icke udi then handell som kand for derffue folck, edre christelige brødre, eller forstørre hellighedt, gudelighed oc retsindighed, Christendoms encke oc synderlig bistand.

Icke fordi Luther er then første som haffuer besindet en Christen reformatz till sydetz forbedring, naar samme reformatz

er en gammel øsche oc begæring hos mange lerde oc hellige mend, ther Luther oc sielff tillstaar, men fordy thet haffuer bestand aff schrifft og schiel, oc er en christelig handel, oc bör fordi at haffue trøst oc tillgang aff huer Christen mand, ther will lade seg regere aff Gudtz ord oc et christelig schiell.

Saa lang haffuer ieg wæret Luthers oc icke lenger, saa møghet will ieg oc bliffue then stund ieg leffuer oc aldrig meer, huor till ieg raader oc alle, fordi thett er icke at wære Luthers, men en sand christen mand. —

Blandt hans øvrige Yttringer ere der flere, som endnu i en eller anden Henseende kunne have Interesse. F. Ex.

Er thet oc saa at disse ny predickantere intet andet tillstæde eller samtycke, holde eller bruge, end thet som schicket waar aff the hellige Apostele, huorfore scheer thet tha aff theris befaling at bode qvinner oc mend siunge tillhobe i theris kircker oc forsambling, effterdi S. Paulus oc en Apostel biuder oc befaler at qvinner schulle icke tale udi kirckelig forsamling, end sige qvede eller siunge?

Eller med huad schrifft kunde the bevise at nogen Apostell lod sig qvede till predickestolen eller fra, som samme predickanter nu lader høre? Eller sige seg om the kunde, huilcken Apostell thet haffuer schicket, at hellige psalmer udlagde paa riim med megen vrang tillegge, at et rimeligt fatzun schall icke wære forspiltt, schulle siungis som en spring wiise udi nogre Kircker? oc serdelis udi saa forgifftig en schalcke mening, at thet som er scheed meer end femten hundrede aar siden all werden till salighedt, qvælis under slig tancke, at thet schall nu være scheed i wor tid, fordi mange qvede disse ny Wiser med saadan mening at Christi Kundschaff schal icke haffue wærit udi then hellige Kircke förend Morthen Luther haffuer thet giort oc forschreffuet fra Wittenberg offuer then gandsche Christendom. —

Jeg troer the siunge neppelig aff hiertet alle som qvede oc siunge y then Lutherske Kircke, ther mange aff theris eget besoren seelschaff allerede besinde, oc kiendis fordi saare wed then ny qvedschaff som the haffue i theris tempel, naar the formercke therudaff rob oc schraal wære forøget, men ingen gudelighedt wære formerit.

Endelig faa vi tage en Prøve paa hvad der især har forarget Afskriveren:

Men at the Luthersche predickantere predicke oc sige, at huercken ere gode gierninger duelige till salighed, ey heller onde schadelig till fordömmelse, at mennischen haffuer ingen frihed till ont eller got, at legoms tuang till en syndig trengsell er et sandt geckerii, oc till Gud en stor misloffue, at then

hellige messe er et fordömmelig affgudii oc at samme messe haffuer icke andet end viin oc brød, ther som hun troes at haffue Jesu Christi sande legome oc blod, Att iett oc løffte forpligter inghen mand lengher end hannum løster [herved og det følgende i Margen: o mendacium papisticum et diabolicum contra orthodoxos], oc fordi sige the at een ung qvinne, ther haffuer en gammel mand icke synder om hun hollder till med en anden mand hemelige. Att hellgen som ere affgangne ere icke udi himmerige, oc at samme helgen hos Gud intet formaa os till gode, at vi maa en tid, anden oc tredie tid bede for affgangne Christne siele, thermed at fornöye vor Consciensze dog thet giordis intet behoff [hertil i Margen: Vanitas papistica et superstitio diabolica]. —

Then samme Gud, som straffer all Versens synder med tyrrannii, velde oc magt, besuaring oc trengsell, hand straffer oc vor onde forschylling med vanvittige oc uduelige prester [hertil i Margen: O dit Asen törst du kalde den ævige Gud en tyran], oc fordi naar vi see onde Furster, uchristelige herschaff, umilde fogeder, girrige Bisper, vanvittige prester, oc andre ugudelige oc uduelige Klercke, tha see vi vore egne synders børlige straff.

Med indtrængende Ord minder han om Enighed og Fred:

Wi haffue saa mange Villkaar ther os schulde drage til Kierlighed oc fred oc forstørre all Had oc ufred, Vi haffue en Gud oc Herre, oc en Frelsere oc igienløsere Jesum Christum gudtz Søn, een menig Christen kircke, eett Dob, en tro oc Lærdom, oc kand thet icke røre os, tha ere vi dansche mend besynderleg saa got som en natur, et blod, oc udaff et tungemaal, naar saa mange enighedtz Villkaar kunne os icke stille till fred oc Kierlighed tha maa vi besinde at enten er Gudtz vrede for stor eller dieffuels fristelse saare sterck.

Men han vender strax igjen tilbage til Advarsel mod de Evangeliske:

Thi raader ieg alle at haffue thette udi sinde, bliffue fastelig hos then menige Christne Kirche, thet er udi Jesu Christi Kroppis enighed, oc at i huercken Vige till then Höyre eller Venstre side, men at i Vislige Vocte eder for dennom som haffue en smigrende oc en forgifftig tale, ther kryber som en Krefft. The bære os under øghen præsters onde leffnet, the schriffue saare höygt Paffuens tyrrannii, the saare forhæffue Clostermendtz schrömpt oc trange lærdom, oc under dess loffue the os een aandelig frihed, huor med the ville os locke ligerviis som met lechert affn (det er Agn, Mading), men vi schulle os dog vogte, at under samme affn findis icke en iernkrog ther kand vorde vor død oc faa snart en ævig forderffue (etc.).

I Slutningen siger han:

Huad rett thet menige Klerckerii haffuer till godtz, rente, oc eyedom, haffuer ieg wiidelig noch beschreffuet udi en anden bog mod then Malmøsche reformatz, huor med ieg lader fordi nu betemme.

Ved Frederik den førstes Død 1533 fik Alting et andet Udseende. Biskopperne fik Magten. Paa Herredagen efter Kongens Død satte Ove Bilde Recessen af 3. Juli 1533 igjennem; den evangeliske Frihed ophævedes, og de evangeliske Præster forfulgtes. Engelstoft antager, at det ogsaa var nu (ikke 1532), at Prælaternes Gjensvar blev trykt, men, som det synes, ikke udgivet af Povel Eliesen, og med en Efterskrift af en anden Mand. Der oprettedes Gymnasier og Skoler i katholsk Retning ved Domkirkerne; P. Eliesen var 1534 Lektor i Theologien i Roeskilde, hvor der indrettedes et Bogtrykkeri. Man kunde tænke, at han nu vilde benytte Tidens Gunst til stormende Skrifter; det modsatte var Tilfældet. Thi her udgav han sin Oversættelse af Erasmus fra Rotterdam's En kristen Fyrstes Undervisning, Roeskilde i August 1534.[1]) Og ligeledes et andet Skrift af samme Erasmus, men med Anvendelse paa Danmark: Undervisning til en kristelig Forening og Forligelse, Roeskilde 1534.[2]) Dagen för Trykningen fuldendtes (den 28. Oktober) havde han maattet udstæde det Brev, hvorved Kapitlet i Roeskilde maatte sende Kirkens Guld og Sølv til Grev Kristoffer af Oldenborg. Dette hans sidste Skrift er, som Engelstoft bemærker, forsonende og mæglende. Dog vedbliver han at bekjende, at han ikke er Luther's. Det er heller intet Under, om den Krig og Tvedragt, der saa tit havde fortörnet ham, og i Grevens Fejde viste sig i sin rædsomste Skikkelse, havde böjet hans Sind. Kristian den tredies Valg og de paa-

---

[1]) Een Christelig oc nyttelig bog om kongers, Fursters, riigis landtz oc stæders regemente digthet aff then høglerde Mand Erasmo Rotherodamo, och kaldett een Christen Furstis wnderwiisning oc lære. Roschildie M D xxiiij — Først dictett paa Latine aff Doctore Erasmo Rotterodamo, oc siden wdsett paa Dantsche aff broder Paulo Helie (etc.). Under Fortalen: Roschildie in profesto beati Laurentii martyris Anno domini M. D. XXXiiij. — (Tryckt wdi Roschilde wed Hans Barth (etc.). (To Exemplarer paa Kongens Bibl. Ogsaa i Universitetsbibl.).

[2]) Een kort vnderwiisning til een christelig foreening och forligilse emod huess wchristelige twyst oc twedrackt, som nw haffuer i wor tiid skiørdet then menige christen Kirckes eendrechtige samfund Christendommen til eet stort affbreck. — Trykt i Roschilde aff Hans Barth then xxix dag i Octobris maanedt anno domini MDxxxiv. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

følgende Begivenheder maatte endelig lade ham indse, at al Modstand nu var forgjæves. Ogsaa Ove Bilde, hans eneste Medkjæmpe, nedlagde sine Vaaben, eller skiftede Tro, som det hedder. Det samme fortæller H. P. Resen, men først hundrede Aar efter (i Lutherus triumphans) om P. Eliesen, at han nemlig i Roeskilde eller andensteds levede som evangelisk Præst. Det have mange sagt efter, og Engelstoft finder det ikke usandsynligt;[1]) men alle oprindelige Oplysninger fattes.[2]) Fra nu af véd man intet om hans Skjæbne og Virksomhed; ethvert Spor forsvinder. Efter Olivarius levede han som Kannik i Roeskilde; det er troligt, at han som uskadelig kunde faa Lov til at blive dèr med de andre Kanniker. Naar og hvor han døde, vides ikke.[3])

Povel Eliesen anses ogsaa for Forfatter til Chronicon Skibyense, saa kaldet, fordi Haandskriftet blev fundet i Muren bag Alteret i Skiby Kirke i Horns Herred 1650. At han er Forfatter dertil, har allerede Langebek formodet, da Yttringerne deri ligne hans Skrivemaade, og Forfatteren viser sig som en bitter Fjende af Lutheranismen. Engelstoft anser det for utvivlsomt. Der findes nemlig i Krönniken samme Yttringer som i P. Eliesens Breve, saa at han anfører sig selv.[4]) Saa meget större Lys derved vindes om P. Eliesens Dannelse, Tænkemaade

---

[1]) Reform. et Cathol. S. 163. Om Ove Bildes Trosforandring se Ny D. Mag. 1, 240.

[2]) Den liden Catechismi Prøve og Forsmag, som foran er omtalt, og som han skal have skrevet, da han var omvendt, siges at være udkommen 1571; han maatte da have opnaaet en meget höj Alder. Men den findes nu kun bag Resens Overs. af Luthers Aabenbare Skriftemaal, Kbh. 1631. Dèr har den til Overskrift: D. M. L. Lidle Catechismi Forsmag i Danmark. Som det siunis, ved Paul: Heliæ, der hand vaar nu omvend til dend sande Lærdom, Se Mynster Om Udgaverne af Luthers lille Katek. 2 Udg. S. 52. Da det sidste ikke kan have staaet paa den oprindelige Udgave, saa ser det jo ogsaa ud som en løs Formodning af Resen. Jfr. Kalkars Efterretn. om Odense Bys Bibl. S. 8.

[3]) Se om Povel Eliesen: Olivarius De vita et scriptis Pauli Eliæ, 1741. Sommelii Lexicon eruditorum Scanensium, 2, 233. Westphalen De fatis rei diplomaticæ Cimbricæ i Dreieri Monumenta anecdota S. 51. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 487. Münters Reformationshist. 1, 267. 2, 27. 284. 291. Werlauffs Program S. 23. 61. Brevene hos Olivarius og i Dän. Bibl. 1, 36. 43. Men især Engelstoft, Paulus Eliæ, biografisk-historisk Skildring, i Nyt hist. Tidsskr. 2. B. S. 14. 51. 57. 62. 90. 93 og 549. 131. 427. 439. 450. 462. 470. 472. 476. 477. 483. 502. 506. 513. 517. 544 og om hans Skrifter især S. 98. 70. 79. 81. 100. 104. 118. 123. 131. 136. 140. 142.

[4]) Paafaldende er det visst nok, at der om Didrik Slaghæks Straf findes i Chron. Skibyense (S. 570) næsten de samme Ord som i ett af P. Eliesens Breve (hos Olivarius S. 163.): Quo supplicio

og Karakter, saa oplyser dog heller ikke denne Krönnike os om hans følgende Skjæbne. Ogsaa den ender, afbrydende midt i en Sætning, med Aaret 1534; Fortsættelsen, der er af en anden, luthersk sindet, Mand, gaar til 1555. Den egenlige Krönnike, der paa nogen Maade, tildels eller hel og holden, kan tilhøre P. Eliesen, er det mærkeligste og mest ejendommelige historiske Skrift fra denne Tid, om end ensidigt, dog vidnende om en frisindet og retsindig Forfatter. [1])

Endelig haves der en Formodning om, at en haandskreven Psalmesamling fra 1520—1530 (Gl. Kongel. Samling Nr. 1551. 4.) hidrører fra Povel Eliesen. [2])

Hans Tavsen, Johannes Tausanus (f. 1494, Skrifter 1528 —1552, † 1561) var født af Bønderfolk i Birkende, Annex til Marslev, i Fyn. Faderen Tage var Smed. [3]) Efterretningerne om hans Ungdom ere ikke ret klare. Han gik i Odense Skole, hvor han som andre fattige Peblinge maatte synge for Döre; men han synes ogsaa at have gaaet i Slagelse Skole, og derfra var Overgangen let til Johanniterklosteret Andvordskov, i hvilket han 1515 var Munk. Men allerede 1516 i November blev han indskreven som Student ved Universitetet i Rostock, hvor han 1517 blev Baccalaureus og 1519 Magister. Det følgende Aar holdt han her Forelæsninger over Aristoteles. I Oktober 1521 blev han Læsemester i Theologien ved Kjøbenhavns Universitet. [4])

---

utinam omnes pereant (quo supplicio sunt digni omnes), qui principum animos, non nisi optimis rationibus imbuendos, corrumpunt atque pessimis consiliis labefactant (qui animos principum falsis opinionibus contaminant atque corrumpunt). Men mere bevisende er det strax derpaa følgende Sted, hvor han anfører Beskyldningerne mod Kristian den anden (S. 570—571), hvilke han med samme Ord omtaler i ett af sine Breve (hos Olivarius S. 171—172), hvor han udtrykkelig anfører hvad han blot har oversat og hvad han selv har tilföjet. — Afgjörende er dog heller ikke det. Se i øvrigt Langebeks Indledning i Script. 2, 554. Engelstoft, Paulus Eliæ S. 527. 540. 543. og Reform. et Cathol. S. 24.

[1]) Ogsaa enkelte tilfældige Yttringer ere ret mærkelige. F. Ex. S. 591 om Frederik den første: Habebat regiam suam in Arce Gotterop Ducatus Slesvicensis, nunc violenta occupatione Holsatiæ subjecti, cum sit revera vetustissimum Danie feudum. S. 597: ob innatam Danorum tarditatem, quorum iccirco tarda sunt semper consilia, et tunc maxime, quando res ardua maturitatem flagitat.

[2]) Brandt og Helweg, Bidrag til en dansk Psalmehist. i Dansk Psalmedigtning, 2. D. S. III.

[3]) Sagnet om Tage, hans Fader, at han smedede Jern af Törvejord (Myrejern), hvorfor Bønderne, der troede, at det gik til med Fandens Kunster, sloge ham ihjel, se: Vedel Simonsen, Odense Bys Hist. 3, 73.

[4]) Mense Octobri inscriptus est in matriculam academiæ ad

Efter at have faaet et Rejsestipendium fra sit Kloster, drog han udenlands; men det blev ham, som det hedder, forbudet at besøge Wittenberg. Han kunde imidlertid ikke modstaa. Efter at have besøgt Köln, hvor han ikke blev længe, drog han til Wittenberg, hvor han blev indskreven blandt de studerende den 16de Maj 1523.[1]) I noget over ett Aar hørte han Luther og Melanchthon, men blev uformodet (prius sua opinione) kaldet hjem. Det er en noksom bekjendt Fortælling, hvorledes han strax efter sin Hjemkomst, for den Prædiken han holdt Skjærtorsdag eller Langfredag (den 24. eller 25. Marts) 1524, af Prioren i Andvordskov, Eskild Thomsen, blev kastet i Fængsel;[2]) og hvorledes Prioren, der ikke kunde faa Bugt med ham, sendte ham over til Johanniterklosteret i Viborg, hvis Forstander, Peder Jensen, der stod under Prioren i Andvordskov, ved Trusler, Løfter eller Magt skulde faa ham fra sin Vildfarelse. Men Hans Tavsen prædikede ogsaa dèr, selv igjennem Lydhullerne af Fængslet; og et Par Tilhængere, han havde vundet, bare hans Ord rundt om i Byen.[3]) Borgerne toge ham i Beskyttelse. Kong Frederik den første gjorde ham endelig til sin Kapellan, og gav ham ved et Kongebrev, udstædt i Oktober 1526, Tilladelse til at forkynde Ordet i Viborg. Han benyttede da Johanniternes Kirke,[4]) St. Hanses, til Aftensang; men da den ikke kunde rumme Tilhørerne, søgte Borgerne om Kongens Tilladelse

---

theologicæ facultatis professionem, siger H. P. Resen i sin Lutherus triumphans, og Hvitfeld siger: Aar 1521 mense Octobri profiteret han publice til Kjøbenhavn Theologiam.

[1]) I Matriklen kaldes han: Johannes Taussen ex Dacia, Roschildensis dioeceseos.

[2]) Der er en saa god Sammenhæng i denne Fortælling, at det er en utilstrækkelig Grund til at forkaste den, at den strider mod Tidsregningen: nemlig at Hans Tavsen, naar han over ett Aar havde været i Wittenberg, til den Tid ikke kunde være kommen hjem. Den smaalige Vejen af Tiden har kun lidet at sige, naar nöjagtige Angivelser alligevel fattes. Der er ingen som véd, naar han kom til Wittenberg, hvor han maatte opholde sig hemmelig, og han kan gjerne have været dèr, förend han lod sig indskrive blandt de studerende; han kan altsaa gjerne have hørt Luther noget over ett Aar. Jfr. Dän. Bibl. 1, 3—4.

[3]) Disse hans første Tilhængere vare en Graabroder Rasmus og en Korsbroder Thøger, der siden blev den første evangeliske Præst til Graabrødre Kirke i Viborg.

[4]) Han holdt sin første Prædiken efter Hist. eject. Monach. i Benhuset, efter Erichsen (Viborg Bys Beskr. S. 10) paa en Ligsten ved Vaabenhuset, hvilket Knudsen forkaster (Kirkehist. Saml. 1, 375.). Se om denne Ligsten ogsaa Molbechs Optegnelser paa en Udflugt i Jylland i Nord. Tidsskr. 3, 138. 603. Det fortælles ellers om Broder Thøger. Dän. Bibl. 1, 6.

til at ophæve de katholske Kirker, hvorpaa de fortrængte Minoriterne fra deres. Alle Helgens Dag 1527 holdt Hans Tavsen to Prædikener, og lod sine Tilhængere synge tre danske Psalmer.[1]) Da Rigsdagen i Odense 1527 havde sikkret de Evangeliskes Frihed, vandt Hans Tavsen, understøttet af Sadolin og Skjønning, bestandig flere Tilhængere. Biskoppen Jörgen Friis vilde bruge Magten imod ham; men Borgerne kom bevæbnede til Kirke, og spændte Jernkjæder over de nærmeste Gader, for at spærre dem for Biskoppens Ryttere. Fra denne Tid ere ogsaa Hans Tavsens første Skrifter: En christelig fadzon at christne Börn med, Viborg 1528 (anføres hos Rön, men er næppe mere til), og Et ynkeligt Klagemaal, Viborg 1528. 4.[2])

Da Biskoppen i Fyn, Jens Andersen Beldenak, havde sendt Borgerne i Viborg og Aalborg en Advarsel imod den evangeliske Lære, udgav Hans Tavsen et Svar derpaa, trykt i Viborg 1529. 4., hvori han Stykke for Stykke gjennemgaar Biskoppens Brev, og som giver et tydeligt Billede af hans tidligere Skrivemaade.[3])

Det begynder saaledes:

Wii Jenss Anderss mz gudz naadhæ biscop wdi Othense.

Aha her Jens Anderss, hwor thz skal bliffwæ ether hardt

---

[1]) Et tres odas suæ factionis ab auditoribus suis declamari fecit. Den ældste Psalmebog fra 1533 meddeler to, med det Tillæg: af den Aftensang, som sjunges i Jylland. Det er derfor rimeligt, at vi dèr have to af dem. Heller ikke er det usandsynsynligt, at de ere digtede af Hans Tavsen selv. De findes i Brandts Psalmed. Nr. 41 og 42.

[2]) HEr haffue wij bodhae edt ønckelight Klawaemooll Och edt wenlight tilbudh, huorledes then herre Jesus Christus beclawer, ath wij eræ saa faldhnæ hannum fraa, Och haffue kast then helig Christelighæ troo Ath wij inthet haffue beholdhet ther aff wdhen naffnet. Och huorledes hand naadheligh tilbydher oss gudz naadhæ oc wenskaff ighien formedelss sidt helige Euangelium. M. L. Wdhsadt aff Hans Tawssen i Wiborg. — Slutning: Giiffuet aff then øffuerste hymmeriigss thronæ paa myn fadhers höygre hoend, Aar effther myn menneskelig fødzell MDxxviij. — Prendthet i Wiborg aff megh Hans Wyngarthener. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

[3]) Edt kort autswor till bispens sendhæbreff aff Othense huilcketh hand tilskreeff the borgheræ i Wiborg och Olborg raadhendess thennum ath bliffwæ wbeworedhæ meth thenne Euangelische lerdom, som gudh haffwer nu aff sin besønderligh naadhæ seend oss, aff Hans Tawssen predickeræ i Wiborg. — Schreffweth i Wiborg første søndagh i Aduent Aar effther Christi mennæskeligh fødzell MDxxviij. — Prendthet i Wiborg aff megh Hans Wingarthener. Fridagh effther kiørmøss Anno domini MDxxix. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

ath bestaa, at i eræ en bisp aff gudz naadhæ, A ney (thess werr) icke aff gudz naadhæ, men aff gudz stoeræ fortörnelsæ wøndehestæ och besønderlich wredhæ, for wor wtacknemheedh och mangfuldighæ sønderss skyld haffwer gudh berøbeth oss woræ redthæ sielæsyrgheræ (etc.). — For at vise, at han ikke er nogen forløben Munk, men forvist og fordreven, omtaler han sit Ophold i Andvordskov Kloster (Bladet Biiij). Ildebrande i Viborg for ett Aar siden og for 27 Aar siden omtales (Bladet Cii).

Fra Viborg blev Hans Tavsen kaldet af Kongen til Kjøbenhavn; för sin Bortrejse foretog han den første Præsteordination. Han forlod Viborg i Vaaren 1529, og prædikede (efter Hvitfeld) paa Gjennemrejsen i Odense for Biskoppen Knud Gyldenstjerne, som han ogsaa i en Samtale søgte at omvende. Kongen ansatte ham af egen Myndighed som Præst til Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn, hvor han nu, som Povel Eliesen og den Skibyske Krönnike kalde ham, blev Fænnikedrager for det ganske Lutheri her i Danmarks Rige (omnium Lutheranorum in Dacia antesignanus). Om Høsten indførte han dansk Sang og Messe i sin Kirke („Davids Psalmer og anden gejstlig Sang paa Danske at sjunges," siger Hvitfeld). Paa Herredagen 1530 stod han i Spidsen for de Lutherske, og indgav med dem Den kristelige Trosbekjendelse eller de 43 Artikle (indførte hos Hvitfeld under Aar 1530) saavel som Svaret paa de Katholskes 27 Artikle (ligeledes hos Hvitfeld).

Da Povel Eliesen 1531 havde udgivet sin Bog om Messen, gav H. Tavsen sig i Bogkamp med ham. Af hans Svar er dog kun den sidste Halvdel trykt, Malmø 1531. 4.[1])

Til denne Tid hører ogsaa hans egenhændige Haandskrift som findes i Karen Brahes Bibliothek, nemlig: Luthers Svar

---

[1]) Suor til then falske oc vchristelige vnderuiisning som lector Powell screff til Raadet y Københaffn Om then papistiske Messe. Hanss Thausön. — Screffuet midsommerss dag Aar zc. MDXXXI. Tryckt y Mallmø wedt Oluff Wlrickssen anden dagen effter Sancte Pederss och Sancte Pouelss aposteierss dag Gudtz aar tusinde. femhundrede tyuffue oc paa thet elløffte. Bogen kalder sig: Then anden deell. Og en Bemærkning til Læseren siger, at han lige ett halvt Aar siden har svaret paa den Bog, som Lector Povel nu nyligen har ladet udgaa om Messen; men at samme Svar ikke er udkommet af Prenteriet, der have været adskillige Forhindringer til, og efterdi Tiden nu er kort, lader han alene udgaa den anden Part af sin Bog, som lyder besynderlig paa Messen, og forholder den første Part, indtil Prenteren haver bedre Tid, saa vil han ogsaa lade den med det første udgaa. (To Exemplarer paa Kongens Bibl. Den sidste Halvdel af det ene er nyt Optryk. Samt paa Universitetsbibl.) Hele dette Skrift burde udgives paa ny.

paa det kejserlige Mandat, som nu udgik, nu i dette Aar, efter den almindelige Herredag i Augsborg i det Aar tilforn, 1530. Med en ydmyg tro Formaning til Kong Frederik. (Denne Formaning er trykt med Facsimile i Stemmer fra Reformationstiden S. xxxiii, jfr. Engelstoft, Reform. et Catholici S. 15.)

Efter Frederik den førstes Død blev Hans Tavsen som den, der nidkjærest og djærvest havde virket for Reformationen, især udsat for Prælaternes Forfølgelse. Han blev tiltalt og domfældt for en Skandbog, som det hed, han nogle Aar forleden udskrev og lod prente, hvori han kaldte Prælaterne Tyranner, Bedragere, haardnakkede og forbandede Knubbe, som ingen Mand enten med Ord eller Gjerninger nyttige vare; for haanlige og hovmodige Ord imod Biskop Joakim Rönnov o. desl. Han blev forvist fra Sælland, og maatte hverken prædike ellar lade prente uden Biskoppernes Samtykke. (Dommen hos Hvitfeld, 1533.) Det var under denne Forhandling paa Raadhuset, at Borgerne bevæbnede havde samlet sig udenfor, og at Hans Tavsen, for at beskjærme Biskop J. Rönnov imod deres Forbittrelse, fulgte bag efter ham til hans Bispegaard. Forvisningen varede imidlertid ikke længe, kun en fjorten Dages Tid. Hr. Mogens Gjøe gjorde Biskop J. Rönnov Forestillinger; hans smukke Datter, Sofie, med hvem han, för han blev Biskop, skal have været trolovet, forenede sine Bönner med Faderens, og Kjøbenhavns Borgere vilde have sin Præst igjen. Hans Tavsen kom da tilbage til sin Kirke, imod en Revers, at han vilde afholde sig fra alle Skjændsord og være Biskoppen hørig. (Reversen udstædt paa Bistrup Søndagen efter Frue Dag assumptionis 1533, tilligemed Hr. Mogens Gjøes Forsikkring, hos Hvitfeld.) Paa denne skjæbnerige Tid skrev Hans Tavsen sit allegoriske Digt: L ö g n o g S a n d h e d (trykt i Dän. Bibl. 1, 29. Sandvigs Levninger af Middelalderens Digtek. 1, 110. Brandts Psalmed. Nr. 40.)

Da dette Digt udtrykker hans daværende Stemning, en saare naturlig Forstemthed, der dog er forenet med et lyst og levende Haab, maa et Par Strofer deraf tjene til Bevis derfor:

Fordum var Sandhed mægtig og bold,
    afholden i alle Maade;
over al Verden havde hun Vold,
    og ingen Mand gjorde hender Skade.
Men nu er Lögen vorden hender vred,
    han maa hender hverken høre eller se;
han vil hender plat fordrive.

Men Sandhed faar atter Magt:

Sandhed fortrykkes til en Tid,
det kan hver Mand vel mærke;
og Djævelen gjör dertil stor Flid,
at han kan Lögen bestærke.
Men kommer Sandhed til Ords igjen,
da raader jeg, Lögen, du bruger dine Ben,
Du vedst hvad det vil koste.

Ett af de vigtigste Sprogmindesmærker er Hans Tavsens Oversættelse af De fem Mosebøger, der (ligesom Luthers Oversættelse) udkom under Titel af Det gamle Testamente, Magdeborg 1535. 1536. 1537.[1])

Fortalen til dette Skrift slutter han saaledes:

Dy wore det wel bode nytteligt oc nødigt, att denne hellige schrifft formaledes paa alle wegge, schreffues wdi alle wraar, wdtydes paa alle tungemaall, att ongdomen motte betiden wennes wed att øffues der wdi. Saa haffuer ieg nw bewyst myn tiænste paa desse Moses bøger oc fordanskedt dennom effter myn formue. Kunde forstandige folk skiønet, att det saa kan wære lideligt, da will ieg gierne giöre ydermere hwad ieg kan, Ellers wil ieg her med haffue giffuet dennom orsage til att giöret bædre som bædre kunde.

I den udførlige Fortale forekommer:

Dy lad fare dyn egen tycke oc mening, oc holt aff denne schrifft, saa som aff den allerhöyeste oc ædelste helligdom, ia som aff den aller rigeste weldekiælde, huilken man aldrig til fulds kan wdgronde, att dw mot finde den Guddomelige wisdom, den Gud saa barnaffteligen oc enfoldeligen her setter fram, att han der med will vnderquelle all homod. Ja her skaltw finde de swøbeklude oc den krybbe der Christus ligger wdi, dyd som Engelen oc wiste hiwrderne hæden. Enfoldige oc ringe ere swøbekludene, men dyr er den skatt Christus som der wdi ligger.

Da denne Oversættelse er ett af vore vigtigste Sprogmindesmærker, meddeles nogle enkelte Sætninger deraf:

Af 1. Moseb. 1. Kap. Da sagde Gud, wandet skyde aff seg rørelige oc leffuende dyr, ocsaa flöyende fowle offuer iorden, vnder den himmelske huelffuing, Der skabte Gud store huolffiske,

---

[1]) Det Gamle Testamente, Med tro oc flijt fordanskedt aff M. Hans Taussen. Predicker udi Kiøbenhaffn. — Prented i Magdeborg wed Michel Lotther. Aar effter Guds byrd M. D. xxxv. (Exemplar paa Kongens Bibl., men hvis Titelblad fattes; af Oplaget 1536 er der derimod et fuldstændigt Exemplar. Af Oplaget 1537 ett Exemplar i Karen Brahes Bibl.)

oc alle honde leffuende oc rørelige dyr, som wandet skød aff seg, hwert effter syn art, oc alle honde fiegrede fowle, hwer effter syn art, oc det ansaa Gud for got, Saa welsignede Gud dennom oc sagde, øxler oc formerer eder, oc fylder wandene fulde wdi hawed, oc fowlene formere seg oppaa iorden, oc der med bleff wdaff afften oc morgen den femte dag.

6. Kap. MEn det begaff seg saa, der mennisken begynte att formere seg paa iorden, oc dennom affledis døter, da sowe Guds sönner effter menniskes døter, fordi de wore deylige, saa toge de seg hustruer aff alle de dennom løstede. Da sagde Herren, Icke skal myn aand saa tyd fraa tyd sendes paa mennisken, efterdi det er io idelt kiød, de mwe end nw haffue hundrede oc tiwe aars frest.

40. Kap. Da fortalde en ael skenck syn dröm for Joseph, oc sagde til hannom, Meg drömde att der stod een wynstock for meg, oc den hadde tree rebber, han wor saa hæden grødefuld, han woxte op oc brød wd, saa lenge att druerne wore bleffne mode der paa, Oc ieg hadde Pharaos begheræ wdi myn hand, saa tog ieg oc trychte dennom wdi begheret, oc fick saa Pharao begheret paa handen.

Da sagde Joseph til hannom, dette er wdtydningen der paa, De tree wynrebber ere desse tree dage, om tree dage mod læter Pharao dit howid op, oc setter deg ind igien y dit embede, att dw faar Pharao begheret paa syn hand, som dw pleyede att giöre, der dw worst hans skenck.

41. Kap. OC det begaff seg saa thw aar der effter, att Pharao fick een dröm, Hannom siuntes att han stod offuer een flod, oc wdaff samme flod stege ud siw nød, skøne til siune, oc vel fede paa kroppen, oc ginge oc fødde seg paa maen. Atter saa han andre siw nød stige op wdaff floden, effter desse her, de waare slemme til siune oc magre paa kroppen, oc de trodde op til desse andre nød paa flodbredden, oc de samme slemme oc magre nød aade de siw skøne fede nød op, Oc saa wognede Pharao.

Oc han soff til igien, oc drömde end een sinde, da saa han hwor der woxte siw ax paa een stilk, bode fulde oc skøne, oc see, effter desse woxte der andre siw axer op, bode tønde oc forbrende, oc de tønde axer slaage de siw fede oc fulde axer op, oc der med opwognede Pharao, see, da wor det icke wden een dröm. Men om morgenen bleff han dog bekomret wdi aanden, saa sende han wd, oc lod kalde sammen alle spaamend wdi Egipten, oc alle de wise der wore, oc dennom fortalte Pharao syn dröm, men der wor ingen aff dennom som kunde wdtyiæ hannomen (ɔ: hannom den).

Ved Valget af de ny Biskopper eller Superintendenter blev

Hans Tavsen, den ny Kirkes djærveste Stridsmand, forbigaaet.[1]) Raadet i Roeskilde ønskede ham til Byens tredie Præst, men han kunde ikke undværes i Kjøbenhavn, hvor han tillige brugtes til den hebraiske Lektion, saa at de i det höjeste kunde faa ham til Laans for en Tid til Prædiken og Lektion.[2]) Imidlertid blev han snart Lektor i Theologien i Roeskilde, og her var han visst nok indtil han kom til Ribe; hans Præstekald i Kjøbenhavn maa da have været bestyret af en anden. Han kaldes endnu paa Titelen af sin Postil 1539: Prædiker i Kjøbenhavn, medens Fortalen til Lidelseshistorien er skreven: Af Roeskilde den Søndag Judica 1538. Ved disse Skrifter og Oversættelsen af Menii Oeconomia Christiana,[3]) vedblev han at virke til Kirkens Fremme. Vinterdelen af Postillen udkom i Magdeborg 1539; som Tillæg til denne stakkede Postil, som han kalder den, udgav han Lidelseshistorien, Magdeborg 1539; endelig fulgte: Sommerdelen af Postillen, Magdeborg 1539.[4]) Postillens Formaal angiver han selv i Fortalen til Vinterpostillen med

---

[1]) Forholdet er ubekjendt. Sigter han hertil eller til sin svage Helbred, naar han i Vinterdelen af Postillen (fol. cxxxiv b.) yttrer, at han ikke længer vil tænke paa dette Liv, men haver Hu og Mundheld, ligesom han vil strax dø? Den egenlige Aarsag var dog uden Tvivl den, at han havde været Præst i Kjøbenhavn under Belejringen, og saaledes hørte til de overvundne. Se Ny kirkeh. Saml. 3 B. S. 21—23.

[2]) Saaledes skriver Bugenhagen til Kongen, Copenh. 1538, Innocentii: Der Radt hat geschriben an vnsern Radt hie zu Copenhagen vmb Magister Joannem Taussen (welchen wir auch in der hohen Scholen brauchen zur hebraischen lection vnd ist fleissig) das sie In zum dritten pharherren møgen haben, darvmb auch D. Petrus vnd E. M. heubtmann gebeten (etc. Gelehrt. Männ. Br. 1, 14.)

[3]) Justi Menii Oeconomia Christiana. Det er, En Christelige hwsholdning Hworledes hwer maa met Guds frycht, tage waare paa det hannem til hør, effter sith Kaldt. Vdsat aff Mester Hans Taussen, Predickere vdi Kiøbenhaffn. — Trycht til Rozstock aff Ludouich Dietz Anno MDxxxviij. Den er tilskreven Borgemestere og Raadmænd og menige Almue i Kjøbenhavn. (Exemplar paa Universitetsbibl.)

[4]) Winterdelen aff Postillen berid aff M. Hanss Tausen, Predickere ij Kiøbenhaffn. M. D. xxxix. — Tryct till Magdeborch hoss Hanss Walther M. D. xxxix. — Sommerdelen aff Postillen berid aff M. Hans Taussen, Predickere ij Kiøbenhaffn. M. D. xxxix. — Tryct til Magdeborch hoss Hanss Walther oc wel med store flytt corrigeret. M. D. xxxix. — Wor Herris Jesu Christi Hellige Passies oc pinsels hystori ord fra ord wddragen aff alle iiij Euangelister med en föye forklaring aff M. Hans Taussen. — Tryct till Magdeborch hoss Hanss Walther M. D. xxxix. Bogen er forsynet med ret gode Træsnit. Paa sidste Blad staar:

følgende mærkelige Ord: Jeg har med denne Postil ikke set höjt op og ikke tænkt at fornöje de vise Aander, men aleneste at ramme enfoldige Folks Tarv, og synderlig de Sognepræsters Gavn og Nytte, som en grov og enfoldig Undervisning have behov. — Thi jeg har i Sandhed fornummet og erfaret i disse tolv eller tretten Aar jeg har prædiket Evangelium, at mange have staaet i Stampe og ere i Lærdom blevne de samme de vare, ikke af nogen ond Villie eller Had til Ordet og den evangeliske Lærdom, men af en Vanvittighed, de fornam og følte i sig selv, at de ikke trøstede sig til at gjöre deres Tilhørere fyldest. Derfor bleve de som de vare, og gjennede deres Hjord til den Fælled, did som de selv vidste Vejen bedst, og bade dem tro som deres Forfædre, uagtet de ikke vidste, hvad dette havde været. Men herefter haaber jeg, at ingen med skjellig Grund skal undskylde sig. Er Villien god, da kan man her behjælpe sig, og begrunde heraf saa meget, at en Mand kan først lære sig selv en hel Uge, og siden om Søndagen lære sine Sognefolk.

Af Postillen selv kan her kun meddeles nogle korte Prøver:

Anden Juledag. HEr see wi hworledes Jesus nu sielff sandsager oc stadfester Engelens ord, att han wil wist were oss fød til en stor glæde, att han wil were oss det samme som en kyglingemoder er sine kyglinge. Men det er alt hanss störste kiære oc klage maal, att wy ere saa vbesindige oc saa forsømelige til wort eget gaffn, at wy wilde icke achte oc holde hannom derfor, Oc holde oss till hannom som kyglinge vnder hönen.

Derfor truer han oss, oc legger nydien hoss wedikasten, Oc siger oss hwad ont oss skal forstaa, om wy forsee oss herwdi. — —

Oc til större adworsel siger Jesus Ecce see, ieg wil nu sige eder det y skulle faa att see, om y ellers kunde see, det skal oc wel were werd att tencke paa. Oc at y skulle achtet des ydermere, oc giffuet dess större macht, da er det Guds wisdom som eder siger dette Luce xj. denn feyler icke, naar all menniskelige wissdom bliffuer til daarhed. Ja det er Guds sön, den ewige Faders ewige wisshed, der oss saadant tilsiger oc forkynder, at wy ey skulle ansee hannom for nogen skiden Prophete, der giæder till at sige, oc weed ey hvad, Han er den, wed huilken Gud haffuer saa wysligen skabt, berid oc beskicket alle ting saa pyntelig oc wel, han weed oc hwad igien staar (etc.).

Af Passien. S. Peders Fald. — Icke det alene, men see hwort synden fører hannom heden, wed en time effter første

---

Denne figur skulde stoet fore ij denne passies text wdi sin bequemme sted men hwn wor icke berid oc wdsnid paa den tid. (Exemplarer paa Kongens Bibl. og Universitetsbibl.)

hönsegal kome de atter paa hannom igien, oc tale hannom end hordeligre til, Ja wilde bewise hannom det offuer, att han er en wdaff det selskaff, helst fordi han lader seg kiende paa maalet att were en Galileesk mand, ocsaa tiyer hannom det Malci frende vnder öyne, att han saa hannom wdi hawen med Jesü. Ja nu skal ey aleneste Guds naffn wanæres, men Gud maa oc nu lade seg paa det höyeste freste, han forbander oc formaledider seg, og beder Gud bliffue seg ewindelig wred, oc dieflen tage seg, om han nogen tid haffuer kiend den menniske, den samme menniske der y tale om, siger han, Saa frycter han huercken Gud, eller redes for seg sielff att dieflen skal tage hannom effter sin egen bön, men ickun for sit eget arme liff.

Oc ey kunde han endnu kiende seg sielff, endog hanen galide anden sinde, med det samme som han saa hadde ordet y munden. Men hannom hielper ingen ting til sand weyerkiendelse för end Jesus den hellige Herre oc sande, hiærtelige wender seg fraa sine bødle oc til hannem. Hanss anseelse kan noget bedre drabe S. Peders hiærte end et hanegall. Thij kaller Lucas hannom oc her en herre tysser, der som han treller alsomsuorst wnder korsset, att han med sine guddommelige öyne giffuer Peder sodant ett skud oc stød paa sitt hiærte det han kand finde, den samme anseelse skaffer oc den stoore angergiffuenhed y hans hiærte, oc twinger de gredinde taare wdaff hanss öyne. Oc vden tuifl lod han seg ey trøste för end om Posche morgen der hannom bleff forkynd det trøstige Euangelium, det hannom Christus tilsende. —

Af Anvendelsen: Først, at wy der med mue lere at kiende Jesum for en fast og sandrw mand y sine ord, ehuorledes de siunes oss muelige, eller vmuelige, att wy dog mue oc skulle troo hannom bedre end oss sielff, wore sind, finden eller følen.

ij. Werdsens store wdygd see wy oc her emod herren oc hanss Christ, de som aff den vgudelige hoff, der kunde icke komme hannom sielff saa neer, att de kunde giöre hannom sielff noget fortred, de ligge her oc giöre en skompelskud oc et affuespill aff denne hans fattige discipel, oc ere hannom saa stoor en orsage til sin store synd.

Efter Vandals Død blev Hans Tavsen Biskop i Ribe 1542. Da han med megen Nidkjærhed tog sig af Kirke og Skole, og jævnlig havde Strid med Hertug Hanses tyske Lensmænd i Tørninglen, der gjorde Indgreb i Bispestolens Rettigheder, gave hans Embedsforretninger ham nok at gjöre, saa at hans literære Arbejder fra denne Tid ere faa. Han var, som vi have set, den første, der lod danske Psalmer synge i Kjøbenhavn; nu udgav han den danske Psalmebog forbedret, 1544. Denne er imidlertid tabt, og vi kjende kun dens Tilværelse af senere

Vidnesbyrd;[1]) dog er det troligt nok, at dens Grundlag er gaaet over i de senere Psalmebøger, af hvilke den ældste, der nu er til, er trykt i Kbh. 1553. Hans sidste Skrift er: Pater Noster og den 71. Psalme forklaret, Wittenberg 1552.[2]) Iblandt hans literære Arbejder maa ogsaa nævnes en Oversættelse af Bibelen.[3]) Den samme Djærvhed, som han viste i sine Skrifter, øvede han i Livet; en Gang skal endog en Adelsmand have draget sin Kaarde imod ham, da han som Biskop stod paa Prædikestolen. Han plejede at sige: Den Dag jeg ikke føler en ny Smærte, frygter jeg for, at Gud ikke er mig naadig. Hans Valgsprog var: Imorgen skal min Retfærdighed svare mig. Han var to Gange gift og havde tretten Börn. Hans første Hustru hed Dorothea, den anden hed Anne Andersdatter. Han døde Mortensdag den 11. November 1561. Hans Billede findes i Ribe Domkirke. (Kobberstik deraf i Dän. Bibl. 1 St.) Facsimile af hans Haandskrift foran i Stemmer fra Reformationstiden.[4])

---

[1]) Nemlig Hans Thomissöns i Fortalen til hans Psalmebog, og Corvini i Heptachordum Danicum (Prolegomena Bladet f). Hans Thomissön vidner, at af Hans Tavsen, da han var kommen fra Viborg, bleve danske Psalmer først sungne her i Kjøbenhavn 1529 om Høsten; og lod han den danske Psalmebog udpræntes forbedret i det Aar 1544. Corvinus siger: M. Johannes Tausen primus omnium Hafniæ Psalmos Danicos cani jussit, Psalteriumque Danicum auctum et castigatum edidit 1544. Se i øvrigt Brandts Psalmed. 2, v. ix.

[2]) Pater noster, Met en föye forklaring, Oc den LXXI. Psal. som er den hellige Kirckes euige Bön, kortelig forklaret aff M. Joha. Tausen Superattendent wdi Riper stict. — Denne Bog er prented i Wittemberg Hoss Jurgen Rhaus arffuinge, Aar effter CHristi byrd 1552. Paa en Side har han en Tilegnelse til sin Hustru med den Overskrift: Joh. Tausen helser Anne sin Hustru. (Exempl. paa Universitetsbibl.)

[3]) Mester Hans Tavsen, Superintendent udi Riber Stigt haver nu ladet berette for os, hvorledes at han haver transfererit og udsat Bibbelen paa Danske, og agter med det aller første at lade den prente og udgaa udi Tryk og lade den sælge her udi Riget menige Mand til bedste (etc.). Ribe Fredagen næst efter Søndagen Letare 1543. (Register over alle Lande Nr. 4, S. 382).

[4]) Se om Hans Tavsens Levnet og Skrifter: Chronicon Skibyense (om hans Skjæbne efter Frederik den førstes Død, S. 592); Hvitfeld i Frederik den førstes Historie. Kvartudg. S. 157. Om de danske Psalmer Jacobus Minorita, Historia ejectionis Minoritarum i Pontoppidans Annal. 2, 822 og paa ny udg. af Knudsen i Kirkehistoriske Samlinger, 1, 325. Bröndlund, Memoria Tausani, 1721 (ubetydelig). Moller, Cimbr. liter. 2, 886. Harboe, Lebensbeschr. von Joh. Tausen, i Dän. Bibl. 1. St. P. Rön, Sciagraphia Lutheri Danici sive Biographia (etc.) Joh. Tausanii, Hafn. 1758. Dreyer Om en Sølvpenge slaaet til Erindring af Herman Tast, i Kbh. Selsk. Skr. 8, 158. Vandals Jægerspris

12. Reformationen i Skaane. Klaus Mortensen Tøndebinder. Hans Olufsen Spandemager. Frans Vormordsen. Peder Lauridsen.

Reformationens Udbredelse var hele Riget over forbunden med Munkenes Frafald og Forfølgelse af dem der holdt Stand.[1]) Et levende Billede deraf yder Skaane. Her som andensteds paaskyndedes Fremgangen ved Kommunalbestyrelserne, da hver Bys Borgemester og Raad, der under de kongelige Lensmænd, som havde Byen i Forsvar, styrede dens Sager, valgtes blandt Borgerskabet. I Malmø vare to Borgemestre, den bekjendte Vestfaler Jörgen Kok eller Mynter, der 1523 af Kristian den anden var bleven udnævnt til Myntmester, og Jeppe eller Jakob Nielsen, formodenlig en indfødt Borger. Blandt Raadmændene nævnes Hans eller Jens Fynbo. De gjorde, som den Skibyske Krönnike udtrykker sig, Byen Malmø til en Røverkule og et Tilflugtssted for alle Kjeltringe og frafaldne; [2]) og 1529 stiftede Frederik den første et Gymnasium dèr for Reformationens Skyld. Paa katholsk Side, men uden Held, virkede især Electus til Lund Aage Sparre, hvis Brev imod de lutherske gejstlige i Malmø 1528 endnu haves (D. Mag. 3, 236), Kantoren Adser og Dominikanernes Provincial Hans Nielsen. Blandt Reformatorerne [3]) have følgende gjort sig bekjendte ved Skrifter:

Klaus Mortensen (Tøndebinder eller Bødker, Nicolaus Martini eller Nic. Vascularius, han fik dette Tilnavn, fordi hans Stiffader var Bødker), født i Malmø omtr. Aar 1500, en

---

1, 283. Zwerg. S. 434. Bloch Suhr, Joh. Tausens Levnet, 2. Udg. 1846 (ubetydelig). Brandts Psalmed. Forfatterne, 1, 4. Samt: Olivarius, Vita Pauli Eliæ S. 9. 108. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 490. Münters Reformationshist., især 2.51. 176. Molbechs Program om Bibelovers. S. 63. Engelstoft, Reform. et Cathol. paa mange Steder. Werlauffs Program S. 69. Stemmer fra Reformationstiden S. 65. Knudsens Bidrag til Reformationens Hist. i Annaler for nord. Oldk. for 1847, især S. 86. 87. 90. 92. 93. 111. 118. Bidrag til M. Hans Tavsens Levnet, og Hans Tavsen som Lærer ved Universitetet i Rostock af H. F. Rørdam. Ny Kirkehist. Saml. 3, 1 fgg. 292 fgg. og 4, 66 fgg. Paludan-Müller, Grevens Fejde, 1, 110.

[1]) Augustinermunkene i Vestervig skreve paa Væggen i Klosteret det bekjendte Vers:

Torquemur, trahimur, toleramus tetra, tacemus.
Tanta tamen tollet tandem tortura triumphum.

[2]) latronum spelunca omniumque desperatorum et apostatarum asylum.

[3]) Se: Om Reformatorerna i Skåne, af C. Sonnenstein Wendt i Ny kirkehist. Saml. 2, 128—235.

efter Katholikkernes Paastand ulærd, men meget veltalende Mand, [1]) skal først have optraadt i Frue Kirke i Kjøbenhavn, ved hvis Universitet han tillige studerede (omtr. 1526); men da Biskoppen (Lage Urne) forbød ham at prædike i sit Bispedømme, blev han af Jörgen Mynter kaldet til Malmø 1527. Først prædikede han i et øde Kapel paa en Vang udenfor Byen, siden i Hellig Korses Kapel, som laa nærmere ved Staden. Med ham forenede sig Hans Olufsen Spandemager, Johannes Olai, Joh. Urnarius, Joh. Sitularius (thi det er allesammen kun en Mand, som nyere Forfattere have gjort til tre), ligeledes født i Malmø og Munk af den Helligaands Orden. Da Tilhørernes Antal voxte, overlod Kongen dem en Klosterkirke, Minoriternes; og her samlede sig da, for at bruge den gamle Munks Ord, Byens Pøbel hver Dag for at synge sine Psalmer og holde luthersk Messe paa Dansk. [2]) At Ordet ved denne Tid kom i Bevægelse, viser følgende Fortælling: En Gang kom Klaus Mortensen ind i Minoriternes Kirke til Vesper, da netop Brødrene Jakob og Kristoffer Madsen ikke vare tilstede; han gik op paa Prædikestolen, og prædikede eller gjøede som en Hund imod Brødrene. Imidlertid kom Kristoffer, og nu prædikede han for at forsvare dem. Saa atter Klaus og atter Kristoffer; og saa bleve de ved til Aften. Lutheranerne fik derefter Præsten Henrik Hansen til at overlade dem sin Kirke (ædes divi Petri apostoli); men Aage Sparre fordrev dem (Septbr. 1527). Stolende paa Kongens Beskyttelsesbrev kom de tilbage, efter at have indsuget endnu mere Kjætteri, [3]) vendte op og ned paa alt, ødelagde Altrene, og fordreve Præsterne. Henrik Hansen maatte afstaa Kirke og Kald til Borgemester og Raad, og Klaus Mortensen blev Præst i hans Sted. [4]) Han blev tillige Lektor ved Gymnasiet, levede endnu 1575 og blev 76 Aar gammel. [5]) I Literaturen ere disse Mænd især bekjendte ved Udgivelsen af den første danske Psalmebog. Klaus Mortensen udsatte nemlig 1528 nogle tyske Psalmer paa vort

---

[1]) homo plane indoctus. vulgari lingua mirè facundus et disertus; — bona et sonora præditus voce. Chron. Skibyense.

[2]) quo maxima civitatis turba quotidie convenit, ubi odas suas decantaverunt et missas more Lutheranorum Danica lingua fecerunt. Hist. ejectionis Minorit.

[3]) Pergentes Harsslegiam Danicas odas et Lutherane hereseos venenum plenius hauserunt, hedder det i Hist. eject. Minor. Se Knudsens Anm. i Kirkehist. Saml. 1, 390. De hentede danske Psalmer i Haderslev, hvor de dvælede ett Aars Tid.

[4]) Afstaaelsesbrevet, givet Mikkelsdag 1529, findes i Original i Malmø; det er trykt i Knudsens Bidrag til Reformationshist. S. 168.

[5]) efter Fortalen til Hans Thomissöns Psalmebog.

danske Maal, og med sin Medbroders Hans Spandemagers Raad og Hjælp lod han udgaa den første danske Psalmebog. Men Bogen selv (hvis den eller noget deraf udkom allerede 1528), saavel som de senere Udgaver fra 1529 og 1534 ere alle tabte; saa man véd kun dette af senere Beretninger.[1])

Næst efter Hans Tavsen og Povel Eliesen er, som Nyerup siger, den berömteste Skribent fra Frederik den førstes Tid, Frans Vormordsen, Franciscus Vormordi eller, som han selv kalder sig, Franciscus Vormordus Amstelredam. Han var født i Amsterdam 1491, men kom i sin Barndom til Danmark, var Karmelitermunk i Helsingør, og blev tilligemed Oluf Gyldenmund Lektor ved Kjøbenhavns Universitet, som han endnu var 1528. Som Povel Eliesens Ordensbroder fik han Bistand af ham til sit vigtigste Skrift: Oversættelsen af Davids Psalmer, Rostock 1528. 4.[2])

Bogen er tilegnet Hr. Anders Bille til Søholm, Høvedsmand paa Stegehus, og hans Hustru Fru Petronille Olufsdatter (Krogenos), der havde anmodet ham om denne Oversættelse. Tilegnelsen indeholder mærkelige Yttringer om hans Sprog og den Hjælp Povel Eliesen havde ydet ham, hvilket ses af følgende Prøve:

Nw maa ij see (edele Folk) udi huad dierffhed ieg er kommen aff eder store begiæring oc lange traa. Her maa y nw

---

[1]) Nemlig Fortalen til Hans Thomissöns Psalmebog og Gjentagelsen deraf i Corvini Heptachordum Danicum, Prolegomena, Bladet f, hvor det hedder: Claudius Martini Pastor Malmogiensis, qui consilio et auxilio M. Johannis Spandmageri, Ecclesiastæ Lundensis, sublevatus, primum Psalterium Danicum Malmogiæ formulis excudendum curavit. quod ab iisdem authoribus recognitum et locupletatum est anno 1529 et 1534, Multum ad id operis adjumenti conferente Dn. Petro Arvidi,' verbi Divini Ministro ad D. Jacobum in Bornholmia, nec non compluribus aliis viris.

Se i øvrigt om disse Mænd: Chronic. Skibyense. Historia ejectionis Minoritarum i Kirkehist. Saml. 1 D. Knudsens Bidrag til Reformationshist. i Annal. for nord. Oldk. 1847. Om Psalmebogen i Særdeleshed Knudsen sst. S. 144. Nyerup i D. Digtek. 1, 192. Brandts Psalmehist. i D. Psalmedigtn.

[2]) Dauids psaltere paa danske wdsat aff B. Francisco Wormordo Carmelita. mett nogre föye vnderscheede till the steder som mest giordis behoff oc mett eett sckønt Register bag ij boghen om huer psalmis brygilse dygdt och krafft. — Efter Oversættelsen af Psalmerne følger: Then store Archibispis wdi Alexandria sancti Athanasij bog om psalterins krafft wdsett aff Broder Paulo Helie Carmelita. — Tryct i Rostock hooss the brødere ij Sancti Michaelis closter Anno M. D. xxviij. then femte dagh wdi Septembri. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

fordi see psalterin icke paa latine eller tydscke men danscke ther ij wore aff meg saare begærindis. — — Dog att ieg er thz dantscke Maal saa wbewan som eet wanwittigt barn wdi bog ther først settis til sckole Hwilckedt Tydsckin myn moders maal som meg altyd falder ij mwnden nar ieg en sckal tale danscke haffde clarlige bewijst. Ther som den gode fader Lector Paulus myn gamble mestere haffde icke met syn twnge som met een gran fæll hiwlpitt meg til at føge thette mit arbeyde effter danscke maals naturlige eyedom. hwilcked han tilbeden giorde møget heller en mange aff hans wwenner sckule troo som hannwm nw berobe thett hellige Euangelij fiende oc modstandere Nar han altijdt giffuer thette arbeyde stor magt som wdi een retsindig mening wdtrycker then hellige scrifft paa wor almenelige tale. Att han aff sijn fornwfft merckelige besinder huess fruct ther wdaff kan fødis. icke alsomeniste alle Danscke mendt till gode. Men oc saa Swenscke oc norgscke. oc om nogre andre findis. huess maall som haffuer almenig eyedom mett then danscke tale Kunde fordi forneffnde landtsckaff aff thette arbeyde hentte nogen fruct oc gudelighedt. tha ere the eder ij sandhedt nest gudt plictig stor tack. att ij haffue wærit første ophoff till thenne christelig handell. Dog att ij ther till haffue bruget wor föye wmage oc willige tieniste. Men huore swaagert thet wor att frambringe kan ingen troo wden then som haffuer tracterit samme handel Fordi thz danscke maal er icke föyeligt mett andre maall att thz kan seg altydt wel befalde, oc besynderlige wdi diwb oc grundig handel. Oc then scrifft som er først wdgangen paa den hebraiscke tale. ther haffuer oc bruger mange wilkor som andre twngemaall kwnde icke taale oc fordrage Oc serdelis danscke ther saar haardelig wdtrycker then hemelig krafft som then hebraiscke text indeholder. (Efterat der derpaa er talt om de adskillige Texter han har brugt) Aff saa mange atsckillige texter. ligerwyss som windsckiffuelige byer aff allehonde blomster haffue wij wdraget thz som aff wort forstand kwnde seg allerbeste føge oc lemppe mett wor Dantscke tale. oc ther aff beredt thette arbeyde. som een bystock tilhobe kommer aff atsckillige yrther oc blomster. Men then hebraiscke text som er then prophetelige mening nest angaaendis haffue wy dog besynderlige effther fwldt. Nw wel an ij edele hersckaff. Annammer fordi paa eder hoffgaard thenne aller edeliste konge Dauid met al ære oc tyckt oc lader her effter fare andre løssactige wijser. ther dranckere oc bolere haffue dictedt wdi syndig oc wbeqvem handel oc pleije fordi at siwnge met løssactige noder oc stæmme ther (thess wær) nw almenelige qwedis paa hoffgaarde oc ij herre hwss. then ewige Gud til

een stor haanhed stor oc foracgt (etc.). (Her menes naturligvis Kjæmpeviserne.)

Om Oversættelsen selv vil Læseren faa en Forestilling af følgende korte Prøve:

Then siette psalm̄ Dauidtz

Dn̄e ne in furore tuo

O Herre straffe meg icke wdi thijn grwmhedt Oc reffse meg icke wdi thijn wrede

Herre wær meg misckwndelig Fordi ieg er sckrøbelig

Herre heelbreijde meg. fordi mijne been ere forsckreckede Oc mijn siell er saare forstørledt. Oc thu herre huore lenge?

Thette spørsmaal betecker hemelige desse ordt oc thenne mening O herre nar ieg er saa bestedt som nw sagt er. huore lenge sckaltu lade meg bliffue ij thenne sorg oc pijne. oc icke frelse oc bestyrcke meg

Herre went teg om, redde min siell For thijn eghū godgedt sckyldt

Fordi att ij døden haffuer thu inghen amijndelse Huo wil loffue teg wdi heluede?

ij døden thet er wdi dødelig nødt. oc trang. Wdi heluede thet er een syndig conscientzis forbijstring. wdaff gudz strenge doms forfærilse som hende paahenger

Jeg haffuer arbeijdett wdi mjin swck. mijn seng sckal ieg giöre flydendis huer natt Mett mijn gradt sckal ieg wetscke mijne lægre.

Att arbeijde wdi swck. thet er mett grædeligt anger att iemre seg for sijne synder. Att giøre sijn seng flydende. oc wetscke sijne lægre. thz er swarlige oc inderlige att begræde sijne synder.

Wdaff bitterhedt er ieg bleffuen stwbøghet, oc alderne I blant thennom som trenger meg.

Wijger fra meg. alle ij som giöre ontt Herrin haffuer bönhørt mijn grædelige røst.

Herrin haffuer hørt meg bön. Mijn begæringh haffuer herrin anammet.

Skemme maa seg alle mijne w wenner oc forsckreckis Omwende oc besckemme seg snarlige.

I Begyndelsen af Aaret 1529 blev han kaldet til Præst i Malmø,[1]) og blev tillige Lektor ved Gymnasiet. Foruden hans

---

[1]) Efter hans egen Optegnelse i Langebeks Excerpter i Suhms Ny Saml. 3, 81.

latinske Skrifter fra denne Tid er især mærkelig hans Deltagelse i den første danske Messebog, og hans Fortale til Messebogen, Malmø 1539. 4. Af denne Fortale (aftrykt i Stemmer fra Reformationstiden, S. 42) ses, at han havde overladt disse Messebøgers Udgivelse til Klaus Mortensen.[1]) Foruden den særegne Interesse, som deslige Bøger kunne have for Theologer, have de tillige en mere almindelig; de oplyse nemlig, hvorledes Latinsk og Dansk endnu var blandet ved Gudstjenesten.[2])

Forholdet til Povel Eliesen havde nu forandret sig. Det sér man af hans Skrift om Forskjellen imellem den gamle og den ny Lære, Malmø 1531.[3])

---

[1]) I denne Fortale siger han, at han havde udsat en Haandbog om Messen paa Dansk; men jeg véd ikke, om det er den der haves paa Kongens Bibl. med Titel: Thz christelighe messse embedhe paa dansche. 8. eller lille 4. uden Aar og Trykkested. Den handler egenlig kun om Nadveren, som Messen nærmest vedkommer.

Derhos haves: Een handbog som inde holler det hellige Euangeliske Messe embede med sine formaninger oc brug som nu hollis y den Christne kircke. Med Doben, Bruduielse, Oc huor mand skall søge de siuge Oc følge de døde til graffue oc begaa dennem effter Christi befaling og Gudtz budt. Anno MDxxxv. — Satt i Malmøø Taarsdagen effter Tyburtii. MDxxxv. 4. Det er ett af Hjelmstjerne bekostet Optryk efter Exemplaret i Karen Brahes Bibl.

Fremdeles: Een gantske nyttelig oc alle sogneprester oc predicanter nødtørtelig Handbog Om den rette Euangeliske Messe oe hennis vstraffelige oc gamble seduanlige Ceremonier. mz Collecter og Prefacionibus Desligest om Börn at christne. Bruder att vye. De siuge oc dennem som fengslede ere at søge. Oc om at Jorde liig Flitteligen effter kongelige maistads Ordinantsis indeholdelse. Colligered. ordinered oc somestedis fordanskedt. Anno domini Mdxxxix — Impressum malmogie per Olauum Vlrici xvij die Aprilis. Anno domini mdxxxix. 4. Med rød og sort Tryk og med Melodier. Ligeledes ett af Hjelmstjerne bekostet Optryk efter Exemplaret i Karen Brahes Bibl. „Dog ere de musikalske Noter og endel bekjendte Psalmer blevne udeladte.“ Den omtales i Corvini Heptachordum Dan. S. 49: Est et alius Liber Ritualis, ut vocant, qui inscribitur Manuale Pastorum, qui Authore Francisco Wormordo, Episcopo quondam Scaniæ. impressus est Malmogiæ, eodem anno quo Ordinatio regia exiit, nempe 1539.

[2]) F. Ex. efter Haandbogen: Confiteor, som Præsten bad knælende for Alteret, kunde han bede paa Latin eller paa Dansk. Derefter synges officium dominicale paa Latin i Kjøbstæderne eller og en dansk Psalme. Paa Landsbyerne og dèr som ikke ere latinske Skoler skal altingest læses og sjunges paa Danske. — En nöjere Fremstilling heraf var ønskelig, saavel som Oplysning om Kirkemusikkens Beskaffenhed.

[3]) Een korth oc lydhen forklaring oc forskell paa then Euange-

I Fortalen hedder det: Alle fromme Christne læsere Hwer oc een besynderlig, ynsker Jeg Lector Franciscus Vormordus, Fredt oc naade (etc.) Thij ieg fornemmer att Satan icke saaffuer, Men wdaff sin alsomstörste magt, Konst oc fliit, wdskynder sine tiænere oc lemer til Gudz ordtz fordempelse oc fortryckelse, Oc ther til her wdy Rigett, bruger serdelis oc offuer altt, Powel heliesön oc Peder gardian ij Lundt, huilke medt mundt oc scrifft Beraabe oss (som nw kalles oc vdi sandhedt ere) ewangeliske predickere, at wære forledere, bedragere, bantzkroppe oc kættere, Oc fordi tilhaab saffne oc wdscriffwe nogre Artickle icke som vij thennom eenten lære eller predicke, men the sige oss them at predicke oc lære, lögnactelige oc vdaff ett badstkt hiærte til oss, saa att mand wel kan vnderstaa, huess mening the haffue her vnder næden, Thij wil ieg wdaff Gøtz hielp med thenne scrifft selffuer giffue til kenne wor predicken oc lærdom. (etc.)

Ligesom han her behandlede Lærdommens Indhold, kjæmpede han ogsaa i Modersmaalet for det andet Tvistepunkt, der havde et ydre Formaal, ved Forsvaret for de gejstliges Ægteskab, Malmø 1531. 4.[1]) tilskrevet Borgemestere og Raad i Malmø. Paafaldende er Sprogforkjellen imellem disse senere Skrifter og de tidligere.

Af mindre Betydning ere hans seneste Skrifter: Artikle uddragne af Skriften, Malmø 1535.[2]) Samme Aar som han blev første evangeliske Biskop i Lund (1537) udgav han en Oversættelse af Luthers lille Katekismus;[3]) og samme Aar som

---

liske oc Papistiske predicken oc lærdom wdaff huilcke huertt Christet menniske som ett christeligt forstandt haffuer oc sandhedt elsker kandt dömme paa huilcken ret eller vret lærdom er oc ham̃ effterfylge. 1531. — Tryckt y Malmøø fæmte dag Pientze Aar effer Gudtz byrdt. — 1531. (Exemplar paa Kongens Bibl. Denne Bog fattes hos Vorm og Nyerup.)

[1]) Een saare nyttelig oc alle thennom som giffte ere eller Giftes wille, hugsualelig Disputatz. emellom Herr Atzer Prelatt oc Cantor vdi Lundt oc Franciscum Vormordum Predickere vdhi Malmøø. — Tryct vdhi Malmoe hooss Oluff vlricksoen Borgere ther same stedt onsdag for katharine virginis dag Anno domini Millesimo Quingentesimo Trigesimo primo. 4. (Exemplaret paa Kongens Bibl. er ett af Hjelmstjerne taget Optryk efter det i Karen Brahes Bibl.)

[2]) Een oc Tine de alder skøniste oc hwgswaeligste Artickle, Som alle menniske ere nøttelige ath vide til deris sielis salighed Paa det korteste vddragne aff den hellige scrifft. — Sat i Københaffn aff Hans Wiingaard aff Stuckgaard Aar effter Gudz byrd M. D. xxxv. (Exempl. paa Kongens Bibl.)

[3]) Den lille danske Catechismus. huilken aff alle sogneprester

han døde (1551) udkom hans Bönnebog,[1]) der har oplevet mange Oplag.[2])

Peder Lauridsen eller (som han selv skriver) Laurensen, Petrus Laurentii, der ved sine latinske Skrifter fremmede Reformationen, er født i Næstved, var Karmelitermunk i Assens, blev Lektor i Malmø og døde i Lund 1552.[2]) Hans danske Skrifter ere enten tabte eller ufuldstændig komne til os.[3]) Hans Skrift, Aarsaagen og en kort Forklaring paa den ny Reformats i Malmø, ansaas længe for tabt. Peder Laurensen fremstiller her de papistiske Vildfarelser i følgende Afdelinger: Messen. Predicken. Sacrament. Dob. Egteschaff. Penitents. Jordeferd. Tyende. Hospitall. Closterne. Leytzer y schrifften. Scolen. Kiiste til fattigt folck. Om Ringen." Han forsvarer Lutheranernes Læresætninger, og kommer i Slutningen

---

effter predicken, om søndagen besynderlige, for Almuffwen fortellies scall, ordt for ordt, som effter screffuit staar, oc er fordanskedt wdaff Francisco wormordi. — Sat i den kongelige stad Malmø MDxxxvij. (Exemplar paa Kongens Bibl. defekt i Midten og Enden.) Se ogsaa Mynster Om Udgaverne af Luthers Katekismus, 2. Udg. S. 56.

[1]) Et defekt Exemplar i mindste Format paa Kongens Bibl. En skøn liden Bönbog, vddragen aff den hellige Schrifft, oc aff nogre Vdkorne Dauidz Psalmer. Fordansket aff Francisco Vormorsön (etc.) Anno 1553. En Udgave uden Begyndelse og Ende, men hvori findes den i de andre savnede Fortale til Kong Kristian den tredie, Screffuit i Lund Ny aars dag, Anno domini 1551. Senere Udgaver: Lybeck 1569. Rostock 1575. etc.

[2]) Se om Frans Vormordsen Chron. Skibyense. Dän. Bibl. 3, 73. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 491. Molbechs Program om Bibelovers. S. 54. 58. Münters Reformationshist. 2, 23. 205—239. Knudsens Bidrag S. 156. Stemmer fra Reformationstiden, S. 42. 46. Engelstoft, Paulus Eliæ, S. 430. Reform. et Cath. S. 14. 15. 16. 32. 33. Ny kirkeh. Saml. 2. 154 fgg.

[3]) Om ham og hans Skrifter: Chron. Skibyense. Pontoppidans Annal. 2, 835. 878. Engelstoft, Reform. et Cath. S. 12. 17. 23. 33. Ny kirkehist. Saml. 2, 156 fgg.

[4]) Svar paa Hr. Aage Jepsens Sendebrev til Borgemester og Raad i Malmø om den kristelige Handel og Lærdom, som der begyndt er, Malmø, 1529. 4. anses for tabt. Og Lærdom imod de papistiske Biskoppers Satser, Malmø 1533. 4. er maaske kun en anden Titel paa det Skrift, der haves: En sand og ret christen vnderuisning om preste embede oc om deriss leffnit Giifftermaal, oc ret kyskhed. Disligest om kloster folckis løfte och frihed, oc ath de mwe gifte dem effter Gudz ord, oc gammel kircke low. (etc.) Sat i Malmø. — Denne Bog er Prentet i Malmø aff Johan Hogstrate Aar effter Gudz byrd. MDxxxiii. Den fredag nest hellige Tre Kongers dag. 4. (Ett meget defekt Exemplar paa Kongens Bibl.)

af hver Afdeling til det praktiske Resultat, hvortil Reformationen i Malmø har ført. Dette hans Skrift er „Malmø-Bogen“, der fremkaldte Povel Eliesens för nævnte Modskrift.[1]) Malmø-Bogen og hans Undervisning om Præsteembede, Malmø 1533. 4. vise os i ham en veltalende Mand ogsaa i Modersmaalet. I det sidst nævnte Skrift omtaler han „den lille bog wi lode vdgaa, nw try aar siden, Om den Reformatz oc omvendelsse, here i Malmø er gort.“ Paa et Par Steder roser han „Erlig Prelate oc Biscop Her Gyldenstierne til Othenss huilcken met bud, myndig befalning och prentede christne bøger“ har fremmet Guds Ord og kristen Lærdom. Og der forekommer en mærkelig Yttring om Niels Pedersen i Svendborg:

Lad nw saa wære ath Jouinianus giffuer loff, met Gudz loff, til ecteskaff, Er det icke bedre, end ath Pawen forbiuder emod Gud alle sine Prester och klerckerii helligt och erligt ecteskaff, Och der met giffuer aarsage till fordömmelig vkyskhed och vrenhed som wi see? Döm nw selff baade dw christne oc dw vchristne læsere, i din samwittighed och achte hwilcket best er.

Vi haffue dog intet med Jouiniano ath skaffe, wi haffue Gud och hanss ord for oss, (det som wi met hans naadis hielp ville fast bliffue hoss) och lade baade Muncke och gecke spotte Gudz skick, och bande oss och dricke deris Collatz och gestebud mett oss, som dem løster, de haffue oc deris roskaff der aff, Oc der met syness de wise mend, och deris hellige kirckis trofaste mend oc tienere, Gud straffer dem vell naar han will, Han finder oc vell Niels Pederssen den graa vulff i Swine bwrgis faaresti eblant de gode simpel folck, eller anden sted naar hans tiid kommer, oc andre hans lige met, Han wille icke altiid til forgeffues være spottet aff dem.

Peder Laurensen menes at være Forfatter af Lutheranernes Svar paa Prælaternes Klagemaal, Malmø 1530.[2])

---

[1]) Orsagen oc een kortt forclaring paa den ny Reformats, ordinering oc scick om messsen, predicken oc anden rett Gudts tienneste oc christelig dyrckelse som begyndt och giort er vdi then Christelige Stadt Malmø. Trycht i Malmø hoss meg Oluff wlricksen xxvii Dag Januarii etc. :·MDxxx. Af Fortalen ser man, at Peder Laurensen er Forfatter. Ny kirkehist. Saml. 2, 161—179.

[2]) The artickle Scrifft oc handell Som wore mellom werdige fædre Danmarckss Prelater og Ewangeliske predickere heer aff riiget nu siste herredag i københaffn Aar effter Christi fødsel MD 1530. — Tryct i Malmøø wedt Oluff Vlricksön Løffuerdagen nest effter S. Symonis et Jude dag Gwdtz aar Tusende fem hundrede oc trediwe. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Dette Skrift indeholder Oplysninger om Reformationens Modstandere; deriblandt om Munken Hans Nielsen og hans Brev til Biskoppen i Fyn; i Aarhus Lecther Christiern Mwss, Jörgen Samsing etc. Se: Ny kirkeh. Saml. 2, 181.

14. Andre Skrifter om Reformationen. Reformatorer af anden Rang: Jörgen Jensen Sadolin. Kristen Klausen Skrok. Peder Borgsmed. Morten Hegelund. Simon Skaaning. Arvid Pedersen. Jeppe Nielsen Borgemester i Malmø. Anonyme Skrifter. Katholske Skrifter.

Foruden de hidtil omtalte Hovedmænd have adskillige andre Reformatorer virket ved Skrifter. De mærkeligste ere:

Jörgen Jensen Sadolin eller Vibergius, f. i Viborg 1499. Efter at have studeret i Wittenberg kom han 1526 hjem til sin Fødeby, som han fandt i fuld Bevægelse ved Hans Tavsens Prædiken. I Slutningen af Aaret fik han af Frederik den første, som Hvitfeld udtrykker det, „Befaling til at maa bo i Viborg, og læse for unge Personer hves nyttigt var." Af H. Tavsen modtog han (1529) Præstevielsen, og efter dennes Afrejse til Kjøbenhavn fortsatte han med Jakob Skjönning og andre hans Gjerning. Ved denne Tid udgav han vel sin Oversættelse af Luthers Bog om Ægteskab, Viborg 1530.[1]) Men i historisk Henseende mærkelig er hans Beretning om Herredagen i Kjøbenhavn 1530, trykt (i Viborg) 1530 (Uddrag i D. Mag. 1, 88[2]). Den udvalgte Biskop i Fyn Knud Gyldenstjerne kaldte ham (1532) til Odense, hvor hans Ord maa have gjort Indtryk. I det mindste siger den sidste Prior i St. Knuds Kloster i Odense, Kristen Povelsen, i sine Optegnelser:[3]) Electus til Fyn forskrev samme Mester Jörgen hid at være hans Prædikanter; saa prædikede han ham fra Fyns Stift og sig selv deri igjen.

Knud Gyldenstjerne skrev ogsaa Fortalen til J. Sadolins Oversættelse af Luthers lille Katekismus, Kbh. 1532.[4]) I sproglig Henseende er hans Oversættelse af den Augsburgske Konfession, Kbh. 1533, ret mærkelig.[5]) Han udgav aande-

---

[1]) Twenne besluttinge medt nogre Christelige raade aff Gudtz oerdt om Egteskabff, boede foreldre och börne ssaare nyttige at rette seg effter, moed then mangefoldt behendighedt ssom dieflen aldweghne i thenne tiid oprører til at forspilde then hellige staet mz. Mart. Ludther. Fordanschedt aff Georg. Jo. Viberg. 1530. — Prenthz i Viberg aff Hans Wingartner tridie vgge före pinss dag. 1530. (Paa Kongens Bibl.)

[2]) Her anføres ogsaa den fuldstændige Titel.

[3]) D. Mag. 2, 67.

[4]) Een Catechismus (etc.) forschicked af Her. Knud Gyldenstiern til syne Præstemode i Odens. (etc). Aar M. D. xxxij. Fordansked af Jörghen Jensen, tha Predicker y samme Sted. (etc.) Noget trykt Exemplar vides ikke at være til; men der findes en nöjagtig Afskrift i Universitetsbibl. (Additam. Nr. 38. 8.) og en i Kongens Bibl. og derefter er Bogen trykt i Kierkegaards Nord. Tidssk. for kristel. Theologi 3, 220—237. Se ogsaa Mynster Om Udgaverne af Luthers lille Katek. 2 Udg. S. 7.

[5]) Then Christelig Troes oc lærdoms bekiendelsse som bleff indførd fore Höybornste Stoermechtig Keyser Karl: V: i Augsborg

lige Psalmer, Kbh. 1534?, hvoraf Gram ejede ett Exemplar; de ere tabte, og man kjender nu kun e n Psalme af ham (D. Psalmed. Nr. 43). I Aaret 1536 var han Præst ved Frue Kirke i Kjøbenhavn; han blev Fyns første evangeliske Biskop 1537, og havde en haard Strid med de gjendøberske Præster i Odense.[1]) Jörgen Sadolin var to Gange gift; hans første Hustru var Marine Hegelund, den anden hed Else Lauridsdatter. Han døde den 19de December 1559. Han skildres som en from og sagtmodig, lærd og skarpsindig Mand, som en veltalende Prædikant og en nidkjær Biskop.[2])

Det mærkeligste ved Knud Gyldenstjernes Katekismus er den forudsendte Formaning, som omtaler „then sware iammerlighed man maa høre, paa then fattige vlerde almwe, saawel y kiøbsteder som paa landet. att mange ther haffwer meer end halffdelen vdleffwedt syn alder, wyde end nw saa gott som platt inthet, enthen aff theres Pater noster, eller credo, eller de x Guds Budordt“ (etc.) “The arme folck haffwe icke dyrt skilsmys fraa wschellige Bester i then sag.“ (etc.) Og med Hensyn til Præsternes Dannelse siges i Slutningen af denne Formaning; “Thersom oc nogre ere saa saare skrøbelige ij lærdommen, att the aldelis Inthet wyde aff thette wden att, tha lade seg icke wære for gode ther til, att læsse syn Sognefolck for thenne lærdom aff bogen, ordt fraa ordt, som wij haffwe heer ladet fordanskedt, oc wdsatt for eder.“ (Paa Tysk findes Begyndelsen til dette Hyrdebrev i Pontoppidans Annal. 2, 448 og Slutningen 2, 283.)

Kristen Klausen Skrok var den første evangeliske Prædiker i Fyn. Jens Beldenak kaldte ham til Præst ved Nikolaj Kirke i Svendborg 1524; [3]) men faa Aar efter begyndte han Reformationen i Assens, hvor hans Forkyndelse af Evangeliet fremkaldte et skarpt Brev af Jens Beldenak til Borgerne i Assens, hvori han blandt andet forsikkrer dem, at det var meget bedre, at “vi og alle lutherske Prædiker vare hængte udinden

---

MDXXX. Vdsatt til Otthenss wed Jörgen Jenssen aff Viberg: Alle Dantske till een wnderwiiselig paamindelsse Som mod samme w offweruindelig lærdom ere forførde Och till hennes medholderes aldtiid rede vndschylding. Kiøbenhaffn 1533. — Trycht aff Hans Viingart i Kiøbenhaffn S. Peders och Powels afften Aar zcete. MDxxxiij. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Jfr. Münters Reformationshist. 2, 275.

[1]) Universitetets Beretning i D. Mag. 5, 194.

[2]) Se: D. Mag. 1, 90. 2, 67. hans Gravmæle 5, 193. D. Psalmed. Forfatterne S. 6. Engelstoft, Reform. et Cath. S. 11. 33. og især: Mester Jörgen Jensen Sadolin, af H. F. Rørdam i Saml. til Fyns Hist. og Topografi, 4, 1—100.

[3]) Kaldsbrevet i Pontoppidans Annal. 2, 284.

Galge, end at vi og de skulde lægge en Messe neder". [1]) Peder Laurensen kalder ham 1529 i sin Fortale til det strax herefter nævnte Skrift: Sogneprest oc Guds ordts forkyndere wdy Assens; men 1537 underskrev han Kirkeordinansen som Præst i Svendborg;[2]) 1549 blev han Provst i Sunds Herred, † 1572.[3]) Han er Forfatter til det mærkelige Skrift: En föje Forklaring at Ægteskab tilstædes, med en Fortale af Peder Laurensen, Malmø 1529. 4.[4]) Og til de mærkeligste Reformationsskrifter hører ogsaa hans Sermon om Troen og dens Kraft, Kbh. 1537 til 1539.[5])

Af Sermon om Troen findes en Prøve i Stemmer fra Reformationstiden, S. 75. Her meddeles en anden:

Der for skulle vy icke acthe vduortes apparentz eller veierfaryng, Men alle tiide tilhenge Guds ordt oc løfte y hor det gaar, Thy effter som Apostelen beskriffuer oss troen til de Hebreer, da er hun en viss tilfluct til det som vy haabe, Oc skicker seg effter det som icke syunes, Det er, troen er en substantz og en sterck fast grund Alle vsiwnlige tings som oppeholdes i wor hw, oc bliffue bestandelige, Vden huilcken ald andelig bygnyng neidfalder, Och alle wsiwnlige himmelske ting som Guds ord forwisse oss de bortfalde alle sammen, naar deres fundamentæ troen vndrøckes, Fordi hun er den eniste bewisning som vesgiör oss de ting i vort hierte oc how, som wore

---

[1]) Hvitfeld i Frederik den førstes Hist. 4. S. 147. Brevet er givet prima dominica adventus domini 1527; noget för maa Kr. Skrok have begyndt sin Prædiken.

[2]) Kragg Kristian den tredies Hist. 1, 174.

[3]) Se ogsaa Stemmer fra Reformationstiden S. 69.

[4]) Een föye forclaring oc beuiisning aff skrifften oc hellige Forfædernes ordt oc exempel, att then hellige stadt Egteskaff tilstedis oc icke forbydis Prester eller Klerckeriidt, som Pawen oc hans tilhengere haffuer lang tid giort. Christiernus Schroch. — Impressum Malmogie Per Olauum Ulrici Decima octaua die Mensis Septembris Anni domini Millesimi Quingentesimi Uiscesimi Noni. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Uddrag i Münters Reformationshist. 2, 60.

[5]) Een Sermon, om Troen oc hendis krafft, ved huilken Gudt retferdig giøre alle menniske for seg, oc tager dem i sin hellige gunst oc nade. Christiernus Scroch. Anno Domini M. D. xxxvij. — Prentet i Kiøbenhaffn aff Hans Wyngaard Anno MDXXXIX. (Findes i Karen Brahes Bibl. Nu haves ogsaa ett Exemplar i Kongens Bibl. blandt S. Rørdams Gave 1853).

Paa Kongens Bibl. haves: En Sermon, huorledis mand skal berede sin hw til døden. Mart. Lutther. Fordansket aff Christiern Schrock. S. M. D. xxxviij. — Prentet i Kiøbmenhaffuen, aff Hans Wiingaard den Ottende dag vdi Septembri M. D. xxxviij. Den slutter med et Rim: Døden til Læseren (med Træsnit).

øgne aldrig ssoe, Oc wort skiel oc forstand aldrig befatte kand, At de mørckelig beskoes i hwen langt borthe, Oc forwentes dog wisselig vden ald twiffuel at skulle tilkomme, Di det som en seer oc forstaar, det heder icke tro, men det kalles helder (agnitio) det er, en kiendelse, som han ved met siwn oc wis forfaring, Men troen effterfølger enfoldelig guds ord vden ald naturlig vitskab oc forsindelse, Och hun lader Guds mact være sin bewisning, oc lader Guds sandhed være sit skiel (etc.).

Peder Borgsmed, den første evangeliske Prædiker i Horsens, kaldes Ryanus, saa han maa være født i Rye; han døde i Horsens 1572. Af ham haves: En liden Indgang udi Skriften, oversat af Svensk, Viborg 1530;[1]) og en Bordbön paa Rim (D. Psalmed. Nr. 63).

Simon Skaaning prædikede i Aarhus 1526. Af ham haves kun en Del danske Breve (i Ove Bildes Levnet, Ny D. Mag. 1, 194).

Morten Hegelund begyndte 1527 at prædike Evangeliet i Budolphi Kirke. i Aalborg. Af ham haves kun en Psalme (D. Psalmed. Nr. 6).

Arvid Pedersen, der havde studeret i Wittenberg 1524—25, og blev Sognepræst til St. Ibs paa Bornholm, havde Del i Udgivelsen af Psalmebogen 1534, og var selv Psalmedigter. Hans Tre mærkelige Sange ere udgivne af Peder Palladius 1554, Kjøbenhavns Peblinge til Nytaarsgave (optrykte i D. Mag. 5, 345, og i D. Psalmed. Nr. 31. 32. 33.).

Endelig har Borgemesteren i Malmø Jeppe Nielsen selv deltaget i Striden; hans Navn staar under Indledningen til ett mærkeligt Skrift: En liden Disputats imellem Borgemester i Malmø (Jeppe Nielsen) og Kantor af Lund (Hr. Adser Pedersen fra Helsingborg), Malmø 1530.[1]) (Optrykt i D. Mag. 2, 108.)

---

[1]) Een liidhen Indgangh vdi scriffthen Som førsth bleeff vdsadt aff Tydesk paa swensk wedt mester Oluff perssen Secreterer vdj stockholme Ther effter aff swenske paa danske Oc nw tridie gangh forlenghedt oc forøgth (etc. etc.). Wiberg 1530. Efter Registeret følger en Tilskrift af Bogtrykkeren Hans Vingartener til Forfatteren Her Pether Burgessmedt. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Uddrag i D. Mag. 1, 157 med Oplysninger om Forf.

[1]) Een liden Disputatz wdaff then hellige scrifft emellom Borge-

Foruden disse Skrifter haves der adskillige af unavngivne Forfattere, som i flere Henseender have Interesse. De fleste ere Oversættelser, især af Luthers Skrifter, og for Theologerne vil en Samling af Luthers paa Dansk oversatte Skrifter vel en Gang vorde en ønskelig Ting. Skjöndt de som Oversættelser ikke indeholde noget nyt, ere de dog i sin danske Dragt artige at læse: og med en viss Forundring vil man ved nogle af dem bemærke, hvor meget af det katholske Væsen der nu ikke blot er ophørt, men forsvundet af Folkets Minde (f. Ex. Faste dwg eller hwnger dwg. Psalmer at kaste. Psalmer at sluge. At krybe till kaarssit. Kaarssit at begraffue. Mørcke Ottesang, som de siunge i dimel vge om afftenen. At løbe med skerrer oc klapper. Ath tage kaarssit op aff graffuen met en Fastelagens leeg. etc. etc.) [1]).

---

mester aff Malmøø, oc Her Cantor aff Lundt om retsindige oc Christelige Prester oc Messeprester, Sang oc lesning, Althere, oc saadan Gutztieneste. — Trøckt wdti Malmø. Then andhen dag i Junij maaned, Ved Oluff Vlrickssen borghere, ij samme sted, Aar effther wor i gen løssning MDXXX. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

[1]) Skjöndt Titlerne paa nogle af deslige Skrifter, der findes paa Kongens Bibl., ligge for mig, maa jeg dog her indskrænke mig til at antyde dem:

The tolff article aff wor christelige tro (etc). Rostock 1528. Findes tilkøbs ij Kiøbenhaffn til Herman Køsters i Klæboerne ij then hwide Swan. Mærkelig i sproglig Henseende.

Dr. M. Luthers En kristelig Formaning 1530. (Titelen fattes. Engelstoft, Ref. et Cath. S. 16.)

M. Luther Om den grumme forferdelige Tiende Messe (etc.) Magdeborg 1531.

Huorledis hwert Christet menniske skall berede sig mod døden (etc). Prentet i Malmø aff Johan Hochstraten 1533. (Reform. et Cath. S. 33: fortasse Christierno Petri auctore aut interprete.?)

En Christelig liden Bog, der udi findes mange gode Raad for vnge Folck. Uddragen af den hellige Skrifft, mest af Salomonss och Jesu Siracss Bøger. Prentet i Kiøbenhaffn, hoss Hans Vingaard. (Efter en Bemærkning foran er den trykt 1533. Hjelmstjernes Saml. 69. 8.)

(M. Luther) Om den gamle Gud oc om den ny Gud (etc.). Malmø 1535. (Reform. et Cath. S. 34)

M. Luther, Om mand maa fly for døden oc Pestilentze. Malmø 1539. (Af Jon Tursen?).

M. Luther, Hworledes Lowen och Euangelium skulle ræt grundelige ath skillies (etc.). Lubeck 1547.

Ett Par andre ere ogsaa værd at bemærke:

Een pratica (Practica) practisereth aff de hellige och elste Astronomie bøger xxxiij. och mange flere effterfølgende aar (etc.). Aff Otto brunfell paa tydske, oc siden paa danske formeret oc forbedrett. (Slutningen fattes).

Ogsaa Katholikkerne have benyttet Modersmaalet. Længe för der var Tanke om nogen Reformation, gjordes der ved Pressen Forsøg paa igjennem det at virke paa Almuen. Disse Skrifter, som jeg har antaget for Frembringelser af Middelalderen, men som nu især ved Godfred af Ghemens Presse bleve udbredte, kunne anses som en Forberedelse for Reformationen; thi ved dem oplystes nu Almuen, i hvis Hænder de kom, om Katholicismens Beskaffenhed, og maatte saa meget mere fristes til at forskyde den.

Under selve Reformationskampen maa Katholicismens Tilhængere ligeledes have virket ved danske Skrifter. Vel skreve de helst paa Latin, og foragtede Talen til Almuen; men vi have allerede af Biskoppers og Prælaters Gjensvar til de lutherianske Artikle 1533 set, hvorledes Nøden tvang ogsaa dem til stundum at bruge Modersmaalet. At vi nu kun kjende faa af deslige Skrifter, er en ligefrem Følge af at de hørte til det tabende Parti; de bleve foragtede eller undertrykte. Mangen Gang kjende vi kun deres Tilværelse af Lutheranernes Modskrifter. Saaledes har Hans Tavsen bevaret Jens Beldenaks Brev i sit Svar derpaa. Naar Peder Laurensen forsvarer Præsternes Ægteskab, kommer han til at tale om ett Brev af en os ubekjendt Forfatter, „prentet i Aars 1530". Et andet Sted omtales ett Brev fra Broder Hans Nielsen til Biskop Knud Gyldenstjerne i Odense.[1]) De ere forgaaede, og med dem uden Tvivl flere.

15. Satiriske Skrifter fremkaldte ved Reformationen. Dialogus. Vigilies. Samtale imellem Peder Smed og Adser Bonde.

Ett af de Vaaben, der virkede maaske ligesaa kraftig som den alvorlige Undervisning, var Satiren. Religionsstriden maatte fremkalde den, og for at virke maatte den være i Modersmaalet. Af deslige Skrifter har Tiden levnet os følgende:

Oversættelsen af Johannes Pfefferkorn's (En iøde føddher, oc nw eth cristhen mennisckæ. en klerk i Colnæ) Nouiter in lucem data iudeorum secreta. Thenne bog er vtdraghen aff latinen oc vtsæth paa dansckæ, til theris behoff som icke kwnne forstaa latinæ. Hwn tracterer oc indhæ holdher, alle the hemlighæ stycker som the fwlæ iøder haffue mellom sig sielff, baadhæ i theris iødhætempel, och i theris egræ hws. Paa thet at cristnæ mennisckæ scullæ widhæ ath straffæ them. (Slutningsbladet fattes.) 4.

[1]) Engelstoft, Reform. et Cathol. S. 23.

Dialogus. 1533.[1]) Det er en Samtale paa Vers. Blandt Personerne ere: Doctor Johan Ulf, Doctor Stagebrand, Broder Dirick Vendekaabe og Hr. Cantor. Den først nævnte er en virkelig Person, Mester Hans Ulf, der allerede forekommer 1503 som Mester og Degn i Malmø, 1521 som Kannik i Lund († 1541), og var en af Katholicismens ivrigste Forkjæmpere.[2]) Doctor Stagebrand er vel ligefrem Stagefyr, o. s. fr. Men skjöndt denne Samtale saaledes er lokaliseret, er den dog tagen af en tysk Original (Die kranke und sterbende Messe). Den er først trykt 1533, men maa tidligere have været til, eftersom Hans Tavsen sigter til den i sit Svar til Lektor Povel 1530. Den tyske Original er trykt 1528, og har rimeligvis strax fundet en Oversætter.

Efter Fortalen siger Kardinalen til Paven:

Allerhelligste Fader kiere,
En Tidinge ny haffuer ieg at bere,
Jeg haffuer her faat it Sendebreff,
Her Proest aff Børlunde til mig skreff.
Saa lenge ieg haffuer wandret omkring,
Hørde ieg icke en farliger Ting,
Den Forstøring, som var i Jerusalem giort,
War ey saa farlig, haffuer ieg sport.

Pawen.

Hvad er det Her Cardinal,
Men der gaar aff saa megen Pral,
Anrører det alle Rige oc Land,
Besønderlig Folck, eller en meenlig Stand.

Cardinalen.

De beste Folck anrører det,
Som øpperlige er och i mechtig Stedt,
Oc det beste Støcke, som er Fundament,
I Presters oc Monckes Ategement.

---

[1]) Dialogus. En greselig ond tiende, som Pauen (fik) til Rom om den Papistiske Messe s(om) er det ypperste høffuitstøcke i hans oc Antechristens kircke, Och huad suar hand oc hans hellige aandelige selffskaff der til swaret haffue. M. D. xxxiij. (Exemplar paa Kongens Bibl. Optrykt i D. Mag. 2, 53. 84, 103.)

[2]) Kall-Rasmussens Anm. til Lage Urnes Testament, i D. Mag. 3. R. 3. Bd. S. 222.

Pauen.

A hwad det er it stort Nimere,
Det maa wel om wor Messe were,
Det Arbørst haffuer lenge weret spent,
Skyder det løss, da ere wi skient,
Den Strale hun i wort Hierte gaar,
Saa faa wi deraff wort Banesaar.

Cardinalen.

Drömmen radde I Herre fuld wel,
Jeg mig forskricker i all min Skel,
Jeg wil det oc for Sandinge sige,
Mine Tænder de knabre, ieg wil ey liuge. —

Pauen.

Hwad er dog Messen kommen til wanck,
Men hun er nu saa saare kranck.

Cardinalen.

Hun er nu kommen i Røchte oc Ry,
Ath hun er det störste Affguderi,
Der nogen tid kand were til,
Det siger nu alle, i hwo som wil,
De sige, hun er en Klo saa skarp,
Hun napper bort baade Kortil oc Serck,
Dertil det beste i Bondens Boo,
Baade Suin och Heste, Oxe och Koo,
De kalde hende oc saa skiendelig
En Penigen Seck bedragelig,
Jeg frøchter, hun kommer snart i den Kreds,
At hun skal løbe igennem en Spedz.

Pauen.

Monne denne Tidinge were sand,
Eller det er Føg, de føre om Land.

Cardinalen.

Hun er saa sandt, will ieg eder sige,
Som Døden er dem alle der leffue. —

Pauen.

Hwo er den meth sit Hoffmod,
Der staar vor Messe saa imod,
Er han Jøde, Hedning eller Turck,

Vdi huilcke sig bruger denne onde Hoffwerk,
Oc kommer wor Messe i saadant Ry,
At hun maa plat aff Landen fly.

Cardinalen.

Christi Nadtwore er den Hoffuit Sag.
Der giör wor Messe saa stor Wmag,
Hans Bistander er de Christne alle,
Som sig lade nu til Troen kalle,
Höylerde Mend oc meget wise,
Wor Messe giöre de hwercken Roo eller Lise,
Forløbne Moncke, Nunner, oc Prester,
Christum kalle de deres Mester,
Sudere oc Skindere giöre oc saa,
De kunde nu Scrifften saa ret forstaa,
Oc der til Bønder foruden Ende,
De wille wor Messe nu intet kende. —

Pawen.

Huem haffue de til Dommere set
Ath grandske oc døme i denne Ret.

Cardinalen.

Femten Epistoler monne det were,
Apostle Gerninger met anden Lere,
Vil Messen sin Misbrug ey da forlade,
Bekende sin Ondskaff oc bedis om Naade,
Saa ville de siden til Vidne kalle
Propheter met deris Bøger alle,
Oc lade sig saa sterckelig røste,
Paa den Hebreiske Epistel sig saare trøste,
Det gamle Testament er Høffuitzmand,
Christus bær Fennicken i sin Hand,
Paulus er en Kempe god,
Han vil oc vor Messe staa imod.

Pauen.

Dette giör mig saa saare glad,
Jeg springer vel som en Krøbling i Stad,
Oc queder nu, som de græde i Fyn,
Min Glæde er stor som it Haffre Gryn (etc.).

Da denne Satire er trykt, maa dette være nok til at give en Forestilling om Behandlingen. Naar man ikke vidste, at det er en Oversættelse, skulde man ikke saa lige kunne se det.

Vigilies.[1]) Det er en Satire paa de papistiske Ceremonier og Gejstlighedens Laster. Den er paa rimede Vers, skjöndt uden Versafdeling. Paa sine Steder falder den meget plump. Engelstoft har oplyst, at ogsaa den har haft en tysk Original i nedersaxisk Dialekt; naar man nemlig oversætter de ufuldkomne Rim paa Tysk, blive de bedre; ja, paa nogle Steder, hvor der slet ingen Rim er, komme de frem.[2]) Den latinske Messe persifleres, og i dette Øjemed blandes Latin ind imellem.

F. Ex. Naar det i det Rommerske Missale hedder: Requiem æternam dona eis, domine, et lux perpetua luceat eis, saa lyder det her saaledes: Requiem nederst i Helffuides Affgrund, O ve de beskorne Seller saa mangelund, at de icke mer telge den trinde Gud met den røde Mund, Dona eis Domine, de haffue pranget til deris wild fra de Arme baade Fisk oc Sild, oc derfore io den euige Ild luceat eis.

Samtale imellem Peder Smed og Adser Bonde.[3]) Et Skrift, hvoraf der nu kun haves ett senere trykt Exemplar. Peder Smed underviser Adser om alt det katholske Væsens Falskhed. Scenen er hos Lars Foged i Skive, i hvis Stue Munken Broder Koort og Præsten Hr. Jens sidde og lege Vartavel, og af og til give de ogsaa et Ord med i Laget. Samtalen er paa Rim, og Rimene ret gode. Det er ett af de artigste Skrifter fra Reformationstiden. Nyerup antager Navnet Peder Smed for overført fra den djærve Lægmand Peder Smed i

---

[1]) Vigilies. Vigilies paa Danske haffuer du her,
Som dig skal lære om Hyckeler (etc.).
Uden Aar og Sted. (1529?) (Exemplar paa Kongens Bibl. Aftrykt i D. Mag. 2, 150.)

[2]) Som hobe og kiøbe: haufen, kaufen; give og leve: geben, leben; Rette og knechte: Rechte, Knechte; ede og vide: eten, weten; Skickede oc penninge: besteld, geld: undfange og skamme: nehmen, schämen.

[3]) I denne Lille Bog Lærer oc vnderuiser Peder smid oc Atzer bonde, huad hand skal holde oc tro aff siele Messer, Siele gaffuer, Vigilies, Psaltere at læse, Skersild, Schrifftemaal, hellige Dage, Kiød at æde, om Tiende, plict oc bod, Faste, Afflad, Afflads breff, Pillegrims reyse, band, Vituand, viede Liuss, wit Salt, oc vide Psalmer, om Prester, Om Munckernis bedregeri, Om Sacramenterne, oc anden saadan Vildfarelse, som haffuer verit brugit i Paffuens Kircke i mange Aar. (Ett Exemplar paa Kongens Bibl., saa vidt vides, det eneste der er til. Efter Peder Syvs Bemærkning prentet i Hamborg 1559. I dette Exemplar fattes baade Slutningen og adskilligt i Midten. Det ser ud i Trykken som et senere Skrift, og Aftrykket er, som allerede Begyndelsen af Titelen viser, skjødesløst behandlet.

Roeskilde, der med saa megen Djærvhed 1533 modsatte sig Joakim Rønnov. [1]) Herved komme vi hen til den Tid, da Samtalen maa være forfattet, nemlig til Fejdetiden, da de Katholskes tilsyneladende Sejr maatte opfordre til at bruge alle mulige Vaaben. Den maa have gjort en betydelig Virkning. Den forekommer mig at være original. Terpager har kjendt den. [2])

Da der allerede i D. Digtek. Hist. findes interessante Uddrag af dette Skrift og det hele nu er udgivet af Lic. F. Fenger (i Kirkehist. Saml. 2 D.), saa meddeles her kun en kort Prøve af Slutningen.

Atzer Bonde.

Due Afflads breffue da intet mere,
oc skulle wi aldrig kiøbe flere,
Jeg haffuer it Afflads breff fuld skönt,
oc indsegled henger i Silcke grönt.
Oc voxet det er altsammen rød,
ieg meente at naar ieg bleff død.
Der met løsis aff skyld oc pine,
oc saa skillies ved alle Synder mine.
Saa ville ieg flue for vden spot,
strax op i Himmelen oc haffue gaat.

Peder Smid.

Ja det vilde gaa lige saa til,
som Koen i muse hullet løbe vil.
Mene i at Gud er saa hox,
hand acter saa meget kalffskind oc vox.
Kunde det saa oss Salige giord,
da vaare intet Creatur paa Jord,
Saligere end kalffue oc by,
aff huilcket de breffue giöris aff ny.
Haffue wi ey lenge faret vild,
at wi laade oss gecke saa ild.
For deris Kapper oc Klædebon,
oc for de vore smurde oc ragede i Kron.

---

[1]) Pontoppidans Annal. 2, 881: Joakim Rønnov vilde bringe den Kjøbenhavnske Rigsdagsbeslutning 1533 imod Lutheranerne i Udøvelse og fordrive adskillige evangeliske Lærere fra Roeskilde; men en Lægmand Peder Smid modsatte sig og satte Mod i de andre Borgere, saa at Biskoppen maatte tage lempeligere afsted.

[2]) Han anfører et Stykke deraf, om de store Gildehuse, i Ripæ Cimbricæ i Afsnittet om Gilderne S. 418 fgg.

Gud haffuer tilsted det saa,
wi fare vilde for vor vantro.
Gud vil icke breff eller Indsegle haffue,
men it rent hierte oc ingen anden gaffue.
Den som aleniste setter sin trøst,
til Gud som haffuer alle løst,
Oc lader sig i intet andet forføre,
den vil Gud visselig Salig giöre.
Jeg det for sandingen sige vil,
der hielper icke Breff eller Indsegle til.
Lige som nogen kiøbte en By,
oc lode der paa giöre breff aff ny.
Men alting haffue de bestillet saa,
at de store hobe Penninge kunde faa.
De ere icke vden thu Sacramente,
men at de skulle flux Penninge rente.
Da haffuer de giort der aff siu,
de ere med rette icke vden thu. — —

Atzer Bonde.

Hui ere de thu siger mig det,
oc icke andre fem til met.

Peder Smid.

Det skulle i vdi slig maade forstaa,
Sacramente heder fordi saa.
Huor Guddommelig skickelse i euighed,
til vor Siels Salighed.
Er hos denne skickelse ret,
vdi Daab findis retteligen det.
Oc i Guds Legeme skulle i forstaa,
der faare skulle wi dem ey forsmaa.
I de andre fem icke saa ere,
det skal da Paffuens ketteri vere.
Der faare mercker mine ord vel,
ieg giorde oc före der faare skel.
De Prester bör oss vel at høre,
som Guds ord retteligen for oss føre.
Dem skulle wi føde klæde oc hedre,
saa behøffue wi ingen flere.
De andre alle lader fare,
giffuer dem icke Penninge eller Vare.
De loffue eder vel fast Himmerige,
de ville eder Gods oc Penninge aff suige.
Det staar icke i den hellige lest,

mand skal kiøbe Himmerige aff Muncke eller prest.
Vide i vel huad screffuit staar,
at en Scrifftklog til Jesum gaar.
Oc sagde Mester du komst aff Gud,
huad er det ypperste oc störste bud.
Jesus suarede du skalt giffue act,
at elske Gud aff all din mact.
Aff Hierte, oc krafft, oc gantske Siel,
det er det ypperste, merck det vel.
Det andet bud er lige som det,
du skalt elske din Jeffnchristen met.
Lige som dig selff oc icke minde,
ingen er støre bud end de tuende.
Hand sagde icke du skalt løbe,
til Paffuen oc Afflads breff kiøbe.
Du skalt giffue Prieren Penninge dine,
hand skal dig løse aff Synd oc Pine.
Du skalt Flesk til Mordker giffue,
for de skulle dig i brøderskab scriffue.
Du skalt giffue Garden viij. marck eller x.
for en gammel Kappe at dø vdi.
Du skalt giffue Abbeden gode gaffue,
for hand skal dig i Claasteret begraffue.
Du skalt løbe effter Afflad til Rom,
oc til S: Jacop Apostel from.
Du skalt til hellige steder gaa,
oc lede effter vor Herre saa.
Ney, huo saa effter Gud monne lede,
det skulle i for sandingen vide.
Den finder hannem aldrig leffuendis eller død
end dog han haffuer sig storlig mød. — —
Elsk Gud offuer alting, hør mig,
oc din JeffnChristen som selff dig.
Skød icke huad Prester i Predicken atskillie,
lad dem sige huad de ville.
Bliffuer hand icke hoss Christum met sin ord
da tro hannem huercken lidet eller stor.
Komme hand med snack om mariager eller ryde
oc huilcken en naade der monne vdflyde,
Oc huorledis Helgen hielpe siuge Folck,
til Gud skulle de vere deris tolck.
For tanduerck er S: Appellonis sterck,
oc S: Lucia for Øgne verck.
S: Gertrud skal Herbere bestille,
øster oc vester eller huor de ville.

S: Loduig kand vel røcte en Hest,
S: Deyens tager fæet vare best.
S: Anthonius skal røcte vel Suin,
de andre haffue huer gierning sin.
En Helgen haffuer det at vare paa,
den anden it andet faare at staa.
Dê som naturlige Mestere prise,
skulle oss veyen til Himmerige vise.
De selffue kiende icke Gud,
de vaare Hedninge oc viste icke hans bud.
De snacke om Skerdssild oc om Siele.
de side der bundne i, ved pele.
Somme side i met Ben oc Laar,
oc somme vnder log met hud oc Haar.
Somme side i met all deris Krop,
somme vende neder oc somme op.
Oc huorledis de hielpis aff den tuang,
met Messer, Offer oc Pillegrims gang.
Met saadant mere de framføre,
den predicker skulle i icke høre.
Gaar fra hannem hand vil eder forraade,
hand predicker efter sin egen baade (etc.). [1])

16. Betragtning over de tidligere Reformationsskrifter. Deres Æmn og Originalitet. Modersmaalets Forhold til Latinen. De enkelt Forfatteres Sprog og Stil.

De første Reformatorers Skrifter ere blandt Tidens øvrig Frembringelser af en saa stor Betydning, at vi, för vi forlade dem, kortelig maa betragte dem under ett; til dem slutter sig da Povel Eliesens og de øvrige Mænds, ved hvilke Reformationen eller Modersmaalet fremmedes.

I Almindelighed, og det er da heller ikke at vænte, tör

[1]) Til deslige Satirers Literatur findes Oplysninger hos Johannes Voigt, Ueber Pasquille, Spottlieder und Schmähschriften aus der ersten Hälfte des sechzehnten Jahrhunderts, i Raumers Hist. Taschenbuch, 9. Aarg. Die kranke und sterbende Messe findes i Strobels Neue Beyträge zur Literatur des 16. Jahrh. B. 1. St. 2 S. 25. Se Engelstoft, Paulus Eliæ S. 475. Reform. et Cath. S. 35. Paa sidste Sted ogsaa om Vigilies. Nyerup har meddelt Bemærkninger og Uddrag af alle tre Satirer i D. Digtek. Hist. 1. 165. 171. 173.

man vel udenfor hin Tids saa godt som eneste Formaal, ikke tillægge dem noget særdeles aandrigt Indhold. Næppe ere de heller gjennemlæste af nogen uden med Hensyn til ett eller andet literært Öjemed eller i sproglig Henseende. Et betydeligt Værd have de kun for dem, som ville eftergranske Tidens Udvikling i Almindelighed og Kirkens i Særdeleshed. I den Henseende kan man vel sige, at de indtil den mindste Tøddel ere af Vigtighed, og indeholde Oplysninger, der endnu ikke fuldstændig ere dragne frem for Lyset.

Reformationens Fremme udgjör deres Hovedtanke; men Fremstillingen svækkes ved, at det skorter dem paa Originalitet. Det er Luthers Mening de søge, og det er den de hylde; det videnskabelige Udbytte er derfor, hvad Selvtænkning angaar, kun lidet og den æsthetiske Interesse endnu mindre; saa det er kun det naive eller særegne i Fremstillingen, der især tiltrækker os. Af alle Reformatorer synes Hans Tavsen at have været den eneste, der fulgte den friere Retning; hans Anskuelse af Nadveren er derfor ikke, saaledes som de andres, fastbunden i Luthers. Hvorledes i øvrigt den ensidige Antagelse af Skriften som eneste Trosnorm, og den eneste Udvej, der under de frem og tilbage gaaende Anskuelser stod aaben til dens Fortolkning, at den Helligaand indgav hver især denne Fortolkning, samt overhovedet Savnet af noget fra Begyndelsen af herskende og gjennemgribende Princip for Kirken, fremkaldte Halvhed paa begge Sider, det fremgaar allerede af Engelstofts Skrift, der meddeler et Overskue over Udviklingens fremskridende Gang, og derpaa samler Udslaget deraf.[1]) Da den egenlige dybere Grund til Spliden laa i Forestillingen om Kirken, og ingen endnu kunde vinde ved at klare sig den, saa drejede Striden sig om de mangfoldige Enkeltheder, der for Öjeblikket laa alle saa nær. Reformationen i Danmark blev saaledes ikke saa meget en Frugt af en indre klar Overbevisning, som en Følge af den fra Tyskland indskyllende Ström, der rev Norden med sig, og som paa sin Vej fandt nok, som den kunde føre bort med sig, Misbrug, der maatte hæves, og indgroede Fordomme, der maatte udryddes.

Nöje forbunden med Reformationen er Modersmaalets Kamp med Latinen. Ved den havde Gudstjenesten vundet en Ærværdighed, som man frygtede for, den skulde tabe, og den har derfor, skjöndt bestandig mere og mere indskrænket, holdt sig lige indtil vore Dage, hvor den, i Følge den gamle nedarvede Ærbødighed for den fremmede Höjtidsklang, endnu ikke kan undværes ved en Bispevielse. Den latinske Kirkesang blev derhos be-

---

[1]) Reformantes et Catholici, S. 161 fgg.

sörget af den katholske Kirke med megen Omhu som e n af dens Prydelser; naar den nu skulde overgives til Almuen (i Følge det samme Princip som Troen) maatte den, ligesom endnu i de fleste af vore Kirker, fremkalde en uendelig Disharmoni. Thi Sangens Tilstand udenfor Kirken var ikke synderlig god; skulde den anvendes ved festlige Lejligheder, maatte man endog forskrive fremmede Sangere dertil. [1]) Alt dette stod ogsaa Povel Eliesen for Hovedet. „Det er, siger han, mer skikkeligt, at Messen er paa Latine end paa Danske, ikke alsomeneste Sacramentens dybe Værdighed, men ogsaa det latiniske Maal til Ære, som er længst og mest bruget i Kristendommens Handel, og haver fordi et synderligt Ynde og Behaf udi alle kristne Land og Rige.“ „Er det, siger han paa et andet Sted, imod St. Pauli Ord, at Kvinder tale eller spørje udi kristne Forsamlinger, meget mere er det imod hans Bud, at de kvæde og klynge med de Noder og Lader, som mer have Fantzun efter Spryngeviser end hellige Psalmer og Lofsang. Skulde det end samtykkes, den menige Mand til Villie, at noget skal sjunges paa Danske, enten fore eller efter Messen, Messen aldeles uforvandlet, da skulle de skikkes dertil, som kvemme ere baade af Røst og Kunst, paa det at kristne Tempel skulle ikke have Skraal og Vraal for skikkelig og gudelig Sang og Kvædskaf.“ Med den Erfaring han vandt i denne Henseende, var han ikke tilfreds. „Ved den ny Kvædskaf, siger han, formærkes Raab og Skraal være forøget, men ingen Gudelighed være formeret.“ Endnu mindre mener han, at dansk Prædiken kan have Fremgang. “Vel, siger han, kan den danske Messe gjöre os Sangere og Kvædere, men Propheter og Prædikere gjör hun ikke. Hvad hun haver gjort her i Danmark, kjendes paa vore Skoler og andet; men hvad hun skal gjöre herefter, vil klages om femten Aar, og da begrædes, men det kan dog ikke da bedres“. [2]) Denne hans Spaadom slog fejl; men der maatte

---

[1]) Det hedder i et Brev fra Hans Valkendorf til hans Broder Ærkebiskoppen 1515 (D. Mag. 2, 122): Er thet suo ath myn Herræs Nade haffuer ingenn Sangere, tha vore thet meget got, ath Hans Nadæ lod hente the aff Lybke eller nogenn af Danskenn (Danzig), ath the wore hoess Hans Nadæ then Stund then Herredag stander vppo, thii the songe (synge) ther meget ildæ wti Køpnehaffn, Ethers Nadæ wet well huat Sanck ther falder wdi Landet. — Der omtales dog under Kristian den anden en Henrik Sangere, Eders Naades gamle Tjener (Allen, Kr. 2. Breve 176) og en Gregorius Urgemester, der var i Paris paa samme Tid som Kristiern Pedersen (Allen, sst. S. 496).

[2]) Jfr. Engelstoft, Paulus Eliæ, S. 447. Reform. et Cath. S. 60. Pontoppidans Annal. 2, 295.

rigtig nok hengaa Aarhundreder, förend Modersmaalet ogsaa i denne Henseende ret kunde udvikle sig. [1])

En særegen Interesse have disse Skrifter i sproglig Henseende. Der var givet disse Mænd en stor Opgave: at skabe et Skriftsprog. Næppe har nogen af dem været sig det bevist, uden Kristiern Pedersen. Han staar saa langt over alle de andre, at han var baade den første og den eneste. Allerede Tidebogen, Jærtegnspostillen og flere af hans tidligere Skrifter vidne om et for den Tid saare forunderligt Herredömme over Sproget. Selv ved Oversættelsen af det ny Testamente arbejdede han ikke som de andre afhængig af Luther, men med Modersmaalets egne Kræfter; og han formede jo, efter Molbechs Bemærkning, ved disse sine Skrifter det danske Tungemaal tidligere end Luther det höjtydske. Hos ham møde vi allerede et skjönsomt Valg i Udtrykket, en grammatisk Ordning og Overensstemmelse, en viss Harmoni i Stilen; og som Følge af denne Sprogharmoniens Virkning paa ham hersker der ogsaa i hans Retskrivning en vis Enhed. Han skriver det danske Sprog og ikke nogen enkelt Dialekt.

Ingen af de andre have haft disse Formaal for Öje. Nogle vare fremmede, andre indfødte, men fra forskjellige Landskaber. Dialekten gjör sig hos dem overalt gjældende. I Ord og Ordformer findes der en saa stor Forskjel, at man hos den ene kan finde mange Ord, der aldrig forekomme hos den anden. Heller ikke harmonere de med sig selv. I e n Ting ere de alle lige ubehjælpelige, i Stilen; og det er dem altid vanskeligt, for nogle næsten umuligt, at faa Sætningerne til at forbinde sig i en simpel harmonisk Orden.

Skjöndt Povel Eliesen var en Hallænder, skriver han dog Dansk, og de i Malmø trykte Skrifter ere overhovedet ikke i skaansk Dialekt. Det har foresvævet Forfatterne, at de dog her skulde tale til det hele Folk, og ikke blot til ett enkelt Landskab; men ubevante vare de dermed, og Dannelsen i Klosteret udelukkede dem næsten fra Livet. Povel Eliesen yttrer ogsaa (i Tilegnelsen til Kongen i hans Oversættelse af Institutio principis christiani): „Haver jeg og syndet mod god Dansk i denne Bog, da skal og det meget mildelige forlades, baade fordi

---

[1]) Ogsaa udenfor Kirken synes det under Kristian den tredie at have taget en bedre Vending med Sangen. Han havde sine Hofsangere. Der omtales en kongelig Sanger Mag. Georgius Præstonius, der kaldes Rector Cantorum regiæ M. in arce; han døde uden Tvivl 1553, i hvilket Aar hans Ven og Slægtning (affinis) Petrus Parvus Rosæfontanus satte ham en Gravskrift. (Hoini Oratio funebris in memoriam Chr. Morsiani).

at Danske (d. e. Dansken) er ikke saare bekvem til at udlægge andre Maal, og jeg haver af Barndom været i Kloster og føje Omgang haft med dem, der af Kunst tale kunne, af hvilke jeg skulde have lært kunstelig Snak og mærkelig Tal efter danske Maals Ejedom. Meningen haabes mig, at jeg haver ikke forglemt, dog at alle Ord have ikke den Ære dem burde.“ Hans Fødemaal førte ligefrem til, at han bruger haardere, mindre afslidte Former, stundum endog i Dansken forældede Endelser, og overhovedet Svenskheder.[1]) Dertil kommer, efter Engelstofts Bemærkning, at han ikke har Ro til at vælge og vrage; han er næsten altid i Affekt, behøver derfor mange Ord, og tager hvad der kommer for Haanden. Hans vidtløftige Skrivemaade danner derved en Modsætning til Luthers koncise Kjærnesprog; og han opløser Luthers korte Sætninger i lange Omskrivelser. Selv de ti Bud kan han ikke anføre, uden at udvide dem.

Povel Eliesen var, som vi have set, igjen Frans Vormordsens Lærer; men denne var det danske Sprog ubevan som et vanvittigt Barn udi Bog, der først sættes i Skole, og Tysken, hans Modersmaal, falder ham altid udi Munden. Han bruger derfor mange usædvanlige, tildels selvgjorte Udtryk og Former, og bliver ikke sjælden helt uforstaaelig.[2])

Hans Mikkelsen og de, der have deltaget i den første Oversættelse af det Ny Testamente, bleve saa stærkt paavirkede af Tysken, at deres Sprog, som vi have set, sammenlignedes med Flensborger Dansk, der er hverken det ene eller det andet. Denne Oversættelse udmærker sig snart ved gamle, snart ved selvgjorte Ord, hvilket endnu ved Trykfejl og en underlig Skrivemaade forværres.[3])

---

[1]) Som: hwat eller hwadt (hvad), sandt kiærligheedt, altijdt, sindt, bwdt o. s. v.; et forstand; meget ofte: sindwm (Gange); fremmende (fremmede), lædie (Lediggang), o. s. y.

[2]) F. Ex. Brygilse (Brug), Raadilse (Forstand), Offuertræding, (Overtrædelse), behydding (Beskyttelse); ledesmænd (Geleitsmänner), forstyckede kleder (gestickte Kleider), archener (Ercker, Karnapper). Andre Ord, der have et fremmed Udseende, ere dog ram nordiske, som Mantel (hos de andre ogsaa mattel, isl. möttull); indelffue (Indvolde, innifli): hoffuitsmug, o. s. fr.

[3]) F. Ex. Thette folck naaler meg (nærmer sig mig) met siin mund. Meeret eller mæret (Havet), en udsetzker (Aussässiger), en viinsuber (Weinsäuffer); echtig huoor (Ægteskabsbrud); iourdskeil (Jordskjælv); hues skowotueng (for skwotueng) ieg er icke werdig at ieg moløse (maa løse); meniskulle (men I skulle) døbes vti then helligand icke legne (længe) effter thesse dage. I Fortællingen om den forlorne Sön: men hans eilste sön var paa aggern, oc ther han kom oc benalit husit. Apostl. Gjern. 5, 26: For the frøchtit folckit, at the icke skulle worde stenede

Hans Tavsen var en Fynbo og virkede en Tid lang i Jylland; overvejende kjendeligt er Sproget fra hans Fødeø. Hans Former ere næsten overalt blødere, sammensmæltede, stundum atter bredere.[1]) Kun i Begyndelsen var han, som vel nødvendigt var, en heftig Stormer og brugte sin Tunges skarpe Sværd;[2]) senere stemmede hans blødere Sprogformer ret vel med hans i Almindelighed rolige, jævne, sindige Foredrag, der vel ikke bryder ud i Geniglimt, men har nogle enkelte ypperlige Partier. Og „det Anstrøg af plebejisk Nationalitet, som dog ikke klæder ham ilde,“ hvilket Molbech allerede har bemærket hos ham, har i det mindste for en Fynbo noget ret tiltrækkende.

Om Peder Laurensen yttrer Pontoppidan,[3]) at hans Skrivemaade er usædvanlig poleret og behagelig; og det gjælder navnlig i Sætningernes Forbindelse.

I de andre Smaaskrifter træffer man ikke sjælden paa ret gamle, undertiden uforstaaelige Udtryk.[4])

Savnet af Originalitet maatte have Indflydelse paa Udtryk og Stil. En meget stor Del af disse Skrifter ere, om ikke ligefrem Oversættelser, saa dog laante af et andet Skrift, eftergjorte, besörgede. Ved nogle af Kristiern Pedersens Skrifter bemærkes det udtrykkelig, og man har mangen Gang Vanskelighed ved at afgjöre, hvor meget der tilhører ham selv. Indholdet af et fremmed Skrift gav Forfatteren Anledning til at yttre sin Mening. Det er just Begynderens Maade. Saaledes bar ogsaa, efter Engelstofts Bemærkning, Povel Eliesen sig ad med Erasmus

---

(de frygtede at de skulde vorde stenede); 5, 28: Oc see i haffue voføilt (opfyldt) Hierusalem met ethers lerdom. Rom. 8, 19: thi creaturens endelige byelse, warer ther paa (Skabningens Forlængsel vænter paa), at guds börn motte aabenbaris. 8, 23: Icke aldene the men oc wij selffue, (som haffue aandens anfang) inderligen begere vti oss selffue, effter sönskaben (sukke efter sönlig Udkaarelse) o. s. v.

[1]) F. Ex. kiæld (Kilde), maen (Engen), ørken (Arken), mallen (Marven), fowel (Fugl), houkommelse (Hukommelse), beklawe (beklage), klawæmaal (Klagemaal), at liyæ (lide), store oc forweyne slaw (stærke Slag), weyerkende (vederkjende), wutte (vogte), flöyæ (flyve), at blöynes (blues); foghlenæ i lukthen och dyernæ (Dyrene) her paa iorden o. s. v. Derimod har han ogsaa mange gode gamle Ord, der dog vel ogsaa kunne findes hos andre, som: fromme og dandnesse (dannis i Flert.); om tho dagemot (dægramót) giör hon oss leffende; somme christnæ eræ nu i woræ tiidher breendhæ i falaske.

[2]) Eller som Wadskiær siger til hans Berömmelse: „som en af Helligdommens gyldne Lysesaxe jog han Tyvene af Lyset og det cimmeriske Mørke ud af Cimmerien“. Wadskiær, Linieamenter af Bogtrykkerkunstens Hist. Sidste Blad.

[3]) Annal. 2, 307.

[4]) F. Ex. schwrll oc usame (Eddas jorl, joll?) (En liden Disputats).

Roterodams og Luthers Skrifter: undertiden oversætter han eller maaske kun memorerer, og dog taler han i første Person, som om Tanke og Udtryk vare hans egne.

Denne Forlegenhed med at finde egne Tanker og Uvanthed med at udtrykke dem gjör Stilen vidtløftig. Den faar megen Fyldekalk. Der bruges mange Ord, fordi det skorter paa ett eneste udtömmende, flere Sætninger, fordi man ikke har lært at forbinde Klarhed og Korthed, og samme Tanke udtrykkes paa flere Maader. Paafaldende er især den jævnlige Brug af Synonymer, stillede ved Siden af hinanden, som om man tænkte sig, at hvis Læseren ikke forstaar det ene, forstaar han vel det andet; vel ogsaa for at forstærke Udtrykket. [1])

Vil man nu betragte alle disse Skrifters Sprog som en Enhed, som ett og samme Tungemaal, saa vil man mangen Gang have Vanskelighed med i denne Blanding af alle mulige Ting at gjenkjende Modersmaalet; og der maa en Gang foretages en udførlig Sammenligning med det nuværende. Her er meget, som vi nu slet ikke vilde sige paa den Maade; [2]) meget gammelt og godt, som den Gang var i fuld Brug, men som vi ikke længer kjendes ved, [3]) og sagtens en Del, som vi ikke uden noget Hovedbrudd kunne forstaa; [4]) meget, som vi nok kunne

---

[1]) F. Ex beskydde oc fordetinge; Sterckhed oc Styrke; berøchtet oc berömt. Hos Kr. Pedersen: bander, sender (det er Senner), bulder, mact eller velde; saadant squalder, føg oc røg. Hos Hans Tavsen, at boldræ oc banghæ; at tredhæ oc platze; wutthæ oc kuoghæ; føle oc træffue; bolder, rumoer; boldher oc rey; bolder oc bang; blöysell oc skam; høetzel oc trusel; willidruhed oc gode willie; samholdenhed oc eensindighed; dønckelgodheth oc øgnæsckalkerij; en Biskop skal være: lerafftigh, icke tredafftigh, wredwurdhen eller snebsom.

[2]) Som: lange traa (Længsel efter); gladsom, heffnsom; anheffue (begynde); trappe (Grad) eller grade; skelnet, skabnet (Skabning); et gladført hierte (H. T.); hoffuitsmug (Hovedklæde); hør mig bön (bönhør mig); at udstørte (udgyde) sit Blod; uyndest (Ugunst); haffueløse widuer (fattige Enker, H. T.); guds lon (Guds Gave, H. T.), en leyning (Lejesvend, H. T.), Helbrud (Dødskamp, H. T.), de drøffulde Apostle (H. T.); try samholdne widne (overensstemmende, H. T.); bembere, ther løber och saader allehande fortalellse (Sadolin).

[3]) Som: at læ (laane), at wege (bevæge), at sendæ eller sennæ (trætte), at snaffuæ (snuble), at sønie (afslaa), strag (stiv), hal (glat), öynebraar, indtelffue (Indvolde), smwrd (salvet), tilrygge (tilbage), huort (hvorhen), blonæ (Røg, Taage, H. T.); at knoghæ (bese); Abraham stod oc offuerkogte Sodoma og Gomorra (H. T.); herren wende seg om oc kogte til Peder (H. T.).

[4]) Som: stwbbede öyne, stwbøghet (med sløvt Syn); compact (Pagt); slagbrand (Anstødssten, P. E.); wnndet eller blænwurdet (H. T.); skowle, moldinger (H. T.); knappene oc slind-

forstaa, men som vi have forkastet; [1]) og derhos en Tilnærmelse til det daglige Sprog, som vi nu vilde anse for uklar og uskjön, f. Ex. Smaaordenes Sammentrækning med Hovedordet, [2]) vaklende Former, fordi Udtalen var usikker, [3]) o. m. dsl.

En Ting maa man imidlertid lade disse Forfattere; de have hver paa sin Maade beriget Sproget navnlig med Skjældsord eller, som de kalde det, Skjendsord. Det er ikke blot, som Engelstoft bemærker, en ligesom vedtagen Talebrug iblandt dem at kalde den katholske Kirke den babyloniske Hore, Domkirken i Roeskilde og i Lund det store Horehus, Domkapitlet i Viborg en Røverkule; de spare heller ikke Personer, men kalde hinanden Drömmere, Lögnere, Forledere, Bedrægere, gantelig vanvittig Daare og æreløs Skalk. Hans Tavsen, der endda er maadeholden, kalder Povel Eliesen: Lector Drömmere, dit papistiske Kreatur, en Fabels Karl, og det han skriver: staalent Ripsraps; Jens Beldenak kalder han: Fader med Gud Bisp Jens hin gamblæ Curtisanæ. Povel Eliesen er uudtömmelig; han skjælder sine Modstandere for: Bedrægere, Forledere, Bandskroppe, Dravelsmænd, Øglere og Sjælemordere; til Hans Mikkelsen siger han: din fule gamle graa Kættere, dit Skalkehjarte med din skendige Mund, den store Malmøs Basune; der haver været saa mangen hellig Præst og Munk, der du est ikke værdig at muge under; nu stinger din Skalk med Sterten; nu spijr din Stymper op det du haver udi Livet, og haver da længe haft, men dig væmmede ikke för nu, o. s. v. Den heftige Povel Kempe kalder Regentinden af Nederlandene, for hvis Forfølgelse han rigtig nok var udsat, den allerblodigste Jesabel, og Ærkebispen af Palermo den „forgyffteligh spøgelse“, archidiabolus Panormitanus. Det maa have ligget i Tiden. I det mindste havde vore Landsmænd en Forgjænger i Luther, som de ikke forsömte at efterligne, om de end ikke kunde naa ham eller overgaa ham, hvilket var vanskeligt. Thi saa træffende Udtryk, som det, hvori han ligner Fyrsterne, disse „naadige Bødler“, med „Gnidder, med Orlov sagt, som ikke endnu ere blevne til

---

ingerne (H. T.); börnene tuttides wdi liffuit paa henne (H. T.); en from første skal ey were altho pietten (H. T.)

[1]) Som: behydde (bevare), weyæ (indvie, H. T.), underscheede (Forskjel), en tuige (Zweig, H. T.), egen nockgiörilse (Genugthuung).

[2]) Især hos H. T. som: moneth icke (mon det ikke), lod henten (lod hende hente), baren ind (bar den ind), haffuer forfaridet (forfaret det), saa bliffueret (bliver det), bæret (bære det), saa forakthesseth togh (foragtes det dog), liyeth (lide det), mesbrugen (misbruge den) o. m. fl.

[3]) Som: omsiger (for omsider), og ligeledes: end siger, end sier, end siden (for: end sider, endnu mindre).

Lus", hører der en usædvanlig Opfindsomhed og Kraft til at fordunkle. [1])

I grammatisk Henseende følger det af sig selv, at, skjöndt Forfatterne ikke tage det saa nöje med, at bruge forskjellige enstydige Former ved Siden af hinanden. [2]) staar den grammatiske Udvikling dog i det hele paa det Trin, der tilhører denne Tid, og ingenlunde endnu falder sammen med den nærværende, uden for saa vidt denne har bevaret gamle Levninger. Det gamle Kjön er ofte bevaret. [3]) Ejeformerne og Flertallet danne Overgangen fra den ældre Böjning til den nyere; [4]) den betingende Maade i Datiden er endnu almindelig; [5]) Biordene ende paa e [6]) o. s. fr.

---

[1]) Om Reformatorernes Sprog findes der hist og her adskillige her benyttede Bemærkninger, som i Molbechs Program om Bibelovers. om Kristiern Pedersen S. 43. 47. 49. 51; Hans Mikkelsen S. 31; Frans Vormordsen S. 55. 59; Hans Tavsen S. 64 fgg. Samt: Dän. Bibl. 1, 135. 3, 82. Wøldike Om Hans Tavsens fem Mosebøger i Vid. Selsk. Skr. 1, 9. Engelstoft, Paulus Eliæ S. 95, 152. 159. 429, 445 og mangfoldige Anførelser i Reform. et Cathol. Povel Kempes Brev hos Allen S. 398. Povel Eliesen udhæver som det synes i Begyndelsen af sin Formaning netop det ovenfor anførte Udtryk af Luther som et non plus ultra. Det er naturligvis derfor jeg har anført det; hvilket ogsaa Engelstoft allerede har (S. 486).

[2]) Som: leffuede og leffde; elskede og elste; lidde og led; smørge og smørje; dere og deris; stundum og stundem.

[3]) Som: denne menniske (Hunk., P. El.); thenne scrifft (Hunk., P. El.), Tempelen (Kr. P.); En banere (Kr. P.); Sol (Fl. Soler, Hunk., Kr. P.); Bog (Hunk. P. El.); Tunge, Syn (Hunk. Kr. P.); Himmel, Maane (Hank., Kr. P.).

[4]) Som: legemens (Legemets), werdsens (Verdens), frihedsens, Frihedens), sielsens, (Sjælens), hiertens (Hjærtets), barnsens (Barnets), börnis (Börns), wennerıs (Venners), sine unge (sine Unger), alle elemente, de land (Kr. P.) etc. Mange gode brøders leffnid (Chr. P.) etc. Høffdinge oc høffdinger (Kr. P.). Han geste (gjæstede, Kr. P.). Der hans brødre nu soge (saa) det. o. desl

[5]) Da h ø l l e de (vilde de holde); hwad h u l p e det oss ath wii lenge leffuede; da v a a r e det fast bedre, ath man g a f f u e ith hwndred gyldene vdh til ath oplære en god cristen persone meth, at han b l e f f u e en ret cristen mand (Kr. P. Om Börn at holde til Skole). Læser thenne glosæ vdhen wild, lighe som hwn k o e m e ether indthet wedh (H. T.); thet w o r e bedhre ath ald werden f o r g i n g h e end een siell schulde forfaress, hwadh sighe saa manghe (H. T.); att dw t o g e deg henne til een hustru (H. T.); lige som nogen s t o d e op emod sijn næste, o c s l o e hannom ihiel (H. T.). Om de f i ø l d e y nogher krankhed (P. E.). Huad skader, om all verden f o r l o d e dig, och ingen læge hoss dig b l e f f u e, Naar som Gud b l e f f u e hoss dig (Om man maa fly for Døden) etc.

[6]) Mectige stor pine (Kr. P.); dog ogsaa: ydmygelen och kerlige

17. **Reformationens Fuldendelse.** Peder Plade og hans Broder Niels Plade. Hans Siunesen. Rasmus Glad. Jon Tursen. Peder Tidemand. Anders Pedersen Barsbyl. Jakob Henriksen. Niels Jensen Randrup. Kristoffer Sörensen Bjerg. Klaus Jensen Føerd. Niels Jensen Fædder. **Kristian den tredies Bibel.**

I Slutningen af Reformationstiden virkede adskillige Mænd, der vel tildels fremtraadte tidligere, men hvis Skrifter mere sigtede til at fremme Reformationen end til at fremkalde den. Den mærkeligste blandt disse Mænd er Peder Plade, Petrus Palladius (f. 1503, Skrifter 1538—1560, † 1560). Han er født i Ribe; hans Fader, Esbern Jensen, var en jævn Borgermand. Han gik i Skole i Ribe, derefter i Assens, hvor han gav en anden Pebling en dansk Hvid, for at lære af denne, hvorledes han skulde gaa om i Byen at tigge Almisse, hvilket han dog snart kom efter. Derpaa høres der ikke noget til ham, förend der berettes, at han var Skolemester (Rektor) i Odense (1527?) og afstod sit Embede til Mag. Frans Berg.[1]) Hidtil havde han været Papist, og fandt sig vel faren dermed; men nu resignerede han, uden Tvivl af uimodstaaelig Lyst til at høre Luther og Melanchthon. En Borgemesterenke i Odense, Magdalene Mikkels, og hendes Sön, Knud Mikkelsen, understøttede ham med Rejsepenge. I Wittenberg blev han immatrikuleret den 3die September 1531, og opholdt sig dèr i en sex Aar. Melanchthon skal have forandret hans Tilnavn Plade til Palladius, hvilket gav Anledning til et Ordspil, som de latinske Digtere fra denne Tid ikke forsömte at anvende: de kaldte ham Kirkens Palladium;[2]) og ikke uden Grund. Han blev Magister i Wittenberg 1533 tilligemed Hans Svaning. Luther hørte han med en saadan Opmærksomhed, at han siden efter hans Foredrag kunde udgive: Ennarationes evangeliorum dominicalium, Vitteb. 1560. Med Melanchthon stemmede han overens i Anlæg og Karakter. Bugenhagen anbefalede ham i sine Breve til Kong Kristian den tredie som den dygtigste Mand til at fremme Reformationsværket i Danmark. Efter Kongens Ønske tog han derfor den theologiske

---

(Kr. P.); dylligen oc tolmodeligen (Om man maa fly for Døden).

[1]) D. Mag. 1, 26.

[2]) Ogsaa Johannes Francisci har i sin Epigrammaton liber ett Epigram til ham, hvori det hedder:
Quem merito celebrat docta de Pallade nomen
Namque est Palladiæ lausque decusque scholæ.

Doktorgrad 1537, [1]) og blev efter sin Hjemkomst i samme Aar (formodenlig fulgte han med Bugenhagen), kun 34 Aar gammel, Prof. i Theologien, og tilligemed de andre Superintendenter i September 1537 af Bugenhagen viet til Biskop, til Sællands første evangeliske Biskop. Som saadan havde han fuldt op at gjöre med at sætte Ordinansen i Værk, at visitere sit Stift, hvor alt skulde skabes ligesom fra ny af, og overhovedet at ordne Kirkevæsenet i begge Riger. Til denne kirkelige Virksomhed sigter derfor ogsaa en stor Del af hans Skrifter.

Sin første Visitats begyndte han allerede i Høsten 1537, og han besøgte først Roeskilde, den papistiske Stad, som Bugenhagen kaldte den. Her prædikede han hver Dag i fjorten Dage med saa stort Bifald, at hele Byen, baade Raadet og Borgerne strömmede til for at høre ham. Daglig holdt han derhos Forelæsninger paa Latin for over hundrede Tilhørere; Öjemedet var visst nok Kannikkernes Omvendelse. [2]) Dernæst gik det ud paa at faa Helgenbillederne ødelagte. Roeskilde Patron St. Lucius stod i Domkirken med sine tre Kroner, med en Bispestav i den venstre Haand og Sværdet i den höjre. Lensmanden og Palladius lode denne Billedstøtte føre ud af Kirken, hvor meget end Kannikkerne paastode, at den hørte med til Kirkesmykkerne, som Kongen havde tilladt maatte blive i Kirken. Det hjalp ikke, men Bugenhagen bad Kongen give Kannikkerne nogle Læs Brænde i Godtgjörelse; St. Lucius, mente han, kunde nok gjöre Fyldest derfor i Kakkelovnen, hvis han ikke indvendig var hul. [3])

---

[1]) Bugenhagen skrev til Kongen fra Wittenberg dominica prima adventus (3 Decbr.) sin Anbefaling af Petrus Danus. "Das Doctorat will bei hundert Gulden wegnehmen, mit den gradibus die dazu gehøren. Vnd weil es geraten, das er noch ein Jahr hie bleibe oder auch etwas da vber (etc.). Schumacher, Gelehrt. Männ. Br. 1, 4—5.

[2]) Bugenhagen skriver til Kongen fra Copenhagen, midwochens nach Elisabeth 1537: Ich lies D. Petrum Palladium xiiij Tage zu Roschild, In der papistischen stad, da predigte er alle Tage, vnd Im lieff zu die gantze stad, dancken vnd loben Got, Radt vnd burger. Er las auch alle tage da eine lateinische lection, und hatte cxxv Zuhører. — Wie es Im weiter In der Visitation an andern orten geht, kan E. M. wol mercken aus diesem eingelegten brieff, den ich vnversihens etwas makuliret habe auswendig mit meiner Federn. Got sei gelobt. (Gelehrt. Männ. Briefe.)

[3]) Der götz ist so gros vnd vermügen, das er sulch vnkost reichlich vnd reddelich wol bezahlen kan Im Kacheloffen, so er anders nicht inwendig hol ist. Bugenhagen til Kongen fra Copenhagen 1538 Innocentii. (Gelehrt. Männ. Br. 1, 14—19.)

Overalt hvor Palladius kom frem, erfarede han, hvor uvidende og udannede Præsterne vare. Her maatte især virkes igjennem Modersmaalet. Allerede 1537 havde han oversat Luthers Katekismus: Den lidle danske Catechismus.[1]) Efter at have endt sin Visitats udgav han 1538 Luthers Enchiridion: En Haandbog for Sognepræster.[2]) Kirkeordinansen oversatte han paa Dansk, og det var denne hans Oversættelse, der paa Rigsdagen i Odense 1539 fik Lovskraft. Sproget deri var imidlertid ikke godt, hvorfor der blev foretaget nogle Forbedringer deri i den næste Udgave 1542.[3]) Men der vare mange Præster, som ikke kunde forstaa Ordinansens Bestemmelser, skjöndt de vare tydelige nok; derfor udgav han som en Art Supplement til den en Anvisning for Præsterne.[4]) Ligeledes gav han senere en Anvisning for Provsterne[5]), hvilket Langebek anser for et Uddrag af hans endnu ikke fuldendte Visitatsbog. Af denne, Palladii Visitatsbog, ejede Langebek ett gammelt, maaske den Gang det eneste Exemplar; dette er (1866) fundet paa det kongl. Bibl. I lang Tid har man ikkun kjendt det haandskrevne Uddrag, som Biskop Harboe har gjort deraf paa Tysk(!), og som Palladii Levnetsbeskriver Heiberg har benyttet. Denne har nu efter Haandskriftet udgivet Bogen.[6]) Endelig forfattede Palladius den bekjendte Alterbog, Meydeborgk 1555 og meget oftere, samt Lidelseshistorien, Kbh. 1556, hvori den egenlige Lidelseshistorie er den, der endnu bruges;[7]) lutter Skrifter, som det vedkommer en helt anden Kreds nöjere at drøfte.

---

[1]) Titel og Beskrivelse hos Mynster Om Udgaverne af Luthers lille Katek., 2. Udg. S. 14.

[2]) Ligeledes hos Mynster, sst. S. 20.

[3]) Grams Fortale til Krag S. 139—140.

[4]) Een liden oc nyttelig bog. Om lönligt scriftemaal. Om obenbare Penitentz for obenbare synder. Huorledes mand skal handle Sacramentet hoss de syuge. Meth nogre andre nyttelige artickle. Oc Om Jordeferd. Kiøbnehaffn M. D. xxxviii. — Prentet i Kiøbenhaffn, af Hans Wingaard, den xxiiij dag Septemb. Aar etc. 1538. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Fortalen er aftrykt hos Heiberg, Hist. Fremst. af Skriftemaalets Indførelse, i Scharling og Engelstofts Theol. Tidsskr. 4, 118.

[5]) En Tractat om de Stycker mestendelen som Guds salige Ord skal holdis ved Mact met, aff Guds Naade oc Miskund. Til Prosterne in Synodo Roschildensi. Prented i Kiøbenhaffn Torsdagen i Pintz Vge 1553. (Exemplar paa Universitetsbibl. Optrykt i D. Mag. 3, 54.)

[6]) Visitatsbog af Dr. Peder Palladius, udg. af A. C. L. Heiberg, 1867. — P. Palladii Formula visitationes provincialis. Haffniæ 1555. 8., i Schous Saml. 167 b. paa Universitetsbibl.

[7]) Heiberg i Palladii Levnet, S. 65.

Ligesom disse og flere af Paladii latinske Skrifter havde Hensyn til Kirken og Præsterne, forfattede han adskillige andre for at fremme Andagt og Gudsfrygt. Hertil hører især Oversættelsen af Luthers Bedebog: En ret enfoldig Bedebog, Magdeborg 1541.[1])

Han tilegnede Magdalene Michels og hendes Søn Knud Michelsen (Akeleje) den som en Taksigelse for deres Velgjerninger. Den første var Enke efter den Borgemester i Odense, Mikkel Pedersen,[2]) som Kristian den anden tog ind hos 1517, da han vilde tale med sin Fru Moder, som holdt Hus dèr i Byen udi St. Klare Kloster (Hvitfeld i Kristian den andens Hist. 4. S. 64). Palladius siger i Tilegnelsen:

Klere venner, sender ieg eder, denne lille bedebog, som ieg haffuer vdsæt aff tyske oc latine paa Danske, for en føyge skenck oc gaffue, til en tacknemmeligheds bekendelse, for edre mangfoldelige velgerninger, som y meg altid bewijst haffuer, dog besynderlige vden lands, ij det at ij lode bekoste Mine studia oc lærdom, vti bogelige konster, oc vti den hellige scrifft, Gud till loff oc ære, oc den hellige Kircke till opbyggelse, huilcket ieg vill, oc trolige forarbeyde paa, met Guds hielp, indtill min døde dag, at eders vmage oc bekostning, icke skal være giort forgeffues. — Screffuet vti Kiøbmenhaffn S. Morthensdag Aar etc. M. D. XL.

En daglig Bekjendelse, Bön og Taksigelse. Kbh. 1551, indeholder dels en daglig Bekjendelse eller Bön, dels en daglig Takkebön.[2])

Ligeledes hører hertil hans Oversættelse af Viti Theodori Nogle Sprog af den hellige Scrift, Kbh. 1550,[3]) tilegnet Fru Berete Göye, thi den lille Tyske Bog laante han af

---

[1]) En ret enfoldig Bedebog oc maade, huorledes mand skal rettelige giöre sin bön, som screff for sin gode Ven D. Mort. Luth. fordansket af D. Pet. Pall. — Trykt i Magdeborg hoss Hanss Walther M. D. XLI. (To Exemplarer paa Kongens Bibl.. hvori Titelen fattes; en senere Udgave uden Aar.)

[2]) En Odense Borgemester i Beg. af det 16de Aarh., af A. Crone i Saml. til Fyns Hist. og Topografi 3, 219 fgg.

[3]) En daglig oc personlig Bekendelse, Bön oc Tacksigelse, til Gud, skenckt Københaffns Indbyggere, til Nyt Aars gaffue. Pet. Palla. 1551. — Prented i den Kongelige Stad Københaffn hos Hans Wingaard, i det ny Kloster stræde, Aar effter Guds byrd MDLI. (Syv Blade. Exemplar paa Kongens Bibl. blandt Rørdams Gave.)

[3]) Nogne deylige Sprock, Aff den Hellige Scrifft, for en bedrøffuit samwittighed, beskickede alle Christne til trøst, aff Vito Theodoro, oc fordanskede aff D. Petro Palladio. 1550. — Prentet i

hendes Hosbonde Herluff Trolle, og sender hende nu Oversættelsen til Nyt Aars Gave. „som it ædelt Liggende fæ, der dog icke skal skiulis i kister 'oc skrin, men vddelis til Guds vdualde. Thi det er tilhobe sancket aff det Ny oc Gamle Testamente, til at trøste bedrøffuede Hierter i fristelsens tid, som tit oc offte er behoff, Fordi at Satan icke vil lade Guds vdualde vere met fred, i denne iammer dal.“

En mere bestemt Tidsanledning har han haft til En Undervisning om Troens Frugt, Kbh. 1553,[1]) som er tilegnet Rentemester Eskil Oxe. Thi han udgav denne liden Undervisning om Fred og Enighed at holde med sin Næste til at bruges mod det, som Satan, alle Kristnes Modstander, haver allerede begyndt med Kiv og Trætte, med Klammer og Bulder udi nogle Kjøbstæder, „besynderlige her i Sjæland.“ Han giver en Kristen tolv Sager at betænke, naar han er fortörnet af sin Næste, belægger naturligvis sine Ord med Skriftsteder, og ender med en udførlig, meget indtrængende og veltalende Paamindelse.

Oversættelse af Nogle mærkelige Bönner, oftere oplagt,[2]) tilegnede Fru Eline Göye paa Skjoldenis, Salig Her Moritz Olsens (Krogenos) Ridders efſterleffuerske. Det er „tredue smaa Bøner, huilcke“ han „uddrog aff tho lange Latins Bøner, som en lerd oc from Christen mand aff Valland, ved naffn Bernardinus Ochinus af Senis, wdi Papisteri, giorde oc bad.“ Tilegnelsen er Screffuit i Kiøbenhaffn, Palme Syndag, 1551.

Uddrag af Melanchthons Loci communes, Kbh. 1561.[3])

---

den Kongelige stad Kiøbenhaffn aff Hans Vingaard, Aar M. D. L. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

[1]) En vnderuisning aff den hellige Scrifft, Om denne Troens fruct som kaldis Mildhed eller Sactmodighed. Peder Palladius. Matth. v. Salige ere de Sactmodige, Thi de skulle beside Jorden. M. D. Liii. Tilegnelsen er Screffuit i Københaffn den Søndag nest faar S. Mortens dag Guds Aar M. D. LIII (Sexten Blade. To Exemplarer paa Kongens Bibl., det ene defekt, det andet er Rørdams Gave.)

[2]) Nogle merckelige Bøner wdi denne Verdens modgong oc elendighed, at indfalde Hart til Gud met, besynderlige naar det vil gielde for aluore wdi Kaarssit. Fordansket aff Doct. Peder Palladius. Lybeck. (Exemplar paa Kongens Bibl. Defekt i Slutningen. Fuldstændig sst. Lybek 1558. Rostock 1572).

[3]) Ith Allmindeligt Scrifftemaal och bekendelse, vdi vor Herris Hellige Budord. Vdset paa Danske, vdaff Philippi Melanchthonis Herlige oc mercklige Bog, som kallis Loci communes Theologici. Met en daglig oc personlig bekiendelse for Gud. Pet. Pall. Kiøbenhaffn 1561. — Prentet i Kiøbenhaffn, aff Lauritz Benedict. Vdi det Ny Closter stræde 1561. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

Og endelig kan hertil henføres Nogle Kristi Navne, 1556. fol.,[1]) der giver en Forestilling om deslige Nytaarsgaver, som vore adelige Damer nu vilde kaste Vrag paa. Det er de Navne, hvorunder Frelseren forekommer, med tilföjede Bibelsteder, stillede i to Kolonner paa den ene Side af et stort Folioblad, formodenlig bestemt til at kunne ophænges paa Væggen; f. Ex.

Jesus eller Frelsermand. Matth. i. Act. iiii. Phil. ii

— Den siuöynet sten. Zach. iii. o. s. v.

Af mere dogmatisk-exegetisk Indhold ere:

Oversættelse af Savonarolæ Udlæggelse af den 51. Psalme, 1551.[2]) Tilegnelsen Screffuit i Kiøbenhaffn paa Sancti Michaelis dag, Aar M. D. LI, er til Borchart van Boynelberg, Høffuitzmand paa Solthe, hvis Frue, Fru Margarete, han tillige hilser. Deri angives Anledningen til Oversættelsen saaledes: „ieg loed mig gerne beuege der til, den tid Erlig oc Vellerd Mand Her Seuren Persen, Sogneprest oc Prouisten i Nestued, bar mig eders Bog, som i haffde ladet vdscriffue samme Psalme wdi paa Tydske, oc gaff mig eders vilie oc begering til kende, at i saae gerne, at denne Psalme bleff vdset paa Danske.“ Desuden havde mange andre af Adelen begjeret det samme: „Fru Anne Globs begerede (det) storlig aff min Broder Mester Niels Palladius, at hand vilde vdsette samme Psalme paa Danske, oc icke end heller saa megit for hendis skyld, effterdi hun forstaar oc saa vel Tyske tunge maal, som for mange andre, dem til trøst.“ „Der til met for Psalmens skyld i sig sellff, Thi det er en aff de siu Psalmer, som haffuer veret i stor vanbrug vnder Paffuens Vildfarelse, oc i it dageligt mundklammer, icke aleniste hoss alle Prestmend oc Closter Folck, men oc saa hoss dem, som haffde de smaa viielser oc den lille plet i Hoffuedet, Thi at de vaare oc saa forplictede oc forbundne til en daglige siu Psalmes lesning, dog met ingen fruct, foruden anden vanbrug de vaare wdi, saa at mand sette en siu Psalmers lesning mod en dødelig Synd, som vaar bedreffuit, at den skulde der met vere affslet, vor HErris JEsu Christi wskyldige Død oc pine til en bespaattelse (etc.).

[1]) Nogle Vor Herris Jesu Christi Hellige oc salige Naffn oc Titeler, aff den hellige scrifft, alle Christne meget trøstelige, tilsammen screffne oc skenckte Erlig oc Velbyrdig Quinde, Frue Pernille Oxe, oc hendis kære Søstre, til Nyt aars gaffue Aar M.D.LVI. in folio patenti. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

[2]) Den ældste Udgave har jeg ikke set; men paa Kongens Bibl. findes en senere: Den lj. Psalme, Miserere mei Deus, Christelige vdlagt aff Hieronimo Sauonarola, Oc fordansket aff D. Petro Palladio, alle fromme Christne, til trøst oc husualelse. 1562. — Prentit i Magdeborg, hoss Ambrosio Kyrchner. M.D.LXII.

Phil. Melanchthons Traktat om de dødes Opstandelse, Kbh. 1555,[1]) tilegnet Erick Bøllie til Tureby, som en Trøst efter hans salig Hustru Fru Sophies (Rud) Henfærd. Københaffn Søndag Oculi 1555. Derhos er tilföjet: Petrus Palladius til den Christen Lessere; dernæst En ret vey igennem vor Herris Christi opstandelses Histori befattit i tolff samtaler (efter Evangeliet), samt Oversættelse af det 15. Kap. af 1. Brev til Korintherne.

Vigtigere med Hensyn til Indhold og Sprog ere: Prædikener over S. Peders Skib. Kbh. 1554.[2]) og Forklarelsen paa Thabor. Kbh. 1555.[3]) Det sidste Skrift er sexten Prædikener eller rettere Homilier over Forklarelsen. Det første derimod er ikke egenlig Prædikener, men en underholdende kirkehistorisk Betragtning over Kirkens Skjæbne, hvori Lignelsen om Kirken som et Skib bestandig vedligeholdes. Dette St. Peders Skib have Papisterne tilegnet sig; „men ingen maa tage sig det til, som hører den menige Mand til; St. Peders Skib er den hele Christenheds; derfor har den Romerske Kirke ikke den Magt, at tage sig samme Skib til, fordi det har været deres nogle hundrede Aar, ikke anderledes end under nogle Sørøvere.“ I disse Skriftets Ord ligger Tankegangen deri. Det viser i flere Afdelinger, hvorledes Forsynet har vaaget over Kirken. I Afsnittet om Pavedömmet fremstilles, hvorledes alle Hovedlærdomme ere blevne forvanskede, men atter ved Luther rensede. Det slutter med en kort Summa paa vor Salighedslærdom og en Efterskrift.

De foregaaende Skrifter have víst os Palladius i hans kirkelige Virksomhed; og mange ville endnu i dem kunne finde ikke blot Oplysning om Troens Tilstand og Opbyggelse, men tillige paa mere end ett Sted Næring for Aand og Hjærte. Der gives

---

[1]) En merckelig Tractat, om de dødis opstandelse, oc om det euige liff. Philip: Melancth: Ffordansket aff D: Petro Palladio. MDLV. — Prentet i Københaffn Aar M. D. L. V. — Senere udgivet af Jens Söffrenssön Nör-Nissom, Boghaudler i Roeskild. Kbh. 1638. (Exemplarer paa Kongens Bibl.)

[2]) En Nøttelig bog om S: Peders Skib, det er, om den Hellige og Christelige Kircke, predicket i Københaffn vdaff D. Pet. Pall. Apoc. xviii. Den Romske Babylon er falden. M.D.Liiii. — Prented i Københaffn. Guds Aar. M.D Liiii. Bogen er dediceret til Herluf Trolle. (Exemplar paa Universitetsbibl., og paa Kongens Bibl. findes tillige den senere Udgave: Prentet i Helsingør Aff Peder Husen M. DC. xv).

[3]) Den Offuermaade Herlige Historie, om vor Herris Jesu Christi ærefulde forklarelse paa Thabor bierg, Predicket oc vdlagt aff Docter Petro Palladio. — Prentet i Københaffn 1555. Bogen er tilegnet Peder Gaatske, Lensmand paa Kjøbenhavns Slot, St. Michelsdag 1554. (Exemplar paa Universitetsbibl.)

endnu en anden Række af Skrifter, som maaske for vor Tid have en mere særlig Interesse, dels i historisk Henseende, dels fordi de oplyse os om Tidens Nød og Brøst og give mærkelige Bidrag til Sædernes Historie.

Pesten begyndte stærkt at rase i Sommeren 1553. Den havde allerede i Kjøbenhavn bortrevet vel ett Tusende Mennesker, og udbredte sig i Skaane og andensteds, da den legemlige og den aandelige Læge forenede sig for at møde den. Peder Capiten overtog det første, Peder Palladius det andet Hværv, og der udkom saaledes det allerede foran (S. 49) berørte Skrift: Præservativ mod Pestelents, Kbh. 1553.[1]) Ligesom Capitanei Skrift, som vi allerede have set, indeholder de legemlige Lægemidler, saa meddeler naturligvis Palladius de aandelige; og Kvintessensen af dem, kan man tænke, er Skriftsteder.

Der findes dog i dette Skrift flere mærkelige Ting, som følgende Uddrag vil vise:

Fortalen nævner Borgemesterne, som Bogen er tilegnet: Pouild Hanssen, Oloff Ipsen, Mattis Clausen, Peder Jensen. (Altsaa fire foruden Raadet.) I Slutningen, Bladet Liii, omtales Raadmand her i Københaffn Frantz Ibsen och hans kære hustru Anne Ambrosius salige met Gud, døde i disse dage.

I Fortalen siges, hvorledes Pesten havde indtil denne Dag bortrevet vel ett Tusende; og hvor lidet hans Haab var om Lindring, vise følgende Udtryk: „at det er til fare, at det vil icke slyckis her inden Portene, alligeuel at wi Hulde tre bede dage, at affbede Guds vrede oc Riiss, end ocsaa andre til ith gaat exempel oc efftersiun, at de skulde göre lige saa, naar de haffue det behoff, Det hielper io noget, oc Gud vil Bönhøre oss oc giffue oss ænten det wi bede om eller oc det som bedre er.“

Hvorledes Ligegyldighed for Livet og Drukkenskab havde taget Overhaand, udtrykker han med de Ord: „Den frimodighed pleger mand aff gammel tid, at spaatte met dette Ordspraack, Leb ich saa pip ich, leb ich nicht, saa pip ich nicht.“ (Bladet Liiii.) Saaledes som vi se Skildringen af hele denne Slægt for os, var den nedsænket i aandelig Sløvhed; ja hvor mange Bibelsteder han end opregner for dem: „De bliffue alligeuel de samme som de ere, som du maat see paa Sisse Monsis, paa

[1]) En Praeseruatiue oc foruaring mod Pestelentze screffuit aff Doctore Petro Capitanio, til Københaffns indbyggere.
Och der hoss for en indgong oc beslut, en Aandelig Recept, oc Præseruatiue, som Doct: Petrus Palladius haffuer tilhobe screffuit aff den Hellige scrifft, mod Pestelentze. M.D. Liii. — Prentet i Københaffn. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

hendis søster Karene Rasmusis, oc paa andre deris anhengere, som intet skøde effter Gudz ord.“

Hans Hovedformaal er at bekjæmpe Ligegyldigheden mod Pestilensen, og at vække og befæste den Grundtanke, at det er en Guds Straf. Som Yttringer af denne Ligegyldighed anfører han:

„Pestelentze er ekon en börnedød, Jeg døer icke i börne død.

Det er ekon glæde met börn, at de dø hen, de fare vel, her fødis flere til igen, Her Christnis oc Døbis saa mange huer Søndag i alle Sognekircker.

Der skulle io nogle dø, Verden er fuld met folck.

Lad gaa, dør ieg i aar, saa dør ieg icke at aare, Der døer ingen vden de ere feye.

At Gud tager börn oc Fattigfolck aff Verden, der gör hand vel vdi, Der er alt formange till aff dem.

Item Det vaar en almisse død naar man hør en fattig vere død.

Item lad dø, saa faa vi god tid her ere for mange folck til.

Item, naar som et Barn døer, sige de, ieg vil giffue ith andet for siælen.

Ja, somme töre bande deris börn met Helsoet oc Pestelentze, i halss oc liff etc.

Item, Saa dristige ere mange at der graffuis aldrige en graff, at de gaa ey til oc koge ned i huer Graff, oc staa oc henge offuer dem, som graffue.

Disligest naar mand haffuer lagt Liget ned, da staar det alt fult met Folck oc koger ned paa Liget.

Ja de lede oc bære deris börn ind til dem som ere befengde, paa det, at de kunde ocsaa faa deris deel.

De findis end ocsaa, som bande alle dem, som vnddrage sig fra Pestelentze, Oc rose der aff, at de taare bliffue til stede, oc mene at de ville der faare dø som Christne mend, oc fordömme der offuer alle dem som icke ere til stede, i Pestelentzis tid, ath følge effter huert lig etc.

Mange andre løse noder oc facter i ord oc gerning, som er dog alt sammen sagt oc giort, vnder det tæcke, som Dieffuelen holder for deris öyen, at de skulle icke kunde see, huad Pestelentze er for en ting, at de skulle icke komme til en ret aluorlig Penitentz etc. At det skulde vere it riiss oc straff aff Gud offuer oss, for vore Synder, det kunde de icke tencke, ellers vaare de icke saadanne huercken i ord eller Gerning, som de ere.“

Det kunde vel gjöres nødig, vedbliver han derpaa, at svare særdeles til hvert deres Ord, Spot og Vidunder, men da det vil blive for langt, saa vil han kortelig stoppe Munden til paa dem med visse og klare navnkundige Steder af den hellige Skrift.

Og det gjör han da. Ja, han oplyser end videre Guds Fremgangsmaade heri med ret artige Lignelser.

Heraf ville vi dog kun udhæve det Sted, hvor han viser dem Pestelensen som en Straf for deres Synder:

Disse andre Pestelentzes foractere de vide icke ath Satan som visiterer, Guds börn faar først tilladelse aff Gud, at sla Fæ oc Faar ihiel, oc at sla Börn ihiel för end hand faar loff ath tage fat paa de gamle, som det gick met S: Job, Oc ath Gud bruger den samme kaanst met sine, som hine løue Temmere bruge met Leuuerne de hustruge en liden Hund eller hualp, faar Løuens öyen, der aff bliffuer hun saa forferdet oc redt, at hun staar oc beffuer oc skeluer, oc frycter at hun skal faa met, Saa slar Gud vore Börn faar vore öyen, ath wi gamle Leuer oc bryde basser, hyglere, Trold folck, Aagerfolck, Kornpuger, Voldzmend, Horfolck, Gerige oc Hoffmodige stympere Gudz ords forfølgere oc foractere eller huad wgudelighed wi haffue faar hender, skulle forskreckis der aff och rette oss, ath Bermen aff Pestelentze, Suerdet, Hunger och Dyrtid skal icke øses paa oss, naar vaare wskyldige Börn ere tagne aff dage faar vor skyld. [Hvilken Gud!]

Blandt Tidens Laster maa Aager have været en af de herskende; thi ikke blot udgav Palladius en Bog derimod, Rostock 1553;[1]) men efter at have raadført sig med de höjlærde, udgav Kristian den tredie en Forordning derimod i Recessen af 1557.[2])

Denne lille Bog indeholder dog kun Skriftsteder med nogle Bemærkninger af Palladius, Luther og Oecolampadius. Det eneste mærkelige jeg har fundet deri, er følgende Sted: „Men huor almindelige det er nu met Aager oc saa iblant Bønder, Ja iblant Tieneste Teund oc Staader, saa vel som iblant Edel Folck och Borgere, fram for det vaar for Trediue Aar siden, der mand neppelige skulde finde en Herremand i dette helle Rige som waar beryctet for Aager, oc der den ganske Riber By viste icke vden aff den ene Morthen Aagerkarl at sige, som haffde det veder Naffn der aff. Hues Börn haffue siden flacket oc faret omkring i vsel maade, Det skulle io Grissene gielde etc.“

Langt vigtigere Bidrag til Tidens Skildring yder en lille Bog, der kan tjene som Indledning til den Overtros- eller Djævelskabs-Literatur, der i det næste Tidsrum bliver saa frugtbar:

---

[1]) De merckeligste Steder i den Hellige Scrifft som forbiude og fordøme Den formaledidede Aager, tilsammen dragen aff Doctor Peder Palladio. Trycht i Rostock aff Ludouich Dietz. M.D.LIII. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

[2]) Hos Krag, 2, 270.

Undervisningen om de besatte, 1547 (trykt i D. Mag. 3, 89), oversat paa Islandsk 1560. Vi føres herved ind i en uhyggelig Kreds, hvis Forbindelse med Troen det tilkommer en Theolog at udvikle.

Denne Undervisning opstiller først som Grund-Sætning: Diefflen gaar om som en skrydendis Løffue, oc søger epther huem hand kand opsluge. Derefter viser Fortalen dens Anledning, at mange havde begjeret af ham, at han paa Embedsvegne maatte tillade dem at opsøge en Troldmanere, hvilket dog ikke maatte ske, med mindre Provsten i Herredet først saa og læste de Ord, han vilde bruge; mange gode Præstemænd vidste ikke ret Besked. Derpaa meddeler Bogen, hvorpaa man kan kjende de besatte, Aarsagen, hvorfor de blive det, og Fremgangsmaaden ved deres Behandling.

Der udtaler sig, ret beset, i dette Skrift en besynderlig Vemod over et Onde, som man dog ikke altid torde fordömme og intet Middel vidste imod.

Hvorledes man kan kjende de besatte, fremstilles saaledes (Retskrivningen tilhører en senere Afskriver, hvorfor adskillige overflødige Bogstaver her ere bortkastede):

"Der er mange Guds Plager til offuer syndige Menniske, som syunis icke andet for Folk, end at de ere besette, oc ere dog icke, derfor kand mand først forfare met den Siuge, oc bede hannem lese op sine Budord, Troen, oc Fader wor, oc bekiende sin Tro. Hues hand [den forrykte!] kand det giöre, da er det et Tegen, at hand er icke besett, thi den Onde maa icke det lide, ja tör wel strax wrenge hans Mund op til bode hans Ørne, oc komme hans Øgene til at staa obne, som en brendendis Ild, oc komme hannum til at skrole, at de maa høre hannum en heel By egennem, som det gik den fattige Hans Skram vti Farendeløsse hos Ringstedt, dend Tid ieg bad hannum læse, oc den Tid wy fulde ind oc bad for hannum. Det er wel en stor Plage at were besett, dog skal mand regne det for en suare Siugdom, som den Fallensoet eller spedalske Siuge, oc saadanne andre, som er oc Plager for Synden, oc icke grue for dem, som ere besette, mere end som for andre Plager, fordi, dersom den Onde giffuer sig tilkiende vdi Øgne, Næse oc Mund paa Folck, det er icke saa farligt, som det er met dem, vti hues Hiarter hand boer lönlig wid Synd oc Ondskaff" (etc.).

Det Spørgsmaal kommer ogsaa under Betragtning, om det er tilladt at tale Hebraisk til Djævelen; det forbydes ikke, at sige naar man selv forstaar det. Og noget papistisk har vel endnu hængt ved; i det mindste hedder det:

"In Vitis Patrum skriffues, at en Eremit saae nogle vnge

Drenge løbe tilsamen at lege, al den Stund de forligtis wel, da saae hand en degle Hob huide kledde Börn hos dem, det haffuer werit deris gode Engler, Men strax de begyndte att sendis, bandis oc slaaes, da saae hand, att de huide kledde Börn flydde fra dem oc der komme nogre suorte Suiin, oc laa oc welte sig hos dem, det haffuer werit de slemme onde Aander."

Endelig have vi af Palladius tre Skrifter imod Sværgen, Drukkenskab og Overdaad i Klæder, der noksom vise os dem som Tidens Skjødesynder; nemlig En Formaning om den leppede og forkludede Hosedjævel, Kbh. 1556. 4. Om den store Gudsbespottelse med Sværgen og Banden, Kbh. 1557. 4. Drukkenskabs Aflysning, Kbh. 1559 (af nogle tillagt Niels Palladius).

Fortalen til Skriftet mod Sværgen og Banden[1]) har mere end literærhistorisk Interesse, hvilket følgende Uddrag vil vise:

"Gud giffue ath det maatte ellers være velsted, at her gaar saa mange smaa bøger vd paa Danske, icke aleniste de som staa i den hellige Scrifft, som Kong Dauidz Psaltere, Kong Salomons Ordsprog, Jesus Syrach etc. Men ocsaa andre som ere vdspundne oc vddragne aff samme hellige Scrifft, mod allehonde store synder, som nu ere gengse hoss den menige mand, oc saa almindelige, lige som det waare kaastelige Dygder oc velgerninger, i dette klare Euangelii liuss, som mod det formaledide Aager, mod den forbandede Druckenskab etc. Oc nu her mod den skendige Guds bespaatelse, met Suæren oc banden. — Oc paa det, at inted skulde forsömmis, til at affpredicke oc affuende, den offuermaade formaledidet Suæren oc banden, lod ieg denne Bog vdgaa i trende maade, paa det at naar Rebet er tresnod da holder det snareste. — Tre smaa Bøger sagde Jeg, ere nv nylig vdgongne mod Suæren oc Banden, Den første er it Quatern paa Latine, tilskreffuit, aff Øffrigheds befalning, det gandske Klerckeri, som er vdi Predicke Embedit, at affpredicke samme suare Guds Bespaattelse och fortörnelse, saa megit som dem mueligt kand være. Det andet Quatern vdsæt aff Latine paa Danske, er skreffuit til Almus faalck, at ingen skal kunde brede sig vild der om, at de io faa baade at høre oc læse, det som dem skal icke behage vel, vden de rette oc bedre sig. Den tredie er nu denne Bog som de andre tho ere vddragne aff, den

---

[1]) Om den store Guds Bespaattelse, met Suæren oc Banden. — Prentet i Københaffn Anno 1557. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl., i Midten defekt.) Ogsaa aftrykt i Skriftet: Om Guds hellige Naffns forfængelige vanbrug oc foragtelse. Kbh. 1624.

skal være Øffrigheden oc al deris Hoffsinder oc Hofftienere tilscreffuit, skenckt oc giffuit til en paamindelse oc vnderuisning, i dette ny Aar, effterdi det gamle er bortte, met mange gruselige och store Synder, alligeuel at straffen oc regenskabet staar end nu tilbage, suart oc grumt nock, huo sig icke vil rette oc bedre.“ — — Efter at have omtalt, at Doctor Andreas Musculus har skenkt denne Bog paa Tydske en frommer ædel Krigsmand, og henvíst til saadanne ældre, vedbliver han: “och andre, huilcke vort Herrefaalck och Hoffaalck skulde io gerne see sig i Spegel vdi, effterfølge deris Exempel, oc købe dem den danske Bibel, oc andre Bøger, nyttelige oc gode, smaa oc store, som vdgaa nu i denne sidste tid, dem til it Vidnissbyrd, enten at staa faar Guds Domstol, eller at falde, Gud være loffuit, at det er icke Hanss skyld her oppe i Himmelen, som skal tillade saadant, oc ey helder deris, som skal det bære faar, Men skylden skal findis hoss dem, som det icke ville annamme, Thi huad helder wi sinnge glædelige eller grædelige faar dem, da skicke de dem inted der effter huercken met glæde eller sorrig, men ere som hine onde oc wbærige Börn, der forælderne kunde ingen vey komme met, der som de staa end met Riset offuer Hoffuedet paa dem, Ere wi icke nock truede met Guds Riss, wtidelige Torden oc Liunild, i fiord paa nytaars afften, och met andre tegn strax i Jule helligedage, siden met Comet, Jtem Solens oc Maanens formørckelse, met dyrtid och anden wlycke her paa Jorden, som wi haffue, och mere wi faa, om wi icke rette oc bedre oss, besynderlige i disse fire vnderlige effterfølgendis Aaringe, som nu tilstunde om huilcke er aff gammel tid propheterit, och besynderlige om det fierde, i saa maade. Anno sexagesimo caueat sibi omnis Homo, det er, paa det trediesinde tiuffuende Aar skal huert Menniske paa Jorden vogte och vare sig. Saadant maa mand frøcte sig faare, Thi Synden føder saadant aff sig, och drager straffen effter sig, som en Hund, der haffuer brudit sig løss, drager Lencken effter sig.

Huo er den der veed icke her i Danmarck, at alle Sogneprester, skulle tho gange om Aarit i det alder mindste bandsette, effter Kongens Ordinantz, som er, den Søndag nest faare Jul, oc den Søndag nest faare Paaske, da skal hand vare alle dem at, som icke mue gaa til Sacrament, som ere icke aleniste Mandrabere, Horefaalck, skørleffnis faalck, Bolere faalck, Item Slemmere och demmere, Lögnere etc. men ocsaa Bandere oc Suærere, som forstaas ocsaa vnder det ord Skendegeste.

Thi huor kand den Hellig Aands naade være vdi det Hierte, som saa mange skaacker (Gud bevare oss) flyffue vdaff hanss hals, sin fattige Neste til onde, Gud giffue du faar etc. Gud beuare oss, siger ieg end en tid, Haffuer du saa mange aff

de onde, at giffue bort, Huilcken hob maa der da være inde igen, som du haffuer at fare met oc der siden fare hen met dig, til Helffuedis affgrund, din Tunge er en liden Lem. (som tilforn er sagt) Men hun forkaster din salighed saa snart, som mand velter en Vogen om.

Mand siger det, at den bondeman vdi farendeløss, hoss Ringsted, som vaar besæt, skulde haffue bandet sine gester vdi sig, hand skulde haffue tagit en skaal fuld aff Øl oc sagt, gid Jeg dricker saa mange i mig som her er taare i etc. Huo veed der torde vel været saa mange vdi hannem, som hand sagde til mig, vdi en hel almues neruærelse, der hand kom til sig igen, effter at hans mund vaar tit hen vrengt op til hans øren oc hans öyne vaare store trinde oc røde, met gruselig Skraal oc Skrig hand gaff vd aff sig, fordi hans geste kunde icke lide en Christen bön, Peder, sagde hand, det krilder oc miørler vdi mine Ben oc Laar, som der vaare tusinde Spurge vdi dem, Wi haffue end om en beset in Euangelio, der vaar it skaack aff de onde vdi hannem. Huor mange ere i? (sagde Christus) de suarede it skaack, det er sextusinde, sexhundrede, trysinde tiuffue och sex [6666], Du törst icke regne dem op i skaack, lester eller Tynder tal, eller forplicte och forspunde dem, de ere io selffue veluelige nock til rede, de løbe icke bort, de bliffue vel hoss dig, alligeuel at du løcker dem icke vdi Tynder, oc er en stor Guds naade och miskundhed, at en gang, naar du haffuer dem alderslemmist, vdi din mund de bryde icke da vd i Öyene, Næse oc mund, at du bliffuer obenbarlige besæt, som du est alligeuel lönlige besæt.

Disligiste met Suæren, er det icke en ønckelig ting, at mand finder dem, som haffue so lenge sorit om Gudz død (Gud beskerme oss) at de gide icke nu lenger giort dem saa stor wmag, at neffne det saa bart her vd, der faar drage de det sammen i it ord, och Suære alligeuel ved huert ord de tale oc sige, Stø, gack tremmen i vaald, Stø ieg troer icke det, Stø du skalt faa tusinde etc. Andre de ville forfeyre deris Suæren met skemt Eder, Guds klunden, Guds Sacralent, Men det hielper dem inted som Jesus Syrach siger 23. Cap.

Derfaar effterdi at Gud lader göre saa suare formaninger til Øffrighed, til leg oc lerd, da er det höy tid at vende paa halff vey, i huad raad mand finder der til, Den fromme lerde mand Vitus Theodorus gaff en Borgere vdi Norenberge dette raad, at naar mand kunde mercke hannem det aff at hand sor, da skulde han strax gaa hen vdi Kircken oc legge en Gylden i fattige faalckis blaack, det raad begynte hand at bruge, oc end för hand kom til hundrede, da haffde han vaand sig aff at Suære. Der er raad mod alle wraad, Gud almectigste for Jesu

Christi skyld, forlæ oss met de beste raad, at wi kunde betencke oss, bekende vaare Synder, oc falde ind vdi hans Skød, met græden oc affbeden, alligeuel at hand haffuer Riset offuer Hoffuedit paa oss, at hand vilde spare oss, oc brende Riset op, der som hand formercker vor aluorlig retning oc bedring, oc at wi ville temme oc spæge vaare Kindben i Bidsel oc Grime, Gud giffue oss sin Naade der til Amen. Screffuit i Københaffn anden Jule dag. 1556."

Bogen selv indeholder ikke meget, der for vor Tid kan være tiltrækkende. Fjerde Afdeling slutter med, at Forf. vil sende disse Bandere, Høvidsmænd og Fennikedregere, mod Tyrken: "de som kunde driffue hannem paa fluct foruden Bøsser oc mands krafft, aleniste met deris slemme hoser oe forskreckelig Guds bespaattelse." I femte Afdeling omtales Vinkelmesser; og som et troværdigt Bevis paa, hvorlunde Gud straffer Bespottelse, fortælles Historien om Vlrick skræder i Suidzerland.

Af Drukkenskabs Aflysning[1]) findes der allerede Uddrag hos Heiberg. Da jeg maa benytte en senere Udgave, er Retskrivningen ikke beholdt i følgende:

Fortalen begynder med, at han skjænker dette sit föje Arbejde alle dem, som man kalder Selskaber her inden Kjøbenhavns Porte, hine rette Slemmere og Demmere, som lade dem dagligen finde i Ølkones Hus, først til Brændevin om Morgenen, dernæst op paa Dagen til Tyskøl, paa det sidste om Aftenen til Prytsing.

Hvilken Skade kommer af deres Drukkenskab, som ere i Husregimente, det forfarer man dagligen, naar Husbonden er en Drankere, Hustruen en Ølsæk, det er en ulyksalig Husholdning (etc.).

En Part, naar de ere drukne, blive som Asene i deres Handel, det er de blive grove, plumpe, ufornuftige, ublusommelige i Ord og Gjerning. — En anden Part Drankere blive som galne Hunde. — Somme blive ligesom Kalve og Aber, saa de kunne ikke være stille, men hoppe og springe af Bænken paa Bordet, i Maden, i Skaale og Bægere, lade aldrig af at fnyse og grende. — Somme blive ligesom galne Geder og Bukke, det er de som i Drukkenskab støde omkring sig og ville stange, hugge og stikke, saa at ingen kan være dem nær. — En Part blive ligesom Svin, ja meget slemmere end Svin, slemme og

[1]) Druckenskabs Affliussning eller Aarsage, Huorfor en Christen aldeelis bör at sky oc fly den formaledidede Druckenskab. Nicol. Pallad. Saaledes hedder Titelen i ett Exemplar paa Kongens Bibl. Kbh. 1626. Der haves ogsaa ett fra 1610. Over Fortalen staar: Peder Palladius, under den: Haf. 1559. Af det Aar maa da den ældste Udgave have været.

demme, og sluge i sig Dag og Nat, og kunne intet uden sybbe og sette. — Man hører tit hvorledes saadanne Epicureer sidde ligesom Svin og grynte ad hverandre, og sige: Syb du Svin, met en floss, Nu, leg øde du Skøllehals etc. drick det du sprecker.

Smuk og indtrængende er Slutningen til Bønderfolk om et ærligt Samsæde i Gilde og Gjæstebud, og om Bønders Kjøbstedfærd. Deri forekommer: Alle Nattedryck oc utilbørlig Nattevegt, som ere Hueghorss, Huidebörn, Julebuck, Huggetynde, Daaretynde udi Bryllup, og andet saadant er altsammen aflagt til Landsting, under Kongens Sværd. Nogle Viser ere tilföjede, den ene med Melodi.

Begyndelsen af Hosedjævelen[1]) er en Oversættelse af Doktor Andreas Musculus' Bog. Giffuet i Frankfort hoss Oderen, paa vor Frue dag Asumptionis. Guds aar. M. D. Lv. Af den Heftighed, hvormed han ivrer imod den ny Mode, som iblandt andet bevægede en Landsknægt til at lade sig kjøbe "Ni oc halvfemtesinde tiffue Alne til vnderfoer," ses, at Dragten ogsaa maa have været usædelig. Han beviser noksom, hvor ugudelig denne Mode er, men "Her hielper ingen ord til, Dieffuelen haffuer paa denne tid saa aldeles forblindet vngdommen, oc sidder i dem met en heel skock i deris leppede Hoser. Der faar vilde ieg ønsket, paa det de kunde kende dem selff, huilcke deylige Kompaner de ere, oc huor deylige deris Hoser staa dem, at de vnge drenge paa gaden, vilde kaste skarn paa dem oc Pigerne disligeste raadne Eg, at de kunde dog føle det, efterdi at Dieffuelen haffuer tilluct deris öyen at de kunde det icke see."

Efter Musculus' Bog følger: Peder Palladius til den Christen læsere. Efter at have nævnt Musculus siger han: "Huilcken hans Bog oc Christelig formaning ieg vdsette gerne, aff Tydsk paa danske besynderlige for denne sag skyld, at naar der er Ild i vor Naboes huss da kommer det io snart til vort huss, om wi icke tage disnöyere vaare paa. Huad vil ieg sige? Den Hose dieffuels Ild, brender alerede, mange stæder her i Danmarckis rige, oc tendis op io mere oc mere, siden de Landsknecte. som komme vd paa Skibene, vaare her i Københaffuen hen ved Pintzdags tide, i dette forgangne aar, som haffde det skendige Offuertog paa, der hengde oc flagrede om Benene paa dem, saa at deris Hoser vaare vist lompede, palte oc forkludede, met huer mands vidunder, spaat oc spe, som de ocsaa giorde

[1]) En formaning oc atuarsel om den leppede oc forkludede Hosedieffuel, som er opuect mod al tuct oc ære. (Det er Overskriften; thi Titelbladet fattes i Exemplaret paa Kongens Bibl.) — Prentet i Københaffn den iiii Dag Martii, paa det Aar 1556. 4.

denne lignelse om dem, at de ginge lige saa met samme deris flageruoren Klædebaan, som nogle Tiffue vdi en Galie, der deris reffne Klæder henge oc flagre om Benene paa dem. Paa det at ingen skal tage saadant exempel oc efftersiun aff dem, her i Riget, er saadannen formaning ocsaa storlige behoff paa Danske, at den Ild, huess gnist, flöy hid offuer aff Tydskland, icke skal optendis ocsaa i vore Huse, men at Folck vil io lade dem raade, oc kende Huit for sort, søt for beskt, oc gaat for ont, som Esaias formaledider dem det icke göre.

Vngdommen er nu paa denne tid, saa vel i Danmarck som i Tydskland, saare løss paa töyelen, ath efterfølge al forfengelighed, huad de see der nyt er, huad heller det er erligt eller werligt, Christeligt eller wchristeligt, huilckit er ønckeligt at tencke paa, end sige, at tale eller scriffue der om, i dette klare Euangelii liuss, och salighedz tid. Der faar bör ocsaa først Foreldrene at finde deris börns straff, oc forbiude dem saadant, disligest Øffrigheden deris vndersaat, paa det, at den ene met den anden, i it ganske Land oc rige, skal icke nydet det ont at, oc faa en almindelig straff etc.

Effterdi at de Vnge kunde saa langt spørie, som de Gamle kunde mindis, da er det io höy tid paa, ath de nu spørie dem om, huad almindelig straff, der er gaait offuer Danmarcks Rige, for nogle deris løssactige noder, facter, Klædebaan oc onde seder, saa at Börn i voggen maatte røffue det, som de maatte inted om volde, som det almindelige spraack liuder, det skal Grisene gielde, som gamle Suin bryde. Jeg vil icke tale, om Kri, Aarlog oc Blodstyrtning, ey heller om Pestelentz, hunger oc dyr tid, men aleniste om nogle besønderlige siugdomme, vil ieg sette nogle exempler, som wi kunde see oss i speyel vdi, rette oc bedre oss, oc frøcte for saadant mere. Thi straffen følger effter Synden, som en Lencke henger vid halsen, oc følger effter Hunden der bryder sig løss etc.

Huer kand see sig til bage, vdi dette sidste Hundrit aar, huad for straff, der er kommen ind i Danmarck, effter løsactige Klæder, adfore oc onde seder, exemplum.

For det første, nogle aar för ieg bleff fød (som ieg haffuer spurdt i sandhed) der mand indførde her i Riget, mod Rigens erlige dregt, Klædebaan oc seder fremmede Klædesed oc løssactige seder vdaff Valland, da fulde strax der fra met effter, de velske Roer, som den tid vaare gengze, oc mand nu pleyer at bande met, her i Riget gruselige, ekon met siu eller otte oc det er alt for meget, Nu den Klædebaan er vel lenge siden bortte oc aflagt, der faare er ocsaa siugen forsuindet, dog vdi Mands minde, oc met saadan en bande til en ihukommelse.

Ffor det andet, der de Hispaniske seder oc Klædebaan

drogis her ind i Riget, met den løssactighed dem fulde, da kom ocsaa der fra, den Hispaniske skab her ind i Riget, som er ocsaa en gruselig straff aff Gud, oc er formildet aff Guds Naade oc barmhiertighed som den anden tilforn.

For det tredie, den tid de Frantzoske løssactige noder, oc facter i Klæder oc seder, bleffue indførde her i Riget, da komme de Paacker der fra ind i Riget met, oc henge end nu fuld hart ved, oc det vaar i min Barndoms tid, huor faare mand maatte ødelegge almindelige Badstuer alle vegne, som den Badstue i min fødeby Ribe, vaar end nu aldrig optagen siden, der ieg kand faa at vide, alligeuel at Steden beholder sit gamle naffn oc Gaden disligeste, som de kalde Badstugade.

For det fierde, hen vid trediu aar siden eller nogit mere, der Guds fortörnelse, kom her ind fra Engeland, da fulde den Engelske suedsiuge her ind met, oc hastige foer Riget igennom, som en fortærendis Ild, oc slo mange ned, saa vel dem, som aldrig saa Engeland, som den der saadanne fremmede seder ind førde, som den wskyldige met den skyldige maa holde faar i saadan Guds straff, som den Historie vduiser om Kong Dauid, der han talde sit Folck etc. oc mange andre saadanne Historier vdi den hellige Scrifft oc andersteds. Oc det maa være vnderligt, at Gud lader straffen komme, aff de samme Land oc Stæder, som Synden er fra kommen tilforn.

For det femte, nogle aar der effter, kom den hede siuge aff Skaatland, for lige saadanne sager skyld, och sigis ath være saa almindelig en siuge hoss dem i Skaatland, som den kaalde siuge er her i Danmarck.

Jeg vil inted tale om Spidalske siugdom, som siunes at være vandret fra Jødeland och hid, icke helder om Krefft, den Ffallende sot, Item om den draabe eller slag som mand bliffuer rørd met, oc kaldis almindelige Popelsi, Disse ere visselige huer kommen fra sin hiörne i Verden, for synd oc ondskabs skyld, Det mand kand kende paa Island, Fferør och andre vdøer som fremmede komme icke hen saa almindelige, at føre dem ny klæder oc ny seder at effterfølge, at de rose der aff oc tacke Gud, at de neppelige vide aff nogen Siugdom at sige, al deris alder igennem, ind til de ere gamle vdleffuede mend (etc.). —

Jeg haffuer talet, om alle haande løsactigheder. och Guds fortörnelse, disligeste om Straffen, som er med indførd i dette Rige, vdaff Valland, Spanien, Franckerige, Engeland, Skaatland etc. Item om ny Synder oc ny siuger. Huad om ieg taler ocsaa it ord om Tyrchi, och huad wi haffue der faaet fra? Haffue wi icke deris höye taappede hatte oc anden klædebaan der fra? Item deris Vaaben oc verie oc Tyrckiske seder alle vegne? Oc hierte lag induortis effter som de skicke dem vduortis met saa-

danne fremmede dregt och vnderlig klædebaan, huad vil der dog følge effter, end nu ydermere end her til er skeet? Naar mand taler om Gog og Magog, da veed icke mange huad det er for en tale, Gud giffuit, at de her i disse Land, naar de faa end at vide huad det er, aldrig skulde friste och forsøge dem, ey helder deris börn och afkomme intil niende knæ, ja indtil det tusinde knæ, om Verden skulde staa saa lenge, som vor Christne brødre oc søstre i Vngerland, i Østerrige, och i andre Riger och Land kende nu vel, ia alt for vel Gog og Magog, friste oc forsøge alt ont, aff deris neruerelse offuerfald oc henførelse, daglige dag, aar fra aar, det kende Gud, oc hand føre styre der til oc naadelige affuende dem. Och wi der met ville lade oss paaminde, at wi och vore effterkommere icke skulle faa det samme Guds riss at føle, som det er oss lenge siden propheteret, och besynderlige aff en frommer Guds mand, huess Prophetie ieg vil paa det allerkortiste sette her effter, ath det icke bliffuer forlangt, och dem kedsommeligt at læse eller høre læsis, som icke mue gerne lide at man taler om Synden oc Syndsens straff. Huo er den, som vil gerne røre och vende i sit egit skarn, met orloff sagdt? Saa vil mand icke helder gerne komme sine synder i hu etc. Ey heller høre at der predickis oc tales om dem, och det maa alligeuel saa gaa til, om Troen skal komme i hiertet oc der skal bliffue Salighed aff.“

Herpaa omtaler han Spaadommen af en Mand for hundrede Aar siden, i den Stad Isenach, vdi Dyrringer Land, i Graamunkenes Kloster, ved Navn Johannes Hilten; han profeterede meget om Pavedommens Forstyrring og Tyrkernes Indfald; at 1600 skal ett Menneske regjere paa det allergrummeste udi den ganske Europa, at Gog og Magog skal regjere 1606, o. s. v. Herefter gaar Palladius atter over “til den Hosedieffuel;“ og da der er saa mange andre Djævle omkring os, „som der er grand i Solen,“ saa advarer han især mod „de fortagelige Dieffle“: Afgudsdjævelen, og herved omtaler han „den Fastelaffuens Dieffuel her inden Københaffns Porte, der wi haffue predicket mot, nogit nær i disse tiffue aar, indtil nu try aar siden, den salige Peder Gaadske som vor Kon. Majestatz beffalnings Mand her paa Københaffns Slaat lenge oc vel, hues Legem nu i dag (anden dag effter Matthiæ Apostels dag) er begraffuet, Gud giffue hannem oc oss alle sammen, en gledelig opstandelse) han lagde en haand paa met, oc beuiste sig i Øffrigheds embet som en from Christen Mand, met den Duns fogit etc. Huor met den Fastelagens Dieffuel bleff bort iaget, saa at wi haffue siden hafft fred faar hannem, des være Gud loffuit.“ Fremdeles „den Hoffmodigheds Dieffuel, som foruilder Folck nu tusindmaal mere i denne tid, end nogen tid til faarne, met Prang oc offuersettelse

i ald offuerflødighed, met Klædebaan oc andre ting, huilckit Hieronimus kalder en höy tiffuestyld, naar det wnyttelige oc offuerflødelige vonbrugis, som fattig Ffolk hør til oc kunde behielpis der met" — „den Aagerdieffuel" og for det fjerde, „den Dranckerdieffuel som de kalde Huffa, oc hans vndersaatte neffnis oc kaldis Selskaber, det er de som pleyer Selskab, oc findis gerne tilhobe vdi Kruhuss først hoss Brendeuin, saa hos Tystøl, paa det sidste vd paa natten hoss Pryssing, hoss Vin och anden drick til hen imod dag, de veltis i seng saa fulde som suin, saa at de faa aldrig solens opgang eller nedgang at see." (etc.) — Screffuit i Københaffn 26. Februarii 1556.

Bogen sluttes med to Rim, ett om den forkludede Hosedjævel og et andet om denne sidste og korte Tid og om denne onde Verden; kun mærkelige ved nogle enkelte Ord, som: fordömme oc vaske paa bag; Finantz oc bedregeri; foruende retten met snedighed oc suenck.

Hertil kan endnu föjes Oversættelsen af Huberini Traktater om Ægteskab og om frugtsommelige Kvinder, Kbh. 1556, [1]) tilegnet Erlig og vellærd Mand Hr. Hans Henricksen, som tjente salige Offue Bilde; i Anledning af hans Bryllup, da han agtede "effter lang oc tro tieneste at sticke sine fødder vnder sit eget bordende", og at give sig i det hellige Ægteskabs Stat „met Erlige quinde Bold Mattisdaatter Borrisker i Malmø." Palladii Skrøbelighed hindrede ham i at være personlig nærværende. Screffuit i Københaffn. Mitsommers dag 1556.

Af denne Bog hensættes et Par smaa Prøver, formedelst de deri forekommende Udtryk:

Der faare talede de ocsaa skendelige om en dannequinde, naar hun laa inden kirckegang, da sagde de at hun laa hiene, det er saa megit at forstaa aff Muncke lære, at hun er en henske Quinde vdi sin Barselseng oc ingen Christen quinde, at hun haffuer dieffuelen met at fare paa den tid oc icke vor Herre, at hun skal haffue liuss oc vand naar hun gaar i kircke, at liuse oc stencke diefflen fra sig met igen, ia døde hun bort i sin barsel seng, da skulde hun udi en graa kappe oc it sluct liuss bæris ind faar hende, ia vist maatte det være sluct, der

---

[1]) Tuende merckelige Tractater, den ene, om den hellige Ecteskabs Stat, den anden, om fructsommelige Quinder, meget trøstelige screffne vdaff Huberino, oc vdsætte paa danske aff Doct: Pet: Palla: 1556. — Prentet i Københaffn 1556. — (Exemplar paa Kong. Bibl.). Se ogsaa Nyerups Excerpter af Bøger paa det Kongel. Bibl., i Athene, 1, 427.

løbe de da fastelagen met, oc sagde at man ledde en graa Munck i kircke effter hans første barn, Saa at wi kunde tage, føle oc treffue paa vildfarelse, som wi haffue værit vdi. —

Der faare er nu en dannequinde inden kirckegong, at hun skal förme offuer sig selff, paa saa long tid. Oc min kere quinde, der som du est saa sterck, at du kant end gaa vd för end din kirckegangs tid kommer, da skulde din egen naturlige høffuiskhed holde dig inde saa lenge, vden du haffde io diss större nød oc trang til at giffue dig vd, paa det at en anden fattig skrøbelig dannequinde der haffuer en skalck inden dörre at drages met, icke skal nyde dig ont at, oc ride sin Hustru dig i næsen, oc sige alt gick hun vd, hui maat icke du gaa vd. Saa skal mangen fattig skrøbelig quinde nyde en hoffmodig stolt oc sterck stømper ont at, der faare er det best, at den ene bliffuer inde met den anden, indtil deris kirckegangs tid kommer. Gud almectigste beuare dem alle sammen inden sin naade til det evige liff Amen.[1])

Pet: Pall:

Palladius var ogsaa Psalmedigter. Han oversatte eller omsatte ældre katholske eller Davids Psalmer, og forbedrede andres (f. Ex. Knud Gyldenstjerne til Thim's Psalme: O Gud, vor Fader i Evighed). Mærkelige ere især: En ny Dagevise, om Skabelsens Dage (i Psalmedigtn. Nr. 65) og Vor Herre Jesu Christi Brudevise at siunge Brude i Seng med (i Psalmedigtn. Nr. 88), der skulde træde isteden for den gamle ugudelige Brudevise: Mariskjold. I disse Psalmer findes en saa simpel Hjærtelighed, og Ideen selv er saa smuk, at de med lidt nyere Politur endnu ville gjöre Indtryk. Meget brugt i sin Tid, men uden poetisk Værd er derimod: En ny Evangelisk Rimstaack,

---

[1]) Foruden de her anførte Skrifter har Palladius udgivet adskillige andre, som paa sit Sted ere angivne, men ogsaa nogle, som jeg ikke har fundet. Efter Titlerne at slutte ere de der fattes dog næppe af megen Betydning. Kun Oversættelserne af Jesus Syrach og af Tobiæ Bog, der af Nyerup (ikke hos Vorm) angives hver for sig at være trykte i Lybek 1558, vilde være vigtige, hvis det er andet end Aftryk af Kristian den tredies Bibel. Men disse Oversættelser ere maaske ligesaa apokryfiske som Bøgerne.

I en nyere Udgave og med forandret Sprogform haves Oversættelsen af Justi Menii Bog Om Exorcismo, At den ike bör at fordømes som en Troldoms Vederstygelighed (etc.) Justus Menius 1551. Fordansket af Petro Palladio. Tronhiem 1751. 4. Efter Nyerup udgivet af F. Nannestad. (Exemplar paa Universitetsbibl.)

1554, med en Fortale til alle Sognedegne i Sællands Stift (i Psalmedigtn. Nr. 70); det er kun nogle Rim, hvorved unge Folk kunde huske sig Søndagsevangeliernes Indhold.

Foruden Palladii her omtalte Virksomhed, hans Iver for med det mundlige og skriftlige Ord at undervise og oplyse Præster og Menighed, deltog han som Biskop og theologisk Professor i de mange Bevægelser, der den Gang oprørte Kirken; og hans biskoppelige Idrætter omfattede foruden Sælland tillige Rygen, Gulland, Norge og Island. Skildringen heraf hører til Kirkens Historie. Her berøres kun hvad der i literær Henseende havde nogen Virkning. I Norge hang Folket fast ved Katholicismen, og modtog de ny Lærere med megen Uvillie. Biskoppen i Bergen, Geble Pedersen, skrev (1537 eller 1538) til P. Palladius, for at faa duelige Lærere til Kirker og Skoler; men han kunde ikke formaa nogen til at rejse til Norge, thi man havde den Tro i Danmark, at de Norske sloge sine Præster ihjel. Ved denne Lejlighed skrev Palladius sin Bog for de norske Præster. Han indviede Olaf Hjaltesen til Biskop i Holum, og brevvexlede med den bekjendte Biskop Jon Aresen; overhovedet tog han sig meget af Islænderne, der opholdt sig i Kjøbenhavn. Derfor bleve flere af hans Skrifter oversatte paa Islandsk.

Palladii Helbred var svag; anstrængende Arbejde nedbrød den endnu mere. Naar Niels Hemmingsen taler om, at han, som mange andre, paa sit Legeme kunde forudføle Vejrets Forandringer, anfører han blandt disse P. Palladius.[1]) Allerede i sit Brev til Provsterne fra August 1543 (i Formula visitationis) yttrer denne: Plura sunt in meos humeros coniecta, qvam vt ferendo par esse possim. Endnu i Aaret 1554 var han dog i Virksomhed, men nedböjet af Sygdom og Kummer;[2]) i Maj 1555, i Begyndelsen af Rigsdagen, som da holdtes i Kjøbenhavn, blev han paa Prædikestolen rørt af et Slag, som lammede venstre Haand og Side. Fra den Tid rejste han sig næppe fra Sygelejet; thi i Marts 1558 skriver han om sig selv: in tertium annum decumbens sub potenti manu dei. Nytaarsdag 1559

---

[1]) Han siger om ham: Ex multorum annorum observatione potuit ex loco corporis affecto prædicere ex qua plaga cœli tempestates erant venturæ, et raro fallebatur. Admonitio de superstitionibus magicis vitandis, i Hemmingii Opuscula theologica 1586, S. 926.

[2]) I Hoini Oratio funebris i memoriam Christ. Morsiani, der udkom i Wittenberg 1554, hedder det om Palladius: Is quantis laborat his proximis annis infirmitatibus! quantis debilatatur tentationum et ærumnarum oneribus!

døde Kong Kristian den tredie. Ved Tidenden om Kongens Død fældte han Taarer. Dog skrev han fra sin Sotteseng sit Trøsteskrift til Frederik den anden, der endnu udmærker sig ved stærke og levende Billeder, og tillige er historisk mærkeligt paa Grund af den deri optagne Beretning om Kristian den tredies Død.[1]) P. Palladius døde den 3. Januar 1560 (samme Aar som Melanchthon) i sit 57. Aar. Han blev begraven i Koret ved Alteret i Frue Kirke. Hans Billede findes i Haas's Samling af evangeliske Præster i Sællands Stift. Hans Valgsprog var: Nostra conversatio in cœlis. Philip. 3. I hans Signet stod Apostelen Peders Billede som han var i Færd med at fiske, og derover P. P. Hans Skrifter bleve af Paven satte i første Klasse i Index librorum brohibitorum. En fuldstændig Fortegnelse findes hos Heiberg; naar man medregner Oversættelser og Fortaler var Tallet af de trykte 65; og af Haandskrifter kjender man 15, hvoraf 7 brændte 1728. — Hvo hans Hustru var, vides ikke, heller ikke, om han havde Børn.

Palladii Gravskrift vidner, og med Sandhed, at han var en aarvaagen, nidkjær Biskop, en from, lærd, mild og venlig Mand. Som næsten alle udmærkede Mænd besad han en viss Grad af Jovialitet.[2]) Naar han taler om sin Skolegang, mindes han gjerne, at de lærte med Lyst og med Leg. I sin Visitatsbog siger han endog, at eftersom Djævelen tilskikker os saa mange onde Timer, saa er det vel tilladt at stjæle os en glad Time, ja vel endog at drikke et Bæger med hverandre over Tørsten. Adskillige af hans Yttringer vidne om hans Sans for Poesi og Glæde ved Sang: Hvilken Fornöjelse var det ikke, at høre Mønboerne synge i sine Kirker; men ikke alene i Kirken skal man synge, ogsaa i Mark og Skov, naar Lejlighed tilbyder sig. De mange dejlige

---

[1]) Høgborne Første (etc.) Her Frederick den Anden (etc.) Tilscreffuit aff hans Naadis Vndersaatte Petro Palladio. Prentet wdi Københaffn, aff Christoffer Barth. 1559. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Indeholder tillige: en Bön tilskikket Hertug Frederik, samt Kristian den tredies Afsked af denne Verden.

[2]) En gammel Tradition fortæller: De to Brødre vare allerede Biskopper, da de fik sin Fader til at komme til Kjøbenhavn. Han blev ført ind i et Selskab, hvor en af Gjæsterne spurgte ham, om han ikke havde ett Par Sönner, og hvor de vare blevne af. Han svarede, at siden de vare rejste til Tydskland, havde han ikke hørt synderlig til dem. Da man spurgte ham nöjere ud om dem, svarede han: ja, de vare vel gode nok, men noget skalkagtige, og Peder især var den störste Skalk. Gjæsterne brøde ud i Latter; og nu gave Sönnerne sig tilkjende. Nogle nægte Sandsynligheden af denne Fortælling, der dog intet utroligt har, naar man forestiller sig, at Faderen selv var en jovial Mand, der nu var bleven gammel og blind.

Takkepsalmer udi Kong Davids Psalmebog, desligeste andre Hymner og Lovsange, baade i den hellige Skrift og uden ved, paaminde alle fromme Kristne, at de gjerne lade deres Mund op, baade i Kirken og andensteds, Mand og Kvinde, ung og gammel, den ene med den anden, at sjunge, love og takke Gud. Vi ere skabte til Guds Ære og Lov, og det er den rette Guds-Dyrkelse. Ja, disse dejlige Fugle med deres Sang og Kvidren, her i Vejret omkring os, fra Morgen og til Aften, paaminde os det samme. Det er bedre, naar Konen ved sin Væv og Pigen ved sin Spinderok synger aandelige Sange, end utugtige Viser, eller bagtaler andre. Det giver et glad Sind, og det er den hellig Aands Gave.[1])

Peder Palladius danner ligesom Slutstenen paa Reformationens Skribenter. Intet, hverken Lærdommens egen Haardhed eller Tidens Ugudelighed eller et svagt Legemes Lidelser, var i Stand til at tilintetgjöre hans friske frimodige Liv, förend Herrens Time var kommen. Hvilke tvende Livsbilleder have vi ikke i ham og i Kristiern Pedersen; i Kristiern Pedersen, den indtil Enden tro Arbejder, der som Fledføring i en sællandsk Præstegaard slumrede ind til Aarhundreders Glemsel, og i Ped. Palladius, der døde paa Sællands Bispestol som ett for sin Eftertid længe straalende Lys. Den ene Literaturens Grundlægger, den anden dens Opfostrer. I dem er Sproget givet. Ved Siden af dem blegne ogsaa de øvrige Forfattere, som vi derfor endnu kun kortelig skulle omtale.

Broderen Niels Plade, Nicolaus Palladius, (f. i Ribe, Skrifter 1537—1557, † 1560) gik i Odense Skole under Frans Berg. Han studerede i Wittenberg og havde den Gang Hustru og tre Drengebörn. Om han var Læsemester og Prædikant i Maribo, véd jeg ikke. Han blev 1547 Sognepræst til Frue

---

[1]) Efterskrift til Arvid Pedersens Sange (D. Mag. 5, 352). — Se om Palladius: Vinding, Acad. Hafn. S. 63. Molleri Cimbr. liter. 1, 476. Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 633. Pontoppidans Annal. 3, 89. Haas, S. 1., Zwerg. S. 55. (Om Peder Godske S. 22 og Danske Saml. 3, 69 fgg.) Vandal, Jægerspris, 1, 325. Stemmer fra Reformationstiden, S. 91. Brandt og Helweg, Psalmed. S. 10. Palladii Levnet af Heiberg, i Scharling og Engelstofts Theolog. Tidsskr. 4. B. 1840 og Tillæg i 6. B. (Om Absalons Ring, hvis nogen vil efterse det, Suhm, Danm. Hist. 8, 585.) Om hans Skrifter og Fortaler jfr. Dansk Bibliografi. 1. Peder Palladius, af C. Bruun i Danske Samlinger, 1. Bd.

Kirke i Kjøbenhavn; 1552 Biskop i Skaane. Begge Brødrene døde i samme Aar.[1])

Det vigtigste af hans Skrifter er næppe mere til: Skilsmisse imellem den rene evangeliske Lærdom og Pavens ugudelige Lærdom. Wittenb. omtr. 1537. Langebek har kun set ett defekt Exemplar deraf (D. Mag. 6, 22.) Hvad Tiden har levnet os, er nogle opbyggelige Skrifter og ett Par som oplyse Tidens Sæder.

Til første Slags høre især Viti Theodori Summaria over vor kristelige Lærdom, Wittenb. 1552.[2]) Tilegnet Johan Friis til Hesselager. Kbh. 1551. Efter Kanslerens Begjering havde han nemlig begyndt at oversætte Luthers Huspostil; men da dette ikke kunde ske saa snart, har han udsat denne korte Summa.

Fremdeles en Prædiken Hvorlunde en Kristen skal beskikke sig til Døden. Kbh. 1558,[3]) tilegnet Klaus Vrne til Belteberg, Kong. Ma. tro Mand og Raad, og Provist i Lunde Kapitel.

Om Dommedagen. Kbh. 1559,[4]) tilegnet Johan Friis til Helsselager. Han siger i Tilegnelsen, at der ogsaa i disse Lande findes mange Epicureer, som klarlige give tilkjende med deres skjændige Levnet, at de hverken tro, de skulle opstaa af Døde, eller de skulle komme for Dom og gjöre Regnskab. Item, de tro ikke, at der er Djævle og Helvede til. „For deris skyld och dem til vnderuisning, oc aduarsel, haffuer ieg ladt denne

---

[1]) Se D. Mag. 1, 26. Brevet fra Peder Palladius til J. Sadolin om Niels Palladius og hans Ophold i Wittenberg, hos Heiberg S. 183, jfr. S. 164.

[2]) Summaria offuer vor christelig lerdom, For vnge Folck, huad besynderlige er at merck, vdaff huer Søndags Euangelio, met en Bön der hoss ved Vitum Theodorum. Wittemberg 1552. — Denne Bog er prentedt i Wittemberg hoes Jurgen Rhaws Arffuinge, Aar effter Guds Byrd, M. D. LII. (Exemplar paa Kongens Bibl. og paa Universitetsbibl.)

[3]) Huorlunde ith Christet Menniske skal, paa sin Sotteseng, beskicke sig til Døden, predicket i Københaffn af Nicolao Palladio. Prentet i Københaffn Anno 1558. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Mange Oplag. Ett paa Kongens Bibl. Prentet i Kiøbenhaffn af Laurentz Benedict (uden Aar) findes bag en Lucidarius. Et andet uden Titel, Prentet i Københaffn, aff Matz Wingaardt, Aar M. D. LXX. o. s. v.

[4]) Om Dommedagen, en nyttelige Tractat, tilsammen scriffuet och fordansket aff Nicolao Palladio Aar 1559. — Prentet i Kiøbenhaffn, aff Hans Vingaard Aar 1559. (Exemplar paa Kongens Bibl., saavelsom en senere Udgave, Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurenz Benedicht 1575.) Ett og andet artigt Udtryk forekommer deri, saasom naar han taler om at Dyderne ere forkølede; de snurckede Jomfruer; al Phantesi och Dieffuelens huskud.

lilde Bog vdgaa paa danske, ath de skulde paa Dommedagen intet haffue at kunde aarsage sig met."

Og endelig En Bönnebog: Davids Psalter i Bönner, Kbh. 1570.[1])

Til det andet Slags hører: Det hellige Ægteskabs Ordensregle, Kbh. 1557,[2]) som han tilegnede Erick Rosenkrantz, Befalingsmand paa Vaarbierge Slot, thi det er dem han kortelige opregnede, da han viede ham og hans Brud Jomfru Heluig Harnbergs i vor Frue Domkirke i Kjøbenhavn, og han lader dem nu udgaa, ham og hans kjære Brud til Ære. Thi "haffue Muncke och Nunder i Kloster tagit flittelig vare paa deris Regle, som deris Ordens Abbet, Dieffuelen haffuer stictet oc dictet, at de skulde paa viss tid være i Chor, paa Capittel, i Pibestue, paa Söffnhuss, oc viste naar de skulde ringe, siunge, faste, nicke, bucke, brumle. Item at de skulde vide huilcke Ordens Brødre oc Søstre der skulde bruge sort, huid, graa, blaa eller braaget Cappe," hvor meget mere bör da ikke den hellige Ægteskabsordens Brødre og Søstre tage vare paa Ægteskabsregle, som Gud har selv lagt dem paa.

Meget i denne lille Bog er endnu anvendeligt, saa at ny Udgaver deraf, i Gjerningen at sige, ville være meget ønskelige;

---

[1]) Ett Exemplar findes paa Kongens Bibl. men uden Begyndelse og meget defekt. Prentet i den Kongelig Stad Kiøbenhaffn, aff Matz Wingaardt. Aar Effter Guds Byrd, M. D. LXX.

Et Himmelbrev 1555 in fol. pat. har jeg ikke fundet. Derimod haves paa Kongens Bibl.: En meget nyttelig taffle, som indholder de besønderligste Aarsager, huor faar Guds sön, Jesus Christus, kom ned aff Himmelen, anammet Mandom, oc lod sig føde til Verden, screffuit aff Nicolao Palladio, oc skenckt erlig oc velbyrdig mand, Laue Vrne, Kongelig Maiestatz tro befalnings mand offuer Stigtens Gods, i Skaane stigt, til Nytaars gaffue, Aar 1558. — Prented i Københaffn aff Hans Vin gaard. in fol. pat. (Paa Kongens Bibl.) Her have vi da et andet Exempel paa Nytaarsgaver; men dette er en Udvikling af saadanne otte Aarsager, som i en Bog, trykt paa en Folioside.

Paa Dansk er ogsaa N. Palladii Fortale til det islandske Skrift af Gilbert Jonson, Margarita theologica, Screffuit i København 10. Febr. 1558. Den indeholder en Anbefaling for Bogen og hvorledes en Kirketjener bör at være.

[2]) Den ældste Udgave har jeg ikke set; men Kongens Bibl. har en senere: Det hellige Ecteskabs Ordens Regle, effter huilcke alle Ectefolck bör ath leffue, Tilsammen screffne aff Nicolao Palladio 1557. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Lauritz Benedict. Vdi det Ny Closterstræde 1561. Og en endnu senere, Prentet vdi Libeck aff Assweri Krøgers Arffuinge. Anno M. D. XCVI. Jfr. Nyerups Excerpter i Athene 1, 429.

ett og andet, hvorpaa vi her give ett Par Prøver, har noget særeget i Udtrykket. Saasom: „Mand eller dreng skal først vel vdspørge alle omstandendis vilkaar, Huorledis det haffuer sig met den hand begerer til Ecte, om hun er lad, ørckeløss, en vinduefugel, løsactig. Item om hun er tuctig, tro, sandru, en god Husholderske. Thi it vel optuctigt (optugtet) Barn, lader sig regere aff sin Mand. Men er hun ilde optuctit hiemme, da er hun siden ont at temme. Lige maade ligger mact paa at en Jomfru, Quinde eller Pige flittelige vdspørrer den Personis vilkaar, som begerer hende til Ecte, om hand er huigelhiernit, vild, wmild, knuburen, om hand er en doblere, dranckere, huggebasse, lad etc. Spør mand icke saadant vd først, da bliffuer det siden ith wroligt Ecteskab, oc ingen fred huercken i Stuen eller i Kammersit.“ Det er visst ogsaa vel betænkt, at den Mand, „der vil Christelige regere sin Hustru“ skal strax i Begyndelsen „holde hende til husholdning, icke lade hende være aldelis ledig, at gaa oc strabadze i alle gader, eller staa idelig i dörren oc Vinduerne, och holde lang fadersnack. Men hun skal venne sig til Quinde arbeyd och Husholding, oc hielpe til næring, det beste hun kand.“ Og det er en vis Regel, der gives Ægtefolk: „Manden skal holde sin Hustru for den skönniste, klogiste oc dydeligste Quinde som kand vere paa Jorden. Quinden skal i lige Maade tencke det samme om hendis Mand, her vdi skal Mand och Quinde haffue Ecteskabs öyen og icke skalcke öyen.“ Overhovedet findes der meget smukt, men i Forbindelser, som vi næppe nu vilde anvende, som dette:

“Til det Tredie. For den skøne fruct hun giffuer aff sig. Thi haffuer en hussfader it Træ kiert i sin Gaard, for fructen skyld, huor meget mere skal hand elske sin Hustru for hendis Fructis skyld, som er skøne Börn, Sönner oc Døtter, som er den edeligste fruct, der kand vere paa Jorden. Derfaare skal Manden icke vere wtolmodig och forsmaa sin Hustru, om hun er icke end saa from, som hun skulde vere. It Eble enddog det er knortet, dog kand det alligeuel vere gaat. Wi læse ath den Höylerde Phylosophus, Socrates, haffde en knururen Quinde, En dag sente hun saa lenge paa hannem, at hand nøddis til at sette sig vden dörren. Saa gick hun paa lofftit och slo Vand paa hannem, da sagde hand met sactmodelige ord, Jeg tenckte vel ath effter Torden skulde komme en stor øsende Regn. Den tid en anden Philosophus straffede hannem, ath hand skød icke saadan en ond Quinde vdaff Dörren, da sagde hand, Min Trætactige Quinde Føder mig deylige Börn, derfaare lider ieg hende gerne.“ — “Huo som vil verme sig ved Ilden, den skal vndertiden lide røgen met.“ Dermed vil han dog ikke undskylde den trætagtige Kvinde; tværtimod, hun „skal tuert om igen icke

vanbruge hendis Mands fromhed, icke storme oc bruse mod hannem, och icke sidde hannem op i Næsen som Sennip, icke sende og bande, oc bide ath hannem, icke göre hannem til vermod huad hun kand" (etc.).

Her talede N. Palladius selv, derimod er han kun Oversætter i et beslægtet Skrift: Imod Ægteskabsdjævle, ligeledes Kbh. 1557,[1]) som dog ved enkelte Ord og Udtryk kan være mærkeligt.[2])

Oversættelser af nogle Bøger af det gamle Testamente haves: Af Hans Siunesen Salomons Bøger og Tobiæ Bog, Wittenberg 1552, der i flere Henseender høre til denne Tids mærkelige Skrifter.[3]) Af den ved sine historiske Skrifter bekjendte Rasmus Glad, Erasmus Lætus, Davids Psalter med Luthers Summarier, Lybek 1556?[4]).

Jon Tursen, Jonas Thuanos eller Turonis, skal være født i Svendborg omtrent 1510, studerede ved Universitetet i Leipzig, hvor han blev indskreven i Vaaren 1535, og var den sidste Nordbo, der studerede dèr för det blev reformeret. Han blev Kannik i Lund 1536, og kaldes Magister 1544, men kan naturligvis have været det forud. Hans Anseelse skjönnes deraf, at han var en af de fire Mænd, der af Lunde Kapitel sendtes

---

[1]) Heraf haves ett Par tildels defekte Exemplarer paa Kongens Bibl. Imod Ecteskabs Dieffle. Fordanskit aff Nicolao Palladio Aar etc. M. D. Lvii. — Prentet i Københaffn M. D. Lvii; og Prentet i Lybeck, hoss Assweri Krøgers Erffuinge. Anno xcvi.

[2]) Som: Den Ecteskabs Dieffuel driffuer Saadanne (som sörge for deris nering) hen til Gerighed, riffuen oc kratten. — De bliffue kede aff graapenbrad, oc lengis effter vildbrad. — Der hører io saa stor konst oc forstand til rettelige at regere en Hustru, som at regere it lempelige land.

[3]) Salamonis Bøger paa Danske. — Wittenberg 1552. (Exemplar paa Universitetsbibl.) Forf. angives i: Fortalen paa Salamonis Bøger, fordansket aff Hans Siunesön. Indeholder Salomons Ordsprog, Prædiker og Höjsangen.

Tobiæ Bog, paa danske. — Wittenberg 1552. (Exemplar paa Universitetsbibl.) Den bærer derimod intet Mærke af Oversætteren, men de ere formodenlig udkomne paa en Gang.

[4]) Dauids Psalter met Doct. Martini Lutheri Summarier. Wittemberg 1557. (Exemplar paa Kongens Bibl. Slutningen fattes). Tilegnet den udvalgte Konge Frederik den anden. Køffnehagen, den xxvj. dag Augusti Anno 1556. Erasmus Mich. Lætus. Kongen havde givet sit Privilegium, at Dauids Psalter maatte udprentes paa Danske udi liden form; og derfor har han udsat Lutheri Summarier, at de maatte prentes med Psalteren. (Jfr. Langebekiana S. 292.)

Hos Nyerup staar, at Jonas Venusinus' Oversættelse af Thomas a Kempis udkom 1559; det skal være 1599.

til Kjøbenhavn til Disputationen 1544. Ogsaa havde han Fortjenester af Skolen, til hvis bedste han forfattede sin Ordbog,[1]) der ligesom de lignende forhen omtalte latinsk-danske Ordbøger giver nogle Oplysninger til Modersmaalet.[2]) Fra 1562 til sin Død 1577 var han Formand i det store Gilde i Lund. Sin Tænkemaade har han udtalt i sit Valgsprog: Prudens simplicitas et amor recti.[3]) Denne flittige Arbejder, der kan sammenlignes med og tildels stilles ved Siden af Kristiern Pedersen og Henrik Smith, er især mærkelig ved sine Arbejder i Fædrelandets Historie, men som falde efter 1560, og derhos rettest blive at omtale i Forbindelse med And. Sörensen Vedel; hvorimod hans religiøse Skrifter her under ett kortelig skulle nævnes.

Der tillægges ham af Bartholin, De scriptis Danorum, en Udgave af det Ny Testamente, „som nok ingen ellers kjender.“ Forklaring over den 71. Psalme. Wittenb. 1551 fandtes heller ikke.

En Christelig Samtale imellem en Jøde oc en Christen om

---

[1]) Vocabularius rervm: cum omnibvs fere verbis singularvm coniugationum: a M. Jona Turson olim Ludimagistro Lundensi, fideliter collectus. Cvm præfatione clarissimi viri D. Nicolai Hemmingij ad Lectorem, Præterea, adiecta sunt forensia, ac seorsim svb vnum titulum redacta. Haffniæ, 1561. — Haffniæ, Excudebat Laurentius Benedict, in officina Typographica hæredum Joan: Vin: (etc.). (Exemplar paa Universitetsbibl.). Og ett senere Aftryk: Hafniæ. Execudebat Andreas Gvtterwitz (etc.) Anno M. D. LXXIX. (I Exemplarerne paa Kongens Bibl. savnes Titelbladene).

[2]) Bogen er beskreven af Molbech, Om de danske Ordbogsarbejder, i Ny D. Mag. 5, 242. I Niels Hemmingsens Fortale, Hafniæ 24. Aprilis, Anno 1561, siges om M. Jona Canonico Lundensi: qui non paucos annos in schola Lundensi summo cum fructu et magna laude artes docuit.

Blandt her forekommende Ord ere: Baltheus orionis, Marie Rock; ensis orionis, Thenen; vesperascit, det afftenis; cilium, Öyne huol, Log; palpebræ, Öynebrar; bucca, Huol inden i Munden; vola, Loffue i Haanden; amiculum, Tröie, Opplød (blandt Kvinders Klædebon); vestis acupicta, Singlet, draget; bulla, Spang, Smide; clibanus, Grisle; peripetasma, Boned, Drette Dug; lanietum. Rye; festuca, Skeff; fax, Dortissel; temo, Tissle, Skagel; — frequens, ydig; erectus, rag, opreyst; procerus, rag; iurgiosus, trættedrøg; — mugio, ieg bøler; cunctor, ieg tøffuer, forhindrer; moror, ieg tøffuer, duelger; licitor, ieg faler ideligen, eller ieg paa biuder; amitto, ieg mister, forlorer; necto, jeg knyder. (etc.).

[3]) Se Kannikken Jon Tursön af C. J. Brandt, i Kirkehist. Saml. 2, 276, hvor ogsaa de øvrige Kilder angives. H. F. Rørdam. Historieskrivn. og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen. 1867. S. 102 fgg.

vor Herre Jesu Christo. — Prentet i Kiøbenhaffn, aff Lauritz Benedict. Vdi det ny Closterstræde. 1561. (Paa Kongens Bibl. Titelbladet fattes.) Tilegnet Her Eyler Hardenberg til Mattrup, Kongelige Maiestats oc Danmarckis Riges Hoffmestere. Lund hellig Trefoldigheds Søndag, 1561. Jonas Tursön. Fortalen oplyser, at Forf. er Vrbanus Regius; men Bogen indeholder flere gudelige Tillæg, der ogsaa findes i Gudelige Bönner.

En Christelig vnderuissning oc lærdom, vdi Spørssmaal befattet, for den Christne vngdom, Naar mand vil gaa til Alterens Sacrament, oc annamme vor HErris Jesu Christi Legeme oc Blod. Vddraget oc forsamlet, aff M. Joen Turson Cannick i Lund. Prudens simplicitas et amor recti. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurentz Benedicht. uden Aar. (Paa Kongens Bibl.) Er i Spørgsmaal og Svar for Börn paa Landet. Bogen er ren luthersk, og siger meget rigtig; „Det gelder icke i denne sag, at see, Men at tro. — Endog at der nu ere mange suermere til, som dette synes vnderligt.“

En Christelig Bønebog, met mange Gudelige Bøner og Bekiendelser (etc. etc.). Oc følger der effter en skøn Vnderuissning aff de gamle Lærefædre, om Bønen (etc.) Ved M. Jon Tursön, Kannick vdi Lund. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurentz Benedicht. 1584. (Paa Kongens Bibl. En ældre Udgave 1572 fandtes ikke.) I Fortalen gjentager han den almindelige Klage: Hvad hjælper al Prædiken? Er ikke Synden lige stor? Hvem lader sig gaa det noget til Hjærte? Ere ikke alle Mennesker nu fast slemmere med al Ugudelighed, end de noget sinde have været tilforn af Verdens første Begyndelse. Ja, sandeligen, Naar haver man hørt saa mange Secter og Ketteri være udi Christendommen som nu er? (etc.)

En Aandelig Recept, Præservativa oc Lægedom, huorledis it christet Menniske skal skicke sig imod Døden, Oc besynderlige naar Pestilentze regerer. Vddragen aff den hellige Scrifft, aff Doctore Hieronimo Veller, Oc nu fordansket aff M. Joen Tursön, Canick i Lund. Met en kaart Vnderuisning oc betenckelse, aff D: Luthero, om mand maa fly for Døden. M. D. LXXVII. — Prentet i Kiøbenhaffn, aff Andrea Gutterwitz (etc.) 1577. (Paa Kongens Bibl.) Er udgivet i Anledning af Pesten, der i Fortalen tilskrives Djævelen.

En frugtbar Oversætter var fremfor alle Peder Tidemand, Præst i Hersted i Sælland (Skrifter 1539—1564), der dels efter Luther oversatte Bøger af det gamle Testamente, [1])

---

[1]) Dommernes Bog. Kbh. 1539. (Ett defekt Exemplar paa Kongens Bibl. Se Molbech Om Bibelovers. S. 70, hvor der tillige findes Prøver deraf.)

der nu ere store Sjældenheder, dels har ydet Oversættelser af gudelige Skrifter,[1]) blandt hvilke der ogsaa findes en Bönnebog trykt paa Pergament.

Salomonis Wijshed till Tiranner, fordansket aff Peder Tidemand. — Trict i Magdeborg hoss hanss Walther. M. D. XLI. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Med Luthers Fortale.

Jesus Syrach. Tryct i Magdeborch hoss Hanss Walther MDXLI. (Exemplar paa Kongens Bibl. og Universitetsbibl. Er ikke trykt i Kbh.). Med Luthers Fortale. — Paa Kongens Bibl. findes ett i Begyndelsen defekt Exemplar af en Jesus Syrach. Prentet i Lybeck hoss Jörgen Rickolff, Anno M. D. LX. Oc findis til Købs hoss Anders Scriffuer i Wiborg.

[1]) Hierusalems iemmerlige oc ynckelige forstøring oc ødeleggelse, fordansket aff Peder Tydemand. M. D. xxxix. — Tryckt til Magdeborch hoss Hanss Walther, oc wel flyttelig corrigeret, M. D. xxxix. xxııı. dag Augustj. (Paa Kongens Bibl.)

En offuermaade nyttelig oc edel Bog, om Guds grumme straff oc wrede, oc om hans store naade oc miskund, som Caspar Huberinus screff. Fordansket aff Peder Tidemand. — Prentet i Magdeborch, hoss Hans Walter. M. D. XLIII. (Paa Kongens Bibl.), Fortalen er af Peder Palladius, der har tilegnet Bogen til Hr. Axel Brade til Krogholm og hans kiere Frue, Fru Sophie Rosenkrantz. De kunde vel forstaa Huberinus paa hans tyske Maal, men havde dog længe ønsket, at Bogen var paa Dansk; og deres Exempel ønsker han, at andre Riddere og Riddermændsmænd, Fruer og Jomfruer ville efterfølge „oc tage denne arme foractede Christum, som ligger swøbter i krubben vdi clude, ind paa deres herregaarde oc fruerstuer.“ Kiøbmenhaffn S. Valentini Dag 1543. — Af en senere Udgave, Lübeck 1548, haves flere Exemplarer. — Denne Bog gaar igjen under en anden Titel: Huberini Samtale imellem Theodidaktum og en Kristen. Magdeborg 1543.

En liden bog der det gantske Christelige leffnet er kortelige befattet wdi, nyttelig at haffue altid for öyen oc betracte. Philippus Melanchthon. Om boed oc bedring, fryct oc redzel for Guds forferdelige wrede, Oc et Christeligt leffnets begyndelse. Fordansket aff Peder Tidemand. — Prentet i Magdeborch, hoss Hanss Walther. M. D. XLIII. (Paa Kongens Bibl.).

Hortulus animæ. Siælens Vrtegaard met deylige, lystige Figurer, oc Kalendario. Fordansket aff Pe. Ti. M. D. LII. — Prentet i Wittemberg hos Jurgen Rhaws Arffuinge, Aar effter Guds byrd. M. D. LII. (Paa Kongens Bibl.) Se Norske Vid. Selsk. Bibl. S. 70. Kalendariet staar foran. Bogen er sammendragen af fromme lærde Mænds Bøger „som en hunnings kage aff atskillige deylig vrter,“ efterdi den sidste Tid nu er kommen. I Resenii Bibl. S. 126 hedder den: Peder Thidemands Siælands Urtegaard, 1552; og hos Vorm staar: Et herbarium Selandicum paa Dansk. 1552.

En enfoldig vnderuisning paa Fader vor, som Vitus Theodorus screff for sin gode Ven (etc.) 1552. — Denne Bog er prentet i Wittemberg hos Jurgen Rhaws Arffuinge Aar (etc.) M. D. LII. (Paa Kongens Bibl.) Pauel Knufflock Bogbinder

Endelig have endnu flere Forfattere beriget Literaturen med lignende Skrifter: Anders Pedersen Barsbyl, om hvem der kun vides, at han gik i Ribe Skole og studerede Theologi i Wittenberg 1554;[1]) Jakob Henriksen, f. i Odense 1522,

---

(i Lybeck) har tilegnet den til Falcko Göye. Fortalen er af P. T. Det er en Bönnebog.

Katekismus for Börn 1552 findes ikke paa Kongens Bibl.

Börnepredicken om de besynderligste Höytider det gantske aar igennem beridt aff Vito Theodoro, Fordansket fliteligeaff Peder Tidemand 1556. — Prentet i Magdeborg (aff) Michael Lotther. M. D. LVI. (Paa Kongens Bibl.). Efter hver Prædiken en kort Bön. Jfr. Langebekiana S. 293, hvor Povel Knoblochs Privileg. paa Overs. af Viti Theodori Postil 1556 omtales.

Passio Eller Historien, om Christi Jesu vor Frelseris pine oc død. Predicket aff Vito Theodoro i Nornberg. Nu nylige fordansket aff Peder Tidemand. M. D. LVI. — Prentet i Magdeborg aff Michael Lotther. M. D. LVI. (Paa Kongens Bibl.)

Den rette christelige Lerdoms Hoffuit artickle, af Melanchthon. (Rostock 1558.) (Paa Kongens Bibl. men Titelbladet fattes.) Hellige Englis dag. Anno 1557.

Den 80. Psalme i Bönner, af Savonarola, 1561, fandtes ikke.

En deylig Bøne Bog met mange christelige Bøner (etc.). Tilsammen dragne oc fordanskede aff Peder Tidemand. — Prentet i Kiøbenhaffn aff Lauritz Benedict. Anno 1563. — (Paa Kongens Bibl.) Med Fortale af D. Hans Albritzen. Tilegnet Fru Susanna Bøllys Dotter. — Senere Udgave: Prentet i Lybeck aff Asswerus Krøger. M. D. LXVIII. Paa Pergament med illuminerede Kobbere. (Paa Kongens Bibl. og Universitetsbibl.) Jfr. Nyerups Excerpter i Athene 1, 401.

Vdleggelse paa Søndages Episteler (etc.) aff Johanne Spangenberg. Fordansket af Peder Tidemand 1560. Tilegnet Coruitz Wllfeld til Kowxbølle. — Postilla (etc.) af D. Johan Spangenberg. Anno M. D. XCV. 4. (Paa Kongens Bibl. Ældre Udgaver af Evangelierne fandtes ikke i vore Bibl.).

Husspostille (etc.) Doct. Morten Luther. Fordansket aff Peder Tidemand. Prentet i Kiøbenhaffn aff Lorentz Benedict. 1564. fol. (Paa Kongens Bibl.). Tilegnet Her Byrge Trolle til Lillø. Giffuet i Kiøbmendhaffn den 18. Januarij Anno 1564. — Senere: Prentet i Kiøbenhaffn, af Matz Vingaard 1577. fol. (Paa Kongens Bibl.). Med Fortale af Hans Albritzen. Af Poffuel Knufflock tilegnet Arild Huitfeld til Lillø. — Denne Oversættelse, af Aaret 1564, omtales hos Friedlieb De bibliis, Continuatio S. 11, som en meget sjælden Bog.

[1]) En kort vnderuisning om en Christen Ridder, med huilcke Fiender hand skal stride, Tilhob draget aff den hellige Skrifft, ved M. Johan. Spangebergium, Oc aff Tydsk fordansket aff Anders Barsbyl. Prentet i Wittenberg hoss Jurgen Rhaus arffuinge. 1554. (Paa Kongens Bibl.) Tilegnet Kong Kristian den tredie. Wittemberg paa S. Pedersdag Cathedra. Anno 1554. Anders Barsbyl. — I Cimbr. liter. 2, 57 tillægges denne Bog Kristian den tredies bekjendte Kansler Andreas Barby.

der studerede i Wittenberg, var Rektor i Oslo, Lektor i Theologien i Odense, 1553 Sognepræst til St. Hans i Odense, og endelig Provst i Odense Herred, † 1577;[1]) Niels Jensen Randrup,[2]) Kristoffer Sörensen Bjerg, Præst i Karrebæk;[3]) og siden den Tids Boghandlere ogsaa gave sig af med Forfattervirksomhed, maa hertil høre Boghandler Klaus Jensen Føerd, Nicolaus Foratus, f. i Kiel 1511, anset for den første protestantiske Boghandler i Kjøbenhavn, † 1584; han udgav det ny Testamente, Wittenberg 1558[4]) og ett gude-

---

En husvalelig Lærdom om smaa Börns Daab. Wittenb. 1555 har jeg ikke fundet.

[1]) Han omtales i Gelehrter Männer Briefe. Se ogsaa Blochs Fynske Gejstl. 1, 817.

Samtale over Fader vor 1560 har jeg ikke fundet. Af hans Oversættelse af Cyriacus Spangenberg: Den kristelige Hustavel, hvorledes hver kristen Menneske skal retskaffen skikke sig udi sit Kald og Stat, udlagt ved Höjlærd Mand, M. Cyriacum Spangenbierg (etc.). Fordansket ved Jacob Henricksön, Predicker i Ottense til S. Hans, findes ett meget defekt Exemplar paa Kongens Bibl. uden Titel og uden Ende; og en senere Udgave 1605 findes bag efter: Den store D. Martini Lutheri Catechismus (etc.) ved M. Johannem Spangenbergium (etc). Nu nylige aff Tydske Sprock vdsat paa Danske aff Jens Nielssön, Clostergaard, Borger vdi Thysted. Anno 1605. (Denne Jens Nielsen Klostergaard findes ikke hos Nyerup.) Denne Hustavle er af Oversætteren tilegnet Otte Rud til Møgelkær, Lensmand til Nesbyhovet. Datum Ottense, Femte Dagen Martij 1561.

Han har ogsaa oversat Dionysii Catonis Disticha paa danske Vers, hvoraf Uddrag i Hans Langs Regnebog. Jfr. Wegener, Vedels Levnet, S. 14.

[2]) En Offuermaade Herlig oc skøn, Nyttelig oc Salig Predicken som den Eruerdige oc höylerde Herre. Her Johannes Brentius giorde om lögen oc sandhed. Nu nyllig fordansket aff Niels Jensen født i Randrup. Anno 1559. Københaffn. — Prentet i Københaffn aff Hans Vingaard. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

En smuck oc meget Nyttelig Börne tuct, (ved) Leonardum Kulleman Tuctmester. Nu nyllige Fordansket aff Niels Jensen født i Randrup. Anno 1559. — Prentet i Københaffn aff Hans Vingaard i det ny Closter stræde. Anno M. D. Lix. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Tilegnet Hederlig och Vellerd mand Jens Sörensen Ripen, hvem till villge han har fordansket den lille Bog. Bogen indeholder ikke blot Moral, men ogsaa Regler for Anstand, ved Bordet etc. Slutningen er ett Blad med danske Vers (uden Værd): Aarsag huor faar det gaar nu saa ilde til i verden. Jo: Placotomus. Fordansket.

[3]) Joh. Spangenbergs Femten Ligprædikener, fordanskede, Kbh. 1559. findes ikke. (Den islandske Oversættelse af Gudbrand Thorlakson, a Holum 1598, angiver ingen dansk.)

[4]) Et Aftryk af Kristian den tredies Bibel. Se norske Vidensk. Selsk. Bogfortegnelse, S. 48. Det Privilegium Clawes Føerd fik at lade Prente det Ny Test. paa Danske vdi en Bog for sig sielff, 1556, findes i Langebekiana S. 293. Kongens Bibl. ejer

ligt Skrift.[1]) Forskjellig fra ham er Magister Niels Jensen Fædder, Nicolaus Jani Fædderus, der var Provst og Præst i Stege († 1565). Han er Forfatter af Psalmer og Oversætter.[2]) Selv blandt den danske Adel have uden Tvivl flere givet sig af med at forfatte, om ikke udgive, gudelige Skrifter. Albert Gjøe til Krenkerup i Laaland, † 1558, lod P. Palladius udgive sine Loci communes, Kbh. 1549,[3]) der kun ere mærkelige derved, at de indeholde Palladii Anskuelser.

---

to Exemplarer: Det Ny Testamente Paa Danske. Tryckt i Wittembergk. Anno M. D. LVIII. — Gud Alsommectigste till Loff Ere oc Prijs, Oc alle dem som vort Danske Tungemaal forstaa, til en Christelige trøst oc husualelse, Er dette Ny Testamente met Guds Naadis hielp, Prentet i Wittemberg hoss Jörgen Rau Arffuinge. Aar effter Christi Fødzel. M. D. LVIII. Oc findis samme Testamente til kiøbs met Kongelige Majestats Naade oc Frihed, hos Claus Føerd Borger oc Bogfører i Kiøbenhaffn.

[1]) Kaanst Christelig oc vel at Dø. En Disputatio oc Samtale, imellem it siugt Menniske oc Fristeren. Bescreffuen aff Juone Barmschampe. D. Oc nu vdset paa Danske. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurentz Benedicht. 1575. (Paa Kongens Bibl.) Den ældste Udgave angives at være fra 1570, hvilket bekræftes af Tilegnelsen til Erlig oc Velbeskeden Mand Pouel Pouelsen, Cannick udi Opslo oc Slots Scriffuer paa Agershuss. Kiøbenhaffn, S. Pouels Omuendelsis dag. Anno 1570. Claus Føerd, Bogfører i Kiøbenhaffn.

[2]) Den Christne Lystgaard. En Christelig, skøn Trøste Dict, Huorledis oc huor met en Christen skal Trøste sig i Kaarss oc Drøffuelse. Bescreffuen aff M. Leonhardo Northusiano. Oc Fordansket aff Nicolao Fœddero. Prentet i Kiøbenhaffn, af Laurentz Benedicht. 1579. (Paa Kongens Bibl.) Tilegnet Erlig oc Velfornumstig Quinde, Kirstine Mandz, Salig Matz Fæddersens effterleffuerske, Borgerske vdi Suenborg min kiere Suogerske. Kiøbenhaffn den 10. dag Nouembris, Aar 1560. Niels Fædder. — Senere Udgave: Christiania 1681. af Mickel Thomæsön. Privilegirt Bogtrycker. — Bogen er skjær Prosa. — En kristelig Digt om disse sidste Verdsens farlige Tider, Kbh. 1563, findes ikke Menes der Psalmen i D. Psalmed. Nr. 93? — Se: Om tvende danske Psalmedigtere, af H. F. Rørdam i Ny kirkeh. Saml. 4, 156—158.

Ogsaa har Herman Veigere udsat Locos communes Philippi paa Danske. Kristian den tredies Brev til Universitetet, Nyborg 1555, siger, at han til at lade den prente, „maa faa hundrede Ris Papir, af det Vi have dér udi Universitetet standendis; Halvdelen deraf have vi givet ham og anden Halvpart skal han betale. Superintendenten i Sællands Stift Doctor Peder skal overlæse Bogen.“ (Langebekiana S. 291.)

[3]) Loci communes. Det er, vor Christelig lærdoms hoffuit artickle kortelige til sammen screffne for legfolck oc offuerseet af Doct. Peder Palladio. Prentet i Københaffn M. D. xlix. — Prentet vdi Kiøbenhaffn hoss Hans wingaardt vdi den ny Closterstræde

Slutstenen af Reformationsværket blev ligesom lagt ved Kristian den tredies Bibel, Kbh. 1550. fol.[1]) I det Forbud mod Eftertryk, som er aftrykt deri, hedder det, at Kongen har ladet den tilforne med Flid overse af lærde Mænd udi Danmark, og besynderligen af de höjlærde udi Universitetet i Kjøbenhavn. Gamle Brevskaber oplyse tillige, at der for Arbejdet ved Bibelværket udbetaltes forskjellige Summer til Superintendenten Dr. Peder Palladius, der, i Følge hans Yttring til Provsterne 1547, vel især har været sysselsat med Revisionen,[2]) til Dr. Joh. Machabæus, til Mester Niels Hemmingsen, til Hr. Hans Henriksen og Hr. Peder Tidemand; derhos, at der to Gange var sket Udbetaling til „Mester Kristiern Pedersen, fore han udskrev først Bibelen“, og „som havde corrigeret og udskrevet Bibelen første Gang“. Allerede heraf kunde man slutte, at det første Grundarbejde tilhører ham, og maa have været en vigtig Syssel i hans sidste Leveaar. Fuldkommen Sikkerhed for, at han er den egenlige Oversætter, er imidlertid først given ved Peder Lilles klare Vidnesbyrd fra Aaret 1543 i hans foran omtalte Sum paa Skriftens Bøger.[3]) Saa indses tillige, hvorfor Oversættelsen har saa vel lykkets, og især hvorfor Sproget deri er saa dansk. Det var Kongens Villie, at Luthers tyske Over-

---

boendis. Aar effter Guds byrd. M. D. xlix. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Palladius begynder sin Tilskrift med de Ord: Kære Albret sender ieg eder eders bog igen, noget forbedret effter eders begering. Det mærkeligste i Bogen forekommer mig at være: Den ren lutherske, smukt fremstillede, Artikkel om Nadveren, og om Afløsning: at alle Kristne i Almindelighed er given Magt paa Jorden at forlade Synder; er ikke Sognepræst tilstede, maa hvert kristet Menneske sige sin Jævnkristen Syndsforladelse til og afløse ham; er ingen anden tilstede, maa hvert kristet Menneske ved Troen til Jesum Christum løse sig selv af og sige sig selv Syndernes Forladelse til i Jesu Navn.

[1]) Biblia, Det er den gantske Hellige Scrifft, vdsæt paa Danske. Prentit i Københaffn, aff Ludowich Dietz. M. D. L. fol. (Exemplaret paa Kongens Bibl. er noget defekt i Slutningen. Fuldstændige Exemplarer forekomme endnu i Boghandelen.)

[2]) Necessitas ipsa postulat, ut domi manere cogar, in revidendis Danicis bibliis occupatus. Epist. de vita ministr. v. d. quotid.

[3]) I Tilegnelsen siger han nemlig om sin egen lille Bog, at den „med rætte kallis oc bör at hide een Sum paa ded Gamle oc Ny Testamente Oc kand, skal oc maa være som een forløbere for den store Danske Bibel, som nu Erlig, fornumstig, viis oc vel lærd Mand Mester Christiern Pederssen som vor Canick i Lund, met stoor fliit paa ræt forstaandeligt Danskt maal wdsæt hafuer, efter vor Naadigste Herris Konglig Maiestatz Ordinantz, med vort Vniuersitetz fuldburd oc myndighed ded aller snariste der Gud altmechtigste giifuer naaden oc efnen til paa prentten kommendis.“

sættelse, saa vidt Sproget tillod det, skulde følges; den Udgave, der nærmest er benyttet, er den anden gjennemsete af 1541. Det er sandsynligt, at man til enkelte Bøger tillige har benyttet ældre danske Oversættelser. At Revisionen foretoges 1547, stemmer med det sædvanlige Antagende, at Trykningen begyndtes 1548 og endtes 1550. Der kom ett Exemplar til hver Kirke.[1]) Det er det ypperste Sprogmindesmærke og fortrinligste typografiske Arbejde fra denne Tid.

18. Adelens Deltagelse i Literaturen. Lovkyndighed: Erik Krabbe. Hans Gaas. Historiske Skrifter: Jon Tursen. Regnebøger: Herman Veigere. Klaus Lauridsen Skabo. Anders Olsen. Kalendarier.

Naar man begiver sig udenfor den Kreds af Reformationsskrifter og Andagtsbøger, som var Tidens Hovedöjemed, og undersøger hvad der i Modersmaalet blev til, som vedkommer Videnskab, Historie og Poesi, er Udbyttet kun lidet. Danske Lægebøger og Urtebøger ere omtalte ved Kr. Morsing, Kr. Pedersen og Henr. Smith. Skrifter, der kunne oplyse det danske Sprog, i det mindste middelbar, ere ligeledes forhen nævnte. Den Stilling, som den danske Adel indtog i Literaturen ligetil Enevoldsmagtens Indførelse, maa der allerede nu have været Spor til; men de ere kun svage. At den især sysselsatte sig med Lovene, var en ligefrem Følge af dens Stilling i Staten. Men kun en Mand har virket saa meget for dansk Lovkyndighed, at han her maa nævnes.

Erik Krabbe til Bustrup, Rigsraad, † 1564, der fremkaldte en ny Udgave af Saxe, Oversætteren af Jyske Lov (udg. af Resen, Kbh. 1684. 4.), forfattede en almindelig dansk Lovbog, der i Haandskrift siden har været benyttet ved Lovrevisionen.[2])

Den af sin tappre Færd i Grevens Fejde bekjendte Hans

---

[1]) Udførlig Efterretning tilligemed Oplysninger om Sproget er givet af Molbech i Progr. om Bibelovers. S. 71. Jfr. Friedlieb De Bibliis, 1. Afd. S. 5. Hans Thomesens Ligtale over Kr. 3. hos Krag, 1, 446. Om Bogtrykkeren Ludvig Dietz findes Henvisninger i Lackmanni Annal. Typograph. sel. quædam capita, S. 22. 23. Om Bibelens Trykning, Indbinding og Salg se C. J. Brandt, i Kirkehist. Saml. 2, 394.

[2]) Se hans Levnet i Hofmans D. Adelsmænd 2, 206. Kofod-Anchers Saml. Skr. 1, 371.

Gaas, Prior i Svendborg, første evangeliske Præst til Frue Kirke sammesteds, 1549 Biskop i Trondhjem, † 1578, foretog sig, da han var bleven Biskop i Trondhjem, at oversætte den Norske Kristenret. (Oversættelsen i Paus' Samling; Fortalen i D. Mag. 6, 313). [1])

Den var, som han selv siger i Fortalen, udskreven paa gammel Norske Maal, saa han kunde paa den Tid ikke læse med ret Forstand to Linier af hende; men da ingen af de lærde Mænd indfødte udi Norges Rige vilde udsætte samme Kristen Ret paa Danske eller paa det Maal, som da forstandeligt var, og dèr i Riget menlig brugtes, saa begyndte han i Jesu Navn med ærlige og vellærde Mands Lector Anders paa Trondenæs' Hjælp, det retteste dem muligt var, at udsætte den af gammel Norske og paa Danske.

Til den danske Lovkyndigheds Fremme kan ogsaa regnes Udgivelsen af ældre Love. [2])

Ogsaa i andre Retninger foregik den danske Adel med sit Exempel. Snart gav den sig af med religiøse Skrifter, som vi allerede have set ved Albert Gjøe, snart digtede den danske Psalmer, eller syslede med Fædrelandets Historie, samlede Ordsprog, Kjæmpeviser, o. desl. [3]) Men lidet er deraf blevet be-

---

[1]) Se ogsaa Pontoppidans Annal. 3, 194. D. Mag. 6, 300. 321. Hans Bog om Ægteskab sst. 6, 331. J. L. Rohmann, Bemærkninger om Hans Gaas, i For Literatur og Kritik, 3, 97. (Rohmann mener, at han ikke var Prior i Svendborg).

[2]) Foruden den gjentagne Udgave af Jyske Lov 1504 og 1508 hører hertil: Hær begynnes then zelands low paa ræt dansk (etc.). Hos Ghemen 1505. — Hær begynnes skonskæ logh paa ræth danskæ (etc.) Hos Ghemen 1505. (Paa Kongens Bibl.) — Fremdeles: Her efter følger den høgeste oc elste watterret (etc.). Hos Hans Vingaard 1545. (Ligesaa). Se i øvrigt K. Ancher og Rosenvinge.

[3]) Psalmedigtere vare f. Ex. Knud Pedersen Gyldenstjerne til Thim, af hvem der haves en Psalme, der urigtig er tillagt den fynske Biskop Knud Gyldenstjerne (D. Psalmed. Forf. S. 13); Ejler Eriksen Hardenberg til Mattrup og Vedtoftegaard (sst. S. 7); den nysnævnte Erik Krabbe. Hans Søster Elisabeth Krabbe efterlod sig en Samling af Ordsprog, der omtales af Peder Syv (i Fortalen til Ordsprogenes 2. D.), og Efterretninger om Hr. Peder Skrams Levnet, der ligge til Grund for Pontoppidans Bearbejdelse (Kbh. Selsk. Skr. 2. D.). Rigsraaden Klaus Bille tillægger Lyskander ett Par Krönniker, om hvis Tilværelse intet er bekjendt (Vorm 1, 109. Badens Hist. Bibl. S. 46). Hr. Herluf Trolle efterlod sig Samlinger til Fædrelandets Historie, som A. Hvitfeld benyttede, og Breve eller Beretninger om Krigen med Sverrig. (D. Mag. 3, 188. 210 etc. Melchiors Herlufsholm S. 48).

varet. Til videnskabelig Historie kan heller ikke henføres de ved Pressen bevarede historiske Aktstykker, der ellers i anden Henseende kunne være mærkelige nok.[1]) Til Fædrelandets Historie i Modersmaalet er Udbyttet derfor tarveligt.[2])

I den almindelige Verdenshistorie haves Jon Tursens Oversættelse af Carions Chronica, Wittenberg 1554,[3]) i hvilken der kunde have været Anledning til at udfylde hvad der fattes i Fædrelandets Historie; men dette fandt ikke Sted.

Bogen er tilegnet Kansleren Johan Friis aff Heslagger. Til Exempel paa Sprogformen maa følgende tjene. I Tilegnelsen hedder det:

Efftherthi at wi ere alle dette loff lighe riighe vort indfødde Federne Land Danmarck, møget gott plichtige, huer effter sin formue, Oc eders fromhedt haffuer oc all tidt verit meg saa gonstig i alle maade, Thi haffuer ieg nu fordansket thenne Chronica M. Johannis Carion, baade mit federne landt oc alle Danmarcks Riigis indbyggere til godhe, Oc edher til ære, oc alle edhers slect oc efftherkommere (aff den gamle eddel Friis slect) till een euigh hugkommelse. —

Doch ville ieg besønderlighen lade thenne bog vdgaa paa Danske, vnder edhers Velbyrdighedz naffn oc titel, meg til vern oc beskyttelse, emodt allom them som vilde thenne min formetenhedt laste oc fortale, huilcket ieg doch icke forhaabes, att noghen med skel giöre kand. —

Sammeledes finder mand oc kortelighen i thenne Bog the aller merckeligste handel, Historier oc foruandlinger som skede ere fraa verdens begyndelse i attskillige Regimente, Oc ther hoss antegnet mange Guds lönlighe doom oc orsager, huorføre att Gud haffuer sliigt ladett skee, oss alle till paa mindelse oc lærdom. —

Jeg haffuer icke ythermere behoff, att bruge mange ordt ther til, huru nytteligt denne Bog kand vere. Efftherdi att then Høglærde Mand M. Johan Carion Mathematicus haffuer thett

---

[1]) F. Ex. En Uidisse aff Kong Fredericks fulde Mactzbreff, som han gaff Her Knud Gyldensterne (etc.) 1532. (Lang Format. Paa Kongens Bibl.).

[2]) Ett Skrift haves af Zacharias Jakobsen: Kong Hanses Krönnike af Latin fordansket 1560. (Fr. Hammerich, Danm. Hist. under de nord. Rigers Foren. 2, 207. Bogen findes i Karen Brahes Bibl.).

[3]) Chronica M. Johan Carion, paa thet flitigste sammen dragen, huer mand nytteligt att læse, oc er nu fordansket aff M. Joenn Turszon Canick i Lund (etc.) 1554. — Prentet i Wittenberg, hoss Jurgen Rhauues arffuinger, Aar effter Guds Byrd. 1554. (etc.) (Exemplar paa Kongens Bibl.) Fortalen er skreven Lundis Anno Domini 1553. in vigilia Pentecostes.

sielffuer nocksammeligen giffuit til kiende i fortalen i samme Chronica, huor nytteligt thet er att læse oc vide Historier, Huilcken fortale, ieg formaner alle læsere grangiffuelighen att mercke. —

Af slighe orsagher haffuer ieg taget meg føre att fordanske thenne Chronica, Som er en rett spegel, exempel oc effterdøme til Christelig tuct oc dydelighedt. Oc haffuer ieg ingen stedz foruendt Carionis rette mening i nogen maade, oc allermest effterfuld then Tydske oc retteste Carionis første impressio, Forthi hun giffuer seg mer effter vort Danske maal end Latinen.

Af Bogen selv maa følgende være en liden Prøve:

Til Magdeborg er en Chronica skreffuen langt for hundret aar, wti huilcken thesse ord stande hoss enden paa latine saa lydendes, wtaff then stamme Keisers Caroli, oc de Kongers aff Franckeriige skal komme en Keisere med naffn Carolus, hand skal bliffue Herre i then gantzke Europa oc skal reformere then Christelig Kirke oc thet Romiske Riige, Fordi ther skal komme ett slag folck oc skal hede det folck for wthan hoffuit, oc tha vehe Presterne, Det skib Petri skal liide stor nød, men endeligen skal thet komme til rolighedt, naar stormen er forgongen, oc beholle seyer, The Møncke skulle forgonge, Den bestia aff Occident, oc den Løffue aff Orient skulle Herske, oc haffue Herredömme wdi all Verden, oc the Christne skulle tha fare friligen egenom Asia wdi 15 aar, Siiden skal mand høre stor forgruelige vnder om Antichristum. —

Item ieg finder en Prophecie med nogre vdtrøchte merckelig ord beskreffuen, En Keisere skal opueckes, ligeruist som ett Menniske ther modeligen soffuer, hannom skulle menniskerne achte oc wurde, lige som han vor død, han skal sette seg op paa det store haaff oc drage emod the Tyrcker, oc skal thennom offueruinde oc fonge theris Hustruer oc Börn, Stor frøckt oc stor forskreckelse skal komme offuer de Tyrcker, oc theris Hustruer, oc Börn skulle grede oc beklage seg, oc alle de Tyrckers Land skulle offuerantuordes i en Romiske Keisers hender. —

Huad nu framdeles begiffuer seg i denne tog emod Tyrcken, skulle nu de andre fornumstuge mend, som nu ere i Marcken med Keyseren, klarligen mercke oc beschriffue, Fordi ieg haffuer end nu inthett mehr i sandhedt fornummet, wthan hues jeg haffuer fortaldt om denne forsamling oc opreyssning emod Tyrcken, Derfore vill jeg her med beslutte.

IN Septembri wti dette aar haffuer mand atter sehet een Cometa nogre wger i øster om morgenen ved 2 tymer for solens opgong, oc paa den tiid att jeg haffuer hinde sehet, Achter jeg, att hun vor in Virgine, oc vende siin stertt emellom

sønder oc vester, Men Himmelen haffuer nu i desse dage veriit saa mørck her i denne eigen, att mand haffuer jcke kundet sehet hinde, dett er doch forskreckeligt att tuende Cometer ere strax komne effter huor anden, nogit neher paa ett aars frist. —

I andre mode att verdens ende er neher, dett giffue ocsaa til kiende de store skreckelige foruandling oc omuendelsse som ehre skede i alle Riige oc Regimente, Wi haffue sehet paa een kort tiid, huorledes dett er till gonget med Paffuen, Franckeriige, Hungeren, Danmarck, oc dett haffuer icke end nu ende, wti andre Kongeriige skal ocsaa korteligen dett samme vederfares.

DAniel giffuer til kiende, att strax naar Tyrcken begynder att falle, skal verdens ende da til stunde, Nu skulle wi sehe, att Tyrckenss Riige skal falle (om Gud vill) inden faa aar, Oc naar som den fromme Keisere Carolus aff gonger, skall dett Tydske Riige bliffue jammerligen forstørret oc forderffuit aff de Tydske indbyrdes, Fordi jeg befrøchter, att tuende skulle der om slags med huor anden, Gud den almechtigeste affuende oc formilde saadan gruelig oprør. —

Verden er liige som een stor gammel bygning, som helder oc vil falle, oc faller nu først een veg her oc een anden der, Saaledes skicker seg nu ocsaa verden til fald, oc faller nu ett stycke her oc ett andet der, Først faller ett Kongeriige der hen oc siden ett andett, til saa lenge att dett faller altsammens, Icke skal heller nogen tencke att saadan merckelig stor bygning kan sachteligen neder falle, Men ehuor lenge Hun luder oc helder, da faller Hun hasteligen paa dett siiste alt sammens, Gud giffue naade, att den forskreckelige vndsegelse, som stander wti Euangelio, kunde gonge oss til hiertet, Att wi ocsaa ville søge trøst oc hielp hoss Christo, oc att de store Herrer ville oc regere, oc vandre i Guds frøcht, oc med viisshedt oc tolmodighedt, til att formilde oc affuende all orsage til møgit ondt, jammer oc forargelse, Fordi saa att de ere jo ther til skiickede aff Gud, Att the skulle regere, oc oppe holle dette elendige, suage menniskelige slecht med deris flitighedt oc viissdom, oc om de stande theris embede vel fore i Guds frøcht, da vil Gud vere med thennom, oc hielpe dennom wti all løcksalighed, Amen.

Isteden for Mathematik komme vi til at tage tiltakke med nogle Regnebøger, der imidlertid paa Grund af sin Ælde ere artige nok. Og til dem slutte sig Kalendarier, der til daglig Brug vare saa fornødne, at de forenedes med Psalmebogen.

Den ældste Regnebog, man véd af at sige, er uden Tvivl den af Herman Veigere, hvis Levnetsomstændigheder man

kjender saare lidet til. Han var Broder til Henrik Smith og Borger (Vejer) og Raadmand i Kjøbenhavn. [1]) Hans Regnebog er trykt i Wittenberg 1552. Den er tilegnet Johan Friis til Hesselager, og Tilegnelsen skreven i Kjøbenhavn S. Laurentii Dag 1551. I denne siger han, at han har udgivet denne ringe Bog, som tracterer af den fri Kaanst Arithmetica, „Paa det at vi som Danske ere och engang maatte nagit vide och faa at sye huad Arithmetica vaare faar en kaanst, och huor til hun er gaffnlig och nyttelig, Thi hun aldri paa vaart maal her til dags haffuer verit i prent, Enddog at ieg vel vid at eders er denne min regne Bog ick behoffue.“ At det er en Oversættelse, ses af hans Yttring i samme Tilegnelse: „at dette arbeyde, er ganske ringe och ick stort och kaasteligt, och maa velske icke heller saa vel fordanskid som det burde (thi her findis naagle ord besinderlige i det brødne tal som icke ere dirt brugelige vdi Dansken).“ [2])

Som Prøve meddeles af Regnebogens Sjette Del: Regula De tri omuent. Det første om brødz Bagning:

Item, Borgemester oc Raad aff Københaffn, eller aff nogen anden købstæt, haffue offuerueyed deris Almues oc fattige menighedz leylighed nytte oc gaffn, i saadan maade ath naar en skippe huede geldet 10 ß. da skal en huidzbrød veye (som gelder en ₰) 7 lodt, oc Bagerne kunde det vel göre vden all skade. Nu slas kornit op oc bliffuer dyere saa ath en skippe gellir 14 ß. hvor mange lodt skal da samme pendings Brød veye etc. (Derpaa følger Opløsningen.)

Blandt Exemplerne paa Maskaberi:

Item, en Quinde kom fra Amage met nogle æg, der hun skulle haffue æggene til land, da vor Myndricken drucken, oc lodt æggene falde, saa at te bleffue sønder slagne. Quinden lodt steffne samme Myndrick for Fogeden, oc ville haffue sine æg betalede, Fogeden spurde hende huor mange æg hun haffde met sig, Da suarede hun ieg kan icke telge, men ieg lagde dem først i en kurff met 2 til lige, Oc ieg beholt it æg offuer.

---

[1]) De scriptor. Dan. i Westphalen, Monum. 3, 463.

[2]) Paa Kongens Bibl. findes to Exemplarer, det ene meget defekt; i det andet fattes Titelbladet, som Hjelmstjerne har ladet optrykke: En Kaanstelig och nyttelig Regne Bog, faar Scriffuere, Fogeder, Købmend, Och andre som bruge Købmandskaff, paa Linyerne met Regne pendinge, och met Zifferne vdi heelt och brødit tal. Nu nylige faar Dansket aff Hermen Veyere Borger i Kiøbenhaffn. — Denne Bog er Prentedt i Wittemberg hoess Jurgen Rhaws Arffuinge, Aar effter Gudz byrd, M. D. LII. oc findis tilkiøbs hoess Claws Foerd, borger oc Bogfører i Kiøbenhaffn. (Jfr. Nyerups Excerpter af gamle danske Bøger, i Athene 1, 401.)

Saa lagde ieg dem i en anden kurff met try, oc end beholt ieg it æg vdoffuer, Der nest lagde ieg dem i en anden kurff met fire, oc end bleff it æg offuer, der nest met 5, oc end bleff it æg offuer. Der nest lagde ieg dem atter i en anden kurff met 6, oc bleff end da it æg vdoffuer. Paa det siste lagde ieg dem atter om igen i en anden kurff met 7, oc da kom ieg lige vd, heer spøris nu huor mange æg, at samme Quinde haffde met sig. (Derpaa Opløsningen; hun havde 721.)

I Slutningen findes „nogle løstige Regle ath handle vdi Collatz for morschaff oc tidkortning", saasom at sige en anden, hvor mange Penge han har i sin Pung, „at gæde huad en anden haffuer for it Tal i hue eller i sinde", lystige Collatz-stykker o. desl.

Samme Aar udkom en anden dansk Regnebog i Paris. Klaus Lauridsen Skabo, Nicolaus Laurentii Scavenius (født i Skagen, hvor hans Fader uden Tvivl var Raadmand, omtr. 1555 Prof. i Mathematik. † 1590) rejste udenlands med Johan Oxe til Torsø, og har vel ved den Lejlighed udgivet sin Arithmetica eller Regnekunst baade med Ciphrer og Regnepenning, Paris 1552. [1]) Den er tilegnet Albret Oxe til Nielstrup; og Forf. havde villet hjælpe til med, at nogle kunde fange des större Lyst til at læse hans kjære Læremesters Dr. Christierns Morsiani latineske Arithmetica. Tilegnelsen er dateret Paris 7. Jan. 1552.

Den tredie, der slutter Tidsrummet, og siden ofte er op-

---

[1]) Bogen er trykt med latinske Typer og har følgende Titel:
ARITHMETICA Regnekunst, Bode med Cyphret oc regnepenningh Nyligen wdgod po Danske, wed Claus laurittsen. Vdi huilken han haffuer berammet och beschreffuet then mode, och the regle, wdaff huilcke en persone kan snarligen well forfremmes, tyll ett gott forstand 1552. — Imprimé à Paris, par Estienne mesviere (etc.) 1552. (Exempl. paa Universitetsbibl.; det paa Kongens Bibl. er defekt.) Artige Uddrag af denne Bog, der ogsaa indeholder historiske Mærkeligheder, findes i D. Mag. 1, 118, og i Suhms Ny Saml. 3. D. 1. H. hvoriblandt Forfatterens Ligvers over Torbern Oxe 1547.

Oplysning om Universitetsbibliothekets Exemplar har Nyerup givet i: Sic transit gloria mundi (Kbh. Skilderi 1812, Nr. 23) hvor han taler om Salget af det Lethraborgske Bibliotheks Levninger. Blandt dets Sjældenheder blev Ghemens Udgave af Skaanske Lov kjøbt af Prof. Olufsen for 9 Rdr.; Leipzigerudgaven af Kr. Pedersen om Messen af Murmester Egerod for 7 Rdr.; Kr. Pedersens Ny Testamente, Antw. 1529 af Biskop Birch for 4 Rdr. Men Klaus Lauridsens Regnebog blev kjøbt til Universitetsbibliotheket for 3 ¥ 4 β; og det var dog en större Sjældenhed end nogen af de tre foregaaende, da Langebek kun kjendte det defekte Rostgaardske Exemplar.

lagt, er Anders Olsens, Kbh. 1560.[1]) Den er tilegnet Her Herloff Trolle til Hillerødzholm, i hvilken Tilegnelse kan taler helt net om Tallet, hvilken drabelig Tingest det er. Men med denne Bog ere vi da komne lige ind i de praktiske Regnebøgers Kreds, saa at vi med den til Lykke kunne slutte denne Slags Literatur.

Kun to korte Prøver:

Item, En Jegere Jaffuer en Hund effter en Hare, oc Haren løffuer 80 spring for Hunden, saa tit som Haren springer 6 spring springer hunden 9 spring, vdi huilckit spring opløber, eller ophenter hunden Haren. Facit vdi 240 spring (etc.).

Heri ere ogsaa lystige Collatzstykker.

I Slutningen er ett Par Vers. Det ene begynder saaledes:

En Discipel han helder vil dantze oc springe,
End hand vdi Kircken vil siunge.
Oc heller for vnge Quinder hoffiere,
End vdi Kircken Ministrere. (etc.)[2])

Nærmest hermed beslægtede ere Kalendarier o. desl. Skrifter. Af den Slags nævnes En aandelig Almanak og Prognosticum oversat af Niels Schriffuer paa Clausholm. Viborg 1530.[3]) Kongens Bibl. har nylig faaet en lille Bog, af en ubekjendt Forf., der vel i sin Tid har været en almindelig Haandbog, og heller ikke har glemt en gudelig Anvendelse.[4])

Visen om Guds Miskund, som findes deri, er der ikke noget videre ved. Men følgende Prøve kan i alt Fald sammenlignes med Eddas bekjendte Angivelse af Hobe. Her er det kommet ind fra Syden, og har en gudelig Tendens:

---

[1]) En ny Konstig Regne Bog, vdi Tal Maader oc Vecter, paa Lynnerne, och met Ziffre, baade vdi helt och Brødit tall, met skiøne och nyttige Regle och konstige Exempler, oc der til nogle Kiøbmandskaffs Taffler, huilcken gantske nyttig oc gaffnlig er dennem som bruge Verdzslig handel oc Kiøbmandskaff. Nu Nylige vdgangen ved mig Anders Oelsen, som holder Regne oc Scriffuer Skole vdi Kiøbenhaffn. Prentet vdi Kiøbenhaffn, aff Christoffer Bart 1560.

[2]) Se ogsaa Langebeks Excerpter af Bøger paa det Kongl. Bibl., i Suhms Saml. 1. B. 1. H. S. 151.

[3]) Den nævnes hos Vorm efter Langebeks Hist. Almanak, men findes ikke. Jfr. Nyerup, Om den ældste trykte Kalender, fra 1513, i Skand. Lit. Selsk. Skr. 18.

[4]) Her Efftefølger Først eth Regenskaff om en Mands fortæring om det ganske Aar, Item it Regenskaff om Skippund, Lispund, Lodt, Marck, Pund, oc Quintin. Item om det Tal som faldt aff Himmelen med Lucifero. Item Een Skøn Vise om Guds miskundt. Nu bedre Corrigeret en til forne. (Uden Trykkested eller Aar. Fire Blade. Blandt Rørdams Gave).

Her effter følger det tal, der faldt aff Himmelen med Lucifero.

Sanctus Dionisius Ariopagita siger in Celesti Irarchia at x gange x giør hundrede, Item x hundrede giør tusende oc x tusende gör et fuldkommen skock Oc x skock gör et morigen Item x morigen giör et tal kallis murion, oc x murion gör en liden skare, x smaa skarer gör en stor skar Item x store skarer gör et Chor oc x chor gör et tal heder phalanga Item x phalanger gör en stor forsamling, oc x store forsamlinger gör en Hær Item x Hære göre een chateruam Oc x chaterue göre een turbam Item x turbe göre de forgifftige wrene aanderss tal som fald aff hiemlen med Luciphero.

I den ældste Psalmebog [1]) findes ligeledes et Kalendarium, først Forklaring, saa ett Vers til hver Maaned, samt om Aareladende og hvilke Dage dertil ere de bedste og værste.

Af Versene til hver Maaned hensætter jeg ett Par, skjöndt det kun er en fattig Overgang til Poesiens Rige.

Martius siger:

Jeg snider vintre oc renser min haue
oc less min Eng i disse daue
I min tid skalt du blod ey lade
men det er sunt vel varmt at bade
Lad ey aarer paa dit Hoffuit slaa
Naar Væderen monne vdi mig i gaa.

Augustus siger:

Her skal Bonden gaa at skære
met glæde sit korn tilsammen bære
Oc haffue om høsten arbeyd oc møde
oc dricke om vinteren Miøden hin søde.
Naar Jomfruen monne i maanen staa
da skalt du icke i æchteskab gaa.

---

[1]) En Ny Psalmebog medt flere Psalmer oc Christelige oc Aandelige loffsang met Collecter oc Bøner som icke ere tillforne Prentet i de andre Psalmebøger, vddragne aff den Hellige scrifft.

Oc met en Euig Kalendarium ath finde naar Ny tendis i huer Maanet met sine taffler til alle Rørlige fester Gud til loff oc ære alle Christne Menniske til nytte och gaffn. Københaffn M. D. Liii. (I Karen Brahes Bibl. det eneste fuldstændige Exemplar. Paa Kongens Bibl. findes kun Kalendariet. Se Psalmed. 2, x.)

19. Poesien. Historiske Viser. Rimkrönniken om Kong Hans. Episk-romantiske Digtninger: Flores og Blanseflor; Holger Danske; Persenober. Satirer: Broder Rus; Dødedansen; Helvedes Badstue; Herman Veigeres Reineke Foss. Psalmer. Kjæmpeviser. Dramatisk Digtning.

Vandre vi fra disse tőrre Egne ind i Poesiens Omraade, saa maa vi ogsaa her trøste os med Udsigten til en rigere Høst med Tiden; thi endnu se vi kun de første Spirer. Den episke Digtning havde allerede i Middelalderen forbundet sig med Historien, og fremkaldt den danske Rimkrőnnike. Lignende Digtninger opstode ogsaa nu, snart enkelte mindre, som historiske Viser eller beskrivende Smaadigte, snart stőrre Rimkrőnniker; men de ere saa blottede for Poesi, at de kun have historisk og sproglig Interesse.[1]) Desværre gjælder ogsaa det om Fortsættelsen af Rimkrőnniken, Kbh. 1533.[2])

Nogle episk-romantiske Forsøg findes af forskjellig Beskaffenhed, dels Middelalderens Frembringelser, der nu første Gang bleve trykte, som Flores og Blanseflor (hos Ghemen 1509),[3]) dels Oversættelser af prosaiske Romaner som Holger Danske, eller rimede som Persenober af Henrik Kristensen (fra

[1]) Som Exempler paa de mindre kunne nævnes: En historisk Vise om Kong Hanses Tog til Sverrig. D. Mag. 3. R. S. 143. En Vise om Fejden imellem Erik Gyldenstjerne og Einer Tjeld, i Paludan-Müllers Aktstykker til Grevefejden 2, 261.

Bergen Stads Chronica, som tillægges Henrik Kristensen, 1560, findes tilligemed Alphabetum Aulicum eller Hofalfabetet (paa Latin med Oversættelse i danske Vers) i ett Haandskrift paa Kongens Bibl. Thottske Saml. Nr. 941. fol. Se ogsaa D. Digtek. Hist. 1, 277.

[2]) Her begynnes then Danske krönnicke wel offwerseet oc corrigeret bedre end til forn. Kiøbnehaffn 1533. Kong Frederiks Privilegium, givet Bogtrykkeren Hans Wiingartther, omtaler tillige Tilsætningen: then Danske Krönnicke som nw er tilsett Hygborne Førstis Konning Hanssis wor kiære broders Krönnicke. Paa den sidste Side staar: Thesse bøger finder thw falle i Kiøbmenhaffn hoss Hans Prenthere i thet ny klosterstrede Oc wdi Wiborg i Jutland hos Peder snecker som boer ved sancte Hans kloster Oc wdi Assens i Fyn hoss her Christiern Skrock Predickere. Ther med teg ewindelig Gud befalindis. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Se forresten Molbechs Udgave af Rimkrönniken, og D. Digtek. Hist. 1, 37. Samt Tillæg til den danske Rimkrönnike (Kristian den andens Historie) i Suhms Ny Saml. 4 B. 3-4. H. S. 34.

[3]) D. Digtek. Hist. 1, 105. Nyerups Morskabsl. S. 112. Da Brandt har meddelt os denne interessante Digtning (Ældre danske Digtere, 3. H. Denne Samling indeholder Dødedansen, Broder Rus o. fl.), har jeg her kun nævnt den. I Exemplaret paa Kongens Bibl. af Ghemens Udgave fattes Begyndelsen. Senere haves en Udg. Kbh. 1695, og paa ny forbedret 1745.

Bergen?)[1]) Derhos Oversættelser af satiriske Digte efter tyske Originaler. som Historien om Broder Rus, Dødedansen og Helvedes Badstue af Hans Sachs, i taalelige Rim af Niels Jensen Randrup, Kbh. 1558? Ved flere af disse Skrifter ere imidlertid de ældste Udgaver forsvundne, saa at de savne den Friskhed og det Tidens Præg, som just skulde give dem Interesse.

Broder Rus er en gammel Historie og hører Middelalderen til. Vor er oversat af Tysk, men lokaliseret. Scenen er i Esrom Kloster, in quo cœnobio frater Rusius fuit (Hamsfort De familia Sprakalegum i Langeb. Script. 3, 281), Nyerup kjendte ett Exemplar fra det 16. Aarhundrede, men uden Titelblad. Indholdet i det mindste omtales af Kristiern Hansen 1531:

Give Gud, hver vil ikke være saa fus
ligervis som den Djævel Broder Rus;

og Rimene kunne vel ligne efter denne Tid.[2])

Dødedansen er den bekjendte Historie om Døden, der henter alle Stænder. Det er en Digtning, der gjennemløber hele Middelalderen, fra det spanske Drama Almendandsen af Jøden Don Santo Rabby til den engelske Digter Young. (Villemain, Cours de litérature française, 2, 116). Det Exemplar af vor Dødedans, som findes paa Kongens Bibl., fattes baade Titel og Slutning; det henføres dèr til 1536. Den er kjendelig nok oversat af Tysk. Døden siger til Biskoppen:

— Aff Christi faar plockede du den vuld —
Snick stille, holdt din mund tilhobe.

Men tillige indstedet. Kannikken siger:

— Motte ieg leffue nogen stund
da bleffue ieg snart Prelat i Lund. etc.

Embitzmanden:

Hielp nu Gud oc Sancte Loye
Iaar skulde ieg skiude Papegoye.

Karakteristisk er det, at Døden lader lidt Latin løbe ind med, naar han taler til studerte Folk; men Krigsmanden tiltaler han paa Tysk.

Den sjældne Levning, der haves, fortjener nok at aftrykkes hel

---

[1]) D. Digtek. Hist. 1, 271. Nyerups Morskabsl. S. 145. Nyerup angiver to Udgaver, 1560 og 1572; jeg har kun set den sidste.

[2]) Se forresten Indholdet og Prøve i D. Digtek. Hist. 1, 114. Nyerups Morskabsl. S. 239.

og holden; thi der er mere mærkeligt deri, end det der findes i Prøverne deraf.[1]) Til Munken siger Døden:

Hør her til nu broder Tuul
læg nu aff din Ordens Kuul.

Er dette Tuul et Egenavn? Til Nunnen taler han om

Din viiel oc kuuitl oc rosenkrantz skøn. etc.

Den ældste Udgave af Helvedes Badstue angives af Nyerup at være snart fra 1558, snart fra 1588. I alt Fald er den kun til i senere Udgaver.[2])

I hjemlige Toner at besynge hjemlig Daad, lykkedes ikke. At omplante fremmed Digtning var en Udvej; men de Forsøg, vi hidtil have betragtet, vare ubetydelige. Der er saaledes kun ett större Digt, der ved sit Indhold og dets Behandling fortjener vor Opmærksomhed: den nysnævnte Herman Veigere's Oversættelse af Reineke Foss, 1554, trykt i Lybek 1555. 4.[3])

Dyrefablen, hvis Oprindelse taber sig i Oldtiden, fandt, efter at være behandlet i næsten alle nyere Sprog, ogsaa Vejen til Danmark igjennem denne Bog, der i mangfoldige Tider har været en af de ypperligste Folkebøger, og af hvilken en ny Udgave nu er höjlig fornøden. Ved at komme til Norden hilste den kun paa sit gamle Fædreland. Man har antaget, at dens Oprindelse maa søges i meget gamle tyske Digte, fra det syvende Aarhundrede hos Frankerne. Derved mindes vi, at Sval-

---

[1]) Se D. Digtek. Hist. 1, 181 og Nyerups Morskabsl. S. 305. Om der findes nogen Oplysning til vor Dødedans hos H. F. Massmann, Literatur der Todtentänze, Leipz. 1840, vides ikke.

[2]) Se. D. Digtek. Hist. 1, 267. Nyerups Morskabsl. S. 211.

[3]) En Ræffue Bog, som kaldes paa Tyske Reinicke Foss, Oc er en deylig oc lystig Bog, met mange skönne Historier, lystige Rim, Exempel, och herlige Figurer, som aldri före haffuer værid paa Danske, nu Nylig fordanskit aff Hermen Weigere, Borgere vdi Cøbnehaffn. M. D. LV. — Prentet i Lybeck aff Jörgen Richolff, Aar effter Gudz Byrd M. D. LV. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl. I Universitetsbibliothekets fattes Titelbladet). Tilegnelsen til Kongen: Aff Cøbnehaffn den 20. Dag Septembris. Anno 54. Bogen er helt modern; den er illustreret. Senere Udgaver: Kbh. 1656. 4. og paa ny, uden Aar i Oktav. Paa Svensk Stokh. 1621. Se om Udgaverne og de svenske Bearbejdelser Nyerups Morskabsl. S. 17. 20. D. Digtek. Hist. 1, 237. Af Thura og flere og derefter hos Vorm anføres: Herman Veigeres Oversættelse af Æsops Fabler, Lybek 1555. Det er en Fejltagelse. Det er det samme som Reineke Foss. Se Nyerups Morskabsl. S. 14. Som Raadmand sendtes han under Kjøbenhavns Belejring to Gange til Nederlandene om Hjælp, og paa disse Rejser kan han være bleven bekjendt med Reineke Foss. 1536 var tilstede paa et Møde i Hamborg. Paludan-Müller, Grevens Fejde 2, 219—20. 319.

erne allerede tale med Sigurd Fofnersbane, og at flere Fortællinger hos Saxe om Hane, Ulf, Ræv, Björn uden Tvivl ere at forstaa som lignende Digtninger.[1]) Men sligt havde Herman Veigere ingen Anelse om; han tog hvad der var ham givet udenfra. Efter at Reineke Foss, en almindelig Satire, ikke sigtende til visse historiske Personer, men et levende Billede af Livet, og i sin Renhed uden falske Tilsætninger af Moralisering, havde været behandlet paa Latin, Fransk, Nederlandsk o. s. v., kom den paa Nedersaxisk eller Plattysk vore Grænser nærmere. Forfatteren til denne plattyske Bearbejdelse antoges en Tid lang at have været Heinrich von Alkmaar, men det er lidet sandsynligt;[2]) det skal da have været Nicolaus Baumann († i Rostock 1526). Den ældste Udgave udkom i Lybek 1498,[3]) (paa ny udgivet af Hoffmann von Fallersleben, Breslau 1834), siden hos Bogtrykkeren Dietz i Rostock 1517 og oftere. Denne Bogtrykker blev, som vi allerede vide, kaldet herind for at trykke Kristian den tredies Bibel; til Grund for H. Veigeres Oversættelse ligger, efter Nyerup, netop Dietzes Udgave af 1549. 4. Der er saaledes Grund til den Formodning, at Dietzes Ophold her i Landet kan have givet Anledning til, at Oversætteren blev bekjendt med dette artige Digt, som han fordanskede, dels af Kjærlighed til Modersmaalet, dels for at tjene sig en Nødskilling. Han oversatte heller ikke alene Digtet, men ogsaa de vidtløftige rimede og prosaiske Anmærkninger af adskillige tyske Forfattere; men det var just, efter Nyerup, Bogtrykkeren Dietz, der i sine Udgaver lod disse protestantiske Anmærkninger indføre istedenfor de forrige katholske. Derved have vi oven i Kjøbet faaet Oversættelser af Sebastian Brandts og fleres Vers.[4])

---

[1]) Hano, Bero, Refo hos Saxe S. 354. 433, jfr. Gautrekssaga Kap. 9—12. Saxes Hano er, efter P. E. Müller, at forstaa om Hanen paa sin Mødding; saa er Rötho vel en Ridder Rød, Ræven, o. s. fr. Det vilde da være de ældste danske Dyrefabler vi kjende, som Saxe eller hans Tid forvandlede til Historie. Se ogsaa J. Grimms Bemærkninger i Reinhart Fuchs, Nachtrag.

[2]) Allerede Lackmann, Annal. typogr. selecta quædam cap. S. 165, tvivler derom.

[3]) Ett Aftryk, som jeg har benyttet, findes paa Universitetsbibl. under Titel: Reineke de Vos mit dem Koker. 1711. 4.

[4]) Udførlige Oplysninger om denne Digtnings Natur og Literatur høre ikke herhen, og maa søges i andre Skrifter. Den latinske Reinardus Vulpes er udgivet af F. J. Mone, Stuttgardiæ et Tub. 1832. Den franske Roman du Renart af Méon, Paris 1826. Flere i J. Grimms Reinhart Fuchs, Berlin 1834, hvor der desuden findes mange interessante Undersøgelser. Om de nederlandske Haandskrifter Mone, Uebersicht der Niederl. Volkslit. S. 319. Om de franske Les Romans du Renard, examinés par

I Fortalen til Kongen fører Herman Veigere ham igjennem de danske og jødiske Konger, for at komme til hans egne Fortjenester og deriblandt Udgivelsen af Bibelen. Den og nogle faa Postiller er saa godt som det eneste paa vort danske Maal, som K. M. og andre kunne have Lyst at læse. Men Kongen haver dog ogsaa stundum behov at forlyste Sind og Forstand udi Historier og andre høviske verdslige Bøger. Man kan just lære af adskillige Bøger og ikke blot af e n. (Det er en dristig Tale). Da Maleren Zeusis skulde give et Billede af den skönne Helena af Greken, formede han det efter syv de skönneste og dejligste Jomfruer. Bierne sanke ikke deres søde Honning af ett Blomster eneste, men af mange og adskillige. Derfor haver han nu ogsaa ladet denne Bog prentelige udgaa. Den evige Gud har af sin besynderlige Godhed nødt og tvunget ham til dette Arbede, og har visselige selve som den øverste Verkmester brugt ham dertil som sit arme Redskab. Thi den lille Gnist, som aldeles var skjult i ham, ligesom Ild i en haard Flintesten, ham ganske uvitterlige, haver Gud „i endelige“ (jo endelig) villet aabenbare, og haver smukt efter hans guddommelige Vilge og Godhed borttaget og af Vejen lagt det ham herudinden kunde forhindre, som er Rigdom, Gods og Pendinge. Thi havde han blevet i sin Handel og Kjøbmandskab, som han var først han blev gift, da havde han aldrig taget sig slig Umage og Stunder. Gud er en retvis og goder Gud, som gjör ingen Ting uden Aarsage. — Han er en fattig ulærder Mand. De lærde beder han derfor kjærlige fordrage, om de heri finde noget, som ikke er saa skinnende vel prydet og smykket som sig af rette burde, eller „saa Pibrit och Pabrit“, at deres Mund og Mave kan „talle och vel smage.”

Oversætteren følger Originalens brede Manér, men ingenlunde med slavisk Troskab; Rimene nødte ham allerede til mere Frihed, og den har fremkaldt adskillige ejendommelige Udtryk, hvortil Originalen ikke ligefrem giver Anledning; f. Ex. Ræven er vel snild og falsk ”met sin tunge, kan han, hand setter eder paa en gunge” (ja, kan he, he wirt juw gewisse bedregen). Men just det giver Oversættelsen noget tiltrækkende, gjör den mere original og poetisk. Dernæst har han villet indstede Digtet.

A. Rothe (i Sorø), Paris 1845. (nærmest efter Grimm). Samt Nasser 1, 108. 143. 147 og senere tyske Literaturhistorier. Nyerups Morskabsl. S. 17. Fortalen til Winthers Oversættelse, o. s. v. Speculum vitæ Aulicæ Eller den fordanskede Reynike Foss af J. H. H. Kbh. 1747 er ett Forsøg paa en ny Oversættelse. De andre nyere danske Bearbejdelser, Oehlenschlägers efter Goethe, og Schaldemoses i to Oplag ere noksom bekjendte.

Det er rigtig nok ikke gaaet op for ham, at det burde fuldstændig lokaliseres og maaske, ligesom Peder Paars, hensættes til en viss Tid i vor Historie, saa at alle Allusioner vare samtidige. Det fordrejede Navn paa Rævens Bolig, Malepartus (Malpertuis, Boccacio's Malpertugio [1]) har han ogsaa beholdt. Men han har dog ligesom hans Forgjængere følt, at kun ved at blive lokalt kunde Digtet gjöre sin fulde Virkning. Kong Nobel holdt Hof „vdi en Stad, som hed Lemuig“ (1, 1); "jeg tror i ere Abbet i Esserom" siger Ræven spottende til Björnen (1, 10); Ræven gaar til Rom, „Der haffde hand huerff som mette til Møre, Der hun did kom miste hun et øre" (1, 34), [2]) hvor desuden det om Øret er lagt til, thi det var en dansk Historie, o. s. v. [3]) Nogle Germanismer ere hist og her løbne ind: Mikkel løb overmaade „svinde" (hurtig), thi at det er et nordisk Ord (isl. svinnr) har H. Veigere vel ikke været sig bevidst; for at rime paa forbarme, siger han: det maa jeg vel „karme" (karmen, klage); Isegrim sanker Fiskene op, „En graad kom i hans halss at side" (Grath, Fiskeben) o. s. v.

For at give en Forestilling om Bogen aftrykkes Begyndelsen efter første Udgave.

Den Første Bog.
Det Første Capitel.
Huorledis at Løven som var Konge
offuer alle Diur, lod vdrobe en fast Fred,
och bod alle Diur komme
til Heredag.

PAa Pingetz dag ville i det mercke,
Da hørde mand siunge gøg oc Lærcke.
Skoffuene stode grøne store oc smaa,
Jordē gaff sine Blomster huide oc blaa.
Grøne oc gule met herlig luct,
Alle smaa fule de siunge smuct.

---

[1]) Odin Wolfs Oversættelse i Andreas fra Peruse. 1, 28.

[2]) I Originalen: alse Meybom to Aken. Jfr. Winthers Reineke Fos og Anm. S. 238.

[3]) Nogle af disse Lokaliseringer ere pudsige nok; f. Ex. denne (3, 6):
Samme Scrifft vaar Hebraisk mercker det vel,
Oc vaare try Naffn dog huert faar sig sel.
I dette Land vaar ingen som kunde,
Forstaa den Scrifft red vd til grunde.
Vden eniste Mester Abrian aff Trier,
Han er en Jøde aff slig manier.
Han kan alle Tungemaal vel forstaa,
Som talis mellem Ribe oc Obenraa.
Jfr. Winthers Reineke Fos S. 169.

En saare lystig Dag vden Rægn oc Vær,
Alle vaare glade som der vaare nær.

Herre gunst oc Abrille luct, Quindfolcks ven skaff oc it Rosen smuct. Desligest alle honde Dabbelspil, omuendis snart, huo det acte vil.

Huo sit leffnet til Hoffue vil ende, Hand skal sin kaabe effter været vende. Oc lade den henge til baade side, vil hand ellers lenge til Hoffue ride.

Nobel offuer alle Diur en Kong,
Han haalt sit hoff alt samme gong.
Vdi en Stad som hed Lemuig,
Thi han vaar veldig, stor oc Rig.
Han loed vdrobe i sit Land,
En Herredag faar menig Mand.
Der saffnedis mange store Hanse,
Fruer oc Jomfruer som gerne dantze.
Almuens Folck desligest vden ende,
Der kom oc Tranen huo hende kende.
Thi Kongen vilde det saa rætte,
Oc alting vel til rette sette.
Oc vilde der holde erligt Hoff,
Alt hans Rige til ære oc loff.
Han haffde oc forscreffuit deslige,
Alle Diur baade fattige oc Rige.
Store oc smaa offuer alle sine land,
Vden Reffuen hin røde den falske Mand.
Han haffde vskickelige holdet sig
Mod Kongen oc hans Vnderdane met suig.
Thi torde han icke gaa obenbare,
Han bar alt faar sine gerninger fare.

Joannis 3.

Huo ille leffuer met falsk oc suig,
Han skyer vist liuset tro du men mig.
Saa giorde oc Ræffuen den listige skalck,
Han torde ey komme faar Kongen oc hans folck.
Den tid de begynte at rette Sager,
Da maatte mand der høre mange klager.
Aff alle Diur som der vaare hoss,
Alle kærde de paa denne Foss.
Vden Greuingen som vaar hans frende til grunde
Hand forsuarede hannem det beste han kunde.

Og til Sammenligning med de andre Bearbejdelser meddeles følgende, men uden Randgloser, af 1. B. 9. Kap., hvor Björnen Isegrim er kommen i Klemme hos Bonden Rustefil:

STrax kom Rustefil vd och saa,
At denne Biörn saa fangen laa.
Han løb vel fast thi det vaar silde,
Did som Bønderne holle gilde.
Værer snare sagde han oc gaar met mig,
I skulle nu see en vnderlig leg.
En Biörn ligger fangen i min Gaar,
Han skal nu faa sit bane Saar.

De fulde hannem oc vaare glade,
Huer tog met sig det samme han haffde.
Alt det han først kunde faa i haand,
Den Ene en greb den Anden en vaand.
Den Tredie it spiud, den Fierde en rage,
Den Femte en stor Eneber stage.
Presten oc Klockeren komme och her til,
At vilde se dette lystige spil
Prestedeyen som hed fru Jutte,
Kunde faar det Bulder intet skøtte.
Hun vaar den samme der vel kunde kaage,
Den beste grød der naagen vilde smaage.
Hun kom met sin Rock alt i sin hand,
Der hun den samme dag hoss spand.
Hun vilde Biörnens Ryg der met maale,
Alt fra hans Taap oc til hans haale.
Der Biörnen hørde dette store Bulder,
Alt der han laa saa sorgefulder.
Han robte i sin nød paa Sancte Knud,
I det samme fick han sit hoffuit vd.
Men all huden ved hans øern forsant,
Maatte han der lade alt faar it pant.
Hans fremføder, saade end i klemmen fast,
Der aff haffde han den störste nød oc last.
Hand rycte dem vd oc vaar ey seen,
Men kløerne bleffue i klemmen igen.
All huden aff Føderne han der oc myste,
Det honnig han fick vaar icke det bæste.
Som Mickel rosede at hand skulde faa,
Fuld ond en reyse giorde Biörnen da.
Han kunde ille Raffue op til en Væg,
Det røde Blod rand offuer hans skæg.
Hans Føder vaare øme han kunde ey gaa,
Rustefil kom, oc begynte flux at slaa.
Oc alle de andre der komme met ham,
Actede oc at giöre Biörnen skam.
Presten haffde met sig en stor Beg staff,
Han gaf Biörnen der met mangt it slag,
Han kunde huercken krybe eller gaa,
Oc alle robte sla men flux oppaa.
Mangen haffde spiud samme gang,
Smidden kom oc met hammer oc tang.
Oc somme haffde spader oc somme skule,
De sloge paa hannem, at han maatte hule.

De støtte hannem baade store oc smaa,
Saa at han sig begiorde der som hand laa.
De vaare hannem onde huer oc en,
Der kom slubbert met de krogede ben.
Oc Jeppe met den forgylte Næse,
Alder verst vaare hannem disse.
Per Jernskæg met sin krogede haand,
Alt met sin Suager her søgeland.
De sloge alle, thi de vaare vrede,
Saa kom Per skyhaffn oc giorde rede.
Met en staff slinge all fuld met steen,
Han kaste paa Biörnen at han hueen.
Abel quacks oc hendis søster Jutte,
Talicke lordenquacks slo met en Bøtte.
Blanck ridetyg haffde it rustigt Suerd,
Bodel huirtens kom oc selffue der.
Icke ene disse men Quinderne alle,
Sloge paa Biörnen at han maatte falle.
Han maatte anname det de hannem baare,
Esber tyndskæg kom oe buldrede saare.
Han vaar den eddelste der til stede,
Fru Giseltrud hans Moder monne hede.
Men huo han(s) rette Fader vaar,
Der aff haffuer man ingen scrifft klar.
Dog sagde Bønderne at ryctet gick,
At hans Moder ham met Nis Landzknect fick.
Den tid den Herredag stod i Lund,
Krøb han til hende samme stund.
Vdi en Bagere On ved røde Port,
Der bleff denne merckelige kempe giort.
De kaste paa Biörnen met stene store,
Piger oc Drenge alle de der vore.
Rustefils Broder paa det siste til sprang,
Oc haffde met sig en stor suar stang.
Han slo Brun ret øffuerst paa sin Pande,
At han fuld nær haffde myst sin aande.
Alt aff det slag han fick saa stort,
Løb han i mørcke han viste ey huort.
Han kom blant Quinderne, der de stode,
Oc begynte flux blant dem at rode.
Han trengde dem hart för han kom fram,
Saa at fem fulde i en mølledam.
Den samme sø vaar dyb oc stor,
Der Presten det saa da robte han Mor.

Han løb vel fast oc begynte at skrige,
Aha seer hisset flyder Jutte min Pige.
Hendis rock staar her den maa i see,
Hennes Pęlss bliffuer vaad, det gör mig ve.
Ach hielper mig at hun bliffuer i liffue,
Tho Tynder øl vil ieg eder giffue.
Der til Afflad oc mange Kariner,
O kære seer huor hun nu griner.
Hun druckner vist komme i icke snart,
Da løbe Bønderne alt met en fart.
Oc lode saa Biörnen ligge for død,
Att de kunde hielpe de Quinder aff nød.
Der de saa droge de Quinder op,
Da krøb Biörnen met sin slagne krop.
Alt i en Sø som der vaar nær,
Oc haffde i act at druckne sig der.
Han brummede saare oc lod vel ilde,
Jeg haffuer nu værit i Mickels gilde.
Han haffde icke troedt, at kunde sömme naaget,
Men sig slet at druckne haffde han voget.
At de Bønder hannem ey mere skulde slaa.
Men det monne hannem dog naaget bedre gaa.
Han kunde sömme end dog han det icke trode,
Der de Bønder det saage, O huor ilde de lode.
Tui voss sagde de den store skam,
At denne Biörn saa fra voss kam.
Dette haffuer voss disse Quinder giort,
At han saaledis er kommen bort.
De maatte vel haffue været hiemme,
O Kære see nu huor kan han sömme.
I Det Træ der klemmen i vaar,
Der sad hans kød, Blod, hud oc haar.
Alt aff hans øern oc føder vist,
Kom igen robte de huad haffuer du mist.
Dine øern ere her, hent dem igen,
Dine handske henge oc hoss denne Sten.
Stor spaat hand nu til skaden fick,
Dog vaar han glad at han vndgick.

Digtets Slutning lyder:

Huer skal sig til Viished stedze vende,
Det onde sky oc det gode bekende.
Derfaare er denne Bog Scriffuin oc sett,
Oc icke faar andet merck mig rett.
Fabele oc andre Bispraack flere,
Ere voss beskriffne til tuct og Lære.

At wi skulle sky wtuct met flid,
Oc Lære Vished, Dag, stund oc tid.
Denne Bog køb hun gelder en Daler,
Al Verdzens handel hun ret aff Maler.
Vilt du den vide oc rettelige kende,
Da køb denne Bog oc Læss i hende.
Her met ender sig Mickels Historie,
Gud hielpe voss alle vdi sin Glorie.
AMEN.

Den lyriske Poesi aabenbarer sig paa denne Tid næsten kun i aandelige Sange og Psalmer. Reformationen fremkaldte dem, og vi have allerede set dem blive til. Flere af Reformatorerne selv digtede saa godt de kunde, og andre gave sin Skjærv med. Klaus Mortensen og Hans Spandemager samlede den første Psalmebog 1528; Hans Tavseus Psalmebog 1544, der har været til i flere Oplag, ligger maaske til Grund for den ældste Psalmebog der nu haves, den fra 1553.[1]) Derhos digtede Arvid Pedersen, Jörgen Sadolin, Peder Borgsmed, Peder Palladius, Ejler Hardenberg, Herluf Trolle o. fl.[2]) En almindelig Kirkepsalmebog begyndte dog først Hans Thomissen at samle efter Hans Tavsens Raad omtr. 1557. Dens Udgivelse hører til næste Tidsrum.

Selvdigtning var ikke i Stand til at tilfredsstille Dagens Fornødenhed. Fra Begyndelsen af tog man derfor de gamle katholske Sange, og dannede dem om paa Modersmaalet efter den ny Tro; eller man omdannede Hr. Mikaels aandelige Sange saa godt som det lod sig gjöre; eller man oversatte hvad man nærmest trængte til af tyske, hvilke da tildels paa lignende Maade vare opstaaede. I denne Henseende er den Omstændighed vigtig, at Reformatorerne i Malmø hentede Psalmer fra Haderslev.

I Følge Oprindelsen ere Psalmerne af temmelig ulige Beskaffenhed. Nogle af de ældste have bevaret den Poesi, som Katholicismen meddelte dem; og de have noget tiltrækkende ved sin Naivitet og umiddelbare Friskhed; f. Ex. Dagvisen (Psalmed. Nr. 1); de, der udtrykke den barnlige Glæde over

---

[1]) Den er beskreven i Bidrag til en dansk Psalmehist., i Psalmed. 2, x.

[2]) Som dansk Psalmedigter nævner Thura ogsaa: Tyge Asmundsen, f. 1522. Efter at have studeret i Wittenberg (Gelehrter Männer Br.) blev han Prof. ved Universitetet, 1560 Præst til Frue Kirke i Kjøbenhavn, 1561—1577 Biskop i Lund, † 1586. (Sommelius 1, 97. D. Psalmed. Forf. S. 18).

Jesu underfulde Forholde (som sst. Nr. 2); Julesangene om Jesu Fødsel, som Et Barn er født i Bethlehem (Nr. 156); Et lidet Barn saa lysteligt (Nr. 200). Blandingen af Latin og Dansk gjör derhos en egen Virkning, som i den gamle Julesang (Nr. 3), In dulci jubilo (Nr. 154).[1]) Mattere blev Sangen, naar Forfatteren vilde give en kort Sum af Troen: Englenes Fald, Slangen i Paradis, Synden og Forløsningen, som Arvid Pedersens (Nr. 31); og endnu mere, naar den blev til blotte Hukommelsesrim, som Peder Palladii Evangeliske Rimstok (Nr. 70). Næsten enestaaende i sin Slags er Hans Tavsens forhen nævnte Allegori om Lögn og Sandhed (Nr. 40).

Da vi endnu i Kirken bruge adskillige af disse Psalmer, er en Sammenligning imellem de ældste og de nuværende ikke uden Interesse, som: Vi tro allesammen paa e n Gud (Nr. 17), Nu er os Gud miskundelig (Nr. 19), Vor Gud han er saa fast en Borg (Nr. 168).[2])

Blandt Kjæmpeviserne (jeg mener naturligvis den Samling, der kaldes saa) findes der nogle historiske Viser, mest i Rimkrönnikemanér og uden poetisk Værd. Nogle høre maaske til denne Tid, som Kristian den tredies Valg og hans Afgang (af Niels Bredal). To bære det allegoriske Præg: De Danskes Nederlag i Ditmarsken, en allegorisk Fuglevise; og Örnevisen eller Adelens Overmagt over Kristian den anden. Indtil nöjere Oplysning vindes, forekommer den mig som et Tidens Barn. Den giver i en skarp Allegori Tidens Tilstand; det er en Gjenklang af de lavere Stænders Forhold til Adelen og Frederik den første; og det er sandsynligt, at Forfatteren har hørt til dem og digtet under Kristian den andens Landflygtighed; Slutningen kunde da heller ikke ret vel digtes eller offenlig gjentages i den følgende Tid. Det er ubilligt, tykkes mig, at afsige Fordömmelsesdom over den; den overgaar i Fynd og Vemod alle de andre i dens Nærhed. Det vil være nok at minde om hvorlunde

---

[1]) Det er i det mindste tildels Oversættelser. Til den sidste svarer Peter von Dresden's

> In dulci jubilo
> Nun singet und seid froh.
> Unsers Hertzens Wonne
> liegt in præsepio. (Nasser 1, 84).

[2]) Större Udførlighed har jeg ikke fundet fornøden ved dette Æmne, der er saa omstændelig behandlet i D. Digtek. Hist. 1, 191, men især i Brandt og Helwegs Danske Psalmedigtning.

Sammen da sankes den Høgehær,
den skjulte baade Skov og Kjær;
og vi ville os til Lunden fare,
og gjöre den Örn et Blær. —

Bort da flöj den gamle Örn,
alt med sine Unge saa smaa;
de andre smaa Fugle de bleve saa vilde,
de vidste dem ingen Raad. —

Herre Gud, du hjælpe den fattige Örn,
som flyver i vilden Hede;
han véd sig hverken Læ eller Ly,
som han tör bygge sin Rede.

Den dramatiske Digtning, som det gamle Norden ikke kjendte noget til, havde en lang Vej at vandre för den kom til Danmark. Efter at den gamle Verdens Skuespil vare tilintetgjorte ved Kirkefædrenes Forbud og Barbarernes Hærgning, udgik der et nyt Theater fra Kirken. Omtrent 1080 opførte Nonnerne i Gandersheim latinske Skuespil, forfattede af Nonnen Hroswitha.[1]) I Frankerig opførtes Mysterier af ett Selskab, confrèrie de la passion, omtr. 1402; Frelserens Levnet med 87 Personer blev spillet i flere Dage, og deltes derfor i Dagværker (journées); en anden Forbindelse, corporation de la Bazoche, opfandt det moralske Drama med allegoriske Personer. Hermed vare de tvende Hovedarter givne, der nu efterhaanden vandrede nordpaa.[2]) Fra Tyskland, Nederlandene og England modtoges de første Indvirkninger hos os; men Efterretninger derom i det enkelte savnes. Man ser kun saa meget, at Opmærksomheden derpaa maa have været vakt, uden Tvivl nærmest fra Tyskland. Her opførtes blandt andet den hellige Dorothea 1412 paa Torvet i Bautzen (thi man spillede paa et

---

[1]) Jfr. J. Bendixen, Das älteste Drama in Deutschland, oder die Com. der Nonne Hroswitha übersetzt und erläutert, Skoleprogram fra Altona Christianeum.

[2]) Udførlige, tildels meget interessante, Efterretninger om Dramaets Udvikling i Syden findes hos Villemain, Cours de litérature française 2, 243. Roux-Ferrand, Hist. des progrès de la civilisation en Europe 3, 258. 4, 382. Sismondi, Die Literatur des südl. Europas 1, 248. Chasles, Études sur l'Espagne, S. 228; jfr. Holbergs 332. Epistel. Samt Die Entwicklung des englischen Dramas i Herrigs Archiv für das Studium der neueren Sprachen 1, 28. 384. 2, 318. Og om Tyskland Ettmüller, Handbuch der deutschen Literaturgesch. S. 284, o. lign. Skr.

Torv, en Gade eller anden Plads under aaben Himmel), under hvilken Forestilling Taget paa ett Hus, hvor Tilskuerne sade, faldt ned. Og i Pommern opførte man, efter Hvitfelds Fortælling, 1498 „Tragediskervis Kristi Passion, der blev til en virkelig Tragedie, da den som var Longinus, stak for hart til, og stak Kristum ihjel, og Kristus faldt ned og slog Mariam død, som stod under Korset“ (etc.).

Dette forudsætter Opførelse af Skuespil i Modersmaalet; men til saadant kjende vi endnu ikke. De ældste hos os[1]) vare to Slags: de, som Skoledisciplene opførte for at øve sig i Latinen, og de Forestillinger, der gaves ved visse höjtidelige Lejligheder, ligeledes paa Latin, for de lærde. De første gaa langt tilbage i Tiden. Hos Thura findes en gammel Efterretning om et Skuespil, der opførtes af Skoledisciplene i Aarhus 1501, og som bivaanedes af Kong Hanses Kansler; der fandtes ved Skolen en gammel Bog, hvori Tilskuernes Navne vare optegnede.[2]) Paa Fastelavns Mandag 1546 legede ogsaa Aarhus Skoledisciple en Leg for Kristian den tredie, som derfor gav dem og Skolemesteren 30 Mark.[3]) At disse Øvelser ogsaa fandt Sted i andre Skoler, ses af enkelte adspredte Efterretninger og den Tids Skolelove. Det ældste ved Universitetet opførte, som noget vides om, er det, som Mathias Gabler omtaler i sit Ærevers til Kristian den anden 1521, hvilket Prof. ved Universitetet Kristoffer Ravensberg lod opføre, som det synes, til megen Glæde for de studerende, der hele Dagen havde Ferie.[4])

De første Forsøg paa Skuespil i Modersmaalet tillægges

---

[1]) De vigtigste nyere Oplysninger til Kundskab om vore ældste Skuespil findes hos: Vandal, Efterretninger om nogle Skuespil, foran første B. af (Gyldendals) Originale Skuespil, 1776. D. Digtek. Hist. 1, 131. Jacobsen, Om Skuespil og Skuespilforfattere i det 16. Aarh., i Hist. Tidsskr. 5, 495.

[2]) Det mærkelige Sted hos Thura, Idea hist. liter. S. 72, lyder saaledes: Olim (quod non prætereundum) quotannis heic habebatur Convivium scholasticum, Vor store Frues Gilde, Convivium magnæ nostræ Dominæ dictum, in quo coram parentibus aliisque civitatis incolis specimina profectus sui publice edebant discipuli comœdiis, tragœdiis aliisque ad literas pertinentibus exercitiis. Invitabantur non plebeji modo, sed et optimates, adeo ut regis Johannis cancellarium anno 1501 his sacris interfuisse constet ex libro manuscripto, ubi nomina spectatorum semper annotari solebant, quem longo post tempore asservabat Rector. Men at denne Bog var til 1618, staar ikke hos Thura, thi dette Aarstal hører til den følgende Sætning.

[3]) Efter et Regnskab i Geheimearkivet anført af Jacobsen i Hist. Tidsskr. 5, 501; jfr. Hübertz, Et Blik paa Aarhus S. 33.

[4]) Gabler i sin forhen omtalte Epistola in laudem Christierni (etc.)

Kristiern Hansen, Skoleholder ved Frue Skole i Odense 1531.[1]) I ett (dog ikke samtidigt) Haandskrift paa Kongens Bibl., den Thottske Saml. Nr. 780 fol. findes nemlig tre Skuespil paa danske rimede Vers, med den Efterskrift: Anno mdxxxi Christiernus Joannis, pedagogus juuentutis in parrochia diue virginis, prelato suo viuente[2]) magistro Andrea Gloeb; hvorpaa følger Begyndelsen til et fjerde. Den første handler om en Kones Forførelse, det andet er Paris' Dom, det tredie og længste er den hellige Dorothea. At de to første ere Originaler, er der ingen Grund til at antage; det tredies Indhold findes i et latinsk Skuespil i Prosa, trykt i Leipzig 1507. Baade Paris' Dom og den hellige Dorothea have tidligere været bearbejdede paa Tysk, Man maa derfor med Rahbek fristes til at antage det vi have for Oversættelser af tyske Rimerier,[3]) saa at der næppe er

---

tilligemed Paræneticum in comœdiam, quam Mag. Christophorus Jacobi, eques Danus, lusit. Hafn. 1521. 4. siger derom:

Lector amice, diem per totum lectio cedat,
Et manibus quicquid doctus in urbe tenet.
Ut cupidos pascat Comœdia dulcis ocellos
Compositis salibus, ridiculisque jocis.

Se ogsaa Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 263.

En Forloren Sön paa Latin maa Peder Lille have givet sig af med, da der hos Vinding o. fl. anføres ett Skrift af ham med hans Scholier dertil: Guilielmi Gnaphæi comœdia de filio prodigo cum scholiis Petri Parvi Rosæfontani et epistola ad Bugenhagium. Roskildiæ 1537. Gamst omtaler Bogen S. 3. 25. 42, men har aldrig set den, Pontoppidan anfører den Annal. 2, 764; den findes, som forhen bemærket, ikke i vore Bibliotheker.

1) Altsaa medens de ældre Skoler endnu vare til. Se om Domskolen og de to Pugeskoler i Odense Vedel-Simonsens Bidrag til Odense Bys ældre Hist. 1, 118, og Henrichsens Bidrag til Odense Kathedralskoles Hist. 1846, 1. 3—4.

2) Man kan ikke læse anderledes det der staar: viuēte. Anders Glob, Provst til vor Frue, hvis Provstegaard laa og ligger tæt ved Kirken, levede virkelig den Gang (D. Mag. 4, 168), men hvorledes kunde det falde en dalevende ind at bemærke det? For en senere Afskriver, der forsøgte at fortsætte, vilde derimod disse Ord være meget passende. Skriften synes heller ikke gammel nok; og prelato suo viser jo, at det er en anden der taler.

3) Jacobsen har ogsaa allerede gjort opmærksom paa de forekommende Germanismer: Juno kalder Paris myn leffwe kyndt; i Dorothea forekommer at sterfwe for dø, at forgiffue for tilgive, o. desl. Hertil hører vel ogsaa det Udtryk, der anføres af Rahbek som „et synderligt Bevis paa, hvad Virkning et uædelt og ulykkeligt Ord kan gjöre;" nemlig, at hver som vil træde i Kristi Fodspor, skal tage sin Galge; thi det er det simple møsogothiske Udtryk for Kors, hvori der intet uædelt findes: saei ni nimiþ galgan seinana jah laistjai afar mis, nist meina

stort andet originalt i Samlingen end Epilogen til Dorothea, der udtrykkelig nævner Fyn, og i Overskriften kaldes: De fide ex operibus brevis ad spectantes Comœdiam (etc.) concionatio, hvorved der, mærkeligt nok, betegnes, dels at Oversætteren ikke hyldede Luthers Lære, men Troen af Gjerninger, skjöndt "mange findes nu Klerke til, som anden Visdom have vil," dels at denne danske Dorothea var bestemt til Opførelse. At nogen saadan er bleven den til Del, vides ikke. Trykte have disse Skuespil heller ikke været, og de ere uden nogetsomhelst æsthetisk Værd. De anføres derfor kun som Indledning til næste Tidsrum.[1]) Men det historiske Vidnesbyrd, at de ere blevne til, medens Anders Glob levede, og Epilogens uomtvistelige Indhold, som viser, at den er forfattet i Fyn paa en Tid, da Lutherdommen endnu ikke havde sejret, hævde deres Ælde, og derfor ere de som Minder af den ældste dramatiske Digtning i Danmark nok værd at bevare fuldstændig, förend de aldeles opløses.

20. Literaturens Udbytte.

Naar jeg nu ser tilbage paa forestaaende Samling, ligger det Spørgsmaal nær: hvorfor jeg har gjort mig saa megen Ulejlighed med at samle og meddele denne Mængde af Navne og Bogtitler, hvis Udbytte mangen Læser maaske heller havde modtaget i et løseligt Overskue. Sagen er, at jeg vilde vide, hvad

---

vairþs, hvo som ikke tager sit Kors etc. Det er ikke af Vejen allerede nu at gjöre opmærksom paa sligt, for at vore gamle Digte ikke skulle komme til at lide under vor egen Ukyndighed.

[1]) Prøver meddeles heller ikke, da der er nok af dem i D. Digtek. Hist. 1, 131; i Minerva, Juni og Septbr. 1786, og hos Jacobsen i Hist. Tidsskr. 5, 498. Jeg anfører kun det mærkelige Sted i Epilogen efter Dorothea:

Ther beder ieg alle meniske here
Eller hor ssom helst the mwe wære
At giöre mz troen alle tiide gott
oc holle ingen meniske for spot
saa giorde thenne iomfrw sin brwdgoms liin(?)
hendes maghe er nw ey i fyn.

Jacobsen har ogsaa allerede anført ett Par andre Forsøg: I Peder Syvs Boglade forekommer, at M. Peder Terpager 1696 sendte ham fra Ribe „to gamle haandskrevne Komedier, som synes i Kristian den tredies Tid at være skrevne: 1) Om Judith, som ej er fuldkommen (ikke endt), 2) Plauti Aulularia, ogsaa udsat i danske Rim efter de Tiders Enfoldighed". (Suhms Saml. 1 D. 2 H. S. 99.).

der var til, hvad det handlede om, og hvilken Virkning det kan have gjort i Verden, om den end var nok saa liden. Derfor samlede jeg saa meget jeg kunde overkomme og modtager taknemmelig Anvisning til mere, for at det dog en Gang kan komme for Dagen, hvad der i disse tresindstyve Aar har rørt sig hos det danske Folk i den aandige Verden. Det var her nødvendigt, at overtyde sig om Skriftets Tilværelse, at angive Titlen, som derhos ofte indeholder alt hvad der er mærkeligt ved Bogen, og at gaa ind i minutiøse Enkeltheder, for at Sjælens Urtegaard f. Ex. ikke skal gaa igjen som Sællands Urtegaard og et sællandsk Herbarium, og at ikke e n Mand skal skjæres over i tre, eller to Forfattere slaas sammen i e n. Det var ligeledes nødvendigt, at dvæle ved Indholdet af disse Bøger, som faa af de nulevende kjende noget til; saavel som af de for de fleste utilgjængelige Skrifter at give en Prøve Bogstav for Bogstav. Men glædeligt er det, at min Gjerning, alt som den skrider fremad, kan rive sig løs fra denne Trældom, vorder mindre byrdefuld og mere lönnende; og at den tomme Andagt dog en Gang giver Plads for en selvstændig Tænkning.

Det er meget troligt, dèr hvor Adgangen er saa besværlig, at ett og andet endog af Betydning har undgaaet min Opmærksomhed, men det meddelte kan allerede give en Forestilling om Udbyttet fra denne Tid, og jeg kan rolig overlade til Læseren selv, at fuldende Gjerningen, at gjennemlæse i det mindste Hovedskrifterne, og hver paa sin Vis at uddrage Gejsten deraf. Jeg skal derfor til Slutning kun angive min Anskuelse i nogle korte Bemærkninger.

For det første gjælder det om at se klart for sig, hvorledes Danmarks Forhold var til Europa efter Udgangen af Middelalderen. De lærde Skrifter vise det. De oplyse Forbindelsen med fremmede lærde, hvad der hos os øvedes som Efterligning af dem, og hvor vidt denne Efterligning stod tilbage eller gik fremad. Denne Forbindelse med Europa er ett vigtigt Led i ethvert Folks egen Udvikling. I den egne Udvikling viser det sig dernæst, hvorledes alt endnu er i sin Begyndelse; hvert enkelt Æmne er næsten slet ikke til; man finder kun de første Spirer til Lovkyndighed, til systematisk Medicin, de første Elementer af Mathematik, de første historiske Forsøg, de første Gnister af dansk Poesi, og en Behandling af dansk Tungemaal kun for Latinens Skyld. Alt kun Brudstykker, alt endnu idéløst og uden Bevidsthed om hvad det skal vorde til. Men grundig Kundskab vil ikke sætte denne raa Begyndelse til Side; den vil indse Forbindelsen med det følgende. Ved den dramatiske Digtning, for kun at tage ett eneste Exempel, vil den fra først

til sidst overskue hele den ensformige Retning, der først paa Holbergs Tid viger for en ny Skabning.

Der er ett Hovedkjendemærke paa denne Tid, som jeg allerede nævnte: den er idéløs, den kjender derfor hverken Videnskab eller Kunst (Ordets, Poesiens). Der er kun e n Ting som optager hele dens Tænkning og Attraa: Religionens Form. Saaledes var det i det sextende Aarhundrede hele Europa over. Kirken er næsten hele Tidens Historie.[1]) Med en liden Forandring kan man anvende paa os hvad der siges om Frankerig: Man sang og man prækede; man prækede og man skjældte hinanden ud; det ene hørte med til det andet.[2]) Alle almindelige Idéer, alle den hele Menneskeheds Interesser maatte vige for Troens Lærdomme og deres Udtryk;[3]) det ansaas for Menneskehedens Velfærd. Og hos os tog man troskyldig mod denne Undersøgelse som den blev given; det gjældte kun om, at sætte den i Værk, at bane den Indgang; og det lykkedes over al Maade ved Bestræbelser, der fortjene Paaskjönnelse; thi den vundne Frihed gik aldrig over til Töjlesløshed som i Tyskland. Dertil var ogsaa Folket for godmodigt, og det föjede sig gjerne i hele Tidens Karaktér, der ikke taalte nogen Separatisme. Da Nord- og Sydeuropa først havde delt sig, attraaede de bestandig hver for sig e n Norm i Tro og Videnskab, den skulde alle følge. Resten var Kjættere. Det var endnu e n af Pavedömmets Eftervirkninger. Ett bestemt afsluttet theologisk System vandt og maatte vinde almindelig Hylding, selv om de n sunde Menneskeforstand ved e n og anden Ting blev saaret; det fortrinlige derved bestod netop i, at der ingen Forstand skulde være deri. Det maatte Videnskaben vel vogte sig for at komme nær. De enestaaende Forsøg paa at forbinde den Tids Filosofi med Theologien ere derfor noget ret mærkværdigt; men de havde næppe nogen Fremgang.

Hvor meget Troens Renhed, Salighedens Sag, har været Gjenstand for Grublen og Samtale fra den ypperste Statsmands Sale til den simpleste Borgers tarvelige Bolig, viser den store Mængde af Skrifter, som have den til sin udelukkende Gjenstand, og som vedblive at gjentage det evindelig samme, saa at ingen nu kan holde ud at gjennemlæse dem. Pressen giver

---

[1]) L'église au XVI. siècle est presque toute l'histoire; l'église le centre de toute action et de toute vie. Roux-Ferrand, Hist. des progrès de la civilisation, 5, 205.

[2]) On chantait et l'on prêchait, on chantait et l'on persécutait. Roux-Ferrand, 5, 282.

[3]) L'absence d'idées générales, d'interêts generaux bien compris, bien appréciés, a surtout caractérisé le XVI. siècle. Ibd. 5, 205.

kun en svag Gjenlyd af det virkelige Liv, men den er det eneste Middel, som bevarer Mindet. Den taler ikke blot igjennem det ypperlige, men næsten ligesaa stærkt igjennem det trivielle. Og hvad lærer den os? Har hele det af Menneskene opfundne og opstillede Artilleri til at bestorme og indtage Himlen haft nogen Virkning? Har det indtaget nogen Egn af Himmeriges Rige, som Freden og Fromheden derefter kunde besaa til en velsignelsesrig Høst? Det næste Tidsrum vil svare derpaa; men allerede Slutningen af dette giver os en Anelse om Svaret. Der gaar igjennem alle disse Skrifter en forfærdelig Overtydelse om en total Fordærvelse. Himlen er mørk og fortörnet, Menneskeheden fortabt og fordömt. Gud pisker den med sin Naturs Onder, med sine Landeplager, med den uforgjængelige Djævels evindelige Besøgelser. Bag Verden søger man Gud; i Verden hersker Djævelen; og skal man tro Skrifterne, saa ere hans Gjerninger overalt. Den Raahed i Sæder, som Middelalderens Slutning havde ført med sig, er endnu altid den samme, og altid stigende er töjlesløs Overdaadighed og Frækhed. Det lære vi af Peder Palladii Skrifter. Det er Gejstlighedens Hoved, det er Tidens mest oplyste og frisindede Mand, der igjennem dem taler til os; hele Tiden taler igjennem ham. Den Tro, jeg mener Overtro, som han forkyndte, behøvede ingen af hans samtidige at skamme sig ved; han stod höjt over dem alle. I andre Lande var Raaheden endnu större, de verdslige Straffe endnu strængere, i det rettroende Tyskland og ikke mindre i det katholsk-rettroende Frankerig. Tilvisse. Denne Rettroenhed førte ingen Oplysning med sig. Lyset straaler ikke i Theologien, den lider det ikke; det er overalt udgaaet fra Videnskaben, fra den dybe Religiøsitet, som al sand Videnskab hylder, fra den Gudstjeneste, som hører med til dens Væsen. Men Videnskaben laa Lig i Skolastikken.[1])

---

[1]) Enkelte klartseende Aander gjennemskuede Tidens Brøst, og have udtalt hvad jeg ovenfor har yttret om Theologien. Hans Sachs skildrer Die gemartert Theologia. 1553. Paa en ny Throne sad en Kvinde, omgiven af Prælater,

Die all selb bücher trugen	Ein ander sayget mucken
Vor diesem thron sich bugen	Det doch Camel verschlucken
Hoffirten als die Puller	Etlich gen Hymel machten
Sam werens all jr Schuller	Ein layter auss stro flachten
Auss jrem buch gelert	Etlichr mit schröckling worten
Vnd würdt von jn geehrt.	Beschlos des hymels pforten (etc.)
Fandt sich doch anderst vil	Von jrem mutwil vnd freuel
Sie triebens widerspil	Das weybsbild sass zerzaust
Etlicher nahm ein Laus	Wie ein Henn die sich maust
Vnd macht ein Camel draus	Draurig auff jren thron —

For Historien af Modersmaalets Udvikling er dette Tidsrum af den störste Vigtighed. Der er især to Ting at betragte, hvoraf jeg kun har antydet den ene: Reformatorernes Sprog og en Sammenligning af Sproget i Tidsrummets Begyndelse og Slutning. Hvad jeg i Forbigaaende har samlet til den sidste, viser i et halvhundrede Aar en Fremskridning, som man maa forundre sig over. Det er et rigt Æmne, som en følgende Gransker maa behandle. Her ere de ubetydelige, ja de slette Forfattere, hvordan saa Indholdet end er, sande Guldgruber; de kaste Lys paa de gode. Og af de gode kunne vi for det nuværende Sprog lære uendelig meget. Det er en Bevidsthed, der i flere Aarhundreder næsten helt har slumret og som først i vore Dage er vaagnet, men inden mange Aar vil bære vidunderlige Frugter, hvis den, som vi haabe, fra de enkelte Mænd, der have vundet den, udgaar til og gjennemtrænger det hele Folk.

Og Das Klagendt Ewangelium slutter han med:

Auss vns werdt vberal
Ein Hirdt vnd ein Schaffstal
Ein Christliche gemein
Das dein Wordt lauter rein
Darin grün, blü vnd wachs
Vnd frucht bring, wünscht Hanns Sachs.

Rettelse:

S. 18. Lin. 20 f. n. Hans Tavsen udgaar.

Bidrag til den

danske Literaturs Historie

af

N. M. Petersen.

III.

Det lærde Tidsrum.

1560—1710.

Anden Udgave

ved Cand. mag. C. E. Secher.

Kjøbenhavn.

Fr. Wøldikes Forlag.

1868.

I. Cohens Bogtrykkeri.

Det lærde Tidsrum

(1560—1710)

eller

Anden Periode, Adelsperioden

(1560—1660)

og

Tredie Periode, Indledning til Holbergs Tidsalder

(1660—1710).

Indhold.

Indledning.

Første Afdeling.

Theologien i sin lærde og folkelige Form.

Side.

Anden Afdeling.

De almindeligere og strængere Videnskaber, samt Filologi, især den klassiske.

Tredie Afdeling.

De mere hjemlige Videnskaber, dansk Lovkyndighed. Historie, Oldsager og Sprog.

Fjerde Afdeling.

Den danske Poesi.

Indledning

til

det attende Aarhundrede.

Holbergs Tidsalder.

(1700—1750).

Det lærde Tidsrum

(1568—1710)

eller

Anden Periode, Adelsperioden

(1560—1660)

og

Tredie Periode, Indledning til Holbergs Tidsalder

(1660—1710).

Indledning.

1. Literaturens Behandling i Almindelighed. Danmarks politiske Stilling. Kongerne. Adelen.

I forrige Tidsrum have vi, maaske mer end tilbørligt, dvælet ved mange Enkeltheder, der i sig selv kunde synes ubetydelige; men Tiden var ny og i Færd med at danne sig, Skrifterne ere derhos sjældne. Her maatte Fuldstændighed attraas, om den end ikke overalt kunde naas. Forholdet er nu anderledes. Stoffet voxer, og skulde Betragtningen af Literaturens Frembringelser i samme Forhold gaa i det enkelte, vilde den næsten tabe sig i Mangfoldigheden, og Overskuet forsvinde. Blandt de ny Væxter, der vedblive at skyde op paa Brædden af Tidens Ström, er det kun værdt at beskue dem med Omhu, der hæve sig over Overfladen og farves i Lyset. De visnede Urter, der ere blevne til Tang og ingen Livskraft have, skulle kun tjene til at fuldstændiggjöre Billedet af Tidens aandige Tilstand.

Litteraturen omfatter ogsaa her to Hoveddele: den strængere Videnskab og den mere folkelige Behandling; men de ere ikke længer fjærnede fra hinanden ved et saa stort Skillerum. Betragtningen maa derfor samle dem, og vil derved vise, hvorledes snart den ene, snart den anden er den mest herskende og overvejende. Videnskaben fødes, og dens Udvikling er ett af de vigtigste Særskuer, der kommer tilsyne i næsten alle Retninger. Fremstillingen deraf maa forsøge at følge denne Udvikling fra dens første næsten usynlige Begyndelse til den Væxt, den endelig har naaet. Men hver Videnskab har sin egen Historie, og denne tilkommer det at meddele det mangfoldige og det enkelte, ja endog det, som har haft et Maal, men ikke naaet det. For os, der maatte have det hele for Öje, maatte Henvisninger træde isteden for Udførelsen af det enkelte; og disse vare saa meget mere nødvendige, som noget af det betydelige muligvis kan ligge skjult i dem. Læseren vil derved vinde et

almindeligt Overskue, og det maa bero paa ham selv, hvorvidt han vil nu gaa videre i det enkelte Æmne. Saa var i det mindste Formaalet. En större Udførlighed maatte derimod attraas ved den nationale Literatur, og den blev her kun indskrænket, dels ved den Betragtning, at en Del deraf allerede er udførlig behandlet, dels af den, at en anden Del deraf er i sit Omfang stor, i sit Udbytte liden; her maatte enkelte Literaturbilleder og Henvisninger til det overflødige Stof træde isteden for det hele. Valget var undertiden tilfældigt, og enhver ny Bearbejder vil fra denne saa stifmoderlig behandlede Periode have nok at drage for Lyset.

Saavel ved den videnskabelige, som ved den folkelige Literatur have disse Bidrag kun gjort den trykte Literatur til sit Öjemed. Haandskrifter har jeg medtaget, naar jeg stødte paa dem; men at lade hele den haandskriftlige Literatur træde ind med i Formaalet, saa længe der endnu ikke haves noget ordnet Overskue over den trykte, har aldrig kunnet være mit Öjemed. Enhver, der ved Öjesynet vil overtyde sig om, hvor meget der er, trykt og utrykt tilsammen, maa spørge sig selv, hvor mange Aar han vil anvende til at gjennemgaa det, og i hvor mange Aar han vil bevare Sansen derfor. Det, der især nedtrykker Sindet, er ikke de skuffede Haab, thi enhver véd jo, at de høre Livet til, og store Forvæntninger nærer vel ingen, men den store Unöjagtighed hos de fornødne Hjælpemidler og de mange derved spildte Timer, den Nødvendighed at maatte gjennemse eller gjennemlæse meget, der intet indeholder, og Æengstelsen for, som en vankende Chiffonnier i de store Grusdynger at overse en enkelt Perle.

Overskuet vinder ved Formen. Det almindelige og det særegne kunde ved mange Lejligheder søndres fra hinanden, det literaturhistoriske fra det literærhistoriske. Med Hensyn hertil har jeg ikke skyet den Möje, endog flere Gange at omarbejde Stoffet. Det almindelige vil finde sine Læsere; men andre ville ty til det, som er henlagt i Anmærkningerne, maaske just de, der ville trænge dybere ind i Stoffet, og en Gang gjöre disse Bidrag overflødige. Bogtitler kunde endnu ikke undværes. Sjældne, næsten glemte Skrifter maatte atter drages frem. Det var tjenligt, at have de videnskabelige Hovedværkers Titler ved Haanden. De folkelige Skrifters, hvor Titelen sædvanlig meddeler næsten hele Indholdet, haves saa godt som ingensteds. Og mangen Gang maatte vel ogsaa et Skrift omtales, som lover noget, om det saa kun var for at sige, at det intet holder.

Ogsaa med Hensyn til den literaturhistoriske Behandling var Omarbejdelsen fornøden. Hvad der oprindelig opstod som Samlinger til lutter mindre Tidsrum, viste sig ved den endelige

Afslutning uden Sammenhæng. Thi naar Reformationstiden viste sig næsten som gold for Videnskaben, saa begyndte denne nu at forme sig. De strængere Videnskaber naaede allerede nu en Höjde, der gjorde Danmarks Navn berömt i Europa. Theologien blev systematisk. Fædrelandets Historie, Oldgranskningen, Dyrkningen af det gamle nordiske Tungemaal og selve Modersmaalets videnskabelige Behandling begyndte. Ja, selve den danske Poesi, der kun i to Retninger var bevaret, og i øvrigt næsten forgaaet under Tidens Tryk, begyndte en ny Løbebane. Denne Fremgang var uafbrudt fremskridende; Overskuet kunde ikke vindes ved lutter afbrudte Afdelinger i mindre Tidsrum. Det blev nødvendigt, at følge hvert Æmne i dets Udvikling, saa at den kunde overskues i hele Tiden fra Reformationens Befæstelse indtil den ny Tid, der indtraadte med Holberg. De mindre Tidsrum, hvert for sig, vilde adsplitte isteden for at forbinde; derfor er her to eller, om man vil, tre Perioder forenede under ett. Det hele skrider ind i Begyndelsen af det attende Aarhundrede, for at tage med hvad der hører det foregaaende til; og det vil atter med Holberg skride tilbage til Slutningen af det syttende, for at medtage hvad der hører til det følgende. Stoffets Natur maa her være det overvejende.

Behandlingen og Ordningen af de enkelte Æmner har endnu sine store Vanskeligheder. Ved Videnskabens Begyndelse kunne mange Ting have Betydning, som Fortegnelser, Haandbøger o. dsl., der siden synke hen som blotte Hjælpemidler, og som Literaturens senere Historie ingen Opmærksomhed vil yde. Det er nødvendigt at se Videnskaben blive til, endog i ubetydelige Spirer; og den afbrudte Række af bestandig ny Forsøg, selv om de mislykkes, tör ikke overses. Ordningen maa blive mere mekanisk end theoretisk: thi hvad der endnu ikke var blevet klart i Tidens Bevidsthed, kunde heller ikke træde op i Fremstillingen. Al Videnskab udgaar fra Filosofi over Videnskaben, men selve Filosofien begyndte kun at blive til, man kunde næsten sige, i sine Vildfarelser. Hvert Æmne arbejder for sig til sit særegne Maal, uden at forbindes til en almindelig Kultur. Literaturens Historie maa derfor fremstille dem som de vare, som Enkeltheder uden fælles Enhed. Lider den derunder, saa giver den netop et Billede af Tiden, af megen Tomhed i en uendelig Overflødighed.

Tiden imellem Palladierne og Holberg er dog ingenlunde ufrugtbar. Hvilke Navne møde os ikke för Holberg, en Gang fejrede, og uden Grund aldeles skudte tilside. Niels Hemmingsen og Jesper Brochmand, Bartholinerne og Ole Vorm, Niels Stensen og Tyge Brahe, Sofie Brahe og Birgitte Thott, Anders Sörensen Vedel, Anders Arøbo og Thomas Kingo, og ved Siden af dem

i hver Retning mindre lysende Stjærner, ere vel værd at mindes, og, hvis deres Frembringelser ere glemte, at mindes paa ny. Men naar det er indlysende, at det er just i sine Omgivelser de vorde store, saa kunne de heller ikke betragtes for sig alene. Imedens det saaledes for mange maaske vilde være tilfredsstillende at dvæle alene ved Videnskabens eller Nationalitetens Heroer, vil det for andre heller ikke være uden Interesse at kjende nogle af dem, der have holdt det gamle Liv vedlige, imedens hine skabte et nyt og fremkaldte en ny Bevægelse i Literaturen.

Förend jeg begiver mig til min Gjerning, aflægger jeg min ærbødigste Taksigelse til den Mand, som jeg, gaaende paa vildene Mark uden Katalog til Ledestjærne, har maattet gjöre saa megen Ulejlighed. Uden Fabricius véd jeg ikke, hvorledes det skulde have gaaet mig; jeg havde vel opgivet det hele.

Tidens Historie er saa bekjendt, at Hentydninger dertil ere tilstrækkelige. Efter sin politiske Stilling var Danmark under Kristian den tredies Efterfølgere i Fremgang. Ditmarsken erobres, og Syvaarskrigen med Sverrig, hvor lidet heldbringende den end var for Norden, udviklede Landets Kræfter og lagde en Kraft for Dagen, hvis Minder have næret Aarhundreder. Den danske Adel gik foran, og førte til Sejr til Lands og til Vands. Daniel Rantzau og Herluf Trolle ere uforgjængelige Navne. Næsten under hele denne Krig hjemsøgtes imidlertid Landet af Pest, og under den ses allerede Landmagten og Sømagten i den Modsætning, hvori de længe efter skulde staa. Sejrene til Lands vindes for störste Delen ved fremmede, lejede, tyske Tropper. der bidroge til at bane det tyske Sprog Indgang hos de lavere Klasser. Frederik den anden var maaske ikke nogen udmærket Mand, og alligevel er hans Regjeringstid velgjörende og hæderlig. Kristian den fjerde kaldes stor; men allerede under ham gaar det i politisk Henseende tilbage. Kalmarkrigen (1611) er endnu heldig, og Fremgangen sætter alle Forfattere i Bevægelse i Rim og Prosa, paa Latin og Dansk. Vedels Svigersön, Gøde Lauridsen, samler Efterretninger i Prosa, Anders Arøbo giver en Relation paa Vers; Præsten Hans Bang udsender Krigssang og Bön, Klaus Lyskander triumferer paa Rim; Bertel Knudsen deklamerer polemisk, og Villich Vesthovs Melydria forsvarer Krigens Retfærdighed. Literaturen gjenlyder paa sin Maade af Stolthed og Haab. Men i Trediveaarskrigen vender Lykken sig fra Danmark. Sverrigs Helt, hvis Politik var virkelig nordisk, fordunkler Kristian. Fremmede Tropper hærge Landet, og Freden i Lybek 1629 er ydmygende; endnu mere Freden til Brömsebro 1645, der kræver Afstaaelse af flere Landskaber, og endda kun er Forløber for den Tid, da Danmarks Rige laa indenfor Kjøbenhavns Volde. Historien oplyser Tidens

dobbelte Brøst. Den Enemagt, som Adelen havde vundet efter Reformationen, voxte til Overvælde, og dens Overmod, der altfor tydelig viste sig allerede i Kristian den fjerdes sidste Dage, maatte fremkalde dens Undergang. Denne indre Brøst var ulægelig. Den ydre næsten endnu mere. Unionens Opløsning fremkaldte hos Fyrsterne et Had, der udbredtes imellem Nordens tvende Hovedfolk, som vare bestemte til Brødre; Hadet blev til nagende Skinsyge, der fødte fordærvelige Krige. Hvilken större Ødelæggelse kan der gives, end den, hvormed Norden sønderriver sig selv. Dette Had gjennemtrænger alt, ogsaa Literaturen; selv i den rene Videnskab har det hjemme, som om det var en medfødt Natur. Allerede nu er det klart, at ingen Forening af de nordiske Literaturer var tænkelig. Derimod bejle begge Magter, ligesom i politisk Henseende, ogsaa i aandig til Europas Gunst; Danmark især. Først Tyskland, saa Holland og Frankerig og endelig England blive Gjenstande ikke blot for politiske Forbindelser, men ogsaa for de lærdes Besøg. Til Lykke er Virkningen tillige gjensidig; Danmark er ikke blot modtagende; det sender sine ypperste Mænd ud i Europa, hvor de først modtage ny Anskuelser, saa udvide Videnskaberne eller endog fremkalde ny.

Den danske Adel vilde nødig til den sidste Krig med Sverrig; den anede vel ikke alene Fædrelandets Ulykke, men ogsaa sit eget Fald. Ved denne ødelæggende Krig blev Landets Velstand for en meget lang Tid hemmet, saa at der blev ligesom en stor Ørken imellem det, der var för, og det, der fulgte efter. Der foregik ved den en stor Vending i Landets politiske Magt og Indflydelse, der snart maatte fremkalde en dobbelt Forandring i den verdslige og aandige Magt. Vel fremkaldte ogsaa denne Tid Mænd, som Literaturen har fejret, og som derhos selv have medvirket i den, som Henrik Gerner og Hans Nansen; saavel som Skildringer af de for Kjøbenhavn uforglemmelige Begivenheder, af Anders Hjörring. Henrik Vallensbek, Vitus Bering, Ole Borch, o. fl.; men den tabte en Del af sit Opland ved Afstaaelsen af Landskaberne paa hin Side Sundet. Forsøg paa at vinde dem tilbage mislykkes, og Sverrigs Kongemagt forbinder sig med Gejstligheden, for med Iver og Kraft at udslette deres Danskhed i Lovgivning og Tungemaal. Inden tredive Aar er Skaane indlemmet i Sverrig. Derved faldt en Perle ud af den danske Krone; ikke blot fordi det er et frugtbart og velsignet Landskab, men fordi der til det knyttede sig ældgamle danske Minder, fordi det i Middelalderen var Kulturens Hovedsæde, og ved Reformationen havde medvirket kraftig til at grundlægge den ny Kirke. Ved Tabet af Landene paa hin Side Øresund udeluktes Danmark fra Udvidelse ad denne Side, ja vaktes maaske allerede den Tanke, som Sverrig siden forfulgte, at rive selve Norge

derfra; i alt Fald maatte Tanken udslettes om, at dansk Sprog, hvorom der en Gang var noget Haab, nogensinde kunde vinde Herredömmet over hele Norden. Modvægten mod Hertugdömmerne blev tabt; deres Forbindelse med Tyskland skred fremad, Stridighederne imellem den kongelige og den Gottorpske Linie bleve paa Grund af Forholdet til Sverrig Grundlag til ny Krige; og imedens det gamle danske Sprog paa hin Side blev udslettet, gik det tyske ind, og nedsatte sig i Sønderjylland. Ogsaa i denne Henseende var den danske Adels Fald, ved Enevoldsmagtens Indførelse 1660, af stor Betydning: og Regjeringsforandringen danner overhovedet en ikke blot politisk Grænse. Kongemagten udvides, Stændernes Stilling omskiftes; Borgerstanden stiger efterhaanden op i Adelens Sted, og Gejstligheden bliver selv et verdsligt Redskab. Adelen synker med sin sidste Fortræder, Korfits Ulfeld, der knækkes, fordi han ikke kan böje sig saa myg som hans Maag Hannibal Sehested, og ender som Landsforræder, medens to ny Elementer hæve sig, Borgerstanden og den borgerlige Gejstlighed, der finde sine Fortrædere i Kjøbenhavns Borgemester Hans Nansen og Sællands Biskop Hans Svane. Denne Statsomvæltning fremkalder Bevægelse i Modermaalet, i Tale og Skrift. Den fremkalder mange Skrifter, saasom de af og om den Ulfeldske Æt; andre drages efterhaanden frem af Arkiverne. Der findes vel Spor til, at det er en ny Udvikling der forestaar; men Forandringen foregaar kun langsomt. Souverainiteten er saa ny, at den ikke vover strax at vise sig uden Maske; den rykker saa langsomt frem, at Kongeloven først 1709 bliver offenlig bekjendtgjort. Borgerstanden ser rigtig nok allerede i Vintappersönnen sin første og store Fortræder; men han svimler paa Höjden og styrter bradt ned. For at befæste Folkeherredömmet, der i Tidens Længde ikke kan staa ene uden at nedbryde sig selv, skaber han isteden for den gamle Adel en ny; med den kommer Rang, og med Rang Rangsygen, og saa ere vi allerede midt inde i Holberg. Ikke blot til Hove, men ogsaa i de lavere Stænder vise sig ny Anskuelser i Tænkning og Tro, ny Sæder og Skikke, især franske; men de fleste Frembringelser i Literaturen have endnu saa megen Lighed med de foregaaende, at de maa anses for deres Fortsættelser eller Fuldendelser.

Om Kongernes og Hoffets Forhold til Literaturen meddeles nogle Bemærkninger, der maa fuldstændiggjöres ved Literaturen selv. Frederik den anden (1559—1588), omgiven af en dansksindet Adel, var en Beskytter af Rettroenhed, Videnskab og Lærddom; han anlagde en Skole i Sorø, stiftede Kommunitetet, fremmede Universitetets Virksomhed, bar Omhu for Kirken og sörgede for Præstestandens Indkomster. Under hans Regjering

lagdes allerede Grunden til den kjendelige Danskhed, der udmærkede Kristian den fjerdes. Med Omhu for Lærddom forbandtes Krigerhæder, der har en vidunderlig Kraft til at vække alt hvad der lever i Folket. Men hvilket Tungemaal han og hans Hof hyldede, kan der næppe være Tvivl om. Det var Plattysk. Han havde af den ældre Svaning lært Latin, men hans Opdragelse var noget forsömt; heller ikke kan man vide, hvilket Sprog han, foruden Öjesproget, talte med den smukke Sofie Hardenberg; det er vitterligt, at han skrev Dansk, men naar han, under sit lystige Hofliv paa Koldinghus, som det hedder i Visen, fik sig med sine Svende et godt Rus, har han uden Tvivl søgt sin Moro i plattysk Skjæmt. De Kanoner, han efter Stettinerfreden 1570 lod støbe af de svenske Kobberpenge, gav han en tysk Indskrift. Baade hans egne og Dronningens Symboler vare tyske. Et Fragment af en tysk Reineke Foss skal have hørt til deres Haandbibliothek. Selv gjorde han Uddrag af det gamle Testamente paa Tysk. Ved hans Dødsleje holdtes tysk Prædiken og tysk Psalmesang, som han selv fulgte med. Den ferme Dronning Sofie blev paavirket af den grunddanske Adel, og Vedel tilegnede hende 1591 sine Kjæmpeviser, paa Grund af den gjentagne Interesse hun havde vist for dem; men hun hyldede naturligvis sit Modersmaal, og de talrige Breve og Forhandlinger, der haves fra hende og hendes Hof, ere næsten alle i dette Sprog. Kristian den fjerde (1588—1648), udmærket ved sin Personlighed, som Lovgiver, som Søkriger, som Avlsmand og Bygmester i det store, var tillige den Konge, under hvem den danske Udvikling ret tog sin Begyndelse. Skyggesiderne i hans Liv, og de ere, desværre, mange, vare maaske nærmest en Følge af Tiden og hans politiske Stilling, ikke af hans egen Natur og hans kraftige Villie. Han besad en ejendommelig Lune og Humor, en levende Æresfølelse, en utrættelig og aldrig forsagt Omhu for det, han ansaa for Rigets Lykke og Hæder. Det store og det smaa ved hans Regjering, det ophöjede og det raa, er saa vitterligt, at det ikke behøver at udføres. Som Bevis paa Hoffets Pragt og Ødselhed er det nok at minde om Kongens Kroning og den udvalgte Kristian den femtes Bryllup. Da det skortede paa andre Skuespil, opførte Kongen dem selv med sin Adel til Moro for Folket, og viste sig den ene Dag som Pave med sine Kardinaler, den anden som Dronning med hele sin kvindelige Hofstat lige indtil Staldkarlene. Som Skibsbygmester har han efterladt sig egenhændige Tegninger og Modeller (vide Geheimearkivet). Han var Studenternes Ven, Videnskabernes Ynder, Handelens Fremmer (vide Regensen, Sorø Akademi, Børsen) o. s. v. Foretagelsesaand viste han ved to Opdagelsesrejser til de fjærneste Egne af Nord og Syd, Jens

Munks til Grønland (1615 og 1619), Ove Gjeddes til Ostindien (1618). Allerede ved hans Opdragelse viste den danske Adel sin Omhu for Modersmaalet; den krævede en dansk Mand til Tugtemester isteden for den tyske, der var givet ham. Den Undervisning han fik i det latinske Sprog, var frugtbærende (man har bevaret hans Stilebog som en Relikvie) og mindre skadelig for Modersmaalet, end den tyske. Sit latinske Symbol har han fremsat overalt. Han talte dette Tungemaal hele Timer efter hinanden med fremmede Sendemænd. Han lod prædike for sig til Hove paa Latin, konfiterede paa Latin, og blev afløst paa Latin. Tysk og Dansk vare næppe den Gang Gjenstand for grammatisk Undervisning; de kom ham i Møde fra Livet. Han blandede alle tre Sprog imellem hinanden i sine egenhændige Breve, den störste Samling nogen dansk Konge har efterladt; snart taler han om „den gewesener Konning af Behmen," snart om de „infinita mala," der vilde komme af, at Kejseren „illo modo aut alio vilde dretrahere Førsterne noget, og det ad alios usus henvende"; men Modersmaalet er dog altid det Sprog, hvori han baade skriver og taler ofte ligesaa kraftig, som naivt, altid ejendommelig. Forhandlingerne med Kristine Munk vise, hvor meget Modersmaalet var i Brug ogsaa i Kongens private Liv. Ogsaa Dronningen Anna Kathrine (skjöndt hun lod Luthers tyske Postil læse for sig, lod den tyske Psalter trykke udenlands, o. dsl.) yndede det danske Sprog, og læste gjerne „Bibelen og Psalteren og andet saadant" deri; just derfor tilegnede Hans Povelsen Resen hende sin Oversættelse af Savanarola's Det gyldne Griff (1610). Frederik den tredie (1648—1670) havde faaet en lærd Opdragelse, og var Ærkebiskop i Bremen, förend han blev Konge. Tysk og Latin laa ham derfor nærmere end Modersmaalet. Det første benyttede han i sin Dagbog; det andet yndede han meget. Han var Danmarks lærdeste Konge, bivaanede, ja deltog i latinske Disputationer, og saa gjerne, at man skrev Suplikker til ham paa Latin. Han anstillede selv (1668) en examen rigorosum med en Professor i Theologien, Maurits Köning, og kreerede ham derpaa til Doktor. De latinske Prædikener, der under Kristian den fjerde bleve holdte til Hove for Kongen og Raadet, bleve nu til faste og staaende. För, siger Nyerup, var det et Hoveri, som de theologiske Professorer maatte skiftes til; nu blev det til en fast Gudstjeneste i Slotskirken, og der blev ansat en latinsk Hofpræst eller Hoforator. Jens Bircherods Samlinger (Syntagma concionum latinarum, 1688) indeholde, foruden dem, der holdtes for Studenterne i Rundekirke, ogsaa nogle, som vare holdte paa Slottet for Kongen. Kongens Forkjærlighed for Naturvidenskaberne (Alkymien) kaldte den bekjendte Burrhi eller Burro til Danmark

(1667—1670), o. s. fr. Medens Kong Frederik saaledes havde Lærddom og Latin for sig, tillod hans Ligegyldighed for Modersmaalet, at Hoffet tyskede sig; han skrev jo ogsaa selv paa Tysk i sin Dagbog. Der tvivles om, at Dronningen Sofia Amalia fra Brunsvig-Lüneburg forstod Dansk; og Kronprinsen fik en aldeles tysk Opdragelse, indtil Torfæus, i Følge den bekjendte Anekdote, gav Anledning til at han lærte sit Fædremaal. „Frederik den tredie spurgte Torfæus, som han meget elskede, om han havde set og talt med Kronprinsen. Han svarede: Nej. Kongen befalede ham at gaae did. Da Torfæus kom ind, tiltalte Kristian ham paa Tysk. Torfæus kunde det, men vilde af Patriotisme ikke tale det. Han bukkede og gik. Noget efter spurgte Kongen Torfæus: Har du set Prinsen? Ja. Hvad sagde han? Jeg véd ikke. Efter nogle Spørgsmaal og Svar kom Sandheden ud, og Prinsen lærte Dansk, som han til den Tid ikke kunde, fordi man da almindelig talte Tysk til Hove.“ Derimod veg for denne Dronnings Indflydelse det forhen herskende plattyske Hofsprog for en mere höjtysk Dialekt, hvilket vel ogsaa var en Fremgang, om just ingen dansk. Men overhovedet vege de forhen herskende, tildels latinske, Hofforlystelser, Kongen uagtet, nu for Hoffester i de nyere Sprog. Der opførtes tyske Skuespil (Waldlust o. dsl.) Den tyske Væver og Mestersanger Kristoffer Haffner blev forskreven med sin Drossel, og forlystede i fjorten Dage Hoffet med sine tyske Sange. Men ogsaa Italiensk og Spansk kom til Hove. Dronningens Pragtlyst indførte Hofskuespil med Danse og italienske Sange. Tidligere kunde man se paa de fremmede Sendemænd, der især havde Anseelse og Indflydelse, hvorledes Lærddom og Latin var agtet höjest; nu hvorledes de nyere Tungemaal og Poesi fortrængte Latinen og den grundmurede Lærddom. Blandt hine var den franske Sendemand Charles Dancey eller Dancæus uden Tvivl den mærkværdigste; han var her omtrent i fyrretyve Aar, var selv lærd og elsket af lærde og ulærde († i Kjøbenhavn 1589); men Historien omtaler fra denne Tid flere: den engelske Daniel Rogers, den skotske Petrus Junius o. fl. Nu var den bekjendteste Grev Rebolledo, Herre til Yrjan, spansk Sendemand i Danmark fra 1648 til 1661, en lærd Mand og yndet Digter, der selv har beskrevet en Del af al denne Herlighed ved det danske Hof. Hans Selvas Danicas indeholde et historisk-genealogisk Digt om Danmarks Konger, og hans Digtsamling Ocios er tilegnet Dronning Sofia Amalia. Om Kristian den femte (1670—1699) er det næsten blevet til en almindelig Tradition, at der ikke taltes andet end Tysk ved Hoffet, og at Kongen selv end ikke forstod Dansk. Efter Griffenfelds Fald var han jo ogsaa omgiven af tysk Hofslæng, og ved de jævnlige Hofforlystelser kom det danske Tungemaal uden Tvivl

aldrig til Orde. At det tyske Hofsprog betragtedes som Landets officielle Sprog, ses ydermere deraf, at der paa den ved Kongens Færd omkring i Norge oprejste Støtte blev sat en tysk Indskrift. Det var desuden allerede tidligere herskende blandt Kjøbenhavns Borgerstand, der for en Del var Tyskere. Griffenfelds Fader var jo en tysk Vinhandler, der skrev sine Livsoptegnelser paa Tysk; ligesom Borgerkapitainen Farver Nikolaj Rens ved Regjeringsforandringen skrev i sin Bibel: Muss essen ist ein bøs Kraut. Men Kongen havde dog lært lidt Dansk, og forstod, foruden Landets eget Sprog, Höjtysk, Plattysk og Fransk. Hans egne Dagbøger, der findes i Geheimearkivet, oplyse, at han især benyttede sig af Tysk og Dansk, det sidste, naar han skrev om Søetaten, det første, naar noget skulde meddeles Konseilet og Ministrene. Han skrev det ene imellem det andet, begge lige slet. Ofte er den ene Sætning dansk, den næste tysk; naar han har skrevet ett Stykke paa Dansk, tilföjer han Notabenerne paa Tysk, Kjönnet løber han gjerne surr i, o. s. fr. Imidlertid er han, uden at vide deraf, kommen forud for Tiden, og følger de seneste Sproggranskeres Regel, at skrive fremmede Ord efter Udtalen: sperans (for sperance), at bygge en Sutering (sousterrain), o. dsl. Dronningen Charlotte Amalias Indflydelse var næppe stor. Hun var reformert, og indkaldte den veltalende Jean de la Placette, den første Præst ved den franske Menighed i Kjøbenhavn. Hendes ensomme Stilling havde til Følge, at hun med nogen Kjærlighed vendte sig til Landets Sprog; og om dette haves der Vidnesbyrd. Thomas Kingo, som tilegnede hende den anden Part af sit Aandelige Sjungekor 1681, yttrer sig stærkt imod dem, der lade haant om Modersmaalet, og, fordi de ikke ville forstaa det, indbilde sig, at det er et Vadmels Sprog, som de ikke gide tage paa sin Silketunge, men siger derimod om Dronningen, at hun „med en fri og fuld Kjærlighed ikke alene elsker vort Lands Folk, men ogsaa vort Sprog, at hun har vænnet sig til at tale med vort Land, förend hun tog Kronen; og at hun gjör mange af dem tilskamme, der maaske i tredive Aar har ædt Fædrelandets Brød, og har dog ikke villet lære tredive danske Ord“; hvorved han tydelig nok sigter til det tyske Hofslæng, der omgav Kongen. Henrik Gerner tilegnede hende, „Landsens Moder og de Danskes Elskerinde“, sin Postil 1684, thi „hun lader sig saa vel befalde de Danskes Tungemaal, at hun holder det saa kjært som sit Fædrenemaal, hvilket udvises derved, at Hendes Maj. baade læser, hører, forstaar og taler som en dansk Fyrstinde de Danskes Skrifter, og forlyster sig i de Danskes Prædikener.“ Derfor tilegnede ogsaa Peder Syv hende sine Kjæmpeviser 1695. Dog maa man ej tage denne Ros alt for bogstavelig; man kan kun sige, at hun var noget mindre udansk end adskillige andre Dron-

ninger. Under denne Konge ophører endelig den lærde, den latinske, Periode. Efter Frederik den tredies Død kunde ingen længer med Latin komme frem til Hove. Danmark fulgte den almindelige Ström; og der foregik et stort Omsving i Levemaade, Sæder, Skikke og Literatur. Det franske Sprog, der ved Freden til Nimwegen (1678) allerede var blevet den europæiske Diplomatis Organ, blev snart et uundværligt Dannelsesmiddel for den fine Hofmand og den rige Borgersön. Ludvig den fjortendes Herredömme strakte sig ikke blot til Frankerig og Spanien. „Den dyrt erhværvede, dyrt betalte politiske Overvægt beherskede ogsaa det nordlige Europa, der, naar det modstod Magtens, gav efter for Sædernes Indflydelse. Som Herre over den almindelige Bevægelse, som Hoved for den europæiske Civilisation, begyndte Frankerig paa Ruslands, Preussens, Sverrigs og Danmarks sociale Opdragelse.“ „Kongerne i Nord vilde ogsaa have Feter og Maitresser, danse i Balletter, spille Pastoraler, holde Poeter, og vandre ad den samme eklatante Vej, som Ludvig den fjortende havde aabnet dem.“ (Chasles.) „Danmark, der för havde været saa frygteligt for Sverrig, var det ikke længer for nogen.“ (Le siècle de Louis XIV.) Medens glimrende Søsejre end ikke kunde tilbagevinde Riget en Fodbred af de tabte Lande, og der i Forholdet til Gottorp ulmede Tønder til ny Krige, optog Hoffet fransk Sprog, franske Moder og de fordærvede Sæder, der fulgte med begge. Foruden de tyske Hofpræster, som Kongen allerede havde, fik han ogsaa en fransk (1693), Casp. Antoine de Bois-Clair, en Mand, der gjennemgik alle den vestlige Kristendoms Facer. Født i Lyon, var han fra den katholske Kirke gaaet over til den reformerte, og da han 1690 ankom til Kjøbenhavn, antog han den lutherske. Den ny Periode, som man efter dens ydre Emblemer ogsaa har kaldt Parykperioden og Fiskebenskjørternes, var allerede i Gang; men det vil være bedst at betragte denne, naar den har gjort sin fulde Virkning paa Literaturen.

Om den danske Adels Utilböjelighed til Krigen med Sverrig, se Fryxell, Berättelser ur sv. hist. 12, 4.

Om det danske Sprogs Skjæbne i Skaane har jeg allerede talt ved en anden Lejlighed. Her kunde man mærke sig de vigtigste Skrifter fra Overgangstiden. Peder Vinstrups Oratio Synodica de academiis. Londini Scanorum. 1668. 4., der især handler om det ny Universitet i Lund, indeholder ellers intet mærkeligt. Hans Inaugurations Prædicken 1668, den 28. Januar. Malmø. 4. ved Universitetets Indvielse er aldeles dansk. Naar hørte Brugen af det danske Tungemaal i Skrifter helt op?

Om Frederik den anden kan, foruden Resens Krönnike og andre större historiske Skrifter, efterses: En sörgelig Ligpredicken

Salig Frederich den Anden til en Christsalig amindelse (etc.) Aff Anders Söffrinsön Vedel (etc.) Kbhvn. 1588. 4. Oratio de vita et morte serenissimi Friderici II. (etc.) ab Andrea Lavrentio in Acad: Hafniense Professore. Hafniæ. 1588. 4. Leichpredigt (etc.) von Christophorus Knoff, Hofprediger. Kph. 1588. 4. Parentalia piis manibus divi Frederici Secundi (etc.) in celeberrima Witebergensium Academia publice recitata a M. Marco Simone Hatherslebiensi. Witeb. 1589. 4. (lat. Vers). Joh. Caselli, Friderici II Regi Daniæ Ad regni -Senatores Επιταφιος. Rostochii 1592. 4. Das Preisswürdigste Gedächtniss Friederich des Andern (etc.) von Johann Lauerentzen. Kph. 1693. 4. o. fl.

Etliche Psalme und Sprüche, welche — Friderich der Ander — aus dem Psalter gezogen im Jahre 1586. Kürzlich vnd einfaltig erklert durch S. Kön. Mayt. Hoffprediger M. Christoferum Knoff, Kph. 1586. 4. og (med den bedende Konges Portræt) 1693. 4. Udført efter Kongens Befaling, men kun Sprogene ere samlede af ham.

Etzliche Ausserlesene und vornehme Sprüche und Sentenzen aus den Sprüchen Solomonis und Jesus Syrach Zusammengebracht Durch (etc.) Herrn Friderich der Ander (etc.) Uden Tid og Sted. 12mo. Formodenlig Joh. Lauerentzens Optryk, siden det er uden Aar; thi i den originale Edition stod der (i Følge en skreven Bemærkning foran i Exemplaret i Hjelmstjernes Samling) paa Titelbladet: Gedruckt zu Kopenhagen durch Laurents Benedict 1583, hvilket stemmer overens med Resen i Fortalen til Frederik den andens Krönnike. To Exemplarer deraf omtales; det ene af Resen, som siger, at Kongen deri havde skrevet: Anno 1584 gaf jeg denne Bog Mester Hans min Söns Tuctemester til Ny Aar her paa Skanderborg: Mein Hoffnung (etc.); det andet i nysnævnte Bemærkning (af Langebek), nemlig: „Af denne første Edition havde Capitain Teilman fra Endrupholm 1767 ett Exemplar med sig til Kiøbenhavn, som han vilde give til Geheimeraad Tottis Bibliothek. Foran paa et rent Blad havde Kong Frederic III (II) med egen Haand skrevet følgende: Anno 1584 gaff ieg denne Boch Jorren Ernst Worrum tyl nüe Aar her paa Schandebor. Mein (etc. med Kongens Navnetræk og Navn). Exemplaret var forgyldt paa Snittet, indbundet i grönt Flöjel og beslaget i Hjörnerne med Sølv, og midt paa begge Sider (Kongens Navnetræk) med Krone paa af Sølv.“ Det var altsaa ikke en enkelt Gang, at Frederik den anden benyttede Modersmaalet.

Om den franske Minister Dancæus D. Mag. 2, 185. Langebekiana, S. 22. o, fl.

Om Kristian den fjerde se de bekjendte Skrifter af Slange, Schlegel, Nyerup, o. s. v. Zwerg. S. 594. G. L. Badens Bidrag

til Sædernes og Oplysningens Hist. i Minerva, Okt. 1802 S. 36. Jens Lauridsen Volf, Danmarckes Riges Lof, S. 218 (Fester ved Kroningen.) Kong Kristian den fjerdes egenhændige Breve, efter Originalerne ved Molbech. To Haandskrifter, der begge føre Titelen Alithia, kunne tjene til Exempel paa denne Tids höjtravende Smagløshed. Det ene, paa Kongens Bibl. Thottske Saml. Nr. 873. 4. af Jens Schaffbo, 1592, er tilegnet den udvalgte Konge og Regjeringsraadet, vel spækket med Latin og allegoriske Personer, og indeholder, foruden nogle Vers til Kongen, „huad skielsmiss der er imellem den Himmelske Herre oc Koning, oc desse verdslige Herrer oc Konger“; „den store skielsmes, som er imelm den himmelske herres sal oc giestebod, oc desse verdens herre sal oc giestebud“; „hvad skilesmess der er imelm en Gudfryctige, ædel öffuerigsmand oc en Tyrann,“ o. s. v. Det andet er i samme Smag, men endnu mere höjtravende. Dette fører ogsaa Titelen Kongespejl og er af Mag. Johannes Damgaard Vendelbo 1597. To Exemplarer deraf findes i samme Samling Nr. 874 og 875. 4. og ett i Karen Brahes Bibl. i Odense, hvorom findes Oplysninger af Rohmann i det fynske Fjerdingaarsskrift For Literatur og Kritik, 5. B. 1. H. 1847. Det hedder, at Damgaard, for at gjennemgaa Skriftet med den unge Konge, maatte blive hos ham i fjorten Dage; men nogen smagløsere Forberedelse til det kongeligs Kald kan man næppe forestille sig.

Om Frederik den tredies Lærddom og Kjærlighed til Videnskaberne, Skuespil til Hove, m. m., se Nyerups Frederik den tredie.

Burro udgav i Danmark sine Epistolæ duæ. Hafn. 1659. 4. Se videre Nyerups Fred. den tredie S. 396, og Werlauffs Efterretninger om Borros Ophold ved det danske Hof, i Herholdt og Mansa's Saml. til en dansk Medicinalhist. 1, 152, samt om hans Epistolæ duæ, sst. S. 187, og hans Hypocrates chymicus. Coloniæ 1690. sst. S. 190.

Rebolledo's ovennævnte Skrifter ere: Selvas Danicas D'El Conde Don Bernardino de Rebolledo Señor de Yryan. En Coppenhagen 1655. 4., med Dronningens Portræt. Ocios del Conde de Rebolledo, Señor de Irian. Tomo primiero de sus obras Poeticas que da a luz el Licenciado Isidro Florez de Laviada. En Amberes 1660. 4., med Forfatterens og Dronningens Portrætter (smuk var hun). Man har ogsaa af ham to Samlinger af gudelige Sange: Selua sagrada. En Colonia Agrippina. 1657. 4. Idilio sacro. En Amberes 1660. 4. (hvori hans Portræt). Se i øvrigt Nyerups Fred. den tredie, S. 408. Beckers Saml. til Danm. Hist. under Fred. den tredie 1, 12. Da disse Skrifter ikke ere almindelige, vil jeg af Selvas Danicas, hvis første Bog

indeholder en Art Rimkrönnike fra Kong Dan til Frederik den tredie, afskrive Slutningen af det ved Dronningens Portræt dèr, saavel som i Ocios, anbragte Vers, Al Artifice d'el Retrato, som Exempel paa hans Smiger:

O quan en vano suda tu porfia
En formar el retrato de SOFIA!
Suprema Magestad, Deidad humana,
Que si la juzga Venus es Diana,
Y si a Diana retratar procura,
Ofenderà de Venus la Hermosura.

Kristian den femtes Dagbøger med Indledning af Molbech i Nyt hist. Tidsskr. 1 B. 2. H. 1847; og hans Afh. om Kristian den femte forstod Dansk, i Nyt hist. Tidsskr. 2 B. 2 H.

Et artigt Erempel paa Sprogblandingen til Hove yder en Beretning i Nova literaria maris Balthici 1699, S. 150, om Höjtideligheden ved Kongens Fødselsdag. Den blev fejret med en Tale af Universitetets Rektor, Chr. Reitzer, og ved en Hoffest, om hvilken det hedder: Sed et ludi scenici (vulgu Opera) in honorem Regii Natalis ab Equitibus Ordinum Elephantis et Danebrogici exhibiti fuerunt, quorum titulus hic est: Les Plaisirs des Heros, oder Die 4 edelsten Passionen, als Ihrer Majestät unsers allergnädigsten Erbkönigs allerhöchsterfreulichster Geburts-Tag An. 1699 den 15. Aprilis feyerlichst begangen wurde, auff dem Schlosse zu Copenhagen in der Music vorgestellet (4 pag. in 4.) Oblectationum istarum Heroicarum promi condi erant: Cupido, qui Italicè, Diana, quæ Gallicè, Mars, qui Germanicè, et Neptunus, qui Danicè loquebatur. Hi per Mercurium, qui Dialecto Germaniæ inferioris utebatur, in scenam evocati, pro salute Regia tandem junctis vocibus vota suscipiebant. Der kunde maaske gives dem, som vilde spørge, hvorledes en Ridder af det blaa eller hvide Baand kunde tage sig ud som Cupido. For os er det noget karakteristisk, at Merkur talte Plattysk og kun Neptun talte Dansk.

Om den franske Indflydelse jfr. J. Møller i Nyt theolog. Bibl. 20, 260. Den var allerede i fuld Gang 1674; thi Simon Paulli yttrer sig da imod fransk Mode og Levemaade, fransk Klædebon, der ikke passede for Klimaet o. s. v. (Simonis Paulli Anatomisch und Medicinisch Bedencken über ein Königl. Reitpferd. Anden Udg. Frankf. 1674. 4. S. 30.)

Se ogsaa om Hofsproget, Molbech, Det danske Skriftsprogs Udvikling, i Nyt hist. Tidsskr. 1. B. S. 569.

Tidsrummet för Enevældens Indførelse er den danske Adels blomstrende Tid. Og hvilken Adel! Hvor mange andre Nationer kunne vise Mage til den i Dannelse og i Magt? Disse Ord ville uden Tvivl være mange paafaldende; thi man er i

vore Dage bleven vant til, jeg véd ikke hvorfor, at forhaane vor gamle Adel og at rive den ned som Tidens Afskum. Men det er en stor Uretfærdighed, naar Riegels og de mange, der have fulgt ham, tillægge den danske Adel mere end Tidens almindelige Raahed, dens Lyst til Drik og Dobbel; især maa den barbariske Udøvelse af de grusomme Jagtlove tilskrives selve Kongerne, eftersom Adelen hos os meget sjælden i det 16de og første Halvdel af det 17de Aarhundrede ejede store Skove. Hvad der fortælles om Træhesten, som Bønderne i hine Tider saa tit skulle have redet, er aldeles uhistorisk; för det 18de Aarhundrede kjendtes den kun hos Soldaterne. Og hvad angaar den Bortspillen af Bøndergaarde, som man tillægger Adelen, da vides der i Virkeligheden ikkun ett Tilfælde: det var i Lejren for Kalmar (1611), at nogle Herremænd spillede om sine Hovedgaarde og Godser. Derimod gjorde til visse den tyske Adel i Holsten og Slesvig, sig skyldig i rædsomme Mishandlinger af sine Bønder og i et Overmod og en Ryggesløshed, som man andensteds sjælden finder Mage til. Imedens man dvæler herved, lukker man oftest Öjnene til for den Hæder og Glans, som omgiver vor egen, nu forgaaede Adel næsten paa hvert Blad i Historiens Aarbøger. Det er en stor Uretfærdighed, at tillægge en Stand alene hvad der var fælles for alle, for dens Misbrug af Magten at overse dens gode Brug, og at tillægge den i sin Velmagt den Brøde, som førte dens Undergang med sig. Var den tyske Adel og den borgerlige, som afløste hin gamle danske, da virkelig bedre, og var Bondestandens Tilstand efter Enevældens Indførelse ypperligere, end för? Nærmest er det den senere Hofadel og det Slæng, der forener sig med den, som nogle af hine Bebrejdelser ramme, og den fra Holsten indkomne, hvis Raahed, som oven omtalt næsten overgik alle Forestillinger, og som den overhovedet delte med den tyske Adel; men med dem have vi her intet at gjöre. Den gamle uafhængige danske Adel paa de store Gaarde danner en helt anden Slægt; og uden at betragte den kan der ikke ret vindes noget grundigt Indblik i denne Tids Literatur. Den havde sine Fordomme. Den tilegnede sig Magten i Landet, som Fortiden havde givet den, og hævdede sin Ret til at vælge og at indskrænke Kongen. Den strænge Overholdelse af dens Forrettigheder var en Følge af den skarpe Afgrænsning imellem Stænderne, som er ett af Tidens fremtrædende Særkjender. Med al sin Gudfrygtighed havde den uden Tvivl megen Kjærlighed til timeligt Gods: men jeg gad vidst, i hvilken Stand de timelige Formaal, al Kristendom uænset, ikke ere de overvejende; og havde den store Ejendomme, saa tjente den vel ogsaa Staten uden Lön. Der gaves nok den Adelsdame, som ikke kunde begribe, at den ufri kunde være skabt af samme Ler, som hun, ja endog tvivlede om, at nogen

ufrels kunde komme i Himmerig, i det mindste ikke i den Sal, hvor Adelhoben med Palmer i Hænderne stod nedenfor Lammets Throne, og sang Psalmer evindelig, o. s. fr. Men dansk i Sind og Skind var denne Adel, og dette Sindelag bevarede den, saa længe den var til, ved at slutte sig tæt sammen. Disse Ætter fik just en Overmagt over de tyske derved, at de idelig forbandt sig med hinanden: Bille med Brahe og Brahe med Trolle; og over de andre Stænder ved at undgaa Blandingen med dem. Loven krævede det, og Ægteskab med en ufri var ikke tilladt; derved gik Adelsværdigheden og Ejendommen tabt. Alle disse Forhold maa tages som de maatte være, for at kunne give den gamle danske Adel den uvisnelige Ære, den har vundet gjennem sine udmærkede Mænd. From og gudhengiven, villig til at offre Liv og Blod for Fædrelandet, rig, mægtig, dannet, ja lærd, Beskytter af Modersmaalet og næsten den eneste Stand, der bevarede dets Skatte, saaledes var denne Adel i sine gode Dage. Næsten alle havde levet en Del af sin Ungdom, stundum mange Aar, paa Rejser og med Studeringer udenlands, sædvanlig med en eller anden borgerlig Mand til Hovmester; i dem og deres Kreds samledes derfor al den Kundskab og Lærddom, der laa udenfor den egenlige Universitetskreds. Naar de vendte hjem, levede de paa sine Gaarde for sine undergivne eller for Videnskaberne; eller de traadte ind i Statstjenesten, i Kollegierne og Rigens Raad, som Dommere paa Herredagen tilligemed Kongen, eller som Lensmænd (Amtmænd) og Landsdommere i Provinserne, eller som øverste Befalingsmænd i Hæren og paa Flaaden; og de udgjorde saaledes Stammen for hele den höjere Embedsstand. Jævnlig sendtes de, hvor unge de end vare, til fremmede Hoffer, og hævdede sit Lands Ære, som hin unge Mand (Erik Rosenkrands til Rosenholm), der svarede Cromwell, som bebrejdede ham hans Ungdom, at han dog var ældre end Cromwells Republik. Iblandt dem var der indflydelsesrige Statsmænd, der ofte havde Landets Ære og Velfærd i sine Hænder, og som under trykkende Forhold beskjermede den lærde Præst, den vindskibelige Borger og den trællende Bonde. I alle Stillinger vare de Beskyttere og selv Dyrkere af fremmede Sprog og af Landets Historie; ja, de fleste havde en saa omfattende theologisk Lærddom, at man maa forbavses derover, og, paa faa Undtagelser nær hang de med brændende Nidkjærhed ved den lutherske Lære. De forenede i sig al den lærde Kundskab, der var til, med al den folkelige. Ikke sjælden sagde de samme Mænd Verden Farvel i latinske Bönner, som under hele sit Liv havde fremmet folkelige Skrifter; og over nogle i det mindste holdtes Ligtaler paa Latin, som over kongelige Personer. De oprettede Bogsamlinger ikke blot i Hovedstaden, men rundt om i Provinserne,

og der savnedes næppe et for den Tid rigt og velforsynet Bibliothek paa nogen anseelig Families Sædegaard; de lode gamle Mindesmærker samle og afskrive, ja udgave dem tildels selv, o. s. fr. Just fordi de selv vare lærde, agtede de Lærddom, hvor den end fandtes. Naar vore folkelige Historieskrivere næsten ikke vide andet om dem at sige, end at de undertrykkede de lavere Stænder, have de da aldeles glemt, hvorledes den rige Adelsmands Sön, der var født til ydre Ære, og den fattige Bondesön, der stundum havde henlevet sin Ungdom bag Ploven, samledes paa Rejser, ved Universitetet, paa Uranienborg, for at læske sin Tørst af samme Kundskabskilde, stundum for at dele Udødelighed med hinanden. Under denne Adel ordnede sig, altid med Ydmyghed, ofte med sand Hengivenhed, Gejstlighed og Borgerstand. Næsten i ethvert Skrift, og især i alle danske, finder man derfor en Tilegnelse til en eller anden Adelsmand eller hans Frue, ofte til begge, hvori Forfatteren siger, at det er dem, der have fremkaldt Skriftet, og det er dem, han ønsker at tækkes til Guds Ære. Denne Ægide var nødvendig, for at et Skrift kunde komme for Dagen eller trives og komme frem i Verden. „Du maa være saa brav som du vil, siger Simon Paulli i en Tilegnelse til Kristen Thomesen til Stovgaard, uden Patroner sejler du bestandig imod Strömmen (certe sine Mæcenatibus aut Patronis, etiamsi virtute ambias recteque facias, non magè proficies tamen quam si adverso amni rapidissimo natandum tibi siet). Endelig vare ikke blot Mændene, men tillige deres ligesaa lærde og gudfrygtige Damer, medens hine især vendte sin Hu til Statslivet og andre verdslige Forretninger, ikke mindre virksomme i Guds og i Videnskabens Tjeneste. De beskyttede og dyrkede selv Videnskab og Poesi; ikke sjælden havde de en usædvanlig Kundskab i de klassiske Sprog, og erhværvede sig en Lærddom, der efter Kvindens nærværende Stilling er utrolig. Latin skreve de med Færdighed, og gjorde korrekte og pyntelige latinske Vers. De forstode ikke alene Græsk og Latin, men ogsaa Hebraisk, og af de nyere Sprog især Hollandsk, Engelsk, Fransk og Tysk. De fordybede sig i aandelige Betragtninger, og gave dem i Trykken. Stundum skreve de Folianter, men især yndede de og bevarede historiske Mindesmærker, og lagde Vind paa Fædrelandets Historie og gamle Viser. Just i denne Kreds af adelige Fruer og Jomfruer havde Kjæmpeviserne hjemme og bleve de bevarede. Endelig oprettede de paa og ved sine Gaarde Hospitaler for fattige, Skoler for sit eget Kjön og for adelige Drenge og for Almuen.

Fra disse adelige Ætter udgik en særegen lille Gren af vor Literatur: Ligprædikenliteraturen, der fra denne Tid er saa betydelig, at den samlet udgjör et lille Bibliothek. Undertiden

findes der af en Mand, som af Biskop Hans Mikkelsen i Fyn, ikke færre end 35. Deres æsthetiske Værd er i Almindelighed saare liden; men ved den da brugelige Meddelelse af de saakaldte Testamenter, Omrids af den dødes Levnetsløb, blive de til ligesaa mange Kilder til den danske Adels Historie. De ere sædvanlig i Modersmaalet, men ogsaa paa Latin, og da Adelen lagde saa megen Vind paa de nyere Sprog, at nogle endog brugte dem til Omgangssprog, findes ogsaa det tyske benyttet dels til Ligtaler, dels ved andre höjtidelige Lejligheder.

Den gamle danske Adels Fortjenester af Literaturen burde gjöres til Gjenstand for et eget Skrift. Her maa vi lade os nöje med at nævne nogle af de Mænd, der som Beskyttere af Videnskaberne eller deres Dyrkere have efterladt sig historiske Minder. Til de allerede i forrige Tidsrum nævnte: Herluf Trolle og Johan Friis slutte sig de bekjendte Statsmænd Niels Kaas, Kristian Friis til Borreby, Kristian Friis til Kragerup, Ejler Hardenberg, Peder Oxe, „vir ad promouenda literarum studia natus“, Kristoffer Valkendorf til Glorup, Kristen Thomesen Sehested til Stovgaard, Peder Reedtz til Tygestrup, Joakim Gersdorf, hvis betydelige Bibliothek blev indlemmet i det kongelige, o. fl. Af de mange andre, mer eller mindre mærkelige, tildels nu glemte, kunne, som Vidnesbyrd om, at næsten hver Æt har sine, følgende mærkes: Kristian Bernekov til Birkholm, og hans Sön Hans Bernekov til Vidskøfle. Erik Bille. Jens Bille til Hvidkilde, hvis Sön Sten Jensen til Billesholm i Skaane er bekjendt af sin Skjæbne i Kalmarkrigen, og som formodenlig i sit Fængsel skrev den Samling af aandelige Sange, der findes i Haandskrift i Karen Brahes Bibliothek. Jakob Björnsen til Stenalt og hans Frue Anne Krabbe. Tyge Brahes Brodersön Falk Brahe. Niels Friis til Hesselager og hans Frue Vibekke Gyldenstjerne. Deres Sön Jesper Friis til Ørbeklunde († 1643) besøgte paa sin Udenlandsrejse Ægypten, hvor han i Nærheden af Cairo besaa Pyramiderne samt „mange ægyptiske Mumier og balsamerede Corper af de gamle ægyptiske Konger, som dèr ligge begravne.“ Rimeligvis hjembragte han de to Sarkofager, hvoraf den ene har Indskrift med Hieroglyfer, som bleve brugte til Vasketruge i Svendborg og Kjerteminde, förend de bleve sendte til Kjøbenhavn. Niels Friis til Favrskov og Mogens Friis til Friisenborg. Amiralen Peder Galt. Falk Gjøe til Skjersø, og Markus Gjøe, med hvem Ætten uddøde 1698. Sigvard Grubbe. Henrik Gyldenstjerne til Skovsbo, der oversatte Jesus Syrach. Just Høgs Søn Stygge Høg, og Just Høg († 1694), hvis Bibliothek tildels blev kjøbt til det kongelige. Axel Juel til Volstrup, af Lilie-Juelerne; Just Juel, af Stjærne-Juelerne; Ove Juel til Villestrup. Kjeld Krabbe til Brus-

gaard; Erik Krabbe til Bustrups Sönnesön Erik Krabbe, og hans Sön Otte Krabbe. Ejler Krafse. Holger Parsberg og og Kristoffer Parsberg, bekjendte af historiske Skrifter. (Frederik Rantzau til Asdal; den lærde Henrik Rantzaus Sönnesön Henrik Rantzau, bekjendt af sine Rejser til Østerlandene; og Generallieutenant Johan Rantzau, † 1708.) Jörgen Rosenkrands († 1596), der i sit Levnet fører os tilbage til Frans Vormordsens, Jörgen Mynters og Oluf Gyldenmunds Dage; hans Sön Holger Rosenkrands den lærde († 1642), der især fra Aaret 1627 levede paa sin Gaard Rosenholm, hvor han havde ligesom en Planteskole for unge Adelsmænd, og paa en Sal over Hornslet Kirke oprettede det berömte Bibliothek, som hans Sön Erik Rosenkrands, en Ynder af Kemi († 1681), forøgede; Gunde Rosenkrands († 1675), lærd Theolog, bekjendt af sin politiske Skjæbne og Forfatter til latinske politiske Skrifter (1644—1660) og sindrige gudelige; Jörgen Rosenkrands, Overhofmester i Sorø († 1675), og hans Sön Jens Rosenkrands til Qvitzovsholm, hvor han havde et Bibliothek, († 1695). Den af sin Apologia nobilitatis Daniæ bekjendte Oluf Rosenkrands († 1685). Jörgen Seefeld († 1662), hvis berömte Bibliothek paa Ringsted Kloster paa over 26000 trykte og haandskrevne Bøger af den svenske Konge Karl Gustav blev skjenket til Korfits Ulfeld og adsplittedes. Kristen Skeel til Fusinge og Vallø, hvis mærkelige Statsskrifter nu ere udgivne, og hans Sönner Otte Skeel, Forfatter til latinske Skrifter (1652—1695), og Mogens Skeel, Oversætteren af Opitz' Judith; samt Jörgen Skeel til Broholm og Arreskov. Otte Skram til Hammergaard, Ridder af den hellige Grav († 1606). Jakob Ulfeld til Selsø og Kogsbølle, bekjendt af sin moskovitiske Rejse; hans Søn Jakob Ulfeld til Ulfeldsholm, der foretog Rejser til Konstantinopel, Palæstina og Ægypten, og efterlod et Udtog af den danske Historie; blandt hans talrige Afkom vare Laurids Ulfeld til Harridslevgaard († 1659), hvis Bibliothek blev indlemmet i det kongelige, og Korfits Ulfeld, der ved sin politiske Skjæbne tillige har faaet en rummelig Plads i Literaturen. Holger Ulfstand til Hikkeberg. Lave Urne, Landsdommer i Skaane († 1623), „in omni literatura et præsertim musica supra modum peritus, hvis Muteter vel endnu i Lunde-Skole retineres," hedder det i en gammel Optegnelse; Axel Urne til Kjellerup († 1653) „en mærkelig Mathematicus, præclare de literis meritus", Kristoffer Urne til Aarsmarke († 1663), der især syslede med theologiske Studier; Kristian Urne o. fl.

Blandt de adelige Damer kunne nævnes, foruden Sofie Brahe og Birgitte Thott, der senere omtales, nogle, der ere bekjendte dels ved Skoler, som Birgitte Gjøe og hendes Lærling Sibylle Gyllenstjerne, Jomfru Helvig Krabbe og hendes Søster Karine,

Birgitte Brok, Tyge Brahes til Taastrup; dels ved at samle historiske Mærkeligheder, Slægtebøger og Viser, som Elisabeth Brokkenhus, Vibekke Podebusk, Elisabeth Bryske, Anne Kruse, Anne Krabbe, Mette Gjøe, Kristense Juel, Sofie Belov; dels ved gudelige Skrifter, som Anne Hardenberg, Edel Rosenkrands, Pernille Rosenkrands, Karen Bille, Sofie Bille, Sofie Brahe den yngre, Sofie Thott, Kristine Munk; dels ved Lærddom, som Sofie Rosenkrands, Susanne Jul, Anne Margrete Qvitzov. Andre have i flere Henseender tilvendt sig Eftertidens Opmærksomhed, som Kongedatteren (Frøken) Eleonore Kristine. **Karen Brahe** anlagde et paa danske Skrifter rigt Bibliothek. Susanne Gjøe, en Datter af Falk Gjøe og Karen Bille, var gift med Preben Brahe til Hvedholm og Engelsholm; deres Datter, Karen Brahe, Frue til Østrupgaard og Patronesse for det adelige Jomfruklostor i Odense, fik en Bogsamling af sin Moster Anne Gjøe til Hvidkilde († 1681), hvilken hun stadig forøgede; den bestod især af danske og tyske Bøger, og var paa Hvedholm; hun skjænkede den til det adelige Jomfrukloster i Odense, hvor den tildels endnu findes.

Den gamle Adel sank, og afløstes af en ny; dens Minder, som vi have søgt at gjenkalde, udslettedes. Bircherod siger i sine Dagbøger ved Aar 1683, at han samlede paa Bidrag til dens Historie; men det var næppe raadeligt, mener han, at tænke paa dette Værks Fuldførelse, „mens det synes som avita nobilitas var odiosa.“ Den ny Adel maa vi give Tid til at udvikle sig; dens Forhold til Literaturen optages derfor i Holbergs Tidsalder.

Om Adelen og dens Fortjenester af Videnskaberne findes Oplysninger dels i de bekjendte Skrifter til dens Historie, Adelslexikonnet, Hofman, Klevenfelds Samlinger, Pontoppidani Theatr. nobil. Dan., Bert. Canuti Pro nobilitate Danica ostendenda prodromus, Haandskr. paa det Kgl. Bibl., o. dsl., dels i Bidrag til Literaturens Historie, som Vinding. Acad. Hafn., Thuras Skrifter, Werlauff, Det kgl. Bibl. Hist. o. desl., men et samlet Overskue haves ikke. Nogle artige Bidrag ere mig meddelte af Registrator Kall-Rasmussen. Flere kunne endnu samles, dels af Ligprædikener, dels af andre samtidige Skrifter, f. Ex. Peder Hegelunds Epigrammata Philippi Melanthonis selectiora, Joh. Sadolins Epigrammaton liber unus, qui Regum Danicorum Chorus inscribitur, i hvis Tilegnelse de mest ansete Mænd (til 1569) omtales, og mangfoldige andre. Fortegnelse over Slægtebøger og Ligprædikener findes i Adelslexikonnet, derfor bemærkes de ikke her, og jeg anfører kun nogle af de Steder, hvor der findes Oplysninger, som man ikke dèr just søger, eller som ere mindre bekjendte og dog mærkelige.

Kristian Bernekov: Diss. politica de clarigatione et manifestis. Argentorati 1648. 4., findes paa Kongens Bibl.

Sten Billes Aandelige Sange, Haandskr. i Karen Brahes Bibl. Nr. 257. 4. (D. Psalmed. S. 30.)

Jesper Friis: D. Mag. 2, 131. Brev fra Zoega til A. Kall i Genealog. og biogr. Arkiv 1, 441—444. Samt saavel om hans som om andres Rejser: Vedel-Simonsens Nationalhist. 2, 2, 168: Nordiske Østerlandsfarere i det 16de og 17de Aarhundrede.

Falk Gjøe sendte Tyge Brahe vidtløftige Kommentarer over Aabenbaringen. (Klevenfelds Saml.)

Markus Gjøe: Melchiors Herlufsholm, S. 123.

Henrik Gyldenstjerne: Af Jesus Syrach i danske Rim, Kbh. 1635, haves ett defekt Exemplar i Hjelmstjernes Samling. Den fuldstændige Titel og en kort Prøve, efter ett Exemplar i Karen Brahes Bibl., findes i Vedel-Simonsens Saml. til Elvedgaards Hist. 1845. S. 128.

Frederik Rantzau: Brev til Kristian Friis til Kragerup 1622, om Sproget paa Øsel, Original i Geheimearkivet (efter Kall-Rasmussen).

Rosenkrandserne: D. Mag. 3, 99. Erik R. Thom. Bartholini Acta medica 2, 15. 3, 1. D. Alt. 4, 340. Det Rosenholmske Arkivs Undergang i Molbechs Nord. Tidsskr. 1, 163. Samt Østerlandsfareren Absalon Rosenkrands hos Vedel-Simonsen.

Jörgen Seefeld og hans Bibliothek: Werlauff i Nyt hist. Tidsskr. 6, 204.

Otte Skram: Beskrivelse over hans Rejser, 1587—1592 i Gamle Kongel. Saml. Nr. 3084. 4. (Paa Dansk).

Jakob Ulfeld til Ulfeldsholm: Rejsebeskrivelse i Haandskrift, den Thottske Samling Nr. 1294. 4. (Paa Dansk).

Om de adelige Damer ere, foruden de nyere Skrifter af Schönau, Birch o. fl., især at mærke: Matthias Schacht De eruditis Daniæ mulieribus, i Nova liter. maris Balth. 1700. S. 209. Sören Lintrups Scholion de sriptoribus, qui foeminas, celebrarunt eruditas, sst. 1701. S. 108. Alb. Thura, Gynæceum Daniæ literatum. Alton. 1732. Ett Haandskrift af Sperling den yngre, som Thura omtaler, maa søges iblandt Haandskrifterne paa det kgl. Bibl.

Sibylle Gyldenstjerne: En Lægebog af hende, skreven 1580, var i Resens Bibl. (Schønau).

Om Helvig Krabbe og hendes Søster, to Jomfruer fromme i Nörre-Jutland, som holdt Skole dèr, og hos hvem opdroges Kjeld Krabbe, den lærde, Lukas Krabbe, o. s. v., se Versene bag Gettorps Jesu Kristi Pines og Døds Historie.

Birgitte Brok: Brochmands Ligtale. Kbh. 1640. 4.

Elisabeth Brokkenhus menes 1589 at have forfattet den Danske Rimkrönnike, som Jörgen Holst udgav 1646. fol. (Bangs Samlinger, 5. St.)

Elisabeth Bryske skrev en dansk Slægtebog (D. Mag. 2, 192).

Anne Krabbe, g. m. Jakob Björnsen til Stenalt, efterlod et Haandskrift med Afbildninger af danske Konger.

Sofie Belov efterlod en Slægtebog og en Vaabenbog.

Anne Hardenberg: Haandskrift i Karen Brahes Bibl. (Vedel-Simonsen, Saml. til Hagenskovs Hist. S. 54).

Sofie Thott oversatte Gunde Rosenkrandses Erindring til sine Sönner om Nadveren paa Dansk, Haandskr. i den Thottske Saml., Nr. 104. fol.

Anne Margrete Qvitzov beskrev sit Levnet i et latinsk Vers til Sperling 1683 (trykt i Birchs Billedgalleri).

Eleonore Kristine skrev i Maribo Heltinders Pryd, den første Part, Som melder om fornuftige Striibare Regierende Heltinder, Haandskr. i Karen Brahes Bibl. (Fra daværende Bibliotheksassistent Petersen har jeg haft det til Gjennemsyn).

Karen Brahe: om hendes Bibliothek siger Schacht († 1700): Bibliothecam insignem librorum imprimis danicorum et germanicorum in prædio avito Hvedholm instructam servat et auget. Se ogsaa Bircherods Dagbøger ved Molbech, Aar 1681, S. 210. 237. Linds Fortegnelse. Kbh. 1725. 4. efter Nyerup, for en Del forfattet af Jakob Bircherod. Kalkar om Odense Bibliotheker.

Se i øvrigt om adskillige af de nævnte Forfattere og Forfatterinder Vorm og Nyerup.

Brochmand besøgte Just Høg paa hans Yderste; hans Hustru var gaaet fra ham, og hans Forløsningstid tilstundede. Da talede Brochmand til ham paa Latine, og han svarede med meget sagte Maal paa Latine. (Brochmands Ligtale over Just Høg. Kbh. 1647. 4. S. 49.)

Lægen Fabricius og Præsten Mester Niels satte sig ved Anne Høgs Sotteseng, og talede med hinanden paa det tyske Sprog; da begyndte det salige Guds Barn „liudeligen paa Tydske Sprock“ meget smukt at læse de forrige Sentenser. (Ligprædiken over Anne Høg. Kbh. 1648. S. 57—58.) Oberstl. Jens Sten Sehested holdt ved Grevinde Wedels Ligbegjængelse 1694 en Tale over hende paa Tysk, men Sognepræsten holdt sin for Alteret paa Dansk. (Vedel-Simonsens Saml. til Elvedgaards Hist. 2, 24.)

Til Ligprædikenerne ere ofte föjede Vers, hvoraf man kan se, hvor vidt de hæderlige Mænd, der talte ypperlig Latin,

havde bragt det i dansk Poesi. Kristen Skeel f. Ex. rimede saaledes over Just Høg:

O Danmark see, med Klag' oc Væ
Den er nu lagt i Mulde,
En Rigens Mand, aff Adels Stand,
Hvo sörg' oc suck' ey skulde?

Jeg siger, Wlycken figer,
Naar Gud slig' vijs' oc Gamle
(Der baade bör, dertil oc tör
Landets Gaffn fremm'), vil samle.

Her er Just Høeg, svunden som Røg,
Den Ædle Herr' oc Pille,
Som Rjg't til best', Gud oc sin Næst'
Elskte baad' aarl' oc silde (etc.)

For ikke at gjöre Adelen Uret, maa man bemærke, at denne poetiske Stil ikke blot var adelig; den findes jævnlig ogsaa hos Arøbo og andre den Tids gode Digtere, og giver ett tydeligt Exempel paa, hvad den gamle, forliggede Sætning, at „Brugen er Stilens höjeste Grundsætning,“ der endnu gaar igjen og spøger i vore Skoler, er for en Uting. Den slette Brug gjælder ikke længer, end til den bliver afløst af en bedre.

Man kunde næsten fristes til at sige, at vi ingen Danmarks Historie have for den nyere Tid. De ældre Forfattere tabe sig i tom Smiger for Magten, de nyere, hvilket er vor Tids Særkjende, rive ned. Vor Adels Historie er især ufuldkommen, og vi synes i den ikke at være komne videre, end til det historiske Skelet. Min Anskuelse af dens Forhold til Literaturen maatte jeg derfor selv danne mig, og fandt ikke meget andet for mig, end det Forsvar for Aristokratiet under Frederik den anden, som findes i Kolderup-Rosenvinges Saml. af gamle Domme, Fortalen til 3. D. S. VIII. Fr. Hammerich siger i sit Skrift Danmark under Adelsvælden S. 200: „Mangen Herre sad trolig ved sin Bog, eller tog sig med Nidkjærhed af Rigets Sager, og i den følgende Menneskealder (efter Kristian den tredie) skulde Danmarks gjæveste Mænd i alle Retninger fremgaa af Adelens Rækker. Da kunde Adel og Præstestand vise, at Folkelivet for Öjeblikket i dem havde sin Blomst.“ Det er netop det, der altid har foresvævet mig, naar jeg udhævede Adelens og Præstestandens afgjörende Fortjenester af vor Literatur.

2. Studeringer og lærde Stiftelser. Studeringer ved fremmede Universiteter. Kjøbenhavns Universitet. Sorø Akademi. Ridderakademi i Kjøbenhavn. De lærde Skoler. Gymnasier. Lærde Ætter. (Bibliotheker. Bogtrykkerier).

Den Forbindelse, hvori Danmark var traadt med Tyskland ved Reformationen, blev ikke hævet, men Wittenberg tabte noget af sit Overherredömme i theologisk Henseende, og Studeringerne, der udbredte sig i andre Retninger, tyede til andre, tildels langt fjærnere Lærddomskilder. Man kan, efter Werlauff, skjelne imellem to Tidsrum: det ene fra 1613, da vor ældste Universitetsmatrikkel begynder, til Aarhundredets Midte eller Trediveaarskrigens Slutning, det andet fra denne til 1700. Ett af de mest besøgte Universiteter var i det første Tidsrum Rostock. Beliggenheden var bekvem, de andre tyske Universiteter vare nuder Trediveaarskrigen enten forladte eller mindre tilgjængelige. De Norske og Sønderjyderne havde endnu længe för tyet derhen, og Rostock var maaske den eneste Universitetsstad i Udlandet, hvor de Norske havde et eget Herberge (regentia S. Olavi). I samme Tid, som der i Rostock studerede 84 Nordboer, studerede der i Wittenberg 10, i Helmstadt 5, i Giessen 4, i Greifswalde 4, i Leipzig 2, i Frankfurt an der Oder 2, i Heidelberg 1. For at se, hvor paafaldende Forskjellen var bleven, maa man huske, at der fra 1538 til 1565 i Wittenberg havde studeret 128 Danske. I det andet Tidsrum havde Rostock ligeledes de fleste danske studerende, nemlig 47, medens Wittenberg havde 17, Jena 14, Leipzig 10, Königsberg 8, Greifswalde 4; og i samme Tid studerede i Franeker 6, i Leiden 2. Rostock havde saaledes Overvægten, og medens man för, for at faa theologiske Nødder knækkede, tyede til Wittenberg, saa vendte man sig nu med naturvidenskabelige (f. Ex. den navnkundige Sild) til Rostock. Men de studerende opholdt sig ogsaa paa andre Steder i Tyskland, f. Ex. i Tübingen, hvor Adelen tillige lærte adelige Øvelser, og i det navnkundige Nürnberg, hvor f. Ex. Hans Skovgaard blev opdragen fra sine yngre Aar, og som besøgtes af Jörgen Eriksen, siden Biskop i Stavanger. Den velhavende unge Adel, som Færdighed i det franske Sprog var nødvendig for, og enkelte af de borgerlige studerende, som havde visse Studier, især Medicin, Filosofi og Lovkyndighed for Öje, gjorde fremdeles den store Tour i Europa, besøgte Frankerig, især Paris og Montpellier, og derefter Italien, hvor især Padua holdt dem ti bage, stundum i flere Aar. Antallet af danske studerende i Padua var fra 1566—1644 ikke mindre end 242; og i Aarene 1542—1709 vare endog 26 af dem officiales ved Universitetet. Holland og England synes først senere at være besøgte. Adelen rejste vel

ogsaa til England, men maaske mindre for at studere. Men Holland udviklede snart to stærke Tiltrækningskræfter, Filologien og Medicinen. Efter Stiftelsen af Universitetet i Leiden og Uddannelsen af den berömte filologiske Skole, blev Holland besøgt af mange, om ikke de fleste danske studerende, og det følgende vil vise, hvorledes Hollands berömte Anatomer trak de medicinske studerende til sig. Indvirkningen fra England paa vor Literatur er allerede kjendelig efter 1660; men stadig Studering dèr synes dog at være begyndt senere. Hans Bagger, siden Biskop, rejste 1672 til England for at studere i Oxford og Cambridge. En Fortegnelse over Danske og Norske, der studerede i Oxford fra 1682 til 1783, giver for Aarene 1682—1706 (Ludvig Holberg) med næsten aarlig tiltagende Tilvæxt i det hele 54. Til Edinburg kom uden Tvivl kun nogle enkelte.

En Tilbagevirkning, fremmedes Studering ved Kjøbenhavns Universitet, mærkes der naturligvis ikke noget til, uden enkeltvis. Kun Tyskerne, der ikke ansaa sig for fremmede, fandt det godt her, og studerede for at blive her. Trediveaarskrigen kan have indvirket meget dertil. I Aarene 1618—1648 findes indskrevne ved Kjøbenhavns Universitet 120 Tyske, 6 Lieflændere, 3 Ungarer, 1 Hollænder, 1 Sveitser, 1 Polak; og i Aarene 1649—1657 (indtil den svenske Krig) 47 Tyske, 3 Lieflændere og 1 Ungar. Denne Indströmning af tyske Studenter, der især lagde Vind paa, som Gjenvej til Embeder, at blive Hovmestere i de fornemste Familier, tiltog stadig, indtil man i Holbergs Tidsalder hører den ene bitterlige Klage efter den anden over disse insinuante fremmede, der toge Brødet af Munden paa Landets Börn.

Hist. Anm. til H. N. Clausens Tale om Danmarks Universitet som nordisk Höjskole, S. 24, og andre Bemærkninger meddelte af Werlauff. Er. Læti Fortale til De republica Noribergensium. Adelens Rejser oplyses især af Ligprædikener, som Brochmands over Otthe Skiel, Kbh. 1646. 4. S. 30 og over Just Høg (der ogsaa besøgte Spanien og 1614 England). Kbh. 1647. 4. S. 29. Danske studerende i Padua i Suhms Saml. 2, 3, 6. En Sön af den bekjendte Oluf Bagger i Odense, der ogsaa hed Oluf, studerede i Padua 1599. (Vedel-Simonsen, Odense Bys Hist. 3, 87. 130.) Den hollandske filologiske Skole hos J. Møller, Brochmands Levnet i Hist. Kalender, 3, 199. Fortegnelse over danske studerende i Oxford i Fr. Sneedorfs Breve (Saml. Skr. 1, 521).

Georgij Ernesti Reitzeri Dani Paræenesis ad liberales disciplinas studiorum celeberrimæ Academiæ Patauinæ initijs præmissa. Patavii 1644. 4. (i Hjelmstjernes Saml. Ikke hos Nyerup.)

Exemplum literarum, qvas studiosi ex Daniæ et Norvegiæ regnis, extra patriam literarum gratia degentes, ad professores

Academiæ Hafniensis in Dania dederunt. Anno 1602. Rostoch. 1603. 4. (Man skulde tro heri at finde Efterretninger om deres Studeringer i Almindelighed, men Bogen handler kun om den Lutherske Lære, dens Renhed og Gjendrivelser af Kjætterier.)

Om de studerendes Rejser, adeliges og borgerliges, findes der flere Skrifter, f. Ex. Thomas Bartholinus De peregrinatione. Hafn. 1674. 4. (Til Theodor Fuiren den yngre til Vindinggaard, hvorledes han skulde benytte Rejsen.) Oratio valedictoria de quæstione illa: an juveni studiosa multum est peregrinandum, a Chiliano Krabbe, Nob. Dan. Witeb. 1601. 4. (Foredraget i Wittenberg. Rejser anbefales ved Exempler af de Gamles.) At danske studerende besøgte Polen, ses af ett Skrift i Hjelmstjernes Samling. Assertiones et uniuersa philosophia, quas in Lycæo Brvnoritano defendit Gulhielmus Corrinus Danus. Brunori. 4. (Savnes hos Nyerup.) Deslige Skrifter indeholde hist og her Træk til Studeringernes og Sædernes Historie, der hidtil ere lidet benyttede.

Studeringerne hjemme fremmedes ved Kjøbenhavns Universitet, der endnu bevarede meget áf Tidens Sæder. Dannelsens Aand afspejler sig i Skikkene ved Depositurernes Forklædning og Behövling, som ved et Haandværkslag. Det allegoriske i disse Skikke har sit tilsvarende i Literaturens jævnlige Brug af allegoriske Fremstillinger og Betragtninger. De jævnlige Forbud mod Svir og Klammer og Overdaad i Klæder vidne om, at de ofte fandt Sted. Men Fordringerne vare ogsaa denne Gang strænge; derfor bleve de sjælden efterkomne. Selv ved Klædningerne udtryktes Stændernes skarpe Søndring. De studerende ved Universitetet og i Skolerne maatte bære sorte Klæder, hverken hvide, røde eller grönne; netop det samme som Niels Hemmingsen i sin Pastor indskjærper Præsterne.

Universitetets gyldne Tid skal have været under Frederik den anden. Han bød 1569, at ingen maatte vies til Præst, med mindre han havde studeret ved Kjøbenhavns Universitet, og havde han studeret udenlands, skulde han dog examineres af de kjøbenhavnske theologiske Professorer, förend han kunde faa Embede. Det skjönnes let hvad der var dette Lovbuds nærmeste Öjemed. Den herskende og alt dominerende Videnskab var Theologien i sin strængeste Form. Filosofien var endnu den gamle Dialektik; og Historien udgjorde ikke nogen selvstændig Videnskab, den var et Tillæg til Ethikken som en Samling af lærerige Exempler. Den eneste Modvægt var næsten kun Filologien, der banede sig Vej fra Holland. Under Kristian den fjerde gjordes der i flere Henseender Fremgang. En særegen Prof. blev ansat i Metafysik 1619 (Jens Dinesen Jersin), dog udèn mærkelige Frugter. Nogle saakaldte Ny Statuter, Novellæ constitutiones,

bleve givne 1621, i hvilke blandt andet forbødes den skadelige Dikteren. Eftersom vi forfare, hedder det, at en stor Del af Professorerne den meste Tid med Dikteren henbringer, som de af andre autoribus sammenflikket haver, dermed deres egen Umage at spare, og Tiden saaledes at her slide, — da efterdi Universitetet ikke i Synderlighed til nogen professoris Ophold, meden alene Gud til Ære og Ungdommen til Forfremmelse er anstiftet, ville vi naadigst herefter saadan unyttig Dikteren dennem befalet have at indstille. Og i en Ordinatio Lectionum omtrent fra denne Tid (1621) forekomme de første Spor til Forelæsninger paa Dansk, men naturligvis kun for de saakaldte Empirici (Bartskere, modsat Studiosi), for hvilke der skulde holdes Forelæsninger paa Dansk og forfattes Lærebøger med terminis danicis. Det latinske Sprog fik først sin egen Prof. 1630 (Jakob Matthiæ). Historien fik sin egen Prof. 1638 (Peder Spormand). En Prof. i Anatomi, Kirurgi og Botanik blev først ansat 1639 (Simon Pauli). Under den lærde Frederik den tredie maatte der 1651 gives Professorerne en gjentagen Irettesættelse, og det en skarp, fordi de forsömte sine Disputationer. Men derfor bleve de da fri i Universitetets Trængselsaar under Krigen 1657—1660. Derefter kom Universitetet atter til Kræfter, men lidende under de samme Brøst, som för: Disputationerne, hvortil Professorerne vare forpligtede, og som ved Erhvervelsen af de akademiske Grader var et nødvendigt Rekvisit; Professorernes Overgang fra det ene Æmne til det andet, selv de mest heterogene, hvilket var den eneste Vej til at stige i Indtægter; og endelig det theologiske Fakultets Forrang, hvorved især det filosofiske blev tilsidesat, vare ligesaa mange Hindringer for et grundigt og tillige smagfuldt Studium. Griffenfeld lagde imidlertid som Universitetets Patron Grunden til et friere Studium og en mere almindelig Dannelse blandt de studerende. Den saakaldte Anden Examen blev indført 1675. Som Grund dertil beraaber Lovbuddet sig paa den Forfaring, at den studerende Ungdom alene beflittede sig paa attestationem theologicam, uden tilforn at have de fornødne Fundamenter in philosophia et artibus. Under Kristian den femte indførtes tillige Begyndelsen til den theologiske Embedsexamen. Universitetets Bibliothek forøgedes efterhaanden ved kongelige Gaver; Salen dertil over Rundekirke blev indviet 1657, og det voxte især fra 1660.

Professorerne havde hidtil ved sin Lærddom vundet Anseelse hos Adelen, der forstod at paaskjönne den. Deri lede det et Skaar ved Souverainiteten; og da Rangsygen tog Overhaand, blev Rang næsten en Fornødenhed. Professorerne søgte om at faa Rang 1673, da to af dem (Thomas Bartholin og Villum Vorm) ved et Bryllup paa Bryggernes Lagshus havde maatte

vige Fordansen for to unge Sekretærer, der nylig havde gaaet paa deres Kollegier. Griffenfeld afslog deres Begjering, som de først fik opfyldt efter hans Fald (1679). För sloges de adelige Damer om Forsædet i sine Stolestader; nu gik det efterhaanden over til Borgerfolk, ja til Professorernes Tjenestepiger, der viste en ligesaa honet Ambition.

Hos os som over hele Europa dannede Universitetet en latinsk Koloni eller Planteskole, der udsendte sine Elever over hele Landet, saa at dets Dannelse skulde udgaa fra dette Grundlag. Modersmaalet maatte lide derunder. Det taaltes ikke i den lærde Kreds. Selv ved Bordet paa Kommunitetet taltes kun Latin. Naar en Alumnus havde betraadt Bygningen, maatte han kun tale Latin eller Græsk. Brugte nogen Modersmaalet, mulkteredes han efter sine Bordfællers Skjön; men gjorde han det oftere, uden at lade sig vise tilrette, skulde de theologiske Professorer fratage ham Bordet. „Dersom nogen paa en Gang siger mere end tre Ord i Modersmaalet, uden i Forvejen af en eller anden gyldig Grund at have bedet om Tilladelse, skal han for hver Gang bøde en Hvid." „Dersom nogen ved offenlig Disputation forser sig grovelig imod den latinske Grammatik, skal han stødes fra Klosteret." At komme beruset til Øvelserne straffedes mindre end en latinsk Bommert.

Denne jævnlige Brug af Latinen, ligesom fra Barnsben af, gik naturligvis over i Livet, især i Gejstligheden, der stod i mindre Berørelse med andre end med sine Ordensbrødre. En Præst i Guldbjerg i Fyn førte fra 1660 af sin Kirkebog paa Latin, og ligeledes udstædte han paa Latin de Skudsmaal for sine Sognefolk, som sendtes til en anden Præst.

Henved Holbergs Tid indtraadte den Uskik, at de offenlige Disputatser, nemlig for Graderne, under en Professors Præsidium, hvorved disse Øvelser dog i det mindste bleve ligesom en almindelig Øvelse for hele den lærde Stat, næsten aldeles ophørte. De fejrede maaske sit Afskedsgilde ved den store Promotion 1675, hvor vor Frues Stormklokke og Universitetets Klokke kappedes om at ringe Stadsen ind, og hvor Hans Höjgrevelige Excellens, Rigens Kanceler, tilligemed begge Majestæter, lod sin Naades Sol skinne. Senere bleve Disputereøvelserne næsten kun til Kampøvelser for hvert enkelt Kollegium. Alumnerne paa Kollegierne, de som nøde Stipendier o. dsl., vare nemlig i Følge Fundationerne og Statuterne, for at nyde disse Beneficier, forpligtede til aarlige Disputationer. Følgen var, at der Aar for Aar opdyngedes en Hob af deslige trykte Programmer, der ikke vare Trykkeomkostningerne værd. Næppe, siger Raupach, lader noget tysk Universitet aarlig i hvert Lærdomsæmne saa mange Disputatser trykke, som det Kjøbenhavnske.

De Stipendier, hvis Stiftelse havde det ædleste Formaal, bleve saaledes Drivefjedre til Spejlfægterier, hvor der ikke var Tanke om at udvikle en personlig Overbevisning, men i det höjeste at glimre ved Færdighed i Latinen, hvor Rollerne, som ved et Skuespil, vare fordelte, endog saa at de maatte ombyttes, saa at naar Præses havde paataget sig at forsvare en Mening, maatte Opponens antage den modsatte o. s. fr. Denne videnskabelige Stilling maa man stille sig levende for Öje, naar man vil forstaa det bittre Had, hvormed Holberg forfulgte disse Øvelser.

Udførligere, se Nyerups Hist. stat. Skildr. Universitet: Sæderne, S. 169. 27. 111. Holbergs Danske Stat, 1752, S. 199. Forordningen 1569, Beckmann, Communitatis reg. Havn. hist. S. 178. Forelæsninger, ny Professurer, Disputatser, Nyerup, S. 51. 56. 59. 75. 78. 80. 82. 157. Holbergs Danske Stat, S. 172. Anden Examen, Nyerup S. 187. Badens Universitetsjournal 1793. S. 49. Theologisk Attestats, L. Helweg, Den danske Kirkes Hist. 1, 519.

Universitetsbibl. Nyerup, S. 88. 95. 140. 199. Pontoppid. Annal. 3, 405. Werlauff, Det Kong. Bibl. Historie (se Registret).

Professorernes Rang, Nyerup, S. 189. Pontoppid. Annal. 4. 591. Strid om Stolestader og Consistorii conclusum 1713, at Tjenestepigerne skulde tage Plads i sine Stolestader i vor Frue Kirke efter sine Husbonders senium academicum, Bircherods Dagbøger, S. 145. Werlauff, Antegnelser til Holbergs Lystspil, 1, 101.

Latinens Herredömme, Beckmann, S. 19. 27. 30. 39. 44. J. Badens Universitets-Journal, 1793, S. 61. Kirkebøger og Skudsmaal paa Latin, Vedel-Simonsen, Saml. til Elvedgaards Hist. 1845. S. 163. 166.

Grader og Disputérøvelser: Beskrivelse over Promotionen 1675 i Hundrups Biografiske Ffterretninger, 1 H., Doctores theol. Skoleprogram, Roeskilde 1854. S. 1. Heraf ses ogsaa Ærbødigheden for Majestæten: over Kongens og Dronningens Stole vare Pulpiturer behængte med rødt Damask, „och bleff forbuden, at iche nogen motte gaa der op, efftersom det var offuer Majesteternis hoffueder.“ Raupach De rei sacræ et literariæ in Dania statu, anført hos Helweg, Den danske Kirkes Hist. 1, 507.

Se derhos om Universitetet i Almindelighed: C. Bartholins Oratio de ortu, progressu et incrimentis Acad. Hafn. Hafniæ 1620. 4., samt Vinding og Thura. (Jak. Björnsen De ortu et progressu Academiæ Havniensis, som staar foran Krags Rameæ scholæ, og som hos Nyerup kaldes saaledes, indeholder intet nyt.)

Og om enkelte Perioder i Universitetets Historie især: Uddrag af Actis consistorii i den svenske Krig 1658—1660, i J.

Badens Universitets-Journal 1794, S. 141 og 1795, S. 161. Engelstofts Fragmenter om Brochmands Rektorat 1658—1659. i Skand. Museum 1803, 2, 121, (jfr. Nyerup om Universitetet, S. 159). Schlegel De statu rei liter. et acad. præsertim sub Christ. V. et Frider. IV. (Acta literaria Univ. Hafn. 1772—73.)

Samtidige Skrifter: Nic. Theophili Theses de privilegiis Studiosorum. Hafn. 1603. 4. (Se Nyerup om Universitetet, S. 37).

De officiis Studiosorum regiæ Academiæ Hafniensis Sev actus solennis Recitationis Legum ejusdem. Hafn. 1611. Af Knud Bieske, med en Indledning af Univ. Rektor H. P. Resen. Heraf ses ikke blot hvad der krævedes af de studerende, men ogsaa Studiernes Tilstand. De theologiske Forelæsninger maatte især høres; alumni regii vare forpligtede dertil. Ved Jura anbefales ogsaa de Danske Love. Af Sprogene vare Hebraisk og Græsk vigtige som Scripturarum claves; men for alle Latin en uundgaaelig Nødvendighed; Modersmaalet nævnes ikke. Ett Carmen seculare slutter Bogen. (Se i øvrigt Nyerup om Universitetet, S. 101.)

Georg. C. Dibvadii Commonefactio de disciplina, quæ legibus Academiæ præscribitur, earum recitationi præmissa. Hafn. 1597. (Det lader som om han ret vilde fare løs paa de studerendes Ladhed og Usædelighed, men det taber sig dog i Citater af de Gamle og i almindelige Formaninger.)

Olai Wormii Baccalaureus philosophiæ, seu de nomine, causis, requisitis de privilegiis Baccalaureorum philosophiæ discursus academicus. Hafn. 1622. (Navnet udleder man a baculo eller a baculo aureo, men det er Fjas, thi det hedder jo ikke Bacularius, men Baccalaureus; eller af bataille, saa det egenlig skulde være Battalarius. Ut autem quod res est dicamus, a baccis Lauri Baccalaurei ortus est titulus.. Skriftet viser, at Graden var nødvendig til at blive Skolemester i de smaa Skoler og Hører i de större.)

Som Exempel paa de Vers, Promotionerne fremkaldte, kan man tage Th. Bangii Laurus Danica eller dennes danske Oversættelse af Peder Jenssön Roiskilde: Danske Laur-Krantz — Vdsat aff Latinen paa Danske Rijm af P. G. R. Kbh. 1641, der handler om Magister- eller Mesternavnet, og begynder saalunde:

> Magistri Humanissimi
> Et Laurô florentissimi:
> Ved Lærdoms Klarhed skinnende,
> Ved Dyders glantz naffnkundige (etc.)

Det var ikke nok, at der stadig var en latinsk Koloni i Landet; der blev ogsaa midt i Landet anlagt en tysk. Frederik den anden havde allerede 1586 stiftet en adelig Skole i Sorø;

Kristian den fjerde stiftede tillige 1623 et Akademi for den adelige Ungdom. „Skole og Akademi bestode ved Siden af hinanden.“ For den adelige Ungdom var Dyrkelsen af de nyere Sprog en væsenlig Fornødenhed; men Modersmaalet blev ikke regnet til dem. Akademiets Lærere og øvrige Betjente indskjærpes det i Fundatsen, at vejlede Eleverne til Gudsfrygt og andre Dyder, „desforuden aldrig at bruge det danske Sprog, meden de dennem ere befalede.“ Der skal være „en fornemme lærd Mand, som skal prædike Tysk, og derhos undervise særdeles Börnene og academicos i det tyske Sprog“; „en professor juris, som og skal profitere hveranden Dag Ethicam, og det germanice“; „en professor historiarum“ (det var da den anden historiske Lærestol, der blev oprettet) „som hver anden Dag skal profitere Politica, og begge paa Tysk;“ „og skulle de, som ikke studere, være forpligtede til at høre dem, som germanice profitere.“ Denne Stiftelse var saaledes efter sin oprindelige Tendens at ligne med vore Herregaarde, der nu i flere Aarhundreder have dannet lignende Oaser midt i den store danske Hede.

Sorø Akademi gik tilbage under Krigen. Det blev ophævet 1665, saa at kun Skolen blev ved Magt. Der gjordes, rimeligvis af den ny Adel, der ligesaa vel som den gamle vilde have sit Akademi, et Forsøg paa Oprettelsen af et Ridderakademi i Kjøbenhavn. Det blev oprettet 1691, indviet 1692, og fik sin Fundats 1695. Men det kunde næppe holdes i Gang under Kristian den femte, og blev ophævet af Frederik den fjerde 1710.

Fundatsen for Sorø Akademi i Pontoppidans Annal. 3, 744. Den ældste Plan, meddelt af Molbech i Hist. Tidsskr. 6, 301. Derhos D. Atlas, 3, 63. Tauber, Træk af Sorø Akademis ældre Hist. i Blandinger fra Sorø, 1, 159. Men især Tauber, Udsigt over Sorø Akademis Forfatning 1623—1665. Program 1827. fol. Om Modersmaalet især S. 23. Heri findes ogsaa Fortegnelser over de adelige, der studerede i Sorø. Malling, Om Sorø Akademi, i Collin, For Historie og Statistik, 1, 3. Molbech, Bidrag til en Skildring af Sorøs Skikkelse i Stephanii Tid 1632, hvori Udtog af Stephanii Haandskrift om Sorø Kloster, i Skand. Lit. Selsk. Skr. 1816—17, S. 443. Nyerup, Min Pilegrimsrejse til Sorø, i Iris og Hebe 1807, 1, 1. Om Akademiets Tilstand efter den svenske Krig, og Forslaget at flytte det, se Malling, Aktstykker, i Ny D. M. 4, 216.

Albert Thura's Haandskrift Umbra Sorana agtede hans Sön Laurids Thura at udgive. Indholdet angives i Kjøbenh. Nye Tidender om Lærde og curieuse Sager for 1753, Nr. 14. Ett Stykke af dette Skrift, om Akademiets Ophævelse og Paulini Epigram: Sora, per anagram. Rosa, findes i D. Atl. 6, 340. Wadskiær, Hilaria Sorana. Præcedit epistola, quæ Equestrium

Academiarum usum Soranamque, cum Antiqvam, tum Recentiorem, leviter attingit. Hafn. 1751. 4.

Samtidige Skrifter om Sorø, der dog kun give faa Oplysninger: Nic. Car. Duropii Sora, ad Justinum Høeg. Hafn. 1635. 4. (Lat. Hexametre om Sorø som Kloster og Akademi.) Magni Frisii Soræ Encomium. Soræ 1643. 4. (hvori nogle faa Bemærkninger om det gamle Sorø.) Fr. Guern. Coleri Sora per anagramma Rosa. Soræ 1651. 4. har jeg ikke set. Othon. Schel, Academiæ Soranæ Encomium, Soræ 1652. 4. Canuti Sehested, Facies Sorana. Soræ 1657. 4. (Taler ved Akademiet.) Hertil kan vel ogsaa henføres: Joh. Raue, Summa studiorum pro nobilitate Danica. Soræ. 1642. 4., men jeg har ikke set det. Heller ikke Chr. Andreæ (Mylius), Ocellus Sorensis anagrammate repræsentatus. Hafn. 1644. 4.

Det adelige Akademi i Kjøbenhavn, Academia equestris paa Nytorv, omtales som en Forflytning fra Sorø, en migratio. Holbergs D. Stat, S. 246. Bircherods Dagbøger, S. 254. 295. Helweg, Den danske Kirkes Hist. 1, 492. Om det haves: Gasparo Ringelmanno, Applausi festivi (etc.) Colti nel famoso Pindo della nuova Academia Equestre di Copenhagen (etc.) Copenh. 1695. fol. (En oratio elegantissima.)

Om Latinskolen kan man af de opbevarede Efterretninger danne sig en temmelig tydelig Forestilling. Skolegangen var uforholdsvis lang; Lærlingen begyndte syv Aar gammel, og gik i Skole til han var langt over tyve, eller til han, som Holberg siger, kunde rage sig to Gange om Ugen. Til denne langvarige Skolegang bidroge de jævnlige Afbrydelser paa Grund af Skolens Forbindelse med Kirken og, i det mindste paa nogle Steder, fordi de fattige Disciple maatte gaa ud paa Landet at tigge. Det, der i denne lange Tid lærtes, var egenlig kun at skrive og tale Latin; dertil sigtede næsten alt, og denne Undervisning dreves helt mekanisk. For at indøve det daglige Sprog maatte Pædagogerne danne latinske Samtaler, om et Marked, Fuglefangst, Boldspil, o. desl.; eller der opgaves Eleverne ett proverbium eller ett Par Vers, som „havde en skjön Forstand om gode Sæder“; eller ett Æmne, hvori de kunde indblande de Ord og Talemaader, de havde lært. Derfor dreves ogsaa Læsningen af Plautus og Terents; og just derfor bleve af Peblingene opførte latinske Komedier, exercitia comica. Det var maaske det eneste morsomme ved en Undervisning, der maa have været en Tortur for Lærling og Lærer; saa meget mere som den ensformige, nødtørftige Undervisning havde et tilsvarende Ydre, en Raahed i Sæder hos mangen Lærer, der hos mangen Lærling gik over til en endnu större.

Den latinske Grammatiks Skjæbne viser nogenlunde Skolens.

Da den skulde være paa Latin, maatte der gjöres allehaande Kunster, for at faa Lærlingen til at huske det han endnu ikke kunde skjönne. Historieskriveren Niels Krag udarbejdede en latinsk Grammatik 1578, og søgte deri at komme Hukommelsen til Hjælp ved allehaande schemata, versus memoriales og slige Kunster. Jens Dinesen Jersin, den Tid Informator for Kristian Ulrik og Hans Urik Gyldenløve, medens de opholdt sig i Sorø, fik 1619 kongeligt Paabud at udarbejde en latinsk Sproglære. Den var bestemt til Skolebrug; Rektor og Professorer gave den ogsaa en Slags Anbefaling, baade for den simple Methodes Skyld, og fordi Forklaringerne, til stor Lettelse for Ungdommen, vare skrevne i Modersmaalet; men i Skolerne kunde den ikke finde Indgang, uagtet dygtige Skolemænd indsaa det rette. Af Hans Mikkelsen Ravn's Admonitio de scholis bene constituendis fra omtrent 1650 ser man, at den blev forjagen fra Skolerne, uagtet „Dansken, som hist og her er indstrøet deri, gjör den fatteligere for Börnene," og „det kunde synes at fremme Videnskabelighed, hvis der blev udarbejdet en Grammatik i det danske Sprog". „Det har man for længe siden gjort i Tyskland, og saavel Lærere som Lærlinge befinde sig vel derved." Men en saadan Tanke maatte gjentages og gjentages næsten i hundrede Aar, förend den kunde vorde Virkelighed. Jens Jensen Hjörring, Præst i Halmstad, gav 1661 en latinsk Grammatik paa Dansk, som han begynder med den Bemærkning, at man ikke skal „lære Danske Börn den Grammatiske Konst paa latine, naar mand først begynder derpaa, men mand skal lære dem den paa Danske og paa deris Moders Maal, som de forstaar." Men uden Følge. Bernhard Sivers udgav en Grammatica latina 1675, som han tilegnede Griffenfeld, og omarbejdede paa Dansk 1684; men heller ikke den kunde vinde Indgang i Skolen. Han udgav ett Skrift om de tvende Skolemethoder, den gamle og den ny, men da han intet udrettede, synes han at have tabt Modet. Han søgte Forfremmelse, og kunde ingen faa. Saa henfaldt han til Melankoli, og skrev sine Salighedsmidler 1684, en pietistisk Bog, som det Stistrupske Legat uddeler; men den Gang fandt man Kjætteri deri, og han maatte tilbagekalde sine Ord. Han døde som gammel Student 1696. Imidlertid vedblev man at give ny Grammatikker og ny Oplag af de gamle, indtil den totale Reform, som Skolerne undergik 1739, da det befaledes, at alle Lærebøger skulde udarbejdes paa Dansk. Da fik man 1741 en latinsk Grammatik paa Dansk af Lundhof, der imidlertid (ligesom de andre Lærebøger) kun var en Oversættelse af en tysk, og kun indførtes indtil videre. Det overlodes til en bekjendt Skolemand Jakob Stensen, Rektor i Herlufsholm, at udarbejde en anden; men han frasagde sig det. Endelig fik man

Anchersens 1751, som holdt ud til Jakob Badens 1782. Og hermed kunne vi vel sige Farvel til grammatica latina, med mindre dens Indflydelse paa Modersmaalet skulde gjöre Krav paa vor Opmærksomhed.

Det kunde endda være, at man med Iver i de første Börneaar drev Latinen; det var den eneste Maade, hvorpaa de lærdes Sprog kunde vorde dem et Modersmaal. Men derhos blev Brugen og Øvelsen af det rette Modersmaal ikke blot tilsidesat, det blev stillet i Skammekrogen og Brugen deraf straffet som anden Uterlighed; den Tids Skolelove oplyse det. Dansk Sprog taaltes hverken ved Undervisning eller ved Samtale eller ved Bordet, hvor Lærlingene fik fri Kost, eller ved deres Lege og andre Sammenkomster (in schola, platea vel alio aliquo scholastico congressu, hedder det i Odense Skolelove). Brugen deraf blev straffet med Ris, „ligesom naar Börnene havde stimet eller slaaets, som noget uskikkeligt, noget utilbørligt, noget usömmeligt“. (Lovene for Herlufsholm.) Der var bestemt en Tid ante et post meridiem, da disse Daniloqui skulde vapuleres, altero denudato humero. Thi tre Slag af Riset paa den bare Skulder var Straffen for de ældre; om de smaa hedder det: detectis natibus pro more puniendi sunt. (Leges mensales for Odense 1588.) Takke maa vi vel Gud, at dette Herredömme fik Ende; thi det har været afskyeligere og mere aandsdræbende end man forestiller sig. Thomas Lund, der udgav en Grammatica metrica 1627, ogsaa mærkelig ved sin Dedikation til Treenigheden og til Kristian den fjerdes Sönner, Frederik og Ulrik, taler ogsaa i den om hine „plagosi Orbilii, podicibus magis quam codicibus inspiciendis delectati.“

Fra Kristian den fjerdes Tid spores der dog ikke blot en Begyndelse til Latinens Indskrænkning, men overhovedet til en bedre Behandling af Undervisningen. Blandt de Skolemænd, der herved toges paa Raad, var Hans Pedersen Kalundborg (Rektor i Kalundborg 1630, i Malmø 1639, i Roeskilde 1641, afløst af Sönnen 1669, † 1671). Der udkom ett Lovbud om Skolernes ny Reformats 1604, gjældende for begge Riger; og allerede nu bød Kongen, at Universitetet skulde sörge for Udarbejdelse af ny Lærebøger, endog paa Dansk. Der paabødes i ett Skolereglement (1631—32), at Peblingene i første Lektie skulde lære at læse Dansk, nemlig Luthers Katekismus, som de skulde lære udenad, og i anden Lektie at skrive Dansk, med flere betydelige Fremskridt. Men hvor langsomt det maatte gaa dermed, om det end blev efterkommet, kan man slutte deraf, at der ikke var nogen Bog til i Modersmaalet, der kunde benyttes ved selve de Øvelser, som Latinen krævede. Reglementet fastsætter, at naar Lærlingene have faaet nogen Øvelse i Julius Cæsar og Curtius, kunde man give dem Stil for af Arild Hvitfelds danske

Krönnike, for at se hvilken Fremgang de havde gjort. Hvilken historisk Stil var ikke det! Kongens gjentagne Lovbud, f. Ex. om ny Lærebøger, bleve heller ikke efterkomne, hvilket man ikke saa meget bör tilskrive Uvillighed fra vedkommendes Side, som de næsten uovervindelige Vanskeligheder ved Udførelsen og Landets fortrykte Tilstand.

Skolen havde fra forrige Tidsrum beholdt sin egen latinske Gudstjeneste, sin daglige Ottesang og Aftensang med latinske Hymner og Responsorier. Der gjordes flere Forsøg paa at indskrænke eller afskaffe den. Ved Herlufsholms Skole anordnedes, at naar tre Psalmer vare sungne paa Latin, skulde ett af Börnene læse ett Kapitel af Bibelen paa Dansk, og derpaa skulde synges Te Deum paa Danske, som salig Hr. Herlof det haver udsæt. Skolereglementet fra 1631—32 gjör endog et mere almindeligt Forsøg paa at afskaffe Latinen. Eftersom, hedder det, det Latinske ikke endnu forstaas af alle de Disciple, der de Søgnedage gaa i Kor, og endnu mindre af Almuesfolk, synes det mest passende, at denne Gudstjeneste blev holdt i Modersmaalet. Maaske var dette Reglement kun et Forslag, ingen Anordning. I alt Fald viste Skolens latinske Gudstjeneste sig langt mere sejglivet, end den almindelige; thi ved denne bleve de latinske Timer (horæ), som Prælater og Kannikkor sang, afskaffede 1640, men fuldkommen hævet blev den latinske Skolegudstjeneste ikke förend i Kristian den syvendes Dage, i Viborg 1772, i Aarhus 1777, i Odense 1783, da der ingen Opbyggelse længer var ved den, og heller ingen Lægfolk indfandt sig i Kirken for at bivaane den.

En levende Fornemmelse af at Latinskolen maatte indskrænkes, viste sig allerede under Kristian den femte. Ved Reskript af 2. December 1682 udnævntes en Kommission til at undersøge de lærde Skolers Tilstand. Regjeringen fandt, at der her i Riget i de mindre Kjøbstæder gaves en stor Del unyttige latinske Skoler, der ikke kunde naa de foresatte metas og dog vare aflagte med store og anseelige beneficiis, hvorved de rette store Skoler forringedes, og Landet blev opfyldt med mange unyttige ingeniis. Den mener derfor, at der i deres Sted skulde indrettes „visse danske Skoler, hvor Ungdommen i Catechismo og Börnelærdom, samt Regnen, Skriven, Bogholderi og Søfarten kunde undervises". Det tilskrives Dr. Hans Leth, der var Medlem af Kommissionen, at den tilsigtede Reduktion ikke fandt Sted. Der fortælles nemlig, at Folk til Hove foresloge Kongen at ophæve Frederiksborg Skole, thi der kunde for dens Kapital holdes et helt Kompagni Ryttere; men Leth gjorde Kongen opmærksom paa de mange berömmelige Mænd, der vare udgaaede fra denne Skole, og nævnte iblandt dem Kingo, hvorpaa Kongen udbrød: Er der kommet saadanne Mænd derfra, hvorledes tör

vi da ruinere den? Og ved de andre Smaaskoler beraabte Leth sig paa sig selv; han havde gaaet i den lille Skole i Grenaa, og havde dog opnaaet den Værdighed han nu beklædte. Kongen opgav Planen.

Endelig bör en Skolemand nævnes, Nordmanden Hans Whitte, der havde haft en Skole i Kjøbenhavn, förend han 1714 blev Præst i Norge, og ved Theori og Praxis vidnede om, at der i Skoleundervisningen, ved Grænsen af Tidsrummet, var gjort en betydelig Fremgang, ved hvilken Modersmaalet tillige toges med som et Sprog, hvori der skulde undervises.

Om de lærde Skoler i Almindelighed er Nyerups Hist. stat. Skildr. 3 D. 1. Halvpart, Skolerne, den vigtigste Kilde, da Vorms Skolehistorie ikke gaar saa langt. Men en ny Bearbejdelse, efter at saa mange nyere Bidrag ere komne for Lyset, er meget at ønske. Thura's Valvæ scholarum Danici regni apertæ, Haandskrift paa Universitetsbibl. Addit. Nr. 205. 4. gaar til 1738 (Dahls Program om Frederiksborgs Skole, 1, 15).

Skoleundervisningens Afbrydelse: Disciplenes jævnlige Vandring paa Landet gav tillige Anledning til Svir og Lediggang. De bleve ofte liggende dèr tre Dage, under allehaande Paaskud, at de skulde synge for Lig, det slette Vejrligt o. dsl. (Bendz, Bidrag til Horsens Skoles Hist. Program 1848, S. 51). En kongelig Befaling af 1699 oplyser den slette Skoledisciplin, den omtaler som facta, hvorledes Ungdommen er hengiven til for megen Frihed, søger Drik- og Daabelhuse, og naar de kaldes bort med nogen alvorlig Disciplin, forløbe de Skolen, og enten uden Testimonia begive sig til andre Skoler eller undvige vore Riger og deponere andre Steder, eller lade sig under Militair antage og Bogen slet forlade. (Hübertz, Aktstykker vedk. Aarhus, 2, 180.) Jakob Jakobsen Volf, Rektor i Oslo, siger i Tilegnelsen af de to Tragedier, han uddrog af Æneiden, at der ikke var Tid til at gjennemgaa den hel, præsertim ex huius scholæ conditione, vbi tota fere schola per anni quadrantem quotannis dimittitur, dum scholares tenuioris conditionis pro more qui iam dudum in hoc Noruegiæ regno inoleuit, Eleemosynas in literarum subsidium ruri parochiatim solicitè quærunt et colligunt.

Den latinske Grammatik; Nyerup, Hist. stat. Skildring, Skolerne S. 25. 95. 114, 186. 332, og Librorum etc. notitia, S. 26. 27—28. Nic. Kragii Grammaticæ latinæ præcepta. Hafn. 1578. Tilegnet Niels Kaas. (Der findes i hele Bogen kun en halv Snes danske Ord og ett Par Talemaader paa Dansk). Jersini Grammatica lat. Hafn. 1624. 1704. Af Ravns Admonito, ett Haandskrift, der var i det Kgl. Danske Selskabs Saml. Nr. 47. 4., findes Uddrag hos Nyerup, S. 114. J. Hjörring, Methodus

docendi grammaticam latinam Danice facillima, i. e. En saare læt Maade at lære den danske Ungdom grammaticam latinam med paa Danske. Hafn. 1661. B. Sivers, Grammatica latina. Hafn. 1675. Syntaxis reformata. Hafn. 1682. Grammatica latina minor (etc.) Hafn. 1684. (Det er den paa Dansk.) Tvende Skole-Methoder, den gamle oc dend Ny (uden Sted og Aar. 1682.) findes i Stiftsbibl. i Roeskilde. (Uddrag hos Nyerup, Om Skolerne, S. 333.)

Forbud mod Modersmaalet og Skoledisciplin: Skolelove for Kjøbenhavn, af Olaus Theophilus, hos Nyerup; for Herlufsholm ligesaa, S. 40; for Frederiksborg i Bendtsens Efterretninger; for Odense hos Nyerup og i Mülertz, Aktstykker; for Ribe i Terpager, Ripæ Cimbricæ. Scholæ Flensburgensis Administratio. Rectore Paulo Sperlingio. Witeb. 1589. indeholder tillige De scholis condendis et conservandis Oratio, samt Skolelovene, hvori ogsaa Forbud mod Modersmaalet. Henrichsen, Bidrag til Skoletugtens Hist. Program fra Odense 1853. Thomas Lund hos Nyerup, S. 99—100. Hans Bog hedder Grammatica metrica nova. Hafn. 1627. Dedikationen hedder: S. S. et Individuæ Trinitati, Deo Patri, Deo Filio, et Deo Spir. S. Euergeta suo adorando Nec non Seren. (etc.) Christiani IV. Filiis (etc.) Til den hører ogsaa Reliqviæ Grammaticæ poeticæ 1627.

Skolereglementer 1631—32: Nyerup, S. 89, 92. H. P. Kalundborgs Levnetsbeskrivelse af A. N. Ryge. Kbh. (1759). 4.

Skolens lat. Gudstjeneste; Nyerup, S. 39. 87. Pontopp. Annal. 3, 17. Dän. Bibl. 2, 84. Engelstoft, Lithurgiens Hist. i Danmark, S. 88.

Skolereduktionen: Rothe, Kristian den femtes Reskr. S. 406. Nyerup, S. 131. Zwerg. S. 661. Helweg, Danske Kirkes Hist. 1, 463.

H. Whittes tre Diss. philologicæ ere: De lingvis tradendis. Hafn. 1706. 4. Jfr. Nova lit. m. Balth. 1707 April. S. 114, 1708, S. 49, 121. Hans tre Diss. samlede Hafniæ 1707. 4. De Wolfgangi Ratichii in lingvis tradendis methodo. Hafn. 1707. 4. Han undersøger deri, an lingva tradenda vernacula sit, an peregrina; hvorledes begge, som Latin og Modersmaalet, kunne forbindes, oplyser, hvor nødvendigt det er at lære Modersmaalet ved Undervisning, Fremgangsmaaden dermed, o. s. fr. Hertil föjede han: Sex Observationer Om Lære-Konstens rigtige og frugtbare Øvelse. I Ungdommens Undervisning (etc.) Kbh. 1707. 4., for Læseren, som ej selv kand dömme paa vore i det Latinske Sprog forarbejdede og udgangne Tractater." Forberedelse Til en udførlig Underretning Om En sikker Orden og Maade, til det latinske Sprog at lære. Kbh. 1708. (En latinsk Grammatik for Begyndere paa Dansk, og lagt an paa en gradvis Fremgang.)

Til Skoleskrifter fra denne Tid høre: Olaus Theophilus De

scholarum origine et utilitate. Hafn. 1574, anført af Lyskander, men maaske ikke til. Hans Paræneses seu præceptiones sapientes (etc.) ex Græcis simul et Latinis autoribus in vsum Scholarum triuialium conscriptæ. Hafn. 1573. 4. I Slutningen er Skoleundervisningen og dens Behandling. (Se Nyerup, Hist. stat. Skildr. Skolerne, S. 20.) Caspari Georgii Hammermulleri Oratio in natalem Domus Regentianæ Roëschildensium habita Roëschildiæ die 19. Octrobris 1642. Hafn. 1643. 4. (uden historisk Indhold). Brevis tractatus continens officia, discipulis ad doctrinam conseqvendam necessaria, a Jano Dionysio Jersino. Hafn. (1607). 4. (Afskedsskrift til Disciplene i Herlufsholm. Traktaten er i latinske Hexametre). Eliæ Naurii Oratio valedictoria de clariss. scholæ Otheniensis Rectoribus. Hafn. 1699. Begynder med Canutus Besche og ender med Thomas Bircherod. (Manden er ligesaa höjtravende paa Latin som i Modersmaalet). Jfr. Nova liter. maris Balth. 1699. S. 155. Albert Thura, Lykønsknings Tale til Colding Skoles Indvielses Höytiid. 1732. Kbh. 4. (Talen er danske Vers, men derefter findes: Historisk Beretning om Colding Skole.) Georgius Lundius, Oratio de molestiis scholæ (etc). Flensburgi 1705. 4. Og Oratio de eo, quod in pios gratosque merito conferantur beneficia, cum adjectis versiculis. Flensb. 1705. 4. (De tillagte Vers ere paa Tysk, Græsk og Hebraisk. Forf. omtales i Cimbr. liter. 1, 367.)

Et nyt Vidnesbyrd om den Fremgang, der i det mindste attraaedes under Kristian den fjerdes Regjering, ere de Gymnasier, der oprettedes som et Mellemled imellem de lærde Skoler og Universitetet. De ere at anse som de første Forsøg paa at indføre Realia i den lærde Undervisning. Men de kom kun langsomt i Gang, og varede kort. De skulle allerede være paabudne 1618; men det ældste, det i Odense, der ogsaa længst varede ved, blev først oprettet 1621, og paa ny funderet 1639. Andre oprettedes i Roeskilde, Aarhus, Ribe, Lund og Kristiania, alle i samme Aar 1636.

Nyerup, Hist. stat. Skildr., Skolerne, S. 102. Om Odense Gymnasium haves ett mærkeligt Skrift; Statua honoris erecta Gymnasio Othiniensi cura G. Hannæi, 1692. consummavit L. Luja. Hafn. 1724. S. 11 udtaler Forfatteren sin Glæde over Daniam, septentrionis coronam, Fioniam, corculum Daniæ, Othiniam, Fioniæ ocellum. S. 18 nævnes den ældste lector theologiæ Nicolaus Brunius 1539, om hvem man ikke véd andet end Navnet, og hans Efterfølgere. Derpaa følger Gymnasiets Historie fra 1621—1722.

Om den danske Skole i Kjøbstæderne og Almueskolen paa Landet savnes tilstrækkelige Oplysninger. Man finder hist og her omtalt, at der i de Kjøbstæder, hvor ingen Latinskole var,

fandtes en dansk Skole, og flere Adelsmænd oprettede Almueskoler paa sine Godser, hvilke kunne anses som Forløbere for Fremgangen under Frederik den fjerde; men Undervisningens Beskaffenhed har næppe staaet meget over det forrige Tidsrums.

Ved Siden af Adelen dannede sig en lærd Stand i og udenfor Universitetet, udgaaet fra Borger- og Bondestanden. Der findes i den ogsaa enestaaende Mænd, som fra lav Fødsel ved Geniets Kraft hævede sig til Videnskabens höjeste Værdighed; men ligesom ved Adelen udviklede der sig tillige hele Ætter, hvor Lærddommen ligesom gik i Arv. Nogle af dem vandt ved videnskabelige Opdagelser Navnkundighed over hele Europa. De havde for störste Delen søgt Lærddom ved Udenlandsrejser, snart som Hovmestere for adelige Ynglinge, snart paa egen Haand. Naar de kom hjem, bestege de enten Kathedret, der undertiden væntede paa dem, og virkede ved lærde Skrifter, eller de udmærkede sig som Skolemænd, eller de hensade i Præstekald, og dyrkede her, ligesom under Adelens Öjne, de Videnskaber, som Universitetet lidet lagde Vind paa, og holdt derved adskilligt i Live, der ellers vilde have forgaaet, især Naturvidenskab og Oldgranskning.

Nogle af disse Ætter, der strakte sig langt ned i Tiden, ere saa fremragende Særskuer i vor Literatur, at et Overblik over dem, for saa vidt de vedkomme den, vil lette Indblikket i det følgende.

Den berömteste af disse Ætter er Bartholinernes. Stamfaderen Bertel Jespersen, hvis Fader hed Jesper Pallesen, var født i Bigum i Jylland, blev Præst i Kjøbenhavn og i Malmø, og giftede sig med en Præstedatter fra Skaane. Han forfattede adskillige gudelige Skrifter (1591—1611) og døde 1613.

Hans Søn Kasper eller Jesper Berthelsen eller Bartholin, f. i Malmø 1585, blev Prof. i Medicinen 1613. En heftig Sygdom bevægede ham til at studere Theologi, og han blev Prof. i Theologien 1624. Det er vor berömte Anatom. † i Sorø 1629. Hans sex Sönner: 1) Bertel, f. 1614, kongelig Antikvar, † 1690. 2) Thomas, f. 1616, Prof. i Anatomi og Medicin 1648. Det er den anden berömte Anatom. † paa Hagested 1680. 3) Albert, f. 1620, Rektor i Frederiksborg, † 1663. 4) Jakob, f. 1623, Orientalist, † i Heidelberg 1653. 5) Rasmus, f. 1625, Prof. i Medicinen 1657. † 1698. 6) Kasper, Dr. juris, † 1672, har i Literaturen gjort sig mindre bekjendt.

Af dette Kuld efterlod Thomas Bartholin sig atter fire Sönner: 1) Kasper eller Jesper B., f. i Kjøbenhavn 1655, Prof., Generalprokurør, adlet, † 1738. 2) Kristoffer, f. 1657, Landsdommer, † 1714. 3) Thomas Thomasen B. den ældre, f. i

Roeskilde 1659, Prof. i Politik og Fædrelandets Historie, kongelig Antikvar, Arkivsekretær, Prof. i Lovkyndighed, † 1690. 4) Hans, f. 1665, Prof. i Theologien, † 1739.

Endelig havde Thomas Thomasen B. en Sön af samme Navn: Thomas Thomasen B. den yngre, født 1690, Generalprokurør, Justitiarius i Höjesteret, † 1737.

Ætten har vedligeholdt sig indtil vore Dage.

Den Vormske Æt stammer fra Johan Vorm, f. i Arnheim i Geldern, † som Raadmand i Aarhus 1601. Hans Sön Villum Vorm var Borgemester i Aarhus; og dennes Sön er den berömte Oluf Vorm, f. i Aarhus 1588, † 1654. Oluf Vorm havde to Sönner: 1) Villum Vorm, f. 1633, kongelig Historiograf, † 1704. 2) Matthias Vorm, f. 1636, Præsident i Ribe, † 1707.

Villum Vorm havde to Sönner: 1) Oluf V. f. 1667, † 1708. 2) Kristen V., f. 1672, Biskop i Sælland. † 1737.

Oluf V. havde en Sön, Villum V., f. 1698, Assessor i Hofretten, † 1737.

Matthias Vorm havde to Sönner: 1) Kasten V., f. i Ribe 1676, Præsident i Ribe, † 1750. 2) Oluf V., Lektor i Aarhus.

Denne Oluf V. var Fader til Jens V.. f. 1716, Rektor i Aarhus, † 1790, den sidste af den mandlige Æt. Hans Søster Margrete var gift med Kristen Bagge, og deres Sön var Oluf Vorm, f. 1757, † 1830.

Ætten Thura. Peder Lauridsen Holst var Kirurg i Skjelskør. Hans Sön Laurids Pedersen, Laurentius Petræus, f. 1598, Rektor i Herlufsholm, og 1630 Præst i Nykjøbing paa Falster, † 1655, antog Navnet Tura eller Thura (petra, Klippe). Hans Datter Margrete blev gift med Mag. Laurids Mortensen Vidsted, Præst i Nakskov. † 1674.

Af hans Sönner beholdt den ene Tilnavnet Vidsted: Morten Lauridsen Vidsted, Degn paa Amager; den anden optog Navnet Thura: Laurids Lauridsen Thura, f. i Nakskov 1657, Biskop i Ribe, † 1731. Denne havde tre Sönner: 1) Albert Thura, f. i Kjøbenhavn 1700, Rektor i Kolding, 1726 Præst i Lejrskov, † 1740. 2) Diderik Thurah, f. i Aarhus 1704, Kommandør i Søetaten, † 1788. 3) Laurids Thurah, f. i Aarhus 1706, Generalmajor, † 1759.

Ætten Colding og Vinding. Jens Povelsen var Raadmand og Tolder i Kolding. Hans Sön Povel Jensen Colding, f. 1581, var Præst til Vindinge (nu Kvislemark) i Sælland, Rektor i Herlufsholm, † 1640.

Han havde tre Sönner: 1) Hans Vinding, f. 1609, Prof. i Odense, † 1655; 2) den berömte Rasmus Vinding, f. 1615, Etatsraad, † 1684; og 3) Peder V.

Hans V. havde en Sön, Peder V., f. i Odense 1637, Assessor i Kancelliet, † 1654. Rasmus V. havde en Sön, Povel V., f.

1658, Etatsraad, † 1712, og denne atter en Sön, Rasmus V. den yngre, til Bistrup, † 1727.

Ætten Vinsløv. Jacob Vinsløv var Præst i Gjønge Herred. Hans Sön var Peder Vinsløv, f. i Vinslev i Skaane 1636, Præst i Odense og i Præstø, † 1705.

Blandt hans fire Sönner er Jakob (Benignus) Vinsløv, den berömte Anatom, f. i Odense 1669, † i Paris 1760. De andre vare: Hans V., Hospitalsforstander i Slagelse, † 1740, Ludvig V., Præst i Norge, † 1710; Niels Bruno V., Dr. med. † 1711.

Ætten Bircherod. Herman Jensen, Borger i Helsingør, havde en Sön Jens Hermansen, der blev Præst i Birkerød. Han havde to Sönner: 1) Jens Bircherod, f. 1623 i Birkerød, Prof. og Præst i Kjøbenhavn, † 1686. 2) Jakob Bircherod, f. 1624 i Varberg, Prof. i Theologien i Odense, † 1688.

Jens Bircherod havde atter to Sönner: 1) Johannes B., f. 1663, Prof., † 1720. 2) Jens B., f. 1664, Biskop i Kristianssand, † 1720.

Jakob Bircherod havde tre Sönner: 1) Jakob B., som druknede i Seine 1685. 2) Jens B., f. 1658, Biskop i Aalborg, † 1708. 3) Thomas Broder B., f. 1661, Prof. ved Gymnasiet i Odense, † 1731.

Ætten Baden. Ernst von Baden var Borgemester i Horsens og Toldforvalter i Nörrejylland og gift med en Søster til Ærkebiskop H. Svane. Hans Sönner vare: Laurids von Baden, Rektor i Horsens, Præst i Aarhus Stift, † 1689; og Jakob Baden, Præst i Herslev i Skaane, derefter i Holbæk.

Hans Sön Torkild Baden, f. 1668 i Herslev i Skaane, Rektor i Holbæk, Forf. til Roma danica. † 1732.

Hans Sön Jakob Baden, f. i Holbæk, var Rektor i Vordingborg, † 1738.

Hans Sönner: Jakob Baden, f. i Vordingborg 1735, Prof. eloquentiæ, † 1804, og Torkild Baden, f. i Vordingborg 1734, Godsinspektør, † 1805; samt den førstnævntes Sönner: Gustav Ludvig Baden og Torkel Baden, der i den nyere Literatur ere noksom bekjendte Forfattere.

Ætten Vandal. Johan Vandal, Biskop i Ribe, gift med en Grundith, havde en Sön Iver Vandal, Borger i Ribe, der havde to Sönner: 1) Jens Vandal, Aquavallinus, Præst i Magstrup ved Haderslev. 2) Hans Vandal, f. 1579, Biskop i Viborg, † 1641.

Jens Vandal havde atter tre Sönner: Peder V., Aquavallinus, f. 1602, Præst i Magstrup, † 1659. 2) Hans Vandal, Raadmand i Ribe. 3) Bagge Vandal (eller Vandel), Navigationsdirektør, † 1683.

Biskoppen i Viborg Hans Vandal havde to Sönner: 1) Hans Vandal, f. 1624, Biskop i Sælland, † 1675. 2) Predbjörn Van-

dal, f. 1635, Præst i Korsør, † 1699; og en Datter Karen, der blev gift med en Kjøbmand i Nyborg, fra hvilke nedstamme Johan V. og dennes Sön Peder Friis V., Præster i Vindinge; den sidstes Sön, Johan V. anlagde Bogtrykkeriet i Aalborg, † 1797, hvis Sön Peder Friis V. ligeledes var Bogtrykker i Aalborg.

Biskoppen i Sælland Hans Vandal havde to Sönner: 1) Hans V., f. 1656, Prof. i Theologien, † 1710. 2) Johan Ernst V., f. 1666, Sognepræst i Nyborg, † 1714.

Den førstnævnte, Hans Vandal, havde atter to Sönner: 1) Johan Frederik V., f. 1686, Prof. i Metafysik, † 1717. 2) Hans V., f. 1694, Præst paa Amager, † 1757.

Man har ofte forklaret denne Lærddommens Forplantning i visse Ætter, især ved Universitetet, som en Følge af en raa Nepotisme; og den kan vel have haft sin Andel deri. Men den har dog en dybere Grund i Tidens hele Tankegang, Statsborgernes Inddeling i visse Kaster; ligesom Fenomenet i det hele taget naturligere og smukkere forklares af de simple Sæder, den större Gudsfrygt, den strænge Öptugtelse, Moderens Kjærlighed til sin Mands Stand, Faderens til Videnskaben, og det naturlige Ønske, at deres Sön maatte arve disse Goder. Og udenfor hine mere imposante lærde Kredse, hvor mangen grundlærd Mand har der ikke i denne abstruse Lærddoms Tid levet for Videnskaben i sin stille Vraa, uden at skjænke sine Medborgere nogen betydelig Frugt af sine Granskninger, som Eftertiden i det mindste nu finder værd at omtale, men staaende som en Slags Vidunder for sin Omgivelse, der hverken begreb hans Færd eller den Fortryllelse, der var kommen over ham, og gjorde ham ligesom til en fremmed i denne Verden. Ved at skue ud over Literaturen kan man ikke faa nogen ret Forestilling om denne Lærddomsfylde, der kun brød ud i sporadiske Skrifter, og ofte havde Tiden imod sig. Men de hist og her forekommende Beretninger om deslige Mænd, som Peder Vandal, Morten Wolfsburg, Jörgen Ursin o. fl., vække Forbavselse, og oplyse Lærddommens Forplantning fra Fader til Sön. Om M. Wolfsburg f. Ex. fortæller Vorm, at han blev oplært hjemme af sin Fader, en Præstemand i Fyn, og i sit tiende Aar af ham blev dimitteret til Universitetet. En Gang visiterede Biskoppen, og Faderen bad ham overhøre hans unge Sön; men da Drengen ikke blot begyndte at tale Græsk, men endog talte Æolisk og i andre Dialekter, afbrød Faderen ham: Saa jævnt, min Sön, at Biskoppen kan forstaa det (simpliciter, mi fili, ut intelligat episcopus).

Hvor Lærddom saa rundelig fandtes hos Mændene, maatte ogsaa noget falde af til deres Damer, til Professorers og Præsters Døttre. For at anskueliggjöre det, faar jeg ogsaa anføre nogle

af dem. Thomas Bartholin den ældres Datter Margrete lærte Latin af sin Fader, men var ogsaa dansk Poetinde, og hilsede, ligesom hin bekjendte lærde i vore Dage hilsede Majestæten, Peder Schumacher med ett Vers, skrevet med Runer. Anne Margrete Bredal, Datter af Jens Bredal, Præst i Skade i Aarhus Stift, blev som Barn oplært af sin Fader (avulsam de mammis et jam lallare incipientem Musis me meus sacrificavit parens dilectissimus, siger hun i sit Levnet) og studerede til sit tyvende Aar. I sit femtende Aar skrev hun en latinsk Oration til Kong Kristian den femtes Salving, hvilken hun først reciterede i sine Forældres Hus og derpaa sendte Kongen. Hun var to Gange gift, og havde i sit første Ægteskab, i kvilket hun fødte otte Börn, megen Gjenvordighed; i sit andet Ægteskab med Erik Bredal, Rektor i Horsens, indviede hun hvert Öjeblik, hun havde tilovers, til Muserne (accepta interdum idonea studiis obsequendi occasione, me suas ad partes revocabant Musæ, me, inquam, cui nihil dulcius erat aut erit unquam (non pudor est fateri) quam bellaria Musarum mellitissima). Lisbeth Rhuman, hvis Fader var prof. eloquentiæ, († 1707, over 70 Aar gammel) var ligeledes en god Latiner (om man tör sige det om en Kvinde), og skrev endnu i sin Alderdom latinske Vers. Helene Margrete Friis, hvis Fader var Borgemester i Ribe, blev i sin spæde Alder undervist i Latin af Dr. Otto Sperling, og gjorde i sit sjette Aar et tysk Vers til Dorthe Engelbrektsdatter, da denne sjette Gang 1699 udgav sit Aandelige Sang- og Taareoffer: Det gjorde saa megen Opsigt, at det omtales i hin Tids lærde Tidende. Sed quid multa? Synger ikke den hædrede Poet A. Bording i sit Digt, kaldet Scutum Gynæcosophias eller Lærde Kvinders Forsvar imod Momum, hvilket han tilegnede Jomfru Margrete Juel Jensdatter (*αναγραμματικῶς* Min Viis er at være ret adelig from), synger han ikke deri om en fynsk Pige, der, fjorten Aar gammel, hvorsomhelst man slog det græske Testamente op for hende, færdig kunde oversætte og fortolke det paa Latin; dog have hverken han eller Thura eller Schönau kunnet udfinde Navnet paa dette fynske Vidunder [1]). Men ligemeget, navngivne eller navnløse, saameget se vi, at denne Tid endnu mere end vor, var frugtbar

[1]) Anders Bording synger:

Jeg har af Fyn en Pige kjendt,
men Navnet véd jeg ikke,
som kund' det græske Testament
forklare ret til Prikke,
og give paa Latin saa klar,
som nogen skuld' begjere;
om hun var den Tid fjorten Aar,
da var det ikke mere.

paa lærde Kvinder; og Schacht, begejstret af sit Æmne, slutter med rette sin Diatribe med de Ord:

Vivant literæ! Vivant fæminæ in Dania literatæ!

Vormernes Stamtavle i Bangs Saml. 1, 214. Ætten Thura i Laurids Thuras Optegnelse i D. Mag. 5, 217. Burman Becker, Nachrichten vom dem Geschlechte Baden. Kph. 1832.

Margrete Bartholins Runevers findes hos Schönau. Anne Margrete Bredals Oration hedder Spes Daniæ Christianus quintus unctus. Hafniæ 1671. 4. Helene Margrete Friises Vers omtales i Nova literaria Maris Balth. 1700, S. 82. Det lyder saa:

Im Norden wohnt die ich nicht seh',
Die weltberühmte Dorothe.
Soll ich noch länger seyn auf Erden,
Wünsch' ich als Dorothe zu werden.

Men Æmnet om de lærde Damer er saa rigt, at jeg ikke her tör tænke paa at udføre det. I Ny kgl. Saml. Nr. 824. 4. Samling af Langebek om lærde Kvinder. Deri ogsaa Excerpta ex Otto Sperling de fæminis eruditis og ett autographum Birgittæ Tott ad D. Olaum Wormium.

De store og anseelige Bibliotheker, hvilke tildels allerede ere nævnte, som Joakim Gersdorfs, Holger Rosenkrandses, Jens Rosenkrandses, Jörgen Seefelds, kræve ogsaa sin egen Historie. Om Karen Brahe og hendes Bibliothek i Odense, af P. Friis i Danm. illust. Alm. for 1858.

Angaaende Bogtrykkerierne maa jeg henvise til de i forrige Tidsrum anførte Skrifter. Til de mærkeligste, som tildels i det følgende omtales, høre: Anders Vedels i Ribe (Terpager, Ripæ Cimbr. S. 705. Lackmanni Annal. typogr. selecta quædam capita S. 46), Tyge Brahes paa Hven (T. Brahes Skrifter, Astron. instaur. Mechanica og Epistolarum Astronom. lib. 1. Lackmann, S. 37), Hans Skaanings i Aarhus, den tyske Bogtrykker Valentin Kühns i Kristiania, det første i Norge (Pontoppid. Annal. 3, 194), Biskop Peder Vinstrups i Lund (Lackmann, S. 50), Biskop Thomas Kingos i Odense (Lackmann, S. 51).

Literaturens Historie.

Første Afdeling.

Theologien i sin lærde og sin folkelige Form.

3. Theologiens Stilling. Kirkens indre og ydre Forholde. Læren og dens Behandling. Orthodoxien og dens Bevaring. Censur.

Theologien, naar derved menes hele den kristne Læres Behandling, danner endnu det vigtigste Grundlag for Literaturen; Videnskaben har ikke frigjort sig fra dens Ledebaand. Derfor maa Overskuet over Literaturen begynde med Kirken og Kirkelæren og med den Aandsdannelse, der i dem aabenbarer sig, thi den er overvejende. Det var en Følge af Reformationens Fuldendelse, og det er jo i sig selv naturligt, at det religiøse Element danner Midtpunktet af al Aandsyttring.

Tiderne omskiftes. Den Plads, som det politiske eller Statsidéen indtager i vore Dage, indtog den Gang det religiøse eller den kristelige Idé. Paa nogle faa Yttringer nær af politisk Bevægelse, af enkelte Angreb paa Adelens Overmagt, der maatte gaa forud for Enevældens Indførelse, dreje hele Folkets vigtigste og almindeligste Interesser sig om de kristelige Troslærdomme. Det skjönnes ogsaa af denne Literaturgrens Störrelse; den overgaar alle de andre i Omfang.

Men ikke blot dens Omfang, ogsaa dens Indhold og mange andre Hensyn vanskeliggjöre dens Behandling. Naar det, som billigt er, maa overlades den lærde Theolog selv at give en videnskabelig Fremstilling af dens Udvikling, maa der dog i det mindste gives en Anvisning til Forfatterne, der kan bane Vejen dertil. Naar der her overhovedet ikke kan være Tale om dogmatiske Undersøgelser, forudsættes der dog ikke et almindeligt Skjön, men en livsvarig Tænkning over dette første og sidste i Livet, det som enhver, der ikke lever i Verden, men i Gud, ikke tör overlade til nogen anden, og en derved befæstet Overbevisning om Kirkens Betydning, om Kirkelærens Oprindelse,

o. s. fr., thi derefter dele Anskuelserne af Kristendommen sig i mangfoldige Modsætninger. Uden gjennem disse Modsætninger, der alle udgive sig for det sande, at have vundet Ro i dette ene og en mild Anskuelse af de menneskelige Vildfarelser, der alle hige efter Sandhed, vil Bedömmelsen lettelig staa Fare for, enten at vise en ubillig Strænghed imod det, der ikke anderledes kunde være, eller med altfor megen Hengivenhed at hylde det, der i sig selv er forfejlet. Begge disse Yderligheder maa undgaas. Derfor maa jeg gjentage: at Kristendom og Kirkelære ikke af sig selv falde sammen; at navnlig Protestantismen, endskjöndt den gaar ud paa at hævde Evangeliet, kan have fejlet og har fejlet ved at gjöre sin Fortolkning af Guds Ord til den ene saliggjörende; at Evangeliets Fortolkning ikke, som man den Gang troede, er noget stillestaaende, men stadig fremskridende, og at denne Fremskridning vil ende med den historiske Kristendoms Livsspørgsmaal, hvorledes dens Forekomst i Verden er at forstaa, hvorledes dens traditionelle Forkyndelse er at fortolke, hvorvidt den første Kirkes Lære var ren og ublandet eller optog Elementer af Jødedom og Hedenskab, o. s. fr.; at den ægte Lutheranisme hylder det ny Testamentes absolute Autoritet; men naar man i vor Tid siger: det ny Testamente er dog kun en Bog, lad os holde os til det levende Ord i Kirken, saa bliver det fornødent, efterdi alle mulige Modsigelser findes i Kirken, at trænge ind til Jesu egen Lære, thi det er Kristendommen; at denne Betragtning, hvis Elementer ligge i Evangeliet, vil ende med en af dogmatisk Kløgt uafhængig Anskuelse af Kristendommens Væsen, af hint usynlige Gudsrige, der i Tidens Løb aldrig har ladet sig være uden Vidnesbyrd. I dette usynlige, uverdslige, uomskiftelige og uforgjængelige Gudsrige, som Kristus forkyndte med Ord og virkeliggjorde i sit Liv, i dette Fredens og Naadens Evangelium, det eneste sande, er det den troendes Formaal i alle Forholde at kjende Guds Villie og at opfylde den; i det ere Troen og Haabet og Kjærligheden virkeliggjorte i Livet; i det gaar Vejen igjennem Lidelse, Kamp og Sejr til det evige Liv. Til denne rene Anskuelse var hin Tid ikke kommen, og der skal ikke kræves af den, hvad den ikke kunde yde; den maa fremstilles i sine Forholde og efter sine Ævner, og der udtales ingen Dadel over den, fordi den fremstilles som den var, som den kunde være; ogsaa bör hver enkelt Mand have sin fulde Ret, ja hans Fortjeneste vil jo vise sig saa meget större, jo mere den ses i sine Omgivelser. Men det vilde være en Fornægtelse af Sandhed, at give denne Tid Ros for noget. fordi det maaske endnu hyldes, eller at antage for en Fremskridning, hvad der i sig selv var en Stilstand eller Tilbagegang.

Ikke blot Kirkelærens Forhold til Kristendommen er at betragte, men ogsaa dens Forhold til Videnskaben. Det kan ikke mere betvivles, hvad der saa tit er sagt og saa ofte forgjæves, at ogsaa Videnskaben danner en Kirke, ligesaa from og hellig som den, der udgiver sig for Kristi, at begge disse Aabenbaringer ikke modsige hinanden, men ere e n og den samme, „at Videnskaben ikke fører fra Religionen, men til den, at al Sandhed leder til Gud som dens evige Kilde.“ Men det kan heller ikke nægtes, at Reformationens senere Udvikling ikke derom havde nogen Anelse, og at der er noget i det, som man saa ofte har bebrejdet den, at „medens Bruddet imellem Lutheraner og Reformerte blev ulægeligt, og de tre Kirkers Had steg til det höjeste, gik den evangeliske Frihed tabt,“ „at fri Forskning paa ny blev forbudet,“ „at Naturvidenskabens Opdagelser bleve bedömte efter Troslærdomme“, „at Menneskehedens helligste Interesser udartede til Skolestridigheder, hvorved Iveren for det væsenlige i Kristendommen blev kjølnet,“ o. s. fr. Overhovedet, at Theologien og Naturvidenskaben gik hver sin Vej, isteden for at forenes i ett fælles Halleluja, hvilket er det værste der kan siges om dem begge.

Uden at have klaret sig disse tvende her antydede Forholde vil en objektiv Opfattelse af de foregaaende Tiders aandige Færd være vanskelig at vinde; jeg har derfor stræbt efter at have dem begge for Öje.

Det fremskridende i den danske Kirke, thi frem gik den i flere Henseender, i Lærddom og formel Behandling, blev dog tilsidst en Tilbagegang og Stilstand. Det er det sörgelige ved Tingen. Isteden for den livsfriske Bevægelse, der ved Begyndelsen af Reformationen havde faret hen over Folkeliteraturens staaende Vande, indtraadte en stadig stærkere dødgjörende Stagnation. Hvad der forhen havde været Lægmands Sag, og, som Povel Eliesen sagde, gik om som et levende Ord imellem Skindere og Toldere, vendte nu for en Tid lang tilbage til de lærdes Kreds. Fra Menigheden udgik ingen Anskuelse, maatte ingen udgaa; fra Præsterne ingen anden, end den e n Gang for alle antagne. Selv Videnskaben maatte böje sig under Kirken og dens mislykkede Fortolkning af Bibelordet; Tyge Brahes unaturlige Verdenssystem udgik tildels derfra. Kirken savnede de væsenligste Vilkaar for Udvikling i Sandhed: Selvstændighed i Tænkning og Frihed i dens Meddelelse. Det var en Følge af Kirkens daværende Stilling; og maaske det var nødvendigt, at Theologiens Afmagt maatte komme tilsyne, for at Videnskaben kunde vinde Paaskjönnelse.

Allerede ved Reformationens Indførelse 1536 lod det sig forudse, at den danske Kirke endnu i lang Tid vilde vorde

afhængig af den nordtyske, at den vilde vorde en Bilægger, der ingen Varme gav uden ved den Ild, som lagdes i fra den anden Side i Saxen. Al dens indre Bestræbelse gik ud paa, som Troens endelige Norm at vinde en Tilstand, der var og kunde vedblive at være en Stilstand. Derfor lagdes der Vind paa en fast Troslære og dens ydre Bekjendelse. Derfor maatte alt holdes borte eller udjages, der kunde forstyrre denne Enhed. Der laa eller udviklede sig i selve Lutheranismen en vedvarende Rædsel for at falde tilbage, en Rædsel, som den sande Tillid ikke føler, en Angst, der aldrig overfalder den rene Uskyldighed; og endelig en stundum næsten hovmodig Overtydelse om nu for altid at have fundet den rette Vej til Himmerige. Derfor maatte den, efter at Konfessionen havde vundet Lovskraft (hvad enten man vil henføre det til 1569 eller til 1574), ængstelig overholde dens Sætninger og Ord; udenfor dem var der Fare, og ikke blot Fare for Kirken, men ogsaa for dens ydre Forudsætning, Staten. Kjætteri ansaa man for den uundgaaelige Vej til Statens Opløsning. I Virkeligheden var der ogsaa nogen Grund til i Frihedens Brug at se Frihedens Misbrug. Thi ikke alene dannede der sig, strax ved Løsrivelsen fra Katholicismen, ved Siden af den lutherske Kirke en anden, der truede med at gjöre sig ligesaa uafhængig; men det fri Ord fremkaldte i Tyskland selv en hel Sværm af allehaande Partier, Gjendøbere, Sakramenterere og andre Sværmere. Af dem tyede ogsaa en Del ind til Danmark. Ligesom Rettroenheden i Tyskland blev en Fyrstesag, blev den nu ogsaa i Danmark en Kongesag. Allerede i Peder Palladii Dage toges de alvorligste Forholdsregler for at finde disse Sekterere, hvor de skjulte sig i Landet, og at faa dem udjagede. En Forordning, der udgik Mikkelsdag 1555, satte Straf paa Ære, Liv og Gods baade for Sværmerne selv og for hver den, der husede og hælede dem eller gav dem Ophold hos sig. Paa det alvorligste blev det befalet alle gejstlige, hemmelig og aabenbare at ransage, om der fandtes nogen i slig ukristelig Mening og Sværmeri, samt, hvis de fandtes, at angive dem for den verdslige Øvrighed. Det synes næsten, som om man paa den Maade fik Landet fejet rent, thi hvorledes kunde ellers Niels Hemmingsen sige i sin Ligtale over Kong Kristian den tredie: Hvor blev vel nogen Vederdøber eller Sværmer huset her i Riget? Men hvor længe varede Freden? Under Kong Frederik den anden udgik atter en Forordning 1569, som viser, at fremmede, der kom hid for at nedsætte sig, maatte fremlægge Attest fra Superintendenten, at de vare examinerede og rigtig befundne; i andet Fald maatte de inden tre Dage römme Kongens Riger og Lande. Derhos hjemsøgtes jo Kirken af indre Kjætterier, der satte selve Kongens Samvittighed i heftig Bevæg-

else. Striden om formula concordiæ blev forplantet hertil. Kongen plagedes af Skrupler, indtil han endelig en Gang om Natten stod op, lod sin Kammerjunker tænde Ild, og sagde: Jeg har fanget en Djævel, som jeg vil brænde; hvorpaa han slog Bogen i Ilden. Var Frisindetheden större under Kristian den fjerde? Literaturen vil oplyse, hvorledes just under denne Konge den Frygt grangivelig voxte, at menig Mand skulde faa Nys om eller blande sig i, eller endog give ett Ord i Laget med ved de lærdes Stridigheder. Naar Striden om Nadveren blev ret varm i den lærde Verden, udgik der ogsaa Kongebud til Præsterne, for at forebygge Almuens Deltagelse deri. Og Frygten for, at noget Stænk af Calvinisme skulde udbredes blandt menig Mand, krævede en uafladelig Aarvaagenhed. Efter den fynske Biskop Hans Knudsen Vejles Afsættelse maatte to Professorer gjennemrejse Fyns Stift for at rense det for Kjættere. Hvorledes maatte det da gaa Katholicismen? Jesper Brochmands Undersøgelse (1627) om et Guds Barn uden Skade for sin Sjæl kan antage den katholske Religion, viser at Kirken ogsaa fra den Side maa have lidt Anfægtelser. Og endnu 1674 samledes efter Griffenfelds Paabud flere ansete gejstlige i Kolding for at besvare det Spørgsmaal: om det er muligt, uden sin Sjæls Spilde, offenlig at bekjende den rommersk-katholske Religion, og om ingen Moderation deri kan være at bruge? De svarede Nej. Dette Møde var sammenkaldt paa Grund af et Projekt om at vælge Prinds Georg til Konge i Polen. Det maa imidlertid bemærkes, at alt dette og lignende Forfølgelser havde sin Aarsag i Kirkens Kamp; da denne var udstridt, da Rettroenheden havde formet sig og faaet sin Skikkelse, vendte ogsaa Kirken ikke alene tilbage til Ro, men til Hvile, der for Aanden maaske var endnu mere dræbende, end Striden havde været.

Men ikke alene de ydre Omgivelser, selve Lærens indre Beskaffenhed synes at have krævet, at den blev beskyttet af en fast værnende Mur imod de Anfald, for hvilke den ellers maatte være udsat. Det er fornødent at bemærke dette, for at forstaa Literaturen, for at indse, hvorfor den altid bornért holder sig indenfor skarpt afstukne Grænser, medens man skulde tro, at et friere Blik ud i det uendelige anderledes maatte have hævet Sjælen og udvidet Synskredsen. Lærdommen var, i det mindste for enhver naiv, uskyldig, gudhengiven Natur, saa haard, at et enfoldigt Gemyt næppe kunde vinde den; den maatte erhværves igjennem en subtil Række af spekulative Distinktioner; og naar den en Gang var vunden, behøvedes der en underkuende Tvang til at holde fast ved den. Den udgik fra den Grundsætning, at alt var givet i den hellige Skrift; derfor kan Literaturen ikke

komme udenfor den; det gamle og det ny Testamente er dens Filosofi, dens Historie, dens Lovkyndighed, dens Statsvisdom, dens Naturkundskab, dens alt. Den antog kun en Grundtanke for Menneskeheden: et Syndefald og en Forløsning. Visst nok kjendte ogsaa Theologerne en anden stor Menneskehed, den klassiske Oldtid, men den vedkom ikke deres Gud, og var en Gang for alle udelukt fra Himmerige. Og Naturens Historie var en lukket Bog. Men behøvede end ikke Skriften at bringes til Overensstemmelse med dem, saa maatte dens egne Udsigender dog, for at forebygge Misforstaaelser, fortolkes; det paatog Kirken sig. Saaledes blev Konfessionen til Guds Ord; og naar den talte, sagde den ikke alene: vi tro, men ogsaa: vi fordömme. At lære Menigheden disse Konfessionens Sætninger, at faa den til at bekjende dem, at sige dem efter, var Præsternes Sag. Denne Kundskab og denne Bekjendelse var det første; hvor den ikke var, kunde Gudsfrygt og en from Vandel ikke findes. At vinde dette Indblik var tilvisse ikke nogen Alfarvej, som menig Mand kunde betræde. Den mere dannede Adel og en Del af de lærde Kvinder havde hele Systemet inde; for Lægmænd blev det i Almindelighed en tillært Tro. De mindre dannede klamrede sig, jo mindre deres Kundskab var, desto fastere ved Bogstaven. Nogle maatte vel endog føres hen paa, ikke at hylde Troen, fordi den var noget inderlig godt og herligt, höjt og helligt, men at sætte dens Ypperlighed i det utrolige, det urimelige (quia absurdum est); og hos andre fulgte uundgaaelig af denne Bogstavtro efter Tvivl om Naaden Hovmod i Naaden. Denne Lære, som Kirken indprentede sig selv, og gjorde til et Kjendetegn paa Kristendommens Bekjendere er andensteds tilstrækkelig fremstillet, og det vil være nok at udhæve nogle Grundstrøg deraf. Naiv, naturlig Godhed var for den noget vederstyggeligt. Hele Verden, men især Menneskenaturen var i Bund og Grund fordærvet (a vertice capitis usque ad plantam pedis, a summo fastigio rationis usque ad infimum sensum nec mica nec scintilla boni, quod Deo conditori gratum et acceptabile esse possit). Forstanden var blind, Villien ond. Syndens Kilde var at søge i en personlig Villie, der laa udenfor Gud og udenfor Mennesket; og denne Djævel omgav alle paa alle deres Veje. Alt saadant fandt villige Øren; og man finder oftere udtalt, at denne Forstandens Formørkelse ikke blot fandt Sted i religiøs Henseende; ved Adams Fald mistede vi ogsaa den Kundskab, som bestaar i at kjende Kreaturernes Art og Natur.“ Hvilke Forestillinger! Det Afguderi eller den Gudsfordunkling, der havde drevet Katholicismen til Guds Moders Tilbedelse, gik nu forstærket over paa Kristus selv. Den historiske Kristus maatte fuldstændiggjöres paa uhistorisk Vis, hvorved al historisk Virkelighed og al sund Fortolkning gik til Grunde. Som

allesteds nærværende findes han og maatte han findes hele det gamle Testamente igjennem; „Er han dèr ikke, saa maa han være dèr, saa skal han være dèr.“ Ja, „vi vide ikke noget af Gud, uden for saa vidt han er aabenbaret i Kjødet; Kristus er Gud selv; de ere saaledes forenede, at uden ham var Gud slet ikke til,“ hvilket, at sætte Skabningen for Skaberen, er den radikale Forvanskning af Jesu Lære. Af disse og deslige Trossætningers Indprentelse hentede Andagtsliteraturen sin Fylde, og dens Beviser vare Bibelsprog. En Gang benyttet maatte denne Fylde snart vorde tom; og Bibelsprogene, der Lag paa Lag dyngedes paa hinanden, gjentoges i en Bredde uden Ende. Denne Literaturs Vogter var det theologiske System. At danne det, at fastsætte det, var Tidens vigtigste theologiske Gjerning. Med Hensyn til Indholdet skred det frem i en stadig strængere Orthodoxi, der endelig blev staaende som en fast uforanderlig Störrelse. Med Hensyn til Formen optog det naturligvis den eneste bekjendte og tilvante, den skolastiske; og naar Skolastikken fordum sysselsatte sig med de mest minutiøse og i Splinter udflækkede Undersøgelser om Guddommens Natur, o. desl., saa gik Brugen af dette Tankens Haarkløveri nu over paa Troslærdomme, der laa indenfor Orthodoxiens Omraade, en endnu snævrere Kreds.

I nöje Forbindelse med denne Orthodoxi og den snævre Kreds, indenfor hvilken den bevægede sig, staar den al Skrivefrihed hemmende Censur, som just med Hensyn dertil blev overgiven i Gejstlighedens Haand. Dens Historie er allerede af andre behandlet. Den begynder med Frederik den andens velmente Forordning af Aaret 1562, hvori Indførelsen af alle i Tyskland trykte danske Bøger forbydes, dels for at hindre kjættersk Lære, dels for at forebygge det danske Sprogs Fordærvelse; hvorhos forordnes, at herefter aldeles ingen danske Bøger skulde sælges nogensteds i Danmark, med mindre de vare prentede i Kjøbenhavn og af de höjlærde udi Universitetet oversete. De höjlærde var det theologiske Fakultet, der saaledes var et Censurkollegium, hvis Magt og Behandling ikke var opmuntrende for den Tids Forfattere. Ikke alene øvede de Censuren med Strænghed, hvilket for deres egen Skyld var nødvendigt, men deres Forsömmelighed var endog saa stor, at de indsendte Haandskrifter stundum maatte henligge i flere, i fem, Aar; og naar Censuren var gjennemgaaet, kunde Forfatteren endda ikke være tryg.

Imod Theologernes Tilsyn med Pressen: De Typographiæ inventione et de prælorum legitima inspectione libellus brevis et vtilis. Per Matthæum Ivdicem. Coppenhagii 1566. Under Tilegnelsen: Vuismariæ in exilio die Paschatis 1564.

Kristian den tredies Forordning 1555 i Krags Kristian den tredie, 2, 240; jfr. Heiberg, Palladii Levnet, S. 138. Frederik den andens Forordning 1569 i Pontoppidans Annal. 3, 416. 420. Disse Articuli viginti quinque ere ogsaa trykte i Slutningen af H. G. Masii Dania orthodoxa, fidelis et pacifica. Hafn. 1689. 4. Schlegel om de symbolske Bøgers Indførsel, i Skandin. Museum 1803, 2, 151. Mødet i Kolding 1674 hos Zwerg. S. 639 og 653.

Frederik den andens Censurforordning i Pontoppid. Annal. 3, 382, jfr. Wadskiær, Linementer af Bogtrykkerk. Hist. under 1562. Se i øvrigt Rohmanns Udsigt over Trykkefrihedens Historie.

4. Theologiens lærde Behandling. Forfattere: Professorer, Gejstligheden og andre lærde. Forfølgelser: theologiske eg politiske.

Stoffet til den lærde Theologis Behandling er saa lidet bearbejdet, at det første Forsøg nødvendig maa gaa tilbage til de raa Elementer, og meddele et Overskue over Forfatterne, for at bane Vejen for dem, der attraa en större Fuldstændighed, og over de af dem behandlede Æmner, for at give den dybere Granskning Anledning til en udførlig Fremstilling af Theologiens daværende Standpunkt.

De nærmeste Forfattere ere de theologiske Professorer ved Universitetet. Men den theologiske Professur attraaedes næsten af alle Lærere som den mest ansete og den bedst lönnede. Lærerne stege i Almindelighed op til den igjennem de andre Æmner; derfor kan det ikke antages, at alle attraaede den af videnskabelig Kjærlighed eller virkede til at fremme den ved ny Anskuelser. Deri hindredes desuden alle ved de Baand, som selve deres Stilling paalagde dem. Til dem, der have vedblevet at virke ved Universitetet, og have gjort sig bekjendte ved lærde Skrifter, høre efter Tidsordenen følgende: Den ypperste blandt dem alle, Niels Hemmingsen (1553—79), der som den lærde Theologis Skaber i Danmark særskilt skal omtales. Den som latinsk Digter bekjendte Rasmus Mikkelsen Glad, Erasmus Michaëlius Lætus (1560—75). Anders Lauridsen, Laurentius (1574—89.) Jakob Madsen Aarhus, Jacobus Matthiæ (1580—86), en veltalende og lærd Exegetiker. Hans Olsen Slangerup, Slangendorphius (1586—96), Exegetiker. Den ved sin Lærddom og Skjæbne bekjendte Jörgen Dybvad (1590 —1607, afsat.) Tyge Brahes bekjendte Discipel Kort Axelsen, Conradus Aslacus (1607—1624), Dogmatiker og Kirkehistoriker.

Anatomen Kasper Bartholin, der efter en haard Sygdom 1623 gik over til Theologien (1624—29), men ved Skrifter især virkede gjennem Modersmaalet. Orientalisten Niels Pedersen Øreløse, Nic. Petræus Aurilesius (1630—34.) Filosoffen Hans Rasmussen Brochmand (1630—38.) Orientalisten Thomas Bang (1652—61.) Jakob Knudsen, Jac. Canutius (1653—60.) Rasmus Hansen Brochmand (1660—64.) Nu begyndte Tyske at gaa ind i Universitetet: Daniel Pfeiff (1662, forhen Præst til tysk Kirke.) Men dansk var Orientalisten Kristen Nold (1664—66, afsat og atter indsat 1675—83.) Tyskeren Georg Witzleben fra Sorø (1667—76.) Den som Filolog, Theolog og latinsk Taler lige bekjendte Jens Bircherod (1668—86.) Hans Vandal, Sön af Biskoppen i Sælland Hans Vandal (1683—1710), Dogmatiker, der tillige skrev paa Dansk imod den calvinske Lærdom. Tyskeren Hektor Gottfried Masius (1686—1709.) Hans Bartholin (1693—1731.) For at se Blandingen af tyske og danske Professorer maa man tillige efterse Biskopperne fra denne Tid.

At denne Fortegnelse er ufuldstændig, har tildels sin Grund deri, at nogle ikke have gjort sig bekjendte ved Skrifter, hvortil høre Hans Hemmingsen (1570—75, afsat) og den gamle fortjente Skolemand Niels Povelsen Skandorf (1639—45); men især deri, at de theologiske Professorer gik over i andre Stillinger.

Sællands Biskopper anføres her alle, skjöndt ikke alle have virket ved lærde Skrifter. Efter Peder Palladius fulgte Hans Albertsen, Joh. Alberti (Prof. i Theol. 1558, Biskop i Sælland 1560—69.) Niels Hemmingsens Ven, Povel Madsen, Paulus Matthiæ (Biskop i Ribe 1562, i Sælland 1569—90), bekjendt i Striden om formula concordiæ. Peder Jensen Vinstrup (1591—1614), der første Gang efter Kongens Befaling udelod Exorcismen ved Daaben. En af Kirkens ypperste Stridsmænd var Hans Povelsen Resen, Joh. Pauli Resenius (Prof. i Theol. 1591, Biskop i Sælland 1615—38.) Efter tvende Udenlandsrejser, den første med den unge Frederik Rosenkrands, den anden i syv Aar, paa hvilke han tillige lagde sig efter Mathematik og Musik, vandt han som Prof. i Theologien Kristian den fjerdes Yndest, og begyndte en Række af Stridigheder i Kirken, hvilke han som Biskop ved sin Iver og Myndighed gav overflødig Næring. I Anledning af sin Bibeloversættelse kom han i Strid med den hebraiske Prof. Iver Stub, og nogle Aar efter i en endnu heftigere med Præsten til Nikolaj Kirke, Ole Koch (1614.) Kort efter denne Strid kaldtes han af Kongen til Sællands Bispestol. Ved lærde Skrifter, der især have kirkehistorisk Interesse, og ved danske, der vise Fremgangen i Brugen af Modersmaalet, hævdede han Lutherdommen,

levendegjorde den i Folket, og banede saaledes Vejen for Jesper Rasmussen Brochmand (Prof. i Theol. 1615, Biskop i Sælland 1639—52), der som Skaber af det herskende theologiske System senere skal omtales. Efter J. Brochmand fulgte: Hans Hansen Resen (Sön af den nysnævnte Biskop, Prof. i Theol. 1635, Biskop i Sælland 1652—53.) Lars Mortensen Skavbo eller Scavenius (Sön af en Fisker i Skagen, Prof. i Theol. 1635, Biskop i Sælland 1653—55), bekjendt af sin Frisindethed ved Kong Frederik den tredies Valg. Den ved sin Deltagelse i Enevældens Indførelse noksom bekjendte Biskop og Ærkebiskop Hans Hansen Svane eller Svaning (en Dattersön af Historieskriveren Hans Svaning den ældre, f. i Horsens, Prof. i Theol. 1646, sidste valgte Biskop i Sælland 1655—68.) Orientalisten Hans Vandal (der nedstammede fra den ældre Biskop Vandal i Ribe, Prof. i Theol. 1655, Biskop i Sælland 1668—75), især bekjendt af Striden med Jesuiten Henrik Kircher og sin Undersøgelse om Kirkens og Statens Forhold. Hans Bagger (der nedstammede fra den bekjendte Oluf Bagger, og fra hvem atter nedstammede Frederik Bagger til Julskov, f. i Lund, deponerede i Greifswalde, efter en Rejse i England Sognepræst til Frue Kirke i Kjøbenhavn, kun 29 Aar gammel Biskop i Sælland 1675—93), især bekjendt af sin Udtalelsei mod Huguenotterne. Henrik Bornemann (Sön af en tysk Kancellisekretær, Biskop i Sælland 1693—1710) efterlod sig ingen lærde Skrifter, men „tilhørte endnu ganske den gamle Tid“. Endelig høre til denne Tid nogle Skrifter af Kristen Vorm (Biskop i Sælland 1711—37.)

I den Tanke, at Kirkens lærdeste Mænd bleve kaldte til at beklæde Bispestolene, knyttes hertil en Fortegnelse over de andre ved lærde Skrifter (om end ubetydelige) bekjendte Biskopper: Hans Mogensen (Biskop i Throndhjem 1578—95.) Jens Nielsen Hak (Biskop i Oslo 1580—1600), ogsaa latinsk Digter. Mogens Madsen, Magnus Matthiæ (Biskop i Skaane 1589—1611), Forfatter til de Lundske Ærkebiskoppers Historie. Jakob Holm (Biskop i Aalborg 1587—1609.) Den danske Dramatiker Peder Hegelund (Biskop i Ribe 1595—1614.) Niels Lauridsen Arctander (Norbagge, Hofprædikant, Biskop i Viborg 1595—1616), mere bekjendt ved danske Skrifter. Isak Grönbek Præst i Kjøbenhavn, anklaget for Kryptocalvinisme, Biskop i Throndhjem 1596—1617.) Hans Mikkelsen (Hofprædikant, Biskop i Fyn 1616—51) frugtbar paa Ligprædikener. Jens Dinesen Jersin (Biskop i Ribe 1629—34), der paa Grund af sine opbyggelige danske Skrifter nærmere skal omtales. Peder Pedersen Vinstrup (Sön af Biskoppen i Sælland, Peder Jensen Vinstrup (Biskop i Skaane 1636—79.) Frans Nielsen Rosen-

berg (Biskop i Viborg 1642—58.) Erik Bredal (Biskop i Throndhiem 1643—72.) Henning Stockfleth (Biskop i Agershus 1646—64.) Jens Pedersen Skelderup (Biskop i Bergen 1649—65.) Niels Randulf (Biskop i Bergen 1665—1711.) Maurits König eller Köning (Prof. i Theol. 1666, Biskop i Aalborg 1668—72.) Matthias Foss (Biskop i Aalborg 1672—83.) Erik Pontoppidan den ældre (Biskop i Throndhjem 1673—78), end mere bekjendt ved mangehaande andre Skrifter. Kristoffer Sletter (Prof. i Theol. 1672, Biskop i Throndhjem 1678—88.) Jens Bircherod (Prof. i Theol. 1692, Biskop i Aalborg 1693—1708.) Kristian Rudolf Müller (tysk Hofprædikant, Biskop i Fyn 1703—12.) Endelig høre til denne Tid nogle tidligere Skrifter af de senere Biskopper, den lærde Sören Lintrup, Bartholomæus Deichmann, Hans Trellund, Andreas Wöldike og Kristian Ramus, samt Jakob Kærup og Ole Bornemann.

Den lærde Theologi fandt naturligvis sine vigtigste Bearbejdere ved Universitetet eller i dets Nærhed. Det stadfæstes, naar man overskuer den øvrige Gejstlighed og andre lærde Mænd, og deres Bearbejdelser af lærde theologiske Æmner. Naar man undtager Disputatser, der i Almindelighed have liden videnskabelig Værd, ere Arbejderne kun faa og de betydelige endnu færre. Til de theologiske Lærere udenfor Universitetet høre især: den danske Digter Thomas Villumsen (Lektor i Theol. i Lund, † 1602.) Halvor Gunnersen, Gunnarius (Lektor i Theol. i Oslo, † 1608.) Niels Mortensen Skelderup (Prof. i Theol. i Sorø, † 1640.) Tyskerne Johann Cluver (Prof. i Theol. og Præst i Sorø, † 1633) og Joachim Krakewitz (ligesaa, † 1642.) Mikael Leigh (Lektor i Theol. i Kristianssand.) Jakob Bircherod (der var Prof. ved Universitetet og derefter Prof. i Theol. i Odense, † 1688.) Morten Friis (1719 Prof. i Theol. i Kiel.) Ogsaa andre Professorer ved Universitetet have givet sig af med Theologi, især de i det hebraiske Sprog, som Johan Sascerides († 1594), i Ethik, som Sören Pedersen Kalundborg († 1657), og i Filosofi, som Johan Frederik Vandal († 1717), Anders Frølund († 1731.) Samt Henrik Ernst i Sorø († 1665.) Laurids Edinger i Odense († 1691.) Ligeledes Skolemænd, som: Erik Lossius (Rektor i Bergen 1537.) Anders Pedersen Romdorph (Rektor i Ribe, † 1649.) Torkild Rasmussen Grænov (Konrektor i Kjøbenhavn, Rektor i Frederiksborg, † 1730.) Samt andre studerende, som: Laurids Madsen (1578.) Hans Kristian Ovesen, Ovenius (1613—14.) Nordmanden Laurids Halvordsen (1620.) Jörgen Dybvad den yngre (1626.) Povel Kristensen Hersløv (1706.)

Endelig møde der i Præstestanden ikke faa Navne; men de

fleste have kun udgivet tidligere Disputatser eller faa lærde Arbejder. Nemlig: Rasmus Katholm (Præst i Kjøbenhavn, † 1582.) Hans Rasmussen (Præst i Helsingborg, 1581.) Anders Pedersen (Præst i Sælland, 1582.) Henrik Mikkelsen fra Haderslev (Præst til St. Hans i Odense 1610—39.) Hans Lauridsen Zeuthen (Præst til St. Knuds Kirke i Odense 1617—28.) Jonas Petrejus (Præst i Norge, 1617.) Sevald Thomæsen (Præst i Norge, 1622.) Nordmanden Kristen Jensen (Prof. ved Gymnasiet i Odense, Præst i Vejle, tilsidst Hofpræst 1627—35.) Anders Thomæsen (Præst i Sælland 1639.) Enok Jakobsen (Præst i Sælland, † 1640.) Sveder Povelsen Kitting (Præst i Aalborg, † 1643.) Knud Hansen (Slotsprædikant paa Andvordskov, † 1647.) Jörgen Sadolin (Præst i Laaland, † 1650.) Johan Jakob Beverlin (Præst i Skaane 1655.) Peder Vandal (Præst i Magstrup ved Haderslev, † 1659.) Ferdinand Payngk (Præst i Jylland, † 1660.) Morten Kejtom, Cheitomæus (Præst i Sælland, † 1671.) Hans Svaning den yngre (Præst paa Samsø, † 1675.) Niels Andersen Vandstad, Hydropolitanus (Præst i Sælland, † 1677.) Anders Eriksen Stenkelstrup (Præst i Laaland, † 1678.) Jesper Hammermüller (Præst i Slagelse, † 1682.) Hans Bredal (Præst i Saxkjøbing, † 1682.) Sønderjyden Rasmus Byssing (Præst paa Kristianshavn, † 1686.) Nordmanden Gerhard Miltzov (Præst i Norge, † 1688.) Peder Klausen Ramløse (Præst i Kjøbenhavn, † 1697.) Maturin Castensen (Præst i Riber Stift, 1700.) Nordmanden Iver L'eganger (Præst i Norge, † 1702.) Johan Brunsmand (Rektor i Herlufsholm, Præst ved Vartov, † 1707.) Ludvig Vinsløv (Præst i Norge, † 1710.) Hans Jakobsen Hvalsøe (Præst i Fyn, † 1712.) Henrik Nielsen Hjerrild (Præst i Kjøge, † 1713.) Jörgen Ursin (Præst i London, † 1727.) Niels Galthen (Præst i Jylland.) Morten Kasper Wolfsburg (Præst i Jylland og i Fyn, † 1729.) Matthias Bloch (Stiftsprovst i Fyn, † 1729.) Peder Hunderup (Præst i Kjøbenhavn, † 1733.) Nordmanden Peder Jakobsen Brinch (Præst i Arendal 1703.) Dithmar Bülche (Præst paa Samsø, † 1735.) Sören Seerup (Provst i Ribe, † 1736.) Peder Terpager (Præst til Vester-Vedsted, † 1738.) Sixtus Aspach (Stiftsprovst i Aalborg, † 1739.) Povel Dankel (Præst i Laaland, † 1743), senere bekjendt ved danske Skrifter. Og den förnævnte Morten Friis.

Til den lærde Theologis Forfattere høre fremdeles dels nogle lærde Adelsmænd, som Holger og Gunde Rosenkrands, dels andre verdslige Æmbedsmænd, som Philip Julius Bornemann, dels nogle Fanatikere, som Nordmanden Laurids Nielsen eller Kloster-Lasse († 1622), Jesper Könechen († 1715.)

Som mere fremmede for dansk Literatur maa derimod de tyske og franske Hofprædikanter betragtes, saavel som andre, der, naar de ikke benyttede Latinen, skreve paa Tysk eller Fransk, og dog have nogle af dem haft megen Indflydelse. Foruden Hekt. Gottfr. Masius (Hofprædikant 1686) bemærkes derfor: Josva Schwarz (Prof. i Lund, Hofprædikant 1681—84.) Franz Julius Lütkens (Hofprædikant 1704, † 1712), som „forbedrede Publici Smag paa Guds Ord“, og dannede en ny Sekt, som man kaldte de særsindede. Ditmarskeren Kristian Matthiæ (Prof. i Theol, og Præst i Sorø 1630—39.) Johann Hieronimus von Petkum (Prof. i Ethik ved Ridderakademiet i Kjøbenhavn 1697.) Bernhard Meier (Præst til Petri tyske Kirke omtr. 1602—32.) Simon Hennings (ligesaa 1632—51.) Hieronimus Bueck (ligesaa 1664—73.) Johann Lassenius (ligesaa 1676—92) berömt for sin Veltalenhed; og Fortsætteren af hans Bibl. Kern: Johann Jakob Langjahr. Barthold Botsac (Præst til Petri tyske Kirke 1693.) Felix Mentzer (ligesaa 1697.) Just Valentin Stemann (tysk Præst i Helsingør 1655.) Gottfried Henrici (ligesaa 1702.) Maaske høre hertil ogsaa nogle Præster til St. Hans i Odense, da der var tysk Prædiken for Garnisonen. Feltpræsten Joachim Ludwig Reimer. Fremdeles: Peter Sartorius, de la Serre (fransk Hofprædikant 1663.) Gaspard Antoine de Bois-Clair (fransk Hofprædikant 1693.) Jean la Placetté og Philip Menard (franske Præster ved reformert Kirke.) Blandt disse er Bois-Clair mærkelig ved sine Forsvarsskrifter: Lettre justificative. A Copenhague 1693. 4. (det Aar, da han blev Lutheraner; heri findes ogsaa Efterretninger om hans tidligere Skjæbne.) Nouvelle defense, à Copenh. 1693. 4. (imod de om ham udspredte Rygter.) Og Epistre aux fideles sujets de sa majesté le roy, ou aux fideles professeurs de la religion evangelique Lutherienne (uden Titelblad; imod en Livre satyrique af en fransk Reformert, Mr. de Gissey, hvilken Bog blev brændt af Bøddelen paa Nytorv den 9. Januar 1699. jfr. Zwerg., S. 721); samt ved sin Prædiken Discours evangelique ou predication Lutherienne sur le mystêre de la purification de la Vierge Mere de Dieu. Prononcé à la Cour 1696.

Paa Hollandsk og Tysk skreve Fanatikerne Johannes Lyserus fra Leipzig og Kjøbenhavneren Holger Paulli.

Endelig berigedes vor Literatur af andre fremmede, der opholdt sig her midlertidig, som Johannes Herbinius (1670), samt af nogle, der gik over til den lutherske Lære: Den græske Archidiaconus fra Cypern, Matthæus Mute (1638.) Den spanske Adelsmand Anton de Sandoval (1657.) Dominikanermunken Giacomo Minius (1691.)

Til at levendegjöre sig Kirkens Tilstand vil det fremdeles

være tjenligt, at betragte de Mænd, der paa Grund af sin Lære vare udsatte for Forfølgelser, af hvilke nogle virkede ved Skrifter. Det vil deraf skjönnes, at det var en stridende Kirke. Kirken og Regjeringen vare lige enige i at bandlyse hvilketsomhelst Kjætteri. Den i forrige Tidsrum nævnte Iver Bertelsen (Præst i Stege, sad fængslet i Sorø 1567-1571; Befalingsmand over Sorø og Ringsted Kloster, † 1583) blev anklaget af sin Lensmand, fordi han ved Daaben havde udeladt Exorcismen; senere paabød Kongen det selv. Han led i sit Fængsel i Sorø megen Nød. Danmarks lærdeste Theolog, Niels Hemmingsen, blev, som vi siden skulle se, uden Lov og Dom afsat for Kryptocalvinisme. Derpaa udgik der strænge og jævnlige Forbud til Præsterne mod paa Prædikestolen at tale de coena domini eller om Meningerne derom eller deslige intrikate Materier. Isak Grönbek holdt ikke desmindre en Prædiken i Nikolaj Kirke (1594), som nogle Rigsraader hørte, og fandt calvinistisk. De lode ham anklage ved Kansleren Arild Hvitfeld, og I. Grönbek maatte tilbagekalde sine Sætninger. En heftig Strid rejste sig imellem Hans Povelsen Resen og Præsten Ole Koch (f. i Bergen; Sognepræst ved Domkirken i Bergen, derefter ved Domkirken i Lund; Sognepræst til Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn 1606—1614, † i Stokholm 1619.) Sagen blev afgjort ved Landemodet i Kolding 1614. Forhandlingerne give mærkelige Oplysninger. Kongen havde selv Forsædet. Resen var en dygtigere Dialektiker, saa at O. Koch ikke kunde staa sig; og Kongen, der var Resens Velynder, forfærdede ham ydermere ved at blande sig i Mundkampen, ikke alene paa Latin, men af og til paa Dansk. O. Koch beraabte sig ikke alene paa lærde Mænd, men ogsaa paa Kjøbenhavns Borgere. „Ja, raabte Kongen, Söfren Tolder“ (vor Tids Hr. Sörensen) „haver bedre Forstand at smage paa en Pot tysk Øl, end at judicere udi saadanne Sager“. O. Koch blev afsat og forvíst fra Kongens Riger og Lande. Blandt de Grunde, hvorfor han blev dömt, var ogsaa den, at han paa Prædikestolen havde givet Almuen Anledning til Tvivl og Tvist. (Palam ex suggestu in civitate nostra Hafnia talia declamitavit, atque ita occasionem dedit vulgo ac simplici populo dubitationum et disputationum non necessariarum in religione christiana.) Kort efter blev Biskoppen i Fyn, Hans Knudsen Vejle, afsat for Kryptocalvinisme (1616). Og ved samme Tid (1614) blev Niels Mikkelsen Aalborg (Præst i Helsingborg) afsat, fordi han i sin Forklaring over Johannis Aabenbaring havde yttret, ikke som en Trosartikel, men som en Mening, en Mulighed, at Hedningene kunde vorde salige. Han kom til at berøre denne ulykkelige Gjenstand ved Apokalypsens syvende Kapitel, hvor det hedder: Derefter saa jeg, og se, en stor Skare, hvilken ingen kunde

tælle, af alle Hedninge og Stammer og Folk og Tungemaal, som stode for Tronen og for Lammet udi lange hvide Klæder og med Palmegrene i deres Hænder. „Det paaminder os om Hedninges Salighed“. „Kan nogen indelukkes i denne Hob af de Hedninge, som vare til for Kristi Fødsel, og intet vidste enten om Kristo eller Troen? Item, de arme Hedninge, som endnu intet ere oplyste, og endnu ingen Smag have af det evangeliske Sandhedsord, mon og nogen af dem blive salige?“ „Skulde Gud lade saa mange hundrede Maal tusende Mennesker fødes til Verden, for at fordömmes?“ Dette Spørgsmaal, det finder han selv, er vel ikke synderlig nyttigt; imidlertid vil han dog anføre lærde Mænds Mening. „Kjende Hedningene ikke Gud, saa kjender Gud dem; de have ingen Synd af at de ikke vide“. „De maa takke Gud, hvis Vilkaar ere bedre, end de arme forblindede Hedninges, og skulle lade ham raade at gjöre af sit hvad han vil: at give dig Saligheden formedelst Beseglingen, og at give en anden Saligheden uden Besegling“. Bogen havde gjennemgaaet det theologiske Fakultets Censur. Forfatteren var villig til at kalde sine Ord tilbage; det var jo kun en beskeden Yttring af en tvivlsom Mening. Det hjalp altsammen ikke; han mistede sit Kald. Luthers Frisind var ikke mere til; ingen mindede om hans bekjendte Yttring (i Tischreden). Da den lærde Holger Rosenkrands saa, hvorledes Læren om Tilegnelsen af Kristi Værdskyld gav Anledning til Tryghed i Synden, lod han Markgreve Albrechts Fürstenspiegel trykke i Aarhus, thi han havde dennes Haandskrifter liggende i sit Bibliothek paa Rosenholm, og omtalte just derfor, menes der, i Fortalen den Lærdom, som Markgreven i lang Tid havde hyldet, at ogsaa den, der i og ved Guds Naade øver en god Gjerning, vorder retfærdiggjort. Denne Yttring oprørte Superintendenten i Slesvig og Holsten, Stephan Klotz, der beskyldte Holger Rosenkrands for Papisme, Arminianisme, Osiandrisme, Socianisme, o. m. desl. Kongen satte sit theologiske Fakultet i Bevægelse; det udtalte sig mod H. Rosenkrands. Da tilskrev Kongen ham et egenhændigt Brev, hvori han yttrede sin Fortrydelse over hans sælsomme Mening om en Saliggjörelse paa Grund af Gjerninger alene, og befalede ham at gjenkalde sit slette Skrift, samt i Fremtiden at afholde sig fra slig Lærdom, da man ellers nok skulde bringe ham hen paa et Sted, hvor han skulde lade saadant fare. Derved blev det dog; i det mindste er ingen Gjenkaldelse bekjendt. Men langt værre gik det Jörgen Lauridsen Friis, Præst til Sevel i Riber Stift, en for Resten lærd og hæderlig Præstemand, der havde forvildet sig ind i antinomistiske Sætninger: Den ved Daaben modtagne Naade, mente han, kunde ikke forspildes, Synderen skulde derfor ikke angerfuld vende sig til

Gud, men leve i salig Tryghed som den, der var retfærdiggjort. Og denne farlige og fordömmelige Lærdom forkyndte han. Sognets Patronesse, den af sin Kjæmpevisesamling bekjendte Kristense Jul, advarede ham, Provsten ligesaa; det hjalp ikke. Da krævede hun ham afsat, hvilket foregik i Landemodet i Varde 1642. Dommen gik dog kun ud paa, at han skulde miste sit Kald, ikke den gejstlige Værdighed, ja havde endog den formildende Klausul: med mindre den höje Øvrighed vilde eftergive ham. J. Friis appellerede Sagen; men det var at falde fra Dynen i Halmen. Paa en Synode i Kjøbenhavn 1643 samledes efter kongeligt Paabud Danmarks Biskopper med de theologiske Professorer for at dömme i hans Sag. Dommen stadfæstedes med det Tillæg, at det var raadeligt, om Kongen paalagde ham at gjenkalde sine raa og grove Vildfarelser, saafremt han vilde have sit Ophold i Riget. Kongen underskrev Dommen, og opfyldte sine Theologers Ønske at gjöre Vold paa Mandens Samvittighed. J. Friis vilde ikke gjenkalde; saa kastede man ham i Fængsel. Gjentagne Formaninger frugtede ikke, han vilde ikke; saa satte man ham næste Aar paa Bremerholm blandt de øvrige Slaver og smedede ham i Lænker. Dèr gik han ett Aar, indtil idelige Forbönner hos Kongen endelig udvirkede, at han fik Lov til at leve hos sine Frænder i Jylland. Det foregik i Kristian den fjerdes Dage; Sællands Biskop Jesper Brochmand var e n af Theologerne.

Til at oplyse Kirkens Bevægelser tjene fremdeles Efterretningerne om de dels fremmede Sekterere, dels indfødte Mænd, der ved at hylde og udbrede Sektmeninger udsatte sig for Forfølgelse. Deres Skrifter ere imidlertid sædvanlig tyske eller danske, og oplyse kun Læren ved sin Modsætning. Blandt disse Mænd er den mærkeligste Jersins Svigersön, Niels Svendsen Chronich (Rektor i Kolding; 1639 Lektor i Theologien i Kristiania), der omtrent 1653 blev afsat, fordi han i nogle Prædikener forhaanede Læreæmbedet, og da han siden i Kjøbenhavn holdt gudelige Forsamlinger (collegia privata pietatis), blev mistænkt for Veigelianisme. Han blev sat i Fængsel paa Dragsholm Slot, men befriet af de Svenske 1658 rejste han til Amsterdam, hvor han døde.

Nær slægtet med den theologiske Forfølgelse er endelig den politiske. Dommene omtale i Almindelighed tillige Angreb paa Religionen. Den politiske Anskuelse af Staten gik, ligesom alt andet, ud fra den religiøse; og naar en Mand fejlede i Politikken, saa viste det sig gjerne, at han hyldede calvinske Sætninger. Det politiske Fritænkeri, der hos os aabenbarede sig, og naturligvis ikke stod helt isoleret, men i Forbindelse med Ideernes Gjæring i Europa, var af en dobbelt Art. För Enevældens Ind-

førelse angreb det især den stundum overmodige Adel; senere vendte det sig imod Enevoldsmagten selv. Af de hertil hørende lærde Forfattere ere de mærkeligste: Mester Jon Jensen Colding, Præst i Gamsted i Jylland, havde ladet sin Daniæ descriptio nova trykke udenlands, og dèr indført „Allehonde, som Sverriges Rige kan were til Spot, Vlempe och Foract, imod all god naboelig venlig Correspondentz og Enighed“. Han blev 1595 dömt af Universitetet; Skriftet undertryktes, og han skulde gjenkalde sine Yttringer. Den för nævnte Mathematiker og Theolog, Jörgen Dybvad. en af Niels Hemmingsens Fjender, blev tiltalt for sine fri Yttringer i to Disputatser. Han havde advaret imod at sætte sin Sjæl i Vove for at vinde de stores Gunst; bitterlig anket over de laveres Nød, og ment, at isteden for at forøge Skatterne skulde man formindske dem, o. desl. Heller ikke havde han i sine Udtryk iagttaget Sömmelighed; en Kardinal havde han kaldt mancipium, nogle af Paverne bestiæ; slige Udtryk sömmede sig ikke for en privat Mand. Ydermere havde han dadlet ett efter kongelig Befaling af Sællands Biskop udstædt Reskript om Præstekalds Besættelse; det angik ham ikke, og var et Angreb paa Majestæten. Ved sine Yttringer om Tiende havde han angrebet Adelens Privilegier. Han blev afsat (1607) og døde i sörgelige Omstændigheder. Hans Søn, Kristoffer Dybvad, ligeledes en lærd Mathematiker og Dr. med., Kannik i Lund, af et heftigt og uregjerligt Sind, havde fra sine Rejser og især fra sit Ophold i Frankerig blandt andet ført ny Statsmaximer med sig; han nedrev den danske Adels Magt og Forrettigheder, ankede paa, at Rigsraadet kun bestod af adelige med Tilsidesættelse af Borger og Bonde; ja, forkyndte vel endog en forestaaende Forandring i det danske Riges Forfatning. De Yttringer, for hvilke han dömtes, vare dog kun mundlige eller skrevne, ikke trykte. Ved Rektors og Professorers Dom blev han (1620) kjendt skyldig i grove Forseelser mod Gud, mod Religionen, Kongen, Riget og Rigsraadet, Adelen og andre Rigens Stænder. Efter at han var overgiven til Kongens Naade eller Unaade, dömte man ham til Fængsel paa Livstid, og han døde to Aar efter paa Dragsholm, hvor han ved sin egen Uforsigtighed blev kvalt af Kuldamp. Efter Enevoldsmagtens Indførelse tiltaltes den theologiske för nævnte Prof. Kristen Nold, der noget efter i sin Logica recognita (1666) havde nævnet Exempler, hvilke kunde udlægges som Angreb paa Arvemagten. Han blev uden Lov og Dom ved et Kongebrev (1667) afsat fra sit Æmbede, og levede 10 Aar som Privatmand. Han havde nævnet blandt probable Sætninger, nemlig saadanne som af mange antages for sande, uden dog at være utvivlsomme: at Fyrster maa heller vælges end fødes (eligi quam nasci meliores principes); og som Exempel

paa Vrangslutninger, hvor man af ett enkelt tilfældigt Faktum gjör en almindelig Regel: Ehud dræbte Kong Eglon, altsaa kunne Undersaatter fælde Øvrigheden (Ehud occidit Eglonem regem, ergo subditis licet magistratum tollere), hvilket han dog naturligvis selv kalder et dødt Argument (cadaver argumenti). Men derhos fandt man i hans Bog ogsaa theologiske Vildfarelser; naar han f. Ex. blandt almindelig antagne Sandheder nævner, at Solen staaer stille og Jorden bevæger sig, hvilket ligefrem strider mod den hellige Skrift. Disse ulykkelige Sætninger ligge imidlertid saa dybt begravne i logiske Distinktioner, at der hører et skarpt Blik til at opdage dem.

Kilder: De theologiske Professorer: J. Møllers Fortegnelse i Nyt theol. Bibl. 5, 145. Sællands Biskopper hos Zwerg. samt Tork. Badens Tidsregister over Biskopperne udi Siællands-Stift. Hundrups Biografiske Efterretninger, Doctores theol. Program, Roeskilde 1854. Overhovedet Vindingii Acad. Havn. og Pontoppidans Annal. Hans Svanes Levnet af J. Møller i Hist. Kalender 1, 213. Jakob Fabers Ligtale. Hans Bagger: Vedel-Simonsen, Odense Bys Hist. 3, 80, 130. Laurids Hyllings Ligtale. Wolffs Journal 1812, 1, 268 (Vorms Spotteskrift). Jens Nielsen Hak: om ham og hans Tegnebog Nyerup i Norske Vid. Selsk. Skrifter, nyeste Saml. 1, 44. Lütkens: Pontoppid. Collegium pastorale S. 35.

Iver Bertelsen: Pontopp, Annal. 3, 496; Ny kirkeh. Saml. 3, 535-567. Isak Grönbek: D. Mag. 1, 79. 6, 336. Pontopp. Annal. 3, 198. 524. Resen og Koch: Pontopp. Annal. 3, 612. Protocollum velitationis theologicæ inter M. Olaum Cocum Actorem et Doct. Johannem Resenium. 21. Febr. 1614. præsidente S^a R^a M^te Daniæ, i Thottske Haandskrifts. Nr. 96 fol. Hans Knudsen Vejle: Pontoppidans Annal. 3, 127. Niels Mikkelsen Aalborg: Pontoppid. Annal. 3, 595. En kaart oc Nyttig Forklaring, Offuer S. Johannis Obenbaring (etc.), Kbh. 1611. 4. er en stor Sjældenhed. Stedet findes i Forklaringen over 7. Kap. Bladet 60. I andet Oplag 1627. 4. udelod han det ulykkelige Sted; ja han gjendriver endog, Bladet 58, sin forrige Mening. (G. L. Badens Antikvariske Anekdoter i Athene 4, 128). Holger Rosenkrands: Fürsten Spiegel. Das ist Schrifften vnd Sendschreiben des (etc.) Herrn Albrecht des Fünfften, Marggraffen zu Brandenburg (etc.) Gedruckt zu Aarhusen 1636. 4. Sagen udførlig i Pontoppidans Annal. 3, 803. 4, 279. Jörgen Friis: J. Møller, Jesper Brochmands Levnet i Hist. Kalender 3, 225. Akterne i Dän. Bibl. 2, 210. Pontoppid. Annal. 4, 338. 352. Og overhovedet Helweg, D. Kirkehist.

Niels Svendsen Chronich: Pontoppid. Annal. 4, 395. 414.

423. Wolffs Journal, Juni 1811. Niels Svendsens Proces, paa Dansk, i Thottske Haandskr. Nr. 96. fol.

J. J. Colding: Langebekiana, S. 378. Daniæ Descriptio nova, Insvlarvm ac partivm præcipvarum (etc.) a Jona Koldingensi. Francof. ad Moenum. 1594. Jörgen Dybvad: Pontoppid. Annal. 3, 566. D. Mag. 4. R. 2. Bd. Disputatserne vare: De juramento. Hafn. 1605. 4. og Theses de sanctificando sabbatho. Hafn. 1607. 4. Kristoffer Dybvad: Pontoppid. Annal. 3, 716. Kristen Nold: Logica recognita. Hafniæ. 1666. S. 176. 347. Vorms Lex. 2, 125. Pontoppid. Annal. 4, 515. Helweg, Den danske Kirkes Hist. 1, 421. Om Niels eller Frederik Gram, der blev afsat og døde i Slaveriet, se Odin Wolffs Journal 1811, 2, 157. Om Jesper Könechen, Ny kirkeh. Saml. 3, 225—261. Om de tyske Menigheder i Danm. i det 17de Aarh. sst. 134—224.

5. Theologiens lærde Behandling fortsat. Det theologiske System: Niels Hemmingsen. Jesper Brochmand. Andre Systemet vedkommende Skrifter: Theologisk-politiske; Fejdeskrifter mod Katholikker og Reformerte. Moralen. Skriftfortolkningen. Kirkelige Oldsager og Kirkens Historie. Gejstlig Veltalenhed i det latinske Sprog.

Naar man ser tilbage til den meddelte Fortegnelse, opstaar naturligvis det Ønske, at en Theolog vil beklæde dette Skelet med Kjød og Blod, og ved at drøfte Skrifterne give et klart Billede af Literaturen som den var. Det overgaar mine Ævner, jeg føler heller ingen Tilböjelighed dertil, og attraar kun at meddele noget af det, jeg har fundet, i en historisk Fremstilling.

I den danske Kirke yttrede sig, som i Tyskland, tvende Retninger, en mildere som Melanchthons og en strængere som Luthers. Den første fandt en Tid lang betydelig Indgang, og viste sig iblandt andet ved en större Tilnærmelse til Calvinismen; den anden vandt derimod Overhaand, og oprykkede den første fra Roden af. Dette aabenbarer sig i det theologiske System og dets tvende Førere, Niels Hemmingsen og Jesper Brochmand.

Niels Hemmingsen, Nicolaus Hemmingius, f. den 12. (22.) Maj 1513 i en Landsby ved Nysted paa Laaland, mistede tidlig sin Fader, en fattig Bondemand Hemming Nielsen, og hans Farbroder Hans Nielsen, der var Landsbysmed, tog ham til sig. Først skulde Drengen da have været Smed, men Niels havde et muntert Hoved og Lyst til Læsning; saa satte man ham da til Bogen. Han skal have gaaet i Skole i Næstved, Nakskov, Nykjøbing og endelig i Roeskilde, hvor Kannikken Niels Blach var Rektor; ham dedicerede han af Taknemmelighed ett af sine Skrifter (Catechismi Quæstiones, 1560). Kjøbenhavns

Universitet var den Gang opløst; han studerede da i Skolen i Lund under Grækeren Mag. Bente i tre Aar, og drog derpaa til Wittenberg med nogle faa Dalere i Lommen, som Røvere endda toge fra ham paa Vejen, og uden Haab om at kunne leve. Men i Wittenberg, hvor han blev indskreven ved Universitetet 1537, fandt han fornemme og rige Landsmænd, som han gav privat Undervisning og Vejledning, eller som af Ædelmodighed understøttede ham. Selv nævner han blandt dem Johannes Urne. Snart vandt han Yndest hos Melanchthon, der allerede nu forudsagde, at han vilde vorde en stor Mand. Efter at have studeret under denne lærde i fem Aar, vendte han hjem med hans Anbefaling, blev indskreven ved Kjøbenhavns Universitet 1542, Aaret efter Prof. i det græske Sprog, næste Aar Prof. i Dialektikken med Befaling tillige at læse over det hebraiske Sprog; 1547 derhos valgt til Sognepræst for Helliggejstes Menighed; 1553 blev han Prof. i Theologien, 1557 doctor theologiæ og summus theologus. Der dannedes adskillige unge Adelsmænd i hans Hus; men man kaldte ham allerede nu, i en höjere Betydning, Danmarks almindelige Lærer, universalis Daniæ præceptor. Flere Gange valgtes han til Universitetets Rektor; sidste Gang 1572 blev han tillige dets Vicekansler.

N. Hemmingsens rette literære Virksomhed ligger imellem hans Udnævnelse til Professor i Theologien og hans Tiltale (1553—1575); det var tyve frugtbare Aar. Hvad han forelæste for de studerende ved Universitetet og hjemme i sit Hus, formede sig under hans skabende Haand til Skrifter. Han udarbejdede nemlig skriftlige Grundlag til sine Forelæsninger, og efter at have holdt dem, gjennemgik og forbedrede han dem paa ny, förend han udgav dem. Paa denne Maade blev Universitetet til en Velsignelse, ikke blot for Præstestanden i Danmark, men tillige for fremmede Theologer; thi han skrev i Følge Tidens Medfør paa Latin, og har af större Skrifter kun udgivet ett i Modersmaalet.

Efter hans Disputats pro gradu (ssertiones de traditionibus, ceremoniis ac ritibus humanis in ecclesia. 1552) fremkaldte hans Stilling som Prof. i Dialektikken og Præst et Skrift om den gejstlige Veltalenhed, som han tilegnede Kong Kristian den tredie, og siden gav en mere udvidet Form (De methodis et ratione concionandi. 1555.) Den Ufred, som Sakramentererne havde fremkaldt i den danske Kirke, synes at have ophørt ved Forordningen af 1555. Men Dr. Albert Hardenberg i Bremen vakte en ny Strid om Alterens Sakramente 1556, hvori Kongen selv tog levende Del. Da maatte Niels Hemmingsen paa Universitetets Vegne forfatte en Erklæring (Tabella de coena domini 1557), der tillige blev underskreven af begge Palladierne og

samtlige Professorer ved Universitetet. N. Hemmingsen holdt sig i sin Underskrift til Kirkens autoriserede Lære; men den mildere Melanchthonske Anskuelse slumrede rimeligvis allerede den Gang i halv Bevidsthed i Melanchthons Discipels Bryst. Den udviklede sig maaske end mere efter Prof. Joh. Machabæi mundlige Ytringer ved Hemmingsens Disputats for den theologiske Doktorgrad (den 27. September 1557) til en endnu större Klarhed. Machabæus døde i samme Aar; men efter at Hemmingsen mundlig havde foredraget denne friere Anskuelse ved Universitetet, traadte den mere og mere frem i hans Skrifter. Blandet med Kirkens Lære findes den, som en begyndende Spire, allerede i hans første dogmatiske System, Enchiridion theologicum (Witeb. 1557): Ut sit confirmatio noui testamenti, hoc est foederis gratiæ et remissionis peccatorum, ut sit r e c o r d a t i o immolationis corporis et sanguinis Christi in cruce pro nobis); ligesaa i hans Catechismi quæstiones (1560), som afhandle Troens Lærdomme i Spørgsmaal og Svar, som om han attraaede en Forsoning imellem begge Meninger. Det vakte endnu ingen Opmærksomhed, og han vedblev uanfægtet at udgive sine velgjörende Skrifter. Næste Aar udkom hans Postil (Postilla seu Enarratio Evangeliorum etc. 1561), hvis Anledning han selv angiver i Fortalen til Præsterne: For fjorten Aar siden havde han privat dikteret Lærlingene i sit Hus (domesticis meis discipulis) nogle Skolier til Søndags Evangelierne, som han slet ikke tænkte paa at udgive; men de bleve udbredte blandt flere og søgte med Begjerlighed. Efter nogle Præsters Begjering lod han dem nu forøgede komme for Lyset. Kansleren Johan Friis havde gjort sig megen Umage med at faa denne Postil udgiven paa Dansk, hvilket dog først senere lykkedes, med Forfatterens Tilladelse, ved Reravii Oversættelse (1576). Paa Synoden i Odense 1586 blev denne latinske Postil anbefalet Præsterne. Fremstillingen er jævn og klar, og mere end ett Sted maa endnu, især med Hensyn til Exegesen, have Interesse for Theologer. Aaret efter udgav han sin Pastor (Pastor sive Pastoris optimus vivendi agendique modus. 1562), som han tilegnede Biskoppen i Skaane, Tyge Asmundsen, efter hvis Ønske han havde skrevet den. Det er den første egenlige Pastoraltheologi, der udkom i Danmark; og den har for vor Tid især historisk Interesse, da den giver et levende Billede af Præsten og hans Stilling, hans offenlige og private Liv, Levemaade, Omgang o. s. v. paa hin Tid. Den yder mangfoldige Bidrag til Sædernes Skildring og Stændernes Forholde. Ogsaa Klædningen og andre ydre Ting behandles. Præstens Klædning maatte hverken være hvid eller rød eller grön eller blaa, men enten sort eller af en anden mørk Farve. Det kan man forestille sig: var han hvid, saa han ud som en Møller; var han

rød, som en Soldat; var han grön, som en Jæger; var han blaa, som en Matros. Hver Stand sit! Der omtales ogsaa den smukke, den Gang almindelige, Skik, at der ved Gjæstebud ogsaa fremsattes Borde for de fattige med ligesaa ypperlige Retter som for de øvrige Gjæster; en Skik, som Præsterne, hver i sin Kreds, burde anbefale. Et lignende Skrift udgav han senere (De officio Pastoris evangelici. 1566) foruden adskillige andre af mere dogmatisk eller exegetisk Indhold; saasom Kommentarer til Pauli Breve (in epistolam Pauli ad Romanos, efter Tilegnelsen 1562; in vtramque epistolam Pavli apostoli ad Corinthos, efter Tilegnelsen 1564) og til nogle af Psalmerne (Enarratio Psalmi vigesimi qvinti. 1567; Enarratio Psalmi Octvagesimi qvarti. 1569) o. s. v. Hans literære Frugtbarhed paa denne Tid er vidunderlig.

Imidlertid maa N. Hemmingsens Mening om Nadveren allerede have vakt nogen Opsigt. Han vilde ikke lægge Skjul paa den, men gav endog en populær Fremstilling af Troslæren i Modersmaalet, hvori ogsaa Læren om Nadveren fremstilles klart og hjærtelig fra sin aandelige Side. Dette Skrift, Lifsens Vej, 1570, er endnu ett af den danske Literaturs mærkeligste Frembringelser. Tilegnelsen skrev han Mortensdag til Björn Kaas til Staarupgaard, Rigsraad og Høvedsmand paa Malmø Slot, og hans Husfrue Kristense Nielsdatter, under hvis Navn han vilde lade Bogen udgaa til en Taknemmelighed for deres mangfoldige Velgjerninger, „siden den Tid, siger han, eders fromme Broder, ærlig og velbyrdig Niels Kaas kom til mig, at jeg hannem skulde lære, som er 21 Aar siden.“ Dels i Tilegnelsen, dels i Bogen selv angiver han Grundene til dens Udgivelse. „Dette vil jeg lade være skrevet, hedder det i Slutningen, alle Danske til Undervisning og Formaning; desligeste ogsaa som min Tros og Lærdoms Bekjendelse, som jeg haver bekjendt og lært udi denne Kjøbenhavns Skole hart ved 30 Aar. Bedendes alle kristne Læsere, at de om min Skrift dömme ville af Guds Ord og ikke af det, som hovmodige og uforfarne Aander ville foregive.“ Anders Sörensen Vedel oversatte Bogen paa Latin (hortatu ipsius autoris). Denne Oversættelse, Via vitæ, udkom 1574. (Tilegnelsen til Henning Valkendorf og Niels Skave er skreven 1573.) Forfatterens Öjemed, ved dette Skrift i Modersmaalet at appellere fra de lærde Theologer til hele det danske Folk, blev uden Tvivl opnaaet. Foredraget deri er jævnt belærende, Sproget for den Tid ret godt og Stilen tydelig. Han holder sig imidlertid næsten overalt i Forstandens Region, og yder kun faa Spor af en mere poetisk Fremstilling, som man nok efter nogle af hans Anskuelser kunde vænte. Heller ikke viser han nogen Digtergave i den tilföjede Ny Vise, „udi hvilken foregives, hvorfor Verdens Frelser

skulde være Mand og Gud, skreven Jomfru Birrethe Rosensparre til „Undervisning.“ Slutningen danner Tredive Artikler om Börnetugt; Item en gammel Mands Raad til sit Barn. I Bogens Fremstilling om Nadveren forklarer han den som „et Sakramente under udvortes synlige Tegn, som vor Herre Kristus indsatte alle sine til en evig Amindelse, at han haver givet sit Legeme udi Døden og udgydet sit Blod paa Korsens Galge for mange til Syndernes Forladelse.“ „Det er et Vidnesbyrd, at de, som den ret bruge, inkorporeres og indplantes i vor Herres Jesu Kristi Legeme, saa at de ere hans Aandelige Lemmer. Det er vor Aandelige Opfødelse i Kristi Legeme; thi ligesom vi aftoes med Kristi Blod, og igjenfødes ved den hellig Aand udi Daaben, saa fødes vi Aandelige, som rensede og igjenfødte. Det er et Vidnesbyrd om den ny Pagt, som Gud haver gjort med Mennesket om Syndernes Forladelse. Det er en Paamindelse om den hemmelige og Aandelige Tilhobebindelse, at de, som med en kristelig Tro og Forsæt bruge det, blive ett Legeme og Lemmer tilsammen udi vor Herres Jesu Kristi Legeme. Det er en kristelig Kjærlighed, at al kristen Menighed med Hjærte, Mund og Gjerninger bevise hverandre alt godt. Hvo som intet fornemmer af denne Kjærlighed i sit Hjærte, og ikke haver Forsæt, at ville gjöre sin Næste, det er sin egen Lem. godt, han maatte fast heller være fra Sakramentet. Det er et Pant og Vidnesbyrd om vor Opstandelse, det er os et Pant og en Fæstepenning paa det evige Liv.“

Efter nogle andre, i anden Henseende ret mærkelige, latinske Skrifter, især en Bog om Ægteskab og Skilsmisse (Libellus de conjugio, repudio, divortio. 1572), som han skal have skrevet, da han paa Grund af sin Hustrus forargelige Levnet maatte skille sig fra hende, og hans saakaldte Ægteskabsbog (De conjugio expetendo, inchoando, absolvendo, prudenter, pie, quiete, christiana institutio. 1572) udgav N. Hemmingsen sit Hovedskrift: Syntagma institutionum christianarum, 1574, det første fuldstændige theologiske System, hvilket tillige gav ham Sæde blandt Europas berömteste Theologer. Det er tilegnet Universitetets daværende Rektor Dr. Joh. Franciscus fra Ribe (anno 1574, ætatis autem meæ sexagesimo primo.) Det er en Gjæld, som vore Theologer endnu skylde vor Kirkes Historie, at give en lærd Sammenligning imellem det kortere Enchiridion og det udførlige Syntagma, men især imellem disse og det senere theologiske System. Alle Hoveddogmer findes hos Niels Hemmingsen, sædvanlig i korte og klare Sætninger, men hverken det fejdende Öjemed, der siden giver sig tilkjende, eller de intrikate Spørgsmaal, der rimeligvis just derfor siden bleve saa jævnlige. I Syntagma udvikler han ogsaa Begrebet Sakrament, og hvorlunde

det maa forklares aandelig (spiritualiter). Derhos findes her Hovedstedet af hans Lære de coena domini, en meget udførlig og klar Udvikling af, at Sakramentet er „indstiftet til en Ihukommelse af Kristi Død (Coena domini est sacramentum institutum in memoriam corporis Christi traditi pro nobis"); at det er „en aandelig Forbindelse med Kristus og en aandelig Forbindelse imellem alle dem, som nyde det (haud applicatio corporum physica, sed spiritualis copulatio per fidem").

Der gives i N. Hemmingsens Skrifter dels lejlighedsvis, dels i særegne Bøger adskillige Oplysninger til Sædernes og Overtroens Historie. Allerede i Ægteskabsbogen findes deslige Hentydninger. Men han behandlede ogsaa den overtroiske Side af den Tids Kristendom i ett eget Skrift, der kan anses som et Tillæg til det theologiske System. Ved Siden af Troen paa Kristus herskede Troen paa Djævelen. I sin Admonitio de superstitionibus magicis vitandis, 1575, meddelte han med sin sædvanlige Klarhed hele det diaboliske System. Det viser tilstrækkelig, at han ikke blot havde en fast Overtydelse om Djævelens Tilværelse, men ogsaa om hans Magt til at indvirke fordærvelig paa Menneskets legemlige og aandelige Natur. Skriftet oplyser, hvori denne Magi eller Djævelens Indflydelse bestaar, Maaden, hvorpaa han sætter den i Værk, hvorfor Gud tillader disse Djævelens Gjerninger, o. s. fr. Da Evangeliets Lys for omtrent 40 Aar siden begyndte at skinne her i Riget, og Læren blev renset ved Guds fromme Tjenere, da ophørte ogsaa alle hine Djævelens Bedrag, og Ordets himmelske Lys adspredte al hin Overtro, ligesom den opgaaende Sol i Østen forjager Nattens Mørke. Men da Menneskene efterhaanden begyndte at kjedes ved Evangeliet, saa vendte lidt efter lidt Overtroen tilbage. Og vi føres nu ind i dens uendelige Rige. I dette Skrift og dets danske Bearbejdelse lærer man at kjende Djævelens Sakramenter, der dels ere mange Slags Tegn, Figurer og Billeder, dels Misbrug af allehaande Ting (saasom Salt, Jord, Vand, Papir, Vox, Traad, Sax, Saald, Negle, Haar, døde Menneskers Hovedpander, Tænder og Ben, Messevin, Døbevand, Vox af Kirkelys, Jord af en Kirkegaard, Kirkenøgle, o. s. v.), saavel som alle Magiens Arter og Underarter. Ved den magiske Spaadomsgave omtaler han Hans Bogbinder. Flere Exempler oplyse Overtroens Beskaffenhed, f. Ex. at Epilepsi kunde helbredes ved at bære en Seddel med de hellige tre Kongers Navne om Halsen. Til Slutning meddeles en Undervisning for Præsterne, hvorledes de nu skulle bære sig ad, dels med at værge sig selv imod Trolddom, dels med at behandle Hexe og Troldmænd og dem, der anklages for at være det. N. Hemmingsen stod vel i mange Ting over sin Tidsalder; Hexeprøven med Vand forkaster han; naar Hexene sige, at de i for-

andrede Skikkelser samles paa ett Sted og holde Gjæstebud, saa er det pur Indbildning o. desl. Men i Troen paa Trolddoms Virkelighed var han ligesaa fast som nogen anden, og i Straffen derfor ligesaa stræng. Dem, der overbevises om, ved forbudne Kunster at have skadet Mennesker, Dyr eller Sæden, bör Øvrigheden ikke skaane. Melius est, ut pereat unus, quam unitas. Heri var han ikke mere barmhjærtig end hans Samtid.

Ved sin Lære om Nadveren havde N. Hemmingsen sluttet sig til sin ophöjede Lærer Melanchthons Tilhængere, men just dem og andre Kryptocalvinister gik man paa Jagt efter i Tyskland. Raden maatte ogsaa komme til ham. En af den Tids omflakkende Æventyrere, Johan Oldendorp fra Haderslev, besøgte ham 1562, og gjorde sig til af at have besejret hom som andre. Men en farligere Gjæst var Jakob Andreæ, der i Anledning af Formula concordiæ kom hertil 1569, og i Hemmingsen væntede sig en farlig Modstander. Han skrev ham til fra Kolding; Hemmingsen svarede ham med sin Trosbekjendelse i det farlige Punkt cathegorice, clare, sine cothurno. I Svaret ligger tydelig hans Mening, dog saaledes at ingen kunde komme ham for nær derfor. Men Jakob Andreæ, der ikke alene fandt Hemmingsen, men mange andre danske Theologer smittede af Giften, maa have slaaet Larm i Tyskland. Og Calvins Tilhængere i Saxen beraabte sig netop paa N. Hemmingsen. Slaget maatte derfor ramme ham. Kurfyrsten August af Saxen, en Svoger til Kong Frederik den anden, sendte denne en Denunciation af 4. Juni 1575; og om Morgenen efter at Kongen havde modtaget den, Klokken 5 aarle bleve de höjlærde og Præsterne kaldte op paa Slottet. I Kansleren Niels Kaases og Rigsraaden Jörgen Rosenkrandses Nærværelse foreholdt Rigshovmesteren Peder Oxe de indkaldte Kurfyrstens Klage, og tilholdt dem alle, Theologer og Præster, i Følge Kongens Befaling, at skrive og lære simpliciter de coena Domini juxta Augustanam confessionem, saafremt de ikke vilde straffes paa Liv og Blod; og Hemmingsen befalede han at tilbagekalde den Artikkel de coena domini i hans Syntagma. N. Hemmingsen svarede: „Det bliver nu i Morgen otte Dage ett Aar siden, at jeg blev kaldt til Frederiksborg til min naadigste Konge; da befalede Hans Majestæt mig og mine Medbrødre, at vi intet ydermere skrive eller disputere skulde om det hellige Sakramente; hvad allerede skrevet var, skulde da holdes mig til gode. Til dette kongelige Løfte, som jeg udi Hr. Kanslerens Nærværelse haver bekommet, holder og forlader jeg mig endnu ganske, og er paa det ydmygeligste begjerendes, at Hans Majestæt ville værdiges for Guds Skyld at holde mig det samme sin Naades Tilsagn, og ikke tvinge mig fattige gamle Mand til nogen Revocatz. Hvad jeg haver lært eller skrevet, det haver jeg gjort

med en god Samvittighed. Jeg haaber, min Tid bliver ikke længe; thi det er mit annus climactericus og 63. Aldersaar, og forvænter jeg daglig en naadig Forløsning. De Theologer i Saxen, som beraabe sig paa mig, gjöre Uret. Der er en Artikkel i min Bog, som de støde sig paa; den vil jeg gjerne udslette, men jeg kan intet skrive eller indsætte i dens Sted. Tyskland er stort, har mange Theologer og mange Meninger. Hver retter sig efter sin Fyrstes og Herres Villie. Men i disse Lande er Kongen en regjerende Monark, hvem vi næst Gud og vor Samvittighed have alene at svare. Og efterdi der dog kun er e n Gud og e n Sandhed, synes det ubilligt, at man skal blafre for hver Vind og underskrive hvad fremmede og urolige Hoveder ville optænke og angive. Min Bog haver ingen Oprør foraarsaget endnu, men jeg takker Gud og kongelig Majestæt, at her er Enighed udi Kirker og Skoler, og den ene lærer som den anden". Da tog Jörgen Rosenkrands Ordet: „Ja, saa formærke vi da, sagde han, efterdi I siger, at her er Enighed, at disse andre Theologer her staa, ere ligesaa gode som I". „Jeg taler intet om disse andre, svarede Dr. Niels; men siden min Bog gik ud, er ikke lært anderledes end tilforn". „Saa høre vi da, sagde J. Rosenkrands, at I lærer i Skolerne tværtimod det her prædikes udi Kirkerne". „Hvad Præsterne prædike, svarede Dr. Niels, falder ikke mig hjem, men jeg haver aldrig lært eller disputeret anderledes udi de 30 Aar jeg haver været her ved Universitetet, end jeg haver mundlig hørt af Philippo Melanchthone og andre lærde Mænd, som have kommet os den rette og reformerede Lærdom paa Fode, og den Tid jeg blev promoveret in doctorem haver Dr. Machabæus disputeret dette samme Argument, og er det defenderet og blevet godt og ret kjendt af alle". Nu tog Dr. Povel Madsen Ordet; han var Hemmingsens Ven, og indlod sig nærmere i Sagen. Derhos forsvarede han sine Kirker, og mente, det var bedst, man lod saadanne höje og hellige Sager baade med Mund og Haand uoverfjaskede, troede enfoldelig og gav Guds Ord Æren. Peder Oxe sluttede Forhandlingen med et venligt og trøstende Ord til N. Hemmingsen. Ti Dage efter maatte alle kjøbenhavnske Lærere atter møde og underskrive en Forpligtelse til, under Straf paa Liv og Gods, intet videre at ville røre denne Lærdom eller anderledes end den Augsburgske Konfession angiver. Niels Hemmingsen underskrev: subscribo et approbo ex sincero corde. Dermed skulde man tro, at Stormen var gaaet over. Men de tyske Theologer vare ikke tilfreds, Forargelsen var jo given offenlig; offenlig maatte den afsones. Næste Aar skrev Kurfyrsten atter til Kongen, og æskede, at Hemmingsen maatte tilholdes at give et Tilbagekald; Kongen maatte ellers betragtes som en Beskytter af Heterodoxi. Det

var for Kongen en rædsom Tanke. Han paalagde Konsistorium at skaffe Hemmingsens Gjenkaldelse, saaledes at Universitetet kunde vorde befriet for enhver Mistanke. Det var et haardt Slag for Oldingen. Hans Ven Biskoppen og Professorerne, der næsten alle vare hans Disciple og Tilhængere, forestillede ham ikke blot den Straf, han ved en Vægring vilde paadrage sig selv, men tillige den store Fare, for hvilken han vilde udsætte det hele Universitet. Da underskrev han endelig Tilbagekaldelsen. I den forekom de vistnok for uundgaaelig nødvendige ansete Udtryk: substantialiter, vere et realiter, verum corpus et verus sanguis, med det Tillæg: ita ut verus cibus et verus potus sit, quo homo pascitur, reficitur et vivificatur ad vitam æternam. Men for at frelse sin Samvittighed, tilföjede N. Hemmingsen mundlig en Kommentar, hvorved han vilde føre sin virkelige Mening, det som han altid havde lært, i Overensstemmelse med Formularens Ord, hvorlunde det nemlig dog ingen legemlig Nydelse var, men at forstaa paa aandelig Vis som et Pant og en Forvissning om Guds Naade til Sjælens Salighed. Og da de andre ikke saa lige vilde tage denne hans Forklaring for gyldig, da de svarede, at hvis han mente noget andet, end det han havde skrevet, saa kom det paa hans egen Regning, Menneskene kunde kun dömme efter hans Ord — saa gav han dem Papiret med de Ord: Domini, ibi habetis scriptum, facite quod vultis, - ego aliter non sentio. Nu skulde Professorerne vel paa selve Revokationen have bemærket, at han i Grunden mundlig atter havde revoceret den; men de gjorde det ikke, og sendte den som den var til Kongen. Fra Kongen blev den atter sendt tilbage til det theologiske Fakultet, som atter prøvede, samtykkede og underskrev den. Forargelsen var især given paa Latin for hele Kirkens Aasyn, men i Livsens Vej havde N. Hemmingsen for det danske Folk yttret det samme; han maatte derfor samme Aar for Almuen udstæde en Bekjendelse paa Dansk. Den var saa spagfærdig, at enhver kunde underskrive den; nemlig at Kristi Legeme, der var hengivet for os, og hans Blod, der var udgydt for de mange til Syndernes Forladelse, til visse var tilstede og blev uddelt og modtaget i Sakramentet. Da Kongen havde modtaget Tilbagekaldelsen, gav han sig tilfreds, ja anbefalede endog Hemmingsens Postilla; men de tyske Theologer slumrede ikke. Nu viste de, at Giften skjulte sig ogsaa i den. Og deri havde de Ret; ved Skjærtorsdag hedder det nemlig: Deinde significat hæc cœna nos spiritualiter ali et sustentari corpore et sangvine Christi. Derhos paastode de, at N. Hemmingsen vedblev mundlig at foredrage sin Lære. Noget Bevis derfor er aldrig ført; men i sig selv er det vel ikke helt usandsynligt. Han fulgte maaske sin Lærer Melanchthons Exempel, der troede, at Sandheden lidt efter lidt

maatte bane sig Vej. Og hvor let maatte ikke hans Mening, der jo ikke benægtede Luthers ligefrem, men kun gav den en höjere Udtydning, under hans Foredrag ved ett eller andet upaaagtet Ord komme til at skinne igjennem. Den hele Beskyldning kjender man imidlertid kun af hans Modstanderes Paastand; og nogen Undersøgelse derom fandt ikke Sted. I Begyndelsen af August 1579 skrev nemlig Kurfyrsten atter til Kongen: at Hemmingsen nu som för gav Calvins Mening Medhold, nægtede den substantiale Nærværelse, og, sin Revokation uagtet, vedblev at bruge sine gamle Fraser og Sætninger i sine Lektioner; og eftersom han endda, ved Forelæsning og Disputering, i Universitetet holdtes i sin fulde Anseelse og Myndighed, saa vare Kongen og Danmarks Rige i stor Mistanke hos de tyske Herrer, at Hans Majestæt skulde fremme en saadan Mening og indføre den i sine Kirker. Det var mere end Frederik den anden kunde bære. Nu gav han uden Undersøgelse, uden Lov og Dom, Niels Hemmingsen sin Afsked som Professor og Præst, og bød ham inden tre Dage at begive sig til Roeskilde, hvor han fik ett Kanonikat til sin Underholdning; og Forventningen om hans Gjenindsættelse gik ikke i Opfyldelse. Nu kunde da Jakob Andreæ sende sin Formula concordiæ herind, som Kongen dog 1580 „slog i Ilden". Og Zeloternes Haan og Spot, for hvilken Kirkens gamle Lærer mere end e n Gang havde været udsat, kunde nu have sit fri Løb. Et bidsk Nidvers fra en tidligere Tid, 1574, tillægges Dr. Joh. Amerinus fra Ribe, maaske det der indtil vore Dage er opbevaret paa Laaland. At Niels Hemmingsen selv ved en hvas Tunge bidrog til at fremkalde deslige Angreb, er der liden Grund til at antage efter hans Skrifter. Der tillægges ham, men uden behørig Hjemmel, en Satire om Biskopperne, hvoraf kun lidet er bekjendt, Der anføres nogle Ord af den, som ikke vise noget bittert Sind, nemlig om N. Hemmingsens Ven Biskoppen Povel Madsen: Paulus amat Musas.

I sit Liv havde Niels Hemmingsen haft megen Gjenvordighed. Hans Sön, Hans Hemmingsen, slægtede Moderen paa; han blev Prof. i Theologien 1570, men afsat 1575 paa Grund af forargeligt Levnet. Fra sin første Hustru blev Niels Hemmingsen skilt; hans anden Hustru, Maren Madsdatter, fulgte ham til Roeskilde, og med hende levede han lykkelig til hendes Død 1582. 70 Aar gammel, giftede han sig tredie Gang med Birgitte Larsdatter, der overlevede ham. Ved denne Tid, 1583, skal han have forfattet sit Skrift Immanuel, der først udkom efter hans Død, og som menes især at være skrevet imod Jakob Andreæ. En Afvexling i hans ensformige Liv var Kong Jakob den førstes Besøg i Roeskilde 1590; den lærde Konge talte med ham om

Prædestinationen, og gav ham en forgyldt Sølvpokal til en Amindelse. Endnu i sin höje Alderdom vedblev han at udgive Skrifter (1590—97), saasom: Antidotum adversus pestem desperationis 1590, og Tractatus de gratia universàli 1591, som H. P. Resen siden tog sig af. Disse Skrifter ere ogsaa oversatte paa Dansk. Ligeledes skrev han Kommentarer til Johannes' Evangelium (1590 og 1591), og til de første Davids Psalmer (Enarratio Viginti et vnius Psalmorum Davidis. 1592), hvis Fortolkning ved Universitetet han blev forhindret fra temporum iniuria. I Tilegnelsen til Niels Kaas (Roschild. 24. Juni 1591) omtaler han dennes Broder Björn Kaas, der blev anbefalet at være blandt hans Disciple (ante annos 41 meque tum ætatis meæ annum 37. egresso.) I sine sidste Leveaar var han aldeles blind. Aaret för sin Død, den 4. Februar 1599, kaldtes han af Christian den fjerde op paa Slottet, for at afgive ham sin Bekjendelse om Nadveren. Denne Bekjendelse (Nogle Spørgsmaal om Kristi Legems og Blods Sakramente og Svar dertil) skal have været udbredt i Haandskrift. Han døde den 23. Maj 1600, og blev begraven i Roeskilde Domkirke, fulgt til Graven af sine Disciple, Professorer og Præster. Hans Billede forestiller ham paa Kathedret med en Bog i Haanden, omringet af sine Tilhørere, og derover: Qui ad justitiam erudiunt multos ut stellæ fulgebunt, Dan. 12.

Nogle af Niels Hemmingsens Ligprædikener, som de over Otte Rud, Herluf Trolle og Birgitte Gjöe, kunde, efter J. Möllers Bemærkning, „have opfordret til nogen Begejstring; men han giver i den historiske Del kun en jævn og enfoldig Beretning om den afdødes Liv og Levnet, og i den parænetiske Del afhandler han kristelige Almensætninger paa den vedtagne Maade." Heller ikke i hans Psalmer kommer nogen poetisk Begejstring eller Originalitet tilsyne. Han har opsat Skoleordinansen for Herlufsholms Skole.

Niels Hemmingsen skildres som en Mand af et mildt, fredeligt, muntert og behageligt Væsen, ligefrem og uden Bram. I sine latinske Skrifter viser han Skarpsindighed uden Haarkløveri, Fylde uden Overflod, Klarhed i Fremstillingen og Fynd i Udtrykket, og giver en objektiv Fremstilling af hvad der bevæger sig i hans Indre. Han kræver Gud til Vidne, at han intet gjör hverken af Lyst til Strid eller for at vinde Menneskegunst, men af ren og oprigtig Kjærlighed til Sandhed; og Sandheden vil sejre (veritas tandem vincet). Som Lærer skal han, naar han ikke dikterede, have haft et tiltrækkende Foredrag; som lærd Theolog var han Europas Lærer, og som mere populær Skribent for Præstestanden en Velsignelse for sit Fædreland. Kristendommens Væsen sætter han mere i det indre end i det ydre,

og foretrækker Aanden for Bogstaven. Ikke blot Nadveren opfattede han som en Handling med aandig Betydning, men ogsaa Daaben. Han medvirkede til at ophæve den Skik at nedsænke Barnet i Vandet, isteden for blot at bestænke det dermed; thi det var nok at holde fast ved Daabens aandelige Betydning. Derfor dvæler han ikke heller saa meget ved den ydre Gudstjeneste, som ved den Grundtanke, at en Kristens hele Liv er en Guds-Tjeneste. Alle menneskelige Handlinger skulle føres tilbage til Guds Erkjendelse og Guds Dyrkelse. Derfor lægger han Vægt paa den kirkelige Vielse ved Ægteskabet; det er Religionen, der helliger enhver verdslig Gjerning, og forvandler den til en Gjerning i Gud. (Foruden mange andre Steder i hans Skrifter kan man se i hans Syntagma Afsnittene Cultus Dei og Bona opera). Næret ved de Gamles Skrifter og ved Selvtænkning derover, hævede han sig overhovedet, hvor stræng orthodox han han end var, til Anskuelser, som man først finder udtalte med Klarhed ett Aarhundrede efter.

Blandt hans Disciple vare Kansleren Niels Kaas og Historieskriveren Anders Sörensen Vedel.

Til de Bagtalelser, for hvilke Niels Hemmingsen var udsat, har jeg ikke taget noget Hensyn. Ikke alene hans Avindsmand Iver Bertelsen, men adskillige andre fanatiske Præster overvældede ham dermed. Enhver fremragende Mand var udsat for deslige Bagvaskelser; alle anke derover; Kingo skaanede man heller ikke. Men jeg haaber, at ingen vil fæste Lid til sligt, og at ingen retsindig Historieskriver vil gjentage deslige Beviser paa Tidens utrolige Raahed og den Yderlighed, hvortil luthersk Fanatisme kunde gaa; N. Hemmingsens Sjæls Renhed ligger aabenbar for Dagen. Nogle, som Pontoppidan, tillægge ham, paa Grund af hans Forhold i Striden om Nadveren, en utilbørlig Frygtsomhed og en deraf, ligesom hos Melanchthon, opstaaet utilgivelig Vaklen og Ustadighed, men ogsaa det er, naar man betragter Forholdenes Natur, en ugrundet Beskyldning. Der kan tvivles om, hvorvidt det er tilladt med Galilei, dreven af ydre Tvang, at aflægge en Bekjendelse, som man strax i sit Hjærte kalder tilbage; men der kan ikke tvivles om Niels Hemmingsens Vedholdenhed ved sin Mening. Efter at han først ved fremskridende Granskning havde vundet den, opgav han den ikke noget Öjeblik. Hans Uegennyttighed var saa stor, at han ikke tog Honorar for sine Skrifter; om nogle er det vitterligt. De vigtigste havde den Ære at staa i første Klasse af Roms forbudne Bøger.

Om Niels Hemmingsen, se Giessing, 3, 1. Pontoppidans Annal. 3, 539. Nyerup, Hist. stat. Skildr. Universitetet, S. 35. D. Psalmed. S. 15; men især hans Levnet af J. Møller i Hist.

Kalender 2, 325, og N. Hemmingsens Pastoraltheologi af J. H. Paulli, S. 8. Hos de tvende sidstnævnte findes ogsaa Oplysninger om hans Fødested (i Herritslev Sogn, der bestod af fire Gaarde, hvoraf kun e n, Egholm, er tilbage; i e n af dem skal han være født, jf. D. Atl. 3, 304, hvor hans Fødested efter Vinding kaldes Embolt; Barfods Fortællinger af Fædrel. Hist. har Engebølle ved Nysted) og om hans Fødselsdag og Fødselsaar (der af Helvader sættes til 1511; han omtaler det, som foran er bemærket, i sine egne Skrifter). Jörgen Kaas Emmiksens Efterretning om hans Fødsel, Død og Alder findes ogsaa i Suhms Saml. 1, 3, 189.

I Dedikationen til Commentar. in vtramque epist. Pavli ad Corinthos, som han tilegnede Absalon Urne til Søgaard, omtaler han dennes Broder Johan. Vurne, der i fire Aar var i Wittenberg, yndet af Luther og Melanchthon, og siger om ham: Primus in vestra familia meas conditiones perspexit, et liberali stipendio me aliquot annos Vuittebergæ sustentauit.

Om tabella de cœna domini og N. Hemmingsens Underskrift, se foruden Pontoppid. Annal. Kristian den tredies Breve i Dän. Bibl. 5, 185. Heiberg, Palladii Levnet, S. 139. Paulli, S. 33. Anm.

Med Striden imellem Lutheranisme og Calvinisme kan jævnføres den, der førtes i Sverrig, og som Dronning Kristines Lærer Joh. Matthiæ gav Anledning til 1644, i det han ved sit Skrift Idea boni ordinis in ecclesia Christi tilsigtede en Forening af begge Bekjendelser. Han fik dog ikke sin Afsked, men maatte tage den. (Fryxell, Berättelser ur sv. hist. 9, 38 og 14, 100).

N. Hemmingsens talrige Skrifter omfatte alle Theologiens Dele, paa Kirkehistorien nær. Bidrag til deres Ordning give J. Møller og Paulli. De udkom enkeltvis, men de vigtigste ere samlede i hans Opuscula theologica. Genevæ 1586. fol. De bleve snart oversatte paa Tysk; og det synes at have været ham kjærere, fordi det er et meget ordrigere Sprog, endskjöndt han finder det tilbørligt, at alle Kristne have gudelige Bøger i sit Maal. (Fortalen til Niels Lauridsens Overs. af Hemmingsens Bog om Guds Naade, og til Haagen Laurentsens af Brentii Prædikener. Paulli, S. 31. Anm.). Adskillige bleve oversatte paa Dansk. Livsens Vej paa Islandsk, Holum 1575.

For de Læsere, der, uden at være lærde Theologer, ønske noget Indblik i Niels Hemmingsens Skrifter, meddeles nogle Bemærkninger om somme af de vigtigste, med enkelte Prøver af hans Foredrag, og om de danske Oversættelser.

De methodis et ratione concionandi. Rostock. 1555. findes i en mere udvidet Form i hans Opuscula theologica, S. 1: De methodis libri duo, quorum prior quidem omnium methodorum universalium et particularium, quarum usus est in philosophia,

brevem ac dilucidam declarationem: posterior vero Ecclesiasten siue methodum theologicam interpretandi concionandique continet. Det var for sin Tid en gylden Bog.

Catechismi quæstiones. Havn. 1560, i Opusc. theol. S. 174. Heri hedder det om Nadveren: Qv. Quænam munera sunt in hac cæna invisibilia? R. Verum corpus et verus sangvis Domini nostri Jesu Christi; non metaphoricum corpus aut sangvis, non mysticum corpus aut sangvis, sed illud ipsum corpus, quod ex Maria virgine natum est, et postea in aram crucis suspensum est, ille ipse sangvis, qui effusus est de sanctissimo ejus corpore, ut clare sonant verba Cænæ. Dette gjentager han ydermere og yttrer først siden: Qv. Quam habet Cæna hæc significationem respectu temporis præsentis? R. Significat nos uniri et incorporari corpori Christi, idque spiritualiter juxta hæc Pauli verba 1. Cor. 10, 16 (etc.).

Postilla seu Enarratio Euangeliorum in diebus dominicis et festis, in gratiam piorum Ministrorum Euangelii conscripta. Hafn. 1561. Francof. 1580 og fl., i Opusc. theol. S. 1338. Paa Dansk af Rasmus Hansen Reravius. Kbh. 1576. fol. Kbh. 1600. fol. (i Hjelmstjernes Samling). Fortalen til den danske Oversættelse er af Niels Hemmingsen selv. Bogen blev oversat efter hans egen Foranstaltning. „Og paa det at det kunde komme til des större Gavn haver jeg mange Steder videre forklaret end det var tilforn udi den latinske og tyske Postilla, og tillagt nogle Søndages Evangelia“. Tilegnelsen oplyser, at disse Tillæg, hele Prædikener og andre Stykker, skrev N. Hemmingsen paa Latin, og gav saa Rerav dem for at oversætte dem paa Dansk. I denne Reravii Tilegnelse til Kristoffer Valkendorf til Glorup (1576) meddeles derhos, at først havde N. Hemmingsen skrevet og dikteret sine Disciple denne Postil 1547, mange fine Mænds Börn, ædle og uædle, som han den Tid havde hjemme i sit Hus. Da begyndte hun strax at blive saare almindelig baade blandt Studenterne, som den Tid studerede her i Kjøbenhavn, og desligeste blandt Præsterne mange Steder her i Riget. Og for den Skyld forbedrede han hende meget i det Aar 1555. Deraf blev hun da end mere bekjendt og anset, for den smukke Maade og Vis her bruges at lære med, for hvilket ogsaa den salige Mand, M. Jens Kristenssön, som den Tid var Skolemester her i Kjøbenhavn, tog sig for at diktere hende Ord fra Ord for sine Disciple, som sade i hans Leytze i Skolen, paa det at de i Fremtiden kunde bruge hende dem selv og andre til Gavn. Der hun nu blev saa almindelig og var saa godt som i alle Studenters Hænder og menige Præsters heromkring og andre flere Steder, da lod forn. Hr. Doctor hende efter mange lærde Mænds og Præsters Bön og Begjering udgaa paa Prenten her i Kjøben-

havn anno 1561. Saa blev hun strax det andet Aar efter trykt paa ny i Wittenberg, og blev strax udsæt af Latinen paa Tyske. Siden haver hun været tit og ofte trykt i Tyskland baade paa Latine og Tyske og solgt i mange tusende Exemplarer. Kansleren Johan Friis havde gjort meget for at faa den paa Dansk, og allerede for ti Aar siden handlet med en tysk Bogførere, som havde sin Handel her i Riget med Bøger, at han skulde samme Postil lade udsætte paa Dansk og prente. Nu tilstædte N. Hemmingsen, at Baltzer Kaus, der paa sin Bekostning havde ladet den prente paa Latin, ogsaa maatte bekoste og lade den prente paa Dansk. (Jfr. Werlauff, Blandede Bidrag i Athene 2, 232. See ogsaa Paulli, S. 23). Som Exempel paa Fortolkningen henviss til Dominica nona post trinitatis. Luc. 16: Forklaringen over Evangeliet om den utro Husfoged.

Pastor sive Pastoris optimus vivendi agendique modus. Hafn. 1562 og ofte derefter. I Opusc. theol. S. 90. Den indeholder: 1) Vita pastoris privata et solitaria. 2) Instructio, juxta quam pastor suam domum et familiam regat: Valget af Hustru, Börneopdragelse, Forholdet til Tyende, o. s. v. 3) De conversatione pastoris politica et externa. 4) Officium seu legitima pascendarum ovium Christi ratio, hele det præstelige Æmbede. Se om dette Skrift J. Møller i N. Hemmingsens Levnet, og i Nyt theol. Bibl. 20, 254, samt Paulli S. 35. Som Exempler paa Foredraget meddeles heraf to Steder, ett om Klædningen, det andet det mærkelige Sted i Afsnittet De conviviis (Opusc. theolog. S. 122. 128.)

M i l i t i convenit, vestem gestare brevissimam et jam in hac morum corruptione non datur apud multos vitio, si vela caligarum infra genua se etiam extendant. Hic si oblonga uteretur veste, meritò se aliis deridendum propinaret. N a u t æ congruit, laxas et dependentes gestare caligas, et veste talari absque omni plicatura uti. Hic si militis vestem sumeret, τὸ πρεπον suæ personæ non servaret; nisi forte levitas isti generi hominum decorum afferat. M u l i e r i n o b i l i si sinuoso syrmate terram verrit, hodie non datur vitio. Si idem faceret pastoris uxor, maximum probrum esset. Cum n o b i l i s se catenis aureis et annulis ornat, maxime si in senatu sit regni aut eques auratus (nam aliorum luxui patrocinari nolo) decorum suæ personæ servat; quod nec deo nec hominibus (modò absit animi superbia) displicere potest. Idem si imitaretur civis aut rusticus, quid magis culpandum? Ita civis, rusticus, artifex etc. decorum in vestitu conveniens suæ personæ servantes, laudantur. Qui contra faciunt meritò ridendi sunt. Ad eundem modum, imo multo magis decet p a s t o r e m, ut servet decorum suæ personæ et officio conveniens. Relinquat igitur militi vestem nates non tegentem,

velaque caligarum; relinquat aulico acuminatos illos et oblongos pileos; relinquat nautis suos pannos; relinquat nobilibus matronis sua syrmata, suas catenas, holosericum, margaritas, annulos, et reliquum ornatum, qui jam pæne major est, quam ut stultitia et levitas mundi aliquid adjicere possit. Relinquat et civibus suum decorum. Derpaa betragtes vestis forma, pretium et color. Forma — corona indusii non feriat occipitium, ut in multis videmus. Manicæ non sint sectæ transversè, et rursus filis sericis connexæ — Postremo color in decoro spectandus est. Nec alba, nec rubra, nec viridia, nec cærulea congruunt pastori, sed nigra potius aut alius coloris, qui minime ad pompam facere videtur. Verum hic consvetudo et laudata exempla adhibeantur in consilium (etc.)

Convivia amicitiæ causa instituta a Græcis dicuntur ἀγαπαι, propterera quod in eis mutua fovebatur charitas. Hoc nomine etiam dicuntur convivia, quæ pauperibus refocillandis instituuntur, qualia solent in Lolandia patria mea crebro fieri. Qui enim illic aut nuptias celebrant, aut puerperia, aut alioquin solennia convivia, pauperibus mensas aptant, fercula apponunt, non minus lauta quam aliis conviviis. Ac ci quis convivator pauperes non admitteret, aut non benigne tractaret, non solum avarus, verum etiam in deum impius, in pauperes crudelis haberetur. Hunc morem etiam in Scania, Jutia, Fionia et Selandia in quibusdam esse locis constet. Hunc morem commendabit pastor, et invitabit convivatores ad humanitatem erga pauperes, commendans ipsis præceptum Domini, qui ait: Cum facis convivium (etc. Luc. 14, 13.)

Fra 1562 vedblev han i en lang Aarrække at udgive Kommentarer til det Gamle og det Ny Testamentes Bøger. I Comm. in epistolam divi Jacobi apostoli. Hafn. 1563. tilegnet Frans Brokkenhus til Egeskov, findes quæstiones de usuris et bonis Ecclesiasticis, som han skrev efter Kansleren Joh. Friises Begjering. Af Comm. in epistolam Pavli ad Philippenses. Vitebergæ 1564, ses, at han i det Aar mistede sin Moder, matrem charissimam, der blev 80 Aar gammel, efter at have været Enke i 28 Aar. Comm. in vtramque epistolam Pauli ad Thessalonicenses. Viteb. 1566 er tilegnet Biskoppen i Fyn Nic. Casp. Vibergius, der havde ydet hans Moder Pleje. Comm. in epistolam ad Hebræos. Viteb. 1568 er tilegnet Niels Kaas, der for sexten Aar siden var en af hans ypperste Disciple. Af dogmatisk Indhold er: Historia Domini Ihesv Christi dei et hominis, regis coeli et terræ maximi et inuictissimi, unici Ecclesiæ Dei Monarchæ, summi æternique Sacerdotis, ducis de Bethlehem illustrissimi, triumphatoris regni tenebrarum gloriosissimi, ac datoris uitæ æternæ liberalissimi: ex principio Euangelij Johannis.

Hafniæ 1562, hvis Titel alene viser, at selv ikke han gik fri for Tidens höjtravende Smag.

Liffsens Vey: Det er, En vis oc Christelig Vnderuisning, om huad det Menniske skal vide, tro oc giöre, som det euige Liff vil indgaa. Screffuen, Alle Danske oc andre som Dansk maal forstaa kunde, til salig vnderuisning. Aff Niels Hemmingsön, D. Kbh. 1570. (Paa Kongens Bibl., den anden Udg. 1599 ogsaa paa Universitetsbibl.) Følgende Prøver meddeles bogstavret:

(Af Fortalen eller Tilegnelsen). Det første gode oc gaffn som Guds börn, det er den Christne Kircke haffuer, er at Gud er vdi dem lige som en alderklariste Sol. Thi ligeruis som der er skin, verme oc liffactighed vdi alle Creatur som ere vdi Verden, af denne Sol, som vi see vdi Himmelen, Saa er aff Gud som er sin Kirckis Sol, Skin (det er en klar Guds kundskab) Verme (det er brendendis affecter oc begæringer, vdi Troen, Haabet oc kierlighed) oc Liffactighed (det ere atskillige husvalelser, ved huilcke en trofast Siel liffactig giöris, værquegis oc frydis.

Denne Sol lige som hun oprinder vdi deris hierte, som frycte Gud, saa gaar hun neder for alle dem, som foracte Gud, oc her leffue vdi legemlig tryghed. Derfaare er det raadeligt at Guds börn lade icke denne Sol formørckis vdi sig aff forsømelse til at læse, betencke, oc høre Guds ord, huor vdi denne euige Sol skin. Fordisaa lige som denne synlige Sol, om hun siunis i drömme for den som siug er, at formørckis eller skiulis aff Skyer, da bemercker hun uden tuil (siger Hypocrates) at det Menniske skal icke vndgaa, men dø aff Siugen, Saa vil det oc gaa til naar Gud, som er vor Sol, formørckis vdi oss, for vor forsömmelse skyld, da er der intet andit at foruente, end euig mørckhed, euig Død, og euig fordömmelse. Men beholde wi vdi vore hierter denne Sol (det er Gud med sit salige ord) da ledsager han oss hen ind i det salige Liff.

Her hoss er at betencke huad alle de Menniske er vsle, som denne Guddommelige Sol, ved Guds ord icke skin faare: Thi baade treffue de vdi allerstörst vanuittigheds mørckhed, saa at de icke see oc kiende Gud, der hoss ocsaa forskreckis de vdi deris hierter, aff en bange samuittighed, for Syndens skyld. Oc er end Samuittigheden vdi mange bleffuen saa følløss, at hun intet føl til Synden, da vogner hun alligeuel en gang (bleffue det icke för end vdi Helbrod) oc fører Menniskit i Misstrøst, huilckit er den störste hierte sorge der tenckis kand, saa at det Menniske vilde sig at være aldrig skabt.

(Om Christi Person, S. 78). Det Fierde stycke som ieg faaregaff, der Christne Menniske skulle vide om vor Frelsere

Jesu Christo, er at hand er en person, oc huorfaare det vaar fornøden, at hand skulde være en person.

At hand er en person oc icke tuende personer, som de ere tuende natur, beuise iblant mange, disse efferfølgendis vidnesbyrd.

Johannes i det første Capitel siger: Ordet bleff Kiød, det er, Guds Sön bleff Menniske, der hoss setter hand, oc wi saae hans herlighed, som Guds enbaarne Söns. Haffde det nu været tuende personer, da haffde hand sagd, wi saae deris herlighed, oc icke hans herlighed. Mathei vdi det tridie Capitel lydde denne Guds Faders røst offuer Jesum Marie Sön, der hand vaar døbt aff Johanne: Denne er min elskelige sön, vdi huilcken mig er behageligt, hører hannem. Her kiender Gud Fader Marie sön for sin Sön, oc siger, hører hannem, Haffde det været tuende Personer, da haffde han sagd, hører dennem. Til de Epheser vdi det fierde Capitel, siger Paulus saaledis: Christus som nederstigede, hand er den samme som opfoer offuer alle Himle, paa det hand alle ting skulde opfylde. —

Huor faare det vaar fornøden at Jesus Christus Gud oc Mand, skulde være en person oc icke tuende personer, som der er vdi hannem tuende naturer, er mange dræbelige sager, aff huilcke ieg vil nogle opregne.

Den første, vor Meglere Gud oc Mand skulde være en person, paa det hand kunde giöre Gud oc Mennisken til it, derfor er hand Faderen tilföiet met sand Guddom, oc Mennisken met sand Manddom, at hand saa kunde tilhaabe binde Gud oc Mennisken.

Den anden, Den som skal være Meglere imellem dem som ere wens, hand kand intet vdrette, om hand tilhenger den ene, oc er wens met den anden, derfor er det tilbørligt at en Meglere er begge parter anhengendis, for denne sag skyld, er vor Meglere Jesus Christus, met sin Guddommelige natur tilföiet Gud, som vaar fortörnet met vor Synd, oc met Menniskelig natur tilföiet Mennisken, paa det hand kunde sammen binde begge parter, som vaare wens, det er Gud oc Mennisken, met den societet oc wenskab hand haffde met begge parter, som Ireneus siger vdi sin tredie Bogs tiuende Capit: huor hand lærer, huorfaare Guds Sön haffuer annammit Menniskelig natur, oc er bleffuen sant Menniske. Det vaar tilbørligt (siger hand) at den som er Meglere imellem Gud oc Mennisken, at hand forligte dennem, for den enighed oc naturlige fryndskab han haffuer med begge parter, saa at hand kunde udrette at Gud anammede Mennisket, oc Mennisket gaff sig vnder Gud. (etc.)

(Om Troen paa Christus, S. 125). Denne Christelige Trois rette art er, huor paa huert Menniske kand vide, om hand

haffuer en salig Tro. Først, at hun lader sig føle vdi hiertit. Der næst, at hun lader sig see oc beuise vdi gierninger. Det tredie, at hun lader sig prøffue vnder Kaarssit. Det fierde, at hun offueruinder Verden. Det femte, at hun bliffuer fast indtil enden, hues ende, som Petrus siger at være Siælsens salighed.

Først sagde ieg at en Christelig Trois art er, at hun lader sig føle vdi Hiertit, saa at der følis en wsigelig husualelse imod Louens forbandelse, imod Dødsens mact, oc Dieffuelens grumme tyrannj, At der følis en wsigelig glædo aff syndernis forladelse, At der følis en Aandelig tryghed, om Guds Naade oc venskab, At der følis Christi neruærelse, oc den hellig-Aands Tempel vdi Menniskens hierte, At der følis den hellig-Aands krafft, som op uecker Troen til at bede, at der følis en brendelig begæring, til at gjöre Guds villie, oc staa Dieffuelen imod, At der følis en Aandelig glæde, aff det euige Liffs begyndelse, At der følis tacknemmelighed mod Gud: Ja met it ord at sige, Huor en Christelig Tro er vdi it Menniske, da lader hun sig føle, met en ret Gudfryctighed, med it gaat forset, oc met glæde vdi den hellig Aand. (etc.)

(Om Gudsdyrkelse, S. 179). Gvds dyrckelse er naar it Menniske aff Troen giör den gierning til Guds ære besynderlige, som Gud haffuer befalit. Oc henger tilhobe trende ting vdi en ret Guds tieniste, huor aff hun kaldis pur oc hellig.

Det Første er, at gierningen som giöres Gud til tieniste, skal være befalit aff Gud. Det Andit er, at samme gierning skal komme aff Troen til Jesum Christum. Det Tredie er, at gierningen skal giöris offuer alt Gud til ære, saa at Menniskit vil der met beuise sin lydactighed mod sin Himmelske Fader. (Derunder taler han om „Pauens messer, vigilier, rosenkrantze oc andit megit som hand haffuer indført vnder helligheds skin“; men isteden for at gaa ind paa den ydre Gudstjeneste, indprenter han, at det er ikke Gjerningen det kommer an paa, men paa det Sind, hvormed den øves. Deriblandt:) En Gudfryctig tieniste pige, oc en anden som ikke frycter Gud, disse baade giöre deris Høstruer ens tieniste, de stryge toffel, de feie Klæder, ja vndertiden det som meget ringere er, men hun som frycter Gud, hun giör sin gierning aff Troen, oc seer hen til Guds befalning, som vil at Tienere skulle være deris Herrer lydige. Men den Wgudeligis gierning, endog hun uduortis kand være bedre, er dog icke Guds tieniste, for hun er besmittet met it fuelt oc wreent hierte. — Til Slutning forklarer han Bönnen: Ieg haffuer icke behoff her at skamfutte den Dieffuels vildfarelse, som Pauen haffuer indført vdi Verden om helgens paakaldelse. — En ret Bön er icke vdi Munden, men vdi Hiertet en brendelig begæring om hielp aff Gud.

Vedels latinske Oversættelse, Via vitæ. Lips. 1574. Francof. 1580. er optagen i Opusc. theolog. S. 503.

Libellus de conjugio, repudio et divortio. Lips. 1572. 4. (i det Exemplar, som findes i Hjelmstjernes Samling, har Reravius skrevet Aar 1575) er ligeledes optagen i Opusc. theolog. S. 950. Derimod er Ægteskabsbogen, De conjugio expetendo (etc.) Hafn. 1572, ikke optagen deri, men oversat paa Dansk, efter Nyerup 1572 og oftere. Den findes ogsaa i Holzmanns Fromme Qvinders Speyel, oversat af I. M. B. Kbh. 1653, under Titel: Om Ecteskab At 1. Betencke. 2. Begynde. 3. Fuldkomme. 4. Leffve vdi. 1. Vijslige. 2. Ærlige. 3. Gudfryctige. 4. Rolige. En Christelig underwjsning. Niels Hemmingsön D. Heri findes artige Oplysninger til Tidens Sæder og Overtro. Hvorledes f. Ex. Brudefolkene følges ind med Blus, der følger dem Mænd og Kvinder, Svende og Jomfruer; men her burde dem, som staa Brylluppet fore, at tage vare, at spodske Spillemænd eller andre med uhøvisk Tale ikke komme i Brudekammeret, men aleneste høviskt Folk med kysker Snak, med alvorlig Bön og aandelige Psalmer. Förend den Krig imellem Danmark og Sverrig begyndte, hørte man et Barn græde udi Moders Liv sex Uger förend det blev født, her udi Kjøbenhavn. Herom sagde hver sin Mening. Somme mente, at det var for Forældrenes Skyld, som vare dog fromme og gudfrygtige; „men der jeg det hørte, sagde jeg: Dette Barn skal enten fødes til stor Sorg og Graad i Verden, eller det bemærker menig Mands Graad og Sorg. Dèr dette Barn nu født var og blev døbt, døde det efter det havde levet i 24 Timer, og lod aldrig af at græde. Hvoraf man kunde betænke, at den Graad skete ikke for Barnens (Barnets) Skyld, men for det ganske Riges Skyld, som Gud vilde straffe med den Fejde."

Argumentum indubium, quo quilibet facere sui periculum potest, an Christiani hominis nomine dignus sit. Hafn. 1572. Paa Dansk af Anders Rasmussen Gryderup: It vist oc fast Tegen, huor paa huer kand kiende sig selff, huad heller hand er Guds Barn heller ey. Af den danske Oversættelse angiver C. Brandt i sin Udgave af Jacobi Iaspari Epithalamium illustr. D. Francisci a Lotheringia (1760. 4.) tre Udgaver: 1573 in 12. et postea 1577. it. 1633.

Syntagma institutionum christianarum. Hafn. 1574 og oftere, i Opusc. theolog. S. 617.

Admonitio de superstitionibus magicis vitandis in gratiam sinceræ religionis amantium. Hafn. 1575. i Opusc. theolog. S. 911. Som Exempel paa hvor systematisk han ogsaa heri gaar tilværks, henvises til Genera magicæ superstitionis (i Oktavudg. Bladet G 3), nemlig divinatio magica, der atter sker

per somnia, per sortes, per signa, per responsa, som igjen har mange Underarter. Og alt dette udføres nöjere; f. Ex. Somnia sunt alia θεοπνευςα, alia physica, alia fortuita, alia diabolica. — Diabolicorum somniorum triplex genus est. Primum cum Diabolus ingerit aliquid dormientibus immediate sine pacto intercedente; secundum, cum Diabolus ad vota illorum, qui pacti sunt cum illo, aliquid dormientibus reuelat; tertium, cum magi sua arte faciunt, ut homines somnient quod ipsi volunt. Man studerede den Gang Djævelens Gjerninger mere end Guds. — Under Afdelingen sortes findes Stedet om Hans Bogbinder (Bladet I 3): Ludicri sunt, qui joco et voluptatis gratia tantum fiunt; quibus nihil serio tribuitur, ut si jubeam ut aliquis librum aperiat, et eligat versum quotum velit, et inde ego aliquid ei eventurum joco pronuncio, et ille joco accipit. Verum si evenerit quod joco ex sorte ludicra prædictum est, nihil tamen illi sorti est tribuendum, sed aliis causis. Erasmus Roterodamus, cui multum familiaris fuit Johannes Bibliopegus natione Danus, qui exulabat cum Christierno II. olim rege Daniæ, semel joco jussit, ut Bibliopegus cultro aperiret librum Iliados Homeri, et indicaret quotum versum lateris dextri eligeret. Bibliopegus Erasmo optemperat; librum cultro aperit; nominat quotum versum eligat. Quo facto Erasmus joco prædixit Bibliopegum prædivitem uxorem ducturum, sed malam, quam tandem propter improbitatem esset deserturus. Huic prædictioni eventus tristissimus respondit; quem tamen aliam causam habuisse necesse est. Sed Diabolus forte hunc eventum procuravit, ut viam sibi faceret ad confirmandas hujusmodi prædictionum vanitates. — Blandt magiske Helbredelser forekommer (Bladet M 2): Ut securus reddatur aduersus Epilepsiam qui sic magice est sanatus, jubent eum alligare ad collum nomina trium regum, Balthasar, Melchior et Caspar, unde hos lepidos versus fabricarunt:

> Caspar fert Myrrham, Melchior Thus, Balthasar aurum.
> Hæc tria qui secum portarit nomina regum
> solvitur à morbo Domini pietate caduco.

Hic conjungunt Belial et Christum inter quos nunquam conveniet. — Bogen er oversat paa Dansk af Reravius, uden Aar og Sted. (Ett defekt Exemplar findes i Hjelmstjernes Samling.) En senere findes i En Vnderuisning aff den hellige Skrifft, huad mand dömme skal om den store oc gruelige Guds Bespottelse, som skeer met Troldom, signelse, Manelse (etc.) Item 33 Propositiones mod Troldom: Der til 33 Propositiones om Spaadom. Screffuet paa Latine aff (etc.) D. Niels Hemmingssön Oc vdsæt paa Danske, aff Rasm. Hanssön (Reravius). Nu igien paa ny bekosted (etc.) Aff N. P. Kbh. 1618. Det er ingen tro Over-

sættelse af N. Hemmingsens Bog, men indeholder mere, tildels efter to af hans tidligere Disputatser. Fortalen, der ikke er af ham, giver ogsaa endnu flere Bidrag til Overtroens Historie. F. Ex. Somme fly til gamle Kierlinger, som skulle met en traad, som de dertil synderlig spundet haffue, om Søndagen vnder Höymesse, maale dem tuert oc endelangs, oc siden met deres vedtagne ord primsigne dem. Item, naar mand faar Kaaldesiuge, da søger mand til dem der skulle skriffue for, huilcke der somme skriffue et Ord, oc somme et andet, somme skriffue Calamitas, somme Kalamaris, oc andet saadant Gæckerj, huilcket mand skal paa atskillige Tider æde vdi sig. Somme skriffue en lang remse, at henge paa Halsen, saa som den: De nj Systre de vdrede, de tre i Øster, de tre i Vester etc. — Saadan var Almuens Lægehjælp paa den Tid.

Antidotum adversus pestem desperationis. Servestæ 1590. Hafn. 1595. Paa Dansk af Jakob Albretsen Horsens: En Præservative Oc salig Lægedom, imod den farlige oc forgifftige Siælens siuge, som er mishaab eller fortuilelse. Kbh. 1593.

Tractatus de gratia universali (etc.) Hafn. 1591 og oftere. Paa Dansk af Niels Arctander, Tractat om Guds Naade. Kbh. 1593.

Immanuel siue Catholica institutio, de Domino nostro Iesv Christo, vero Deo, et vero homine (etc.) Francofvrti 1615. Under Fortalen Ad Lectorem. Cantabrigiæ Pridie Calend. Maij 1615. Robertus Alensonus.

Psalmen Hvo som Kristi Kors vil bære, skreven for Fru Birgitte Gjøe ved Hr. Herluf Trolles Død, er optagen i D. Psalmed. Nr. 77.

Af Skoleordinansen for Herlufsholms Skole findes Uddrag hos Nyerup om Skolerne.

Om Oldendorp og hans Dagbog Pontoppidans Annal. 3, 385. Brevvexling med Jakob Andreæ i Dän. Bibl. 1, 58. N. Hemmingsens Svar til ham i Pontopp. Ånnal. 3, 427.

Anni climacterici sunt 7, 14, 21, 28, 35, 42, 49, 56, 63, 70, 77, 84, 91, 98. (Henr. Rantzau De conservanda valetudine, cap. 35.) Det er altsaa hvert syvende Aar, hvoraf det 63., 7 × 9, ansaas for farligst.

Om N. Hemmingsens Satire Zwerg., S. 103. Om Amerini Skamskrift sst. Det paa Laaland fundne staar i Nyt hist. Tidsskrift 5, 137.

Om N. Hemmingsen hedder det i hans Gravskrift: Erat profecto admirabili facetiarum lepore ac sale mire perurbanus, tantaque morum temperie, ut non eloquio, non cultu, non ipso denique convictu, fastum ullum ostenderet. Om hans Skrivemaade siger Erasmus Lætus blandt andet:

Acri censura pensitat hoc quod
Pensitat, et nullis subacerbis vocibus urit
Scribendo. (Ifr. Paulli, S. 32.)

Niels Hemmingsens Calvinisme havde udbredt sig over Universitetet og Kirken. Hvad han havde arvet, forplantede han trolig, og fremmede dets Væxt. Han havde mange Disciple. Sællands Biskop Povel Madsen var en af hans Tilhængere og Venner. Blandt dem, der mere eller mindre hyldede hans Mening, vare Jakob Madsen Aarhus, Iver Stub, Isak Grönbek, Jonas Venusinus, Kort Axelsen, o. fl. Da Jakob Madsen fik Befaling at tilkjendegive sin Mening om N. Hemmingsens Lære, svarede han, at han hyldede den; Kristus var nu under et synligt Tegn tilstede i Nadveren paa samme Maade, som da han ved dens Uddeling sad iblandt sine Disciple. Isteden for hemmelighedsfulde Fortolkninger viste han hen til Evangeliets Klarhed. Hvis Kirken havde gaaet frem i denne Retning, kunde der maaske efterhaanden have dannet sig en frisindet og aandfuld Fortolkningskunst, og denne maatte føre ind i et af al Tradition ubildet Indblik i Kristendommens sande Væsen. Men denne Fremgang var umulig. Under de daværende Forhold maatte der opstaa en Mand, som kunde feje den Surdej ud, hvilken syrede Brødet for stærkt, og føre de vildfarende Faar tilbage i Kirkens Skjød. Det var H. P. Resens Efterfølger som Sællands Biskop.

Jesper Rasmussen Brochmand, der var i Slægt med den ældre Jesper Brochmand, er født 1585 i Kjøge, hvor hans Fader var Raadmand og siden Borgemester. Fra Kjøge Skole kom han til Herlufsholm, hvis Rektor var den berömte Filolog Johannes Alanus (Hans Jensen fra Ala i Halland), en Plejesön af Fru Birgitte Gjøe. J. Brochmand gik til Universitetet 1601, og blev samme Aar Lærer ved Herlufsholms Skole, men rejste efter to Aars Forløb med sin Moders Understøttelse udenlands. I fem Aar studerede han, især Græsk og Filosofi, i Leiden og Franeker. A. Hvitfeld kaldte ham tilbage 1608, og satte ham til Rektor ved Herlufsholms Skole. Men allerede 1610 blev han kaldet til Prof. pædagogicus ved Universitetet; 1613 blev han Prof. i det græske Sprog, og udgav dels nogle af sine Dissertationer, dels gudelige Skrifter. 1615 blev han H. P. Resens Eftermand som Prof. i Theologien, men fik næste Aar Befaling at forestaa den unge Prins Kristians Opdragelse. Først 1620 vendte han tilbage til Universitetet; og fra denne Tid, til han blev Sællands Biskop, yttrede han sin störste literære Virksomhed (1620—1638). Hvad Niels Hemmingsen som Lærer ved Universitetet kan have revet ned, det byggede J. Brochmand i

samme Stilling op. Hvis en Generation af Præster havde hældet til Melanchthon, saa førte J. Brochmand den næste Generation tilbage til den strænge Lutherdom.

Hans Hovedskrift i denne Henseende er Systema universæ theologiæ (1633; Udtoget hedder Systema theologicum minus), et omfangsrigt og bundlærdt Skrift, et i Sandhed beundringsværdigt Værk, som ingen Theolog, der vil kjende sin Kirkes Tilstand, kan lade være upaaagtet. Han har deri afhandlet ikke blot det egenlige System, alle theologiske Spørgsmaal, men ogsaa de Kontroverser med Katholikker og Reformerte, Kjættere, o. s. v. hvortil de kunde give Anledning, plene sed compendiose. Det roses derhos for sin behagelige Skrivemaade. Det er, siger J. Møller, „et strængt luthersk System, formet efter den Wittenbergske Dogmatik.“ Det var (nemlig Kvartudgaven i to Bind, 1633) endnu hundrede Aar efter Forfatterens Død i almindelig Brug, „som den bekvemmeste Haandbog ved Disputérøvelserne paa Kommunitetet, ja indtil Klosterøvelsernes ny Organisation 1777.“ Men „for den friere og smagfuldere theologiske Granskning, som paa hin Tid begyndtes i Forening af Hugo Grotius, og Georg Calixtus (Jörgen Callisen, en Sønderjyde), havde Brochmand ikke Öje.“ Saaledes dömmer J. Möller. Men det egenlig dogmatiske vil jeg overlade Theologerne, og kun, hvis nogen vil gjöre sig nöjere bekjendt med, hvilke Stridspunkter der den Gang bevægede Kirken, henvise f. Ex. til Afsnittet om Synden, de peccato (Ulmerudg. 1, 163), hvor der blandt andet undersøges: Om Adam egenlig blev forført? Om Adams Synd var störst eller Evas? Om Synden forplantedes fra Adam og Eva tilsammen eller fra Adam alene? Om Jomfru Maria avledes uden Synd? Om den menneskelige Sjæl, ligesom Legemet, gaar over fra Forældrene, eller om den af Gud (divinitus) indgydes i det allerede dannede Legeme? (med Hensyn til de Reformerte). Ligesaa besvares mangehaande andre forfængelige Spørgsmaal; f. Ex. Om der gives overhimmelske Vande (ovenfor Himmelhvælvingen, 1, 86); om Kristus ogsaa har forløst Englene? (1, 102); om ogsaa Kvinden skabtes i Guds Billede? (1, 128); hvad vore første Forældre aade? (1, 120); samt allehaande verdslige, saasom om Dans er tilladt? (2, 52); om en Præst maa drive Agerdyrkning og Kvægavl? (2, 350), o. m. desl. I Bogens Slutning om det evige Liv, de vita æterna, undersøges blandt andet: om de døde ved Opstandelsen samles i Kanaan? om der i Rygraden findes ett lidet Ben, som ikke raadner, og hvorfra derfor Opstandelsen udgaar? (2, 600). Her opkastes ogsaa det Spørgsmaal, hvilket Sprog der vel bruges af de salige i det andet Liv. Sprogforskjellen hører op, ifølge 1. Kor. 13, 8; men i hvilket Tungemaal de hellige prise Gud,

derom ere Meningerne delte. Der er især tre Hovedmeninger. Den første, som er den antageligste (receptior), er, at de hellige bruge det hebraiske Sprog, thi det er det første, Patriarker og Profeter have brugt det, og de hellige i Apocal. 19, 4 bruge de hebraiske Ord Amen, Alleluja. Deslige Meninger have forplantet sig lige ned til vore Dage.

J. Brochmands andet Hovedskrift er et polemisk Værk. Kristian den fjerdes Svoger, Markgreve Kristian Wilhelm af Brandenburg, antog Katholicismen, og Jesuiterne udgave en Bog for at forsvare dette Skridt. Efter Kongens Befaling gjendrev J. Brochmand det Stykke for Stykke (1634). Og da Jesuiterne svarede i en Apologi, tilegnet Kristian den fjerde og den unge Prins, skrev han ogsaa derimod efter Kongens Ønske et udførligt Værk (1646). Disse med megen Bitterhed og med de behørige Skjældsord spækkede Skrifter ere ikke alene mærkelige som Tidsbilleder; de føre os ind i de daværende Theologers Anskuelser af Kirkens Oprindelse og Udvikling; de føre os ind i de mest specielle Dogmer, lige til Marias ubesmittede Undfangelse. De indeholde tillige Bidrag til Opfattelsen af Luther og hans Gjerning, som Jesuiterne angribe, men Brochmand forsvarer. Forfatterne bevæge sig, som man kan tænke, frem og tilbage i lutter Cirkler, som de beskrive hver om sit Centrum; ikke desmindre, skulde man tro, maa disse Skrifter for Theologen have Interesse som Forløbere for en af vor Tids Undersøgelser: Forholdet imellem Katholicisme og Protestantisme.

Blandt Brochmands øvrige latinske Skrifter maa det her være nok at mærke de udførlige exegetiske, blandt hvilke jeg udhæver: In Jacobi epistolam commentarius (1658), med Hensyn til Læren om Gjerningerne.

Sine danske Skrifter begyndte han med En gudelig Undervisning, om et Guds Barn, uden sin Sjæls störste Skade og Saligheds Fordærvelse, kan antage den papistiske Religion (1627). Naturligvis benægtes det; thi den katholske Kirke antager, at Guds Ord ikke indeholder alt det, som er fornødent til Salighed, at kun Præster og Munke maa læse i Guds Ord, samt Helgentilbedelse, Messeoffer o. s. fr. Dernæst Et Kristen Menneskes aandelige Kamp (1653), der især gaar ud paa at indprente: „Lad Gud udtrykkeligen forstaa (thi han véd det altfor vel tilforn), at du er af dig selv ganske udulig og udygtig til at tænke, endsige, til at gjöre noget som godt er“; og „Jesu Blod renser dig af Synd; Jesu Saar læger din Samvittigheds Smerte; Jesu Død er din Sjæls Hvile“. Men hans Hovedskrift er Sabbatens Helliggjörelse eller Huspostillen (Vinterparten 1635, Sommerparten 1638), der „i over ti Oplag er bleven fortæret af sex Generationer, og som endnu af menig Mand i Danmark og

Norge foretrækkes for mange andre til huslig Opbyggelse.“ Det er en Art Homilier, hvori der, som det hedder i Bogen selv, efter hvert Evangelium følger en gudelig Betænkning og kort Forklaring. Hele Texten gjennemgaas kortelig, Meningen deraf forklares paa en ganske jævn, hjærtelig og naiv Maade, og Alting belægges med en god Del Bibelsprog. Thi Forfatteren lægger især Vind paa at vise, „hvorledes man løber an, naar man viger fra Guds Ord, enten til höjre eller venstre Side,“ og indprenter sine Læsere: „Giver grangiveligen Agt, hvorledes alting gaar urigtig til, naar vi udi de guddommelige Tingester og udi de höje Troens Artikle ville gaa, ikke efter Guds ufejlbar Ord, men efter den daarlige Fornuft.“ (Paaskedags Evangeliet).

J. Brochmand deltog med Nidkjærhed i Kirkens Kampe. Som Professor i Theologien havde han Del i Sagen mod den fynske Biskop Hans Knudsen Vejle, og gjennemrejste tilligemed Elias Eisenberg Stiftet, for at undersøge, hvor megen Forargelse der var given. Han erklærede sig ogsaa, tilligemed det theologiske Fakultet, imod Holger Rosenkrands, uagtet denne var hans Ven, paa Grund af hans Mening om gode Gjerninger; ligesaa imod den skotske gejstlige, Johannes Duræus, der gjorde Forslag til en Forening af begge de protestantiske Kirker. Som Biskop fortsatte han denne sin Virksomhed. Han havde Forsædet i det Nationalmode, der dömte Jörgen Friis fra Sevel. Han ivrede mod alle Levninger af Katholicismen. Efter hans Forslag bleve de latinske Korsange i Kirken afskaffede 1640, saa at hele Gudstjenesten fra nu af var dansk. Isteden for den stiltiende Uddeling af Sakramentet, der hidtil havde været Brug, bleve efter hans Forslag de nu brugelige Ord ved Nadveren (Kristi sande Legeme og sande Blod) indførte 1646. I tretten Aar var han Sællands Biskop. Efter i sine sidste Aar at have haft en Fejde med Hr. Korfits Ulfeld i Anledning af Kristian den fjerdes Skilsmisse fra Fru Kristine Munk og Sagen med Dina, døde han Paaskemandags Morgen 1652, „efter at have levet 66 Aar 32 Uger og 2 Dage.“ Han var gift med Cecilie eller Sille Blankenberg, der var opdragen i Kansleren Kristian Friises Hus; ingen af deres Börn overlevede ham. Han havde, ligesom Niels Hemmingsen, allerede som Professor, men især som Biskop, en Planteskole for unge studerende i sit Hus; blandt dem var Biskop H. Svane og Griffenfeld, der i J. Brochmands Hus, medens han, efter hin Tids simple Sæder, gik for Borde, gjorde sin Lykke hos Kong Frederik den tredie. J. Brochmand var, som Vinding kalder ham, en rigidus sacrorum et vitæ exactor, men af et kjærligt og gudhengivent Sind. Hans kristelige Langmodighed er bekjendt af Fortællingen om den Herremand, der

sendte sin Tjener efter ham for at skjælde ham ud; da Tjeneren røgtede sit Ærende med Undseelse, bad J. Brochmand ham koldsindig at hilse sin Herre, og gav Tjeneren en Speciesdaler for sin Ulejlighed.

Om N. Hemmingsens Tilhængere se Pontoppid. Annal. 3, 57; om Jakob Madsen, 3, 507.

Om J. Brochmand se Vinding, Acad. Haun. S. 233 og flere Kilder hos Nyerup, men især Brochmands Levnet af J. Møller i Hist. Kalender 3, 196 og Bedömmelse af hans Skrifter S. 242. 248. 252. Brochmands Skrift: Gudelige Undervísning om Jesu Kristi Pine og Død, første Gang trykt Kbh. 1639, nu atter oplagt Kbh. uden Aar, begynder med Biskop Brochmands salige Endeligt, hvori hans Levealder angives. Ligprædiken af Erik Torm, 1652.

Manus domini sive institutio pia de peste. Havn. 1618. 1625. Paa Dansk af Engelbrekt Jörgensen: Undervísning om Pest. Kbh. 1630.

Universæ theologiæ systema. Hafn. 1633. 4. og oftere. Ulmæ 1658. fol. er her benyttet. Om Skrivemaaden Thom. Bartholin De libris legendis, diss. 5, S. 158. Om dets Brug ved Kommunitetet, Beckman S. 62.

Jesuiternes Skrift paa ny udgivet under Titel Speculum veritatis Brandiburgicum cum Apologia, Spiegel der Catholischen warheit (etc.) Cölln 1653. 4. Brochmands Modskrift: *Λυχνος λόγυ προφητικῦ* (etc.) oppositus veritatis Pontificiæ speculo. Hafn. 1634. 4. hedder hos Nyerup Succincta causarum (etc.) refutatio. Samt Apologiæ speculi Brandenburgici confutatio quatuor partibus absoluta. Hafn. 1646. 4.

Af Gudelig Underviisning, om It Guds barn uden sin siælis störste skade oc Saligheds fordærffuelse kand den Papistiske Religion antage. Kbh. 1627. haves en ny Udgave af Engelbreth. Kbh. 1853, dog ej fuldstændig og med Anmærkninger.

It Christen Menneskis Aandelige Kamp. (etc.) Kbh. 1627. 1653. 1735. (I Universitetsbibl. Exemplar af den sidste Udgave er tilskrevet, at den för er trykt, 1653. 8, men er meget rar at bekomme. Saa meget mere den ældste.) Af denne Bog kunde man tage nogle Exempler paa Behandling og Stil til Sammenligning med Mynsters Betragtninger.

Sabbati Sanctificatio, Det er, Gudelig Betenckning oc kort Forklaring offuer alle Evangelier oc Epistler (etc.) Kbh. Vinterparten uden Aar (under Tilegnelsen den 1. Nov. 1635), Sommerparten 1638. og meget oftere i alle Formater.

Om J. Brochmand og Holger Rosenkrands, se Pontoppid. Annal. 3, 803. 4, 279. 330, og J. Möller, S. 218. Om Duræus Pontoppid. Annal. 4, 297.

Blandt de adelige, der vare i J. Brochmands Hus, vare ogsaa Hans Friis, hvis Selvbiografi findes i D. Mag. 4, 131, og Axel Skeel, der af sin Moder blev sendt til Kjøbenhavn 1633, og forblev med sin Præceptor hos Prof. J. Brochmand paa to Aars Tid, og kom derfra til Sorø til Mester Niels Skielderup, Dansk Sognepræst og Logicæ professor. (Brochmands Ligtale over Axel Skeel. Kbh. 1638. 4. S. 33.)

Efter Betragtningen af de to Mænd, der gave det theologiske System sin i lang Tid herskende Form kunne de kortere Lærebøger, der i Almindelighed kun ere forkortede Gjentagelser, næppe have nogen synderlig Interesse uden for Theologer. Heller ikke de enkelte större og mindre Afhandlinger have for vor Tid noget tiltrækkende, med mindre de enten medvirke til at oplyse Tidens Tilstand eller Modersmaalets Stilling. Imidlertid kunne dog udhæves blandt de dertil hørende Forfattere: Kort Axelsen, Jakob Madsen, H. P. Resen, H' G. Masius, Hans Vandal og Hans Bartholin, med hvilke den gamle Skole vel omtrent uddøde.

Med Systemet staar Skriftfortolkningen i nöje Forbindelse. Det var et rigt Æmne; men den gik ikke saa meget ud paa Undersøgelser om Skriften selv, dens Oprindelse og Forholdet imellem dens enkelte Bøger -- thi den guddommelige Oprindelse af alt var jo forud given — som paa Kommentarer til Skriftens Dele. Forklaringen maatte især vorde dogmatisk eller filologisk; det, som man med megen Varme bestred, var netop, som Pontoppidan naiv nok udtrykker det, alt hvad der gik ud paa at spiritualisere, raffinere Skriften, hvilket var det samme som at udrydde Religionen. Det er næppe sandsynligt, at mange i denne Henseende have staaet paa et andet Trin, end Resen og Brochmand. Der findes dog Yttringer af en friere Anskuelse, som imidlertid med Afsky dreves tilbage. „Imod Hans Knudsen Vejle vidnede en Præst, at da han en Gang befalede sine Börn at böje Knæ ved Jesu Navn, havde Biskoppen sagt: Alt er I end saa vis, som de andre; og da Præsten mindede om Pauli Ord, at i Jesu Navn skulle alle Knæ böje sig i Himlen og under Jorden, svarede Biskoppen: Ja, ligesom Englene i Himmelen og Djævlene i Helvede, der ingen Knæ have, böje sig og ære Jesum, nemlig paa aandelig Vis, saa skulle ogsaa vi böje Knæ i Aanden og ikke paa legemlig Vis. Da fór Kansleren Kristian Friis op, og sagde: Og hvad svarede du derpaa din Biskop? At de aandelige Skabninger böje Knæ paa deres Maade, og vi paa vor, sagde Præsten. Det var Ret, sagde Kansleren. Men Aktor, Sællands Biskop Dr. H. P. Resen, vendte sig til Biskoppen, og spurgte ham, om han ikke mente, at der ogsaa i Himlen og i Helvede gaves virkelige Knæ, om ikke paa det

første Sted Enoch og Elias, paa det sidste Corah, Datan og Abiram i ret bogstavelig Forstand havde Knæ?" Maatte Pauli Ord ikke forstaas netop som de løde? Siger han, at Englene böje Knæ, saa have de jo Knæ. Naar J. Brochmand (Theol. systema 2, 443. 467) undersøger, om der i Ordene: dette er mit Legeme, er en Trope, saa viser han, hvorlunde Theologerne holdt paa Ordet; thi alle, siger han, Matthæus, Markus, Lukas, Paulus, tilkjendegive paa ingensomhelst Maade, at der er en Trope deri, men at det er helt egenlig og bogstavelig at forstaa. Det er en egen Fortolkningskunst, ved ethvert poetisk Udtryk at kræve af den talende, at han skal sige: Læg nu vel Mærke til, at her taler jeg figurlig. Der var ingen Poesi skabt i disse Mænd. Til de betydeligere Forfattere høre, foruden Niels Hemmingsen og Jesper Brochmand, især Jörgen Dybvad, Joh. Ol. Slangendorp, Jak. Matthiæ, Lor. Halv. Sthen, Hans Svane, Jak. Bircherod, Joh. Brunsmand, Hans Vandal, Mik. Leigh og Sören Lintrup.

Systemet har et vidt Omfang, det drøftede ogsaa Dogmerne med Hensyn til Kjættere og de fjendlige Kirker. I Forbindelse dermed staa derfor ogsaa de jævnlige Fejdeskrifter, dels mod Katholikker, dels mod Reformerte, hvis Öjemed det netop var at hævde Systemet og dets enkelte Lærdomme. J. Brochmand, H. P. Resen, Antikvaren Ole Vorm, H. H. Resen, Hans Vandal, H. Gotfr. Masius, Jens Bircherod, Barthol. Deichmann o. fl. skreve mod Katholikkerne; Kristen Nold imod Steno. Disse Skrifter vare paa Latin. Det er derfor et Særsyn, at Prof. i Theologien Hans Vandal skrev imod den Calvinske Lærdom paa Dansk, med den Erkjendelse, som han selv udtaler, at „det ikke er nok alene med de lærdes Tungemaal, som paa vores höje Skole brugelig er, ved Læsninger, Disputeringer, Samtaler og Skrifter at oplære og bestyrke dem, som i Fremtiden skulle lære andre, men man maa møde Faren, hvor den synes störst, og med vort eget Lands Tungemaal tale og skrive om disse Ting for de ulærde og enfoldige af alle Stænder og begge Kjön."

Til det theologiske System hørte fremdeles den politiske Betragtning af Øvrighedens Oprindelse, hvis guddommelige Indstiftelse stadfæstedes ved Skriftens Ord, at de vare Guder, Engle, o. s. v., og dette blev som et Dogma afhandlet i J. Brochmands System (Afsnittet De magistratu politico), samt specielt behandlet af andre, især af Biskop Hans Vandal, „hvis udførlige og lærde Værk, efter Helweg, vidner ikke blot om hans Lærddom, men tillige om Tidens politiske og statskirkelige Betragtningsmaade: Kongemagten som en guddommelig Naadegave, der ikke beror paa Folkets Valg, men paa Salvelsen. Den ydre Kirkes Styrelse hører til Kongens Myndighed, men den indre aandelige Myndig-

hed tilhører Præstestanden ved Synoder. Grundtanken er væsenlig den samme som i J. Brochmands System, ja i hele den protestantiske Kirke.“ Herved fik den theologiske Strid med de Reformerte et eget Anstrøg; for dem var den demokratiske Forfatning ligesaa naturlig, som den monarkiske for Lutheranerne, og Statsidéen blev til en Bibelsag. Calvinismen hyldede Statsmagtens Udspring fra Folket, men denne Lære var for Lutheranerne en Vederstyggelighed (ett pestiferum, perniciosum et portentosum dogma); for dem udgik Øvrighedens Magt fra Gud. Den vældigste Kjæmpe var H. G. Masius (tildels understøttet af andre, som Sigfr. Bentzen); mod ham skrev Hubert Mosanus (Joh. Chr. Becman); og da den bekjendte frisindede Oplyser, Christian Thomasius, blandede sin Spøg ind i Striden, tog den en saa alvorlig Vending, at Masius i sin Indignation og Fortvivlelse bevægede Kongen til at lade Thomasii Modskrift brænde ved Bøddelen. Henimod Souverainitetens Indførelse gik de politiske Betragtninger over fra Kirken til de verdslige Stænder; men for at have hele Gangen under ett, kan man her tillige mindes, hvad der forhen er anført om Dybvaderne og Nold, samt endelig Striden imellem Paul Tscherning og Oluf Rosenkrands, og den sidstes Apologi 1681, der paadrog ham en Höjesteretsdom, som vel kunde fratage andre Lysten til at følge hans Fodspor.

Ethikken stod ligesom imellem Theologien og Filosofien, og vidste næppe ret, til hvilken Side den skulde holde sig. Om dens Uafhængighed vidner vel, at den havde sin egen Professur, men der tænktes næppe nogen skarp Grænse imellem den kristelige og den filosofiske. Afhandlinger og Lærebøger haves af C. J. Bang (fra Ydstad), Kasp. Bartholin, Prof. i Ethikken S. P. Kalundborg, Jens Bircherod, R. H. Brochmand. E. Pontoppidan, Henrik Ernst og Mik. Leigh.

Kirkelige Oldsager og Kirkens Historie udgjorde ikke noget selvstændigt Æmne; men der findes dog flere Bidrag dels til de hebraiske Oldsager og Josephus, dels til Kjætterhistorien, Kirkemoderne o. desl., samt den ældre danske Kirkes Historie. De vigtigste Forfattere ere: Joh. O. Slangendorf, J. Dybvad, Jesp. Brochmand, Kr. Nold, Jens Bircherod, H. Vandal (Kiliasmen), Kr. Vorm (Hebraiske Antikviteter hos Tacitus og Martial), J. Ursin, P. J. Brinch (Josephus). De jævnlige Reformationsfester gave især Anledning til akademiske Bidrag til Lutheranismens Historie, ved hvilke Luthers Forherligelse naturligvis er ett af de jævnligste Æmner. Ett stort, men ikke fuldendt, kirkehistorisk Arbejde for Danmark paatænktes af en Mand, der ikke var Theolog, Thomas Thomesen B a r t h o l i n (1685 prof. juris, † 1690), der i Følge kongeligt Reskript 1687 fik gamle Brevskaber fra Statsarkiverne, for at kunne tage Afskrifter deraf;

understøttet af den unge Islænder Arne Magnussen, tilvejebragte han af dem og fra det kongelige Arkiv en betydelig Samling, der tildels endnu haves.

De vigtigste danske Arbejder ere af Kort Axelsen, Povel Jensen Colding og Jonas Ramus.

Pastoraltheologien, vedkommende Præstens Stilling i Staten, Æmbedsførelse og private Liv, havde ett saa smukt Forbillede i Niels Hemmingsens Pastor, at næppe nogen kunde vove sig til efter ham at optage samme Æmne. Derimod lader der sig vel af Synodalia, enkelte Afhandlinger og Taler, samle Bidrag dertil, hvilket en af vore Præstemænd burde gjöre. De, der hidtil have syslet dermed, som G. L. Baden, have helst dvælet ved den mørke Side, hvilket naturligvis er ensidigt. Om Præstens Inddragelse i verdslige Ting findes der ret mærkelige Yttringer. I Modersmaalet træffer man ogsaa ett Skrift, der rimeligvis selv den Gang maa have vakt Forargelse, og mere ser ud, som om det var fra Kristian den sjettes Dage; nemlig Nelaus Povelsen Nesteds saakaldte Gejstlige Fiskaler, der vil gjöre det til Præstens Pligt (thi hvem andre skulde han kunne mene?) at være „Spejdere og Beførere" i den kristne Menighed, og ved „hemmelig Indseende og lovlig Øretudelse" at komme Øvrigheden til Hjælp.

Den gejstlige Veltalenhed i det latinske Sprog udgjorde endnu en ikke uanseelig Del af Literaturen, medens latinske Prædikener holdtes dels for de studerende, dels ved Hoffet, og latinske Ligtaler ikke alene over kongelige Personer, men ogsaa over andre Stormænd. De dertil hørende Skrifter angaa dels Veltalenhedens Theori, dels dens praktiske Udøvelse. Til første Slags hører ett Skrift af Jak. Madsen Aarhus Samlinger af Taler haves især af A. M. Colding, K. Axelsen og Jens Bircherod.

Til at oplyse, hvorledes Theologien den Gang blev dreven, og hvorledes man tænkte sig dens Omfang, naar den blev dreven ret, tjener K. Bartholins De studio theologico compendiaria et genuina tamen ratione incoando et continuando breve consilium. Witebergæ 1630. (hos Nyerup Havn. 1628.) Theologisk Lærddom var en Sjældenhed, Kildestudium forsömtes, og faa kunde forstaa Skriften, selv ved Hjælp af en Kommentar. Hvorledes det skulde være, fremstiller han paa en ret tiltalende Maade: Det første der krævedes, var den hellige Skrift, det andet den hellige Skrift, og det tredie den hellige Skrift, nemlig først i Modersmaalet i Barndommen, saa i Kilderne selv, og saa i Kommentarerne. Om Filosofien yttrer han, at han beklager at have spildt saa mange Aar paa den verdslige Visdom. Der nævnes ogsaa de Skrifter, som han i hvert Æmne ansaa for de bedste.

Dogmatiske Skrifter og Disputatser haves naturligvis paa Latin i stor Mængde, foruden af de ovennævnte Forfattere, især af Iver Bertelsen, Halvor Gunnersen, Joh. Cluver, J. P. Skelderup, Jak. Knudsen, Hans Mikkelsen, Holger Rosenkrands, Klaus Jens. Varberg, Joh. Zoega, Matth. Foss, Es. Fleischer, Lud. Vinsløv. En vigtig Materie var Exorcismen (Dän. Bibl. 4. St. jfr. Rohmann, Exorcismens Historie i Danmark). Ved at udhæve ett Par af disse Skrifter haaber jeg at tilfredsstille de Læsere, der ikke gjöre den lærde Theologi til Hovedæmne.

Kort Axelsen (Konrad Aslaksen): Physica et Ethica Mosaica, vt antiqvissima, ita vere christiana, dvobus libris comprehensa. Hanoviæ 1613. Et udførligt Skrift tilegnet Kristian Friis til Borreby, og delt i to Afdelinger: Physica Christiana og Ethica Christiana. I den første afhandles f. E. Verden, Skabelsen, Kaos, om Englene ere skabte i Guds Billede, om de første Mennesker aade Kjød, hvorledes Sjælen forenes med Legemet; i den anden Syndens Oprindelse o. s. fr.

H. P. Resen var frugtbar paa theologiske Afhandlinger, især i Form af Disputatser, blandt hvilke mærkes hans Forsvar for Niels Hemmingsen imod Joh. Piscator. Men vi have en særegen Grund til at dvæle ved hans Skrift De sancta fide in verum deum et quem ille misit, Jesum Christum — cum veri catechismi Lutheri vindiciis simul (etc.) Libellus Apologeticus. Hafn. 1614. Paa Dansk: Om den Hellige Tro til den sande Gud (etc.) ved Hans Povellsön Resen. Kbh. 1614. Anledningen til dette Skrift gav Striden med Ole Koch; thi uagtet denne paa Kirkemodet i Kolding blev fordömt, paalagde Kongen dog H. Resen, at han skulde forsvare sine Sætninger, saavel paa Latin som paa Modersmaalet. Skriftet er derfor tilegnet Kongen; dets Öiemed var at hindre al Trætte i Kirken. För det kunde udkomme, underkastedes det en Censur af Konsistorium og samtlige Biskopper, som derfor bleve kaldte til Kjøbenhavn. (Forhandlingerne i Pontoppidans Annal. 3, 646.) Det giver en ret artig, tildels endog veltalende, Udvikling af Troen. Ved Troens Grund i Guds Ord omtales ogsaa Nadverén og Indstiftelsesordene; enhver tropisk Fortolkning forkastes. Ved Treenigheden gjör Ordet Person Forf. Bryderi nok; han tilstaar, at det er en Anthropopathi, ja endog, at vi her bruge det Ord Person, ikke fordi at Skriften siger det, men at Skriften siger ikke derimod (non quod scriptura dicat, nisi forte an per Panim, Deut. 5, 7. sed quod non contradicat. Bladet 33.) Og det tilstaas paa flere Steder, at der ved Universitetet, i Skolen, bruges Udtryk, som man ikke saa lige kan nytte hos Almuen, o. s. fr. Skriftet blev dog givet samme Gang for Lægfolk. Derom hedder det i Slutningen af den danske Oversættelse: Paa Latine maatte

det ske for Disputatsernes Skyld. — Dertil med blev det og anset for godt, at saadant skulde gives paa Danske, det bedste og næste det kunde gjöres, efter den Lejlighed; dog sligt falder ikke saa let paa vort Sprog, der ej er brugt og drevet tilforne udi saadanne höje og vanskelige Ting. Det faar derved for os endnu en Mærkelighed, den sproglige; det viser, hvor vanskeligt det paa den Tid var at faa slige Undersøgelser udtrykte i Modersmaalet. Det var ikke muligt, til de abstrakte Ting at finde ett Ord; de maatte omskrives. Ordet hypostasis f. Ex. oversættes (Den danske Overs. S. 44) ved subsistenz eller vnderstændighed eller vnderstændige Personlige værelse; men hvad skulde vel en Lægmand tænke sig ved det? For ydermere at oplyse dette, hensættes ett Par Steder i Text og Oversættelse. Den latinske, Bladet 32: Nobis satis est neque unitatem vel mathematicam, ut inquit Luth., huc accommodari posse, nedum alia: quod quæ huc faciunt propria, τὰ πιστὰ et non ἐπιστητὰ, seu fidei et non rationis vel accuratissimæ censenda sint: ut acutissimos Philosophos, Platonem et alios heic admiremur interdum, sed non sequamur unquam, in re ejusmodi. Den danske S. 48: Det er oss nock, at icke end den Unitet, som Mathematici met deres Fornuftige beskuelse, giöre sig facit oc regnskab paa, som Luther taler der om, kan komme her ved, end siger, nogen anden, fordi det som hører hid egnligen, bör at holdis for det som Troen skal fatte, offuer all vidskabs subtilighed effter Fornufftens maade, naar den end spitzis paa det nöyeste, at vi maa stundum forundre oss paa de skarpiste Philosopher, oc Vijsemestere, Platone, saa vel som andre, Men ingen tid følge dem, i saadan Ting. Den latinske, Bladet 89: ut qui scrutando volet non errare, nec a Majestatis gloria opprimi (heic quoque) id fide tangat, et apprehendat filium Dei in carne manifestum. Heic enim splendor gloriæ paternæ tangit objectum, et fit radius reflexus, illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum. Den danske, S. 139: Saa at huo som dette rætteligen vil grandske oc offuerveye, oc icke fare vild, eller slet førfærdis oc vndergaa, for Mayestetens Herlighed oc ære, (her ogsaa) Hand maa met Troen gribe dette an, Oc saa skal hand befatte Guds Sön, som er aabenbaret i Kiødet. Thi her skinner oc sticker nu Faderens Herligheds Glantz vd, paa det som sættis der imod, oc der aff bliffuer en Straale eller gissel, som blincker saa om tilbage igien, oc opliuser huert det Menniske, som kommer i denne Verden. (Her fattedes et Ord som Gjenstand, og en tilbagekastet Straale maatte omskrives som den, der blinker saa om tilbage igjen. Saaledes overalt). — Til samme Tid hører vel ogsaa: Jesu Christi Testamente. Om det höjverdige Herrens Nadveris Sacramente (etc.) H. P. R. Kbh. uden Aar. I Universitetsbibliothekets Exemplar bemærkes, at

dette Skrift ogsaa er trykt paa Latin 1614, hvilket hverken Vorm eller Nyerup angive. Skriftet indeholder Læren om Nadveren i Spørgsmaal og Svar, med dertil hørende Afhandlinger. Dertil er föjet: Peder Palladii En daglig og personlig Bekiendelse (etc.) 1551, og En Christelig Vnderuissning oc Lærdom, vdi Spørssmaal befattet, — naar mand vil gaa til Alterens Sacramente (etc.), af M. Jon Turson, Cannicke i Lund. — Derhos har Resen virket til Udbredelsen af den sande Lære ved at udgive og behandle flere Skrifter, dels af Peder Palladius, dels af Luther selv.

For Kuriositetens Skyld nævner jeg M. Christiani Andreæ (Kristen Andersen Mylius) Eusebie prodeambulans 1. Thes. 5. (Hafn.) 1648. (Om Guds Væsen).

Til dogmatiske Skrifter paa Dansk kan en stor Del af Andagtsliteraturen henføres, men der findes dog nogle Skrifter, som i strængere Forstand høre hertil, især af Hans Mogensen, Niels Arctander (Om Treenigheden. 1598), Ole Jakobsen (Den Augsburgske Confession. 1618), flere af H. P. Resen, E. N. Randulf (Klar, rictig oc grundelig Beviisning, at Jesus Christus er Pijnt, Kaarsfest, Død oc Begrafven, icke paa den femte Dag om Vgen som kaldis Torssdag, Men paa den sjette Dag, som er Fredagen. De Enfoldige til Efflerretning aff Guds Ord Vdført oc forklaret. Kbh. 1651), Villads Nielsen, Rasm. N. Kruse. Man kan ogsaa henføre hertil nogle af Kasp. Bartholins Prædikener, der virkelig have været holdte, som Undervijssning Om Christo, Hans begge Naturer, deris Personlig Foreening oc Fellished, samt der ved meddeelte Gafuer. Kbh. 1631.

Endelig kunde den Tids Katekismer og Forklaringer, hvoraf Hjelmstjernes Sámling indeholder en stor Del, give Anledning til en, maaske endda ikke saa uvigtig, Afhandling. De Forfattere, der høre hertil, ere blandt andre: Halvor Gunnersen (Præstepinen. 1602. Nyerups Morskabsl. S. 302), J. M. Veile, H. P. Resen, Gunde Rosenkrands (Saligheds Vej. 1651), Ant. Musæus, Kr. Steff. Bang (f. i Aalborg 1580, † i Oslo Hospital 1678), der 1650 forskrev Bogtrykkeren Valentin Kühn fra Tyskland til Kristiania, og udgav en Forklaring over Luthers Katekismus. Kristiania 1650—62, som efter Vorm og Nyerup udgjorde 10 Tomer i Kvart. Paa den kobberstukne Titel af den jeg har set, staar, at den er „udi VII Tomis forfattet“, i den trykte Titel: „Vdi III Tomis“, men af hvilke den første rigtig nok for sin Vidtløftigheds Skyld er delt i flere Bind. Denne forfærdelige Kvart er maaske da kun en Begyndelse.

Blandt Indledninger til den hellige Skrift bemærker jeg: Jac. Matthiæ Ad scripturam sacram discendam et docendam introductio (etc. Udg. af Andreas Krag). Basileæ 1589. 4.

Skriftet indeholder: 1) De phrasibus Hebraicis. De tropis sacræ scripturæ. De figuris dictionis in soni repetitione. De figuris sententiæ in logismo. Figuræ sententiæ in dialogismo. 2) Dialectica sacræ scripturæ.

Blandt Kommentarer til det gamle Testamentes Bøger udhæver jeg: Jac. Matthiæ Ecclesiastes (etc. Udg. af Andreas Krag). Basileæ 1589. 4., der indeholder en Jævnførelse med andre Sentenser, dels klassiske, dels Kirkeskribenternes, ogsaa de nyere, som Palingenius.

Nogle af disse Skrifter ere meget voluminøse, som Biskop H. Svanes Commentariorum in Danielem pars prior. Havn. 1654. fol., og Tomi posterioris pars prima og secunda. Havn. 1666, fol., om hvis Værd Theologerne ikke ere enige.

Til Forfatterne over det ny Testamente høre, foruden de ovenfor nævnte, Halvor Gunnersen, K. Bartholin, Joh. Cluver, Niels Paaske, Jörgen Sadolin, M. Keitom, L. Edinger, A. P. Romdorph, M. C. Wolfsburg og J. F. Vandal. Blandt Niels Hemmingsens udhæver jeg Kommentaren til Brevet til Hebræerne, paa Grund af Yttringerne om de forskjellige Meninger og Forvirringen i Kirken. Og som en Kuriositet: Elias Naur, *Παθηματολογία τȣ αγνȣ* (etc.) sive Mactati Agni, Crucifixi Christi, Passionis historia, Notis Analyticis et Philologicis quam brevissime illustrata, in Regii, quod Othenis Danorum floret, Gymnasii usum. Hafn. 1697. En Lærebog med Billeder, en illustreret Lærebog.

De danske hertil hørende Skrifter ere ikke mange, da de fleste mere have Andagten end den lærde Behandling af den hellige Skrift for Öje. Dog kan hertil henføres N. M. Aalborgs Oversættelse af Enchiridion Biblicum Leonhardi Hutteri. Bibelske Haandbog, huor vdi korteligen forfattis huert Capittels indhold i den ganske hellige Skrifft. Den meenige Mand til nytte, nu paa Danske vdset. Kbh. uden Aar. Tilegnet Rigens Raad, Amiral og strænge Ridder Albert Skeel til Fusinge, som han titulerer „eders Magnificentze“. 1617. Til det gamle Testamente haves:

P. J. Borck: En liden Tractat Om Mose Bøger. Kbh. 1619. (Undervisning om Bøgernes Oprindelse, o. s. v.).

Fr. Krist. Schnell: Sacrum Trifolium Eller En kort og Eenfoldig Forklaring over de tre første Capitler aff første Mosis Bog. Kbh. 1707.

Peder Vandal, Præst i Magstrup: Paraphrasis Danica in prophetam Jonam. 4. (Exemplaret i Hjelmstjernes Samling har intet Titelblad). Bestaar af Textens Ord oversatte paa Dansk, saa en Parafrase deraf, og endelig Lærdomme, som deraf uddrages.

Man kunde ogsaa hertil henføre Oversættelser af Psalmerne, som Gunde Rosenkrandses De Helliges Bönner. Davids Psalme-

bog, Med nogle gudelige Tancker (etc.). Sorø 1655. 4. Samt de andre mangfoldige Behandlinger af Profeten Jonas, der var et meget bearbejdet Yndlingsæmne. Men Hovedtendensen er dog heri Andagten.

Nogle tænkte ogsaa paa en lærd Behandling af det Ny Testamente til Folkets Tarv; nemlig

Niels Nielsen Colding: En enfoldig oc kort Forklaring offuer de tre Fristelser, met huilcke Dieffuelen fristede vor Herre Jesum Christum. Matthæi 4. Cap. vddragen aff atskillige oc Gudfryctige Lærere i den Christen Kircke, oc her til sammen sat. Kbh. 1571 (i et ret godt Sprog).

Peder Vandal, Præst i Magstrup, foretog sig, som det første Forsøg af den Slags, en Oversættelse og Parafras over det ganske ny Testamente, hvori der dog ikke findes nogen særegen Kommentar uden som Indskud i Parafrasen. Den Plyndring, som han og hans Menighed led i den svenske Krig, hindrede ham fra at udgive det hele; men der haves i det mindste: Petri Wandalini Paraphrasis danica in sanctum sancti Matthæi Evangelium. Det er S. Matthaei hellige Evangelium, udaff Hofvetsprock oc Tungemaal Sampt den Syriske Version Korteligen oc eenfoldeligen paa vort danske Sprock. Paa Autoris egen bekostning. Schlesswig 1654. 4. Som Exempel tager jeg af Slutningen af Parafrasen til Matth. 1, 18 om Jesu Fødsel: Maria „blev befunden at være fructsommelig ved den hellig Aands Krafft, Virckning oc Forarbeidning, uden nogen Mandsbeblandelse; efftersom den hellig Aand Mirackel-vijs tog en Blodsdraabe under Jomfrue Mariæ Bryst oc Hierte, oc helliget den fra all Synd oc Forkrenckelse, oc vircket oc forarbejdet den saaledis, at Christus deraff bleff undfanget oc fød“. Parafrasens Udførlighed ses især i Bjergprædiken. — Paraphrasis Danica in epistolam Pauli ad Ephesios. Det er: S. Povels Sendebreff til de Epheser. Vdaff Hoffuitsprock oc Tungemaal, sampt den Syriske Version, Fordansket oc korteligen forklaret. I Schlesswig, Hos Jacob til Klocken, Tryckt aff Johan Holwein 1650. Paa Autoris egen Bekostning. — En kort Forklaring oc udleggelse Offuer Nogle Vdaff de fornæmeste mærckeligste oc brugeligste Sententzer, som findes udi S. Povels Sendebreff til de Romere. Slesswik. Hos Jcobum til Glocker.

Jörgen Ursin havde ligeledes skrevet en dansk Kommentar til de fleste af Bibelens Bøger, men de bleve først 1740 og derefter udgivne af hans Sön.

For Kuriositetens Skyld tilföjer jeg en herhen hørende Oversættelse: En Tre-dobbelt Stierne, En Himmel-Stierne, En Luft-Stierne, En Morgen-Stierne, Samlet til et Mode udi en Barsel-Stue, Uddraget af Matth. 2. 1. 2. ved en fornemme Høg-lærd Engelskmand, og translateret af C. Sassius. Kbh. 1692. Under

Tilegnelsen staar: Conrad Sassius. (Ved en Fejltagelse staar dette Skrift hos Nyerup tillige under Kristian Cassius).

De theologiske Fejdeskrifter kunne næppe nu have synderlig Interesse uden for Theologer; jeg skal derfor kun dvæle ved nogle enkelte, og for Resten henvise til de ovennævnte Forfattere, samt til Magnus Matthiæ (og Mag. Jak. Schröters Modskrift), til Jörgen Dybvad den yngre, Niels Vandstad, P. A. Burkard, Jörgen Rhodius fra Aarhus og Sören Lintrup.

Om Hans Vandals Stridsskrift mod Henrik Kirchners Nordstern (en katholsk Lærebog, Psalmebog og Bönnebog) se Nyerup samt Helweg, Den danske Kirkes Hist. 1, 440.

Masius skrev mod Katholikkerne: Defense de la religion Lutherienne. Francf. 1685. m. m. Se Pontoppid. Annal. 4, 643. Helweg, Den d. Kirkes Hist. 1, 485.

I Hjelmstjernes Samling findes: Georgii Joh. Rhodii Arhusini Communionis domesticæ enodatio. Hafn. 1689. 4. Imod Bossvet, Traité de la communion sous les deux especes. Med en Fortale af Masius. (Vorm har baade Forfatteren og Skriftet). Joh. Brunsmanni Apologia ecclesiæ Lutheranæ contra Quasdam Jac. Benigni Bosuetti (etc.) calumnias. Hafn. 1694.

En særegen Interesse har Kr. Nolds Disputatser mod Steno: Disputatio prior contra Plur. Reverend. Dn. Nicolai Sthenonis Episcopi Titianopolitani Scrutinium Reformatorum. Præside Chr. Noldio (etc.) Hafniæ. 1678. 4. og Disputatio posterior. 1679. 4. (jfr. Helweg, Den d. Kirkes Hist. 1, 455). I Scrutinium Reformatorum (Florentiæ 1677. 4. paa Tysk Hannover 1678. 4.) havde Steno betragtet Kirkelærerne, de katholske og de reformerende, og med Hensyn til Lærens Anvendelse i Livet ophöjet de første og nedtrykt de sidste. Derimod tog Nold til Gjenmæle, med samme Ro og Sindighed, som Steno, saa det er ikke ham dennes Anke rammer, at hans Modstandere svarede ham med Skjældsord. Derimod kaldes han i Approbationen, der staar foran og er af J. Baggerus, D., proselytum Sathanas, qui ad fædum ac nefandum Meretricis Babylonicæ stuprum raptus sit.

Et mærkeligt Aktstykke er samme Biskop H. Baggers Erklæring mod Huguenotterne, der efter det Nantiske Edikts Ophævelse vilde bosætte sig i Danmark, og beskyttedes af den reformerte Dronning. Deres Ansøgning blev 1680 sendt til Biskopperne Hans Bagger, Sören Glud, Erik Grave og Hans Rosing. Deres Erklæringer findes i den Thottske Samling Nr. 1589. 4. Kun H. Baggers er trykt (Minerva 1790. 3, 146. Fallesens Theol. Kvartalskr. 12, 289. jf. Falsters Amoenitates. 3, 1). Se Helweg, Den d. Kirkes Hist. 1, 457.

Hans Vandals danske Skrift: Sandfærdig og kort Under-

retning om den Calvinske Lærdoms U-rigtighed (etc.) Kbh. 1690. er i mange Henseender mærkeligt, da det ikke alene i almindelige populære Udtryk bekjæmper Calvinismen, men virkelig forsøger paa at indvie Lægmand i de calvinske Dogmers historiske Oprindelse og lærde Behandling, og saavel med Skriften som fornuftige Grunde, oplyste ved Exempler, der ere tagne ud af Livet, heldig bestrider dem. Thi, siger han (S. 271), „vi lukke ikke ganske Fornuftens Öjne til, eller forkaste alt det sund menneskelig Forstand dömmer og slutter i theologiske Materier; ingen indbilde sig det om os. Thi vi ikke tænke, at Gud har gjort os fornuftige Kreaturer uden Aarsag; langt mindre tænke vi, at han, naar han lærer og fremmer os i sine himmelske Tings Kundskab, handler med os, som med Heste og Muler, hvilke man ikke kan overtale med fornuftige Ord". Ved den „u-lyckelige Strjd" om Nadveren nytter han den samme Fortolkning, som i sin Hypotyposis: „Enhver som læser og forstaar Hofvet-Sproget, seer vel at τῦτο (som vi udlægge d e t t e) icke kand svare til Brødet alleene (som kaldis ἄρτος) men at det er et Ord, som i sig befatter de tvende Ting, som Christus d a h o l d t i s i n H a a n d, med hver andre paa en Sacramentlig, det er u-begribelig, maade foreenet, nemlig det velsignede Brød og hans hellige Legeme". (S. 280). Til Slutning (S. 417) taler han med ret inderlig Varme om den mulige Forening af begge Kirker, naar nemlig de Reformerte kun af Guds Aand og Ord ville lade sig bevæge til nogen ret alvorlig og trohjærtig Enighed med os. „O, hvor let skal det falde os, at beqvemme os efter dennem i udvortis Kircke-Ceremonier, og deslige Stycker, som ere i vor Magt at efterlade. Der skal de finde os ofvervundne af Kierlighed, hvor vi ellers hafve Ret til at staa imod indtil Døden. O, hvor glædeligt og lycksaligt var dette, om det skede! Vore Hierter bløde i os, voris Indvolde liude i os af inderlig Medlidenhed ofver det store Saar, som saalænge har været aaben og u-lægt i Guds Kircke, ved den u-lycksalige U-eenighed, som af dennem er begyndt og hidindtil continuerer imellem os og dennem".

Paa Dansk oversatte man ogsaa alle Slags Skamskrifter og Satirer mod Katholikkerne. Som Exempler paa dem vil jeg nævne ett Par: Tuende sandfærdige Tidende. Den Første er Jesuitternis Ærekranz, Det er Historiske beretning Huorledis den Jesuit Robertus Bellarminus (etc.) haffuer vdi sit Engelkyske Leffnet besoffuet icke flere end 1642 Quindes Personer (etc. etc.). Den Anden. Huorledis Jesuitterne haffuer til Motzheim ageret en Comedie: Oc der vilde riffue oc slide Herr D. Luther formedelst en Dieffuel (etc.). 4 Blade. 4. En Satire i Alexandriner er: Lacrymæ Crocodilinæ Det er Hierte-breckende Taare Over den Mægtigste, Prægtigste, Yndigste, Myndigste, Hærligste, Værd-

igste og Allerhelligste Innocentium, Fordum Dominus mundi, Vicarius profundi, Pave i Rom (etc.) Sörgeligen kort för Jubel-Aared affalden. Anno 1699. Forfattet af en Italiener, funden i Capitolio og fordansket af Bertel Kierstein. Trykt Aar 1699. 4.

Som Modsætning kunne endelig mærkes de Skrifter, hvilke udgaves af Katholikker, der antoge den lutherske Lære. Til dem høre flere Epistolæ af Don Antonius de Sandoval, blandt hvilke jeg udhæver Epistola ad Fridericum III. (etc.) Havniæ 1669, hvori der findes omstændelig Efterretning om Sandovals Familie, og som tillige haves paa Dansk. Kbh. 1669.

Om Bertel Eriksen eller Herman Kratman, en dansk Mand, der blev Katholik og udgav en katholsk Haandbog, se Henvisningerne hos Nyerup.

Blandt de politiske Skrifter ere især mærkelige: Foruden de ældre: P. Gelstrupii Trifolium politicum og Nicolai Petræi Aruelæsii (sic) Enchiridium politicum.

Biskop Hans Vandal: Juris regii *ἀνυπευθύνου* et solutissimi (etc.) lib. 1—6. Havn. 1663—72. 4. Til Grund lægger han især 1. Samuel, 8, 11—17. Den Lære, at Magten oprindelig hviler hos Folket, er et pestiferum, perniciosum et portentosum dogma. Kongerne ere jordiske Guder. Man maa ikke modsætte sig selv den mest tyranniske og rasende Øvrighed (lib. 5, cap. 6, S. 790 fgg.) Se ogsaa Helweg, Den d. Kirkes Hist. 1, 412. og Schierns Bemærkninger i Schouws Danske Tidsskr. 1, 186.

H. G. Masius: Diss. De Interesse principum circa religionem evangelicam. Havn. 1687. 4. (ogsaa i hans Dissertationes academicæ ed. Lintrup. Hamburgi 1719. 4.) Samt Orthodoxia Lutherana de origine imperii divina et immediata in Epist. ad Rom. XIII. v. 1—2 fundata. Hafniæ 1688. 4. Især i den første hævder han (cap. 4 fgg.) den lutherske Lære imod Katholikkerne og de Reformerte, og (cap. 7) Umuligheden af nogen Kirkeunion. Og den i den sidste opstillede Sætning: Majestatem esse immediate a Deo, non radicaliter in populo, fremkaldte just Thomasii Modstand. Derhos Das Treue Lutherthumb, entgegen gesetzet der Schule Calvini. Womit des Vermummeten Huberti Mosani Bericht von der weltlichen Obrigkeit, so er gegen D. Masii Interesse Principum neulich herausgegeben, widerleget wird. Sampt einem Catalogo Errorum Becmanniorum (etc.) von M. D. E. P. P. (Masius). Kbh. 1690. 4. Og en hel Del andre Skrifter og Modskrifter. Blandt dem have nogle, som Følge af Thomasii Deltagelse i Striden, en mere almindelig literær Interesse; saasom Siegfried Bentzen: Christianus minime

Christianus oder das Eben-Bild Christian Thomasii, darin desselben Un-Christliche und Leichtfertige Critique über vieler vornehmen und gelehrten Leute, Insonderheit über des D. Masii Person und Schriften, Aus desselben Monath-Geschwätzen und Liederlichen Gedancken entworffen. Ratzeburg, 1692. 4. Forfatteren vil ogsaa selv bruge en satyrisk Stil, og Thomasius, nostri temporis Lucianus, Pecus Arcadiorum, etc. medtages vældig, thi hin stiller ved Siden af den kristelige Evangeliske Religion ikke alene de andre kristelige, men ogsaa den tyrkiske, jødiske og hedenske, i det mindste i Læren om Lydighed og Respekt mod den höje Øvrighed. Se ogsaa Zwerg. S. 705. Endvidere: Abgenöthigtes Gespräch von dem Bande der Religion und Societät, worinnen Dr. Masii Interesse principum (etc.) Gegen eines neulichen Scribenten Ernsthaffte Gedancken verthädiget wird, Verfasset von Petro Schipping, Th. C. 1689. (Hjelmstjernes Samling). Striden omtales ogsaa af Fr. Sneedorf, Saml. Skr. 2, 111. — Det er med Overlæg, at jeg fremkalder Mindet om disse og lignende Stridsskrifter; thi hvis en Mand vilde have Taalmodighed til at gjennemlæse og overveje dem alle, vilde han kunne give os ett levende Billede af den daværende stridbare Kirke, endnu mere talende end alt hvad der hidtil derom er samlet. Denne Kamp paa Liv og Død er i Videnskabens Historie ligesaa interessant som det blodigste Slag er i Staternes.

Foruden de ethiske Lærebøger findes der en Del dertil hørende Lejlighedsskrifter. Deriblandt Oratio ethica secunda De Virtute Morali recitata a Bartholdo Ivaro Mull Dano. Helmæstadii 1591. 4., som jeg forgjæves søger hos Vorm og Nyerup. Petri Eisenbergii Dani Speculum vitæ humanæ. In quo miseriæ et calamitates vitæ humanæ ob oculos ponuntur et communia eiusdem vitia seu depravati mores taxantur, Lipsiæ 1614. Den frugtbare Disputator Hans Been, Joh. Nicolaides Beenius, udgav ogsaa: Utraque fortuna moderate ferenda. Hafn. 1693. 4., vel spækket med danske Vers.

Til de kirkehistoriske Forfattere kunne ogsaa henføres: Thom. Bang (hvis Arbejder dog især slaa ind i det sproglige), Kl. Fasting, Joh. Dan. Ramus. Ogsaa Sören Lintrup begyndte sin Virksomhed i denne Retning. Reformationsskrifter haves af Kasp. Bartholin (De Luthero Panegyricus, hvori Luther sammenlignes med Elias), H. P. Resen (Jubilæus Christianus og Lutherus triumphans, om Reformationen i Danmark), J. D. Jersin (Lutherus Thaumaturgus) o. fl.

Prof. Jens Bircherods Lumen historiæ sacræ veteris et novi Testamenti (etc.) Hafn. 1687. fol. indeholder kronologiske

Tabeller med oplysende Anmærkninger og danner som et Kompendium i Kirkehistorien.

Om Th. Bartholini junioris Collectanea ad historiam patriæ, Haandskrift paa Universitetsbibl., se Werlauff, Efterretninger om Arne Magnusen, i Nord. Tidsskr. for Oldk. 3, 58.

Blandt de danske Skrifter, der vedkomme Kirkens Oldsager og Historie, kunne især mærkes:

Niels Jörgensen, Præst i Malmø, oversatte H. Bynting, De monetis et mensuris sacræ scripturæ. Det er: En vis oc ret Affregning oc Bescriffuelse, Om allehaande Mynt oc Maade, i den Hellige Scrifft, affsæt paa danske Oc effter vor danske Mynt oc Maade affregnet. Kbh. 1587. (Norske Vid. Selsk. Bibl. S. 51.)

A. M. Buch eller Colding: Israeliternes verdslige Lov og Skikke. Kbh. 1605. 4. (Se under Lovkyndighed.)

Kr. M. Rhode: Historilogium Sacrum, Historische Bescriffuelse Paa huis besynderlig vdi Israel oc Juda (etc.) Fra Samuel indtil det Babylonische Fengssell sig tildraget haffuer (etc.) Kbh. 1609.

Nik. Heluader: Elevsinia Sacra. Det er: En kort och eenfoldig Forklaring, offuer voris Kircker oc gode Gamle Ceremonier oc vduortis Christelige Guds Tieniste. Kbh. 1610. (Om Kirkebygningen, dens Dele, m. m.)

P. J. Colding: Kircke-Historie Oc Sandrue Beskriffuelse Om den store och vnderlige Religions forandring, som skede vdi vore Forældris tijd, vdi det Romerske Rige, formedelst det sande Euangelij Obenbaring och Prædicken (etc.). Paa Danske sammenskreffuen ved Povel Jensön Colding, Euangelij Tiener til de Dresselbergers Vindinge i Sieland. Kbh. 1614. 4. Tilegnet Vilhelm Dresselberg til Vindinge, Landsdommere vdi Sieland, og Niels Krag til Agerkrog, Landsdommer vdi Jutland. Det er en jævn Fortælling om Reformationen i Tyskland fra Luthers Begyndelse indtil Rigsdagen i Augsburg, uden Kilder eller lærd Behandling, „i et for hans Tidsalder godt, rent og flydende Foredrag“ (Molbech om Ordbogsarb. i Ny D. M. 5, 243).

Af Kort Axelsen haves en Reformationshistorie paa Latin og Dansk, nemlig Conradi Aslaci Bergensis Oratio de religionis per D. M. Lutherum reformatæ origine et progressu in Germania, et ejusdem in hisce regnis Daniæ et Norvegiæ ab anno 1517 ad annum 1617 (etc.) plantatione (etc.) recitata in Academia Hafniensi in Jubilæo Evangelico, Anno 1617. Hafn. 1621. 4. Og samme Skrift paa Dansk: Theologiske oc Historiske beskriffuelse Om den Reformerede Religion (etc.) Menige Mand til gaffn paa Danske vdsat, mangesteds forbedret oc formeeret. Kbh. 1622. 4. Tilegnet Hans Glad Lagmand og to Bor-

mestere i Bergen, af Kort Axelsön Bergensis. Den kronologiske Tabel gaaer til 1620.

Jens Kristensen Bang: Lutherus Sexi-partitus, Eller D. Luthers første fire Ark. Det er Doct. Luthers Herkomstis (etc.) Beskrivelse. Kbh. 1690. 1707. (efter Mathesius.)

P. J. Brinch: Det Gamle Testamentes 4000 Aars Chronologie og Israelitiske Historie. Kbh. 1701. (Nova liter. maris Balth. 1703, S. 20.)

H. H. Skonning: Anser Martiniani Eller Sanct Mortens Gaas (etc.) Paa ny overseet og med smucke Concepter forbedret (etc.) 1705. (Aarsagen, hvorfor de arme uskyldige Gjæs saa ganske ynkeligen hver St. Mortens Aften vorde dødet og aftagne.)

Ved Præstestandens Stilling er der især to Sider, paa hvilke jeg henvender Opmærksomheden: Præsten som verdslig Æmbedsmand og Præsten som Sjælesörger. Der er to Sætninger, som uden Tvivl ret godt forligedes med hinanden under Kirkens ældre Form, den ene: Præsten er Guds Tjener, den anden: Præsten er Menighedens (Statens) Tjener; men som nu (kan Tidspunktet nogenlunde angives?) begyndte at komme i Strid med hinanden. Paa Grænsen af Tidsrummet aabenbarer det sig i Literaturen, navnlig i Morten Reenbergs Sermo ad Clerum in synodo Roschildensi, 1695. Og ett mærkeligt Tidens Tegn er de ovennævnte Gejstlige Fiskaler. Dette Skrift hedder: Quæstio, det er: Spørsmaal, om det er imod en Christen Kierlighed oc Oprictighed at der forordnis i den Christne Menighed Observatores eller Beførere, som skulle giffue flittelige act paa dem, der modvillige offuertræde Guds oc Kongens Low: Oc, om Nogen med en god Samvittighed kand sig saadan Bestilling paatage? Item, om det er ret eller ey, at mand hemmelige befører, for deris tilbørlige Øffrighed, dem der saa synde? Imod Nogles Klafferj stilled oc fremsæt, Aff Nelaus Povelssön Nested, P. T. K. S. Kbh. 1626. 4. (I Hjelmstjernes Samling.) Han besvarer disse Spørgsmaal bekræftende, og beviser det af den hellige Skrift. Nemlig af 1) Guds Befaling, 2) Helliges lovlige Exempler, 3) Lærde Mænds Samtykke, 4) God Disciplins Forfremmelse, 5) Øvrighedens Hjælp og Bistand i deres besværlige Kald, 6) Det gode, som følger deraf, 7) Det onde, som foraarsages i Menigheden, om dette forsömmes, endelig 8) Den Straf, der skal komme over dem, herudi findes forsömmelige. Hans Bibelfortolkning er mageløs.

Til den gejstlige Veltalenheds Theori hører især ett Skrift af Jak. Madsen Aarhus: Doctrina de concionandi ratione et

cavssis eloqventiæ, sev potius ratio discendi docendique in scholis et ecclesiis, publice prælecta in academia Hafniensi a D. Jacobo Matthiæ. Nunc ed. opera et studio Andreæ Kragii Ripensis. Basileæ (1589). 4. Det skal være ligesom en parva Rhetorica ecclesiastica, i Modsætning til den profane Veltalenhed; han vil deri udvikle hvad de have tilfælles, hvad de hellige Talere have særeget for sig og hvad der er fælles for alle gejstlige Talere, hvad vore Tider have tilfælles med de gamle og hvad særeget for sig. Til den Kundskab, som den gejstlige Veltalenhed kræver, regner han da først Lingvæ popularis cognitio, hvilken Udøveren maa besidde baade som concionator bonus og som civis danicus. Danicæ nostræ vernaculæ studium cum lingvæ latinæ studio conjungendum est. Den første Del indeholder temmelig almindelige Ting efter Cicero og andre. Den anden Del i Almindelighed er Anvendelsen af Rhetorik og Dialektik, hvor man da finder den yndede Inddeling i Distinktioner. Den første Del af Dialektikken f. Ex. er Inventio argumentorum, quæ decem sunt: caussa Efficiens, Effectus, Subiectum, Adiunctum, Dissentaneum, Comparatum, Divisio, Definitio, Nomen, Testimonium. Vil man f. Ex. betragte Personæ Humanæ (S. 100), saa er her: 1) Caussa procreans, vt sunt parentes; 2) Effecta, vt res gestæ, dicta, facta, inventa, scripta; 3) Subiecta, patria; 4) Adiuncta, ut sunt sexus, educatio, vitæ genus, animi, corporis et fortunæ bona, ætas et mors. Men med Hensyn til Ordningen: Sed horum locorum numerus et ordo pro personæ cujusque natura et commoditate institui potest. Et quia Patria vni personæ cum multis personis communis est, vel primo loco ante parentes poni potest, vel cum parentibus coniungi, et effecta inter adiuncta ipsa explicari possunt hoc ordine: patria, parentes, nativitas, sexus, educatio, vitæ genus, animi, corporis et fortunæ bona, res gestæ, dicta, facta, ætas, mors, et quæ mortem consequuntur. Vt quoad fieri potest, narratio historica sit, et series temporum conseruetur. Man ser heraf, at det er temmelig almindelige Ting, som derhos oplyses ved idelige Anførelser af Cicero og andre klassiske Forfattere. Uagtet Skriftet saaledes for sin Tid visst nok har stiftet megen Nytte, søger man dog i disse Almensætninger forgjæves en Overførelse paa den danske Veltalenhed, der vilde have givet et klarere Indblik i dens daværende Tilstand hos os. Forf. har ligesom maattet bryde Isen, og har derfor ikke kunnet være saa opmærksom paa Farten. S. 67 findes en Bekræftelse paa, at Kristian den tredie søgte Mænd, der kunde prædike paa Tysk. Her anføres nemlig Philippus Melanchthon, lib. epistolarum 2, pag. 117 ad Doctorem Erhardum Snephium: Rex, inquit, Danicus petiuit mitti in Academiam

Hafniensem Lectorem Theologicum, qui Germanice concionari posset.

Samlinger af latinske Taler haves af Biskopperne i Sælland H. Albertsen 1563—66. Povel Madsen 1578—89. P. J. Vinstrup 1592—1612. — Desuden kunne især mærkes:

Kort Axelsen: Tychonis Brahei de Disciplinis Mathematicis oratio, recitata in Academia Haffnensi (etc.) Cui additur Orationum et sacrarum Homiliarum in eadem Academia habitarum decas una. Hafn. 1610. Blandt dem udhæver jeg: De sacræ scripturæ Canone ejusque constitutione. Homilia de præstantia, perfectione, utilitate sacrarum litterarum (Kjætternes Bestridelse er her Hovedsagen: Scriptura valet ad refellendos Pontificios. Valet ad refutandos Anabaptistas et Enthusiastas.)

Jens Bircherod: Conciones latinæ in præcipua festa anniversaria. Cum appendice trium concionum, in arce Regia Hafniensi coram august. rege Frederico III. habitarum. Francofurti et Lipsiæ 1688. (Den første Samling er efter Nyerup Regensprædikener).

Flere Samlinger haves af Joh. Sascerides, And. Mikk. Colding eller Buch (Nyerup nævner fejlagtig Titlerne paa Dansk) og Franz Wörger.

Derhos haves i Haandskrift: Conciones dictatæ Othoniæ a magistro Georgio Simonis Anno partus salutiferi 1571. (Kallsk. Saml. Nr. 524. 4. anført hos Paulli, N. Hemmingsens Pastoralth. S. 127).

Enkelte latinske Taler haves især af Mogens Madsen, Biskop i Skaane, Hans Rasmussen (Ligtale over Hans Skougaard), H. O. Slangendorf (Ligtale over Frederik den anden, paa Dansk af N. H. Saxild), N. Kr. Spentrup, Kristen Jensen (Ligtale over Dronning Sofie), Matth. Zoega, P. P. Vinstrup (Ligtale over Holger Rosenkrands), Peder H. Trane, L. M. Scavenius (Ligtale over Kristian den fjerde), J. J. Berverlin (Lovtale over Biskop P. Vinstrup i Skaane), Jens Rosenkrands (over Kr. Th. Sehested). Matth. Foss (Ligtale over Ærkeb. H. Svane, og over Frederik den tredie), B. Sekman (Ligtale over Frederik den tredie), P. A. Burkard, Povel Vinding, Henr. Bornemann (Ligtale over Kristian den femte), Ole Vorm den yngre.

6. Theologiens folkelige Literatur. Oversættelser af den hellige Skrift. Psalmer og Psalmebøger. Postiller og Prædikener. Gejstlig Veltalenhed. Andagtsliteratur. Tidsbilleder af Præstestanden: Henrik Gerner. Peder Vandal. Jens Dinesen Jersin. Erik Pontoppidan den ældre.

Den strængt videnskabelige theologiske Granskning var bunden til det latinske Sprog; den begyndte vel, som vi allerede have set, at bane sig Vej igjennem Modersmaalet, men maatte her støde paa mange Hindringer. Den lærde Behandling krævede nöjagtige, skarpe og bestemte Kunstord, hvortil end ikke de latinske vare tilstrækkelige, men deslige fattedes aldeles i Modersmaalet, og de første Forsøg maatte nødvendig mislykkes. En væsenlig Sag for de lærde var Bekjæmpelsen af Katholikker og Reformerte, men dertil kunde det danske Sprog ikke nyttes, som Modstanderne ikke kjendte; i Begyndelsen var man endog angst for, at Almuen skulde skjönne noget deraf, og først efterat man havde indset Nødvendigheden af at indvie ogsaa den deri, opstode enkelte heldige Forsøg i Modersmaalet. Men heller ikke de kunne anses for en almindelig Folkeejendom. Det var derimod Tilfældet med en anden Række af Skrifter, der, saa at sige, henhørte til Kirkens daglige Brød: Oversættelser af den hellige Skrift og dens enkelte Bøger, Psalmebøger, Postiller og Prædikener og en betydelig Samling af andre gudelige og asketiske Skrifter. Hele denne Del af vor Literatur har i sin Tid saa aldeles optaget Folkets Tanke, de mest dannede som de udannede, at der i det mindste maa gjöres et Forsøg paa at give et Overskue derover, en Anvisning til en nöjere Udførelse, og paa at give Læseren en Forestilling om Aanden deri ved at udhæve enkelte Mænd og Skrifter.

Til Oversættelserne af den hellige Skrift høre især de ifølge kongelig Befaling besörgede Oversættelser af Bibelen: Frederik den andens, Kristian den fjerdes, H. Svanings. Kort för Frederik den andens Død var Oplaget af Kristian den tredies Bibel (3000 Exemplarer) udsolgt; og Kongen overlod til det daværende theologiske Fakultet, Biskoppen Povel Madsen og Professorerne Anders Lauridsen og Hans Olsen Slangerup, at besörge en ny Udgave. Befalingen udgik 1587, og paa halvandet Aar, hedder det i Fortalen, var Arbejdet fuldendt. Bibelen udkom 1589. fol. Kristian den fjerde bød det theologiske Fakultet at besörge en paa ny gjennemset Udgave, men da de andre undsloge sig, blev det overladt til Biskoppen Hans Povelsen Resen alene. Han oversatte efter Grundsprogene, og gav først en Oversættelse af det Ny Testamente, derefter hele Bibelen 1607. Modersmaalets Behandling var ikke heldig, og Prof. i det hebraiske Sprog, Ivar Stub, lod i sine Disputatser om Jobs

Bog to Kapitler af denne aftrykke med sin egen og Biskoppens Oversættelse, ikke til Gunst for denne. Han stævnedes for Konsistorium, og hans Foretagende udlagdes som Eftertryk, stridende mod det Mandat, der var givet Resen. Manden, hvis Kryptocalvinisme med det samme kom for Dagen, blev dömt fra sit Æmbede 1609, og døde af Græmmelse 1611. H. Svanings Bibel er H. P. Resens Oversættelse paa ny gjennemset af Prof. H. Svaning eller Svane, samt den yngre (Hans Hansen) Resen og den yngre (Peder Pedersen) Vinstrup. Forbedringerne tillægges især Resen. Den udkom 1647. Hermed standsede disse Oversættelser. En Plan til en ny optoges under Kristian den femte atter 1683, og Udførelsen overlodes til Biskoppen Hans Bagger og de theologiske Prof. Kristen Nold, der som Orientalist skulde være Hovedmanden, og Iver Bircherod. Men Nold døde samme Aar, Bircherod tre Aar efter, og Oversættelsen blev opgiven.

Pontoppid. Annal. 3, 584. P. W. Becker, Diss. de Resenii versione danica S. S. 1831. Helweg, Den danske Kirkes Hist. 1, 427. 467. J. Bircherods Dagbøger S. 122. 226. 227. Katalog til Hjelmstjernes Bogsaml. 1, 3.

Blandt Bibelens enkelte Bøger udgaves især Oversættelser af Jesus Syrach. De mærkeligste ere af Niels Lauridsen Arctander, og af Henrik Gyldenstierne til Aagaard (paa danske Vers, men lidet bevendte).

Psalmedigtningen skulde i Grunden henføres til den lyriske Poesi, ligesom Prædiken skulde høre under Veltalenheden. Men et lavere Krav fremkaldte den, det at belære. Efterhaanden som Ordets Prædiken nærmest gik ud paa at gjentage og bibelfæste Trosartiklerne, sank ogsaa Psalmen ned til i en kortere Sum at sige paa Vers og i Sang hvad Prædiken havde lært. At Begejstring af og til var tilstede, viser Poesiens Historie; men ved den idelige Gjentagelse maatte den slides i tu. Tidens Tilbagegang víste sig ogsaa her. Jo mere hin frejdige Tro og hint levende Haab, hvormed Reformationen begyndte, maatte vige for Indprentningen af Troens Artikle, desto mere aftog Psalmedigtningen i Friskhed og Liv. „Digteren dvæler nu ikke mere eller ikke gjerne ved Glæden over dette Liv, ved en frejdig Modtagelse af Herrens Hjemsøgelse, men næsten uafladelig ved hin Verden og Tidsalderens Grundtanke, Jesu Vunders Kraft til den evige Salighed.“ „Afsnittene om Pønitense, Kors og Modgang blive altid længere, medens Festpsalmerne blive til lange, slæbende Betragtninger, istedenfor fyndige Udtryk af den Tro, der overvinder Verden, og det Haab, der ikke beskjæmmes.“

Den i forrige Tidsrum nævnte Hans Thomissön, en Præstesön fra Hygom (f. 1532, † 1573) udgav den første almindelige

Kirkepsalmebog. Han samlede dertil fra Aaret 1557, medens han var Rektor i Ribe, og fuldførte sit Arbejde, efter at han 1561 var kaldet til Sognepræst til Frue Kirke i Kjøbenhavn. Den udkom efter Kongens Bevilling og Befaling 1569. (Fortalen er aftrykt i Psalmed. 2, XIII). Til de gamle Psalmer föjede han henimod 150 ny, tildels oversatte. Den blev i Brug henved halvandet hundrede Aar indtil Kingos afløste den (1699), og oplevede naturligvis mange Oplag. Men saavel i Tyskland som her kom der stadig ny Psalmer til, og Udgivelsen af Psalmebøger blev, især fra Aaret 1640 af, en Boghandlerspekulation. Der udkom saaledes en Række af Psalmebøger uden offenlig Foranstaltning: En ny og fuldkommen Psalmebog af Jokum Moltke 1640, fremdeles af Jörgen Holst 1643, af Peder Jensen Morsing i Sorø 1653, af Kristian Cassuben 1661, af Kristian Gertsen 1677, af Daniel Paulli 1680, af Hans Hof i Kristiania 1686. En udførligere Karakteristik af disse ny Psalmer er ikke fornøden, da Den danske Psalmedigtning giver et anskueligt Billede deraf. De bleve for en stor Del til ordrige og vandede Oversættelser, hvis hele Værd synes at bestaa deri, at de vare lange, og imedens Længden voxte med Mængden, indvirkede tillige Tidens Smagløshed og den mod visse Punkter stilede Retning, for hvis Skyld de endnu mangen Gang yndes og drages frem. Snart gjentager en Psalme i hver Linie Jesu Navn (Psalmed. Nr. 274), snart taber Andagten sig i Allegori (Psalmed. Nr. 250) o. s. fr. Endog Niels Hemmingsens Trøstesang til Fru Birgitte Gjøe (Psalmed. Nr. 77) giver sig kun til at opregne de kristelige Dyder. Störste Delen ere ogsaa af Eftertiden glemte, og kun enkelte have holdt sig. (Som: Mit Barn, frygt den sande Gud, Nr. 273. Hjærtelig mig nu længes, Nr. 399.)

Regeringen sörgede ogsaa for Melodier. Ved Kongebud 1565 gaves sligt Hværv til Niels Jespersen, Biskop i Fyn (f. i Viborg 1519, Biskop i Fyn 1560, † 1587) hvis Gradual dog først udkom 1573. Adskillige andre, der yndede Musikken, virkede tillige derfor, dels i det private Liv, dels ved Skrifter; blandt de første især Hans Povelsen Resen, blandt de sidste Johannes Brunsmand.

Brandt og Helweg, Den danske Psalmedigtning, Bidrag til en dansk Psalmehist. i dennes anden D. og de dèr anførte Kilder.

Niels Jespersens Gradual, En Almindelig Sangbog som — Frederich den Anden — haver ladet ordinere og sammenskrive paa Latine og Danske, at bruge i Kirkerne (etc.) Kbh. 1573. fol. Kbh. 1606. fol. Aarhus, hos Hans Hanssön S. 1637. fol. (De latinske ere kun de, der brugtes som introitus hver Søndag, Haleluja, o. desl.)

Kingos Gradual, En ny Almindelig Kirke-Salmebog Under behørige Noder og Melodier. Odense 1699. fol. (Kun danske Psalmer.)

Pratum spirituale det er Messer, Psalmer, Motteter, som brugelig ere vdi Danmarck oc Norge, Componerede med 5 Stemmer aff Kong. May. Vice-Capelmester Mogns Pedersön. Kbh. 1620. 4. Tilegnet (Prins) Kristian den femte, hvis Fader havde befalet, at disse Psalmer med femb Stemmer skulde udgaa i Prenten. Forf. havde selv undervist denne Prins i Musik. Det er kun 4 Smaabøger med: Cantus, Altus, Tenor, Bassus. (Hjelmstjernes Samling.)

(A. Arrebos) K. Davids Psalter, Sangvijss vdsat, vnder hundrede oc nogle Melodier oc Toner (etc.) Anden Edition. Kbh. 1627. o. fl.

Andagtsliteraturen har til alle Tider indtaget en stor Plads i Literaturen. Enkelte af dens Frembringelser kunne ved Dybde i Opfattelsen, ved Stilens Ypperlighed, ved gribende Varme eller levende Fantasi hæve sig til at vorde en varig Nydelse. Der er visse Sandheder, som selv for den i andre Retninger mest dannede Mand og Kvinde aldrig vorde gamle, men hvor ofte de end gjentages, gjöre samme gavnlige Indtryk. Hvo vil imidlertid af hin Tid vænte deslige varige og uforgjængelige Frembringelser? Til visse have dens uendelige Prædikener og mange Traktater opbygget og været passende for den Tids Læsere, siden de satte saa stor Pris paa dem, men til at være noget for os have de altfor store Brøst. Hverken ved en fyndig Stil eller et veltalende Foredrag eller den Begejstring, som vi nu kræve af et Skrift af denne Art, kunne de i Almindelighed tiltrække os. Behandlingen er altfor bred, slæbende og langtrukken, Stilen ubehjælpelig, Sproget raat og udannet. Det höjeste, vi af dem kunne nyde, ere enkelte vellykkede Steder. Og naar vi af og til finde noget artigt, noget pikant, ja noget sindrigt eller sublimt, saa glæde vi os derved, thi det fornöjer os, ogsaa her at se, hvorlunde den ædle Natur skinner igjennem selv den mest barokke Omgivelse. En anden Sag er det, naar vi i dem se Tidsbilleder; da fortjene ogsaa de, slette saavel som gode, et dybere Studium. Man kan i Prædikenliteraturen se Tiderne med sine Omskiftelser fra den mest orthodoxe til den mest rationalistiske, og i dem alle gjenlyde Modersmaalets Tilstand og Folkets Smag.

Præsternes Savn af Dannelse og Menighedens aandelige Trang fremkaldte Postillerne. De kunne henføres til to Arter. De første og ældste vare nærmest skrevne for Præsterne; de senere vare beregnede paa Husandagten, thi hvo der ved Sygdom eller paa anden Maade var hindret fra at besøge Kirken, undlod ikke at læse det Dagen tilhørende Evangelium med For-

klaring hjemme. Behandlingen er i disse to Arter forskjellig. Den første er kortere og fyndigere, thi Öjemedet dermed er at give Præsten en Vejledning til ret at opfatte Texten, at udvikle for ham de Hovedstykker, der ligge i den, de Betragtninger, den kan fremkalde. Den anden Slags er derimod en Samling af egenlige Prædikener, der skal træde i den mundliges Sted, og fra kortere Homilier skrider den derfor efterhaanden ud i en större Bredde. Af Fortalen til Hans Tavsens Vinterpostil have vi allerede set, at det just var Præsterne, hvis Tarv han havde for Öje, de Sognepræster, „som havde en grov og enfoldig Undervisning behov.“ Den Gang skrev man for dem paa Dansk. Nu hører det aldeles til Tidens Aand, at man for de samme Sognepræsters Efterkommere skrev paa Latin, og saa blev Niels Hemmingsens Postilla den bedste Anvisning. Jesper Brochmands danner Overgang til den anden Art. Men baade för og efter krævede Trangen langt mere. Saa længe Selvudarbejdelser ikke kunde tilvejebringes, hjalp man sig med Oversættelser; men snart afløste den ene hjemmegjorte Postil den anden, og nogle udkom i flere Oplag.

Den gejstlige Veltalenheds Udvikling lader sig derefter henføre til tre Perioder: den første, da Præsterne endnu aldeles gik i Postillernes Ledebaand; den anden, da de selv helt skreve sine Prædikener, om end efter visse Mønstre, dog med större Frihed og Selvstændighed, i deres Hjærters Enfoldighed; den tredie, da Efterligning af fremmede Prædikemethoder forvandlede Veltalenheden til mislykket Kunst. Tilstanden i den ældste Tid kan man slutte sig til af Præstens daværende Dannelse. De allerfleste, der jo ikke havde lært andet end Latin, vare næppe i Stand til i Modersmaalet med nogenlunde Færdighed at udtrykke sine egne Tanker. At gjöre det med Klarhed og Fynd var dem hartad umuligt. Kirkeordinansen forudsatte ogsaa, at der vilde gives Sognepræster paa Landet, som ikke selv kunde bearbejde Stoffet; dem blev det tilladt at læse af en dansk Postil Ord for Ord for sine Sognefolk baade Evangelii Udvikling og (efter Prædiken) Börnelærdoms Forklaring; dog saa, at de med Tiden skulde vænne sig til at prædike og tale selv. Da nogen Tid var gaaet, har man vel fundet, at de nu monne have nogen Øvelse; thi paa flere Synoder (f. Ex. i Roeskilde allerede 1563) blev det paabudet, at ingen af danske Postiller maatte oplæse andet end Texten, Resten skulde han sige med egne Ord og uden Bog (reliqua memoriter et sine libro ex gratia dei dicenda), og hvo der ikke kunde forkynde Ordet uden at læse Prædiken op af Bogen, maatte forsyne sig med en Kapellan, der kunde det. Dette betydelige Fremskridt blev imidlertid hæmmet paa en anden Maade. Thi Menighedens Tarv krævede snart, at de

samme Troens Ord, og intet udenfor dem, bleve indpræntede. Paa flere Synoder (i Roeskilde 1566, i Odense 1578 og 1585) tilholdes derfor Præsterne at holde en Aargang, eller over den aarlige Text altid at prædike ens, altid at foredrage det samme med de samme Ord (ut pastores concionum suarum dominicalium certam aliquam habeant methodum sibi conscriptam, qua quotannis uti possunt, ut eadem de iisdem semper, *propter auditorum captum*, dici queant.) Og i denne Henseende anbefaledes som Mønster Niels Hemmingsens Postil. (Simpliciter et eadem, tum materia, tum forma, explicetur Evangelium, uno tanem, qui imitandus sit, selecto autore, præcipue Hemmingio; oportet enim semper eadem de iisdem dicere.) Denne Methode har, som bekjendt, paa nogle Steder holdt sig lige til vore Dage; men hvorledes der af den kunde fremkomme nogen Veltalenhed, nogen Griben af Ordets Kraft, nogen frugtbar Anvendelse paa Livet, er vanskeligt at indse. Havde Præsten noget Snille, nogen naturlig Veltalenhed, maatte de jo aldeles sløves, naar han Aar ud og Aar ind skulde sige det samme. Imidlertid fulgte Præsterne heller ikke denne Methode overalt og ved alle Lejligheder. Men naar Taleren begyndte at vise sin Selvstændighed, saa maatte ogsaa det ensidige i hans Dannelse ret komme for Dagen. Hvad han havde lært, var lærd Theologi; det han kunde meddele, var Læresætningen og dens Skriftsteder; han meddelte altsaa hvad han kunde, af sit eget Kundskabsvæld tog han lidet eller intet med paa Prædikestolen. Af sin logiske Dannelse havde han lært at udstykke (jfr. Povel Madsens forhen anførte Doctrina de concionandi ratione). Hvad han end tog for sig, saa maatte det deles og atter underafdeles, og det i en Uendelighed, som Forstanden næppe kunde følge med. Herpaa give de milelange Ligprædikener talende Beviser. Der var i dem liden eller ingen Lejlighed til Veltalenhed. De fleste ere aldeles ensformige efter ett Snit. Først have de en gudelig Indledning, saa følger den afdødes Aner og Levnet, og endelig Ligtalen selv i sine Parter og Underafdelinger. Indledningen og den egenlige Ligtale bestaa i Bibelsprog, der ligesom ere dragne paa en Snor, for at hænge sammen, ikke ulige de lærde Afhandlinger, hvis Text kun tjener til at binde Anmærkningerne sammen. Men saaledes have ogsaa de fleste Kirketaler været, naar Taleren havde sin Frihed. Han kunde ikke udtale sig kort, og Almuesmanden lider heller ikke en kort og sammentrængt Stil, til ham skal man sige lidet med mange Ord; og omtrent paa det Trin stode den Gang höje og lave. Tanken blev derfor rukken og strukken, flækket og spækket med Bibelsprog i alle Ender og Kanter. Det var en lang Væv af Kirkens Vadmel, som Præsten vævede baade tykt og bredt, uden Tvivl i den fromme Tanke, at Tilhørerne kunde have nogen

Varme deraf, naar de kom hjem. Kirkeordinansen paabød, at en Prædiken kun maatte vare e n Time. Men Forbuddene mod længere Taler, og Indskjærpelsen af, at Prædiken om Søndagen kun maatte vare en Time, om Ugedagene kun en halv (f. Ex. allerede i Synodalia Othiniana 1560), vise, at Præsterne ikke kunde udtale sig saa kort. Kirkedisciplinen viser det ydermere. Tilhørerne faldt i Sövn, og i Lovbuddet af 22. April 1645, der udgik efter J. Brochmands Foranstaltning, for at holde Orden ved Gudstjenesten, paabødes blandt andet, at der skulde ansættes Betjente, som med lange Kjæppe skulde slaa dem paa Hovedet, der sov under Prædiken. Dette Lovbud sattes uden Tvivl i Værk over hele Landet. Saaledes fik i Aarhus „Calcanten (Bælgetræderen), for han haver Inspektion til dem, som sover under Prædiken i Domkirken", 4 Dlr. (1646 og 1647). Jens Lassen, „der gaar med Kjæppen i Domkirken", fik (1648) 10 Mark, og han fik (1649) „for sin Umage med de sovende i Domkirken at opvække" ½ Aars Lön, 2½ Sldlr. [1]) Det tog ikke af; Tyskeren Kr. Rud. Müller, der blev Biskop i Fyn efter Kingo 1703, prædikede, efter Zwerg., i halvanden Time. De bedre Prædikener fra denne Periode karakteriserer Pontoppidan omtrent saaledes: Efter at have omtalt den ældste Postiltid, denne Tids store Enfoldighed, og at det man først og sidst saa paa, var Orthodoxi, vedbliver han: „Næste Seculi første Halvdel eller Kristian den fjerdes Regjeringstid begyndte Prædikenerne noget mere at smage af Nidkjærhed mod allehaande Synder og Laster, end mod Kjætterier, og at handle om et gudeligt Levnets Fornødenhed. Alting enfoldigt endnu, dog med lidt bedre Methode, jeg siger lidet bedre eller ordenligere og mere oratorisk. Den naturlige Enfoldighed havde endnu Overhaand. Man hæftede vel altfor mange Sprog sammen, exegeserede dem ikke noksom, og udhentede ikke den rette nervum probationis deraf. Dog byggede man ej heller, som siden, paa sensum allegoricum; f. Ex. Brochmands, Medelbys og andre Prædikener." Omtrent fra Midten af det syttende Aarhundrede begyndte den engelske Prædikemaade at tage Overhaand. Vi ville ogsaa lade Pontoppidan oplyse os om den: „Det blev Mode, siger han, at vore unge Theologer rejste til England, ligesom de unge Statsmænd til Frankerig, og begge førte ny Moder hjem, men ikke altid de bedste. Englænderne vare den Gang faldne paa en Prædikemaade, som snarere formørkede end forklarede Guds Ord. Isteden for enten at oplyse Forstanden eller hellige Villien, anderledes end indirekte og ved et svagt Gjenskin af Sandhederne, pønsede man kun paa at konglomerere en stor Mængde

[1]) Dr. Hübertz, Aktstykker ang. Aarhus. 2, 189.

af bibelske Sprog, Exempler, Lignelser og sententiøse Moraler, grundede ikke paa en Real-, men alene en Verbalkonkordans, og hensigtende, ikke til nogen viss Hovedmaterie, men som et sandt quodlibet adsprédt i en Mængde Divisioner og Subdivisioner, hvis Samling var som det törre Sand, naar man aabner Haanden, og lader hvert løbe sin Vej. Deraf gjorde man imidlertid en Remse sammenvævet saa net og tæt, at den klingede af lutter artige Talemaader, allegoriske Indfald, korte Allusioner paa lange bibelske og Almuen ubekjendte Historier. Sensus litteralis kom i liden Betragtning, allegoriske mysteria og selvdigtede Udlæggelser bortskyllede al Soliditet, ligesom den nette og koncise Talemaade al Tydelighed" (etc.). „Denne Prædikemaade, som Englænderne ikke længe holdt vedlige, blev i lang Tid höjligen admireret og imiteret her i Danmark. Derom vidner den störste Mængde af trykte Ligprædikener, om hvilke man kan sige: sapiunt demorsos ungues, sed et dementiam seculi. Det er bibelsk og efter Anseelse lutter Guds Ord, artig sammenrimet, men Gud véd, hvad Lys det kunde give en aandelig blind eller hvad Kraft en svag." — „Saadant Dukketöj, spillende Koncepter, Allusioner, Allegorier, Paronomasier og deslige, som Biskop Hersleb kalder et aandeligt Taskenspilleri, sigter snarere til at dæmpe end at opvække den alvorlige Andagt." „Imidlertid fik denne Prædikemaade her til Lands saa almindeligt Bifald, at intet vejede op imod den, og alle unge Prædikantere sörgede ikkun for at sanke sig et Magasin af saakaldte Koncepter eller bibelske Artigheder. Dermed fyldte de deres Søndagsprædiken. De Tilhørere, som vel havde læst Bibelen, begrebe nogenledes hvad det vilde sige, og syntes, at det smagede af ingenio og viste, at Præsten havde gjort sig Umag, hvilket var alt. Den store og enfoldige Hob sad og gabede derved, menende, det var en lærd og „höitrabende" Prædiken, som ingen kunde forstaa sig paa, endskjöndt den holdtes i hans Modersmaal. Denne fordærvede Smag florerede hos os henved 100 Aar" (1650—1750). Altsaa næsten til den moralske Prædiken, som begyndte Overgangen til Rationalismen. Det er imidlertid sandsynligt, at begge Maader, den dogmatisk-afhandlende og den allegorisk-hentydende en Tid lang have gaaet ved Siden af hinanden, foruden mange andre Variationer efter Smag og Behag. Man finder de forunderligste Ting om hin Tids Prædiken. J. Bircherod anfører ved Aaret 1671 ett Exempel paa den første Maade: „I St. Knuds Kirke i Odense gik Sognepræstens Aftensangsprædiken mesten Del ud paa descriptionem vitæ æternæ, saasom han ved Anledning af de adskillige Tungemaal, med hvilke Apostlene talede, recenserede vidtløftigen de lærdes Meninger om, hvad Tungemaal vi skulle bruge udi det tilkommende Liv." Pontoppidan anfører

som Exempel paa Kunstthema en Prædiken af en viss renomeret Kjøbstedpræst, som paa en Søndag, der just indfaldt paa Mortens Aften, in exordio talte om St. Martini Flugt i Gaasestien, og „af dette exordio inducerede han schematice i Søndagens Evangelium det Thema: Gaasestegens Vendelse som et Sindbillede paa Syndernes Omvendelse.“ Og en gammel Landsbypræst skrev til Hans Leth: „Vi have nu hørt med allerhöjeste Bestyrtelse, hvorledes en herlig höjlærd Mand haver søgt at erhværve sig den höjeste Øvrigheds Naade og Gunst ved en ny Mode at prædike, nemlig paa Rim, og man fornemmer med Vemodighed, at der lader sig finde saadanne Prædikantere, der beflitte sig paa at prædike paa Moden. Det haver saaledes taget Overhaand, at en stor Del af vore Candidati theologiæ bringer intet andet tilbage fra deres Tid og Midler hensatte paa Akademiet, end store Paketer af saadanne sammenrapsede Prædikener paa Moden.“ Alt dette maa haves for Öje, naar man vil have Indblik i Holbergs Tid.

Blandt Kirkens veltalende Mænd ere kun de fra den senere Tid ret bekjendte. „Niels Hemmingsen var ikke veltalende uden i det latinske Sprog.“ J. Brochmand var i sin Tid udmærket. Ole Vind (f. 1590; Sognepræst til Frue Kirke og Stiftsprovst 1642; Hofprædikant 1645; † 1646) er bekjendt for sin Frimodighed; han holdt en Prædiken i Frue Kirke mod Hoffets Sæder, og fik Befaling at gjentage den for Kongen. Efter at have gjentaget de haardeste Udtryk deri, stadfæstede han dem med et stærkt Slag paa Prædikestolen, i det han udbrød: „Det var Guds Død! de samme Ord jeg talte i Frue Kirke“. Mikkel Henriksen Tistorf (f. i Odense; 1652 Slotspræst, 1660 Præst til Nikolaj Kirke; † 1701) „passerede for den kosteligste Prædikant i Danmark.“ Hans Sörensen Leth, kongelig Konfessionarius (f. 1625, † 1688), som forebyggede de lærde Skolers Nedlæggelse, blev just for sine Talegaver fra sit Præstekald Ringe og Herringe i Fyn kaldet til Hove 1658. „Naar han prædikede, var Gangen ind til Kirken saaledes proppet med Folk, at man ikke kunde trænge sig igjennem.“ Peder Jespersen, kongelig Konfessionarius, oratorum phoenix (f. i Norge 1647, studerede i Leiden, Utrecht, Oxford og Cambridge; 1670 Præst til Stenstrup i Fyn) blev 1688 paa Grund af sin Veltalenhed kaldet til Konfessionarius († 1714.) Tilbage stode heller ikke de tyske Prædikanter: Johan Lassenius (f. i Pommern 1636; 1676 Præst til Petri Kirke, † 1692) „tiltrak med sin theatralske Veltalenhed saa mange, at Kirken maatte udvides.“ Det var ham, som spillede Bold med sit Lommetörklæde, og som gik med sin Ligskjorte paa for Kongen. At Præsten ivrede mod de slette Sæder, var i sin Orden. Stundum blandede han sig ogsaa i Politikken. Esaias

Fleischer (f. i Kjøbenhavn; 1665 Præst til Helliggejstes Kirke, † 1697) kaldte 1679 Freden til Lund, som han skulde takke for, en skiden og skammelig Fred; han blev derfor suspenderet af Biskop H. Bagger, „og sprang der siden gode Penge for hannem til dem, der talte hans Sag i Lave." Hvad der for Ligprædikener vankede i Betaling og Gaver, ses af Biskop Jakob Madsens Tegnebog.

Pontoppidans Collegium pastorale, S. 185. 186. 325—326. J. Møller, Udsigt over den gejstlige Veltalenhed i Danmark efter Reformationen i Nyt theol. Bibl. 20. B. J. Bircherods Dagbøger, S. 134. Brevet til H. Leth i Gamle Kgl. Saml. Nr. 123 fol. anført hos Helweg, Den danske Kirkes Hist. 1, 454.

Ole Vind hos Zwerg., S. 588. Mikkel Tistorf i Bircherods Dagbøger, S. 152. Hans Leth hos Zwerg., S. 659 og Bircherods Dagbøger, S. 159. Peder Jespersen hos Zwerg., S. 666. Joh. Lassenius i Pontoppid. Annal. 4, 662. Vorms Lex. og Helweg, Den danske Kirkes Hist. 1, 491. Esaias Fleischer i Bircherods Dagb., S. 201. Jak. Madsens Tegnebog i D. Mag. 1, 218.

Foruden Skrifter, der skulde vække eller gjenkalde Andagten i Kirken, behøvedes der endelig en betydelig Del Andagtsliteratur for Hjemmet. Da den strænge Rettroenhed havde fjærnet alt hvad der kunde friste til en historisk eller filosofisk Granskning over Religionens Mysterier og Livets dybere Hemmeligheder, maatte der i det mindste sörges for, at de gjængse og tilladte Tanker idelig og idelig gjentoges; og i denne Retning vare Adelsmanden og Almuesmanden lige modtagelige. Denne Del af Literaturen tör vi derfor heller ikke forbigaa. „Af de theologiske Systemer lærer man at kjende de lærdes Sysler, men ønsker man at kjende hvad der levede og rørte sig i Folket, adelige og uadelige, da maa man gjöre Bekjendtskab med hvad der for en stor Del udgjorde Næringen, og derfor atter giver Udtrykket for Folkets aandelige Liv." Det gjör unægtelig Andagtsliteraturen. De dertil hørende Skrifter danne imidlertid en temmelig broget Blanding, som det er vanskeligt nok at karakterisere. Grundtonen er Andagten (Forløsningen), Akkorderne Skriftsprogene. Lutherdommen er naturligvis herskende, men den skrider ogsaa ud snart til Pietisme, snart til en enemægtig Hylding af Blodtheologien. Fra først af er den jævn og ikkun belærende, men senere søgte den at forhöje Andagten ved allehaande pikante Vendinger, uventede Allegorier og sindrigladende Lignelser; og var den forhen bred, saa blev den nu smagløs. Derhos drager den Staten og Folket ind under Betragtningen, altid med bibelske Tilstande for Öjet, eller den dvæler ved Familielivet og dets Tilstande. Overhovedet knytter sig til den, alt som den voxer, saa godt som alt hvad Livet

krævede. Omsorgen for Sjælen staar ikke ene; Omsorgen for Legemet, for den timelige Velfærd, for Husholdningen, Vejrforholdene o. desl. gik ind med i de gudelige Betragtninger; og i mange Husbibliotheker stode uden Tvivl gudelige Traktater og Lægebøger og Bondepraktika ved Siden af hinanden.

Især til denne Literaturgrens Særegenheder høre de underlige Titler. Holberg gjör sig lystig over dem. „Titler paa Bøger, siger han, have samme Virkning, som Tjære paa Hjul; hine komme et Skrift, dette en Vogn til at løbe. Men dette Lands Skribentere have hidindtil ladet se liden Kapacitet udi denne Kunst; thi naar man undtager nogle faa, som Nyt Skind paa Merians Tromme, Bibelske Stueuhr, En from Christens Nathue, sammensyet med kraftige Sprog af den hellige Skrift, Solens blodrøde Nedgang, Duen i Klippens Rif, Øvrigheds Pegefinger, Lystmad, Forældre- og Börne-Confect, Fandens fire Døttre, Catechetisk Melk, Catechismi Postbud og Brefdrager og andre saadanne sindrige Titler, saa ere de andre kun törre og mavre. Man maa og se til, at Titlen opfylder den første hele Side af Skriftet, saa at den giver tilkjende ikke alene alt hvad det indeholder, men endogsaa alt hvad det ikke indeholder.“ Flere Exempler ere: Gudfrygtige Enkers, fader- og moderløse Börns Apothek og Rosengaard; Troens Bestandighed og Tommelfinger; den Persekarret trædende Jesus; Rachels Barselseng (en Ligprædiken); Himmelens Provianthusnøgel; Aandeligt Figenplaster; Guds Hærskarers Herres Krigsartikle; Bibelske Virak; Himmelske Haveselskab; Enkens Taare og Törklæde; De tretten aandelige Politiforordninger, o. s. v. En anden Særegenhed er den Maade, hvorpaa Forfatterens Navn angives ved Begyndelsesbogstaverne i Titelens Slutning eller ved et Anagram. Hans Olufsen Nysted eller Johannes Olai Neapolitanus skriver i sit Levnet: Symbolum mihi fuit **J**esu **O**pe **N**itor, jeg lider og stoler paa, at min Jesus hjælper mig, og i hans Navn beder jeg **H**erren **O**m **N**aade, forventende Naade og Miskundhed **H**er **O**ven **N**ed; og han har saaledes Udtryk nok for sit latinske og danske Navn. Lignende findes overalt.

Holbergs 126. Epistel til et collegium politicum paa Landet; jfr. Riegels, Kristian den femte, S. 811—812. H. Nysted hos Bendz, Bidrag til Horsens Skoles Hist. Program 1848, S. 52. Bibelske Stueuhr (etc.) Commenteret ved en og anden Sparetime og evulgeret af den som ikke afiader at holde fast ved Christi Dyrebare Sandheder. Kbh. uden Aar (i Hjelmstjernes Samling) er fra en langt senere Tid, men kan være Exempel paa, at Smagen holdt sig. Det er Rim til hvert Klokkeslæt belagte med Skriftsteder.

Ligesom den danske Psalmedigtning ved udvalgte Prøver

har givet et ypperligt Bidrag til vor Literaturs Historie, kunde maaske nogen have Lyst til at give lignende Prøver af Andagtsliteraturen, for at oplyse saavel Smagens som Sprogets Tilstand; eller i det mindste at hente sig en Forestilling om Omfanget og Beskaffenheden ved at efterse en Del af disse Skrifter. Som Vejledning meddeles derfor en Fortegnelse over de vigtigste Forfattere.

Postiller haves især af P. Tidemand, A. B. Dallin (Pangratii Postil. 1598. Tilegnet Dronning Anna Kathrine, „at E. F. Naade kunde haffue nogen dis ydermere Aarsage oc Øffuelse, til at lære, forstaa oc gierne lide vort Maal"), P. A. Medelby, N. M. Aalborg, J. Sthen, J. R. Brochmand, H. T. Gerner, M. Leigh, M. P. Rostoch. I Haandskrift Anne Thotts Postil med Fortale af Birgitte Thott (Thottske Saml. Nr. 30. fol.)

Prædikener og andre Andagtsbøger haves især af følgende (hvorved jeg dog forbigaar de 150, der ikkun have udgivet Ligprædikener): P. Tidemand, Jon Tursen, Jak. Henriksen Odense, Haagen Lauridsen, H. Jörgensen, N. Hviid, I. Bertelsen, N. N. Colding, N. Bredal, R. H. Reravius, N. Hemmingsen, A. S. Vedel, Hans Andersen Nestved (Vita hominis. Vnderuisning Om Menniskens leffned etc. Kbh. 1571. Blandt Universitetsbibl. Palæotyper), L. Bertelsen, Rigsraad Jak. Ulfeld, Digteren H. Kr. Sthen, H. Thomæsen, Rasm. Lauridsen, H. Mogensen, (D. Mag. 6, 333), B. Melchiorsen, M. J. Skaaning, A. J. Mariager, H. Pedersen, Povel Madsen, N. Jörgensen, N. L. Arctander, Jörgen Simonsen, Alb. Hansen, Bogtrykkeren Mads Vingaard, A. B. Dallin, P. J. Vinstrup, Bertel Jespersen, Jörgen Eriksen, Bogtrykkeren Laur. Benedicht (Vedel-Simonsen, Odense Bys Hist. 3, 132), H. Glamdorf, Jak. Alb. Horsens (Fandens fire Døttre), Jak. Madsen Kjøbenhavn, Peder Lauridsen (Ydstad: En Bog om Endrectighed, Sampt En Hustaffle oc Spegel, Om Aandelig Stat, Verdslig Stat, Ecteskaffs Stat, Kiøbstæts Stat, Skibs stat, Krigs stat, Bonde stat, Encke stat, oc Tieneris stat, Vddragen aff den offuermaade skøne Kong Dauids Cxxxiij. Psalme. Ved Peder Lauritzsön, Guds Ords Tiennere. Kbh. 1600. I Hjelmstjernes Saml. Fattes hos Nyerup), A. M. Buch eller Colding, J. J. Venusinus, Gert Holgersen Malmø (Præst i Skaane. Fattes hos Nyerup; det hos Vorm anførte Skrift findes i Hjelmstjernes Saml.), J. H. Pfreundt, H. B. Fridag, H. Gunnarsen, N. Lauridsen, Jak. M. Veile (Visitatsbog, udg. af Crone, Program fra Odense 1851), N. M. Aalborg, Margrete Lange, H. P. Resen, Anne Krabbe, Mog. Nielsen, Kr. Kr. Vinther, P. Broch, H. Ravn, M. Godicksen, Laur. Jensen, A. R. Gryderup, Digteren A. Arøbo, P. Gelstrup, A. Engelbrichtsen, H. L. Zeuthen, Musikeren J. J. Poscolan, J. Krist. Kjøbenhavn, N. P. Nested (Himmelens Proviant-

husnøgel; Aandeligt Figenplaster. Zwerg., S. 541). — Omtrent fra 1620—1660: J. Sylvius, Kr. Sv. Glimager, And. Buch, J. Egenov, Henrik Johansen Gartner (De Siu Kong Davids Poenitentze Psalmer. Kbh. 1625. En Samling af Bönner; i Hjelmstjernes Saml.; fattes hos Nyerup), A. K. Tybo, Hans Knudsen (Lucas Pollios Prædikener, hvis Titel er: Guds Börns daglige Memorial oc Christelige Betænckelse. Kbh. 1627. med en ret mærkelig og artig Fortale til Dronning Sofie), J. Koch, J. J. Mariager (Gudfrygtige Enkers Apothek), Engelbr. Jörgensen, N. Helvad, A. J. Langebek, S. O. Koch, S. M. Ydsted, O. L. Throndhjem eller Arctander (Gud Faders Døttre. Pontoppid. Annal. 3, 797), P. J. Kragelund, J. D. Jersin, Kr. Ferring, L. Kr. Rhod, P. Madsen, M. Zonæsen, Sev. Thomæsen (Herbergers Horoscopia, Yttringer om Sproget), N. P. Dinis, N. M. Skelderup, Kr. St. Bang, Boghandleren Joak. Moltke, Sv. J. Trellufsborg, Ludvig Munthe, F. A. Kant, Boghandleren Nör-Nissum, A. Hjøring, P. Vandal i Magstrup, P. N. Skåning (saaledes skriver han sig), N. Sv. Chronich, M. Kejtom, Mette Gjøe, Kr. Aug. Eriksen, M. Humble, J. H. Trige, P. Jensen, Herman Holstein (Brunopolitanus, i Helsingør: Soliloqvia de passione Christi. Hvorledis ethvert Christet Menniske vor Herres Lidelse oc Død skal betencke, ved Martinum Mollerum. Aff Tydsken udsat paa Danske Tungemaal. Kbh. 1647. Tilegnet Iver Vind til Nörholm. Fattes hos Nyerup), Kirstine Munk, H. L. Lunde, R. P. Ravn, Th. Vegner, H. R. Ydsted (Davids gülden Klenod, Om den dumme Due iblant de Fremmede langt borte. Sorø 1648. 1649. Til den udvalgte Prins Kristian den femtes Enke Magdalene Sybille; Prinsens Død omtales), Jörgen Rosenkrands (Davids Salige eller Gud saa-lige Mand lignet mod den V-gudelige eller Gud-uljge Mand, udført oc forklarit aff Een som venter Jesu Rjgis Komme. Kbh. 1671), N. Kristensen, Gunde Rosenkrands, N. Trugelsen, Villads Nielsen (Himmeriges Barnemoder; Nøglen til Guds Hjærte; Troens Bestandighed og Tommelfinger; Catechismi Postbud; Rachels Barselseng), Alb. Ravn (Himmelske Herredag), Birgitte Thott, Maren Jersin, Erik Pontoppidan, Samuel Bugge, L. M. Scavenius, Underbibliothekar P. N. Mehrn, Elisabeth Thott, Renteskriver M. J. Fechtel, P. Lauridsen, Skibskapitain P. Pedersen, Engellænderen Daniel Collins (Nova liter. maris Balth. 1698, S. 115), Kr. Ped. Abel, P. J. Colding. — Efter 1660: G. Miltzov, Th. Thueseng, Arnold de Fine, J. Pedersen, J. B. Kønechen, Boghandleren Kr. Cassuben, O. S. Lemvig, Erik Rosenkrands (Siælens Frelse ved Dødsens jdelig Betractelse Oc Guds Ords liusende Lycte frimodelig at vandre igiennem Dødsens Mørk til det evige Ljffs Lius. Alle troende Guds Börn til Lærdom oc Trøst forfattet Aff den Som

med dennem aff Guds Naade daglig venter det Evige Riges Krone. Kbh. 1666), Peder Müller (Himmelske Haveselskab, m. m.), E. Edvardsen, Boghandleren Kr. Gertsen, K. Jensen, L. M. Vidsted, L. von Baden (Bendz, Bidrag til Horsens Skoles Historie, Program 1848. S. 49), A. H. Bonde, Th. Bartholin, J. J. Munk, Boghandleren Daniel Paulli, Pernille Rosenkrands, L. Herfurt, Joh. Brunsmand, Hans Bagger, J. Borchardsen, H. E. Mand (Christi Krybbe etc. ved den Som saa længe vil tilbede Barnet i sin Krybbe paa Jorden indtil hand omsider ævig udi Himmelen maa see Hans Eget Milde Ansigt. Lund 1676. Sproget er aldeles dansk), H. H. Vindekilde, Fr. Kyhn, L. P. Grendsten, Sofie Bilde, Ped. Terpager, J. S. Bergendal, K. Bang (Den Persekarret trædende Jesus; Den søde oc velsmagende Catechismi Brystmelck), J. L. Aaskov (Catechismi Börns aandelig Melck oc Tyggemad), M. Leigh, M. Kr. Ravn, H. Brychmau, Lægen H. Olsen, Kr. L. Nyborg, G. Vindekilde, Borgemester M. Brun, Kl. A. Trundhjem, Navigationsdirektør Bagge Vandel, L. Pontoppidan, P. Bech, J. Giessing (Enkens Taare og Törklæde), H. L. Stevener, N. J. Muus (Duen i Klippens Rif), Digteren T. Reenberg, Kr. P. Hersløv (Tretten aandelige Politiforordninger. Nova liter. maris Balth. 1703, S. 136), Kristense Friis, R. N. Kruse, M. Rostoch, P. Tøxen (Solens blodrøde Nedgang. Nova liter. maris Balth. 1703, S. 115. 234), S. Ild, P. A. Samsing, Præst, † 1690. Peder Møller, Præst i Slagelse, † 1697. Jens Thomsen Bang (Passions-Tancker. Kbh. 1691. 4. I Hjelmstjernes Samling; fattes hos Nyerup), K. Sass (Nova liter. maris Balth. 1704, S. 216), L. H. Hylling (Duen i Klippens Rif. Nova liter. maris Balth. 1704, S. 273), S. Colding (Den blodige Brudgoms Kiærlighed Til sin blod-syndige Bruds Herlighed. Kbh. 1693), Henr. Bornemann, L. J. Qvislin, A. Musæus, O. J. Due (Nova liter. maris Balth. 1700, S. 84), E. E. Naur (Langfredags Spejl i et Spectakel etc.) Af en Christen, der til sin Siæles Ankerhold I Christi Lidelser ikke vil forglemme Eet Eeniste Naglegab. Endnu oplagt Kbh. 1750. Hans Skrifter i Nova liter. maris Balth. 1700, S. 85. 1703, S. 185), J. A. Hummer (Nova liter. maris Balth. 1699, S. 150), M. Rhode, H. J. Hvalsøe (De bedendes aandelige Kjæde af 41 Led. Nova liter. maris Balth. 1703, S. 20), Inger Sønberg, P. Witt, Jak. Rasch (Nova liter. maris Balth. 1700, S. 206), H. Foss, J. M. Huulbech (Nova liter. maris Balth. 1703, S. 20), Kr. Dreier. Ellen Opdal (Nova liter. maris Balth. 1703, S. 115), H. J. Hørning (Nova liter maris Balth. 1703, S. 114), H. O. Nysted (Bidræt af Engeddi Plantebed. Nova liter. maris Balth. 1703, S. 114), J. Hoe (Nova liter. maris Balth. 1704, S. 384), Kr. Fr. Mavors, relegeret Student (Nova liter. maris Balth.

1704, S. 87), J. Godsen (Nova liter. maris Balth. 1704, S. 384), Fr. Kr. Schnel, And. Hof, Hospitalsforstander H. Vinsløv, Kvækeren Kr. Meidel, L. Vinsløv, Hans Bang.

Denne Fortegnelse, der endda ikke er fuldstændig, kan, hvor kjedsommelig den end ser ud, i det mindste oplyse hvad denne Tid levede i og levede for; derom kan enhver overtyde sig, der ikkun vil læse en tiende Del af disse Forfatteres Skrifter. Derimod er det ikke saa let i Korthed at give en Fremstilling af Indholdet og Behandlingen.

Man finder i Prædikenerne de utroligste Modsætninger. I Biskop Hans Baggers Bededagsprædikener (S. 85) forekommer: Er da Mennisken bleven som Bæster og deres Huse som Bæsternes Hytter? Naar Manden bliver til et Svin, saa bliver hans Hus til en Svinesti. Gud søger tit efter Mennisken, men finder intet uden Æseler, endog det var aldrig i Guds Tanker, at fordi han blev et Menneske, derfore skulde Mennisken blive som Bæster, ja værre end Bæster; thi saa siger Herren: hører, I Himle, og du Jord, mærk (etc.). J. Møller har allerede bemærket om Peder Jespersens Ligtale over Niels Juel, at den paa 411 Sider i lille Folio citerer over 2000 Bibelsprog, taber sig i engelsk Smag og paa hver Side har franske Ord; og dog faar den nordiske Natur Overhaand i Slutningen: Saa far nu vel, du redelige Juel, og hav tusind Tak for hver Dag, du har været her, for hver tro Tjeneste, du har gjort din Konge og dit Fædreneland! Far evindelig vel, du stridbare Helt, og gak ind i de evige Fredsboliger, hvor der er Fred uden Fejde, Glæde uden Sorg, Ære uden Misundelse, Lys uden Mørke, en meget stille sagte Ro. Gud lade os finde dig dèr, og dèr samles med dig til evig Tid uden Ende!

Endnu större er Mangfoldigheden i de egenlige Andagtsskrifter. Snart udtaler sig den inderlige, trohjærtige Tro, som i Bertel Jespersens Liffsens Krone (1591), der end ikke forsmaar at vende tilbage til katholske Legender, f. Ex. om Ignatii Hjærte, som Tyrannen lod skjære i mange Stykker, og „hvor han skar, da stod det Navn Jesus“; snart søger Forf. at gjöre Foredraget især af Frelserens Levnet, navnlig Lidelseshistorien, endnu mere indtrængende ved at tilföje Billeder, som i Rasmus Hansens (Reravs) Passional. Kbh. 1573. 4., hvor Bönnerne indtage den ene Side, illuminerede Kobbere den anden. Naar man ikke havde Kobbere, fyldte man Stilen med Billeder og Lignelser, „allegoriske, aandelige Meditationer og Betænkninger“, f. Ex. Kr. Kr. Ferrings Et Aandelig Sejrverck eller Timeglass. Kbh. 1633, hvor den Fugl Phænix lignes med Kristus i syv Henseender; den kristne Kirke med et Faar i sex Henseender, o. s. v. I dennes Gyldene Tanke-Ring, der er udgivet tilligemed hans Trøste-

skole og En Aandelig Guldkiæde. Kbh. 1641, lærer man ikke alene hvad man skal betænke, „naar Morgenstiernen oprinder“, „naar mand hører Hanen gale“ etc., men ogsaa „naar mand drager i Klæderne“, „naar Du toer Dig“, „naar mand kemmer sit Haar“. Snart forenedes begge Dele, saa at Skriftstederne knyttedes ind i en allegorisk Krans, oplyst med Kobbere, og det især for at tækkes Kvinden. F. Ex. Alle Christelige oc dydelige Jomfruers ærekranz (etc.). Bescreffuen aff M. Luca Martini. Met D. Joannis Auenarij (Habermands) Fortale. Kbh. 1594. (Tilegnelsen skreven i Dec. 1593. Udgivet af Bogtrykkeren Laurenz Benedicht). Her fremstilles tyve Urter (med ret gode Træsnit), svarende til ligesaa mange Dyder, og Urternes Egenskaber overføres, saa godt det lader sig gjöre, paa Dyderne. Saa skal de forenes i en Krans. „Wi haffue nu aff Guds Naade spatzeret vd i den Aandelige Vrtegaard, oc plocket der Tiue slags velluctendis Dydeblomster, til vnge Jomfruer, som voxte i try Bied, paa Troens Rod oc stilcker. Oc wi skulle nu til, oc giöre en Krantz aff dem, om wi viste, huor paa oc huor met wi kunde tilsammen binde dem, thi Jomfruer pleye icke at krone oc pryde sig met bare Blomster. Derfor er det fornøden, at skære oc berede os, Først en Böyel, det er, at wi tilkende giffue, huor vdi disse Dyder skulle skinne. For det Andet, at wi giöre Krantzen fast met Silcke, met Guldsnorer oc Sølffsnorer, det er, at wi fremsette de Aarsager, huilcke der skulle driffue og beuege dem til saadanne. Der til hielpe oss endnu den, vden huilcken wi kunde intet gaat giöre. Johan. 15. Amen.“ Herpaa gjennemgaas da Böjlerne, Snorene, de forskjellige Arter Silke, alt med tilhørende Træsnit. Og endelig afhandles „de Middel oc Veye, ved huilcke Jomfruer kunde komme til de forscreffne Dyder“, eller Kransen skal omsider bevindes, at den en Gang kan blive fuldfærdig og sættes paa og blive bekvemmelig til at bæres.

Det ny Testamente er ingenlunde den eneste Gjenstand for Betragtningen; det gamle med sin rige og mangfoldige Historie gav et rigere Stof til Anvendelse, og Tiden havde ligesom udelukt sig selv fra Verdens Historie, for næsten ene og alene at leve i Jødernes. Exempler derpaa ere: De besynderlige Historier, Sententzer oc Exempler, som findis i den hellige Scrifft, om Øffrighed, Kald, Regiment oc Bestilling (etc.). Ved Niels Nielsen Colding. Kbh. 1567. 4. Først staar Moralen, Kongers og Øvrigheds Pligter, saa de historiske Exempler af Bibelen. Niels Hemmingsens Fortale anbefaler Bogen. Lignende er: Kongelig Majestæt ved Propheten Jeremiam Affmaled Aff Guds, Naturens oc alle Menniskers Lov forklaret (etc.). Aff Lucas Jacobsön Debes. Kbh. 1673. 4. Følgende Prøve er tagen af det sidste:

„Det Menneskelige Kiön iblant alle Legomlige tingister giffne aff Gud oc Naturen, Haffver inted Ædelere, inted Dyrebarere, inted underligere, inted kierere end som Öyene. Thi Öyene ere liusens middeler, alle tingisters leffvende spegeler, Sindets vinduer, Legemets ledsagere (d. e. Vejvisere), tanckernis obenbarere, kierligheds tilskyndere, huilcke saa som Vegtere for det gandske Legeme ere satte paa den höjeste plads udi Legemed, udi hvilcke, i denne voris Naturis forkrenckelighed, mand alleniste, fremfor i de andre Lemmer, fornemmer en liden lefning aff det Menneskelige Legemis fuldkommenhed i sin første Skabning effter Guds Billede, som da icke haffver væred nogen accidental effect undergiffven: Thi naar alle Lemmer aff kulden forfryse, oc bliffve vaalne oc ubeqvemme, da beholde dog Öyene deris Naturlige varme, om end skiönt de med Klæder ey ere betagte.“ Selve Moralen, endog den politiske, hængte sig fast ved det gamle Testamente. Retfærdighed, Rettens Kjærlighed, Dommens Sandhed afhandles ved at betragte: Salomons Stol (etc.) af Willatz Nielsen Past. Wdbyneder. Kbh. 1661. 4. „Salomon vilde, at Retten skulde betienis aff en Stoel, til Paamindelse om Embedets Bestandighed. Thi ligesom Stole staae paa Beene oc ere derfore saa stadige at mand tryggeligen kand sætte sig paa dem: Saa haffver oc hvert Embede sin Stoel til et Vidnissbiurd om det samme;“ hvorpaa Salomons Stol beskrives og alt bliver forklaret, hvorfor det var saa og hvad det betyder. Ja end ikke saa almindelig en Gjenstand, som Krigens Betfærdighed og rette Førelse, kunde udføres uden ved Hjælp af Mosebøger. Saaledes f. Ex. Herrens Stridslov Deuter. 20 (etc.) Efter Originalen udi det Hebraiske Sprog, aff den Hellige Skrifft ydermere forklaret (etc.) Aff en som tiener Den Allerhöyeste Herrers Sampt Dommernes Første (Arnold Hansen de Fine). Kbh. 1662. 4.

De ældste Skrifter ere de bedste. Troen fyldte Hjærtet, og en levende Bekymring for at nogen skulde forfejle den, bragte Forfatterne til idelig at indprænte det ene fornødne. Men da der ikke mere var Tanke om Tvivl, gjaldt det om, tillige at gjöre den tækkelig, og den samme Smag, der gjorde sig gjældende i den kirkelige Veltalenhed, trængte ind overalt. Ett Exempel maa være nok. Morten Rhodes Christi Legeme, Det er: den Stridende Christen Kircke under et Menniskis Gestalt. Kbh. 1699. 4. (jfr. Nova liter. maris Balth. 1700, S. 52) begynder med Lykønskninger paa Vers til Hjærtet, Kong Frederik den fjerde, Brystet, Dronningen, hvorpaa følger Tilegnelse til Lungen, Konrad v. Reventlow (etc.) Man skulde tro, at der ingen Skriftsteder behøvedes til at godtgjöre, at Solen sidder paa Himmelen og at Blomsterne staa paa Marken. Ikke desmindre begynder Tilegnelsen saaledes: „Solen sidder paa Himmelen (Ps. 19, 5),

Blomsterne staar paa Marken (Ps. 103, v. 15), Skyerne udbreder sig i Luften (Job. 26. v. 9), alt til den Ende, at naar Solen gaar op med Heede, giör Gresset vissned, Blomstred der paa falder af, og den dejlige Skikkelse fordervis: Da skal Skyerne temperere Solens Heede og være en Skygge for Heeden (Esa. 25. v. 5): at Blomsterne kand settis i Landet, Figentræerne udskyde smaa Fiigen, og Viintræerne smaa Druer (Höys. 2. v. 12. 13)" (etc.) Vor Sol, det er Kongen, de Mænd, han har tilegnet Bogen, maa vel kaldes Skyer, „Solens og Kongens Skyer, som hver Dag staar omkring Kongens Stol, og betekker hannem ligesom Skyerne betekker Solen." Paa lignende Maade gjennemgaar Bogen selv alle Legemets Dele, og sammenligner dem med Kirken. Hovedet er Kristus, Hjærnen er Kristi Visdom, Panden er Herrens Lov, Öjnene ere Profeterne, Næsen er Patriarkerne, som ved deres Offringer tilførte Herren en behagelig Lugt." „Nest Hovedet sidder Halsen i det naturlige Legeme, og den sammenbinder Hovedet og Lemmerne, saa at de ej kand adskillis, saa haver og det Aandelig Menniske sin Hals, som er Guds Forjættelser." „Som Lungen ligger omkring Hiertet i det naturlige Menniske, saa sidder ogsaa Kongens Geheime Raad, som den aandelige Lunge, Kongen, det aandelig Hierte, nærmest." „Som Lungen i sig selv er svampagtig og drager Aanden til sig, og giver den fra sig igjen, saa bör og den Aandelig Lunge at være imod sit Legeme, skarpsindig og snar til at fatte og igien give fra sig og meddeele gode Raad." „Som Gud har sat Leveren udi det naturlige Legeme, saa har og det Aandelig Legeme sin Lever, nemlig Biscoper, Theologi og saadanne Lærer, de bör at være en lever af Forstandighed, af Lærdom, af Fromhed og af Hellighed." Maven er den gemene Almue. Efter den følger: „Laarene. Som Maven ikke føris af egen Magt, men bæres paa tvende Stolper og Støtter, nemlig de tvende Laar, Been og Fødder, saa tiener det ikke den gemeene Mand at raade og styre sig self, aandelig viis, men bæres paa tvende Aandlig Støtter Laar og Been, som ere Under-Rettens Betienter." I den Smag er hele Bogen, som er censureret og anbefalet af H. Gerner og Joh. Vandalinus. Og hos nogle udartede denne Tankekløgt endelig til en Ordskvalm, hvori Tanken gik under. Titelen paa ett af Helvaders Skrifter maa være nok til at give en Forestilling derom: Morsus Diaboli Eller den bittre sandhed, om Judas Ischariots Christi Forræders Compagni oc Gildehus: til huilcket henhører alle falske forræderske, lögnactige Øretuder, Trappeprager, Spitzhøffder, Bagvasker, Beklicker, Ridderø, Talerckenslickere, Öyentienere, Parasiter, Calumnianter, Ærenskænder, Pasquillen skriffuer oc dicter. Kbh. 1689.

Til disse Skrifter høre ogsaa Oversættelser af vidtudbredte

Andagtsbøger, saasom af M. J. Skaaning: Savonarola, En Synderis Speyel (etc.) Kbh. 1582. 1587. 1607; af J. J. Venusinus: Th. a Kempis, De imitando Christo. Om Christi Effterfølgelse, oc huorledis wi skulle forsage all Verdens forfengelighed. Kbh. 1599 (paa Kongens Bibl.) 1626 (paa Universitets-Bibl.), jfr. Holms Oversættelse med Rudelbachs Indledning. Kbh. 1848 o. fl. Samt af Th. Bartholin: Hugo Grot, Om den Christen Troes Sandhed (etc.) Af det Latinske oversat og mangestæds Forklaret. Kbh. 1678 o. fl. Den hellige Augustini Hand Bog Om Christi Beskuelse. Item Siælens eenlige Samtale med Gud. Ofversatte af Hans Olufsön. Kbh. 1681, med Kobbere.

For at give nogle Billeder af hin Tids Gejstlighed, meddele vi fremdeles nogle Bemærkninger om enkelte Mænd, hvis Liv har gaaet ud i höjst forskjellige Retninger. Disse Tidsbilleder kunne naturligvis forøges.

Alle ville da mindes Fædrelandets Lidelser og Frelse, naar vi nævne Henrik Thomesen Gerner. Hans Fader Thomas Gerner var Renteskriver i Kjøbenhavn, hvor Sönnen blev født 1629. Han gik i Kjøbenhavns Skole. 1652 blev han Hører i Herlufsholm, men 1654 til 1656 foretog han en Udenlandsrejse til Holland og England. Strax efter sin Hjemkomst blev han Præst i Birkerød. Saa deltog han i Planen mod Kronborg, som ledede af den danske Ingeniør Oluf Stenvinkel, Hans Rostgaard paa Krogerup og den engelske Oberst Richard Hutchinson, der var i dansk Tjeneste, og som Henrik Gerner, der forstod Engelsk, havde gjort Bekjendtskab med. Planen røbedes, og H. Gerner, der havde været Bud imellem Hutchinson og Stenvinkel, fængsledes, pintes og dömtes til Døden. Dagen var sat, den 19. August 1659, Kisten var færdig og Alting rede til hans Henrettelse, da han otte Timer för den bestemte Tid blev benaadet, men han kom i et haardt Fængsel, og maatte betale svære Løsepenge. Ett af de Jærn han bar, hænger med en Mindetavle i Birkerød Kirke. Af Skruerne, som man satte paa hans Negle, bar han Mærke sin Livstid. 1690 blev han Provst i Ljunge-Kronborg Herred; 1693 Biskop i Viborg. † 1700. Som dansk Forfatter er han en af de ypperlige. Han forsøgte sig ikke blot som Digter og Sprogmand, men hører især hertil som Forfatter af: Hellige Dages hellige Tanker, og tvende i sit Slags eneste Skrifter, om Regjeringskunsten og om en god Husholdning. Selv hans Oversættelse af Hesiod kan henføres hertil efter sit Formaal. Han er i sin Opfattelse, som man kan tænke, gammeldags, men fører et godt Sprog og en ulige bedre Stil end de fleste af hans jævnlige: han er original og dybsindig; Skriftsteder gjælde ham naturligvis som Beviser, men han har ogsaa klassiske Hentydninger. I Fortalen til Skriftet om Regjeringskunsten yttrer han: at da

Gud af ubegribelig Barmhjærtighed havde forundt ham Livet, ham, som udi Fejdes Tid af vore Fjender var beseglet til Døden, saa har han ikke kunnet føre over sit Hjærte at begrave sit Pund i Jorden, som ham haver været betroet. „Jeg skriver ikke, siger han, for de selvvise og kloge, thi deres Hjærne er langt skarpsindigere til at udgranske det som er dybere: det jeg og skulde være glad at se. Men jeg giver dette for de gemene, hvilke andre Sprog ikke kan forstaa. Det sjunes, at vor Nation, saavel som andre, elsker Bøger udi deres eget Sprog, hvilket er at se af de mange Bøger, som bliver af fremmede Tungemaal fordanskede. Det sjunes og, efterdi vi verterer saa mange fremmede, ligesom der ej skulde findes noget godt hos os selv, uden vi skulle laane det af andre. Jeg siger ikke, at dette (Skrift) er godt, men vil formane andre til at give noget bedre. Udi denne Materie gives derfor den gunstige Læser en liden original og ej fordansket Traktat.“

Se foruden Giessing, Laurids Thura i Hans Rostgaards Levnet. Puffendorf, Historia Caroli Gustavi, lib. 6. § 52. Farstrup og Axelsens Dagbog, S. 238. Pontoppidan, Marmora Dan. 1, 211. 2, 196. Schønau, S. 502. D. Digtek. Hist. 3, 147. Den Afskedstale, Gerner vilde have holdt paa Retterstedet, i Minerva 1807. 4, 61.

Hellige Dagis Hellige Tanker (etc.) over Evangelierne. Kbh. 1684. fol., over Epistlerne. Kbh. 1693. fol. I Æreversene anagramatiseres hans Navn; Kierne regner (thi hans Bog er en Kjernebog) eller Regner (tæller) eller Gerne Neger (Korneg) eller Gernere Regnere, Peder Syv ender sit med:

Lad andre skrives höjt for Manddom og Bedrivter,
Men Gerner tegnes op for Bog og lærde Skrivter,
Med evig Stil og Roos, saa længe der er till
I Nörre Riger tre Præst, Prædikstool, Postill.

(jf. Peder Paars.)

I Giessings Tychoniana 2, 71 i Tychonii Fortegnelse over Bøger yttrer Tychonius om Gerners Postil: „Henrik Gerner over Evangelierne og Epistlerne er udgangen i to Folianter og to Qvarter, og fra første den udkom har tabt meget af sin Pris, og kiøbes for faa Mark. Hvo der har Lyst at prædike det, som hverken han eller nogen kan forstaa, han kiøbe ham; jeg for min Person gad ei raisonneret over en Bog, som jeg maa bekiende jeg ei begriber.“ Saa meget havde Sprog og Smag forandret sig paa Holbergs Tid.

De Wiisis Politica Practico-sacra Sammenskreffuen ved Hendrich Thomæsen Gerner Guds oc Menighedens Tiener i Birckerøds Sogen. Kbh. 1662. fol. (1. Bog om Kongen; 2. om Raadet; 3. om den gejstlige Politi; 4. om Underdanerne.) De

Wiisis Oeconomia Practico-sacra (etc. som forrige). „Her er ej Talen om Kaagen, Bryggen og Bagen, men om en god Husholdning“; om en god Husbond, en god Husmoder og Hustru, om Börnetugt etc. Begge i Hjelmstjernes Saml.

Til de ved Lærddom udmærkede Præster hører især Peder Vandal, Præst i Magstrup ved Haderslev (f. 1602), en grundlærd Mand og nidkjær Præst, men næsten en fremmed i denne Verden. Efter at have gjennemgaaet et langt lærdt Studium hjemme og udenlands, begyndte han i Kjøbenhavn at holde offenlige Forelæsninger over de østerlandske Sprog; men efter to Maaneders Forløb blev han ved sin Faders Død kaldet til Præst som hans Efterfølger (1628). Paa en Holm ved Præstegaarden i Magstrup byggede han sig et Hus med fire Etager. I den nederste havde han sit Sovekammer, i den anden sin Bogsamling med sjældne græske, hebraiske og arabiske Haandskrifter, i den tredie sit Naturaliekabinet, i den fjerde sit astronomiske Observatorium med dertil hørende Instrumenter. Her var han stadig, naar hans Æmbede ikke kaldte ham, og lod sin Hustru sende sig Øl og Mad, som han betalte med en Dytting daglig. For sine egne Hussager var han saa fremmed, at han end ikke kjendte sine Heste. En Gang, fortælles der, bad en af hans Sognefolk ham at laane hans Heste til at gaa for Brudevognen ved Datterens Bryllup. Efterdi Fader sagde Nej, henvendte Bonden sig til Præstekonen, som gav Tilladelse dertil. Da nu P. Vandal selv var med i Brudefølget, og saa, hvorledes de efter Sædvane kjørte med Bruden i fuld Galop, raabte han til sine Naboer: Jo, jeg skulde nok laane dem mine Heste! Den Gang de svenske og polske Tropper holdt ilde Hus her i Landet, brugte Kirkerne til Stalde, og forjoge Præsterne, forstyrredes ogsaa P. Vandals stille Liv, og hans Samlinger adspredtes. Han flygtede til Haderslev, og skal være død dèr 1659. Hvor mangen anden Præstemand, om hvem vi ingen Eterretning have, har ikke, som denne, maaske med Kundskaber, der egnede sig for Kathedret, levet hen i endnu fattigere Kaar, i sin tarvelige Bolig, hvor en snæver Stue, lav til Loftet, paa en Gang var Dagligstue, Studereværelse og Soveværelse, uberørt af Tidens Fordærvelse, til Velsignelse for sin Menighed, med sin ligesaa tarvelige og vindskibelige Hustru. Han havde bejlet til hende i Gudsfrygt, og ved sit Bryllup, som Niels Hemmingsen siger, i Bönnen bedet Guds Sön at forvandle ham Livsens Vand til Vin (ut aspera, quæ forte inciderint in ista nova societate, velit mollire et aquam in vinum convertere, hoc est, tenues ipsorum facultates sua benedictione prosequi et augere). Og Gud gav sin Velsignelse, om ikke ved

Overflødighed af verdsligt Gods, saa ved en uforgjængelig Rigdom paa gudfrygtige Börn.

Peder Vandal i Vorms Lex. Cimbr. liter. 1, 711. P. N. Thorup, Blandede Efterretninger ang. Ribe Kathedralskole. Ottende Fortsættelse, 1837. S. 71. Niels Hemmingsens Ord findes i hans Pastor, i Afsnittet Qualis uxor ducenda.

Jens Dinesen Jersin, hvis Fader var Præst i Jersie ved Kjøge, var født 1587, gik i Herlufsholms Skole, hvor den som latinsk Digter berömte Villichius Vesthovius var Rektor, og blev siden Hører ved samme Skole. Efter en Udenlandsrejse i Aarene 1607—1610 blev han Rektor i Sorø, og skrev sin latinske Grammatik, der senere udkom. Efter nogle Aars Forløb rejste han atter udenlands med Mogens Krabbe, og blev efter sin Hjemkomst 1619 Prof. i Metafysik ved Universitetet, men fik tillige Befaling som Informator for Gyldenløverne at opholde sig med dem i Sorø. Her foregik en mærkelig Omskiftelse i hans Sind. Hidtil havde han været munter og livsglad, ja i Forhold til sine Omgivelser saa fritænkersk, at da han sattes paa Listen til det ledige Kald ved Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn, spurgte Jesper Brochmand, hvad man skulde med den Atheist: nu gav en Hændelse ved Ærkebiskop Absalons Grav i Sorø hans Sind en helt anden Retning. Han var en stor Elsker af Musik, og plejede om Aftenen med sin Luth at gaa hen i Kirken. Da faldt det ham en Gang ind at besøge Absalons Grav og ligesom give ham en Serenade. Men hvad enten han nu havde et Syn eller hvad det var, fra den Stund af var han ikke mere det samme Menneske som för. Hans muntre Væsen blev næsten til dyb Melankoli, og i hans Grundsætninger foregik der en hel Forandring. Han blev Præst til Frue Kirke 1625, og tiltraadte dette Æmbede næste Aar. Hans andægtige Prædikener vandt meget Bifald, og mangt et ængstet Hjærte tyede til ham, for at faa Trøst. Selv havde han indre Anfægtelser. Tunge Familietab forøgede hans Tungsind. „Da det behagede den naadige Gud, siger han (i Fortalen til Troens Kamp og Sejr), imod al min Tanke, Mening og Forsæt, ikke alene at kalde, men og at fremskynde mig til at lære og prædike hans Söns Evangelium til Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn, da lod han mig lære hvad Fristelserne ere. Hvorledes og hvor længe han derudi holdt mig varm, det er hannem alene bekjendt.“ Han vil ikke derom andet formælde end Glæden over Sejrvindingen. Heraf begyndte han des nöjere at mærke paa Ordet og ransage derudi og kom dybere ind i de helliges Klagemaals Forstand, hvilket tilforne havde været ham ikkun som en Parabel eller Snak, naar han det læste. Og eftersom han kunde betænke, at der maatte vist flere

være saadanne Anfægtelser undergivne, og kunde vide af sit eget Hjærtes Tanker, hvorledes de dog skammede sig saadant for noget Menneske at aabenbare, saa tog han Aarsag efterhaanden noget om saadanne Anfægtelser i sine Prædikener at røre, i Synderlighed af de Evangelier i Fasten om Kristi Fristelse i Ørken og den Kananæiske Kvinde. Derved opnaaede han ogsaa det som han eftersøgte, at mange Hjærtens Tanker bleve dermed udlokkede og ham aabenbarede, og han fandt, sig selv ikke til liden Trøst, at mange af dem, som han mindst formente, laa sjuge med ham udi ett Spital. „Dèr, slutter han, kunde jeg da først fornemme og forstaa, det jeg med Forundring tilforne ransagede, hvorfore Gud lod mig i Begyndelsen paa det hellige Æmbede saaledes foruroliges endogsaa af Djævelens Nævehug, som er, at mig vederfores dermed det samme, for hvilket St. Povel takker Gud saa inderlig, 2. Cor. 1, at Gud lod mig finde allehaande baade Trængsel og Trøst for andres Trøstes og Saligheds Skyld.“ 1629 blev J. D. Jersin Biskop i Ribe, og her forfattede han sine vigtigste Skrifter. Det var i Trediveaarskrigens Tid, da der saas mange Hære i Luften, faldt Blodregn, o. desl. Da viste der sig den første Søndag i Advent i Aaret 1630 paa en Vinduesrude i Borgemesteren Ditlev Hansens Hus en Indskrift, som man aldrig för havde set. Man har den kobberstukken; der stod, men vendt paa Hovedet: C: Ch: estei Beim Brøn. „Den viste sig med klare og fuldkomne Bogstaver, naar Duggen samledes paa Ruden ved 8 Slæt om Morgenen; naar man vaskede Vinduet eller törrede Duggen af, saa forsvandt den, men naar Ruden blev dugget, kom den atter frem. Man prøvede at törre den af, ja endog at skure Ruden, det hjalp ikke. Den kom atter tilsyne, og altid omvendt.“ Det satte hele Byen i Bevægelse. „Det Tegn have Folk mere forundret sig over, og eftertænkt det, end noget andet.“ Biskop Jersin holdt flere Prædikener derom, og skrev i den Anledning 1631 sin Traktat om Mirakler, Tegn og Aabenbaringer. Skjöndt hans Prædiken og selve Skriftet gaar ud paa at bekjæmpe Overtroen, yttrer han dog deri: „Om denne Skrift vil jeg ikke visst determinere og sige af hvem den er skreven, enten af Guds Befaling eller Fandens Bedrægeri. Dog vil jeg snarere tro det Satans end Guds Værk at være; thi det er uden al Disputation, at det er Satan en ringe Kunst, de Bogstaver paa Glasset i Vandet (Duggen) at drage, og dennem uformærkt tusend Gange at formere“ (lade dem komme tilsyne igjen). Derefter udgav han to meget yndede asketiske Skrifter: Vera via vitæ, En rigtig Vej som fører til det evige Liv, 1633. Denne Bog har han fornemmelig skrevet „for de ryggesløse, stolte og stive Mennesker, som bedrager sig selv i deres Tro, dem til Advarsel og Frygt.“ Den forkynder

og indprænter, at Troen ikke skal være død, men levende, og at Forløsningen er intet uden Poenitense og Omvendelse. „Det S. Peder siger om Djævelen, han løber og svermer omkring som en brölendes Løve, er ikke at forstaa, ligesom Satan skulde ikkun løbe omkring som en Løve eller Hund, usjunlig, og snyfte her iblandt os i Verden, men han er og inde i et Menniskes Hjærte, Mund og Sjæl, og taler til hannem ofte, uanset han det ikke selv kan mærke.“ Det andet Skrift, Troens Kamp og Sejr, 1635, har han „ordnet og beskikket for de enfoldige, bløde og sjuge Samvittigheder, til Trøst for dem, som have en sønderknuset Aand og ere besværede, og haver Lægedom behov, dem alene til Vederkvægelse.“ Derhos har han haft de Lærere for Öje, over hvilke Gud ved Øvrigheden har beskikket ham til en Opsynsmand, „at de kunde selv vide med de anfegtede ret at omgaas, og skulle ikke efter Jobs trøsterige Exempler spirare verba desperationis, og føre det ud til Fortvivlelse, som hører til Trøst og Salighed, men at de kan, som Kristus paaminder Peder, conversi convertere fratres suos.“ Det var en Opoffrelse paa hans Side at skrive i Modersmaalet. „Men, siger han, jeg haver det befunden og forfaren, at de enfoldige og de, som enfoldigst forstaar Kristum, og véd intet mere end deres Modersmaal, haver ofte de dybeste Anfegtninger og derudover denne Undervisning mest fornøden. Derfore haver jeg den paa vores danske Maal skrevet, enddog jeg det med mindre Umage og med större Anseelse paa Latine kunde forfærdiget.“ Med mindre Umage! Jersins Virksomhed som Biskop varede kun i faa Aar. Hans Anfægtelser toge til. Paa en af sine Visitatsrejser fik han endog et saa stærkt Anfald, at han ikke kunde huske ett eneste Bibelsprog til at dæmpe det med. Han klagede sin Nød for sin Kjøresvend, og bad denne sige ham ett. Karlen sagde: Kjære Herre, saa elskede Gud Verden (etc.); og da blev Biskoppens matte Sjæl opfyldt med en saadan himmelsk Glæde og Trøst, at han tog disse Ord til sit Valgsprog, hvorfor de ogsaa staa i hans Gravskrift. Om Sommeren 1634 visiterede han i Medolden Kirke, og kom dèr i Ordstrid med en Mand i Menigheden, hvorved han selv blev hidsig, og det endte med, at Manden gav ham ett Ørefigen. Deraf rejste sig en Sag. Jersins Fjender tilhove toge Bonden i Beskyttelse, saa at Biskoppen blev nødt til selv at rejse til Kjøbenhavn; men han naaede ikke længer end til Nyborg, hvor han døde i Borgemesteren Peder Nielsens Hus i Oktober 1634, i sit 47. Aar. Hans Billede findes foran hans Gudelige Skrifter.

J. D. Jersin havde en dyb Følelse. Han trænger overalt ind i Kristendommens Væsen, en levende Tro, der virkeliggjör sig i Livet. Smiler ad hans Enfoldighed, I verdslige Tiende-

Sjæle, men haver Agt for det höjere Aandens Liv, som aabenbarer sig igjennem de tvivlraadige Tanker! Han var, om ikke den første, i det mindste en af de første, der stillede sig imod den herskende Overtro med en saa fast Nidkjærhed, at han derfor blev miskjendt. Men hildet i Tidens Anskuelser og derfor ude af Stand til at gjennemskue sit Stof, forvildede han sig i sin egen Granskning. Der var for ham, som for alle, en Dobbelthed, en Dualisme, i den aandige Verden, en lige stærk Tro paa Gud, Kristus, og paa Djævelen; han vilde derfor drage Grænsen, den skarpe Grænse, imellem Guds og Djævelens Gjerninger, og formaaede det ikke. Ikke desmindre ville hans Skrifter altid blive uforgjængelige Minder; de give mangfoldige Vink til at oplyse Overtroens Tilstand, og indeholde mangt et velsignet Ord for et i Verden forvildet og vankelmodigt Hjærte.

Jersin var tre Gange gift, og havde tre Sönner. Hans Datter Maren giftede sig med Niels Svendsen Cronich (1636 Rektor i Kolding, 1639 Lektor i Theologien i Kristiania), der omtrent 1653 paa Grund af nogle Prædikener, hvori han haanede Læreembedet, maatte opgive sin Stilling. Han tog ned til Kjøbenhavn, hvor han holdt gudelige Forsamlinger (collegia privata pietatis); men mistænkt for Veigelianisme blev han stævnet for Konsistorium, og 1655 dömt til at römme Landet. Efter kongeligt Paabud hensatte man ham imidlertid paa Dragsholm Slot, og han sad dèr indtil de Svenske udfriede ham 1658. Han døde i Amsterdam. Maren Jersin fulgte ham i hans Landflygtighed.

Jersins Levnet foran Tvende opbyggelige Skrifter. Pontoppid. Annal. 3, 156. Terpager, Ripæ Cimbricæ, det sidste Blad eller Appendix. (Indskriften paa Ruden.)

Om N. S. Chronichs Sag Pontoppid. Annal. 4, 395. 414. 423. Wolfs Journal, Juni 1811.

'Ειδύλλιον referens peregrinationem et fœditatem Bacchanaliorum, conscr. a Jano Dionysio Jersino. Hafn. 1607. 4. (Tre Blade. En Art Eclog i latinske Hexametre, Samtale imellem Syrus og Candidus, imod Fastelavnslystigheder, de rommerske og de nuværende.)

Orationes duæ Academicæ. Prior: Lutherus Thaumaturgus seu de miraculis Lutheri in gratiam Jesuitarum. Posterior: Ante-Irenicum. Hafn. 1621. 4. (Ved Miraklerne mener han ikke dem Luther har gjort, men dem Gud har ladet gjöre ved ham mod Papisterne.)

Traktat om Mirakler, Tegn og Aabenbaringer. Kbh. 1632 og meget oftere. Vera via vitæ, En rigtig Vej, som fører til det evige Liv. Kbh. 1633 og oftere. Troens Kamp og Sejr. Kbh. 1635 og oftere. De tvende sidste ere samlede i Tvende

opbyggelige Skrifter. Kbh. 1730. Alle tre samlede i Gudelige Skrifter. Femte Gang befordret til Trykken. Kbh. 1716.

Traktat om Mirakler er tilegnet Provster og Præster i Ribe Stift (Juli 1631). Thi dèr i Stiftet var sket flere Tegn, som har forstyrret de enfoldiges og frommes Hjærter, iblandt hvilke det fornemste er den Skrift i Ditleff Hansens Byfogedens Vindue. Derfor har han taget Aarsag at gjöre en enfoldig Undervisning for Borgerskabet sammesteds, i Ugen som det Evangelium indfaldt om det første Tegn, Jesus gjorde i det Bryllup til Kana. Men efterdi han fandt i sin Visitation, at Folk gave sig mere derefter, end efter den ordenlige Gudstjeneste, at der opstod her og dèr Folk, som berömmede sig af Sjuner og Tegn, ja at hans Prædikener endog blev graveret med stor calumnia paa mange Steder, at han skulde have approberet al den Overdaad i Klædedragten og foragtet alle Guds Tegn, og derover skulde være kommen i stor Perikkel og Fare; saa har han agtet det ikke alene for raadsomt, men og fornødent at lade samme Prædikener i en fuldkommen Traktat udgaa.

For at forstaa dette, hvorledes Jersin hos sine jævnlige kunde gjælde for en Fritænker, maa man læse Fortalen til samme Skrift, thi dèr oplyser han, at de Tegn og underlige Gjerninger, som man ansaa for ligesaa mange guddommelige Advarsler, vare idel Bedrag. Kristi Ord i Matth. 14. (om Verdens Undergang og Kristi Tilkommelse) de afmaler og beskriver os ret vores Tider, udi hvilke vi nu lever. Thi hvad er det andet, som hver Mand nu løber og gaber efter, hvorledes Kristus kommer til den i et hvidt Barns Lignelse, til den anden ude paa Marken dompendes neder af en blaa Sky, til den tredie i det Hus og det Kammer, og haver sønderlige Samtale og Aabenbaring med det vankundige Barn, med den uforstandige, vanvittige Piges eller Kvindes-Person, som hverken för eller siden véd noget ret forstandigt om Gud at sige eller lære, er og undertiden af et uskikkeligt Levnet sandfærdeligen berygtet; hvad er det andet, end det Herren siger, der skal opstaa falske Kristi, item de skal sige: Se, han er i Ørken, han er paa Marken, han er i Kammeret (etc.). En Del af saadan Snak er jo befunden idel optænkt og digtet Lögn at være af nogle letfærdige uforstandige Personer, som dermed have villet gjöre sig et Navn og Tilløb og Anhang, ikke uden deres Baade. For nogle Aar siden lod sig en Piges-Person hertil bruge i Korsør. Dèr hun blev fordret af Kgl. Maj. til Frederiksborg og dèr paamindet, bekjendte hun som det var, idel Digt og Lögn at være. Den Kvinde i Viborg Stift, for to Aar siden, udi Hellomherred, hvad Anskrig gjorde hun med sin Aabenbaring, at endog Prædikestolene skulde fyldes dermed; hun er jo siden gaaet derfra igjen,

utvungen. End det Pigebarn udi Aarhus Stift, nu i disse forgangne Dage, hvilket Holger Rosenkrands til Rosenholm tog til sig, hvad Ry gik der af hende, at man kom løbende mange Milevejs at høre saadan en hellig Profetinde, og ganske Jylland vidste af hende at sige. Det er dog altsammen befunden Skalkhed og Bedrageri at være. Hvad Tilløb, Anhang og Kredit havde den af mange Mennesker! Løb de ikke dertil mange Milevejs? sad dèr ganske Dage? tilspurgte hende i Stykkevis hvad Gud paa dennem mishagede? Var de ikke og strax færdig, paa hendes Tale, med Sax og Knive at fare over deres Klæder? Siger mig nu, hvo der i vore Dage haver bevist saadan Andagt og Fyrighed imod Guds Ord! Viser mig en eneste, der nogle Milevejs vil løbe til en ordineret Guds Tjener! Hvor hører man nogensteds, at Tilhørerne ville spørge deres Sjælesörgere til Raads og efter deres Ord ere villige til at afskjære den hedenske Forhud, som hine efter en falsk Djævels Profetindes lögnagtige Mund haver været færdig og fyrig til at omskjære Huer, Hatter, Tröje, og Skjørte (etc.).

Skriftet selv oplyser tilfulde, hvorledes ensidige theologiske Studier og formel klassisk Dannelse uden Naturkundskab efterlader et aabent Rum i den menneskelige Sjæl, der fyldes med Nonsens. For det første fremstilles, at Gud alene gjör virkelige Mirakler. Og de kjendes derpaa, 1) at en Ting bekommer en anden Natur, saasom naar Moses Kjæp blev til en Slange, Støvet paa Jorden uden Liv og Rørelse blev til levendes Lus, Vandet blev i Kana til Vin. Eller 2) Tingen mister, imod al Natur, sin egen Kraft og Virkning, saasom Solen er aldrig stille; men den samme Sol staar dog stille, Josva til Villie; den flytter sig 10 Grader tilbage; den mister om höjeste Middagstid sit Skin. Det er alt mod Solens Natur. Eller 3) Tingen bekommer noget andet ædeligere og mægtigere Kreaturs Art og Egenskab og Udretning (Effekt), saasom Aarons Kjæp grönnes igjen, bærer Blomster og Mandel; Bileams Æselinde bekommer ikke alene menneskelig Maal og Tale, men ogsaa Discretion og Forstand; de fem Brød kan forslaa imod Naturen at mætte saamange Tusende Mennesker; Sjælen kommer tilbage i Lazari forraadnede Legeme. Det er altsammen over Naturen og over de Kreaturers egen Kraft (etc.). Foruden saadanne Mirakler har Gud ogsaa ofte plejet at bruge allehaande andre underlige Gjerninger, med Drömme, med Aanders Aabenbaringer, med Røster, med Aspekter eller Sjuner i Luften, med adskillige smaa Forandringer i Naturen; i den Hensigt dels at bekræfte sin Lære, dels at virke paa Menneskene og bevæge deres Hjærter. „Derfor vil jeg ikke raade nogen til at sige paa denne Dag, at alle de seldsomme Hændelser, som sig begiver med vanskabte Fødseler, med

Aabenbaringer, med Blod, i Vand, paa Klæder, i Maden og med Tegn paa Himmelen, skulle aldeles intet have paa sig, eller Gud aldeles derforuden at være. saa at de slet uden al Eftertænkelse skulle gaas forbi. Men dog er det og visst derhos, og kan ikke nægtes, at Fanden haver sin Finger i mange Stykker, og spøger og giver sig udi mange Gjerninger for Gud, og vil tros for Gud, da det dog ér Satan selv fra Helvede.“ For det andet handles om Djævelens Magt til at udrette underlige Gjerninger, hvorledes han aber Gud efter, og hvad han søger dermed. Han kan ikke gjöre sandfærdige Mirakler, men det er lutter Kogleri og Öjensforblindelse. Han kan raade over det mægtige Ildens Element, og, ligesom det var Gud selv, skyde den i Tordens og Lynilds Lignelse ned af Luften; han kan rejse Storm paa Havet, frembringe Jordskjælv (etc.) Langt mere kan han da virke i de svagere Elementer, som i Skov og Mark, i Kvæg, i Menneskens Legemer, i Luftens Forgift, i Jordens Ufrugtbarhed, i Sædens Fordærvelse, i Fiskenes Fordrivelse og deslige mere, alt naar Gud vil slaa hannem noget løs. (Det oplyses ved mange Exempler af Skriften og den verdlige Historie.) For det tredie, hvorvidt vi kan gjöre Forskjel paa Guds og Djævelens Gjerninger, og hvad paa denne Tid deraf for Satans Værk er at agte. Alle de Aabenbaringer, med hvilke Folk haver løbet paa nogle Aars Tid, at den haver set Kristum komme faldende ned af Skyerne i den og den Lignelse; den haver set og talet med ham som med et lidet Barn; den haver været inde i Himmelen og set Gud, og véd at afmale ham paa al Skikkelse, alt det og deslige mere er idel Djævelens Værk, om end nogle saadanne Aabenbaringer kunne i Sandhed være nogle enfoldige forekomne. Det samme er at dömme om de narriske Englers Aabenbaringer, som fortælles; saasom den haver set Guds Engel som en Gaas, den som et Barn med et lidet krøllet Haar, den som et Ansigt med Hænder og Fødder liggende i Graven, uden al anden Gestalt. Er noget saadant set af dem, da haver det været Satan, thi det stemmer aldeles intet overens med masculis et heroicis angelorum apparitionibus, hvilke i Skriften er antegnet. Alle de Aabenbaringer, som taler ikkun om det udvortes man haver i Noder og Klædedragt, som man nu véd saa meget af at sige allevegne, om Sko, om Hosebaand, om Kraver, Huer, Hatter, Folder, Borer, Snorer, blaa Stivelse og mere saadant, hvilket er altsammen udenfor Menneskens Hud og Kjød, udenfor Hu og Hjærte, det er altsammen Djævelens Spøgeri (etc. etc.). — I denne Afdeling slaar han derfor med samme Svøbe de mægtige saavel som de lave, og skaaner ingenlunde Præsterne, som i sin Prædiken lempe sig efter Tilhørernes Begjerlighed.

Af Præstens Prædiken kan man lære at kjende en Tidsalder

saavel som en enkelt Menighed. Derfor har jeg ved dette Uddrag villet gjöre opmærksom paa, hvilket Æmne en Biskop den Gang valgte, naar Aanden ret kom over ham, og hvorledes han behandlede det. Men hvis nogen vil lære at kjende Djævelen tilgavns, saa maa han endnu læse Fortalen til Troens Kamp og Sejr om Satans Fristelser. Man skulde ikke tro, at Satan var saa mægtig og alvidende som han virkelig er. „Satan véd, hvad baade du og jeg gjör inde i vort inderste Kammer, han kan og høre, hvad jeg taler med mig selv i min Seng om Nattetid“ (etc.).

Maren Jersin udgav: Sjælens Skat (etc.). For mange Aar siden aff en oprictig Guds elskere, først i det Spanske Sprock beskrefven, oc nu paa ny offversat aff Næderlandsk paa Danske, aff en Guds Begjærerinde: M. J. D. J. Kbh. 1653. J en stor Skov og Udørken boede en hellig og andægtig Mand; hans Navn var Begierer. Han tog sig for at gjennemreise den hele Verden for at naa den fuldkomne Viished eg Guds Kierlighed. Han lod en Faarehyrde vise sig Veien til en Ridder, som hed Guds Kierlighed. Udenfor stod en Portnerske, der hed Forfængelig Ære. Begiereren bankede paa med en Jernhammer, som hed Langmodighed; saa kom Portneren, og hans Nafn var Guds Frygt (etc. etc.) Ligesaa smagløse ere N. Chronichs Tre aandelige Sange. Kbh. 1649 — undtagen for lysthavende.

Erik Eriksen Pontoppidan (den ældre), f. i Brobv i Fyn 1616, gik i Odense Skole, kom til Universitetet 1635, og rejste udenlands 1641—1642. Derefter blev han Hovmester hos Kansleren Hr. Kristian Friises Søn, der studerede i Sorø; 1649 blev han Slotspræst til Kapellet paa Andvordskov og udgav i denne Tid Prædikener og andre theologiske Skrifter; 1665 blev han Præst i Kjøge, og til denne Tid hører hans Grammatica danica; 1673 blev han Biskop i Throndhjem, † 12. Juli 1678. Om hans indre Liv finder jeg ingen andre Oplysninger end dem hans Skrifter give, men han er en saa mærkelig Mand i vor Literatur, at han fortjener en særlig Omtale. Her vælger jeg ham til at oplyse den Retning, der taber sig i Jesu Blod. Den finder i Frelserens hele Liv en Daab, og det en firdobbelt: Vanddaaben, Aandens Daab, Læredaaben og Bloddaaben, og dvæler med Forkjærlighed ved den sidste.*)

Gudelige oc gaffnlige Betænckninger offver Vor Frelsers Jesu Christi hellige oc Höjværdige Bloed-daab udi Faste-Prædickener til boed oc bedring troe oc trøst andragne aff Erick

---

*) Vita Erici Ericii Pontoppidani Præsulis Nidrosiensis, uden Tid og Sted. (I Hjelmstjernes Samling.)

Erickssön Pontoppidan K. M. Slotzprædikant til Antvorskow. Kbh. 1653.

Teratologia seu Appendix. Det er Kort oc Eenfoldig Forklaring offver de Tegen, Som skede i oc effter Vor Frelsers Jesu Christi Lidelse, Til Gudelig oc gaffnlig efftertænckning for Herrens hellige Meenighed udi Faste (1652 (etc.). Kbh. 1653.

Vor höjplagede Frelsers Jesu Christi Bloed-Daab Til gudelig oc gaffnlig Brug Riim-viis oc Sange-viis (etc.). Kbh. 1653.

Det første af disse Skrifter, der kan være nok til en Prøve, er tilegnet sex adelige Fruer. For dem gjennemgaar han Brudens den kristne Kirkes Brudgoms Egenskaber efter Höjsangen. Deriblandt: „Christus er hvid oc skinnendis, thi han er uden al Synd oc Smitte. — Hand gjör vore Purpur-røde synder hvide som Sneen, oc vi faae de hvide Rætfærdigheds Klæder udaff hannem, at vi kunne vandre med hannem der udi, oc udi Helligheds oc Herligheds hvide Dragt med de Ældste, som staae i de lange hvide Kjortle, komme til at tjenne Gud Dag oc Nat i hans Himmelske Tempel, oc at ligne hannem, hvis Ansict skinnede som Soelen, oc hvis Klæder bleffve hvide som Liused, i hans forvandling paa Thabor Bierg. Han er røed. Hand haffver toed sin Kaabe i Viindruebloed, oc han er rødere i Öjnene end Viin; Hans Klæder ere besprengte med rødt, som dends der traader i en Viinperse; oc ere bestenckte med Sejer, det er, med Bloed til Sejers Tegn. Hans gandske Legeme hafver væred rødt aff Bloed, eftersom hand svedte de bloedige draaber, som fulde i hobetal paa Jorden; han bleff hudflетted fra Top til Taae; den hvasse oc djybstickende Toerne-krone bleff sat hannem paa Hoffveded, saa Bloedet rand offver Öjne oc Øren, offver Kind oc Krop; Hans Hendder oc Fødder bleffve igiennemborede oc naglede til Korsed, oc hans Side der effter med Spyded aff den ubarmhjertige Stridsmand bleff obned, saa vore synders røde oc u-reene Bloed der ved er affskylled, oc vi ere forløste, icke med forkrænckelige Ting, Sylff eller Guld, men med Christi, dyrebare Bloed, som et u-skyldigt oc u-besmitted Lams."

Hvorledes han indprænter, at vi skulle „tæncke paa Jesu, som bar dend spottelige Purpurkaabe, oc som en pærsed Drybe (Drue) udgaff Purpursafft, sit røde oc Rosenfarffvede Bloed", maa følgende Prøve være nok til at vise: „Christus Jesus, dend Aandelige Himmelske Bruudgom, kalder sin Bruud, den Christne Kircke, sin Due i Klippens Rif, som udi Salomons Höjesang andrages. Hand kalder hinde sin Due, dulle eller dullicke, fordi hun er eenfoldig, oprictig, sactmoedig, fredsommelig, kydsk oc yngelsom, ligesom Duen. Hand kalder hinde en Due i Klippens Rif, fordi hun henflyer til hannem, som er saligheds Klippe, oc siger med David: Herren er min Klippe (etc.). Hun søger Skjul

oc skonsel, Roe oc Hvile, Beskyttelse oc beskermelse i Klippens Rif oc Huller, ded er i dend Herres Jesu Christi hellige Saar oc Ribler. — Vi skulle være eenfoldige oc oprigtige, u-stangefærdige (*ακέραιοι*), u-skyldige oc u-skadelige, som Duer. — Vi skulle være sactmodige, som Duer. — Vi skulle være kydske, som Duer, at vi holde vor Bruudgom Christo Jesu troe oc lofve, oc icke beblende os med Djefvelen oc Verden, oc mand skal med Duen altid hafve noged at bestille, oc icke være ørckeløs. Duen er sorrignem, oc sörger, naar hun hafver mist sin Mage: saa skulle vi ocsaa sucke oc sörge offver vore synder. Duen elsker reene stæder: saa skal mand oc elske ded, som reent er, oc icke henkaste sig i Syndens u-reene Søle. — En Due, udi U-væer oc stoer Storm, søger luun (isl. lögn) oc læ udi Klippens Rif: saa kunne vi imoed Guds Vredes storm, imoed Diefvelens brusen, imoed Lovens strenge lyyd oc larm, oc imoed syndens haardtrængendis anfald, finde luun oc læ skjul oc skonsel, udi dend Herres Christi bloedige Ribler, Toerne-stungede Hofved, Hendders oc Fødders Naglegab oc udi hans obnede Side". (etc. etc.).

7. Overtroens Literatur.

Af det foregaaende have vi allerede lært at kjende den kristelige Oplysnings Tilstand. Der er to Sider, fra hvilke man især kan lære at kjende den: af Sædernes Historie og Overtroens Literatur. Om Sæderne vise vi hen til Tidens Historie; den oplyser tilfulde, hvor udannede de vare, og den har godtgjort til Overmaal, hvilken Raahed der strömmede ind fra Tyskland, ved hvis Hoffer den havde sine Planteskoler. Overtroens Literatur hører herhen; thi den udgjorde en Del af det theologiske System. Kundskaben derom er vigtig for det følgendes Skyld; thi vi finde den i fuld Flor paa Holbergs Tid; han bekjæmpede den næsten i alle sine Skrifter. Den danner endelig ett vigtigt Afsnit i Menneskehedens og Kristendommens Historie. Det er en sörgelig Kjendsgjerning, at Lutherdommen ikke bekjæmpede, men nærede og fremmede den. Denne Overtro havde saaledes ikke sin Rod i Danmark; den laa i Tiden, og den er endnu til, om den end har iført sig finere Klæder og indhyllet sig i en fordærvet Kulturs inderste Folder.

Naar man gjennemlæser hin Tids Skrifter, staar denne Overtro, denne Ugudelighed, jeg mener denne Fornægtelse af den sande Guds Væsen, i mangehaande forfærdelige Skikkelser

for den opmærksomme Betragter. Den har sin Grund dels i falske Anskuelser af Naturen, dels i urigtige Forestillinger om Gud; begge forene sig i den samme urette Opfattelse af den guddommelige Lære. I den laa Spiren, og den fandt ogsaa hos os Urtegaardsmænd nok, der vilde pleje og udvikle den. Livsanskuelsen havde tabt al Natur og Friskhed. Trossystemet gik netop ud paa Livets Fordömmelse, Menneskenaturens totale Fordærvelse. Gud var en altid vred Gud; og han delte Herredömmet over Verden med Djævelen. Alle naturlige Hændelser stredes de om; alle Landeplager vare Straffedomme; naturlige Sygdomme holdt man for Djævelens Værk. Den menneskelige Skjæbne knyttedes til Himlens Begivenheder; for at udgranske den, hengav man sig til Stjærnetyderi og Nativitetstilling. Troen paa heldige og uheldige Dage fremkaldte Ængstelighed ved ethvert Skridt i Livet. Der saas Tegn og underlige Gjerninger ikke alene paa Jorden, i Misfostre, i Storm og i Jordskjælv, men ogsaa paa Himlen; ved Kometer og Blodregn prædikede Gud i sin Vrede for den syndige Slægt. Literaturen oplyser, at Præstestanden i Almindelighed, skjöndt klassisk dannet og theologisk oplært, ikke stod over Hoben; og det er sande Lysglimt, naar man finder enkelte Undtagelser derfra, som Henrik Gerner, der i sin Hesiod yttrer sig kraftig mod Troen paa Tyge Brahes Dage og Astrologi. „De himmelske Lys," siger han, „har deres Gang og Bestilling af Gud dem forordnet til at gjöre Forskjel paa Tiderne, men ikke til at regjere Menneskerne, eller enten lyksalig eller ulyksalig gjöre deres Gjerninger." Rædsomst yttrer denne Ugudelighed sig ved Troen paa Djævelen og hans Gjerninger, hans Ord og Sakramenter, og i dens Følger: Troen paa Besættelse, Forgjörelse og anden Trolddom, gruelig Tortur og Døden paa Baalet. Denne Hexeforfølgelse og disse Hexeprocesser tiltoge især efter Reformationen, og Kirkens Lærere fremmede dette ugudelige Væsen, som en Gjerning i Guds Navn.

Meget af denne Overtro gik naturligvis over fra Katholicismen; der vare Levninger, som Præster og Biskopper næsten forgjæves søgte at udrydde. Der var saa stort Tilløb til Bistrup Kirke af galne og syge Mennesker, at den endelig, for at man kunde raade Bod derpaa, maatte nedrives. Der rejstes endnu Kors ved de hellige Kilder, som paa visse Dage besøgtes for sin undergjörende Krafts Skyld. Som Middel mod Sygdomme nyttedes endnu allehaande katholske Amuleter (Angester, agni dei) o. s. fr.

Meget havde sin Grund i mangelfuld Naturkundskab, og Kirkens Lærere delte denne Uvidenhed med alle. Var man sig end bevidst, at Hændelser i Naturen havde sine naturlige Aarsager, saa gjældte det dog om, ogsaa her at hævde Bibelens bogstavelige Autoritet. De vare tilligemed Krig, Pestilense, Dyr-

tid og Misvæxt ligesaa mange guddommelige Advarsler, og overalt Vidnesbyrd om, at Verdens Ende var nær. „Det er ikke at tvivle paa, siger Niels Hemmingsen, at Foragt for den sande Guds Dyrkelse er Aarsag til, at de ubarmhjærtige Tyrker have rejst sig imod Kristenheden.“ „I Aaret 1561 saas der paa Himlen et Menneske korsfæstet med en Tornekrone paa Hovedet, og der regnede Blod. Disse himmelske Syn, siger han, har Gud sat dèr, for at indbyde os til Poenitense.“ Paa sin Rejse til Tyskland skriver Kristian den fjerde, at man havde set ett gloende Sværd over Prinsen af Oraniens Kvartér, og imellem begge Lejre hørt ett Skrig af mange Tusende; i Mekelnborg saa man tre Sole, udi den mellemste var ett rødt Kors; „i Bøhmen haver der bidtes nogle smaa Fugle med en Adeler, hvilken de skulle have overdyflit.“ For at slukke Ildebrand kastede en Præst stundum en levende rød Hane ind i Ilden; den Kunst havde han lært i Leipzig, og mente ikke, der var noget ondt deri; det ene Element dæmpede det andet. Hvilke Forestillinger havde denne Slægt om Nervesygdomme eller Vanvid? Fru Mette Hardenberg, der var gift med Rigsraaden Predbjörn Gyldenstjerne til Vosborg, faldt i Aaret 1597 i en svær Sygdom, under hvilken den onde Aand forfulgte hende i mere end sex Uger, og slog hende og drog hende, saa hendes Krop sad i det blodige Kjød; item slog han hendes Median og Lungeaare, saa at hendes Ærmer løb fulde af Blod, og stak hende udi hendes Skinneben, saa de sad udi Ribler og Saar. Ved en Nattevandring til Vallø fik hun sin Helbred igjen. „Dette bekjender hendes Husbonde og hun selver, enddog hun gider ikke gjerne talet derom, som han; men han vil ikke dølge det, men siger, at han vil have det ud paa Tryk.“ Et naturligt Mørke bliver paa e n Gang til Trolddom. Det haver sig tildraget, siger en gammel Fortælling, 1567 udi St. Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn, at en gammel udlevet Kvinde vilde lade sig vie med hendes syvende Mand. Alle vilde se den unge Mand med den gamle Brud, saa der blev en stor Bulder, Opløb og Trængsel, at Præsten næppe kunde have Fred og Ro til at vie dem sammen, men den ene rusked og tusked den anden. Dèr den gamle Kvinde det mærkede, blev hun vred og sagde, saa de, der omkring var, det hørte: Jeg skal faa eder i Dag otte Dage andet at tage vare end mig. Ingen gjorde sig nogen Tanke derom eller lagde sig det paa Hjærtet; men Søndagen derefter gjorde hun det saa med Trolddomskunst, at der til Höjmesse blev et stort Mørke og Oprør udi Kirken, at ingen kunde mærke, hvor det kom fra; derved bleve alle forskrækkede, og søgte i en saadan Mangfoldighed til Dörene, at Kapper og Kaaber ginge udi Løbet; en Part blev knuget, traadt og trængt, at de langsommelig Tid

det ikke forvinde kunde, og mange gave sig ud af Vinduerne. Da Almuen var kommen sig noget af Skrækken, huskede man hine Ord af den gamle Kvinde forgangen Søndag, da hun stod Brud: hvilke Ord man angav for Øvrigheden, hvorefter hun blev tagen og fængslet; og blev hun, efter at have gaaet til Bekjendelse om dette og andet mere ondt hun havde udrettet, tilligemed andre flere, som hun udlagde, her for Kjøbenhavn brændt. Paa samme Søndag var der i en Kirke i Stokholm en lignende Rædsel og Spektakkel.

Enhver der har menneskelig Følelse i Brystet, maa føle sit Hjærte bæve ved Tanken om, at Troen paa dette Uvæsen udgjorde en særdeles vigtig Artikkel i den Tids Kristendom; og enhver, der er besjælet af Evangeliets Aand, maa bekjende, at denne Lære, Dogmerne maa saa være hvilke de ville, ikke hører Guds Rige til. Allerede Peder Palladius opmuntrer i sin Visitatsbog Menighederne til at angive de Jordemødre, der gave sig af med at signe og mane eller med nogen Slags Trolddom, „for at 100 Læs Brænde kunde blive anskaffede til deres Opbrændelse.“ Han fortæller, hvorledes man i Jylland og Smaalandene jog efter dem, som efter Ulve, saa at der nylig paa Als og i de smaa omliggende Lande var fanget og brændt 52 Hexe. Den ældste bekjendte Hexeproces er fra Aaret 1546, den næste, der omtales, fra 1548; de i Ribe begynde med 1572, og fra nu af til 1700 ere de særdeles jævnlige. Troen derpaa tager ikke af, men til; og under mangfoldige vexlende Former, dels latterlige, dels gruelige, vedblive disse Djævelens Aabenbarelser. Snart viste han sig for Hexen i en Rottes Skikkelse, snart havde hun ham i sine Gjemmer som en Dukke. Hexene dreve Trolddom ved Voxbörn, som de søgte at faa døbte; ved Daaben skulde derfor Börnene, efter Palladii Forskrift, blottes til Navlen, for at Præsten kunde overtyde sig om, at de ikke vare af Vox. Brudesengen forhexedes ved om en Torsdag at tage en Edderkop fra den, og koge den i Mælk, som man fik Bruden til at drikke. Kongens Skibe forhexedes, saa de fik Modvind. Kristian den fjerde og hans Hofpræster vare saa vel inde i slige Sager, at de brugte den ene Hex imod den anden, for at komme efter, hvem der havde forgjort Fru Vibeke. En stakkels Skomager i Odense sluttede en Pagt med Djævelen, som han underskrev med sit Blod. Kristense Kruchov blev for Trolddoms Skyld henrettet i Odense, og af hendes Midler stiftedes Legatum decollatæ virginis o. s. fr. Naar Nyerup siger, at jo mere man læste i Bibelen, desto mere overtroisk blev man, saa har han dermed angivet, hvorledes en bornèrt Skriftfortolkning fremkaldte alle disse Forvildelser. Læren om Djævelen, Besættelse, Exorcisme o. s. fr. udgjorde et sammenhængende System, der

havde sin første og sidste Hjemmel i den hellige Skrift. Mose Lov havde sagt: Du skal ikke lade en Troldkone leve; og Mose Lov var Kirkens juridiske Evangelium. J. Brochmand afhandler (Universæ theologiæ systema 1, 106 o. fl. Steder), om der gives Spøgelser og hvad det er, de Steder, hvor de vise sig, den Maade, hvorpaa de fordrives; og har desuden behandlet dette Æmne i et særeget Skrift (1629). Han siger vel, at Kristus har ødelagt Djævelens Rige; ikke desmindre forkynder han det næsten paa hvert Blad. Han fremstiller Tegnene paa de besatte; det første er occultorum revelatio, af saadanne Ting, som ikke kunne vides af menneskelig Kløgt; det andet er Kundskab i Sprog, som man aldrig har lært; det tredie er usædvanlige Skrig, Aasyns Fordrejelse, mere end menneskelig Styrke og deslige legemlige Tegn. Som Middel derimod anbefales, at faa den besatte til at fremsige det Apostoliske Symbolum, Herrens Bön og de andre Lærdomme, som Katekismen indeholder, at tale med ham om Kristi Blod, hvormed vi ere gjenfødte, men for Resten at stille det i Herrens Haand. Saa afmægtige vare de, der ved Haandspaalæggelsen havde modtaget den hellig Aand. Og et Kirkeritual, som en Samling af de ypperste gejstlige forfattede og Kongen sanktionerede 1686, hylder Besættelsen, og havde paa Nyerups Tid endnu Lovskraft.

Denne Del af Literaturen naar sin Fuldendelse i Kjøge Huskors og Besættelsen i Thisted. Ved det første Skrift er Johan Brunsmand bleven navnkundig. Han hørte til en tysk Familie, der var indvandret til Throndhjem, hvor hans Fader var Hospitalspræst. Han er født i Throndhjem 1637. Da han 1658 skulde være Student, var Throndhjem just afstaaet til Sverrig, saa han maatte tage til Uppsala, hvor han studerede Filologi og Theologi. Efter Freden tog han til Kjøbenhavns Universitet, og var Rektor i Herlufsholm 1668—1677. I denne Tid falder hans Skrift om Kjøge Huskors. Det synes, som om han fulgte alle Tidens aandige Bevægelser, saa og denne. Skriftet indeholder Fortælling om, hvorledes Djævelen hele Aaret igjennem, 1607—1608, altsaa længe för J. Brunsmand blev født, hjemsøgte en formuende Borgers i Kjøge, Hans Barskiærs Hus, snart i Skikkelse af en Höne, snart som en Skruptusse, snart som en brun stumphalet Rotte. En Dreng blev besat af ham, og mange andre vidunderlige Gjerninger foregik, og derfor maatte en fattig Borgerenke, Johanne Thomeses, og nok en Kvinde ende paa Baalet. Der var Trang hos visse Folk til at opfriske denne gamle Historie. Skriftet gjorde Lykke. Det hørte til hin Tids originale Romaner, der satte Fantasi og Følelse i Bevægelse, ligesom i vore Dage de franske. Theologiæ Dr. et Prof. Kristian Kortholt i Kiel opmuntrede J. Brunsmand til at udgive

det paa Latin som en Modvægt mod Atheister og Sadducæer. (Sane amantur hodie opuscula talia a piis, ut qvæ in ruborem dant Atheos et Sadducæos nostros, quorum omnia ut stultorum plena). Det udkom ogsaa in exterorum gratiam og ligeledes paa Tysk. Da der vare nogle, som endnu tvivlede, udgav J. Brunsmand en ny Erklæring, hvori han godtgjorde Sandfærdigheden af Bogens Indhold. Der er Ingenting saa slet, at der jo kommer noget godt ud deraf. Semler læste denne Bog i sin Ungdom, og dens Læsning, siger han selv, var Anledning til, at han i Theologien gik ud fra friere Synspunkter.

Ved Besættelsen i Thisted 1696 begynder noget Lys at bryde frem. Præsten Mag. Oluf Björn vilde hævne sig paa en rig Borgerkone, der havde nægtet ham sin Datter, og søgte at faa hende beskyldt for Hexeri. En fattig Kvinde, Maren Spillemands, fik han indbildt, at hun var besat, og kort efter et Pigebarn paa ni Aar; Troen greb om sig, og efterhaanden mældte der sig tolv, som vare i samme Kasus. Med dem drev Mester O. Björn sit Spil, tilligemed to Studenter, han fik i Ledtog med sig. Den ene var den berygtede Povel Rytter. En fornem Mand dèr i Byen, som havde begaaet en Forsömmelse i sit Æmbede, ansaa sig efter de besattes Udsigende, for at være forhexet, og lod en Kone, Anne Kristens i Skinderup, tiltale for Retten, at hun havde forgjort ham og taget hans Hukommelse fra ham. Øvrigheden lod sig blænde. Herredsfogeden i Thy begyndte en Hexeproces imod nogle af dem, som de besatte havde angivet, og dömte en enfoldig udlevet Kvinde til Baal og Brand. Biskop J. Bircherod rejste endelig selv til Thisted, og anede Uraad. Der begyndte en Undersøgelse i Aalborg. Det medicinske Fakultet erklærede det hele for Bedrageri; der blev nedsat en Kommission, for at oplyse Bedrageriet, og dens Dom skjærpedes endnu mere ved Höjesteretsdommen af 26. Febr. 1698. Præsten afsattes; Povel Rytter, hvis Navn Holberg siden nyttede, relegeredes fra Universitetet, men fik senere endog Plads paa Kommunitetet, hvor hans Fæller syntes godt om den Djærvhed, hvormed han bar den slette Kost, de fik, til Biskoppen.

Ved Enden af Aarhundredet trængte saaledes Videnskaben igjennem. Kun Præstestanden havde Vanskelighed ved at sætte sig ind i denne ny Tingenes Orden. En samtidig Præst skriver i den Anledning: „Det er ikke uværdigt at observere, at udi disse Tider findes mange, ej alene blandt Statister, men endog iblandt andre og studerede Folk, gejstlige og verdslige, som statuere, at der er ingen Trolddoms Kunst, Troldfolk, legemlig Besættelse til. Andre gjöre det grovere og sige, at Kristus ikkun kurerede naturlige Sygdomme, naar der staar, at han uddrev Djævle. Nogle sige, at det er intet andet end Indbild-

ninger, Tungsindighed og melankolsk Blod og mere saadant. Endskjöndt de ikke alle ere lige grove i deres Ord og Tale, saa tror jeg dog som en fattig simpel Idiot, at deres Mening, saa mange som de ere, er bygt paa ett Fundament, som er Atheismus og Sadducæismus.“ Og hos Almuen holdt Troen sig. Endnu 1790 forekommer en Forskrivelse til Djævelen med eget Blod til evig Ejendom in optima forma juris; men nu indfinder han sig ikke længer, og honorerer ikke den udstædte Vexel.

Næsten alle hertil hørende Skrifter ere nu glemte, og nogle indeholde dog klare Vidnesbyrd om Oplysningens Tilstand. Derfor mærkes:

Iver Bertelsen, Læsemester i Kjøbenhavn: Formaning til en christelig oc alvorlig Poenitentze. Kbh. 1561. (Nyerups Excerpter i Athene, 1, 430. Tilegnet Marine Madsdatter, Niels Hemmingsens Hustru. 1555 saa man et Kors i Luften med de Ord: Gjörer Poenitense! 1556 saas en Komete. „Disse ere de rette Tegn for den yderste Dommedag.“)

Adskillige Historier vandrede ind fra Tyskland; deriblandt En Prophecie Aff en Enfoldig Bonde Daatter, som bleff henryckt i Aanden Anno 1580; af Schlichtenberger. (En Pige, der var skindød i 22 Timer, fortalte de Syner hun havde haft.)

Hans Lauridsen: Siælebog. Kbh. 1587. (Nyerup i Rahbeks Læsning i blandede Æmner 3, 514: „Brochmand taler i sit System om Djævelens kjæreste Opholdssteder, men hans Kundskab synes tarvelig og ufuldstændig. Af denne Bog kunde han have faaet detailleret Kundskab om hvor hver Art af Djævelskab residerer.“)

Johan Pedersen Flensborg, Borger i Skeen: Vaag op! Kbh. 1595. 4. (Om en besat Pige i Oslo). Jfr. Ludvig Hanssen Munthe: En Sandferdig Beretning, Om nogle selsomme oc Vnderlige Fødseler vdi Bergen Stifft (etc.) Kbh. 1641. (Efter Indberetning fra Præster.) Og endnu ett Skrift af N. S. Chronich.

Mogens Nielsön K. Forklaring Offuer den gamle Kirckesang Et Lidet barn saa lysteligt (etc.) Foræret Erlig och welbiurdig Frue Catharinæ Sparre, boendis y Suendborrig (Enke efter Peder Sandbierrig). Wittebergh 1613. (Fortalen handler om Naturunder.) „Vilt du haffue meget godz oc rigdom (er det at tuile paa), Da lad en dragis billede udgraffue y en Rubin, och bær den altid hoss dig.“ „At du icke skal fange bræck paa dine öyne, da lad en deylig Jomfru med en Lampe y Haanden udsette y en Crystal.“ „Er dette icke underligt? visseligen ingen kand andet sige.“ „Forstaar du min ven icke saadant, som nu er sagdt och dog y Naturen haffuer sin aarsag, Huor meget

mindre kand du aff dig selffuer begribe de Himmelske ting som offuer gaar alle Menniskers Fornufft, gudz ord.")

G. Dibvadius: Magicæ superstitionis vanitas et scelus, Hafn. 1605. (Roses i sin Tid, men jeg finder intet for os mærkeligt deri.)

Hans Nielsen, Sognepræst: Sörgeligt Spectackel oc Vundertegn Nu nyligen seet paa et nyfødt Pigebarn vdi Mørcköye (etc.) vdi Gladsaxe Sogn, til et ynckeligt Skuespeil for alle dem, som gienstridigen imod Guds aluorlige Trusel, holde hart ved deris ny Noder, höye Toppe oc forargelige Klædedragt. Kbh. 1625. 4. med Aftegning. (Det var et „tidigt oc fuldkommet" Pigebarn, paa hvilket man saa bag Hovedet „icke vden Hiertens væmodighed" en höj bred rund Bue af Kjød, noget i Höjden spidsagtig, „i Munster som hine virckede Huer, eller met Staaltraae opreiste Sörgehatte" og andre saadanne forargelige Huer, som nu af Kvindekjönnet, Adel og Uadel, bruges. For syv Aar siden advarede Gud allerede paa adskillige Steder med toppede Fostre; forgjæves paamindte Øvrigheden, at Kvinderne skulde lade Topperne fare eller afvises fra Skriftestolen; ja, det blev paa Torve og Gader af kristelig Øvrighed bestillet, at saadanne Huer og Hatte med Toppe og Böjler ved en og anden bleve nogle aftagne og sønderskaarne dem til Spot).

Peder Nielsen, Sognepræst: Blods Tegn i Grested i Holboe Herret. Kbh. 1625. (Der regnede Blod ned af Luften i et tört Kjær udenfor Herredsfogedens Port, og han og andre, som det saa, vidner at det var naturligt Blod. Og sex Dage efter faldt der atter Blod i Præstens Abildhave. „Gud forbarme sig offuer oss!")

Vnderlig oc ofuer naturlig Fødsel, seet i Nagskou 1628. Oc Blodtegn Som nylig er seet udi Fyen i Vindinge Prestegaard, desligeste oc udi Siæland udi Blistorp Sogn 1629. Kbh. 1629. (Indeholder navngivne Præsters Vidnesbyrd derom.)

N. Helvader: Tractatus physico-theologicus Eller En eenfoldig oc Christlig Betenckelse oc Advarsel om Jordskiel (etc.) Kbh. 1632. 4. (Paa Dansk fattes den hos Nyerup. Han forklarer Jordskjælv af Dampe i Jordens Indre, og sammenligner det med „Tyskøll, som sang alletid aff Spudene, Lath vth, Lath vth." Disse Dampe komme af Stjærnerne, som „haffue deris effecter oc gemenskab cum inferioribus corporibus" og især „ex Saturno, som er kold oc tör i effecterne." Anvendelse gjöres paa den stinkende Hoffærdighed og fremmed Klædebon. Naar ett hoffærdigt Menneske ved Døden afgaar, staar Fanden tilrede og sætter alle disse ny Noder paa et andet hoffærdigt Bæst. „Som nyligen skeed er paa en Sted, der Fanden tog itt af de vide oc side Halskraffuer fra en Tøs, oc sette den om Halsen

paa Stads Tyrren eller Bullen." — (Det var en af de naturkyndige Præster.)

K. P. Colding, Examen magica licitæ. Groningæ. 1643. berører ikke os Danske i Særdeleshed.

Er. Hansen, Fontinalia sacra. En kort Beretning om Helenæ Kilders Oprindelse, Brug oc Missbrug (etc.) Kbh. 1650. (Nyerups Excerpter i Athene 1. 425. For Sandhed 1, 50; jfr. J. Brochmands Synodal. hos Zwerg., S. 203).

Janus Johannis Othinianus De spectris. Hafn. 1673. 4. (Nyerup om Overtro, i Dagen 1822, Nr. 293 og 299).

Janus Mundelstrup. Specimen gentilismi adhuc superstitis. 1684. (Nyerup om Overtro, i Dagen, 1825 Nr. 24). Heri forekommer ogsaa Gadeild paa Valborgsdag; Gadebasse bliver den, hvis Stykke Brænde faar Ilden til at blusse höjest i Vejret, hver Karl faar en af Byens Piger til Gadelam.

Sixtus Aspach, De variis superstitionibus diss. 1697. (Nyerup i Rahbeks Læsning i bl. Æmn. 4, 485).

Magnus Hosom, De templi Kippengensis viciniqne medicati fontis origine diss. Hafn. 1707. (Nyerup Om Overtro, i Dagen 1823. Nr. 286).

Johan Brunsmand, Kiøge Huskors. Kbh. 1674 og oftere. Energumeni Coagienses. Lugd. Batav. 1693. Das geängstigte Köge. Leipz. uden Aar. En ny Erklæring om Kiøge Huskors. Kbh. 1700. (Se J. Brunsmands Levnet i Programmet foran hans Diss. de accentuatione hebræa. Hafn. 1708. D. Psalmed. 1, 50. Hans Skrifter i Nova liter. maris Balth. 1699, S. 57. Luxdorphs Anm. i T. Reenbergs Poet. Skr. 2,75. Nyerups Morskabslæsn. S. 205.)

Kort oc sandfærdig Beretning om den viid-udraabte Besettelse udi Tistæd (etc.) Kbh. 1699. (Nova liter. maris Balth. 1699, S. 272.) (Se Pontoppid. Annal. 4, 703. Holbergs Udv. Skr. 3, 468. 21, 232. J. Bircherods Dagbøger, se Registeret. Mads Farstrups og Lars Axelsens Dagbøger ved Becher, S. 128. 132. 138—148. Kommissionens Forhandlingsprotokol paa Universitetsbibl. jfr. den Thottske Saml. Nr. 1588. 4. Helweg, Den danske Kirkes Hist. 1. 499. Om Povel Rytter, Werlauff i Boyes Holbergiana 3, 175 og Nyt hist. Tidsskr. 6. 326.)

Den Historie om Snøde Præstegaard paa Langeland og dens Tilstand 1711 (hvorom Andreas Schumacher har givet en Efterretning, Kbh. 1757) hører da ogsaa til Satans og onde Menneskers Gjerninger. Og til Overtroslæren maa vel ogsaa regnes Præstemanden Marstrands Haandskrift om Apokalypsen og Daniels Profetier, hvori han „skinbarligen" har bevist, at Verden skulde have forgaaet 1792. (Nyerups Luxdorphiana S. 138).

Se i øvrigt G. L. Baden, Bidrag til Sædernes og Oplysningens Historie efter Reformationen, i Minerva, Okt. 1802. (Præster

slukkede Ilden ved en rød Hane, Acta consistorii 1621). De gejstliges Sæder: Paulli, N. Hemmingsens Past. S. 26. Nyerup Om Overtro, i Dagen for 1822. 1823. 1825 og i Rahbeks Læsning i blandede Æmner 3. og 4. D. (om Besættelsen i Thisted 4, 347). Opfattelse af Naturen: i N. Hemmingsens Postilla, Francof. 1580, S. 346: Dominica XXI post trinit. hedder det: Concionatur aliquando deus per tempestates, terræmotum, horrendos aspectus in coelo, quales visæ sunt ante destructionem Jerusalem: ut cometæ instar gladiorum, quales vidit hæc ætas permultos, quorum admonitu, nisi egerimus poenitentiam, in poenas incidimus gravissimas. Hoc anno, qui est a nativitate Christi 1561, visus est in coelo vir cruci affixus, habens in capite coronam spineam. Pluit sanguis, et alia multa quotidie conspiciuntur. Quoties ergo offeruntur nobis hujusmodi visa coelestia, sciamus deum invitare nos ad poenitentiam his symbolis iræ suæ. N. Hemmingsens Ligtale over Kristian den tredie hos Krag, 1, 415. Henrik Gerner, Hesiodus S. 146—153. Kristian den fjerdes Syn paa Rothenburg (Kristus med Tornekrone, som han lod afmale og gjemme paa Kunstkammeret), Zwerg., S. 553, og Morten Madsen Leiels Treuhertzige Missive. Kristian den fjerdes Breve, ved Molbech 1, 190. Om Bistrup Kirke, Anm. til Lage Urnes Testament i D. Mag. 3. Række 3. B. S. 221.

Nyerup, Udsigt over Hexeprocesser i Norden, i Skandin. Lit. S. Skr. 19. og 20. B. Dav. Grönlund Om de i Ribe for Hexeri brændte Mennesker. Viborg 1789. Samt Palladii Visitatsbog i Heibergs Paladii Levnet S. 76 og Synodalia S. 175. Fru Mette Hardenberg, Ny D. Mag. 2, 320. Den gamle Brud, i Wolffs Encomium regni Daniæ S. 382. Pontoppid. Annal. 3, 409. Og endnu andre i D. Mag. 6, 24. Pontoppid. Annal. 3, 302. Krags Kristian den tredie 1, 312. Ny D. Mag. 1, 379. Kristian den fjerdes Breve, ved Molbech 1, 96. 259. Pontoppid. Annal. 3, 830. Fru Vibeke, D. Mag. 1, 155. Forskrivning 1790 i Birckners Saml. Skr. 3, 85. En Samling af Syner og Besættelser paa Universitetsbibl. Rostgaards Samling, Nr. 3. 4. Danske Samlinger i Geheimearkivet, Nr. 221 indeholder ogsaa mange Bidrag.

Anden Afdeling.

De almindelige og strængere Videnskaber, samt Filologi, især den klassiske.

8. Filosofi. Logik og Fysik. Anders Krag. Peder Sörensen. Rasmus Bartholin.

Medens Theologien blev staaende indenfor sit skarpt afstængede System, begyndte Videnskaben at udbrede sine Straaler imod Norden. Der opstode Anelser om en Filosofi forskjellig fra Middelalderens; Naturvidenskaben vendte sig til Erfaringen, og ny Opdagelser førte danske Mænds Berömmelse ud over hele Europa. Disse Opdagelser, der tilhørte hele Verden, vakte fornyet Opmærksomhed for Fædrelandet selv, og i alle Retninger begyndte Erfaringer at samles, Granskninger at udbrede sig over Landets og Folkets Oldsager, Historie, Tungemaal og Poesi. Alle disse Fremskridt, der synes at staa søndrede hver for sig, danne en sammenhængende Kjæde, hvis Led gribe ind i hverandre. Det er Videnskabens Gjenfødelse i Danmark.

Men det er bekjendt, at spæde Börn have noget uhyggeligt ved sig og visse naturlige Unoder; de skrige förend de tale. Mange pleje derfor at se med en viss Foragt paa Videnskabens Begyndelse; og det er sandt, at der næppe findes meget iblandt Barnets Legetöj, hvorfor den modne Mand og den næsten udlevede Olding kan have Brug. De fleste, om ikke alle, videnskabelige Skrifter fra denne Tid have derfor nærmest kun literærhistorisk Interesse. Hvor meget maatte der ikke blive til, gaa forud og gaa til Grunde, siger Tieck, förend Sebastian Bach kunde forfatte en Fuga; hvor meget, kunde man tilföje, förend ett filosofisk Skrift, tiltrækkende ved Indhold og Behandling, kunde skrives paa Dansk. Imidlertid ere der to, som paa ny drage dette forgaaede frem: Videnskabsmændene, hver i sit Æmne, hvem det er om at gjöre, at kjende sin Videnskabs Historie endog i dens mindste Enkeltheder, og Yndere af Literaturens Historie, der i det mindste i det store søge Kundskab om Videnskabernes Oprindelse, Fremgang og Omsving. De sidste ere naturligvis de, som vi nærmest maa have for Öje.

Filosofiens Udvikling kan, saavidt jeg skjönner (thi her vandrer jeg uden nogensomhelst Vejledning), ses fra tre Sider: dels i og for sig, dels i sit Forbund med Theologien,

dels i sit Forhold til Medicinen og andre praktiske Videnskaber. Oprindelig forbunden med Theologien var den ufri. I sin Selvudvikling betyngedes den af de Aristoteliske Lænker, og det vigtigste Omsving i dens Historie er Forsøgene paa at afkaste dem. Forbunden med Medicinen var den fra først af hildet i en upraktisk Spekulation, indtil Europas ny Systemer efterhaanden førte den ind paa en mere frugtbar Bane.

Vi ville nu først overskue Forholdet til Theologien, thi dette er snart gjort, fordi det var ufrugtbart. Den skolastiske Filosofi bestod, som bekjendt, just i Filosofiens Forening med Theologien, det vil sige, dens Underordnelse. Dens Stof var givet; over det maatte Spekulationen udbrede sig, men ikke fornægte det. Den maatte forklare Stoffet (Dogmerne) saa godt den kunde, men den maatte ikke selv skabe; dertil var den udygtig. Det theologiske System maatte derfor fornægte al Filosofi i höjere Betydning, og der kunde ikke være Tanke om deres Forening i nogen höjere Enhed. Kort og fyndig er dette udtrykt i J. Brochmands System: „Filosofien og Theologien, siger han, ere total forskjellige; den første forhværves ved menneskelig Flid (humana industria), den anden ved Guds Naade (gratia divina); den førstes Princip er Fornuften, den andens den guddommelige Aabenbaring; den førstes Indhold er den naturlige Kundskab, den andens er Kundskaben om de Ting, der ere det dyriske Menneske aldeles ubekjendte; den førstes Maal (finis) er verdslig Lyksalighed, den andens den evige Salighed.“ Ved første Öjekast ser dette smukt nok ud; men i Grunden er det en Gunge. Thi der ligger deri, at Livet er dobbelt; det tænkende Liv er fordömt, det troende fører til Salighed. Naar Gud ikke aabenbarer sig i den menneskelige Tanke, men i et givet Ord og dette Ords givne Fortolkning, saa kan Theologien da heller ikke have noget Samfund med Filosofien, uden for saa vidt denne kan være en Vejledning til at nytte sin Forstand, at ordne sine Æmner til den Kunst at disputere derover, en Methodelære, den ynkeligste af al Viden, der kun lægger Lænker paa Aanden isteden for at give den Vinger. Forgjæves have derfor flere Mænd forsøgt at bestemme Fornuftens Anvendelse i Theologien: Niels Hemmingsen, Digteren Thomas Villumsen (1586), Biskoppen i Skaane P. P. Vinstrup (1633); Undersøgelsen udartede til Fejde imod Calvinisterne, f. Ex. hos Kristian Stenbuch (De usu principiorum rationis ac philosophiæ in controversiis theologicis 1663. 4.). Paa Grænsen af Tidsrummet mindede Ludv. Vinsløv (De philosophiæ rationisque in theologia usu et abusu, 1707) atter om at Fornuften var noget værd, at Filosofi ogsaa er fornøden i Theologien, at de have

visse principia og dogmata tilfælles: men deres sande Forhold kunde ikke komme til nogen Klarhed.

Filosofien var i sin skolastiske Form gaaet over fra Fortiden. Den sysselsatte sig med noget Metafysik (de Entis quidditate et de Entis affectionibus), noget Psykologi (Sjælens Natur, Sjælens Forbindelse med Legemet, Sjælens Sæde), men især vedblev den som Logik at være et Hjælpemiddel for den videnskabelige Form og Disputérøvelserne indtil Tidsrummets Slutning. Det var Logik i sin mest trivielle Skikkelse, en Art Forstandsøvelse, der som alle af den Art altid og allevegne udarte. Det gik ud paa at kløve Tanken i Stykker, isteden for at forbinde. Det var en stræng methodisk Orden, der saaledes indøvedes, at al Frihed og Lethed, al Popularitet og Poesi joges paa Flugten. Man begyndte med Melanchthons Logik, udvidede og forøgede den, og gav endelig, mere eller mindre selvstændige, egne Bearbejdelser; men det blev gjerne ved Disputatser og Lærebøger, i hvilke Syllogismerne næsten altid udgjöre Hovedingrediensen. Det Sprog, hvortil denne Logik egnede sig, var Latinen; desto mærkeligere er Hans Povelsen Resens Forsøg paa at oversætte den paa Dansk; som næsten alle første Forsøg maatte det mislykkes.

I denne klassiske Tid, skulde man tro, der maatte have været en aaben Udvej, nemlig at forlade Middelalderen og vende tilbage til den græske Oldtid, til Aristoteles selv og til Plato; fra Cicero maatte man jo føres tilbage til dem. Der var kun ett Skridt at gjöre, at gaa over fra Aristoteles til Plato, fra Forstanden til Idéerne, men ingen gjorde det; i det mindste betraadte kun faa Mænd, som Niels Hemmingsen, denne Vej; den var farlig. Det man formaaede, var efterhaanden at følge Europas Fremskridt. Dertil findes nogle Spor, ikke mange.

Der dannede sig i Frankerig en Filosofi, som Cousin kalder Gjenfødelsens (la philosophie de la rénaissance). Den satte sig op imod Aristoteles, det vil sige Middelalderens Aristoteles, og den hædredes lidet af sine Efterfølgere, men „uden den vilde Tankens bill des droits ikke have været mulig.“ De fleste, der hørte til den, „vare ikke alene den ny Aands Profeter, men tillige dens Martyrer.“ Blandt disse Mænd er Petrus Ramus, Pierre de la Ramée, en af de mærkeligste. Af simpel Fødsel gik han fra en lav Stilling over til Lærestolen, forfulgtes og fordreves derfra, og kaldedes tilbage. Baade som Protestant og som Platoniker faldt han ved Snigmord for sin Modstander Charpentier i Bartholomæusnatten (1572). „Han besad skjönne Kundskaber, en ophöjet Aand, megen Dybde og en mægtig Originalitet. Han indførte den sokratiske Visdom i Frankerig, og var den første, der paa Fransk skrev en dialektisk Traktat (1555).“ Til ham sluttede sig Anders Krag, Broder til Historieskriveren (f. i Ribe 1558,

Doktor i Medicinen i Montpellier 1585, Prof. ved Universitetet 1587, † 1600). I to Skrifter (Rameæ scholæ et defensio Petri Rami, 1582, og Aristotelica et Ramea, 1585) gjorde han de danske lærde bekjendte med den Tanke, at forlade den skolastiske Filosofi; og efter at have gjennemgaaet en Del af Aristoteles' Metafysik, oversatte han og udgav til de studerendes Nytte Platos Parmenides (1598), for at give dem Smag paa denne Forfatter (ut temperarem Aristotelis subtilitates et argutias elegantiâ, gravitate et majjestate Platonica, siger han i Tilskriften) og i det mindste med det Formaal at holde Forelæsninger' derover. I et fjerde Skrift (Laurea Monspeliensis, 1586) gav han et levende Billede af Tilstanden ved Universitetet i Montpellier, hvor mange Kvæstioner, Problemer, Konsultationer, Orationer og Prælektioner der skulde til, förend man i flere Dage, Formiddag og Eftermiddag, fra Grad til Grad kunde komme til Doktorgraden. Han gav en bitter Satire paa den lærde Mundkamp, der synes at have behaget ham saa meget. Derefter syslede i det mindste nogle, som J. J. Venusinus (1602—3), med Plato; men denne Vending synes snart at have tabt sig i den gamle Skolemethode, der væntede paa ny Incitamenter udenfra.

Efter hin korte Overgangsskole begyndte ny Forsøg i Europa „at klare Erkjendelsens Kilde og at løse Filosofiens evige Problemer.“ Erfaringens Vej var allerede betraadt af Francis Baco af Verulam († 1626), Fornuftens eller den spekulative Udviklings banedes af Descartes († 1650), den mathematiske Methodes af Leibnitz († 1716). Ogsaa i Danmark begyndte man at lytte til disse ny Anskuelser, godt og vel, om ikke endog til Spinoza († 1677). Descartes, som Dronning Kristine trak til Sverrig, kunde ikke være ukjendt i Danmark. Maurids Køning (f. i Norge 1637) gik i Viborg Skole, rejste udenlands og gjorde sig bekjendt med den Cartesianske Filosofi, og havde efter sin Hjemkomst 1663 allerede vakt Opsigt ved sine filosofiske Forelæsninger. Kong Frederik den tredie yndede ham, og samme Dag, som han ved et Kongebrev 1667 afsatte Kristen Nold som Prof. i Theologien, udnævnte han M. Køning til hans Eftermand. Næste Aar gjorde han ham til Dr. bullatus og Biskop i Aalborg. († 1672). Men hvor vidt M. Køning kan antages at have dannet nogen ny Skole, maa jeg lade uafgjort, da hans hertil hørende Skrifter ikke findes paa vore Bibliotheker. At den Cartesianske Filosofi ikke gik i Glemme, ses af adskillige Skrifter, hvori den berøres, f. Ex. hos B. Sivers (1680), af Jörgen Seerup fra Ribe, der tog den i Forsvar (Renatus Descartes ab Atheismo vindicatus, 1679), og Sören Sörensen Glud, der disputerede imod den, imod Verdensdannelsen ved

Monader (De principiis Cartesii, 1684. 4.); men noget Skrift af större Betydning vides den ikke at have fremkaldt. Spekulationen synes aldrig at have tiltalt det danske Letsind. Kun faa gave sig af med Plato, som Jens Bircherod den yngre (*Τιμη Τιμαιου*, 1682—83).

Naturfilosofien eller den spekulative Betragtning af Naturen var heller ikke til udenfor Theologien. Den praktiske Lægekunst derimod vakte Spekulationen i det mindste hos enkelte Mænd. Peder Sörensen, Petrus Severinus (f. i Ribe 1542, hvor hans Fader var Raadmand) var kun tyve Aar gammel, da han fik Tilladelse til at holde offenlige Forelæsninger ved Universitetet (over Poesien); men Videlyst drev ham til fremmede Lande. Efter at være bleven Magister 1562, rejste han til Frankerig, hvor han studerede Naturvidenskaberne og Lægekunsten. Han vendte to Gange hjem, og forelæste med megen Beundring Læren om Meteorerne, men drog atter og atter til Italien, og blev en af Europas berömteste Læger. Dette bevægede Frederik den anden til at kalde ham hjem 1570 som sin Livlæge, i hvilken Stilling han blev til sin Død, af Pesten, den 28. Juli 1602. Paa Hjemvejen gjennem Frankerig blev han Doktor 1571, samme Aar som han i Basel udgav sin Idea medicinæ philosophicæ, hvori han søgte at hævde Paracelsus imod Galen, den metafysiske Betragtning imod Erfaringstheorien. Han giftede sig 1583 med Drude Thor Smedem, og hans udbredte Praxis saavel som hans mange Modstandere og Fjender afvendte hans Hu fra at udgive Skrifter. I et Brev til Pistorius yttrer han: Natura silentium amat, et Deus contentiosos execratur. Satis superque Theologorum vicem hisce temporibus doluimus. Tacitè pasci, qvietè vivere tutius est. Hans Erudition var for den Tid beundringsværdig, hans Dannelse klassisk, og han efterlod mange ufuldendte Haandskrifter; men ogsaa denne Mand var kun et forbigaaende Særskue, der under den herskende Empiri forbavser Betragteren, men næppe har efterladt noget varigt Spor i Videnskaben.

Til Filosofien regnes Fysikken. Den bestod tildels i en Eklekticisme, hvor Aristoteles saa sig omgiven af mangehaande andre Filosoffer, f. Ex. i Karl Jörgensen Bangs Compendium Naturalis scientiæ, ex octo libris physicæ avscultationis Aristotelis et aliis philosophis decerptum. (Witeb. 1599. 4., ved hvis Udførelse i Wittenberg Danske og Norske ved hver Afdeling vare Respondenter), men for störste Delen kun i Kompendier, der indeholdt det almindeligste om Naturen og Naturskuerne: Varmen, Lyset, Tyngden, den magnetiske Kraft; Verdenssystemet, Elementerne, Jordkloden; Luftens Natur, Kilders og Floders Oprindelse af Regnen, o. desl., for at tjene til Vejledning ved Forelæsninger. En Forestilling derom under ett kan man faa af Kasp.

Bartholins Systema physicum (fra 1618 fgg.). Hvo der vilde drive det videre, opfattede alt dette i sine logiske Distinktioner og Subdivisioner, og opstillede det i Tabeller, som næppe nu kunne tiltrække nogen uden ved det kuriøse Udseende; f. Ex. Halvor Gunnarsens Physica in tabulas juxta Analysin logicam methodicè digesta. 4. För 1660 synes ingen Fremgang heri at have fundet Sted, og selv efter denne Tid, medens Kemien og de vidunderlige Resultater, der af den væntedes, sysselsatte alle, som vare saa rige, at de kunde vorde fattige, gjorde kun en Mand Epoke ved sin grundige Naturgranskning. Rasmus Bartholin kom fra Herlufsholms Skole til Universitetet 1642, studerede Medicin under Oluf Vorm, og drog 1646 til Holland, hvor han tillige lagde sig efter Mathematik. Efter et kort Ophold hjemme rejste han atter 1647 til Holland, England, Frankerig og Italien, hvor han i Padua blev Doktor i Medicinen 1654. Efter sin Hjemkomst 1657 blev han Prof. i Medicinen († 1694). Tidlig (1644—65) begyndte han at udgive mathematiske og astronomiske Skrifter, og henvendte sig derpaa til Naturens Studium ad Erfaringens Vej. Han anstillede Iagttagelser (De figuris corporum, de figura nivis, de poris corporum, de attractione, de experimentis), og var derved den første, der opdagede Straalebrydningen ved den islandske Bjergkrystal (eller Dobbeltstenen: Experimenta crystalli Islandici disdiaclastici Quibus mira et insolita refractio detegitur. Hafn. 1669. 4.), hvis Love siden nöjere udvikledes af Huygens (Traité de la lumière. 1690) og af Newton (Optice). De fleste af disse Undersøgelser udgav han i en Samling (De naturæ mirabilibus Questiones academicæ. Hafn. 1674. 4.), hvori han tillige for usikkre Hypotheser foretrækker principia certa et evidentia, clara et perspicua, stadfæstede ved Erfaring og Experimenter (De physica Cartesiana), og opmuntrer ad rimanda naturæ arcana dulcedine experimentorum (De poris corporum), samt modsætter sig Disputérøvelserne og den herskende Misbrug af Logikken. Endelig udbredte han Kundskaben om Cartesii mathematiske Opdagelser.

Ph. F. Hane, Commendatio academica de ingeniis gentium borealium philosophicis. Rostoch. et Lips. 1724. 4. nævner vel adskillige Mænd, der syslede med Filosofien, men giver ingen Vejledning til noget dybere Indblik. Nogle Yttringer af J. Møller om Filosofiens Tilstand i Almindelighed findes i Hist. Kalender 2, 164.

Til de ældre Skrifter hører Doctrina de ratione docendi, discendique artes et disciplinas; publicè prælecta in Academia Hafniensi: a D. Jacobo Matthiæ Arhusiensi. Nvnc edita opera et studio Nicolai Petri Arhus. et hæredum. Basilcæ 1590.

(Paa Universitetsbibl. findes ett Exemplar, der i sin Tid har været et Pragtexemplar, og visst aldrig för har været læst.) Tilegnet Christ. Holck de Ronnehafhve. Det viser, hvorledes de ypperste Mænd tænkte sig Videnskabens filosofiske Behandling, efter at den, som det hedder, var reven ud ex Scholastica barbarie. Bogen deler sig i to Dele, af hvilke Videnskaben, ars, bestaar: 1. Præceptio. 2. Methodus. Præceptio enim artis materia est, methodus forma. Under den første afhandles præceptio vera, vtilis (unyttig, ociosa, er f. Ex. den Undersøgelse om Tiden var för Verden, Ægget för Hönen), affirmata, catholica, o. s. v. med Anvendelse paa de forskjellige Videnskaber. Optima methodus est præceptionum dispositio, a generalibus ad specialia progrediens; hvorpaa udvikles quid est generale et speciale? og alt oplyses ligeledes med Exempler. Den Forfatter, han især anfører, er Aristoteles, men ogsaa Plato, Galen, Cicero, o. s. v., og af nyere Vives og Melanchthon.

Samme Forfatters De litteris libri duo. Basil. 1586 har jeg ikke kunnet overkomme, og maa derfor lade det uafgjort, hvor vidt det hører hertil.

Andre Forfattere ældre end 1600 ere: Klaus Hammer, prof. dialectices, † 1585 (1569—1582), Hans Guldsmed (1575), Peder Haagensen (1581), Hans Rasm. Skomager (1581—1604), H. O. Slangendorf (Commentariolus in secundum tractatum 1. libr. 'Αναλυτικῶν Aristotelis. Hafn. 1585), Holger Rosenkrands den yngre (De loco et tempore. Rost. 1592. 4.), Lage Kristensen (1597—1601, se Bendz, Bidrag til Horsens Skoles Hist. Program 1848, S. 47), Niels Paaske (1598). Derhos Alcinoi Philosophi Ad doctrinam Platonicam introductio. Hafn. 1574. efter Thura (Conspectus etc. S. 47) af Jörgen Dybvad.

Anders Krag: Vinding, Acad. Haun. S. 154. Bartholini Cista medica, S. 112. Herholdt og Mansa, Saml. til d. d. Medicinalhist. 1, 35. Nyerup, Universitetet S. 43.

Rameæ scholæ: et defensio Petri Rami: contra Georgii Liebleri calvmnias, in epitomen octo librorvm acroamaticωn aspersas. Detegvntvr et dissipantvr Liebleri errores: Ramus a calumniis, ex sententia legvm æqvissimarvm, veritatis, ivstitiæ, sapientiæ, liber pronvntiatur: cavssam dicente Andrea Kragio Ripensi: Dano. Basileæ 1582. (Saaledes er Titelen paa denne sjældne Bog, der ogsaa er nævnet i Suhms Saml. 1, 3, 143). I Fortalen ophöjer han Petrus Ramus, nostrorum temporum Plato. Modstanderen var Georgius Lieblerus Physicus Tubingensis. Jacobus Biorno Danus anbefaler Forfatteren. Bogen selv følger Trin for Trin Lieblers Skrift imod Rami Scholæ Physicæ, men har kun Interesse for Filosofiens Historie. A. Krag

gjentager hvad P. Ramus allerede havde sagt (jfr. Tennemanns Gesch. der Philos. 9, 421 Anm.) om den aristoteliske Filosofis Unytte.

Aristotelica et Ramea: de insidiosis sophistarum simvlationibus, institutiones breves: qvibus additur disceptatio, in qua utramque institutionem ad Catholicas de materia et forma artium leges posse referri, demonstratur: opera et studio Andreae Kragii Ripensis Dani. Basileæ (1583). 4. Tilegnet Absalon Juell de Meelgard, „lumen quoddam in Dania". Bogen giver et Udtog først af Aristoteles, dernæst af Ramus De insidiosis simulationibus sophistarum, og ender derpaa med en Undersøgelse, saaledes som Titelen angiver. Denne Undersøgelses Indhold angiver han selv saaledes: Reliquum est ut fidem faciam omnes tam Aristotelis quam Petri Rami simulationes, sine crimine, posse, ad quatuor illas de materia et forma artium leges, reduci. Facto itaque initio ab Aristotele, probabilibus, meo iudicio (si quid ego iudicio) rationibus assequi conabor, omnes in genere insidiosas simulationes ab Aristotele et institutas et obseruatas contra leges bonis artibus præfinitas peccare. De hinc finibus sophistarum quinque ordine in manus sumtis, contra quam legem speciatim et maximè quilibet eorum pugnet expromam: idque non aliunde, sed ex ipso Aristotele adductis exemplis testatum faciam. Atque hæc meæ disceptationis pars prima erit. Altera pars itidem Rami ordine Rameos Elenchos ad nostras leges reducet: exemplisque inibi repertis illustrabit: ut tandem conspicuum fiat et apertum nihil esse harum institutionum in alterutro nostrorum philosophorum, quod quatuor legum imperio non sit deditum: et mandatis stet (etc.).

Platonis Parmenides sev de ideis: Latine seorsim editus, et brevioribus notis illustratus, uberius prælectionibus publicis explicandis. Hafniæ 1598. 4. med en Tilskrift til de studerende. Noterne ere kun Marginalbemærkninger.

Laurea Monspeliensis (etc.). Basil. 1586. 4. med en Fortale til de studerende i Kjøbenhavn. Skriftet har ogsaa en typografisk Mærkværdighed. Det er trykt af Sebastian Henricpetri med ny Typer, og And. Krag har faaet ham til at bruge nystøbte J og j. Quam (rationem) a. P. R. (Petro Ramo) feliciter inceptam, felicius a Cl. V. Doctore Jacobo Matthiæ, Academiæ vestræ professore Theologiæ, perfectam. tanquam veram, necessariam, naturalem agnosco et amplector.

Af Venusinus nævnes hos Nyerup Secunda in Timæum Platonis exercitatio. Hafn. 1603. 4. Om dette Skrift er til, vides ikke.

Τιμη Τιμαιου Sive in Philosophi Platonis (etc.). Timæum De Novo orbe non novo Schediasma, authore Jano Bircherodio Juniore. Altdorfi Noricorum 1683. 4. viser, at man gav sig af

med Plato, men er ikke noget filosofisk Skrift; det er, om man vil, et Supplement til Rudbecks Atlantica, hvori der vises, at det er Amerika som menes, og Salomons Navigatio Ophiritica hører ogsaa hertil.

Da en Del af de til Filosofien i Almindelighed, Metafysikken, Logikken og Psykologien hørende Skrifter ikke have været at faa, og det heller ikke har været mig muligt at gjennemlæse alle dem, der haves, men det dog er utvivlsomt, at der i nogle af disse forekomme enkelte Sætninger og Afsnit, som sammenstillede ville oplyse Tidens Tænkning, saa omtaler jeg kun som Prøve nogle Skrifter, og henviser i øvrigt til vedkommende Forfattere. En eller anden af vore Filosoffer kunde maaske en Gang tage sig for at behandle Filosofiens Historie i Danmark. Er denne Historie ikke ett vigtigt Led i den menneskelige Aands Udviklingshistorie og oplyser den ikke Nationalkarakteren?

Hans Povelsen Resen var en af dem, der efterkom Kristian den fjerdes to Gange, 1604 og 1614, udgaaede Befaling, at der skulde forfattes bedre Lærebøger. Han udgav Parva Logica Philippi et Aristotelis. Selecta et ordinata (etc.). Pro junioribus. Hafn. 1605. Initia parvæ Logicæ et Rhetoricæ. Hafn. 1610 o. fl. Det er Lærebøger, som ingen anden Værd have end at de oplyse Videnskabens Tilstand. Den førstnævnte handler 1) om Logica i Almindelighed. 2) De notionum simplicium apprehensione topica. Derunder cap. 10 de nomine. F. Ex. Est autem Nominum duplex σχέσις sev affectio, prima singulorum, quæ Ciceroni Interpretatio dicitur: altera plurium inter se, quæ ab eodem principio variè deducuntur, et Aristoteli συςοιχα, Ciceroni conjugata dicta sunt. Interpretatio alia est Nominis simplicis sev proprii, quæ considerari potest tum ratione θέσεως, tum originis; alia avtem Translati sev figurati. Ratione θέσεως Interpretatio dici poterit Nomenclatura sev versio ex una lingva in aliam. Ut, διαλέγομαι id est dissero, disputo: altercari et rixari, lingva Germanica Zancken et Danice At skiendes oc trette. Διαλεκτική si quærimus Germanicam ejus appellationem, sit sane Vnterredekunst, Vnterrichtekunst, Danice En Kunst beskedenlig att forspøre sig mett andre, oc at underviise andre. 3) De comprehensione Logica: Et primum De diacrisi Axiomatica (etc.). 4) De Diacrisi Syllogistica. Et primum de Argumentatione et Syllogismo (etc.). Herunder findes alle Syllogismer med deres Navne, og det udgjör naturligvis en stor Del af Bogen. 5) De methodo. Herunder findes en Tegning, der forestiller Rota methodica Inventionis Logicæ Generalis. Derefter de forskjellige Methoder: Analytica, Apodictica (etc.), De methodo, qua falsum deprehenditur; primum de Fallaciis in dictione, f. Ex.

Album est Qvalitas:
Pomum est Album:
Ergo pomum est Qvalitas;

og de Fallaciis extra dictionem, hvilke ere syv Slags. Endelig de Ordine, den strænge methodiske Orden.

Langt mærkeligere er imidlertid denne Mands Forsøg paa at fordanske Logikken i: Den lidlle Logices Begyndelser, fordeligen at bruge, lige effter Latinen, For den femte Lectie i Börne scholer i Danmarck etc. Oc ellers i almindelighed. Prentede i Kiøbinghaffn, 1610. (Nyerup, Om Skolerne, S. 93.) Ett Par Exempler deraf ville oplyse den Tids filosofiske Sprog: Parva Logica, p. 1. cap. 4. De Categoriis seu Prædicamentis. Et talis quidem est Apprehensio separatarum notionum, quam ut Tyrones tanto rectius animo conciperent, placuit Aristoteli ab ipsa prima Philosophia summa rerum genera παραδειγματικῶς ad societatem Logicorum elementorum arcessere; quæ ipsi vocantur κατηγορίαι, vulgo prædicamenta, Ciceroni Attributiones (etc.). Paa Dansk: Om Prædicamenter. Saadan er den befattelse paa Notioner som ere adskilde huer for sig, men at de vnge, som lære, kunde fatte den des rettere, siuntis det godt, at hedndrage de øffuerste Genera oc arte for de andre ting, til de Logiske Elementers oc begyndelsers selskab, huilcke der kaldes Prædicamenta, d. e. synderlige fræmsagn, hos Ciceronem Attributiones, d. e. tilleggelser, for der aff kand klarligen actis, kuilcke fordisaa de ere rummere end andre, kunde attribueres oc tillegges, eller prædiceres oc fræmsiges om dem som ere sneffrere. Parva Logica, p. 1. cap. 5. Substantia est ens, quod per se subsistit, nec recipit magis et minus in eodem gradu asscensus aut descensus rationalis, sed sustinet Accidentia, et sæpe quidem contraria: in qua diversæ Species Disparatæ dicuntur et non contrariæ. Paa Dansk: Substantia, et Væsen er en værendis ting, som haffuer understændighed ved sig selff, oc ikke lider, at det sigis mere eller mindre at være til, Men opholder tilfald, vdi huilcket atskillige slaug siges at være disparater atskillige at ligne oc icke contrarier tuert imod huer andre. Dividitur vero Substantia in tenuissimam, quæ vocatur Spiritus, quo creaturæ invisibiles et rationales ac immortales, Angeli et animæ nostræ pertinent: Et crassiorem seu sensibus subjectam, quæ Corpus vulgo dicta est. Paa Dansk: Et Væsen som tyndest forekommer, kaldis Aand, huort hedn der høre Engle oc Siele, Oc den som er tætter, et Legom.

Endnu udførligere har man det hele Apparat, thi andet kan det dog ikke kaldes, i: De dicendi et disserendi ratione libri tres. opera Conradi Aslaci Bergensis. Herbornæ Nassoviorum, 1622. 4. Bogen tilegnede han Joh. Sparre de Sparrisholm og

Otto Brahe de Nesbyholm, thi for deres Skyld og til deres Nytte begyndte han derpaa i Heidelberg for 25 Aar siden: da han blev kaldet ad pædagogicum munus ved Universitetet 1600, forøgede han den. Forelæsningerne standsede 1619 paa Grund af Pesten, og han lagde den sidste Haand derpaa 1620. Han udgav den efter sine Tilhøreres Ønske; og den giver da en Forestilling om Videnskabens Behandling ved Universitetet. De to første Bøger handle de dicendi ratione, nemlig de rerum inuentione et tractatione, og de verborum puritate, elegantia, ornatu, naturligvis det latinske Sprogs. Tredie Bog de disserendi seu disputandi ratione, hvad dissertatio seu disputatio er, dens fines, theses, media (etc.). Heri afhandles tillige Syllogismerne. Og saa er det tillige opstillet i Tabeller.

Bernhard Sivers' Indledning var egenlig en privat Udarbejdelse for to af Grev Ahlefelds Sönner: Introductio in philosophiam veterem et novam. Pro tyronibus. Hafn. 1680. Det er korte Hovedsætninger af Filosofiens Dele: Metafysik, Theologi, Logik, Ethik og Fysik. Han kjender Cartesius, men har ikke nyttet andet af ham, end i Physica Inddelingen af Materia Cartesiana i subtilissima, subtilis et crassa. Hans nærmeste Formaal var at simplificere Methoden, og derfor tager jeg af ham ett Exempel paa de möjsommelige og pedantiske Slutningsmaader, hvormed hine alvorlige Mænd plagede sig selv og andre: De modis syllogismorum. Prima Figura habet quatuor Modos: B a r b a r a, C e l a r e n t, D a r i i, F e r i o. Secunda itidem quatuor: C e s a r e, C a m e s t r e s, F e s t i n o, B a r o c o. Tertia sex: D a r a p t i, F e l a p t o n, D i s a m i s, D a t i s i, B o c a r d o, F e r i s o n. In hisce quatuordecim Modis observantur vocales quatuor: A, E, I, O, quarum

Asserit A, negat E, sed stant generaliter ambæ:
Asserit I, negat O, sed particulariter ambæ.

Lad os til yderligere Oplysning tage de fire første „Naturlige Ratiocinatiôns maader" paa Dansk af Resens lille Bog:

Saa bliffve her udaff 4 maader udi en naturlig connexiôn oc sammenbindelse effter fornufftens viis.

Den første, der bejais almindelig, som haffuer 3 axiomater, universaler oc affirmerede, d. e. almindelige oc bejaede, hvilcke de betegne ved 3 A. i det ord Barbara.

Den anden som negeris oc benegtis, almindelig, hves tegn er E. til med for den negerede unversâl, d. e. benegtede almindelige, i det ord Celarent.

Den tredie, speciâl affirmerede oc bejaede, vdi Darii, at I. skal være particulâr affirmerede oc bejaede.

Den fierde, speciâl negerede oc benegtede, i det ord Ferio, at O. at (er) sat for den particulâr negerede oc benegtede, Som

Bar Hvert Djur er et væsen,
ba Hvert Menniske er et Djur,
ra Saa er da hvert Menniske et væsen.

Ce Intet Djur er en steen,
la Hvert Menniske er et Djur,
rent Saa er da intet Menniske en steen.

Da All slemhed skal flyis,
ri Nogen vellyst er slem,
i Saa skal da nogen vellyst flyis.

Fe Ingen naturlig lovg maa omskifftis,
ri Den lovg som forbjuder Hoor i Ectestat er naturens lovg,
o Saa maa da den lovg som forbjuder Hoor i
Ectestat icke omskifftis, etc.

O Holberg, hvilken Augias-Stald havde du ikke at rydde!

Om Maurids Pedersen Køning har Helweg allerede yttret: „Hans Skrifter ere for faa og ubetydelige til at man af dem kan kjende hans filosofiske Talent og ejendommelige Retning." De hertil hørende maatte være: Nova quædam sed vera et genuina Logices principia. Christianiæ uden Aar. 4. Disp. de principiis logicis. Hafn. 1663. 4. Disp. de rerum principiis et mechanica seminum Liturgia. Haun. 1663. 4. Det sidste er kun tre Blade Theses med en historisk Fremstilling af Meningerne derom; begge de første har jeg forgjæves søgt paa vore Bibliotheker.

Andre Forfattere ere: Fra 1600—1660: Kasp. Bartholin, Jesp. Brochmand, Enoch Jakobsen, Kr. Hansen, L. Holm, Rektor i Lund (De philosophica humanæ rationis libertate. Hafn. 1610. 4.), Kr. Stub (Technologia seu artis delineatio generalis. Giessæ 1613. Ej hos Nyerup), Herm. Nielsen, Elias Eisenberg (De unione animæ cum corpore. Havn. 1618. 4.), Ole Vorm, H. R. Brochmand, H. H. Resen, Ambr. Rhodius (Dialogus de transmigratione animarum Pythagorica. Hafn. 1638), Joh. Zoega, Bernhard Ulrich (Logica brevissima sed maxime perspicua. Soræ 1647. Ej hos Nyerup), Joh. Raue i Sorø, Kr. Munthe, H. P. Kalundborg, H. J. Viborg, H. Vindekilde, Jens J. Bircherod (Theses), J. R. Reimer, Kr. Nold (Leges Distinguendi seu de virtute et vitio distinctionis opus. Franequeræ 1657. Vesaliæ 1685. Logica recognita. Hafn. 1666. Udførlig Logik). — Efter 1660: Kr. Steenbuch, N. Benzon, Joh. Brunsmand, Kl. Langsted, Mog. Vingaard (Vindemiæ Ontosophicæ, de autoritate divina in Philosophicis et inprimis in Ontosophicis. Hafn. 1691. af liden Betydning), Hans Bagger, G. Bonsach, Aud. Stenkelstrup, Mik. Leigh, J. N. Mundelstrup, O. Judichær, Hans Bartholin,

Sören Pedersen Glud, Fr. Claudianus, Laur. Luja (De utilitate et necessitate Matheseos in Philosophia. Havn. 1692. 4.), P. A. Nyborg, Henr. Weghorst i Sorø, F. A. Klyne, Mat. Castensen (De affectibus animæ. Hafn. 1692. 4. etc.), J. D. Ramus, P. Blicher (Theses), Ludv. Vinsløv (Anima locata sive de sede animæ rationalis in corpore. Hafn. 1704). De Lærebøger, der brugtes ved Kommunitetet, nævnes hos Beckman S. 63. 67.

Petrus Severinus: Bartholini Cista medica, S. 114. 127. Dän. Bibl. 8, 469. Herholdt og Mansa, Saml. 1, 14. Samt i ett Exemplar af hans Idea i Universitetsbibliotheket et haandskrevet Uddrag Ex intimatione Io. Paul. Resenii, hvori det hedder: venit in Academiam Hafniensem, in qua ante annum ætatis 20 docuit (artem) poëticam; og hans Levnet foran Ambrosii Rhodii Disputationes supra Ideam medicinæ philosophicæ Petri Severini. Casp. Bartholin, Quæstionum philosoph. et med. miscell. prodromus, de philosophiæ in medecina usu. Hafn. 1613. 4. og 2.—10. Hafn. 1614—23.

Idea Medicinæ philosophicæ, fundamenta continens totius doctrinæ Paracelsicæ, Hippocraticæ et Galenicæ. Authore Petro Severino Dano, philosopho et medico. Ad Fridericum II. Daniæ et Septentrionis Regem. Basileæ 1571. 4. Til Slutning ett Vers af Johannes Pratensis, som kun findes i denne Udgave. — Erfurti 1616. 8. Boghandleren siger i Fortalen, at alle i Basel trykte Exemplarer vare udsolgte, og han kunde ikke skaffe sine Kunder noget Exemplar. De opmuntrede ham til at udgive Bogen paa ny: „in nobilissimo Petri Severini opere certare modestiam cum eruditione, rerum varietatem cum styli elegantia methodique dexteritate et ideo luce publica dignissimum esse, firmiter asseverantes.“ — Hagæ Comitis 1660. 4.

I Tilegnelsen til Kongen taler han om Anledningen til dette Skrift og sine alvorlige Studier: Quia vero in operibus artis sæpe deprehendi Theoremata Galenica (multo minus Remedia) in difficillimorum morborum curationibus satisfacere non posse, et passim per Germaniam Medicamenta quædam Paracelsica jactari audirem: cæpi scripta ipsius diligentius perlegere. De vare ham dunkle. At certe, quanto obscuritas major apparuit, tanto plus crevit desiderium et diligentia. Itaque assiduitate, vigiliis, indefesso studio, laboribus, peregrinationibus, sumptibus et periculis, objectas difficultates superare contendi. I Bogen selv bemærker han, hvorledes hin Theophrastus Paracelsus havde omskiftet hele Medicinen. Behandlingen vil nu vorde anderledes, end den hidtil har været i Skolen. Allerede Grækeren Theophrast omtaler det vitale principium in natura, cujus virtute vivunt vigentque omnia. Paracelsus giver det mange Navne, men det er kun ett; det er ogsaa spiritus. Det er én natura radicalis,

vitæ principium, actionum fons, fæcunditatis author, og bliver under alle Omskiftelser det samme. Det findes i Planter, Dyr og Mineralier, og i det ligger al Lægedom: in quo omnis omnium morborum medicina viget. Mange tro, at denne Materie ikke er til særkilt, men spirituel, usynlig, himmelsk, skjult. Det er sandt, at den er spirituel, men Virkningen er reciprok: ex spiritibus corpora produci et rursus corpora in spiritus resolvi. Den er ogsaa coelestis, i Stjærnerne. Aabenbarelsen sker i sal, sulphur, mercurius. In illis tribus individuis omnes omnium corporum differentiæ, proprietates, conditiones manifestissime conspiciuntur. Der er sal animale, sulphur animale, mercurius animalis; der er sal vegetabile o. s. fr. igjennem alle tre Naturriger. Derefter gjör han Anvendelse paa Sygdommens Oprindelse, Natur, Udbredelse, Forplantelse og Lægedom. Undersøgelsen af de tre principia bestemmer deres helbredende Kraft. Her (cap. 12) nævner han flere Gange sin libellus De nominibus et rebus.

Epistola ad Paracelsum. Basil. 1572. har jeg ikke fundet.

At P. Severins Skrifter ikke have været uden Eftervirkning, ses af de nysanførte Disputationes supra Ideam medicinæ philosophicæ Petri Severini (etc.). Quibus loca illius libri obscura et difficilia illustrantur, adversarii refutantur et multi discursus ex intimis Naturæ adytis depromti moventur Authore Ambrosio Rhodio Kemberg-Saxone, Gymnasii Christianensis, quod Norvegiæ est, Prof. Phys. et Mathem. ejusdemque loci Medico ordinario. Hafniæ 1643. 4. Forfatteren, der var flygtet for Krigen i Tyskland, tilegnede Kristian den fjerde sit Skrift, og taler i Tilegnelsen om Naturens Forvandlinger. Efter at have studeret Aristoteles og Galenus, traf han paa P. Severins Idea. Hic novum mihi exhibitum fuit Philosophandi genus, ab Aristotele et Galeno in plurimis diversum, cum Paracelso in multis consentiens. Visa sunt mihi primo introitu mera ænigmata, et potissimum circa Elementorum doctrinam, quæ ne Oedipo solvenda putavi. Sed pergenti novus illuxit Sol, nebulas animo suffusas paulatim discutiens. Gavisus sum magna animi alacritate dubia superans, et ægre ferens injuriam tanto viro ab adversariis suis illatam. Ut optimum Naturæ et Mundi Interpretem admiratus sum, et Reipublicæ Literariæ numquam intermoriturum decus et ornamentum colere cæpi. Skriftet er i Form af en Samtale. — Ogsaa den berömte Skotte, Livlæge i Paris, Vilh. Davisson gav udførlige Kommentarer til Severins Idea: Commentariorum in sublimis Philosophici et incomparabilis Viri Petri Severini Dani Ideam medicinæ philosophicæ propediem proditurorum Prodromus. Hagæ-Comitis 1660. 4. og Comentaria in Idæam Medicinæ philosophicæ Petri Severini. Hagæ-Comitis 1663. 4.

To Breve fra O. Vorm til Fredericus Severinus, fra 1620 (Vormii Epistolæ S. 52—53) omtale, at Kansleren Hr. Kristian Friis ønskede, at han vilde udgive sin Faders Manuskripter; det er ikke sket. Vorms Mening om P. Severini Elementer berøres ogsaa S. 778, men han udsætter det til en anden Gang.

Friedländer (Vorlesungen über die Gesch. der Heilkunde, S. 299) yttrer om denne Mand: „Den grössten Ruhm unter den Jüngern des Paracelsus erwarb sich Peter Severin, aus Ribe in Jütland. Gelehrter als die übrigen trug er in seiner Idea medicinæ philosophicæ in besserer Schreibart und mit vieler Wärme die Ansichten seines Lehrers, doch ungenügend und mangelhaft, vor, indem er das dort bildlich ausgedrückte in wörtlicher Bedeutung nahm, und das wahrhaft Prägnante paracelsischer Ideen nicht fasste.“

Anders Skytte (Toxotius), Livlæge hos Enkedronning Sofie († 1630) udgav som Doktordisp. Theoremata et problemata philosophiatrica. Basil. 1608. 4. Dette Skrift hører maaske hertil, men jeg har ikke fundet det.

Rasmus Bartholin (hos Vinding, S. 420) har været saa lidet paaskjönnet, at Nyerup end ikke har optaget ham blandt Universitetets udmærkede Mænd; men han har i mere end en Henseende, hvilket ogsaa det danske Sprogs Historie vil vise, banet Vejen for Holberg. Andre fysiske Forfattere ere (foruden de ovenfor, S. 153—54, nævnte Halvor Gunnarsen og C. J. Bang fra Ydstad), H. R. Skomager, Kasp. Bartholin (under hvem en Erasmus Ericus Assenius Danus disputerede i Basel; Disputatsen Assertiones physicæ findes ved Casp. Bartholini Janitores logici. Hafn. 1622. i Hjelmstjernes Saml., hvis Systema physicum bestaar af Physicæ generalis præcepta; Physicæ specialis præcepta; de mundo; de terra, aëre et igni; de aqvis etc.), Ole Vorm (Liber Aureus Philosophorum Aquilæ Aristotelis de mundi fabrica (etc.). Nova analysi, notis, commentariis (etc.) illustratus. Rostoch. 1625.), H. P. Resen, Jak. Finke, F. N. Rosenberg, H. R. Brochmand, R. H. Brochmand, H. J. Viborg, Thom. Bartholin, J. G. Lemvig, Villum Vorm, Melkior Ramus, P. Zitsher, Ole Vorm den yngre (Lapis glossopetra. Hafn. 1686. 4. hvori ogsaa Stenos Skrift De solido intra solidum omtales S. 12), Kasp. Thom. Bartholin.

Danske Skrifter over filosofiske Æmner i strængere Forstand gives der næppe; derimod have flere forsøgt at udbrede Kundskaben om mærkelige Naturfenomener iblandt menig Mand, og den paa Livet anvendte filosofiske Betragtning har, hvor smagløs den end var, uden Tvivl tiltrukket mange. Exempler ere:

Geologia Norvegica. Det er: En kort Vndervisning, om det viitbegrebne Jordskelff, Som her udi Norge, skeede — 1657

— ved Mickel Pedersön Escholt Aggersh: T. Christiania 1657. 4. tilegnet Christianiæ Stads respective Øvrigheder, der her navnlig anføres. Det indeholder ikke alene en Beskrivelse af Jordskjælvet, men fysisk, historisk og theologisk Fundament og grundelig Beretning om Jordskjælvs Aarsager og Betydninger. De naturlige Aarsager, Ilden i Jordens Indre og de udviklede.Dampe etc. afhandles udførlig; historisk anføres en Del mærkelige Jordskjælv, og den theologiske Betydning er som sædvanlig. Aarsag og Følge hænge naturligvis ikke synderlig sammen; f. Ex. paa Jordskjælvet Aar 400 fulgte Fejden imellem Kong Snie i Danmark og Kong Björn i Sverrig (etc.); paa de mange Jordskjælv 412 fulgte mangfoldige andre Ulykker og den Pelagianske Sekt (etc.); efter det store Jordskjælv i Danmark 1194 faldt Venderne fra den danske Krone. Ogsaa her findes i det theologiske Afsnit, at efter Skriftens Vidnesbyrd var Jorden stædig og urørlig; naar den nu ryster, skjælver og bæver, saa maa der være synderlig og særvigtig Aarsag dertil; og det er efter den hellige Skrift: 1) Naar Menniskens Ondskab bliver stor paa Jorden, og Jorden bliver opfyldt med Menniskens Fortrædelighed; 2) Guds billige og retfærdige Vrede. Det var Tidens fixe Idé.

Tidlig begyndte man at samle Sentenser og Ordsprog, dels af Bibelen, dels af de græske vise og andre klassiske Forfattere. Hertil kan derfor henføres Anders Sörensen Vedels Septem Sapientes Græciæ. Skøne sprog, merckelige Sententzer, som ere foregiffne af de Siu Vjse Mænd, som ogsaa findes ved Peder Hegelunds ABC aff Bibelske Ordsprock. Kbh. 1627. Deri findes tillige historisk Beretning om de syv vise: Thales, Solon, Chilon, Pittacus, Bias, Cleobulus, Periander (en tarvelig Begyndelse til Filosofiens Historie paa Dansk); derhos Sentenser af andre naffnkundige oc Vise Philosophis, udtagen aff Laertio.

Klokkeren i Aarhus Hans Hansen Skonning. hvis brogede Skrifter det er vanskeligt at henføre til bestemte Æmner, udgav Collegium Philosophorum. Hedenske Philosophie eller Vijsdom. Vdi huilcken findis adskillige, mærckelige oc værckelige Bedrift, Ordsprog oc Tale, aff vjse Hedninge oc Philosophis foregiffuet: Aff adskillige Grædske oc Latinske Autoribus colligerit (etc. etc.) Aarhus 1636. 4. tilegnet Hr. Palle Rosenkrands til Krænkerup og hans Frue Fru Elisabeth Lunge. De stærkt udtværede Sentenser ere henførte under visse Rubrikker, og yderligere indpræntede ved Vers; saasom

Ingen Ragekniff saa skarplig Skerer
Som Bønder gjör, naar de bliffuer Herrer.

Hykleri har sit Afsnit, men han har ogsaa særskilt udgivet: Ars Adulatoria Eller Hyckler Konst, Om Hycklere, Öyentiener, Fuchschwentzer, Credentzer, Reverentzer, Skrabinister, Oculister,

Basilimanister, Mickelister oc Spissister: Huorledis saadanne mesterligen vide, med deris Spitzfundighed, oc adskillige Hycklerske Griff, at erverbe sig Verdens Gunst oc Venskab. Aarhuss 1640. 4. Kun tildels hører hertil samme Forfatters Mirabilia Naturalia Eller Natur Wunder, Det er: Vunderlige oc adskillige naturlige Tingesters Beskriffuelse, Nemlig: Om Mennisken: Item, om wnderlige Bierge i Verden: Trærs, Vrters, Diurs, Fuglis oc Ormis, wnderlig Art oc Natur: Med mere andet forunderligt som medfølger. Dernest. En drabelig Papistiske Lögn om Johanne Chrysostomo. Ex Luthero. Lystig at læse (etc.) Aarhuss 1639. Kbh. 1657; tilegnet Fru Beate Bülow, Jörgen Kruses til Hjermidslev-Gaard, hans Husfrue. Det udtrykker den raa Forundring over Naturens underlige Gjerninger, der tilfredsstilles ved Fortællinger om alskens Vidundere, hvis Kilder angives i Margen. Heri findes ogsaa Bemærkninger om Dyrenes Forudfølelse af Vejrliget (S. 228), Dyrenes Troskab mod Mennesken (S. 259), Antipathia og Sympathia imellem Dyrene (S. 284).

9. Mathematik og Astronomi. De ældste Mathematikere. Tyge Brahe. Sofie Brahe. Peder Jakobsen Flemløse. Kort Axelsen. Elias Olsen Morsing Kristen Sörensen Longberg. Andre Mathematikere: Rasmus Bartholin. Ole Kristensen Rømer. Kalendarier: Klaus Berg. Navigation: Bagge Vandel. Kronologi: Niels Helvad.

Förend vi gaa dybere ind i Naturvidenskabernes Kreds. som vi allerede have betraadt, ett Par Ord om dem. De have ikke uden Grund saa aldeles optaget Menneskehedens Interesse, at de næsten fordunkle alle andre. Det er for Mængden maaske især den praktiske Anvendelse, der gjöres af deres forbavsende Opdagelser, hvorved de have tildraget sig saa almindelig Beundring; men den, der tænker dybere og skuer videre, agter dem, elsker dem og haaber paa dem af langt vigtigere Grunde. Det er dem, der en Gang skulle løse Livets Gaader, hvis Forklaring hidtil ad saa mange Veje er forsøgt uden afgjörende Held. Forholdet imellem den oversanselige Verden og den sanselige vinder ved dem en evident Klarhed, og hvad de viseste have forkyndt som Livets Grundlære, Forsagelse af Verden, dens Lyster og Begjerligheder, antager en videnskabelig Form og støtter sig paa uimodsigelige Grunde. Der skal ikke mere tvivles om, at Sandheden er ideel og den sanselige Erfaring udenfor Idéernes Rige, selv i sine yndigste Særskuer, kun et legende Barn, som vore Sanser avle og vor Fantasi opdrager til höjere

Formaal. Regnbuens Farver ere Vand og Sollys; Tordenen ruller ikke, det er Vanddampe, der briste. Der skal ikke mere tvivles om, at der igjennem hele Naturen gaa evige uforanderlige Love, mere evige end Tiden, og ikke omskiftelige med den. Naar de berøre hinanden, opstaa Perturbationer, men over dem alle hersker Fornuften. Men naar alle vide, hvilket Lys Naturvidenskaben allerede har tændt i alle andre Æmner, saa kan ikke heller nogen tvivle om, hvorlunde det vil voxe. Allerede nu skal der, udenfor en viss snæver Kreds, der svinder ind mere og mere, ikke længer tales om en menneskelig Fuldkommenhedsstand för et Syndefald i theologisk Betydning; allerede nu skulle end ikke Theologerne tale om Mirakler paa gammel Vis som momentane Ophævelser af Naturens Love. Naturvidenskaben staar for dem som Keruben med sit flammende Sværd, og har drevet dem ud af deres Paradis. Verden skrider fremad, den er vorden klarere, lysere, bedre. Baalene ere slukte, og Sandhedens beskedne Kjerte tör skinne. Som en lance flamigère brænder den des stærkere, jo mer den udsættes for Stormen. Men dette viser sig kun, naar man overskuer Menneskehedens Fremskridt i Historiens Udslag (Resultater), ligesom Opdagelserne først da komme ret tilsyne, naar deres enkelte Trin samles og beskues nedenfra opad, opad til Spidsen. Enhver der studerer Naturvidenskaberne kun i deres uendelige Enkeltheder, som intet Öje kan overse og ingen Hukommelse rumme, uden at have Maalet for Öje, taber sig selv i dem, og vorder ikke oplyst i det hele. Hvert Punkt skal vorde lyst, men kun ved Reflex af det almindelige Sollys. Derfor blev Videnskabens Historie til for at samle de adspredte Straaler, for at opklare Vejene i Labyrinthen, og den vedbliver at udfolde sig selv, at vinde större Klarhed, for at oplyse andre.

Dette foresvævede mig, da jeg overskuede Naturvidenskabernes Oprindelse i Danmark i deres første Spirer, og jeg følte det stærkere, end nogen kan foreholde mig, at alt hvad derom kunde skrives var et Segment uden Centrum. De afrevne Brudstykker fra et enkelt Land forudsætte stadig en overskuende Kundskab om deres Supplementer fra alle Lande, fra den hele Jord og næsten fra alle Tidsaldere; og var Danmark det Land, hvormed nogen kunde begynde enkeltvis? Laa ikke Begyndelsen udenfor det? og gik det ikke glip af Fortsættelsen? Var det i Danmark de store naturkyndige trivedes? Hvad vilde jeg formaa at byde mine Læsere? Isteden for verdensvigtige Opdagelser og aandrige Bemærkninger om dem, Navne paa Navne og Bogtitler? — Men alle disse Spørgsmaal vare ubillige. I Videnskabens Historie skulle nogle af disse Navne være saa uforgjængelige som den selv; andre Mænd, der virkede under saa

ugunstige Forhold, skulle i det mindste af os hædres med det Vidnesbyrd, at de have brudt den første Jordskorpe og draget de første Furer igjennem den; og ett er der, som ligger bagved de törre literære Bemærkninger, hvilket ingen vil overse: at vi her vare med, og at vi vare noget. Og var dette ikke et Varsel for, hvad vi en Gang vilde blive, at Rudkjøbing og Husum skulde mødes i Kjøbenhavn, Danmark og Sønderjylland, hvis løse politiske Væv aldrig kunde knyttes, forbinde sig i en höjere Enhed.

De mathematiske Videnskaber gjorde, især paa Grund af den Opmærksomhed flere af Europas Fyrster viste Astronomien, overordenlige Fremskridt. Astrologien hyldedes endnu; men fra den vendte Tanken sig til den Henrykkelse at beskue og begribe Himlens Begivenheder for deres egen Skyld, og den egenlige Mathematik maatte som nødvendigt Hjælpemiddel derved tillige blive til et ikke blot praktisk Studium. Begyndelsen ser rigtig nok tarvelig ud. Den første Professor i Mathematik ved Universitetet, Anders Pedersen Kjøge (Coagius, Rektor ved Kjøbenhavns Skole, prof. matheseos 1562—1578, † 1580) indskrænkede sig endnu til Themata. Lægen J o h a n n e s P r a t e n s i s († 1576) dyrkede selv Astronomien (Prognosticum astrologicum, 1566), og var en god Ven af Tyge Brahe. Baade Læge og Mathematiker var ligeledes T h o m a s F i n k e (f. i Flensborg 1561). Fra Flensborg Skole gik han til Universitetet i Strassburg, hvor han studerede i fem Aar. Han besøgte derefter de mest ansete Universiteter, iblandt andre det i Padua; 1585 blev han Doktor i Medicinen i Basel. Efter sin Hjemkomst blev han Livlæge hos Hertugen af Holsten-Gottorp, men 1590 kaldedes han til Kjøbenhavn som prof. matheseos, hvilken Professur han forestod fra 1591—1602; 1603 blev han Prof. i Medicinen, † 1656. Hans Skrifter dele sig i astronomiske, mathematiske og medicinske, og han havde i sin Tid et ikke lidet Navn, som han dog især skyldte den almindelige Uvidenhed. Men imedens disse borgerlige Mænd kun fulgte de slagne Veje, udgik Tyge Brahe med egen Genius og usædvanlig Begejstring fra Adelen, for at stille sig imellem Europas berömteste Astronomer.

Om Mathematikerne se Matth. Anchersen (Prof. math. 1709), Oratio de mathematicis Danorum, 1709, i Dän. Bibl. 8, 702. Det er nok det eneste, og tarveligt nok. Thomas Finke: Vinding, S. 160. Bartholin, Cista medica S. 584. Moller, Cimbr. liter. 3, 249. Möllmann De illustribus etc. viris Flensburgo oriundis, S. 5. Giessing, 2, 1. Horbs Notitser i Østs Arkiv 1828. 1, 299. Hans mathematiske Skrifter hos Kästner, Gesch. der Mathem. 1, 629. I Geometriæ rotundi libri 14.

Basileæ 1583. 4. tilegnet Frederik den anden, udtaler han selv, at Petrus Ramus var hans Lærer: aperuit mihi vir hic mentis oculos.

Tyge Brahe tilhører ligesaa meget Europa som Danmark. Astronomiens Historie har udførlig berettet hans Levnet og udviklet hans Fortjenester af Videnskaben. Her er kun et kort Omrids fornødent. I vor Literatur er han enestaaende. Hans Fader var Otte Brahe til Knudstrup i Skaane; dèr blev han født den 14. Dec. 1546, men han blev opfostret hos sin Farbroder Jörgen Brahe til Tostrup, der var gift med Fru Inger Oxe, en Søster til Peder Oxe, og han blev af dem tidlig sat til Bogen, naturligvis for at vorde Statsmand. Men hans Livs Bestemmelse yttrede sig tidlig; da han i sit trettende Aar 1559 kom til Kjøbenhavns Universitet, tildrog en Solformørkelse den 21. August 1560 sig hans Opmærksomhed; i en Alder af sexten til sytten Aar begyndte han at optegne sine Observationer. Paa sin Udenlandsrejse 1562 havde han Anders Sörensen Vedel til Hovmester, og det er bekjendt, hvorledes han i Smug maatte fortsætte sine Yndlingsstudier, der ikke stemmede med Hovmesterens Instrux. Han studerede i omtrent tre Aar Jura i Leipzig, men fortsatte ikke desmindre sine Iagttagelser. Med sine yderst simple Hjælpemidler iagttog han ved Saturns og Jupiters Konjunktion i August 1563, at Regningen ikke stemmede med Virkeligheden. Efter Jörgen Brahes Død 1565 vendte han hjem, men kun for at ordne sine Sager. I April 1566 drog han til Wittenberg, men Pesten forjog ham derfra til Rostock, og her kom han i December i en Trætte med Manderup Parsberg, der i en Duel hug Enden af hans Næse, saa han maatte siden udfylde den med en kunstig Blanding af Guld og Sølv. Allerede nu vandt han Navnkundighed ved sine Iagttagelser og Beundring ved sine Instrumenter; 1569 drog han til Augsburg, hvor Peter Ramus besøgte ham, og beskuede dem med Forundring. Tidlig havde han ogsaa begyndt paa Kemiens Studium. Efter Faderens Død 1571 opholdt han sig dels paa sin Fædrenegaard Knudstrup, dels hos sin Morbroder Sten Bille, Lensmand paa Herrisvad Kloster. Her iagttog han en Aften 1572 en usædvanlig Stjærne i Kassiopeia, der lod sig se til ind i næste Aar. Da han i Vaaren 1573 kom til Kjøbenhavn, havde endnu ingen dèr set den, og dette gav Anledning til hans første Skrift. Peder Oxe opmuntrede ham til at udgive det, og Johannes Pratensis besörgede Udgivelsen deraf (De nova stella). Efter Kong Frederik den andens Begjering holdt han i Slutningen af næste Aar, 1574, nogle Forelæsninger for unge Adelsmænd, som han begyndte med en Indledning om de mathematiske Videnskabers Ælde og

Værd. Næste Vaar foretog han en ny Udenlandsrejse, og besøgte Landgreve Vilhelm af Hessen, der selv var en ivrig Dyrker af Astronomien, og som anbefalede ham til Frederik den anden. Han besøgte Sveits og Italien, og agtede at nedsætte sig i Basel; men Kongen vilde ikke tabe en Mand, der allerede gjorde Danmark saa megen Ære, og forlenede ham med Øen Hven. Han begyndte i August 1576 Opførelsen af Uraniborg og Stjærneborg, hvormed forbandtes Anlæg af Papirmølle, Bogtrykkeri o. desl. Dette var uden Tvivl det lykkeligste Tidsrum i hans Liv. Omgiven af hengivne Disciple levede han paa sin Ø, uden at deltage i Politik, som han aldrig havde yndet, ene for sin Videnskab, og ænsede lidet mange Standsfællers Tilböjeligheder, Drik, Spil og Jagt, der aldrig havde fængslet ham, endnu mindre den Spot, der stundum mødte ham og hans videnskabelige Sysler, som en Adelsmand uværdige. (Elegia in Uraniam.) Heller ikke satte han Pris paa sit Adelskab, Nedstamningen fra Braher og Biller:

Nil tamen his moveor. Nam quæ non fecimus ipsi,
Et genus et proavos, non ego nostra voco.

I de 21 Aar, han levede her, anvendte han til sine Bygninger og Indretninger, foruden den rigelige kongelige Understøttelse, der tilflød ham, over en Tønde Guld af sine egne Midler. 1582 udtænkte han det Verdenssystem, der bærer hans Navn; 1595 fik han sin Himmelglobus færdig, hvorpaa der havde været arbejdet i 25 Aar. Hædret af fremmede Konger, Fyrster og lærde lod han flere af sine Skrifter trykke paa Uraniborg. Under Frederik den anden blev han derhos paa mange Maader begunstiget; men allerede under Mellemregjeringen i Kristian den fjerdes Mindreaarighed begyndte Regjeringens Naade at fordunkles; og efter Kong Jakob den førstes Besøg paa Hven 1590 er det klart, at han var misfornöjet med Forholdene i sit Fædreland, og stolt som han var, trøstede sig med, at hele Verden stod ham aaben, og Himlen havde han overalt (omne solum forti patria, et cœlum undique supra est). Der var opkommet adskillige Fortrædeligheder med Bønderne paa Hven, som ej uden Grund kærede over Undertrykkelse. Tyge Brahes Orthodoxi synes heller ikke at have været vel funderet; den Præst, han havde antaget, udelod Exorcismen ved Daaben. Hans Sind synes ogsaa at være bleven forbittret ved den Sag, der førtes for Konsistorium imellem ham og Kannikken i Lund, Gellius Sascerides, der i flere Aar havde været i hans Hus, trolovede sig med hans Datter Magdalene, og, til stor Skandal, slog op med hende. Rigens Hovmester Kristoffer Valkendorf var maaske ikke hans Ven; men man maa ej glemme, at han var Finansminister. Et Brev, som Tyge Brahe har skrevet til ham efter sin Bortfærd fra Fædrelandet,

tyder dog ikke paa noget Uvenskab imellem dem; deri takker han Rigshovmesteren for den Hjælp, denne havde ydet hans Foged paa Hven, og siger, at han endnu vænter sig al god Hjælp af ham. De Forleninger, Tyge Brahe havde faaet, fratoges ham efterhaanden, i ett Tilfælde i det mindste ikke uden skjellig Aarsag. Ett af de Len han havde, var De hellige tre Kongers Kapel i Roeskilde Domkirke, og dette lod han, uagtet de i en Aarrække først af Frederik den anden og siden af Regjeringsraadet udstædte Paamindelser, aldeles forfalde, saa at det maatte gives til en anden Lensmand, som vilde sætte det i Stand og vedligeholde det. Selv paastod han, at det kun var Avind, der forfulgte ham. 1596, da han havde mistet den aarlige Understøttelse m. m., skrev han:

> Ut me turbet Eris, turpisque calumnia turpet,
> invidiam superat spe melioris Eros.

I Slutningen af samme Aar skrev han til Kansleren Kristian Friis, og bad ham udvirke hos Kongen, at denne vilde beskjerme hans astronomiske Indretninger og lade ham beholde det ham fratagne Len i det mindste til næste Maj. Kansleren meddelte ham kort og godt et Afslag og Kongens Ord, at han ikke vilde anvende noget derpaa (ex regio ærario aliquid sumptuum in istorum instrumentorum conservationem impendere, sibi non esse integrum). Da opgav Tyge Brahe sit Fædreland. Først flyttede han med sin Familie over til sin Gaard (Vartov i Farvergaden). Det var i Slutningen af April 1597. I samme Maaned vare Kansleren Kristian Friis og Axel Brahe sendte over til Hven, for at undersøge Bøndernes Kæremaal, og Præsten paa Hven blev sat under Tiltale, fordi han ikke havde holdt sig Ordinansen efterrettelig med Daabens Ord. Han blev derfor forvist med Kongens Ugunst; saa og fordi han ikke havde straffet og paamindet Tyge Brahe, der i atten Aar ikke havde været til Gudsbord, men med en Frille ligget i et ondt Levnet. Om Tyge Brahe virkelig var gift, er et stort Spørgsmaal. Den Kvinde, som han kaldte sin Hustru, havde født ham otte Börn. Medens Tyge Brahe var i Kjøbenhavn, skal Kristoffer Valkendorf have sendt to Mænd til Hven, for at undersøge de astronomiske Indretninger og Instrumenter, af hvilke den ene var den mathematiske Professor Thomas Finke. De skulle have paastaaet, at Tyge Brahes Instrumenter vare nogle unyttige Redskaber og Indretningen paa Hven en skadělig og altfor kostbar Kuriositet (ii autem, vulgari duntaxat sphæræ cognitione imbuti, et, qui organa vocarentur, usurparentur, inservirent, nescii, ita locuti ad gratiam sunt, ut declararint, Tychonis studia nihili omnino pendenda, ac esse non modo

inutilia, sed noxiæ etiam curiositatis, efter Gassendi). Saa skal Kr. Valkendorf ved Byfogeden i den fraværende Konges Navn have forbudt Tyge Brahe at fortsætte sine Observationer paa et Taarn, man havde overladt ham paa Vestervold, og de kymiske Øvelser han foretog i sin Gaard i Farvergaden. Da sejlede Tyge Brahe til Rostock; og strax blev hans bedste Forlening ham fratagen. Fra Rostock skrev han den 10de Juli 1597 til Kongen, hvorpaa han fik Kongens eget haarde Svar af 8. Oktober, der i alt Fald vidner om dennes höjeste personlige Unaade. Brevet var det samme som en Landsforvisning. Der forekommer til Slutning den Yttring: „Vi derhos Os erindrer, hvorledes du adskillige Snak om vor kjære Herre Fader haver iblandt Epistler ladet udgaa, dig selv til Forvid og Forkleinering.“ Noget saadant maa være forebragt Kongen, og have vakt hans personlige Uvillie. Da Pesten udbredte sig i Rostock, drog Tyge Brahe til Statholderen i Holsten, den lærde Henrik Rantzau, der overlod ham Slottet Wandesborg (Wandsbeck), hvor han atter i Oktober begyndte sine Observationer, og satte sit Bogtrykkeri i Gang. Her udgav han 1598 en Beskrivelse over sine Instrumenter og Bygninger, som han tilegnede Kejser Rudolph den anden. Kejseren indbød ham til sig med Ansættelse som kejserlig Mathematiker; han modtog Tilbuddet, og kom til Bøhmen i Midten af Aaret 1599. Saaledes var Tyge Brahe da for bestandig skilt fra sit Fædreland; men Livet i Prag var nok ikke synderlig hyggeligt, og det varede heller ikke længe. Kejseren paalagde ham at forbedre de Pruteniske (de preussiske af Copernicus forfattede) astronomiske Tavler, men Tyge Brahe forestillede, at dette grundigere og hurtigere vilde ske, naar Kejseren paa nogle Aar vilde kalde den bekjendte Astronom Keppler til Prag. Kejseren bifaldt det, og Tyge Brahe indbød ham. Keppler kom, han skulde være Tyge Brahe underordnet; men de passede ikke sammen. „Tycho“, skrev Keppler til sin Lærer Mästlin, „er en Mand, som man ikke kan leve med, uden at udsætte sig for de störste Fornærmelser.“ Keppler var heftig, han forløb sig og maatte gjöre Afbön. Og hvor meget kunde ikke forbittre Tyge Brahes Sind, og gjöre ham endnu vanskeligere, end han af Naturen var. En stor Sorg var det for ham, at hans Medarbejder ikke vilde gaa ind paa det Verdenssystem, som nu en Gang var blevet ham kjært; „hver elsker sit,“ skrev Keppler i Randen paa ett af sine Skrifter i denne Anledning; men enhver Iagttagelse paa Observatoriet overtydede ham om, at Tyge Brahe havde Uret og Copernicus Ret. „Jo mere,“ siger han, „Tycho Brahe ærgrer sig derover, des mere glæder jeg mig.“ Forgjæves søgte Tyge Brahe at bjerge sit System; han bad Keppler at indrette

sine Forklaringer af Fenomenerne efter det, han maatte föje sig og ikke tage det saa nöje med nogle Minuter; endog paa sit yderste bad han derom. Forgjæves. Saa skuffede alt ham. Dette Forhold blev endnu værre ved Familielivet. Kepplers Kone var ogsaa af Adel, og hun mente, at hun var ligesaa god som Tyge Brahe. Begge Mænd lede desuden ved Forholdet til Kejseren, der aldrig havde Penge. Ja, det gaar aldrig den godt, der slaar Haanden af sit Fædreland, hvis der ellers er noget godt i ham. Kun Døden kunde løse Knuden, saa at begge disse ypperlige Mænd, hver paa sin Maade, kunde vorde fri. Tyge Brahe døde i Prag den 24. Oktober 1601. Han havde været i Selskab hos en Minister og af Undseelse holdt Urinen; deraf udviklede sig hans Dødssygdom. Den var smertelig; men naar han fra sit Delirium vendte tilbage til Bevidsthed, gjentog han ofte: at jeg ikke skal have levet forgjæves (ne frustra vixisse videar).

Det Verdenssystem, som Tyge Brahe udtænkte, har ikke holdt sig, saa lidet som dets Grunde, hvoriblandt var, hvad ogsaa flere af hans samtidige yttre, at den plumpe dorske Jord ikke var skikket til den tredobbelte Bevægelse, som Copernicus vilde tillægge den, og som derhos stred mod den hellige Skrift. Heller ikke opgav han den Tillid til Astrologien, som han delte med sin Samtid, hvor ofte den end blev skuffet, som den Gang da han i Rostock 1566, i fuld Tro til sin Videnskabs Ubedragelighed, lod offenlig opslaa nogle Hexametre om Maaneformørkelsen den 28. Oktober, i hvilke han spaaede den tyrkiske Kejser Solimans Død. Spaadommen gik i Opfyldelse, men forud; thi Kejseren var død, förend Formørkelsen indtraf. Heller ikke tænker nogen nu, uden for Spøg, paa Tyge Brahes Dage. Men i Astronomiens Historie er hans Minde uforgjængeligt. Hans Iagttagelser dannede en ny Epoke; han rensede dem fra Refraktionens Fejl. Han efterlod en Fortegnelse over Fixstjærnerne, nöjagtigere end de hidtilværende. Han opdagede Maanens Variation og flere Egenheder ved dens Bane. Han godtgjorde, at Kometerne ikke vare Meteorer i vor Atmosfære, men Himmellegemer. Men vigtige vare især hans Uddannelse og Opfindelse af de astronomiske Instrumenter, og de med dem i mere end 30 Aar gjorte Iagttagelser af Planeternes Bevægelser. Efter hans Død opstod der en ny Tvist imellem hans Arvinge og Keppler. Keppler, der nu frit kunde bevæge sig, og som indsaa Vigtigheden af disse Iagttagelser, vilde have dem; Arvingene og Longomontan paa deres Vegne nægtede ham Adgang dertil. Endelig maatte de udlevere ham dem til Brug paa Observatoriet. Ved at forbinde dem med sine egne opdagede han, at Planeten Mars bevægede sig i en Ellipse, i hvis ene Brændpunkt Solen sad, og bekjendtgjorde denne sin Opdagelse 1609

(Astronomia nova). Den første Kepplerske Lov var funden, og uden Ophold skred Videnskaben fremad. I Tilegnelsen af sit Skrift til Kejseren omtaler han ogsaa Tyge Brahe: „Hidtil kunde Astronomerne ikke faa Bugt med Krigsguden, men den fortræffelige Hærfører Tycho har i tyve Aars Nattevaagen iagttaget hans Krigslister, og ved Hjælp af Moder Jords Løb omgik jeg alle hans Krumninger.“ Tyge Brahes Fejltagelser forsvinde saaledes helt ved Siden af hans rene videnskabelige Sans; hans Verdenssystem hindrede ham ikke fra at gjöre Iagttagelser, „der i Nöjagtighed overgik alt hvad den praktiske Astronomi til den Tid havde frembragt,“ og paa denne Grundvold opførtes den nyere Astronomi: Tyge Brahe gav Iagttagelsen, Keppler udledte Loven, og Newton opfattede Lovens Grund. Ved et höjtideligt Jubilæum hædrede Kjøbenhavns Universitet 1663 Tyge Brahes Fortjenester, og Rasmus Bartholin opmuntrede ved Fornyelsen af hans Minde de studerende til flittigere end hidtil at overskue Himlens Bevægelser (Consideratio astronomica conjunctionis magnæ Saturni et Jovis anni 1663); og endnu staar han vel for de studerende, som for menig Mand, i det mindste som et sjældent Meteor i Fædrelandets Historie.

Kilderne hos Nyerup. Blandt dem er Gassendi en af de vigtigste, og handler tillige om hans Observationer. Johannes Jessenius, Vita et mors Tychonis Brahei. Hamburgi 1601. 4. Jan Jessensky var Rektor ved Universitetet i Prag. Foruden Dän. Bibl. 9, 229 ogsaa i 3. Stück hans Brev til Vedel fra Aaret 1599 om hans Skjæbne, efterat han havde forladt Danmark. Af D. Mag. og Dän. Bibl. bestaar Westrits (Mengels) Lebensbeschreibung. Kph. 1756—57. Derhos: Moller, Cimbria liter. 2, 103, udførlig efter alle den Gang bekjendte Kilder; jf. 3, 250. Niceron durch Baumgarten, 11, 217, med Henvisning til Kilderne. P. Resen, Synopsis vitæ Tychonis Brahe, i Henning Witte, Memoriæ Philosoph. Decas 1. Sven Bring, Monumenta Scanensia, S. 234 (hvori det paastaas, at han var gift; men alle samtidige danske Slægtebøger paastaa det modsatte). O. Wolffs Histor. Ordbog, 11, 118. Bangs Saml. 2 B. (af Malthe). P. Pedersen, Tycho Brahes Liv og Levnet, udg. af Trykkefrihedsselsk. 1838. Werlauff, De hellige tre Kongers Kapel, 1849. 4. S. 17 flg. I Udsigt over Verdens-Krönniken (1817) S. 194—95 siger Grundtvig: Med den mandvoxne Kristian kom en anden Aand paa Tronen, med lavere Flugt men vissere Syn, som ej kunde lide, at en Undersaat, fordi han var klog paa Himlens Løb, vilde ligesom dele Danmarks Höjsæde med ham, kostede Landet hvad han vilde bruge til Borge og Snekker, udsugede Kronens Bønder, lod sin Kirke forfalde og sin Præst sanke Smuler ved Tjenestefolkenes Bord. Da Kongen nu opsagde Tyge Brahe

hans norske Len og stævnede ham i Rette at svare for Hven, da uddrog han fortrydelig af Landet og sendte Kongen et Afskedsbrev med knubbede Ord, som fandt Svar i Skoven.

Se ogsaa, foruden Kästner, Gesch. der Mathematik 2, 377, Bossut, Gesch. der Mathem. durch Reimer, 2, 70. 81. Humboldt, Kosmos, Schumachers Overs. 2, 284. 3, 56. 90. 92 og Anm. 3, 3. Freih. von Breitschwert, Joh. Kepplers Leben und Wirken. Stuttgardt 1831. D. E. F. Apelt, Joh. Kepplers astronomische Weltansicht. Leipz. 1849. 4. o. lign. Skr.

Om Tyge Brahes Observationer i Haandskr. paa det Kongel. Bibl. se Werlauff, Bibliothekshist. S. 50 med Tillæg og S. 195.

Facsimile af hans Haandskrift i Schumacher, Observationes Cometæ anni 1585 Uraniburgi habitæ a Tychone Brahe. Altonæ 1845. 4.

Hos os har især J. L. Heiberg fornyet T. Brahes Minde. Ogsaa de Svenske have tænkt paa ham. Se Fornlemningar af Tycho Brahes Stjerneborg och Uranienborg på ön Hvén. aftäckte åren 1823 och 1824. Stockh. 1824.

Af Tyge Brahes Skrifter kunne adskillige ogsaa have Interesse for andre end Astronomer. Blandt andre:

De noya et nullius ævi memoria prius visa stella, iam pridem Anno a nato Christo 1572 mense Nouembrj primum conspecta, contemplatio mathematica. Hafn. 1573. 4. Foran findes Joh. Pratensis' Brev og T. Brahes Svar. Stjærnens astrologiske Betydning har ogsaa sit Afsnit. Bogen indeholder tillige andre mærkelige Ting, deriblandt Elegans in Vraniam elegia.

Tychonis Brahei de Disciplinis Mathematicis oratio publicè recitata in Academia Haffnensi anno 1574 et nunc primum edita. Cui additur Orationum et sacrarum Homiliarum in eadem Academia habitarum decas una, studio et opera Cunradi Aslaci Bergensis. Hafniæ 1610. Bogen er tilegnet Sten Brahe til Knudstrup, Tyges Broder. Derpaa følger en Metaphrasis af Davids første Psalme, først paa Latin, saa paa Græsk. Hvad der her vedkommer os, er Tyge Brahes Tale ved Begyndelsen af hans Forelæsninger. Han begynder med Mathematikkens to Dele og deres Dyrkning hos de Gamle. Den guddommelige Plato viste alle dem bort, der vare ukyndige i Geometrien, som uskikkede til at begribe Resten af Filosofien. *Atque hinc factum esse judico, quod veteres philosophi ad tantum eruditionis fastigium conscenderint, quod Geometria à prima pueritia imbuti erant, dum nos plurimos, eosque optimos adolescentiæ annos Grammaticæ et lingvarum studiis, quæ hi à matre nullo negotio hauserunt, infeliciter impendimus.* Derfra gaar han over til Astronomien, dens Oprindelse og Ypperlighed, omtaler kort dens Historie, det Copernicanske System og den tredobbelte Bevægelse, som det tillægger Jorden. Han fører

Beviser for Astrologiens Paalidelighed af Guds Visdom; skulde han have skabt disse Stjærner for intet med deres kunstige Bevægelser; nej, de ere skabte for Menneskenes Skyld, til Tegn for dem. Fremdeles: der er Analogi imellem det menneskelige Legemes syv Hovedlemmer og de syv Planeter: Hjærtet Solen, Hjærnen Maanen, Leveren Jupiter, Nyrerne Venus, Lungen Mercurius (etc.). Men saa kan ingen med sund Sans (sanæ mentis) nægte, at de himmelske Legemer have Indflydelse paa de menneskelige. Og det stadfæstes ved Erfaringer. Slutningen oplyser hvad hans Forelæsninger skulde gaa ud paa, nemlig Astronomiens anden Del, Planeternes Bevægelser, ex Tabulis Prutenicis (etc.) (jfr. Nyerup, Universitetet, S. 47).

Tychonis Brahei Dani Astronomiæ instauratæ progymnasmata. Quorum hæc Prima pars de restitutione motuum Solis et Lunæ Stellarumque inerrantium tractat. Et præterea de admiranda nova stella Anno 1572 exorta luculenter agit. Ældste Udgave 1602 (Nyerup har 1603). 4. og 1610. 4. Excudi primum cœpta Vraniburgi Daniæ, ast Pragæ Bohemiæ absoluta. Af Arvingene tilegnet Rudolph den anden. Heri hedder det, at T. Brahe, foruden det han havde af Kongen, paa disse Studier anvendte ex proprio peculio ultra centena thalerorum millia. I Følge det tillagte Appendix er Bogen skreven imellem 1582 og 1592, og senere noget tillagt, andet omtrykt. Som anden Del af dette Værk er at betragte De mundi ætherei recentioribus phænomenis. Liber Secundus. Vraniburgi 1588. 4. Og med samme. Titel: Excudi primum cœptus Vraniburgi Daniæ, ast Pragæ Bohemiæ absolutus. 1610. 4.. (Om Kometen 1577).

Epistolarum astronomicarum libri. Quorum Primus hic illustr. et laudat. principis Gvlielmi Hassiæ Landtgravii ac ipsius Mathematici Literas vnaque Responsa ad singulas complectitur. Vraniburgi 1596. 4. I Fortalen taler han om sine Instrumenter og Arbejder, og hvad han i 20 Aar har ydet; udførligere Beskrivelse med Afbildninger af Hven, Uraniborg etc. findes S. 219 paa Tysk, S. 231 paa Latin. Brevene ere fra 1587 til 1596, og indeholde mange Oplysninger til hans eget Liv og Virksomhed, samt Forholdet til andre Mænd; saasom S. 74 Ytringer om Copernicus og hans System; S. 104 Anbefaling for Gellius Sascerides 1588; S. 115 Falk Gjøe „in latinis et græcis literis eruditissimus"; S. 149 om Ursus Dithmarsicus (Reimar); S. 168 om Papirmøllen, som han vilde bygge, i November 1589; S. 199 i August 1591 om Regjeringsraaderne; hvorledes han lever privat paa sin Ø uden at blande sig i Politik, som han aldrig har holdt af; Frygt for Fremtiden, men med Guds Hjælp vil han se alt æquis oculis o. s. v.

Astronomiæ instauratæ Mechanica. Wandesburgi 1598. fol.

Noribergæ 1602. fol. Det er hans Instrumenter med kolorerede Kobbere og Forklaringer, samt hans Portræt, Kort over Hven og Tegninger af Uraniborg. Ogsaa om hans Levnet og Virksomhed, hvad han hidtil har udrettet og hvad der endnu staar tilbage.

Ett dansk Vers af T. Brahe, der kan tjene til Prøve paa hans danske Poesi, er trykt i D. Mag. 3, 19.

Tyge Brahes Søster Sofie Brahe (f. 1556) hvis Liv er lige romantisk ved Lærddom og Kjærlighed, var endnu som Ungmø, efter Tyge Brahes egne Ord, sin Broder behjælpelig med at iagttage en Maaneformørkelse i Dec. 1573; thi saadanne Ting havde hun af Naturen Lyst til. Hun blev gift med Otte Thott til Eriksholm i Skaane; deres Sön var Tage Thott. Paa Uraniborg trolovede hun sig med Erik Lange fra Engelsholm i Jylland. Begge satte sine Midler til paa Kemi. Hun vilde drage til sin Broder i Prag, men han var allerede død. Efter tolv lange Trolovelsesaar ægtede hun udenlands Erik Lange 1602, og gjennemgik mange Gjenvordigheder, indtil hun efter hans Død vendte tilbage til Eriksholm, og levede hos sin Sön. († 1643, ikke 1648). Alkymisten Erik Lange skal have bygget Latinskolen i Horsens 1589.

Blandt Tyge Brahes Disciple ere følgende især bekjendte;

Peder Jakobsen Flemløse (f. i Flemløse i Fyn omtr. 1554) drog som mange andre til Hven, for at uddanne sig „og lod sig paa ti samfulde Aar bruge i T. Brahes astronomiske Observationer, medicinske og pyronomiske Sager eller kymiske Destillering"; nemlig otte Aar paa Hven og to Aar udenlands. Paa Hven forfattede han ett dansk Skrift, en jordisk Astrologi om Vejrets Kjendetegn, trykt i Tyge Brahes Bogtrykkeri paa Hven af Hans Gaschiz, Bogprenter paa Uraniborg, 1591. Kong Frederik den anden havde nemlig stor Lyst og Attraa til at vide og forfare Sammenhængen med Vejrligets Forandringer, og havde selv, naar han vandrede eller var paa Jagt, gjort Iagttagelser derover; han befalede da T. Brahe, at han af sine Bøger og egen Erfaring skulde skrive Kongen en Bog derom; men da han selv havde höjere Studier og Idrætter at varetage, paalagde han P. Flemløse det. Kongen døde imidlertid för Bogen blev færdig. Da P. Flemløse havde forladt Hven, praktiserede han som Læge, og var i nogle Aars Tid Medicus hos Axel Gyldenstjerne, Statholder paa Agershus. Han fik af Kristian den fjerde et Vikarie i Roeskilde Kapitel; men da han laa i Kjøbenhavn, for med kongelig Understøttelse at drage til Basel, hvor-han vilde tage Doktorgraden, døde han hastig 1598 (eller 1599).

Kort Axelsen, Conradus Aslacus, allerede omtalt ved

Theologien og Filosofien, kom i Huset hos Tyge Brahe paa Hven 1590, men rejste udenlands 1593, og har udgivet astronomiske Skrifter paa Latin.

Elias Olsen Morsing, Elias Olai Cimber, var ligeledes Amanuensis hos Tyge Brahe; men om hans Levnetsomstændigheder er intet bekjendt.

Den berömteste af Tyge Brahes Lærlinge er Kristen Sörensen Longberg, Longomontanus, (f. i Landsbyen Longberg af simple Bønderfolk 1562). Da hans Fader døde 1570, tog hans Farbroder Jens Povelsen sig af ham; men da denne ingen Formue havde til at lade ham studere, raadede han ham til at tage hjem til sin Moder og med sine Søskende at besörge hendes Avlsdrift. Ved at overhænge sin Moder fik han dog Lov til om Vinteren at faa nogen Undervisning hos Præsten; men om Sommeren maatte han vende tilbage til Bondegjerning. Ved Pinse 1577 tog han endelig sine Bøger, befalede sig Gud i Vold, og vandrede, uden sine Slægtninges Vidende, de tolv Mil til Viborg. I Viborg Skole gik han i elleve Aar, og lærte, foruden de sædvanlige Skolekundskaber, Begyndelsesgrundene af Mathematikken af Mathias Hvas, der ved den Tid kom hjem fra Wittenberg. Sex og tyve Aar gammel kom han 1588 til Universitetet, og vandt Professorernes Yndest, saa at de næste Aar anbefalede ham til Tyge Brahe, hos hvem han var paa Hven indtil 1597 („octennali assistentia"). Han fulgte ham først til Wandsbeck, siden til Bøhmen, hvor han opholdt sig ett Aar om. Derhos besøgte han flere af Tysklands Universiteter, og blev Magister i Rostock. Paa flere Steder søgte man at beholde ham, og Kejser Rudolph vilde endog have ham til Tyge Brahes Efterfølger; men han foretrak sit Fædreland. Han blev Rektor i Viborg 1603, Prof. ved Universitetet 1605, i Mathematikken 1607. Det var, efter hans egen Bemærkning, Kristian Friis til Borreby, der kaldte ham tilbage til Astronomien, gav ham i to Aar Ophold i sit Hus og udvirkede hans Ansættelse ved Universitetet. Ogsaa den følgende Kansler Hr. Kristian Friis var hans Velynder. (Se: Astronomia Danica. Vigiliis et opera Christiani Longomontani. Amsterdami 1622. 4. Tilegnet Kristian den fjerde). Fra 1609 af udgav han en Række af latinske Disputatser, og efterhaanden flere större mathematiske og astronomiske Skrifter. Han var gift med Dorothea, en Datter af Jesper Bertelsen eller Bartholin i Malmø († 1637). Selv døde han 1647 og blev begraven i Frue Kirke. Han naaede ikke sin Lærers Berömthed, men vandt dog et stort Navn, hvilket Prof. linguæ græcæ Mester Hans Kristoffersen har udtrykt i et Anagram: M. Christianus Severinus Longomontanus Cimber indeholder nemlig: Astronomus magni vere es nunc inclitus orbis.

Sofie Brahe: D. Mag. 2. 194. 3, 12. 24. 4, 270. 271.

P. J, Resenii Inscript. Hafniens., S. 410. o. fl. hos Nyerup. Nordisk tidskrift, Decbr.-Hæftet 1866, S. 591 fgg. Hendes udførlige og skjönne latinske Digt til Erik Lange er udgivet af Peder Resen, aftrykt hos Schønau, S. 238. Hun har ogsaa efterladt Slægtebøger. Erik Langes Søster Margrete, † 1622, gift med Jens Kaas til Vorgaard, og siden med Tyge Brahes Broder, Knud Brahe, har oversat nogle gudelige Skrifter af Fransk. Blandt Kvinderne i Tyge Brahes Hus var da ogsaa Live Lauridsdatter, der kun indtog en tjenende Stilling, men syslede med Medicin, Kirurgi, astrologiske Spaadomme o. desl., og ugift opnaaede en Alder af 123 Aar. † i Kjøbenhavn 1698. (Nova liter, maris Balth. 1698, S. 142. Kästner, Gesch. der Mathematik, 2, 408. J. Bircherods Dagbøger, S. 344. 350.)

Peder Jakobsen Flemløse: D. Mag. 2, 206. Ett Stykke af Fortalen til hans Astrologi er aftrykt S. 272. Samt Fortalerne, T. Brahes (under P. Flemløses Navn) og K. Longbergs foran Elementisk og jordisk Astrologi. Kbh. 1644. Longbergs Fortale siger, at Flemløse døde paa Rejsen til Basel i Kjøbenhavn for fem og fyrretyve Aar siden. Denne Fortale er skreven den 13. Dec. 1643. Sommelius 2, 417.

Denne Mands Skrifter ere nu saa sjældne, at de her nærmere maa omtales:

Æcloga de eclipsi solari anno 1574. mense Novembri futura, et tempore plenilunij ecliptici anno 1573. conspecti, Succularum (Hyadernes) ortu obiter descripto, breuique Melibœi pastoris querela, qui de funesta sui gregis clade conquerens, defectus luminarium in cœlo præuia esse signa filij Dej ad iudicium venturi, interpretatur. Hvic addita est precatio ad Devm, pro conseruatione elementaris regionis tempore propositi Solis deliquij. Autore Petro Jacobo Flemlossio. Hafniæ 1574. 4. (Hjelmstjernes Samling). Paa Titelbladet en Tegning af Formørkelsen. Tilegnet Tyge Brahe. Hvad Titelen allerede forkynder, bekræfter Tilegnelsen ydermere. Disse Himmelens Begivenheder, Solens Formørkelser, ere betydningsfulde. Quæ etsi veras in natura caussas habent, certisque motuum cœli legibus fiunt: tamen non sunt superbè ridenda, tanquam ἄσημον quoddam aut iuxta Epicureorum decreta temerè aspernanda. Præsertim cum nos de magnis et gravissimis rebus admoneant, nempè de ira Dej aduersus peccatum et de tristibus pœnis hoc concomitantibus. Nam procul dubio hæc stupenda naturæ miracula in sublimj cœlo ideo maximè in prima omnium rerum conditione diuinitus ordinata sunt, atque hominum conspectui manifestè obiecta: vt essent indices irascentis Dej, ac minantis digna supplicià his, qui securè in enormibus delictis perseuerant: præuiaque signa tristium, quas peccando attrahimus, calamitatum.

Dette oplyses nu ved historiske Exempler, blandt andet ved Formørkelsen 150, 2hvorpaa der i to Aar fulgte blodige Krige, o. s. v. Men hvor ofte det end har truffet ind, vil næppe nu nogen tro paa, hvad han mener, ingen Kristen bör tvivle om, at vore Bönner kunne forandre Naturens Love, possè cœlestia fata a Deo mitigari, auerti et tolli ad pias preces. Slutningen af Eclogen, en Samtale imellem Moeris og Meliboeus i latinske Hexametre, gaar ud paa, som Titelen siger, at Formørkelsen er Varsel for Kristi Komme. Slutningsbönnen er græske Hexametre. Det astronomiske Indhold er, som heraf ses, ubetydeligt.

En Elementisch oc Jordisch Astrologia Om Lufftens forandring oc hues der vnder begribis, tagen aff de Tingest som for Øgnen sees oc forfares, oc huer mand lettelig kand af mercke oc tilforn vijde: Huilcken holder paa alle Aar ret oc er vdi alle Land gaffnlig. Tilsammen dragen aff Peder Jacobsön Flemløs, paa Hueen. (Med T. Brahes Portræt paa Titelbladet). Vraniborg 1591. Kbh. 1644. En sjælden Bog. Anchersen gav ett Exemplar deraf til det Danske Selskab. Der findes to Exemplarer i Hjelmstjernes Samling; begge følge hinanden Side om Side, Linie for Linie, ja Bogstav for Bogstav uden mindste Afvigelse, endog med samme Trykfejl; men i det ene fattes Titelblad, Fortale, Ærevers og Begyndelsen af Bogen selv, nemlig Indholdsangivelsen, der findes i det andet, som er Longbergs Udgave eller Aftryk fra Aaret 1644. I førstnævnte Exemplar savnes ligeledes den Slutning, som staar i det andet; Først Tryckt paa Vraniborg. Cum Gratia & Privilegio. Anno 1591. Nu paa ny, Prentet I Kiøbenhaffn M. DC. XXXXIV. Det første er vel da den oprindelige Udgave fra 1591, som siden er forsynet med en ny Tilegnelse af Boghandleren Jörgen Holst, ny Fortale af Longberg og den tilföjede Slutning. Imidlertid siger Jörgen Holst: at Bogen ofte af mange fornemme Folk er eftersøgt, og dog ej var mangesteds at bekomme; derfor har han, efterat den ham af en god Ven som en synderlig Raritet var meddelt, taget sig fore paa sin egen Bekostning den at lade trykke. Det har han da gjort med en Nöjagtighed, hvortil man i vore Dage ikke vil finde Mage.

P. Flemløses Fortale er ikke skreven af ham selv, men Tyge Brahe har, efter hins Bortrejse, dikteret og tilsagt K. Longberg den, under Peder Flemløses Navn.

Bogen indeholder lutter Kjendetegn paa Vejrets Forandringer, tagne af Solens og Maanens Udseende, Luften, Vandet, Dyrene o. s. v. Det er en stor Samling af Erfaringer, fremstillede uden overtroiske Tilsætninger, og derfor og paa Grund af sin Sjældenhed fortjener den uden Tvivl at optrykkes. F. Ex.

Er der en blyfarffuit, mørck eller rødactig ring om Solen,

eller hoss hinde, et eller flere Solulffue blegactig farffuede, naar hun er nys opgangen, eller vil strax gaa ned, da er der Regn eller Blest, oc vndertijden begge slæs (Slags) for haanden.

En Solulff er, naar der staar en møget jeffn oc allewegne ens tyck oc tet sky, ved den ene, eller flere sijder hoss Solen, huilcken annammer lige som it Spegel Solens Glantz oc Skin til sig, saa det siunes for Mennisken, at vere Solens billede oc efflterlignelse.

Saadant sees ocsaa somme tijder hoss Maanen, oc sielden hoss de störste Stierner.

— Siunis der en krone met atskillige farffue, som vdi en Regnbue omkring brendendis Lius om Natten, oc deris öyene som det seer, ere huercken aff druckenskaff, eller anden vnaturlig skade forhindret, da tempereris oc vendis Lufften til Fuctighed.

— Om det murler, knager eller brøler hult i Marcken oc Lufften, oc der fornemmes ingen Aarsage der til, da høris der it viss tegen til stormendes Regn.

— Naar løff, dun oc andre saadane tingeste, flye hid oc did vdi stille Wæirligt, da haffue de stormens tegen met dennem.

— Driffuer spindelweben, oc anden saadan flock, wordentlige hid oc did i Lufften, foruden nogen viss Aarsage, da ere de stormens met Regn blandet visse forløbere.

— Disligeste Bierne, naar de samble oc fatte smaa Sandstene met deris beene oc fødder, til at betynge sig met, da fryctе de den næruerendis Storm, som strax kommer.

P. Flemløses Oversættelse af Musæi Skrift om den melankoliske Djævel, 1575, omtales i næste Afsnit.

Kort Axelsen: De natura coeli triplicis libri tres. Sigenæ Nassov. 1597, tilegnet T. Brahe. (Athene 1813, S. 420.)

Elias Morsing eller Cimber: Diarium Astrologicum et Metheorologicum anni 1586. Et de cometa quodam rotundo omnique cauda destituto, qui anno proxime elapso (1585) mensibus Octobri et Nouembri conspiciebatur — per Eliam Olai Cimbrum Nobili viro Tychoni Brahe in Astronomicis exercitijs inseruientem. Excusum in Officina Vranibvrgica (1586 staar under Tilegnelsen til den udvalgte Konge Kristian den 4.). (Vorm har gjort to Skrifter deraf.)

Kristen Longberg: Vinding, S. 212. Niceron durch Baumgarten 14, 191. Fortalen til Flemløses Astrologi, 1644. Nyerup, Universitetet S. 127. Portræt af Simon de Pas (efter Nyerup).

Cyclometria ex Lunulis reciprocè demonstrata, unde tam Areæ, qvam Perimetri circuli exacta dimensio, et in numeros diductio seqvuta est, hactenus ab omnibus Mathematicis unicè desiderata. Ad Christianum Quartum. Inventore Christiano S.

Longomontano Regio Mathematum Professore. Hafn. 1612. 4. og oftere. (Kästner, Gesch. der Mathem. 3, 57. 58). Udgivet efter Opmuntring af Kristian Friis til Borreby. Han antager heri at have løst en af de Gordiske Knuder: Cyclometriam eqvidem seu Qvadraturam circuli exhibeo, nunc primum post bis mille annos, aut eò amplius, intra quos a præcipuis fere in Orbe Mathematicis tentata est, absolute, ut in hoc Tractatu apparebit, inventam. Med historisk Oplysning om de forrige Forsøg. Hertil hører en Række af Skrifter, tildels af hans Modstander Johannes Pellius. Men det er nødvendigt at gaa til Skrifterne selv; Nyerups Titler ere utilstrækkelige.

Astronomia Danica. Amstel. 1622. 4. og oftere (Badens Universitetsjourn. 1793, S. 156). Han kalder den Astronomia Danica, ut puta in Dania simul nata ac elaborata. I Tilegnelsen, skreven 1620, omtaler han sit Ophold paa Hven og sin Ansættelse ved Universitetet for 15 Aar siden.

Denne Mands Skrifter behøve uden Tvivl et nöjere Gjennemsyn. Vorm og Nyerup stemme ikke overens med hinanden, og nogle af deres Angivelser ikke med de virkelige Skrifter. Blandt dem jeg har set, anfører jeg endnu ett paa Grund af en Yttring om den hellig Aand som Arithmetiker; Vorm har det; Coronis Problematica ex Mysteriis Trium Numerorum. Senarii, Septenarij et Octonarij, in suis Qvadratis ritè inter se collatis, concinnata: Quibus Linea Circularis Rectæ multifariam in Numeris æquatur. Hafniæ 1637. 4. Heri siger han: Neque quisquam admirari debet Qvadratos certorum Numerorum, et ipsorum debitam ad invicem comparationem, tantas res efficere posse, siquidem etiam in sacris paginis haut infrequens est, Numeros qvosdam in suos Qvadratos a Spiritu S. convenienter resolvi, ut Septenarius numerus pro anno Sabbatario positus, in suum Quadratum quadraginta novem, pro anno jubilæo. Levit. 25. v. 8 et 9. Item Numerus Dodenarius in suam potentiam, quippe centum quadraginta quatuor. Apoc. 21. v. 16 et 17.

Tyge Brahe var et Særsyn. Slige Kometer komme farende fra et andet Solstystem, og virke mere eller mindre paa de regelret gaaende Planeter; naar de ere forsvundne, fortsætte disse sin jævne Gang. Universitetet, der ikke havde fremkaldt, kunde heller ikke fuldende hans Værk; og der hengaar saaledes en Tid, der er sysselsat med Themata til Øvelse, med Disputatser, med Lærebøger og deslige Skrifter, medens kun enkelte Mænd tillige henvende sin Opmærksomhed paa det ny Særskue. Til disse Forfattere høre: De mathematiske Professorer Hans Rasmussen Skomager (f. 1551, † 1614), Kristen Hansen fra Ribe (f. 1567, Biskop i Aalborg, † 1642), begge kun bekjendte

ved Disputatser. Den for sine Yttringer om Adelen domfældte Kristoffer Dybvad. Theologen H. P. Resen og Medicineren K. Bartholin den ældre. Peder Bertelsen Kjerul, Kærulius (prof. pædag. 1615—1621). Hans Laurenberg (f. 1590 i Rostock, 1623 prof. math. i Sorø, † 1658). Peder Sporman (f. 1608, prof. historiarum et geogr. 1635, † 1661). Erik Olsen Torm (f. 1607, prof. math. 1635—45, † 1667). Jörgen From (f. 1605, prof. math. 1647, † 1651). Vilhelm Lange (f. 1624, prof. math. 1650—1660, † 1682). Klaus Nielsen Lesleus fra Ystad (omtr. 1650). Jörgen Ejlersen, Hilarius (f. 1616, Rektor i Kjøbenhavn, † 1686). Kristian Stenbuch f. 1625, prof. linguæ hebr., † 1665); og den allerede ved Fysikken omtalte Rasmus Bartholin († 1694), der fra det empiriske Studium tillige vendte Opmærksomheden hen paa Cartesius og den analytiske Kunst. Ved Forbindelsen med Frankerig vaktes endelig en ny Opdager i Rasmus Bartholins Lærling, Ole Rømer.

Kr. Dybvads Skrifter, anførte hos Nyerup men ej nöjagtig, lægge Euclides til Grund, sasom C. Dibvadii in Geometriam Evclidis prioribus sex Elementorum libris comprehensam Demonstratio Linealis. Ad Christianum IV. Arnhemii Geldriæ 1603. 4. C. Dibvadii in Geometriam (etc. som forrige) Demonstratio Numeralis. Ad Christianum Friis Cancelarium Regium. Lvgdvni Batavorum 1603. 4. C. Dibvadii in Arithmeticam rationalium Evclidis Septimo, Octavo et Nono Elementorum libris comprehensam Demonstratio. Ad Jacobum I. Magnæ Britanniæ etc. Regem. Arnhemiæ Geldriæ 1605. 4.

Om betydelige Fremskridt vidne H. P. Resens Arithmetik, der blev skreven 1586, og Geometri 1587, og formodenlig skyldes det især ham, at Kristian den fjerde bød, at Elementerne skulde læres i alle Skoler. Disse Lærebøger bleve senere udgivne: Scholia succincta et facilia in Arithmeticam Gemmæ Frisii, tradita et conscripta olim in schola privata à Joh. Pavl. Resenio, Et nunc tandem edita in usum scholarum puerilium per Petr. Nic. Gælstrupium. Witeb. 1611. tilegnet Jakob Ulfeld, der havde været begges Lærling. Initia Geometrica, seu in Euclidem Isagoge compendiosa. Una cum Logistica Astronomica brevissima. Tradita olim in Schola privata à Joh. Pavl. Resenio. Et nunc edita pro junioribus a Joh. Christoph. Knopfio. Witteb. 1612. tilegnet Kristian den fjerdes Søn Kristian. Begge med Figurer indsatte i Texten.

Joh. Laurenberg søgte som Digter at forfriske den törre Videnskab. Efter den første Udgave af hans Gromaticæ libri tres. Hafn. 1639. 4. findes hans Ocium Soranium sive Epi-

grammata, continentia varias Historias et res scitu jucundas, ex Græcis Latinisque scriptoribus depromptas et exercitationibus Arithmeticis accommodatas. Hafn. 1640. 4. indeholdende 61 græske og latinske Epigrammer, med tilhørende historiske Anekdoter og deres mathematiske Opløsning, en ret kuriøs Bog. Ligeledes er hans Arithmetica, peculiaribus observationibus et exemplis historicis illustrata, Itidem Algebræ principia. Soræ 1643. 4. mærkelig ved de af den gamle Historie tagne Exempler.

Til T. Brahes Levnet og astronomiske Meninger hører E. O. Torms Disqvisitionis Mechanicæ continuatio, in qua de Instrumentorum Numero, Usu, et præcipue de Globo Tychonico disseritur et disputatur. Hafn. 1645. 4.

Ogsaa Jörgen Froms Skrifter imod Morinus ere mærkelige med Hensyn til Astronomiens Fremgang.

C. N. Lesleus: Vniversa Planorum Geometria (etc.) per Claudium Nicolai Eistadium. Lubecæ 1650. 4. tilegnet Hr. Kristen Thomesen til Stovgaard. Geometria sive Ars metiendi simul Tractatus de quadratura Circuli et Quæstiones nonnullæ discursu dignissimæ de motu terræ et cometis (etc.) opera Claudij Nicolai Leslei. Lubecæ 1661. 4. Men her løb Theologi og Mathematik Hovederne mod hinanden, hvilket ses af: Anatome quæstionum paradoxarum Claudii Nicolai Leslei de motu terræ, animâ hominis a sola matre, et Servatore Jesu die Jovis passo, Lubecæ anno superiore typis exscriptarum, obviâ industriâ instituta per Johannem J. Windefontanum Eccl. Steenlöse et Vixöe Past. Hafn. 1662. 4. hvis Forfatter drager stærkt tilfelts imod Matikeren, der afviger fra den kristne Lære om Kristi Død og Opstandelse, om Sjælens Oprindelse, der efter den hellige Skrift ogsaa skyldes Faderen, og om Solens Opgang og Nedgang, der saa ofte omtales i Guds Ord til Guds Ære!

De vigtigste af Rasmus Bartholins Skrifter ere: Damiani Philosophi Heliodori Larissæi de Opticis libri 2 nunc primum editi et Animadversionibus illustrati. Parisiis 1657. 4. En smuk Udgave af den græske Text med latinsk Oversættelse. Francisci a Schooten Principia Matheseos vniversalis sev Introductio ad Geometriæ methodum Renati Des Cartes. Lugd. Batav. 1651. 4. Tilegnelsen til Hr. Kristen Thomesen (Sehested) til Stovgaard. „Recentiores artem quandam excogitarunt, quam vocant Analyticam, cujus principia tradit hoc opusculum. Leidæ 1650." Fortalen berömmer Des-Cartes; R. Bartholin fik Undervisning af Schooten, Prof. i Mathematikken i Leiden; efter ham har han udarbejdet Bogen, og Schooten har gjennemset den. Dioristice seu æquationum determinationes duabus methodis propositæ. Hauniæ 1663. 4. tilegnet Peder Reedtz til Tygestrup. „Empirica studia si pergat probare tantum otiosa juventus, sterilis fiet

philosophia. Partem hanc Geometriæ, ob summan difficultatem hactenus sepultam, ita annixus sum perseqvi, ut peritis in hac Arte et ad intima Analytices sacra admissis, confido non displicere, eam verò illi rependet gratiam brevitas quam verbosa nescit commendatio."

Uden Tvivl have flere Mænd sysselsat sig med Astronomi og Mathematik; følgende nævnes, for at deres Vigtighed for Videnskaben nöjere kan undersøges: Albert Mejer 1551 (se Nyerup). Herman Jörgensen, Hermannus Georgii (Euclidis rudimenta Musices. Hafn. 1576). Gjøde Lauridsen, Ægidius Laurentii, 1596 Rektor i Ribe, † 1627 (Oratio de Cometarum genere et subjecto. Servestæ 1593). En af de mærkeligste er Hans Lang, f. i Assens, 1566 Rektor i Odense, Prof. ved Gymnasiet, Præst i Horne, † omtr. 1604. (Langeb. Script. rer. Dan. 1, 35. Blochs Fynske Gejstligh. 1, 277. Knud Bieske skal have udgivet en Parentatio in obitum Joh. Langii. 4. men den findes ikke paa det Kong. Bibl.). Kristen Lund, (Prof. ved Gymnasiet i Odense 1628). Peder Hansen Trane, Rektor i Kolding, † 1658 (De utilitate Matheseos. Aarh. 1654. Suhms Saml. 1, 3, 150). Sigismund Kästner (Vestibulum Pyroboliæ seu Compendium Artilleriæ. Francof. 1671. fol. Barthol. Acta med. et philos. 1, 302). S. S. Glud den yngre, Prof. i Mathem., Præst i Bergen, † 1696. Lægen Peder Deichman. Lucas Beselin fra Rostock. Sören Kjerulf, Præst i Kjøng. Samt M. Meibom fra Tønningen, Prof. i Sorø. Maturinus Castanæus, Specimen Uranographiæ Gnomonicæ. 1695. 96. 4. giver endnu Tyge Brahe Ret imod Copernicus: Terra centrum universi est immobile, circa quod sol movetur. Bogen er en Disputats fra Borchs Kollegium.

Ole Kristensen Rømer (f. i Aarhus den 25. September 1644) var Sön af en Kjøbmand, der ved sin Død efterlod ham nogle Bøger og Instrumenter henhørende til Søvæsenet; 1662 kom han til Universitetet, lagde sig efter Mathematik, og vandt især Rasmus Bartholins Yndest. Da Astronomen Picard blev sendt til Norden, for at anstille Observationer, blev han opmærksom paa den ikke aldeles unge danske lærde, og tog ham 1671 med til Frankerig. Her gjorde han snart Lykke. Han opholdt sig i Frankerig i ti Aar, fra 1671—1681, og vandt et europæisk Navn, blev Lærer i Mathematik for Kronprinsen, deltog i Anlægget af det kunstige Vandspring i Versailles, og var Medhjælper ved Picards og Cassinis astronomiske Observationer. I Astronomiens Historie blev hans Navn udødeligt ved den Opdagelse han herved kom til at gjöre: Lysets Forplantning

og Hurtighed (diffusio luminis successiva). Ved stadige Iagttagelser af Jupiters Drabanters Formørkelse blev han opmærksom paa Afvigelser, som han forklarede af Lysets Bevægelse, og beregnede deraf i November 1675 den Tid, som Lyset bruger til sin Forplantning, e n af de mærkeligste Opdagelser i Himlens Fysik, der snart blev et væsenligt Moment i de astronomiske Theorier. Efter at han 1676 var bleven prof. matheseos designatus ved Kjøbenhavns Universitet, blev han endelig hjemkaldt 1681, for at tiltræde sin Professur. I Aarene 1687—88 foretog han efter kongeligt Paabud en Rejse til Tyskland, Frankerig, England og Holland, og blev efter sin Hjemkomst Assessor i Höjesteret, samt 1705 Politimester og Borgemester i Kjøbenhavn, i hvilken Stilling han lagde Planen til en bedre Indretning af Politivæsenet, indførte ny Maal og Vægt, o. desl. Sine astronomiske Observationer fortsatte han stadig, dels paa Runde Taarn, dels omtrent fra Aaret 1690 af i sit eget Hus, og forfærdigede derhos astronomiske Maskiner, som Machina planetarum, der fremstiller Planeternes Gang, og Machina ecclipsium, der viser Solens og Maanens Formørkelser. En stor Del af hans Observationer forgik i Kjøbenhavns Ildebrand 1728. Han har erkjendt Fixstjærnernes Parallaxe, ett af de Særskuer, der især tjene til at bekræfte det Copernicanske System. Slutningen af et Skrift derom skrev han i sit Dødsaar. Han døde den 19. September 1710. Han var to Gange gift; begge Gange med en Bartholin.

K. Reitzers Program foran P. Horrebovii Basis Astronomiæ. i Horrebovii Opera mathematico-physica 3, 1. Hans Maskiner sst. Pontoppid. Gesta et vestigia Danorum 1, 393. Odin Wolffs Hist. Ordbog 10, 160. Beskrivelse over hans Instrumenter hos J. F. Ramus, Disp. de instrumentis astronomicis. Hafn. 1713. 4. Hans vigtigste astronomiske Iagttagelser i Horrebovii Opera, t. 3, især de paralaxi orbis annui, 3, 61; de Römeri demonstratione diffusionis luminis successivæ, 3, 115, Brevvexlingen derom med Huygens, 3, 126, og Copernicus triumphans, 3, 241, jfr. Bossut, Gesch. der Mathematik, durch Reimer, 2, 100. Hans Brevvexling med Meier og Leibnitz i Horrebovii Opera, 2, 120. Brunsmands Brev til Rømer om Kalenderen, 1700, sst. 2, 167. Rømers Brev om Kalenderreformen i Wolffs Journal, Sept. 1816. Olufsen, Considerationes de conaminibus, quæ ad Astronomiam practicam reformatam instituit incl. Roemerus, i Tentamen de longitudine speculæ Havniensis, Program 1850. 4. Om Lysets Hastighed Humboldt, Kosmos, Schumachers Overs. 3, 70 med tilhørende Anm. S. 32.

Skrifter i Modersmaalet med ren videnskabelig Tendens kunde naturligvis næppe blive til. Astronomien tilbød imidlertid et Æmne, som selv menig Mand maa have læst om med Begjerlighed, nemlig Kometerne; om dem udkom der adskillige danske Skrifter, baade originale, som af Morten Pedersen Alban, Forfatteren til Absalons Herkomst, 1581, og Oversættelser. Om Solformørkelser 1654 udkom Traktater af Enevold Randulf og Iver Ped. Adolph (eller Alfsen). I andre theoretiske Forsøg, som de geometriske af Jörgen Mohr og Arnold Bondesen, ligger den praktiske Tendens til Grund. Det var ligefrem Tilfældet med Navigationsbøger, hvoraf flere endnu ere til. Den vigtigste Forfatter er Bagge Vandel, en Brodersön af Biskop Vandal i Viborg (f. i Magstrup ved Haderslev 1622), der 1649 blev Forstander for den af ham oprettede kongelige Navigationsskole i Kjøbenhavn, † 1683. Han har udgivet adskillige danske Navigationsskrifter fra 1649—83, Almanakker for Aarene 1655—84 og Marinekalendere 1673. Andre haves af Hans Knudsen 1641, Tyge Kristensen 1642, N. Lexwigh og Anders Mikkelsen 1697; samt Jörgen Rasch, første Bestyrer af Navigationsskolen paa Møn, 1702. Om dansk Matrikkelregning udkom et Skrift af Jörgen Dinesen Oxendorph, 1687, der 1692 blev Professor ved Ridderakademiet i Kjøbenhavn. Endelig gav Kalendervæsenet Anledning til en Del Skrifter, i hvilke der optoges mangehaande andre Gjenstande, snart historiske Oplysninger, snart Beskrivelser over Dyrenes Levemaade, snart Regler for Vejrliget, eller Anvisninger til Plantning, Saaning, Ympning, Syltning o. desl. Nogle ere for sin Ældes Skyld mærkelige, især Calendarium perpetuum 1592 af Klaus Berg (f. 1546; 1578 Kannik i Oslo, og 1590 Decanus capituli); andre ere Boghandlerspekulationer, som Jens Lauridsen Volfs 1648 (med Afbildning af Prins Kristian den femtes Guldhorn). Og Bogtrykkere, f. Ex. Laurids Benedicht 1594, fandt rimeligvis endnu en god Næring i Troen paa Astrologi o. desl.

Blandt disse Skrifter ere følgende forekomne mig i en eller anden Henseende mærkelige:

Om den ny Stierne oc Comete, som sig haffuer ladet til siune vdi Nouembris maanet Aar 1572. Screffuet ved Georgium Busch Norinbergensem, Boendis til Erfurt, Oc nu vdsæt paa Danske. Kbh. 1573. 4. Under Tilegnelsen: Rasmus Hanssön Reravius. Tilegnet Borgemestere, Raadmænd og Byfoged i Kbhvn., hvis Navne man her kan finde med deres Bomærker. Det er Tyge Brahes ny Stjærne, som han saa den 11 November, Busch den 17.; Busch ansaa den for en Komet, og udlægger naturligvis dens Betydning.

En nyttig Vnderuissning, Om den Comet, som dette Aar 1577 in Nouembrj, først haffuer ladet sig see. Bescreffuen ved Georgium Christophorum Dibuadium, Professor i den hellige Scrifft. Kbh. 1578. 4. Tilegnet Frederik den anden. Den indeholder tre Stykker: 1) hvad et christet Menneske skal tænke, naar han ser saadanne Tegn som denne gruelige Komet; 2) fortæller han, paa hvilke Tider andre Kometer have brændt og hvad derefter sket er; 3) følger hans Mening og judicium om denne Komet, at vi alle ydermere maa foraarsages til aluerlig Penitenz og christelige Bøner. Disse Forvarsler ere undertiden pudsige nok: 1500 var set en Komet, og det Aar tilforn blev i Cracow født en Kalv med to Hoveder; 1506 skinnede en Komet, og samme Aar døde Karl den femtes Fader.

Kort Forklaring offuer den ny Comet (etc.) 1618. ved Johannem Hoppenervum Rostoch. Mathematum studiosum. Først trykt til Rostock nu i Helsingør 1619. 4.

Euclides Danicus, Bestaende in twee Deelen: Het eerste Deel: Handeldt van de Meetkonstige Werckstucken, begreepen in de ses eerste Boecken Euclidis. Het tweede Deel: Geeft aenleyding om verscheyde Werckstucken de maecken, als van Snijding, Raecking, Deeling, Perspective en Sonnewijsers (etc.) Door Georg Mohr t'Amsterdam 1672. 4. Tilegnet Kristian den femte. Samme Skrift paa Dansk: Euclides Danicus Bestaaende udi Too Deele (etc.) Amsterdam 1672. 4.

Arnold Bondessöns Deliciæ Geometriæ compendiosæ eller en kort begreben Forlystelse udi Geometrien og Maalekonsten. Kbh. 1704.

Bagge Vandel: Rapdologia Neperi konstig og lættelig med nogle Talstokke at regne, paa vort Danske Sprog fremstillet. Kbh. 1678. o. fl.

Et Calendarium perpetuum Eller en euig Almanach: Indeholdendis Aars tallid, de Rommerske naffne paa Maanidz dagerne, som kallis Kalendæ, Søndags Bogstaffuer, Gyldentallet, Cisio Ianus, om de vrørlige Fester oc hellige dage det ganske Aar om Kring, Solens opgang oc nedgang oc Nattens lengd, vdi huer Maanet. Oc Solens indgang i de tolff himmelske tegener. Med en forklaring oc Aandelige vtydning paa en huer Maanedz Naffn, Oc huad vy serdelis haffue aff samme Maaneders naffne ad Lære. Andstellet oc rettet effter den Poli elevation oc høghed, som er offuer Oslo i Norrig. Aff Claus Berrig Cannick i Oslo. Prentet i Rostock 1592. 4. Tilegnet Axel Gyldenstjerne til Lyngbygaard, Norges Riges Statholder etc. S. Oluffs dag den 29. Juli 1592.

Efter Maanederne, der udgjöre det meste af Bogen, følge Aaret og dets fire Tider, der gjennemgaas hver for sig med smaa Vers derimellem. Til Slutning: Huorledis mand skal det ganske Aar omkring dömme om veirliget, baade aff de ting som ere paa himmelen, i Skyerne, Vandet, oc paa Jorden. F. Ex. „Om høge berge og store klinter siunis ad skiolle meget høgt i veiret, lige som skulle naae op vnder skyerne, oc kand icke see toppen paa dennem, er regen ad foruente.“ „Om det kurrer i bugen paa hundene, de æde gres, oc lapper stinge hart, oc quindfolck soffue hos rochen, er regn forhanden.“

Det var da den første Folkekalender. Om Forfatteren se Klaus Bergs Beretning om sin Fæderne-Herkomst i D. Mag. 1, 23.

Diarium sive Calendarium ecclesiasticum, politicum et oeconomicum perpetuum. Det er: En evigvarende Kircke, Politisk oc Huussholdnings Calender (etc.) Stjlet oc sammenskrefvet ved Jens Lauritzsön W. Boghandler i Kiøbenhafn. Kbh. 1648. 4. Delt i tre Parter: 1) Almindelig Almanak; 2) Beskrivelser om hver Maaned; 3) Nyttige oc skjönne Chronologier, deri ogsaa de nordiske Landes fra Syndfloden til nærværende Aar o. s. v. Forfatteren siger om sig selv, at 1648 er hans 64. Aars Alder og det 40. Aar efter at han deponerede.

Johan Brunsmands almindelige og stedsevarende Kalender. Kbh. 1688. Nova lit. m. Balth. 1708. S. 118.

Om danske Almanakker se Fortegnelsen hos Vorm, 3, 1016. I Hjelmstjernes Samling (efter Katalogen) Almanakker fra 1570—1739; i de ældste Peder Hegelunds Optegnelser. Samt hos Nyerup; Magdalene Zeger († 1568) gift med Thomas Zeger, Prof. i Medicinen, der døde 1544. A. P. Kjøge (1566). Erik Dybvad. Hans Lyskander (1580). Den ældste af N. Helvad er af 1598 og trykt i Slesvig. Kr. Stenbuch (1648—49). Thom. R. Walgesten (1651—82). Almanakken for 1685 er af Hans Rask, math. stud., og bærer første Gang Runde Taarn. Kasten Bagge (1686—98); i den af ham udgivne for 1687 findes første Gang det kgl. Privil. af 18. Aug. 1685. I Følge Lovbuddet af 28. Novbr. 1699 fik Februar Maaned i Aaret 1700 ikkun 18 Dage, saa mange Mennesker maa have mistet sin Fødselsdag. Laur. Schive (1701—12).

Der kan maaske endnu i Regnebøger findes ett og andet mærkeligt. Forfattere ere: Anders Olsen i Kjøbenhavn. Hans Lang (1576). Morten Nielsen i Viborg (1584). Niels Hansen (1599). Niels Mikkelsen i Kolding. Johan Vtrecht, en Tysker, Organist i Aarhus. Henrik Gardner Pharodinus, en Tysker, i Kjøbenhavn. Tyge Hansen i Throndhjem. Kristen Olsen Viborg i Malmø. Præsten Anders Hansen Bonde. Mikkel Nielsen Rude i Odense. Arnold Bondesen. Joach. Schweder i Christiania.

Sören Matthisen, Klokker ved Trinitatis Kirke, og hans Regnebog er da endnu i Folkemunde; Oldgranskerne have skrevet ham paa det sorte Bræt paa Grund af hans Raseri imod de gamle Stene.

Italiensk Bogholderi kjendte man ogsaa, siden Bertel Petræus har givet Grunden deraf (1674).

Kronologien leder os endelig til særskilt at omtale en frugtbar Skribent og ikke umærkelig Mand Niels Helvad, Helvaderus (f. 1564 i Hellevad ved Aabenraa, hvor hans Fader var Præst). Han gik i Haderslev Skole, derpaa i adskillige andre, og deponerede 1587 ved Universitetet i Rostock. Han blev Præst efter sin Fader 1591, men efter Kalvinisternes Tilskyndelse uden Lov og Dom afsat 1609, indsat igjen 1611, og atter afsat. Den altformaaende Johan von Wowern, hvis Nativitet han havde stillet uheldig, tillægges især hans gjentagne Fordrivelse. (Jch soll und will ihm eine wiederumb stellen, sagde han, der Teufel soll ihn holen.) N. Helvad opholdt sig i Svendborg fra 1613 til 1615. Kong Kristian den fjerde lærte at kjende ham personlig, og udnævnte ham 1615 til kongelig Kalendariograf. Han beholdt Kongens Gunst, fulgte ham endog paa nogle af hans Rejser, og levede for Resten i Kjøbenhavn til sin Død den 23. August 1634. Han skildres som „en flittig og lærd Mand, en begavet Taler, behagelig og munter i Omgang, fuld af lystige og vittige Indfald.“ Hans Skrifter paa Latin, Tysk og Dansk bevarede længe sin Anseelse; og nogle finde „hans Sprog djærvt, livligt og for sin Tid flydende, om end Tonen er heftig og stundum bidende“; men han flakker endnu mere om i Videnskaben, end han gjorde i Livet, saa at det hartad er umuligt at sige, til hvilke Æmner hans Skrifter høre. Naar han begynder en historisk Behandling, taber han sig i sit uendelige Stof, og blander alt imellem hinanden. Som populær Skribent har han derfor virket betydelig paa sin Samtid, men der fattedes ham som hele hans Tidsalder Smag, og hans Skrifter, blandt hvilke en Del ere historiske, ere for os næsten kun Kuriositeter, der synke endnu dybere, fordi Sprogforandringen har gjort mangt et Udtryk, der paa kans Tid endnu var ædelt, til uædelt og plat.

N. Helvads Selvbiografi med Langebeks Tillæg i Vidensk. Selsk. hist. Almanak for 1775—76. Moller, Cimbr. liter. 1, 243. D. Psalmedigtning, Forfatterne 1, 30. Nyerup om Helvaderi Spaadom Frans Rantzaus Død angaaende i Minerva 1804, 1, 1. hvor ogsaa hans Prognostica Astrologica omtales.

Som Exempler paa hans Skrivemaade kunne tjene:

Resolution oc Forklaring paa den Ny Comet oc Wuanlige Stierne, som bleff seet vdi Novembri oc Decembri Maaned 1618. Kbh. 4. Første Capitel. De Motiver oc Principal aarsager, huorfaare Gud lader Cometer oc andre gruelige Spectackel see paa Himmelen. Andet Capitel. Om Cometers Skabning, oprindelse og herkompst (etc.)

Calendariographia sacra, Jesu Levnets Calender (etc.) Disligeste alle Helgeners Historier (etc.) Kbh. 1618. 4.

Sylva chronologica, historischer Wald- und Umbkreis des balthischen Meerès. Hamb. 1624 og 1625. 4. En Skov, siger Behrmann (i Fortalen til Kristian den andens Hist.) af mange Slags Træer og Buske: politiske Begivenheder, Fødsler og Dødstilfælde, Ammestue- og Trolddomshistorier, Efterretninger om herskende Sygdomme, om Vejrliget, om Oversvömmelser o. s. v.

10. Lægevidenskaben. Kemi. Naturhistorie, især Botanik. Johannes Pratensis, Anders Lemvig, Johannes Francisci, Anders Kristensen, Gellius Sascerides; Jörgen Fuiren; Peder Diderik Payngk. Bartholinerne og den Bartholinske Skole. Oluf Vorm; Simon Paulli; Ole Borch. Niels Stensen eller Steno; Jakob Vinsløv. Otto Sperling den ældre; Peder Kylling. Danske Lægebøger og lignende Skrifter.

Den lærde Dyrkning af Medicinen, som K. T. Morsing havde begyndt, fortsattes i Slutningen af det sextende Aarhundrede, og opnaaede i det følgende europæisk Berömthed. De tidligere Læger virkede især praktisk, og deres Virksomhed for Videnskaben kan kun anses som en Indledning til de seneres udødelige Værker. Peder Severinus er foran omtalt. Johannes Pratensis (f. i Aarhus, Prof. 1571, † under en Forelæsning 1576), hvis Fader Philippus a Prato fra Normandiet kom til Danmark med Kristian den andens Dronning Isabella, kjende vi som en Ven og Velynder af Tyge Brahe og som Astrolog; han udgav ett Skrift om Medicinen (De ortu, progressu et partibus artis medicinæ. Hafn. 1572. 4.), og er tillige bekjendt som latinsk Digter. Hans Eftermand, Anders Lemvig (f. 1538, Dokt. i Medicinen i Basel, Prof. i Medicinen 1577, † 1603), hvis Fader Jens Andersen havde faaet et Rejsestipendium til Rom, for at bekjæmpe Lutheranerne, men paa Tilbagevejen blev saa indtagen i Luther og Melanchthon, at han gik over til den ny Lære, var ligeledes især bekjendt som latinsk Digter, og udgav som Læge kun en Disputats. Den som poeta laurea-

tus i forrige Tidsrum omtalte Hans Fransen, Johannes Francisci (Prof. i Medicinen 1561, † 1584), foredrog, efter adskillige andre Forelæsninger, for at begynde fra Grunden af, Anatomien, men behandlede kun Osteologien efter Galen, og gav Oversættelser af Hippokrates (1571) og Galen (1572—73). Hans Efterfølger Anders Kristensen, Andreas Christiani (f. i Ribe 1551, Dokt. i Medicinen i Basel, Prof. i Medicinen 1584, Forstander i Sorø, † 1606) Forfatter til flere medicinske Disputatser (1583—1593) og en Haandbog, udgiven i Basel (Enchiridion medicum, 1608), var den første, der forsøgte Dissektioner; men det var endnu en saa uvant Ting, at da det kom ud iblandt Publikum, vilde ingen skikkelige Folk gaa tilbords med ham; han maatte derfor se sig om efter en anden Virkekreds. Gellius Sascerides (f. i Kjøbenhavn 1562) kom tretten Aar gammel til Universitetet, opholdt sig i Wittenberg 1578—1581, derefter hos Tyge Brahe i sex Aar. Han studerede Mathematik, men drog til Italien for at lægge sig efter Medicinen, og blev Doktor i Medicinen i Basel 1593. Han kom hjem samme Aar, og blev Medikus i Skaane, 1603 Prof. i Medicinen i Kjøbenhavn, † 1612. Hans Skrifter ere kun Disputatser; men han er bleven bekjendt af hin forargelige Strid med Tyge Brahe, med hvis Datter Magdalene han havde trolovet sig.

Kilder til Lægevidenskabens Historie:

Th. Bartholini Cista medica. Hafn. 1662. Hans Epistolarum medicinalium a Doctis vel ad Doctos scriptarum. Centuria 1—4. Hafn. 1663—67. (Ogsaa Brevvexling med fremmede. Blandt de Danske især: Ambros. Rhodius, Birgitte Thott, Henrik Fuiren, Joh. Rhodius, Mik. Lyser, Ole Vorm, Peder Schumacher, Peder Vinstrup, Thomas Finke, Vilhelm Vorm, Jak. Bircherod, Niels Steno, Ole Borch, Fred. Hammerich o. fl. praktiserende Læger. Uden Tvivl den vigtigste Brevsamling næstefter den Vormske.) Hans De Danorum medicina domestica. Hafn. 1666. (Rig paa vigtige og interessante Efterretninger, dels vedkommende Videnskaben selv, dels medicinale Indretninger).

Skielderup, Historia studii anatomici. Program 1811. 4. Herholdt, Selecta ex historia artis medicæ. Program 1812. 4. (Fra Reformationen. Udtog om danske Læger i Engelstofts Annaler 1812). Dennes Arkiv for Lægevidenskabens Historie i Danmark. 1823. kun 1 H. (P. E. Müller Om Lægevidenskaben i Nordens Oldtid. De ældste danske Læger og Kirurger. Barbérlagets Statuter 1577 paa Dansk). Herholdt og Mansa, Samlinger til den danske Medicinalhistorie. 1833—35. kun 1 Bind. Jörgen Horb (Pseudonym), Biografiske og literære Notitser om Læger under Frederik den tredies Regjering, i Øst's Arkiv for

Psychol. etc. 9—10. B. (Finke og Vorm.) D. Cold, Lægevæsenet og Lægerne under Christian IV's Regjering. 1858.

G. L. Baden, Lægevidenskabens Historie. Kristiania 1823. og dennes Udsigt over Kirurgiens Tilstand i Danmark fra 1539 til det kirurgiske Akademis Oprettelse 1785. Kbh. 1822.

Person- og Bogfortegnelse: A. Kall, De doctoribus Medicinæ qui gradum in Universitate Havniensi capesserunt. Program 1770. fol. Paa Tysk i Todes Medicinisch chirurg. Bibl. 1. B. Kr. E. Mangor, Bibliotheca Danorum medica eller Fortegnelse over danske medicinske Skrifter i Fys. oekonom. Bibl. 10. B. (til 1589). M. Winther, Bibliotheca Danorum medica. 1832 (af liden Værd).

Til Naturvidenskabernes Historie:

M. T. Brünnich, Om Naturvidenskabernes Fremgang siden Universitetets Stiftelse, i hans Dyrehistorie og Dyresamlingen udi Vniversitetets Natur-Theater, 1. H. 1782. fol., og samme Afh. paa Fransk i hans Literatura danica scientiarum naturalium, 1783, hvori ogsaa Bibliotheca patria scriptorum scientias naturales tractantium, hvori Forfatterne ere ordnede kronologisk.— Kr. Friis Rottbøll, Afh. om en Del rare Planter etc. med en kort Indledning om Urtelærens Tilstand i Danmark, i Vidensk. Selsk. Skr. Gamle Saml. 10. D. S. 393. — I. H. Steffens Overs. af Wildenows Lærebog i Botanikken, 1794, Tillæg om Botanikkens Skjæbne.

Joh. Pratensis: Dän. Bibl. 8, 470. Bartholini Cista medica, S. 54. Nyerup, Universitetet, S. 41. Herholdt og Mansa, Saml. til den danske Medicinalhistorie, 1, 148.

Anders Lemvig: Bartholini Cista med. S. 133. Herholdt og Mansa, Saml. 1, 44. 151.

Joh. Francisci: Barthol. Cista med., S. 68. Moller, Cimbria liter. 1. 184. Skielderup, Program 1811, S. 4. Ett dansk Ærevers til Vedel i Overs. af Saxe (Ny danske Tilskuer 1807, Nr. 63). Skriftet Galeni De ossibus liber. Havn. 1579 hos Nyerup, Universitetet, S. 40.

Anders Kristensen: Barthol. Cista med. S. 146. Skielderup, Program, S. 4. Herholdt og Mansa, Saml. 1, 14.

G. Sascerides: Vinding, Acad. Haun. S. 209. Barthol. Cista medica, S. 171. Striden med Tyge Brahe, D. Mag. 2, 285. 291. D. Mag. 4 R. 2 Bd. S. 16—34.

Ogsaa Botanikken fandt som Hjælpevidenskab tidlig sine Dyrkere blandt Lægerne. Jörgen Fuiren (f. i Kjøbenhavn 1581, Doktor i Medicinen i Basel 1606, Læge i Kjøbenhavn, † 1628) foretog efter Kongebud en botanisk Reise, paa hvilken han samlede og beskrev en Del indenlandske Planter. Hvad deraf er

bevaret, er dog kun en mager Index plantarum indigenarum, der næsten kun indeholder Navne paa Planter, fundne omkring Throndhjem, i Bleking, Gøtland og Skaane.

Bartholini Cista medica S. 272, hvor ogsaa hans Index plantarum indigenarum er indført. Rottbøll, S. 399.

Som kongelig Kymikus nævnes 1613 Peder Diderik Payngk (f. i Husum omtr. 1575, † 1645).

Cimbria liter. 1, 482. Ett mindre Skrift i Cista medica S. 362, jfr. S. 352; og ett Haandskrift med latinske og tyske kymiske og medicinske Recepter i Gamle Kong. Saml. Nr. 272. fol. Herholdt og Mansa, 1, 154.

Et nyt Tidsrum begyndte med Kasper Bartholin (f. i Malmø 1585), der, efter at have studeret to Aar ved Kjøbenhavns Universitet, 1604 rejste over Rostock til Wittenberg, hvor han blev Magister 1605, og lagde sig efter Filosofien. Han besøgte derpaa flere Steder i Tyskland, Holland, Frankerig, og drog endelig til Basel, for at høre de berömteste medicinske Lærere. I Basel blev han Doktor i Medicinen 1610, og udgav næste Aar i Wittenberg sine Institutiones anatomicæ (1611), det første anatomiske Grundlag, der oplevede flere Oplag, og idelig forøgedes og forbedredes, især af hans Sön Thomas Bartholin. Uvæntet kaldedes han 1611 ved en Skrivelse fra Kristian Friis til prof. eloqventiæ ved Universitetet, ægtede 1612 Anne Finke, blev 1613 Prof. i Medicinen efter Gellius Sascerides, og udgav en Række af mindre og större Skrifter, især vedkommende Filosofi, Fysik og Lægevidenskab (deriblandt en Disp. De philosophiæ in medicina usu 1613. 4.) Ogsaa Anatomien vedblev han at dyrke; men da Kadavere vare vanskelige at overkomme, maatte han især foretage Undersøgelser paa Dyr. I Aaret 1623 faldt han i en heftig Sygdom, og lagde sig nu af Religiøsitet efter Theologien, hvori han blev Professor 1624. I sine sidste Leveaar syslede han især med de danske theologiske Arbejder, der allerede för ere omtalte. Lagerbring omtaler som et Bevis paa hans tidlige „rön uti naturläran," hvorlunde han i sin Barndom, förend han kunde tale noget andet Sprog, af selve Naturen uden Lærer talte Hebraisk; men naar man betænker hans uskrömtede Gudsfrygt i hele hans Liv, og hvorledes Barndom og Alderdom gjerne sympathisere, skulde man snarere deri finde et Varsel om den Stilling, hvormed han endte.

Foruden de hos Nyerup nævnte Kilder (Sommelius har den sidst anførte Bemærkning) Skielderups Program 1811, S. 5. Bendz, Haandbog i den Almind. Anatomi. 1846—47. S. 464 (Capsulæ atribilariæ).

De studio medico inchoando, continuando et absolvendo Consilium. Hafn. 1628. er en kort Vejledning skreven for Peder Charisius, og angiver de vigtigste Forfattere i hvert Fag af Medicinen.

Et anseeligt Navn som Læge, men endnu mere som Oldgransker, vandt Oluf Vorm (f. i Aarhus 1588). Fra Aarhus Skole gik han til Gymnasiet i Lüneburg, og opholdt sig i tre Aar i Geldern; efter et kort Ophold hjemme drog han atter udenlands, indskreves 1605 som Student i Marburg og studerede i adskillige Aar i Giessen, Strassburg, Basel, og fra Enden af 1608 i Padua. Derefter rejste han i Italien og Frankerig, men blev kun to Maaneder i Paris, da Byen kom i Bevægelse ved Henrik den fjerdes Mord. Fra Holland vendte han hjem 1610, og indskreves ved Kjøbenhavns Universitet, men drog atter udenlands, blev Doktor i Medicinen i Basel 1611, ett Aar efter K. Bartholin, og tog saa over Holland til England, hvor han besøgte Universitetet i Oxford. Efter sin Hjemkomst kaldedes han til Universitetet, 1613 som pædagogisk Prof., 1615 som Prof. i det græske Sprog, 1621 i Fysik. Til denne Tid høre adskillige af hans Disputatser. Da Kasper Bartholin 1624 fratraadte sit Professorat i Medicinen, blev O. Vorm hans Eftermand, og virkede som Læge og Lærer i 30 Aar. Blandt hans medicinske Skrifter findes en stor Mængde Afhandlinger af blandet Indhold; og den egenlige Sygdomslære afhandlede han i en lignende Række (Institutionum medicarum lib. 1—5). I Anatomiens Historie er hans Navn bevaret i Ossa Vormiana; han var ikke den første Opdager deraf, men viste dem 1628 for sine Tilhørere i Menneskets og flere Dyrs Kranier, og har selv beskrevet dem i et Brev til Thomas Bartholin 1643. Hans Fortjenester af dansk Oldkyndighed skulle siden omtales.

O. Vorms Museum eller Samling af Kunstsager og Naturmærkværdigheder var en saa usædvanlig Sjældenhed, at det ikke blot tildrog sig Beundring i Hjemmet, men ogsaa vandt Navnkundighed udenlands. Kong Frederik den tredie besøgte det ofte, dels alene, dels med fremmede. Kardinal Mazarin sendte jævnlig Vorm Gaver dertil. Samlingen kom efter Vorms Død til Kunstkammeret.

O. Vorm stod i Brevvexling med en stor Del af den Tids lærde i og udenfor Norden. Hvad deraf er levnet, findes i hans Epistolæ. Efter et langt og virksomt Liv døde han 1654. I hans Dødsstund saas en klar Stjærne over hans Hus, som derpaa skjød ned imod Østen, og pludselig sluktes. Han blev begraven i Frue Kirke. Han var tre Gange gift: 1615 med Thomas Finkes Datter Dorothea († 1628); 1630 med Susanne, en Dat-

ter af den skaanske Biskop Matthias Jensen († 1637); 1639 med en kjøbenhavnsk Borgers Datter, Magdalene Motzfeld.

Foruden de hos Nyerup nævnte Kilder: hans Levnet foran Vormii Epistolæ (1, x om Stjærnen). Bartholini, Cista med. S. 579. Skjelderup, Program 1811, S. 9. (Horbs) Ole Vorm, i Øst's Arkiv 1828, I, 361, hvor der anføres endnu flere Kilder og tildels Indholdet af hans medicinske Skrifter. Ossa Vormiana i Bartholini Epistolæ medicinales, centuria 1, S. 122; og i Thom. Bartholini Anatome. Lugd. Batav. 1673, S. 704 (præter hæc ossa triquetra alia in sutura lambdoidea invenit Olaus Worm, utrumque Cranii tabulatum perforantia, a paucissimis hactenus animadversa), ikke at tale om nyere Anatomier, f. Ex. Meckels Handbuch, 1816, 2, 101. Om O. Vorms Fortjenester af Botanikken, Rottbøll S. 397.

Controversiarum medicarum exercitatio prima-decima octava. 1624—1652. 4.

Institutionum medicarum epitome in gratiam tyronum sepositis controversiis in methodicum systema succincte digesta. Hafn. 1640. 4.

Man har bebrejdet O. Vorm hans Lettroenhed som naturkyndig; og det er sandt, at han i Skriftet Historia animalis, quod in Norvagia qvandoque e nubibus decidit (etc.) Hafn. 1653. 4. (med Afbildning af Musen Leming og dens Skelet) virkelig antager, at disse Dyr avles i Skyerne og regne ned fra Luften. Ifr. Wunderzeitung von Meusen, so in Norwegen aus der Luft auff die Erde und Heuser gefallen vnd geregnet sind (etc.). Vlssen 1580. 4., altsaa langt tidligere.

Den vigtigste lærde Brevvexling fra denne Tid er: Olai Vormii et doctorum virorum ad eum Epistolæ, som Gram besörgede udgivne. Hafn. 1728, men dette Oplag blev for det meste ødelagt i Ildebranden 1728; det danske Selskab gav en ny Udgave 1751.

Desuden findes Breve fra O. Vorm i Bartholini Epistolæ medicinales centuria 1—2, og andre medicinske Bidrag i Barthol. Cista medica.

Musæum Wormianum (etc.). Udgivet af hans Sön Villum Vorm. Lugd. Batav. 1655. fol.

Den første Professor i Anatomi og Botanik var Simon Paulli (f. i Rostock 1603), hvis Fader, Henrik Paulli, Prof. i Medicinen i Rostock, var bleven Livlæge hos Dronning Sofie paa Nykjøbing Slot. Han deponerede i Rostock 1621, og gjorde derpaa en Rejse paa Dronning Sofies Bekostning. Efter sin Hjemkomst 1625 levede han i en tre Aars Tid som Hovmester

for nogle adelige i Sorø. Paa en ny Udenlandsrejse blev han Doktor i Medicinen i Wittenberg 1630. Efter at have levet som praktiserende Læge i Lybek, blev han Prof. i Medicinen i Rostock 1635. Men han længtes stadig efter sit ny Fædreland, og attraaede en Ansættelse dèr; det lykkedes ham især ved Anbefaling af hans Svigerfader, den kongelige Livlæge Jakob Fabricius, saa at han 1639 blev Prof. i Anatomi, Kirurgi og Botanik, samt Stadsfysikus i Kjøbenhavn. Der savnedes et Anatomikammer. Det blev opført 1644, bestaaende af ett Amftheater og fire smaa Værelser. Hans Skrifter vise ham som praktisk Anatom, og indeholde adskilligt, der ikke alene oplyser Anatomiens Historie, men ogsaa den Tids Levemaaade og Sæder. Han overlod sit Professorat til Thomas Bartholin 1648, fik ett Kanonikat i Aarhus, blev senere Livlæge, og vedblev i en höj Alder at virke ved Skrifter næsten til sin Død 1680, den 23. April.

Endnu mærkeligere er denne Mand som Forfatter til den første videnskabelige Botanik, der udkom paa Dansk; Flora Danica. Det er: Dansk Vrtebog (etc.) Kbh. 1648. 4. Samt Tegninger over Planter, i fire Parter. 1647. 4. Bogen er baade en Urtebog og, da Planternes medicinske Egenskaber omtales, tillige en Lægebog. Tilegnelsen til Frederik den tredie er paa Latin. Skriftet blev til efter kongelig Foranstaltning Kristian den fjerde befalede nemlig 1645 Collegium medicum, at det skulde være betænkt, „en Herbarium paa Danske, den gemene Mand til bedste, at forfærdige og i Trykken lade udgaa.“ Men „Simon Paulli, som først her paa det kongelige Akademi profiterer Botanica, da han var en indfødt Tysk, var ikke det danske Sprog saa mægtig, at han torde vove sig til saadant Værk. Han skrev det derfor paa Latin, og for at det, han saaledes havde skrevet, kunde desbedre blive fordansket, tog han sin Discipel, N i e l s K n o p f til Hjælp (Nicolaum Knopfium, Hieronimi filium Alstedensis).“ Bogen inddelte han i fire Parter efter Urternes Blomstretid. De danske Navne har fornævnte hans Discipel haft Umage med at sammenskrive og udforske; „thi det er saa beskaffet dermed, at en Urt udi adskillige Provincier og Landsbyer kaldes med sær og synderlige Navne.“ „Om de giftige Urters Krafter har han kun handlet en ringe Ting eller og slet intet,“ for at hindre Misbrug. „Og med god Manér og varligen haver han skrevet om de Urter, som enten foraarsage Misfødsel eller og andre Skjelmstykker enten fremme, hindre eller skjule kunde, og gjöre en Haarhore til en dydig Pige igjen, naarsomhelst hun vel mere end tre Gange haver fortjent at være strugen til Kagen.“ For at faa Kobbere eller Afbildninger af Planterne, henvendte han sig til sin „fornemme Ven, Balthasar

Moretus, Bogtrykker og Bogfører til Antwerpen; thi han, om ellers nogen i Europa, haver de fortrefligste, artigste og netteste Figurer, udi Træ udskaarne, hvormed baade Lobelius, saavel som Clusius og Dodonæus, ere exornerede og beprydede.“ Moretus overlod Forlæggerne, Boghandlerne Moltke og Holst, disse Figurer for billig Pris. De beskrevne Urters Antal skal være 374. Skjöndt Bogen i Følge sin Tendens mest indeholder korte Bemærkninger, findes der dog enkelte udførlige Artikler, f. Ex. om Tobak og Tobaksmøgen eller, som det kaldes, Tobaksdrikken, der baade indeholde historiske Bemærkninger og tillige kunne tjene til Prøver paa den Tids naive Fremstilling og Stil.

Linée opkaldte efter ham Slægten Paulina.

Vinding. Acad. Haun. S. 355. Vorms Lex. 2, 172. Moller, Cimbria liter. 2, 616. Nicerons Memoiren durch Baumgarten 3, 108. Brünnich, Naturv. Fremgang, S. XI. Rottbøll, S. 400. Skielderup, Program 1811, S. 11. Den allerførste Anatomiæ P. P. ved Kjøbenhavns Akademi kalder han sig selv i Fortalen til sin tyske Overs. af K. Bartholins Anatomi. Hans Portræt findes foran hans *Παρεκβασις* seu digressio de vera unica ac proxima causa febrium (etc.) Argentorati 1678. 4. o. fl. St. Han omtaler sig selv og sine Studier i Epistola parænetica ad Th. Bartholinum (1673) 4. og i Fortalen til Anatomisch- und Medicinisch Bedenken über ein Königl. Reitpferd. Franfurt 1674. 4. Heri omtaler han ogsaa de Forsøg der gjordes paa at omvende ham til Katholicismen af „ein vornehmer Sacrificus oder Kirchherr, den ich doch nicht nennen will,“ til Tak for, at han og Ole Borch havde kureret denne Mand for besværlige Sygdomme.

Quadripartitum (botanicum) de simplicium medicamentorum facultatibus. Rostochii 1639. 4. 1640. 4. og oftere (Norske Vidensk. S. Bogkatalog, S. 135), udgivet da han endnu var Prof. i Rostock. Ved Udgaven Francof. ad Mænum 1708. 4. findes hans Portræt, og bag den hans Levnet af Joh. Bagger. Hovedindholdet er Beskrivelse over Planter og deres Anvendelse.

Oratio introductoria. Cum Galenum de ossibus, ad Sceleton, publice in Collegio Finckiano esset interpretaturus. Hafn. 1641. 4., (efter Fortalen, skreven 1640), er Nøglen til Medicin, Anatomi og Botanik. Talen selv er ikke af medicinsk Indhold, men begynder med en Lovtale over Kristian den fjerde. De mest blomstrende Akademier i Tyskland vare nu øde. Han ivrer imod Udenlandsrejser, da de studerende nu kunde have det hjemme; „non itinere sed studio solum et industria opus est.“

Anatomikammeret: Programma (etc.) ad ornatissimos Dn. Studiosos, cum prima vice in Theatro Anatomico anatomen esset auspicaturus. Anno 1644. Havn. 4. Ogsaa bag hans tyske Overs. af Bartholins Instit. anat. Ifr. Theatrum Anatomicum Hafniæ noviter extructum anno 1644. Hafn. 4. (Latinske Hexametre af Michaël Kirstenius, Moravus, en medicinsk Student fra Mähren).

Commentarius de abusu Tabaci (etc.) et herbæ Thee (etc.) quæ ipsissima est Chamæleagnos Dodonæi, Danice Porss (etc.) Argentorati 1665. 4. 1681. 4. Vigtig til at oplyse det Omsving, der foregik i Levemaaden. Det lykkedes ham ikke, hvad han haabede, universam Europam repurgare olidissimo, fœdissimo, revera bruto ac barbaro Americano medicamento, Tabaco nempe; og Botanikerne smile over, at The skulde være det samme som Pors; men saavel i dette som flere af denne noget snaksomme Mands Skrifter findes hist og her Bemærkninger, som ikke saa let forekomme andensteds. Han siger saaledes (anden Udg. S. 33), at The „er kommen for Orde som Koyge hanscker."

Hvad Simon Paulli havde begyndt, bragtes til Fuldkommenhed af Danmarks berömteste Anatom, Thomas Bartholin (Sön af Kasper Bartholin og Anne Finke, f. i Kjøbenhavn 1616). Han fik Privatundervisning i det Fuirenske Hus, og havde Povel Moth, der siden blev kongelig Livlæge, til Lærer. Til Universitetet kom han 1634, og studerede i tre Aar Filologi, Filosofi og Theologi. Kun 21 Aar gammel forberedte han sig tillige, förend han rejste udenlands, hos Oluf Vorm, der efter hans Faders Død (1629) var bleven hans Formynder, og gjorde sig bekjendt med Anatomiens ny Opdagelser, Blodcirkulationen (opdaget af Hervey 1628) og Mælkekarrene (opdagede af Asselli 1622); 1637 reiste han udenlands, og studerede Medicin og Anatomi i Leyden, især under Walæus. I et Brev til Vorm fra Aaret 1639 taler han ogsaa om, at han i to Hunde havde iagttaget Mælkekarrene. Foruden Medicin lagde han sig tillige efter Filologi, ja begyndte endog paa Arabisk, hvorved han fik Adgang til de arabiske Lægeskrifter. Her forberedte han tillige den ny Udgave af sin Faders Institutiones anatomicæ, som Walæus tillod ham at berige med to af sine Breve (De motu chyli og De motu sangvinis). Fra Leyden rejste han 1640 til Paris, og tilbragte Sommeren 1641 i Montpellier, hvor han optraadte som Forsvarer af den ny Lære om Blodets Omløb. Men vigtigere endnu er hans Ophold i Padua, hvor han blev i to Aar (fra Oktober 1641 til Oktober 1643); herfra udbredtes nemlig hans lærde Berömmelse over Italien;

han blev endog 1642 valgt til Prorektor og Syndikus ved Universitetet. 1643 drog han til Rom, næste Aar til Neapel. Da han just var i Færd med at gaa over til Sicilien, fik han fra Akademiet i Messina en Indbydelse til at modtage den filosofiske Lærerpost, hvilket han af Kjærlighed til sit Fædreland afslog. Fra Sicilien tog han til Malta, men hindredes fra at rejse til Ægypten, da Pesten rasede dèr. Paa Tilbagevejen besøgte han Basel, hvor han blev Doktor i Medicinen 1645. Over Leyden kom han endelig hjem 1646, og blev efter Kristen Longbergs Død i Oktober 1647 i hans Sted udnævnt til Prof. i Mathematikken, men fik snart denne for ham saa lidet passende Professur ombyttet med Simon Paullis. Allerede i Vinteren 1648 foretog han Dissektioner paa menneskelige Lig. Nu indtræder det vigtigste Tidspunkt af hans videnskabelige Liv: Iagttagelsen af Brystgangen (ductus thoracicus) hos Mennesket og Opdagelsen af de lymfatiske Kar (vasa lymphatica) først hos Dyr, siden hos Mennesket. Herover kom han i en heftig Strid med Oluf Rudbeck, Prof. i Uppsala; begge tilegnede sig den første Opdagelse, da de havde gjort den uden Meddelelse fra hinanden. Pecqvet havde opdaget Brystgangen med dens Cisterne, men bekjendtgjorde først sin Opdagelse 1651. Oluf Rudbeck, der 1650 opholdt sig som Student i Leyden, ledede til samme Opdagelse, og iagttog i det følgende Aar paa flere Indvolde de lymfatiske Kar; han kaldte dem vasa aquosa, og viste sine Opdagelser til flere i Holland, rejste siden til Sverrig, hvor han ligeledes gjorde flere bekjendte med sit ny Fund, foretog endog en Dissektion i selve Dronning Kristines Nærværelse, og lod Afbildninger stikke i Kobber, hvilke vare færdige 1652, men han udgav først sit Arbejde 1653. Unægtelig tilkommer derfor Prioriteten ham. Thi T. Bartholin siger selv, at han først blev opmærksom paa de lymfatiske Kar 1651 i December, og efter Simon Paulli skete den egenlige Opdagelse først i Februar 1652 (Anno 1652 mense Februario, socio laborum viro Cl. Michaele Lysero). Bartholin fortsatte utrættelig sine Undersøgelser, om disse Kar fandtes hos Mennesket. „Syv menneskelige Lig skuffede hans Haab, ved det ottende lykkedes det“ 1654. Hans første Skrift derom udkom 1652, og han fik derved Forspringet i den lærde Verden. Han vedblev desuden i den ene Afhandling efter den anden at berige de allerede gjortė Erfaringer; han stod i nöje Forbindelse med de berömteste lærde, igjennem hvilke den ny Opdagelse udbredtes over hele Europa, og tilegnedes Bartholin. Skjöndt O. Rudbeck var den første Opdager, var saaledes T. Bartholin den første, der udbredte Kundskaben om et nyt og vigtigt System; ham tillagdes derfor ikke uden Grund Fortjenesten, indtil den

nyeste Tid endelig ogsaa har givet Rudbeck den Ære, der tilkommer ham.

Efter Oluf Vorms Død 1654 blev T. Bartholin Universitetets Rektor; men han aftraadte denne Værdighed til Peder Sporman, og flyttede paa Grund af Pesten i nogen Tid til Roeskilde, hvor han med sin Familie fandt et sikkert Tilflugtsted hos Hr. Niels Trolle. Skjöndt han kun var 40 Aar gammel, ønskede han for sin Helbreds Skyld, der ved de anstrængende Forsøg, som den ny Opdagelse krævede, havde lidt meget, at være fri for nogle af sine Forretninger, og fritoges da 1656 for de offenlige Forelæsninger paa Anatomikammeret. Derimod fuldendte han i de følgende Aar flere medicinske Arbejder, og holdt nogle medicinske Forelæsninger 1660—1661. I Aaret 1661 blev han (kun 45 Aar gammel) som prof. honorarius fritagen for alle Forretninger ved Universitetet, og adskillige ældre Kilder sige, at han da flyttede til sin Gaard Hagested; men indtil i Midten af Aaret 1664 maa han endnu have boet i Kjøbenhavn. Med den hollandske Anatom Ludvig de Bils blev han indviklet i en lærd Fejde. Han berigede den medicinske Literaturs Historie med sin Cista medica, anstillede fysiologiske Forsøg paa Dyr, og begyndte Udgivelsen af sin medicinske Brevvexling. Fra Aaret 1665 levede han paa Hagested i Otium, men vedblev at udgive Skrifter. Han hædrede sin gamle Lærer Povel Moth, der døde 1670, med en Ligtale. Samme Aar (den 2. Juni 1670), medens han opholdt sig i Hovedstaden, brændte hans Gaard Hagested, hvorved mange af hans Undersøgelser, „tot annorum lucubrationes," og Arbejder, der snart skulde have set Lyset, forgik. Han har selv givet en Fortegnelse derover (De bibliothecæ incendio diss. ad filios, Hafn. 1670. S. 56). Tredie Gang var han Universitetets Rektor 1671—1672, og maa altsaa den Gang have opholdt sig i Kjøbenhavn. I sine sidste Aar 1673—1680 samlede han og udgav det ved hans Død standsede Værk, Acta medica et philosophica, 1673—80. 4., der tillige indeholder naturhistoriske Afhandlinger, og som udbredte Danmarks lægevidenskabelige Undersøgelser over Europa. 1675 blev han udnævnt til Höjesteretsassessor, men undskyldte sig med sin legemlige Svaghed. Fjerde Gang blev han Universitetets Rektor i Juni 1680, men døde samme Aar i December, og skulde saaledes „smykket med Purpur og Scepter forlade Verden." 1649 havde han giftet sig med en Datter af Borgemesteren i Kjøbenhavn Kristoffer Hansen, Else hed hun († 1675); og tresindstyve Aar gammel giftede han sig anden Gang med Magdalene Rhode, men med hende havde han ingen Børn. Hans Portræt findes foran Cista medica og flere af hans Skrifter, ogsaa særskilt. Hans Frugtbarhed som Forfatter fejredes af en venetiansk gejstlig

(Balthasar Bonifacius, Archidiaconus Tarvisinus) med de Ord:

Hujus scripta viri quicunque recenset et annos,
Tot poterit libros, quot numerare dies;

og han har ikke alene givet de ypperligste Bidrag til Lægevidenskabens Historie i Danmark, men tillige beriget næsten alle Lægevidenskabens Dele med egne Iagttagelser, og samlet andre samtidiges, der ellers for största Delen vilde være tabte. Selv om Anatomiens Annaler ikke opbevarede hans Minde, vilde han desaarsag for os blive uforglemmelig.

Foruden de hos Nyerup anførte Kilder:

Skielderup, Program 1811, S. 16, G. L. Baden, Lægevidenskabens Hist., S. 204; men især J. G. Jacobsen, Om Thomas Bartholin, i Herholdts og Mansas Saml., 1, 251. Om Bartholins Opdagelser og Striden med Rudbeck, se: Skjelderup, S. 20. Bendz, Haandbog i den almindelige Anatomi 1846—47, S. 71. 109. 315. Kort omtales den i det interessante Overskue over Oluf Rudbecks Levnet i Fryxell, Berät. ur. sv. hist. 20, 159. Opdagelsen 1652 omtales af Simon Paulli i Anatomisch- und Medicinisch Bedencken über ein Königl. Reitpferd. Frankf. 1674. 4., i hvilket Aar ogsaa Fortalen er skreven, S. 10. Prof. Sommers Thomas Bartholin, Universitetsprogram 1858. Resultatet er, „at det er umuligt med Sikkerhed at afgjöre, om Bartholin eller Rudbeck først gjorde den sande Opdagelse af Lymfekarsystemet.“ Dog oplyses ogsaa her, at O. Rudbeck 1650—51 „foretog Undersøgelser, som førte til det Resultat, at de som Mælkekar ansete Kar ikke førte noget til, men meget mere fra Leveren.“ „For saa vidt var ganske visst Rudbeck forud for Bartholin.“ (Han var paa Vejen til den sande Opdagelse. Prioriteten tilkommer altsaa ham). „Og Forbindelsen med Venesystemet iagttoges af Rudbeck i Marts 1652“, „medens der mangler et bestemt Datum for de Bartholin om Lymfesystemets Indmunding i Blodaarerne overbevisende Experimenter“ (den fuldendte Opdagelse). Hvis dette forholder sig saaledes, maa man jo ogsaa her tilstaa Rudbeck Prioriteten. T. Bartholin behøvede jo kun at angive dette Datum, hvis han tidligere havde gjort Opdagelsen; den 28. Februar 1652 var han endnu i Tvivl. Man maa imidlertid tilstaa, at endnu savnes, hvad der næppe her kan opnaas, nöjagtig Oplysning om Beskaffenheden af Rudbecks Opdagelser; først naar man opnaar den, kan denne Tvist afgjöres.

Brevet til O. Vorm i Epistolæ medicinales, Centuria 1. S. 3.

Anatomia Caspari Bartholini parentis, novis observationibus et figuris locupletata. Lugd. Bat. 1641. Blandt de mange andre Udgaver har Forf. benyttet Th. Bartholini Anatome. Lug-

duni Batavorum 1673, hvor han omtaler sin Opdagelse S. 133: Certum est ramulos ex hepate progredi, sicut depingit Asellius, Walæus, Highmorus, sed falsum est, lacteos illos esse, aut chylum ad hepar vehere, quod αὐτοψίᾳ nos Hafniæ deteximus; liquore enim ichoroso seu seroso pellucent, qui ex hepate pellicitur, quæ nos vocavimus primi Vasa lymphatica, alii, ut Ol. Rudbeck, Ductus Hepaticos Aquosos (etc.). jfr. S. 142. Opdagelsen omtales ogsaa af Kasp. Thomesen Bartholin i Speciminis Historiæ Anatomicæ corporis humani. Disp. 1—2. Hafn. 1686—88. 4., nemlig 1, 13. Ligeledes paa mange andre Steder af Th. Bartholin selv, blandt andre i Elias Wallner's tyske Overs. af Anatomien. Nürnberg 1677. 4. (i Fortalen og S. 683). Denne tyske Oversættelse har Th. Bartholin selv tilegnet Dronning Charlotte Amalie, og taler i Tilegnelsen om Oversættelserne af hans Anatomi i andre Sprog: „ja, der grosse Mogoll, aus sonderlicher Begierde dess Menschen Wesen zu wissen, hat es in die Indianische Sprache durch einen fremden Medicum vertiren lassen." Er nogen saadan Oversættelse til?

En Række Dissertationer indeholde det fremskridende i Bartholins Undersøgelser om de lymfatiske Kar, hvilken ogsaa er udgiven samlet. Dertil hører især Vasa lymphatica in Homine nuper inventa. Hafn. 1654. 4. (hos Nyerup 1664), og Spicilegium secundum ex vasis lymphaticis. Hafn. 1660. 4. Her kan man læse Fortællingen om de mislykkede Forsøg, indtil det endelig lykkedes at se Karrene paa en Nordmand, der var død af en pestagtig Smitte. Til at oplyse Forholdet til Rudbeck hører fremdeles ett Skrift af Bogdan: Insidiæ structæ Cl. V. Thomæ Bartholini Vasis Lymphaticis ab Olao Rudbekio Sveco in suis Ductibus Hepaticis et Vasis glandularum serosis Arosiæ editis. detectæ a Martino Bogdan Drisna Marchico. Francofurti uden Aar. 4. Tilegnet Hr. Niels Trolle 1654. Heri hedder det (Bladet C. 2), at B. opdagede de lymfatiske Kar i Pierre Bourdelot's Nærværelse i December 1651, men henførte dem da til Asellii Mælkekar; 1652 anstillede han nöjere Undersøgelse; 1653 beskrev han dem offenlig under Navn af Vasa lymphatica: — tandem MDCLIII Cal. Maij publice descripta nomine Vasorum Lymphaticorum Joanni Riolano Anatomico Parisiis et publico commodo consecravit. Skriftet tager skarpt fat paa Rudbeck og hans formentlige Opdagelser (Bladet D. 3). Se ogsaa Barthol. Epist. medic. centur. 1—2, S. 547: Bartholin til Bogdan Pro Lymphaticorum prima inventione, og S. 562: van Horne til Bartholin De Vasis Rudbeckii. „Tu tamen primus nobis autor existis, quanquam fatendum est, D. Rudbeckium omnium primò ea mihi demonstrasse." Hertil hører ogsaa Th.

Bartholini Defensio Lacteorum et Lymphaticorum adversus Joannem Riolanum Celeberrimum Lutetiæ Anatomicum. Accedit Cl. V. Guilielmi Harvei de Venis Lacteis sententia expensa ab eodem Th. Bartholino. Hafn. 1655. 4. Dette Skrift tilegnede han Hr. Niels Trolle, der i Pesten havde givet ham og Familie et sikkert Tilflugtsted i Roeskilde. — Hele denne Opdagelse giver et Bidrag til lignendes Historie; i sig selv er Tingen ikke noget synderlig stort, men af en liden Spire udvikler sig en vidtomfattende Sandhed. Karrene ses først hos Dyr, af T. Bartholin hos Mennesket; det er ikke Mælkekar, men de føre Lymfe; disse Kar udgjöre et helt System, og saa først er Opdagelsen færdig.

Om Ildebranden, der fortærede saa mange Aars Studier til den praktiske Anatomi, efter egne og andres Iagttagelser, taler han ogsaa i sit Skrift De Anatome practica, ex cadaveribus morbosis adornanda consilium. Cum Operum Autoris hactenus editorum Catalogo. Hafn. 1674. 4., hvori han med Hensyn til Æmnet udtaler: Ex malis moribus bonæ leges nascuntur. Ex morbosis corporibus salutaria præcepta fluunt.

Overhovedet yde denne Mands talrige Skrifter mange Bidrag, ikke alene til at oplyse Lægevidenskabens daværende Tilstand i Europa og til dens Historie i Danmark, men ogsaa hist og her Oplysninger om Tidens Anskuelser og Tænkemaade. I hans allerede nævnte Epistolarum medicinalium a Doctis vel ad Doctos scriptarum. Centur. 1—4. Hafn. 1663—67. findes hans Brevvexling med næsten alle den Tids lærde Læger. I Cista medica. Hafn. 1662. Accedit ejusdem Domus Anatomica Hafniensis brevissime descripta. Hafn. 1662. med Motto Fuimus Troes; i Historiarum Anatomicarum Rariorum Centur. 6. Hafn. 1657 fgg. (Begyndelsen paa Tysk af Georg Seger. Kph. 57.) o. fl. meddelte han ypperlige Bidrag til den danske Lægekunsts Historie. Og i Skriftet De medicina Danorum domestica Dissertationes 10. Cum ejusdem Vindiciis et Additamentis. Hafn. 1666. gik han tillige tilbage til dens ældre Historie. Han ender Fortalen med: Scripsi in prædio meo Hagested Anno Christi MDCLXV. XX. Octobris, qvi anno seculi hujus sexto decimo mihi natalis fuit, og taler om, hvorledes enhver Mand bör dyrke sit eget Lands Frembringelser: Vitium est mortalium propria fastidire, qvia qvotidiana; at sapiens qvotidianis, qvia propria, sobrie utitur et prudenter. Indholdet er: Diss. 1. Berömmelse over Danmark og dets Frembringelser. 2. De medicis Danorum inventis (hvorunder anføres Læger og Botanikere). 3. De morbis Danorum curandis. 4. De morborum Daniæ popularium remediis inqvilinis. 5. De Pharmacopæa Danica. 6. De victu Danorum domestico. 7. De potu Dano-

rum consveto. 8. De medicorum Danorum dignitate (Fortegnelse over ældre Læger). 9. De erroribus Danorum in Medicina et Diæta. 10. De erroribus Danorum circa Medicos. Samt pro Medicina Danorum Vindiciæ (Lægekunsten i det gamle Norden). Ogsaa her (diss. 2, S. 50) taler han om sin Opdagelse og sin derved svækkede Helbred: Post Anatomes hujus (Faderens) reformatæ editionem primam, duo nova prorsusque inaudita antea et invisa Vasa favens Natura diligentiæ nostræ benigne revelavit, propter qvæ Hecatomben immolare æquum fuit. Anno enim reparatæ salutis MDCLI. Lacteum Thoracicum Ductum cum annexis glandulis lumbaribus Lacteis primus in cadaveribus hominum observare contigit, qvem in solis brutis Pecquetus ductum invenerat. Post paulo, iisdem intento alia vasa circa Hepar et artus occurrunt nulli ante mortalium, quod scirem, visa aut descripta, qvæ Vasa Lymphatica appellavi, qvia liqvorem lymphæ limpidæ similem continent vehuntqve; de qvibus brevissime commentatus sum orbemque literatum ad novas cogitationes et suppositiones in Medicina excitavi (etc.).

Naar han i Skriftet: De insolitis partus humani viis Dissertatio nova. Hafn. 1664. anfører en Del mærkelige Fødselshistorier med Forklaringer, vænter man næppe iblandt dem at finde De Christi nativitate miraculosa med den Bemærkning: non excludimus viam naturalem, hvilket oplyses af Lucas, 2. Cap.; eller de Dionysii nativitate ex femore Jovis. Slutningen handler De obstetricum scientia, hvilket vel er noget af det første i dette Æmne.

Hvilke Forestillinger gjorde denne Mand sig om Forholdet imellem Himmel og Jord? Det oplyses blandt andet af Skriftet: De cometa consilium medicum, cum Monstrorum nuper in Dania natorum historia. Hafn. 1665. Himlen er ogsaa underkastet Avling og Fordærvelse, generationi et corruptioni, hvilket kan ses af Tyge Brahes ny Stjærne, af Solpletterne o. desl. Himlen staar i Forbindelse med Sygdomme, Sygdoms Tilstande og andre Ting paa Jorden. Mulieres nostræ solstitio instante nec tela sua mundant, nec soli exponunt, ne corrumpantur. De me ipso testari possum, solstitiorum tempore ad omnia consueta munia inutilem esse, et quasi morbo instante lassari. Forsan declinantis ætatis sunt præsagia, annis et viribus sensim ad occasum vergentibus. Memini Senem Christianum Longomontanum, Astronomum magnum, Affinem nostrum, multis ante suprema fata annis, solstitio hyberno, filias generosque extra urbem habitantes, cætera sanum adhuc et valentem, quotannis ad se convocasse, et tanqvam extremus immineret vitæ dies, ultimum singulis vale dixisse. Franciscus Verulamius faldt bradt i

Besvimelse ved Maaneformørkelse, skjöndt han forud ikke vidste det mindste om, at den skulde indtræffe, o. s. v. Himlen lider ogsaa af Jordens Uddunstninger; deraf komme Kometer og andre underlige Forbindelser imellem Himmel og Jord. Kometen er et slet Varsel, quia apostema hoc cœleste ex pravis universi excrementis collectum — quia et se et universum putidis scatere humoribus indicat, quibus evacuandis non unus abscessus sufficit. Scaliger og Gassendi maa sige hvad de ville, Kometer staa i Forbindelse med Sygdomme og Begivenheder paa Jorden. Vanskabningers Fødsel staar ligeledes i Forbindelse med Himlens Begivenheder.

Blandt hans fysisk-naturhistoriske Skrifter kunne flere endnu have Interesse, f. Ex. De Luce Animalium libri 3. Admirandis historiis rationibusque novis referti. Lugd. Batav. 1647. og nyere Udgave: De Luce hominum et brutorum (etc.). Hafn. 1669. Diss. de cygni anatome ejusque cantu. Hafn. 1668. udg. af hans tretten Aar gamle Sön Kasp. Thom. Bartholin. O. Vorms Yttringer om T. Bartholins De latere Christi tractatus, i hins Epist. 2, 995.

En saa udmærket Mand som Thomas Bartholin maatte samle omkring sig og efterlade mange Disciple. Mikael Lyser (f. i Leipzig 1626, 1657 Læge paa Laaland, † 1659) var hans Prosektor, og uden dennes Hjælp, sagde Rudbeck, kunde han intet opdage. Martin Bogdan (f. i Neumark, drog siden til Bern) deltog i Striden med Rudbeck. Oluf Vorms Sön, Vilhelm Vorm, meddelte Bartholin anatomiske Iagttagelser paa sin Udenlandsrejse. Til denne Skole hørte ogsaa: Henrik Möinichen (f. i Malmø 1631, † 1695), Kristen Ostenfeld (f. i Viborg 1619, 1656 Prof. i Medicinen, † 1671) og T. Bartholins Sön, Kasper Thomesen Bartholin (f. 1655, allerede 1674, kun 20 Aar gammel, Prof.). Efter en Udenlandsrejse paa tre Aar holdt han Forelæsninger over Anatomi og Fysik, blev Doktor i Medicinen 1678, og har udgivet mange, især anatomiske, Skrifter (allerede fra sit Ophold i Paris 1676 til 1708); men derefter gik han ind i andre Stillinger og blev adlet 1731 († 1738). T. Bartholins berömteste Lærlinge ere imidlertid Ole Borch og Niels Stensen.

Skielderups Program 1811, S. 23. Vilh. Vorm: Bartholini Epist. med., centuria 2, 505. 514. K. Th. Bartholin: Foruden Giessings Jubellærere 2, 1, 51 ogsaa Skielderup S. 32. Specimen historiæ Anatomicæ partium corporis humani ad Recentiorum mentem accommodatæ novisque observationibus illustratæ. Amstel. 1701. 8. (hos Nyerup Ultrajecti 1701. 4.) De diaphrag-

matis nova structura 1676 i Bartholini Acta med. vol. 4. observ. 3. o. fl.

Af Lyser haves Michaelis Lyseri Culter anatomicus. Hoc est: Methodus brevis facilis ac perspicua artificiosè et compendiosè humana incidendi cadavera. 5. Udg. Lugduni Batav. 1731. (hvilken Udgave Nyerup ikke nævner.)

Ole Borch, Olaus Borrichius (f. den 7. April 1626 i Sønder-Bork i Ribe Stift, hvor hans Fader, Oluf Klausen, var Præst) gik i Kolding og Ribe Skole, og kom til Universitetet 1644; han lagde sig efter Medicin, og hørte især Thomas Bartholins og Simon Paullis Forelæsninger, men havde tillige megen Kjærlighed til Filosofi, Filologi og Poesi; 1650 blev han Hører ved Kjøbenhavns Skole, og fik uventet af Frederik den tredie, efter Kansleren Hr. Kr. Thomesens Anbefaling, ett Kanonikat i Lund. Jörgen Rosenkrands tilbød ham Rektoratet i Herlufsholm, men han undslog sig af Kjærlighed til Medicinen og Lyst til at rejse. Sine første medicinske Erfaringer gjorde han i Pesten i Kjøbenhavn. Efter Kjøbenhavns Belejring blev han 1660 udset til Prof. i Filologi, Kemi og Botanik, og rejste samme Aar udenlands. Over Hamborg tog han til Holland, hvor han blev i nogle Aar (1661—63), og stiftede Bekjendtskab med mange ansete lærde, især berömte Anatomer, og den bekjendte Æventyrer Borro. Da Hr. Joakim Gersdorf døde, fulgte han dennes Sönner, hvis Informator han havde været, over Flandern til London (1663); de gjennemrejste flere af Englands Landskaber, og kom i August til Frankerig. Fra Paris vendte Gersdorfs Sönner tilbage, men O. Borch fortsatte sin Rejse, tog den medicinske Doktorgrad i Anjou, og besøgte Montpellier, „vetus illud Medicinæ domicilium“; derpaa drog han til Italien, hvor han især opholdt sig i Bologna og Rom; paa sidste Sted dvælede han Vinteren over (1665—66), og gjorde en Udflugt til Neapel for at se det brændende Vesuv. I Rom havde han ofte Samtaler om kemiske Gjenstande med den svenske Dronning Kristine. 1666 vendte han tilbage til Fædrelandet, tiltraadte sin Professur, og praktiserede som Læge. Ved flere af sine Skrifter, især filologiske og kemiske, havde han de studerende for Öje. Til de sidste høre De ortu et progressu Chemiæ (1668); Conspectus scriptorum chemicorum libellus posthumus, eller Kemiens Historie i et Overskue over Kemikerne fra Trismegistus til hans egne Dage o. fl. Ogsaa som Botaniker har han Fortjenester ved sin grundige Behandling (f. Ex. De experimentis botanicis). Han samlede sig betydelige Midler, men giftede sig aldrig. Det hedder vel, at han undlod det, ut eo philosopharetur expeditius; men Pontoppidan fortæller en anden

Anledning til hans ugifte Stand: Da han havde stadfæstet det bekjendte Ordsprog: dat Galenus opes, besluttede han sig til at indtræde i Ægtestanden, og trolovede sig med en Jomfru af Familien W., men hun var mere forelsket i hans Penge, end i ham selv. En Gang besøgte han sin trolovede; hun og hendes Moder fulgte ham til Dörs, og da han hinkede, fordi han var lam paa den ene Fod, hinkede hun efter ham, i det han gik. Det skete vel bag hans Ryg, men han blev det vàr i et Spejl, og havde nu faaet nok af, hvad han kunde vænte sig i Ægtestanden; han hævede i Tide Forbindelsen, og besluttede at forblive ugift. Det kom Studenterne tilgode; han stiftede sig et uforgjængeligt Mindesmærke i Collegium Mediceum (den 29. Juli 1689), som han ikke vilde have kaldt med sit Navn, endskjöndt det nu i Almindelighed bærer dette. En smertelig Stensygdom endte hans Liv den 3. (hos Vorm den 13.) Oktober 1690.

Foruden andre hos Nyerup angivne Kilder, hans Selvbiografi med Mules Fortsættelse i Rostgardii Deliciæ poëtarum Danorum 2, 371; og i Conspectus scriptorum chemicorum libellus posthumus. Havn. 1696. 4. 1697. 4. Bayle, Diction. hist. T. I. S. 656. Skielderups Program 1811, S. 28. P. N. Thorup, Bidrag til Kundskab om de Mænd, som ere udgangne fra Ribe Kathedralskole. Ribe 1824. S. 7. Heraf ses, at han blev dimitteret fra denne Skole og ikke, som nogle angive, fra Kolding Skole. Rottbøll, S. 404. Pontoppidans Menoza, 3, 492. Forbindelsen med Borro i Werlauffs Efterretninger om denne, hos Herholdt og Mansa, 1, 162.

O. Borchs Diss. de ortu et progressu Chemiæ fremkaldte en Strid med Hermann Conring. Hertil hører: Hermanni Conringii De Hermetica Medicina libri duo. Anden Udg. Helmestadii 1669. 4., der slutter med Apologeticus adversus calumnias et insectationes Olai Borrichii. Samt Borchs Hérmetis, Ægyptiorum et Chemicorum sapientia ab Hermanni Conringii animadversionibus vindicata. Hafn. 1674. 4.

Hans mangesidige Virksomhed oplyses af hans Dissertationes seu Orationes academicæ selectioris argumenti. Cum Pauli Vindingii oratione parentali in obitum Borrichii. Edid. Sever. Lintrupius. To Tomer. Hafn. 1715.

Paa sin Rejse sendte han anatomiske Bemærkninger til T. Bartholin (Bartholini Epist. medic. Centuria 3, S. 360. 374. 416. Cent. 4, S. 70. 446. 516). Han meddelte ogsaa Bidrag til den pathologiske Anatomi (Acta med. et philos. Hafn. 1, 173), og dissekerede offenlig Dyr (Acta med. 1, 6). Til hans botaniske Skrifter hører De usu indigenarum plantarum in medicina. Havn. 1688.

Niels Stensen, Nicolaus Steno, Stenonis (saaledes skriver han selv) eller Stenonius, f. i Kjøbenhavn d. 10. Januar efter luthersk Regning, men efter Katholikkernes Stil d. 20. (altsaa ikke d. 1. Jan.) 1638 (ikke 1631), er næst Tyge Brahe den overordenligste Mand i dette Tidsrum, der dog er saa rigt paa udmærkede Videnskabsmænd. Hans Fader var Guldsmed hos Kristian den fjerde, og var yndet af ham dels som Kunstner, dels som ivrig Lutheraner. Om sin Barndom fortæller N. Stensen selv, at han allerede i sin spæde Alder ikke havde Sans for Omgang med sine jævnaldrende, men derimod med Begjerlighed lyttede til de ældres alvorlige Samtaler; og at han fra sit tredie til sit sjette Aar gjennemgik en farlig Sygdom, der maa have bidraget til at forøge hans Ulyst til Barnets sædvanlige Sysler. Han blev Student fra Kjøbenhavns Skole 1656 og var iblandt de studerende, der deltoge i Kjøbenhavns Forsvar 1658—59*). I en ung Alder studerede han Medicin og Anatomi under Simon Paulli og Thomas Bartholin, og drog derefter med Anbefalingsbrev fra Thomas Bartholin først til Amsterdam, hvor han hørte Gerhard Blasius, og derpaa til Leyden for tillige at studere Filosofi og Kemi. Her traadte han snart i Forbindelse med den udmærkede Anatom Silvius (De la Boe), med Van-Horne og andre berömte lærde, og sendte Efterretninger om sine ny Opdagelser til Thomas Bartholin. Kun omtrent 23 Aar gammel opdagede han 1660 den efter ham opkaldte Stensonske Spytkanal (ductus Stenonianus) eller Udføringsgangen fra Ørespytkjertlerne, som Needham allerede kjendte; men N. Stensen „iagttog den, sandsynligvis uden at kjende noget til Needhams Opdagelse, hos Faaret; hos samme Dyr opdagede han først Udføringsgangene fra Taarekjertlerne, og en egen lille Druekjertel i Næsehulen hos Faaret, Hunden og flere andre Dyr.“ Efter en Udflugt til flere Stæder i Holland, fortsatte han sine Undersøgelser, og var 1662 første Opdager af Svedkjertlerne (glandulæ sudoriparæ), hvorved Læren om Uddunstningen fik et helt nyt Udseende. Sine Opdagelser bekjendtgjorde han i Skrifter, udkomne i Leyden 1661 og følgende Aar. I Danmark vakte de megen Beundring; Thomas Bartholin anbefalede ham i de varmeste Udtryk til Kongen, og lovede sig i ham en herlig Berigelse for det danske Anatomikammer. I Holland fremkaldte derimod N. Stensens Fremtræden en heftig Strid med Prof. Gerhard Blasius i Amsterdam. T. Bartholin søgte at forlige dem, men, som det synes, med lidet Held. Fra disse første Undersøgelser gik N. Stensen over til Musklerne og Hjærtet,

*) H. F. Rørdam, De danske og norske Studenters Deltagelse i Kjøbenhavns Forsvar mod Karl Gustav. S. 159.

men afbrødes ved Efterretningen om sin Moders og andre Slægtninges Død 1664 (hans Fader var allerede død för 1662), der bevægede ham til et kort Ophold i Kjøbenhavn, hvorefter han atter drog udenlands. Dette hans Ophold i Danmark stadfæstes ikke alene ved Thomas Bartholins Vidnesbyrd, at N. Stensen havde forevist ham sine Opdagelser (vidimus singula ab ipso demonstrata), hvilket ikke kan henføres til nogen anden Tid, men ogsaa af N. Stensens egne Breve. Han drog til Paris, og studerede Anatomi under Thevenot, hos hvem han boede, og Kemi under Borel; han opholdt sig her 1665, og vakte ligeledes her megen Opsigt ved den Maade, hvorpaa han foretog Sektioner, og ved sine ny Opdagelser, blandt hvilke især hans Undersøgelser om Hjærnen fremhæves. Men Bossuet virkede tillige saa meget paa ham, at han begyndte at tænke over religiøse Ting; thi „hidtil, siger han, havde Naturens Studium optaget mig saa aldeles, at jeg ikke havde Tid til Religionsundersøgelser." Det synes, som en Jesuit i Køln allerede forud 1664 havde forsøgt at omvende ham. Men denne hans ny Stemning kom ikke til noget Udbrud för i Italien; 1666 kom han til Livorno, hvor en Procession paa Kristi Legemsfest vendte hans grublende Sind til religiøse Betragtninger: „Var det Herrens Legeme, der saa höjtidelig bares til Skue, eller var det ikke; hvis det var, hvorfor tilbad da ikke han, ligesom alle de andre?" Og da han endelig endnu i samme Aar kom til Florenz, egenlig kun for at lære det italienske Sprog i sin Renhed, men dèr tog stadigere Ophold, da Storhertug Ferdinand den anden af Toskana ansatte ham som Lærer i Anatomien ved Akademiet del Cimento, kom han tilfældig i Bekjendtskab med en Nonne Maria Flavia del Nero, der tog sig saa ivrig af hans Omvendelse, at hun gjerne vilde hengive sit Liv for at frelse hans Sjæl. Ministeren fra Lucca Arnolfini's Hustru og hendes Skriftefader Savignani fuldendte det begyndte Værk, saa at han endelig den 3. Nov. 1669 gik over til Katholicismen. I disse Aar fordybede han sig i theologiske Granskninger, der tilsidst bleve eneherskende. Han lod sig ikke nöje med Samtaler om Religionen med lærde Mænd, men vilde se med egne Öjne. „Han studerede selv den hellige Skrifts originale Vidner og de ældste Forfattere, nemlig ved Hjælp af ældgamle græske og hebraiske Haandskrifter, for ikke uden Prøve at stole paa de latinske Oversættelser." Ikke desmindre fortsatte han ogsaa sine Naturgranskninger, og det synes, som han var udset til at gaa over fra den ene til den anden, og altid at bane ny Veje: 1666 blev der fanget en lamia eller canis carcharia (Haj), som gav ham Anledning til ny Dyrstudier; og han bekjendtgjorde disse næste Aar 1667 i Forbindelse med sin Myologi.

Men fra Anatomien af Menneske og Dyr gik han endelig over til Granskning over Jordens Indre, og blev Skaber af en ny Videnskab, Geologien.

Hidtil laa denne endnu kun i de raa Elementer. Zoologien og Geognosien stode adskilte hver for sig; „Zoologerne kjendte ikke til Bjærgene, og Geognosterne vare ubekjendte med Dyrenes Naturhistorie.“ Det var nødvendigt, ikke alene at forene dem, men tillige at overskue Dannelsen af Jordlagene og deres Indhold, Mineralierne og deres Lejer, Bjærgene og deres Dannelse, Planternes og Dyrenes Forekomst, ogsaa de forgangnes; kort, at danne en Theori for den hele Jord, som forhen for dens Individer. Ved Undersøgelsen af nogle fossile Hajfisketænder og deres Leje ledtes Stensen til Betragtninger over Toskanas Jordbund, og derfra til Slutninger om Jordskorpen i Almindelighed. De første Frugter deraf gav han som en Indledning i sit Skrift De solido intra solidum naturaliter contento, 1669; det var kun en Forløber til en Theori, der aldrig fuldstændig blev udviklet, men det var saa rigt paa Idéer, at en hel Videnskab laa deri. Der forløb ett Aarhundrede, förend disse Idéer paa ny optoges og udvidedes. Han gik ud fra Iagttagelse, og drog sunde Slutninger deraf, medens hans Efterfølgere vendte tilbage til Moses Skabelseshistorie og tomme Hypotheser; hans Idéer slumrede upaaagtede, men Nutiden (Werner og hans samtidige) har paa ny draget dem frem og godkjendt dem. Udenfor Danmark have de vundet Udødelighed; vi maatte vel da blues, om ikke vi, lærde eller læge, skaffede os en Forestilling om denne vor Landsmands Fortjeneste. N. Stensen var „den første, der i dette Skrift adskiller de primitive Bjærge, der ere ældre end Planter og Dyr og derfor aldrig indeholde organiske Levninger, fra de sekundære Bjærge, der have dannet sig over de første og ere opfyldte med disse Levninger (turbidi maris sedimenta sibi invicem imposita). Han betragter disse sekundære Lag som en Afsætning af Vandet, og fremstiller et System for Dannelsen af Dalene og Formationen af Lagene. Ved at betragte Toskanas Dannelse fremstiller han sex store Jordepoker, i hvilke Havet periodisk oversvömmede Landet, og atter drog sig tilbage.“ I Forbindelse dermed „meddeler han mærkelige Iagttagelser over Konkyliernes Dannelse og Væxt, om Krystallernes Bygning“ o. desl. Han vil oplyse, hvorledes man i selve Naturlegemet skal gjenfinde dets oprindelige Sted og Dannelsesmaade; og fra ett enkelt Lands Formation gaar han over til hele Jordklodens. Skriftet tilegnede han Storhertugen Ferdinand den anden. „Det er et Arbejde, som han agter at udvide og udføre nöjere; han maa nu gjöre det kortere, da han vil vende hjem til sit Fædreland, og har opsat Udførelsen, indtil han kommer

tilbage derfra. Den udførlige Afhandling vil han da skrive paa Italiensk, eftersom det behager Storhertugen, og for at det berömte Akademi, hvoraf ogsaa han er Medlem, kan se, at han ikke er uværdig til den ham forundte Ære." „Han har intet imod at udsætte dette sit Arbejde, thi han haaber paa sin forestaaende Rejse at vinde endnu flere Oplysninger." Denne Rejse blev fremkaldt af Kong Frederik den tredies Ønske at ansætte ham som Professor i Anatomien (hvortil vel hans Ord sigte: cujus nutui obedire lex naturæ iubet, magna in me meosque promerita hortantur); og Indbydelsen maa være udgaaet 1667 eller 1668; i sidstnævnte Aar finde vi ham i Færd med at ville vende hjem, men den Gang blev han holdt tilbage. Nu, 1669, forlod han Toskana; i Juni 1669 sendte han fra Innsbruck (Oeniponte) Storhertug Ferdinand en anatomisk Undersøgelse. Samme Aar eller i Begyndelsen af næste kom han uden Tvivl til Danmark; men Opholdet her blev meget kort. Naturvidenskabens Beskytter og Velynder Frederik den tredie døde 1670, og i samme Aar vendte N. Stensen tilbage til Florenz efter Indbydelse fra Ferdinand den andens Efterfølger Cosmus den tredie. Ett Par Aar opholdt han sig i Florenz, sysselsat med allehaande Undersøgelser, indtil en ny Indbydelse fra Fædrelandet, bevirket af Griffenfeld, 1672 atter kaldte ham tilbage som Prof. i Anatomien med Tilladelse til at øve sin Religion i Stilhed. Han forlod Italien (efter Manni og Fabronius) i Maj 1672. Anatomikammeret havde i mange Aar staaet lukket; nu blev han ansat derved som Prof. og holdt sin Indledningstale 1673. Det menneskelige Lig, sagde han, har noget uhyggeligt, ja, som Dødens Billede, for nogle noget modbydeligt og afskrækkende; dog, det sömmer sig ikke at blive staaende ved de ydre sanselige Indtryk, men at trænge ind til det Indre. Ogsaa den blomstrende Eng bliver endnu skjönnere for den, der gjennemskuer Plantens indre Bevægelser. (Pulchra sunt quæ videntur, pulchriora qvæ sciuntur, pulcherrima quæ ignorantur). Det er Anatomiens sande Maal, fra det vidunderlig byggede Legeme at hæve Tanken til Sjælens Höjhed og Skaberens Herlighed, og med et fordomsfrit Sind at skjelne imellem det falske og Sandhed.

Det er sandsynligt, at N. Stensen, uagtet sit berömte Navn og sin rene Kjærlighed til Videnskaben, som Katholik i visse Kredse maatte være ilde anset og en Torn i Öjet paa de rettroende Lutheraner. Dog traadte, saa vidt vides, kun e n af dem offenlig op imod ham. Johan Brunsmand, den Gang Rektor i Herlufsholm, udgav samme Aar, som Stensen begyndte sin Virksomhed (1673), en Bog kaldet Frans Spires Fortvivlelse (det var en venetiansk retslærd, der var bleven Lutheraner,

men siden for Inkvisitionen fornægtede sin Overbevisning); og det traf sig nu saa (casu accidit), at da han sendte nogle Exemplarer om til Velyndere, sendte han ogsaa ett til N. Stensen, der den Gang boede hos sin Søster i Kjøbenhavn. Dette antog nu N. Stensen, men det var der jo visst nok ikke noget om, skulde være ham en Paamindelse om, hvorledes det vilde gaa ham selv (ut se suæ consimilis admoneret ruinæ), og skrev derfor i Slutningen af November et Brev til Brunsmand, som denne nogle Maaneder efter besvarede. J. Brunsmand vilde ham ikke noget; naar han betænkte, at Stensen havde levet adskillige Aar i Italien og dèr offenlig havde fornægtet sin Fædrenetro, og efter sin Hjemkomst til Fædrelandet mest søgte Omgang med den Slags Folk, fandt han det ikke underligt, at han viste sig ikke udygtig til at skjælde Protestanterne ud, og traf sig selv afmalet i Frans Spires Historie. Deslige Stiklerier forekomme vel hist og her, men for Resten ere disse Breve theologiske Stridsskrifter om Retfærdiggjörelsen ved Kristus o. m. desl., Stensens kortere, Brunsmands udførligere.

Efter ett Par Aars Forløb forlod N. Stensen for stedse sit Fædreland. Cosmus den tredie kaldte ham til Hovmester for sin Sön. Han kom (efter Manni) tilbage til Florenz 1674. Han lod sig præstevie 1675. Ved denne Tid var det vel, at han gjorde en Pilegrimsgang med bare Fødder og bestandig tiggende sig frem fra Florenz til Loretto. Da Hertug Johan Frederik af Hannover havde antaget den katholske Religion, fik han en vicarius apostolicus Maccioni *) i Nedersaxen til Skriftefader, efter hvis Død (1677) N. Stensen blev hans Eftermand som vicarius apostolicus generalis i Nordtyskland, hvortil Innocens den ellevte siden föjede Danmark, og fik som Biskop in partibus Titel af episcopus Titiopolitanus (efter et fordums Bispesæde i Isaurien). Han opholdt sig nu dels i Hannover, dels i Hamborg, og søgte i flere Skrifter at forsvare sin Apostasi, hvilke fremkaldte Modstandere fra alle Sider, blandt andre hos os Kristen Nold. For Videnskaben var han tabt; men han varetog sit ny Kald med samme Iver. Til enhver vigtig Beslutning forberedte han sig med tre Dages Faste, i det han hemmelig lod den ham bestemte Kjødspise uddele til de fattige. Sine Visitatser foretog han tilfods, sædvanlig syv (tyske) Mil om Dagen. Han solgte sin Ejendom, sin Ring, sin Vogn, for at gjöre vel; men uagtet al sin Uegennyttighed var han idelig udsat for Forfølgelser, ikke alene af Lutheraner, men ogsaa af Katholikker. Storher-

---

*) Fr. Beck, Den rommerske Propagandas nordiske Mission, i Steenstrups Dansk Maanedsskr. 1856, 1. Bind, S. 74.

tugen tilbød ham Bispestolen i Livorno 1684, men han afslog den. Han døde i Schwerin den 25. November 1686 i en Alder af 48 Aar, og efterlod ikke saa meget, som han kunde begraves for. Liget blev efter Pavens Befaling ført til Hamborg, og derfra til Søs til Florenz, hvor det blev hensat i den ved Storhertugernes Begravelseskapel berömte S. Lorenzokirke, i hvilken der opførtes et Mindesmærke for ham med en latinsk Indskrift.

Som Anatom er N. Stensen bekjendt for vore Literatorer, og de gjentage vore ældre Lægers: at han var Anatomiens Prydelse og Lyst, at han ikke var oplært, men født til Anatom. Som Geolog er det ikke Forf. bekjendt, at nogen af vore ældre Literatorer har omtalt ham. Først de nyere naturkyndige ere blevne opmærksomme paa ham som „den egenlige Skaber af en videnskabelig Geognosi."

N. Stensens Apostasi er en for Theologiens Historie vigtigere Gjenstand, end for Literaturens i Almindelighed. J. Møller har meddelt de dertil hørende Aktstykker; men det forekommer mig usömmeligt og uværdigt, naar han slaar paa, at en ung smuk Nonne kunde indtage en Mand paa 30 Aar. Det er aabenbart, at han forlod sin Fædrenetro, fordi Protestantismen ikke tilfredsstillede hans dybe Sind, fordi han i den ikke saa nogen Forbedring i Livet, og fordi den oprindelige Kirke greb ham med sin Martyrdom. Uden Tvivl var denne Apostasi en Forvildelse; men dens Motiver og det Martyrliv den fremkaldte, skal beskues med Ærbødighed, og ikke drages ned i det laveste Livs Sfære. Naar han selv taler om hvad der bevægede ham til at forlade den lutherske Lære, nægter han ikke, at Omgangen med Katholikker har bidraget dertil, nemlig nogle af hans katholske Venners hellige Levnet, hvilket han saa meget mere nævner, som han fra Barndommen af var vant til at holde sig til de ældres Alvor. Men tre Ting have især bevæget ham dertil: Studiet af den cartesianske Filosofi, Mængden af de kristne Sekter, der fra ett og samme Princip udlede modsigende Lærdomme, og manges verdslige, ikke kristelige, Levnet (et multorum modum vivendi politicum).

N. Stensen var, efter Manni, Grandonkel til den berömte Jakob Vinsløv, der ligeledes gik over til Katholicismen. Slægtskabet maa have fundet Sted igjennem Stensens Søster; kan der om hende opnaas nöjagtigere Efterretning?

En ny Udgave af denne Mands hos os lidet bekjendte Skrifter vilde være en Vinding for Videnskabens Historie og en uforgjængelig Ære for Danmark, der hidtil mere end tilbørlig har overladt fremmede at sörge for sine ypperste Sönners Eftermæle.

Moller, Cimbria liter. 2, 867. Strobel, Neue Beyträge zur Literatur 5, 373. (Korte, men rigtige Angivelser). Wolfs Hist. Ordbog 10, 365. J. Møller, Brochmands Levnet i Hist. Kalender 3, 196, og Authentiske Efterretninger om N. Stenos Overgang til den katholske Kirke, i Theol. Bibl. 20, 230. jfr. Kofods Konversationslex. (i Supplementet) 27, 354. Skielderups Program 1811, S. 29. Brünnich, Naturvid. Fremgang S. XVII. Pontoppidan omtaler ogsaa Steno i Gesta et vestigia Danorum extra Daniam 3, 314, men hans Angivelser ere unöjagtige, og han taler især om Striden imellem Steno og Brunsmand.

Fremdeles: Vita del letteratissimo Monsig. Nicolo Stenone di Danamarka (etc.) da Domenico Maria Manni. Firenze 1775. (Universitetetsbibliothekets Exemplar havde A. Kr. Hwiid faaet i Rom, og gav det til F. Kr. Winsløw 1785). Aarsagerne til hans Apostasi findes hos Angelo Fabroni i t. 2. af Lettere inedite d'uomini illustri, hvoraf J. Møller har meddelt flere oplysende Breve i dansk Oversættelse. Stenos Levnet i Angeli Fabronii Vitæ Italorum doctrina exellentium. t. 3. (Dette vigtige Skrift findes ikke i vore Bibliotheker, men i Herlufsholms Skolebibliothek). La vie de Nic. Stenon Danois, Evêque de Titiopolis par Mr. Rose, gentilhomme de Livonie, Haandskrift i Ny Kongel. Saml. Nr. 2124. 4. handler kun om Slutningen af hans Liv. Forfatteren, som han omvendte fra Lutheranismen til Katholicismen, lærte først at kjende ham i Hannover 1678, og beretter udførlig hans Levemaade og Død. Stenos Levnet af Jourdan i Biographie Médicale. T. VII. S. 264.

En temmelig udførlig Skildring af Stenos Fortjenester som Anatom og Geolog udgjör det væsenlige Indhold af hans nysanførte Levnet af Fabronius. Om hans Opdagelser af Spytkanalen o. s. v., se Bendz Haandbog i den almindelige Anatomi, S. 557. 560. Bendz henviser til Clericus et Mangetus, Bibliotheca anatomica. ed. sec. Genevæ 1699. fol. 2, 777. 787. 790. Om Svedkjertlerne, se samme Haandbog, S. 493. Jfr. Bendz Haandbog i den fysiologiske Anatomi af de danske Huspattedyr, 1, 63—66.

De prima ductus salivalis exterioris inventione skriver Steno til Th. Bartholin den 22. April 1661. Thom. Barthol. Epist. medic. centuria 3, S. 86. Variæ in oculis et naso observationes novæ meddeler han den 12. Sept. 1661, sst. S. 224. Sudorum origo ex glandulis den 9. Jan. 1662. sst. S. 262. Om Striden med Blasius handle flere Breve, S. 95. 184. Amicus erit Blasius et amicus quoque Stenonius, skriver Bartholin. Namque

Jurgia externis inimica durant,
Quos amor vetus tenuit, tenebit.

Om denne Strid, at Blasius vilde tilegne sig Opdagelsen af ductus salivalis, taler ogsaa Ole Borch sst. S. 376. 394. og Bartholin S. 405 (Controversia vix meretur tantum dissidium). Blasii Fremstilling af Sagen, hvori han om Steno udbryder: o malitiosum animum! findes sst. S. 158. Til Forsvar for Blasius udgav Nic. Hoboken Novus ductus salivalis Blasianus. Ultraj. 1663, hvorpaa Steno svarede med en Prodromus, i hvilken han viser, at Blasius er en Ignorant og ikke i Stand til at gjöre nogen ny Opdagelse, samt oplyser, at den ductus salivalis, som han tror at have opdaget, er noget helt andet, end den Steno har beskrevet. (Efter Le journal des sçavans de l'an 1665. Amsterd. Nr. 12, S. 156).

Anledningen til denne Strid gav Stenos første Skrift: De glandulis oris et vasis inde prodeuntibus nuper observatis. Lugd. 1661. 4. Flere fra det næstfølgende Aar anføres hos Nyerup.

Stenos tidligere anatomiske Opdagelser anføres af Th. Bartholin i De medicina Danorum domestica. Diss. 2. S. 51: In Anatomicis multa præclara Stenonius noster orbi proposuit descripsitque, in primis Vasa salivalia exteriora, Vasa buccarum, Vasa sublingvalia minora, Vasa palati, meatum anteriorem è naribus in palatum, Vasa Epiglottidis, narium, vias à palpebris in nares, Vasa palpebrarum, Lymphaticorum insertiones, ingressumque vitelli in intestina pullorum, et qvotidie indefessa manus et ingenium curiosum nova parturit. Vidimus singula ab ipso demonstrata, et patriæ gratulati sumus de fausto Anatomes progressu. Præterea musculorum fabricam prorsus novam et elegantem, cordisque dissectionem non sine admiratione apud eundem vidimus, quod ita nervosè retexuit, ut fibrarum omnium complexum instar cochleæ circumvolutum et ex mucrone iterum sursum adscendentem intueremur, nihilque dubitaremus cum Hippocrate Cor musculum verè vocare.

Ole Borchs og Th. Bartholins Berömmelser over Steno og hans ny Opdagelser ere næsten uudtömmelige. Borch skriver: Sistit se jam tandem Stenonii tractatulus, qui utinam se Tibi cæterisque probet Patronis, et famæ primordia feliciter auspicetur. Dignum sane ingenium est, quod in spem patriæ adolescat, cui si post exactos aliquot in his sacris annos publica Anatomes cura Hafniæ commendetur, sperabo haud dubie ulteriora adhuc salutaris illius studii incrementa. Vivacissimis est e propinqvo oculis, indefessus labore, judicio non infelix, etiam in humanioribus exercitus cultusque. Barthol. Epist. medic. centuria 3, S. 417. Bartholin skriver: Tandem quoque Stenonii nostri Observationes Anatomicas accepi, oppido curiosas, novas et eruditas,

quas Ser. Regi nostro ostendi, cui Majestati placuit subditi sui diligentia expositis per me variis inventorum novorum usibus et plenis authoris laudibus, Theatri nostri gloriæ aliquando inservaturi. sst. S. 426. Hermed kan sammenlignes hans egne Ytringer om Bartholins Yndest. sst. centuria 4, S. 2.

Endnu i Slutningen af April 1663 var han i Leyden; thi derfra skrev han til Bartholin om Nova musculorum et cordis fabrica. Barthol. Epist. medic. centuria 4. S. 414. jfr. S. 329. Derefter ophører Brevvexlingen. Stenos Skrift De musculis et glandulis observationum specimen cum epistolis duabus Anatomicis. Havn. 1664. 4. vidner, som J. Møller har bemærket, ved Trykkestèdet om hans Ophold dèr i samme Aar; men afgjörende ere de to tilföjede Breve, det første Ad Guilielmum Pisonem de anatome Rajæ, dateret Hafn. Anno 1664. 24. April st. v., hvori det ogsaa hedder: Placuit namque Celeberrimo viro D. Simoni Paulli, Regio Medico et Prælato Aarhusiensi, Præceptori Parentis loco venerando, ad Rajæ sectionem 21. Martii proxime elapso me admittere; det andet Ad Paulum Barbette de vitelli in intestina pulli transitu. Hafn. 12. Jun. st. v. An. 1664. I Marts til Juni 1664 opholdt han sig altsaa i Kjøbenhavn. Bogen er tilegnet Frederik den tredie, til hvem han siger: Quæ mihi hactenus in Anatomicis videre contigit, his paucis comprehensa, quam humillime offero; og den indeholder mange Oplysninger om hans daværende Anskuelser, deriblandt om Hjærtet: Cor innati calidi sedem, animæ thronum, quin ipsam nonnulli animam voluerunt: Cor solem, imò Regem salutarunt. cum tamen ubi rem ritè examinaveris, non nisi musculum sis inventurus. o. s. v.

Stenos Fader var død för 21. Maj 1662, thi da omtaler han ham i et Brev til Bartholin, og siger: beatæ memoriæ parenti. Barth. Epist. medic. centuria 4, S. 5.

Efter sine første anatomiske Undersøgelser var han paa Vejen til at opgive Anatomien, for at vende tilbage til Geometrien, som han havde anvendt ikke liden Tid paa, „quodque non ut primarium sed ut unicum (studium) tractassem, nisi angusta domi res utilia jucundis præferenda non tam svasisset, quam imperasset.“ Men berömte Mænds partim minæ satis acerbæ, partim scripta parum amica nødte ham til at begynde igjen. Barthol. Epist. medic. centuria 4, S. 103 (i August 1662).

Gangen i sine Studier angiver han selv i Tilegnelsen til Storhertug Ferdinand den anden af Skriftet De solido intra solidum naturaliter contento saaledes: Glandulis totius corporis enumerandis intentum mira cordis fabrica in sui scrutinium abripiebat; coeptos de corde conatus Meorum mortes interrumpebant. Ne musculis minutim describendis inhærerem. prodigiosæ magni-

tudinis Canem tua Maria nobis obtulerunt; iamque totum deditum præsentibus experimentis ad alia inuitat, cuius nutui obedire lex Naturæ iubet, magna in me Meosque promerita hortantur.

Stenos Ophold i Paris omtales i Le journal des sçavans de l'an 1665, par Hedouville. Amsterd. Nr. 12, S. 153 i Anmældelsen af hans Skrift De musculis: Ce sçavant Danois est presentement à Paris, où il fait tous les jours des dissections en presence de beaucoup de personnes curieuses; et il en a fait dans l'Escole de Medecine, où il s'est fait admirer de tout le monde par ses nouvelles découvertes, car il a cela de particulier, qu'il rend la pluspart de ces choses si sensibles, qu'on est obligé d'en demeurer convaincu. et d'admirer qu'elles ayent pû échapper à tous les Anatomistes qui l'ont precedé. Men naar Steno anser Hjærtet for en Muskel, finder Anmælderen: Cela va à renverser ce qu'il y a de plus constant dans la Medecine.

Discours de Monsieur Stenon sur l'anatomie du Cerveau. A Messieurs de l'Assemblée, qui se fait chez Monsieur Theuenot. à Paris 1669. med Kobbere. (Udgivet efter Stenos Afrejse af Boghandleren Robert de Ninville). Paa Latin opera et studio Guidonis Fanoisii. Lugd. Batav. 1671. Ogsaa for den, der ikke er Anatom, er dette lille Skrift artigt at læse, nemlig hans Bemærkninger om vor Uvidenhed om Hjærnens Indre, Maader at anatomere den paa og Fejltagelserne hidtil; Meningerne om Hjærnens Dele som Sæde for Sjæleevnerne; Des Cartes, der betragter den som en Maskine, der fremkalder alle Handlinger (actions), men denne hans Maskine er ikke bygget som det virkelige Menneske; Anatomiens Tilstand og Forskjel imellem Dyrenes Hjærne og Menneskets. Baade den latinske og den franske Udgave findes i Kongens Bibl.

Om den Tid, da Steno offenlig antog Katholicismen, som Fabroni henfører til 1667, kan man næppe nære nogen Tvivl, naar man læser Maria Flavias udførlige Beretning (oversat hos J. Møller), hvorledes han 1666 kom til Florenz, at der hengik to Aar og mere med hendes Samtaler for at vinde ham, uden at han tog nogen Beslutning, at han paa den Tid blev kaldet tilbage til sit Fædreland og allerede var i Færd med at gaa ombord i Livorno, men at Kardinal Leopold hindrede det ved at foregive, at Skibene allerede vare sejlede bort o. s. v. Hvorledes turde de nemlig slippe ham, förend de ved en offenlig Bekjendelse havde ham aldeles viss.

Nic. Stenonis Elementorum myologiæ specimen seu Musculi descriptio geometrica. Cui accedunt Canis Carchariæ dissectum caput et dissectus Piscis ex canum genere. Ad Sereniss. Ferdinandum II. Magnum Etruriæ Ducem. Florentiæ 1667. 4.

Amstelod. 1669. 8. (Mathematikkens Anvendelse paa Muskellæren).

Nicolai Stenonis De solido intra solidum naturaliter contento dissertationis prodromus. Ad serenissimnm Ferdinandum II. Magnum Etruriæ ducem. Florentiæ 1669. 4. Superiorum permissu. 76 Sider, med Figurer og deres Forklaring. (Paa Kongens Bibl.) Lugd. Batav. 1679. 8. (Paa Universitetsbibl.). Skriftet skal være oversat paa Engelsk 1671. Det er, som Titelen ogsaa viser, kun en Forløber. men han angiver Indholdet af selve den paatænkte Dissertations fire Dele. Blandt andet hedder det: Secunda parte resolvitur problema universale, unde singularum difficultatum enodatio dependet, quod est: d a t o c o r p o r e c e r t a f i g u r a p r æ d i t o, e t j u x t a l e g e s N a t u r æ p r o d u c t o, i n i p s o c o r p o r e a r g u m e n t a i n v e n i r i, l o c u m e t m o d u m p r o d u c t i o n i s d e t e g e n t i a, hvilke Ord han selv har udmærket. Slutningen indeholder de sex Hovedforandringer, som Toskana har gjennemgaaet (sex distinctæ Etruriæ facies), og betragter derpaa hele Jordkloden. Her omtaler han ogsaa Naturens Overensstemmelse med Skriften, hvilket efter nyere naturkyndiges Bemærkning, har hindret ham noget i hans Granskninga Frihed. Udførlige Oplysninger og Uddrag af dette Skrift findes hos Audoin, Brogniart et Dumas, Annales des sciences naturelles, t. 25, S. 337 (Fragmens géologiques tirés de Stenon etc. af Elie de Beaumont, hvor dog Sverrig antages for Stenos Fædreland); hos Alex. Humboldt, Essai géognostique sur le gisement des roches dans les deux hémisphères. Paris 1823. S. 38 (ogsaa anført i nysnævnte Annaler) i Anledning af Stenos Bemærkninger i den ældste Udg. S. 2. 17. 28. 63. 69 og Fig. 20—25; hos C. Voigt, Lehrbuch der Geologie und Petrefactenkunde. 2. B. 1847. S. 384 (tildels efter Beaumont); hos Fr. Hoffmann, Gesch. der Geognosie. 1838. S. 40; Keferstein, Gesch. und Literatur der Geognosie. 1840. S. 17 (hvor han dog kortere omtales), og uden Tvivl i flere lignende Skrifter.

Alle ere de enige i at henføre Steno til de ingeniøse Mænd, der ere ett Aarhundrede forud for sin Tid, og hvis Opdagelser først faa Plads i Videnskaben efter deres Død; Hoffmann kalder ham der Schöpfer der modernen Geognosie; de fleste af hans Efterfølgere bleve endog langt tilbage efter denne skabende Genius. I, der sætte en Ære i at fylde Katalogen med mange Bogtitler, ser, saa lidet behøves der til Udødelighed, naar dette lidet er noget i sin Art fortrinligt og stort.

Sit Ophold i Florenz omtaler Steno med de Ord: Vidi id Florentiæ inter alia rara naturæ miracula, quibus Principum Medicæorum in promovenda studia amor qvotidianam occasionem mihi summa cum benignitate exhibebat, qvo tempore illorum libe-

ralitas meæ necessitati non modo sufficientia sed et commoda media et honorifica clementer suppeditabat. (Barthol. Acta medica 1, 205). Og hans Fædreland!

Nicolai Stenonis De vitulo hydrocephalo ad ser. Magnum Etruriæ ducem Ferdinandum II. epistola. Oeniponti (Insbruck) anno 1669 mens. Junio. (Barthol. Acta medica 1, 249.)

Griffenfeld bevirkede hans Hjemkaldelse under Kristian den femte. .Barthol. Acta med. vol. 2, hvortil Fortalen er skreven 1674, er tilegnet Griffenfeld, til hvem Bartholin siger: Theatrum Anatomicum tuis auspiciis animam recepit Stenonio, magno illo Prosectore, nuper tua benevolentia sublevato, subtili manu et modesto ore per viscera animalium hominumque grassante.

Nic. Stenonis Proœmium demonstrationum anatomicarum in theatro Hafniensi anni 1673. (Barthol. Acta medica, 2, 359.)

Epistolæ duæ adversariæ Nicolai Stenonii (etc.) et Johannis Brunsmanni (etc.). Accessit Historiæ Francisci Spiræ Desperantis Breviarium. (Hafn.) 1680. Altsaa senere udgivne. Anledningen til dem fortælles foran Brevene selv. (Se ogsaa Dän. Bibl. 6, 363).

Biskop var han Aar 1677; thi Strobel meddeler 5, 374 ett Brev fra den daværende evangeliske Præst Joh. Fabricius i Venedig, hvor han traf Steno 1677, og hvori han kalder ham saa. Fabricius siger om ham, at han var: a mundano fastu opibusqve terrenis, et si quid aliud est rerum caducarum, alienissimus. In discursibus modestum se præbet et disertum (etc.).

Til Skrifterne om Stenos Apostasi høre: hans Epistolæ de propria conversione. 1675, samt Defensio et plenior elucidatio epistolæ de propria conversione. Hannoveræ 1680. 4. med Continuatio (især Forsvar mod Prof. Bajer i Jena), hvori de ovenfor anførte Bevæggrunde til hans Overgang findes S. 10 fgg. Dernæst hans Scrutinium Reformatorum. Florentiæ 1677. 4. Paa Tysk, Hannover 1678. 4., og Defensio et plenior elucidatio Scrutinii Reformatorum. Hannoveræ 1679. 4., hvilke Skrifter vedkomme Striden med Kr. Nold. Andre Skrifter indeholde mere theologiske Undersøgelser, som hans Occasio Sermonum de religione cum Johanne Sylvio, Hannoveræ 1678. 4. (hans Disputats med denne Theolog, da han første Gang efter sin Omvendelse kom tilbage til Amsterdam); og Examen objectionis circa diversas Scripturas sacras et earum interpretationes tanquam Divinas à diversis Ecclesiis propositas, Domino Joanni Sylvio per litteras anno 1670 transmissum. Hannoveræ 1678. 4.

Stenos Overgang til den katholske Kirke omtales ogsaa i Leibnitzes Theodicee (Tentamina Theodicææ, Francof. et Lips. 1739. § 100.) Efter at have talt om Augustins illud *Tolle, lege*, vedbliver Leibnitz: Nicolaus Steno, Danus, vir minime ma-

lus, Episcopus titularis Titianopolitanus et Vicarius, quem vocant, Apostolicus Hannoveræ locorumque confinium — nobis simile quid sibi contigisse referebat. — Narrabat ergo nobis, ad eligendam Ecclesiæ Romanæ partem magno sibi incitamento fuisse vocem matronæ cujusdam, Florentiæ sibi e fenestra inclamantis: ne perge, qua tendis, Domine, alteri viæ insiste! Perculit me (ita nobis inquiebat) vox ista, quia tunc Religioni meditandæ intentus eram. Sciebat Matrona quæri a Stenone hominem in ea domo, quam ipsa habitabat, cumque aberrare via cerneret, eum amici sui conclave edocere volebat. — I en dertil föjet Anmærkning hedder det om Steno: In itinere Italico A. 1675 sacra Romana amplexus, missis studiis anatomicis, totum se Theologiæ dedit. A papa Innocentio XI. ad vulgandas Anatom. inventiones compulsus est. Obiit Severini A. 1686 d. 10 Nov. annos natus unum et sexaginta. V. Otium Hannov. p. 97. Stedet findes i Leibnitii Opera omnia, ed. L. Dutens, Genevæ 1768. 1, 189; og Leibnitz tager i sine Skrifter paa mange Steder Hensyn til Stenos videnskabelige Undersøgelser, hvorom kan efterses Indices til nysanførte Udgave af hans Værker, T. II. et VI. Se ogsaa om Leibnitzes Forhold til Steno G. C. Guhraur, Gottfr. Wilh. Freiherr zon Leibnitz. Eine Biographie. Breslau 1842, S. 193. — Buffon, der holdt paa Bibelens Lære om Syndfloden, kritiserer i sin Histoire naturrelle, générale et particuliére. Paris 1749. 1, 198 Stenos geologiske Lære i Bogen De solido intra solidum etc. Til de nyere Forfattere der med Berömmelse omtale dette Skrift, hører ogsaa P. Flourens, De la longévité humaine et de la quantité de vie sur le globe. 3me edit. Paris 1856. S. 203. Oplysninger om Steno og Vinsløv findes i Correspondance inédite de Mabillon et de Montfaucon avec Italie, par Valery. Paris 1847. 3, 255. 258. 259. 272. — Foruden de tvende (S. 222) anførte egenhændige Breve fra Steno til Grævius er paa det store Kgl. Bibl. senere fundet ett vidtløftigere Brev fra ham til O. Borch, uden Tid og Sted, i hvilkct Steno takker Gud, fordi han har ført ham til den katholske Kirke, beder for sin afdøde Slægt og Venner extra ecclesiam, haabende at de in hora mortis kunne have opnaaet absolutionem, og opfordrende til gjensidig Tolerance imellem Katholikker og Lutheraner. I flere Udraab priser han dernæst for O. Borch Katholicismens Herlighed, takker ham for meddelt Underretning om hvad der hos ham passerer, og meddeler ham Kardinal Leopold de Medicis Død. I Geheime-Arkivet findes to egenhændige Breve fra Steno til P. Griffenfeld: Det ene paa Dansk fra Florence den 26. April 1672, hvori han takker Griffenfeld for den af ham hos Kongen udvirkede Indbydelse

(Sæll. Reg. 13. Febr. 1672), hvilket saaledes aldeles stemmer med Angivelsen ovenfor (S. 211), at han i Maj 1672 forlod Italien, det andet paa Fransk, Copenh. 26 de May 1674, hvori han gjennem Griffenfeld udbeder sig Tilladelse af Kongen til paa nogen Tid at vende tilbage til Italien, for i Følge tidligere Løfte at være Lærer i Naturfilosofien for Storhertugen af Toskanas Sön, og for endnu dueligere at kunne vende tilbage, naar Kongen en Gang maatte behage at kalde ham. Tilladelsen blev given, og Ordren fra Kongen til at udstæde Passet, hvorom han i sit Brev havde bedet, er af 4. Juli 1674; dette stemmer altsaa ogsaa med Angivelsen ovenfor (S. 212), at han kom tilbage til Florenz 1674. Under 8. Jan. 1684 findes endelig Ordre fra Kongen til at udstæde Pas for Steno for at komme tilbage til Danmark og rejse dèr, hvilket han, saa vidt vides, ikke har benyttet.

Medens det maa overlades Theologerne, at uddrage hvad der af de specielle theologiske Undersøgelser endnu kan komme Videnskaben til gode, skal jeg forsøge af Scrutinium Reformatorum at meddele en mere almindelig Forestilling om, hvad Steno, til saa stor Forargelse for sine theologiske Landsmænd, havde mod Reformationen. Han betragter Kirkens Lærere i to Afdelinger: de katholske, der især have foretaget sig efter Kirkens Lære og Skik at forbedre Menneskenes Levnet og Sæder; de reformerende, der vel ogsaa ville forbedre Menneskets Levnet, men som tillige ville forbedre Kirkens Lære efter den hellige Skrift. De første roser han: de have begyndt med sit eget Levnets Forbedring, have ført et strængt og ensomt Liv (han sætter sig da langt tilbage i Tiden), have gjort Bod for sine Synder o. s. fr. De sidste derimod have ingen anden Forandring gjort i sit Levnet, end at de have forvandlet det strængere til et frit; de have ophævet Kirkens Tugt og de Løfter, de havde gjort Gud, Armods, Lydigheds og Kyskheds; og i det hele have de ikke levet anderledes, end som en Hedning ogsaa kunde efter sin verdslige Visdom; ja de have ej alene forandret sin egen Levemaade og gjort den ret fri og ubændig, men ogsaa især ved Fyrsternes Hjælp, foreprædiket andre den saakaldte kristelige Frihed. De have delt sig i mange Partier, der alle kalde sig apostoliske: de foregive vel, at de have indført den rene apostoliske Lære og Sakramenternes rette Brug, men derom ligge de selv i idelig Strid med hinanden, bære Afsky for hinanden, og fordömme hinanden. Præstestanden have de nedværdiget. Reformationen, sige de, skal udgaa fra en Kilde; men ikke desmindre skille de sig fra den, og skille sig indbyrdes ad. Men alt dette strider imod den evangeliske Lære.

Stenos Fødselsdag og Fødselsaar ere angivne efter Manni. Fabroni har ogsaa; IV. Id. Januarias an. MDCXXXVIII (10. Jan. 1638). Fabroni angiver som hans Dødsaar 1687, og det anser J. Møller for det rette, da han anfører Gravskriften; men det strider mod alle andres Angivelser, ogsaa mod Roses Haandskrift, hvori der nöje angives, naar han blev syg og døde. Gravskriften hos Fabroni eller rettere Indskriften paa Monumentet angiver heller ikke, hverken naar han blev født eller døde, men slutter med: Florentia sibi restitui saltem in cineribus voluit A. D. MDCLXXXVII. Fabroni anfører vel, efter et Brev fra Kerchring, at Steno døde den 25. Nov. 1687; men ogsaa det maa være en Fejltagelse. En Maaneds Tid kunde heller ikke være tilstrækkelig til i Vintertiden at føre Liget til Florenz og at opføre Monumentet.

Cimbr. liter. anfører en Mængde Steder, hvor Stenos Berömmelse som Anatom omtales, deriblandt; Ingens anatomes ornamentum. Barthol. De cygno, S. 43. Anatomes delicium. Barthol. Epist. medic. centuria 3, S. 133. Homo ad studium non tam eductus quam totus natus Anatomicum. Sim. Paulli, Quadripartitum Botanicum. 1667. 4. S. 628.

Som Geognosiens Skaber omtales Steno hos Jörgensen, Oversigt over Forverdenens Dyr og Planter. Skoleprogram fra Horsens 1853. (jfr. J. Møller i Theol. Bibl. 20, 267); men en udførlig dansk Fremstilling af hans Fortjenester af denne Videnskab tör uden Tvivl en Gang væntes, for at ogsaa vi, uden at maatte ty til fremmede, kunne faa Oplysning om hvad det er, som disse saa höjlig beundre.

Fortegnelse over Stenos Opera edita et inedita findes hos Fabronius.

Paa Kongens Bibl. findes to Breve fra Steno til Prof. Grævius i Utrecht 1670, hvis Indhold er ubetydeligt, men de ere egenhændige.

Naar man har sysselsat sig med Stenos indholdsrige Liv (og Forf. har flere Gange været langt mere greben deraf, end der i disse Bemærkninger har kunnet komme tilsyne), vender Tanken sig umiddelbar til hans Frænde Jakob (Benignus) Vinsløv (f. i Odense 1669, † i Paris 1760), der tillige var slægtet med ham i videnskabelig Granskning og ydre Skjæbne. Han deponerede 1687, studerede først Theologi, men derefter Medicin og Anatomi, udgav i Kjøbenhavn ett Par Disputatser (1694—96) og rejste derpaa udenlands paa kongelig Bekostning. Efter et Ophold i Holland fik han Befaling af sin Velynder Geheimeraad Matth. Moth at drage til Paris, hvor han ankom 1698. Samme Aar ankom en anden ung dansk studerende (den yngre Oluf

Vorm), og de to unge Mænd gave sig til hver Aften at samtale om Religionen. Deres Öjemed var at befæste sig selv i sin Fædrenetro, og J. Vinsløv som den, der ansaas for den mest øvede Disputator, skulde overtage det vanskeligste Parti, Forsvaret for Katholicismen. For nu desbedre at kunne sætte sig ind deri, studerede han med Iver flere katholske Forsvarsskrifter, især Bossuets; men det bekom ham ilde, thi han blev selv derved saa overtydet om Katholicismens Sandhed, især i Forhold til begge de reformerede Kirker, at han offenlig gik over til den 1699, og af Begejstring for Bossuet (Jaques-Bénigne Bossuet) endog vilde ligne ham i Fornavn. Følgen deraf var, at Fædreland, Slægt og Venner sloge Haanden af ham; han mistede sit Rejsestipendium, al Understøttele fra sin Slægt, og vilde maaske have gaaet tilgrunde, hvis ikke hans egen Duelighed, nogen Understøttelse fra Storhertug Cosmus i Florenz og Bossuets Yndest havde banet ham Vejen til europæisk Navnkundighed. Da han aldrig mere saa sit Fædreland, saa lidet som det mindedes ham med Kjærlighed, hører han som fortrinlig Læge og Anatom Frankerig til; men ogsaa vi bör i det mindste kjende noget til denne Mand, da vi senere med Holberg skulle møde ham i Paris.

Foruden J. Vinsløvs andre hos Nyerup anførte Biografier, Nyerup Om de lærde Vinsløver i Skandin. Liter. Selsk. Skr. 1815. 1, 171. Helweg, Den danske Kirkes Hist. 1, 508. Haandskrift om hans Omvendelse i Gamle Kgl. Samling, Nr. 113 fol. Bendz, Authentiske Efterretninger om hans Overgang til den katholske Kirke, Skoleprogram fra Horsens 1846. (Vinsløvs egen Fortælling S. 20). Hans Exposition anatomique de la structure du corps humain udkom første Gang i Paris 1732.

Botanikken blev fremdeles fremmet ved Otto Sperling den ældre (f. i Hamborg 1602), der med J. Fuiren foretog botaniske Rejser 1622—1623, og derpaa rejste til Italien, hvor han i Padua blev Doktor i Medicinen 1627. Han flyttede fra sin Gaard i Jærnløse i Sjælland, som han havde faaet med sin Hustru, 1637 til Kjøbenhavn, og blev kongelig Botaniker 1638, Stadsmedikus i Kjøbenhavn 1641. Han fulgte med Hr. K. Ulfeldt paa hans Legationsrejser, og blev ved sin Forbindelse med denne Slægt nødt til at forlade Kjøbenhavn 1652; efter Hr. K. Ulfeldts Fald blev han greben udenfor Hamborg 1664, og døde som Fange i Kastellet 1681. — Ved Sorø Ridderakademi blev Joachim Burserus fra Lausitz, en af de berömteste Botanikere i Europa, 1625 Prof. i Medicin og Fysik, † 1639 (Nyerup).

En indfødt Mand var derimod Peder Kylling (f. i Assens, Fødselsaaret ubekjendt), der blev Student 1660, og, efter at have endt sine Studeringer, 1666 agtede at være Præst, men da det glippede, lagde sig efter Botanikken. Geheimeraad M. Moth, der blev opmærksom paa hans Iver for denne Videnskab, skaffede ham Udnævnelse til kongelig Botaniker 1682 med en Løn af 300 Rdr. Han boede allerede den Gang paa Valkendorfs Kollegium, og fik sin Tid forlænget, imod at han om Sommeren skulde botanisere med de studerende; paa det øverste Loft fik han sig derhos ett Kammer indrettet til sine Samlinger. Han levede her ugift, fordybet i sine Planter og maaske i mange andre Tanker, som Verden havde liden Brug for, omtrent i 16 Aar fra 1680 til sin Død 1696. Hvad han har efterladt Verden, er kun Fortegnelser paa Planter; men faa Lande havde den Gang lignende, saa at hans Viridarium „endnu paaskjönnes som et rart og Lyset værdigt Værk“, der indeholder næsten tre Gange saa mange Urter som Simon Paullis Flora. For sin Samtid var han en Særling, og den gottede sig over ham i hans Grav. Taler han nu med Schouw og vandre de med hinanden usynlige for alle i den botaniske Have, naar Solstraalen aabner Blomsternes Kroner, eller sidde de sammen under Himmelens Palmer, og mindes, hvorledes der af en Prik vorder en Ceder, som overskygger Libanons Bjærge.

Otto Sperling: Moller, Cimbria liter. 1, 646. Rottbøll, S. 410. De nyere Skrifter om denne historisk mærkelige Mand hos Nyerup.

Hortus Christianæus. Hafn. 1642. og i Simonis Paulli Viridaria varia 1653, med Tillæg i Bartholini Cista medica, S. 462. Kun latinske Navne.

Peder Kylling: Rottbøll S. 406. Blochs Fynske Gejstligheds Historie 2, 191.

Gyldenlund seu Catalogus Latino-Danicus Plantarum 404. Hafn. 1684. Kun de latinske og danske Navne.

Viridarium Danicum. Hafn. 1688. 4. Fortegnelse paa vildtvoxende Planter i Danmark; deres latinske, danske og tyske Navne, Voxesteder og Blomstringstid. Blandt dem, der have meddelt ham indenlandske Planter, staa øverst Henrik Gerner og Peder Syv. Jfr. Sælld. Registre Nr. 35, f. 605 ab.

Plantæ quædam domesticæ raræ, i Barthol. Acta med. 2, 345.

Foruden ovenstaaende Mænd have adskillige andre, dels Professorer, dels praktiserende Læger, ogsaa nogle Præster,

beriget vor medicinske Literatur, om det end kun var med en Disputats for Doktorgraden. Mange af disse Skrifter ere visstnok kun Öjeblikkets Börn, men saa længe ingen Mand af Faget har gjennemset dem alle, kan det ikke vides, hvad der endnu i ett eller andet kan være frugtbart for Videnskaben. Nogle af disse Mænd ere ogsaa mærkelige ved sin Stilling i Livet eller sin Skjæbne; adskillige ere fremmede, især Tyskere, og det lod sig vel tænke, at et historisk Overskue over dem i Forhold til de indfødte vilde give interessante Oplysninger til Lægevidenskabens Udvikling i Danmark. Ogsaa her viser det sig, at Faderens Kjærlighed til Faget forplantes i Slægten. Til den ældre Tid høre: Kristian den tredies Livlæge Jak. Bording, Prof. 1557, og hans Sön Ph. Bording. Joh. Warwick eller Rigenhagen skal være født i Frankerig, og blev 1564 kaldet fra Wittenberg som Frederik den andens Livlæge, men faldt i Unaade og levede i Armod i Malmø; han udgav Von der Pestilenz. Kph. 1577 (hvorom se Athene 1813, S. 412 og Herholdt og Mansa 1, 9). Peder Iversén, Petrus Ivo, fra Viborg blev Doktor i Medicinen i Basel 1591. Jens Mule ligesaa 1593; han fulgte Hertug Hans til Moskow og blev Læge i Odense, † 1633; Brevis historia febris. Basileæ 1598. 4. Peder Severinus havde en Sön Frederik Severinus, der var praktiserende Læge i Kjøbenhavn. Livlægen Jak. Hasebard havde en Sön af samme Navn, der blev Præst, men ogsaa har ydet en medicinsk Afhandling til Bartholins Cista medica. — Fremdeles bemærkes: Livlægen Kr. Bording. W. Adami. H. R. Skomager. H. Paaske. Livlægen N. Foss. Hans Andersen, Johannes Andreæ, der endog besøgte Konstantinopel (aliquando fuit Constantinopoli medicinam faciens. Wormii Epist. Fortalen S. XLII, og de imellem dem vexlede Breve, 1, 120. 124.) Livlægen H. Arnisæus og hans Sön Fr. Arnisæus. J. Burserus, Prof. i Sorø (ogsaa Botaniker; om hans Urtesamling, der findes i Uppsala, Brünnich, Naturv. Fremgang S. X). V. Laurenberg (Botanik). Gøde Jensen, Ægidius Johannis. Tankred Lejel, Lælius, praktiserende Læge i Kjøbenhavn, der afslog det ham tilbudte Professorat (Zwerg., S. 553 og Cista medica). Livlægen P. Bülche. H. Custerus. Ambros. Rhodius. S. Hofman. J. Scheel. H. Dieterich og hans Broder H. C. Dieterich. Joh. Rhodius (De Acia diss. ad Cornelii Celsi mentem. Patavii 1639. 4. tilegnet Kansleren Hr. Kr. Friis til Kragerup. Anden Udg. ex Autographo autoris auctior et emendatior ed. Th. Bartholin. Accedit de ponderibus et mensuris ejusdem autoris diss. et Vita Celsii. Hafn. 1672. 4. Scribonii Largi Compositiones medicæ. Johannes Rhodius recensuit, notis illustravit, lexicon Scribonianum adiecit. Patavii

1655. 4.). Povel Moth, hvis Fader Matthias Moth nedsatte sig i Flensborg, praktiserede i Flensborg, Lybek og Odense, indtil han 1651 blev kaldet til kongelig Livmedikus († 1670), og er ydermere mærkelig som Fader til Povel Moth, Matthias Moth og Sofie Amalie Moth, Grevinde af Samsø. (Cimbr. liter. 1, 420. Möllmann De illustribus quibusdam in rep. liter. viris Flensburgo oriundis. 1731. 4. S. 14. Zwerg., S. 673). Livlægen Jak. Fabricius. Kr. Stougaard. J. Timmermand. N. Wichmand. M. Kirstein. G. Kruck, Prof. i Sorø. Ahasv. Payngk. P. Hegerfeld. L. Pouch. Præsten J. Leganger. D. Eckhof. P. von der Stylle (Handbuch der Chirurgiæ. Kph. 1651.) G. Seger. J. Nielsen. J. F. Treubler. O. Fjelke eller Fjelkekrone. Kr. Ostenfeld, Professor. Kristoffer Balslev til Fravedegaard. Erik Rosenkrands (Kemi. Dän. Bibl. 8. 499). — Og nu, omtrent fra 1660, tiltager Antallet stadig: J. Cortnumi, Prof. i Sorø. K. Kölichen. H. de Møinichen, Fr. Hammerich. J. Hahn, Hannæus. Digteren Fr. Brandt (Bartholini Acta med. 3, 99). H. Grube. Brødrene Matthias og Holger Jacobæus, Sönner af Biskoppen Jakob Madsen i Aarhus (Skielderups Program 1811, S. 34). Jak. Bircherod. D. Protten. J. V. Wille eller Willius (De morbis castrensibus. Hafn. 1676. 4. Herholdt og Mansa 1, 67.) P. Brand (sst. S. 68). J. M. Sulzer. H. Mule, Professor. J. Irgens. L. Viborg. H. N. Grim, Læge paa Ceylon. M. Herfurt. J. Woldenberg (Herholdt og Mansa, S. 68). B. Omeis. Livlægen J. H. Brechtfeld. G. Kus. J. Frisius. M. Seerup. Villum Vorm, Professor. Den berömte Kirurg Adam David Aspach, hvis Bolig paa Hjörnet af Nörregade og Klædeboderne længe var kjendt under Navn af Asbachs Hus (Zwerg., S. 655.). N. D. Heitmüller. F. Reenberg. D. M. M. Grotius. J. J. Bøhme. P. S. Ebeling. H. Bonsach. D. Deswig. J. Hofstetter. N. Eriksen. O. Vorm den yngre. Præsten Gudmand Poscolan (Flora Medicea Hafniaca Anni 1691 seu de viribus plantarum in horto Collegii Medicei. Hafn. 1691. 4. Beskrivelse over Planterne og deres Egenskaber). N. Grimberg (Observationes medicæ. Amstelod. 1689. Recepter). H. Ebeling. Kr. Lahme. A. Kahle. D. Szentkeresti. Kr. de Hemmer. P. Deichman. R. Wagner. J. Mahraun. Iak. Rasch, Lektor i Theologien. E. de Möinichen. J. J. Woyt. D. Madai. M. F. Kr. de Strömberg. D. Wagner. H. Köne. J. Bing. J. Lodberg. Præsten J. Rosenvinge. C. F. Døbelius. S. Garman. N. B. Vinsløv, Broder til Jak. Vinsløv.

Endelig hører hertil vore Apothekers Historie. Blandt de dertil hørende Skrifter mærkes Dispensatorium Hafniense, jussu superiorum a Medicis Hafniensibus adornatum. Hafn. 1658. 4. udg. af Thomas Bartholin. Mere findes blandt hans, O. Borchs

o. fl. Skr., f. Ex. Olai Borrichii Lingua Pharmacopæorum. Hafn. 1670, 4. (Anvisning til Apothekerordenes rette Udtale og Betoning, der vel endnu kan være brugelig som en Hjælpebog).

Om en amerikansk Aloe i Haven ved Gottorp haves flere latinske og tyske Skrifter af J. D. Maior o. a. 1665 fgg.

Lægebøger og lignende Skrifter i Modersmaalet besidde ingenlunde nu de Egenskaber, Ælden og Sprogets Ejendommelighed, der gjorde Kundskaben om de tidligere næsten nødvendig for enhver dansk Sprogkjender. Man vedblev at optrykke de forrige, især Henr. Smiths, og kun faa vovede sig til ny Forsøg, der næppe ere nogen Berigelse for Videnskaben, men dels ved Behandlingen af Sproget, dels ved en og anden historisk Bemærkning, f. Ex. om Brugen af Tobak, endnu kunne tildrage sig nogen Opmærksomhed. De vigtigste ere af Hans Kristensen Bartsker og Niels Mikkelsen Aalborg.

Peder Jakobsen Flemløses Oversættelse af Musæi Underuisning oc gode raad af Guds ord, imod den Melancholiske Dieffuel. Kbh. 1575. tilegnet Markus Hess, Borgemester i Kjøbenhavn, (se Nyerup i Athene 1, 428) hører tildels hertil; og Niels Arctander's Jesu Syrachs aandelige og naturlige Lægedom (etc.) Kbh. 1586, for saa vidt han taler om Uforfarne Læger og uforstandige Bardskjærere (Nyerup har anført Stedet i Athene 1, 409.) Men egenlige Lægebøger om Sygdomme, Lægemidler og tildels Lægeplanter ere:

Hans Kristensen, Bartsker og Borger i Ribe: En Liden Bog om alle haande Siugdom, som Mennisken mangfoldeligen kand vederfares, formedelst voris Første, forelders syndfald, wdi Paradis (etc. etc.). Schlesswig 1596. 4. Tilegnet Jakob Seefeld til Visborg. Samt En Lidel wnderuisning meget nyttelig oc trøstelig, som vel fornøden er, huorledis Mennisken skal holde oc skicke sig, naar denne forgifftige Pestilentze kolde Siuge beginder at sprede sig wd iblant Mennisken. (etc.) Schlesswig (1578. 12.) 1596. 4. Tilegnet Manderup Parsberg til Hagesholm. — Som Prøve paa Sproget udtegnes her af det første Skrift følgende af Afsnittet om Legemets Dele: To gange ere i Menniskens Mund eller Hals, Igennem den ene gaar Menniskens Mad oc Øll i magen, Igennem den anden gaar Menniskens Aander oc Luct (ɔ: Luft) til Lungen, fordi at Lungen er lige som en Belle eller Puster, der forderer oc giffuer Hiertit en kaald Luct som ved Aanden wddryffuer hæden aff Halsen, paa samme Hull er en Log som gaar op oc til, effter som mand drager sine Aander, veer (d. e. Vejr) oc Luct til sig, oc lucker sig til igen, naar mand tager Spise oc Dricke til sig, oc lucker sig op, naar man

lader sine Aande, paa det, at Mennisken skal icke quogne, besuimme eller sticke.

Niels Mikkelsen Aalborg, Præst til Bremerholm: Medicin Eller Læge-Boog, Deelt vdi fem smaa Bøger (etc.). Anden gang tryckt, formeret oc forbedret. Kbh. 1635. Tilegnet Kristoffer Urne til Aasmarke og hans Husfrue Fru Sofia Lindenov. 1633. Heraf handler den Tredie Bog Om nogle synderlige Wrters Krafter; og Fjerde Bog om Lægdom Som hvert Menniske altijd haffuer hos sig selff (det vil sige Lægemidler af det menneskelige Legeme selv), som begynder med Kong Kristian den tredies Raad mod Fallendsoot, og indeholder flere kuriøse Ting. Naar Røgtobak først blev indført ved Wallensteins Indfald i Danmark, er dette Skrift vel det første, hvori den omtales, da Simon Paullis Urtebog først udkom 1648.

Der gives ogsaa nogle specielle Afhandlinger, som Vilhelm Pedersen Trellunds om Blodsot. Kbh. 1652. 4. Adskillige Oversættelser, som af Henrik Følsker, Kirurg i Odense: Kr. Skorers Tractat om Fontaneller. Kbh. 1686; af en unævnt: Eliæ Beynons Barmhiertige Samaritan (etc.) paa Danske udsat. Kbh. 1696. o. fl.

Mærkeligere er: Et Edrue Lefnets Gafn oc Nytte. Beskrefven af Luigi Cornaro (etc.) Af det Italianske Sprock udsat af en hvers Tienist Berede. Kbh. 1696. (under Fortalen 1658). Oversætteren er Thomas Bartholin.

Til Dyrenes Naturhistorie:

Peder Terpagers Oversættelse af Wolferd Sengverds Skrift Om De Apuliske Edderkoppe. Kbh. 1702. Om Tarantelen og Helbredelsen af dens Bid ved Dans. Bogen er ogsaa mærkelig ved sin Fortale, hvori han beklager Modersmaalets Tilsidesættelse og anfører adskilliges Klager derover, iblandt andre Rasmus Bartholins.

Endelig kunne her nævnes Skrifter, der vedkomme Husholdning, Havevæsen o. desl.

Niels Mikkelsen Aalborgs Hussholdnings Calender. Kbh. 1622, anden Gang 1632. og Ny Husholdnings Calender. Kbh. 1639. tildels ogsaa af medicinsk Indhold.

Hans Hervigk, Badstuemand i Roeskilde: En nyttig Bog om Bjer (d. e. Bier) (etc.) Kbh. 1649. 4. hvis Beskrivelse over Biernes Naturel og Levemaade i det mindste er artig nok.

Hans Rasmussen Block, Urtegaardsmand: Horticultura Danica. Hvorledis en zirlig oc nyttig Vrte-Hawe i Dannemarck kand anrettis, beprydis oc ved Mact holdis. Kbh. 1647. 4. Samt Kristian Gartners Horticultura (etc.) Kbh. 1694. tilegnet Peder Tønder til Dønnes. Trundhiem 1692. Den første

for Danmark, den anden for Norge. Ogsaa i sin Slags artige Bøger.

Morten Andersen Horsens oversatte 1601 de to første Bøger af Heresbach De re rustica, Om Bondeværk og Havedyrkelse. (Prøver af Haandskriftet, der tilhørte det danske Selskab, i D. Mag. 1, 53.)

11. Filologi. Østerlandske Sprog. Niels Pedersen Øreløse. Morten Povelsen Grum. Theodor Petræus, o. fl. Klassiske Sprog: Græske Filologer. Niels Krag. Rasmus Vinding o. fl. Latinske Filologer. Anders og Niels Krag. Ole Borch o. fl. Nyere Latinsk Poesi. Erasmus Lætus. Willich Westhov o. fl. Danske Oversættelser af klassiske Skrifter. Birgitte Thott o. fl. (Nyere Sprog).

At de lærde Sprog dyrkedes med Iver, var en ligefrem Følge af Videnskabernes Tilstand i Europa. Modersmaalet kunde ingen Modvægt danne, og de nyere europæiske Tungemaal begyndte først i Slutningen af Tidsrummet at bane sig Indgang i Danmark, det tyske naturligvis undtaget, der allerede her havde hjemme. Theologien fremdrog ikke alene det hebraiske Sprog og med det de øvrige østerlandske, men tillige det græske; og det rommerske Tungemaal var det eneste Organ for enhver videnskabelig Behandling og Meddelelse. Danmark, der, efter Raupachs fra Joh. Moller optagne Bemærkning, allerede fra gammel Tid af i sin Saxe besad Latinen som sin Ejendom, maatte saa meget mere hylde den almindelige Anskuelse.

Ingen har, saa vidt vides, forsøgt at give en Fremstilling af det filologiske Studiums Udvikling og Fremgang i Danmark, uagtet de klassiske Sprog idelig have været dyrkede med Forkjærlighed, og Studiet af de østerlandske i den senere Tid stadig har tiltaget. Der er dog to Sider, fra hvilke en saadan Fremstilling maatte have vundet almindelig Interesse; nemlig, i hvilket Forhold Filologien i Danmark har staaet til den almindelig europæiske, til de øvrige filologiske Skoler, navnlig den hollandske, Brevvexling og andre Meddelelsesmaader imellem danske lærde og fremmede, fremmede Filologers Ophold i Danmark, o. s. fr.; dernæst, i hvilket Forhold den nyere filologiske Skole i Danmark staar til den ældre, om man deri kan spore en gradvis selvstændig Fremgang indenfor Danmarks Grænser, eller om den nyere Filologi kun lidet har brudt sig om vor egen danske, men paa ny uddannet sig udenfra ved fremmede Filologers Arbejder. Förend disse Undersøgelser ere nogenlunde udførlig be-

handlede, kan der i en almindelig Betragtning af Literaturen ikke væntes andet end et Overskue, der gjör opmærksom paa de vigtigste Forfattere, uden at kunne trænge ind i eller udtömme Stoffet.

Hjælpemidlerne ere faa og tarvelige. Til østerlandsk Sprog og Literatur gives der, saa vidt vides, intet samlet Overskue. Til de klassiske kun nogle Fortegnelser, men ingen organisk Udvikling. Hertil høre:

Particula historiæ literariæ Danorum, in quo de studio philologico ejusque cultu et progressu in Dania primo disserit Albertus Thura. Hafn. 1722. 4. Samme Forfatters Conspectus Danorum, qui partim commentariis suis eruditis, partim quoque versionibus danicis, de linguæ Romanæ et Græcæ scriptoribus hactenus optime et præclarissime meruerunt. Hafn. 1740. I Fortalen nævnes de Forfattere, der have skrevet om klassisk Literatur i Almindelighed. Bogen selv er ordnet efter de gamle Forfattere. Et Appendix handler om Saxo Grammaticus.

Et Tillæg hertil er P. A. Wedel, Merita Danorum in latinis scriptoribus edendis atque illustrandis. Specimen inaugurale. Havniæ 1790. Ligeledes ordnet efter de gamle Forfattere.

I S. Lintrups Fortale til Chr. Falsteri Supplementum lingvæ latinæ. Flensb. 1717. findes ligeledes nogle hertil hørende Bemærkninger, saavel som i nogle andre Skrifter, der handle om Literaturen i Almindelighed (Raupach o. lign.).

Fortegnelse over danske Oversættelser af de klassiske Forfattere af G. L. Baden. Kbh. 1816. men især af Kr. Thaarup. Kbh. 1822. Ny Udg. Kbh. 1836. Program fra Helsingør. (I sin Slags fortrinlig.)

De østerlandske Sprogs Dyrkning staar, som allerede bemærket, i nöje Forbindelse med Theologien, men hævede sig efterhaanden til egen Selvstændighed. Det er naturligvis endnu kun de vestlige, der komme i Betragtning. Med Indien aabnedes vel en Forbindelse allerede under Kristian den fjerde; men Missionærernes Sprogarbejder udkom først i det følgende Tidsrum (Ziegenbalg 1716).

Om de ældste Forfattere vides ikke meget. Den under Filosofien nævnte Lage Kristensen fra Ribe lagde sig som Student efter de østerlandske Sprog, men har ingen dertil hørende Skrifter efterladt sig. Jakob Villumsen fra Næstved udgav derimod i Wittenberg (1569) et Elementale hebraicum. Iver Stub, Prof. i det hebraiske Sprog 1594, kjende vi alt af Striden med H. P. Resen (Ex libro Job. 1603—7). Kort Axelsen, Prof. i det græske og hebraiske Sprog 1602, udgav

en Grammatica hebræa (Hafn. 1606. 1608.) Herman Nielsen, Hermannus Nicolai (f. i Førslev i Sælland 1570) Prof. i det hebraiske Sprog 1610 († 1629) gjorde en Sammenligning imellem de aramæiske Dialekter indbyrdes og med Hebraisk (1627). Ogsaa Westphaleren Martin Trost, der fra Helmstädt kom til Sorø, og derfra drog til Rostock, udgav en hebraisk Grammatik (1627). Men som den egenlige Grundlægger til dette Studium ved Universitetet anses Niels Pedersen Øreløse, Nicolaus Petræus Aurilesius (f. i Øreløse i Sælland 1601), der fra Herlufsholms Skole kom til Universitetet 1621, og paa sine Udenlandsrejser blandt andre hørte Joh. Buxtorph. Han var gift med en Datter af Sællands Biskop Peder Vinstrup, blev 1626 Prof. i de østerlandske Sprog, 1630 i Theologien († 1634), og udgav flere grammatiske og lexikalske Arbejder (1626—33). Denne Begyndelse blev med Held fortsat af Skolemændene Hans Pedersen Kalundborg, Calundanus (f. 1605, efterhaanden Rektor i Kalundborg, Malmø og Roeskilde, † 1669) og Sören Pedersen Kalundborg (f. 1607, Rektor i Roeskilde, † 1657). Mere navnkundig blev Morten Povelsen Grum (f. i Lund 1615, Mag. og Slotspræst 1651, gift med en Datter af Biskop J. Brochmand, men kun 37 Aar gammel † ved en hastig Død 1652). Han havde gjort en Udenlandsrejse til Polen, siden til Holland, England og Frankerig, hvorfra han vendte tilbage til Leyden og dèr opholdt han sig i nogle Aar. Efter sin Hjemkomst levede han længe i Stilhed (ignotus diu neglectusque delituit), indtil Kong Frederik den tredie blev opmærksom paa hans usædvanlige Lærddom. Men Døden overraskede ham, saa at han ikke fik noget udgivet. Hans Haandskrifter, der vare i Rostgaards Bibliothek, indeholdt Samlinger til en arabisk Ordbog og Sproglære. Jakob Bartholin (Sön af Kasper Bartholin den ældre, † i Heidelberg 1653) udgav Rabbinske Skrifter (1651). Thomas Bang (der nedstammede fra Oluf Bang i Middelfart, f. i Flemløse 1600), blev 1630 Prof. i de østerlandske Sprog, 1652 i Theologien, og 1656 Universitetsbibliothekar († 1661), og udgav ej alene Disputatser, men ogsaa större til den hebraiske Literaturs Udvikling hørende Skrifter (Coelum orientis et prisci mundi, 1657). Den ved Mathematikken omtalte Kristian Stenbuch, Prof. i det hebraiske Sprog 1655 († 1665), udgav derimod kun Disputatser. Den för omtalte Prof. Theol. Kristen Nold udgav endelig sit længe væntede store Værk om de hebraiske Partikler (Concordantiæ particularum Ebræo-Chaldaicarum. Hauniæ 1679. 4.) ett af den Tids vigtigste Bidrag til Ordbogen. Men den störste dalevende Orientalist var uden Tvivl Theodor Petræus, en Borgersön fra Flensborg, der fra Flensborg Skole tog til Uni-

versitetet i Leyden. Anbefalet af Superintendenten Steph. Klotz til Kong Frederik den tredie, fik han kongelig Understøttelse til en Rejse i Østerlandene, og besøgte Grækerland, Syrien, Palæstina og Ægypten. Han opholdt sig flere Aar i Cairo. Han lagde sig efter Arabisk, Persisk, Armenisk, Koptisk og Æthiopisk, og udgav efter sin Hjemkomst omtrent 1653 i Leyden flere Frugter af sin Rejse, nogle af de hjembragte Haandskrifter; 1660 tog han til England, opholdt sig i to Aar i London, og vendte derpaa tilbage til Holland, overalt kun levende for sit Yndlingsstudium. Frederik den tredie ønskede at ansætte ham som Prof. i de orientalske Sprog; men han afslog det saavel som alle andre Tilbud om fast Ansættelse. Han havde levet saa længe i Barbariet, sagde man, til han selv var bleven en Barbar. Hans Hu stod i alt Fald stadig til en ny Rejse til Østen. Da han ikke kunde tilvejebringe Omkostningerne dertil, tog han til Kjøbenhavn 1669, og satte sin Lid til Frederik den tredie; men Kongens Død i Begyndelsen af det næste Aar tilintetgjorde hans Haab. Han levede imidlertid i Kjøbenhavn med Hustru og to Börn uden nogen offenlig Ansættelse indtil sin Død 1673. Hans efterladte Haandskrifter solgte hans Enke af Trang til Kurfyrsten af Brandenburg Frederik Vilhelm 1682 for 1000 Rdlr. Nöjere Oplysninger maa tilvejebringes om denne, hvad enten han var en Særling, der kun rugede over sine Skatte, eller ikke, i vor Literaturs Historie mærkelige Mand. Var han den første eller en af de første, der bragte Kundskab om Æthiopisk og Koptisk til Europa? Laurids Friis (en Præstesön fra Tønderegnen, 1666 Præst i Brede i Ribe Stift, verbi divini in ecclesia Bredensi administer kalder han sig selv, † 1684) udgav ett Skrift om den hebraiske Prosodi, hvori han henfører de hebraiske Vers til de klassiske Versearter (Prosodiæ Hebraicæ epitome bipartita. Hafn. 1671. 4, hvis anden Afdeling er Vera poëseos Propheticæ ratio ac elegans carminum Hebraicorum fabricatio). Imidlertid vedbleve Danske og Nordmænd at fortsætte og udbrede Studiet, især af Hebraisk og Arabisk; som Anders Iversen Borch (Rektor i Throndhjem, † 1709. De antiqvitate punctorum Hebraicorum 1682. 4.) Præsten Jörgen Ursin († 1727), hvis Dispp. de scholis et academiis Hebræorum udkom samlede som Antiquitates hebraicæ scholastico-academicæ 1697. Den senere som Prof. i Mathematikken bekjendte Matthias Anchersen (f. i Kolding 1682, † som Biskop i Ribe 1741), der tidligere (1704—7) hjemme og udenlands havde studeret de semitiske Sprog, ansaas for en af vore bedste Orientalister. Anders Frølund, Prof. i det hebr. Sprog 1709, skrev tidligere Disputatser om hebraiske Oldsager (1695—99). Det vil saaledes af det foregaaende være indlysende, at Studiet

af de østerlandske Sprog, hvis Dyrkning i Danmark i hvert Aarhundrede har tildraget sig Europas Opmærksomhed, allerede tidlig har haft sin Rod i selve Landet.

Nic. Petræus: Vinding. Acad. Haun. S. 306.

Morten Grum: Zwerg., S. 629 (Haandskrifterne anføres S. 631). Pontoppid. Annal. 3, 119.

Hans Pedersen Kalundborg: hans Levnet af A. N. Ryge.

Theod. Petræus: Moller, Cimbria liter. 1, 489. Lackmann, Annal. typograph. selecta quædam capita, S. 82. Möllmann, De illustribus quibusdam viris Flensburgo oriundis, S. 16.

Laurentius Frisius: Cimbr. liter. 1, 199. Han kalder sig Holsatus paa Titelen af Prosodiæ hebr. epitome.

Matth. Anchersen: Cimbr. liter. 1, 19. Hans Poëma Abu-Ismaelis Tograi arabicum. Traject. ad Rhen. 1707, hvoraf Oplaget forgik paa Vejen til Kjøbenhavn paa 50 Exemplarer nær, findes i Hjelmstjernes Samling.

At Kundskaben og Færdigheden var större end i vore Dage, er upaatvivleligt; men adskillige Yttringer deraf vare dog kun Legetöj. Halvor Gunnarsen gav i sine Flores sapientiæ divinæ. Rostochii 1596. en Extrakt af Epistler og Evangelier i danske, latinske, græske og hebraiske Vers. Ligesaa Capita doctrinæ christianæ (etc.) Den Christelige Lærdoms besynderligste Hoffuit Artickle, sammendragen først paa Danske: Oc nu paa Latine, Greske oc Hebraiske vdsætte, Vngdommen till øffuelse oc vnderuisning. Rostochii 1599. Biskop J. Jersins Sön Kristian Jersin lykønskede Frederik den tredie til sin Tronbestigelse med en Oratio gratulatoria syriaca. Witeb. 1649. fol. Peder Claudianus ligesaa Kristian den femte med Carmina gratulatoria syriace, græce et danice. Kristian. 1671. fol. Peder Krog, der tilsidst blev Biskop i Throndhjem, skrev Lejlighedsvers paa ni Sprog, f. Ex. ett Bryllupsvers paa Hebraisk, Kaldaisk, Syrisk, Arabisk etc. 1674. Rektor i Nykjøbing Hans Thomsen Fischer gratulerede Fyns Biskop Kr. Rud. Müller paa Hebraisk 1705. Sligt var næppe værdt at nævne, naar det ikke oplyste Tidens Smag, der viser sig ens overalt.

Petri Wintheri Principia etymologica linguæ sanctæ. Hafn. 1689. som Vorm anfører og som findes i Hjelmstjernes Samling, fattes hos Nyerup.

De ovennævnte Forfatteres Skrifter have nærmest kun Interesse for Mænd af Faget; imidlertid vil der ogsaa her findes ett og andet, der enten oplyser den herskende Forestilling, at det hebraiske Sprog var det ældste i Verden, eller giver Bidrag til Tidens almindelige Sproganskuelse. Dertil hører blandt andre en Diss. de lingua Eberina prima et post γλωττοσυγχυσιν prima-

maria contr. Huetium. Hauniæ 1704. 4. hvis Forf. ikke findes angiven. Men især Thomas Bangs Coelum orientis et prisci mundi triade exercitationum literariarum repræsentatum. Hafn. 1657. 4. eller med Titel: Exercitationes philologico-philosophicæ. De ortu et progressu literarum. Cracoviæ 1691. 4. Første Afdeling handler om Bogstavskriftens Oprindelse, om Adam har opfundet den eller hans Efterkommere för Syndfloden; meget udførlig omhandles liber Henochi; ogsaa undersøges, om der gives literæ coelestes et angelicæ. Anden Afdeling De literatura patriarchali etc. meddeler tillige de ældste Alfabeter. Tredie Afdeling bestrider den Mening, at de hebraiske Bogstaver skulde være opfundne af Esdra.

De klassiske Sprog tilhørte alle; fra dem udgik al Dannelse, og udenfor dem var ingen tænkelig. Hvis Theologien kan anses for den Løftestang, der bevægede alt, saa var navnlig Latinen det eneste Organ, den eneste Sprogform, hvori det var muligt som en almindelig Ejendom at lade Lærddommen yttre sig. Den var de lærdes Modersmaal, og som Sprog det ypperste af alle. Denne aldeles rodfæstede Overbevisning møder man overalt. „Man skulde ikke, hedder det, kalde det den italiske, latinske, rommerske Tunge, men med det langt mere passende Navn, den menneskelige (sed multo aptiori nomine, humana).“ „Iblandt alle Sprog, siger Ole Borch, indtager Latinen den ypperste Plads, og uendelig er Nytten, den yder i Musernes Kampe; den er det samme for den lærde, som Køllen fordum var for Herkules (Inter linguas autem primò nomen suum profitetur Latina, quam suadent infinitæ utilitates in palæstris Musarum maximè urgeri, quippe tam utilem erudito, quam clava olim erat Herculi).“ Derfor var det nødvendigt, at trænge ind i dette Tungemaals inderste Folder og at tilegne sig det i dets mindste Enkeltheder; og derfor var ikke alene Læsning af den latinske Poesi, men ogsaa dens Udøvelse saa fornøden for alle. „Latin, vedbliver han, kan man ikke forstaa uden Poesien; uden Poesi er ingen Grammatik, ingen Orthografi paalidelig. Uden Poesien kan respublica literaria ligesaa lidet bestaa, som Himlen uden Stjærner eller Legemet uden Sjæl.“

Imod denne almindelige Overbevisning hævede sig kun enkelte Stemmer, sædvanlig uden at vorde hørte. Nogle mente nemlig, at den evige og pedantiske Dyrkning af Grammatikken hindrede den strængere Videnskabs Opkomst; til dem hørte Tyge Brahe, hvis Yttring derom forhen er anført. Andre faldt det ikke ind at nægte Latinens Overherredömme, men dens Eneherredömme fandt de skadeligt; det var dem, der som Rasmus Bartholin, Peder Syv o. a., der senere skulle omtales, hævdede

Modersmaalets Rettigheder ved Siden af det rommerske Tungemaal. Den tredie Slags var nogle Fanatikere, der ansaa Klassikernes Studium som fordærveligt for den kristelige Tro. Man finder mere end en Gang denne Tanke udtalt med Skarphed. „Hedenske Bøgers Læsning, skrev en Filolog, Rektoren i Horsens, Mag. Erik Bredal, til Biskoppen i Aarhus, hedenske Bøgers Læsning burde udryddes af de kristne Skoler, og alene Herrens Bog (udi hvilken hverken fattes det ene eller det andet, Esaias 34. K. 16 .V.) med nogle korte og grundige meditamentis blive læst i deres Sted; thi da bleve de unge mindre forgiftede af hedenske Lögne og Blasfemier." Men uagtet deslige Yttringer uden Tvivl ansaas for Blasfemi imod Verdenssproget, og europæisk Berömthed vejede op imod saadanne Skumlerier hjemme, blev Frygten for at Hedenskab skulde besmitte Troens Renhed ikke uden Virkning, og Skolemænd saavel som Digtere bleve ligo forlegne med de hedenske Guders Navne. Hvorledes skulde de faa dem udryddede af de klassiske Skolebøger og af den kristelige Poesi, hvorledes skulde de opfylde den dem givne Forskrift (Quæ in profanis autoribus occurrunt spurcæ locutiones pietati adversæ, penitus eliminentur; Deorum etiam gentilitium nomina expungantur), der endog gik ind i Recessen af 1643: „De, som lære Ungdommen i Skolerne, siger den, skulle lægge deres störste Vind paa, at de unge have daglige exercitia og Øvelser, som tjene rettelig til en sand Gudfrygtighed, og at de lære at sky de hedenske Afguders Navne, som findes i mange Bøger, der endnu ere i Brug, i Særdeleshed udi Poesi og andet sligt, hvorudi de hedenske Afguders Navne ofte indføres, i den Sted Gud alene og hans hellige Navn burde at bruges." Lykkelige vare de Poeter, der som A. Arøbo „skrev för sligt blev vor Tids Poeter forbødet af Øvrigheden."

Dette Træk viser os allerede Tidens Splidagtighed fra en Side: den rette Tro udelukkede den levende Poesi, og i Grunden blev derfor den klassiske Oldtid i sin höjeste Anskuelse for denne Slægt, der hang i Bogstaven overalt, en lukket Bog. Det samme aabenbarer sig uden Tvivl, naar man betragter den Maade, hvorpaa Sprogstudiet i Almindelighed blev drevet, og den Anvendelse, der gjordes deraf. Det skal ikke nægtes, at der hos enkelte Mænd viste sig en Kundskab og en Sprogfærdighed, hvorom man næppe nu kan gjöre sig nogen Forestilling; men de bevægede sig kun indenfor den mekaniske Sprogkundskabs Kreds, og vare udenfor den fremmede for alle höjere Idéer, al fri Anskuelse af Verden, og for det meste fremmede i sit eget Fædreland. Den store Mængde vandt en ydre Færdighed, som ingen Indflydelse havde paa

Sindet, og derfor gik tabt i Livet. Selv naar de betragtede Videnskabernes indbyrdes Forhold og Sprogvidenskabens Forhold til dem, har det i det mindste ikke hos de ældre lykkets mig at støde paa Afhandlinger, der indeholdt andet end almindelige, endog trivielle Forestillinger. De ere at undskylde; thi Livets poetiske Side var endnu ikke gaaet op for nogen. Derimod fattes der ikke Exempler paa smagløse, latterlige Overdrivelser, hvortil ensidig Fordybelse i Sproget lettelig fører, paa Pedanteri, der synes at være sammenvoxet med Lærdommen selv, ligesom de sammenvoxne Tvillinger, af hvilke snart den ene, snart den anden maa give efter for sin Medbroders Bevægelser. Professoren i det hebraiske Sprog holdt en Gang en Oration ved Reformationsfesten, „og var hans Tale mere hebraisk end latin, saa at kun saare faa af auditoribus kunde forstaa den.“ Selve de lærdes Navne fik hos os, som i alle Lande, hvor klassisk Erudition var fremherskende, et latinsk Tilsnit, saa at vi undertiden kunne være i Tvivl om deres danske Oprindelse; en Sön af en Smed (faber) hed f. Ex. Fabricius, Örn blev til Aquilinus, Bi til Melissæus, Skytte til Toxotes, Væver til Textorius, Grundvig til Fundisinus, o. s. v. Og man kan gjennemlæse adskillige Afhandlinger, Brevvexlinger o. desl. fra denne Tid, uden at finde stort andet end sirlige latinske Talemaader, der afløse hinanden som hos Saxe, men ere tomme paa Indhold. Man vil da tilstaa, at Holberg livagtig har skildret hine Pedanter, der ingen Tilværelse kjendte uden den lærde, ingen Tænkning uden i Syllogismer, og ingen Anelse havde om Poesi, uden for saa vidt den kunde skanderes. Uden Nytte laa den klassiske Oldtid for disse Mænd med sine kornrige Agre, sine frodige Enge; naar de vandrede igjennem dem, plukkede de kun Partikler og høstede kun Ordax.

Latinens Berömmelse: Josuæ Arndii Judicium de studio lingvæ latinæ. Hauniæ 1646. (Forf. var fra Mecklenborg; hos Vorm findes han). Fortalen til Olai Borrichii Parnassus in nuce. Skriftet selv er en Samling af Vers, der oplyse Ordenes Accent, o. desl. altsaa kun en mager Anbefaling. Erik Bredal hos Tauber, Hist. scholæ Arhus. S. 57—80. De hedenske Guders Navne hos Nyerup, Skolerne, S. 98; Pontoppid. Annal. 3, 786; Fortalen til A. Arøbos Hexaemeron. Den hebraiske Prof. Mag. Georgius Johannis i J. Bircherods Dagbøger S. 148. De lærdes Navne i Blochs Bidrag til Roeskilde Domskoles Hist. 4, 42. Program fra 1846.

Til de Skrifter, der handle om Filologiens Vigtighed for andre Videnskaber, hører den fremmede Johannis Cunradi Dieterichi Diatribe de usu, abusu et neglectu lectionis scriptorum

secularium et antiquitatis. Hafniæ Danorum 1638. 4., hvis Tilegnelse og Fortale ogsaa ere skrevne i Kjøbenhavn. Det gaar især ud paa Filologiens Vigtighed for Theologien, og hvorledes Skriften kan oplyses af Klassikerne, men er kun en sprænglærd Søgen efter alt hvad der kunde findes, som havde Lighed med det kristelige. For Theologien var det en Nødvendighed at opsøge Kristus i det gamle Testamente, hvor han som Messias let maatte findes; men hvilken Ros var det ikke for Filologien, der ogsaa fandt ham hos Virgil, in Eclog. 4. v. 5: Magnus ab integro seclorum nascitur ordo etc. (S. 121).

Naar man ikke tager Hensyn til de i Europa navnkundige Filologer, Pontanus, Meursius o. a., som Danmark søgte at tilegne sig, men kun til dem, som det fostrede i sit eget Skjød, vil man endda have Anledning nok til at erfare, hvor tidlig og med hvilken Nidkjærhed de gamle Sprog dyrkedes. Græsk maatte vel i mange Henseender staa i Skygge for Latinen, for hvis Skyld det i Skolerne sattes tilside, og som videnskabeligt Organ kunde der ikke være Brug for det; derimod anvendtes det meget tidlig som Middel til at lægge Lærdom for Dagen. Det er maaske ikke muligt, nöjagtig at angive, naar græske Typer indførtes her i Landet; men de findes ved Begyndelsen af Tidsrummet (f. Ex. i Jon Tursens Vocabularium, 1561). De græske Smaaskrifter, især Lejlighedsvers, som tidlig forekomme og vedbleve at komme frem, vidne vel ikke om nogen dybsindig Tænkning eller poetisk Gejst, men dog om en stor Sprogfærdighed, der kun ved megen Øvelse kunde erhværves. Saadanne findes af Niels Lauridsen fra Ribe, Broder til den latinske Digter Amerinus (1574), Hans Lauridsen, Præst i Vordingborg (1574), Jakob Holm, Rektor i Viborg (1574), Anders Kristensen Vejle (1576), Niels Pedersen fra Skaane (1578), Vilhelm Ulriksen (1630—33), Niels Bang, Biskop i Fyn (1638), Erik Pontoppidan den ældre (1641), Elias Resen (1650) og senere endnu flere. Men Palmen bærer uden Tvivl Peder Jensen Vinstrup, hvis græske Messiade blev til henved to hundrede Aar för Klopstock tænkte paa sin. Til de Forfattere, der have efterladt mindre og större Arbejder, dels om Sproget, dels om Literaturen, høre især: Den som latinsk Digter bekjendte Jens Sadolin (1574). Jak. Madsen, Prof. i det græske Sprog 1575 (Adhortatio ad lingvam græcam discendam, 1577). Hans Olsen Slangendorf (Ciceronis lib. sec. de officiis græce translatus. 1578. Demosthenis Olynthiaca prima. 1580). Den af sin latinske Grammatik og som Historiker bekjendte Niels Krag, Prof. i det græske Sprog 1592 (De republica Lacedæmoniorum libri 4.

1593). Peder Iversen Borch, Rektor i Herlufsholm omtr. 1593—95 (De vocibus Græcorum encliticis, samt Agapeti ad Justinianum Paræneses. 1594. og Xenophontis Hercules carmine græco. 1595). Hans Jensen Alan (fra Ala i Halland) Prof. i det græske Sprog 1608. Johan Frederiksen fra Flensborg, Rektor i Kjøge, Malmø, og prof. poëseos i Roeskilde (*Μαγοφονια* Persica ex Herodoti Thalia. 1622). Truels Nielsen Aslovius (Prosodia græca. 1625). Hans Kristoffersen, Prof. i det græske Sprog (1632). De nysnævnte Skolemænd Sören Pedersen Kalundborg og Hans Pedersen Kalundborg (Grammatiske Arbejder 1638 og 1660). Kristoffer Munthe (1641). Jörgen Ejlersen (omtr. 1650). Niels Aagaard, Prof. i Sorø (De Digammate. 1655). Den som Mathematiker og Digter bekjendte Hans Laurenberg i Sorø efterlod en Beskrivelse med Korter over det gamle Grækerland, der bleve udgivne efter hans Død (1660). Og Disputérøvelserne gave vel en og anden Professor Lejlighed til at komme frem med flere Undersøgelser, som S. S. Glud (De Homero a Marone superato, 1691). Men som Forgjængere for H. Grams Erudition have især Vindingerne ved bekjendte Skrifter vundet et uforgjængeligt Navn: Rasmus Vinding, en Sön af Povel Jensen Colding (f. i Vindinge i Sælland 1615, Rektor i Sorø, 1648 Prof. i det græske Sprog, 1661 i Historien, og endelig som en af de anseteste lovkyndige † 1684); hans Sön Povel Vinding (f. 1658, Prof. i det græske Sprog 1681, og derefter ligeledes i de höjeste juridiske Embeder, † 1712); og Sönnesönnen Rasmus Vinding den yngre til Bistrupgaard († 1727). Endelig hører til denne Skole Povel Vindings Lærling Laurids Pedersen Lund († som Præst 1745), der udgav nogle af sin Lærers Forelæsninger (Compendium bibliothecæ græcæ ex prælectionibus Vindingianis. 1704).

Jon Tursens Vocabularium omtalt af Molbech Om Ordbogsarb. i Ny D. Mag. 5, 242.

Hvormeget der af de ældste Forfatteres Skrifter endnu er til, kan her ikke angives; men nogle maa man i det mindste gjöre sig bekjendt med for at faa en Forestilling om Behandlingen f. Ex. In laudem gloriosæ ascensionis salvatoris nostri Iesv Christi carmen triumphale a Nicolao Petri Scano. Hafniæ 1578. 4. tilegnet Magnus Matthiæ, i elegiske Vers paa Græsk og Latin, findes i Hjelmstjernes Saml. (Fattes hos Nyerup). *Περι της Χριστογονιας* Oratiuncula metrico-græca, publice in Auditorio majori Academiæ, quæ Hauniæ est, Regiæ memoriter pronunciata ab Elia Johannis Resenio. Hauniæ 1650. 4. otte Blade, forudsætter vel, at der vare Til-

hørere, som forstode det. P. Vinstrups græske Mes siade har følgende Titel: *τοῦ χριστοῦ πασχοντος λύτρον κοσμοσωτήριον.* Paraphrasis (etc.) historiæ passionis et mortis (etc.) Iesv Christi Carmine heroico Græco scripta. Viterbergæ 1576. 4. Allerede Begyndelsen, tænker jeg, vil vise, at denne Messiade, saavel som de andre, fra Klopstocks til Bastholms Lovtale — ere Uting. Den begynder saaledes:

Ανδρα μοι ἔννεπε μῦσα θευδεα, ὃς μάλα πολλα
τλῆσε λεωλεθρίων μερόπων ὕπερ, ἀνδρομεον τε
ὀλομενον γενύς, οἰκτίςων ἐῤῥυσατο μόχθων.

Nic. Cragii Ripensis de Republica Lacedæmoniorum libri 4. uden Sted 1593. 4. tilegnet Niels Kaas, Hafniæ 1593, en smuk udførlig Afhandling om Landet, Folket, Sproget, Statsforfatningen, Indretninger, Sæder og Skikke, er kun en Del af en större Række politiske Afhandlinger, som han agtede at udarbejde (Gram. i Fortalen til Krags Kristian den tredie, S. 30), og staar derved i Forbindelse med hans andre Skrifter: Uddragene af Heraclidæ Pontici de Politiis cum interpretatione Latina. 1593. 4. tilegnet Frederik Rosenkrands. Ex Nicolai Damasceni vniversali historia. 1593. 4. tilegnet Holger Rosenkrands.

Johannis Friderichi *Μαγοφονια* Persica. Lips. 1622 (som Cimbr. liter. 1, 197 ikke anfører) findes i Hjelmstjernes Samling.

Nic. Agardi Digamma. Soræ 1655. 4. er en udførlig Afhandling om dette Bogstav.

Joh. Laurenbergii Græcia antiqua. Edid. Sam. Pufendorf. Amstelodami 1660 i aflang Format, indeholder 31 ganske net udførte Landkort med latinsk Forklaring til hvert.

Om Vindingerne se Rasmus Vindings Levnet af Sören Jonæsen. Kbh. 1684. Nyerup, Universitetet, S. 174, og Henvisningerne i hans Lex.

A. Bussæi Poësis epica ex mente Aristotelis et interpretum delineata. Amstel. 1704. omtales i Nova liter. maris Balth. 1704, S. 372.

Af det latinske Sprogs almindelige Brug og den rommerske Literaturs Anseelse skulde man have væntet större og ypperligere Værker, end der forholdsvis kommer tilsyne i Literaturen. Men maaske just den praktiske Anvendelse har virket hertil. Disputeres skulde der, og Skrifter om Sproget og Literaturen skyldte derfor ofte denne uheldige Form sin Tilværelse; Skolebøger skulde man have, og denne ydre Fornødenhed førte

til Udgaver af klassiske Skrifter. Hvor alle maatte benytte og med Hjærtens Glæde benyttede et givet Tungemaal, der ikke maatte forandres, ikke modtage nogen ny Udvikling, stode ogsaa alle omtrent paa samme Niveau, og bleve staaende; hvor saa mange vare veltalende, er det vanskeligt at udpege nogen som den ypperste i Ordets Brug. Der var Harmoni i denne Tid; thi den faststaaende Latinitet var, om man saa tör sige, Sprogets dogmatiske System, som alle hyldede og alle bekjendte i Tale og Skrift, og som e n Gang for alle var uforanderligt og uforbedreligt, Ciceros Ord som Guds Ord, hvert i sin Kreds, og den latinske Grammatik var Sprogets symbolske Bog. Til den bekjendte alle sig, Professorer, Skolemænd og Præster; deres vigtigste Syssel i Livet var at indprænte den og dens enkelte Sætninger i andre; det höjeste, der kunde fremkalde nogen Forandring i dette ensformige Liv, var en eller anden Tvist om, hvorledes dette eller hint grammatiske Dogma maatte forstaas eller anvendes i Sproglivet (ut eller quod eller quin, ut ne, ut non, ut qui, ut si o. desl.).

Da det ikke skorter paa Hjælpemidler til at faa en Forestilling om den latinske Grammatiks Behandling (de vigtigste Forfattere ere Niels Krag, J. D. Jersin, Thomas Bang, Hieronimus Weitz, Hans Rohde, Joh. Brunsmand, And. Bussæus) og Ordbøgerne i et andet Öjemed omtales ved det danske Tungemaal, saa vil det her være tilstrækkeligt, at nævne nogle af de Mænd, der have skrevet om Sproget og Literaturen, eller behandlet dets Historie og Oldsager. Men her synes Opmærksomheden i den ældste Tid næsten helt at være lænket til Skolen og til Theses (f. Ex. Iver Stubs 1590—92) eller, naar den fordybede sig i en klassisk Forfatter, ligesom at være besat af den logiske Dæmon. Anders Krag opløste saaledes (1583) Horatses Ars poëtica i Ramisk Dialektik og Rhetorik, ved Stykke for Stykke at meddele først dens resolutio dialectica, saa dens resolutio rhetorica. Og Hans Rasmussen Skomager, der gav en Indledning til Sproget (Introductio ad lingvam latinam, 1608), behandlede Cicero paa en lignende Vis (Oratio Ciceronis pro Archia logice resoluta. 1590). Andre nyttede de gamle Forfattere til et uddrage Talemaader, Synonymer eller Sentenser og lignende. Niels Krag udgav saaledes Differentiæ Ciceronis (a Grammatico quodam in Dania olim conscriptæ. 1589), og samlede selv Sentenser af Livius og Sallust (Titi Livii Patavini sententiose dicta, ex libris historiarium ejus excerpta. Accesserunt Sententiæ Sallustianæ. 1582). Ligesaa Kristoffer Dybvad af Seneca (Senecæ sententiose dicta et Sententiæ ex Senecæ tragoediis collectæ. 1597). Ogsaa endnu langt senere Joh. Stephanius (Similia et sententiose dicta Quintiliani. 1641) og Erik Pontoppidan (Similitudines Ovidianæ

collectæ et aliqua ex parte in alium sensum translatæ. 1643). Denne analektiske Smag var, som man iblandt andet ser af Pontanus (hvis Analectorum libri tres udkom 1599) ikke hjemmefødt i Danmark, men en Efterligning af fremmede. Det vilde ogsaa være en Undersøgelse værdt, hvilken Indflydelse Meursierne, den af sine Udgaver og antikvariske Iagttagelser bekjendte Henrik Ernst, samt Johannes Raue, i Sorø, have haft paa de danske Filologer. Thi man finder vel af Danske adskillige Skrifter, især Disputatser, imellem 1600 og 1650, men næppe betydelige, som af Wolfgang Ruhman (omtr. 1610, der dog dvælede i Rhetorikken, Peder Gelstrup (1627), Jakob Madsen Aarhus (De usu philologiæ in omni studiorum genere. 1635), Kristian Brochmand (der dog holdt sin ubetydelige Oratio de Cavsis decrementi veteris imperii Romani i Leyden 1638), Kristen Stougaard (De lingua latina 1639), Jörgen From (De legendis cum fructu latinis scriptoribus. 1643), Bertel Bartholin (De latini sermonis puritate 1645, om Sprogets Forandringer). Men Bertel Bartholin prof. eloquentiæ 1645, der, efter i dette Skrift at have behandlet Sproget i Almindelighed, udgav en antagelig antikvarisk Undersøgelse (De pænula antiquorum 1655. 1670), og Rasmus Enevoldsen Brochmand prof. eloquentiæ 1646, der behandlede Literaturens Historie fra August til Trajan (De præcipuis latinæ linguæ scriptoribus etc. 1646), ere saa godt som enestaaende; og det er først omtrent fra 1650, der i dette Studium spores mere selvstændige Fremskridt. indtil det endelig i Ole Borch naar sin störste Höjde. Doct. Olaus Borrichius (at quantus vir!) Consiliarius Cancellariæ et in Academia Hafniensi Philologiæ, Medicinæ, Chemiæ, Botanices, et Poëseos Professor laudatissimus, nec unquam sine laude et elogio a Danis pariter ac Exteris memorandus, for at bruge Thuras Ord, behandlede i sine noksom bekjendte Skrifter Sprogets grammatiske Enkeltheder (Parnassus in nuce, 1654. De quantitate penultimæ denominativorum in inus et verbalium in icis, 1682), Sprogets Historie (Cogitationes de variis lingnæ latinæ ætatibus, 1675, samt Analecta, 1682), Oldsager (De antiqua urbis Romæ facie, 1683) og Literaturen (Conspectus præstantiorum scriptorum linguæ latinæ, 1679. De poëtis, 1676—81).För og efter ham ere der vel adskillige andre, som Niels Aagaard (In Cornelium Tacitum. Soræ 1650), Kristen Ostenfeld (Pharus latinitatis), Henrik Holst (Joh. Freinshemii Phædrus, 1664), Kristoffer Sletter (Proscenium Terentianum, 1667), Jörgen Ejlersen (Quintiliani instit. 1668), Povel Munkgaard? (1672), Arnold Rhuman (Romæ Atticæ suburbium, 1679, om Romernes Afhængighed af Grækerne), Iver Brinch (1683), Nordmanden Jens Miltzov (Pileus libertatis, 1688—93), And-

ers Borch, Rektor i Throndhjem (Observationes circa linguam latinam, 1692. Vindiciæ latinitatis purioris, 1706), Peder Jakobsen Brinch (Imperii romani ortus et progressus, 1697), Sören Pedersen Glud (Specimen elegantiarum lingvæ latinæ e Tullio inprimis decerptum, 1703), Ole Vorm den yngre (Cogitationes de lingva latina ejusque autoribus, 1703), Joh. Dan. Ramus (De ancilibus Romanorum, 1706). Men ingen have, saa vidt vides, opnaaet nogen lignende Navnkundighed för Sören Lintrup og Kristian Falster.

Sysselsættelsen med den rommerske Literatur blev dernæst ikke staaende ved Nydelsen af den alene, men gik over til Sprogets egen Anvendelse i Orationer, Epistler og især Poemer. Og herved bliver det Forf. levende, hvad en Del af hans Læsere allerede vil have fundet, hvor overilede nogle af hans Anskuelser stundum have været, thi han har mere end en Gang sagt, at denne Tid ikke var poetisk; men hvad ere de Store og Smaa Poeter hos Erslev at regne imod den Dynge af latinske Poeter, der ligger for ham; da han samlede Andagtsliteraturen og ingen Ende kunde se paa den, troede han, at hvad denne Slægt levede i og levede for, var gudelige Traktater, Bönnebøger og Psalmer, men tænkte ikke den Gang paa, hvorledes alle mulige religiøse Æmner, Profeten Jonas, Johannes den Døber, Jesu Liv, Fødsel og Opstandelse, Dyden og Sjælens Udødelighed o. s. fr. bleve behandlede i latinske Hexametre, elegiske og saffiske Vers; han ankede paa, at Lærddommen blev ufrugtbar og gik ikke over i Livet, uagtet der jo intet kunde ske i Himlen og paa Jorden, uden at de lærde toge den störste Del deri, og udgjøde sin Sympathi i store Poemer og smaa Epigrammer. Ingen Komet kunde vise sig paa Himlen, ingen Konge salves eller dø, ingen lærd Mand gifte sig eller faa Börn, ingen blive Magister eller Doktor, ingen blive Hører eller Rektor ved en Skole eller forlade sin Stilling, ingen Skole blive indviet, ingen udgive en Bog, ingen lærd Familie holde Jul o. s. fr., uden at Muserne, ikke alene de ni, men i Snesevis, indfandt sig derved. Endelig dannede den latinske Poesi et Digterlag, der kan betragtes som Forløber for det danske. Johannes Francisci og Jens Sadolin eller Viberg fortsatte sin Virksomhed. I samme Smag digtede Anders Lemvig. Hans Lauridsen, som Niels Hemmingsen gav Tilnavnet Amerinus (f. i Aalborg omtrent 1550, Læge i Ribe, † 1605), udgav Begyndelsen til en Digtsamling. Navnkundig blev Rasmus Glad, Cimbrius Erasmus Michaëlius Lætus (f. paa Ingvorstrup i Jylland, omtr. 1520, adlet 1569). Efter at være bleven Magister ved Kjøbenhavns Universitet 1546, rejste han

udenlands, besøgte Frankerig og Italien, og blev Doktor i Theologien i Wittenberg 1559. Efter sin Hjemkomst blev han 1560 Prof. i Theologien; men 1572 fik han kongelig Tilladelse til, medens en anden Prof. varetog hans Embede, atter at drage udenlands. Paa denne hans anden Rejse døde hans Hustru Marine Stemp i Frankfurt am Main 1573, og han drog nu fra Sted til Sted, fra Land til Land, og opholdt sig nu i Tyskland, nu i Italien og Sveits, overalt digtende eller udgivende, i Hamborg, Köln, Nürnberg, Basel, Pavia, overalt søgende den Ro, som han ikke kunde finde. Ved sine Skrifter søgte Erasmus Lætus, som han selv kaldte sig, at udbrede sit Fædrelands Berömmelse og at gjöre fremmede fortrolige med dets Natur og Historie; men ved Universitetet var man utilfreds med, at han i saa lang Tid ikke selv varetog sit Embede. Flere af Professorerne vare uvenlig sindede imod ham, og disse fik ham nu fjærnet fra Universitetet. Da han, som det hed, for allehaande Lejligheds Skyld ikke længer kunde forestaa sin Profession, udnævntes i Maj 1574 en anden i hans Sted. Men derfor mistede han dog ikke Kongens Yndest. Denne havde kort i Forvejen givet ham ett Kannikkedömme i Oslo; dette beholdt han tillige med et andet, han tidligere havde faaet i Roeskilde; desuden var han Sognepræst i Rødovre. Sine sidste Aar levede han i Fædrelandet, og han døde i Kjøbenhavn 1582.*) Om hans talrige Digtninger ere Meningerne delte; men hans Samtid sammenlignede ham med Virgil. Willich Westhow, comes palatinus et poëta laureatus Cæsareus (f. i Bosow i Stiftet Lübeck 1577), som studerede ved tyske Universiteter og derefter foretog en Rejse, kom til Bergen, hvor hans Fader blev Præst ved den tyske Kirke, og derfra til Kjøbenhavn omtrent 1600. Paa en ny Udenlandsrejse søgte han ved Digte at forhværve det fornødne for sig selv, sin Tjener og sin Hund, og begyndte sin Bane i Leipzig 1603 med Epigrammer mod Rittershusius og Taubmann. Men dette Forsøg bekom ham saa ilde, at han endnu i samme Aar vendte tilbage til Danmark, og blev Rektor i Herlufsholm 1604. Dette Embede frasagde han sig 1608, giftede sig 1611 med en adelig Jomfru Anne Sparre, og blev af Kejseren 1613 udnævnt til comes palatinus. Kristian den fjerde beskikkede ham til Informator for Hertug Kristian af Brunsvig 1615, og gav ham ett Kanonikat i Lund 1619. Her døde han 1643 i en Alder af 66 Aar. Han udgav en hel Del Digte (1603—40)

---

*) H. F. Rørdam, Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen. 1867. S. 115—120.

og man sammenlignede ham med Horats; men Vorm finder hans Vers maadelige. Den Gang kunde Digtergaven meddeles som andre aandige Gaver; thi han kreerede atter Johan Frederiksen fra Flensborg, prof. poëseos i Roeskilde, til poëta laureatus. Henrik Albertsen, kaldet Hamilton (f. i Kjøbenhavn 15..), drog i sin Ungdom udenlands og opholdt sig i Giessen, hvor han udgav det eneste Digt, som Rostgaard har fundet værdt at optrykke. Efter sin Hjemkomst blev han Sekretær i det tyske Kancelli, men drog atter udenlands, og døde i Ægypten. Af ham haves foruden andre Digte en Digtsamling (Mussæa adolescentiæ Venus. Giessæ 1610). En i flere Retninger frugtbar, men lidet smagfuld Forfatter, der ikke alene var latinsk Digter, men ogsaa Oldgransker og dansk Sproggransker, var Bertel Knudsen Aquilonius, eller, som han ogsaa anagrammatisk skrev sit Navn, Libertus Aliquonius, eller Bertillus Canutius Toxotes (f. i Kongsted Præstegaard i Sælland 1588), der gik i Herlufsholms Skole, rejste udenlands, var Rektor og Præst i Malmø, derefter Præst paa Landet i Skaane († 1650). Hans Laurenberg (Daphnorinus) i Sorø udgav dèr sin Satyra. Soræ 1630. 1636, som er vigtig til Sammenligning med hans plattyske, ogsaa paa Dansk udgivne, Satirer. Kristen Aagaard (f. i Viborg 1616, prof. poëseos 1647, Rektor i Ribe, Præst til Vester-Vedsted), hvis större Lejlighedsdigte (Laurus Cimbrica 1644 og Threni hyperborei 1648) vandt meget Bifald; blandt hans Carmina varia er en Ode De perfidia Grimhildæ erga fratres. Vitus Bering (f. i Viborg 1617) prof. poëseos 1650, der som saadan ogsaa maatte behandle den poetiske Kunst (De artis poëticæ natura, 1650), skal nærmere omtales ved den danske Historie. Som latinsk og dansk Digter vandt Johannes Olavius (f. i Randers 1624) i sin Tid megen Anseelse. Han blev af Gunde Rosenkrands kaldet til at ordne dennes Bibliothek, drog til Holland med hans Sönner 1655, og blev derefter Præst i Randers († 1698). Ole Borch behandlede ikke alene Poesiens Theori og Historie, men udøvede den selv, dels i en Mængde Lejlighedsdigte (Carmina varia), blandt hvilke de til Burro ogsaa have literær Interesse, dels i större historiske Digte (Amagria vindicata, Arctos pullata, Arctos respirans). Jakob Henrik Paulli (adlet Rosenschild), der foruden Lejlighedsdigte udgav verdslige og aandelige Digte (Epigrammatum libellus. Argent. 1664. Hymnologia sacra. Hafn. 1698, tildels Oversættelser af tyske Psalmer), omtales ved dansk Historieskrivning. Johannes Hopner (f. i Kjøbenhavn 1642) rejste ett Par Aar, efter at han havde deponeret ved Universitetet, udenlands og blev Licentiatus juris i Orleans 1666. Samme Aar drog han

hjem og levede udelukkende for Videnskaberne til sin Død 1675. Han gav betydelige Legater til Universitetet. Hans latinske Digte ere dels mindre Lejlighedsdigte (Carmina varia), dels större (som Titan Arctous, til Kristian den femtes Salving). Henrik Harder (f. i Flensborg 1642), hvis Fader var Frederik den tredies Perlestikker, kom ti Aar gammel til Kjøbenhavn, og studerede dèr. Han fulgte som Legationssekretær med Kristoffer Lindenov til England, men forlod England 1670, og saa sig videre om. Efter sin Hjemkomst blev han Hovmester for Grev Niels Friises Börn, men døde tidlig 1683. Han ansaas for en ypperlig latinsk Digter. Blandt hans Digte ere de mærkeligste: Panegyris heroica in P. Griffenfeld, Epigrammatum libri tres, Hafnia liberata 1660. Naar man ved Siden af disse större Poeter stiller en Legion af Lejlighedsdigtere, og atter ved Siden af begge den danske Poesis tilsvarende Frembringelser, vil man først faa ett ret levende Billede af dette Aarhundredes aandige Færd.

En Revision af de anførte Forfatteres Skrifter er ogsaa her nødvendig; Thura og Wedel give höjst ufuldkomne Oplysninger. Udgaver af Autorer, tilmed Optryk af fremmede (de kunne ses hos Thura og Wedel), have kun Interesse for Filologer. Der findes adskillige i Bibliothekerne. Ligesaa ville en Del Skolebøger, hvori de latinske Talemaader ere oversatte paa Dansk, nu kun være vigtige for Modersmaalet. De findes tildels hos Thura.

Skrifter som følgende kunne næppe nu have anden Interesse end literærhistorisk:

Q. Horatii Flacci Ars poëtica ad P. Rami Dialecticam et Rhetoricam resoluta. Studio Andreæ Kragii Ripensis Dani. Basileæ. 4. Tilegnet Niels Kaas 1583. I Tilegnelsen angiver han Skriftets Formaal og synes ikke lidet stolt deraf: primus in Arte poëtica Horatii non crebram sed continuam et perpetuam Dialecticam, ut Grammaticam, sum pro virili demonstraturus.

Ciceronis Oratio pro Archia poëta logice resoluta — a Johanne Erasmo Hafniensi. Hafn. 1590. 4. tilegnet Niels Kaas og Hak Ulfstand. Som forrige aftrykker han Texten Stykke for Stykke, og til hvert følger Forklaringen. Om Forf. og denne Bogs foregivne Undertrykkelse, se Nyerup i Minerva 1790. 3, 291.

Casp. Hammermulleri *Συνοψις* trium librorum Ciceronis de officiis XXXIII tabulis pro intelligenda rerum serie (etc.) ita comprehensa ut magnorum loco commentariorum esse possit.

Hafn. 1651. fol. tilegnet en Del Troller. Her er ingen Text, men det er lutter Tabeller.

Den som dansk Digter bekjendte Jakob Jakobsen Wolf udgav: Tragoediæ dvæ, qvarum prima Didonis: altera Tvrni ex Virgilij Æneide transcriptæ. Hafn. 1591. 4. Det er Excerpter af Æneiden, bestemte til at give Skolens yngre Disciple Lyst til Virgil. Deraf skabte han to saakaldte Tragedier, hver afdelt i fem Akter. I første Scene af Dido f. Ex. optræde Juno, Æolus og Koret. Juno siger Æneidens 1, 36—49 og 65—75, hvorpaa Æolus svarer med v. 76—79, og saa fortæller Koret Stormvejret v. 82—91, o. s. fr. igjennem begge Tragedier.

Om Isak Grönbeks Skrifter se D. Mag. 1, 79. 6, 336. Her forekommer ikke hans Apophtegmatum ethicorum et politicorum ex Taciti operibus ecloge. Franekeræ 1593, som Vorm i Tillægget anfører efter Pontani Chorographia.

Gabrielis Ackeleye XXV Exercitationes sive Politico-philologici Discursus in Librum C. Cornelij Taciti de moribus Germanorum Veterum. Soræ 1646. er ingen egenlig Kommentar til Tacitus, men en politisk Betragtning om Regjering o. desl.

Joh. Meursii F. De coronis. Soræ Danorum 1643. 4. findes i Hjelmstjernes Samling.

P. Frid. Kragelund De Scytala apud Cornelium Nepotem. Hafn. 1697. 4. anføres hos Thura, Wedel og Vorm.

Her kan tillige mærkes de Bøger om gode Sæder o. desl., der paa ny bleve udgivne til Skolernes bedste; saasom Joh. Ludov. Vivis Valentini Ad veram sapientiam introductio. Hafn. 1599. Joan. Casæ Flor. Galateus sev de morum honestate et elegantia libellus, Ad quæstiones succinctas in usum Scholarum revocatus per Petrum Andream Hafnianum Collegam docentium in Scola Roschildensi. Hafn. 1602. (I Form af en Samtale imellem en Olding og en Yngling.)

Endnu mærkeligere ere de, som tillige udgaves med dansk Oversættelse, fordi man her ikke kan være i Tvivl om mangt et dunkelt dansk Ords Betydning, og ser, hvor forlegen Oversætteren mangen Gang har været med at faa Latinen udtrykt. F. Ex. en omflaat svarer til homo sordidus; et bileg til mantile (Serviet); kløgen, at kløgis til vomitus; med en stiffue eller med en merling til furcâ funiculove; eller med Haandloven til volave; manibus gesticulari oversættes at gøgle oc fantasere med Hænderne. Hertil hører Cato De moribus; Latino-Danicus. Hafn. 1657. Samt De civilitate morum puerilium per Des. Erasm. Roterodam. libellus. Om Høffuiskhed i Börneseder. Ved Desid Rassm. Roterdam En liden Bôg. Cum interpretatione Danica, porro, et quibusdam Scholiis Longolii &c. Hafniæ 1623 (paa

Universitetsbibl.), 1689 (paa Kongens Bibl.). Af denne, der er trykt i to Spalter, vælges her som Prøve:

De corpore.

Ut ergo bene compositus pueri animus undique reluceat (relucet autem potissimum in vultu) sint oculi placidi, verecundi, compositi, non torvi, quod est truculentiæ: non improbi quod est impudentiæ: non vagi et volubiles, quod est insaniæ: non limi, quod est suspiciosorum, et insidias molientium, nec immodicè diducti, quod est stolidorum; nec subindè conniventibus genis ac palpebris, quod est inconstantium, nec stupentes quod est attonitorum, id quod est in Socrate notatum: nec nimium acres, quod est iracundiæ signum: non innuentes et loquaces, quod impudentiæ (est) signum, sed animum sedatum ac reverenter amicum præ se ferentes. Nec enim temerè dictum est à priscis sapientibus: Animi sedem esse in oculis. Picturæ quidem veteres nobis loquuntur, olim singularis cujusdam modestiæ fuisse, semiclusis oculis obtueri quemadmodum apud Hispanos quosdam semipetis intueri blandum haberi videtur et amicum: Itidem ex picturis discimus olim

Om Legemet.

DErfor paa det at en vng Drengs velskickede sind kand skinne oc liuse herfoor (lade sig tilsiune) allevegne (men det skinner oc liuser herfoor allermest vdi (anledet) Ansictes gestalt oc skickelse) da skal Öyene være smucke roelige oc stille, blufærdige, skickelige, icke grumme, huilcket siunis forfærdeligt (at være) icke arrige oc Skalckagtige, huilket staar wblueligen, icke vilde, færendis hijd oc dijd, huilcket hører Gallindskab til; icke tuerseendis, huilcket kommer dem til som haffue Misstancke til andre, oc dennem, som omgaaes med Forræderij (Skelmstycker), icke wmaadeligen vdvijde, huilcket hører Gecke til, at mand ey heller drager Öyene dybe ind vdi Hoffuedet, Klipper, eller Bluncker med Öynelogene, huilcket kommer de wstadige oc letfærdige til, ey stirrendis eller forrycte vdi dyb forundring, huilcket hører de Forskreckede til, det som mand haffuer seet paa Socratem: ey heller formeget skarpseendis, brendendis eller blussendis, huilcket er et tegen til ijldsindighed: icke nickendis eller sladdrendis, huilcket er et tegen til wbluferdighed; men ladendis til siune et stille, sacte oc venlige sind med tuct oc æris bevijssning: Thi der er icke forvden aarsag sagdt aff de gamle vijse: Sindsens stæd at være i Öyene. De gamle malinger sige oss end oc, at det vdi foordum tid haffuer værit holdt for en synderlig tuct, at see paa en med halff tilluckte Öyen, lige som hoss nogle Spanier at skiude lidet vd aff Öye enden, naar mand

contractis strictisque labiis esse, probitatis fuisse argumentum.

seer paa nogen, siunis at holdis kiert oc venligt.

Oc lære wi aff malinger, at det haffuer værit et vjst tegen til fromhed vdi foordom tidt, at indknibe oc sammendrage læberne.

Om de latinske Poeter findes Oplysninger, foruden hos O. Borch De poëtis diversis, ogsaa hos Th. Bartholin De medicis poëtis. Men Hovedskriftet for de senere er Fr. Rostgardii Deliciæ Poëtarum Danorum, i hvis første Del der tillige findes Levnetsbeskrivelser af Hamilton, Vitus Bering, Kristen Aagaard (ogsaa Cimbr. liter. 2, 1), Joh. Hopner og Henrik Harder. Professores poëseos nævnes i Wielands Ny Tidender om lærde og curieuse Sager, 1732, Nr. 26. I Sommers Miscellanea. Hafn. 1758. findes ogsaa nogle Carmina Viti Beringii og Henrici Harderi, som ej findes hos Rostgaard.

Erasmus Lætus: Cimbr. liter. 1, 413. Pontoppidans Annal. 3, 382. 449. 493.

Willich Westhow: Cimbr. liter. 1, 723.

Bertel Knudsen har udgivet en betydelig Samling af latinske Breve, hvori han (f. Ex. i Epistolarum selectarum Centuriæ quinque. Rostochii 1623. S. 89. 101) gjör sig ikke lidet til af sin latinske Stil; men Indholdet er ubetydeligt. Ett Haandskrift i Stokholm: Bertilli Canuti de magnitudine Danica Panegyricus omtales af Molbech, Haandskr. i Stokholm, i Hist. Tidsskr. 4, 138. jfr. Vormii Epist. 1, 44. Hans Digtsamlinger (som Lvsvvm ivvenilivm liber septimus. Hafn. 1611. 4., liber octavus. Hafn. 1612. 4., Poematiorum liber 28. Portnæ 1616. 4.) indeholde ikke alene Oplysninger om ham selv, men ogsaa Vers til mange af den Tids mest bekjendte Mænd.

Joh. Olavius: Dän. Bibl. 7, 373, hvor ogsaa hans utrykte Skrifter anføres. Bartholin, De scriptis Danorum, S. 85. Schønau, S. 56. Wielands Ny Tidender, 1732, Nr. 18. J. Bircherods Dagbøger, S. 301. Anm. D. Digtek. 3, 320. O. Borch (Diss. ult. de poëtis, S. 170) roser ham meget som latinsk Digter: Epigrammata splendent candore, gratia, acumine. Epica insurgunt magnifice. Elegi audent feliciter, succo utique et sangvine pleni.

Blandt Digtene selv ere nogle mærkelige ved Valget af Æmnet. Nogle have hentet det hos de Gamle; saasom:

Willich Westhow tog af Isocrates Sætninger om Kongen, satte dem i Vers, og tilegnede dem den endnu unge udvalgte Kristian den femte, i det Haab at der nok vilde komme en Dag, da han kunde forstaa dem, nemlig Isocratis Oratio de

legitimo regis officio latinis heroici metri versibus reddita. Hafn. 1610. 4.

Peder Hansen Asminderød: Carmen continens paraphrasin epigrammatis Virgiliani de litera pythagorica *Y*, in schola Roschildensi recitatum. Witebergæ 1577. 4. Isocratis Oratio ad Demonicum carmine heroico latino. Hafn. 4. (Det sidste har Forf. ikke set).

Jakob Bonnus fra Ribe: *Ἀνάλυσις* Historica vaticinii Firmiani de imperio occidentali in Orientem transferendo. Carmine contexta. Witebergæ 1596. 4. *Ἀναγραφή* seu Discursus historicus de Intaphernis vxoris voto, quod apud Herodotum lib. 3 extat. 4.

Anders Madsen Slangerup: Elegiacum de strenis antiquorum. Hafn. 1603. 4. tilegnet to Præster i Roeskilde.

Andre valgte den nyere Historie; saasom:

Prof. Jak. Madsen forsøgte af omsætte Saxo Grammaticus paa latinske Vers, men det blev ved første Bog: Historica præcipua libri primi Saxonis Grammatici carmine reddita. Witeb. 1568. 4.

Halvard Gunnarsen, Chronicon Carionis Philippicum versibus Heroicis comprehensum. P. 1—3. Rostoch. 1596. 4. At ligne med de danske Historierim.

Da Rostgaards Samling er tilgjængelig, vilenhver af denne kunne skaffe sig en Forestilling om denne latinske Poesi i dens bedre Skikkelse; her meddeles derfor kun nogle Prøver af den ældre Erasmus Lætus.

C. (ɔ: Cimb.) Erasmi Michaelii Læti Colloquiorum moralium libri 4. Basileæ 1573. 4. tilegnet Hertug Karl af Calabrien og Lothringen. Det er, som Titelen siger, allehaande moralske Lærdomme; men de ere udviklede i Samtaler mellem Planter, ogsaa Dyr og Fugle. Saaledes f. Ex. handler ett colloquium imellem Bellis og Mentha om: Quid sit Bonum, nescire quem malum latet. Ett colloquium imellem Gallus og Felis viser: Nihil esse adulatore noxius. Ett imellem Ferula og Cupressus: Animo, non sexu imperia gubernari, hvor han da ikke glemmer Dronning Margrete; o. s. fr. Ja endog Tybris og Gudius (Gudenaa i Jylland) afhandle: Ingenio magnos uiuere, hvorved da de jyske Stæder ogsaa komme til Omtale. Meget Vid har Digteren her anvendt, som Forf. formoder, i gode latinske Vers; og en Fornemmelse deraf har hin selv haft, skjöndt en utaknemmelig Efterslægt ikke aldeles har ladet hans Spaadom gaa i Opfyldelse. Han slutter saaledes:

Hæc super Arboribus Fluuijsque ferisque uagisque
Alitibus cecini: duris quo tempore bellis

Inuisas Fridericus opes, et culmina regni
Sectatur fugientis: ubi omnes Suecia uires
Viribus opposuit studiumque eludere certat.
Colloquijs equidem tum pectora talibus, et me
Mulcebam dictis, quæ mutua fundere possent
Aut fluuij, aut stirpes, aut grato animantia sensu.
Cum mihi decursum properarit terminus æuum,
In cineresque dabit resolutos corporis artus:
Parte tamen meliore mei coniunctus Olympo
Aspiciam nostri florere palatia regni.
Tum uerò, si quid perituro restet ab orbe,
Diuinos inter referat me fama Poetas,
Nostraque perpetuo monumenta inscribat honori.

C. Erasmi Michaelii Læti De re nautica libri 4. Basileæ 1573. 4. tilegnet Republikken Venedig. Et Læredigt om Sejladsen, en hidtil ny Materie, hvis Indhold ses af Begyndelsen:

Nautica res, pelagique labor, tumidoque profundo
Insula sparsa: rates quæ primum causa, quis vsus
Extulit: Oceano quæ prælia gesta, quibusque
Moribus altisonos conscendit Nauita fluctus
Subseruitque iis, farcitque in lintea ventos:
Materies delecta siet, quæ versibus addat
Quos mihi non dubios cumularit Phœbus honores.

Som Prøve paa Behandlingen tages følgende af første Bog:

Quòd si fortè tibi succisis demere libros
Arboribus curæ est, libeatque ita cortice prorsus
Detracto nudos æquare securibus artus:
Auratis spectes Aries cum cornibus annum
Inferat, ac primos huc vertat Apollinis ignes.
Tum certè incumbas operi: quòd Vere redundet
Succus, et haud tenues sub cortice fouerit vndas.
Nam sudore quidem minimo tum carpere librum
Ut te posse putes, ita postea forsitan ipsum
Si conere, parum videas succedere: cum se
Fructibus insinuat, trahiturque in germina succus.
Mox etenim solidæ lignorum blandula carni
Incumbit tunica, et lento ceu glutine stringit,
Siccior ipsa etiam et toto spoliata liquore,
Ut sua non duci per fila æqualia possit.

Det forstaar sig da af sig selv, at de danske Lande omtales og de danske Søhelte, Hr. Herluf Trolle o. s. fr.

Men ogsaa hans historiske Digte ere mærkelige. F. Ex. De republica Noribergensium libri 4. Francoforti ad Moenum 1574. 4. tilegnet Staden Nürnberg. Fortalen indeholder flere mærkelige Ting: Berömmelse over Poesien og dens Brug i Skolerne, flere berömmelige Adelsmænd og lærde, deriblandt Synningii labor, humanitas et infucata bonitas; Paulini, qui recens obijt Roskildie, placiditas dexteritasque vel in vitæ conuersatione, vel in Ministerij vsu, men især en udførlig og smuk Skildring af Kong Kristian den tredie.

Romanorum Cæsares Italici. Francoforti ad Moenum 1574. 4. tilegnet Kejser Maximilian den anden. Indeholder de rommerske Kejsere fra Julius Cæsar til Diocletian og Maximian i en Skildring over hver, omtrent som i de danske Rimkrönniker.

Historisk mærkelige ere desuden mange andre af disse Digte. F. Ex. Andreæ Lymici Hodoeporicon sive Iter Romanum. Witteb. 1568. 4. aftrykt i Nic. Reusneri Hodoeporicorum sive itinerum lib. 7. Basil. 1580. i fjerde Bog. Han vandrede paa sin Fod fra Wittenberg til Rom, og handler i Slutningen om Mærkværdighederne i Rom.

Ogsaa med Hensyn til den kunstige Behandling møder man Beviser paa Tidens Smag. F. E. i Klaus Friises Reformationsdigt Jubilum Evangelicum. Hafn. 1630. 4. ender hver Linie med Ordet Eccho; i Henrik Harders Canum cum catis certamen (hos Rostgaard), der bestaar af over 90 Verslinier, begynder hvert Ord med c ligesom Digtets Titel. Enhver vil mindes de tilsvarende middelalderlig-latinske og de senere franske.

Som Bevis paa, hvor vidt Smagløsheden kunde gaa, meddeles noget af Titelen paa Georg Meilands, en Tyskers, Fatum Jesu Christi. Hafn. 1629. 4: Fatum quod — sustinuit Omnipotentissimus, Invictissimus — Princeps atque Monarcha Dn. Jesus Christus, Dynasta a Seculo, Imperator coronatus cælestium, electus et immortalis Rex totius orbis terrarum amphitheatri, Sacrosancti regni nonnumquam Augustus, — Elector veritatis, Archidux vitæ, — Comes Provincialis Galilææ, Liber Baro Nazareth — — noster clementissimus Patronus, ter-optimusmaximus, carrissimus, benignissimus et fidelissimus DEUS.

Endelig den hartad uendelige Mængde af mindre Digtsamlinger, især Epigrammer og Lejlighedsdigte, der haves af næsten enhver bekjendt Mand, hvad skal man gjöre med dem? Forbigaas kunne de ikke; thi de kaste Lys over Literaturens Tilstand i det hele, danne et nødvendigt Sidestykke til den danske Poesis Historie, og de indeholde derhos saa mange historiske Oplysninger, at især de ældste omhyggelig maa efterses af enhver, der lægger sig efter Personalhistorien. Men det maa her være nok at gjöre opmærksom paa de Forfattere, der kunne

anses for mindre bekjendte, eller Digte, der i en eller anden Henseende ere mærkelige; saasom Erasmus Augustinus (1561), Isaacus Mauritius Gilleleianus (1561—70), Joh. Pratensis og Rasmus Katholm (1563), Nicolaus Theophilus (1563), Skuespildigteren Peder Hegelund (hvis Epigrammata Philippi Melanthonis selectiora. Francof. ad Moenum 1583. 4 ogsaa for Theologen ere mærkelige), Anders Jensen Mariager (1568), *Ευχαριστικον* carmen illustr. Dom. Dorotheæ Daniæ etc. reginæ, a Severino Knevs Coldingensi. (Witebergæ 1568. 4.), Nicolaus Olaus Halvegius (Oratio de necessaria scholarum conservatione et studiis doctrinarum in his fideliter propagandis, carmine Elegiaco scripta et recitata, cum susciperet gubernationem scholæ Roschildensis. Witebergæ 1569. 4.), Jonas Colding (1572), Thorbjörn Nielsen (1572), Hans Pedersen Horsens (1572), Hans Lauridsen (1574), Johannes Nicolai eller Jens Nielsen Hak, Biskop i Oslo (De portentoso cometa, qui anno 1577 apparuit. Rostochii 1577 og 78. 4. Idyllion de cordis humani pressura et anxietate, qua misera piorum in hac præsenti vita conditio *συμβολικῶς* exprimitur. Rostochii 1586. 4. Paa ett Kobber er det arme, flammende Hjærte ikke i nogen idyllisk Tilstand, det er formelig sat i en Presse), Lægen Jak. Hasebard (1577), Niels Sörensen eller Nicolaus Severinus Arhusiensis (1578), Laurids Madsen eller Laurentius Matthiæ Nyburgensis (1578. 1585), Niels Berthelsen (1581), Jak. Jak. Wolf 1582), Peder Fransen eller Petr. Frantzius F. Hafniensis (1582), Matthias Pors (1584), Chr. Machabæus Alpinas og Iv. Stubæus (1588), Jörgen Olsen Horsens (1593. De ærumnis magistrorum; acced. Pythagoræ carmina aurea. Rostoch. 1613. 4), Morten Andersen Skavbo eller Scavenius, comminister Helsingburgensis (De passione etc. Ode Sapphica. Hafn. 1594. 4.), Frans Jörgensen (1598), Anders Jakobsen Skerbek (Præst i Skærbæk 1598. Han brugte et dansk Symbolum; Cimbr. liter. I, 583. Wegeners Efterretn. om A. S. Vedel, S. 208). Niels Trygonius (1606), Johan Monrad (1608), Lægen Fred. Sörensen (1608), Enoch Jakobsen fra Roeskilde (Epigrammatum liber primus de rebus theologicis et philosophicis. Hafniæ 1609. 4. indeholder Personaloplysninger), Henrik Mikkelsen fra Haderslev (Carmen de homine. Hafniæ 1610. 4. tilegnet Dn. Vilhelmo Doppio et Dn. Andreæ Ovenio, Musicis svavissimis), Morten Budolphi Hiarbech (1613), Truels Nielsen (1615), Povel Kyse (1616), Frans Nielsen Rosenberg (1617), Regel Regelsen (1618), Anders Bremer (1618—19. Sommelius 1, 343.) Kr. Pedersen Tistad (Om Pesten 1623), Knud Hansen Falster (1627), Knud Hansen Bech (1628), Klaus Friis (1629), Niels Sass (1633), Lægen Joh. Skerbek (1633), se Cimbr. liter. 1. 583. Mölmann De illustr. viris Flensburgo oriundis, S. 17), Zacharias Lund,

Jörgen Seefelds Bibliothekar (1634. 1643), Peder Kongsbach (1635), Thomas Bang (Laurus Danica. 1641. 4. oversat af Prosodiens Forfatter, Peder Jensen Roeskilde: Danske Laurkrants), Kristen Andersen (1642—1654), Klaus Jensen Warberg (1642), Johan Pouch (1643), Peder Pedersen Vinstrup (Cornicen Danicus 1644. fol. Paa Dansk af Peder Hermansen. 1647. 4.), Mikael Kirstein fra Mähren, der opholdt sig hos Simon Paulli (Poëma heroicum in Theatrum anatomicum, 1644. 4.), Henrik Wallensbek (Forfatteren til Diarium obsidionis Hafniensis, 1660. 4.), Ole Fjelke eller Fjelkekrone (Om Pesten. 1655. Se ogsaa Sommelius 2, 383), Kristen Örn (1655), Georg Huber, Musikus (1669), Jens Sörensen Bergendal (1670), Kristian Paulli (1670), Lægen Kr. Fr. Paullini (1671), Lars Jensen Horsens (1675), Kasper Jakobsen Weiser i Skaane (bekjendt af sine Lykønskningsvers til Karl den ellevte og Kristian den femte), Mik. Leigh (1680), Hans Nielsen Aquilinus (1681, som giver gode Bidrag til Anagrammernes Historie og tillige har en Sphinx Hieroglyphica, det er Rebus, men med daarlige Figurer), Jens Miltzov (1688), Rudolf Burrenæus, Rektor i Bergen (1699), Phil. Haqvart (1699), Jakob Andersen Hummer (1706).

Nordmanden Niels Thomsen, Præst til Toten og Provst, udgav Cestus Sapphicus etc. Christian. 1661. aflang Nodeformat. Ex Calcographia Michaelis Thomasonii. Canutus Sevaldi Christiania Norveg. sculps. Det er en Samling af Rebus i sapphiske Vers, alle om Giftermaal og Ægteskab, med fine Kobbere. F. Ex. Stropha 7:

> Portu*gallus* *Bulga*rus atque D*anus*
> G*raja* nondum p*assa* virum L*acæna*
> Dum decus *spira*t capuli, et cora ipso
> *Fungi*er optat.

Det understregede er her udtrykt med Figurer: gallus, en Hane, bulga, en Vad-Seck, anus, Gammel Kierling, Raja, Rocke, assa, Svede-Benck, acæna, Staff Spitz i Enden at drive Øxen i Ploug med, spira, Kringle, fungi, Sopper (tre Svampe). Disse Figurer kunne tillige oplyse den Tids Skikke. Man ser her, hvorledes en Svedebænk saa ud, ligesaa en Plov (Str. 8), en Rossbaar (Str. 9), en Junge i en Brönd (Str. 11), en Lut (Str. 12), en Rok (Str. 18), en Lire og et Terningstøb (Str. 22), en Find-Stöffvel (Str. 24) o. s. v. Til Slutning findes en Tabel: Idea dispositionis carminis logica, hvori han giver en logisk Opstilling af hele Indholdet. Der findes ogsaa en Fortegnelse paa hans Skrifter, deriblandt Arndts Christianismus.

Georg Huber, Styrus, poëta laureatus cæsareus, Musikus i kongel. Kapel, udgav foruden flere mindre en Mercurius Latino-

Poëticus. 1672. 4. Disse politiske Efterretninger i latinske Vers ere Sidestykke til A. Bordings Danske Merkur.

Om hertil ogsaa høre A. L. Græsserus (1628), Mogens Guntzov (1,633) Nic. Scribonius fra Westphalen (1636), Joh. Laurentius Misnius (1636), Mik. Ulich, Musikus (1660), P. O. Svegning (1670) og Kristian den femtes Kammertjener Fr. Weigbers (1685), vides ikke.

Naar man ser tilbage til denne Poesi, dens aandige Formaal og Frugter, og ved Siden af den til den danske, hvor finder man da noget, der viser hen imod Holberg, den Pol, omkring hvilken snart Literaturen skulde dreje sig. Næppe noget, der indeholder nogen Anelse om ham, det skulde da være den epigrammatiske Poesi, der endnu levede i ham, som i Lessing. Saa er der maaske kun en Mand, i hvem man kunde søge hans Forbillede. Satiren var gammel i Danmark (foruden de omtalte ældre, findes der en fra Kristian den fjerdes Tid i Suhms Ny Saml. 3, 4, 369); men i den ældre Tid var den, som altid i sin Begyndelse, personlig og derfor raa. Hans Willumsen Laurenberg, Mathematikeren i Sorø, gav den sit ædlere Præg. Kummer og Græmmelse lagde ham i Graven. Mathematik, Satire og Melankoli have ofte i Livet været hinandens tro Følgesvende. Daphnorini querimonia, en Bön til Kongen, indeholder Klager over hans Forfatning: i Sorø har ingen Dag set ham ledig, imedens han havde Kræfter, nu er han for tidlig gammel, afmægtig og syg. Den senere Udgave af hans Satire er Joh. Laurenbergii Satyra elegantissima, qua rerum bonarum abusus et vitia quædam seculi perstringuntur, anno 1636 edita, ejusdemque Qverimonia de suo et Academiæ Soranæ statu. In horum temporum usum recudi fecit D. G. Morhofius. Kilonii 1684. 4. Slige Ting forældes ikke; vi ville derfor lade ham slumre i Ro, indtil Holberg siger til ham: staa op af Graven!

Danske Oversættelser af klassiske Skrifter begyndte temmelig tidlig med ufuldkomne Forsøg, der imidlertid ere vigtige for Modersmaalets Historie. Saadanne Forsøg gjordes indtil Midten af det syttende Aarhundrede af Jakob Henriksen (omtr. 1575), Peder Hegelund (1588), Peder Iversen Borch (1599), Johannes Sylvius (1602), Peder Jensen Roeskilde (1639), samt en Oversættelse af Æsop (1646) og af Ciceros Breve (1656), indtil ett vellykket prosaisk Forsøg i det store i denne Henseende gjorde Epoke. Kristen Thott til Boltinggaard i Fyn ægtede 1605 Sofie Belov. Deres Datter var Fru Birgitte Thott (f. 1610, 1632 gift med Otte Gjøe til Turebygaard, † 1662), den lærdeste blandt de lærde Damer. Hun ejede et stort Bibliothek, var færdig i de nyere Sprog, og endnu mere i de klassiske. Ved

Oversættelsen af Senecas Skrifter, det største danske Sprogværk, som denne Tid har frembragt, samt af Cebetis Tavle og Epiktets Haandbog (1658—1661) har hun ikke alene lagt dette for Dagen, men tillige en for den Tid overordenlig Færdighed i Modersmaalet. Oversættelsen af Seneca, som hun tilegnede „det loflige Fruen-Timmer“ og alle dem af Kvindekjönnet, som elske Dyd og Forstand, er næsten for sin Tid et Vidunder. En Kvinde udførte hvad næppe nogen af de dalevende Mænd havde kunnet. Vanskeligheden ved sit Arbejde følte hun tilfulde og undskylder, at hun ikke saa nöje har kunnet følge Latinen, men maattet vige fra Ordene for at gjöre Meningen klar. Der er stor Forskjel imellem vort Sprog og Latinen, og Senecæ Stil er fremfor andres kort og mørk; „hans Koncepter ere saa höje og hans Maade at tale paa saa dyb, at den, som meget lærd var, skulde have nok dermed at skaffe.“ Hun overvandt disse Vanskeligheder, og hendes samtidige give hende den Ros, „at Latinen følges vel og Dansken falder net,“ og „man skulde vel holde Oversættelsen for en Original, saa fyndig, sirlig, flydende og naturlig er hendes danske Stil.“ Thomas Bartholin har udtalt hendes Berömmelse (illustre feminarum sidus, sexus miraculum) i to Breve, tre Epigrammer og ett dansk Vers; Oluf Vorm kalder hende ligeledes med rette sit Kjöns og sit Aarhundredes Prydelse (sexus tui rarum decus et seculi nostri ornamentum eximium); og Henrik Ernst, der gav Oversættelsen sin Approbation, „ønsker af ganske Hjærte Danmark til Lykke, og glæder sig med hende, sigendes Io triumphe, Dania peperit decimam Musam“. Hun vilde ved dette Værk emancipere sit Kjön, og fri det fra den Tro, at det skulde være bestemt til Vankundighed. „Lader det ikke, siger hun til dem, afholde eder fra at læse (det), hvorudi Klogskab indeholdes, at I ere af det kvindelige Kjön, for hvilke Lærddom agtes for unyttig, om ikke skadelig. Thi skal Visdommen holdes for farlig hos somme Mennesker, mere end hos somme, da véd jeg ikke, om det kan bevises, Vankundigheden at være nogen gavnlig. Ere vi, som menes, saa skrøbelige, at vi kunne ikke vel bære Forstand, da kunne vi vel mindre regjere os ved Uforstand. Ere vi Menigheden lidet til Tjeneste, naar vi ere bedst, da kunne vi vel ikke andet, end udi den være forhadede og foragtede, naar vi ere slet vankundige, og, som vel snareste følger med Uforstand, uskikkelige og fortrædelige. Ser man nogen, der misbruger Videnskab og Kunst til det onde, da er det sandelig ikke Visdommens, men enten den forkrænkede Naturs Skyld, der hos somme, desværre, af begge Kjön er saa stærk, at den ligesom Edderkoppen udsuger Forgift af de sundeste Urter, som Bierne uddrage Honning af, og til det værste misbruger det som er det ædelste;

eller og maaske den udi Ungdommen altfor store forundte Frihed det volder, at ingen Undervisning eller Lærdom den, der haver faaet Vane at gjöre ilde, siden derfra kan afholde. — Den, der haver lært noget, hun kan og vide, at hende fattes meget, hvorfor hun ikke tör agte sig selv for vis. Og af de vises foreskrevne nyttige Lærdomme og Love kunde enhver bedre, end af en tvungen Vankundighed, lære med Lyst, at holde sig inden den kvindelige Blufærdigheds, Sagtmodigheds, tilbørlig Lydigheds og al Skikkeligheds Grænser. Mit Raad var derfor dette, at man elskede Forstand höjere end Ædelstene, som kun give en falsk Glans fra sig, i den Sted Dydens og Visdommens Skin er herligt som Solens Ljus, og at man holdt det for sömmeligere at smykke sin Sjæl med Dyd og Fornuft, end at pryde sit Legeme med kostelige Klæder."

Fra 1660 tiltage Oversættelserne, dels af Digterværker, dels af Historieskrivere; nemlig af Hans Daberg (Cornelius Nepos 1669), Henrik Gerner (Hesiod 1670), Matthias Moth (Ovids Forvandlinger), Laurids Axelsen (Batrachomyomachien 1679), Mikkel Kristoffersen Ravn (Virgils Georgica 1680), Samuel Hansen Wallenberg (Sallust 1687), Frans Mikkelsen Ugilt eller Vogelius (Thucydides 1693), Mogens Vingaard (Florus og Curtius 1699), Kristian Rose (Ovids Heroider 1703), Peder Jakobsen Brinch (Plinii Lovtale over Trajan 1704), Anders Thrane (Virgils Ecloger 1709). En Del af disse Oversættelser blev imidlertid liggende i Haandskrift, og saa aldrig Lyset, og det især de större. De prosaiske have naturligvis tabt sin Værd, uden for saa vidt de oplyse Modersmaalets Tilstand. Sproget i dem er i det hele jævnt og roligt, hvorved de danne en paafaldende Modsætning til de höjtravende og svulstige Fortaler. De poetiske derimod udgjöre en vigtig Afdeling i den danske Poesis Historie.

Af Jakob Henriksen Odense's Danske Riim oc Udlæggelse paa Catonis Disticha, findes Uddrag hos Hans Bang, Regnekonstens Bog. Odense 1575. Kbh. 1576.

Anders Sörensen Vedels Septem Sapientes Græciæ er omtalt ved Filosofien.

Af Peder Iversen Borch haves ett Skrift, der kan henføres hertil, for saa vidt som deri findes nogle Uddrag af Arrian og Plutarch, nemlig: Nogle Herlige og Skönne Sende Breffue, Imellem Alexandrum Magnum Oc Didymum De Brachmaners Konge vdi Indien. Oc nogle Skönne Spørsmaal, som hand dennem faaresatte. Nu nyligen vdsat paa Danske, Af Vincentii Speculo Historiali, Arriano, Glyca oc Plutarcho. Kbh. 1599. 4. Tilegnet Oluff Morthensön, Borgemester i Kiøbenhawen, aff Peder Iffuers-

sön Borrick. Efter Brevene følge Uddrag af Arrians 7. Bog og af Plutarch in Alexandro om Brachmanerne; men det er kun korte Stykker. — Dette Skrift, om hvis Tilværelse Kr. Thaarup endnu tvivler 1836, findes i Hjelmstjernes Samling (Nr. 1939. 4.), og udgjör tolv Blade.

Af Joh. Sylvius fra Haderslev anføres i Cimbr. liter. 1, 672 (efter Lyschander, Catal. Scriptorum Danicorum), samt hos Vorm og Nyerup, men hverken hos Thura eller Thaarup: Musæi poëma de Hero et Leandro de lingva græca danice translatum, nuptiisque Sigv. Beckii consecratum. Hafn. 1602. 4. Det findes ikke i vore Bibliotheker. Derimod haves: Alexander Magnus, Det er, En Nye Krønicke Om Kong Alexander den Store (etc). Beskreffuen Aff Joh. Syl. Hattersleb. Kbh. 1630. 4. (I Hjelmstjernes Samling, Nr. 1938. 4.). Prøve i Nyerups Morskabslæsn. S. 40.

Peder Jensen Roeskilde: Bucolica, Det er Vergilii Hyrdevers Paa Danske Rjm saa egentligen udsette, at den Latinske Text, der ved letteligen kand forstaaes (etc.) Kbh. 1639. Tilegnet Kristoffer og Axel Valkendorf til Glorup. For at Skolebörnene kunde des lettere forstaa Virgil, har han „ved den Guddommelig Aands bistand, som iblant andet metdeler end ocsaa gaffuer at udlegge Tungemaal; oc effter gode Venners tilskyndelse, udsat samme Bukoliske Materie paa Danske Rim, jefnt ud ved et slag, saa egentligen oc korteligen, som allerbest til den enfoldige Meenings forstand skee kunde, at en Discipel, uden sin Skolemesters eller Hørers vidtløfftig besværing, kand selff den latinske Text letteligen forstaa, oc føre sig til nytte og forbedring, icke aleniste at imitere Vergilium til at giöre gode Latine Verss; Men ocsaa effter dette mit lidle Verck at giöre letgaaende Danske Rim, til vort Fæderne Sprocks Ære oc Prydelse." „Aff Vester Hæsings Præstegaard, Mitsommers Dag" 1638. Ætatis An. 63. (I den anden Udgave. Kbh. 1680 fattes Tilegnelsen.)

Nyerup har meddelt en Prøve i D. Digtek. Hist. 3, 17. Begyndelsen af første Ecloge er:

DV Tityre, som ligger ned
I Skyggen under Bøgen brêd,
En Hyrde-vjse pønser paa,
Met Piben aff det tynde Straa.
  Vi Mantuaner slippe maa
Vort Fædrneland, fra Afling gaa:
Men du dig stunder Tityre,
I Skyggen lærer Skovene
At quæd' igien met rede klang
Skön-Amaryllis søde sang.

Slutningen:

Du dog i Nat kant bliffu' hos mig
Oc paa en Løffseng huile dig:
Jeg har den mode Abild-fruct,
For dig Castaner legges smuckt,
Der til aff god forraadighed
Skal Ost frembæris sød oc fed.
  Vel an, de Tag nu ryge viit
I Byerne mod Nadvers tiid:
Nu vil den Sol til bierge gaa,
Den mørcke Nat os falder paa.

Af Vexelsangen i syvende Ecloge (v. 53):

Corydon.

De Trær staar fuld aff Enebær,
Aff laadene Castanier;
De Æble ligge strødde viit,
Huert slags hen under Træet sit;
Nu frydes alting fiern oc nær:
Men vil min kiær' Alexis hær
Slet disse bierge flytte fraa,
Da tør skal sees huer Flod oc Aa.

Thyrsis.

Den Marck er tør, de Vrter smaa
Aff lufftens hede fast forgaa,
Oc Bacchus missundt har aff had
Huert Vjnbierg all sin skugg' aff blad:
Men naar min Phyllis kommer skön,
Da skal huer skow oc marck staa grön,
Oc Juppiter skal fare ned
Met lystig regn til Fructbarhed.

Hos Jörgen Holst udkom: ÆSOPI Leffnet oc FABELER: Tilsammenskreffven først paa græske Sprock, af Maximo Planude Munck i Constantinopel. Siden paa Fransøske Sprock transfererit paa ny, Oc nu igien af grædsk oc fransøske Sprock paa Danske offversæt. I Kiøbenhafn hos Jörgen Holst. Bogh. Prentet Aar 1646. (Nyerup, Morskabslæsn. S. 14). Bogen bestaar af to Dele: Æsopi Levnet og Fablerne, de sidste med anden og mindre Tryk. Slutningen af Fortalen lyder saaledes: Læsere, da med en godvillig Ansict annamme den min Translation, icke alleeniste ved oss flitteligen corrigerit oc mange

steds formeret oc forbedret, saa vel med Fabeler som ocsaa nu paa danske Sprock trasferrerit. aff en ung Person, fød udi Rochille i Francke-Rige, hvilcken haffver af uberammet Mod hafft Lyst til at skrifve disse Fabeler, fra det første endtil Enden (etc.). Findes kun i Universitetsbibliotheket.

Thura anfører, at mange af Ciceros Breve vare oversatte af en anonym 1656. 8. De senere Literatorer have gjentaget hans Bemærkning, men uden at opsøge Skriftet. Det er uden Tvivl følgende (i Hjelmstjernes Saml.): Institutio epistolica exemplis Epistolarum Ciceronis, Imitationum Junii tradita. Hafniæ 1654. Denne Skolebog blev af en Skolemand oversat paa Dansk under følgende Titel: Anledning Om Breffve oc Missiver at skriffve effter Exempler aff Cicerone, oc Junii anviisning at føre sig de samme til Brug. (etc.) Kbh. 1656. I Fortalen hedder det: Disse Ciceronis Missiver, oc Junii anviisning at føre sig de samme til Brug, ere flitteligen dreffne i den øffverste Lectie udi Sorøe Skole, oc mig samt flere Med-discipler, den tid, paa det höyeste anbefaled — Oc aff den Aarsage haffver jeg oc læst de samme for ungdommen, udi Skoletienisten mig til betroed. Men at jeg den tid kunde nogenledis giffve beqvemme Danske paa Latinen, da haffver jeg for mig selff Translatzen eller offversettelsen udi Pennen forfatted. Nu mine egne Sönner behøffve saadant, er det oplet blant førige Schartecher, oc til Trycken udskreffven, som her forefindis. At de oc flere kunde selff gennemløbe Latinen, der saaledis er udsat paa Danske, oc dis ringere umage saavelsom harm tilföye deris Skolemestere. Ey at bemelde den nytte som der aff kand komme, til at være ferdig baade i Munden oc i Pennen med vort Moders Maal, hvilcket er nu bleffven mest Latin, oc halff Francøsch hos de fleste.

Birgitte Thott: Schønau S. 1376. Thom. Bartholini Epist. medic. centur. 1—2, S. 442: De edendo Seneca vulgari. Hafniæ 20. Dec. 1661; og S. 715 De morte illustris Cancellarii Thomæi. Samt Vormii Epist. 2, 1102.

Lucii Annæi Senecæ (etc.) Skrifter (etc.) Nu paa voris Danske Maal ofversat Af Den sin Næste dermed at tiene Begierer Trolig. Sorø 1658. fol. Hun oversatte efter Pariserudgaven 1625. fol. (efter Fortalen og Dauw, Hør du danske Mand, S. 10.)

Epicteti liden Haandbog Som vjser, huorledis mand Sindets Rolighed, ved det, mand om det tjmelige ret skiönner, oc det ey missbruger, kand erlange. Efter Hieronymi Wolfii version aff Græckisken paa Latine, paa Danske ofversat. Kbh. 1661. Under Fortalen: (hvorom jeg) Beder Trolig. Samt: Cebetis den Thebaners Taffle, Ved huilcken, ligesom ved en Malning, stilles

os for Öyne, huorledis Menniskerne aff Lasterne forraades, oc styrtes udi Forderfvelse. Oc Tuert imod Huorledis mand aff Dyderne, føres til en lycksalig Stand, og frjgjöres fra alt Ont. Effter Hieronymi Wolfii version, aff Græchisken paa Latine gjort, nu paa Danske ofversat. Kbh. 1661.

Da Oversættelsen af Seneca ikke er nogen Sjældenhed, vælges som Prøve paa hendes Skrivemaade ett Par mindre Stykker af de tvende andre Skrifter: Epiktets Haandbog Kap. 61. Naturen er en ringe Ting nock, Begierligheden er ufornöyelig. Legemets Fornødenhed, bör at være det Maal, en huers Formue oc Indkomst skal hafve henseende til, ligesom Foden det Maal, Skoen skal være giort effter. Om du da blifver der ved, saa rammer du den rette Maade; Dersom du gaar der ofver, da vilt du blifveført hen, lige som den der føres ned ad, uden at hafve hold paa sig selff. Saasom naar du giör dig Tancker om andet, end din Fods Fornødenhed, i det du lader giöre dine Sko, da blifve de først forgyldte, siden aff Purpur, oc endelig borderet. Thi den som en gang gaar ofver Maalet, hannem kand siden ingen Grændser holde. — Begyndelsen af Cebetis Taffle: Der vi ginge, oc spatzerede i Saturni Tempel, oc beskuede de atskillige Foræringer, som der vare giffne til; da saae vi for ved Helligdommen, en Taffle som djd var helliget, paa huilcken var malet, oc affbildet nogle fremmede Emblemata, huis Forstand, oc Betydning, vi icke kunde udlede. Thi der paa var icke malet nogen Bye eller Leyr, men der var affmalet et Gierde, inden for huilcket vare tu andre Gierder, det ene mindre end det andet. Paa det yderste Gierde, var oc en Dör, hos huilcken der siuntest at staa en stor Forsamling aff Folck. Oc inden for Gierdet, saae mand en stor Hob Quindes Personer. Ved Indgangen paa den samme Dör, oc hos Gierdet, stod en gammel Mand, huilcken, som det siuntest aff hans Facter oc Lader, gaff den Hob som gick ind noget tilkiende. Der vi nu icke kunde forstaa os paa huad dette skulle være, Vi derfore blefve staaende en Tjdlang, ligesom udi Forundring ofver, huad dette skulle betyde: da sagde en gammel Mand, som stod der hos: det er ingen Under, I fremmede, at I staar i Tuiffl om denne Maling: Thi, end oc faa aff denne Stads Indbyggere, vide, eller forstaa sig paa dette Emblema (etc.).

Hans J. Daberg: Cornelius Nepos gemeenligen Æmilius Probus Kaldet, Handlende om Fornemme Herrers Liff oc Leffnet. Kbh. 1669. Tilegnelsen til Frederik den tredie begynder saaledes: Effterat det var berammet udi den Himmelske Raadstue, formedelst nogle deris affnsiuge oc misundelige affecters stercke

Vinde, at udføre min uskiuldige Siel paa usædvanlige forfølgelsers brusende haff (etc.).

Henrik Gerner: Hesiodus Fordansket Oc Vdi Rijm offversat. Kbh. 1670. er mere en Overførelse end en Oversættelse. Bogen er tilegnet hans Provst og Herredsbrødre. Efter at have talt om de klassiske Skribenter i Almindelighed, siger han om Hesiod, at han skrev vel udi sit Sprog, saa og skrev han det af Naturens Lys og sine Fædres Tradition, som meget smager af Gud og ej ubekvemmelig overensstemmer med den H. Skrift, naar de mørke hedenske Ord med Flid eftersees. Han har næsten ogsaa, om man saa maa sige, forkristnet Hesiod, dels i Oversættelsen, dels ved Anmærkningerne. Slutningen er af ham selv; derom siger han: at Hesiod til en Beslutning paa sine Gjerninger haver föjet en liden Traktat om lykkelige og ulykkelige Dage udi Menniskens Gjerninger, hvilke jeg haver sat tilside, som ikke synderlig os tjenlige, og i den Sted fremsat Aarsens Tiders Gjerninger, som de udi vort Land bedst ere bekvemmelige. Denne Del af hans Bog har uden Tvivl været meget brugt af de kjære Brødre til deres Husholdning og Avling; i Forf. Exemplar findes udtegnet, at man skal slagte Svin i Ny, kjøbe Flyndre sidst i Juni, Urter at farve med, o. m. m. I Fortalen hedder det: „Dend gamle Hesiodus hafver nock veret saalenge i Danmarck, at hand hafver mott lært at endten tale eller skrifve Dansk: Hvad Aarsag der har veret til at mand icke haffver vist aff hannem at sige almindelig, kand jeg icke eigentlig nu sige, uden saa er at det har veret een Aarsag, at det Danske Sprog er ringe actet af Fremmede, oc ringere aff sine egne. Men effterson hans Kledning, som hand førte med sig aff Græcia endnu er til, dog heelforslid, saa at icke mange skiøtter om dend, ja mange veed icke, om hand har været til i Verden: da haffver jeg giffvet hannem een ny Dansk Dract, dog dend ey er giort paa dend ny Mode, efftersom hand er een gammel Mand, oc jeg er ingen Kjøbsted-Skreder.“

Da Nyerup (D. Digtek. Hist. 3, 149) har meddelt Prøver af Slutningen, tages her ett Stykke af Begyndelsen; nemlig af Pandoras Skabelse:

Dernest bleff med hast befalet
 At Mercurius sin fliid
Giöre skulle uforhalet
 At hun udi all sin jid
Hunde Hierte haffve kunde
Oc tyffvis (d. e. Tyvs) Sæder alle stunde.

Ordet var nepp' ud aff Munden
  Förend alle var bereed,
Halte Fanden (Vulkan) strax paa stunden
  Ferd var oc til fortræd
Strax een Jomfru heel begierlig
Aff een Jordklimp giorde herlig.

Armbond, Halsbond Gyldensmycke
  Bleff hun prydet med saa smuct,
Effter Jovis eget tycke
  Aff Minerva uden tuct.
Charites oc Suada laante
Der til Kæder, intet skaante.

Horæ med de gylden Locker
  Sancked Blomster Himmelblaa
Røde Roser, Brandgul Klocker
  Sette hende Kronen paa
Men Minerva Kroppen pyndtet,
Dend stoed som dend nys var Myndtet.

Uden til var hun nu Prydet,
  Men hun indentil var tom
At hun kunde bliffve ydet
  Strax Mercurius til kom
Hand i Brystet falskhed sette
Sledskhed, Svig og Lögn til rette.

Røsten Bleff om sider giffvet
  Aff Gudindernis Herold.
Klæderne var' hersk ud stiffvet,
  Oc Pandora Naffnet bold:
Hver Gud gaff der til sin Gaffve,
Der aff hun oc Nafn monn' hafve.

Der nu dette Snidd var ferdig
  Os til skade Dag oc Nat,
Fandtis ingen meere værdig
  Til at føre frem dend Skatt,
End Mercurius hin Snare
Hand den Sag best kunde klare.

Hand oc icke tøffved' lenge
  För hand sig paa Reysen gaff,

Epimetheus var til Senge
  Ingen Giester viste aff.
Meente sig at være sicker
Ganske frj fra falskheds Stricker.

Men Prometheus trecken viste,
  Oc sin Broder strengt forbød
At han sig ey skulle driste
  At annamme Sendings brød (Den forbødne Fruct)
Men det fort tilbage sende,
Oc det for sin Fiende kiende.

Men mod Buddet hand dog giorde,
  Tog det an som skicket bleff,
Enddog at hand icke burde
  Følge det som andre skreff.
Men omsider med sin Skade
Fandt hand sig hos tomme Fade.

Mennisket tilforne leffde,
  Uden Arbeyds Möysomhed,
Udi herlig Glæde sveffde,
  Uden siugdoms Farlighed,
Paradjsis Fryd oc Glæde
Var dets daglig Perle-Kæde.

Men nu Sorgen Siugdom føder
  Siugdom Alder fostrer op
Alderen de graa Haar møder,
  Oc een skaldet Hoffvet Top,
Maa vi sige, at de Dage
Kand os icke vel behage.

Der den Jomfru var annammed,
  Tog hun frem sin Buddike,
Logget aabnet u-forskammet
  Der i var een Leddicke.
Fuld aff Ondt oc all U-lycke,
Den flöy ud hvor er vor Lycke?

Een Ting eene bleff tilbage,
  Mennisket til störste Trøst,
Haabet som os monne drage
  Til vor Gud med störste Lyst
Det bleff under Bredden stille
Effter Jovis gode Villie.

Man tænker vel en Gang paa at udgive den gode gamle Henrik Gerners udvalgte Skrifter.

Laurids Axelsen, Forf. til en bekjendt Dagbog († 1717), oversatte Batrachomyomachien. Haandskriftet var i Luxdorphs Bibliothek, og udkom i to Udgaver 1724. Prøver af den ene, hvori Forfatterens Navn ligger i Ordene: Liv og Aande, ere meddelte i D. Tilskuer 1805, Nr. 40. Det meste af den anden, hvori Forfatterens Navn ligger i Ordene: Lystig Arbejde, er optrykt i Dagen 1816, Nr. 274 o. fl. Nr. til Nr. 312 og 1817 Nr. 5, men ej fuldendt. (Se i øvrigt Henvisningerne i Thaarups Fortegnelse, 1822, S. 60, 1836, S. 19.). Senere udkom atter en Udgave, Kbh. 1736, hvori de Ord, der angive Oversætterens Navn fattes; nemlig: Muusenes og Frøernes Striid, Beskreven [Som der meenes] Af den gamle og vidtberömte Grædske Poët Homero: Men nu udsat paa Danske Riim Ved Hans Hielp, Som haver givet alle Ting (nemlig: Liv og Aande).

Mikkel Kristoffersen Ravn, Corvinus, fra Bleking (Præst i Skaane. Sommelius 2, 104) tog sig for at oversætte Virgils Georgica, et dristigt Foretagende, i et Sprog som Modersmaalet da var, hvilket vil blive saa meget klarere, naar man betænker, hvor længe de Franske ansaa sit Sprog for umodent dertil, og at Delilles Oversættelse først udkom 1770. Skriftet hedder: Publ. Virgilii Maronis Georgica, eller Bonde-Verks Fire Bøger Paa Danske Riim oversatte, ikke behagelig nok efter Ønske, ikke fuldkommen nok treffed efter Authoris Poëtiske Sødhed, men enfoldeligen forestillet af Mikkel Christ. Raun. Kbh. 1680. Bogen, der iblandt andre er tilegnet Biskoppen i Skaane Knud Hahn, den bekjendte Udrydder af det danske Sprog i Skaane, giver ett Bevis paa, at de skaanske Præster endnu hang ved sit Modersmaal. Den poetiske Indledning begynder han saaledes:

Höy-underlig Natuur og alle Tings Regenter
Som alle Verdens Diur en Under-art indprenter,
  Jeg mig forundre maa du saa regiere kand,
  At mand forglemmer ey sit Føde-sted og Land:
Om Nattergalen end fra Føde-busk forvildes
Og blant en Stinge-torn med Snære-baand ombildes,
  Saa tenker hand dog paa et Frelse-bud at faa
  Og ønsker hiertelig sin Honning-busk at naa.
Hvad got? hvad Sukker-saft? hvad yndig Siæle-lise
Kand din natuurlig Melk af Moder-bryst fremvise?
  Du rører vores Siæl med Krafte-fuld Magneet
  För Fødsel, förend vi af Öye vorder seet.

Af Oversættelsen meddeles her nogle mindre Prøver af forskjellig Art.

(lib. 1, v. 43. Vere novo gelidus etc.)

Naar Iis om Vaarens Dag sig paa graa-topped Höje
Ved Vestens liflig Kyss og frussen Klimp lår böje,
Da paa din Tvilling-stud begynd et Aag at binne,
En blankest Plouge-kniv lad og i Furre skinne,
Paa Vaar og Efterhøst din tøsse plöyed Ager,
Dig efter Villie sig til ypper Æring mager,
At Laden fyldes op og Veggen ud maa brøste
Ja bugne buged ud af Ax-forgylded høste.

(lib. 1, v. 240. Mundus ut ad Scythiam etc.)

Som Himlen stiger op ad Scyth- og Riphæ-Fielde
Ved Liby Synder-Land saa gaar den ned om qvelde.
Paa Issen altid her os Nörre-Polen rider,
Det Under-Jordes Styx mod Sønder-Axel strider.
Den store Slange sees som Flod med Biörne jaske,
Som frøgter for sin Labb i Ocean at Vaske;
Men der, som nogle meen, skal enten Nat regiere
Og med sit stedse Mörk i skummel Vraa lossere,
Og eller did fra os Aurora deilig gange
Der med sin Skinne-Dragt som Guld-baardyred prange.
Naar den forlefled Sool til os af Østen render,
Da Hesperus hos dem det Aften-Bluss optender.

(lib. 1, v. 373. Nunquam imprudentibus imber etc.)

Regn daarer ingen Mand: Naar Støve-Regn vil komme,
Da op af nederst Dal de Lufte-Traner bromme:
Da Qvien gloer i Sky med vit opspiled Snude
At drage Luften ind og ud igien at sprude:
Da Qviddre-Svalen sees med Vinge Vand at røre
Og Frøen Klagemaal ved Aae lår vaanlig høre,
Da Myrer eget Egg ad sine smale Veye
Af inderst Reede-Vraa med Fyrighed udfeye:
Da Regne-Buen Vand ved Sole-straaler drager
Ja Raune lader Rov, i Flock ad Luft op jager;
Da Fugl fra vilden Søø i Caystri Vaange søger
Ved Mosen Asiam og Spise sig opsnøger,
Og dypper sig saa ned saa den, saa den, i Bølge,
At Draaber Perle-viiss ad Rygg kand anden følge,
Nu reiser Hovet op, nu ned i Bunde dukke,
Og med forfenglig Fljd sig under Vande bukke.

Den kiedsom Krage og om Regnveir propheterer,
Naar hun saa for sig selv paa törren Sand spatzerer:
Den bitte Pige-snut om ſilde Natte-tjde
Ved Snur- og Skrammel-Rokk kand Regne-Vejrlig vide
Af Oliens Sprøtte-Gnist udi den Blusse-Lampe
Og naar Figurer paa den Taande sees som Svampe.

(lib. 4, v. 45. Tu tamen et levi etc.)

Paa sprukked Kube-tag lad Klistre-dyndet flyde,
Med ynke Blomster-blad det oven paa bepryde,
Tilsted ey Taxe-vext hos Honning-huus at stande,
Og brend ey Krebse-skall: Ved Kier og Mose-Vande,
Ved sure Stinkepøll, ved hule Skrummel-kante
Og ved et Echo-sted Bjkuber ikke plandte.

Samuel Hansen Wallenberg (dette er Mandens Navn): C. Sallustii Crispi Historie Om dend Romerske Borgeris Catilinæ, og de Numidiers Kongis Jugurthæ Kriger mod de Romere. Kbh. 1702. Men K. Bartholins Approbation, der for Resten just ikke anbefaler Oversættelsen, er dateret Hafn. d. 12. Dec. 1687. Oversættelsen er altsaa fra denne Tid, för Oversætteren blev Degn paa Kristiansø.

Mogens Vingard: Lucius Annæus Florus, Det er Roms Opkomst, Tiltagelse og merkelige Bedrifter fra Romulus Indtil Octavius Augustus Cæsar. Kbh. (under Tilegnelsen 1699). Q. Curtius Rufus Sampt Joan. Freinsheims Tilleg om de tu store Monarchers Darii og Alexandri Magni Bedrifter P. 1. Kbh. 1704. (Nova liter. maris Balthici 1705, S. 46, hvor dog Tilleg om er blevet til Billegan). Fortalen til Florus begynder han saaledes:

Gack min Fordansket Florus: lad dig see; lad dig læses; lad dig pønses paa baade i dine Stafvelser og i dit Danske; lad dig eftertænckes, om du kommer ofver ens i din Meening med den Romerske Florus, og fortryd icke paa, om du finder retsindig, tilbørlig og retdömmende Modsigelse (etc.) Gack og ud, og hent mig nogle Penge ind, at, ligesom du ved mig vorder kiendt hos andre, du og mod mig vil erkiende det: Saa skalt du og snart faa en Kamerate Curtius til dig (etc.). Slutningen af denne Fortale indeholder adskillige Bemærkninger om Retskrivningen; f. Ex.: „Prest med enckel e og icke med æ; thi det kommer af πρεσβυτης“; „og bör skrifves med g, og icke med c“. — Fortalen til Curtius begynder med: Her kommer Jeg en Romaner Q. Curtius Rufus frem i det Danske Tungemaal, at skrifve om Alexander Konge i Macedonien, som siden for sine höye Daader blef kaldet den STOre (etc. Paa denne

Maade bliver han ved at indføre Curtius talende, som om han endnu levede). Udgaverne af Sylvii Alexander Magnus omtales.

Kristian Rose (Kantor i Odense, D. Digtek. Hist. 4, 111. 142.) oversatte Ovids Heroider, og havde i Sinde at give sig i Færd med Virgils Æneide, i Følge Fortalen til: P. Ovidii Nasonis Heroum et Heroidum Epistolæ; det er: Elskende Første-inders Sörge- og Klage-Breve, og Elskende Førsters og Førstinders Kierligheds Breve. Af det Latinske Sprog i lige mange Vers Oversat. Kbh. 1703. 4. Med Anmærkninger, tildels paa Latin. (Nova liter. maris Balth. 1704. S. 219. Schlegels Der Fremde, 39te Nr.). Da Rahbek allerede har givet Prøver deraf, hensættes her kun ett Stykke med Oversætterens Retskrivning, af 10. Heroide, Ariadne til Theseum:

Jeg har de vilde Diur ej saa Tyrannisk funden,
 Som dig; Hvo verre var end du at lide paa?
Det Bref du læs, er sendt fra samme strand og grunden,
 Hvorfra du uden mig er seet til Sejls at gaae;
Der, som min søde Sövn mig Stackel har bedraget,
 Og din Forræder, som i Sövne daaret mig.
Det var om Morgenen, för Solen blef opdaget,
 De qvidrend' Fugle end i Skoven skiulte sig.
Jeg var half døsig, sov og vaaget ej tilfulde,
 Dog kraulet op paa Knæ, og fandt mig runden om,
Mig ingen forekom, jeg over alt for fulde,
 At leede i min Seng, mig ingen forekom.
Skrek driver Sövnen bort, jeg springer op i harme,
 Og segner Magtesløs igien ned paa min Seng,
Jeg slog mig for mit Bryst, med Haand i Haand mon larme
 Og ref i Haaret, som af Sövnen sad i fleng.
Det Maan-liust var, jeg stod og allevegne glaned,
 Dog intet uden Haf og Vandet for mig saae,
Snart hid, snart did igien jeg løb omkring og flaned,
 Og sanden hindrede hver Trin jeg vilde gaae.
Imidlertid, hvor jeg med Raab og Skrig har faret,
 Der lydde Steenene med samme Raab og Røst;
Saa tit jeg Thesêus! skreg, saa tit mig Steden svaret,
 Mig siuntes Steden selv at ville give Trøst.
För stod et Bierg, nu staar kun nogle grönne Trundte;
 Thi Klippen mestendeels i Vandet er ædt af,
Der krøb jeg op, mit Haab mig saa langt styrcke undte,
 Paa det jeg kunde see ud paa det vilde Haf. (etc.)

Peder Jakobsen Brinch: Førstelige Dyders Speyel i den priisværdige Keyser Trajano, Forestillet ved C. Plinii ypperlige

Panegyricum til samme Keyser, Nu oversat i Danske Sprog og ved Summarier og Anmerckninger forklaret. Kbh. 1704. (Nova liter. maris Balth. 1704. S. 219). I Fortalen siger han, at han har beflittet sig paa „en god reen dansk Tale, efter vort Sprogs Egenskab, ubeblandet med fremmede Ord," og han har virkelig i Oversættelsen undgaaet de franske Ord, som forekomme i Tilegnelsen. Man fordanskede den Gang de latinske Embedsnavne, som Raadsherre (Senator), Borgemester (Konsul).

Andreas P. Thrane: Dend Mantuanske Hyrde-Comoedie, udi De Ti Acter og Hyrde-Discourser forfatted (etc.) Af Latinen paa Danske Elegiaca translaterit. Kbh. 1709. med en höjtravende Tilegnelse til Gref Christian af Danne-Skiold. Denne Oversættelse er i det hele for søgt og smagløs til at komme videre i Betragtning; det maa derfor være nok at hensætte Begyndelsen af Ottende Act, Kaldet Pharmaceutria:

En hyrtig Hyrde-Sang jeg engang artig hørdte,
Som Hyrden Damon, og Alphesibæus førdte:
  En Koe forundrede sig over deris Tvist,
  Saa hun forglemte slet at gnave Urte-Qvist.
Forbaused Losserne blev over denne Stemme:
Ja alle Floder og stod stille, maatte glemme
  Sit forig vanlig Løb, og stolte Bølge-gang:
  Jeg siunger Damons og Alphesibæi Sang.

Desuden omtales eller haves i Haandskrift adskillige, endog betydelige Oversættelser, af hvilke mærkes: Margrete Ouitzov har, efter Thura, oversat to Bøger af Cicero De officiis, og de tre første af Cæsar De bello Gall., men de vare ej bestemte til Trykken. Ligeledes skal Kristian Ring have oversat Cic. De officiis. En Oversættelse af Sulpitius Severus af Henrik Hansen, Præst i Skamby, 1639, havde Thura. En Oversættelse af Terenses Eunuch paa danske Vers, efter P. T. Vandal forfattet i Ribe, brændte i Slotsbranden 1794. (Prøver deraf i Vandals Fortale til Ny originale Skuespil 2, 4.)

En Oversættelse i Prosa af Terenses Andria, Eunuchus, Heautontimorumenos, Adelphi, Hecyra og Phormio findes i den Thottske Haandskriftsamling, Nr. 1048. 4. Ved Enden staar: Marsvinsholmb Den 9. May: Ao. 1676.

Matthias Moth, den danske Ordbogforfatter, oversatte Ovids Forvandlinger i Alexandriner för 1680; findes i Haandskr. paa det Kgl. Bibl. i Ny Kgl. Saml. Nr. 57. fol. i to Bind. (Molbech Om danske Ordbogsarbejder i Ny D. Mag. 5, 248).

En meget flittig Oversætter var Frans Mikkelsen Ugilt (Præst til Aakjær i Aarhus Stift) eller Frans Mikkelsen Vogelius

(Præst til Aasted og Skjærum i Vendsyssel, f. i Ugilt 1640, † 1702), thi disse to ere uden Tvivl en og samme Mand (jfr. Vorm 3, 870 og Thura, Conspectus, S. 74). I Nova liter. maris Balth. 1698, S. 212 hedder det om ham: Franciscus Ugildt, pastor ecclesiarum Aakier (etc.) dioeceseos Aarhusiensis Thucydidis 8 libros de bello Peloponnesiaco è lingua græca in Danicam transtulit, et Pauli Vindingii (etc.) censurâ approbatos, publicis typis destinavit. Idem quoque Herodotum, Xenophontem et Diodorum Siculum, Danicè versum, prælo parat. (Se ogsaa Nov. lit. mar. Balth. 1699, S. 209. 1705, S. 46 og Kancelliraad K. Deichmanns Brev til Suhm i Suhms Saml. Skr. 15, 314). Hans Thukydid, med Vindings Approbation 1693, findes i den Thottske Saml. Nr. 1305. 4. under Titel af Thucydidis Otte historiske Bøger om den Peloponnesiske Krig, anfanget 30. Julii 1683, fulddrefuen 1. Febr. 1686; og lader sig ret godt læse.

For endelig at sige Farvel til den gamle Verden, kan der endnu, foruden de egenlige Oversættelser af klassiske Forfattere, bemærkes, at man ved en anden Slags Skrifter søgte at føre Lærddommens Frugter ud iblandt menig Mand ved af de Gamle, ofte paa anden og tredie Haand, at samle Historier, Myther, Naturundere, moralske Sentenser og Ordsprog, o. desl. og dels for sig, dels blandet med nyere Mærkværdigheder af Historien og Naturen at sende det i en broget Blanding ud i Verden. Ett Exempel paa denne Slags Skrifter er (Rostockeren) P. Laurenbergs Acerra philologica eller Tre Hundrede Nyttelige Historier, fordanskede af Jens Sandersen, Præst i Gjentofte. Kbh. 1639. (Linds Fortegnelse over Karen Brahes Bibl. S. 144). De gamle Historieskrivere, Filosoffer og Digtere have maattet yde Bidrag dertil, og hvo kan beregne, hvor megen Gavn og Moro der i en vid Kreds er bleven udbredt ved disse Fortællinger, som næsten alle tillige have en moralsk Tendens. Man finder her f. Ex. Aristomenis selsomt Liff oc Endeligt; Den Samtale, som er falden imellem den vnge Herculem, oc Vellyst oc Dyd; Om Polycratis store Lycke; Horatii Coclitis Ridderlige Gierninger; Diogenis Liff oc Bedriffter; De Siuff vjse Mestere af Græcia; Tre Charites eller Gratiæ; Ennij Lignelse om Lercken oc hendis Vnger etc. etc. og derimellem Amerikas Opdagelse; Om det at Mennisket vender Ansictet op i Vejrit; Biergenis Höyhed, oc huor höyt Skyerne ere fra Jorden; Haffsens Dybhed etc. etc. Det er vanskeligt at finde en kort Prøve iblandt disse Historier, der næsten alle have noget underholdende ved sig; derfor medtages kun ett Par andre Brudstykker: Om enten Egit vaar för eller Hönen. Plutarchus vdi sin Djskrede eller Bordsprock gjör et Spørssmaal, nemlig om Egit er ældre oc haffuer værit til för end Hönen? Som han vilde

saa megit sige: Er det et Eg, da maa det være giort af en Höne, derfore gaar Hönen fore: Tuert imod, en Höne, den maa være vdliggen af Eget, derfor gaar Egit fore. Dette Spørssmaal siunis Latter værd, oc vfornøden, naar mand anseer det det saa slet hen: Men det betyder megit, nemlig den store Tuist oc Strjd om Verdsens Evighed og Wendelighed. (Derpaa Aristoteles og Skriften). — Om Solen dantzer paa Paaskedag. Den gemene Mand troer icke alleene her hoss os, men mand finder det oc skrefuen i somme Postiller, at paa den lystige Paaskedag, skulle den gode Soel paa Himmelen, imod Aftenen, naar hun gaar vnder, dantze, oc giöre trende Frydesprvng, efter de Ord i den 19. Psalm. Exultavit ut Gigas, ad currendam viam suam. Der udofuer pleÿer Vnge og Gamle om Aftenen, naar Solen gaar ned, at spatzere vden for Porten, i haabetal, at see, huorledis Solen dantzer. Naar de nu hafue seet saa længe paa den, indtil hun blifuer dennem for Öyene brun, blaa oc mørck, meene de vist, de hafue seet Solen dantze. Dette er en stor Daarlighed oc Misstro. (Thi ophöjede den sig eller satte sig ned, maatte den ganske Verden sig tillige ophöje og knage; og hvis det var saa, at Solen dansede den hellige Paaskedag, saa behøvede man da ikke at disputere saa meget om, naar den indfalder).

De nyere Sprog lærtes praktisk paa Rejser eller hjemme ved antagne Sproglærere. Det eneste, der for Literaturen ved deres Dyrkning kan være af Vigtighed, er de Skrifter, der bidrage til at oplyse, naar de bleve saa almindelige, at der behøvedes en grammatisk Undervisning deri. Det tyske Sprog var maaske ett af dem, der senest behandledes med strængere Videnskabelighed. Der var allerede 1646 en tysk Hofpoet Adam Frederik Werner; en tysk Grammatik blev oversat af F. A. Klyne 1696. Fransk Sprog indkaldtes især ved Adelens Dannelse i Sorø, og blev siden hjemme til Hove. Daniel Matras blev 1623 Prof. i det franske og italienske Sprog i Sorø, og udgav adskillige hertil hørende Skrifter 1625—56. H. S. Bachkeger virkede igjennem Modersmaalet 1660, og fra den Tid kan Brugen af det franske Sprog anses for temmelig almindelig. J. S. de Dampierre var fransk Sprogmester hos Dronning Charlotte Amalie 1672. Jean Sterpin blev Sprogmester hos Kansleren P. Reedtzes Sönner, (indskreven som Student 1662, Underbibliothekar ved Universitetsbiblioteket, afsat 1670), og medtog tillige det engelske Sprog. Til Udbredelsen af dette bidrog Henrik Gerner; Nordmanden Fr. Bolling var engelsk Sproglærer, og udgav en Grammatik med Ordbog. Kbh. 1678, og Kristen L. Nyborg (Feltpræst, † 1702) Addresse til det Engelske Sprogs Læsning. Kbh. 1698 (Nova liter. maris Balth. 1698, S. 165).

G. B. Lopez var italiensk Sprogmester hos Dronning Charlotte Amalie, og udgav nogle italienske Lejlighedsskrifter 1676—77. At Grev Rebolledo gjorde os bekjendte med Spansk, er allerede omtalt, og det gav vel Anledning til, at Karl Rodriguez blev ansat som Prof. i det franske, spanske og italienske Sprog i Sorø og 1669 ved Kjøbenhavns Universitet. Han udgav Fundamenta lingvæ hispanicæ. Hafn. 1662. — Endelig kan mærkes, at Kasp. Bartholin den yngre († 1672) samlede nogle Grönlandske Ord (Bartholin. Acta med. 2, 71.).

Disse Bemærkninger oplyse allerede, at Dyrkningen af de nyere Sprog har været almindelig omtrent fra 1660. Ved denne Tid synes den ogsaa at have gjennemtrængt den lærde Verden. Som Forløber dertil kan maaske anses et Skrift, af hvilket der haves i det mindste tre Udgaver fra samme Aar; nemlig De Encomio Glottico Dissertatio Vilhadi Boëthii G. M. Hafniæ 1653. 4. tilegnet Frederik den tredie og det danske Rigsraad. Soræ 1653. 4. Uden Sted, 1653. 4. (men her hedder den Dissertatio Wilhelmi Boëthii). Fra Berömmelse over Latinen gaar denne Forf. over til, at den er Moder til Fransk, Italiensk og Spansk, Gallicana, Italiana og Castiliana, af hvilke der gives en kort Karakteristik. Paa denne følger en svulstig Berömmelse over disse tre nyere Sprog; det er Sirener, det er Orphei Musik, det er Merkurs Vinger etc. Ved deres Hjælp kan man gjennemrejse hele Verden, og at kunne mange Sprog er en uforlignelig Herlighed. Denique triga illa Filiarum cum Matre Romanâ Lingvarum exoticarum, qvasi commune quoddam Vinculum est omnium Europæorum, qvibus omnis conversatio, societas, commercia, inter tot Gentes, moribus et lingvis et religione etiamnum differentes, strictim continetur. quarum beneficio, qvi iis instructus est Lingvis, ultro citroque in toto Mundo, ubicunque voluerit, commodissime vivere, ubicunque commeare, ubicunque peregrinari et negociari potest. — Veteres equidem Hominem, quot calleat Lingvas, tot habere Corda dixerunt (etc.).

Tredie Afdeling.

De mere hjemlige Videnskaber, dansk Lovkyndighed, Historie, Oldsager og Sprog.

12. Dansk Lovkyndighed og dens Forhold til den fremmede. Niels Hemmingsen. Klaus Plum. Kristen Ostersen Vejle. Peder Lauridsen Scavenius. Henrik Ernst. Adelen: Niels Kaas. Jakob Björnsen. Arild Hvitfeld. Peder Galt. Jens Bjelke. Fra 1660: Jens Dolmer. Peder Resen. Peder Lasson. Rasmus Vinding. Otto Sperling den yngre. Henrik Weghorst. Kristian Reitzer. Povel Nielsen Rosenpalm. Kristian den femtes Danske og Norske Lov.

Lovkyndigheden lader sig henføre til forrige Afdeling, men den betragtes her, fordi vort nærmeste Formaal kun er den danske, der tillige staar i saa nöje Forbindelse med vor Historie og Modersmaalet; og dens Historie er allerede saa udførlig og omhyggelig bearbejdet, at et Omrids deraf maa være tilstrækkeligt for Literaturens almindelige Historie.

Den danske Lovkyndighed, behandlet som Videnskab, maatte i lang Tid staa tilbage for den fremmede. Den rommerske og den kanoniske Ret vare allerede indkomne i Middelalderen, og den juridiske Dannelse lænkede sig til dem. Dette tiltog stadig. Ved Stiftelsen af Kjøbenhavns Universitet skete deri ingen Forandring. De juridiske Professorer skyldte den rommerske Ret sin Dannelse, og de fleste vare fremmede, Tyskere, der liden eller ingen Interesse kunde have for de danske Folkelove. Lovkyndigheden, den rommerske, fik ved Universitetsfundatsen 1539 sin Professor, og der blev givet Løfte om Ansættelse af en til; men det skete først under Frederik den tredie. Ved Reformationen tabte de pavelige Love sin Kraft, men, besynderlig nok! og lige imod Luthers Mening, traadte nu isteden for dem Mose Lov. I dens Aand bleve de ny danske Love tildels nedskrevne. Skrifter om Mose verdslige Love, f. Ex. Anders Mikkelsen Buch's eller Colding's, bleve anvendte til Lovstudier af Juristerne. Forekommende Retsstridigheder om Slægtskab, Ægteskab, Aager, Tiende, Manddrab o. desl. bleve bedömte efter den mosaiske Ret. Den juridiske Professor, der tillige jævnlig blev brugt i

andre offenlige Ærender, blev derhos, for at Loven og Evangelium ikke skulde gaa hinanden for nær, i alt hvad der vedkom Slægtleddene i Ægteskabssager, ja endog i andre, som angaa Samvittigheden, gjort afhængig af Theologerne, der skulde føre en Slags Tilsyn med visse juridiske Forelæsninger. Videnskaben maatte derved indskrænkes i sin Tænkefrihed.

Niels Hemmingsen gav det første Forsøg til et System i Naturretten (De lege naturæ 1562) især med Hensyn til Grundbegrebet; men derefter hvilede denne Del af Videnskaben. Den første danskfødte Prof. juris var Klaus Plum (f. i Kjøbenhavn 1585, † 1649). Nitten Aar gammel kom han til Universitetet, og besøgte derpaa de vigtigste europæiske Lande; tre Aar studerede han i Wittenberg, derpaa i Giessen, Heidelberg o. fl. St., var to Aar i England, besøgte Frankerig og Italien, og vendte 1617 tilbage over Belgien; hvorpaa han blev ansat ved Universitetet. Hans Skrifter ere Disputatser; men efter hans Opmuntring udgav Kristen Osterson Vejle (Herredsfoged i Faxe, siden Raadmand i Roeskilde) sit Glossarium. Dette Skrift, der indeholder dels et Register over de gamle Loves Indhold, dels en Ordbog med Forklaring over Lovordene, havde han kun samlet til eget Brug; men han udgav det efter fleres Ønske. I Forordet omtaler han, ved Siden af hadske, avindsyge eller og ret falske Menneskers Domme, hvorledes K. Plum havde rettet den første Udgave, hvorledes han dernæst mundlig og skriftlig havde lagt ham paa Hjærte at udgive den anden, og, endnu da han laa paa det sidste slet ved Sengen, havde Bud hos ham, og med stor Attraa reviderede det sidste af samme Værk. Det har i lang Tid udgjort den vigtigste Hjælp til at forstaa de gamle Love; men Mandens etymologiske Kundskab overstiger naturligvis ikke hin Tids, og den unöjagtige Text i de trykte Lovudgaver maatte ofte føre ham vild. Efter Klaus Plum fulgte atter en Rostocker, men endelig blev endnu en juridisk Professor ansat 1657, og det en dansk Mand, Peder Lauridsen Scavenius (en Sön af Biskop L. Scavenius, f. i Roeskilde 1623, prof. juris 1657, † 1685); dog heller ikke han holdt Forelæsninger over de danske Love, og han blev allerede 1660 Generalprokurør. De studerende, der følte Savnet, indgave (1658) en Ansøgning til Kongen, at der maatte paalægges en af de juridiske Lærere eller ansættes en Doktor juris til at holde Forelæsninger over de danske Love, eller i det mindste til at oplyse Overensstemmelsen og Forskjellen imellem den danske Ret og den rommerske. Det blev ikke bevilget. „Det tyske Juristeri var alt i Vejen“ (K. Ancher). Heller ikke fra Sorø var meget at vænte. Det var tysk, og de dèr ansatte juridiske Professorer gave sig ikke af med dansk Lovstudium.

Henrik Ernst (f. i Helmstädt 1603, † 1665) var prof. juris her fra 1635 til 1660, da han kom til Kjøbenhavn, og blev en af Medarbejderne paa Kristian den femtes Danske Lov.

Det var saaledes den danske Adel, der för Enevældens Indførelse især gav sig af med de gamle danske Love; de afskreve dem stundum med egen Haand eller lode dem afskrive. Skjöndt ogsaa deres Formaal nærmest var det aktive Statsliv, vare de ikke blinde for Vigtigheden af videnskabelig dansk Lovkyndighed. Adelen nærede endog Skinsyge over, at borgerlige skulde lægge sig efter Lovkyndighed, og derved bane sig Vej til Statens höjere Embeder; kun Theologien stod den borgerlige aaben. Mærkelige ere især: Niels Kaas (f. 1535, † 1594), der udgav den jyske Lovbog (1590); Jakob Björnsen til Stenalt (f. 1560, † 1596), der oversatte den paa Latin. Arild Hvitfeld, der oversatte den Norske Hirdskraa (1594). Den bekjendte Amiral Peder Galt (f. 1584, fra 1622—24 dansk Minister i Sverrig, henrettet 1644) efterlod i Haandskrift en dansk Lovhistorie paa Latin, skreven omtrent 1632, hvori han blandt andet undersøger de danske Loves Oprindelse og hævder deres Originalitet. Den norske Rigskansler Jens Bjelke (f. paa Österaad 1580, † 1659) forfattede et Lovglossarium paa sin Maade, nemlig paa Vers, hvilket dog maa nævnes paa Grund af den tillagte Tavle over mørke Gloser og juridiske Kunstudtryk. Jakob Rasch, Laugmand i Stavanger, gav en Indholdsliste over Norske Lov 1650.

En dansk Mand, Hans Lauridsen, sysselsatte sig med at afskrive svenske Love og at oversætte dem paa Dansk (omtr. 1590).

Ved Enevældens Indførelse undergik den danske Lovkyndighed en stor Forandring. Ved Adelens Fald steg den lærde Borgerstand. Borgerlige kunde nu blive Dommere i Overretterne, ja faa Adgang til Kongens Raad. Statens höjeste Embeder stode dem aabne. Det mest glimrende Bevis derpaa er Kongelovens Forfatter, Peder Schumacher eller Griffenfeld (f. 1635, Oversekretær o. s. fr. 1668—1676, † 1699). Men omvendt maatte efterhaanden Interessen aftage for de gamle danske Love, der, efter at Kristian den femtes danske Lov var given, ingen Gyldighed længer havde; og Disputatserne toge efter 1684, efter Werlauff, ikke længer Hensyn til dem. Dette Studium begyndte først paa ny med Kristian Stub (1716); og det ny juridiske Studiums Skaber, And. Höyer, blev først ansat 1734.

Blandt de borgerlige Mænd, der høre til denne Tid, ere de vigtigste: Jens Dolmer, som udgav den norske Hirdskraa med dansk Oversættelse (1666). Peder Resen (prof. juris 1662; Præsident i Kjøbenhavn, † 1688), der udgav J. Dolmers

Hirdskraa og tilföjede Vitherlagsretten (1675), og skal have været i Begreb med at udgive sin Forelæsning over dansk Lovkyndighed (Jurisprudentia Romano-Danica). Peder Lasson (f. 1606 i Randers, † 1681), der efter mange Aars Rejser blev Licent. juris i Basel 1636, 1660 Assessor i Höjesteret og endelig Justitiarius; en Mand, der er mindre bekjendt ved Skrifter end ved sin Deltagelse i det danske Lovarbejde. Over sin Deltagelse i Griffenfelds Dødsdom følte han saa stærke Samvittighedsnag, at han vilde dræbe sig selv og sin Hustru. Den som Filolog, Literator og Jurist lige ansete Rasmus Vinding († 1684). Den som Oldgransker bekjendte Otto Sperling den yngre (1692 prof. juris ved det ridderlige Akademi i Kjøbenhavn, † 1715), hvis Historia juris Danici imidlertid er forgaaet. Henrik Weghorst (f. i Kiel 1653, dimitteret fra Kjøbenhavns Skole; 1692 Prof. i Moralen ved det ridderlige Akademi i Kjøbenhavn, og prof. juris ved Universitetet, † 1722), og Kristian Reitzer (f. i Kjøbenhavn 1665; prof. juris fra 1693 til 1722, † 1736).

P. Griffenfeld og flere af disse lovkyndige, P. Scavenius, P. Lasson, R. Vinding, deltoge i Udarbejdelsen af Kristian den femtes Danske og Norske Lov, der danne et nyt Afsnit i vor Lovhistorie. Frederik den tredie gav allerede Befaling dertil i samme Maaned som Enevoldsakten var bleven underskreven af Stænderne, den 26 Jan. 1661. Kommissionen bestod af 22 Mænd, adelige, lærde og borgerlige. De maatte gjennemgaa alle ældre Love, Recesser og Forordninger, för Loven kunde redigeres. Arbejdet var næsten færdigt i Frederik den tredies Tid, men afbrødes i nogen Tid, og optoges paa ny 1671—1680. Atter revideret blev endelig Danske Lov given den 15. April (publiceret den 23. Juni) 1683, Norske Lov den 15. April 1687. Til Grund for Danske Lov lagdes Rasmus Vindings Udkast, fuldført 1667, og atter omarbejdet 1669, saa det skal være ham, vi især skylde Lovens fyndige og tydelige Stil. Fortalen er af Povel Nielsen, en fattig Student, der gik Kancellivejen, og tilsidst styrede det hele Kancelli, 1679 adlet under Navn af Rosenpalm. Norske Lov blev, saa vidt muligt, lempet efter den danske.

Fortalen til Danske Lov ophæver de forrige Love, og Loven selv er klar og tydelig. Man stod derfor nu i den Formening, at man herefter næppe mere behøvede at studere Lovkyndighed. Selv Danmarks bekjendte Dadler, Molesworth, siger, at med Hensyn til Retfærdighed, Korthed og Fynd véd han intet i Verden, der kommer denne Lov nær; den er skreven i Landets Sprog med saa stor Tydelighed, at enhver der kan læse og skrive, hvor ulærd han end er, strax kan forstaa sin Sag og føre den, hvis han vil, uden Sagfører. En lignende

Ros istemme alle fjærn og nær. En anden fremmed finder den endog saa klar og nöjagtig, som om den var dikteret af S. Povel. Til Bogtrykkerens Berömmelse siges, at den kom ud uden Trykfejl.

Det juridiske Studium i Almindelighed: G. L. Baden, Den danske og norske Lovkyndigheds Hist. S. 27, 32—38. Kolderup-Rosenvinge, D. Retshist. S. 73. Doctores juris i Hundrups Biografiske Efterretninger, 2. H. 1855.

Om Mose Lov: Jac. Ulfeldii Hist. dan. hos Westphalen, Monum. 3, 487. Kofod-Ancher, Anvisning for en dansk Jurist (anden Udg. 1777) Anhanget: Den protestantiske Kirkes Mening om Mose Lovs almindelige Forbindtlighed og dens Indflydelse i vores danske Lov, S. 102. Anders Buch's eller Colding's Skrift: Verdslige Low oc Skicke, effter huilcke Gud selff hafde befalet Israels Folck oc Menighed at styris oc Regæris (etc.) Kbh. 1605. 4. 1631. 4. er den mosaiske Lov ordnet efter Indholdet. Exemplaret af anden Udgave i Hjelmstjernes Samling viser, at det har været benyttet til Anvendelse paa den danske Ret, da der i Margen er tilskrevet mange Steder af ældre og nyere danske Love.

Niels Hemmingsen De lege naturæ apodictica methodus. Viteb. 1562. (Den ældste Udgave findes i Stiftsbibliotheket i Roeskilde; her er benyttet Udgaven 1566 i Hjelmstjernes Samling.) Ogsaa i Opusc. theol. S. 226. jfr. Schlegel, Naturrettens Grundsætninger, anden Udg. 1, 24. Paulli, N. Hemm. Pastoralth. S. 20. Schlegel regner denne Bog blandt de ubetydelige, som den visst nok er for den praktiske Jurist; men det er dog mærkeligt, at en dansk Theolog hundrede Aar för Puffendorf fremstillede Naturens Lov som Guds Lov og som den rette Kilde til alle menneskelige Love, en Anskuelse, der er saa ophöjet over hele hans Samtids. Bogen tilegnede han (1562) Erik Krabbe til Bustrup paa Grund af dennes Fortjenester af de danske Love. Anledningen dertil gav hans Forelæsninger over Pauli Brev til Rommerne. Han gaar ud fra Socrates Platonicus. Ea demum lex legis nomen ritè sortitur, quæ non solum auctoritatem principum et magistratus habet (han var langt fra at anse dem for Guder og Engle), uerum etiam, idque multo magis, ratione firma et immota nititur. Hæc ratio aliunde peti non debet, quam ex duobus, nempe, *ex natura ipsa*, *et fine legis*. *In natura ipsa sunt semina quædam iusti et honesti*, præterea iudicium, quo iusta et honesta iniustis et turpibus præferantur. *Ex his seminibus oriuntur leges, quæ destinantur incolumitati reipublicæ*, non aberranti ab ultimo fine, ad quem omnia referri oportet. *Quæcunque leges isto pacto sunt extructæ*, *solæ merentur leges dici*, et non quæuis

Tyrannorum decreta aut potentum placita. Efter derpaa at have omtalt den Lov, som en Kejser gav, at en Mand maatte tage to Hustruer, vedbliver han: Quicunque ergo isti impuro decreto obtemperarunt, non excusantur Imperatoris autoritate, sed a *lege naturæ, quæ est et Dei*, damnantur. Nam et a natura aberrarunt, et Deum naturæ opificem contemserunt ingrati. Denne Naturens Lov kunde han rigtig nok ikke saa lige forene med Syndefaldet, hvilket han var langt fra at ville lade falde, thi hvad vilde der ikke saa falde med; men der vare efter det dog blevne nogle Gnister tilbage, som man maatte takke Gud for. *Quare agnoscenda est hæc lux, et gratiæ Deo agendæ sunt, quod ipse hac luce naturam humanam ornauerit, ac etiam post lapsum igniculos quosdam in natura reliquerit*, qui dum excitantur cogitatione pulcerrima uirtutum ac legum harmonia, et ueluti ædificatio quædam agnoscitur. Dette Forsøg var nyt: Nullus tamen adhuc, quod sciam, hæc elementa tradidit, et ostendit uiam progressus demonstratiui in hac nobilissima naturæ, ut ita dicam, arte, quod sane summis illis uiris (de græske og rommerske Filosoffer og i vor Tid Melanchthon) haud fuisset difficile, si naturæ principia, et inde conclusionum extructiones, ea tractare methodo proposuissent, quam nos sequimur. Men han haaber, det vil være gavnligt: Hinc enim futurum spero, ut non amplius Ethicæ ac iurisprudentiæ studiosi ferant istam quorundam contumeliam, qui negant doctrinam de moribus et legibus demonstrari posse, *uidebunt enim clarissime non minus legis naturæ conclusiones destitui euidentibus demonstrationibus, quam artem Euclidis*, quam quidam solam demonstrationibus niti, falso contendunt. Kun ett Sted skal her endnu anføres af Bogen selv, fordi det saa smukt udtaler dens Tendens: Non ergo sensu brutorum præcipites ruere nos decet in ea, quæ primo aspectu dulcia et iucunda videntur. Nam cum cognitio sensitiua, quæ est opus animæ sentientis, tantum retinet nos in ijs quæ sensibus arrident, nos contra cogitare debemus, quo animæ gradu a bestijs distamus. non enim solum cum stirpibus crescimus et vegetamur, et cum brutis animantibus sentimus, verum etiam cum angelis mente præditi sumus, Quare *quo mens nos vocet spectandum est.* Og hvorhen fører den? Til Guds Erkjendelse og Guds Dyrkelse: agnitio Dei ac agniti Dei celebratio. *Agnoscere Deum et agnitum colere, proprijssima actio hominis est. Quare homo merito felix et beatus est, quando in hac actione occupatur: contra miser et infelix cum ab hac est alienus.* Ogsaa i Enchiridion theologicum har N. Hemmingsen et Afsnit Contractus, hvori han fremstiller nogle Grundsætninger af Jus naturale.

Klaus Plum: Vinding, Acad. Haun. S. 273. K. Osterson Vejles Glossar: Glossarium Juridicum Danicum. Det er Alle

Gamble Danske Glosers rette Forklaring, som findes udi de Skonske, Sielandske oc Judske Lowbøger (etc.) af Christen Osterson Raadmand udi Roskild. Kbh. 1641. 4. Glossarium juridicum Danico-Norvegicum (etc.) Aff Christen Ostersön Weylle. Kbh. 1652. 4. Kbh. 1665. 4. og uden Aar. 4. Som Exempel paa hans Smag og Ordforklaringer anføres: I Tilegnelsen til anden Udgave siger han: „Det siunis vel at Ryctet skulde hafve sit Naffn aff Rygen: Et got Naffns Luct er behagelig, det onde Rycte gider Gud icke luctet, oc det stiencker hos Mennisken som Antiochi fule Legeme.“ Af Skaanske Lov anfører han: Juckthe-dere, og kan ikke faa noget ud af dette ubekjendte Ord, der ikke er andet end: inkte dere, intet af de Ting. Ikke desmindre maa han endnu stadig raadføres. Se om dette Skrift: Luxdorphs Rettelser og Forbedringer, i Kbh. Selsk. Skr. 6. D. og Kofod-Anchers Saml. Skr. 1, 408.

Peder L. Scavenius: Vinding S. 419. Nyerup, Universitetet, S. 171. De studerendes Ansøgning: K. Anchers Anvisn. for en dansk Jurist, S. 65. Om de borgerlige Juristers Stilling skriver O. Vorm til B. Bartholin 1642: Utinam patriæ tibi perspectus esset status, utinam conditio Jureconsultorum apud nos tibi explorata — Degunt hic quidam nostratium plane inglorii, nullius rei administrationi admoti, indies aulam sollicitantes, sed frustra. Vormii Epist. 2, 792. Niels Kaas: Den Rette Judske Lowbog (etc. med Kristian den tredies Reces, o. fl.) Kbh. 1590. 4. K. Anchers Saml. Skr. 1, 340; den latinske Overs. 1, 355. Om A. Hvitfelds Norske Hirdskraa. Kbh. 1594. 4. se Nyerup, Hist. stat. Skildr. 2, 185. Peder Galts Lovhistorie: Arnæ-Magn. Nr. 289. fol. K. Anchers Saml. Skr. Fortalen 1, XIII. Jens Bjelke: Den danske oc norske Lougs summariske Indhold (etc.) udi Vers oc rytmice forfattet. Med en Taffle eller Register derhoes paa alle de danske oc norske mørke Glosser og juridiske terminis (etc.) per I. B. C. R. N. Kbh. 1634. 4. „Den er saa slet stiliseret og pedantisk som mulig, fuld af franske, tyske og latinske Ord: heiratz höigtid; congaudium oc fellids frolocken“, o. s. v. Men Ordforklaringen er ikke altid at foragte: Arildstid forklarer han om den Tid man først har vidst at bruge Ar (Plov) og Ild. Udskud er Tilforordnede til at resolvere sig paa en Sag paa andres Vegne. Pusefæ, Betaling til Præsten for han vier Folk sammen. Buskebarn er Frillebarn. Siunerøl, quasi Begravelseøl, fordum holdt, for om nogen Vaartegn eller Gienfærd skulde komme fra de døde, til at vide hvad de ville begiere eller hvad deres Forvandter skulle vederfares. (Nyerups Excerpter i Athene 1, 404). Samt: Den Norske Lougs, Des Summariske Indhold. Kbh. 1657. 4. Ligeledes paa Rim og med et Register paa alle de danske oc norske mørke Glosser og juridiske Ter-

minis. F. Ex. Tey, It stycke Jord, saa som en ende af en Agger eller nogit sligt, oc i nogen Maade kommer offver eens med det som kaldis Stuub i den Jyske Lov. Forklaringer af gamle Ord findes ogsaa i N. Helvads Formular-Bog o. fl. lignende Skrifter. Jakob Raschs ubetydelige Skrift hedder: Norske Lovs Memorial Efter den Maade forfattet med Eet Ord over hvert Capitel, saasom den Bog er der kaldes Memoriale Biblicum. Kbh. 1650. 4. Det mærkeligste deri er Yttringen om Norske Lovs Fortrinlighed.

Hans Lauritzön omtales af Schlyter i Fortalen til Westgötalagen S. XVI. XIX. Uplandsl. S. XLI. Sødermannal. S. XXXVI-XXXVII; paa sidste Sted hans Overs. af Sødermannalaghens Kyrkbalk i ett Papirshaandskr. i Gl. Kongl. Saml. Nr. 3124. 4., og med samme Haand synes Arnæ-Magn. Nr. 23. 4. der indeholder Fortalen til Jyske Lov m. m. at være skreven.

A. Hvitfelds, J. Dolmers og P. Resens Hirdskraa etc., se det udførlige om disse Skrifter i Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 185. 189. 190. Samlede haves Lovene under Titel: Leges antiquæ aulicæ Norvagorum et Danorum ex bibliotheca Petri Johan. Resenii. Resens Jurispr. Romano-dan. anføres hos Vinding, Acad. Haun. S. 428. Peder Lasson: Hofman, 2, 3. Dennes Fundationer paa de Legata stiftede af Peder Lasson, samt hans Liv og Levnet. Kbh. 1753. 4. Otto Sperling: Cimbr. lit. 2, 849. Wolffs Hist. Ordb. 10, 351. Om hans Historia juris Danici, in qua Jura Saxonica ex Danicis derivare molitus est, se Acta literaria Univ. Hafn. S. 171.

Danske Lov: Kbh. 1683. 4. Paa Latin af H. Weghorst. 1694. 4. Paa Tysk af samme Oversætter 1699. Paa Latin af Peder Höjelse 1710. 4. Kofod-Ancher Om det danske og norske Lovarbejde under Frederik den tredie og Kristian den femte, i Krohgs Juridisk Arkiv Nr. 1, S. 66. Badens Lovkynd. Hist. S. 58. Hans Dansk-norsk jurid. Ord- og Saglex. S. 182. Rosenpalm hos Zwerg. S. 340. Anm. — Norske Lov tillægges især Vilhelm Vorm og Kristian Stockfleth. Nyerup, Universitetet, S. 183. Om disse Loves Forhold til hinanden, se K. Anchers Anvisn. for en dansk Jurist. S. 76.

Ligesom man satte de gamle Loves Indhold paa Rim, gjorde man det samme med Kristian den femtes Danske Lov. Dertil hører: Christiani Quinti Eller dend Danske Lov-Bogs Indhold, Forfatted Capitel- og Riimviis i Fyrretyve Linier (etc. etc.) Velmeent, endskiönt ikkun med en slet **P**enne-fey**R** (det er Peder Ravn). 4.

Blandt de juridiske Skrifter paa Latin mærkes her kun med Hensyn til A. Höyer og Holberg Behandlingen af Slægtleddene som en vigtig juridisk Sag for den Tid. Dertil høre: Henricus Weghorst, Comparatio juris Danici et communis in causis ma-

trimonialibus. Hafniæ 1693. 4. Labyrinthus graduum cognationis. Hauniæ 1702. 4. Chr. Reitzer, De consangvinitatis et affinitatis proprietatibus, graduumque computatione. Hauniæ 1701. 4.

Da Literatorerne ikke have brudt sig synderlig om vore ældste Jurister, nævnes her nogle, der dels have været Professorer, dels have beklædt vigtige juridiske Embeder, selv om de i Literaturen ikke have gjort sig bekjendte uden ved sine Disputatser. Nogle Adelsmænd bör ogsaa endnu tilföjes. Til de sidste høre: Holger Rosenkrands (1594); Rigsraad Otte Krag (1636); Korfits Rosenkrands, † i Madrid 1653 (1645. 1649); Gunde Rosenkrands, bekjendt af sine politiske Skrifter. Professorer vare: den i forrige Tidsrum nævnte Albert Knopper, prof. juris 1549 (1573); Nicolaus Theophilus fra Flensborg, prof. juris 1581, kgl. Bibliothekar 1589, † 1604 (Disp. 1584 fgg. Cimbr. liter. 1, 680. Nyerup, Universitetet, S. 36); Leonhard Metzner fra Lüneburg, prof. juris 1605 (Disp. 1607 fgg. Nyerup, Universitetet, S. 120); Johan Müller fra Rostock, prof. juris 1649, siden Borgemester i Flensborg; Kosmus Bornemann, f. i Haderslev, prof. juris 1667 (Disp. 1669. Cimbr. liter. 1, 59). Derhos: Povel Thrane, Rektor i Oslo (De dignitate et præstantia studii jurisprudentiæ. Genevæ 1606. 4); Johannes Faber, licent. juris (1653), prof. eloqu. i Sorø. Samt Hans Th. Pauelsen (hos G. L. Baden Pausen), dansk Resident i Lybek (1639. 1643); Peder Vinding, til Lammehave (1662); Niels Benzon, Generalprokurør (1669); Thomas B. v. Jessen, Oversekretær i tyske Kancelli (1671); Iver Hertzholm, Assessor i Hofretten i Norge (1673); Peder Benzon Mylius, Landsdommer (1708).

13. Dansk og Norsk Historie. Danmark: De ældste Forsøg. Historiograferne Hans Svaning og Anders Sörensen Vedel. Gøde Lauridsen. Morten Pedersen. Kristen Linved. Hans Mogensen. Arild Hvitfeld. Historiografer fra Niels Krag til Kristian Reitzer. Blandede historiske Skrifter. Rejsebøger. Hans Nansen Skrifter fremkaldte ved Tidens Begivenheder: Ove Gjeddes og Jens Munks Rejser; Skrifter om Kjøbenhavns Belejring. Niels Helvad og Hans Hansen Skaaning. Jens Lauridsen Wolf og Arent Berntsen. Hans Nielsen Strelov. Jens Sörensen Nör-Nissum. Peder Resen og Niels Slange. Norge: Arnold de Fine. Jens Mortensen. Lukas Debes. Absalon Pedersen. Brødrene Ramus. Bonden Laurids Hansen. Peder Klausen.

Naar det antages for Historieskrivningens, ligesom for Naturgranskningens, Maal, at opfatte Fenomenernes, Begivenhedernes, ydre Virkelighed i deres indre Sammenhæng, samt at give Fremstillingen deraf i et rent og ædelt Sprog, vilde det

visst nok være urimeligt at vænte og ubilligt at kræve denne Fordring opfyldt ved vor Historieskrivnings Begyndelse. Vel skortede det hverken paa Understøttelse af Kongerne og Regjeringen, heller ikke paa Opmuntring fra den magthavende Adel; alle vare de sig vel bevidste, at et Folk uden Historie er en Skabning uden Bevidsthed, Historieskriverne havde for en Del ogsaa Midler til ved Rejser og paa andre Maader at tilvejebringe historiske Samlinger. Men i Følge hele Tidsalderens Dannelse havde endnu det lærde Sprog en afgjort Overvægt over Modersmaalet, der var for udyrket til paa en værdig Maade at gjengive det vundne Udbytte. Ikke uden en viss Vemod kan man derfor betragte den Vej, der foreligger. Her, ved Fædrelandets Historie, hvor just noget skulde gribe og forfriske, forædle Sindet, noget, der dybt var trængt ind i Folket, og midt under store Bedrifter — thi de vare dèr — skulde fremkalde en Begejstring, der gjenklang i Sproget, høres hartad kun fremmede Akkorder, der overdøve de hjemlige Toner. Imidlertid begynder allerede nu, næsten samtidig, paa Latin og i Modersmaalet vor Historieskrivning at udvikle sig; og Kampen imellem begge, i hvilken Modersmaalet endnu ligger under, er det første, der maa tildrage sig Opmærksomheden for den, som skuer ud over hele Tiden.

Stiller man sig, for med Öjet at følge Parallelerne, paa de enkelte Standpunkter, saa lader altsaa Historieskrivningen sig adskille i to Rækker: den latinske og den danske, og der kunde maaske gives dem, som ville foretrække at følge begge disse Rækker hver for sig med omtrent samme Udførlighed, hvilket heller ikke frembyder store Vanskeligheder. Det er imidlertid ikke her Öjemedet. Det er et bekjendt Fenomen, at der i alle Literaturer gives store Tidsrum, der ere at betragte som blotte Gjennemgangspunkter. Man var kommen ind paa en Vej, der fortsat ikke kunde føre til noget; et Maal svævede Tiden for Öje, som det ikke var værdt at komme til. Det kan med Rette siges at være Tilfældet med ethvert Folks Historie, der af Folkets egne Börn skrives i fremmed Tungemaal. Fædrelandets Historie er ikke udelukkende for lærde; men den Gang maatte den endnu være det. For enhver lærd Mand var Latinen og ikke det folkelige Tungemaal at anse for Modersmaal, og selve Fædrelandets Historie og Oldsager maatte forklares, ikke for Folket, der i Aandens Rige ikke var til, men for de hjemlige og fremmede lærde eller endog for fremmede Nationer. Men denne latinske Historieskrivning eller Historieforskning er nu at betragte som dødt Gods; det forholder sig ikke med den, som med hine Videnskabsfag, hvis Opdagelser ere lige udødelige, uanset i hvilket Sprog de ere meddelte. Historien skal være Folkets Ejendom; naar den ikke er det, er den kun til for den

lærde Verden, og det er derfor endnu kun den, der til Brug ved sit Studium drager de forældede Forfattere frem, for at efterse ett eller andet. Ingen læser disse historiske Værker, og det nytter ikke stort at opfriske deres Minde, ingen vil læse dem uden den lærde. Ligesaa lidet tör man anmode nogen om, naar han ikke har et særligt Öjemed, at gjennemlæse den Række af latinske historiske og antikvariske Afhandlinger, der enten nu ere glemte eller gjorte overflødige. For den lærde er ingen Anvisning hertil fornøden, da Overskuer æmnevis allerede ere til. Om Forfatterne i Modersmaalet kan det derimod antages, at nogle ere mindre kjendte, at de vel staa paa Boglisterne, men nu ere forsvundne af deres Bevidsthed, som ikke have gjort Historien til sit Æmne, og det er Synd at lade dem gaa tabte, der en Gang have paakaldt Fædrelandets hellige Navn. Hele dette Tidsrum er dog, ogsaa med Hensyn til Historien i Modersmaalet, kun en Indledning. Det kom endnu kun an paa at samle Begivenheder; Fremstillingen er i det hele uden Kritik, uden Farve, uden Veltalenhed. Kritikken blev først til med Gram, den historiske Behandling med Holberg.

I det Forf. henviser dem, der ønske særlig Kundskab om de enkelte Fag, til de historiske Bibliotheker, skal han derfor kun forsøge, mindre med Hensyn paa Selvyttring end paa Sammenstilling af det adsplittede, under ett at samle et Overskue over vor Historieskrivnings Fremgang, i hvilken hin Kamp imellem den latinske og den danske, samt begges Udbytte vil komme tilsyne, og hvorved Forfatternes Personligheder, for saa vidt der ved dem er noget fremtrædende, vil kaste et oplysende Skjær over det hele.

Hjælpemidler: N. P. Sibbern, Bibliotheca historica Dano Norvegica, med Supplementet hos Westphalen. G. L. Baden, Dansk-norsk hist. Bibliothek. Nyerup Om Historiograferne i Tillægget til Vedels Den danske Krönnike at beskrive. Vedel-Simonsens Indledning til Nationalhistorien. J. Møller, Udkast til den danske Historiografis Historie fra de ældste Tider indtil Gram, i Skandin. Literat. Skrifter 1809, især med Hensyn til den kritiske Behandling.

De første adspredte Forsøg för 1600 angaa dels historiske Undersøgelser om de nordiske Folk, dels Kongerækker, Genealogier og lignende mere specielle Æmner. Til disse Forfattere høre: Hans Lyskander fra Vram i Skaane, Johannes Lyschander Bramensis, Broder til Historiografen († i Ungarn 1582), der efterlod ett Skrift om de ældste Folk og Steder i Norden (Antiquitatum Danicarum Sermones XVI) udgivet af E. O. Torm

1642. Kornelius Hamsfort den yngre (Læge i Odense, († 1627), der iblandt andet 1585 skrev sin danske Kongerække (Series regum Daniæ), som han tilegnede sin Ven, den allerede omtalte Hans Lang fra Assens, ligesom han en Elsker af Fædrelandets Historie. Anders Foss (Biskop i Bergen, † 1607) af Stephanius ogsaa anført blandt Saxomastiges. Mogens Madsen, Magnus Matthiæ (af Frans Vormordsen kaldet til Lærer ved Skolen i Landskrone og Medhjælper hos den gamle Hans Spandemager), Biskop i Skaane 1589 († 1611), i hvilken Stilling han havde Lejlighed til at forfatte de Lundske Biskoppers Historie (Series episcoporum ecclesiæ Lundensis), der først 1710 blev udgiven af Th. Bartholin.

Den för omtalte Jonas Kolding, Jonas Coldingensis, udgav sin forøgede Descriptio Daniæ 1594, et Kompendium, som Henrik Belov, Høvedsmand paa Koldinghus, havde givet Anledning til, og som han skrev paa Latin for at gjöre fremmede bekjendte med hans Fædrelands Storhed. Matthias Andersen Pors, Matthias Porsius (Rektor og Sognepræst til Domkirken i Ribe, hvor han byggede Gaarden Porsborg, afsat 1616) gjorde Uddrag af Saxe 1585. Nordmanden Erik Folder, Hans Slangerup o. fl. gave sig af med Levnetsbeskrivelser, især Adelens. Endelig tildrog Rigsraaden Jakob Ulfeld den ældre til Selsø og Kogsbølle († 1593) sig ved sin Moskovitiske Rejse (Hodoëporicum Ruthenicum 1608; Legatio Moscovitica 1627) Udlandets Opmærksomhed, og den optoges senere i P. Resens Frederik den andens Krönnike.

Den för anførte latinske Digter, Rasmus Glad, Erasmus Lætus, gav större og mindre Partier af Fædrelandets Historie i metrisk Form (Margareticorum libri X. Rerum Danicarum libri XI.) og kan for den senere Tid bruges som en historisk Kilde; men denne Behandling af Historien som et Epos, med Musens Paakaldelse, med fjærne Digressioner og Personerne indførte talende, stemmer kun lidet med det simple prosaiske Indhold og det brede i Fortællingen. Indhold og Form modsige hinanden.

Anders Foss: hans Stamtavler, fordanskede „Ditleff Holck til Höygaard, til ære oc willie aff Jacob Mattsön." (Kjøbenhavn). 1592. fol. Rørdam, Historieskr. og Historieskriverne efter Refor. S. 95—96.

Om Civitatum quarundam Schaniæ descriptio, der tillægges Magnus Matthiæ, se Wegeners Hist. Efterr. om Vedel, S. 157.

Matthias Pors, om hvem Efterretningerne ere temmelig afvigende (Cimbr. liter. 2, 656. P. N. Thorup, Historiske Efterretninger om Ribe Kathedralskole. Ribe 1846. S. 85. Bendz,

Bidrag til Horsens Skoles Hist. Program 1848) nævnes her med Hensyn til hans Scite et sententiose dicta Saxonis, 1585, som Forf. dog ikke har været saa heldig at finde.

Erik Folder Om Niels Kaas fattedes paa begge Bibl.

C. Erasmi Michaelii Læti Margareticorum (etc.) Libri decem. Francof. ad Moenum 1573. 4. Tilegnet Dronning Elisabeth af England. Rerum Danicarum libri undecim. Francof. 1573. 4. Tilegnet Frederik den anden. Skrevet paa Rejser, uden Hjælpemidler, under Sorgen over hans Kones Død, o. s. v. Den gamle danske Adel omtales med Hæder. Historien selv begynder med Syndfloden og Noah.

Den egenlige Historieskrivning maa imidlertid antages at have faact sin rette Begyndelse med den første kongelige Historiograf, Hans Svaning, Johannes Svaningius. Født af Bønderfolk i Svaninge i Fyn Aar 1503, var han, efter et Familiesagn, i sin Barndom halt, saa han næppe kunde gaa, men kom sig ved et bradt Fald. Han gik i Kjøbenhavns Skole under Rektoren Kristiern Morsing. Som fattig Student, fortæller et andet Sagn i hans Familie, kjøbte han en Gang en gammel Kjole, og fandt, da han, for at spare Skræderlönnen, selv sprættede den op, i Sömmen af den en Sum Penge, som Øvrigheden bad ham beholde, da der ingen Ejer fandtes dertil, og han blev saaledes sat i Stand til at ende sine Studeringer i Kjøbenhavn og til at opholde sig i Wittenberg i ti Aar (1529—1539). Sidstnævnte Aar blev han Prof. i Rhetorik ved Kjøbenhavns Universitet. Kristian den tredie antog ham 1541 til Lærer for sin Sön Frederik, siden Frederik den anden, at kan skulde lære ham dansk Sprog og danske Sæder; og efterat han i elleve Aar havde forestaaet dette Kald, blev han Degn i Ribe Domkapitel og kongelig Historiograf (1553). Paa kongelig Bekostning rejste han (1556) omkring i Riget, for at opsøge historiske Dokumenter i Byerne, paa Herregaardene og i Klostrene. Han døde i en höj Alder, over firsindstyve Aar gammel, den 20. September 1584. Han var gift med Maren Sörensdatter, hvis Fader var Sören Jakobsen Stage, Borgemester eller Raadmand i Ribe, og havde med hende sex Sönner og ni Døttre.

H. Svaning begyndte allerede paa en Beskrivelse over Danmark og en Danmarks Historie, hvoraf kun noget endnu er til i Haandskrift; dette hans Hovedværk gik til Grunde i Ildebranden 1728. Udgiven blev Kong Hanses Historie (1560). Det vigtigste af hans Skrifter, Kristian den andens Historie, blev af A. Hvitfeld benyttet i Haandskrift, og blev først senere udgivet (1658). Hans Forsøg bleve, som det gjerne gaar, strængt be-

dømte. Hverken gjorde hans Efterfølger A. Vedel meget af hans historiske Samlinger (historica schediasmata), heller ikke har den yngre Slægt fundet sig opbygget ved Kristian den andens Historie. Han var, sige de, medens han gik i Latinskolen og studerede i Kjøbenhavn, fra sit tiende til sit tyvende Aar Öjevidne til Begivenhederne i Hovedstaden. Hvad han saaledes kunde mindes fra sin Ungdom og hente fra Stridsskrifter, sammensatte han som Olding. Kronologien er derfor næsten allevegne falsk, og Begivenhederne snart urigtige, snart stillede i et falsk Lys og i stor Uorden kastede imellem hinanden. Han skrev, bemærker Gram, efter Frederik den andens Befaling, og denne taalte ikke, at der blev talt mildt om en Konge, hvis Efterkommere endnu gjorde Krav paa Riget. Han er, siger Gram fremdeles, en stor Mester i at forvanske baade Ting og Tider, hvortil Behrmann föjer: og især Navne. Manden med sin Kritik betragter Barnets Naivetet, og ryster paa Hovedet. Men Aarstal og Navne kunne rettes; hvad skal der blive af, naar den selvkloge Historiker drejer alle Begivenheder hen til en falsk Idé?

Foruden Kilderne hos Nyerup og Vorm: Den yngre Svaningii Chronologia Danica, Prolegomena, S. 29. Wegener, Vedels Levnet, anden Udg. S. 101. 111. Gram om Kristian den andens Reformationsforsøg. Behrmann i Fortalen til Kristian den andens Hist. jfr. Schlegels Samml. zur Dän. Gesch. 2, 4, 49. 51. 52. og især H. F. Rørdam, Historieskriverne og Historieskr. S. 68—101.

I Gl. kgl. Samling Nr. 2444. 4. findes ett Haandskrift, der indeholder H. Svanings eget latinske Udkast til Danmarks Historie fra Kristoffer den andens til Kristoffer af Baierns Død og en samtidig Afskrift af Udkast til Kristian den førstes Historie, men med nogle Huller, hvortil H. Svaning ogsaa er Forf. I Anledning af Universitetet i Uppsala omtales Kong Gustav, der vilde bringe det paa Fode, scriptis literis ad M. Nicolaum Magni, qui tum vna mecum eodem tempore literis bonis Vitebergæ operam dedit.

Under Petri Parvi Rosæfontani Navn udkom Refutatio calumniarum cujusdam Johannis Magni (etc.) Accessit Chronicon sive Historia Johannis regis Daniæ. 1560. 1597. 4. Se foruden de hos Nyerup anførte: Gram i Fortalen til Cimbr. liter. S. 28. Dass til Suhm i Suhms Saml. Skr. 15, 283. Rørdam, S. 76—87. Efterat Bogen var helt færdig fra Trykkeriet, omtryktes de Blade, hvorpaa H. Svanings Navn fandtes, eller som indeholdt Hentydninger til ham som Forfatter af dette Modskrift, og den 1559 afdøde Prof. Petr. P. Rosæfontanus (Peder Lille) angaves isteden som Forfatter.

Christiernus II. Daniæ Rex. E veteri protractus Mscp. Joan. Swaningi. Speculum Regis Magni, Crudelis, Infelicis, Exulis. Exemplum cæteris. jfr. Schiegel, Samml. zur Dän. Gesch. 2, 4, 53.

Omtrent ligesaa tidlig som Historieskrivningen paa Latin begyndte Behandlingen i Modersmaalet; men adskilligt deraf er uden Tvivl gaaet tabt i Tidens Trængsel. Den i forrige Tidsrum omtalte Jon Tursen syslede flittig med Fædrelandets Historie. I Følge Lyskander oversatte han Saxe paa Dansk (transtulit Saxonem Grammaticum ex Latino in Danicum), havde Samlinger til danske Oldsager (congessit varia Antiquitatum Daniæ fragmenta) hvoraf nu intet Spor findes, udarbejdede den svenske Krigs Aarbøger under Frederik den anden eller Syvaarskrigens Historie (Annales belli Suetici), hvoraf noget er til i Haandskrift, og gav en Skildring af Kristendommens Indførelse i Danmark (De rel. Christianæ propagatione in Dania). Denne hans danske Kirkekrönnike, forfattet 1565, og især udarbejdet efter Saxe, er efter det samtidige Haandskrift udgiven af C. J. Brandt.

Paa flere Steder haves i Haandskrift, og bedst i Rostgaards Samling paa Universitetsbibl. Nr. 61. 4. Annales regum Oldenburgicæ familiæ (1448—1549). Af denne ikke uvigtige, paa Dansk skrevne Aarbog, som er benyttet af H. Svaning og A. Hvitfeld, er ett Udtog trykt i Suhms Samlinger, I, 2, 166—174. Se Rørdam, S. 23—30. Han antager, at Peder Olufsen, Petrus Olai Minorita, er, i det mindste indirekte, Forfatter af denne Aarbog. Om denne Skribent se ogsaa: Rørdam S. 47 fgg.

Om Jon Tursens historiske Skrifter se Brandt i Kirkehist. Saml. 2, 276, og Kirkekrönniken selv S. 299. Rørdam, S. 102, fgg. A. S. Vedel havde M. Joens Dansk Krönnike in fol. fra Kong Dan til Valdemar Sejr. Syvaarskrigens Historie findes i Haandskrift med Vedels Randgloser i Gamle kgl. Saml. Nr. 858. fol. (Vedels Randgloser ere ubetydelige) og andre Afskrifter under de følgende Nummere. Nr. 859. fol. har paa Bindet: Anne Rönnow. At Jon Tursen er Forfatteren, er dog næppe mer end Formodning.

Med Anders Sörensen Vedel eller Vejle, Velleius, (født i Vejle den 9., efter nogle den 3., November 1542) begynder den rette danske Historieskrivning. Hans Fader Sören Sörensen var Kjöbmand og Raadmand, en stræng Mand, der hver Aften lod sine Sönner komme for sig, for at gjöre Rede for hvad de den Dag havde tænkt og foretaget sig; for Ulydighed og andre Fejl maatte de revse sig selv næste Morgen, men

havde de fortiet noget, revsede Faderen dem syvdobbelt med Ris paa det blotte Legeme. Vedels Farbroder, Hans Sörensen, var Kristian den tredies og Frederik den andens „Stöffelmacher“ *) Efter at have gaaet i Vejle Latinskole under Rektoren Niels Bredal, kom Vedel i en Alder af femten Aar til Ribe, hvor Mester Hans Thomæsen, Psalmebogens Udgiver, var Rektor, og han kom i Huset hos Mester Jens Pedersen Grundith, der havde været Rektor, men 1554 var bleven Sognepræst ved Domkirken. Ved dennes private Undervisning fik Vedel Smag paa Historien, saa at han næppe atten Aar gammel havde udarbejdet et Overskue over Fædrelandets Historie og genealogiske Tabeller. Med Peder Hegelund, Borgemesteren Jens Hegelunds Sön, indgik han Venskab. I Begyndelsen af Aaret 1561 blev Hans Thomæsen Rektor i Kjøbenhavn, og kort efter Sognepræst til Frue Kirke; samme Aar kom Vedel og Hegelund til Universitetet. P. Hegelund blev optagen i Niels Hemmingsens Hus; men A. Vedel fulgte 1562 med den unge Tyge Brahe som Hovmester paa hans Udenlandsrejse. Efter at have opholdt sig i Leipzig og Wittenberg vendte han tilbage over Rostock 1565. Samme Dag som han kom til sin Faders Hus i Vejle, døde Jens Grundith i Ribe af Pesten; og endnu samme Aar drog Vedel atter til Wittenberg, hvor han blev Magister og udgav J. Grundiths Similitudines (1567). Efter sin Hjemkomst blev han 1568 „ved gode Venners Forhandling“, siger han, Slotsprædikant hos Frederik den anden. I denne sin Stilling havde han Lejlighed til at komme til Bords og til Ords med Rigets ypperste Mænd, den gamle Kansler Johan Friis, der allerede havde opmuntret H. Svaning til at behandle Fædrelandets Historie, Peder Oxe, Niels Kaas, Bjørn Andersen, der var gift med Kanslerens Broderdatter Fru Karine, o. fl. Det var en smuk Skik den Gang, at man ved Bordet efter Bordbönnen gik over, ikke til Bysnak, men, efter Luthers Forbillede, til videnskabelige og andre underholdende Samtaler. Blandt andet hørte Vedel her Kristoffer Valkendorf fortælle Begivenheder fra Grevens Fejde; og Fru Karine fortalte, hvorledes Kristoffers Broder, Axel Valkendorf, ofte plejede at lukke sig inde og at bede længe, og da hans Søstre spurgte ham, hvorfor han gjorde det, svarede han dem: Forundrer eder ikke derover, kjære Søstre! Havde vi end ikke andet at bede Gud om, end det alene, at han vil unde os en kristelig Afgang fra denne Verden, saa havde vi dog deri nok

*) Formodenlig den tyske, thi Kong Frederik havde ogsaa sin „frantzosche“ Skomager. Og ligesom Kongerne havde sine tyske og franske Hofpræster, havde de vel ogsaa sine tyske og franske Stövlemagere.

at bede om saa længe vi leve. Faa Dage efter faldt han paa Falkenberg Hede. Dette gav A. Vedel Anledning til to latinske Digte, hvoraf det ene var en Samtale imellem Viator og Pietas, som han ogsaa oversatte paa Dansk. En Dag var Vedel til Bords hos Peder Oxe; Kansleren var dèr ogsaa. Samtalen faldt paa Platina's Vitæ summorum pontificum, som Johan Friis sagde om, at det var den første Bog han læste i Rom, og han havde siden stor Lyst til den, fordi den gaar Sandheden nærmere end andre Pavens Haandskrivere og Öjetjenere. En Del deraf var allerede oversat paa danske Vers af Biskoppen i Aarhus, Mester Mads Lange († 1557). Vedel fortsatte hans Arbejde, og udgav det samlet under Titel af Antichristus romanus eller de rommerske Pavers Levnet og Gjerninger (1571). Tit og ofte talte Johan Friis da ogsaa om Saxo Grammaticus. I Aaret 1570 gav han Vedel en stor Bog, hvori der var den Oversættelse af Saxe, som Kristiern Pedersen havde forfattet. De talte længe om den, og prøvede Oversættelsen, men den behagede dem ikke; det var mere en Omskrivelse end en Oversættelse. Meningen var ofte ikke ret dræbt (truffen), ja ofte helt forfejlet. J. Friis opfordrede Vedel til at forbedre den eller til at give en ny; men dertil kjendte han sig ikke skikkelig eller dulig. Saxes Sprog var ham for vanskeligt. „Enddog, siger han, her haver altid, Gud være lovet, været smukke lærde Riddermændsmænd udi Riget, som kunde baade vel forstaa, læse, tale og skrive god Latine, saa have de alligevel beklaget, at Saxonis Latine er meget tung og dyb, og at der vil megen Tid og Besindelse til, naar han skal læses, om man vil ellers ret forstaa hans Mening." Endnu i samme Aar blev Johan Friis syg paa Vejen fra Nykjøbing Slot; han døde i December, og fjorten Dage efter holdt Vedel sin Ligtale over ham (1570). Efter Kanslerens Død mente han nu, at ingen skulde tale ham noget til om at befatte sig med vore danske Historier, men ikke mange Dage efter opfordrede Peder Oxe ham paa ny; og hvad kunde han andet gjöre end samtykke. Dog havde han et andet Arbejde under Hænder, som han ogsaa var ombedet at udføre, nemlig en ny Udgave af Hr. Michael. Den udkom 1571. Da han deri, som Wegener bemærker, ikke alene førte Bogstaveringen noget nærmere til sin Tids Form, men ogsaa ombyttede enkelte Ord, der syntes ham forældede, med nyere eller efter hans Mening heldigere, saa er en Sammenligning imellem den ældre og den nyere Udgave vigtig for Sprogets Udviklingshistorie. Efter en god Vens Begjering udgav han fremdeles De syv Vises Sprög og Sententser (Kbh. 1572, ikke 1571 og ikke i Ribe), som han tilegnede Ejler Grubbe. Efter Niels Hemmingsens Opfordring (hortatu ipsius autoris) oversatte han Livsens Vej paa Latin;

den var færdig 1573 og udkom næste Aar. Peder Oxe og flere Stormænd vedbleve imidlertid at opmuntre ham til historiske Arbejder. Med Hensyn dertil havde han allerede 1570 faaet Løfte paa det første ledige Kanonikat i Ribe; Hans Thomæsen døde 1573, derved blev ett ledigt, hvilket Vedel fik. Det var en Opfordring til at fuldende Oversættelsen af Saxe. Han arbejdede paa den fra Foraaret 1573 til Foraaret 1575; men nu skortede det paa Papir. Hans gode Ven Tyge Brahe opfordrede derfor i et latinsk Digt de danske Kvinder til at offre deres Linned, at vore Forfædres Hæder ikke skulde forgaa. Endelig paatog Baltzer Kaus sig Forlaget, og Oversættelsen udkom (1575). Dette Skrift, det vigtigste historiske Arbejde, Vedel har efterladt sig, kan betragtes som Oversættelse af Saxe og som dansk Sprogværk. Som Oversættelse er det ett for hin Tid vel ikke för uforsøgt, men djærvt Forsøg. Thi hvad Betydning har det, at oversætte Saxe? En tro Oversættelse kan ikke gives; den vilde i et nyere Sprog være en Uting, en Vanskabning. At gjengive hine latinske pyntelige, for en Del laante og opskruede Talemaader, og det endog i et endnu udyrket Sprog, vilde ikke alene være vanskeligt; selv om det lykkedes, maatte det blive et unaturligt og uskjönt Arbejde; en tro Oversættelse, i Originalens Aand og Ejendommelighed, vilde ingen kunne nyde. Der bliver da kun en Omskrivning tilbage, en Omsætning, en Gjengivelse, ikke af Saxes Ord, men kun af hans Mening. Men da udslettes nødvendig Saxes Individualitet, og Oversætterens træder isteden; og saa mange danske Oversættere han har haft, saa mange Gange er hans Individualitet gaaet til Grunde i deres. Saaledes ogsaa med A. Vedel. Han var omtrent 30 Aar gammel, da han foretog sig dette Arbejde, og kan den Gang ikke have anstillet dybere historiske Undersøgelser. At forbedre Saxe, at rette hans historiske Fejl, havde han just ikke for Öje, skjöndt adskillige vare ham bekjendte; men det var ham om at gjöre at faa en god latinsk Text, og han siger selv: „jeg vil dette sige med god Skjel, at jeg haver forbedret og korrigeret Latinen udi (det er: paa) hundrede Steder, ja flere og ikke færre.“ Deri har han stundum været heldig: men hvor mangen Gang maa han ikke have været forlegen, hvor han ikke forstod Saxes Mening, eller ikke traf den rette Sammenhæng. Stundum forbigik han ogsaa netop det, som der ligger Magt paa. Peder Syv bemærker derfor i sin danske Boglade, at Vedel undertiden udelader noget af den latinke Original, undertiden giver det anderledes, ja endog gjör Saxonis Mening tvivlsom. De talrige Ordsprog har han paa nogle Steder ombyttet fortræffelig med danske (Bar er broderløs Bag; Stakket er Bordags Glæde); paa andre har han intet tilsvarende fundet (som Pauci tacentis

egestatem æstimant (Faa kjende tiendes Tarv), og giver da en slæbende Omskrivning (Faa ere de, som noget gjöre den, som selv tier og dyller sin Trang). Han havde Sans for den gamle Poesi, men han vovede ikke at give sig i Kast med Saxes gamle Digte; han giver kun Meningen i jævn Prosa. Overhovedet er det klart, at han kun vilde gjöre den gamle Saxe tilgjængelig for sin Tid i historisk Henseende; han bortskar derfor, siger J. Baden til hans Forsvar, de overflødige Prydelser, formildede de haarde Omskrivninger, og brugte overhovedet al den Frihed, som en saadan Original og et saadant Modersmaal krævede.

Oversættelsen af Saxe var imidlertid kun et Forarbejde. Man væntede sig noget langt större af Vedel, nemlig en Fortsættelse af Saxe, en Danmarks Historie. Nogle Uger efter at Oversættelsen var udkommen, spurgte Peder Oxe ham paa Kongens Vegne, „om han vilde understaa sig at forfølge vor danske Krönnike fra den Tid, som Saxo aflod, indtil disse nærværende Aar.“ „Hvorudi, siger Vedel, jeg da haver vejgret mig, som billigt var.“ Peder Oxe døde i Oktober 1575, og saa var han da fri fra den Side; men han blev fristet paa ny. Henimod Enden af Aaret vare Niels Kaas, Jörgen Rosenkrands og flere af Rigets höjeste Embedsmænd samlede paa Koldinghus. Peder Hegelund aflagde et Besøg hos dem just paa en Tid, da Vedel var bleven saa farlig syg, at Rygtet sagde, han var død. Da udraabte Niels Kaas: Hvad skal der nu blive af Saxos Fortsættelse? Ja, sagde Jörgen Rosenkrands, det er meget at beklage, at dette gavnlige og for Fædrelandet ærefulde Arbejde saaledes skal afbrydes. I December skrev P. Hegelund Vedel til, og fortalte ham, hvilken höj Pris alle satte paa ham, og det Landets ypperste og ædleste Mænd. Deslige Yttringer kunde ikke blive uden Indflydelse paa hans Beslutning at skrive sit Fædrelands Historie, dog gav han intet Løfte derom förend i første Halvdel af Aaret 1578. Saa fik han, ved Kongebrev af 10. Juni, Løfte paa Historiografen Hans Svanings Prælatur ved Ribe Domkirke efter dennes Afgang, dog saa, at hvis det var det første, der blev ledigt, skulde en anden have det, som allerede havde faaet Løfte derpaa, men Vedel skulde da forsörges med det næste. Forinden skulde han først hjemsøges af en stor Gjenvordighed. Han havde 1576 trolovet sig med Hans Svanings Datter Marine, og holdt Bryllup med hende i Ribe den 30. Juni 1577. Nogle Uger efter førte han hende med sig til Kjøbenhavn, men hans Glæde var kort. Da han med sin unge Hustru næste Aar i Slutningen af Juli besøgte Ribe, blev hun, samme Dag som de ankom, angreben af en hidsig Feber, og døde Dagen efter kun halvsyttende Aar gammel. Vedels Ven-

ner søgte at opmuntre ham ved at meddele ham alleslags historiske Sager og Mindesmærker, men hans store Sorg fremlyser af hans Brev til den daværende kongelige Sekretær. Arild Hvitfeld. „Jeg fortæres, skriver han, af den bittreste Sorg, og ser mig forgjæves om efter nogen Trøst, uden naar jeg vender Tanken bort fra denne vor Elændes Forfængelighed til Beskuelsen af det evige Liv. Studeringer, der forhen vare min höjeste Lyst, røre mig nu lidet, og var du hos mig, vilde du se, hvorledes mine Muser sörge.“ I samme Aar overgav han imidlertid sin maaske tidligere forfattede latinske Afhandling om den danske Historieskrivning (Commentarius de scribenda historia Danica) til Niels Kaas, og havde flere historiske, kronologiske og sproglige Arbejder for, af hvilke det vigtigste var Udgaven af Adam fra Bremens Historia ecclesiastica. En gammel Pergamentskodex deraf havde han faaet fra Klosterbibliotheket i Sorø, men Forfatteren kjendte man ikke. Der fandtes kun Begyndelsesbogstavet af hans Navn, og at han var Kannik i Bremen; ved Sammenligning med Helmold udfandt Vedel, hvem det var, og udgav dette vigtige Skrift (1579). Udgaven, der hører til de sjældne Bøger, vil altid være et levende Minde om Udgiverens historiske Dygtighed og Lærddom.

Endelig kunde Vedel (1580), da han i August 1579 havde faaet ubetinget Løfte paa H. Svanings Prælatur efter dennes Død, flytte til Ribe. Han trolovede sig (1580) med Mette Hansdatter, hvis Fader var Biskoppen i Ribe, Hans Laugesen, der var Svigersön af Hans Tavsen. Kongen gav ham Tilladelse til at tiltræde et Kanonikat i Ribe, og han fik et yderligere Tillæg paa to Aar. Han holdt Bryllup i Ribe i August 1581; hans Svigerfader overlod ham en Gaard i Skolegaden paa det saakaldte Liliebjerg. Saaledes var det verdslige ordnet; og nu er det smukt at se, hvorledes han med altid tiltagende Iver forberedte sig og hengav sig til sin aandige Gjerning, Maalet for hans Liv, Gjenstanden for alle hans Tanker. Ligesom Suhm forestillede sig selv Vanskelighederne ved at skrive den danske Historie, saaledes søgte Vedel ogsaa at klare for sig, hvad det var han havde at gjöre. Den nysanførte latinske Afhandling oversatte han paa Dansk (Om den danske Historie at beskrive), som om han derved vilde vise, at Modersmaalet skulde være det Sprog han vilde bruge. Han udviklede heri, nærmest uden Tvivl for sig selv: Hvorledes Historieskriveren først maa udkaste sin Plan for det hele. Ved Enkelthederne kommer da først i Betragtning Landets Beskrivelse og Indbyggernes Oprindelse. Saa følger Historien selv, og i dens Begyndelse maa han undgaa alle Fabler, i det höjeste kun berøre dem. Tillige maa betænkes, hvorledes Kronologien skal anbringes, at Aarstallene ikke skulle

indskrives plumpeligen, men med Artighed indfældes udi Historien o. s. fr. Overhovedet er det klart, hvorledes han syslede med lutter Forarbejder, og stadig vandt större Fodfæste. Fra den almindelige Betragtning over Historieskrivning gik han over til Korografien. Sin Dygtighed i denne Retning viste han ved et Kort over Island med en kort Beskrivelse, der, efter Wegener, i næsten ett Par Aarhundreder efter ansaas for det bedste Kort over denne mærkelige Ø. Derhos henvendte han sin Opmærksomhed paa de sproglige Undersøgelsers Vigtighed, hvilket var en helt ny og hidtil udyrket Mark. Og ikke uden Forargelse for sine samtidige begyndte han at betragte Saxe med kritiske Blik. Disse hans Foretagender oplyses for en Del ved nogle mindre Afhandlinger, af hvilke den ene er utrykt (Methodus seu ratio scribendi historiam Danicam), den anden, som han tilegnede Niels Kaas, udgiven i Slesvig (Oratio de origine appellationis regni Daciæ. 1584). Denne saakaldte Tale er dog kun ett Brudstykke af et större ethnografisk Værk, og især mærkelig, dels ved sine ny Anskuelser, dels ved hans Yttring om, hvorledes hans Mod voxer under Arbejdets Fremgang (qvamvis initio me rei difficultas deterruerit, tamen pertinaci assiduitate instans progressum feci in hoc scriptionis genere minime, ut spero, contemnendum). En og anden Modgang mødte ham sagtens paa Vejen, hvilket nu er Livets almindelige Lod. Forholdet til den gamle H. Svaning havde lidt et stort Skaar ved Marines Død; begge arbejdede de paa samme Gjenstand, Fædrelandets Historie, og Vedel fralægger sig udtrykkelig (i Brevet til A. Hvitfeld), at han skulde have faaet sine Samlinger til Danmarks Historie af Svaning. Endelig fik han efter Svanings Død (den 20. September 1584) den saa længe forventede Prælatur, der siden i en lang Aarrække blev betragtet som den kongelige Historiografs faste Besolding; men en Udnævnelse til Historiograf findes dog ikke, i det mindste haves ingen Bestalling. Flere Gange havde han søgt om Understøttelse og Bistand til Rejser i Landet. Det opnaaedes ikke. Han gjorde derfor ett Forsøg paa egen Haand. I Begyndelsen af Juni 1586 drog han fra Ribe, og i Slutningen af samme Maaned var han paa Uraniborg hos Tyge Brahe, just paa den Tid, da Dronning Sofie aflagde et Besøg dèr. Ved Bordet gjorde Tyge Brahe Dronningen opmærksom paa, at Vedel havde samlet gamle danske Viser; Dronningen bad ham om dem, og dette blev Anledningen til den mærkelige Samling af Kjæmpeviser, som Vedel siden udgav. Han opholdt sig ogsaa i Skaane, og indhentede iblandt andet Oplysninger om Malmø. Efter at være kommen hjem i August, brevvexlede han ydermere med de Mænd, han havde søgt Oplysninger hos, og fuldendte 1587 en almindelig dansk Kronologi, samt de danske Kongers Genea-

logi. Prøver deraf meddelte han bag sin Ligprædiken over Frederik den anden, som han holdt i Ribe, men udgav i Kjøbenhavn under sit Ophold dèr 1588. Han tog nemlig dertil, for under Mindreaarsregjeringen at faa Tilladelse til at gjennemrejse Landet, og indgav sin Begjering derom til Jörgen Rosenkrands; uden kongelig Understøttelse kunde han naturligvis ingen Adgang faa til Arkiverne. I denne Begjering omtaler han Vigtigheden af en almindelig Landsbeskrivelse som Indledning til Historien, og hvor godt det var med egne Öjne at have set de mærkelige Steder, samt hvor fornødent det var at opsøge og benytte de Diplomer og andre Efterretninger, der endnu kunde findes. Efter fuldendt Rejse vilde han da give en almindelig Tavle og nogle andre mindre Tavler paa hvert Land og hver stor Ø for sig (et dansk Atlas); og endelig haabede han saa, omtrent paa ett Aars Tid, at fuldende sin Historie. „Og efterdi, yttrer han, mange forlænges efter Historien, og en Part mene, at jeg er for langsom dermed, vilde jeg gjerne at de besindede hvad der hører til at skrive en fuldkommen (fuldstændig) Historie, som af ingen Mand paa noget Sprog er tilforn beskreven, som det udi Sandhed haver sig med vor Krönnike, udi hvilken megen Vanskelighed med Aar at beregne og mange andre drabelige höjvigtige Stykker forefalde, som ikke kunne saa hasteligen overfares, men bör med god Besindighed at indføres udi Historien, som det sig bör, saa det sidste kan svare til det første, og det første komme over ett med det sidste." Sin Begjering opnaaede han; han fik kongeligt Pasbord (af 16. Juli 1588) til en Rejse paa ett Aar igjennem Riget og Fyrstedömmet Slesvig Holsten, for at opsøge historiske Dokumenter. Rejsen varede henimod to Aar, han endte den ind i Aaret 1590. Hvor stort Udbyttet har været, kan ikke med Sikkerhed bestemmes; men det svarede ikke til hans Forventning, og, ikke at tale om Rejsers Langsomhed og Besværligheder paa de Tider (han omtaler selv, hvorledes han 1588 børløs maatte blive liggende paa Kalundborg Slot hos Hak Holgersen), lagdes der ham adskillige andre Vanskeligheder i Vejen. Naar han senere talte derom, sagde han: „jeg maatte næppe stædes ind paa Kapitlet at se deres Brevkister, end sige faa noget ud af dem; det er Klosterforstanderne vel vitterligt." Han samlede imidlertid ej alene Diplomer, men optog tillige allehaande Udmaalinger, for at bestemme Stedernes Polhöjde, Afstande o. desl. Efter sin Hjemkomst skrev Vedel den udførlige Fortale til sin Krönnike, og gik, som han havde foresat sig, over til den endelige Udarbejdelse af sit Værk. Forarbejderne vare endte; Arbejdet selv var forhaanden. At det, som han og andre mente, skulde endes paa ett Aar eller to, var en sangvinsk Forventning. Naar han

saa paa sine Samlinger, kunde dette Haab staa for ham; hvo har ikke strax i Begyndelsen set sin Gjerning som fuldendt, og i dette Aandesyn, der udvider Sjælen, vundet Kraft til at fuldføre den. Men dette Haab maatte snart tage af, naar han gik ind i Historiens enkelte Mangfoldigheder. Dèr laa Anstødsstene, som Sten for Sten maatte ryddes af Vejen; og selv den Tanke, at han skulde skynde sig, maatte sinke ham. Derhos maa han allerede ved denne Tid have mærket Bagtalelsens Tand gnave paa sig, skjöndt der ikke bör tillægges hans Yttringer mere Vægt end der ligger i dem. Der udkom næsten intet Skrift paa denne Tid, uden at Forfatteren i Fortalen klager over og værger sig imod Bagtalere og Skumlere; men Vedel maatte mere end nogen anden være udsat for falske Domme; han stod i sin Tid som en Abnormitet. For hele den lærde Verden var dette danske Væsen en foragtelig Ting; og for dem, der gave sig af med Modersmaalet, var atter det hedenske Væsen en Forargelse. Han maatte saaledes høre Dadel fra begge Sider. Han stod heri over sin Tid, og just derfor skal han hædres. Ordene i hans Fortale, der ingenlunde maa udlægges som et Bevis paa, at han troede sig beluret af Fjender, og derfor intet udgav, maa forklares efter den Sammenhæng, hvori de staa. „Denne usle Skrivesyge, siger han, denne historieskrivende Pøbel foragter jeg; jeg er omgiven af særsindede og avindsyge Mennesker, som nok ville komme frem, og paa mig forny deres Mynt, eftersom der nuomstunder intet er saa ret sagt eller saa velgjort, at det jo ved Klaffertunger skamferes og vanrygtes“. Netop den sidste Yttring forekommer hos alle; og Sammenhængen, hvori hans Ord staa, viser, at han ikke væntede sig andet end Anfald, fordi han nu kom med disse Fabler, med dette Træværk, og ikke med aandelige Sange. Imidlertid skred Arbejdet fremad; hvad der er os levnet deraf, beviser det. Medens han saaledes ikke i noget Öjeblik tabte sit Maal af Syne, besörgede han andre Arbejder udgivne, der længe havde været forberedte. En Familiesag gav ham Anledning til at udgive Synningii i forrige Tidsrum omtalte mærkværdige Skrift om de filosofiske Studiers Fornødenhed for Theologen (1591). Det er den første Bog, der blev trykt i hans eget Bogtrykkeri, til hvis Oprettelse han for nogle Aar siden havde faaet Privilegium. Han havde sin egen Bogtrykker, Hans Brun. Dronning Sofie mindede ham om de gamle danske Viser, han havde lovet hende; han gav hende dem nu, ikke i en Afskrift, men i en trykt Bog, hvilket jo var langt sömmeligere; og denne Udgave af Kjæmpeviserne, der udkom i Midten af samme Aar, var, hvad der end kan indvendes imod den, det første i sin Slags, var nok til at bevare hans Navn, saa længe dansk Sprog og danske Sange ere

til. Ingen af disse Skrifter kunde være nogen væsenlig Hindring for Krönnikens Fremme. Om han ogsaa strax havde begyndt Udgivelsen deraf, det vilde heller ikke have hjulpet. Det var ikke hans Opsættelse eller Sendrægtighed, der var den rette og sande Hovedgrund til hans Fald. Sagen var ligefrem, at Hofgunsten havde vendt sig, at der var en anden, som skulde have hans Bestilling. De historiske Kjendsgjerninger lægge det for Dagen. Tyge Brahe følte sig tilsidesat, og tænkte allerede 1591 paa at forlade sit Fædreland; ham stod hele Europa aaben. Det kunde ikke være Tilfældet med en Mand, som Vedel, der havde sin Rod, sin Væxt alene i Fædrelandet. Hans Frimodighed var maaske gaaet vel vidt, og det er ikke usandsynligt, at den unge Konge ogsaa var bleven indtagen imod ham. I sin Ligtale over Frederik den anden havde han som en höjere Herres Tjener aabenlyst og for alle forstaaelig omtalt Aarsagen til hans Livs Forkortelse (ved Drik), „som næppe nogen anden skulde have gjort.“ Hans Ord vare: „Hans Naade var altid af Naturen i sig selv en før, karsk, tidig Mand, og ikke nogen Tid, det man véd af at sige, haft nogen synderlig stor Krankhed, saa hans Naade gik dermed til Sengeleje. — Man mener vel, at dersom Hans Naade kunde haft Aarsag, for fremmede Førsters og udlændiske Legaters og andre sine gode Mænds daglige Omgjængelse, at holde sig fra den almindelig skadelig Drik, som nu over al Verden, iblandt Førster og Adel og den menige Mand altfor meget gjængs er, da syntes for menneskelige Öjne og Tanker, at Hans Naade kunde levet mangen god Dag længer. Men dette er nu forgjæves at disputere om. Døden vil have en Aarsag.“ At en saadan Yttring maatte berøre Kongens Omgivelse og forbittre selve den unge Konge, er öjesynligt. Men i alt Fald stod der en anden Mand frem som Vedels Medbejler, ligesom Vedel i sin Tid var staaet frem mod den gamle Svaning; og et haardt Slag ramte den Mand, der udenfor sit Fædreland intet havde, hvortil han kunde hælde sit Hoved, hvorved han kunde vederkvæge sin Aand, og som var sit Modersmaals Prydelse. Niels Krag, der ligeledes var født i Ribe, og var en Slægtning af Peder Hegelund, havde studeret i Wittenberg og var ved et fransk Universitet 1588 bleven doctor juris; efter sin Hjemkomst blev han 1589 udnævnt til extraordinær Professor i Historien, 1592 til Prof. i dét græske Sprog. Da han næste Aar i et offentligt Ærende blev sendt til Skotland, satte han sig ved sin raske Færd imod Bothwell, da denne vilde bryde ind i Kongens Værelse, i megen Gunst hos Kong Jakob, og vandt megen Anseelse hos Kongens lærde Mænd, især hos Petrus Junius. I Begyndelsen af Aaret 1594 kom denne til Danmark, og kom ofte sammen med Niels Krag og Venusinus. De talte en Gang

om Buchanans Skotlands Historie og de Fejl, han havde begaaet, naar han berørte danske og norske Sager; men det kunde undskyldes, da de Danske selv havde været saa forsömmelige i at skrive sit Lands Historie. Petrus Junius yttrede, at derfor burde de tvende danske Mænd, der jo selv havde Evner og Kundskaber dertil, tage sig deraf, men især henvendte han sig til N. Krag. De regjerende Herrer fik Kundskab om denne Samtale, og Krag blev udset dertil. Naar man nu betragter, hvorledes denne Sag blev bragt paa Bane, saa tænker Forf., det er tydeligt, hvor lidet det kunde have nyttet, om Vedel end havde udgivet sin Historie; han kunde dog ikke være den rette Mand, thi til hvad Nytte kunde en dansk Historie i Modersmaalet være for de fremmede lærde; de kunde jo ikke læse den. Vedel havde dog endnu en Beskytter, Kansleren Niels Kaas, men han døde den 29. Juni 1594; og samme Dag udgik der et Kongebud til Adelen i Danmark og Norge, siden til de andre Stænder, at de skulde meddele N. Krag hvilke Dokumenter og Antikviteter der hos dem maatte findes, efterdi han havde paataget sig det Hværv at skrive vor danske Historie og vore Kongers Bedrift, saa at vi, saa vel som andre Nationer, kunde have en ordenlig Historie og Krönnike. Vedel søgte at værge sig. Han rejste til Kjøbenhavn i Juli; den 25de var han paa Slottet, men dèr forkyndte A. Hvitfeld og A. Friis ham den Beslutning der var tagen: endnu ett Aar maatte han nyde den Prælatur, der var tillagt ham, naar han lovede at meddele N. Krag de Aktstykker, han havde samlet. Niels Kaas blev begraven den 28de; Vedel bivaanede Ligbegjængelsen, og næppe var han kommen vel udenfor Kjøbenhavns Porte, förend Krag, den 31te fik sin Bestalling. I Følge den skulde han først forfatte Kristian den tredies og Frederik den andens Historie (Grunden ses let); derpaa skulde han begynde med den ældre Historie fra Kong Frode (en smuk Orden!) og supplere og fortsætte Saxe; alt paa Latin. Dette Arbejde skulde være færdigt paa sex Aar eller om muligt för. Derhos fik han Løfte paa en Prælatur i Ribe. Vedel kunde forudse sin Skjæbne. Hans Svigerfader, Biskoppen, døde i August 1594; da søgte han Bispedömmet. Præsterne samledes til Valget, men Rigsraadet sendte dem Befaling at vælge Mester Frans Nielsen, Lektor i Theologien i Roeskilde; han undslog sig. Efter flere Forhandlinger fik endelig Peder Hegelund med flere Præster Befaling at indfinde sig i Kjøbenhavn; og her bestemte Rigsraadet P. Hegelund til Biskop 1595. Vedel fik derimod i Vaaren 1595 Befaling fra Rigsraadet at udlevere alt hvad han havde modtaget af Niels Kaas eller selv samlet paa sin Rejse. Forgjæves gjorde han Modforestillinger i Breve til Lensmanden paa Riberhus, Valdemar Parsberg, og

sin Velynder Albert Friis. „Det han havde faaet af Niels Kaas og i Klostrene, yttrede han iblandt andet, var lidet eller intet; det meste han besad, var samlet ved hans egen Læsning. Og det, mente han, var jo hans virkelige Ejendom; den Dannemaad Niels Krag burde dog ikke forlange hans Sved.“ Et endnu skarpere Kongebrev af 21. Maj paabød, at Udleveringen skulde ske, ikke alene af Vedels, men ogsaa af H. Svanings Samlinger. Afleveringen begyndte Aarsdagen efter Niels Kaases Død, og den første varede i fire Maaneder. N. Krag fik dernæst, den 8. Juli, Brev paa Vedels Prælatur, rejste selv til Ribe, lod sit Kongebrev læse i Kapitlet, og modtog selv den anden Aflevering. Ved denne Lejlighed afpressede han Vedel endnu mærkeligere Samlinger til den nyere Historie; og endda havde han ikke faaet nok. Der udgik et endnu skarpere Kongebrev den 18. Oktober, at Vedel skulde aflevere hvad han endnu havde til Kongens Sekretær Sigvard Bek. Til ham maatte han da afgive sine egne fuldstændige Udarbejdelser, endog Planen til det hele Værk. Dybt böjede han sig under den mægtige Haand, der havde lagt sig paa ham. Ikke uden Bevægelse kan man læse Slutningen af den Beretning han indsendte om Afleveringen: hvorledes han haaber, at de trykte Historiebøger, som han i tredive Aar havde samlet og kjøbt for sine egne Penge, vilde man dog ikke begjere af ham; ikke desmindre skal hans ganske Liberi staa hans naadigste Herre Prins og hans Naades tilforordnede Regjeringsraad aabet fore, og paa det underdanigste meddeles, om de deraf noget begjere; samt med hvilken Ængstelighed han frygter for, at endnu en eller anden beskreven Lap Papir skulde have undgaaet hans Opmærksomhed. „Disse forskrevne Dokumenter, siger han, ere de Dokumenter, Breve og Handel, som jeg her udi Riget haver i min Tid kunnet samle og opsøge, med hvis som jeg selv skrevet haver, og nu overantvordet fra mig efter kongelig Majestæts Befaling, og ikke med min Vidskab haver noget saadant ydermere i min Være, saa sandt hjælpe mig Gud i Himmerig! uden hvis prentet Krönniker jeg haver i mit Liberi, og hvis jeg haver nogen beholden Gjenpart af den Del, jeg haver antvordet fra mig. Findes der nogen ringe Ting, enten Vers, Digt, Viser, Registere eller saadant andet, som kan dog have en föje Ting paa sig og kan være henlagt mig uvitterligt iblandt mine Bøger, vil jeg gjerne det meddele den Dannemand D. Niels Krag, saasnart jeg det finder.“

Det er i Korthed Indholdet af Anders Vedels literære Liv i femten Aar indtil hans Fald (1580—1595). Han var da 54 Aar gammel, og levede endnu i tyve Aar. Nogle Aar af denne Tid havde han tilbragt paa Rejser, adskillig Tid med Brevvex-

linger, den meste i sin Studerestue; alle til ett Öjemed. Da han havde oversat Saxe, undslog han sig først for at forfatte en fuldstændig Danmarks Historie som en Gjerning, der oversteg hans Kræfter. Efter at have gjort adskillige Samlinger, fattede han Idéen levende for Öje, og saa den ligesom virkeliggjort for sig. I Fantasien maa alt hvad stort er være til, för det kan udføres. Han talte desaarsag derom som om noget, der snart var eller kunde vorde færdigt. Men til Iværksættelsen krævedes Forarbejder, Samling af Stof, der hidtil var ubearbejdet. Han forhværvede det. Der var kun ett Forarbejde, Saxe, og det endda kun for en meget kort Tid, thi over Halvdelen af Saxe maatte underkastes en gjennemgribende Kritik. Alt det laa i Vedels Plan, og han begyndte paa Udførelsen. Hele Partier deraf vare i det mindste færdige, da Regjeringen paa en Gang berøvede ham alle hans Arbejdes Frugter. Hvad han havde udarbejdet og hvad han kunde have udarbejdet, det lader sig vanskelig afgjöre; thi alle hans historiske Samlinger splittedes ad til alle Sider. Af det, som han maatte af med, og som han visst nødig vilde af med, hans egne Udarbejdelser, den almindelige Kronologi, Svend Tveskjægs Historie og Fortsættelsen af Saxe til Kristoffer den anden, er kun Svend Tveskjægs Bedrifter tilligemed Fortalen til den danske Krönnike senere udgivet (af Joh. Lauerentsen, 1705). Nogle findes i Haandskrift.

Om Vedels sidste Leveaar er kun lidet bekjendt; han havde mistet sit Maal og sit Med. Det hedder hos nogle, at han fik Æresoprejsning, men det grunder sig kun paa en Beretning af en Præstesön fra Skjærbek, der siger, at han blev indsat i sine forrige Værdigheder (dignitatibus præstinis) og triumferede over sine Medbejlere. P. Hegelunds Kalender vidner derimod, saavelsom alle andre Omstændigheder. Vedel beholdt sit Kanonikat, men Prælaturen, som han havde mistet, fik han ikke mere. Da han ingen Bestalling havde som Historiograf, saa behøvede man ikke at tage den fra ham; at indsætte ham igjen i denne Bestilling, vilde jo have været latterligt, efter at man havde taget alle hans Samlinger fra ham. Han blev flere Gange valgt til Kirkeværge, og steg ved sin Alder op til at blive Kapitlets Senior. Han brevvexlede med flere lærde, som Tyge Brahe og Englænderen Camden; uden Tvivl samlede og udarbejdede han ogsaa noget. en Orknøernes Historie og Bidrag til Kalmarkrigen; men han udgav intet mere. Ogsaa hans skrevne Samlinger splittedes ad. Kun af de gamle Folkeviser blev der bevaret en Del, hvoraf Mette Gjøe udgav den første Part (Tragica 1657). Vedel døde den 13. Februar 1616; hans Hustru 1633. Han

efterlod tre Døttre og sex Sönner, der havde en talrig Efterslægt, som endnu ikke er uddød.

Alle Vedels Skrifter aande en oprigtig og ærlig Gudsfrygt. Indskriften over hans Bibliothek begyndte med: Deo ac Musis sacer est hic locus, og endte paa Hebraisk med: helki elohim leolam, min Del er Gud evindelig. I sine religiøse Meninger hældede han til Niels Hemmingsens Anskuelser. De kirkelige Festdage iagttog han nöje, og afholdt sig i Fastetiden fra Kjødspiser; og det er et Familiesagn, der ikke modsiges af Tidsaanden, at han Langfredag tog sine Börn ind i sit Studerekammer, og piskede dem dem Ris til Blods, eller, som Wegener smukkere siger, lod dem i sin kristelige Nidkjærhed fornemme den hudflettede Frelsers Lidelser. Kannikerne i Ribe sagde om ham: Vi have en Senior, der er from og gudfrygtig, klog og raadsnild, der gjerne aabner sin milde Haand for syge og fattige Medmennesker, men ogsaa haandhæver Sandhed, tör vel staa paa Retten og sige Nej for Uret. Et lignende Vidnesbyrd giver Bertel Knudsen ham ved hans Død, i et Brev til Paulus Martinius i Lund. (Senex fuit ingenio alto, alacri, sine fuco aut fraude, pietatis amans, virtutis fervidus et constans cultor et longiore vita dignus). Ligesaa omhyggelig som i Livet var han i at søge og hævde Sandhed i videnskabelige Undersøgelser. Foruden sine historiske Studier og til deres Fremme var han ogsaa opmærksom paa sproglige Oplysninger, og paa nogle saadanne Bemærkninger skrev han: Intet er ubetydeligt, intet maa overses (*οὐδεν μικρον*, *οὐδεν παραφρονητεον*). Denne Afvexling med Arbejde kaldte han: at give sig Hvile. Hans Hjærtes Enfoldighed udtaler sig endelig i hans Sprog ved en elskelig Naturlighed og Simpelhed, ved en Troskyldighed, der undertiden hæver sig til Kraft og Höjhed.

Til ret at bedömme Vedels Fortjenester af Literaturen er det nødvendigt at se ham i alle hans Omgivelser; det fortrinlige vil da hæve sig frem, og Manglerne træde tilbage, fordi de vare uundgaaelige. Hans störste Fortjeneste er hans danske Sind og hans Kjærlighed til Modersmaalet. Heri overgaaer han alle sine samtidige. Men i sig selv staar hans Sprog og Stil under Kristiern Pedersens. Det danske Sprog havde længe ligget brak, især i historisk Henseendé, en stor Del deraf var ødelagt, næsten tábt og Vedel skulde nu finde eller skabe Udtryk for en hel Del Forestillinger og Ting, som ingen havde. Med al sin Kjærlighed maatte han da hildes i de Snarer, som Latin og Tysk og Tidens Vidtløftighed lagde paa ham, som paa alle. Dog er den Ros heller ikke liden, at være den første i sin Samtid. Den Omhu, hvormed han forberedte sig til og vilde anvende paa sin Histories Udarbejdelse, har Forf. allerede

søgt at oplyse. Han var ikke heri langsommere, end han maatte være, end det lidet behandlede Stof krævede. Det var en alvorlig, dybsindig, kolerisk Mand, der maaske behøvede Tid for at faa Bugt med Vanskeligheder, men han havde ogsaa disse for sig. Det var ikke Stykværker han vilde frembringe; han foragtede „denne historieskrivende Pøbel". Levningerne af hans lingvistiske Arbejder oplyse os om det Savn han følte paa Sprogarbejder; han samlede islandske Ord, danske forældede Ord, søgte at forklare deres Oprindelse, optegnede Egennavne, Runealfabeter, Runeindskrifter; han havde ikke alt dette, han vilde have tilvejebragt det, hvis han havde kunnet. Det foresvævede ham, at Kundskab i det islandske Tungemaal var nødvendig, for nogenlunde heldig at komme igjennem den gamle Historie; men hvorledes skulde han historisk kunne anvende et Studium, der først senere blev til. Det historiske Stofs Kilder vare enten ubekjendte eller utilgjængelige eller ubearbejdede; han udgav jo selv først Adam fra Bremen. Modersmaalet, som det da var, var vanskeligt at behandle. N. Krag, der skrev paa Latin, i et Sprog, som det var let at behandle, og om Begivenheder, hvis Stof var let tilgjængeligt, anvendte otte Aar til at udarbejde de første sexten Aar af Kristian den tredies Regjering, og kom heller ikke videre. Saa kjært det end vilde have været os, for det danske Sprogs Skyld, at have ejet i det mindste större Dele af Fædrelandets Historie bearbejdede af Vedel med den inderlige Kjærlighed til sin Gjerning, som han overalt lægger for Dagen, saa kunne vi dog let skjönne, at denne Gjerning især i kritisk Henseende maatte blive meget ufuldkommen, selv naar han nærmede sig den nyere Tid. At han endog under gunstige ydre Omstændigheder nogensinde vilde have fuldført sit Værk, er lidet sandsynligt. Han vilde ikke have fuldført det, fordi han ikke kunde, fordi ingen paa den Tid kunde det, fordi et Arbejde efter den Plan, der foresvævede ham, ikke kunde frembringes, hverken i femten eller tyve Aar, fordi det var en Umulighed. Havde han fuldført det umulige, ja, saa havde han i Sandhed været en stor Mand; men en tro Sjæl var Vedel, en stor Mand var han ikke. Det er noget andet. Han besad ikke den Uafhængigheds- og Frihedsfølelse, uden hvilke en Historieskriver ikke kan virke. Der var noget forknyt i Tiden, han delte dens Brøst og var ikke hævet over dens Fordom. Den kjendte lidet til det Liv, som kommer indenfra og indenfra holdes vedlige, og uden hvilket intet stort Værk kan frembringes. Men det vilde dog være ubilligt at bebrejde ham det mere end de andre Forfattere. Idelig er det ikke dem, der paa egen Haand, af en uimodstaaelig indre Drift fatte Idéer og søge Midler til at udføre dem; det er de höje Patroner, der have opfordret dem til alt hvad de gjöre; det er

under deres Vinger de ty, for at finde Fremgang for sin Gjerning; og naar Gunsten flyver bort, saa er det tillige forbi med Arbejdets Fremme. Ved Niels Kaases Død var Vedels Virksomhed lammet.

Det har været lagt Vedel til Last, at han altfor let ved andre mindre Arbejder lod sig afdrage fra sin egenlige Livsgjerning; men for denne kunde det ingen væsenlig Hindring være, at han ikke undslog sig for Livets nærmeste Krav. Denne store Mening om hans Lærddom og Talenter, hedder det, gjorde Folk tilböjelige til at forelægge ham de forunderligste Opgaver. Hans höje Patroner ønskede Ligprædikener, Digte, Epitafier o. desl., ja saa vidt gik det med de Ting, som man troede at kunne æske af ham, at Kongen selv tilsendte ham en Sild af forunderligt Udseende, og vilde have hans Betænkning derover. Han skulde have haft Kraft til at unddrage sig sligt. Og hvorfor det? Vare slige Ting, som for hin Tid vare saa vigtige, for vor Smaating, nogen virkelig Forstyrrelse, og kunde han unddrage sig derfra? Noget hørte til hans borgerlige Stilling. Naar en anseelig Mand, en god Ven døde, maate han saa ikke skrive et Ligvers over ham? Sömmeligheden krævede det. Naar Dronningen vilde have Folkeviser, skulde han saa lade være at give sig af med dem? Og kunde han kaste den Sild bort, som hans Konge sendte ham, og som satte de lærde i Bevægelse næsten hele Europa over? Disse Sildehistorier ere yderligere Beviser paa Tidens ejendommelige Smag. Holberg fortæller paa sin Maade, at der (1545) blev fanget en Sild i Øresund af usædvanlig Störrelse og særegen Skabning; thi den havde et Hoved som et Menneskes og paa Issen en Krone som en Munkekrone, og dens Klæder af Skjæl vare dannede som en Munkekaabe, saa man skulde tænke, at Munkene, der efter Reformationen ikke fandt sin Regning ved at være paa Landet, havde søgt Borgerskab i Havet blandt de skaanske Sild. Kongen lod denne Fisk begrave i Kjøbenhavn, og sendte en Afridsning af den til Kejser Karl i Spanien. Frederik den anden var i denne Henseende ikke bedre oplyst end Kristian den tredie. Vedels Sild er en af de to, der fangedes ved Kysten af Norge 1587. Skarpsynede Folk kunde paa dens Skjæl læse Bogstaver, og udbragte det Ord: vincemini. Disse Sild bleve førte ned til Kjøbenhavn, og, da Kongen var ovre i Jylland, sendte over til ham. Da han saa den med Indskriften, blegnede han og udbrød: Det betyder min eller min Kones Død (qui, terrore perculsus statim pallescit, et profert: Hoc ostentum vel mea vel uxoris mors est). De bleve ogsaa sendte til de lærde Professorer i Rostock; men ingen kunde ret udtyde dem. Nogle mente, det var Varsel for Fiskeriernes Aftagelse, andre for Krig med

Tyrkerne, og andre, at Dommedag var forhaanden. Vedel selv siger i sin Ligprædiken over Frederik den anden, i Slutningen af første Del, hvor han opfordrer til Pønitense: „Den underlige Sild, som blev fangen i Norge og sendt hid til Kong. Maj. til Hattersleff nu udi Decembri Maaned (Anno 1587) sidst forleden, og H. N. lod mig siden til Hænde skikke, er uden Tvivl en synderlig Brevdragere, med den Krone og de gamle Gottiske Bogstave, som herpaa endnu synes, maa vel ske, foruden anden fremfarne Betydning, at Fiskene i Havet skulle fattes og forsvinde, som Gud truer hos Profeten". Det var ham en ligesaa kraftig Opfordring til Bod og Bedring, som Blodregn, som det Barn, der blev født i Odense, „uden alle Arme og Bene", og deslige Varsler, som han just ved samme Lejlighed omtaler. Da Kongen ikke fandt sig tilfredsstillet ved den Forklaring, man gav ham, sendte han Bud om overalt i Tyskland, om nogen kunde fortolke disse Karakterer, tilligemed dem paa en anden Sild, som var fanget samme Dag og bragt til Kongen af en Borger i Marstrand. Kongen af Navarras Sendemand søgte efter Kongens Befaling Oplysning derom i Paris, og da lykkedes det endelig en sværmersk Franskmand, „efter tre Dages Faste og ivrige Bönner til Gud og hans Sön", at læse Indskrifterne: Paa den ene Sild stod: Vici flumini nervum; paa den anden: Wai veri poculi, poculi, poculi (det sidste udtrykt ved en tre Gange gjentagen Figur af et Bæger).

Til at oplyse Vedels historiske Færd tjener ogsaa hans Udgivelse af Kæmpeviserne. Man finder ham ogsaa her omgiven af „kivvorne Mennesker", der paa ham vilde „forny deres Mynt", Det afholdt ham ikke fra at udgive dem. Det han frygtede for, og det var tilvisse ingen ugrundet Frygt, var, at disse Visers Udgivelse vilde blive udlagt som et Forsøg paa at fortrænge Guds Ord og at sætte dem isteden for hellige Psalmer. Det er velgjörende for Vedels Minde, naar man ret sætter sig ind i, blandt hvilke Mennesker han levede. Men det er ogsaa vederkvægende at se hvad der ved disse Viser fortryllede ham; det var ikke det, der fængslede dem, som sang Psalmer. Det var den vidunderlige Poesi, der var i dem, at „naar man dem ikkun læser, da drage de med Magten et Menneskes Tanker fra al anden Ulyst og Melankoli, ikke at tale om den subtilige og søde Melodi, som de sjunges med". Med Hensyn dertil var hans Behandling halv tro, omtrent som ved Oversættelsen af Saxe. „Ligervis, siger han, som vi have funden dem for os, saa levere vi dem fra os igjen. Men er her noget rettet og forbedret, enten paa Rimen eller i anden Maade, med den ringe Fortegnelse som er lagt til hver Vise, det kan være en föje Ting, og Meningen er dog bleven den, som var tilforn". Ingen-

lunde ville vi da gaa i Rette med ham, fordi hans Behandling ikke svarer til vore Forestillinger. Selve hans Fejl vise Attraa efter Sandhed og Skjönhed.

Se om Anders Vedel, Cimbr. liter. 2, 904, Zwerg. S. 484. Nyerup Om Historieskr. S. 68. Paludans Magazin for lidende 1, 35. P. N. Thorup, Bidrag til Kundskab om de Mænd, som ere udgangne fra Ribe Kathedralskole. Ribe 1824. S. 82. Samme Forf. Efterretninger angaaende Byen Ribe. Syvende Saml. 1839. med Grundtegning af Ribe. Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 541. 654. Dän. Bibl. 9, 266. D. Mag. 2, 174. 185. 241. Vedel-Simonsen, Saml. til Elvedgaards Hist. 3, 65. D. Psalmedigtn. Forfatterne 1, 21. o. fl. Men nærmest er ovenstaaende i alt det faktiske et, ofte ordret, Uddrag af Wegeners Historiske Efterretninger om A. S. Vedel, anden Udg. Da et Omrids af denne Mands Liv og Virksomhed er en væsenlig Del af Literaturens Historie, hvem skulde Forf. da heller følge, end den historiske Forfatter, der, ligesom Walter Scott paa sin Vis, har udpresset Pomeransen indtil den sidste Draabe. I Anskuelsen af Vedels Fald har Forf. derimod ikke kunnet følge Wegener. Naar denne antager, at Vedels Sendrægtighed, „denne evige Opsættelse, og at han slet intet lod udkomme af sin Historie, ganske visst var den rette og egenlige Hovedgrund til hans Fald“, saa forekom det Forf. ikke at være en tro Opfattelse af Forholdene; hvorimod J. Møllers Ord, at „Vedel havde tabt Hofmændenes Gunst og kunde derfor ikke længer være Rigshistoriograf“, netop udtrykte det, som altid havde staaet for ham. I Overensstemmelse dermed har Forf. forsøgt at skildre Vedels Stilling; thi der bör og skal ikke uden afgjörende Grunde falde end ikke den mindste Skygge paa nogen brav Mands Minde. Til Vedels Karakteristik: Wegener S. 214. 248. 227. Bertilli Canuti Epistolæ selectæ, S. 363. Vedels Sprog: J. Badens Skoleprogrammer: Symbola ad augendas linguæ vernaculæ copias e Saxonis Grammatici interpretatione danica. Hafn. 1780. 4. I Fortalen siger han om Vedel: cujus sermo purus, proprius, atque ut illo tempore venustus et elegans, mira quoque narrationis svavitate lectores adeo detinet et moratur, ut ne quidem qui possint ad latinum Saxonem recurrere vellent. Derpaa det ovenfor anførte. J. Møller, Jesper Brochmands Levnet, S. 251. Udsigt over den gejstlige Veltalenhed i Nyt theolog. Bibl. 20, 254. Da J. L. Heibergs Udsigt over den danske skjönne Literatur ikke er i Boghandelen, meddeles hans Mening med Hensyn til den Plads Vedel indtager i Literaturen: Dansk Literatur kan antages at begynde med Vedels Oversættelse af Saxo 1575. Det er det første Nationalværk, hvormed Sproget

for en Tid fastholdtes paa et bestemt Udviklingspunkt. Hele dets daværende Rigdom benyttedes og opbevaredes deri, hvorimod Vedels Samling af Folkeromancer snarere var et Arkiv for det forbigangne. Vedels Digte ere ubetydelige; ikke den skjönne Literatur, men Literaturen i Almindelighed begynder med ham. Vedels Dansk er simpel, kraftfuld, kjærnefuld. Den tyske Indflydelse standsedes ved Kristiern Pedersen, men især ved Vedel. Det var de første, der havde Stil.

Om Vedels Skrifter henvises til deres udførlige Omtale hos Wegener. Næppe behøver Forf. at nævne den vidt udbredte, især ved Kand. J. Levins Fortjeneste 1845—46 udkomne ny Udgave af Oversættelsen af Saxe. Forholdet imellem Originalen og Oversættelsen kunde give Anledning til en interessant Betragtning: For Post Hosger, Livicus læser han heldig: Post hos Ger Livicus; for altum equum: album equum, en Læsemaade, som J. Grimm har optaget, o. s. v. Derimod læser han endnu sirtvallinos agros for firivallinos o. s. v. Det Sted hos Saxe, hvor der tales om Offeret til Frø: Frøbloth Sveones vocant, er hos Vedel blevet til: den Affgud Frø, som de Suenske kalde Blod, o. s. v. I Oratio panegyrica oblata Frederico II. Hafn. 1580. 4. forekommer, Bladet E, det mærkelige Sted: Pertingit fructus huius Beatitudinis non ad *Tylenses* tantum, *quos Telemarchios esse repulo* in Noruegia, sed ipsos quoque Islandos.

Om Methodus seu ratio scribendi historiam Danicam se Wegener S. 103. 131. Om Commentarius de scribenda historia Danica sst. S. 102. 259. Nyerup udgav den 1787, men nærmest med Hensyn til hvad der kunde have mest Interesse ved Suhms Udnævnelse til Historiograf.

Om Vedels øvrige Haandskrifter se Wegener S. 79. 80. 83—84, 218 fgg. 256 fgg. 258. Om Planen til og Udførelsen af hans danske Historie, S. 140. 172. 223 fgg. De linguistiske Samlinger S. 227—228. (jfr. Sibbern S. 161. Nova literaria maris Balthici 1698 S. 247.).

Overlærer Kinch i Ribe har i Bladet „Fædrelandet" for 1854, Nr. 54, meddelt Oplysninger om Et hidtil ubekjendt Skrift af Vedel, nemlig en Oversættelse af syv Psalmer af Petrarcha (Titelen fattes), Prentet i Kbh. af Andrea Gutteruitz. Fortalen er skreven i Kjøbenhavn S. Søffrins Dag 1577. Prøver deraf ere meddelte. Oversættelsen er i Prosa. Dette Skrift findes i Kongens Bibl. i Hjelmstjernes Samling i en senere Udgave: Siu Gudelige Penitentze Psalmer, Som ere skreffne aff den höylærde oc naffnkundige, Francisco Petrarcha Florentino, mere end for tu hundrede Aar forleden, mit vdi Paffuedommet. Nu nylige fordansket Anno M. D. XCIII. (i samme Bind som: Jacob Mattsön Kjøbenhaffns den LI Penitentz Psalme).

Iblandt Vedels andre Skrifter mærkes med Hensyn til Sprog og Behandling især hans Ni Prædikener: Den XC. Psalme: Moses Guds Mands Bön (etc.) M. D. XCII. Se Wegener S. 53. 189. I Tilegnelsen til Hak Holgerssön (Ulfstand) omtales Vedels Ophold paa Kalundborg Slot.

Om Sildene: Tillægget til Vedels Ligprædiken over Frederik den anden, 1588, hvor det i Kronologien under 1587 hedder: „En Sild met seldsame Bogstaffue paa, bleff tagen i Norge, oc førd til Kongelig Maiestat". Holbergs Danm. Hist. (Udv. Skrifter 16, 431). Pontoppid. Annal. 3, 509. Schlegels Slange 1, 67. 130. Nyerups Excerpter i Athene 1, 422. Munkesilden eller Sildemunken, Sømunken kaldet, der ogsaa omtales i Bussæi Relation om en Havmand (Bangs Saml. 1, 532), har Prof. Steenstrup oplyst at være en Blæksprutte (se hans Afh. i Steenstrups Dansk Maanedsskrift Januar 1855). Udførlig handles der om den Sild, som blev sendt Vedel, i følgende Skrift: Divinorum characterum halecum dvarum, in littore Nortvvegico, Anno 1587 captarum vera lectio ab omnibus hvcvsque ignorata. Nec non prophetica explicatio, anno qvidem superiore scripta, nunc primum vero in lucem edita. In qva præcipua ferè omnia prædicuntur, quæ ad annum vsque 1628. in toto orbe terrarum futura sunt. Antipante Franco Christi servo avtore. Anno 1591. 4. Uden Trykkested. Under Tilegnelsen til den udvalgte Fyrste Kristian den fjerde: Colingæ 30. Nouembris 1590. Forfatteren maatte flygte fra Paris, kom endelig til Danmark og forfattede sit Skrift i Kjøbenhavn. Om Indskrifternes Læsning siger han, efter at have omtalt sin Forberedelse dertil: Tertia igitur ieiunij die, vigesima Septembris nouo stilo anni 1588 nocte media apertis mentis oculis per somnium legi characteres, quos frater - satis appositè in suo libro expresserat. (Ved denne nöjagtige Angivelse maa man uvilkaarlig tænke paa en lignende fra vore Dage af Runamoindskriften). Skriftet findes i Hjelmstjernes Samling (1458. 4.) Sibbern omtaler det S. 141.

Denne Sildeskrift vedblev at sysselsætte de lærde og Adelen. Kristen Ferring i sin Skriffuerkunst S. 60 fortæller, at der var Skrift paa en Sild, som blev fangen i Ottesund 1614; den blev sendt til Lensmanden „Preben Gyldenstiern, som den strax lod afmale og mange got Folk tilstille" (han har et Træsnit af den; og han har selv haft en anden Sild i Hænde, der blev fangen i Ottesund 1618, med Skrift paa begge Sider, paa den ene med røde Bogstaver.

At der skulde udgaa Mænd fra Anders Vedels historiske Skole, er, efter alle de Forholde vi nu have lært at kjende, lidet sandsynligt. De maatte i alt Fald søges i hans nærmeste Kreds.

Men selv dèr opdage vi næppe andre, end hans Svigersön, Gøde Lauridsen, Ægidius Laurentii (f. i Ribe 1568, Rektor i Ribe 1596, Ærkedegn ved Kapitlet 1605, † 1627), der dog ikke har opnaaet noget historisk Navn. Hans Efterretninger om Kalmarkrigen ere mere en Samling end en Bearbejdelse.

Andre Mænd gave sig paa egen Haand af med mindre Arbejder i Modersmaalet, blandt hvilke de mærkeligste ere: Morten Pedersen, Alban (f. i Grenaa 1536, Abbed i Sorø, Præst i Roeskilde, † 1596), der forfattede Absalons Herkomst (1589), og Kristen Lauridsen Linved (i sin Ungdom en af Dronning Dorotheas Sangere, siden Præst i Bergens Stift, der atter oversatte Carions Verdenshistorie (1595) nærmest efter Herm. Bonni latinske Oversættelse. I Haandskrift henligger Hans Mogensens (Præst til Gjennerup i Skaane, siden Biskop i Throndhjem) Oversættelse af Philip de Comines' Memoirer, der tillige som et Sprogværk i det mindste tildels burde udgives; den er fra 1574.

Gøde Lauridsen: P. N. Thorup, Historiske Efterretninger om Ribe Kathedralskole. 1846. S. 88. Ny D. Mag. 2, 9.

Morten Pedersen: Biskop Absolons Oc Her Esbern Snaris Herrekomst oc Adelige Stamme: Desligeste Sore Closters første Fundatz oc Fundatores. Sammenscreffuen met fljd aff Morten Pedersön, den 50. Abbet i Sore Closter (det 412. Aar, effter Sore Closter bleff Funderit,) oc nu Sogneprest til Roskilde Domkircke, Anno Domini 1572 (etc. etc.) Kbh. 1589. 4. Tilegnet Kapittelsherrerne til Roskild og Lunde Domkirker. „Jeg troer, at samme hans (Absalons) Genealogj oc for[ne] Sore Closters fundation met andet saadant, som her antegnet er, ingen steds ere bescreffne, vden hvis Jeg for nogle Aar siden metdelte den fromme Höylærde Mand M. Anders Veyle, som vor Saxonem da, saadan som den nu findis, lod vdgaa paa vort danske Tungemaal. Vilde Jeg derfor ogsaa lade dette trycke paa Danske for andre Velbyrdige oc fromme Folckis Skyld, som Latinen ikke forstaar, oc lenge her effter haffue stundet, oc dette tit oc offte aff mig baade i deris scriffuelse oc samtale, begæret". Skriftet, der er vigtigt for Personalhistorien, men ukritisk, har illuminerede Kobbere over de adelige Vaabener. Mester Morten Pedersen har ogsaa efterladt sig en Del historiske Kalenderoptegnelser. Se: Ny Kirkehist. Saml. 3, 483 fgg. H. F. Rørdam, Historieskrivn. og Historieskr. S. 136—137.

Kr. Laur. Linved: Cronica Johannis Carionis. Hvor vdi findis beskreffuen Tiden oc Aarene, oc huad der vdi skeet er fra Verdsens begyndelse (etc.) Forbedret aff Philippo Melanthone. Oc nu nyligen vdset paa Danske, og forbedret aff Philippi

Scriffter aff Christen Lauritzön Linued, Guds Ords Tienere vdi Vig i Sogn vdi Bergenhuss Stict i Norge. Igennemlæst, Corrigiret oc Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurentz Benedicht. Vic. Ros. 1595. 4.

Hans Mogensens Oversættelse af Comines findes i Haandskrift i Stokholm, se Molbech i Hist. Tidsskr. 4, 133. Ett Haandskrift paa det Kgl. Bibl. indeholder kun Kong Ludvig den ellevtes Historie. Et tredie var i det historiske Arkiv under Ordenskapitlet, forhværvet ved Prof. Becker, nu i Geheimearkivet; det indeholder baade Ludvig den ellevtes og Karl den ottendes Historie, men Begyndelsen fattes og Slutningen af Registeret.

Hvad A. S. Vedel ikke kunde naa ad den langsomme Gransknings Vej, udførte Danmarks Rigskansler, Arild Hvitfeld, paa en nemmere Maade. Han gav sin Historie Aarbogsformen, og satte den især sammen af Dokumenter, som han kunde lade sine Skrivere afskrive. Arild Hvitfeld til Oddersberg (f. 1549 paa Bergenhus, hvor hans Fader, Kristoffer Hvitfeld til Berridsgaard, var Befalingsmand) rejste i sin Ungdom efter Adelens Sæd udenlands, og steg siden i Statstjenesten fra Sekretær til Rigsraad 1586 og Rigskansler 1595 († 1609). Han begyndte med Udgivelse af ældre Love og historiske Arbejder, og hans historiske Hovedværk maa ligeledes betragtes mere som en Samling end en pragmatisk Bearbejdelse. Som Rigets Kansler havde han Adgang til Arkivet, og kunde derved opnaa mange vigtige Aktstykker. Disse indskjød han imellem hvad han kunde samle af andre Kilder, og ordnede det hele kronologisk. Saaledes skabte han et stort Værk, der, sine mangfoldige Brøst uagtet, næsten maa anses for et Underværk: Danmarks Riges Krönnike samt Bispekrönniken (1595—1604). Sin Virksomhed fuldendte han med Udgaven af Ælnoth (1602). Medens han selv i de faa Aar, da han forfattede de oldenborgske Kongers Historie, tillige jævnlig brugtes i Statssager, lod han sine Haandskrivere udføre Afskrifterne af de mangfoldige vigtige Aktstykker, der endnu gjöre hans Skrift til et uundværligt Arkiv for vor Historie, uagtet Udførelsen paa mange Steder er unöjagtig. Meget af Historien selv har han vel ogsaa ladet andre uddrage af de latinske Kilder, og saa selv ordnet det kronologisk. Ved at vælge en saadan Fremgangsmaade kunde han i saa kort Tid se sit Værk fuldendt. Ordenen deri paalagde ham heller ikke nogen Tvang. Han samlede først de oldenborgske Kongers Historie i omvendt Orden: Først udgav han Kristian den tredies Historie (1595; Tilegnelsen er skreven den 8. Oktober, i samme Maaned, som A. S. Vedel i Sigvard Beks Overværelse afleverede sine sidste Aktstykker og Skrifter); han gjorde det af Taknemmelighed

for denne Konges Velgjerninger mod hans Forfædre, og for derved „at tilegge og tilritze“ andre, at de efter denne hans Anvisning vilde ydermere forfare og undersøge denne Konges Gjerninger og Bedrift, og siden paa Latine en mere sirlig og fuldkommen Historie om ham lade komme for Dagen. Derpaa fulgte Kristian den andens Historie (1596), thi han havde sat sig fore i sin Rolighed. siden han var kommen fra den daglige Hoftjeneste, og ved hans ringe Helbred, at forbinde og sætte tilrette, hvad han paa adskillige Tider havde samlet. Frederik den førstes Historie (1597) og Kristian den førstes (1599) udgav han, efter at han var kommen at bo paa Dragsholm Slot (1597) udi bedre Ro end han havde tilforn. Ligesaa bar han sig ad med Fortiden; han begyndte ikke forfra, men med Knud den sjette. fortsatte Saxe i tre Bind (1600. 1601, 1603) og gav saa (1603) Historien fra Dan til Knud den sjette. Kirkens Historie eller Bispekrönniken sluttede det hele (1604). Efter paa denne Maade at have fuldendt sit Kredsløb eller Omløb, foretog han uden Tvivl Frederik den andens Historie, som han ikke fik udgiven. Ved Behandlingen af den ældre Historie var han, efter sine egne Ord, ikkun Samler. „Udi den sidste (det vil sige, den første) Part at sammensætte, siger han,′ er mig hændtes det, som times Skippere og Styrmænd, at, naar de sejle paa ubekjendte Steder, maa de løbe varlige, indtage og sætte paa deres Sejl, løbe paa Lod og Kvintin, at de ikke skulle komme paa Grund og farlige Steder: saa haver jeg og her maat gjort. Jeg haver her fulgt hvad jeg haver fundet for mig hos Authores, intet af mit tilsat eller tillægget“. Derover er da samme Værk mere kontraheret end de andre. Saxo har han ikke fulgt i alt, kun i det, som troligt var; vil nogen læse Fabel og Æventyr, saa maa han søge dem paa andre Steder. Dette oplyser noksom, hvor forskjellig A. Hvitfelds Historie er fra A. Vedels Plan. Ligeledes staar hans brede, vidtløftige Sprog, der er fuldt af fremmede og underlige Ord, langt tilbage for Vedels; men for A. Hvitfeld var, i Følge hans Formaal, Sproget ogsaa en ren Biting. „Jeg agter föje om Stilen, siger han, Sandhed haver heller ikke megen Ords Prydning og Smykke behoff, men bestaar alene ved Simpelhed og sig selv; simplex enim veritatis est narratio, ut dicitur“. Men denne Simpelhed, der just bestaar i Naturlighed, har han ingenlunde kunnet opnaa; saasnart han selv meddeler nogen Betænkning, overfylder han Stilen med Synonymer og Gjentagelser. I Anskuelser ere Adelsmanden Hvitfeld og den borgerlige Vedel naturligvis himmelvidt forskjellige; Hvitfeld er ligesom en aftrykt Type af en gammel ægte Adelsmand, der ser Alting fra denne Stands Synspunkt, og ingen Anelse har om Folkefrihed. Hvorfra Hvitfeld har hentet sit

Stof, kan for en stor Del ses af hans Skrift; men hvor meget eller hvor lidet han har benyttet andres tidligere Udarbejdelser, finder man ikke fuldstændig oplyst. Uden Tvivl har han benyttet flere næsten uden Afvigelse. Hvad Udførelsen angaar, kan der kun i faa Tilfælde finde en Sammenligning Sted med andre. Gram har anstillet en saadan imellem Hvitfelds Behandling af Kristian den tredies Historie og Kragss: Krag er kort og tydelig, Hvitfeld falder besværlig ved unyttig Vidtløftighed; Krag er udførlig, Hvitfeld bryder af i Utide; Krag er rig, Hvitfeld mager; Hvitfeld, som dog havde Adgang til alt i Kongens Arkiv, forbigaar næsten ved hvert Aar mange betydelige Ting. Imidlertid ere en stor Mængde Diplomer og Efterretninger frelste fra Undergang i A. Hvitfelds Krönnike; den er Frugten af mange Aars flittige Samling og af en levende Kjærlighed til Fædrelandet. „Mange fremmede Nationer, siger Hvitfeld, have længe forvæntet, at nogen skulde ogsaa lade vore danske Historier komme for Dagen, for at Udlændinger kunde vide hvad der imidlertid er forhandlet og sket udi dette Rige; men ingen har dem sligt Arbejde turdt understandet at foretage, en Part ledige og tomme paa Dokumenter, Breve, Annaler, en sikker Kronologi og hvis som hører til at skrive en Historie, andre velsindede og „tilvogne“ dertil, men ubekvemme til at skrive herom og blottede for politisk Judicium. Jeg haver udaf lang Forfarenhed og Brug til Hove tilvejebragt adskillige Dokumenter, som hos Riget kunde findes; desligeste udi langsommelige Tider samlet hos Kapitle, Adelen og andre her i Riget, baade indenlands og udenlands, mange Dokumenter og meget, som hører til en Historie at skrive, opvakt dertil af naturlig Lyst og af Kjærlighed til mit Fæderneland, som Gud haver os alle indgivet, thi vi ikke ere fødte, som Plato mærkeligen siger, os selv til Gavn, men ere en Del pligtige vort Fæderneland, en Del vore Venner. Med stor Møde og Umage haver jeg brudt Isen for andre, og selv gjort chronologiam temporum og Historien“. Og hvad han minder Kongen om, gjensige vi til Nutiden: det er et Arbejde „af en svag skrøbelig Mand, udarbejdet til Hove“. Paa dette Trin stod den danske Historieskrivning i Modersmaalet; det gjaldt først om, og det er jo meget naturligt, at faa samlet saa mange Kjendsgjerninger som muligt, lige meget hvem der forhen havde optegnet eller søgt at bearbejde dem.

A. Hvitfeld: Hofman, 1, 14. Wolffs Hist. Ordb. 7, 229. o. fl. Schlegels Slange 2, 247. 249. 291. Gram i Fortalen til Krag, S. 62. Sibberns Dom om Hvitfeld: Chronicon (etc.) tanta congessit diligentia, fide et φιλαληθεία, judicioque adeo accurato conscripsit ac disposuit, ut licet erroribus chronologicis

et mnemonicis careat, locum nihilominus principem inter monumenta Danicæ historica et mole et præstantia facile hactenus (1716) tueatur. Her betragtes hans Værk som en selvgjort Udarbejdelse. „I Vedels Samlinger findes ett Brudstykke af Danmarks Historie fra 1241—1282; Hans Svaning anses for Forfatter; Vedel har skrevet Rettelser og Tillæg dertil. Sammenligner man det med Hvitfelds Erik Plovpenning, saa finder man hele Stykker ordret overensstemmende, og Afvigelsen bestaar mest i, at Hvitfeld har indskudt Aktstykker". Wegener, Hist. Efterretn. om Vedel, S. 222. Her hentydes til en mere sammenstykket Udarbejdelse. Brugen af tabte Kilder og Meddelelse af Aktstykker synes at være Hovedfortjenesten. En udførlig Kritik er ønskelig. „Flensborgeren Andreas Kellinghusen taler i et latinsk Haandskrift, som Worsaae har bragt med fra Dublin, om flere Haandskrifter, deriblandt om Frederik den andens Krönnike af Hvitfeld, men han frygter, den er tabt". Wegener sst. S. 221—222. jfr. om A. Kellinghusen Cimbr. lit. 1, 290. Blandt danske Haandskrifter i Stokholm findes (efter Molbech, i Hist. Tidsskr. 4, 139) Manuskriptet til Hvitfelds Krönnike af Kristian den anden med Forfatterens egenhændige Rettelser og Tillæg.

Skrifter: Udgaver af Andreæ Sunonis leg. provinc. Scaniæ. Hafn. 1590. 4. Norske Hirdskraa, udsat paa Dansk. Kbh. 1594. 4. (Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 185). Jens Mortensens Norske Krönnike. Kbh. 1594. Ælnothus. Hafn. 1602.

Danmarckis Rigis Krønicke. Kbh. 1595—1604. 10 Tomer. 4. Senere Udg. Kbh. 1650. 2 Tomer. fol. Om Udgaverne og Fejlene, især i Folioudgaven, findes en Del Bemærkninger af Luxdorph og Langebek i Luxdorphiana S. 118—134.

Fra Modersmaalet vendte Historieskrivningen tilbage til Latinen. Hint forsøgte af og til at gjöre sig gjældende; men det lykkedes ikke. Det vil skjönnes af følgende Overskue over de kongelige Historiografer, hvem det nærmest paalaa at samle til og at udarbejde Landets Historie.

A. S. Vedel var Frederik den andens Historiograf; Kristian den fjerde havde, alt i alt, ikke færre end otte, men Mængden gjör det ikke. Niels Pedersen Krag var bleven Vedels Efterfølger, og nu skulde Historieskrivningen gaa for sig. Derover forsömte han sine akademiske Forretninger. Hans Kolleger knurrede, først i Smug, saa aabenbart; tilsidst lode de ham i Consistorio høre, at han forsömte sit Embede, og bebrejdede Rektor, at han saalænge havde set igjennem Fingre dermed. N. Krag svarede, at det var en anden Sag med ham, end med de andre, han havde fuldt Arbejde med sin Historie, og forresten var det ham en let Sag at udvirke en

kongelig Tilladelse til det, som de saa uartig lode ham høre. Det gjorde han ogsaa. Et Kongebrev af 16. Oktober 1595 paalagde Professorerne, naar N. Krag var i et offenligt Ærende eller havde anden Forretning, at varetage hans Embede ved Universitetet. Dette kongelige Reskript ophævede den akademiske Lov. Hvad Professores ikke för havde været vrede, saa bleve de nu. Der blev en Brummen i den lærde Kube. De vilde have Sagen for Rigets Raad, og ivrig var især Iver Stub, der, som Gram siger, var en lærd, men tillige en stivsindet Mand, hvilket ikke var nogen god Egenskab i de Dage. Rektor havde ondt ved at stille dem tilfreds, saa at de faldt tilföje. Krag fik sin Villie; hver Gang han forlod Byen, maatte en anden Professor læse for ham. Han drog først over til Skaane, for at raadføre sig med den lærde Biskop Magnus Matthiæ; og at han med Alvor og Omhu gav sig til sin Gjerning, er der ingen Grund til at tvivle om. Men netop hans diplomatiske Dygtighed var en betydelig Hindring for hans historiske Virksomhed. Han blev jævnlig brugt til Legationer; 1597 blev han sendt til Polen, 1598—99 til England, 1600 til Kongressen i Embden, 1601 atter til Polen. Overalt viste han sig som en fuldendt Hofmand, hvilket man maa stille sig levende for Öje, for at gjennemskue hans Forhold til den jævne, troskyldige, ærlige Vedel. Medens han berøvede denne Indkomster og Ære, forstod han med Finhed at sige Vedels Ven Tyge Brahe Smiger, der kunde tages for Spot. I England holdt han i Dronning Elisabeths og Parlamentets Nærværelse en Oration, og sendte Dronningen den med en Tilskrift, hvori han ophöjede hendes Ynde og Dejlighed, som om han havde talt til en Ungmø; Dronningen var den Gang en gammel Pige, omtrent paa 66 Aar. Legationens Öjemed opnaaede han ikke, men i höj Grad Elisabeths Yndest; hun lod ham kalde, gjorde Undskyldning for sin slette Latin, skjæmtede med ham, gav ham en höjere Rang, end de engelske Herrer vilde tilstaa ham, og gav ham ved Afskeden en prægtig Guldkjæde. Da han 1601 var kommen hjem fra Polen, blev han Universitetets Rektor, ved hvilken Lejlighed, ham til Ære, Kong Kristian den fjerde selv, hans Broder Ulrik og en stor Del af Rigsraadet og andre höje Herrer vare tilstede. I Slutningen af Aaret døde Forstanderen for Sorø Akademi, Hans Mikkelsen, og dette Embede, „det værdigste og fordelagtigste, som nogen studeret Mand, der ikke var af Adel, kunde erholde“, fik nu Krag, for at han i Rolighed kunde fuldende sin Historie. Men det var ikke Guds Villie. Han var næppe kommen til Ro för han døde, allerede i Maj 1602. Han havde taget Arbejdet fra Vedel, vor Herre tog nu ham fra Arbejdet, og saaledes blev der intet af Danmarks Historie. Han fik kun de første sexten til

sytten Aar af Kristian den tredies Regjering (1533—1550) udarbejdet, og de sex Aar, i hvilke han skulde have fuldendt det hele, fra den ældste Tid indtil Frederik den andens Død, strakte ikke til. Det vilde være urimeligt, at lægge ham det til Last. „Hvo der vil paastaa, siger Gram, at han burde have holdt sit Løfte, at han, sine andre Forretninger uagtet, burde have gjort mere, han fælder en altfor skarp Dom over en andens Flid, og maa i fornuftige Folks Öjne anses for en, der ikke véd hvad det er at skrive en god Historie, eller endnu ikke har faaet Indsigt i, hvilken Flid og Umage der maa anvendes derpaa, hvis der skal komme noget godt og retskaffent ud deraf.“ Dette Forsvar for N. Krag er det ydermere for for A. Vedel. Gram og Holberg berömme begge Krags Latin, Gram tillige hans Kjærlighed til Sandhed. Men Holberg er mere grantseende. Krags Historie, bemærker han, er udført udi en god latinsk Stil, men det er ogsaa alt hvad man derom kan sige. Den ligner mere en Lovsang end en upartisk Historie. Gustav den første havde ikke altid Uret, og hans Gjerninger blive dog idelig sværtede. Det er klart, at vor Autor fører sig mere op som en Advokat end som en Historieskriver. Adskillige smaa og lidet magtpaaliggende Ting ere vidtløftigere udførte; men vigtige Ting ere kun løselig omtalte eller ganske forglemte. Reformationen i Kirken og Universitetets Stiftelse blive ikke nævnte, men disse tvende Poster ere dog de første Sirater udi denne Konges Historie. Heller ikke de Konstitutioner, som ere gjorte udi Fyrstendömmerne, Slesvig-Holstens Deling, item den navnkundige Forening (unio et communio), som siden haver givet Anledning til saa store Tvistigheder, og uden hvilken den paafølgende Historie ikke kan forstaas. Det hele store Volumen burde have saadan Titel: En Samling af adskillige Dissertationer, hvoriblandt findes et Fragmentum af Kristian den tredies Historie ved Krag. Det er ikke alt Guld, som glimrer. Herved maa dog mærkes, at Krag ikke fik sit Arbejde fuldført, ikke kunde lægge den sidste Haand derpaa, og at det Holberg bedömmer, er det hele Værk. Stephanius fortsatte Krag indtil Kristian den tredies Død; det var egenlig Meursius, som Stephanius vilde fortsætte, men da begge brøde af paa samme Sted, saa slutter Stephanii Fortsættelse sig ligesaa godt til Krags Arbejde, og er derfor tilligemed dette udgivet af Gram.

N. Krags Efterfølger som kongelig Historiograf var Jonas (eller Jens) Jakobsen Venusinus, saa kaldet efter sin Fødeø Hven. Fra Præst til Helliggejstes Kirke blev han kaldet til Prof. ved Universitetet, og blev 1602 efter Krags Død prof. eloquentiæ et historiarum samt kongelig Historiograf, og fik som saadan Kongebrev paa Dekanatet i Ribe. Efter at have led-

saget Kristian den fjerde til England som Historicus, blev han 1607 Forstander i Sorø, † 1608. Dette Forstanderskab synes at have været dødeligt for Historieskriverne. Det var en lærd og skarpsindig Mand, der begyndte at anvende en strængere historisk Kritik, og derfor af Stephanius blev sat imellem Saxomastiges; men han forbybede sig saa meget i Oldsager og gamle Fabler, at han slet ikke kom til at skrive nogen Historie. Han var for sin Samtid en Art Vidunder, og man tillagde ham Trolddomskunster. I sin Ungdom, hedder det hos P. Resen, fik han en Ring, hvori der var en ond Aand, som hjalp ham til at blive Prof. i Kjøbenhavn og Forstander i Sorø; hvor han end kastede den hen, selv i Havet, følte den ulykkelige Mand den altid igjen paa sin Finger. Og hans Endeligt var derefter; han blev funden kvalt i Brönden i Sorø.

Det lader til, at Norge ogsaa ved denne Tid havde sin egen Historiograf; thi hvorledes kunde ellers Knud Urne efter Henrik Höyers Død 1617 efter kongelig Befaling tage hans „mange og vigtige“ Haandskrifter, vedkommende Norges Historie, i sin Varetægt, og aflevere dem paa Liberiet (Universitetsbibliotheket). Det danske Historiografembede stod derimod i en Del Aar ledigt, indtil Klaus Kristoffersen Lyskander fik det; han var en Skaaning (f. omtr. 1557 i Vram), var Præst i Herføgle og blev 1616 tillige kongelig Historiograf, † 1623. Sin historiske Smag viste han ved flere rimede historiske Arbejder, og han gjorde i sin danske Kongers Slægtebog (1622) ett nyt, men mislykket, Forsøg paa atter at anvende Modersmaalet. Forf. vil ikke lægge nogen Sten til dem, der allerede ere kastede paa ham. Gram skrev i sit Exemplar, at det var en af de sletteste Bøger han kjendte (librorum, qui unquam in re historica prodierunt, si non pessimus, certe ex pessimis), og Suhm yttrer, at alt hvad Dumdristighed og Uvidenhed kan tilvejebringe, er deri forenet. De harmes begge over, at han fulgte de Gullandske Krönniker og andre Fabler. Der findes dog hos K. Lyskander, hvor upaalidelig han end er, navnlig i hans Bidrag til den danske Literaturhistorie (De scriptoribus Danicis), Efterretninger der kunne benyttes; der udtaler sig endog hist og her en levende Kjærlighed til Fædrelandets Historie, og hans Afmagt tjener til at vække en höjere Paaskjönnelse af Vedel.

Paa samme Tid havde Danmark en anden Historiograf udenfor Landet, der, medens Lyskander skrev hjemme paa Dansk, skulde skrive for fremmede paa Latin. Johan Isaksen Pontanus (f. 1571 i Helsingør, hvor hans Fader, en Hollænder, var hollandsk Konsul) havde først gaaet i Skole i Helsingør, siden i Amsterdam, studerede i Franeker og Leyden, og var i tre Aar hos Tyge Brahe paa Hven. Han havde i flere Aar været Prof.

i Historien ved Gymnasiet i Harderwyck, da Kansleren Hr. Kristian Friis 1618 anbefalede ham som Dansk Historiograf; men han vendte tilbage til Harderwyck, hvor han døde 1640. Hans Historia Danica er skreven paa god Latin, Indholdet er taget af A. Hvitfeld, saa at han ikke uden Grund er kaldet Hvitfeldius Latinus, og som fremmed kunde han ikke opfatte vor Oldtids Ejendommeligheder; men maaske han just derfor gjorde vor Historie mere tilgjængelig for fremmede. Hædret blev han dog ogsaa hos os, og der kan ikke vel siges noget större til hans Ære, end det bekjendte Vers:

Pontanus Danos, Trojanos scripsit Homerus,
Magnus hic est Græcis, major at ille Gothis.

Efter K. Lyskanders Død blev Hans Stephanius, der var Forstander i Sorø, Historiograf, men han var allerede da en Mand paa 60 Aar, og død kort efter. Saa tyede man atter til en fremmed. Johan Meursius (f. 1579, 1610 Prof. i Leyden) var en af Hollands berömte Filologer, som Kristian den fjerde, tildels for ikke at staa tilbage for Gustaf Adolf, 1625 kaldte til Prof. i Historien i Sorø, hvor han døde 1639. Foruden Udgaven af Ælnoth (1631) skrev han en Historia Danica, der ingen Værd har i sig selv, men som Gram forsynede med Anmærkninger. Disse vise paa en Gang det mangelfulde ved Meursii Arbejde og Grams ikke just smagfulde Lærddom; thi hvad kan være urimeligere, end at skrive gode, fortrinlige, ypperlige Anmærkninger til en slet Bog isteden for selv at skrive en god. Historiegranskeren (andre læse ikke deslige Bøger) er nu nødt til at læse Tingen to Gange, først det slette oppe i Texten, saa det gode nede i Anmærkningerne.

Endelig fremstod en Mand, Stefan Hansen Stephanius (Sön af nysnævnte Hans St., f. i Kjøbenhavn 1599), der vel ikke som selvstændig Historieskriver, men som Udgiver af Svend Aagesen og Saxe har udødelige Fortjenester af vor Historie. Han deponerede fra Herlufsholm, og blev efter en Udenlandsrejse 1624 Rektor i Slangerup. Derpaa rejste han atter udenlands, og allerede nu sysselsatte han sig med Saxe. Han havde, kort för Meursii Død, 1639, da han blev Prof. i Historien i Sorø, faaet Kongebrev paa at følge efter ham som Historiograf; men en forløben Tysker, siger man, havde nær løbet af med Embedet. Efter en utrættelig Virksomhed i ti Aar, med Udgaven af Svend Aagesen (1642), af Saxe (1644), Anmærkninger til Saxe (1645) og Fortsættelse af Kristian den tredies Historie. døde han altfor tidlig 1650, og efterlod et stort Bibliothek og en Del Haandskrifter, der af hans Enke, „Thalla Staphens“, efter en Under-

handling med Magnus Durél bleve solgte til Grev M. G. de la Gardie og førte til Sverrig. Kristian den tredies Historie blev udgiven af Hans Svaning den yngre (Provst paa Samsø, † 1675), Forfatteren til Chronologia danica.

Dette var, naar man regner Henrik Höyer med, Kristian den fjerdes otte Historiografer, ligesaa mange, siger Vedel-Simonsen, som hans Eftermænd siden havde. Den følgende Tid havde andre Anskuelser. Stephanii Bibliothek og Haandskrifter gik til Sverrig; men til Lykke, vedbliver Nyerup, fik man en Historiograf, der „hverken behøvede Bibliotheker eller Arkiver, hverken Bøger eller Haandskrifter." Det var den latinske Digter Vitus Bering, ogsaa kaldet Orosius Annilo (f. i Viborg 1617, hvor hans Fader var Borgemester). Han rejste udenlands 1639, og blev ved sit latinske Digt om det Østerrigske Hus (1648) saa anset, at Kejseren tilbød ham et Adelsbrev; 1650 blev han Prof. i Historien i Sorø og kongelig Historiograf. Han forlod imidlertid Sorø 1652, og drog over til Skaane, for paa Skabersø Gaard at arbejde i Ro paa Danmarks Historie. Da Skaane afstodes til Sverrig, vendte han tilbage til Kjøbenhavn 1661, og gik ind som Assessor i Kammerkollegiet og i Höjesteret, † 1675. Hans historiske Skrifter (Obsidio Hafniensis og Florus Danicus) bleve først udgivne efter hans Død. Ved Siden af V. Bering virkede en Tysker, Simon Paullis Sön, Jakob Henrik Paulli (adlet Rosenschild), der 1664 blev Prof. i Historien i Sorø og af Bartholin kaldes kongelig Historiograf; men han brugtes i Legationer, og udgav kun Stridsskrifter mod Hr. K. Ulfeld og Hamborgerne. Endelig blev Ole Vorms Sön, Villum Vorm (f. 1633, † 1704) kongelig Bibliothekar og Historiograf 1678; men han har kun efterladt sig mindre Arbejder. Efter V. Vorm fulgte Kristian Reitzer (f. 1665, † 1736), der blev kongelig Historiograf 1705, men ved Slutningen af Tidsrummet traadte over i juridiske Embeder, og mere er bekjendt af sit Bibliothek og Bekostningen af Torfæi Norske Historie end af egne Skrifter.

Om disse Mænd, især de latinske Forfattere, henvises til de bekjendte Kilder, og kun nogle Bemærkninger tilföjes.

N. Krag: Foruden Kilderne hos Nyerup, Wegener Hist. Efterr. om Vedel, S. 200. Kongebrevet 1595, S. 220. Tyge Brahes Brev til Vedel i Dän. Bibl. 3, 188. Efter Nyerups Lex. blev Krag Forstander i Sorø 1598, men efter Vorm 1601. Gram Om Krags Hist. i den danske Overs. Fortalen S. 46. 61. og om dens Fortsættelse S. 102. Holbergs Dom i hans Epistler, den 328. og især den 419. Epistel. Den danske Overs. af Krags Annaler. Kbh. 1776—79. 4. er af Jakob Ørslef, Anmærkningerne og Korrekturen besørgede af Sandvig. Herved kan tillige mærk-

det Haandskrift af Kristian den tredies Historie, som heri er benyttet og som omtales S. 5. Ett Haandskrift i fol. af Nic. Kragii Annalium liber findes i Stokholm (efter Molbech, Hist. Tidssk. 4, 139).

J. J. Venusinus: Wegener, Hist. Efterr. om Vedel, S. 221. Pontoppid. Annal. 3. 582. Gram i Fortalen til Krag, S. 13. 47. Suhm, Krit. Hist. 2, 821. Resen (Atlas) i Dän. Bibl. 3, 27. Dahls Efterretninger om Frederiksborg Skole. Program 1836. S. 18.

De historia. Hafn. 1604. 4. er kun Theses; og De fabula, quæ pro historia sæpissime venditatur. Hafn. 1605. 4. fandtes ikke.

Haandskrifter i Stokholm: En dansk Krönnike paa Rim; En historisk Vise om Kalmars Indtagelse; Om Hven, m. m. (Se Molbech, Hist. Tidsskr. 4. 138). Den Hvenske Krönnike paa Dansk er aftrykt i Svend Grundtvigs Gamle Folkeviser, 1, 36.

H. Höyer: Vedel-Simonsen, Nationalhistor. Indledning S. 113.

K. K. Lyskander: Hans Ansættelse som Historiograf i Slægtebogen, Fortalen S. XXII. D. Digtek. Hist. 2, 194. Gram i Fortalen til Krag, S. 48. 52; og hos Schønau, Lærde Fruentimmer, S. 893. Suhm Om Vanskelighederne ved at skrive den danske Hist. S. 42.

Rimede hist. Arbejder: Grönlands Krönnike. Kbh. 1608. Kristian den fjerdes calmarske Triumph. Kbh. 1611. 4. Kristian den femtes Udvælgelses- og Hyldingshist. Kbh. 1623. 4.

Synopsis historiarum Danicarum (etc.) Forfatted vdi De Danske Kongers Slectebog Saa meget mand aff Gamle oc Sandferdige Danske, Cimberske, Gothiske, Italienske, Hispanske, Frantzoske, Engelske, Scotske, Longobardiske, Normanniske, Polske, Tiutske, Saxiske, Frisiske etc. Historier, Antiquiteter oc Documenter haffuer at forfare (etc.) Kbh. 1622. fol. Af dette Skrift, som nu sagtens kun faa tage i Haanden, hensættes som Prøve paa hans Stil ett Par Sætninger. Af Fortalen: Oc det er som viiss Mand haffuer sagt; At et vel forordnet oc florerendis Kongerige er vden en Historico, lige som et kaasteligt oc vel vdstafferet Billede vden liff oc mælende:. Thi det haffuer vel en practig og stadtzelig anseelse; Men naar mand vil vide, huem det er, eller huorledis det er kommet til sine mange smycker oc herlighed, da kand det (Som en død stock oc sten) huercken mæle, tale eller giöre nogen rede for sig, oc bliffuer derforre icke andet end en død oc forglemmelige malning. Slutningen: Morosos et mordicos calumniatores (som inted er til maade oc mynstrer alle ting, oc kand icke sette deris eget daarlige Sind

til rette) lader man sig inted angaa; sic fuit, sic est, sic erit. Det er Verdens viiss, at huem der bygger hoss veyen, bekommer mange Öyne og mynstre Mestere, der iblant lader Zoilus oc Apelles Sudere sig gierne finde: Men er nock at teckis Gud oc got Folck.

Lyskander omtaler sine Arbejder i de to Breve, som findes i Jac. Ulfeldii Legatio Moscovitica. Francof. 1627. 4.

J. I. Pontanus*): Den i hans Rerum Danicarum Historia indførte Chorographica Daniæ descriptio er forsynet med Korter. Med Hensyn hertil kan mærkes, at han den 14. Febr. 1622 fik Brev at fuldbringe sin Danske Historie og bringe Kongen den, samt den 10. August 1622 Brev at besörge ny Søkort med Danske Navne. (Disse Breve findes i Sællandske Tegnelser, Nr. XXII Fol. 15 og 90). Og at Regjeringen vedblev at henvende sin Opmærksomhed paa Korter, ses af det Pas, som Joh. Laurenberg fik den 10. Maj 1639 at omrejse her i Riget, en Carta eller Landtafle derefter at lade stikke. „I Synderlighed ville wi, att Presterne skulle føre hannem paa alle de Kirketaarne hand det begierer.“ (Ligesaa Sæll. Regist. XX. Fol. 76).

J. Meursius: Om hans Forhold til H. Svaning og N. Krag se Gram i Fortalen til Krag S. 50 og Behrmann i Fortalen til Kristian den andens Hist.

Grams Tanker om hans Histories Værd maa man læse i Fortalen til Meursii Opera omnia, ed. Jo. Lamius. Florentiæ 1741. fol. S. viii, i Grams Brev til Lamius: Erat sine controversia vir magnus et eruditus in primis Jo. noster Meursius, sed in regni nostri historia, quam jussu regis scribendam suscepit, plane hospes. Quid ergo fecit? Compilavit decessorum suorum scrinia — — Friderici I. vero res gestas condere nemo tum temporis adgressus erat, præter Arnoldum Witfeldium, Danica usum lingua, quam neutiquam intelligebat Meursius. (etc.) Den smukt udstyrede Udgave med Grams kostelige Anmærkninger i samme Værks 9. Tome. Florentiæ 1746. er forsynet med Kobbere over Mynter, Ornamenta Archiepiscopi Absalonis og Kort over Danmark.

St. Stephanius: Stephanii Levnet i Grams Fortale til Krag S. 104, og om hans Fortsættelse af Krag S. 102. Han skrev til O. Vorm 1642: Nescio sane quod astrum Germanis tantam felicitatem hac tempestate temperet et afflet, Danis in imo sub-

---

*) Navnet Pontanus har efter Prof. Schierns Bemærkning samme Betydning som Helsingoranus, hvilket oplyses ved det Sted, hvor han taler om Hellespontus Danicus i Rerum Danicorum Hist. Amstelod. 1631, S. 726.

sellio relictis. (Vormi Epist. 1. 299). Just Høg fik Brev at udnævne ham til Histor. Reg. isteden for Meursius den 5. Novbr. 1639, og de höjlærde i Kbh. fik Brev om Documenter, han skulde have til Rigens Historie at beskrive, den 20. Novbr. s. A. (Sæll. Tegnelser XXVI. Fol. 505. 520 b.) Om hans Bibliothek og Haandskrifter findes Oplysninger af Molbech i Athene 6, 538 og Fortegnelse over Haandskrifterne i Stokholm i Hist. Tidsskr. 4, 137; om Salget især i et Brev fra Klemming i Stokholm til Werlauff (den 24. Dec. 1850). Da dette Brev kun er trykt i faa Exemplarer, meddeles som Uddrag deraf: Dronning Kristine befalede Magnus Durél at kjøbe Bibliotheket; hun vilde ikke gaa höjere end til 2000 Rd., kunde han faa det for ringere, skulde han. Enken, der var i stærk Betryk for Penge, solgte ham Bibliotheket for 1700 Rd. og en Kiste Haandskrifter for 200 Rdr. Forhandlingen derom varede over ett Aar (1651—52). I Begyndelsen af Aaret 1652 fik han Bibliotheket i 10 store Kister og den med Manuskripter. Hofmesteren paa Sorø, Falk Gjøe, og de höjlærde dèr søgte at hindre Salget, da de ikke vilde af med Bibliotheket. „Det åhre budne migh åtskillige iutefinter, men iagh är gladh iagh har alt här i mine klor", skriver han fra Helsingør den 13. Febr. 1652 til Grev Magnus Gabriel de la Gardie. Da „det schreffne töy" (Manuskripterne) allerede var sendt bort, kom Hofmesteren til Enken, og „regjerede ilde" med hende, men „förend nogen aff dem her paa Steden scule faa et Blad deraff, skriver hun, före schulle ieg brende det i Ilden". Grev de la Gardie var den virkelige Kjøber. Klemming meddeler Fortegnelse paa Handskrifterne i Uppsala; om Saxe findes der ikke noget.

Forløberne for Udgaven af Saxe ere ret artige Smaaarbejder. Hovedværket er noksom bekjendt.

V. Bering: Ville Höybergs Holbergiana, Fortalen, Bladet i 2.

Fortuna Austriacæ domus etc. Argent. et Patav. 1648. fol. var ikke paa det Kongel. Bibl. Obsidio Hafniensis 1676. 4. med Kobbere og Kort, og Florus Danicus. Othiniæ 1698. fra Kingos Bogtrykkeri, ere begge udførlige historiske Arbejder. Den sidste gaar fra Kong Dan til Kristoffer af Baiern. Det var efter Ordre han beskrev Krigen med Sverrig (Duvalls Brev fra 1662 i P. W. Beckers Saml. til Danm. Hist. under Frederik den tredie 1, 276). Under Navn af Orosius Annilo udgav han sin Diss. de bello Dano-Anglico. Parisiis uden Aar. 4. om hin berygtede Begivenhed i Bergens Havn, med en temmelig lang Indledning om Englands og Danmarks Forhold.

V. Vorm: Nova liter. maris Balth. 1704. S. 275. Werlauffs Bibliothekshist. S. 63.

Ved Siden af Historiograferne yttrede det historiske Liv sig ogsaa hos andre i det rommerske Tungemaal; men det er næppe muligt i de Skrifter, som tilfældige Omstændigheder fremkaldte, at opdage nogen ledende Traad, nogen indre Sammenhæng. De maa derfor overlades til den lærde Historieforskning, og Forf. skal kun gjöre opmærksom paa nogle Retninger. De latinske Digtere fandt sig ogsaa tiltrukne af Historien, som W. Westhov og K. F. Paullini. De unge Mænd, der rejste udenlands, holdt Taler og Disputatser ved fremmede Universiteter, hvilke undertiden med Hensyn til Æmnets Valg kunne være mærkelige; f. Ex. Biskop J. Brochmands Sön Kristian Brochmands Oratio de causis detrimenti Imperii Romani. Adelen, der siden virkede i höje Embeder, sysselsatte sig gjerne tidligere med Historien, som den vidt berejste Rigskansler Jakob Ulfeld til Ulfeldsholm, der i Haandskrift efterlod sit Compendium historiæ regum Daniæ, Axel Gyldenstjerne til Lyngbygaard, der har skrevet en Syvaarskrigens Historie (Haandskrift), og Geheimeraad Otte Skeel. De endnu brugelige latinske Ligtaler tilhøre naturligvis ogsaa Historien. Nærmest maatte de historiske Professorer have været, men deres Virksomhed har mest været praktisk; mærkes kunne dog i Kjøbenhavn Peder Sporman (1635—1660), Johannes Bircherod (1699—1720), i Sorø Laurids Bording (1652), Rasmus Hansen Brochmand (1654—60), og den juridiske Prof. Henrik Ernst (1635—60). Ogsaa nogle af Disputatserne og lignende Skrifter her hjemme kunne være mærkelige ved sit Æmne, som Rasmus Hansen Brochmands De historiæ legitimæ notis, Sebastian Laurenbergs De America priscis cognita, Mogens Hosums De templo Kippingensi in Falstria. Nogle gave sig af med Saxe, som Henrik Hjerrild, eller med Danmarks Oldtid, som Sören Ljunge og Frederik Lysholm; eller med de nordiske Folk udenfor Norden, som Kristian Aarsleb (Cimbria Romæ reconciliata), hvis undertrykte Historia Frederici secundi er ett af Tidens mærkeligste Særskuer; eller de fandt, som Teit Bülche (Titus Bulichius, Oratio de regno Daniæ), at man ligesaa vel burde holde en Lovtale over Danmark, som over andre Lande.

Foruden den egenlige Historieskrivning opstod en anden Fornødenhed. De jævnlige Udenlandsrejser krævede Beskrivelser over de Lande, der især besøgtes. Disse Beskrivelser gik efterhaanden over fra det latinske Sprog til de nyere. Pontanus havde allerede udgivet ett Skrift over Frankerig, som den Gang maa have tildraget sig almindelig Opmærksomhed (Itinerarium Galliæ Narbonensis cum universæ fere Galliæ descripitione philologica et politica. 1606), og i sproglig Henseende endnu kan nyttes; han meddeler nemlig deri en Samling af de galliske

Ord, der forekomme hos de klassiske Skribenter, og anstiller Betragtninger derover. Peder Eisenberg skrev for to af Kasper Markdanners Sönner, der skulde rejse til Frankerig, sin Reisebüchlein 1623, og tog tillige England med, hvis de skulde komme derhen; i dette Skrift finder man, foruden Rejserouten, Stædernes Afstande, Mærkeligheder o. desl., saa den er ikke uvigtig til at oplyse Tilstanden paa den Tid. Ogsaa Rejserne udenfor Europa maatte naturligvis tildrage sig almindelig Opmærksomhed, f. Ex. Rigsraaden Henrik Rantzau til Rosenvolds Reisebuch 1669 eller Dagbog over hans Rejse til Jerusalem, Kairo og Konstantinopel.

De historisk-geografiske Skrifter i Modersmaalet omtrent imellem 1600—60 vidne endnu mindre end de latinske om nogen Virksomhed efter en bestemt Plan. De fleste ere fremkomne mere af en dunkel Folketrang end af nogen videnskabelig Anskuelse. Des mærkeligere er det, at der, ikke længe efter Forsøgene i Landets egen Historie, 1633 gaves en almindelig Verdensbeskrivelse af Hans Nansen[1]) (f. i Flensborg 1598), der uden lærd Dannelse ved sine Handelsrejser formodenlig blev opmærksom paa et saadant Skrifts Vigtighed, og efter at have nedsat sig i Kjøbenhavn nedlagde det i Modersmaalet, endnu förend han 1639 blev Raadmand; denne udmærkede Mands senere Deltagelse i Souverainitetens Indførelse er noksom bekjendt. Skriftet, som han lod gjennemse af Longomontanus, indeholder tillige astronomisk-fysiske Betragtninger, og fortjener saa meget mere at fremdrages paany, som det synes at henhøre til de glemte og henlagte Sager. Andre Skrifter fremkaldtes ved Tidsbegivenheder, som den af Jonas Carisius († 1619) givne Beretning om Kristian den fjerdes Rejse omkring de norske Kyster 1599, men især Skrifterne om de under Kristian den fjerde foretagne Opdagelsesrejser: Ove Gjeddes til Ostindien, hvis Efterretninger først senere ere komne for Lyset, og Beskrivelsen over Nordmanden Jens Munks Rejse, der udkom 1624. Ved Kjøbenhavns Belejring de bekjendte og jævnlig benyttede Skrifter af Anders Hjörring, Præst til Vartov (Lejrkrands 1660, og Lejrpoliti 1661), og Henrik Vallensbek, Kapellan til Holmens Kirke (Diarium 1660), saavelsom mindre Beretninger af Johan Monrad o. fl. Samt Peder Witts Dagbog fra 1700. Endelig kunne hertil henføres politiske Skrifter, Efterretninger, Breve o. desl. af Hr. Herluf Trolle, Johan Friis, Kristen Skeel, Kristoffer Parsberg, Fred. Gabel o. fl. samt selve Kristian den fjerdes Almanakker og Breve.

Den frugtbare Niels Helvad har i sine brogede Skrifter optaget allehaande Samlinger, f. Ex. i Calendariographia 1618

[1]) Fr. Hammerich, Hans Nansens Levnet i Hist. Tidsskr. 3. R. 1. Bd.

(danske Helgener, Reformationen, Bispegodset o. desl.) og i Encolpodium 1634 (danske Kirker, Herreder, Kongehistorie o. desl.). Ligesaa Hans Hansen Skonning (Østerlandske Beskrivelser 1641; Taxtebog 1647 eller Udregning paa Landgilde). Men mærkelige ere især: Jens Lauridsen Wolf, Boghandler (Danmarks Riges Lov 1654) og Nordmanden Arent Berntsen, Byskriver og Raadmand i Kjøbenhavn (Danmarks og Norges frugtbare Herlighed 1656). En almindelig Geografi udkom endelig i Henrik Ovesen Pfluges Danske Pilegrim 1707.

Da den Gullandske Krönnike 1683 af Hans Nielsen Strelov (f. i Visby, Præst og Superintendent paa Gulland), skjöndt mærkelig i sin Slags, kun er en Udvidelse af hin berygtede Hypothes, saa bliver der af egenlig historiske Arbejder kun faa at nævne, som de af Boghandleren Jens Sörensen Nör-Nissum udgivne Smaaarbejder (1645—60); Kongernes Stamtavler og Billeder af Erik Olsen Torm (Prof. i Mathematikken, Stiftsprovst, † 1667), og af Boghandleren Jörgen Holst med danske Vers af Sören Terkelsen o. desl.

Først efter en lang Hvile vaagner endelig en Fortsætter af A. Hvitfeld, Peder Resen (Sön af Biskop Hans Hansen Resen og Sönnesön af Hans Povelsen Resen, f. i Kjøbenhavn 1625, doctor juris i Padua, 1664 Borgemester og 1672 Præsident i Kjøbenhavn, adlet 1680, † 1688). Denne ogsaa af Oldgranskningen meget fortjente Mand udgav, tildels efter A. Hvitfelds Haandskrift, Frederik den andens Krönnike 1680, et Skrift, der rigtig nok savner kritisk Behandling, og med samme Udførlighed fortæller alle Hoffester, som Slaget ved Svarteraa, men desuagtet ved sin Udførlighed og Trohjærtighed længe har været og vel endnu er en Moro for mange. Af P. Resens Beskrivelse over Danmark (Atlas Danicus) udkom kun Kobberne; af Skriftet selv ere kun Brudstykker trykte.

Endelig hører Niels Slange (f. 1657 i Slagelse, hvor hans Fader, den fra Rigsdagen 1660 bekjendte Peder Villadsen, var Præst; 1681 Sekretær i Danske Kancelli, 1702 Assessor i Kancellikollegiet og Höjesteret, adlet, † 1737) til denne Tid ved sin Historie om Regjeringsforandringen 1660; men hans Kristian den fjerdes Historie, fuldendt af Gram, falder i den næste, den Holbergske Tidsalder.

Jakob Ulfeld den yngre: Hofman, 2, 226. Schønau S. 282. Hans Compendium hos Westphalen 3, 486. Paa Dansk af K. P. Rothe, 1752. 4. Rørdam, Historieskr. S. 126—127.

Axel Gyldenstjerne: Rørdam, S. 111—113.

Peder Eisenberg: Itinerarium Galliæ et Angliæ. Reisebühhlein. Darinn die Reise in Franckreich vndt Engellandt vnd was an den Vornembsten Ohrtern Dieser Beyden Löblichen

Kønigreichen Denckwürdiges zu sehen beschrieben ist. Leipzigk 1623. Tilegnet Caspar Marckdaner, Hauptmann auff Coldinghausen. England er dog kun helt kort behandlet, saa man vel deraf tör slutte, at man endnu ikke gik dybt ind i Landet, men kun gjorde en Udflugt over Kanalen.

Henrik Rantzau: Cimbr. liter. 1, 526. Dero Køn. May. Friderici Tertii Reichsraths Herrn Heinrich Rantzowen, Rittern, Herrn zu Schøneweidt, Aagaard, Møgelkier, Rosenwold, Jens-Gaard etc. Reisebuch auff Jerusalem, Cairo in Ægypten und Constantinopell. Kph. 1669. 4. Dagbog fra Februar 1623, hvori det mærkeligste er Beskrivelsen over Stederne i Jerusalem og Kairo, samt Pyramiderne.

Hans Nansen: Cimbr. liter. 1, 457. Bernhard. Möllmann, De illustribus in republica literaria viris Flensburgo oriundis, S. 15. o. fl. Compendium Cosmographicum. Det er: En kort Beskriffvelse ofver den gandske Verden, Hvor vdi Formeldis om Himmelen, Soel oc Maane, sampt de andre Planeter oc Stierner, deris Bevægelse oc Lob, saa oc de fire Elementer huis der vdi er befattet, Jorden met sine mange Kongeriger Lande oc fornemste Stæder. Disligeste om Siøen oc Siøfarten, sampt Stiernernis oc Solens Declination, met andre Vijdskaber der til tienlig. Saa oc en liden Cronologia om det fornemste som i Verden sig haffuer tildraget. Paa ny igiennemseet oc forbedret. Kbh. 1638. 1646. De første Udgaver, Kbh. 1633. 1635. har Forf. ikke set. De jævnlige Oplag vise, hvor meget Bogen har været læst. Der gaar en smuk gudelig Tone igjennem Skriftet. Ett Par mindre Stykker maa give Læseren en Forestilling om Stilen:

(Ved de fire Elementer). Ilden er det øffverste og lættiste Element, Thi det som er læt, vil gierne være ofven, er heed oc tør Natur, dog Heeden miest, Thi Ilden er det heediste Element. Om vel skiönt den Ild som wi dagligen bruger, er en læt oc subtiil ting, saa er den dog icke det Element, Thi den Ild er icke lutter reen, mens haffuer en tilsæt Materie, nemlig Lufften som opholder det, Men Ildens rette Element er gantske reen oc subtil vden nogen Tilsættelse, at den er gantske døргsictig, foruden nogen Farffue.

(Ved Torden og Lynild). Tordenslaget skeer för end Liunilden, enddog at Liunilden sees för af oss end vi høre slaget, thi Skyerne faar endelig formedelst Tordenen at riffuis fra hin anden, för end Liunilden kand komme der igiennem, men at Liunilden sees för end Torden høris, det volder at Sinnen i slige Sager er meget skarper end Hørelsen, Thi naar du staar vdi en skou, oc seer en hugge eller bancke langt fra, da seer du først at hand slaar eller hugger til, mens siden der effter hører du først Liuden som Øxsen gifver, lige saa kand du see Liunilden

strax i det Öyeblick det skeer vdi, mens Tordens Bulder kommer siden igiennem Lufften til din Hørelse.

Jonas Carisius (Navnet af Karise i Sælland): Schlegels Samml. 1, 4. St.

Ove Gjedde: Schlegels Samml. 1, 2—3 St.

Jens Munk: Navigatio Septentrionalis. Det er: Relation Eller Bescriffuelse, om Seyglads oc Reyse, paa denne Nordvestiske Passage, som nu kaldis Nova Dania: Igiennem Fretum Christian at Opsøge (etc.) Med Bemelding om alle Circumstantier, Curs, Kaase og Tilfald (etc.) aff Jens Munk paa Hen oc Hiemfarten met flid Observeret Oc paa Kong. Majest. Naadigste Behaug vdi Tryck Publiceret. Kbh. 1624. 4. Anden Gang og med hans Levnet formeret. Kbh. 1723. 8.

Foruden de bekjendte Skrifter om Kjøbenhavns Belejring mærkes: Grundelig oc Sandfærdig Beretning Om den General Storm Eller Attaque, Svensken giorde om Natten mellem den 10. oc 11. Februarij, til den Kongelig Residentz Stad Kiøbenhaffn (etc.) Kbh. 1660. 4. Thi heraf kan man se, hvor overfyldt Krigssproget da allerede var med fremmede Ord, som communiceere, passere, maintinere, soustinere, assistire, repousire, confusion, combat, præsentz, animering, soldatesque, effect, victorie, satisfaction, udi conspect (Paasyn) o. s. v.

Peder Witt, S. S. Minist. Candidat: Guds Vognborg Om Dend Kongelig Majestæts Danske Flode Og Kongl. Residentz-Stad Kiøbenhafn (etc.) Kbh. uden Aar. Tilegnet Ferdinand Wilhelm, Hertug til Würtemberg og Theck, Kiøbenhafn den 30. Novembr. Anno 1700. I de følgende Oplag 1737 og 1742 er Tilegnelsen udeladt. Dagbogen gaar fra 25. April til 16. September 1700. Heri omtales: Bombarderingen den 21. Juli; Opfordring til Studenterne i August, deres Inddeling i 5 Kompagnier og deres Faner; Løfte om Frihed for Bønderne fra Vaarnedskab, hvis de sig imod Fienden mandelig udviste; Freden til Travendal den 21. August.

Hans Hansen Skonning: Geographia historica orientalis. Det er Atskillige Østerske Landis oc Øers met dess Folckis Beskriffvelse: Nemligen Tyrckers, Jøders, Grækers, Ægypters, Indianers. Persianers oc andre flere Landskabers underlige Sæder, Tro, Religion, Lower oc selsom Lands Maneer. Aff betrode oc fornemme Geographicis Autoribus med Fljd tilhobe samlit, oc i Dansken publicerit (etc.) Aarhus 1641. 4. En helt kurius Samling.

Jens Lauridsen Wolf: Encomion Regni Daniæ. Det er Danmarckes Rjges Lof (etc. etc.) Kbh. 1654. 4. Tilegnet Frederik den tredie, hvem han fortæller Verdens syv Underværker. Ikke alene en Beskrivelse over Danmark, dets Stæder, Slotte

21*

o. s. v. men én Skatkiste af allehaande Fortællinger om Kroninger, Hofskuespil, Mommerier o. desl.

Arent Berntsen: Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed (etc. etc.) Kbh. 1656. 4. Tilegnet Frederik den tredie og Danmarks höjvise Raad. Ikke alene Beskrivelse, men tillige den vigtigste Kilde til Kundskab om Jordegods, Markeskjel, Hartkorns Beregning, Maal og Vægt o. s. v. Det er derfor tillige en vigtig Sprogkilde.

Henrik Ovesen Pfluge: Den Danske Pillegrim, Eller en Almindelig Geographisk Og der hos kort Historisk Beskrivelse Over den hele Bekiendte Verden (etc.) af vitberömte og velberejste Mænds Skrifter sampt egen liden Erfarenhed — Sammendraget af Henrich Ovesen Pflug. Kbh. 1707. 4. Han var Forvalter for Grubbesholms og Nörholms Gaarde og Gods. I et Vers til ham, under Fortalen og under hans Portræt hedder han Pfluge.

Hans Nielsen Strelov Guthelender, Sogneprest til Wald oc Houffgren Sogner paa Guthiland, Cronica Guthilandorum. Den Guthilandiske Cronica (etc.) Kbh. 1633. 4. Tilegnet Kristian den fjerde. Han omtaler sine Forgjængere og Hjælpere, Nicolaus Petreus, Niels Skabow, Slotsskriver i Jens Bildes Tid, Superintendenten David Billefeld, der sendte hvad han havde fundet til Rostock til D. David Chytræus, Detleff Holck, Falck Lykke o. fl. Kronologisk gaar Skriftet til 1627. S. 168 findes Stedet om Gullændernes Spotviser over Valdemar Atterdag og om Niels Guldsmed.

Jens Sörensen Nör-Nissum, Boghandler i Roeskilde: En kort Danske Krønicke (etc.) Kbh. 1645 og oftere. Da M. Erik Olufsen, Prof. i Kbh., for en kort Tid siden har ladet udgaa vores danske Kongers Effigier, med det mærkeligste under hver Konge ved Dag og Tid, saa har han fulgt hans Regning, og derhos søgt hos Hvitfeld hvad ham syntes nytteligst at være, „paa det at en huer kunde haffue samme liden Skrifft behendig hos sig at kaste op effter“. Stephanii Fortale er skreven i Sorø den 18. Juli 1645.

En historiske Beskriffvelse om en Erckebiskop udi Lund som hede H. Jens Grand (etc.) Anden Gang tilhaabe samlet og til trycken befordret. Kbh. 1650. Samt Catalogus Eller Register paa Biskopp. i Roesk. fra den første til vor Tid. Kbh. 1649. Han tænkte, man kunde vel i Fremtiden „en Histories Beskriffvelse sammendrage“ om Roeskilde By. Men hans Bolig brændte i Ildebranden den 7. Julij 1647, saa han kan ikke lade trykke store Bøger.

En kort Beskrivelse over de første Kirker. Kbh. 1660 og den af ham udgivne medicinske Traktat En liden Vandtaffle (om

alleslags Vande, efter Alfabetet) Kbh. 1641. ere mindre betydelige. Overhovedet er det kun Smaaskrifter, som han tænkte at tjene sig en Skilling ved.

Peder Hansen Resen: Foruden Kilderne hos Nyerup se Nyerup, Universitetet, S. 180. Sit Bibliothek testamenterede han til Universitetsbibl. Se Bibliotheca regiæ Academiæ Hafniensi donata. Havn. 1685. 4. med hans Levnet af ham selv. Frederik den andens Krönnike. Kbh. 1680. fol. Atlas Danicus. Hafn. 1677. fol. Se Kofod Anchers Saml. Sk. 2, 718; og om det deraf udgivne se Nyerup.

Herved mærkes, at flere Haandskrifter i Stokholm, Syvaarskrigen vedkommende, anføres af Molbech i Hist. Tidsskr. 4. 144.

Kun fordi de ere paa Dansk, nævnes: En liden Tyrckiske Krønicke om Tyrckens Herkomst, begyndelse oc Regemente. Oc om de otte Tyrckiske Konger, oc deris første Keyser (etc.) Aff gode Scribentere tilsammen draget oc fordansket, Aff Erlend Nielsön Skaaning (Orlandus Nicolaus Schanus), Guds Ords Tiener til Lyby oc Jebiere Kircker i Salling. Kbh. 1616. Tilegnet Brødrene Hans Lykke til Krabbesholm, Iver og Axel Lykke til Eskjær. Hvad der af den almindelige Historie den Gang især sysselsatte Folk, var Tyrken og Paven. — Eric Tileman (Lieutenant paa Fæstningen Christiansburg), En liden enfoldig Beretning om det Landskab Gvinea (etc.) Kbh. 1697. — En liden og kort Dog gruelig Historie Om de sidste Kriger, som af den Tartariske Nation er ført imod Sinenserne; først paa Latin sammensat af en Jesuviter, ved Nafn Martino Martinio, siden Paa det Danske Sprog oversat af Söfren Ludvigsön Lem (Leem) Berga-Norvego. Kbh. 1700. Tilegnelsen og Fortalen ere fulde af latinske og franske Ord, og Stilen höjtravende, f. Ex. „Tager til tacke med dette mit første Hanegal, oc træder icke paa min første studeringers Ympe, med misfornöjede Fødder“.

Endelig henvendes Opmærksomheden paa andre endnu ikke udgivne Haandskrifter, som Eleonore Kristines Heltinders Pryd, Den første Part, skreven da hun boede paa Maribo Kloster, og indeholdende, efter et Forsvar for Kvinden, adskillige Heltinders Historie i en temmelig broget Blanding; Journal over Prins Georgs Rejse af Kristen Lodberg (1663 Prof. i Historien i Sorø, Biskop i Ribe, † 1693) og lign.

Norge fik ogsaa sin Historiograf, Arnold de Fine (f. i Helsingborg 1614, Rektor i Bergen, 1672 Biskop i Throndhjem, † samme Aar), der 1671 blev Vicesuperintendent i Throndhjem, for at kunne fuldende sin norske Historie. Han havde syslet dermed i tolv Aar, uden at føre det til videre end Samlinger,

og det endda kun til Olaf Tryggvesens Tid. Arnoldus de Fine, sagde Griffenfeld, scripsit librum sine fine. Han kan kaldes Forløber for Torfæus; thi han vilde oversætte Snorre paa Latin. Da han hyldede den Gullandske Hypothese o. desl., „beklager man ikke Tabet af hans Samlinger".

Som Følge af Forbindelsen imellem Rigerne sysselsatte nogle Danske sig ogsaa med Norges Beskrivelse, som Boghandleren Jens Lauridsen Wolf (1651), og dets Historie, som Jens Mortensen Pilt (f. i Skaane, Amanuensis hos A. Hvitfeld, Rektor i Herlufsholm, Præst i Slangerup, † 1595). Lukas Debes (f. i Stubbekjøbing 1623, Præst og Rektor i Thorshavn, † 1676) gav sin Beskrivelse over Færøerne (1673). Men især viste indfødte Nordmænd allerede nu den levende Kjærlighed til sit Lands Topografi og Historie, der i de følgende Aarhundreder stadig har tiltaget. Foruden latinske topografiske Skrifter kan især mærkes en for sin Tid god Norges Beskrivelse af Absalon Pedersen, Beyer, (Lektor i Bergen, Præst paa Bergenhus, † omtr. 1574). der ligeledes har skrevet Bergensk Kapitelsbog, d. e. Dagbog for Aarene 1552—72, et Skrift, der er vigtigt med Hensyn til Sædernes Historie og Bergens Personalhistorie, og de stadig voxende Arbejder af Brødrene Melchior Ramus og Jonas Ramus (1682 Præst paa Norderhoug i Ringerige, gift med den kjække Anne Kolbjörnsdatter, † 1718), hvis Norvegia antiqva et ethnica (1689. 4.) senere af ham selv blev oversat og forøget.

Det ældste Forsøg man kjender paa en Oversættelse af Heimskringla, er endnu utrykt, nemlig Begyndelsen dertil af Laurids Hansen, Bonde paa Kongsgaarden Skough. Peder Klausen, Undalinus (f. 1545 i Egersund, 1566 Præst til Undal, Kannik ved Stavanger Domkirke og Provst over Listelen, † 1623) efterlod derimod ikke alene en Beskrivelse over Norge, der endnu har Værd, men tillige sin efter den norske Statholders, den för nævnte Axel Gyldenstjernes Begjering forfattede Oversættelse af Snorre, hvilke først bleve udgivne efter hans Død. I sin Oversættelse er han, omtrent som Vedel, mere Omskriver end Oversætter; paa mange Steder gav han et Udtog; ligesom Vedel udelod han de gamle Skaldes Vers.

Arnold de Fine: Slægten, Zwerg. S. 474. Sommelius 2, 407. Om hans Arbejder Werlauff i Ny D. Mag. 3, 41.

Jens Lauritzsön Wolff Bogfører: Norrigia illustrata Eller Norges med sine Underliggende Lande og Øers (Færø, Island og Grönland) Korte og Sandfærdige Beskrifvelse. Under Tilegnelsen 1651.

Jens Mortensen: Norske Kongers Krønicke oc bedrifft,

indtil vnge Kong Haagens Tid (etc.) Vdset aff gammel Norske paa Danske. Kbh. 1594. Efter Fortalen (Slangerup 1594) fik han denne Norske Krønicke af Arild Hvitfeld, da han „vaar hos hannom, nogen tid siden, for omgengelsis skyld, vdi tieniste.“ Den begynder som Ynglingasaga, og er Uddrag af Snorre, forskjelligt fra Peder Klausens.

Lukas Jakobsen Debes: Færoæ et Færoa reserata Det er Færøernis oc Færøeske Indbyggeris Beskrifvelse (etc.) Kbh. 1673. Baade historisk og beskrivende. Det sidste Afsnit, Om Spøgelse oc Satans Anfectelse, indeholder Bidrag til Overtroens Historie.

Absalon Pedersen: Norske Magasin I, i hvilket begge Skrifter ere udg. af N. Nicolaysen. H. F. Rørdam, Historieskr. og Historiesk. S. 137—139.

Laurids Hansen: Werlauff Om Ole Vorms Fortjenester, i Nord. Tidsskr. for Oldk. 1, 349. Haandskriftet Arnæ-Magn. Nr. 93. fol.

Peder Klausen: Vorms Fortale til Norske Kongers Krönnike. Vormii Epist. 1, 314. 317. 380. Fortalen til Folioudgaven af Heimskringla. Werlauff Om Ole Vorms Fortjenester S. 347.

Snorre Sturlesöns Norske Kongers Chronica. Vdsat paa Danske aff H. Peder Claussön, fordum Sognepræst i Vndal (etc.) Kbh. 1633. 4. Tilegnet Kristoffer Urne til Aasmarke af Ole Vorm, der udgav den med to Tillæg, det ene af Peder Klausen, det andet en Fortsættelse, mest efter A. Hvitfeld. Samt: Norriges Oc Omliggende Øers sandfærdige Bescriffuelse (etc.) Kbh. 1632. 4.

Haandskriftet til Norges Beskrivelse blev af Biskop Wegner i Stavanger sendt til Kansleren Christian Friis, af hvem Forlæggeren fik det. Vorm maa have haft Del i Udgivelsen. At denne af Wegner nedsendte Norges Beskrivelse ikke var af ham, har Nordahl oplyst i Et Non-Ens, i Minerva, Februar 1788, S. 186.

Peder Klausen har ligeledes forfattet den første fysiske Beskrivelse over Norge (singularia physica) eller rettere Beskrivelse over norske Landdyr, Fiske og Fugle. Haandskriftet blev sendt til O. Vorm; han efterlod det i sit Dødsbo; T. Bartholin tog det derfra til sin Gaard Hagested, hvor det brændte med hans Bibliothek. (Sibbern S. 344. Erik Pontoppidans Glossarium Norvagicum, Fortalen S. 24).

Uddrag af Snorre paa Latin er Norwegia monarchica et christiana, auctore Christiano Jacobi Lörn (Örn). Ex Msc. edita. Tychopoli 1712.

Norsk Korografi fortsattes af Ivar Leganger († 1702) o. a. (se Jessens Norge); og naturhistoriske Beskrivelser f. Ex. af Diderik Brinck (Naturæ admirator kalder han sig) i Pro-

dromus è Norvegia sive Descriptio Loufodiæ. Amstel. 1683, især Fiske og Fugle.

Kristen Stafensen Bang (den Gang Sognepræst i Rommedal paa Hedemarken) udgav Descriptio Civitatis Christianensis, Ded er: Christianiæ Stadsbeskrifuelse (etc.) Prentet i Christiania aff Valentin Kuhn, 1651. 4. De faa historiske og beskrivende Bemærkninger drukne i et Hav af gudelig Snak; thi Bogen, en svær Kvart, skulde egenlig have været „en liden Præfation udi een af hans Catechetiske Bøger."

Mærkelig er derimod, som en rig Samling og som Kilde til Holbergs Bergens Beskrivelse, Edvard Edvardsens (1663 Konrektor i Bergen, † 1694) Haandskrift, Gl. Kgl. Saml. Nr. 992. fol. Udgivet af N. Nicolaysen i Norske Magasin, 2. Bd. 1868.

Jonas Ramus: Nori regnum hoc est Norvegia antiqva et ethnica. Christianiæ 1689. 4. Især om Norges ældste Historie fra Nor til Harald haarfager. — Norriges Beskrivelse (etc.) Kbh. 4. (1715). Indholdet især historisk. — En almindelig Kronologi er: Guds Riige blandt Verdens Riger, Udi en kort Extract af Kircke- og Verdslige Historier (etc.) af den som fortrøster sig ved Jesu Riige. Christiania 1704. fol. Kbh. 1736. fol.

14. Dansk Oldkyndighed. Første Forsøg: Herman Chytræus, Bertel Knudsen, Laurids Asserous. Ole Vorm. Johan Meier. Guldhornet. Bartholinerne. Matthias Schacht. Bircherod-erne. Otto Sperling den yngre. Terpagerne.

Oldnordisk Sprog og Literatur: Arngrim Jonsen, Ole Vorms Forbindelse med Thorlak Skulesen og Brynjulf Svendsen. Runolf Jonsen, Magnus Olafsen og Gudmund Andersen. (Povel Hallsen.) Forholdet til Sverrig.

Historieskrivning fortsat: Kongelige Fortolkere og Antikvarer. Thormod Torfæus. (Politiske Tidender).

Med Historieskrivningen staar Oldgranskningen i nöje Forbindelse, og dennes Fremgang afhænger atter for en stor Del af Kundskaben om det gamle nordiske Sprog. Disse Videnskabsæmners første Morgenrøde, der ligeledes tilhører dette Tidsrum, maa derfor kaste noget af sit Lys paa Historieskrivningens Tilstand. Selv var den endnu et Halvmørke, og derfor maatte den ældste Historie savne Klarhed. Den udgik ikke fra Norden selv; dertil var Forbindelsen med Sverrig, ja selv med Norge, for løs, og Kundskaben om Islandsk for liden. Den dannede sig heller ikke som ett selvstændigt Æmne; Naturens Studium og Studiet af Oldsager havde endnu ikke skilt sig fra hinanden.

De Mænd, der samlede paa Antikviteter, havde tillige et Naturaliekabinet; det som først satte dem i Bevægelse, var Videnskabens laveste Drivefjeder, Nysgjerrigheden, der især vaktes ved det usædvanlige, det frappante. Med Forundring og Studsen saa de paa Naturen, og kunde ikke forstaa den; de levede for en stor Del i det gamle Testamentes Under og det nys Mirakler; Kundskaben om Himlen og dens Betragtning var kun nyfødt; og de harmoniske Love i Guds underfulde Verden havde de ingen Anelse om. De samlede og saa især paa Naturens Vanskabninger, der selv for Lægerne havde noget tiltrækkende. Og ligesaa lidet som de kunde læse Naturens Runer, begribe, hvorfor en Komet viste sig paa Himlen, eller hvorfor en Kalv blev født med to Hoveder, ligesaa lidet kunde de tolke det gamle Nordens Guder. Næsten alt maatte gaa ud paa at samle; lutter Enkeltheder maatte der først til; faa eller ingen kunde forbinde dem, altsaa heller ikke skjönne dem. Men derfor skal vor Ærbødighed ikke være mindre for de Mænd, som gik ad de ubetraadte Veje og brøde ny Baner dèr, hvor vi nu gaa med Tryghed.

Den første Begyndelse til Oldgranskning har maaske taget Vejen fra Holsten til Sønderjylland og derfra til det øvrige Danmark. I det mindste gjorde den lærde Henrik Rantzau († 1599) det første Forsøg paa at udgive Runemonumenter, en Tegning af Jællinge-Höjene og den ene Indskrift. Slesvigeren Paulus Cypræus (Kupferschmidt, Prof. ved Gymnasiet i Slesvig, † 1609) omtaler de gamle Danskes Begravelsesmaader og beskriver Udgravningerne af Höje ved Slesvig 1554 og 1588, samt Danevirke og Mindesmærkerne ved Jællinge. Herman Chytræus (f. i Skaane, Rektor i Halmstad) foretog 1598 en Fodrejse i Skaane, Halland og Bleking, for at samle Mindesmærker. Uden Tvivl have ogsaa nogle af Præsterne, som Maurids Höjer i Jællinge og Thorbern Hasebard i Lund, samt en og anden Befalingsmand, som Iver Bertelsen paa Ringsted Kloster, enten selv samlet eller beskyttet de tilværende Oldtidsminder. Historieskriverne, især de, der fordybede sig i den ældste Historie, kunde ikke heller undgaa at berøre dette Studium, som de ikke kunde gjennemtrænge. A. Vedel taler om Vimminghöjstenen (Vedmanshöjstenen), som han nöjere vilde beskrive i Danmarks Beskrivelse, og i hans Haandskrifter findes Optegnelser om Grave, Stendysser o. desl. især fra Viborgegnen, samt om Indskriften paa Stenen i Grönnendal, nogle Mil fra Viborg, den nemlig, som M. Jens Kristoffersen, Kannik i Ribe, fandt, da han 1503 reiste fra Viborg til Randers, og paa hvilken man med Kobberbogstaver fandt indhugget omtrent det samme, som paa dens Mage i Jæmteland, nemlig (efter forskjellige Varianter):

Træl skal fange Magt,
og Ædlinge blive foragt;
Kirker skulle blive til Fangetaarn,
Herremænd skulle blive Kjøbmænd,
og Præster til Bønder,
og Bønder til Vidunder;
Dansk skal fange Tyskes Sed,
men væ dig, Danmark, derved!
Og end staar Stenen i grønen Dal.

Ogsaa Arild Hvitfeld taler i sit Forord om hedenske Altere og Gravhöje, Offerhöjenes Retning mod Øst og Vest, men Gravhöjenes fra Syd mod Nord, Höjlægningen af Lig og den senere Brændalder, ja meddeler Runealfabeter. Stephanius meddelte Ole Vorm det bekjendte Sted om Runerne hos Venantius Fortunatus, som Vorm ikke för kjendte. Men den egenlige Skaber af det nordiske Oldstudium, og derfor den, der blandt alle sine samtidige drev Vildfarelsen mest i det store, er Ole Vorm. I Sverrig havde Granskningen begyndt med Upplænderen Joh. Thomsen Bure, der (1599 og 1611) udgav to Runebøger, og dertil lod Runetyper støbe, de første i sin Slags; og det er ikke usandsynligt, at disse første Forsøg fæstede Vorms Opmærksomhed paa denne Gjenstand. Men han havde tillige fra sin Ungdom af følt sig tiltrukken af den nordiske Fortid og dens Oldtidsminder. Hans Stilling som Læge, hans Adgang til de store, hans Forbindelser med lærde gave ham Lejlighed til at tilfredsstille sin Yndlingstilböjelighed. Men vi støde tillige her, som overalt, paa de fornemme Velynderes mægtige Paavirkning; han lagde sig efter deres Opmuntring (instinctu et rogatu majorum) efter nordiske Oldsager. I det han selv begyndte at granske, opmuntrede han tillige andre. Han brevvexlede med Bertel Knudsen Aquilonius (1619—1630), der ogsaa lagde sig efter Runelæsning. og beklagede, at det skortede paa gotiske Typer i alle Bogtrykkerier. Efter deres Opmuntring foretog Laurids Asserous (f. i Skaane, Præst i Bleking) en Rejse i Sælland, for at samle Indskrifter. Ole Vorm var den første Opmuntrer dertil. Frugten var en Samling, der udkom 1621, men der er ingen Runeskrifter deriblandt; og hvor liden Kundskaben var, viser Tillægget dertil, ett Brev fra Aquilonius til Vorm. Det samme skjönnes af Aquilonii Breve, hvori han skriver til Vorm om Tryggevældestenen og Jællingestenene; paa den ene læser han: Harald Konge bygget Kirke Kapel (etc.). Vorm fik nu tillige Regjeringens Understøttelse; der udgik 1622 kongelig Befaling til Biskopperne i Danmark og Norge, at Præsterne skulde indsende Beretninger om Oldsager. Saadanne indkom

fra 1623—1626, hvilke han siden benyttede. Bertel Knudsen foretog efter kongelig Befaling en antikvarisk Rejse i Skaane, Bleking og Halland. Det blev ogsaa paalagt Vorm selv at gjöre en runologisk Rejse i Fædrelandet, men „den blev næppe foretagen i nogen betydelig Udstrækning.“ Endelig begyndte han igjennem Pressen at meddele Frugterne af alle disse Forarbejder. Hr. Kristian Friis til Kragerup havde meddelt ham en gammel dansk Kalender, skreven med Runer paa Pergament, fra et Bibliothek i Jylland. Dette Fund fremkaldte hans ældste antikvariske Skrift (Fasti Danici 1626). Efter at det danske Kalendervæsen er afhandlet, findes her et Aftryk af Runekalenderen, først med Runer, saa med latinsk Oversættelse. Fem andre Primstave ere stukne i Kobber. Dette Arbejde har, efter Werlauff, den störste ejendommelige Værd. Sine første Forklaringer over Runestene begyndte han med nogle mindre Forsøg; først Tulshöj (1628). otte Aar efter Tryggevældestenen (1636), og samme Aar udkom hans Runer, et theoretisk Skrift om Runeliteraturen med ett Tillæg om den ældste nordiske Poesi (Runir seu Danica Literatura antiquissima), der allerede 1627—28 maa have været færdig. Ogsaa hans fuldstændige Samling og Forklaring over danske Runeindskrifter (Monumenta Danica) synes allerede at have været udarbejdet 1632, skjöndt den først elleve Aar efter kom for Lyset (1643). Heri optog han tillige den 1641 udgivne Afhandling om Guldhornet (De cornu aureo), der modtoges med almindeligt Bifald. Efter hans Mening var det fra Kong Frode den fredegodes Dage, og Figurerne vare moralske Allegorier; den tyske Prof. juris i Sorø Henrik Ernst antog derimod, at det var vendisk. Det fremkaldte en lærd Strid imellem dem. O. Vorm fandt det uforskammet at paastaa, at det ikke skulde være dansk. Ligeledes udgav han historiske Mindesmærker, især de tvende med Runer skrevne Kongerækker, som findes i Runehaandskriftet af Skaanske Lov (Regum Daniæ series duplex et limitum inter Daniam et Sveciam descriptio, 1642), og sluttede endelig sine arkæologiske Skrifter med Tillæg til de danske Mindesmærker (1650). En Boghandler samlede hans dertil hørende Skrifter under ett, en Udgave, hvormed Vorm selv dog ikke var fornöjet. Ved Betragtningen af disse Undersøgelsers Værd ville vi kun dvæle ved Monumenta Danica, der endnu altid maa raadspørges som den ældste Kilde. Første Bog indeholder en Art Karakteristik af Mindesmærkerne og Oplysninger om gamle Skikke, som Kongevalget o. desl., samt Beskrivelser over Lejre og Danevirke. Det er endda ikke ilde. De fem andre Bøger indeholde selve Runeindskrifterne med historiske Oplysninger og deres Læsning, i alt 139. Ved hvert af de danske Landskaber forudsender han

et Overskue over Stederne, især laant af Hans Lyskander. De historiske Efterretninger, hvor upaalidelige de end monne være, ere uundværlige. Indskrifterne som den ældste Læsning ere ligeledes vigtige, og endnu undertiden meget oplysende. Men Forklaringerne selv ere ofte mislykkede, stundum slette, absurde. Det kunde ikke være anderledes. Tegningerne fik Vorm fra andre, der sjælden havde den fornødne Kundskab, og han maatte idelig se med andres Öjne. Gjætninger tilfredsstillede ham ikke (non conjecturis acqviescimus, skriver han til Reuther, sed literatam reqvirimus expositionem), men selv kunde han som den, der maatte bryde Vejen, ikke have de fornødne Kundskaber, og fra andre kunde han ikke heller faa gode Oplysninger. Islænderne, som han især havde væntet sig herlige Bidrag af, gave ham ingen; nogle af dem tilstode oprigtig sin Ukyndighed, andre holdt det tilbage, som de vidste, for ikke at blive mistænkte for Trolddom; den lærde Arngrim Jonsen kaldte selv alt det, han kunde faa af sine Landsmænd om Runesager, for Skygge og Røg; og naar Vorm raadførte sig med ham om Rammruner, saa maatte han tilstaa, at han selv ikkun kunde tale om dem som en blind om Farverne (ut cæcus de colore); det er vel heller ikke alene Smiger eller Beskedenhed, naar han beder Vorm ikke at vænte Oplysninger af ham, som deri er blindere end Muldvarpe (a me talpis cæciore). Naar Vorm henvendte sig til Magnus Olavius, samme Svar; det var et uddødt Studium (prisca illa literatura — illius non sum peritus — desiit etiam apud plurimos vel ante meam ætatem illius literaturæ studium). Og Biskoppen Brynjulf Svendsen svarede ham 1648—50 paa hans gjentagne Bönner, at der paa Island vare faa eller ingen Runeindskrifter, og siden Arngrim Jonsens Død var der ingen paa den hele Ø, af hvem han kunde vænte nogen Oplysning. Bures Bemærkninger benyttede Vorm ikke, thi der var Skinsyge imellem begge Folk; af samme Grund undgik han alle Hensyn til de svenske Runestene, og holdt sig alene til de danske og norske, skjöndt han ikke nægtede Overensstemmelsen imellem alle tre Rigers Sprog og Skrift. Heller ikke om Skriftens Historie havde man endnu nogen klar Forestilling; Vorm ansaa Runeskriften for den Tids Bogskrift, og Runeafskriften af Skaanske Lov for en Levning deraf. Nordens Historie var i sine Enkeltheder endnu saa lidet bearbejdet, at der let maatte aabnes Indgang for ubjemlede Gjætninger; og den Tilböjelighed man havde til overalt at finde historiske Personer, kan undskyldes, saa meget mere som den endnu ikke aldeles er hævet, men vildlede maatte den; naar f. Ex. Ordet tuþr (dauðr, død) paa Strøstenen blev til Navnet Thord, og denne Thord saa blev til en Thord Thott, Stamfader for Ætten Thott. Arne Magnu-

sens Dom over Vorms og hans samtidiges Runeforklaringer: „De Monumenter, som af Vormio og andre Danske ere trykte, ere ganske af ingen Værdi; thi ikke ett eneste af dem er ret trykt eller ret oversat“, kommer derfor Sandheden temmelig nær, men er desuagtet for stræng. Nogle af Ole Vorms Tegninger ere dog nogenlunde nöjagtige, og hans Værk er endnu til Jævnførelse uundværligt for Runologen. Ingen ny og stor Gjerning, der lukker op for Videnskaben, forsvinder nogensinde sporløs og unyttig for Literaturen, hverken Tyge Brahes eller Ole Vorms. Efterslægten skal indse deres Fejl, men paaskjönne deres Fortjeneste. Vilhelm Lange skriver fra Leyden 1649 til Vorm: Vore Forfædre sörgede som Rommerne for Historiens Eftermæle; vi derimod, der saa vel forstaa alle fremmede Sprog, kunne hverken læse eller forstaa vor Fædreneskrift. Du, ypperlige Mand, har reddet vort Fædrelands og vore Forfædres Hæder fra Undergang. Alle burde rejse Stötter for dig og bringe dig Kranse og andre Gaver.“

Ole Vorms Runesamling blev haandskriftlig fortsat af Johan Berntsen Meier (f. i Haderslev, Informator for Prins Ulrik, 1640—1645 Rektor i Ribe, 1650 Konrektor ved Gymnasiet i Bordesholm, † omtr. 1660), der ellers er bekjendt som latinsk Digter.

Vormii Epistolæ. Nyerup, Hist. stat. Skildr. 4, 21. 89., men især Werlauff, Den nordiske Arkæologis Historie indtil Ole Vorms Tid, i Skand. Literat. Selsk. Skr. 1807, 1ste B., og samme Forf. Ole Vorms Fortjenester af det nordiske Oldstudium, i Nord. Tidsskr. for Oldkynd. 1 B. 2 H. Ueber die Runenmünzen i Schlegels Samml. zur Dän. Gesch. 2, 2, 16.

Herman Chytræus: Hermanni Chytræi Wejani Monumenta præcipua, quæ in Schania, Hallandia et Blekingia inveniuntur, observata et cum historica brevi enarratione illustrata 1598, i Sven Bring, Monumenta Scanensia, S. 278. (Om Haandskriftet Rerum Danicarum opusculum, Molbech, Haandskr. i Stokholm i Hist. Tidsskr. 4, 138).

Ole Vorm: Brevvexlingen med Bertel Knudsen i Vormii Epist. 1, 41—51. Vorm omtaler Bureus og tabella illa Svetica S. 46. 48. Laurentii Asseroi Inscriptionum Selandicarum Daniæ Antigrapha. In fine adjuncta Bert. Canuti De Monumentis antiquis Epistola (skrevet 1618). Hafn. 1621. Tilegnet Hr. Kristian Friis til Kragerup. Lædereæ 15. Octobr. 1621. Bertel Knudsen skriver (Vormii Epist. 1, 43) til Vorm: Nomen et laudes tuas in scripto isto videbis inspersas, qui author primò, nunc adjutor ad id fuisti. Bertel Knudsen om Jællingestenene i hans Epist. selectæ, centuria 2, ep. 97, S. 438. Bertel Knud-

sens Rejse omtales i Vormii Epist. S. 48: ab Aula mandatum ad me venit, ut Scaniam, Blegiam, Hallandiam lustrarem — quod jam factum; multa inveni et descripsi. 1323.

Arngrim Jonsen skrev til Vorm: Umbra est, imo fumus, quod haberi a nostratibus potest de Runicis (Vormii Epist. 1, 297), og dette stadfæstes af den hele Brevvexling.

De her benyttede Bemærkninger om Vorms Runetolkning findes hos Werlauff, Om Vorms Fortjenester, især S. 307. 308. 309. 333. 203. 312. 293. Arne Magnusens Dom i Suhms Ny Saml. 3, 110. Vorms Samlinger, deres Omfang og Værd, Fortalen til Vormii Epist. S. XXVIII. o. fl. St. (Registeret under Musei Vormiani initia et incrementa.) Ligesaa findes her Oplysninger om hans Skrifter, se især om Monumenta Danica dem, der havde givet Bidrag dertil; og hans egne Yttringer derom, f. Ex. Qvantos fecerim sumptus in hisce colligendis et exprimendis, effari non audeo; sed qvid inde commodi? Nisi succurrat Rex, pessum ibunt omnia (1, 500). (Blandt disse Breve omtales ogsaa Dr. Dietrich Helwig, der i Registeret staar under Dieterich.) Om Trykningen af Skrifter Brevvexlingen med Kaspar Hammermüller i Vormii Epist. 2, 768 o. s. v.

Johan Meier: Moller, Cimbr. liter. 1, 400. Sibbern S. 329. P. N. Thorup, Hist. Efterr. om Ribe Kathedralskole. 1846. S. 103.

Foruden Runefortolkningen sysselsatte mange sig med allehaande andre Oldsager uden derom at udgive noget; nogle vare med at udgrave Höje, som Peder Deichman (1690), Sproggranskeren Peder Syv (1694. 1698), eller samlede Mynter og desl.; andre behandlede dem især i mindre historisk-antikvariske Afhandlinger, for störste Delen af et saa broget Udseende, at det er vanskeligt at uddrage det egenlige Udbytte. Æmner vare ikke alene det vidunderlige Guldhorn, de gamle Höje og Grave med de i dem fundne Gjenstande, men ogsaa Danmarks Navn og dets Ælde, Julen o. desl. Vorm havde fremkaldt en Bevægelse, der udbredte sig i mange Strömme uden at forene sig til nogen bestemt, til ett Maal sigtende Virksomhed.

Det 1639 fundne Guldhorn sysselsatte Biskoppen Peder Pedersen Vinstrup, der i et latinsk Digt i elegiske Vers gav en Forklaring over Figurerne derpaa; de forklares τυπικῶς om Danmarks Tilstand og den svenske Krig; samt Præsten i Roeskilde og Provst i Sömme Herred, Enevold Nielsen Randulff, der i samme Aar (1644) udgav en lærd Afhandling, om Horn og Guld, med Figurernes Forklaring, Hornets Ælde, Brug o. s. v. for endelig at lande i Danmarks Ælde. Begge give, efter Vorm, en historisk Beretning om Fundet.

Ved Samling af danske Mynter, især jyske og fynske, lagde Hans Mule (f. i Odense 1605) et Grundlag til dette Studium, der først blev udgivet efter hans Død (1669).

Blandt de øvrige Forfattere mærkes især Bartholinerne: Thomas Bartholin, den berömte Anatom (De armillis, præsertim Danorum. 1647), der tillige meddelte den første Runemynt (en Guldmynt funden i Sjælland); Thomas Bartholin den yngre, der dels udgav nogle historiske Afhandlinger (De Longobardis, 1676; De Holigero Dano, 1677), dels sit berömte antikvariske Skrift om de Danskes Foragt for Døden (Antiquitatum Danicarum etc. libri tres, 1689), der i mange Tider var en Tilflugt for dem, som søgte Oplysning om Nordens gamle Poesi o. desl. Hans Sön Thomas Bartholin gav en temmelig sprænglærd Afhandling (De Danici regni nomine, 1710).

Under trange Kaar virkede af indre Lyst i flere Retninger Matthias Henriksen Schacht, f. den 29. April 1660, dimitteret til Universitetet 1678. Han besøgte Kiel, Rostock, Leipzig, Jena o fl. St., drog derefter til Sverrig, og var nogen Tid i Stokholm og Uppsala. Han blev kaldet til Hører i Viborg 1682, men drog atter udenlands, og besøgte Danzig, Kønigsberg og Holland; 1683 blev han cantor og collega ved Odense Skole, 1686 Rektor i Kjerteminde; † 8. August 1700. Han var ikke alene Rektor i Kjerteminde, men tillige Musikus fer Kjerteminde og Hindsholm, i begge Stillinger lige flittig; naar han havde maattet tilbringe Natten med Musik, forsömte han alligevel ikke Skolen om Dagen; og han fandt endda Tid til ikke alene at udarbejde Efterretninger, uden Tvivl en af de første, om mærkelige musikalske Forfattere, tildels danske, og en Sang- eller Musikskole, men ogsaa at lede efter Oldsager og beskrive dem, at studere Literaturhistorie o. desl. Han havde saaledes, som en senere Provst udtrykker sig, „flere Jærn i Ilden, end han behøvede.“ At han ikke fuldendte alt det han pønsede paa, er let forklarligt; det, som er trykt, er for sin Tid godt. Heller ikke kom han ud af de trykkende Kaar, hvorunder han virkede, lad da Efterslægten endnu en Gang kalde hans Navn tilbage; saa længe der er Tale om lærde Kvinder i Danmark, vil det leve med dem.

De flittige Bircheroder høre fremdeles hertil: Brødreparrene Hans Bircherod (1699 Prof. i Historien, † 1720) og Jens Bircherod (død som Biskop i Kristianssand 1720); Jakob Bircherod (der druknede 1685 i Seine) og Jens Bircherod (død som Biskop i Aalborg 1708), hvis Dagbøger tillige indeholde Bidrag til Literaturens og Sædernes Historie. Men især Thomas Broder Bircherod (1687 Prof. ved Gymnasiet i Odense, † 1731), der foruden historiske Arbejder

syslede med Myntvæsen og Oldsager, og „hvis Iver og inderlige Hengivenhed, forbunden med Lærddom og Smag, man ikke kan andet end føle Ærbødighed for“; hans Afhandling om Aarsagen til vore Oldsagers Undergang (1701) indeholder tillige Oplysninger til danske Skrifters Skjæbne.

Fremdeles høre hertil Iver Hertzholm (f. 1635, † 1693), men især Otto Sperling den yngre (f. i Kristiania 1634). Som spædt Barn kom han med sin Fader til Danmark, og opdroges i Kjøbenhavn, men han studerede siden i Helmstädt. Da Faderen 1652 maatte forlade Danmark, delte Sönnen formodenlig hans Skjæbne; 1655 var han Informator for en Sön af Gustav Wrangel, Statholder i Svensk Pommern; 1658 rejste han, og blev efter sin Hjemkomst Informator for Hr. Korfits Ulfelds yngste Sön. Han søgte Griffenfelds Gunst, blev 1674 doctor juris i Kiel, og rejste atter udenlands som Hovmester for en von Buchwalds Sönner 1681. I Paris ordnede han Colberts Bogsamling, og fik derfor en aarlig Pension iudtil Colberts Død to Aar efter. Endelig blev han 1687 Assessor i den Glückstadtske Overret, og 1690 kaldet til Kjøbenhavn, hvor han 1692 blev ansat som Professor ved det ny Ridderlige Akademi. Fra det afgik han 1695, men blev atter ansat fra 1701 til 1710, da Akademiet blev ophævet. Efter mange Gjenvordigheder paa sine sidste Dage døde han i höj Alder 1715. Til hans sidste Ophold i Kjøbenhavn høre hans vigtigste Skrifter, der dels ere historiske, dels arkæologiske, dels afhandle Myntvæsenet (som Testamentum Absalonis; De nomine Konning; De nomine et festo Jul; De numo Svecico per errorem Sevenensibus adscripto), men som aldrig bleve ordnede til noget sammenhængende Hele, og han efterlod derhos Haandskrifter, „et Ocean af Lærddom“, der vænter paa en ordnende Haand. Mærkelig er han derhos for det klare Indblik, han vandt og udtalte om det islandske Sprogs Vigtighed for den nordiske Historie. Tresindstyve Aar gammel lagde han sig efter det, thi han forudsaa, hvilke Frugter dette Studium en Gang vilde kalde for Lyset. (1692 skrev han: — in Islandicis perdiscendis me nunc totum esse Historiæ causa. Fructus aliquando apparebit, et miraberis, ex gelido axe, ex insula tam remota, veritatem repeti, tanquam ex puteo Democriti.)

Endelig have Terpagerne: Peder Terpager og hans Sön Laurids Terpager, hvis literære Virksomhed forsættes i den Holbergske Tidsalder, dels ved Optegnelser af Indskrifter, dels ved arkæologiske Afhandlinger, allerede nu givet Bidrag til Oldkyndigheden.

P. P. Vinstrup: Cornicen Danicus seu Carmen de aureo

cornu in Cimbria invento 1639 (etc. etc.). Raptim conscripsit ille qui ad cœleste πολιτευμα tendit **P**er **P**ortam Vitæ a servatore Jesu commendatum. (1644). fol. Med Afbildning. Ole Vorm siger derom: Episc. Lundensis Winstrupius, qui quamvis stridula quandoque canat avena, huic tamen tempestati haud incongrua quædam protulisse videtur. (Vormii Epist. 2, 887.) Se ogsaa Werlauffs Indledning til Grams Afh. om det 1734 fundne Guldhorn, i Annal. for nord. Oldk. 1853. S. 145.

Digtet fandt strax en Oversætter i Peder Hermansen: Den danske Hornblæser (etc.) Først skreffuet paa Latine med en Ziirlig oc herlig Stijl udi Martij Maanedt 1644. Aff en Velbekiendt oc Vijtberömt Höylerd Mand, som beskreff sit Naffn med Frelserens Ord, som findis Matth. 7. v. 13. 14. Men effter manges begiering fortolcket, oc vdsat Paa Danske Tungemaal af en Som **P**aa **H**erren **H**aaber vdi samme Aar 1644. 4. Oversættelsen er ikke fuldt saa sirlig og herlig, og viser hvor langt Modersmaalet stod tilbage i sin poetiske Form. Den begynder med:

Mit Sind mig nu tildrifuer at blæse i et Horn,
Mens de andre blæs Allarm, et saare lidet korn.
Det er ey et Hyrde Horn, Konger thi det eyde,
Naar de, udi gammel Tjd vilde føre Feyde.

Om Skruen (der blev tilsat) hedder det:

Men huorfor en Guld-Skrue bleff strax giort til vort Horn,
Huilcken det ey haffde för, den Tjd det var forlorn?
Oc huorfor prydes Skruen med Prindzens store Naffn,
Midt i Rigens Krone skiön, oc huad er der aff Gaffn?
Mon det betyde skal at Riget skal forøgis?
Det kand jeg ey sige om det skulde forsøgis.
Danmarck har ey behoff Forøgelse, Forbedring,
Det nöyes med sig selff, har nock i sin Besuæring:
Det er et mæctigt Rige, behøffuer ey Tilsæt,
Det er aff Ære, Herlighed, offuer maade mæt.

E. N. Randulff: Tuba Danica, hoc est dissertatio theologica de aureo cornu in Cimbria invento (etc.) Havn. 1644. fol. Vorm skriver til Forfatteren: At a rege aliquo Christiano elaboratum ut credam hoc cornu nondum mihi persuadere valeo. (Vormii Epist. 2, 887).

H. Mule: Bibliotheca Muleniana. Hafn. 1670. 4. hvori ogsaa Th. Bartholini Oratio in obitum Joh. Mulenii. Hafn. 1669. 4.

Th. Bartholin: Variæ antiquitates Daniæ i Acta medica

2, 97, deriblandt Nummus aureus med Afbildning og Forklaring over Runeindskrifter. (Suhm, Danm. Hist. 4, 569, omtaler den som den første).

M. H. Schacht: Hans Levnet i Nova liter. maris Balthici 1702, S. 82. Om denne Mands Fødested hersker der en besynderlig Forvirring, om det var Viborg i Jylland eller Viborg i Finland eller Visby paa Gulland? Hjersing De claris Viburgensibus S. 9 forkaster Pontoppidans og Vorms Beretning, at han var født i vort Viborg, da Thura ved 1660 ikke har nogen Henrik Schacht som Rektor; han kalder Faderen Rector scholæ Viburgensis et designatus Gothlandiæ episcopus, og mener, at det var Viborg i Finland; af samme Mening var Casparus Lund, Pastor Stöfringensis. I Præstearkivet i Kjerteminde findes ett Haandskrift af Provst Nikolaj Seidelin Bøgh, Sognepræst i Kjerteminde fra 1746 til 1778, der, som man kan se af Nyerup, ogsaa havde flere Jærn i Ilden end han behøvede. Hvad han har optegnet om Schacht, er velvillig meddelt Forf. af Pastor Huus. Bøgh lader Schacht fødes paa Gulland (i Visby) og blive Hører i Visby, isteden for i Viborg, og mener, efter gamle Præsters Beretninger, at Schacht nok lovede mere „end hvad han som en lærd og arbejdsom Mand baade kunde og vilde have præsteret"; „det var ham umuligt at overkomme, saa længe han skulde passe Skolen om Dagen og Fiolinen om Natten, og endda næppe nok kunde have det daglige Brød". „Men, slutter han, som han dog er den berömteste Rektor paa dette Sted, findes endnu hans Skilderi i min Stue, hvor det skal bevares til Efterkommerne". Har noget Menneske tænkt paa at bevare det?

De mange utrykte Skrifter, M. Schacht "lovede", omtales i Nova liter. maris Balth. 1698, S. 186. 1699, S. 24. 116. Der haves kun Uddrag deraf: af hans Breve sst. 1699, S. 116; af hans Schediasma de eruditis mulieribus Daniæ, sst. 1700, S. 209; af hans Observatio de ansere monstroso tribus rostris nato, sst. 1700, S. 253; og endelig af hans Schediasma de antiquitatibus quibusdam e tumulis veterum Fionensium circa Cartemundam et vicina loca effossis, sst. 1700 S. 333, med en Aftegning. Deriblandt er en Kniv, hvorpaa der staar Runer, som han læser: Fur þorur blota. Man siger, at han selv har lavet Indskriften.

I Haandskrift haves hans Musicus Danicus, se derom Slutningen af Afsnittet om Dansk Sprog. Hans Enarrationum Historicarum de Gronlandia Collectanea i Arnæ-Magn. Nr. 364. fol. 775. 4.

Flere af Bircherodernes Skrifter omtales ogsaa i Nova liter. maris Balthici: Th. Bircherod for Aaret 1698 S. 143. 186; Biskop Jens Bircherod 1699 S. 81; og hans Navnes De ordine

Elephantino 1705 S. 116. Som Exempel paa, hvor broget det den Gang gik til, kan man tage Joh. Bircherodii Jani fil. Disquisitiones antiquitatum Patriæ Daniæ gentilis. Haun. 1701—1718. 4. om Runer, Aser, Dansk Tunge, Cimbrer, de ældste Konger. Derimod findes der ret artige Ting, som endnu kunne benyttes, i Biskop Jens Bircherods eller Joan. Bircherodii Palæstra antiqvaria. Hafn. 1688, der indeholder Antiquitates Juliæ, om Julefestens Oprindelse, Julemærker, Julefred, Juledrik, Juleblus, Ordsprog om Julen o. desl.

Otto Sperling den yngre: Foruden Moller, Cimbr. liter. 2, 849 ogsaa Wolffs Hist. Ordbog 10, 351. Werlauff, Efterretninger om det Kgl. Bibl. S. 78. 82. om ham og hans Haandskrifter. Schlegels Samml. zur Dän. Gesch. 2, 2. 20.

Som Exempel paa Udbyttet af Laurids Terpagers Afhandlinger henvises til den kun 20 Sider store eller rettere lille Diss. de sacris veterum Danorum vigiliis. Hafn. 1705. 4. hvor man faar en Del at vide om Julen, der har Navn af Julius Cæsar eller af et Hjul, eller det skulde nok skrives Jol, Glædens Tid, at jøgle, det er ludere; samt hvorledes den holdtes. De vigiliis festi circumcis. Christi hedder det, at der holdtes Gilder, med Vin, som kaldtes potus S. Jani, og deraf kommer vel den endnu paa mange Steder herskende Skik at sende hinanden Vinum Hippocraticum, quod vern. dicimus Luttendrank; ogsaa om den Skik at skyde Nytaar ind. Ligesaa om Legene og andre Skikke paa Helligtrekongers Dag o. s. v. — Prodromus Asylographiæ Danicæ (etc.) Havn. 1706. 4. eller om Barfreder, det er Fristeder i Kirker, Klostere, Borge, et visst Hus i Byerne og paa Landet, indeholder Bevissteder.

Der gives naturligvis flere specielle Ting, som ikke her ere omtalte; som Skrifter om Myntvæsenet (f. Ex. af Jens Hoppener), Kunstsager o. desl.

Oldkyndighedens Tilstand, især Runeindskrifternes Forklaring, vidner om en stor Ukyndighed i det gamle Sprog. Derfor maatte der ødes saa megen Tid og Flid og saa mange Bekostninger anvendes, förend man kunde komme til Bevidsthed om, at denne Sprogkundskab var nødvendig og maatte forhværves. Men hvorfra og hvorledes? Begyndelsen maatte ske ved en fornyet Kundskab om det gamle Island. Det var hartad blevet et ubekjendt Land for Islænderne selv. Kun meget faa islandske Studenter vare hjemme i sit Fødelands Tungemaal og Literatur. Deres Studeringers höjeste Maal var et Præstekald, og naar de kom hjem, fandt de kun liden Opfordring for sig til at tænke paa Fortiden. Men nu begyndte Ole Vorm at sætte dem i Bevægelse. De danske lærde kom med Forespørgsler; Anmod-

ninger fra Kansleren og deslige Stormænd gjaldt for Befalinger; og endelig tog Regjeringen Haánd i med. Tingen kom saaledes i Gang. Men fra først af var der heller ikke her nogen indre Drift; den bevægende Grund var verdslig Fordel, ikke videnskabelig Interesse. Svend Jonsen arbejdede „eo fine, at han til Belönning skulde have en Befordring"; Magnus Olafsen, der siden viste saa megen Interesse for den eddiske Literatur, gav sig fra først af kun i Færd med den af Föjelighed, af en Slags Pligtfølelse; „det var ikke andet, skrev han, end noget gammel Snak, som det ikke var værdt at spilde sin Tid paa, men man maatte jo adlyde sin Øvrighed, naar den nu fandt sin Lyst i det" (meræ ibi nugæ et minus dignæ, in quibus perdantur horæ, nisi magistratui parendum sit, cujus etiam animos delectandi ministerium a subjectis deberi existimo).

Kundskaben om det gamle Island fornyedes ved „den gamle islandske Literaturs Restaurator", Arngrim Jonsen, Vidalinernes Stamfader (f. 1568 paa Gaarden Videdal, hvoraf Tilnavnet Vidalin). Han kom til Kjøbenhavns Universitet 1585, og opholdt sig dèr i fire Aar, blev derefter Rektor i Holum og tillige Præst; han undslog sig for at modtage Bispeembedet, og døde 1648. Han samlede og udgav efterhaanden Efterretninger om det gamle Island (1593—1643: Brevis commentarius de Islandia; Crymogæa; Specimen Islandiæ historicum). Allerede 1596 begyndte han tillige efter kongeligt Paabud at samle Haandskrifter, for at meddele Historiografen Niels Krag dels Oversættelser, dels Uddrag deraf. Derved fik han tillige Anledning til at forfatte sit utrykte Supplement til Norges Historie. Ole Vorm havde formaaet Kansleren Hr. Kristian Friis til at anmode Arngrim om Oplysninger til det gamle Tungemaal, og de traadte i en levende Brevvexling med hinanden (fra 1626 til Arngrims Død); og i over tyve Aar gik Arngrim saaledes Vorm tilhaande med at skaffe ham Haandskrifter og Oplysninger, saa at Vorm selv siger, at han ved Arngrims Død næsten tabte Lysten til dette Studium. Det var ogsaa Arngrim, der gav Vorm det Haandskrift af Snorres Edda, der endnu er bekjendt under Navn af det Vormske (codex Vormianus), og som ingen af de Islændere, der da vare i Kjøbenhavn, kunde forstaa. Maaske der ved Siden af denne Mand ogsaa bör nævnes Bonden Björn Jonsen paa Gaarden Skardsaa (f. 1574, † 1656), hvis Annalsamling (fra 1400 til 1646) maatte medvirke til at vække Opmærksomheden for Landets Historie.

Endnu tidligere begyndte Vorms Brevvexling med Biskop Thorlak Skulesen, den islandske Bibeloversætter (f. 1597, † 1656). Han brevvexlede nemlig endnu förend han blev Biskop med Krag og Vorm (fra 1622 indtil Vorms Død), og meddelte denne iblandt andet de første Undersøgelser om den islandske Poesi.

Med Brynjulf Svendsen (f. 1605, 1632 Konrektor i Roeskilde, 1639 Biskop i Skalholt; † 1675) havde Vorm allerede staaet i Forbindelse, medens Brynjulf opholdt sig i Danmark; efter Arngrims Død brevvexlede han især med ham, og fik af ham Oplysninger til Saxe, som benyttedes af Stephanius, til Runologien o. desl. Men især fremmede Brynjulf den islandske Literatur ved Opdagelsen af det Haandskrift af Sæmunds Edda, som han sendte ned til Kong Frederik den tredie, og som endnu bærer hans Navn (LL, lupus loricatus). Den Plan man havde, at kalde ham til Danmark som Historiograf efter Stephanii Død, strandede paa hans Afslag; men han vedblev at nedsende Haandskrifter.

De Islændere, der opholdt sig i Danmark, virkede fremdeles ved at udgive de første Forsøg til sproglige Hjælpemidler, og begyndte Udgivelsen af gamle islandske Skrifter, især Edda. Til dem høre især: Runolf Jonsen (omtr. 1644 Rektor i Holum; 1649 drog han til Kjøbenhavn, og blev Magister; som Rektor i Kristianstad i Skaane † i Pesten 1654), Udgiver af den første islandske Sproglære (1651) eller rettere de første Begyndelsesgrunde dertil og kun omfattende Formlæren, naturligvis i en meget ufuldkommen Skikkelse. Dette Forsøg, som han kaldte det nyeste (recentissima), bevarede i mange Tider sit Navn; thi efter det udkom ingen trykt islandsk Grammatik för Vejledningen af Rask 1811. Magnus Olafsen (f. 1573, 1621 Rektor i Holum, 1622 Præst i Laufaas; † 1636), der dels gav en Oversættelse af Snorres Edda, som P. Resen benyttede, dels en Afhandling om den islandske Poesi, men især er mærkelig ved sin Samling til en islandsk Ordbog, der først senere blev udgiven af Vorm (1650). Det var, efter Werlauffs Bemærkninger, ikke Öjemedet at levere en fuldstændig Ordbog; det var en Samling af de sjældneste Udtryk i Vers og Prosa; enkelte Artikler ere endog saa udførlige, at de kunne anses for antikvariske Exkurser. Det er en Særegenhed, at alle islandske Ord ere trykte med Runer, i Følge Vorms Formening, at det var den gamle Bogskrift. Gudmund Andersen, Gudmundus Andreæ, var den første Bearbejder af de eddiske Digte, og tillige mærkelig ved sin Skjæbne. Det var en fattig Bondesön fra Midfjord, der gik i Holum Skole; men da han ikke havde Raad til at rejse til Kjøbenhavn, levede han som Bonde, og ernærede sin Moder, der var Enke. Imidlertid fortsatte han sine Studeringer paa egen Haand, og skrev en Afhandling om Polygami eller rettere, om det var tilladt en gift Mand at holde en Medhustru; han besvarede dette Spørgsmaal med ja, og fandt det ikke forbudet, hverken i det gamle Testamente eller det ny. Det var visst aldrig faldet ham ind, at ville have to Koner, da han kunde

have Bryderi nok med en, men han vilde øve sin Lærddom, og meddelte andre sit Haandskrift. Det var en farlig Sag; Biskoppen Thorlak Skulesen angav Skriftet for Stiftamtmanden Henrik Bjelke, der lod Gudmund fængsle, og førte ham med sig til Kjøbenhavn, hvor den arme Synder sattes i Blaataarn paa Slottet. Ukjendt, fattig, uden nogen Velynder, der kunde tage sig af ham, blev han siddende hen nogen Tid, uden at hans Sag toges for, men han havde dog faaet Lov til at gaa nogenlunde frit om i Taarnet. En Nat gik han noget omkring og beskuede de tindrende Stjærner; men for at se Himlen endnu nöjere, strakte han sig saa langt ud, at han tabte Ligevægten og styrtede ned. Uden at være kommen til Skade var han falden i Nærheden af de kongelige Börns Kammer, og da han hverken kjendte Vej eller Sti i Slottet, søgte han den første den bedste Dör, for at finde nogen, der kunde hjælpe ham tilbage igjen til sit Fængsel. Midt om Natten kom han saaledes ind i Barnekammeret; Kvinderne opløftede et Forfærdelsesskrig, da de saa en daarlig klædt Mand, der talte et ubekjendt Sprog (thi han kunde den Gang hverken Tysk eller Dansk); de gjorde Anskrig, og Fangevogteren førte ham endelig tilbage til Taarnet. Næste Dag hørte Kong Frederik noget om den Stöj, der havde været om Natten, lod Gudmund føre for sig, og lod ham fortælle sin Skjæbne. Det var hans Lykke. Kongen tog sig af Sagen. Han lod to af Gudmunds Landsmænd oversætte den ulykkelige Afhandling paa Latin, for at den kunde blive bedömt af det theologiske Fakultet. Det var den ovenfor nævnte Runolf Jonsen og den ved sin latinske Oversættelse af Digtet Lilja bekjendte Povel Hallsen, Paulus Hallerius, der blev Bibliothekar ved Jörgen Seefelds Bibliothek i Ringsted (1659 af Karl Gustaf beskikket til Præst i Harrested; † 1663). Det theologiske Fakultet var denne Gang mildt, og erklærede, at Gudmund ingen Brøde havde begaaet mod Kongen; han blev frigiven, blev Student, og forhværvede sig Patroner ved sin Flid og Lærddom, især Joakim Gersdorf og Ole Vorm. Vorm havde allerede för taget sig af ham, da han ellers vilde være omkommen af Hunger og Kulde; en af hans Landsmænd paa Island, Einar Arnfinnsen, sendte ham igjennem Vorm 1649 Vøluspaa og nogle Penge. Alt vendte sig saaledes til det bedste; han fik Regensen 1650, men faa Aar efter døde han af Pesten, 1654. Han kom ikke til selv at udgive noget, men hans Vøluspaa og Havamaal bleve udgivne af P. Resen (1665), samt hans islandske Ordbog (1683). Den var det andet Forsøg af denne Slags, og derved blev det, indtil Björn Haldorsens udkom 1814.

I Sverrig var Oldgranskning fremmet ved Grev Magnus Gabriel de la Gardie og de lærde Olof Verelius og Olof Rudbeck.

Opmærksomheden paa Islandsk blev allerede vakt ved Stephanii Haandskrifter og Jörgen Seefelds Bibliothek, hvori der fandtes nogle islandske Haandskrifter. Islænderen Jon Rugman (f. 1636, † 1679) kom tilfældig derhen, og der opstod en Kappelyst imellem begge Rigerne. J. Rugman vilde 1658 sejle til Kjøbenhavn, men Skibet blev bragt op af en svensk Kaper. Rigsdrosten Grev Per Brahe, der opholdt sig i Gøteborg, tog med Velvillie imod ham, sendte ham til Visingø Skole og derfra til Universitetet i Uppsala, og opdrog saaledes en islandsk Tolk for de svenske lærde. 1661 blev han sendt til Island for at samle Haandskrifter, og kom tilbage med et rigt Bytte. Flere af hans Landsmænd tyede ligeledes til Sverrig, hvor de fandt mere Understøttelse og Paaskjönnelse. Gudmund Olafsen kom til Kjøbenhavn 1668, hvor Grev Gyllenstjerne var for at hente Karl den ellevtes Brud; han fik ogsaa Islænderen derover 1681. Gudmunds Broder, Helge Olafsen, kom til Stokholm 1682, og blev næste Aar sendt til Island for at hente Haandskrifter. Jon Eggertsen, der 1680 rejste til Kjøbenhavn, besøgte siden sin Landsmand, Gudmund Olafsen, i Stokholm, og blev mistænkt for at have ført gamle islandske Haandskrifter over med sig; da han kom tilbage, blev han sat i Blaataarn, og maatte sidde dèr i tre Aar, indtil han ved den svenske Ministers Mægling blev fri, og han rejste saa til Sverrig. Flere Islændere opholdt sig i Stokholm; og Tingen gik saa vidt, at „svenske Magnater paa Karl den ellevtes Tid lode deres Børn lære Islandsk som et Sprog, der kunde udbrede Lys over de gamle svenske Love". Den sidste, der paa denne Tid var ansat ved Antikvitets-Arkivet, var Gudmund Gudmundsen († 1697). Den Iver, der saaledes viste sig i Sverrig, bevægede ikke den danske Regjering til at fremme den, men til at udstæde et Forbud mod Udførsel af islandske Haandskrifter til Sverrig. Kristian den femte sendte 1685 Befaling til Landfogeden paa Island, Kristoffer Heidman, at samle og nedsende Haandskrifter. og paalagde ham, alvorlig at paase, „at aldeles ingen skrevne Historier eller andre deslige Traktater om Landet vorder derfra til fremmede forhandlede eller udførte." Hvad skal man tænke om det? Danske Haandskrifter kunde sælges til fremmede og udføres, men islandske vare ikke privat Ejendom; det var ingen Frihandel.

Haandskrifterne maatte fortolkes. Paa denne Tid, da alle videnskabelige Møller skulde gaa ved kongeligt Overfaldsvand, udnævnte man derfor kongelige Tolke til at oversætte dem og kongelige Antikvarer til at fortolke dem. Den første interpres regius var en islandsk afsat Præst, Thoraren Eriksen († 1659), der dog kun leverede Halfdan svartes Historie paa Latin. Den første antiquarius regius var Bertel Bartholin, en Sön af Kasper

Bartholin (f. 1614, † 1690); men han gav sig kun af med klassisk Filologi. Den næste interpres regius var den berömmelige Historieskriver Torfæus, ved hvem Oldgranskningen for Alvor vendte sig til den latinske Historieskrivning. Thormod Torfesen, Thormodus Torfæus (f. 1636 paa Engø omtrent en Mil fra Bessestad), hvis Æt nedstammede fra Lopt Guttormsen den rige († omtr. 1430), var en Sön af Sysselmanden i Guldbringesyssel, en velhavende Mand, men som tilsidst blev dömt fra Embede og Ære. Torfæus gik i Skalholt Skole, og blev dimitteret 1654; men da Kjøbenhavns Universitet som Følge af Pesten var standset, blev han først Student 1655. Da han 1657 havde taget theologisk Attestats, rejste han hjem. Næste Sommer 1658 vilde han atter sejle til Kjøbenhavn; men Skibet maatte paa Grund af Krigen med Sverrig løbe ind til Kristianssand, og han levede Vinteren over i Norge. Om Vaaren efter gik han ombord paa en hollandsk Galliot; men denne blev bragt op af en svensk Kaper, som derpaa, da den løb ind i Vendsyssel, atter blev tagen. Saaledes kom han til at opholde sig nogen Tid i Jylland, især i Aalborg, hvorfra han endelig drog til Kjøbenhavn. Thoraren Eriksen var død i Høsten 1659, og Torfæus blev anbefalet til at vorde hans Eftermand af Stiftamtmanden paa Island, Henrik Bjelke, og den kongelige Jægermester, Johan Diepholt, der havde Indflydelse til Hove. Kong Frederik den tredie ansatte ham 1660 med 300 Rd., fri Bolig paa Slottet og andre Fordele. Kongen førte selv Opsyn med Arbejdet, kom jævnlig paa Torfæi Studerekammer, lod sig forelægge, hvad der var udarbejdet, og gav selv mundlig Befaling, hvad der skulde foretages. 1662 blev han sendt til Island for at hente endnu flere Hjælpemidler, og kom atter ned om Høsten. Udbyttet af hans Oversættelsesarbejde er en Række Foliobind paa det Kgl. Bibliothek. Ved denne Tid fattede han ogsaa Idéen til den saakaldte islandske Hypothes, der opstiller en dansk Kongerække forskjellig fra Saxes. En Gang yttrede han for en af Ministrene, at man af Islændernes gamle Skrifter kunde bevise, at Dan ikke var den første danske Konge, men Skjold. Dette Kjætteri, at ville afvige fra Saxe, forebragte Ministeren Kongen, der befalede Torfæus at udarbejde et Skrift derom. Det blev dog først fuldendt 1663, og 1664 overleveret Kongen, der modtog det med Velbehag. Det gjorde ogsaa, selv medens det endnu var utrykt, Opsigt i den lærde Verden. Det var en ny Lærebygning. De gamle Konger bleve satte af og ny indsatte. Et Udtog deraf blev ogsaa oversat paa Dansk (af Frans Mikkelsen Ugilt). Torfæus havde imidlertid ogsaa sine Misundere; de mente, at man kunde spare hans Besolding ved at give ham et andet Embede. Han blev derfor 1664

Kammererer (Oppebærer af de kongelige Indkomster) i Stavanger Stift; og næste Aar giftede han sig med Enken efter Forvalteren paa Udsten Kloster Iver Nielsen Lem, Anne Hansdatter, sædvanlig kaldet Stangeland, efter en Gaard i Karmsund, som hun ejede († 1695). Embedet gav ham ikke större Indtægter, men mange Fortrædeligheder; han søgte derfor om Tillæg, og lovede at udarbejde flere Skrifter, deriblandt en dansk etymologisk Ordbog; men hans Ansøgning blev afslaaet, og da han frygtede for at Jon Rugman, der havde arbejdet for Per Brahe i Sverrig, skulde blive ansat i Danmark til at oversætte de gamle islandske Skrifter, søgte han sin Afsked, tog ned til Kjøbenhavn, og blev 1667 antiquarius regius. Han fuldendte nu Oversættelsen af Graagaas; men ved Frederik den tredies Død 1670 blev han atter afskediget, og levede uden Embedsstilling fra 1670 til 1682. Thi i denne Tid indtraf den ulykkelige Begivenhed, der spildte en halv Snes Aar af hans Liv. Han rejste nemlig 1671 til Island angaaende en Arvesag, strandede paa Tilbagevejen ved Skagen, og maatte ved Overfarten fra Aarhus til Kalundborg (der vel var ligesaa farlig som fra Kalundborg til Aars) paa Grund af stærk Storm med sit Følgeskab, efter at de havde tilbragt ett Par Dage uden Mad og Drikke, søge til en Havn paa Samsø. Der var flere Islændere med dem, og en af dem gjorde allehaande Optöjer om Natten, kom ind i Kammeret, hvor Torfæus selvanden laa, og skreg, at han nu kunde myrde dem, hvis han vilde. For at faa Fred flygtede Torfæus ind i et andet Kammer; men nu kom Manden i Huset (som det synes), brød Kammerdøren op, og løb ind paa Torfæus. der med Skrækken i Livet greb til sin Kaarde, som han havde lagt hos sig ved Sengen, og saarede Manden dødelig. Han blev strax fængslet, og ved Underretsdommen dömt fra Livet; men Overretten i Viborg, der tillige bemærkede, at den dræbte havde været et sælsomt Menneske, med Djævels Kunster og andet ondt „behaftet", fandt at Dommen ikke kunde exekveres, förend den havde været forelagt Kongen. Kongen æskede Höjesterets Betænkning, men forbeholdt sig selv Dommen. Höjesteret fandt, at Gjerningen ikke havde været Nødværge; men da Drabsmanden, som den kalder en Person ved Navn Thormund Torfveson, ikke havde haft animum occidendi, meget mere søgt Fred, var det for haardt at straffe ham paa Livet; den mente, at han burde staa aabenbar Skrifte, og bøde 100 Daler til Helliggejstes Kirke. Kongen stadfæstede det. Torfæus maatte da, henimod den Tid da han vilde forlade Kjøbenhavn, i Oktober 1673 staa aabenbar Skrifte; men efter Biskop Hans Vandals Tilladelse skete det ude i Kristianshavns Kirke. Uagtet al den Mildhed, hvormed Torfæus blev behandlet, berøvede denne Sag ham dog alt Mod til at henvende sig til

Kongen om noget Embede til Fremme for videnskabelige Arbejder. Først 1682 fattede han atter Mod, og tog til Kjøbenhavn; efter indgiven Ansøgning fik han den 23. September 1682 Bestalling som Historiograf for Norge med en Besolding af 600 Rdr., og kort efter Rang med professores ordinarii, hvilket Bolle Luxdorf næsten imod hans Villie af egen Drift udvirkede. Han fik tillige Lov til at tage de islandske Antikviteter paa begge de kjøbenhavnske Bibliotheker med sig til Afbenyttelse. De bleve først leverede tilbage 1704. I dette Aar besøgte Kongen ham, og tilbragte en Nat i hans Hus. Ved denne Lejlighed viste han Kongen Haandskriftet til sit Hovedværk, Norges Historie. Imidlertid fandt man, at ogsaa han arbejdede for langsomt, og formindskede hans Indtægter med 200 Rdr., naar han intet ydede; ja en Gang bestemtes endog, at Kongen herefter ingen Lön vilde give ham, men kun en Gave, naar han enten foreviste et færdigt Skrift eller udgav noget. Betragter man imidlertid Rækken af hans udgivne Skrifter (De rebus gestis Færöensium, 1695; Historia Orcadum, 1697; Series regum Daniæ, 1702; Vinlandia antiqua, 1705; Grönlandia antiqua, 1706; Historia Hrolfi Krakii, 1705; Trifolium historicum, 1707. Se: Nova lit. m. Balth. 1706 Oktbr. S. 311, 1707 Jan. S. 18, 1708 S. 55.) og tænker sig Norges Historie i Baggrunden, saa var der ingen Grund til en saadan Behandling. I Slutningen af Aaret 1705 blev han syg, og rejste næste Aar til Kjøbenhavn; han fik sin Helbred igjen, men Hukommelsen var borte, saa at han fra nu af var uskikket til alt lærdt Arbejde. Ikke desmindre giftede han sig anden Gang 1709. Norges Historie (Historia rerum Norvegicarum) udkom først 1711. Han døde den 31. Januar 1719. Sine Værker skrev han paa Latin, sit Valgsprog paa Græsk med nordisk Tanke: δεῖ εν εὐφημίᾳ ἀποθανεῖν.

Blandt Torfæi Haandskrivere var Asgeir Jonsen (1688—1704).

Torfæi Skrifter, der for sin Tid ere overordenlige og den Dag i Dag næsten som Kildeskrifter idelig raadspørges af den lærde Historiker, lide af Brøst paa Kritik. Hvorfra skulde han hente den? Han samlede og ordnede, men uden at drøfte. Da hans Venner gjorde ham opmærksom paa det meget fabelagtige han optog, saa han ligesom en stor Del af sin Gjerning forsvinde. Det er værdt at høre hans egne Yttringer derom. I et Brev til Bartholin 1690 siger han saa omtrent: „Ikke alt det er Fabler, som de udenlandske, især i dette Aarhundrede, holde derfor; dog skal jeg følge hans Raad, og udslette alt det, som kan have speciem fabulæ. Skulde alt ud, saa havde jeg arbejdet meget forgjæves. Historien blev ikke fuldstændig; thi

jeg holder det langtfra ikke for Fabler, som andre holde derfor." Samme Aar skrev han til Arne Magnusen: „I holder Hrolf Gautreksons (hvorfor ikke Hrolf Krakes, Sigurd Fófnisbanes og Regner Lodbroks), Bosa, Thorsten Vikingsens (et quod plus est, Hervars og Orvarodds), Halfdan Eysteinsens, Sørle den stærkes Historier for intet andet end Fabler, opdigtede i det fjortende Sekulum. Da bliver min Historie kun liden. Saa gaar ogsaa det hele om Nor og Gorr og alle de Slægtregistre Pokker i Vold. Jeg kan skrive hvad jeg finder for mig, og enhver maa tro deraf saa meget som han vil. Men til at kassere alt dette behøves en egen Afhandling ex professo. Derved bliver ogsaa et stort Skaar i Saxo. Og overalt, jeg kan altid forsvare mig med Diodorus Siculus, som ogsaa haver skrevet historiam mythicam." Hvad vilde denne Mand have sagt, hvis nogen havde gjort ham opmærksom paa, at Saxes første Bøger ere mythiske? Han havde en god Tro til ham. I et Brev til Arne Magnusen fra Aaret 1692 skriver han: „Amloda Saga er vel ej stor; dog staar der, at han er spansk, det maa vel være forskrevet for dansk. Men det er med den, som med alle Fabler, at loca rerum gestarum ere ikke bestemte. Saxo haver formodenlig haft bedre Kundskab derom. Jeg tror ham ogsaa bedre om Asmund Berserkabana, at han er født paa Hedemarken i Norge, og Asvit i Vigen, end i Tartariet" (etc.) Den Gramske Kritik var endnu ikke kommen til Verden. Men med Hensyn til det hele ville vi holde os til den ligesaa billige som grantseende Holbergs Dom, der rigtig nok noget blev paavirket ved Forholdet til Höyer: Holberg indrömmer, at der i Torfæi Norske Historie er mange Ting, der ikke interessere en Læser, og derfor ingen Sted burde have i Kongernes Historie. De Norske og Islænderne have overgaaet alle Nationer i at skrive og antegne alt uden Forskjel. Holberg holder heller ikke af Torfæi store Lettroenhed; mange af de anførte Mirakler og Jærtegn burde været udeladte. Men med alt det holder han Torfæi store Krönnike for en af de anseeligste og prægtigste Historier, som nogen Tid er kommen for Lyset. Den fortjener med al Rette at kaldes et tredive Aars Værk og at anses for et Arbejde, der udfordrer mere end en Mands Kræfter. Hvis noget Skrift er originalt, saa er dette det, thi det er grundet paa utallige Manuskripter, forfattede saavel i solut Stil, som paa Vers, af Skribentere, som mestendels have været öjensynlige Vidner til det, som de have antegnet. Og saasom alt (alle Kilderne) er skrevet paa det gamle nordiske Sprog, som nu omstunder ingen uden Islændere forstaar, saa kan man sige, at ingen uden Torfæus i begge Riger kunde forfærdige saadant Skrift. En stor Lykke for Publico var, at Autor naaede en saa

höj Alder; thi ellers havde det ej kunnet blive færdigt, helst som det er forfattet udi sirlig Latin, hvilket borttager megen Tid.

Med samme Billighed for Öje ville vi se tilbage paa hele den latinske Historieskrivning, der i Torfæus naaede sin Höjde, for bradt at dale.

Den tredie antiquarius regius var Islænderen Hannes eller Jon Thorleifsen (1681; † 1682), der 1679 havde fuldendt en Samling islandske Ordsprog, som omtales i Fortalen til Peder Syvs. Den fjerde og sidste var den ved Kirkehistorien omtalte Thomas Thomesen Bartholin.

Werlauff, Oluf Worms Fortjenester, S. 340. 354. Samme Forf. Om Arne Magnusen, i Nord. Tidsskrift for Oldkynd. 3, 53. 87. 89. 93. Vedel-Simonsen, Nationalhist. Indledningen S. 16. Magnus Olafsens Yttring i Vormii Epist. 1, 358. Islændere i Sverrig: Sv. fornskriftsällsk. årsmöte 1847, S. 3. Forbuddet mod islandske Haandskrifters Udførsel: Werlauff, om Arne Magnusen, S. 92. 94.

Arngrim Jonsen: Brevvexlingen med Ole Vorm i Vormii Epist. 1, 293. Vorm skriver om Arngrim 1650: sed, eo extincto, periit etiam apud me harum Antiquitatum ardor (Vormii Epist. 2, 1102). Grams Fortale til Krag, S. 17.

Om codex Vormianus se Vormii Epist. 1, 166. 301. Paa første Sted siger Vorm: Edda non facile habetur, difficilius intelligitur. Vetustissimum in membranis exaratum exemplar, quod apud me vidisti, ab Arngrimo habeo; sed ab ipsis Islandis, hic degentibus, non intelligitur.

Björn paa Skardsaa: Finn Magnusen i Grönlands Mindesmærker 1, 79. Det vil maaske forekomme nogle besynderligt, at en Bonde gav sig af med slige Ting, men vi have hos os ett lignende Exempel: Bonden Peder Lauridsen Dyrskjøt (f. 1630, † 1707) i Vendsyssel, hvis Diplomafskrifter, hvoraf nogle findes i Geheimearkivet, og hvis Breve til Biskop J. Bircherod i Aalborg, hvoraf Nyerup har meddelt Uddrag, vidne om en usædvanlig Kjærlighed til Historien. Svend Grundtvig har gjort Forf. opmærksom paa, hvorledes denne Mand, skjöndt han ikke kjendte Edda, har bevaret jyske Traditioner om eddiske Forestillinger.

Thorlak Skulesen: F. Johannæi Hist. eccl. Isl. 3, 715. Brevvexling med Vorm i Vormii Epist. 1, 95.

Brynjulf Svendsen: F. Johannæi Hist. eccl. 3, 602. Vorms Lex. 2, 453 (hans Færdighed i Græsk). Brevvexling med Vorm i Vormii Epist. 2, 1036. Conjectanea in Saxonem, Vormii Epist. 2, 1053. Observationes in Danicam literaturam Ol. Vormii sst. S. 1056.

Om Eddaerne og den islandske Poesi maa handles i den gamle nordiske Literaturs Historie. Om Runolf Jonsens, Magnus Olafsens og Gudmund Andersens Skrifter se Fortalen til Rasks Vejledning til det isl. Sprog, 1811. S. XXXIV. XXXVIII. Werlauff i Annal. for nord. Oldk. 1853. S. 344. 347. Af Runolf Jonsen haves, foruden Recentissima antiquissimæ linguæ Septentrionalis incunabula, id est Grammaticæ Islandicæ Rudimenta. Hafn. 1651. 4. (hvoraf Universitetsbibl. ejer to Exemplarer, det ene med tilskrevne Anmærkninger) tillige: Lingvæ Septentrionalis elementa tribus assertionibus adstructa. Hafn. 1651. 4. som indeholder 1) at det gamle islandske Sprog er det samme som det ny; 2) en Afhandling om Runerne; 3) at Sæmund frode har indført de punkterte Runer.

Som Tillæg til Runologien mærkes derhos Afhandl. af P. Sejdelin om Bent Bildes Runeskrift fra 1547, i Annal. for nord. Old. 1854, S. 206.

Magnus Olafsen: Brevvexling med Vorm, Vormii Epist. 1, 351.

Gudmundus Andreæ: hans Levnet i Resens Udgave af Völuspá. 1673. Vorms Brevvexling med Einar Arnfinnsen i Vormii Epist. 2, 1071. Vorm svarer: Gudmundus vester in magno versabatur discrimine, et nisi ego causam ejus, in tui gratiam, egissem, actum forsan esset de ejus vita, et frigore ac inedia periisset.

Th. Torfæus: hans Levnet af Erichsen i Minerva 1786—1788, og Separataftrykket deraf: Thormod Torfesens Levnetsbeskrivelse ved John Erichsen. Kbh. 1788. En Del af hans lærde Brevvexling i Jon Loptsons Enkomiast. Kbh. 1787. 4. Torfæi Brevebøger, Arnæ-Magn. Nr. 282-285. fol. Samt andre Optegnelser af Torfæus, dels topografiske om Norge, dels Runeindskrifter og andres Breve til ham i Arnæ-Magn. Nr. 251. 4. jfr. Acta liter. Univ. Hafn. 1778. 4. S. 410. Werlauffs Bibliothekshist. Islendingasögur. 1843. 1, XXVIII. Derhos om hans Værd som Skribent Breve hos Erichsen i Separataftrykket S. 213. Nyerups Tilegnelse foran Separataftrykket. Werlauffs Efterretninger om Arne Magnusen i Nord. Tidsskr. for Oldk. 3, 22. F. Johannæi Hist. eccl. 3, 572. Holbergs Epistler, Epist. 171.

Series Dynastarum et Regum Daniæ. Hafn. 1702. 4. med omtrykt Titel Universi Septentrionis Antiquitates (etc.) Hafn. 1705. 4. Torfæana, udg. af Suhm. Hafn. 1777. 4. Uddraget paa Dansk af Frans Mikkelsen Ugilt var i Aasted Præstegaard 1684 (Deichmanns Brev til Suhm i Suhms Saml. Skr. 15, 314).

Om Historia rerum Norvegicarum, vol. 1-4. Hafn. 1711. fol. se Werlauffs Bibliothekshist. S. 74.

Jon Thorleifsen: Werlauff Om Arne Magnusen, S. 90.

Her ved Slutningen af Historien mærkes, at der findes adskillige enkelt udkomne politiske Efterretninger, mest Oversættelser af Tysk, f. Ex. Nouigrad det store Befæstelse indtaget. En sand Ny Tidende (etc.) Kbh. 1594. 4. Povel Mundt, Ny Tidende om den Forligelse til Regensburg. Kbh. 1596. 4. (som Forf. dog ikke har fundet). Om de egenlige Politiske Tidender eller Aviser se Nyerup i Skand. Literaturs. Skr. 1805. 1, 228. (Daniel Paulli, Maanedlige Relationer fra 1672. Anders Bordings paa Vers se under dansk Poesi.)

15. Dansk Sprog. Modersmaalets Stilling: Povel Colding. Peder Syv. Rasmus Bartholin, Sören Lintrup. Sproggranskning: Etymologiske Undersøgelser: Peder Vandal. Bertel Knudsen. Torkild Baden. Hans Nysted. Peder Vinsløv. Ordbøger: Jon Tursen. Matthias Pors. Povel Colding o. fl.; Matthias Moth. Kristen Jensen. Sproglærer: Erik Pontoppidan. Peder Syv. Henrik Gerner o. fl. Dansk Stil: Hans Nysted. Sprogets Tilstand: Det forældede: Lovsproget, Ordsprog og Kjæmpeviser; det almindelige Tungemaal. Literaturens Historie. Prosodier: Hans Mikkelsen Ravn, Sören Povelsen Judichær o. fl. (Musikken: Matthias Schacht).

Modersmaalets Stilling var ikke heldig. Den foregaaende Skildring har allerede lagt det for Dagen. Reformationen havde kaldt det til Live; men den lærde Theologi skjød det fra sig, Videnskaben forsmaaede det, og de Forsøg, der gjordes paa at nytte det i den, vare enten korte og forbigaaende eller uheldige. Først maatte det staa tilbage for Latinen; siden maatte det bugne under Indflydelsen af de nyere Sprog. Der behøvedes allehaande heldige Omstændigheder for at give det Mæle, personlig Yndest til Hove eller hos Magthaverne, og kun under den mægtige Adels beskyttende Vinger kunde det gjöre sig gjældende. Det skjød op, nu hist og nu her, som en vild Urt, uden Dyrkning og uden Pleje. Men denne dets fortrykte Tilstand føltes; idelige Kæremaal over dets Tilsidesættelse og Bemærkninger om dets Dygtighed til at træde ind i de levende Sprogs Række fattes ikke, og gjentage sig idelig. Heller ikke var der nogen Tid, da jo Kjærligheden til Modersmaalet gjennem enkelte Mænd yttrede sig i Gjerning. Selv under alle hine ugunstige Omstændigheder have vi dog (for at benytte Psalmedigtningens Ord) „en uafbrudt Række af Mænd, der i fortrinlig Grad kunne siges at have værnet om Modersmaalets Ære, fra den Tid da latinsk Lærddom og tysk Efterligning blev Mode

og tit syntes nær ved at kvæle hvad der var Folket ejendommeligt og, for at tale med Kingo, mednaturet; thi vi have en saadan Mand omtrent i hver Menneskealder: Kristen Pedersen, † 1534, Hans Thomesen, † 1573, Anders Vedel, † 1616, Anders Arrebo, † 1637, Sören Povelsen, † 1668, Thomas Kingo, † 1703, og ere da naaede til Peder Syv og Jörgen Sorterup." Heller ikke kunde de nyere Tungemaals Fremgang i Europa blive uden Virkning paa den höjere Gejstlighed og Statsmændene. Virkede de end hemmende og hindrende for Modersmaalets Brug i de höjere Kredse, saa henvendte de tillige enkelte tænksomme og fædrelandsksindede Mænds Opmærksomhed paa deres eget Sprog, paa Trangen til at hæve det, dyrke det og nytte det. Kun igjennem det kunde der tales til hele Folket. Gejstligheden følte Nødvendigheden af at lade Folket deltage i Kirkens Sager; Biskop Hans Bagger skrev sin Erklæring om Huguenotterne paa Dansk, Hans Vandal sin Bog om den calvinske Lærdom. Kancellipræsidenten Matthias Moth var grunddansk, og ligesaa den i sin korte Regjering almægtige Peder Griffenfeld, skjöndt han i klassisk Dannelse, Statskløgt og Kundskab i de europæiske levende Sprog overgik alle andre. Medens de fleste Forfattere i en lang Aarrække, især i gudelig Retning, kun vare udøvende, henvendte endelig enkelte Mænd sig fra Granskning i de klassiske Sprog til Betænkning over Modersmaalet. Fra dets Behandling paa Latin gik de over til Ordbøger og Sproglærer i Modersmaalet selv. Men Overgangen var tung. Selvstændigt var Folket aldrig; Sproget kunde ikke være det.

Der var især tre, som maatte føle den Tilsidesættelse Modersmaalet led, Sproggranskeren, Historieskriveren og Digteren. Af dem høre vi derfor overalt og idelig gjentagne Klagemaal. Vi ville ikke dvæle ved alle, men vælge exempelvis to, begge Sproggranskere, af hvilke den ene paa Latin, den anden paa Dansk, have udtalt hvad der rørte og maatte røre sig i alles Hjærter. I Fortalen til Dictionarium Herlovianum udbryder Povel Jensen Colding allerede 1626: „I Sandhed, I gjöre Fædrelandet Uret! Hvad findes der da i det latinske Sprog eller i noget andet, der jo ligesaa bekvemt kan udtrykkes paa Dansk? Savne vi Ord for vore egne og hjemlige Ting? og har Naturen skabt os stumme som Fiske? Og de fremmede Ting, have de da större Ejendommelighed og Skjönhed end vore egne?" Og i sine Betænkninger over det cimbriske Sprog siger Peder Syv 1663: „Nogle maaske mene, at der var vel andet, i det latinske og græske Sprog, hvorpaa jeg heller burde at anvende Tiden; men mig bör jo først at vide mit Fædernes land og dets Sprog nogen Ære. Enddog man skal beflitte sig paa de bedste Sprog, det hebraiske, græske og latinske, hvilket

hør de lærde til, saa og paa det franske, vælske, hvilket de i Synderlighed skulle gjöre, som ville rejse eller omgaas med mange: saa bör det dog enhver at vide sit Fæderneland den Skyldighed og lade se sin Flid udi sin Moders Maal til Grunde at forstaa og med Vindskibelighed at forbedre; i Henseende, at de, som anvende stor Umage paa fremmede Sprog, men lade sit eget ligge og foragte det, ere de Husholdere ikke ulige, som med sin egen Skade ere omhyggelige at vide og beskikke fremmed Handtering, men i deres eget ere de blinde og uagtsomme; enten at Menneskene kjedes ved sit eget og have Lyst til fremmed, eller og fordi de ere begjerlige efter at vide for meget og derfor glemme sig selv. Man vil heller vide mange Ting, end faa vel; man vil være Mester i fremmede Sprog, og haver ikke endnu lært sit eget; vi foragte os selv, og derfor foragtes.“ Endnu mærkeligere er det, at den samme Kjærlighed til Modersmaalet, dets Anbefaling og Paaskjönnelse, begyndte at yttre sig dèr, hvor man mindst skulde vænte det, ved Universitetet. Rasmus Bartholin holdt 1657 sin Universitetstale De studio linguæ Danicæ, hvori han paa veltalende Latin anbefaler Modersmaalet. Først minder han om den naturlige Kjærlighed dertil, saa om Grunden til den falske Forkjærlighed for det fremmede, saa om Nødvendigheden og Gavnligheden af Modersmaalets Dyrkning og den Indflydelse denne vil have paa hele Folkets Opdragelse og Liv; det har Kræfter og Fortrin, der maa udvikles; vi skulle da ikke foragte det fremmede, men hædre det, og blive lykkelige ved de gode Gaver, Naturen har givet os selv. Først og fremmest, siger han, bör vi benytte hvad Naturen har givet os; naar dette ikke strækker til, maa man ty til det fremmede. Naturen selv kræver det, Fornuften byder det, Vanen fører det med sig. Den, der agter fremmed Sprog höjere end sit eget, bærer sig ligesaa daarlig ad, som den, der, for at se klarere, om Middagen, naar Solen skinner, lukker sine Vinduesskaadder, og tænder Lys for at se. Modersmaalet have vi faaet af Naturen og suget ind med Modersmælken; vi forhværve det hverken ved Studering eller Kunst eller Möje og Nattevaagen, men det er givet enhver; vi besidde det som en Velgjerning af Naturen og lære os det til som med Leg. Den almindelige Forkjærlighed for det fremmede er ikke andet end en styg Vane og en falsk Æresyge. Der gives ikke noget Folk, ingen af Oldtidens Nationer, der jo have dyrket sit Modersmaal. Thi uden Fædrenesproget kan ingen frembringe noget hverken til Gavn eller Glæde, Uden det kunne vi hverken lære selv hvad vi ikke vide, eller lære andre hvad vi vide. Det behøve vi til at opmuntre, til at overtale, til at trøste de bedrøvede, til at forjage de ængsteliges Frygt, til at standse den vilde Glæde, til at undertrykke Lidenskaber og Vrede.

Og saa langt, som vi kunne følge Historien, fra Ende til anden, finde vi aldrig, at det har skortet paa Brugen af Modersmaalet. Det gjælder her ikke alene om de lærde, men ogsaa om Almuen. Det er ikke nok med disse græske og latinske Skrifter, som de lærde maa kjende; alles og de enkeltes Tarv maa haves for Öje, ikke alene de lærdes, men ogsaa menig Mands, ikke enkelte Stænders, men hele Fædrelandets; ingen kan undtages fra den almindelige Længsel efter et lykkeligt Liv. Hvis nogen lover eder Visdommens Skatte, ville eders Sjæle da ikke attraa dem? Mange hige derefter. Hvis nogen tilsiger eder Rigdom, vil den ikke være eder kjærkommen? Alle ser jeg lytte derpaa. I ønske at nogen skal tilbyde eder Hæder? Alle komme I løbende. Men jeg lover eder baade Visdom og Rigdom og Hæder og Ære, jeg lover eder alle et rosomt Liv, naar Modersmaalet dyrkes med Alvor, naar I i Fædrenes Sprog meddele hvad der fører til den höjeste Dyd, naar I ikke selv svigte. Lediggang og Fattigdom ere de vigtigste Aarsager til Staternes Undergang; men de kunne ikke udryddes paa nogen bedre Maade end ved Modersmaalets Dyrkning. Skulle vi vende vor Hu til fremmede, medens vi lade vore egne Medborgere henfalde til Ørkesløshed? Skulle vi vise Utaknemmelighed imod vort eget Land, medens vi unde fremmede Del i vore Goder og meddele dem vore Opdagelser? Nej, ved at tjene vort Fædreland, gavne vi netop Videnskaben og den hele Verden. Thi hvad der hidtil alene har været de lærdes Sag, det skal da vorde alles; hvad der hidtil havde Værd ved sin Sjældenhed, det skal stige i Pris ved sin almindelige Nytte; hvad der hidtil ikke kunde vindes ved nogle faa lærde, det skal ikke blive liggende, skjult og uforsøgt, men føres frem for Lyset, naar mange gjöre det til Gjenstand for Sjælens Kræfter. Vel véd jeg, at de fleste holde for, at vort Maal er ikke ret skikket til at udvikle hvad der udkræves til en videnskabelig Meddelelse; men lad os dog først forsøge det, förend vi mistvivle om vore egne Kræfter; thi, Alting vel overvejet, ville I dog vel indrömme, at vi baade lettere og bedre end fremmede ere i Stand til at gjöre den rette Brug af vort Modersmaal. Det er en almindelig menneskelig Fejl, at beklage sig over Naturen, og at vælte sin egen Skyld over paa andre; hos alle Folkeslag møde vi det selvsamme Kæremaal; i Begyndelsen have de besværet sig over sit eget Tungemaals Fattigdom og Uformuenhed, men ved Flid og Anstrængelse have de siden bragt det til Rigdom og i Gjerningen vist, at det mere er Menneskenes Ladhed end Naturen, der bærer Skylden. Alt usædvanligt er fra først af afskrækkende, især Sproget; men ved Brugen taber det haarde sig, og de, der have saa stor Sky for det ny, betjene sig selv uden videre deraf, efterhaanden som de vænnes dertil.

Jo nyere noget er, desto rigtigere og nöjagtigere kan det vorde; af andres Fejlgreb hente vi större Belæring end af vor egen Eftertanke; og der er mangfoldige Hjælpemidler, hvorved vort Tungemaal kan vorde rigere end det latinske eller græske, der gjælde for de rigeste. Det danske Sprog har den Ejendommelighed, at det egner sig godt til Sammensætninger, en Fordel, som mange andre savne, hvorfor de maa ty til fremmede Ord. Vi ere slupne ud af Rommernes Trældomsaag, vi ere blevne fri for Pavernes herskesyge Magt, der har øvet sit Tyranni over os, ogsaa hvad Sproget angaar, hvorfor skulle vi da med en saadan Ængstelighed holde fast ved deres eller andres Sprog? Men lad os endda holde dem fast, naar vi kun ikke forsömme vort eget! lad os holde de fremmede Ord i Ære, naar vi kun ikke med dem besmitte vort eget Sprogs Renhed! Grækerland, hvis store Mænd Efterslægten skylder saa meget, skal paa enhver Maade lovprises; Rommerne skulle beholde den store Berömmelse, at have gavnet ved ypperlige Skrifter; Franskmændene skulle altid nyde Æren for, at de have først forsøgt at oversætte de gamle latinske Forfattere i sit Sprog; og Italienerne, hvis Flid og Vindskibelighed fortjene den störste Ros, maa gaa forud for alle andre! Det være langt fra os at ville nægte noget Folk, der ved ny Opfindelser har indlagt sig Verdens Berömmelse, den fortjente Hæder: men imellem Lovprisninger over dem vil der til visse ogsaa blive en Plads for vor Ære, naar vi sörge for, at vi ikke ere de eneste, der forsömme sit Modersmaal. Derfor beder og besværger jeg alle gode Mænd og Fædrelandets Venner at lægge sig det paa Hjærte, hvor mange og store Goder der gaa tabte for Fædrelandet, naar Modersmaalet ringeagtes, og hvor vigtigt det er, at Kunster og Videnskaber behandles i Fædrenesproget, ligesom Fædrelandet allerede har set og med Taknemmelighed paaskjönner, at det er sket med det, som vedkommer vor Frelses Sag, og meget andet, som allerede længe har været udgivet i Modersmaalet. Kjærlighed til Fædrelandet, Samkvem med Venner, vore nærmestes Fornødenheder besværge eder, at I ikke forholde eders Medborgere, hvad der ved eders Arbejde, Bestræbelser og Forsøg er vundet. Længe nok have vi tyet til fremmede, lad os nu selv bringe til Virkelighed hvad der er forsøgt af andre! Lad os bruge Naturens Gaver og ved vor Gjerning vise, at vi ikke staa tilbage! — Det kunde være artigt at vide, hvilken Virkning denne Tale har gjort i de lærdes Kreds; men, saa vidt der vides, findes der ikke noget Spor deraf, og Latinen vedblev ved Universitetet at hævde sit udelukkende Herredömme. Uden Tvivl var dette det første stærke Opraab, der i Begyndelsen af Holbergs Tidsalder idelig blev gjentaget, indtil Modersmaalet vandt en, i det mindste tilsyneladende, af-

gjörende Sejr. Det danske Folk har heri, som saa mange andre, en viss Træghed, og den lærde Kreds er uendelig sejg. Slagene skulle gjentages og gjentages, indtil den modstridige Masse endelig giver efter. Ett Bevis findes der dog paa, at hine Ord ikke maa være faldne aldeles døde til Jorden, eller at Tidens egen Fremskridning hos enkelte Mænd fremkaldte Ønsker om at virkeliggjöre i Livet, hvad der for hin Taler var et fromt Forsæt. Sören Lintrup, den i saa mange Retninger lærde og fortjente Lintrup, en af Holbergs Lærere, der efter at Ildebranden i Bergen 1702 havde lagt Skolen i Aske og fortæret hans fleste Arbejder, femten Aars Frugter, 1704 var bleven Provst paa Regensen og Kommunitetet, oprettede 1705 et Selskab, societas indagantium, hvori Magistre og nogle af de lærdeste og mest opvakte Studenter optoges. „De samledes hos ham nogle Gange om Ugen, for paa Dansk at diskurere om allehaande lærde Ting, saasom om Akademier, lærde Kollegier, Bibliotheker, nylig afdøde lærde Mænd, nylig udgivne Skrifter, Anekdoter, Kontroversier, Opdagelser o. desl., men det havde ikke længe Bestand“, næppe længer end til næste Sommer 1706.

Bevidstheden om at Modersmaalet led Uret, fattedes altsaa ikke, heller ikke manges, endog lærde Mænds Opmuntring til at det maatte fremmes og dyrkes. Hvorfor skete det ikke? eller hvorfor var det, der skete, saa ufuldkomment, saa ensidigt, saa lidet frugtbart? Skal Skylden for Sprogets Forsömmelse søges hos Forfatterne eller hos Sproglærerne? thi begge disse i Forening fremme jo dets Dannelse. Begge, maa man tilstaa, lede under Tidens Tryk, og det gik dem ikke bedre hos os end i andre Lande. Sproggranskerne vare ilde farne. Katholicismen havde kvalt den gamle Literatur, Reformismen i sit andet Stadium havde helst set, at end ikke dens Levninger kom for Dagen. Afrevne fra det gamle Tungemaal savnede Granskerne, de faa der vare, ethvert Tilknytningspunkt for sin Granskning. Skoler var der ingen af uden Latinskoler, det var der sörget for; og naar der endelig i dem lærtes noget Dansk, saa var det en tarvelig Begyndelse. De maatte hente Sproget ud af Bøgerne, som derhos vare sjældne, men hvorledes det var kommet ind i dem, vidste de ikke; eller de maatte hente det ud af Folkets Mund (selv havde de aldrig lært det), men Almuens Tale var ofte uforklarlig, thi den havde just sin Rod i det gamle. Saaledes indtraf det Særskue, der ellers kunde tykkes besynderligt, at det lærde Sprogs Dyrkning fremkaldte Modersmaalets lærde Behandling, at denne maatte fremmes derved, at lingua latina fik en prof. eloquentiæ (et Fenomen, der senere gjentoges under Jakob Baden) og at Kjøbenhavns Universitet fik en prof. poëseos, der saa endelig ogsaa tog den danske Poesi

under sine Vinger. En almindelig videnskabelig Sprogbetragtning maatte gaa forud, förend der kunde tænkes paa Modersmaalets grammatiske Sammenhæng; og naar Opmærksomheden for denne var vakt, maatte de første Granskere nødvendig føre den hen til den eneste de kjendte. Den første Behandling af dansk Sproglære bærer ogsaa tydelige Præg af denne sin Oprindelse. Den handlede om Modersmaalet paa Latin, og bevægede sig helst indenfor latinske Sprogfenomener. Det falder ikke Forf. ind at dadle den; den fulgte den eneste Vej, der var jævn; og var den i meget saa langt tilbage, saa maa Grunden for störste Delen søges i selve Filologiens slette Tilstand. Det klassiske Studium, derom ere jo alle enige, har aldrig sat noget Folk tilbage uden i det Tilfælde, at det blev drevet ensidig og slet. Men det naturlige er jo dernæst, at Virkeligheden, der altid er Produkt af en indre Tankegang, gaar forud for den lærde Granskning, Skrifterne, som Instinktet frembringer, for Spekulationen. Denne fremkaldes kun ved et tilværende Stof. Det er derfor rimeligt, at vi fremfor alt spørge, hvilket herskende Stof der var at behandle, thi det blev behandlet; og saa komme vi atter til Tidens væsenligste Brøst. Modersmaalets herskende Stof var det religiøse, og her, som overalt, staar den religiøse Udvikling, ikke alene Troen selv, men dens Skikkelse og dens Form, i den inderligste Forbindelse med den sproglige. Er Troens Form en snæver Tvangströje, saa bevæger Sproget sig idelig indenfor den samme indskrænkede Kreds; er Troen fri, ja selv om den er fræk, saa følger Sproget med i alle Tankens og Sindets Bevægelser. Naar Troen er bunden i Ordet, naar den hverken spørger om Forstand eller Fornuft, hvorledes vil den da kunne fremkalde ny Forestillinger, ny Begreber eller endog Idéer? Menneskets Natur er aandig; men naar den til sin eneste Opvækkelse kun har en idelig Gjentagelse af faststaaende Sætninger, der skulle tages som de ere, gjentages som de ere, huskes som de ere, og overleveres den ny Slægt lige uforandrede, lige ufattelige, saa ophører al Tænkning, fordi den savner Stof til en fri Bevægelse, og saa ophører alt höjere aandigt Liv. Filosofi og Poesi størkne, Smagen kommer uden dem ikke ud af sit raa Svøb; og saa kan Sproget, der kun lever af Tanker, fri og flygtige som Fuglen, der næres af Vid og gjör sig til gode ved Humor, der leger som et Barn eller flyver som en Engel med Fantasien, ikke andet end gaa under. Det sidder som et forkuet Barn i Skammekrogen, thi lege maa det ikke; det sidder og tygger Drøv paa sine Skjend, og bliver uartigt, som hin forfaldne Satiriker, thi at spøge med Anstand har ingen lært det; det taler kun om at angre Synder, som maaske ingen har begaaet; og skal det endelig en Gang tænke selv, filosofere,

saa have vi jo set, hvorledes det vrænger Mund og gebærder sig. Men naar det nu virkelig forholder sig saa, at den herskende, af hin Tid selvfrembragte Del af dansk Literatur var Andagtsbøger i alle mulige Former, den ene mere smagløs end den anden, var uendelige Psalmer med det samme Stof, var endnu uendeligere Ligprædikener, hvori Bibelsprog ere dragne paa Snor som en reformeret Rosenkrands; lidt Historie til en Afvexling, ligesaa tör og uden nogen selvopløftende Tanke, og en Poesi, der udenfor gudeligt Indhold næsten overalt sank ned til den raa Form; hvorfra skulde da Sproget hente Næring og Fylde, Styrke og Flugt? Saaledes stod det til under hin gamle danske Adel, för Enevoldsmagten brød dens Stamtræer itu; med en i Sandhed agtværdig Kjærlighed fremmede den Modersmaalet, men den kunde ikke fremme det uden paa sin Maade; den kunde ikke føre det op af hin dybe Brönd, hvori den selv sad og kiggede Stjærner, kun paa en lille Strimmel af Himlen, kun en liden Del af Herrens Værker og underfulde Gjerninger. Kun hvad der opløfter Tanken og udvider Hjærtet, kalder Sprogets skjulte Kræfter til Live. Derefter, omtrent ved 1660, indtræde forandrede Forhold. De politiske antage en ny Skikkelse. Ved Rigsdagen møde Stænderne, Bondestanden undtagen, og Borgeren taler med i Modersmaalet om Landets Sager; men dette, som man skulde vænte, alt overstraalende Blaalys blev snart slukket ud. Isteden for den beskjermende Adel, hvis Grunddannelse var modtagen igjennem Latinen, men som dog i sine bedste Mænd bevarede sit danske Sind, traadte en ny Adel eller borgerlige Mæcenater, der fulgte med Europas begyndende Udvikling igjennem de nyere Sprog. Som Følge deraf svækkes Latinens Herredömme; men det franske Sprog indtager den aabne Plads, ikke det gamle Modersmaal. Ved Afstaaelsen af Skaane og de andre Landskaber paa hin Side af Sundet formindskedes det danske Sprogriges Omfang. Den sidste Begivenhed, skjöndt oftere omtalt, maa ogsaa her berøres paa Grund af dens Følger. Det danske Tungemaal blev nu indskrænket til Øerne og Nörrejylland, og alt Haab forsvandt om en vedvarende sproglig Forbindelse med Skaane, der dannede Overgangsleddet imellem de strængere Dialekter imod Nord og de blødere paa de danske Øer. Den svenske Regjering saa dybere end den danske; den vilde ikke alene vinde disse Lande, men ogsaa tilegne sig dem; den anlagde just derfor et nyt Universitet i Lund, og indførte, uden Barmhjærtighed, svensk Sprog i Kirke og Skole. Der forløb næppe et halvt hundrede Aar, förend denne Forvandling var fuldendt og det forhenværende danske Skriftsprog ombyttet med det svenske; imedens Danmark paa den anden Side, uden at mærke Uraad eller i

det mindste uden at raade Bod derpaa, saa det höjtyske trænge ind og fortrænge det danske Sprog i dets ældgamle Enemærker i Sønderjylland. Fra denne Tid af mistede Danmark sit Fodfæste i Norden. Fra nu af vil og maa det stadig tabe. I den Traktat, hvorved Skaane blev afstaaet, laa allerede, som Forf. forhen har slaaet paa, Tabet af Norge, og i Norges Tab laa, at Danmark, for lidet til at være nok, vilde og skulde vorde en Fællesstat med Tydskland. Naar man tager Vægten af den ene Vægtskaal, maa den anden nødvendig slaa over til den modsatte Side. Men her foregribes Tiden; vi skulle efterhaanden se det altsammen komme. Norges Tab droges i Langdrag ved de politiske Omstændigheder, og imidlertid forsinkede det, der i sig selv maatte anses for en Fordærvelse for Modersmaalet, den overvældende franske Indflydelse, Indvirkningen fra Tyskland, især i alle höjere Kredse og hos de lærde. Det er vanskeligt at sige, naar denne franske Indflydelse egenlig tog sin Begyndelse; den var hos os ældgammel og havde i Grunden aldrig hørt op. Parisklerkene afløstes af Læger og Statsmænd, og hele den europæiske Udvikling maatte nødvendig føre os med sig; Tyskland var den endnu tidligere undergivet. Ludvig den fjortendes Tidsalder gjorde det franske Sprog til Europas Tungemaal. Frederik den tredie var endnu Latiner og Kristian den femte nærmest tysk; men udenom dem dannede sig en stor Kreds af den franske Literaturs Tilhængere. Den gamle Adel havde holdt paa Modersmaalet; den ny sværmede ikke derfor, og brød sig kun lidet om Sprogrenhed. För rejste den lærde ud, og kom hjem som en belæsset Bi med Latin, nu med Fransk; den rige Borgersön begyndte allerede at sætte en Ære i at have glemt sit Modersmaal; hos alle dem, der reve sig løs fra den gamle Orthodoxi, var den videnskabelige Dannelse allerede naturalistisk, og kunde ikkun forhværves igjennem det Sprog, hvori den var nedlagt; et Sprog, som vort, hvori der aldrig havde været filosoferet, skulde have haft uovervindelige Vanskeligheder med at gjengive den. Det er saaledes ikke Holberg, der indførte Fransk i Modersmaalet; det var för ham; allerede ved 1640 (B. Wichmann 1644) møde vi Klager derover, og ved 1700 finde vi Bøgerne overfyldte dermed. Hvad der paa en Gang, ligesom et nyt Kildevæld, springer op i Literaturen, maa naturligvis længe för i adspredte Aarer have haft sit skjulte Løb. Endelig var denne Indflydelse af en saadan Beskaffenhed, at det maatte være let og bekvemt at give efter for den. Havde det været Modersmaalets grammatiske Form, der skulde omskiftes, saa havde det været en helt anden Sag; det kunde ikke ske uden Modersmaalets Undergang. Men nu var det kun nogle Ord, der

skulde ombyttes. En stor Mængde gode gamle danske Ord kjendte man sig ikke mere ved, og vi have ogsaa nu næsten helt glemt dem, enten fordi Gjenstandene, hvortil de hørte, sattes til Side, eller fordi Maaden at tænke paa aldeles havde forandret sig. Hvad var naturligere, naar man vandt den ny Tænkemaade igjennem et fremmed Sprog, end at benytte de fremmede Ord, ligesom Haandværkeren gjör med sit Redskab; og naar den latinske Dannelse stod i den nærmeste Forbindelse med de romanske Sprog, saa vare vi som gode Latinere jo ogsaa halve Romanere, og fulgte, naar Latinen endelig skulde opgives, det som laa den og vor hidtilværende Dannelse nærmest. Alle Huller i Ordforraadet maatte altsaa af sig selv stoppes med franske Ord; ved Tabet af det gamle Sprog var der opstaaet en Tomhed, der maatte udfyldes. At tænke selv var saa besværligt. Netop en lignende Overgang maatte senere indtræde. Da Latinen endelig havde maattet opgive sit Overherredömme, da det franske Væsen var blevet til en Parodi, da det germanske Sprog udviklede sig og overtog den videnskabelige Dannelse, saa laa det os endnu nærmere, og saa gik vi over til det. At vende tilbage til det gamle var i sig selv ugjörligt, og lykkedes først og kunde kun sættes i Værk ved, tildels og med de fornødne Hensyn, at kalde Oldtiden selv tilbage i Folkets Bevidsthed.

Dette er omtrent Gangen, ligesom Hovedtanken, i vort Modersmaals Udvikling. Vi skulle nu i det enkelte overskue Begyndelsen dertil, den Maade, hvorpaa det lærde Tidsrum ad Granskningens Vej i forskjellige Retninger forsøgte at oplyse Modersmaalet. Sproggranskningen kom efterhaanden til Bevidsthed, men det skortede den naturligvis paa Klarhed, og den ledtes næsten ikkun af et dunkelt Instinkt. Om det danske Sprogs Oprindelse kunde man næppe gjöre sig nogen tydelig Forestilling, da Kundskaben om det gamle Sprog var ingen eller saare liden; og man maatte allerede føle sig nogenlunde tilfredsstillet, naar man kunde føre Modersmaalet tilbage til Hebraisk, Græsk og Latin. At udlede det af Hebraisk var den ældste, meget yndede, Forestilling, og adskillige Mænd, blandt andre Peder Vandal i Magstrup (1651), tilsatte sine Sprogkræfter med at finde Lighed imellem nogle hundrede hebraiske og danske Ord. Da det Sprog, som vor Herre talte med vore første Forældre i Paradis, blev anset som Moder til alle Tungemaal, maatte der ogsaa i vort findes Levninger deraf. Bertel Knudsen Aquilonius anstillede udførlige Undersøgelser om det danske Sprogs Lighed med Græsk og Latin; men disse Afhandlinger ere kun mærkelige, fordi man af dem ser, at enkelte Granskere iagttoge Ligheden, skjöndt de ikke vare i Stand til

at forklare den. Deres fornemste Vejledning var Ordenes Bogstav-Lighed; og det er allerede meget, at der iagttages en Bogstavovergang som Aspirationen og s (ἅλς og Salt). Rimeligvis er dette den første Anelse om Sprogenes Naturlove, men det varede længe, förend disse Forsøg bleve fortsatte. Mest bekjendt iblandt disse Granskere er Torkild Baden (f. 1668 i Hersløv i Skaane, hvor hans Fader Jakob Baden var Præst; Rektor i Holbæk, † 1732). Han sammenlignede Modersmaalet med det latinske Sprog i et Skrift (Roma danica 1699), som „maatte finde en gunstig Modtagelse, fordi Opstillingen af en Mængde Ligheder imellem det simple, lidet agtede Modersmaal og det hædrede Rommersprog havde noget overraskende og mére end morende; det svarede til Tidens Lyst at finde Sprogharmonier.“ Men Behandlingen er uden Kritik. Det gaar mest ud paa at finde Overensstemmelser i Vendinger og Talemaader, saasom: et godt Hoved, i (for) alle Folks Öjne, en god Del, et opblæst Sind o. desl.; men hverken tænker han paa, at visse Talemaader ere saa naturlige, at de findes i alle Sprog, heller ikke bemærker han, at en god Del af dem han anfører, ligefrem ere indkomne i Modersmaalet fra Latinen, og ikke oprindelig høre det til. Lignende Sprogundersøgelser sysselsatte Hans Olufsen Nysted, Johannes Olaides Neopolitanus (f. i Throndhjem; 1691 Rektor i Horsens, 1693 Præst, † 1740), men hans Arbejder, der kun ere Samlinger, bleve ikke trykte. En Blanding af historiske og sproglige Bemærkninger findes hos Peder Vinsløv (f. i Vinsløv i Skaane 1636, Konrektor i Odense, Præst til Frue Kirke i Odense, senere i Præstø, † 1705), der ogsaa samlede til et Lexicon Scanicum.

Til den danske Ordbogs Oplysning maa man en Tid lang hente Stoffet fra de latinske Ordbøger og den i dem tilföjede danske Oversættelse. Til de tidligste Arbejder af denne Slags, af Kristiern Pedersen og Henrik Smith, slutter sig Jon Tursens Vocabularium latino-danicum (1561) med Fortale af Niels Hemmingsen, der allerede er omtalt i forrige Tidsrum, tilligemed Tillægget dertil, der indeholder nogle faa Bidrag til det danske Lovsprog. Til de senere høre især: Matthias Pors, hvis Nomenklatur, som han udgav paa sin Udenlandsrejse (1594), dog kun indeholder Substantiver, ordnede efter Betydningen, og et dansk Ordregister. Derimod haves betydelige Ordbøger af den bekjendte Skolemand, Forfatteren til den danske Kirkehistorie, som foran er nævnet, Povel Jensen Colding (f. i Kolding 1581; 1605 Rektor i Aalborg, 1608 Præst til Vindinge i Sælland, 1622 til Herlufsholm), hvis Etymologicum latinum (1622) er et latinsk-dansk Lexikon, der som saadant indeholder en stor Rigdom af danske Ord og Udtryk, og hvis

Dictionarium Herlovianum (1626) er den første dansk-latinske Ordbog. Peder Syvs Ven, Laurids Kok (Hr. Lars Kok paa Røsnæs) skal have samlet et dansk-latinsk Lexikon, ligesom Peder Syv begyndte at udgive et saadant. Og endelig ere de øvrige, for Latinens Skyld udgivne Skolebøger ligeledes danske Sprogkilder, som de af Historieskriveren Stephanius og af Hans Rhode (f. paa Als 1625; 1660 Konrektor i Odense, 1661 i Aarhus, † 1679).

Den første, der udkastede Planen til og tildels udarbejdede en fuldstændig Ordbog over det danske Tungemaal, var den som Velynder og Fremmer af al dansk Videnskabelighed bekjendte Stormand, Matthias Moth, en Sön af Livlægen Povel Moth og Broder til Sofie Amalie Moth, der 1677 blev Grevinde, af Samsø; (f. som der menes i Odense efter 1642, adlet 1679, 1684 Oversekretær i det danske Kancelli, afskediget strax efter Kristian den femtes Død 1699, † 1719). Han begyndte, under sine vigtige offenlige Forretninger, at samle til sin Ordbog 1680, og arbejdede selv; 1697 havde han udkastet sin Plan: hvert Ord skulde gives med latinsk Oversættelse, og Ordbogen skulde tillige omfatte Provincialismer. Dertil vilde han have Bidrag fra alle Dele af Landet, hvilke hans Stilling let kunde forskaffe ham. Efter sin Afskedigelse søgte han at udføre Arbejdet næsten alene; men der blev kun trykt ëtt Par Foliosider som Prøve. Samlingen af hans Haandskrift, den Gang 60 Foliobind, der 1753 af Arvingene blev solgt til Kongen, henstod i Geheimearkivet, indtil den 1784 blev afleveret til det Kgl. Bibliothek. I sin Skrivemaade var M. Moth tildels en Forløber for Rask (Enkelte Selvlyde og å for å).

Antydninger af, at der ogsaa samledes danske Landskabsord, findes der hist og her nogle Spor til, men det blev ikke til noget. Derimod haves der en mærkværdig Norsk Ordsamling af Kristen Jensen, Christiernus Joannis (Præst til Askevold i Søndfjord, druknede 1653) samlet, som han selv siger, udaf daglig Forfarenhed, saavel som udaf adskillige gamle norske Bøger.

Adskillige ældre grammatiske Arbejder have uden Tvivl været til paa Latin; men ingen af dem har set Lyset. Peder Syv nævner som Forfattere M. Hans Ravn, Laurids Kok, Steffen Spodsbjerg. Den første trykte danske Grammatik, ligeledes paa Latin, er af Erik Eriksen Pontoppidan den ældre (Grammatica danica 1668), hin lærde og gudfrygtige Præst og Biskop, som vi allerede kjende. Bogen har han tilegnet Prins Kristian, og yttrer i Tilegnelsen, at nu efter Souverainitetens Indførelse begynder det danske Sprog at dyrkes omhyggeligere end för. Imidlertid ser man af Fortalen, der er skreven Coagii 1668, at Bogen allerede var forfattet for tyve Aar siden, og nu atter

gjennemset og forøget. Nihil enim simul cœptum atque consummatum esse potest. I andre Sprog har man Grammatikker (han anfører af dem en utallig Mængde), vort bör ikke staa tilbage; ogsaa det har jo sine regulas et elegantias. At dyrke og drive fremmede Sprog er rosværdigt; men vort eget bör ikke forsömmes eller foragtes. Som historisk Opmuntring til dets Dyrkning gaar han endog tilbage til Hertug Vilhelm i Normandi, der vilde have sin Sön opdragen i det ufordærvede danske Sprog, o. s. fr. Blandt Æreversene er ogsaa ett Klingerim (Sonnet) af Peder Syv, skrevet i Hellested i Blidemaaned 1668. Det lyder saaledes:

Her er det rætte maal, vor tales Norderstjerne
 Og pennens Rættesnoer. Hvad fattes nu vort sprog
 Til dets fuldkommenhed? En rigtig Glosebog.
Vel an, fornemme Ven, som har af egen hjerne
Udartet dette først, bliv ved, giv søden Kjerne
 Af haarden nød, du æj med fremmed Kalv og plog
 Har pløged, men her til varst eene Mester klog,
Har baned væjen først, dig følge vi saa gjerne.
Dend stoere Kejser Karl først lærde sligt de Tydske,
Men vor Pontoppidan skreev dette for de Jydske,
 (Saa kaldes Cimbrer nu), vel op, kom hid Dansk mand,
Kom Gote, Norsk og lær at tale ræt og skrive.
Men Erik ærerig[1]) og Stoer her for skal blive,
 Saa længe Dansken pen og tunge røres kand.

Som det første fuldstændige Forsøg af denne Art, der vovede sig frem for Lyset, fortjener dette Skrift alle danske sproglærdes Opmærksomhed. Det gaar naturligvis især ud paa at iagttage de almindeligste Fenomener og nogenlunde at ordne dem; men Ordningen er mest mekanisk, og kun det ydre, mest i Öjne faldende ved Fenomenerne kunde Forfatteren kjende, ikke deres indre Grund. Det bestaar af flere Afdelinger: Observationes orthographicæ, hvorunder hører Cognatio literarum; Observationes etymologicæ eller Formlæren; og Observationes syntacticæ. Det første Afsnit især er behandlet med en viss Lærddom; derunder forstaar han ikke alene den egenlige Retskrivning, men afhandler tillige Lydenes Slægtskab, og benytter dertil Sammenligning med andre Sprog, Hebraisk og Finsk og Islandsk paa den ene Side, Tysk og andre nyere paa den anden. Det forstaar sig, at han har benyttet latinske og græske Forfattere: Priscianus, Lactantius, Plato. Sammenligningen er ikke gjennemgribende, søger kun Overensstemmelse imellem enkelte Fenomener; men allerede

[1]) Ericus, Eraricus Procop. Hist. Got. I. 3.

denne Iagttagelse er mærkelig nok. Visst nok vise flere Bemærkninger, hvilke vaklende og uklare Forestillinger man havde om Retskrivningen, f. Ex. om det understøttende e (e brevissimum, quod citissimo sono effertur), hvortil endog henføres Ord som Bue, Due, Skrue; Selvlydsfordoblingen gaar endog videre end nu. Men paa den anden Side har han mange sunde Bemærkninger, udsprungne af en uhildet og af Vanen uafhængig Naturlighed. Han skiller f. Ex. Selvlyden I og Medlyden Jod, og bruger til den sidste det latinske store J, det danske lille j havde man, og skriver ikke alene jeg, jager, men ogsaa bjerg, hjort. Ved Tvelydene bemærker han allerede, at en Del maa udtages derfra og skrives med j og v: lav, Skov, Navle, og ligesaa Maj, Kejser, ej, nej. Meget klygtig bemærker han, at det jævnlig anvendte haffuer, leffuer o. s. v. som nogle endog gjorde til et Trestavelsesord (haf-fu-er) er urigtigt, hvor almindelig end Brugen var; thi det, som her udtales, er Medlyden v og ikke Selvlyden u, og f eller ff er irreptitium (han staar saaledes lige ved Brugens Oprindelse, den dobbelte Betegnelse af det gamle f og det ny v). „Germanice dicitur haben, loben, inde mutato b in v est haver, lover.“ Men, vedbliver han, herved er endnu at bemærke, quod, v in f Euphoniæ gratia interdum mutatur, ut dicatur et scribatur haft pro havt ab haver, skrift pro skrivt à skriver, drift pro drivt à driver, gift, tilgift, pro givt, lifligt pro livligt à liv. Om ø bemærker han, at nogle anse det for en Tvelyd, sammensat af o og e, men det lyder ikke som oe, og maa med samme Ret henføres til de enkelte Selvlyde som y. Brugen af smaa Bogstaver i Navneords Begyndelse hylder han naturligvis; men han vil ogsaa have Stavelsernes naturlige Afdeling iagttaget, som Mand-en, Prest-e, Fisk-e, ung-e, streng-ere, stund-um o. s. v. Derhos forekomme adskillige andre Bemærkninger, som at ickun er sammentrukket af ikke uden; at ø forandres til e i alskens, for als-kjöns, o. desl. Han har endog et eget, men meget kort, Afsnit om Betoningen, et længere derimod om Bogstavernes Slægtskab, som yttrer sig derved at de gaa over til hinanden. Overgangene ere her iagttagne som Fenomener, endog de sjældnere, som fra a til ø (Hane, Höne; t. nackend, nagen, nøgen); men det forstaar sig, at de ikke ere nöjagtig skilte ad, men blandede sammen, Omlyd og Aflyd imellem hinanden. Herunder indbefatter han tillige Overgange fra andre Sprog, især fra Græsk og Latin, til Dansk og fra Tysk til Dansk: „borg vel borrig est a græco πυργος, turris; bæk est a græco vocabulo πηγη, fons: ἔαρ contracte ἦρ, jonice et æolice βηρ, latine ver, danice Vaar.“ Altsaa har han allerede bemærket Fralyden (die Lautverschiebung), hvis Opdagelse og videnskabelige Udvikling ellers

med rette tillægges Jacob Grimm. Ja, han har ikke været langt fra, ikke alene løselig at have iagttaget den, men at have set dens Regelrethed; f. Ex. den regelrette Overgang fra c til h: „cornu, quod ex hebræo קֶרֶן peperit Germanis et Danis Horn; calamus, culmus dedit Germanis et nobis Halm; cutis, Haut, Hud; collum, Hals; caput, Haupt, Hoved.“ Paa lignende Maade har han Overgangene ϑ, t, d; φ, f, b, p o. s. v. Kun derved, at han blander Exempler af allehaande Sprog imellem hinanden, isteden for at tage hver Klasse for sig, har han hindret sig selv fra at se ind i den hele Theori, ligesaa vidunderlig og beundringsværdig, som de himmelske Loves. I den anden Afdeling, Observationes etymologicæ, har han blandet to Ting: den egenlige Formlære og Orddannelsen, og har derfor heller ikke kunnet fyldestgjöre nogen af dem. Til Formlære havde han kun den latinske som Forbillede; hvor det derfor gjælder om at oplyse det givne Fenomen af den gamle Böjning, dèr slaar det let fejl for ham. Ett træffende Exempel derpaa er det, naar han bemærker, at der er Intetkjönsord, som i Ejeformen tage Fælleskjönnets Artikkel til sig, som Dyrens, Faarens, Husens pro Dyrets, Faarets, Husets, idque propter euphoniam ut videtur. Man ser, hvilken Flid han har gjort sig for at forvisse sig om Fenomenets Virkelighed; i Tillægget anfører han nemlig en stor Mængde Exempler af de danske Bibeloversættelser: Ljusens Fader, Korsens Død, Livsens Første, Ordens Gjörere, Husens Herre, Testamentens Ark, Lammens Sang, Kjødsens Sands, Menniskens Sön, Barnens Fader, Brødens Forraad, Landsens Gode, Aarsens Begyndelse, Dyrens Billede, Hafsens Sand, Legemens Ljus, Hjertens Glæde, o. fl. Det var nu allesammen Intetkjönsord, der i Ejeformen havde -ens eller -sens, og det maatte føre ham paa den Forklaring, at det ene Kjön var gaaet over til det andet, en Fejltagelse, som han da ikke er ene om. Kjönnet er ham tre Slags: 1) polycænum: en, den; men han bemærker dog, at nogle Ord have han, andre hun; altsaa at Kjönnene ikke ere aldeles faldne sammen i Fælleskjön. Man siger han om Hat, Kjep, Stol, Vogn, Fod, Ild, Ovn, Ved, lignum (viðr), Brand, Sko, Sø, Skov, Sten o. s. v. Men hun om en Hue, Bog, Dör, Mark, Strand, Vind (vindr; her maa Udtrykket: hun blæser have vildledt ham), Bro, Bøg o. s. v. 2) neutrum: et, det. 3) commune, og derunder regner han Tillægsord, som ere ens, som træt, skaldet. Han bemærker, at Kjönnene afvige i Dialekterne: Sællænderne og Jyderne sige en Sav, Fynboerne et Sav; og at man ligeledes finder: en og et Sted, en og et Taar, Brugen og Bruget, en og et Epistel, en og et Tempel. Og derom mener han, at Brugen hos de mere dannede Sællændere bør foretrækkes. De udførlige Regler for Kjönnet efter Endelsen har han uden

Tvivl lært af de tyske Grammatikker; næsten ved hver Regel findes halv saa mange Undtagelser. Blandt de Ord, han anfører, er Grippe (ancilla). Han véd ogsaa, at Kjönnet forandrer sig efter Betydningen: en og et Ark, Egg, Sold, Söm, Nød, calamitas og bos; hvilket dog kun er lutter Tilfældighed. Som Navneords Böjning antager han kun en, nemlig Ejeformens, og betragter saa særskilt Flertalsdannelsen, som han oplyser med mange Exempler; men Alting er ham her aldeles mekanisk, da han ikke har noget ledende Princip, og ingen Bevidsthed har om Kjönnets Sammenhæng med Böjningen. Uden videre Oplysning anfører han derfor Flertal paa -n, som Öjen, Øren. Herunder har han indført et meget interessant Afsnit om danske Stedsnavnes Oprindelse. Ved Gjerningsordene har han ingen Bevidsthed om de egenlige Böjningsmaader og deres Sammenhæng; han antager to: Activa og Neutra paa -r, Passiva paa -s. Trestavelsesdatiderne paa -ede ere ham de regelrette, og uregelrette ere altsaa 1) de, som udelade e, som flyer, flyde; hører, hørde; tænke, tænkte; og 2) de med en Stavelse, som kommer, kom, samt saadanne som strækker, strakte. Her kommer hans Ubekjendtskab med det gamle Sprog ret tilsyne; og heller ikke kan han oplyse Former som jeg gik, vi ginge; jeg sprang, vi sprunge; ja, han antager endog, at det hedder: jeg green, vi grinede; jeg treen, vi trinede, o. s. v. Former, som gak, stat, staa for ham som blotte Uregelretheder. Men hans Bemærkninger ere dog mangen Gang rigtige og vejledende, fordi han kjender regelrette Former, der nu ere forsvundne, og fordi den daværende Brug, uden Bevidsthed om Oprindelsen, havde bevaret hvad der laa denne nærmest, saasom „ded haver vel lykket sig, alias ded haver vel lykkest", for hvilket han anfører Birgitte Thotts Seneca som Hjemmel: „det haver billigen sjuntist Platoni; hannem at have fattist Guds ords ljus". I Observationes syntacticæ findes allerede en lille dansk Syntax, der for den Tid er al Ære værd, og deri indblander han adskillige andre Bemærkninger, som Forskjellen imellem to og tu, tree og try, Tillægsformer paa -es (som jeg er begjærendis), Navneudtryk for Dyrenes Stemme (som Oxen bøger, Koen røder, Hesten skrönner, Kragen gulper, Ravnen kaver) o. desl. Endelig indeholder Slutningen af Bogen en Samling af danske Kunstord, der rigtig nok nu tage sig underlig ud, men ere Bevis paa, at Nødvendigheden deraf føltes strax, da Granskningen vaagnede. Exempler ere: litera vocalis, selvlydendis Bogstav (Selvlyd), litera consonans, medlydendis Bogstav (Medlyd), hyphen, Binde-streg, circumflexus, en Tøddel som en Huusgavl, articulus, Skeloerd, nomen, Navnord, verbum, Tidord, genus, Slavg, genus neutrum, Hverkenslavg, masculinum, Hanslavg, numerus singularis, Sær-tal, pluralis, Meer-tal, casus,

Endelse-fald, nominativus, Nævne-endelse-fald, genitivus, Æje-endelse-fald, dativus, Give-endelse-fald, accusativus, Anklage-endelse-fald eller Sage-endelse-fald, ablativus, Tage-endelse-fald, comparatio, Forligning, positivus, Grundtrin, comparativus, Mellemtrin, superlativus, Overtrin, pronomina demonstrativa, Anviisnings For-Navnord. Skulle nu flere forbindes, saa fremkommer undertiden kuriøse Udtryk, som declinatio nominum postpositivum articulum sibi affixum non habentium, de Navnords Böjelse, som ikke have bagsat Skel-oerd.

Allerede hos Erik Pontoppidan finder man noget Bekjendtskab med Edda og de islandske Ordbøger. Oldgranskningen fremmede Sprogforskningen. Det blev efterhaanden mere og mere levende for Sprogmændene, at den, der vil fri til Datteren og vinde hendes Hu, gjör vel i at gjöre sig bekjendt med Moderens hele Færd og Sindelag; derved vil han endnu bedre komme til at kjende Datterens ejendommelige Noder eller Unoder. Til de Mænd, som dette foresvævede, og som overhovedet til sit Modersmaals Oplysning samlede alle de Hjælpemidler, der den Gang kunde haves, hører især Peder Syv, som man derfor ikke uden Grund har kaldt den danske Sprogforsknings Fader. Peder Pedersen Syv eller Siuf, Petrus Septimius (f. i Landsbyen Syv ved Roeskilde, hvor hans Fader var Fæstebonde, i Marts eller April 1631; gik i Roeskilde Skole, dimitteret 1653, blev Hører ved Kjøbenhavns Skole, 1658 Rektor i Næstved, 1664 af Fru Ide Lunge til Valbygaard kaldet til Præst i Hellested eller Helsted i Stevns Herred, † den 18. Februar 1702) fik efter Udgivelsen af den første Samling af Danske Ordsprog (1682), den 15. Maj 1683 Titel af philologus (regius) lingvæ danicæ, „en ganske egen Titel, som ingen har baaret hverken för eller siden“, og hvormed der siden blev forbundet en aarlig Pension af 100 Rdr. Han var Antikvar, Sproggransker, Literator, Kunstdommer, endog Digter, og sysselsatte sig med alt hvad der vedkom Sproget, Bogstaverne og Runerne, Retskrivningen, Etymologien, Formlæren, Ordbogen, Stilen. Hvad han i disse Retninger har frembragt, er rigtig nok kun det første Anlæg, kun Anelser; hverken i Kundskab eller i Smag ragede han höjt frem over sin Tid; men hans sunde Sans, hans samlende Flid, hans utrættelige Kjærlighed til Modersmaalets Frembringelser og hans granskende Aand vil gjöre hans Navn uforglemmeligt. Nogle Betænkninger over det cimbriske Sprog (1663) skrev han i Næstved „blandt de mange og möjsommelige Skoleforhindringer“. Det er en almindelig Sprogkunst efter den Tids Standpunkt, og den indeholder derfor tillige Oplysninger til Literaturen og Poesien, ja som Tillæg en hel Del af hans egne poetiske Forsøg. Fortalen viser, i hvilken Forlegenhed han var sat, i det han vil

skrive om Modersmaalet, og den Undseelse, hvormed han træder frem med denne ny Begyndelse; han sætter dog Fortjeneste just deri, at det han forsøger, er noget nyt; men Frygten for, at han (en Rektor) skulde synes ikke noksom at agte eller være hjemme i de klassiske Sprog, bevæger ham vel til idelig at citere dem. „Ham burde jo først at vide sit Fæderneland og dets Sprog nogen Ære. Tilmed have saa mange skrevet om bemældte Sproge, at det var bedre at afskaffe nogle af de Bøger, end at skrive flere; de flere (fleste) Skribentere tage jo sine Bøger af de forrige, de give dem aleneste et nyt Navn, eller, naar de ville gjöre det godt, forandre de Ordene og Ordenen, men tale intet om dem, af hvilke de have laant sit." Ved Retskrivningen bestred han især Vanens Indflydelse: „Dette maa man altid høre: saa gjöre de andre; saa skrive de; saa er Skikken. Men er Vanen imod Fornuften, da er (den) mere en Usæd end Sæd, mere en Vildfarelse end Videnskab." Om Sprogenes Udvikling og Sammenhæng giver han en Del indledende Betragtninger: Det ældste er det Adamiske eller Hebraiske, hvorfor en af de lærde haver sagt, at vi alle tale ett Sprog, det Hebraiske, dog forandret. Til det Cimbriske hører det danske, svenske, norske, tyske o. a. fl. Han holder for, at de Vender (Slaverne) havde i Grunden ett Sprog med de Cimbrer og Tyske. Det latinske er fattigere paa Ord end de andre; det Græske er rigt. Det Cimbriske, formedelst Mængen (Mængden) af Enstavelsesord og den (for de andre) ubekjendte Forandring og herlige Maade at sætte Ordene tilsammen, hvormed det giver Græsken intet efter, kunde nok med sin egen Rigdom være fornöjet og med störste Færdighed finde de bekvemmeligste Navne til Alting, om det vilde ret og vidste at bruge den. Det Cimbriske Sprog er ett af de ældste, herkommende fra Babel, „hvor de bablede, fablede og famblede paa Ordene". Det ældgamle cimbriske Sprog kommer mere overens med det hebraiske, end det græske og latinske, og e derfor ældre end disse. Man skal vide, at förend Odin kom[r] i disse Lande, havde vort Sprog större Lighed med det hebr iske end siden. Sprogblandingen har gjort, at det danske og saenske Sprog har mere tilfælles med det tyske, men de Norsvke og i Synderlighed de Islænder, som ere længst borte fra fremmede og have liden Samkvem med dem, have det gamle Sprog allerrettest, have bevaret det cimbriske Sprog uden Beblandelse, Forandring eller Forvendelse. Man kan ikke nægte, at vort Maal jo haver laant nogle Ord af det græske og latinske, f. Ex. Tempel, Kirke, Skole, hvilke ere indførte med den kristelige Tro; men hvo der vil sige, at Næse, Fader, Fisk, Folk ere komne af de latinske Nasus, Pater, Piscis, Volgus, han maa og sige, at de Cimbrer vidste ikke at nævne deres Næse, Fader,

Fisk, og vare ikke Folk, men umælende, förend det latinske Maal opkom; hvilket tilsammen er urimeligt. De Perser komme overens med de Tyske, ikke alene i Sæder, men endog udi Sproget; det Parthiske eller Persiske Sprog haver Lighed med det græske og tyske: Fader, Moder, Baand, Broder o. s. v. nævne de ligesom vi. Det Engelske Sprog er beblandet ikke alene af det cimbriske, men endog af det latinske og fransøske, og de engelske Bøger, som ere skrevne for 2 eller 300 Aar, ere næsten i Saxiske Sprog. Der siges af Lystighed, at der Sprogene bleve uddelte, komme (kom) de Engelske noget forsilde og maatte derfor af alle andre laane noget. Ellers er det mest med det cimbriske bemænget, eftersom vi finde deri ikke alene Gloser, men endog Maader at tale med (Talemaader) ikke ulige med vort Sprog, enddog Manéren at udsige dem er anderledes. End er det hans Mening, at om det cimbriske Sprogs rette Ophaf og Begyndelse ikke ganske hør os Danske til (thi vi ville dömme maadeligen om os selv), da bör det og ingenlunde de Tyske saa ganske at tilegne sig det, som nogle af dem gjöre. Ved Bedömmelsen af Sprogenes Lighed raader han til Maadehold: Man maa ikke strax tænke, at de Ord, som have nogen Lighed med andre Sprog, endeligen skulle være komne deraf, men man skal agte „dende“ (denne) Regel: intet Ord hører „egentligen“ til det Sprog, hvor ikke findes retmæssig „Aarsage“ dertil. En giver for, at Homerus have skrevet Tysk, en anden at hans Stil er Hebraisk, ja hvorfor ikke og Mexisk (Mexikansk) og Rotvælsk. Det cimbriske (danske) Sprogs Uddyrkelse ligger ham meget paa Hjærte: Havde man kun nogle visse Regler, hvortil man kunde henføre Ordene, og især en Navne- eller Glosebog (Ordbog) over alle „Udsprungsord“ (Stamord) og de, som af dennem komme. Men det skulde udkræve mere end ett Menneskes Arbejde. Der ere gjorte franske Grammatikker paa Dansk og Svensk; men vort eget Sprog ville de ikke til. Ydermere skulde man og, det neste (næste) muligt var, skrive mange og gode Bøger i dette Sprog, hvorudi de Tyske paa nogen Tid have mærkeligen tiltaget. Det fornemste i dette er, at Alting er klart og let at fatte, hvilket man og kan naa udi en slet og usirlig Tale; men skal man vælge iblandt (imellem) to Ting, hvo vil ikke heller age i en god Vogn end gaa i Drek og Grus med stor Besværlighed? Hvem vil ikke heller høre og læse det, som artigt er sammensat, end det som humper, støder og fører ingen Lyst med sig? Saa skulde og gode Bøger oversættes i vort Sprog, hvilket gav ikke alene alle dem, som ikkun forstaa sin Moders Maal, men endog Ungdommen en stor Nytte. Man kunde her ikke ganske binde sig til Ordene, eftersom hvert Sprog haver sine Egenskaber (Egenheder) og det,

som falder vel i ett Sprog, klinger ikke „strags" saa vel i et andet, og han holder den Oversættelse for den bedste, hvilken ikke holdes for Oversættelse. Alting skal og her være klart og sirligt, hvilket ikke kan erlanges, uden vi saavel som andre Folk befatte vort Sprog i visse Regle. Vort Sprog er uprydet, udyrket og uanseeligt; thi der skrives i vort Maal ikkun faa Bøger, og endda de fleste af dem med föje Flid. De andre skrives paa Latine, hvilket Sprog kan af mange forstaas og gjör dem, som skrive, mest navnkundige. Hvor meget baade i Historier og anden gavnlig Handel fattes os! Lader os derfor stræbe hver for sig at tjene vort Fæderneland, ikke alene at dyrke Jorden derudi, men endog Sproget. Herom skriver M. Klaus Lyskander[1]) (den foragtede Historieskriver) meget smukt:

Vi skrive de Bøger som Bonden saar Korn,
    At det kan væxeligt blive;
Er der iblandt noget goldt og forn,
    Det vil sig med Tiden vel give.
Men saade ej Bonden, da fik vi ej Brød,
    Og vilde der ingen skrive,
Da blev der saa mangen glemt og død,
    Som Pennen holder i Live.
Bonden han saar og Solen skin fri,
    Og Skyen giver Dugg og Væde,
Jeg skriver, en anden han falder mig bi,
    Den tredie gjör sammelede:
Saa kan baade Kornet og Bogen gro,
    Slet intet kan intet give,
Men naar der er noget at bygge paa,
    Saa kan man en Gjerning drive. —
Her skjødes ej fremmed', ej prægtig' Ord,
    Men holdes god gammel Dansk Vane,
Det er hvert Rige en Ære stor,
    Ret sætte sit Sprog paa Bane.

I Bogstav- og Stavelæren har han ikke ladet sig føre af Brugen, men tænkt selv, ligesom Pontoppidan, og tidligere end denne: Det synes ikke at vi have Tvelydende Bogstave behov; æ er næppe en Tvelydende, og det samme er at agte om oe (ø) og andre saadanne. Langt mindre er ei eller andre af det Slags Tvelydende; thi j er en Medlydende og ingen Selvlydende, og imellem j og i er „et stort Forskjel", enddog faa agte det. Det samme skal man og vide om v og u. Om Stavelsernes

[1]) I Fortalen til Grönlands Beskrivelse.

Fraskillelse er dette at mærke: Medlydende skulle følge de foregaaende og ikke de efterfølgende Selvlydende, anderledes end i andre Sprog sædvanligt er; hvilket kommer deraf, at de fleste Ord ere hos os af et enstavelses Grundord. Saa at man derfor skal have Ordenes Herkomst i Agt; og ligesom de sættes sammen, saa skulle de og skilles ad, f. Ex. elsk-eligen, Ev-angelium. Thi, det er fordi, efterdi, Ti, det er 10; dog vi ikke ellers bruge h paa saadan Manér, og gjordes derfor lidet her fornøden. De fremmede Ord, som ere blevne danske eller agtes for danske, skal skrives fuldkommeligen med danske Bogstave. Saa kunne vi og paa det föjeligste danne dem efter vort Sprog, i Synderlighed i Endelsen, hvorover de bekomme större Sirlighed; thi have de ligesom soret Borgerskab hos os, saa „mue“ (maa) de og være samme Ret undergivne. Nogen gjennemført grammatisk Anvendelse af det gamle Sprog har han ikke; men han har dog tænkt over Fenomenerne, selv naar han ikke kan finde ud af dem: f. Ex. jeg forundrer mig, hvi de Cimbrer tælle ti, elleve, tolv, tretten, og ikke dèr isteden eenten, toten, treten. Elleve er kanske af en, tolv af to, men er dog sidst i saa forvirrede, at man ikke véd hvorledes dermed „sider“ tilsammen. End er og dette underligt i vort Sprog, at Tredive og Fyrretyve saa kaldes o. s. v. Men især nytter han det gamle Sprog til at oplyse enkelte Ord, ofte med Held, saasom: Danevirke af det islandske Ord virke, det er Vold; Enebærtræ af isl. ejner; Dimmeluge maaske af dimmer, Mørkhed; Smidesiner, Siner, det er Aske, et skaansk Ord (isl. sindr); Kindelmesse af det gamle cimbriske Ord kindel, det er Lyvs (Lys); Løverdag af løve og to, thi de gamle og vi endnu da helst løve og bade os; Stakarl, saasom stav-bare, fordi han bruger Staven. Men ofte løber han ogsaa surr i det, f. Ex. Bösswigt, af en ond Vægt, som duer lidt (isl. vætt); Hustru, det er Huset tro (for Husfrue); Husbond, det er Husets Baand, som binder og holder tilsammen i Huset; Søndag, Sohntag, at man da skal forsone sine Synder. Naar han bemærker, at man ogsaa kan udlede vore Ord af fremmede Sprog, tilföjer han: Dog skal man se til, at man ikke gjör alt for meget deraf, saa det bliver til Gjækkeri, f. Ex. Landsknægt af lancea, som rettere saa kaldes saasom Landsens Knægt, thi han tjener og skal forsvare Landet. Escomanni, Eskemænd, saa kalder Verderhagen de Danske, fordi de førte ikke længer Krig i Saxen end mens de havde Mad i Æsken.

Den danske Sprogkunst (1685) er den første Sproglære paa Dansk. Thi efterat det havde behaget Kongen med et naadigt Öje at se til hans ringe Nemmes Flid i vort Fædernelands Sprog og antaget ham til at være Philologus Danicæ lingvæ, burde det ham at begynde af (med) det første, nemlig af Sprogkunsten,

som han nu under de Kongelige og Prinselige Höjheders Navne og Forsvar lader komme for Lyset som en Forlystning „i Eders Höjheders de tyngre“ Studeringer, saa og som et Vidnesbyrd om Kjærligheden til Fædernelandet og dets gamle Nörre Heltesprog (fordum kaldet Jøtnamal og Runamal), til hvilket de fremmede endogsaa, udi at oplede Herkomst og Udtydning paa deres Ord, ofte have Henseende. Om sit Foretagende yttrer han: Der ville vel nogle sige: det han lærer, vide vi selv. Hvo skulde ej kunne sin Moders Maal? Det er sandt nok om nogle, men ikke om alle, at de rigtigt, vel og sirligen vide at bruge det. Og lad være, at han viser det, som er de fleste vitterligt, saa véd man ofte noget, men ej engang agter derpaa eller véd at man véd det. Saaledes erindrer han kun om det som de selv vide. Ingen beskylder han for sin Vildfarelse, men vil ikkun kalde enhver til Frihed fra den onde Vanes Tyranni; vil og ingen paatrænge dette. Enhver blive kun ved det, som hannem behager, dog ej at laste det andet, som ret og rigtigt er, om det end hannem mishager. Hvad gjælder det, at mange ere samtydige i Uret? Haver den onde Vane indført noget i vort Sprog, da skal det ved gode „Lover“ forandres. Vi ville ikke fare vild, fordi mange gjöre det, eller følge de fleste og gaa efter Exempler, men efter Regle og Fornuften. Fortalen slutter han med Runekapitlet:

> Hejll sa er kvad, hejll sa er kann
> Njøtte sa er nam, hejller theirs hlyddu.

Han bruger danske Kunstord, som Selvlydende, Medlydende, Skelord (Artikkel), Endelsefald (Kasus), Tidord (Verbum), Middelord (Participium), og for at de kunne forstaas, giver han dem paa Latine, dog ej mere end en Gang. Derimod siger han helt naivt: „Sommesteds gives en ganske Mening paa Latine, at den des bedre kan forstaas.“ Naar man ser efter hvad det da kan være, saa synes det for os at være meget simple Ting; saasom Præsens et imperfectum verborum monosyllabicorum assumunt t vel st in secunda persona; Adjectiva Neutra fiunt sæpe adverbia, Reliqua Adjectiva assumunt en. I øvrigt er Sproglæren selv temmelig kort, og „Tilhenget“ om Skriverigtighed, hvori han bestrider Henrik Gerner, udgjör næsten det halve af Bogen.

Betænkningerne indeholde allerede flere smaa Ordsamlinger, og han samlede tillige til en dansk-latinsk Ordbog, hvoraf kun en Prøve udkom (1692). Fortegnelser over gamle danske Skrifter findes ligeledes i Betænkningerne; men han vilde have udført det i den saakaldte Danske Boglade, hvoraf en Del senere er udgiven. Men kan det end være tvivlsomt, om alle

disse Forsøg vilde have sikkret ham et varigt Navn, saa har han vundet det ved Udgivelsen af Danske Ordsprog (1682. 1688) og af Danske Kjæmpeviser (1695).

Peder Syvs Medbejler var Præsten i Birkerød, Henrik Gerner, dels ved sin Orthografi (1679), dels ved sin kortfattede Sproglære (1690); og han lægger ikke alene i Retskrivningen mange sunde Forestillinger for Dagen, men bekjæmper tillige med Held Brugen af de fremmede franske Ord, der allerede nu havde taget Overhaand. Han siger blandt andet (i Fortalen til Orthografien): „Mange syge kunde snart hjælpes, dersom de vilde hjælpe sig selv, thi en Del foragte Lægen og lade Saaret faa Overhaand, og en Del vil selv være Læger, enddog de det ikke forstaar; en Del ere saa bevante med Sjugdommen, at de skatter Sjugdommen kjærere end Helbreden, da det dog er bedre for den sjuge at være karsk, og det er fortrædeligt for de karske at omgaas de sjuge, og dem hvis Saar lugte ilde. En Del Betlere svøber Klude om deres Saar, og en Del om hel Hud, at de kan vinde en Gave; men hvad er dog saadant andet, end iblandt de hæderlige foragteligt, og, naar det bliver aabenbaret, for de verdslige strafværdigt. Dette er dog aldrig saa ondt, og lader aldrig saa ilde, som naar et Tungemaal, der i sig selv er prægtig, formedelst „Vanactighed“ med Kluderi og fremmede Gloser oversprænges, hvorudi de Danske og Tyske hid til Dags haver ladet sig meget forføre, ej tænkende paa, hvor spodske de Franske, Spanske og Italiener er derover, at de skulde indføre noget fremmed Ord i deres Tale. Det vilde blive en latterlig Ting for dem, om de skulde læse et fransk Brev med danske eller tyske Gloser formenget. Og det maa end være vel saa latterligt, naar vi udi det danske Maal indføre franske Gloser, thi mange baade bruger og læser dem, men aldeles ikke forstaa dem.“ Derpaa anfører han den rommerske Lov, at ingen af Regjeringens Sendebud skulde svare nogen Græker uden paa Latine, skjöndt de forstod og talte Græsk, en Sammenligning, der ligefrem maatte føre til den Tanke, at denne jævnlige Brug af fremmede Ord er en naturlig Følge og et soleklart Vidnesbyrd om et Folks Afmægtighed og Underordning under et andet. Han lod det heller ikke blive ved Ord alene, men meddelte en Fortegnelse paa fremmede Ord, som vi kan undvære, og som bör at udelukkes, med de danske, der kunne sættes isteden. Det var altsammen Ord talte i Ørken. I sin Sproglære (Epitome philologiæ Danicæ), der tillige indeholder en kort Syntax og udførligere Bemærkninger om Versekunsten, taler han med Varme om Forbedringen af Modersmaalets Behandling: „Vi maa lægge alle forindbildede Meninger tilside; alle vrange Meninger og Vaner, saa vidt muligt er, af-

skaffe; lad hver Province sin Mundart (Sprogart) beholde; intet af fremmede Sprog indføre, uden det som allerede Borgerret hos os erlanget haver; og da begynde af raa Rod og udholde til det sidste." Nemlig fra Undervisningen i Skolerne. I Korthed betragter han derpaa det gamle Sprog, Dialekterne, fremmede Ord; men som Gransker kan han ikke lignes med P. Syv. Om Sproget i Almindelighed siger Henrik Gerner S. 15: „Naturen, som Gud haver skabt og prydet, er i alle sine Gjerninger underlig; men naar Konsten kommer til Naturen, da bliver den mere yndelig. Man udgraver Jærn, Kobber, Sølv, Guld af Bjærgene, og det er underligt, baade at det dèr voxer, saa og hvordan det udfindes, men naar man renser det ene fra det andet, det fine fra det grove, og atter igjen udarbejder af det fine det konstrige, da er det yndeligt; thi Gud har givet Velsignelsen i den første, men forundt Forstanden hos den sidste. Saa er det med Tungemaalene". „Det gamle og grove maa saaledes udarbejdes, at hverken Alderdom eller Ungdom skulle kjendes derpaa, men Alting staa som i en fuldkommen styrkelig Alder".

Disse Mænd have ved lexikalske eller grammatikalske Forsøg vundet et Navn i Literaturen. Andre, blandt hvilke Ole Borch er en af de mærkeligste, have i Forbigaaende berørt dansk Sprogkundskab; og der gives endelig adskillige, som ved enkelte Skrifter, der nu ere glemte, ogsaa i sin Tid have givet sin Skjærv. Dertil høre: den ved sine Disputatsers Mangfoldighed bekjendte Hans Been († 1708), Erik Olsen Marsløv (Betænkninger om Skriverigtigheden, 1650), samt andre Forfattere til Sproglærer i andre Sprog, hvis Udbytte dog er lidet.

Endelig gav den nysnævnte Hans Olsen Nysted ved Indgangen til den Holbergske Tidsalder ett Forsøg om den danske Stil (Lægmands Talekunst. 1708), det første uden Tvivl, og, saa vidt vides, ikke omtalt af nogen; dristigt i sin Tanke, löjerligt i sin Udførelse, men en rig Kilde af danske Ord og Talemaader.

Molbech, Det danske Skriftsprogs Udvikling i Nyt hist. Tidsskr. 1 Bd. 2. H. 1847. D. Psalmedigtn. i Kingos Levnet, S. 56. P. J. Colding, Dictionarium Herlovianum, i Fortalen, siger blandt andet om dem, der nedsætte Modersmaalet: Homines, mehercle, in patriam injurii nimis! Quid enim est in lingva Latina aut alia, quod non æque commode exprimi potest Danica? Numquid res familiares et domesticæ suis carent notis, aut nos mutos creavit natura pisces? Et in exoticis, ubi earundem proprietas et elegantia major quam in domestica? —

Et sicubi aliud forte uno aut altero exemplo minus succedat, possumus nos talionis regula defendere, prolatis in medium Danicis, quæ nec ulla Latinitas pari orationis gratia assequi possit. Delicatulos itaque istos homines per communem patriam perque ipsammet eorum æstimationem oro et obtestor, abstineant istis orationum scrupis, ne vel de imperitia lingvarum vel de ingenii levitate et ostentatione a cordatis viris habeantur infames; sentiantque ac loquantur modestius de lingva patria, qvæ nec antiquitate, nec originis splendore, nec sermonis copia ac proprietate, nec pronunciationis integritate, suavitate, gravitate, addo nec terrarum amplitudine ulli cedit. Omnes aliæ gentes certatim exornandæ, quæque suæ lingvæ, incumbunt. Cur nobis non eadem cura ac par studium? — Peder Syvs Betænkninger, Fortalen og S. 5.

Erasmi Bartholini De naturæ mirabilibus Quæstiones academicæ. Hafn. 1664. 4. Den ellevte deri De studio linguæ Danicæ, holdt 1657. Uddrag findes ogsaa hos Molbech og i Clausens Tale Om Danmarks Universitet som nordisk Höjskole. Den hele Tale burde særskilt aftrykkes med dansk Oversættelse. Her afskrives ett Par Steder, for at vække Læserens Lyst til det hele: Primum igitur oportet iis frui, quibus nos natura donavit; quæ cum non suffecerint, tum demum ad externa confugiendum est. Id ipsa natura permittit, id ratio svadet, id consvetudo recepit. Unde is, qui peregrinas lingvas majoris facit, quam propriam, non magis a stultitia vindicabitur, quam qui visus acumine ex voto pollens, meridie, sole lucente, fenestras occluserit, atque candelam accenderit ut videat. Quid est autem aliud lingva Vernacula, nisi is sermo, quem a natura ipsa accepimus et cum lacte materno hausimus; quem non studio, non arte, non labore, non vigiliis tenemus, sed qui unicuique est proprius; quem naturæ beneficio possidemus, et quasi ludendo addidiscimus (S. 148). — Neque enim sine patrii sermonis usu quicquam commodè præstari potest, vel ad usum vitæ vel ad oblectationem necessarium. Sine illo, nec quæ ignoramus discere, nec quæ scimus alios docere possumus, hoc cohortamur, hoc persvademus, hoc consolamur afflictos, hoc deducimus perterritos a timore, hoc gestientes comprimimus, hoc cupiditates iracundiasque restingvimus. Et quoad longissime nobis permittunt historiarum monumenta respicere, inde usque repetentes, videbimus nulli unquam defuisse usum vernaculi sermonis. (S. 149). — Non sufficit, omnia ea Græcis Latinisque literis conscripta extare, ut a doctis ignorari non possint, sed omnium et singulorum necessitatibus subveniendum; non doctorum tantum, sed et plebis, non quorundam, sed universæ patriæ commodum procurandum; neque ullus hic excipi potest a communi desiderio

beate vivendi. (S. 150). — Nam sapientiæ qui promitteret thesauros, vestrisne animis placeret? multi eam appetiverunt. Divitias qui sponderet, nonne rem gratissimam faceret? omnes arrigere aures video. Honores vultis vobis offerri? accurritis. Ego vero et sapientiam et divitias et honores et gloriam, vobisque omnibus animum tranquillum polliceor, modò seriò excolatur lingva vernacula; modò patrio sermone tradatis ea quibus ad summum perduci virtus possit, quam natura in vobis inchoavit; postremo, modò ipsi non defueritis. (S. 151).

Om S. Lintrups Societas indagantium se Nova liter. maris Balth. 1705, S. 177. 1706, S. 52. Cimbria liter. 1, 346. Zwerg. S. 788. Nyerup, Universitetet, S. 248. Beckman, Hist. Communit. S. 98.

Catalogus CCC. Vocabulorum (etc.) Det er En Fortegnelse Paa 300. Danske Ord oc Gloser, Som icke alleeniste komme offuereens med det hellige Ebræiske Tungemaal, men endog haffue deraff deris oprindelse oc begyndelse. Alle dennem som haffue lyst oc kiærlighed til det hellige Hebræiske Sprock, oc voris Dansk Fædernelands Tungemaal, til Villie oc Tieniste sammen skreffuit. Aff Peder J. Vandal, Jesu Christi Tiener, til Magstrup oc Jegerup Kircker, Vdi Hadersleff Hus-Læhn. Schlesswig tryckt, Anno 1651. Paa Autoris egen Bekostning, sit Danske Fæderneland til Ære oc Tieniste. 4to.

Anbefalingen af Joh. Svaningius SS. Theol. Doct. et in Regia Academ. Hafn. P. P. finder Bogen vigtig ogsaa for Modersmaalets Skyld. Qvo enim quævis lingva propius ad Ebræam accedit, eo magis reliquis merito præstare videtur. Nogle faa Exempler maa oplyse hans etymologiske Færd: A b a d h, periit, at forderffve, deraff kommer en Abe eller Tobe som forderffver sin Sag. — A b a l significat lugere et perdere, at sörge for den Ting som er Borte, inde Danicum Abild, Ebel, thi det Ebel-bid vdi Paradiss, er Aarsag til al sorg oc bedrøffvelse, des til ihukommelse maa skee voris Forfædre haffve giffvet dette Træ det Naffn. — E g e l, gutta pellucida, egel, Hus—egel, som henger ved taget. — A g g a n, Crater, Phiala, en kand, begger, en skaale, per Apocopen. — E d e n, basis, fulcrum, Grundvol, deraff kommer Æden, thi mad oc Spise er ligesom det naturlige Leffnitzs Grundvol oc stytte, huorfaare det Danske Ordssprock lyder, jeg vil ligge en god Grundvol, förind jeg dricker, det er, jeg vil æde vel. — E p h a, sibilus viperæ, en E f f v e blæs, eder oc forgifft. — O r significat lucere, inde at orre, thi de som ere opliuste vdi Gud lade sig orrie oc nöye, med den deel, Gud dennem monne giffve oc beskære. — Z a a p h, irasci, inde at s a f f e som en orne, der froer med Munden, naar den er vræd. — C i p h, cavum, inde en k i f f v e, som man bær Fisk vdi. —

Majim, aquæ, inde Maje, eller eng, som ligger lawt ved vandet (Made).

Bertel Knudsen: De danicæ linguæ cum græca mistione diatribe. Ob novum scribendi genus authore spernente aut negligente producta per C. Aq. Portuæ (Hafniæ) 1640. og De danicæ linguæ cum latina mixtione. Portuæ 1641. Samlede i Liberti Aliquonii Interludia et diatribæ. Portuæ 1641. Han sammenstiller f. Ex. αγκυλη, ankel, αγκυρα, anker; αχνη, avne, βαυνη, baun, γυνη, kone, ἁλς, haf, paa et andet Sted salt o. s. v. og bemærker, at græske Ord i hundrede Vis ere danske.

Torkild Baden: Roma danica sive Harmonia et affinitas linguæ danicæ cum lingua latina. Hafn. 1699. En ny Udgave af T. Baden. Hafniæ 1834. gav Anledning til en Fejde med Overlærer F. Dahl; se dennes Aftvungne Bemærkninger til Roma danica. Kbh. 1834. 4. hvori Bogen tillige er bedömt.

Hans Nysteds Haandskrift paa det Kgl. Bibl. Athena cimbrica vel Cimbria græca nonnunquam ab Hebero adminiculata eller Det græske og cimbriske Søstersprog sommesteds af Heber understøttet og hielpet, Ny Kgl. Saml. Nr. 482. fol. Samt Collectanea etymologica de lingua danica, sst. Nr. 484. fol. Det første findes ogsaa paa Universitetsbibl. Heri forekommer en stor Del danske Ord, ordnede efter Alfabetet, med deres ikke altid heldige Etymologi, f. Ex. at aarke, ἀρχεω, og en Mængde Talemaader jævnførte med græske og latinske, Lighed i Sammensætninger, o. desl., som öjentjeneste, ὀφθαλμοδουλεια, ordkrig, λογομαχία, kvindehader, μισογυνης. Haandskriftet omtales af E. Pontoppidan i Fortalen til hans Glossarium Norvagicum S. 14, saavelsom dets paatænkte Udgivelse ved K. Falster, hvorom han henviser til dennes Cogitat. Philolog. S. 85. (Se ogsaa Dahls Aftvungne Bemærkn. S. 53.)

Peder Vinsløv: Spicilegium Arctoum. Hafn. 1695. og Farrago Arctoa s. cogitationes de Taciti Tanfana et Sturlæi Tanfæ aliisque Danicam historiam et linguam spectantibus. Hafn. 1704. Se om ham og disse Skrifter Skand. Lit. Selsk. Skr. 1815, S. 139. 145. 151. Om hans Lexicon Scanicum se Nova liter. maris Balth. 1704, S. 384.

Om Ordbøgerne se Molbech Om de danske Ordbogsarbejder, i Ny D. Mag. 5te D. Da dette Afsnit her er behandlet med saa stor Udførlighed og Omhu, har Forf. foran kunnet lade sig nöje med et kort Overskue.

Matthias Pors: De nomenclaturis romanis, recens Danice factis, pari Græcarum recensione libri IV. Francof. 1594. hos Molbech, S. 241. Det er latinske Ord med dansk Oversættelse, ordnede efter Betydningen; f. Ex. larva, Reegrime, Ham; ratio, Skel, Fornufft; antiæ, Gili Laacke; vultus, Anled; majalis, Galt,

sucula, Gylt; cortina, Farffuekedel, Lydgryde; vidua, Vidue, Encke, o. lign. Dobbeltord af tysk og nordisk Oprindelse.

Povel Colding: Etymologicum latinum (etc.) addita etiam danica interpretatione, in usum patriæ juventutis. Rostochj 1622. fol. og Dictionarium Herlovianum desumptum ex Etymologico latino. Hafn. 1626. Se om disse Skrifter Molbech S. 243, og Werlauff i Annal. for nord. Oldk. 1853, S. 348. Fortalen til Etymologicum oplyser, at han allerede for fjorten Aar siden arbejdede derpaa i Aalborg. Ordenen er alfabetisk, men tillige etymologisk, da de afledte Ord staa under Stammen. Exempler paa danske Ord ere: acer, dapper (med den rette Overgangsform); ægritudo, Anck (Bekymring); under flagellum: Nytæn, Sommertæn, palmes tenerior ex anniculis sarmentis enatus (isl. teinn); arundo, Røer, item Medevoll; balbus, Vaalmundet, Lesp, Stam; calcatus paries, Kalket Væg eller Dynnecket (t. tünchen) o. s. v.

Laurids Kok skal have samlet et dansk-latinsk Lexikon efter Rostgaards Papirer hos Molbech, S. 244.

Jævnlig udgaves til Skolebrug latinsk-danske Nomenklatorer, som Hadriani Junii Nomenclator. Kbh. 1605. 1610. Joh. Stephanius: Nomenclator latino danicus. Hafn. 1634. og Nomenclatoris latino-danici pars altera, quæ Verba omnium conjugationum exhibet. Hafn. 1638. Hans Rhode: Comenii orbis pictus danico-latino-germanicus. Hafn. 1672. se Molbech, S. 243.

Til denne Slags Skrifter hører en latinsk-dansk Ordfortegnelse i Hjelmstjernes Samling (2049. 8.), som Molbech allerede har anført: Vocabvlorvm variorvm expositio atqve collectio ex lingva Svetica, ad ingenium Puerorum Juuandum, ordine vulgari, cum eorum Danica interpretatione Diligenter ac fideliter castigata. Hafniæ 1576. (Med Bogtrykkermærket M V (Matthias Vinitor) 1530.) — Ved Slutningen: Fromme Læsere her haffuer du denne föye Baag Vdsat oc Fordanskedt aff Suenske fattige simpel Börn til hielp, findis her nogid som icke saa ræt er Fordanskedt aff Suensken da annamme det dog for gode, Oc forbædre det huor du kandt. (etc.). Deri findes: faties Anlede, vultus Ansicte; saliua, Rege eller spøt; phalanx, Konde som er emellom ledemod paa fingrene; viscera, Indelffuet, exta Indelffuer; Recaluaster, Flenskallit; tenasmus, Harcke [Hardke] den som icke kand haffue sit mag; supparum, Vennicke; rica, Huiffuel; bulla, Spang; baltheus, Spenger Belte; infurnibulum, Grisle at sette Brød i ognen med; solium, Pald; cubiculum Slaape kammer; verticulum, Rindel; crista, Reylebusk; torax, Traae; hasta, Glauen; pelta, Bøcklere; specula, Kure taarn; incus, Smede sted; gürges, Høl; fidicula, Feyle, liden gie eller strenge leg;

gubernaculum, Styre; virgultum, Telning, som rinner op aff roden, risskar; procerus, Ret rag.

Matthias Moth: udførlig hos Molbech, S. 247. Werlauffs Bibliothekshist. S. 221. Torfæus yttrer i Torfæana, at med Undtagelse af det kongelige Hus var der intet Menneske i Verden han elskede höjere end Moth. (Brev til Arne Magnusen i Torfesens Levnet af Erichsen, S. 161.) Holberg (Danske Stat, 3. Udg. S. 185) taler om Moths og Rostgaards Ordbøger, og tilföjer: Udi Resenii Bibliothek findes et dansk Lexicon etymologicum, sammenskrevet af den berömmelige sællandske Biskop H. P. Resen, in folio, nogle Aar för hans Død, item et Dansk-latinsk Lexikon in 4to. Det første er uden Tvivl det, som Thura (Idea S. 310) kalder Lexicon etymologicum lingvæ danicæ. Disse Haandskrifter omtales ogsaa i Sören Lintrups Forord til Kr. Falsters Supplementum linguæ latinæ. Flensb. 1717. saavel som andre hertil hørende Arbejder: Peder Vinsløvs Dictionarium Scanicum og Particula Lexici Danici, indeholdende L til P: Petri Wandalini Catalogus 300 vocabulorum Danicorum ex Ebræa originem ducentium; og et stort Værk, som Th. Broder Bircherod arbejdede paa, De origine linguæ Danicæ ejusque cum Ebræa et aliis orientalibus convenientia.

Kristen Jensen: Den Norske Dictionarium Eller Glosebog, Vdi huilcken indeholdis mange Norske Gloser oc daglige Tale, atskillige Redskaber, Fuglis og Fiskes, saa oc Diurs Naffne, som i Norge findis oc kaldis. Item Bondens Seyerserck (Sejerværk) oc Allmanach, som kaldis Primstafven med sine Characteribus oc forklaring. Alle dem udi Danmarck oc Norge, som haffue lyst at vide det Norske Lands Vjs og Maal til en løstig tjds fordrift oc Kundskab, Colligerit og forfattet. Ved C. J. S. P. A. Kbh. 1646. I Fortalen tilegner han den „alle gode Norbagger, som ere mine kiere Landmænd.“ Under den: Christen Jensön Guds Ords Tiener til Askevold. Omtalt i Erik Pontoppidans Grammatica danica, S. 54, og i Biskop E. Pontoppidans Glossarium Norvagicum, Fortalen S. 20. Foran staar Primstaven med dens Sommerside og Vinterside, Tegnene paa den og dens Forklaring. Derefter Glosebogen. Følgende maa tjene til Exempler; Aabryen, kaldis skindsyg, sive den der har den Sortesyge. — Ævie, kaldis den bløde Dynd paa Haffsens Bond, i Strömmer og Marbacker. Vnde ævie botn, er den grund, som saadan er. — Affdegning, siges: Naar det begynder at Hyme. — Avll kaldis Ild i Smie, Vnde Avlstein kaldis den Steen Vinden af Belgene blæsis giennem tender Ilden. — All kaldis det inderste røde veed udi it Fyrtræ, huilcket icke raadner oc forfuler saa snart som geiten, sive det yderste. — Baer kaldis grene aff Fyrtræ, alias Furtræ, sive Furreløff, som giffuis Smaller til Føde

om Vinteren (etc.). — Brun kaldis en Kant sive Hiörne. Vnde. Naar mand seer Himmelen i Synder eller noer tyckne, oc at see ud til at Sne eller Regne, da siges det: Hand hengie bruen i Himla. Lige som Börn der henge Læben, ere snar til at græde. — Dagens Inddeling findes S. 22. — Faaste ve: Er at befatte sig med en ting. Saasom: Faast incke mæ hunnaa, i. e. Faast sive rør intet ved ham, hand er vred. — Fieræ sive Fiære-Siø kaldis naar Søen sive Floden er vdfalden, oc Stranden er tør; huilcket skeer naar Maanen er i Noer-Vest sive vdnoer. Oc i Sudost sive Land-Sø (etc.) — Flackmæ-Land kaldis Baad. Vnde Flacke so i make. i. e. Roe saa sagte for sig selff. — Hald kaldis en Handfang paa en Kande sive Stob, Item Halda kaldis oc jerngreffuer i Gryder, sive Kiæler. (Det er dette Ord, Forf. har tænkt paa ved Forklaringen af Guldhornindskriften). — Høffue i. e. komme ofuer een sive skicke sig, Hinc Du æ ret Høuen, i. e. Du est rette Mand. — Hyren sive Hyrog, kaldis Tuctig. Et Vhyrog taa seg, i. e. Vsnedig. — Jockul, kaldis en Huusjgel, som i skarp frost Fryser under Draaber, oc Dorffvalds Neffuer. alias Tele-Drap. — Kangel kaldis en Quist, som mange Ber henger sammen paa, Item (idem) qvod Klase. Saasom Tyteber Kangle, Rönneber Kangle. Kangle, alias ævle om en ting: Saasom: Lommen, der Kangler om gaat Vær, naar hand raaber Tørcker aff. Men ellers naar hand venter Regn, raaber hand Va-vatten, Va-vatten, i. e. Mand skal snart vær i vætn sive Vand. — Klining kaldis tre eller firefoldig sammenlagt, Fladbrød med Ost oc Smör imellum. Item tagis undertiden for et slag under Øret, huilcket icke er ner saa gaat. — Leite, kaldis en slet Plan, paa höye eller Backer. Item paa Field, mand kand see vijt i Marcken. — Mæ-et. i. e. Dyrebar, Kostelig, Skiön Vnde Ei Mæte Mand, i. e. Kostelig Mand. — Noite kaldis at faa sig vel Mad. oc see sig til gode, indtil mand er vel mæt oc forsorget, men Nøere seg er at tage siden effter haanden da noget oc da noget, lige som mand haffuer Lyst til, aff det som bliffuer frembaaret enten for Maaltid eller effter. Thi endog mand effter Bondens Villie noiter for Maaltid, saa nörrer mand sig dog effter Maaltid, aff Ebler, Nødder Confect oc andet. — Tougre, kaldis at for giöre Mennisker, Queg oc Hester. — Te stagge, kaldis tilstede, saasom Han er aldrog te stagge, i. e. hand er aldrig tilstede. — Vaar sive Vor. kaldis en Steenlagt Bro i Fiæren, som er lagt paa Lundenes ender at holde dem, saa Søen tager dem icke ud. Paa huilcke lunder Baade opsettis oc udsettis, naar man vil færis. o. s. v.

De ældre paa Latin skrevne Grammatikker og deres Forfattere nævner Peder Syv i Fortalen til sin Sprogkunst, og siger om dem: „alle paa Latine, som de selv have viist mig.“

Erik Pontoppidan: Grammatica danica. Hafn. 1668. Det er underligt af Nyerup, at han siger, Bogen er paa Dansk. I Fortalen og S. 325 omtaler han to andre Værker, med hvilke han vilde oplyse det danske Sprog, nemlig en Phosphorus philologicus og et Vocabularium Danico-rhythmicum. Det første: Phosphori philologici Danicam linguam illustraturi Amarygma, der omtales i Fortalen til Danske Digtek. Hist. 2. D. S. XVIII, findes paa det Kgl. Bibl. i Thottske Haandskr. Nr. 1505. 4.

Peder Syv: D. Digtek. Hist. 3, 95. Fr. Barfod. Peder Syv, i Rosenhoffs Illustrerede Almanak for 1856, S. 77, med Syvs Portræt i Træsnit. Kristian den femtes Bestalling for Hr. Peder Siuf, at være Philologus lingvæ Danicæ, item om Provsteembedes og Skifters Forskaansel og Privilegium paa Bøger at lade trykke, Hafn. d. 15. Maij. 1683, findes i Geheimearkivet, Sællandske Registre 1683—84, Folio 194, Nr. 33. nemlig: C 5. G. A. V. at Vi allern. haver beskikket og forordnet, saa og hermed beskikker og forordner Hr. Peder Siuf, Sognepræst til Hellested Menighed i Stevnsherred her udi vort Land Sælland, til at være Philol. linguæ Danicæ, og paa det hand udi sit forehavende Arbejde med Bøger til Trykken at lade udgaa ej „skulle" vorde hindret, have Vi allern. forundt hannem, at han for Provsteembede, om det hannem kunde tilfalde, saa og for at overvære paa Skifter, maa aldeles herefter fri være, Dog alligevel med Provsterne overalt udi Samkvem nyde Gang og Sæde, saa og være udi de Privilegier delagtig, som Provsterne enten allerede meddelte ere eller Vi dennem herefter allern. meddelendes vorder. Og have Vi derforuden allern. bevilget, at de Bøger han udi Trykken agter at lade udgaa (naar de efter Vores allernaadigste forhen udgangne Forordning paa sine tilbørlige Steder først er censurerede) maa trykkes og forhandles, med den Frihed, at ej nogen derefter maa understaa sig, her udi Vores Riger og Lande dennem at eftertrykke eller imod hans Villie lade oplægge. P. Syvs Skrifter i Nova liter. maris Balth. 1703, S. 58. Jörgen Sorterup udtrykker i sit Ligvers hans Fortjeneste saaledes:

> Vor lærde Syv har i de danske Grunde fisket
> og fundet udi dem saa gjæv en Perleskat
> Han Rusten haver af vor egen Tunge visket
> og Dörren dejlig for det danske Sprog opladt.

Nogle Betenkninger om det Cimbriske Sprog ved P. P. Syv. Kbh. 1663. Fortegnelse paa danske Bøger findes S. 34. 81. 118. 140.

Den danske Sprog-Kunst eller Grammatica Samt et Tilheng om dette Sprogs Skrive-rigtighed (etc.) Kbh. 1685. I Fortalen

nævner han ogsaa sine Forgjængere, og iblandt dem „den ædle D. Erasmus Bartholinus“ i sin herlige Tractat De studio Lingvæ Danicæ.

P. S. Prøve paa en dansk og latinsk Ordbog item Specimen lexici latino-danici. Kbh. 1692. I den dansk-latinske Del er kun Bogstavet A fuldstændigt og endda meget ufuldkomment. Hans Samlinger til en dansk Ordbog kom i Frederik Rostgaards Eje (Nova liter. maris Balth. 1703, S. 58), og Hjelmstjernes Samling (Nr. 1062. 4.) findes „De to Blade, som Frederik Rostgaard lod trykke, som en Prøve af Peder Syvs Danske Ordbog, in Theatro Sheldoniano. 1694.“ Det er Begyndelsen af Bogstavet A, dansk med latinsk Oversættelse.

Den danske Boglade i Haandskrift paa Universitetsbibl. Rostgardiana, Nr. 151. 4. (Wegeners Efterretn. om Vedel, S. 87), hvoraf der findes et Uddrag i Suhms Saml. 1, 2, 89.

Henrik Gerner: Orthographia Danica Eller Det Danske Sprogs Skriffverictighed: Item En kort undervjssning om det Engelske Sprocks pronunciation Saa oc Atskillige fremmede Ords som udi dansk Skriffning u-nødvendig oc Sprocket til Foract brugis, Forklaring. Kbh. 1679. Exempler paa fremmede Ord, som kunde ombyttes med danske, ere: accord, fordrag, forligelsemaal, foreening; at accordere, at dagtinges, fordrages; det accorderer, det stemmer ɔ: kommer ofver eens; affront, forhaanelse; alliance, forening; alarm, uroe, splid, strid, stoyen, pr. til strids (til Vaaben); ambassadeur, sendebud; guarnison, borgeleye, ɔ: besætning; guarantere, forsickre; guerre, krigen, ut prisoniers de guerre, fanger paa krigs-maneer (Krigsfanger) o. s. v.

Epitome Philologiæ Danicæ Eller: Et kort Begreb paa det beste oc zjrligste Danske Sprocks Lyst oc Artighed rensed Det meste mueligt var Fra de ældgamlis Grofhed, Fra de flerste Mundarters Haardhed, Fra fremmede Sprocks Gloser, oc Fra andre store Vildfarelser (etc.) Kbh. 1690.

Naar O. Borch (De causis diversitatis linguarum) udvikler den forskjellige Opfattelse af Naturudtrykkene og Sprogblandingen ved Folkevandringer og Naboskab, saa berører han tillige Modersmaalet, og anfører f. Ex. danske Ord, der ikke ere af tysk Oprindelse, som Barn, Bord, Skive, Vindue, Kniv, Jærn, Kvinde, Dronning, Mad, Øl, Skjæg, Væg o. s. v.

Hans Been: Blandt hans mangfoldige Disputatser og Theses findes ogsaa ett og andet vedkommende dansk Sprog. F. Ex. de voce danica Dannemand, non virum præcise Danum sed hominem probum et modestum significante. (Nova liter. maris Balth. 1704. S. 55.)

Erik Olsen Marsløv: Johannis Amosi Comenii Vestibulum ante auream linguarum januam structum Cum analysi etymologica

et cum versione Danica Erici Olavii Marslovii. Accesserunt Quædam orthographiæ Danicæ observationes. Hafn. 1678. Nyerup angiver ikke denne Udgave, der findes baade i Kongens Bibl. og i Universitetsbibl., men en ældre, Soræ. 1650 og en yngre, Hafn. 1696. Det er latinske Sætninger med dansk Oversættelse. Men det mærkeligste ved Bogen er Tillægget, som er paa Dansk: Nogle Betænkninger og Regle om Skrive-Rictigheden udi det Danske Sprog. Der hedder deri: Mand skal skrive haver, lever, ikke haf-ver eller haf-fu-er (etc.) Mand skal gjöre forskjel imellem et haart og bløt B, og imellem et haart og bløt G, og kunde der sættes en Prik elder Tegn til at betyde ded haarde B og G, hvilket sagnes udi vore Trykkerier. Blandt Ord med haardt g anføres Byg, Myg, Syg, porcus semicastratus, hvilket sidste da er det underlige Ord (Syck), der forekommer hos Peder Palladius. Ordene deler han saaledes: Mand-en, Hænd-er, Spand-e, Fing-er, ikke Man-den (etc.) Heri ere ogsaa danske Kunstord.

Peder Andersen Nyborg udgav en latinsk Donat paa Dansk, som han ogsaa kalder En Fast Grund Baade udi det Danske. saa oc Latinske Tungemaal. Kbh. 1684.

Jörgen Jensen Ribe, Georgius Johannis Ripensis, har udgivet flere latinsk-danske Lærebøger, som Grammatica minor latino-danica og Syntaxis Latino-Danica. Hafn. 1702. Samt Nomenclator Syntacticus Latino-Danicus. Hafn. 1702. der er en kort latinsk-dansk Ordbog.

Af Jean Reutner von Rüsenberg, Forige Capitain under det Westerleenske Regement i Norge, haves en udførlig tysk Sproglære: Een nye forbedrit Tydsk Grammatica, eller Sprog-Konst (etc.) fremstillet Udi det Danske Tungemaal. Kbh. 1709. I Fortalen siger han til Læseren: Hold mig til Gode, om Jeg nogle af mine Betænkninger om Skriverigtigheden det Danske angaaende, herudi fremfører; Kierligheden til det Danske Sprog har bragt og skyndet mig til det, som giort er!

H. O. Nysted: Rhetorica laica et pagana Det er Læg Mands Tale-Kunst og Bondens Veltalenhed, Forfatted af en, som elsker vort Fæderne-Sprogs Held Og Nethed og heeder Hans Olufsön Nysted. Kbh. 1708. (Kgl. Bibl.) Rhetorica laica et pagana. Det er Læg-Mands Tale-Kunst (etc.) Forfatted af (etc.) Hans Oluvssön Neopolitan. Kbh. 1727. (Universitetsbibl.) Fortalen afhandler først vort Sprogs Lighed i Talebrug med andre, Hebraisme, Hellenisme, Latinisme; derpaa grammatiske Figurer, som Metathesis: Ang eller Agn, at avre eller rave, Börnkopper eller Börnpokker, Glam eller Galm (clamor), et Skru (norsk Skruv) eller et Skur (pergula), et Vidne eller et Vinde (testis); Antiptosis: det var mig, men ikke dig; contradictio in adjecto: et Guldhorn, en Kackel-Ovn, et Rivjern og et Strygjern af

Messing, hun er forbandet smuk; voces hybridæ: Sælhund, Marsvin, Vesperkost (af salum, mare, vespera), en Talfoged (proprie Taleæ inspector) o. s. v. Af Bogen selv (efter anden Udgave) maa følgende dens Begyndelse tjene til Prøve:

Tale-Kunst er en Færdighed i at holde en Tale, hvormed man hos de Paahørende forhverver sig Troværdighed.

En Tale bestaaer fornemmeligen af tre Parter, (ligesom og Tre er Dansk Løsen) nemlig Indgang, Indhold, Slutning. Om disse tre Parter maae der ikke tenkis, at hvad som de tu eenis om, det kommer ikke den tredie ved, eftersom der imellem dem alle tre bör være den Eening og Sammenhæng, at hvad som kortelig fremsættis i den første Part, som heder Indgang, det ydermeere og med flere Ord mældis om i den anden Part, som heder Indhold, hvortil den tredie Part, som heder Slutning, lægger sin Final og siger Amen.

Indgang aabner Dör og Øre,
Naar mand noget vil fremføre.
Indhold siger Sagen frem,
Slutning ender og gaaer hiem.

Alle disse tre Parter spøris og befindis endogsaa i den aller enfoldigste Bondes Tale. For Exempel. En Bondemand bestiller hos Præsten en Lig-Prædiken over sin afdøde unge Sön, og udbryder saaledis.

Indgang.

Gudsfred i Huset og god Dag, min gode Siæle-Sörger! Jeg hår et par Ord at tale med Eder, og vil unde Eder en Dalers Penge. At Manden i denne sin Talis Indgang nævner det Ord Daler, derved forbereder han sin Præstes Gemyt og Øre til Agtpaagivelse, og saaledes retter sig efter Tale-kunstens Regel.

Indhold.

Vor HErre hår taget min lille Sön fra mig, og (a) eftersom han var en kiön Dreng og et vittigt Barn, der kunde læse baade i Catechismo og i Evangeli-Bog, da vil jeg vel, at I for Penge og for gode Ord vil prædike lit over ham. For Eders Umag lover jeg, (b) som billigt er, at give Eder en trind Cron-Daler, og derhos beder, at jeg til at faae Eder betalt maa have Tid og Dag indtil det førstkommende Michels-Marcked er forbi, thi (c) dersom jeg nu strax paa denne Tid i Sommerens Anfang skulde sælle min Koe, for at faae nogle Skillinger til Eder og Degnen, da baade var jeg af med min Melkning i dette

Sommerløb, saaog maatte sælle mig til Skade &c. Her befindis den Oratorisk Bonde i denne sin Talis Indhold at bruge flinke Beviisninger, som ere tagne (a) ab honesto h. e. af Skickelighed (b) a justo h. e. af Billighed. (c) ab inutili h. e. af Unytte.

Slutning.

Saa troer jeg Eder da til, at I giör min salig Sön en kiön Lig-Prædiken, jeg skal forskylde det med Eder, og derpaa siger jeg Eder far vel. Merk her, hvorledis Bonden endnu regulerer sig efter Tale-kunstens Forskrift, i det han, skiönt han ikke veed, hvad det Ord ἀνακεφαλάιωσις betyder, dog i denne sin Slutning samler og igientager det meeste og fornemste af sin Talis Indhold.

En Tale er behagelig, naar der holdis middelmon, og hverken er alt-for-kort, ikke heller varer alt-for-længe: Thi naar mand for begge disse Deele tager sig vare, da baade faaer de Paahørende sin Fornöyelse den Gang, saaog hâr Lengsel efter at høre meere en anden Gang.

Om een, som overpas har forlenget sin Tale, pleyer somme at sige saaledis: Vi fik Spaj (Spad) nok, han stoed og vevede Kirkens Vadmel i heele tu Timer. Der vankede Ord meere efter Tal, end efter Vegt, saa der med Billighed kunde giöris dette Spørsmaal: Skal disse løse Ord ikke faae ende? Job. 16. 3.

Om den, som overpas hâr forkortet sin Tale, pleyer nogle at sige saaledis: Han bruger den korte Aln at maale ud med. Han er en god Vinter-Præst. Han gav os en skiön Steeg med en stakket Suppe over (Scilicet en skiön Text, men alt-for-kort Forklaring, ligesom det og var Pharisæernis Lyde, at de paa deris Klæder havde alt for brede Bremmer Matth. 23. 5. men over Guds Lov og Bud-Ord giorde alt-for smale Forklaringer, Matth. 5. v. 21. 27. 43.)

En Tale har sin Dignité eller Værdighed af Rhetoriske Tropis og Figuris, hvilke i en stor Mangfoldighed giör endogsaa vor Landsbye-Tale pralende og priselig, hvorpaa gives efterfølgende Exempler.

Auxesis er, naar mand af nogen eller noget giör for meget. f. e. Jeg troer at hun den gammel Hippentrip hâr levet, at Huusene i denne Gaard hâr staaet &c. siden Adam var en Smaadreng, hâr levet og varet fra Syndfloden af. Denne stercke Muur kand staae medens Verden staaer. Du hâr en Mave som en Bremer-Tønde, er saa tyk og pumped, som der var tre Svejser inden i dig. Der vankede Øl og Mad over en Skov (over en lav Sko?). Der er ingen Ende paa

hans Artighed, Skalckhed &c. Saa mange Bøger, Knapnaale, Skopinde &c. som der er Ender i et Læs Høe. Han lyger Stocke og Steene af stæd, fortæller undertiden saa stor en Lögn, at mand i den kand hænge en Bul-Øxe. Magen til denne Qvinde, saa gode Æbler som disse &c. findes ey i Christenheden. Det giör jeg ikke, om Du end vilde love mig Solen til Maanen. Han fortiener, samler, hâr og eyer Penge som Græs.

En liden Historie.

En Gascon (castigatius diceretur fortè Vascon) i hvis Paahør blev med Forundring og Berömmelse talt om en andens Mandhaftighed og Stridsbarhed, sagde af Misundelse, at saadant noget var ikke saa höyt at undre over: Thi sagde han, de Senge-Klæder, hvorpaa jeg ligger hver Nat, er allesammen stoppede med idel Knebelbarter, hvilke jeg af de Personer, som er faldne for min Haand, hâr tilhaabesamlet.

Saaledes bliver Bogen ved at gjennemgaa alle Talens Figurer med Exempler til Oplysning; og man finder her Navne paa Höjtider, Ordsprog, Talemaader o. s. v. F. Ex. under Synecdoche Totius: Pære-Berthel og Must-Mickel oc Gaas-Morten; under Synecdoche Generis: han kom i Grævens Tid, Smal Hans, giöre Knud af sig, hvo kand vide Pêr Bødkers Lykke; under Synecdoche Materiæ: at kiøbe og æde sicted eller timsed Brød; under Sarkasme: at gifte sig med en Reebslaaers Dotter, han har et Svin i Tøgr og Viber i Salt; under Metaphora: det vil ej flyde for ham, vil ej skyde Spaan for ham, Blod er aldrig saa tyndt, det er jo dog tyckere end Vand, Mude bryder Steen, naar Ild og Blaar kommer sammen, da hyt! Morgengaven ligger i Vuggen, at gaae til Sengs med Hönen og staae op med Soen, Flæsket æder Kaalen, at legge sin Frende i sin Pung, at blæse et Ord i Veggen, de Tyske hâr uden Tvil en Srudsis Mave; samt Gaader, som Tubeen tog Trebeen og slog til Fiirbeen; under Paronomasia: hverken at bide eller at slide, han er vant ved at bytte og kytte, hans Uvenner maatte kalde ham graa og lade ham gaa, at haabe og snaabe gjör mangen til Taabe, egen Hærd (proprius focus) er Guld værd, Snicken är altid ficken, Maria Magdalene sætter Humle paa Teene, af Alderdom blîr mand runken og skrunken, at ruske og tuske ham hid og did, med Ruv og Stuv, i Skuddermudder, at spinte og spare kand længe vare; under Prosopopæia: Frende er Frende verst, sagde Reven om de røde Hunde, det er ens Bir, sagde Gassen om Vandet i begge tu Gadekjer, hvad siger din Rugmark for got i Aar? under Addubbitatio: nu er der brændt for Morten i Kjøge, nu seer det sort ud; under Epitrope: saa vel an da, lad gaae

for bovendal. Bogen slutter med Synchoresis og følgende Kompliment for Bonden: naar en Potentat eller Første siger, jeg hersker over eder alle; naar en Soldat siger, jeg fecter for eder alle; naar en Præst siger, jeg lærer og afløser eder alle, da kand Bonden sige, jeg føder eder alle.

Som et Bidrag til sproglige Undersøgelser i Modersmaalet kan endelig mærkes: Kristen Ferrings Skriffuerkonst, Eller En liden Tractat om den Edele og Hederlige Skriffuerkonstis Höye berömmelse og Roess: Oc om hendis rette brug, oc Vanbrug. Aff den Hellige Skrifft oc Lærde Mends Bøgger, Componerit oc Sammendragen Aff Christen Christenssön Sogne Præst i Meirup. Kbh. 1627. Han meddeler deri nogle, ikke betydelige, Undersøgelser om Skriftens Opfindelse, den første Brug af Papir, Pergament, Prenteri o. desl., hvilket der var det ældste Tungemaal, men ogsaa andre Kuriositeter. S. 89 findes Abgari Brev til Jesus og dennes Svar. S. 160 handler han om Troldfolk. S. 163 om Suerdbreffue imod Hug og Sting. (Skriftet omtales i Suhms Saml. 1, 2, 96.)

Naar man fra de theoretiske Skrifter vender sig til Sprogets virkelige Tilstand, hvoraf hine kun give et ufuldstændigt og svagt Billede, saa ere to Dele af Literaturen at søndre fra hinanden, den nemlig, hvori det gamle eller forældede endnu er herskende, og de øvrige Skrifter, hvori Sproget viser sig i en ny Udvikling. Til den første Slags høre især Optryk af gamle Love og ny Love, der tildels bevarede det gamle Lovsprog, samt Ordsprog og Kjæmpeviser, hvori de ny Former naturligvis ogsaa give sig tilkjende; men hvor gammel Form og især en betydelig Del af det gamle Ordforraad enten fuldstændig eller kun paa visse Maader ere bevarede, saa at de ofte i ett og alt end ikke af den daværende Slægt kunde forstaas uden Forklaring.

Da Lovsproget udgjör ligesom et Tungemaal for sig, have dets Forandringer nærmest kun Interesse for lovkyndige; men selv hos dem synes det ikke at have vakt megen Opmærksomhed. I det mindste have vi om Lovenes Historie store værdifulde Værker, medens kun enkelte Afhandlinger have givet sig af med Sproget, og nærmest med Hensyn til det gamle, som det væsenlige Grundlag. Forandringerne ere heller ikke saa store, og Indflydelsen paa det almindelige Sprog saa liden, at Sproggranskere overhovedet have fundet mindre Anledning til at betragte dem. De bestaa især i, at det gamle Ord, der for det meste beholdes, forandres efter de sædvanlige Overgangslove, og hvis det tykkes meget forældet, sættes det ny som Forklaring ved Siden; forældede grammatikalske Former holde sig naturligvis her længst, men ombyttes ogsaa ofte med ny; Konstruktionen

nærmer sig næsten altid til den gamle. Derved fremkommer en stundum paafaldende Blanding af gammelt og nyt.

For at anskueliggjöre dette hensættes nogle Sætninger af Jyske Lov efter Kofod Anchers Udgave og Udgaven af 1590, hvori, som det hedder, Dansken er forbedret: æn vilde hvar man orves at sit eghet ok latæ men nytæ jafneth, tha thyrftæ men ekki logh vith; men vilde huer Mand orffuis eller nöyes met sit egit, oc lade andre nyde Jeffnit, da torde mand icke Low ved. — våre ei logh å landæ, tha hafthæ then mest ther mest måtæ gripæ; vaare ey Low i Lande, da haffde huer mest der mest maatte (kunde) gribe. — til huar by å meth reet fyure veghe at gange, the ther af areld have tilganget, oc them må engi man spille eth mene; til huer By bör med rette fire Veye at gange, de der til aff arilds tid haffue gangit, oc dennem maa ingen Mand formene eller spilde. — of then ther for thiufneth sækthes liggær siuk, swåt han må æi til things kummæ, tha skulæ mæn bithæ e til han vorthær før; om den der sictis for Tyffueri ligger siug, at han maa ey komme til Tinge, Da skal Mand bije til hand vorder før. — sæl ænnæn man annen noket at gømæ, æthæ sættær ath væth, oc kummær eld i hus oc brinnær meth andræ bondens kostæ, of vitnæ ær til at bonden tapæthæ sinæ kostæ meth hans, tha er han skildugh at være angærløs, æn vil han æi at orvæs æftær vitnæ, tha være han vith næfnd i kyn at han galt ham ikki at; faar Mand anden nogit at giemme, eller oc setter til Pant, eller Foruæd, og kommer Ild vdi det Hus, oc brender det op met andre Bondens Kaaste, oc Vidne ere til, at Bonden tabte sin Kaaste met hans, da er hand skyldig at vere angerløs, End vil han ey lade sig nöye eller orffuis met Vidne, da verie hans Genpart ved næffn i Kiön, at han gielde hannem ey at, eller det bleff ey borte for hans skyld.

Under Ordsprogsliteraturen maa der indbefattes meget mere end der strængt taget hører dertil; thi i alle Samlinger findes der Sætninger, som kaldes Ordsprog, uden egenlig at være det. Begreberne vare den Gang helt ubestemte, og ere det tildels endnu. Ordsprog, Tankesprog (Sentens), Mundheld og Talemaade finder man ofte blandede imellem hinanden, og det kan være vanskeligt nok i alle enkelte Tilfælde at drage en nöjagtig Grænse imellem dem. Sædvanlig finder man derfor ogsaa under Benævnelsen Ordsprog henført alle deslige korte Sætninger, der udtrykke en eller anden almindelig Tanke og gaa fra Mund til Mund. Men det er fornødent at betragte Indholdet og Formen, samt Forholdet imellem dem, hvorved Begreberne adskille sig

fra hinanden. Et egenligt Ordsprog er nemlig kun det, hvis Indhold er en Lære, en Lærdom, udtrykt i en poetisk Form, i en Lignelse, i en figurlig Talemaade. Lærdommen kan ikke alene være en moralsk, men ogsaa en Livserfaring, en Iagttagelse af visse Livsforholde, af visse Karakterer o. desl.; den poetiske Indklædning kan tilsidst indskrænke sig til den ydre Form, der mangen Gang kan forvandle en simpel Tanke til et almindeligt fyndigt Ordsprog, og Sætningen nærmer sig da Tankesproget. Tankesproget er nemlig en Lærdom, men uden poetisk Form. Mange Bække smaa gjöre en stor Aa, er saaledes et Ordsprog, thi det er en Lignelse. Den bekjendte Lovsætning: Med Lov skal man Land bygge, har intet andet poetisk, end den ydre Form (Rimstavene), og et blot Tankesprog er: Lær din Sön at arbejde, ellers lærer du ham at stjæle. Af samme Mening er gamle Sören Povelsen, der i sin Danske Prosodi under Metaforen siger: „Til denne tropum henhøre alle Danske Ordsprog, fordi udi hvert Sprog er en forborgen Lignelse." Tag det poetiske bort, saa hører Ordsproget op. Poesien deri er saa mangfoldig, som overalt hvor den kommer tilsyne; snart giver den træffende Naturbilleder, som: Ingen gjör Ild saa nederlig, at jo Røgen staar i Vejret; snart et Billede af Dyrenes Verden: Naar Krybben er tom, bides Hestene; snart af Planternes: Stakket Hör giver lang Traad; snart allehaande andre Iagttagelser med moralsk Anvendelse: Tom Sæk kan ikke holde sig selv oppe, o. s. fr. Mundheld tages vel ogsaa undertiden i samme Betydning som Ordsprog, fordi man tit tager dette i Munden; men i sig selv betyder Mundheld kun Ord, Udtryk, Talemaader, som en eller anden Person tit bruger, og ved alle Lejligheder fører i Munden. Bresemanns Forklaring er uden Tvivl urigtig. Han angiver Forskjellen saaledes: „Ordsprog ere almindelig bekjendte Sætninger, der give en eller anden Lærdom, grundet paa Erfaringer, Mundheld derimod figurlige Talemaader, der ikke have til Hensigt at belære, men blot adverbialiter betegne en eller anden Omstændighed. Saaledes er f. Ex. at plukke Haar af den skaldede, blot et Mundheld; et Ordsprog bliver det derimod, naar det forandres til: Det er vanskeligt at plukke Haar af den skaldede. Et Mundheld er: At kjøbe Katten i Sækken, men et Ordsprog: Man kjøber ej gjerne Katten i Sækken. Et Mundheld er: At sætte Ræven til at vogte Gjæs, men et Ordsprog: Det er ej godt, at sætte Ræven til at vogte Gjæs." Enhver kan heraf se, hvilken nem Sag det er at forvandle et Mundheld til et Ordsprog. Men Tingen er, at disse Exempler ikke ere Mundheld, heller ikke Ordsprog, men Talemaader, ordsprogelige Talemaader. Talemaaden bliver just ordsprogelig derved, at der er noget poetisk i Udtrykket, en Lign-

else, noget billedligt deri. Ethvert nogenlunde dannet Sprog har en uendelig Mængde af slige Talemaader; jo flere, jo mere poetisk Natur der er i Folket. De tjene derfor saare meget til at oplyse Sproget, ligesom Ordsprogene selv. F. Ex. det nysnævnte at kjøbe Katten i Sækken; at have noget (en Ræv) bag Øret; at være det femte Hjul til en Vogn; at bære Kappen paa begge Skuldre; at have et godt Mundlæder (t. Maulleder); at spidse sin Næse efter noget; at sætte en Kniven paa Struben; at tage Fod i Haand eller at tage Benene paa Nakken; at sætte en Pind for noget; at sidde med Livet i Haanden; eller naar man isteden for: tidlig oppe, siger: för Fanden faar Sko paa; isteden for at noget varer kort: fra Höns flöj op til de flöj ned. Nogle ere saa træffende og let forstaaelige, at de give Talen noget ret pikant, andre ligge langt fra Oprindelsen og maa læres ligesom andre fjærne Grundord i Sproget. Just derfor er deres Ælde og oprindelige Hjem af yderste Vigtighed, og det er stor Skade, at vi næppe kunne angive, hvilke der ere vore egne, og hvilke der ere ældre end 1700. Det gaar næsten ligesaa med Ordsprogene selv. Der burde over begge gives et Udkast til deres Historie ved under ett at samle dem, der høre til samme Tidsalder; de mythiske f. Ex. hvori Loke, Thor og andre Gudevæsener forekomme, som: Der fik Loke noget at bøde sine Buxer med, hvilket siges, naar Garn eller sligt er blevet uredt; Var ej Torden, lagde Trolde Verden øde; Mimmerdug, o. s. v. samt Hentydninger til Jætter og Dværge med de dertil hørende Folkesagn, som: Det var et Spring af en Lerovn (hos Holberg: Det var et Spring af et Bryggerkar). Ligesaa Middelalderens: Naar Træl trives, Ædeling fordrives; Herreløs Brydje fanger vel Husbonde; Der vanker ikke Flæsk til Hovdrenge; det uopløselige Munkeløfte i: Der er ingen viet sammen uden Munken og hans Kappe; Præsternes ugifte Stand i: Ingen kjender Præsten bedre end Dejen; Gilderne og Sammenskuddene dertil: At bære ondt Malt til Gilde (at bagvaske); Latinens udbredte Herredömme: Vaare Lögn Latine, da vaare der mange lærde Folk; Lögn og Latin gaar Verden omkring; Løbedegnene: Degne og Duer gjör skidne Stuer. Ligesaa de, der udgaa fra Middelalderens Helgene, og antyde Aarets Løb, dets Mærkedage, Vejrliget o. desl., som: Bodel med Bøtten tager halve Nytten (af Mælkningen); Marie Magdalene sætter Humle paa Tene (isl. teinn); og Maanedernes Skudsmaal, som: April er aldrig saa hvas, hun giver jo Løv og Gras. Nogle ere historiske og skylde visse Begivenheder og Personer sin Oprindelse, som: Det staar aabent som Jörgen Lykkes Pung; Det flyder sa' Palle, som for spæde Kalve; Rider i Rad, sa' Oluf Daa til sine Hofmænd, han havde kun to. Slige opstaa vel den Dag i Dag, og ere da

særdeles mærkelige, hvis de virkelig have sin Grund i Folket, som: Lögn er en Videnskab, sa' Fanden, han studerede Oprør ved Kiels Universitet. Andre skildre Landskabernes Beboere eller tilhøre enkelte Egne, som: om Sællænderen: Han klager og ska'er ikke, han praler og har ikke; om Fynboen, at han mimrer med Munden hver Gang han gaar forbi en Boghvedeager; om Jyden: Nej Tak, a er ingen Fraadser, sa' Jyden, han havde ædt nitten Spegesild, og de bød ham den tyvende; Døden er haard at gaa paa, sa' Molboen, han druknede Aalen; At dele sit Hø med Mundene som Stige Mænd (ved Odense; de solgte det og drak Pengene op; jfr. Mythen om Tjasses Sönner). Ogsaa Ordsprogenes Form maa komme i Betragtning og en Sammenstilling finde Sted af dem, der i denne Henseende komme overens. Til de mest karakteristiske høre da de, der indføre en Person talende, og give os lyslevende en lille dramatisk Handling, en Scene. De ere, som bekjendt, tildels meget gamle og have nordiske Forbilleder, som hine af Svenke hos Snorre (Hkr. 3, 202). Fanden er her meget paa Færde; men der er ogsaa mange andre Personer af allehaande Livsstillinger, og Handlingen er som oftest greben med meget Vid, stundum er det ogsaa kun en Ordleg, et Ordspil; saasom: Lige finder Lige, sa' Fanden til Kulsvieren; Det gaar ud over de fromme, sa' Fanden, han slog Öjet ud paa en Ledstolpe; Fruer har Fruenoder, sa' gal' Ane, hun slæbte sin Kaabe i Rendestenen; Det skal smage af noget, sa' Konen, hun kom Avner paa sit Saad; Hvem der nu laa, sa' Drengen, han sad paa Sengefjællen; Jeg kjender nok Karsen, sa' Bonden, han aad Skarntyde; Ungdommen raser, sa' Kjællingen, hun sprang over et Halmstraa; Passelig Pølse, sa' Præsten i Halland, de offrede ham den store Mavepølse; Giv mig Stunder, sa' Sunds Præst (i Ribe Stift), han aad Vælling med en Syl; Dèr trak det, sa' Snedkeren, han putted Sömmet i Lommen; Frænde er Frænde værst, sa' Ræven, han løb for de røde Hunde; Det er en Overgang, sa' Ræven, de flaaede ham; Peder, sa' Gaasen, jeg ager, Ræven løb med hende ad Skoven; Ve dig, saa sort du est, sa' Gryden til Lerpotten; Det har intet paa sig, sa' Pigen, hun fødte et Barn. Mange af disse ere blevne ufuldstændige og ligesom afslidte ved at gaa igjennem Folkemunde; f. Ex. Lykken er bedre end Forstanden, fuldstændig: Lykken er bedre end Forstanden, sa' Manden, han kastede en Sten efter en Hund og rammede sin Stifmoder (Holbergs Moralske Tanker); Man gjör hvad man kan, hvor tit hører man ikke det, fuldstændig: Man gjör hvad man kan, sa' Barnet, det gjorde i Vuggen. Mange ere kun Ordspil, som: Alting har en Ende, uden Pølsen, den har to; Smaa Gryder har ogsaa Øren; En graa Gaas er altid bedre

end to hvide (Skillinger). Ofte stilles tre, endog sex Ting sammen: Røg, Regn og ond Kvinde (tre onde Ting i et Hus); Byg i Blade, Fole i Stade, Kvinde i Gade (skal ej roses for tidlig).

Hvad der giver Ordsproget Ælde er i Almindelighed utabeligt, og holder sig under alle Sprogets Forandringer. Dertil hører: Rimet, enten Bogstavrimet, som: Mætter Mave i Maden vælger, eller Enderimet, som: Knast i hver Ast (i P. Hegelunds Susanne: Knart i hver Art) og Fæt i hver Æt. Forældede Konstruktioner, hvorved det der skal udhæves, faar Vægt, som Mange Bække og smaa istedetfor Mange og smaa Bække. Oprindelige Bogstavformer og senere tabte eller omskiftede grammatiske Former, som: Det kommer op i Tø, Mand fjæler i Snø, hvor Snø viser hen til den ældste danske Form Snør, ikke Snær; Naar Mus (ikke Musen) er mæt, er Melet besk; Den falskes Lykke gaar snart i Stykke (Flertal for Stykker); Bedre er tagd end tarveløst mælt. Tillige har en stor Mængde gamle Ord holdt sig, især naar de ikke kunde ombyttes uden at udslette Ordsprogets Form, f. Ex.

En Brand kan ikke længe brende,
En Kone kan ikke længe sende (isl. senna);

Han giver tysser (to Gange), der giver i Trang; Trold bær Traa (isl. þrá) i Leg; Mangen bygger Hus og er først udfus; Den er ikke flad, som Flædie byder; Starre og Gekke lyndes vel; Fugle med ens Fedre savnes gjerne; Fattig Mands Kjæde (isl. kæti) har mange Ulede (isl. olæti). Ved saadanne ser det farligt ud for Ordsproget, naar Forklareren ikke kjender det gamle Sprog; Des Roches de Parthenay oversætter dette: La chaine d'un pauvre homme a bien des chainons rompus, ligesom han oversætter at bede (jage) Ulven ved demander quelque chose au loup. Imidlertid bliver Ordsproget ogsaa stundum fordrejet, fordi selve de indfødte ikke længer forstaa det: Syn gaar for Sagn have vi gjort til Der gaar Syn for Sagen, og man maa da igjennem Syv eller andre lade sig føre tilbage til det oprindelige: Syn er Sage rigest, hos Peder Syv: sjón er sögu ríkari. [1])

Samlingerne henvise til en lignende Tankegang som den, der gaar igjennem det hele Tidsrum. Det bibelske og det klassiske gjör sig først gjældende, indtil det folkelige bryder igjennem, saa at Ordsprog af danske Skrifter og fra Folkets

---

[1]) I Thoraren Lovtunges Togdrapa om Knud den store (Hkr. 2, 298):

var of sjón sögu
slíks ríkari.

levende Tale vorde den vigtigste Gjenstand for Samlerens Omhu. Til Peder Laales forhen omtalte og Elisabeth Krabbes forgaaede Samlinger slutter sig Peder Hegelunds Bibelske Ordsprog og Skjönne Sprog af de syv vise (1588). Derefter samledes Blandinger af Ludvig Pouch i Fragstykker og Ordsprog (1611), og af Boghandleren J. Nörnissum i aandelige og verdslige Ordsprog (1657) o. fl. Endelig greb Peder Syv, vejledet af sin Sans for det gamle, Tingen fra den rette Side, og gav en Mønstersamling i sine Almindelige Danske Ordsprog og korte Lærdomme. Adskillige Samlinger henligge endnu i Haandskrift. Om Kjæmpevisernes Sprog se 1, 147 fgg.

Det almindelige Tungemaal, om man saa maa kalde det i Modsætning til de foregaaende, forlode vi i forrige Tidsrum udsat for en stærk Indflydelse af Dialekterne paa den ene Side, af Tysken paa den anden; men det fandtes dog i det mindste hos en Forfatter i en usædvanlig Renhed. Denne Udvikling skal nu fortsættes, og henimod Tidsrummets Ende maa man vænte at se den afsluttet, at finde et Sprog, der har uddannet sig saa vidt, at frugtbare Skribenter kunde finde et bekvemt Redskab for sig, øvet og prøvet, slebet og skarpt. Imidlertid anser man Anders Vedel som Repræsentant for dette Tidsrums Sprog, ligesom Kristiern Pedersen for det forriges, skjöndt begge virke i Begyndelsen af Tidsrummene, den sidste dog endnu som Bibeloversætter i Slutningen af sit, Vedel derimod hverken selv virkende ud over sit Tidsrums Midte, heller ikke efterladende sig nogen Efterfølger, der kunde bestemme Sprogformen i dets Slutning; thi Peder Syvs Skrifter ere mere granskende end udøvende. Dette giver Sprogbetragtningen en særegen Stilling. Man fristes til at blive hængende ved Vedel, og at gjöre ham til mere, end han virkelig var. At antage, at han i en Oversættelse af Saxe, der dog kun var et indskrænket Æmne, skulde have udtömt det daværende Sprogforraad, maa tykkes underligt, naar det betænkes, hvilke mange og tildels ulige större Skrifter der fyldte Literaturen; og at den tyske Indflydelse hørte op med ham, er endnu urimeligere, da han selv led under den, og den efter hans Tid blev endnu fordærveligere, just fordi den ikke længer stak saa skarpt af imod god Dansk, som för, men søgte at smælte sammen dermed. Naar man imidlertid ikke gaar ud alene fra Vedel og ikke gjör ham til sin Ledestjerne, saa vil Sprogets Karakteristik have sine store Vanskeligheder, just fordi det ingen Karakter har, men fører Betragteren om paa alle mulige Veje, Hærstræder og Biveje, uden noget bestemt Maal og uden noget Haab om at naa det. Hvad man i Almindelighed om dette Tidsrum kan sige, er kun det, at det efterhaanden lod det gamle mere og mere falde, for efterhaanden at optage

det ny, og som Følge heraf indeholder næsten alt hvad Sproget kunde mægte, gamle Former endnu vedvarende, men ligesaa ofte blandede med ny, og ligesaa Ordforraadet, gammelt og nyt imellem hinanden, hjemligt og fremmed. Undertiden maa man forstaa Islandsk for at kunne begribe Ordet og dets Form, undertiden ere begge ramtyske. Ofte er Ordets Betydning, som det synes, selvindlagt deri, afvigende saavel fra det forrige Sprog, som fra det følgende, stundum saa tilsyneladende selvgjort, at man af den hele Sammenhæng maa tænke sig til hvad det skal sige. Hvad der kom ud af denne Forvirring, der, om end halvbevidst, dog ligesom alt i Verden havde sit Öjemed, var dette: at man grammatikalsk, ved efterhaanden at lade det ældre Sprogs Særegenheder falde gav Sproget omtrent sin nærværende grammatikalske Skikkelse, forkastede hvad vi nu heller ikke forstaa, og bevarede hvad ogsaa vi nu anse for bekvemmest; og at man, lexikalsk, ved at opgive en stor Del ældre Ord, der nu næsten ikke mere kunde forstaas uden til Forklaring at have det ny ved Siden, fandt en Tomhed for sig, der aabnede endnu mere Indgangen for de fremmede Sprog. Attraaende Hovedformaalet for al Anvendelse af Sproget: at blive forstaaet, gik man en Gjenvej til Maalet. Temmelig viss paa, at det franske Ord blev forstaaet af alle dannede, efterdi det, hvilket man vel maa forudsætte, allerede var blevet almindeligt i daglig Tale, undgik man al videre Ulejlighed ved at bruge d e t; og der dannede sig saaledes til Slutning en ligesom ny Sprogart, den fransk-danske, hvis Betragtning det er bedst at udsætte indtil den Holbergske Tidsalder, hvori den naaede sin Höjde.

Sprogtilstanden forud har kun været Gjenstand for faa Undersøgelser, og nærmest kun med Hensyn til Vedel, nemlig den ældre Ordsamling af J. Baden og den ny af C. E. Secher. Det lod næsten, som om ingen vilde gaa ind derpaa, fordi der kom saa lidet ud deraf. Denne Kundskab er vel ogsaa vigtigere for Granskeren, end for den, der har Anvendelsen deraf for Öje. Hvad der nemlig fremstaar under Forvirring, maa underkastes en stræng Kritik, förend det kan bruges, og Udbyttet kan i det hele ligesaa let, men sikkrere og bedre, hentes fra den foregaaende Tid. Hvad der i dette Tidsrum kom frem, men ikke kunde holde sig, fordi det ikke stod i Harmoni med sine Omgivelser, er næsten at betragte som en død Skat, som et Fund, der kun glæder Oldgranskeren, fordi det udfylder en Aabning i Kundskaben om det hele. Hvad der derimod kom frem ligesom fra ny af, for at afhjælpe e n og anden Brøst, det fejedes ligesom bort af den Holbergske Tidsalder. De Bemærkninger, som her meddeles, have derfor kun nærmest til Formaal at tydelig-

gjöre og tildels begrunde hvad der ovenfor er sagt om Sprogtilstanden i dette Tidsrum.

Retskrivningen var i den störste Forvirring, omtrent som den altid maa være, hvor den staar paa Vendepunktet til en ny Overgang, der endnu ikke er sket. Mindet om det gamle varede ved, Tanken om det ny blev til; begge forenede sig og dannede en Overfyldning af Bogstaver (som fv) til at udtrykke de simpleste Lyd. Reformer paatænktes tidlig, men ænsedes i lang Tid ikke. Jakob Madsen fra Aarhus (1586) og Svendborgeren Iver Stub (1592) anbefalede Adskillelsen af i og j, men Bogtrykkerierne vilde ikke følge med; Peder Syv gjentog det, og havde, saavel som E. Pontoppidan, mange sunde Anskuelser, der gik ud paa at vende tilbage til den simple Natur; han satte sig endog imod Brugen, hvor den, imod Naturen, vilde afvige fra det gamle. „Bogtrykkerne, siger han, sætte ogsaa Substantiva med store Bogstaver foran, hvilket er ufornødent.“ Naar han ivrede imod de fremmede overflødige Bogstaver, saa havde det i det mindste til Følge, at man efterkom det ved Sprogets egne og f. Ex. for haffue kom ud af det med den simple Skrivemaade have, for dend og dendne hjalp sig med den og denne, o. s. fr. Selvlydsbetegnelsen naaede allerede hos Pontoppidan sit Maal: Fordobling og understøttende e. Men ikke saa sjælden endda har Retskrivningen, som nærmere ved Kilden, angivet Oprindelsen, der senere glemtes, som felligs (fælleds, fælles: felligs Bo, felligs Oprindelse). Peder Syv vaklede imellem Skrivemaader som rigtig eller riktig, men indførte og (for ok), hvilket omtrent havde sejret ved 1700, saavel som agter o. lign.

Lydsystemets Behandling fremkaldte uden Tvivl nogle af de störste Vanskeligheder, og gav Skriften saa broget et Udseende; især Selvlydenes, hvis vaklende Udtale kun faa kunde opfatte med Sikkerhed, og endnu færre gjengive med tilsvarende Tegn. Der maa have været en stor Kamp imellem enkelte Selvlyde og Tvelyde, förend Udtalen befæstede sig, f. Ex. imellem a og æ, e og ei. Man finder jævnlig Bedrægeri og bedrage afvexlende med hinanden; Leligbed (Lejlighed), Belelighed (Beskaffenhed) o. desl., ja endog Kiulinger (Kyllinger), Geislinger (Gæslinger) o. mangfold. lign. Man vil derfor ikke undre sig over, at finde ægte gamle Selvlydsformer, som traade (træde), imellem de nyere. Men selv med de ellers faste Medlyde er det samme Tilfældet; de komme frem i sin ældste Form, som drybe (dryppe), eller omvexle, som orrje og ørfvis (nöjes, Spurg og Spurre. Spegel og Speyel, dapper (med en i Grunden rigtig Overgang for tapper), mødsommelig og bemöje o. s. v. Alt er som i Overgang.

Det gamle Kjön holdt sig længe, som Sanden, denne store Siun, medens det ny tillige gjorde sig gjældende.

Böjningslæren, der intet fast havde at holde sig til, optog hvad den fandt for sig, nu i Talen, nu i et fremmed Skrift. Nævneformen f. Ex. var ofte dobbelt, som en Aarsag (af isl. sök) og en Aarsage (af tysk Sache). Ejeformen var snart gammel, snart uden Mærke, snart med tilsat hans eller deres. Flertallenes Overgangslove vaklede, saa at mange, ofte mere regelret, dannedes paa -e, som siden fik -er, som Kjortle (Kjoler), andre som siden fik -e, havde -er, som Love og Lover, Grave og Graver; og de ægte gamle Flertal, som Døtter (for Døttre), Hoffuit (for Hoveder) ere ikke ualmindelige. Datider blandedes imellem hinanden: som miste og mistede, kravde og krevede, tvingde og tvang. Den betingende Maade varede ved, indtil man endelig fandt den overflødig. Biordene endtes i Flæng paa -e og -en, og nogle gamle Former, som hvort, vare endnu levende. Alt er ogsaa her i Overgang, og det hele ser broget ud. Men selv af denne Forvirring lader sig uddrage nogen Lærdom. Det er i det mindste stundum faldet Forf. ind, om den overdrevne strænge Regelrethed, hvortil vi ved at lære de klassiske Sprog ere blevne vante, og hvorved vi stundum spænde Sproget som i et Snörliv og forskyde en Del af dets umaadelige Rigdom, virkelig bör hyldes, og om der ikke var mere Natur i at lade Sproget bevæge sig med större Frihed indenfor en viss Kreds af lige gyldige Former. Digteren gjör det, men alle ere jo Digtere i sit Modersmaal, alle, der ej ere Trælle af Vedtægter, af Skik og Brug og de snæverhjærtede Grammatikeres særlige Nykker. Skal Skriftsproget som Kunstsprog da aldeles fornægte Naturen, eller kun beriges af tysk Filosofi og franske Romaner? Ligger Almuens Tale med sine gamle Former os ikke lige saa nær? — Adskillige Ord gjorde sig gjældende i en Betydning, som vi nu have forskudt, fordi den kun vilde forvirre; som at læse (samle), overvinde (overbevise), ombære (undvære). Andre nordiske eller aldeles naturaliserede (som at fyrme, konfirmere) gik efterhaanden af Glemme, og forsvandt endelig af Sproget. Man ser det især, dels af Fornødenheden af at sætte det ny ved Siden, som: dermed lod han sig „orrie og nöye", dels af de Forklaringer, som Sproglærerne fandt det nødvendigt at give, hos Peder Syv f. Ex. over Ord som Vide (Straf), Vant (Mangel), Anled (Ansigt), forn (gammel), jæve (tvivle), vandsygtig (vattersottig), ja endog æske (fordre), times (hændes, af Time, Tid); og H. Gerner anfører ligefrem, som Ord, der ej maa bruges: Fore (Færd), trøsser (tre Gange) o. lign. Imidlertid have dog nogle af disse gamle Ord hjulpet sig igjennem lige indtil nu, som Slutningen af sanddru, og ere blevne uforgjængelige Vidner om vort Sprogs Oprindelse. Men imedens disse gamle Kongemænd maatte fortrække, kom der en Del forløbne tyske, især plattyske Ordknægte, der dels indførtes af Forfatterne, dels uden

Tvivl ogsaa havde sin Gang hos Almuen, som Ort (Sted, Flert. Orte og Orter), Undersked (Forskjel), Besmidsighed (Underfundighed), Sku-essen (Skueretter), beskuffet (bedraget), mytte og opstutzige (Krigsfolk), grysse (hilse), befatte (forstaa), beskede (udnævne), vute (rase), betræde (træffe), formaa (formælde, bekræfte), fortøgre (forsinke) o. desl. Alle saadanne Vanskabninger bleve atter fordrevne af de franske Aristokrater, der saa for en Tid beholdt Ordet; men ogsaa nogle af hine krybe endnu omkring i Krogene. Natur og Sandhed gives undertiden i Partiernes Vold; det gaar med Ord som med Rigsdagsmænd.

For endelig endnu mere at anskueliggjöre Modersmaalets Tilstand, meddeles nogle Sætninger af forskjellig Slags.

(A. Vedel, Septem sap. Græciæ): Dennem, som paa det höigeste opstigede, er det gaaet ligeuiiss som det gaar skibbrudne Folck udi en stor Storm oc Wuær. Naar som Skibet vdi det vilde Haff driffues af en flyffuende Storm oc de som inden Skibsborde ere, giöre deris flid, at de muc bliffue beholden, om mueligt kand være, indtil saalenge at Skibet skilies oc slides, it stycke fra det andet, oc da griber huer til sit bord, at holde sig op met vdi de offuerveldige store bylger oc driffue saa omkring, indtil paa det sidste bylgernis mangfoldighed sla dem fra vragget oc de saa vndergaa oc omkomme (etc. Wegener S. 51).

(Af Anders Vedels Ligtale over Johan Friis, 1572). Salige Johan Friis, miste sine Forældre der hand vaar endnu saare unger, Saa hand neppelige kunde mindis at haffue seet sin Fader. — Endog hannem forlode sine Forældre saa tilige, dog bleff hand hart ved det kaastelige Clenodie, de antuordede hannem, Fryctede Gud, vaar dydig oc from, oc lagde god flid paa Boglige konster, som hand vaar formanede der til aff sine Forældre. — Hand haffuer oc ingen tid spared sig selff, eller villet begære forloff fra Hoffue-tienist, da man haffde hannem bæst behoff, men indtil sin dødedag wfortraadeligen, i Orlogs saa vel som vdi Freds tid oc uden Lands saa vel som hiemmeladet paa kiende, at han saa det rettelig gierne allting maatte gaa vel til. — Oc hand skattede denne Philippi Bog saa höyt, at hand haffuer sagd til mange, Der som jeg viste mig icke flere at bekomme af dette slau, da vilde jeg icke ombære denne for Ti tusind Daler.

(Anders Michelsen Colding, Tuende Christelige Klenodier. 1595). Valerius Max. skriffuer at der haffuer verit en Forstandig oc skarpsindig Konge, huilcken der hand annamede den Kongelige Krone, förend hand sette den paa sit Hoffuit, da stod hand lenge oc holt den i sin Haand, oc gaff flittelig act paa den samme, oc brød saa vd met saadane Ord: O huad er dette

mere en æddel end en Lycksalig Prydelse: Oc der som nogen gaffue ret act paa oc forstode huor stor Omsorg, Fare oc Elendighed her hos henger, oc den laa kast paa Jorden, da skulde hand icke ville böye sig, oc tage hende op. — Tenck nu met dig selff huor megen Graad der haffuer verit i Fordom tid, oc endnu er under disse Tag: Oc der skal bliffue i den effterfølgendis Tid: Oc lad aff at begræde det gantske Menneskelige slectis wlycke, lige som det vaare alt din egen. — Legg nu det som Gud vdkræffuer aff dig, paa Rætferdighedsens Vect, met dit gantske Leffnit paa den anden side der imod. Haffde nu det Menniskelige Slect verit GVds Low hørigt oc lydigt, oc icke faldit der fra, da vaare det aldelis lycksaligt, oc skulde icke raadne oc foruisne som Eble oc Blomster: Men det er affuigit aff Begyndelsen. — Om end skiönt it Asen førdis i en Løwe hud, oc vilde vere en Løwe, saa røber dog hans lange Øern hannom. — Endog Træene om Vinteren siunis wfructsommelige, ia døde, dog naar Vinteren er forløben værmer Solen met sin tilkommelse, Jorden oc Træene, at de bliffue grøne igen oc bere Fruct. — Lige som en Krigsmand er kiön oc frimodig til Kri, naar hand er omsæt met mange stercke Landsknecte, som icke lade hannom offuerfaldis oc forderffuis: saa ere Guds Engle skickede omkring oss, oc beskerme oss, at vi kunde mandelige oc ridderlige bliffue bestandige i allehonde Fare.

(Arild Hvitfeld, Fortalen til Frederik den første. 1597): Oc Alligeuel at — samme Regimente haffuer værit Lideligt oc Tolligt, Loug oc Rett er haudheffuit, Fredt, Enighedt oc Endrectighed er beholden baade Indenlandts oc met Wdlendiske, At wi icke haffue Gud nocksom at Betacke for huis wellstandt wi haffue siddit vdi, Fri for Oprør oc wduortis Fiender, Saa haffue ligeuell Vndersaatterne, wi selff, oc de, fast lengre heden seet oc forlangit effter en Höyere — Særdelis haffue wi forlengit aff Eders Maytt: selff at motte Regieris. — Eders Naade Fattis inted paa Gaffuer, eller dyder, som hører til Regimente, Indfødt godhed, Fornufft, Forstand, Mandom, Møde, Arbede, Gessellighed, Forsuegenhed og andre saadanne dyder, huilcke ieg icke alle vill Opregne, at icke skal siunis, Jeg smigrer. — (Fortalen til Kristian den første. 1599): Derfaare er Øffrighed først indsat for, at de skulde skicke deris Vndersaatte, oc dennem sig vnder deris Herredomme giffuet haffuer, Low, Ret, oc dennem beskytte oc beskerme for Offueruold, deris Ankomst er icke for, at de skulle føre Pract, Prall, Stat, Men for Low oc Ret skyld, oc fortrengde Mennisker at hielpe til Rette, Dog mange Herrer (dis verre,) nu icke veed andet, end de ere født til den Ære, icke for anden Aarsage skyld. — (Fortalen til Kristian den anden. 1596): Den Optuctelse hialp intet paa hannem, siden

hand vdi Fremuexten, fri Villig, sætte all Guds Fryct oc gode Seder tilbage. — Det vaar en stor Grumhed, icke at kunde mættis met deris Død, Ligeruis som Døden icke burde at være den sidste Plage Mennisken her vdi Verden kunde tilkomme, Men end da vute oc gresse paa de dødis Kroppe oc Been. — Den Wenighed kom nogerledis til Ende, om Affskeden ellers haffde bleffuen hulden. — Hand haffde ladit forklæde tu Bødle vdi Drauanter Klædning. — Hans Tale falt hannom Klenligen oc Spotiske. — Hand vaar Herdebred oc Fireskudden. — Oc hans Contrafey er hannom fast Enligit. — Den Bleyre, som wi kalder Vesicula fellis. — (Folioudgaven 1650. Boghandlerens Fortale): Kongelige Qvaliteter oc Dyder — Af slig Aarsag hafver jeg Eders Majestetis vnderdanigste Tiennere betenckt mig paa, huorlunde Jeg kunde lade erskinne min Tacknemmelighed — Huilcket Kong Salomon vel eractede — Huad Forstand i almindelig sig belanger, at vi intet her maa tale om dend Extraordinarie oc serdeelis som Gud Salomon effter sit Ønske med begaffde. — (Hvitfelds Fortale): vi derfor indtil dis haffve hafft stor Mangel oc Defect — andre lade dem ilde befalde, hvis Materi Saxo hand tracterer — fuldendt oc complerit — divulgerede oc udgangne paa Tryck — andre haffve castrerit oc forkortet Martialem. — (Af Bogen): Den Christen Religion, som effterfulde den Hedenske, haffver alle de Ceremonier udsluct, fordylget oc nederlagd, som da brugtis. — Huer Gud haffde sine særdelis Præste — saa lenge Præsterne vilde — Rolff, eller Roe kaldet, for hans Höyhed skyld, at hand vaar voxen som Stæg oc höye Træ, Murmestere sætte op til Huuss, huorpaa de giöre Lad oc Lætter, at opstige. — Da de Danskis tilkommelse ryctedis i Landet, samlede oc sambore disse to Konger dennem — Der de fornumme, at ingen Raad vaar til at undkomme, toge de Sind oc Mod til sig — oc huilcke offverblefve, maatte være udi deris Fienders minde oc villie.

(Kristi Efterfølgelse. 1626): Paa det jeg icke skulde siunis, der met at traa effter nogen Foræring — fra Eders Forældre her (ned) arffuet — da siuntis mig nyttigt at være, der som bogen oc bleffue vdsat paa vort Danske maal — til at fordædige min Samvittighed met — dog veed jeg vel, at trettedrue Hoffueder icke lade sig her met nöye — du haffuer selff megen breck, som andre maa omdrage met dig — til it Effterbilde oc Exempel — ja hand er altid sted i Angist, som søger lisenhed oc effterladenhed — den haffuer got at ride (fare), som Guds Naade bærer — store Kraffter oc Dygder — du maat alt være saadan skeffning (Skjæbne) vndergiffuen — denne tids pinactighed er icke værd at forverbe den Glæde oc Herlighed, som skal obenbaris i oss — der som du end met S. Povel haffde været

vndruckt i den tredie Himmel — huo som forlader sig paa mig, den lader jeg icke gaa ærindesløst fra mig — vocte dig vel, at du icke holder for tæt paa din Begæring — at man holder gode Anslag oc Begæring i Tøwelc (i Töjle) — at legge der vind paa — du skalt icke end finde en aff de allerleckerste, som haffuer jo nogen genvordighed — at huer mand maatte gaa paa dig oc traade dig som Skarnet, der ligger paa Gaden — heller elendig oc fattig, end ypper oc rig — min Sön, du maat icke være vaanden der ved, om end nogen meener eller melder noget ont om dig — est du indvortis from, da tör du icke acte huer flue Ord — der er ey heller saa lönlig en sted, som kand hæle mig — at angre oc rue sig met ydmyghed — lad mig faa tom en liden stund, at jeg begræder min Synd — Kierlighed vaager, oc naar den söffner, da soffuer den icke — See, der som mand vilde sige alt det onde paa dig, som nogit Menniske kunde allerarrigsten dicte, huad skade kunde du haffue der aff, om du lodst det gaa for offuer, oc actede det icke ved en Skeffue — Naturen vil gierne haffue noget smuct oc seldsamt, oc gruer for det som vaagt oc grobt er.

(Thomas Kingos Ligtale over Jakob Bircherod. 1691): Man græder billigen over en god Mand naar hand døer, thi hand vaar umistelig, dog bör mand holde Maade i Graaden, fordi hand døer vel, thi da er hand jo Ugrædelig. Solen mørkedes paa Himmelen, og Ægypterne vaar Leve-Keede, de stode ikke op i tre Dage. Husbonden er Soolen paa Huus-Himmelen, daler hand i sin Død og formørkes, da er Leve-Lyvset og Lysten borte, og vi reyser os ikke saa læt igien. — Enten vi puste os op, eller tænke viit at flyve, saa felde vi dog omsider de store Suinge-Feyre og vor Aske findes i Grav-Krogen. — Kiende paa en god Mand er ikke Nafnet saa just. Som en er, saa burde hand vel kaldes, mens ikke som En kaldes, Er hand derfore strax. Titular-Bogen er ikke altid dend rette Nafne-Bog. Der er Underskeed imellem at kaldes oc være det mand kaldes. — Det skeer vel, at Forældre giöre ald deres Fliid dertil, ved Tugt at føre Dyden frem i Slegten, kand dog ikke opnaa deris ynske og Öye-Meed hos alle. En kand arte sig der effter, en anden udarter. Ploujernet riister Jorden at Sæden kand saaes, og med det samme opplöyes Ormen og Oldenborren imod Agermandens eller Bondens Tanke, som siden fordærver Sæden. Siden faldet ere vi som Voxet, Linne og Ledmyge til at tage imod Syndsens Billede, men, som Flinten, saa hærdede, at annamme Dydens Aftryk, og derfor ikke at undre paa, at Eblet mangesteds falder viit fra Stammen. — En Mand maa være saa klog som hand vil, har han hverken udi sin hver Dags Klædning, og Lige-got til sin Religion, saa at

Atheisten og Statisten dekkes under en Kappe, da fordærver dend første dend sidste, og slig en Mand er kun en Lumpen Blandings-Art, som Fødderne paa Billedet. der snart gaar Fald paa. Guds Frygt er Viisdoms Begyndelse. — Huusmænd og Indester, og ikke Jord-drotter eller Selfeyere, har Gud dog gjort os. Vi komme i Verden som et Herberg, og ikke et Hiem. Pillegrime har mange Huus underveys men ingensteds hiemme.

Ordsprogsliteraturen omhandles udførlig af Nyerup i Fortalen til Peder Syvs kjærnefulde Ordsprog, 1807, og af Molbech i Fortalen til Danske Ordsprog, Tankesprog og Rimsprog, 1850. — Derhos Bresemann, Danske Ordsprog og Mundheld, 1843. Sören Povelsen Judichær, Prosodia Danica, S. 238. Pontoppidans Annal. 3, 553 (Mimmerdugg). Resens Atlas i Dän. Bibl. 2, 45 (Folkesagnet til Det var et Spring af en Lerorn). Terpager, Ripæ Cimbricæ, S. 429. G. L. Baden, Bidrag til Sædernes Historie, i Minerva Oktober 1802. S. 36. Jakob Bircherod (De Stige Mænd, hos Nyerup S. LXIX). Ordet at lyndes forklarer Gram i ett af sine Breve (Hist. Tidsskr. 4, 283).

Foruden de af andre anførte fremmede Skrifter, der kunne tjene til Oplysning, mærkes: Mone's Quellen und Forschungen zur Gesch. der deutschen Literatur 1 B. 1. Abth. S. 186: Afsnittet Zur Literatur und Geschichte der Sprichwörter. Von der Hagen, Germania 6, 96: Beispiels-Sprichwörter (de med: sa' den og den).

Kilderne selv ere to Slags, dels Samlinger, hvis Forfattere havde til Formaal at samle og paa en eller anden Maade at ordne Ordsprog og Talemaader, dels andre Skrifter, hvori de lejlighedsvis forekomme, og hvis Forfattere ikke vilde samle. men bruge og anvende dem. De sidste Kilder lade sig naturligvis ikke angive, da Ordsprog jo lejlighedsvis kunne forekomme i ethvert Skrift, men de ere dog især jævnlige i gamle Psalmer, Folkedigte og Skuespil.

Peder Hegelund: A B C aff Bibelske Ordsprock, det er, de kortiste, lettiste oc brugeligste Sprock aff Bibelen efter A B C faar Börn. P. H. R. (Under Tilegnelsen Peder Hegelund) Slesvigae 1588. Formeeret oc Forbedret, P. H. R. Kbh. 1627. jfr. D. Digtek. Hist. 2, 25. — Tilegnet Albret Friises til Haraldskier's Døttre. Efter Ordsprogene følge historiske Efterretninger om de danske Konger fra Kristian den første. Derpaa (i den anden Udgave) Septem Sapientes Græciæ, der er omtalt foran under Filosofien. Samt Arithmologica Joachimi Camerarij. Bogen slutter med en andægtig Bön.

Af Johan Egenov fra Haderslev's Gode Gjæstebud af Salomons Ordsprog, som Titelen lyder hos Nyerup, kunde man

maaske vænte sig et godt Maaltid; men det er et Andagtsskrift, en Traktat over Ordsp. 15. Kap. v. 15, og hedder: Kort Forklaring oc Christelig Forfarenhed aff Konning Salomons Ordsprock. (:) It got mod er it ideligt Giestebud (etc.) Kbh. 1629. (Universitetsbibl.).

Ludvig Jensen Pouch: Problemata et Proverbia moralia. Det er, Nyttige oc artige Fragstycker oc Ordsprog, ved forstandige giensuar vdlagde oc forklarede. L. P. J. S. R. Item de Siu Vise Mesters i Græcia skøne Sprog oc Sententzer. Prentet i Kiøbenhaffn. 1611. Anden Udgave: Problemata (etc.), meget nøttige at læse. Item De Siu Vise Mesters (etc.). Prentet i Kiøbenhaffn aff Georgio Hantsch, 1624. Paa Jens Lauritzssön W. Bogførers Bekostning. Nyerup i Fortalen til Peder Syvs kjærnefulde Ordsprog tillægger P. Hegelund Bogen, men har siden selv rettet Fejlen under Pouch i Literaturlexikonnet. Derimod anføres den i Nyerups Literaturlexikon ogsaa under Boghandleren Wolf, som om det var en anden Bog. Den begynder med Spørgsmaal, hvorpaa følge lange Svar, f. Ex. Naar er Guds Hjælp næst? Hvo er god? Fra No. 40 forekomme derimellem adskillige danske Ordsprog, som: Mand skal icke haffue to Tunger i en Mund; Bedre er tynt Øll end tom Skaal; Act kommer icke alt i Pung (det gaar ikke altid som man vil; ogsaa i Hans Steges Cleopatra, 5. Akt, 7. Scene) o. fl. Under No. 120 findes Ordet at slege (sledske, det er slegske). Nr. 122: Huorledis er mand nu i Verden antagen oc hæd? Suar. Lige som mand er flyd oc klæd. Nr. 140: Huilcken gaffue er best? Suar. Den der giffuis strax, oc icke den der vdloffuis til en anden tid, thi den maa mand skiude en huid Kiep effter. Mand pleyer at sige, een Ful i haande, er bedre end to i Skowen. — De sige oc, det er bedre en Spurg i hende end en Trane i Skowen. Derpaa følger flere problemata med ganske korte Svar, og saa Effterfølger nogle Danske Spraag, effter Alphabetet, hvilket er den egenlige Ordsprogsamling; ved nogle gives Forklaring. Med et nyt Titelblad begynder: Septem Sapientes Græciæ. Blandt Ordsprogene forekomme:

Alle baade hielper, sagde Soen hun greb it Myg. — Anbud løss Mand, er handeløss, Thi Redskabet giör gierningen. — Alting forkerer sig, vden den vide ende af Hosen, den bliffuer altid øffuerst. — Alekant Vin tal god Latin. — Brade Mand er best. — Det er gaat at haffue Bispen til Moderbroder. — Det krøgis orlig, god Krog skal bliffue. — Fitting haffuer tabt sin tellebasse (uden Forklaring). — Hand skal være spaa, hin anden skal klaa. — Huo der tager Barnet ved Haanden, hand

tager Moderen ved Hiertet. — Sengen er Quindernis prædicke stol, Gardine prædicken. (Flere i Nyerups Fortale til P. Syv.)

Om Matras, Proverbes se Nyerup i Fortalen til P. Syv, S. XXXI.

Jens Sörensen Nörnissum: En liden Tids-fordriff aff Aandelige oc Verdslige Ordsprog (etc.) Kbh. 1662. I Fortalen siger han: at han siden Anno 1633 har befordret adskillige smaa Bøger til Trykken, i Synderlighed siden Anno 1636, da han fløttede fra Kbh. til Roeskilde; 1647 den 7. Juli led han stor Skade i Roeskilde af Ildebrand. Det første ABC er Ordsprog af Bibelen, det andet ABC verdslige Ordsprog, begge ordnede alfabetisk efter Begyndelsen. Det sidste udgjör næppe 5 Blade.

Hertil kan ogsaa henføres Hans Jensen Alan, Catena Methodica Salamonis, Det er: Salomon adspreedt, samblet aff hans Ordsprocker, Prædicker, oc Höysang. Effter Joseph Hals Methodum. udi Tre Gudelige Konster. som ere

1. Ethica, Leffnits oc Sæders } Regel
2. Politica Regierings } oc Efter-
3. Oeconomica Huussholdnings } retning.

Kbh. 1667. Det Engelske af Joseph Hall er lagt til Grund, men Ordningen er af H. Alan. Bogen er tilegnet Frederik den tredie og Sofia Amalia, og Tilegnelsen viser det allerede da herskende höjtravende Sprog; han kalder Universitetet et „Eenebærtræ“, der gaff ham „sin Skugge“; „Skyggen sødgiorde“ hans Rolighed, „oc underviissning i Portene opfødde hans u-moede Studeringer“ etc. etc.

Peder Syv: Aldmindelige Danske Ordsproge og korte Lærdomme med Foregaaende Underviisning om dennem. Samt Efterfølgende Tilhæng af nogle sære, som fordum have været oc endeel endnu ere brugelige underskedeligen i disse Tre Nordiske Riger (etc.) Kbh. 1682. Tilegnet Jens Juel til Vorgaard, Frederik Krag og Frederik Gerstorf med en Tilegnelse paa Islandsk, som slutter med:

Rita hæfi eg latit þad a gamla
Danska tungo
hia fornum Ordskvidum
med efterlæti ok truleik
P. S.

Slutningen er islandske, norske og svenske Ordsprog med dansk Oversættelse; samt de gamle Ord med Forklaring. Begge Samlinger forenede: Aldmindelige danske Ord-Sproge og korte Lærdommes Første og anden Del (etc.) Og desforuden Rets og Rettergangs Regler og Sproge (etc.) Kbh. 1688. Tilegnet Kristian den femte. Han boede langt fra Bogtrykkeriet, saa at de islandske ikke ere heldig aftrykte; f. Ex. Morgeru dags augu; Alt er betra er ein umkan; thjød veit ef thyr (i Rettelserne

Thryr) vita, Alt er bedre det een veed. Almuen veed det som 3 vide. — Ordsprogene ere ordnede alfabetisk efter Hovedordet og Indholdet.

I Sören Povelsens Prosodi findes adskillige Ordsprog S. 233. 238. og især 242. Deriblandt nogle mærkelige, som Der er Nødde hos Vedekast, det er, Det efterhaanden fortæres som det avles; Vinter lægger Loft paa Vandet; Det staar ikke til Hund, naar Hors skal dø; Gammel Skalk var aldrig god Pilegrim. o. s v.

De haandskrevne Samlinger omtales udførlig hos Molbech S. XLVI; deriblandt Anders Vedels autographum og Peder Syvs Paralipomena de proverbiis. Blandt dem udtegnes her nogle af Farrago et synopsis rerum, gestorum, apophtegmatum sententiarumque aliquot memorabilium, per Paulum Ennaldium Ecclessiasten Gamtoftensem Anno 1607 (Thottske Samling Nr. 1509. 4.): Stacket er Bordags glede. Örne vdklecker icke Due vnger. Som nøed røder, Saa røder oc Rømpeling. Houff volder halff drömme. Der hører vid til vaande. Der hører stercke been till at bære guode dage. Hand væcker ·Iiss der tørstig er. Verden staar icke ved Stage bunden. Hungrig maffue er lige som S. Jörgens tønde. Det er it Ont faar som ey gider bære sin fæt. Det er en slem Hest som ey gidder bære sin Sadell. Gierig Quern maal alle honde Korn. Gamle Venner oc gamle veye Pleyer ingen at bedreye.

Om Anders Jensen Bredkjærs danske Ordsprog i hans trykte Saxe, 1602, se Luxdorphiana S. 115. Udbyttet er ikke betydeligt.

Da Ordsprogenes Grundlag vel kan anses for omtrent at være afsluttet med dette Tidsrum, og de følgende Samlinger for största Delen gjentage de ældre, vil Forf. her kortelig henvise til Samlinger efter 1700, hvoraf de vigtigste ogsaa omtales hos Nyerup og Molbech.

I Povel Juels Et lyksaligt Liv (1721) ere en Del Sentenser lagte til Grund for de udtværede Vers.

Mønske Mundheld 1735. Af Jomfrulands Pligtige Tienere. Mest Sentenser.

Pontoppidans Onde Ordsprog som fordærve gode Sæder igjendrevne af Guds Ord. 1739. Nyerup anfører dem alle. Det er naturligvis et Produkt af en misforstaaet Fromhed. Det skjæve, der synes at ligge i Ordsproget, er en Følge af det skjæve i selve Livet, som Ordsproget gjengiver. Hver er Tyv i sin Næring, er ingen Opmuntring til at stjæle, men kun Udtalelse af en almindelig Livserfaring.

I Holbergs Moralske Tanker 1744 forekomme henved 40, S. 32. 33. 60. 61. 69, 92. 98. 100. 103. 104. 170. 171. 190.

192. 201. 218. 230. 277. 284. 329. 350. 352. 402. 435. 489. 504. 543. 544. 546. 594.

(Des Roches de Parthenay) Ordbog over danske Ordsprog paa Fransk oversatte. Kbh. 1757. 4. Nyerup og Molbech have anført adskillige andre Exempler paa de pudsige Fejltagelser, som S. 83: Borger og Buur dem skiller kun en Muur, L'emprunt et la prison etc. S. 146: De hænge sammen som Ærteholm, les isles près de Bornholm; S. 556: Et Trold kiws (kyser) ikke et andet, Un sorcier n'en baise pas un autre. Der er flere endnu; f. Ex. S. 53; Bedre er Bonde af Langhalm end ingen, Un lien de roseau vaut mieux que manquer du lien. S. 38: Naar du faar arvet det jeg har plöjet, faar du vide hvad jeg har döjet, Lorsque tu hériteras du champ que j'ai labouré, tu sçauras ce que j'ai enduré (Franskmanden har læst harvet paa sin Vis), o. s. v.

Hedegaards Ordkvæder 1776. Juridiske af Lovene og Sæderegler.

En Samling findes i Kjøbenhavns Aftenpost for 1782, Nr. 7. 9. 10. 11. 12. 13. 14, 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 25. 26. 27. 29.

Lundby har efter et Haandskrift meddelt 400 i Iris og Hebe, November 1796.

Liebenberg giver en kritisk Bearbejdelse af vore Ordsprog i Borgervennen for 1794, Nr. 51—54. 1795, Nr. 3. Prøve hos Nyerup i Fortalen til P. Syv.

I Luxdorphii Carmina 1775 findes S. 122: Proverbia Danica Latine reddita, f. Ex.

Muscosus haud fit, sæpius motus, lapis.
Vos me, ubicunque lubet, jacitote; hoc deprecor unum,
(Lutra ait) in medias ne jaciatis aquas.

Rahbek anvender en stor Mængde i Danske Tilskuer 1798 Nr. 76. 77. 1806. Nr. 53. 54. 100. 101. jfr. Meyer i Ugelige Tillæg til Adressekontoirets Efterretn. 1767.

Nyere Samlinger haves af J. H. Smidth (1822, Bogstavet A), Grundtvig, Fenger o. fl. Ivar Aasen har udgivet en Samling af Norske Ordsprog. Kristiania 1856. Se ogsaa Fortalen.

Sproget i Psalmedigtningen bör naturligvis stilles ved Siden af de forrige; der findes i den ligesaa blandede Former og Ord, som skob (skabte), Orte (Steder). Se Ordsamlingen i D. Psalmed.

Om Retskrivningen se Nyerup, Det danske Sprogs Retskrivningstheorier. Kbh. 1805.

Hvorledes de klassiske Sprogs Retskrivning førte til An-

vendelse paa Modersmaalet, ses af et ypperligt lille Skrift af Jacobus Matthiæ Arhusiensis: De literis libri duo. Qvorum priore Nativa pronunciatio asseritur. Posteriore Sophistica confutatur, Basileæ. 1586. Tilegnet Kansleren Niels Kaas. Smukt taler han om, hvorlunde Guds Herlighed aabenbarer sig i Naturen, men især i Menneskets Legemes Dannelse, dets Tale og Taleredskaber. Nam in parvis sæpe rebus plus est artis, qvam in magnis. I Fortalen gjör han Rede for Skriftets Anledning, nemlig hans Sysselsættelse med Latin, Græsk og Hebraisk. Ea enim occasione præcepta omnia earum trium lingvarum Grammatica, cum alia, tum etiam de literis, diligentius expendere et inter se conferre coactus sum. Unde animadverti vulgarem literarum doctrinam hominum magis arbitrio qvam naturæ præscripto institutam esse. Diphthongi etiam doctrinam, in lingva Græca et Latina, inventum et placitum hominum potius qvam naturæ dogma esse. Animadverti etiam tum ad literas ipsas, tum ad lingvas omnes recte et facile discendas magnopere utile et necessarium esse: ut doctrina aliqva literarum omnibus lingvis communis extaret. Eam avtem nullam veram et constantem esse posse: nisi ex ipsa natura, omnibus hominibus et gentibus communi, describatur. Han fandt imidlertid ikke noget Skrift derom, der tilfredsstillede ham. Længe sysselsatte han sig da med at komme efter den naturlige Dannelse af Lydene. Hoc ergo naturæ artificium hoc scripto explicare, et inde veram, nativam, perspicuam, facilem et omnibus lingvis communem, literarum doctrinam describere et publice proponere studui. Hafniæ 1. Augusti 1585. Bogen selv handler især om Latinen, men medtager ogsaa de nyere Sprog og Modersmaalet. Han betragter Lydens Dannelse, efter Taleredskabernes Natur, deres Inddeling og de enkelte Bogstaver med mange Steder af klassiske Forfattere til Oplysning. S. 84 handler han De j in lingva Danica og medtager her den jyske Udtale: Ante vocalem ut Jact venatio, Jeg qvercus — Et consona præcedente, ut Sjel smegma, ljer argilla — Post vocalem, ut maj frondes festæ vel verbenæ, mãj locus palustris — Atque hactenus de Je. (Saa gammel er denne Benævnelse for Jod) som Rask har optaget.) S. 177: De diphthongo ex vitiosa scriptione nata. S. 183 findes den simple Sætning, at enhver Vokal danner en Stavelse: Quod autem nulla vocalis cum vocali in eadem syllaba proferri possit: ex vera literarum doctrina patet: vocalis enim toto ore et certo oris totius habitu et forma profertur. Os avtem non potest uno tempore nisi unum habitum induere et sustinere Ac proinde non nisi unam vocalem uno tempore proferre (etc. etc.)

Mindre original og kun handlende om Latinen er: De orthographia orationis eruditæ et latinæ, Theses disputandæ — præ-

side M. Ivaro Stubbæo, prof. pædagog. Respondente Lagone Christiano Ripensi. Hafn. 1592. 4. Han bekjæmper blandt andet Jakob Madsens Skrivemaade ejjus etc. Men han hylder Udtalens Lov, og dadler dem, der skrive Bogstaver, som ikke udtales. quod tamen in sua lingva communiter faciunt Galli, Scoti et Angli. Hvorfor tager han ikke sine kjære Landsmænd med, der den Gang skulde have haft Vanskelighed ved at gjöre Regnskab for ethvert unyttigt Bovstav, de have skrevet.

Brugen af store Begyndelsesbogstaver i Substantiver var endnu kun i sin Begyndelse, baade i trykte Bøger og Breve (se f. Ex. Brevene i J. Bircherods Dagbøger 1692, S. 249).

Nogle Bemærkninger om Kristian den fjerdes Retskrivning findes i Schlegels Samml. 2, 2, 75.

En Undersøgelse, der vel fortjente en særegen Monografi, er den om de plattyske Ord, der ere indkomme i Sproget i forrige og nærværende Tidsrum. Mange af dem anse vi nu ikke for tyske, fordi de ikke ere höjtyske; f. Ex. Knappenaal (en Naal med Knap eller Hoved, isl. höfuðprjónn), platt. Knöpnatel (jfr. Matthesons Philologisches Tresespiel. Hamburg 1752. Vorbericht).

Gamle Ord: P. Syvs Betænkninger, S. 84. H. Gerners Epitome, S. 27, jfr. de gamle Ord, der forklares i Fortalen til A. Bordings Poetiske Skrifter. En rig Kilde, ogsaa til Begyndelsen af dette Tidsrum, er Molbechs Dansk Glossarium.

Med Opmærksomheden paa Sproget vaktes tillige Interessen for Literaturens Historie; men Meddelelsen kom i Almindelighed ikke ud over Latinen, og næsten alle Skrifter dvælede ved det der først maatte vindes: historiske Meddelelser om Forfattere og Bøger. Da der allerede har været Lejlighed nok til at omtale disse literærhistoriske Kilder, maa det her være nok at nævne de vigtigste Forfattere: Flensborgeren Johannes Møller (f. 1661, fra 1685 Lærer, 1701 Rektor ved Flensborg Skole, † 1725), Albert og Thomas Bartholin, Rasmus Vinding, Peder og Laurids Terpager, Thomas Broder Bircherod, Sören Lintrup o. fl. De første literære Tidender ere ogsaa forhen omtalte.

J. Møller: De vita et scriptis Johannis Molleri Flensburgensis, udgivet af hans Sönner. Slesvici 1734. 4. og Grams Fortale til Cimbria literata.

Peder Terpager samlede ogsaa til en Traktat, der skulde hedde den danske Boglade (Jens Bircherods Dagbøger S. 210).

Sören Lintrup: Desværre ere de fleste af denne ypperlige Mands Skrifter forgaaede, mange Afhandlinger, der oplyste Li-

teraturens enkelte Grene, især Theologien og Filosofien. Derhos Vindiciæ nominis Danici, seu Fama Danorum literaria contra obtrectatores exteros, skreven 1695; og Oratio de felicitate ac prærogativa seculi 17. literaria. anno 1696 cum fasces Rectorales capesserem, recitata. De omtales S. 38 og 48 i Reliqviæ incendii Bergensis ultimi (etc.) Hafn. 1704. 4.

Boghandelens og Bogtrykkeriernes Tilstand maa være Gjenstand for en Monografi. Som et utrykt, ikke umærkeligt, Bidrag maa omtales, at der endnu holdtes Boglader i Kirkerne: Joak. Moltke fik Bevilling at holde en offenlig Boglade udi vor Frue Kirke i Kjøbenhavn, og at handle med „uforargelige aussburgische, Theologische och Philosophische Materier", saa og Skolebøger. Hafn. 8. Decbr. 1628. (Sæll. Regist. XVIII. 370).

Til de danske Sprogarbejder slutte sig de danske Prosodier, dels ved de Sproglevninger, der hist og her omtales, dels ved Bemærkninger, der berøre grammatiske Regler, Sprogets Renhed o. desl. De tjene derhos som Indledning til Poesien. Den nærmeste Anledning til dem udgik fra to Sider. De gamle klassiske Versearter vare en Gjenstand endog for Skoleundervisning; man prøvede paa at efterligne dem. I de danske Psalmer fandt man Fodmaalet uordenligt, saa meget mere som mange vare oversatte, og man søgte i det mindste at gjöre dem ligesaa regelrette som de tyske. De første Forsøg paa Efterligning af klassiske Fodmaal mislykkedes aldeles. Den første, der prøvede paa at skrive danske Hexametre, skal have været Bertel Knudsen Aquilonius. Da han vilde danne dem efter den latinske Prosodis Regler, og altsaa ansaa Position for almengyldig, faldt de noget underlig ud, og ved Anvendelsen af den fri Ordstilling blev det endnu værre. F. Ex. dette Hexameter:

Jeg vil | al Mis | trøst og | Fortvivl | else be | grave

og dette elegiske Vers:

Gud mange | Aar dig | giv', lad | faa med | Salighed | alt du
Nu kan | i no | gen | dine be | gjere Da | ge.

Psalmernes Fodmaal naaede ved Enden af Tidsrummet en större Regelrethed.

Den ældste bekjendte Forfatter er Niels Olsen Halveg (1566 Rektor i Roeskilde, 1574 Forstander for Duebrødre Kloster, † 1583); men af hans paa Latin skrevne Poetik er kun ett Par danske Vers bevarede hos hans Efterfølger, Præsten til

Vester-Hæsinge i Fyn, Peder Jensen († 1641), af hvis paa Latin skrevne Haandskrift, der i sin Tid tilhørte det danske Selskab, Nyerup har meddelt et Uddrag. Det findes nu i Universitetsbibl. Den ypperlige Skolemand Hans Mikkelsen Ravn, Corvinus, (f. i Fævejle ved Kolding Fjord, Hører i Herlufsholm, Rektor i Slagelse, Præst i Sælland, † 1663) lærte, som Nyerup siger, Folk at synge (i Heptachordum 1646) og at rime (i Rhythmologia 1649). Det første af disse Skrifter er især vigtigt og i mange Henseender tiltrækkende. Det er en Musik- eller rettere en Sangskole, Slutningen en musikalsk Theori, alt, paa de indstrøede Steder nær, paa Latin. Hvad der bevægede ham til at drage Musikken frem, som de lærdeste end ikke havde drömt om, var især hans fordums Lærer, M. Jakob Pedersen Spjelderup, Rektor i Herlufsholm, og de Slagelse Sangere. Biskop Jesper Brochmand viste ham megen Yndest i Herlufsholm, og forfremmede ham til Slagelse Skole, hvor Slutningen af Bogen er skreven 1646. Han gjennemgaar Musikkens Historie, som han begynder fra Adam og Eva, kommer endelig til Tacitus og de nordiske Skjaldre, til Saxes Sange, til Kjæmpeviserne (tre Strofer anføres af Sangens Magt) og meddeler Efterretninger om danske Musikelskere, ligefra Biskop Esger i Ribe (1141) til hans egen Tid. Blandt dem, der ex fundamento have skrevet om Musikken, høre M. Hans Stephanius, Fader til Historieskriveren; men han har intet udgivet, og M. Hans Kraft, Rektor i Kjøbenhavn, der har efterladt et Haandskrift, men ogsaa udgivet en lille Bog (Pæan danicus. 1619). Da han giver den Regel, at alle de Gamles Sange, saavel gejstlige som verdslige, skal skanderes efter Fødder, Spondæer (Jamber) eller Daktyler, og ikke ved at tælle Stavelsernes Antal, maatte han komme i stor Forlegenhed med Psalmerne, hvilket ses af fölgende Exempler:

All | eniste | Gud i | Himme | rig
Vere | Loff oc Pris | for al sin | naade.

Paa | Jorden er | kommen stor | Glæde og | Fred
Men | niskene | maa vel | glædes der | ved.

Af hans Rhythmologi udkom et Uddrag 1649, der især gaar ud paa at ordne Versemaalet i Psalmerne.

Den første udførlige Prosodi paa Dansk er af Sören Povelsen Gottlænder eller Judichær (f. 1599 paa Gulland paa Gaarden Dommerarv, hvoraf hans Tilnavn Judichær, 1627 Rektor i Vordingborg, 1637 Præst i Slangerup, † 1668). Han udgav en kortere Extrakt af Rimekonsten (1650); men

hans udførlige Danske Rimekunst udkom først efter hans Død (1671). I Fortalen, som han selv har skrevet den 15. Maj 1668, samme Aar som han døde, giver han Oplysning om sig selv og sine Arbejder. Hans Fader, Povel Severinsen, Præst paa Gulland, sang gjerne hjemme i sit Hus tyske Sange, foregivendes dem rettere efter Melodien at være gjorte end de danske. Dette vakte allerede Sönnens Opmærksomhed, medens han som en liden Dreng gik i Visby Skole; men endnu mere eftertænkte han det, medens han gik i Roeskilde og Kjøbenhavns Skoler; og allermest medens han studerede i Kønigsberg og andre tyske Stæder, samt gjennemlæste adskillige tyske og hollandske Rim. Da han var Skolemester i Oringborgs Skole, komponerede han undertiden danske Sange og andre Rim, og øvede sine Disciple deri, efter Kunsten. hvilket meget befaldt Biskoppen D. Hans Resen den ældre, naar han i Skolen visiterede. Ogsaa da han havde aftakket 1635 og begivet sig til Akademiet, for at uddanne sig in Hebræis og Mathematicis, var han ofte i Biskoppens Omgjængelse. Som Sognepræst i Slangerup korrigerede han, efter D. Jesper Brochmands Begjering, 1641 nogle Psalmer, hvorefter Kongl. Maj. Kapelmester, S. Jakob Örn, skulde udsætte den ganske Psalmebog med fire Stemmer og Generalbas. I de to næste Aar korrigerede han derpaa alle Sangene i den forbedrede Psalmebog, og tænkte at lade sin store Prosodi udgaa med dem; men efter nogles Begjering udgav han først en Synopsis. Og efterdi den korrigerede danske Psalmebog ikke blev efterspurgt og for Bekostnings Skyld ikke hastig blev trykt, saa forbedrede han nu sin store Prosodi. Han skrev den paa Dansk, „paa det han vort Modersmaal dismere ære kunde, paa hvilket, ligesaa vel som paa Latine, om de allersubtiligste Ting skrives kan.“ Men nogen Vanskelighed gjorde jo rigtig nok „Termini technici eller Kunstgloser, saa vel som andre dybtydende Ord“, som ikke tilforn paa Danske givne ere. Sin Kjærlighed og Omhu for Modersmaalet yttrer han paa flere Steder. I første Part første Kapitel handler han om ren og sirlig Danske. „Vi ville herefter, siger han, intet laane fra Athenienserne eller betle af Romanerne; vi ville derpaa arbejde, at vi kunne alle græske og latinske Ord, endog Terminos technicos eller Kunstgloser paa Danske ret oversætte.“ „Hvo sit eget Modersmaal ikke höjt agter, siger han et andet Sted, han burde med raadne Æg af hans Fæderneland at udjages, og aldrig burde han saa værdig at agtes, at han en Dansk skulde kaldes. Thi det er saa prægtigt, at det i nogle Stykker de allerypperligste Tungemaal overgaar. Fordi vi have flere Monosyllabas eller særstavelses Ord, end Grækerne og Latinerne, derfor vi dem med Korthed overgaa. Item, fordi der

findes hos os visse og entydige Meninger næsten i alle Ord, og ikke stridende, som ofte hos Hebræerne er at erfare, derfor vi dem med Klarhed og Visshed overgaa.“ Modersmaalets Rigdom i Sammensætninger oplyses ved mange Exempler; deriblandt nogle, som man skulde tro vare gammelnordiske, men som han uden Tvivl har dannet efter tysk Smag. Den Dialekt, som Skriftsproget nærmest følger, er i hans Tanker den sællandske: „Der skal i alle gode danske Vers bruges den danske Stil, som her i Sædland iblandt de lærde brugelig er og vore danske Bøger med trykkes.“

De Forandringer eller Fremskridt, der fremdeles kunde gjöres i Poesiens ydre Behandling paa en Tid, da man saa godt som ingen Forestilling havde om de gamle nordiske Fodmaal, og Efterligningen af de klassiske mislykkedes, indskrænke sig næsten til Efterligninger af de nyere Sprog. Foruden de allerede gjængse Knyttelvers eller Knuderim (versus leonini seu rhopalici), søgte man at efterligne italienske Triner, Sestiner o. s. v., franske Rondeauer eller Ringeldigt, Sonnetter eller Klingedigt o. s. v.; men især toge Alexandrinerne Overhaand eller en Sammensmæltning af dem og Hexametre.

Foruden de af Peder Syv og Henrik Gerner meddelte Bemærkninger fortjener endelig det af Matth. Schacht efterladte Haandskrift (Den danske Sangmester, 1687) at omtales. Den indeholder nemlig paa Latin en Fortegnelse paa musikalske Forfattere, blandt hvilke Forfatterne til danske Psalmemelodier ere os de vigtigste; og paa Dansk en udførlig Fremstilling af Sangkunsten, der maa indeholde vigtige Bidrag til vor Musiks Historie.

Dette Afsnit, hvis Udbytte er saa tarveligt, har Forf. behandlet helt kort, da de danske Prosodier ere udførlig omtalte af Nyerup i D. Digtek. Hist., Fortalen til 2. Del, og af Rahbek i Fortalen til 4. D. jfr. Thortsens Metrik 2, 106. 153. 211. 216. 270. 288. o. fl. St.

Bertel Knudsen: I Liberti Aliqvonii Interludia et diatribæ. Portuæ 1641. findes ogsaa hans Ad poeticam Danicam deductio. hvori der tillige er noget grammatisk; men det vigtigste er hans egne Efterligninger S. 39 og om Troper S. 63. Nyerup har allerede anført Exempler paa de første, saa en liden Prøve kan her være nok:

Våre det her mig let, Vers at påfinde met art, oc
I vort Mål en gang nogen ny Smuched ophente.
Viste oc således Tack at fortiene, foruden
Spot (som sig altid dog did vil gierne tilholde
Som nogit, der er icke gemênt tilforne, begyndis) etc.

Af Peder Syvs Betænkninger S. 102 om Poeteri ser man omtrent, hvorledes Udviklingen gik for sig. Her findes Bertel Knudsens elegiske Vers S. 122.

H. M. Ravn: Præcepta componendi. Soræ 1644. fattes i det Kgl. Bibliothek. Heptachordum Danicum seu Nova Solficatio (etc.) cui accessit Logistica Harmonica, musicæ theorethicæ vera et firma præstruens fundamenta (etc.). Hafniæ 1646. 4. Tilegnet Hr. Kristen Thomsen (Sehested) til Stovgaard. „Cum argumentum hujus scripti sit novum, rarum et popularium auribus insvetum, neque quicquam aliquanto magnitudinis aut pretii ex hoc genere (quod sciam) in borealibus hisce regnis unquam in manus hominum exierit: Patrono opus est mihi non quovis, sed optimo, sed sapientissimo, sed rara et non vulgari virtute dignitateque prædito.“ Som Instrumenter fra Oldtiden omtaler han Langleg, ikke ulig et Monochord, hos Saxe sistrum. Skerre, barbitum Hackebret o. s. v. Kjæmpevise-Melodierne ere gamle, Skaaningerne kaldte dem νόμον Elvericum, at stemme en Elverdantz. Han giver (S. 180) Forklaring paa de fremmede nyere Versearter, som Motetter, Bordone, vernacula Humle, fordi den brummer som en Humle i en Tønde, o. s. v. — Ex. Rhythmologia Danica Msta Epitome brevissima. Soræ 1649. 4. viser, at han havde klare Forestillinger om Omkvædet: emphaticæ plerumque sunt ejusmodi accentiones, non enim otiosæ, supervacaneæ aut a proposito alienæ esse debent — continent non raro argumenta totius negotii, propositionem principalem vel aliam lucidam argumenti circumstantiam (etc.). Foruden det Nyerup allerede har uddraget, findes der i denne Bog adskillige andre artige Ting; f. Ex. S. 49: De lyrica laxiore seu Buchnerica (efter August Buchner, Prof. i Wittenberg), die Buchner-Art, die Dattel-Art oder Palmen-Art. Kjæmpeviserne (Tidemand, Diderik af Bern) anfører han S. 112 efter en Codex Gigantum (Kjæmpebogen).

S. P. Gottlænder Prosodia Danica Eller Danske Riimkunst, i sig befattendis, en grundrictig Underviisning, om alt det, som er fornøden at viide, om dend rette Maade oc Maneering gode oc skickelige Danske Vers, eller Riim at giöre. Med Reguler, Forklaringer, Exempler, Eftertænckninger oc Paafindelser. Kbh. 1671. Paa hans Efterleverskis Bekostning. Tilegnet Kristian den femte og Charlotte Amalia. Om dansk Sprog S. 105. 109. Om de Sammensætninger, der minde om den gamle nordiske Poesis Omskrivninger, S. 123: „Dersom nogen vilde en Dansk Dict om Druckenskab sammenskrifve, da kunde mand dend kalde: Een Hiernebryder, Hiertetiuff, Vanckelfod, Syndeføder, Narrefader, Fredsforstyrrer, Söfnegifver, Sörgebringer, Pængetiuff, Pungetömmer, Gotzæder, Formufvespilder, Kummerfordrer, Arm-

odfører, Klammerhofvid, Hadestifter, Vennefiende, Vendskabsstormer, Æreskiender, Sindetumler, Bettelskaber, Pactebryder, Prackerstifter, Modopblæser, Grotspræcker, Storpralende, Aabenmund, Pladderbøsse, Sladdertaske, Styrckerøfver, Galenpande, Natterauffn, Nattebisser, Lydemoder, Höyskraaler, Krumspringer, Stortalend, Rundgifver, Uregierlig, Santzeløs, Beenbinder. Oc andet saadant, saa viit, dend reene Danske det taale kand, oc sig effter Scansionen best skicker, oc Tingens Egentskab ret beskrifve kand.“ Alt dette giver han for ramme Alvor. Som Exempel paa hans egne Vers kan tjene Slutningsrimet:

Hvordan at mangen har en ret forkeret Hjerne
Med Momo, den Spotmul, det seer jeg, dog ej gjerne;
Han intet lofligt gjör, maaskee ej gjöre kan,
Dog slet beklikker det, som gjöres af hver Mand.
Men om en daarlig Mand blandt Folket meget pladdrer,
Og om en Taabegaas blandt Havren stedse snaddrer,
Og om en sølet So, hun grynter, „viit oc briit“
Det ringe mig angaar, jeg agter det „for it“.

M. H. Schacht: Musicus Danicus eller Danske Sangmester (omtr. 300 Sider fol.) med ett Tillæg: Autorum Musicorum catalogus Vdi fire Parter (etc.). Med Kingos Portræt og Vaaben. Tilegnelsen til Thomas Kingo er paa Latin; derunder Dabam ex Musæolo meo Cartemundano, Jpsis Calendis Januarii Anni 1687. Skriftets fire Hoveddele ere paa Dansk: Om Siungekonsten; Om dee Musicaliske Intonationer og deris tillbørlige brug; Om Compositionen, og huad der Vdi fornemmelig skall tagis i agt; Huorledis mand effter Noderne, i stæden for Tabulaturen, skall leege een General Bass Vdi Musicken paa ett Claveer eller Orgell Werck. (Haandskriftet, tilhørende Organist Berggreen, har Forf. haft til Gjennemsyn; det omtales ogsaa i Heibergs Thomas Kingo, S. 26.)

Blandt de musikalske Forfattere nævner han, foruden dem, der findes hos Corvinus: Johannes Brunsmann, Aandelig Siungelyst. Kbh. 1676. Danske Psalmer med Melodier. — Johannes Schröder, Magister quondam Capellæ Regiæ Hafniensis; men hans Kompositioner ere ej udgivne. — Johannes Laurenberg, Prof. Math. Soranus, opusculum musicum religavit, quod inscribitur Musicaliske skawspil Friderici 3tii. Hafn. 1655. in 4to. — Kittelius Arias scripsit in fol. — Laurentius Schröder scripsit laudem Musicæ. Hafn. 1639. vid. Alb. Bartholin, De scriptoribus Dan. p. m. 97. — Magnus Petri, Danus, opus Musicum condidit cum inscriptione Pratum spirituale, continens Missas et

Psalmos consvetos in Ecclesiis canendos. Hafn. 1620. (ogsaa hos Nyerup).

Efter den Maade, hvorpaa H. Ravn taler om Hans Kraft, skulde man tro, at det af ham udgivne Skrift handlede om Musik; men det er ikke Tilfældet. Pæan Danicus Ex resolutione regii Symboli: Regna firmat pietas (etc.) 1619. 4. er en latinsk Afhandling om Danmarks og Norges Herlighed, i Anledning af Kristian den fjerdes Hjemkomst fra Halland og ved hans Rejse igjennem Roeskilde, hvor denne Forf. var Kannik.

Fjerde Afdeling.

Den danske Poesi.

16. | Poesien i Almindelighed. Poetiske Æmner: Lejlighedsdigte. Selskabsrim: Impromtuer, Leverrim. (Anagrammer.) Husholdningsrim. Historiske og beskrivende Digte (Jakob Madsen Kjøbenhavn, Henrik Gerner, Peder Syv.) Efterligninger af den ældre Poesi (Rimkrönniken, Dødedansen, Kjæmpebogen, Danevirkevisen). Gudelig Digtning: Festviser, Oversættelser af det gamle Testamente, Psalmer, Messiader (Jens Madsen Gettorp. Thomas Villumsen. Hans Kristensen Sthen. Frederik Brandt). Naturdigte (Samuel Bugge. Hieronimus Justesen Ranch). Overgang til verdslig Digtning (Jens Sten Sehested. Dorthe Engelbrektsdatter. Peder Dass). Verdsligt Epos (Povel Pedersen). Verdslig Lyrik (Peder Syv. Sören Terkelsen). Satire (Sören Hansen Tvilling. Hans Laurenberg. Hans Hansen Skonning. Matthias Vorm. Jakob Vorm.) Folkebøger.

Videnskaben bringer Fenomenerne til Bevidsthed, men Kunsten skaber. Idéen ifører sig sit Legeme, der ikke er andet end den virkeliggjorte Idé. Poesien i Særdeleshed, Gjerningen, Væsenet i al Kunst, fatter i den virkelige Verden den ideale, og denne bliver ved Digterens Begejstring virkeliggjort i Ordet. Det er et Maal, der ikke kan vindes ved Granskning og Abstraktion, men, paa samme Maade som Videnskaben fuldender sig, kun ved en dyb indre Bevægelse i Sjælen, kun ved en Strömning af Sjælens ætheriske Kræfter, der antændes ved en Gnist ovenfra og sanseliggjort lyser for alle, for den hele Menneskehed i sin Idé, for det særegne Folk tillige i dets Tungemaal. Derfor gaar Poesiens Udvikling uafladelig Haand i Haand med Folkets, og udgjör netop dets Fuldendelse.

Naar man nu betænker, hvilken langsommelig Tid det har varet, förend Forestillingen om Poesiens Væsen er kommen til Klarhed, hvorledes man fra Instinktet gik over til Naturens Efterligning og derfra til dens Idealisering, samt hvorledes det stod til i andre Lande, saa vil man af en Tid, i hvilken Sproget først skulde komme til Bevidsthed om sig selv, ikke vænte andet end Brudstykker, avlede af Instinktet, der aldrig dør; Forsøg, der hver Gang de begyndte en höjere Flugt, kun slog med Ving-

erne uden at kunne hæve den tunge Krop. Alle fornødne Forudsætninger fattedes. Hvilken Poesi skulde man vel vænte af et Folk, der næsten havde glemt sig selv og sine Minder, og levede, ikke af Naturens, men af fremmede Folks og Literaturers Efterligning; der havde afskaaret sig selv fra sin poetiske Udvikling ved at fornægte Naturens Herlighed; hos hvilket Middelalderens Poesi, vor Digtekunsts ypperste Blomst, den rene og skjære Natur, kun var til som afrevne Blade; der havde frasagt sig Livets Friskhed, for at vorde salige, og givet Livets Inderlighed bort for logiske Former; der til Næring for den naturgivne Lyrik, der er uforgjængelig, i den aandige Verden kun havde Orthodoxien, i den verdslige Økonomien; af et Folk, der i Hjærtet bar Had til sine nordiske Brødre, altsaa i Grunden hadede sig selv. Hvorom skulde det synge uden om sit eget snævre Liv? Hvilken Historie kunde begejstre det uden den hellige? Derfor finde vi udenfor den, og tildels i den, i en næsten mageløs Overflødighed lidet, som vi nu gide læst eller kunne nyde, meget, som vi finde bredt, snaksomt, udtværet, idéløst, formløst, smagløst; hvortil der i Slutningen af Tidsrummet knytter sig en søgt, höjtravende og svulstig Digtning, som en Følge af Indflydelsen fra Syden. Idyllen bliver plump og det höje til Bombast. Men ikke desmindre er det en Glæde, midt i alle disse Fortidens Muslingehobe (disse Kjøkkenmøddinger) at finde enkelte klare Perler, midt i denne rimede Prosa at møde enkelte Straaler af det evige Lys. Og hvor meget vi end bedrøves, naar vi maa søge længe uden at finde, noget er der dog, som vi møde overalt: den inderlige Kjærlighed til Modersmaalet, over hvis Tilsidesættelse netop Digterne især udgyde sine Klager, og de have jo mest Grund dertil; den idelige Længsel efter en fædrelandsk Udvikling, der skal omfatte det hele Folk, alle Stænder indtil den trælbaarne Bonde; den uforgjængelige Overbevisning, at der i dette Modersmaal er noget, som tiltaler Folket paa en helt anden Maade, end hvilhetsomhelst andet Tungemaal paa Jorden. Saa vinde vi da atter Kjærlighed til dem, som vi nys skjøde til Side; thi de have elsket meget.

Skjöndt det ikke kan være vanskeligt, at finde Exempler paa vore Digteres Klager over Modersmaalets Forsömmelse, vil Forf. dog meddele ett Par til Oplysning. Ingen vil optage dem ilde, at selv disse Hjærtens Udbrud bære Præg af den Tid, de høre til. Bertel Wichmann, i Fortalen til sit Digt Nesbyholm 1644, som han tilegnede Otte Brahe til Næsbyholm, taler med Bekymring om, hvorledes andre Folk have Poeter, der have øvet og prydet deres Sprog, men vi have ikke andet, end nogle „Barbariske Rijmmackere, som neppe haffuer acht Rijmene i sig selff,

meget mindre giffuet act paa Staffuelserne oc Ordenis quantitet oc vect.“ — „Oc sandelig det er at beklage, at aff saa mange skönne Nemmer som Danmark føder aff sig, icke eet henvender nogen flid hertil, at voris Sprog, som endnu ligger ligesom i sit eget Skarn, saaledis kunde rensis oc smyckis, men mere haffuer lyst til at forvende oc forblende det med andre fremmede Ord, huilcket er en slem brug i voris Sprog, saa at mand neppe hører tale fem Danske ord at der er jo eet Fransk eller bruden Latinsk ord iblant.“ — „Men jeg frycter at om nogen lagde nogen vind her paa, skulle det kun optagis med liden tack, som det nu hender mig, i det nogle kaster mig i Næsen, at den flid som jeg her paa anvender burde jeg at bruge til noget victigere oc större. Ah Herre Gud! huad kand være victigere oc större end at søge det huor ved Gemeene bæste oc Fædernelands gode kand forfremmis.“ — Sören Terkelsen siger i Fortalen til Astreæ Sjungechor: „Er nu icke Alting saa lige effter Kunsten, som ieg det gierne ynskte, da betænck, at ieg giffuer mig intet ud for nogen Poet; haffver ej heller udi vort Sprog enten Prosodi eller Orthographi at gaa effter, saa som mand udi andre Lande vel haffver. Min Ynske er derfor dagligen, at vor HErre vilde opvæcke nogle goede Hoffveder, som maatte begynde at legge Haanden paa vort goede ældgammel Hoffved-Sprog förend det slet gaar til grunde. Vi vide jo vist nock, at de Tydske och andre hafve deris Maal och Sprog af vort; men nu udarbeide och forbedre de deris saaledis, at det snaert offvergaar baade det Gredske och Latijnske: Men vi derimod lade vort gandske ligge och forgaa; saa ieg frygter, at vort Danske Sprog omsider vorder saaledis omvendt och forandret, at det bliffuer intet Danske miere.“

Til at oplyse den danske Poesis Udvikling tjener især det tilbørlige Hensyn til den klassiskes Indflydelse, der allerede foran er berørt, samt til den tyske og nederlandske Poesis Tilstand; den nordtyskes Fremskridt og Forvildelser gjentage sig i den danske, kun noget senere.

Foruden i de almindelige Skrifter om den tyske Poesi findes der udførlige Oplysninger hertil i F. W. Barthold's Geschichte der Fruchtbringenden Gesellschaft, stiftet 1617, ophørt 1680, hvormed kan sammenlignes G. Krause's Der Fruchtbringenden Gesellschaft ältester Ertzschrein. Tilstanden er den samme som hos os: „Digtet og rimet blev ogsaa den Gang uoverseelig meget; men hvilken stor fædrelandsk Begivenhed, hvilken ny Tanke, hvilken frisk kjæk Følelse kunde oplive Digterens Bryst?“ Det usleste Rimeri i det mest hjælpeløse Sprog, især ved höje Vel-

ynderes Familiefester, Beskrivelser over Jagter o. desl. er næsten alt hvad der mægtes, medens de fromme Sjæle finde sin Hvile i Reformationsaarhundredets Sange. Og Aarsagerne ere de samme. Barthold siger S. 77 i Begyndelsen af Afsnittet Die deutsche Reimkunst um 1617: „Eine freie eigene Dichtkunst schöpft und erfüllt sich, wie aus einem Borne, aus dem Gesammtleben des Volks, und je nachdem dasselbe in Staat und Kirche, in Kunst und Wissenschaft, in Sitte und Geselligkeit, in Gemüth und Sprache, sich gestaltet hat, ist der Ausdruck in der Poesie. Aber in welcher Dürre und Erstorbenheit trat das deutsche Volksleben ins 17. Jahrhundert! Die erwärmende Vorstellung Vaterland und Gemeinstaat war untergegangen; jeder fand sein Vaterland nur in der kirchlichen Bekenntnissverwandschaft; die Glaubenseinigkeit der Väter erloschen in Sektenhass, theologischer Erbostheit und politischer Berechnung; die ursprüngliche Kunst ausgeartet in Kleinmeisterei und Nachäffung fremder Muster, die Wissenschaft in unfruchtbare Pedanterie oder klingenden Prunk; die Sitte in Völlerei oder leeres Gezier; die Geselligkeit vervornehmt oder verspiessbürgert; das Gemüth versunken in Knechtssinn und Gemeinheit, erstarrt und erhärtet unter der Zucht zelotischer Sittenprediger, als der Todfeind natürlicher Regung, erfüllt mit dämonischen Vorurtheilen und Teufelsfurcht, versehrt oder angesteckt oder erkrankt durch alamodischen Untugenden und Laster; die Sprache ein trüber, schmutziger Strom, trägfliessend, ausser Stande die Unsauberheit auszustossen, niederzuschlagen.“ Er ikke det Tilstanden hos os, kun som alt Gjenskin svagere og blegere.

Da der allerede haves Fremstillinger efter Tidsfølgen af vor Poesis Historie fra denne Tid i tvende for alle tilgjængelige Værker, Den danske Digtekunsts Historie og Den danske Psalmedigtning, saa har Forf. ved mange Skribenter kunnet henvise dertil; derimod vil han forsøge at give et Overskue over de poetiske Æmner og deres Behandling, og deri tillige optage de mindre bekjendte Forfattere, for særskilt at kunne dvæle ved de trende vigtigste. Til Slutning gives et Omrids af den dramatiske Poesi, der lader sig behandle som et eget Afsnit. Retskrivningen har han ikke altid taget Hensyn til, fordi den her maa anses som noget underordnet.

Det første, der da ved sin uoverseelige Mængde maa tildrage sig Opmærksomheden, er, ligesom ved den latinske Poesi, Lejlighedsdigtene, hvortil Begivenheder i Familielivet, derunder de lærdes Familiekredse medregnede, gave overflødig Anledning. Disse Vers vare en Hæder, som Moden krævede; de vare som Nytaarsønsker en nødvendig Hylding af Patronen, som Bindebreve

en Opmærksomhed imod Vennen o. s. v.; de indtage et stort Rum endog i de större Digtsamlinger, og Forfatterne sige os selv, at de vare nødte til at lade dem trykke, thi de løb ellers om i forvanskede Afskrifter. Selv en stakkels Bog kunde, som vi vide, ikke komme til Verden uden en Række af Lykønskninger og Anbefalinger i gamle og nyere Sprog, og efter at Modersmaalet havde begyndt at opløfte sit Hoved, ogsaa i det. Mange, der ellers ikke ere kjendte som Digtere, gave her sin Skjærv til det almindelige Gjæstebud, som Bønderne naar de skulle til Gilde. Udførelsen bærer aldeles Præget af Poesiens Omskiftelser; Tomhed og Svulst afløse hinanden.

Lejlighedsdigtere vare alle. Til de mindre bekjendte høre: Svend Jensen Trellufsburg i Halland 1625; I. A. Schonvig 1633; Rasmus Pedersen Ravn 1640; Peder Claudianus eller Klausen 1671; Jens Brasen 1682 (Suhms Ny Saml. 3, 289); Daniel Ramus 1709.

Ett Par Exempler paa Smagen deri maa være nok. Under Dorthe Engelbrektsdatters Portræt satte Thomas Kingo:

Hvo vil forundre sig, at Artighed og Ære
I dette Ansigt sig vil lade synlig være?
At Sindighed den ser af disse Öjenstene?
At Kvindens Skjaldrepen fortjener Laurbærgrene?
Hun Dorothea er, det er Guds egen Gave,
Just paa et Englebret, hvad kan man bedre have?

For at den lærde Verden kunde have godt af det, oversatte Rektoren i Kolding, Jakob Ørsted, det paa Latin. En anden Forfatter lykønskedes af Kingo med et Vers, der begynder saaledes:

Du bliver alt saa ved din lærde Pen at dyppe
Udi dit Skriverblæk til Sjælen at bedryppe,
O Hjærtens Sjælemand, du trykker dig alt ind
Med Herrens sødist' Ord i stenestive Sind.

(Villads Nielsens Himmeriges Barnemoder. Kbh. 1671.) Da Raadmanden Laurids Kristensen havde udgivet Verdens Speyl (1648), vidste hans Sognepræst ikke, hvorledes han noksom skulde anbefale ham og hans Bog:

Hand er oc en ret Præste-Ven
Oc ynder vel de Klercke,
Noch de ret bruge Bleck oc Pen,
Hans Fromhed stedse mercke.
De, som haffv' faat dickt Ferle-Smeck,
Vdi den ædle Skoole,

Oc endnu udstaa Pebling-Kneck
Med vacker Qvist i Hoole:
Dem elsker hand som egne Börn,
Oc fremmer dem til beste:
Thi hand har selff forsøgt tilforn,
Hvad Skolen er at gæste.
Veed vel at mangt et fattigt Barn,
Sidder til Bencks med Hunden,
Oc slasker om i Dynd oc Skarn,
Om Skrelderne til Munden. —

Og Bogen udsatte han med en Hast

Vellystens Börn for Næse:
At tvjne der, paa Lyst oc Last,
Som Kjødsens Selskab øffver,
Oc skiönne saa det kast oc brast,
Som effter dennem tøffver:
At deris Dyd er klidder kladder,
Som Støff tilsammen flöyen:
Den store Roes er slidder sladr
Oc svinder bort som Røgen,
Det leffnet er et slabberatz,
Aff drancker Søel oc Susen:
Oc all den Pract er klummerdatz,
Med Mammons stolte brusen (etc.).

Ahasv. Bartholins Den femtende Aprilis Danske Tide-Tanker, og Henrik Bornemanns Nytaarsønske til P. Griffenfeld, begge in fol., findes i Hjelmstjernes Samling; men Forf. gider ikke afskrevet mere af den Slags.

Det selskabelige Liv havde ogsaa sin Poesi. Da det ikke var nogen let Sag at faa en god Selskabssang eller Drikkevise, og höjrøstet Sang vel heller ikke sömmede sig for hin Tids Adstadighed, saa morede Selskabet sig, naar den første legemlige Appetit var stillet, uden Sang og Klang med at rime paa staaende Fod, især efter at det i Frankerig var blevet Mode at gjöre Impromtuer. Hvis nogen da røbede Færdighed i at rime, ja, hvis der endog i hans Rim var en eller anden lykkelig Tanke eller i Udtrykket en heldig Vending, med hvilken Forundring saa ikke da Selskabet paa ham, og hvilken Beundring kunde han da ikke vænte sig endog længe efter. Vi slutte det med Grund af en bekjendt, ofte gjentagen, Anekdote, som vi ogsaa her behøve, fordi den oplyser saa meget: hvorledes nemlig den fejrede Digterinde Dorthe Engelbrektsdatter, paa et Besøg i Kjøbenhavn omtrent 1670, var i Selskab hos Höjesteretsassessor Schøller,

tilligemed Kingo, altsaa i en af Landets höjere Selskabskredse; og da nu Raden kom til Kingo, der sad ved Siden af hende, sagde han:

> Jeg havde rimet nær, men vidste ikke hvad,
> For Mesterinden mig saa nær ved Armen sad;

hvorpaa hun strax svarede:

> O mageløs Poet! Du kald mig ikke saa;
> At Du en Mester er, al Verden skjönner paa.

Disse to Impromtuer, siger Nyerup, gik fra Mund til Mund igjennem et helt Aarhundrede, og optegnedes i alle Memorandabøger. Saa nöjsom var man. Men Gejsten kom ikke altid indenfra, den behøvede en synlig Gjenstand, som den kunde gaa ud fra; derfor opfandt man, eller efterlignede, de saakaldte Leverrim, for hvis Skyld der da maatte være Lever paa Bordet. Hvo der da ikke selv kunde finde paa noget, tyede uden Tvivl til en Samling, ligesom til et Konversationslexikon, og hvor tarvelig denne Poesi var, ser man allerbedst af den.

Halffandet Hundrede Artige Riim Om Leverne: Hvorledis mand med stor Lyst oc Kortvil, baade Geistlig oc Verslig om Lever artig kand rime, udi adskillige ærlige Colatzer, Samqvem oc Giestebud. Nu nylige trykt paa Danske, meget Lystig oc kortvillig. Kbh. 1689 og Kbh. 1697 (begge i Hjelmstjernes Samling). De deles i Gejstlige og Verdslige, som Titelen lover. Gejstlige ere f. Ex.

> Denne Lever aff en Hönne icke er stor,
> O Menniske betenck Synden hos dig bor (etc.)!
>
> Denne Lever er icke aff en Abor,
> Jesus bleff forklaret paa det Bierg Tabor.
>
> Denne Lever monne meget liden være,
> Guds Ord vi altid skuld' elske oc ære.
>
> Lever du est en liden Lem,
> Guds Sön bleff født i Bethlehem.
>
> Lever du est icke aff en Brasen,
> Christus red i Jerusalem paa et Asen.

Denne Lever vil jeg æde oc legge øde,
Christus for Menniskens Skyld lod sig føde.

Og i deslige Rim fandt Fromheden ikke noget forargeligt. De verdslige ere snart fattige, snart noget nærgaaende; som

Lever du est icke aff en Ster,
Hr. Vert er vi velkommen her.

Denne Lever er icke aff en Frø,
Monne Vertens Pige være Møe.

Denne Lever er ikke aff en Due,
Somme gaar bar-hoffuet, som vel maatte bære Hue.

Denne Lever er skiør oc icke sey. } Nosce te
I Verden findis mangen Hanrey. } ipsum.

Lever, du er icke skabt i Vand,
Vi rjme det allerbeste vi kand.

(Flere i Nyerups Morskabsln. S. 288; ogsaa omtalt i Thortsens Metrik, 2, 349.) Ovenstaaende Vers af Thomas Kingo og Dorthe Engelbrektsdatter findes ogsaa i Thottske Haandskr. Nr. 1527. 4., men her kaldes de: Over en Lever, da de vare budne til Gjæst af Landsdommer Lassen; jfr. Heibergs Kingo, S. 164.

Til Sammenligning med vore Impromtuer afskrives her Magdalene de Scudery's til Pelisson paa den saakaldte Madrigalernes Dag (la journée des Madrigaux), da det ene Impromtu ligeledes afløste det andet:

Enfin, Acanthe, il faut se rendre,
  Votre ésprit a charmé le mien;
Je vous fais citoyen du tendre,
  Mais de grace n'eu dites rien;

og Verset til hendes eget Portræt, da Nanteuil havde malet hende (man husker, at hun var styg):

Nanteuil en faisant mon image
  A de son art divin signalé le pouvoir;
  Je hais mes yeux dans mon miroir,
Je les aime dans son ouvrage.

Heri er dog en artig Vending, medens de mest beundrede hos os lægge en forunderlig Fattigdom for Dagen. Endnu ett Ex-

empel derpaa vil vi lade Tychonius fortælle os: Da det blev af en viss stor Herre og Hofmand paa höjlovlig Salig Kong Kristian den femtes Forgemak proponeret Salig Dr. Kingo, om og vort danske Sprog (hvilket mange holde for ej at være saa artig, som det dog virkelig er under en god Fabrique) kunde give udi et let og net Rim det korte tyske Ord: Glückselig ist, der das vergist, was nicht zu ändern ist, saa véd man, at den Salig Biskop efter det Talent, han i den danske Poesi ulignelig besad, viste sin Færdighed med det Rim ex tempore givet:

Lyksalig er den Mand,
Der glemmer med Forstand
Hvad han ej ændre kan.

(Tychonii Tolv Elims Kilder, i Ville Höybergs Kjøbenhavnske Samlinger, 2. Del eller Tyhoniana, S. 51. jfr. Farstrup og Axelsens Dagbog S. 245.)

Der har allerede været Lejlighed til at omtale Tidsalderens Lyst til at danne Anagrammer; det var ogsaa en af de barnagtige Sædvaner, som kom udenlands fra. (Om den Limousinske Digter Dorat, † 1588, Anagrammets Restaurator i Frankerig, og Tyskeren Froben, † 1612, der behandlede Theorien i et eget Værk, og hvorledes det tilsidst blev til en formelig Mani, se Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Litteraturen. 3, 241.)

Husets Gjerning kan uden Tvivl i idylliske Omgivelser forvandle sig til Poesi; men den Økonomi, der kun belærer f. Ex. naar det er den bedste Saatid, naar Køerne kælve, o. desl. hvorledes man skal opføre sig høvisk, o. desl., maa være meget naivt udført, naar man i Poesiens Historie skal dvæle længe derved. Imidlertid hørte ogsaa den til Dagens Fornødenhed. Blodet er aldrig saa tyndt, at det jo er tykkere end Vand, og Fromheden var aldrig saa stor, at denne Verdens Goder bleve glemte over den anden. Henrik Gerners Hesiod var heri en Mynsterbog. Ellers forbandt man deslige Husholdningsrim med Psalmebogen, for at menig Mand kunde have alt det fornødne paa ett Sted.

Maaske hertil kan henføres følgende Læredigt: Jovis Tarpei Custos Til Lifve restitueret; eller den Tamme Gaass Af Sin Krop, Duun og Vinger, Og fornemmeligen af den Nafnkundige Pen commenderet af Mogens Wingard. Kbh. 1696. (144 Sider). J. J. Bircherod siger i sin Approbation, at „dend saavel for

sine nette Vers, som for dend berömmelige Nytte og Brug Gaasen med sine Krop, Duun og Fedre i Verden har skaffet, og ideligen skaffer, til mangis Gafn og Lyst, til trycken befodris." Anmærkninger oplyse Gaasens Naturhistorie. Af en af dem S. 69 ser man, at „Det Jydske Vaaben er et got gammel Madsfad"; jfr. Nyerup, Overtro etc. i Dagen for 1825, Nr. 21.

Exempel paa de egenlige Økonomibøger kan være Rasmus Hansen Reravii Oeconomia Eller Vnderuisning Huorledis en Husfader skal skicke sig (efter Mathesius) Kbh. (1569). D. Digtek. Hist. 1, 282. Efter Nyerup ogsaa i Jens Lauridsen Wolfs Psalmebog (som ikke fandtes paa Kgl. Bibl.) En god Hustru anprises f. Ex. som den

Der sit Huss varer rettelig,
Giör icke en Byrenderske aff sig.
Er ey knuburen, mut oc strunck,
Oc ey haffuer stedse i ermet en munck (etc.).

Et ulige frugtbarere Æmne er Historien, og uforgjængelige historiske Digte kunde have opstaaet i en saa skjæbnesvanger Tid, naar Evnen havde svaret til Villien. Begivenhederne i det kongelige Hus kunde vel ikke fremkalde andet end Lejlighedsdigte; men hine store og sejrrige Krige og den Hæder, der omgav Danebrog, burde have fremkaldt nogen Begejstring; hine Trængsler, hvorved Fædrelandet bragtes sin Undergang nær, burde have fundet Udtryk for den Sorg, der boede i Hjærtet. Men saavel de mindre, som de större, selv de af Henrik Gerner, af Thomas Kingo o. fl. kunne vel have historiske Mærkeligheder, som Poesi ere de, paa nogle enkelte Steder nær, trivielle eller opskruede. De beskrivende Digte, der gjerne fremkaldtes af Digterens Kjærlighed til Stedet, fattes ligeledes den Hjærtelighed, der skulde have givet dem nogen Ynde. Og de större og mindre historiske Rimcykler tabe sig i en Snaksomhed, som ingen nu kan udholde, eller i en Tørhed, som ingen nu vil kalde Poesi. Ikke desmindre maa man antage, at nogle af de mindre Viser have været Folkeviser, passende til Tidens Dannelse. Melodierne dertil toges ofte af Psalmerne. En Del af disse Sange vare vel endog, da man ikke havde Aviser, en Slags Postefterretninger og Forløbere for en Merkurius i Alexandriner.

Naar man vil have Exempel paa noget ret trivielt, kan man læse Herolden Klaus de Vales Rejse (D. Mag. 1, 273; efter nogle af Lyskander), eller Margrete Vestenies Levnet (D. Mag. 6, 27). Af de andre Forfattere mærkes: Niels Bredal (Visen

om Kristian den tredies Død, i P. Syvs Kjæmpeviser). — Rasmus Reravius (D. Digtek. Hist. 1, 284). — Klaus Berg, Vise om Sofie Juels Levnet. Kbh. 1585. fandtes ikke. — Ole Pedersen Kongsted (D. Digtek. Hist. 2, 86). — Jakob Rasmussen Malmø 1588. — Mads Sörensen 1589. — Elsebe Brokkenhus (Bangs Samlinger, 5—6. St.) — Historieskriveren Lyskander (D. Digtek. Hist. 2, 194). — Jens Madsen Gettorp: For vore Efterkommere en Sang under den Tone: Åf Höjheden oprunden er, om den lange Rejse til Ostindien, destineret til Offve Geddis og Jfr. Dorothe Wrnis Bryllup i Helsingør den 1. Sept. 1622. 4. (Ogsaa bag Jesu Kristi Pines og Døds Hist.) — Niels Saxtrup (Nakskovs Belejring 1659). — Walter Folckmar 1660. — Jakob Anderssen Scheffer, Raadmand i Nyborg: Fynske Skakspil exerceret paa Frederiks Dag den 14. November 1660 (Nyerup og Rasmussens Udvalg 1, 79. D. Digtek. Hist. 3, 290); Skakspil sigter til den danske Feltmarskalks Navn; Melodien maa have været yndet, da den ofte blev brugt. Klaus Bang, kaldet Dorus. Lejlighedsdigter 1670—83 (D. Digtek. Hist. 3, 272. Klage over Frederik den tredies Død, i Syvs Kjæmpeviser). — Jens Pedersen 1670. — I Nova liter. maris Balth. 1703, S. 60, hvor Peder Terpagers Skrifter anføres, findes iblandt dem: Danicum carmen panegyricum ad comitem Otthonem Dietericum Schack. Havn. 1675 fol. et post. in 4. et 8. som ej staar hos Nyerup. — Klaus Lund (fattes hos Nyerup): Lykønskning til Christianum qvintum over Niels Juuls Sejre 1677. Alexandriner i Kingos Manér; vigtig i historisk Henseende. Samt Det fradragne Forhæng for Jakob Duncans Forretning paa det Halmstedske Tog 1676. (Findes i en Kvartsamling af Danske Vers 4 B., paa Universitetsbibl.). — Peder Claudianus eller Klausen 1686.

Henrik Gerner: Kristian den femtes Ilias og Ulysses (D. Digtek. Hist. 3, 154). Efter at have talt om Papirs Varighed til at forevige Bedrifter, siger han i Fortalen: „Jeg som en fattig Mand opreyser hans Kgl. Maj. Pyramide af og paa Papir, ej af saa stor Pris som Marmor Piller men af disbedre Hierte og variger, som jeg mener, end enten Staal eller Alabast"; og kalder saa sin Ilias „dette lidet Evigheds Skrift"; men det er, desværre, kun rimet Prosa. I Fortalerne findes idelige Hentydninger til Homer og Herodot, og ved samme Lejlighed oversætter han ogsaa noget af Homer, f. Ex. af Odysseen:

Ulysses dobbelt er beklæd med stribet Purpur Tepper,
Med Heffter aff det røde Guld han dennem om sig knepper.
Med Smycker er de vel beset, udpyntet oc bardyret
Der paa er ingen Umag spart, all Ting er vel bestyret.

For paa hans Fodeblad man seer en Jact-Hund skarpt i Siune,
Som mod den skelffvend-pletted-Hind sit gab slaar op at grine
Men der paa undrer hver Mand sig, at som de vare giorde
Ikkun ud aff det bare Guld, da dog der kunde vorde
Saa Liffve-ligt it Arbeyd aff, at Hunden Hinden siuntis
At qvæle; oc at Hindens Fod at flye for Hunden kiendtis.

Ved Wismars Indtagelse findes Hentydning til den nordiske Mythologi:

Dend Asiatisch Thor med Harm det maatte ljde
Udaff Utgardelok, der hand ey kunde strjde
Med Elde, at hand bad ham løffte op sin Katt,
Saa fremt hand aff det Hoff vild bære Frjheds Hatt
Her findis oc en Katt, paa Krjgs Maneer saa kaldet,
For Wismars Mur oc Stad, dog den er ickun skaldet (etc.)
En Katt, en Midgaardsorm (etc.).

Stedet om Fædrelandskjærlighed i Den continuerende Ilias, se D. Digtek. Hist. 3, 158.

Peder Syvs tvende historiske Digte ere kun mærkelige for Sprogets Skyld: Det Gamle og Ny Cimberland (etc.) 1684. 4. I Anledning af Kristian den femtes lykkelige Hjemkomst til Kjøbenhavn. F. Ex.

Den verdens hule søe, som jordens kreds omløber,
Hit halv-beflødne Land med Beltet og omsvøber
Hvor fordum Cimber-mand nam bygg' og vaane-sted,
Da Gomer fra sit folk alt havde faaet afsked.
Her bode Kemperne (etc.).

Lov-Skrivt til — H. Jens Juul — og H. Niels Juul — der de lykkeligen med Floden fra det Rygiske Tog i Sædemaaneden hjemkomme. Uden Aar. 4. Juelernes Vaaben er en Stjærne paa tre Bølger; derfor synger han:

En Spaadom hugser jeg, som gaar nu ud for fulde,
Dog jeg ej tænkte för sligt noget gelde skulde:
Jeg slog det derfor hen i Vejr og skrev i Vand,
Det uden begge slags som dog ey fremmes kand;
Thi Vind og Vand os hjalp. Men sagnen, som mig mindes,
Er dend, at naarsomheldst paa Bølgen blaa mon findes
En Morgenstjerne klar, Planeterne forgaa,
De maa sig pakke bort, og kund' ej længre staa.

Jeg tænkt alligevel, sligt har ej deert at sede,
O gekkelig Spaadom, som er kun Dröm oc Flede (etc.).

Ahasverus Bartholin (D. Digtek. Hist. 3, 277). — Matthias Vorm 1671 (Wielands Saml. 6. 137). — Laurids Sommer 1685. — Peder Børgesen 1708. — Kristian Dreier 1709, og Jens Colding (Søkrans 1715) høre rettest til det næste Tidsrums historiske Rimere.

Jörgen Pedersen Hegelund, Sogneprest udi Megeltunder, udgav Tvende Nye Sange. Den Første, Kortelig beskrifuer den ynkelige oc bedrøfvelige Judlands Saa vel som flere Landers Tilstand oc Leilighed udi denne Krigstid (etc.) 1629. Men denne Vise beskriver i sine tyve Strofer Ingenting, og er kun mærkelig ved Stedet den er fra.

Til de lokale Digtninger høre: Mikkel Mogensen: Threnologia Numdalensis Eller Numdal Tenck derpaa (etc.) Kbh. 1627. 4. en Klagesang over den store Havsnød og Søskade i Numdals Len 1625, med latinske Anmærkninger. — Hans Mortensen Maschius (fra Bergen, Præst i Søndfjord): Norvegia religiosa (etc). Norrig Gudelig Tildreven beseer og beklager sit Herrens Hus, den forfaldne Kirke i Trundhiem (etc.) Kristiania 1661. fol. med Afbildning af Domkirken. I Exemplaret i Hjelmstjernes Samling er der tilskrevet to af Peder Griffenfelds latinske Vers til Munkholm. — Klaus Hansen Gantzius (Gaas): Een Klage-Dicht Offver det Tilfald i Bergen-Huus Lehn paa Sundmøer d. 6. Febr. 1679. Kbh. 1681. (En Vise om et Sneskred, med Melodi). — Roland Knudsen (Jomfruland). — Laurids Kok: Encomium over Ringsted (D. Digtek. Hist. 3, 105). — Bertel Wichmann (Præst i Særslev i Fyn): Bartholi Bartholini Wichmanni Nesbyholm Eller Om Sindsens Rolighed. Sorøe 1644. 4. (i Alexandriner). — Jakob Olufsen Abild: Skjoldenesholms korte Beskriffvelse. fol. — Mads Rostock: Den gamle Kjøbstad Ribe (D. Digtek. Hist. 3, 274). — Mikkel Hansen Jernskjæg: Amagerlands Beskrivelse (Bangs Samlinger 4, 537); Roeskilde Domkirke som den var at se 1685 (Nyerups Program Biblia Pauperum). — Ole Judichær (Bremerholm. Kbh. 1695. fol.) — Lars Nielsen Randrup (Præst i Randers, † 1707): Randers March, det er Randers Stads Drifters Beskrivelse etc. (Nyerup og Rasmussens Udvalg 2, 257). — Jens Synberg (Præst i Visby i Thy. Fattes hos Nyerup): Tvende Eenfoldige Compositier, To Sange, da Visby Præstegaards eneste Ladehus brændte 1673. Til Melodien Af Höjheden oprunden er. Ynkelig at læse. — Elias Naur: Ære- og Takkedigt til Holstebro. med historiske Anmærkninger. Odense 1687. Anført hos Nyerup. — Bendix Dietrichson, Frederichsberg Slot. Kbh. 1705. 4. —

Baltzar Bech, Viser om Ildebranden i Bergen. Kbh. 1702; om Norge. 1708.

Morten Lauridsen Vidsted: Harernes Klagemaal Paa det gamle Amager (etc.) Kbh. 1699. 4. (D. Mag. 5, 2 3. Nova liter. maris Balth. 1699, S. 209) skal være en Art komisk Digt, og er hverken historisk eller beskrivende.

Historiske Rimcykler: A. S. Vedel: Antichristus Romanus. Romske Paffuers leffnede oc gerninger. fra Apostlers tid indtil dette 1571 Aar (etc.) Kbh. 1571. (D. Digtek. Hist. 1, 294. og Wegener). Exemplaret i Hjelmstjernes Samling har været en Familiebog; Vedel gav det til sin Svoger Peder Tillsön (?) 1571; Mædea filia M. Joh. Lag. 1599 til Seuerinus Andreæ Ripensis. — Jakob Jakobsen, Wolf (Læsemester i Odense): Jødekrønicke, tilsammenskreffuen aff den hellige Scrifft, oc Josepho, oc vdi Rim korteligen befattit. Kbh. 1603. En lidet tiltrækkende Rimkrönnike. (D. Digtek. Hist. 2, 190. Nyerup, Skolerne, S. 44). — Mikkel Pedersen (Præst i Landskrone): Lux Evangelij. Evangelij Ljus (etc.) Kbh. 4. Fire Sange om Reformationen indtil Luthers Død. Tilegnet Tage Thott til Eriksholm 1617 (ikke 1614).

At man ogsaa havde historiske Hukommelsesrim til Verdenshistorien, ses af Peder Jakobsen Brink's Det mærkværdigste af Historien fra Kristi Fødsel indtil nu. Kbh. 1702. 4. (Nova liter. maris Balth. 1703, S. 20. For hvert Sekulum 4 Linier Alexandriner med Anm.)

Ligeledes til Fædrelandets Historie, f. Ex. Peder Kristensen Marebeck: Theatrum regum Danorum. Det er Danske Kongers Speyl oc Skuespil (etc.) Kbh. 1661. 1662. Tilegnet Erik Krag til Bramming, hans Husfrue Fru Vibeke Rosenkrands og deres Börn. Ett Vers for hver Konge fra Dan til Frederik den tredie. — Hans Jakobsen Spjelderup, Danmarckis Kongers Rijm-Stock (etc.) Kbh. 1676. Han har fem Konger i hvert Vers.

Til de historiske Digte knytter sig et historisk-satirisk, den störste Digtning fra det sextende Aarhundrede, der kun er en Oversættelse, men med Hensyn til Sprogets Behandling er af samme Vigtighed som en Original; nemlig den skotske Ridder David Lindsay's Fire Bøger om Monarkier, af skotsk Maal oversat paa Latine af Anders Robertson, og af Latine paa danske Rim af Jakob Madsen Kjøbenhavn (Kbh. 1591. 4). Efter de fire Monarkier eller Udsigt over Verdenshistorien følge flere Digte: Lindsay's Dröm, en Papegöjes Testamente og Klagemaal, Kardinalen David Betonii Tragedia og ynkelige Ende, Begrædelse over Dronning Magdelenes Død. Enkelte Partier, f. Ex. Fortalen til Lindsay's Dröm, ere ikke uden Poesi. Til dette Sær-

syn i vor Literatur, en saa stor Digtning og det fra Skotland, mener man, at den danske Prinsesse Annes Bryllup med Kong Jakob den sjette 1589 kan have givet Anledning; David Lindsay havde opholdt sig i Kjøbenhavn, hvor hans Landsmand Mac-Alpin var Professor; Andreas Robertson studerede i nogen Tid ved Kjøbenhavns Universitet; nöjere Oplysning er ikke bekjendt.

D. Digtek. Hist. 2, 88. Zwerg. S. 600. Nyerup under Robertson. Arrebo og Bording i Molbechs Hist. biograf. Saml. 3 H. S. 338. Bogen haves i Universitetsbibl., det Exemplar, der findes i Hjelmstjernes Samling, er defekt.

Som Prøve tilföjes Slutningen af det Sted om Modersmaalet, Fol. 13 fgg.:

Thi holder jeg det fremmede maal og Tunge,
Mand uden forstand kan læse og siunge,
Naar man end allerbest haffuer det lært,
En Knappenaal er det dog ey vært:
Paa Höytider høris Euangelium,
Ickun som en røst eller en drum,
Men huad Presten siunger eller siger saa,
Der aff kand Almuen intet forstaa,
Ey mere end som man en Klocke ringer,
Oc liuden hen i Værit klinger.

I anden Bog, Fol. 45 fgg. findes Helgeners Afbildning og Tilbedelse, vel fremmedes, men den udførlige Beskrivelse tjener ogsaa til at oplyse vor Middelalders. Blandt en stor Mængde gamle Ord og Ordformer forekommer:

Jeg saa nogle smaa Fule flue i lynd
Dog hoben vaar liden oc saare tynd.

Hvo der nu vil gjennemlæse om end kun Halvdelen af disse historiske Digte, vil komme til at sande, at den Tid, hvori deslige Ting bleve til, maa have været trang og tarvelig, fattig paa Aand og blottet for Smag. Og dog kunde Minder om den forsvundne fædrelandske Digtning endnu opløfte den. Rimkrönniken blev læst og afskreven. Dødedansen gjenfødtes, om end ikke fuldt saa barnlig som för. Gamle islandske Digte bleve oversatte, især af Peder Syv og Kristen Berntsen Viborg. Det gamle Bjarkemaal lød dog endnu:

Nu Dagen vil oprinde
Og Hanen gal paa Tinde;

og Krakemaalet:

Vi hugge med Kaarde.

Kjæmpeviserne bleve udgivne, og fremkaldte Efterligninger, snart af fromme Præstemænd, som Erik Pontoppidan:

Din ønskte Dagmoor af sit Hjem
Det klare Skin os bragte frem,
Stort Lys var at formode.
Vor Sol gik ned om Middagstid,
En anden Sol sig tede blid
Det danske Folk til gode;

snart af ubekjendte Digtere, der endnu mere søgte at nærme sig Kjæmpevisetonen. En indtil 1860 i Haandskrift henliggende Samling af historiske Viser, den saakaldte Kjæmpebog, der danner et mærkeligt Mellemled imellem den gamle Kjæmpevise og Jörgen Sorterups Heltesange, traf lykkelig i enkelte Strofer den rette Tone.

F. Ex. Begyndelsen af Agner Ingelsens Vise:

Agner hand rider till Dankongens gaard
Dankongens Syster at feste,
Som guld saa skinner hans krusede haar,
Som kid saa spiller hafis heste,
Hand haffuer med sig de Kiemper saa sterck
Som brugte daglige deris hoffverck,
Nu tegner det til at gilde.

Og Begyndelsen af Ranild Jonsens Vise:

Her Ranild hand sider paa Giordsleb gaard,
Hand hørde de strandbølger bruset,
Oc hannem vaar voxet saa guult et haar,
Det vilde hand oc haffue kruset:
Farer sact, giffuer act alt paa enden.

Men fremfor alt bærer Danevirke-Visen, som Peder Syv fik af Hr. Laurids Kok, „en flittig og vel forfaren Mand i vore gamle Sager“, Vidne om, at Mindet om Fortids Aand endnu kunde vække Begejstring for

Danmark, dejligst Vang og Vænge,
Lukt med Bølgen blaa.

Karen Skrams Danske Rimkrönnike, der tildels følger den gamle, findes i Haandskrift i Stokholm. (Hist. Tidsskr. 4, 135).

En Efterligning af Dødedansen, hvori Døden taler til alle Stænder og minder dem om deres Forgjængelighed, er Typus Omnium Morientium Det er: Alle Menniskis dødelige Affmaling, Met dette liffuis wstadighed (etc.) aff Nelaus Poffuelssön Nested. P. P. K. S. Kbh. 1622. 4. Med nogle Træsnit. Han begynder med en Formaning i Prosa, hvorpaa følger et Vers. F. Ex.

Staissmø (Stadsmø).

Rag dit Haar aff, oc kast det fra dig, oc hyle ynckelig paa höyene, thi Herren haffuer bortkast oc forskut denne Slect, paa hvilcken hand er vred. Herren lod Juda Daatter traade Vijnpersen. Jomfruerne af Jerusalem henge deris Hoffuit til Jorden. Herren skal giöre Zions Døtters Hoffuit skallede.

For dit opstolpit Haar, paa hoffuedit staar,
Faar du en skaldet Pande:
For din Perle Snor, saare höy oc stor,
Leggis du i Dødsens baande.
Din stiffue Halss, maa holde bass,
Naar Døden paa den vil picke:
Dine prickede Sko, vilt du det tro,
Hielpe mod Døden icke.

Denne Dødedans, der udgjör 34 Blade, findes i Hjelmstjernes Samling i samme Bind, som denne Forfatters Suspirium Eller En Inderlig oc Dyb Hierte Suck (etc.) for vor Naadige Herre oc Konning, Vdvaalde Printz oc Rigens Raad, At huiss ved dennem paa tilkommende Herre Dag i Kiøbenhaffn den 17. Junij Raadslaaes (etc.) maatte komme Guds hellige Naffn til Ære (etc.). Kbh. 1622. 4. der kan tjene til Exempel paa den Tids Kirkebönner.

Peder Syvs Oversættelser af gamle Digte findes i hans Kjæmpeviser. Mindre heldig er Bildur Danskum. Det er Den danske BILDE eller Kaarde Præsenterende En gamle Kiempe Vise om danske Mand tapperhed oc m(ercke)lige gierninger, dictet aff Regner Lodbrog (etc.) Aff Christen Berntsön Wiborg. 1652. 4. Exemplaret i Hjelmstjernes Samling er næsten opløst. Se Nyerups Forelæsning: Bildur Danskur (Danskum anser han for en Trykfejl), en Bogruin, i Minerva, Juni 1819. Det er en

Oversættelse af Krákumál med Oplysninger i Margen. Som Prøve hensættes ett Par Strofer:

Vi hugge med Kaarde,
Nu vil vi ey spare
  Aff Hiærneskal
Gaat Øl at Tylle,
Oc Halsen' at skylle
  I Othins Sal:
Det er min Glæde
Foruden ald Tyst,
Der vil jeg Qvæde
Oc slycke min Tørst.

Slutningen:

Hæt op ô Rune,
Nu lader jeg stunde
  Til Othins Gaard,
Hand lader mig kalde
Offuer Kiemper alle
  At sætte til Bord:
Huor der skal suællis
Baad' Øl oc Miød,
Mit Liff nu Qvællis,
Jeg Leer dog sødt.

Kjæmpebogen, Haandskrift paa Universitetsbibliotheket. Se Nyerup i Liunges Literatur-, Kunst- og Theaterblad, 4de Aarg. Nr. 29—31. Viserne ere forsynede med lange historiske Overskrifter, og ere selv uendelig brede og langtrukne. Efter Nyerup har Forfatteren levet omtrent ved Midten af det 17de Aarhundrede eller henimod dets Slutning, snarest det sidste; men alle Formodninger om hvem det kan være, ere kun løse Gjætninger. Det er ligeledes uvisst, om der sigtes til dette Haandskrift i Consistorii Erklæring 1719 angaaende Udgivelsen af Peder Syys Kjæmpeviser eller Tillæg dertil, at de jo maatte trykkes og Kjæmpevisebogen formeres paa ny. (Sejdelins Læsendes Aarbog 1802, S. 62). Fr. Barfod har udgivet Texten.

Tidens Hovedæmne var imidlertid den gudelige Digtning, den Poesi, der „som Passionsblomsten er udsprungen af Kristi Blod". Foruden A. Arrebo og T. Kingo gave næsten alle Digtere sig af med den i allehaande Former, og der er noget smukt og opbyggeligt i, at denne gudelige Stemning gjennemtrænger alt, at Gudbevidstheden udfylder Livet og derfor dets Billede Poesien.

Men det bliver derved vanskeligt, hartad umuligt, at drage skarpe Grænser imellem de forskjellige Arter; Digterne kjendte dem ikke, og det gudelige gaar som hin røde Traad selv igjennem det verdslige.

Fra Fortiden gik en Sangrække over, der oprindelig hørte Middelalderen til, men, da Latinen tabte noget af sit Herredömme, fortsattes i Modersmaalet: hine gamle Festsange ved Julen, Helligtrekonger, Majviser o. desl., der især udgik fra Skolen. Flere Rektorer fremmede ved disse Smaadigte Smagen for Sang og Musik hos sine Lærlinge og hos Folket, blandt hvilke Jens Madsen Gettorp (Rektor i Landskrone, siden Præst til Øster-Ljungby i Skaane) især bör mærkes; Sangene selv maa bedömmes alene efter Öjemedet, de ere yderst simple, hartad enfoldige.

Dernæst have Oversættelser eller Omskrivninger af de mest poetiske Bøger i det gamle Testamente det hele Tidsrum igjennem sysselsat Digterne; snart Davids Psalmer i en Slags Omskrivning, som af Thomas Villumsen (f. i Odense, Lektor i Theologien i Lund, † 1602), snart enkelte af disse Psalmer i en næsten uendelig Mængde; Jeremiæ Begrædelse af Bertel Wichmann; Profeten Jonas af Thomas Kingos Medbejler Sören Jonæsen; men især var Höjsangen et tiltrækkende Æmne, der fandt den ene Bearbejder efter den anden: Thuraernes Stamfader Laurids Pedersen 1640, hans Svigersön Lars Morttensen Vidsted (Præst i Nakskov) 1648, Iver Brink (f. i Valdershoug i Bergens Stift, Feltpræst, Præst i London og i Kjøbenhavn, † 1728) 1695, Jörgen Ursin o. fl. Det mærkeligste ved disse Forsøg ere de Melodier, der ledsage nogle af dem.

Mangfoldig er endelig den gudelige Selvdigtning. Fra de rimede Overskuer over den hellige Skrifts Indhold, hvis Forfattere det næppe er værdt at nævne, gik man over til paa en mere poetisk Vis at sammenstille den bibelske Fortælling under visse Synspunkter, som Peder Hegelund i Nogle Kvindelist, 1650, hvor det samme Omkvæd knytter Skriftstederne sammen, saasom

Rachel sin Faders Guder fielde i Straa,
Giorde sig siug, satte sig offven paa.
  Ja, Mandens kunst oc raad er vel behende,
  Ney, Qvindelist haffver slet ingen Ende.

Derfra hævede Digtningen sig til den egenlige Kirke- og Huspsalme, hvortil der gaves Bidrag i flere Samlinger af aandelige Sange, der fra forskjellige Retninger atter sluttede sig sammen

i mindre og större episke Cykler, især om Frelseren (Messiader). En betydelig Række af Forfattere, om hvem der findes udførlige Efterretninger i D. Psalmedigtning, høre hertil: Peder Hegelund; Hans Kristensen Sthen (1578. 1588. 1592); Niels Jensen (1581); Albert Hansen Helsingør; Niels Lauridsen Arctander (1607); Bertel Pedersen (omtr. 1608); Hans Henriksen Bang (Provst paa Samsø 1611); Sten Jensen Bille (omtr. 1615); Hans Ravn (Præst i Malmø, 1615); Niels Helvad (1616); Hr. Kristen Thomesen Sehested og Fru Mette Rosenkrands; Kristoffer August Eriksen (1624); Hans Povelsen Resen. Imellem Arrebo og Kingo og derefter: Mads Bredal Vædle (1632); Holger Rosenkrands (1643); Niels Mikkelsen Aalborg (1647); Jesper Rasmussen Brochmand; Sören Povelsen Gotlænder; Anders Pedersen Romdorf; Peder Matthissen Ofvid (1648); Axel Hansen (1663); Peder Olufsen Svegning (1668); Erik Eriksen Pontoppidan; Frederik Brandt (1674); Johan Brunsmand (1676. 1687); Jens Pedersen Bergendal (1676); Peder Møller; Holger Paulli; Diderik Grubbe (1680); Jesper Rasmussen Rachløv (1684); Elias Eskildsen Naur (1687); Niels Andersen Bybjerg (Urbimontanus); Sören Jonæsen (1693); Niels Kristensen Arctander o. fl. Blandt disse Forfattere ere især to, der hidtil vare lidet agtede, i Den d. Psalmedigtning med Rette blevne dragne frem, og de ere næsten de eneste, som vi her, hvor det ikke gjælder alene om den jævne Psalmetone, men om lyrisk Poesi, kunne tage Hensyn til: Hans Kristensen Sthen eller Sthenius (f. i Roeskilde 1544 eller tidligere) blev omtrent 1565 Rektor i Helsingør, og forenede fra 1570 med dette sit Embede et Kapellani, hvorhos han, som det hedder, med Ungdommen skulde til Aftensang synge Diskant; 1583 blev han Sognepræst i Malmø, hvor han endnu var 1603; naar han døde, vides ikke. Han var frugtbar paa Börn, hvoraf han havde sexten, og paa Digte, og indtager en hæderlig Plads blandt Psalmedigterne. „Uden Spørgsmaal, hedder det i D. Psalmedigtning, var han den heldigste i hele det sextende Aarhundrede; ingen paa hans Tid og faa efter ham forstod at stemme sine aandelige Viser i den troskyldige, inderlige Tone, der var Tidsalderen eller maaske rettere er Folket egen; ogsaa hans Oversættelser (f. Ex. Af Höjheden oprunden er) ere ikke en Rimsmeds slaviske Oversættelse af Ordene, men en fri og tit flydende Gjengivelse af Tanken." Frederik Brandt (f. 1632 paa Als, hvor hans Fader var Præst) havde studeret i Frankfurt, Leipzig og Wittenberg, men blev 1658 Præst i Svindinge i Fyn og 1676 i Nykjøbing paa Falster, og var derhos tysk Slotspræst hos Enkedronning Sofie Amalie, † 1691. Han oversatte Kingos Morgen- og Aftenpsalmer paa Tysk, og digtede og skrev især i dette

Sprog. Hans Sange stode en Gang i megen Anseelse, og ansaas for „skjönne, velklingende, aandrige og meget gudelige". Medens Psalmen enten gjentog omtrent paa samme Vis og med en ydmyg Forundring hine vidunderlige Begivenheder i den hellige Historie, hvor

Faderen fødes af ugiftet Moder,
Daatter undfanger sin eneste Broder,
Tjenende Herre, et herskende Bud,
Klejnlige Kjæmpe, en grædende Gud,
Bedgede Foster, umyndige Mand.
O hungrige Spise, o tørstige Vand;

eller gribes af Kampen i Naturen og Mennesket:

Se dog op, du sikkre Öje!
Bliver du ej Mørket vár
Udi Sol og Maane klar?
Skue Firmamentet nöje!

Hør, o Øre, Havet bruse,
Jorden skjælve, Vinden suse!
Agt dig selv, o Hjærte, bedst,
Du af Frygt vansmægtet est;

eller med from Jubel fryder sig ved Forløsningen:

Sjunger, at det giver Klang
Og i Luften lyder,
Jesus med sin Himmel-Gang
Skyer gjennembryder.

Sjunger med Basuners Røst,
Leger nu paa Zimler;
Israel har han forløst,
Vi i Glæde vrimler;

og over den gjenvundne Himmel:

Synden og al Verdens Ve
Skjules med min Jorde-Ble,
Saa, naar din Basun skal klinge,
Jeg af Graven glad maa springe,
Og da, Jesu, følge dig
Lige op ad Himmerig;

og medens den ogsaa billedlig, men med simple og beskedne Billeder, taler til Fantasien:

Naar jeg betænker den Tid og Stund,
Som jeg af Verden skal fare,
Mit Hjærte sig fryder saa mangelund,
Som Fuglen ved Dagen den klare;

og med hjærtelig Glæde deler Naturens Glæde i Gud:

Der fryder sig Fisken i Floden for visst,
Alle smaa Fugle paa baren Kvist,
Djurene under den Skov og Lide,
For Næring de monne slet intet kvide;

saa giver Hans Sthen sin gudelige Sang tillige Klang af Kjæmpevisen, og smælter derved helt dejlig Fortid og Nutid sammen:

Jeg gik mig ud i Rosens Lund,
  Jeg agted de Djur at bede,
Men dèr mødte mig i samme Stund
  Den jeg ej efter monne lede;

eller

Den ljuse Dag forgangen er
  Og Natten hun hænger os paa;
O Jesu Kriste, Herre kjær,
  Du altid hos os blive maa:
Glæde os Gud i Himmerige. —

Giv os en rolig Nat og god,
  Lad os i Synden ej sofne,
Lad os ej gjöre det dig er imod,
  Ej heller i Sorgen opvaagne:
Glæde os Gud i Himmerige;

eller

Jeg stod mig op en Morgenstund,
Jeg klaged min Sorg saa mangelund:
Sorgen var i min Hu for Synder mine.

Der stod en Engel og lydde derpaa:
Du arme Synder, hvi klager du dig saa?
Sorgen var i min Hu for Synder mine.

Næppe kan man heller vænte nogen skjönnere elegisk Strofe end

den Evaldske Begyndelse til Frederik Brandts Sörgekvad over Henning Valkendorf til Glorup:

Hvi staar Jerusalem saa sörgelig nedböjet?
Og Sarons Herlighed, som var saa klar ophöjet,
Hvi mørknes den saa saare,
Og lægges fast i Støv?
Ja, Zions Datters Taare
De staa som Dugg paa Løv.

Hukommelsesrim over Bibelen, „Vers, siger Nyerup, saa Gud sig maa forbarme“, af Jens Bjelke: Epitome Biblica eller Summarier offver Bibelen. Kbh. 1633. 4. (D. Digtek. Hist. 3, 9); af Ove Nimtoft: Breviarium theologico-rythmicum Det er Kort Summariske Rijm offuer den Hellige Bibel. Aarhus 1637. 4. (D. Digtek. Hist. 3, 13). Saasom:

1
Jorden var set øde oc tom
Guds Aand offr Vandet suefuet,
Saa skabt' Gud Verden vijd oc rom,
Saa den er ferdig bleffuet.

Se i øvrigt om de Evangeliske Rimstokke D. Psalmedigtn. i Psalmehist. 2, XXV.

Peder Hegelund: Artes astusque muliebres. Nogle Qvindelist, Loff og Last, Alleeniste udaff den hellige Bibel: Vdtegnit udi Sangvijss aff Peder Hegelund, fordum Skolemester udi Ribe. Nun hab' ich doch einmal erlebt die Stund etc. Nu igien paa Ny prentet, Aar 1650. (Ogsaa bag Skuespillet Susanna. D. Digtek. Hist. 2, 20).

Gudelige Festsange: Genethliacon Jesv, Servatori sacrum. Scholæ Ripensi præscriptum, Quo Tyrones etiam anniversarios Christi natales sic primulum et religiose concelebrant. Auctore Matthia Pors. Slesvicæ 1589. 4. er en dansk Julesang:

Blandt Juda Førster, Kong Davids By
Den ringst skalt du ey vaere (etc.).

I det Exemplar, der findes i Hjelmstjernes Samling, og som Matth. Pors selv har givet en af Disciplene, er Melodien skreven til.

Jens Madsen Gettorp: Vor Herris Jesu Christi Pjnis oc Døds Historie vdi Rijm befatted Item Nogle aff Davids Psalmer, vnder adskillige Noder, til Gudfryctigheds øffuelser stillede (etc.) Kbh. 1623. 4. I Fortalen oplyser han Aarsagen til at han udsatte

Jesu Kristi Pines og Døds Historie paa Sapphiske Rim: Ham var betroet Skoletjeneste i nogle Aar (i Landskrone); om Fasten, som man véd, forklares denne Historie af Prædikestolen. Nu vilde han om Onsdagen i Kirken, pro exitu, sjunge den samme Part med sine Skolebörn, undertiden quatuor, undertiden sex vocibus, som samme Dag af Prædikanten blev oplæst og forklaret. Saa var og Skik, at de i Skolen om Aftenen, förend den demitteredes, sang de samme Vers med en Stemme over al Skolen, og end flere, som ikke alle kunde sjunges i Kirken, og det saa længe Fasten varede. — Hvad de andre Rim ere anlangendes, saa haver Skoletjeneste ogsaa givet ham Anledning til dem at skrive. Thi det var Skik i Landskrone, at hvert Aar „paa Pintz Afften“ skulde tages Majgreve (som man kalder det) af Skolen, hvilken Skolemesteren med sine collegis og alle Discipler skulde med Sang følge ind i Byen. Nu vare Borgerne dèr sammesteds meget fromme imod dem, at hvis Sön, de beviste den Ære, vilde de findes taknemmelige igjen imod den ganske Hob, som kom for deres Dör. Som han nu vidste meget Folk altid at komme tilstede, hvor saadant sker, vilde han, Majgrevernes Forældre til Ære og Folket til Undervisning (thi did kommer undertiden de, som vel glemmer at gaa til Kirken), lade for Forsamlingen nogle Rim oplæse af den, som Kransen havde paa. Og gav ham Aarsag det første Aar 1613 dertil den behagelige Fred, som Gud dem forlente. — Nogle af hans Venner har i forgangne Aar begjeret af ham, at han vilde udskrive for dem samme Rim, men det vilde være ham noget besværligt, thi Gud véd, at den haver nok at gjöre, som skal være baade Præst og Bonde; de har da bedet ham at lade dem prente. — Den hele Samling af mangehaande andre Rim har i øvrigt ingen poetisk Værd.

Hertil henhøre: adskillige Julepsalmer, f. Ex. Peder Krabbe's Smaa Börns Julesang (Psalmedigtn. Nr. 423); Helligtrekongers Viser, f. Ex. den i Nyerup og Rasmussens Udvalg 1, 278; Skolepeblingernes Sang sst. 1, 267 (D. Psalmedigtn. 1, 457, mærkelig ved sine Ordsprog), 1, 282; Bryllupssangen, som Disciplene i Herlufholms Skole sang ved Brylluper, sst. 2, 243; Kolding Skoles Majmaanedssang, sst. 2, 247; den hos Terpager i Ripæ Cimbricæ, S. 723: Hil dig du Dannerkonning bold, fra 1577, jfr. Nyerup, Skolerne S. 56—57. Rimeligvis have ogsaa Danse været ledsagede med Sang. Der omtales en Tranedans, som Skolens Personer dansede ude paa Engene ved Høslæt, et Parti staaendes paa de andres Axeler (Rostock Om Ribe. Wegeners Efterretn. om Vedel, S. 20).

Nyerup anfører af Sören Kjelsen: Traktat om det Jule-

vers: En Oxe og Asen derhos stod. Kbh. 1643; Forf. har ikke fundet den.

Oversættelser af det gamle Testamente: Thomas Villumsen: D. Digtek. Hist. 2, 102. Ved Titelen tilföjes: paa danske Rim efter Lobwassers Melodier. Bidrag til en dansk Psalmehistorie, D. Psalmedigtn. 2, XXIV, yttrer om Bogen: Disse bladløse Skygger kan være ret mærkelige i Literaturhistorien, men blev aldrig hjemme hos Folket. — Af enkelte Davids Psalmer haves der desuden adskillige Oversættelser, som af N. N. C., det er Niels Nielsen Colding: En kort oc enfoldig Vdleggelse, offuer den LII. Psalme. Kbh. 1566. 12. — Screffuit i Roskild den 12. Juni 1566. I Slutningen findes Psalmen paa Rim. — Oluf Lauridsen Trunthiem: Mizmor. Efter den XCIV. Davids Psalme (etc.) Kbh. 1636. Indeholder Psalmen paa Vers med nogle korte Bemærkninger. — Jens Sörensen Bergendal, Davids Prophetiske Harpe-Leegs Første Chor (etc.) Kbh. 1695. (De første 42 Psalmer).

Berthel Wichmann: Jeremie Begrædelse eller Jammers vijser. Poëtisk vdsatt. Sorøe 1645. 4. Det er fire Jammersviser og Jeremiæ Bön i Alexandriner.

Rasmus Rosing: Den Grædende Jeremias og Siungende Salomon (etc.) Kbh. 1696, med en Nytaarsgave af tretten Psalmer. Afdelt i Sange.

Sören Jonæsen: Den Prophet Jonas udi Danske Vers forfattet. Kbh. 1680. 4. I Alexandriner, men lidet heldig. Begyndelsen er:

> Der Ninos hafde sig saa dybt i Syndsens Søle
> Indvelted, at hun selff ey meere kunde føle,
> Og sandse, at hun var aff Laster fuul og sort
> Snart siuncket ned indtil den svovlet Pine-port (etc.).

Henrik Gyldenstjernes Syrach er omtalt S. 23.

Laurids Pedersen Thura: Canticum Canticorum Salamonis etc. D. Digtek. Hist. 3, 21. Da der her findes Prøve paa de regelrette rimede Viser, tilföjes paa Grund af Skriftets Sjældenhed en anden af de urimede:

Bruden.

> See min Kierist er huid oc rød,
> En Fendrick, raadr for Lif oc Død.
> Som fijnt Guld hans Hofuet er,
> Haarlockerne er' krusede,
> Glimmer som Rafnefedre.

Hans Öyen som Dueöyen,
Som er altid hos Vandbecken,
Toede i Melck oc renset,
Sidde saa smuckt i fuld Ansict:
Öyet er Speil for Hiertet.

Hans Kindbeen som Bied med Vrter,
Oc Apoteckers Budicker,
Hans Læber som Lilier,
Der dryppe nock Myrrhe, som oc
Er gangbar alle steder.

Laur. Vidsted: D. Digtek. Hist. 3, 22.

Iver Brink: Bruudgommens og Brudens Jesu Christi Og Hans Kirkis Aandelige Kiærligheds Sange; Det er Salomons Höje Sang (etc.) Kbh. (under Tilegnelsen 1695). Tilegnet de Evangeliske Kristne til London. Afdelt i Sange. Først gives Indholdet i Prosa, saa Sangen. F. Ex.

Jeg sagde, jeg vil nu opstaa
Behænde
Og leed' i hver en Stadens Vraa,
Ja rende
Guds Menighed
Baad' op og need,
Hver Gad' og Stræde, som jeg veed
Til ende.

Jeg med langt större Fyrighed
Da vilde
Opsøge ham, mit Hiertis Meed,
Livs Kilde:
Mens ak! jeg var
Nok snyg og snar,
Dog alt mit Arbeid anlagt var
Kun ilde.

Jörgen Ursin: Salomons Höysang (etc.) Udg. af hans Sön 1740. 4. Höjsangen i Alexandriner.

Ogsaa en Digterinde prøvede sine Kræfter, nemlig Elisabeth Pedersdatter Heeboe: Aandelig Brude-Harmonie (etc.) Uddragen af Kong Salomons Höy-Sang (etc.) med Et lidet Tilgift sammenskrefven af een Encke Paa Det enfoldigste. Uden Tid og Sted (approberet 1689). Hver Sang med en prosaisk Indledning. Med

Digterindens Portræt og et net Kobber forestillende Brudgommen og Bruden, der kysses.

Ulige heldigere er følgende Efterligning af Kjæmpevisetonen: En god quindis Beskriffuelse, af Salamonis Ordsprocks sidste Capittel, vdsæt paa Rim, af Lauritz Jenssön, Sogneprest i Wal paa Gulland, oc tilscreffuet, Erlig oc Velbyrdig Quinde, Fru Hilleborrig (Lindenov) til Juelskow, Salige Emmicke Kaasis Effterleffuerske, Sin gunstige Frue. Oc siungis met de Noder, som Falquor Lomandssöns Vise. Prentet Aar 1616. Udgjör 23 Strofer. F. Ex.

I Huem som Lycken vil stande bi,
En dydelig Qvinde at fange,
Hun er langt bedre ieg sige vil,
End kostelig Perler oc mange,
Vel hannem der slig en Quinde til Ecte
maa finde. —

Hun omgaas gierne met Hör oc Vld,
Aff Rocken paa Tenen at spinde,
Hendis Hænder er' altid aff Arbeyd fuld,
Der met hun Penninge kand vinde.
Vel hannem der slig en quinde til Ecte
maa finde. —

De Fattige recker hun sin Haand,
Baade Spise oc Almisse runde,
Saa de for Gud oc Menniske kand,
Hende rose i allen stunde.
Vel hannem der slig en Quinde til Ecte
maa finde.

Om den gudelige Digtning og navnlig Psalmedigtningen, dens Forhold til Fortiden, Udvikling og Behandling, se det kritiske Hovedværk i denne Del af Literaturen, Dr. A. G. Rudelbach Om Psalmeliteraturen, Kbh. 1856, især fra S. 262.

Hans Kr. Sthen: Lyschander De scriptor. Dan. i Westphalens Monum. 3, 470. D. Digtek. Hist. 2, 83. D. Psalmedigtn. Forf. 1, 26. og i Psalmehist. 2, XXIV. XXVII. Rudelbach Om Psalmeliteraturen, S. 292. 302. 307. Jacobsen om Skuespilforfattere i Hist. Tidssk. 5, 529.

En liden Vandre-Bog: Indeholdendis atskillige smucke Bøner oc trøstelige Sange, med nogle nyttige Ljfs-Regle, i artige Rjm befattede (etc.) Componerede oc skrefne aff Hans Christensön Sthenio Roeschild. Christiania 1659. Aflang Format. Heri

findes den gamle Dagvise og flere smukke Psalmer, som ere aftrykte i D. Psalmedigtn. Blandt andre Ting: En liden Christelig Betractelse paa min Fødselsdag som er den 25. Nov. ætatis 44; Over de otte Börn, som han satte Vers over i Helsingør A° 80.

Lyckens Hiul. En kaart Vnderuisning, om Lyckens wstadighed, oc Verdens løb, Screffuit oc giort, aff Hans Christensön S. Roschildense. Guds Ords Tienere vdi Helsingør. Fortunam reuerenter habe. Kbh. 1581. 4. Med et Træsnit over Fortuna, der forestiller Regno, regnaui, regnabo, sum sine regno. Tilegnelsen til Niels Pedersön Colding, Kgl. Maj. Skriver paa Frederiksborg og Kronborg, om Lykkens Ustadighed, er artig nok. Digtet selv, hvoraf der findes en Prøve i D. Digtek. Hist., fremstiller især historiske Exempler: Moses, David, Crøsus, Polycrates o. s. v.

Exempel paa denne mærkelige Mands Prosa er: En Prædicken Cæcilij Cypriani, Biscop til Charthago vdi Aphrica, sin Kircke til Trøst screffuit oc giort, i en suar Pestelentz tid, faar 1321 Aar. Item, den 91. Davids Psalme, met en smuck Vdleggelse (etc.) Vdsætte oc fordanskede aff Hans Christensön S. Roschil. Predickere vdi Helsingør, 1578. Kbh. 8. Tilegnet Kristoffer Valkendorf til Glorup. (Udgivet i Pestens Tid.)

Frederik Brandt: Cimbr. liter. 1, 65. Zwerg. 739. D. Psalmedigtn. Forf. 1, 48. Rudelbach, Om Psalmeliteraturen, S. 339. Som Præst i Fyn holdt han en Ligtale over Johan Friederich Brandt, der døde paa Hvidkild 1673: Ein guter Wechsel (etc.) In Dänischer Sprache vorgetragen, Nachmals auch, auf Begehren, ins Teutsche übergesetzet, Von Friederich Brandt, Predigern zu Svenning bej Glorup. Kph. 1674. 4. En god Vexel og Glædelig Forandring af Dauids Ord, Psalm. CXVI, v. 7—8 betractet af Friederich Brandt. Tilforn paa tydsk beskrefven, approberit og prentet i Kiøbenhafn. (Uden Sted; approberet Hafn. 1674). Det er en Udvikling i Prosa over Psalmen i Form af en Prædiken. Ogsaa hans Prosa er god. Derpaa følger paa Vers: Aandelige Psalmer. Den første er: Hvjle i Bedrøfvelsens Tjd. Som var den Sal. Velb. Herre Henning Walckendorff til Glorup, hans sidste Tancker og Ønske, aff Habacuc III. v. 16 Poetisk effter Begiering opsat, og tilskrefvet hans Höjædle Effterlefverske, Velb. Fru Margaretha Blomme, Anno 1658. (Hvi staar Jerusalem saa sörgelig nedböjet etc.) Samt: Tilgift paa Fire andægtige Psalmer, deriblandt: Verdens Ubestandighed (Himlen er det rette Land etc.), der ligeledes er et vakkert Digt (D. Psalmedigtn, Nr. 434).

Friderici Brandt Aandelige Lyst-Skouff af Hellige oc gudfryctige Betænckninger. Fordansket af Henrich Andersön Her-

stad. Derhos föyet ofvenbemeldte Autoris Tractat: En god Vexel oc glædelige Forandring. Item It hundrede eenfoldige Sprog oc Vers (eller Minutiæ piarum cogitationum). Kbh. 1681. 82. Lystskoven er dels allegoriske, dels afhandlende Betragtninger i Prosa, som: Morgenrødens Vinger, Jomfruen Patientia, Dudaim, Urim oc Thummim o. s. v. ulige artigere end de lignende af Kristen Ferring. Ett hundrede Sprog og Vers er Epigrammer over gudelige Ting, korte paa Latin og saa omskrevne paa Dansk.

Nyerup anfører af ham: Marspiter Leucoreus. Holmiæ 1655. 4. som Forf. ikke har fundet. Zwerg. S. 739, anfører Die Nordische Perle oder Regierungs Historie der Königinn Margarethe; heller ikke den findes, og i Cimbr. liter. tvivles der om, at den er kommen ud. Zwerg anfører ogsaa Brandts Bönnesuk som Haandskr. i Karen Brahes Bibl. S. 158.

Messiader: Jens Gettorps forhen nævnte Jesu Kristi Pines og Døds Historie i sapphiske Vers er meget jævn; saasom

Jeg vil din Histori, min Broder kiere,
Jesu Christ, opregne: Du mig regære!
Naderen; din Pijne oc Død tilljge,
Vil ieg fremsige.

Heller ikke er der videre ved: En trøstelig ny Sang om Jesu Christi allerhelligste Pine oc Død, Saa oc æerefuld Opstandelse (etc.) af Niels Jespersön Skowboe Aalb. Kbh. 1613. 4. (som ikke findes hos Nyerup), uden at man deraf kan samle nogle gamle Ord. Saasom

I Haven der Adam Budet brød,
Med Krop oc Siel field i Guds vred'.

I Caiphæ Huss, den ypperste Prest,
Vilde hand staae pust oc store Kindhest.

Langt höjere sigtede derimod Elias Eskildsen Naur (f. 1650 i Naur Præstegaard i Ribe Stift, opfødt hos sin Morbroder, Præsten i Vissenberg Hans Naur, dimitteret 1672, blev 1674 Hører ved Odense Skole, 1687 Rektor, 1691 Prof. ved Gymnasiet, efterhaanden i Græsk, Theologi og Hebraisk, † 1728) en from, gudhengiven og uegennyttig Mand, der som Kingos samtidige og samlevende kappedes med ham i aandelig Sang, og lod i en lang Aarrække (1688—1700) det ene Digt forlade Pressen efter det andet. Hans Digte bleve tit oplagte, og hans Samtid vidnede,

at han skrev „med en flydende og sød poetisk Pen.“ Imidlertid vil han især tjene os til at paaskjönne Kingos Fuldkommenheder, og at indse hans Fejl; thi Elias Naur er maaske ett af de mest træffende Exempler paa den for vor Tid hartad ubegribelige Forening af den störste Fromhed og den raaeste Smag, paa det Savn af Bevidsthed om ædle og uædle Udtryk, imellem hvilke der den Gang ingen Forskjel var eller ingen gjordes. Det höje (thi uden poetiske Anlæg har han ingenlunde været) synker idelig ned for ham i det platte og bliver latterligt. F. Ex. følgende Begyndelse af en Julepsalme:

Jeg raaber af det dybe,
o Frelsermand, til dig,
at jeg maa for din Krybbe
i Troen slenge mig.

Blandt hans Digtninger danner Golgatha paa Parnasso (1689), i det mindste to Gange oplagt og udstyret med fine Kobbere, en Art Messiade med indstrøet Lyrik, og afdelt „udi Fem Acter“ som et Sörgespil. T. Kingo har, efter hans egen Forsikkring, skyndet ham dertil, gjennemlæst det og yndet det. Følgende maa tjene til Prøve derpaa: Jesu Ord til Disciplene:

O vaager, beder, at I ikke slet henfalder
i Fristelse! Hvor snart kan Legemet i Smalder
forknuses i en Hast ved Fiendens væbnet Haand!
Det er jo skrøbeligt, men villig er den Aand.

om Gethsemane:

Hver i sin Urtegaard de rare Blomster plukker,
hver for en spraglet Urt sig ned til Jorden bukker;
en broget Nellike udspringer hver tilpas,
den varlig plukkes af, den sættes udi Glas.
Hvor ofte ser man saa Lyst-Haver i en Stue!
Men i Gethsemane der har de fleste Snue;
dèr Blomster vare nok for Sjæle-Vunder-Ve
kan plukkes; men hvo vil dem samle eller se?
Se dèr er stened Grus, som Blode-Draaber drikker,
som Jesus sveder ud, ja hyler, klager, hikker;
al Verden sover dog, og nep en Draabe vil
med Sjælen slikke op, og bukke sig dertil.
O Verden! Verden! hvad! hvad er du Synd-forhærdet (etc.)

Ved Peders Nægtelse:

Den knebre-nebbed Storck samt Traner, Duer, Svaler,
de fast til Mennesker med Lære-Tunger taler,
ved den bestemte Tid, som de just komme paa,
at Folk, mens Tiden er, skal og til Herren gaa.
I det den horned Stud bedst Ejermanden kjender,
sluk-øred Asen til sin Herres Stald og vender,
for Avne, Klapning og for vissen Hø og Straa,
da læres Folk til Gud for Sjæle-Mad at gaa.
Saa mindes Peder af den kamme-kroned Hane,
at han var løbet fra sin Herres Jesu Fane;
en Hanes Kykkle-Hy og klejnlig Gale-Røst
erindrer Peder om sit Synde-Fald og Brøst.

Naar han ret vil gjöre Indtryk, bliver han væmmelig; f. Ex. i Beskrivelsen over den døde i Graven:

De fire Fjelle kan ej vore Lemmer klemme,
Naar Sjælen ikkun er i Jesu Haand og Gjemme,
som Paulus Landet naar oppaa sin Flyde-Fjel,
saa vi den Himmelhavn, hvor det skal gaa os vel.
Kan af Uhumskhed end de Orme-Klaser fødes
og vrimle i min Skrot, de skal omsider dødes,
naar intet for dem er foruden Ben og Rad,
da sulter de ihjel, og faar ej Smule Mad.
Fuld stakked Tid de kan sig med min Vædske laske,
för de henfalder i mit Støv og mulded Aske;
saa jeg slet intet dog kan miste udaf mit,
naar jeg er allermest omædt og orme-bidt (etc.).

Og midt i den höjeste Flugt falder han ned i de laveste Udtryk; f. Ex. i den triumferende Slutningshymne til Jesus:

Din Pine du maler
i Hjærtet og taler
med Sjælen i Døden.
Din Svie og Smærte
da kvæger mit Hjærte,
og frelser af Nøden.
Naar Öjet død-blunder
fem dejlige Vunder
du Sjælen da viser.
Did Sjælen indsmutter,
ja, glad sig indputter,
og ævig Gud priser.

Jfr. D. Digtek. Hist. 3, 195. — Om E. E. Naur i Almindelighed: Giessing 2, 117. Blochs Fynske Gejstl. 1, 313. Tilskriften i Golgatha paa Parnasso, Udgaven 1700, S. 17. D. Psalmedigtn. Forf. 1, 53. Vedel-Simonsen, Odense Bys Hist. 3, 137. — Avinds og Missundelses Affmaling. Odense (1687), tilegnet Bolle Luxdorph og Thomas Kingo; i Alexandriner. (i Hjelmstjernes Samling). Golgatha paa Parnasso. Odense 1689. 4. (i Hjelmstjernes Samling). Kbh. 1700. 8. Ny Strenge paa Davids Harpe (Nova liter. maris Balth. 1699, S. 341). Tiue aandelige Paaskelilier (sst. 1698, S. 116). Langfredags Spejl (sst. 1699, S. 154). Christendoms Gienvey (efter G. Pasor). Kbh. 1700. Zions Sange og Sucke I Verdens Babylon (etc.) Kbh. 1701. (begge i det Kgl. Bibl.) o. fl.

Foruden de Forfattere til aandelige og gudelige Digte, der findes i D. Digtek. Hist. og D. Psalmed. nævnes der adskillige andre: Rasmus Kaabeløs Fønbo 1575; Hans Tidemand 1608. 1612; Laurids Jensen paa Gulland 1616; Enoch Jakobsen 1616; Anders Rasmussen Gryderup (Tre Smucke Viser etc. 1617); Nelaus Povelsen Nested 1621 (Lamentatio eller Begrædelse etc. er imod Sværgen, og der fulgte to Oplag deraf efter hinanden); Anders Nielsen Munk 1627; Truels Frost 1632. 1637; Niels Sörensen i Malmø 1637; Rasmus Svendsen 1643; Kristen Lauridsen Munk 1644; Jens Hansen Trige 1647; Elias Poulsen i Skaane 1652; Erik Bredal 1664; Jens Poulsen Malmø; Sofie Bilde 1678; Ludvig Pontoppidan (Juleglæde, i Alexandriner) 1680; Kristen Vibye 1684; Peder Lellinge 1685. 1698; Elisabeth Heeboe 1687; Laurids Sommer 1687; Ole Hoflund 1688; Hans Pedersen Ørsbjerg 1688; Daniel Vinther 1688; Hans (hos Nyerup: Anders) Hansen Bernhoft (Et Guds Barns Forlystende Fornöjelse udi sin Gud. Kbh. 1703. er Psalmer over Kristendommens Hovedstykker. Vor Herres Jesu Christi Pines og Døds Historie Sangviis. Kbh. 1703, er en Slags Messiade i Psalmer, inddelt i Akter. Under Fortalen 1688. Nova liter. maris Balth. 1704. S. 84.) Anton Musæus 1691; Peder Nielsen Kjøge 1693; Niels Jensen Lystrup 1693; Samuel Olsen Brun 1695 (Dend siungende Tids-Fordrif Eller Korsets Frugt); Iver Brink (En Christens Tancke-Töyle, med Imprimatur fra 1695); Morten Rhode, omtr. 1699; Niels Jakobsen Muus 1705; Henrik Garboe 1707; Sören Lolk eller Lollik: Saligheds Vandrebog, efter Kardinal Bona, i 162 Oder, 1708 (D. Digtek. Hist. 4, 77) og dennes ældre Bearbejder Jens Burchard, Sognepræst i Tranberg paa Samsø, 1679 (hos Nyerup Jens Borchardsen); Anders Jensen Borch 1709. Hvad Forf. har set af disse, er uden Værd. Hos Nyerup savnes: Kristoffer Jensen Kaalund, af hvem der haves: Fastelauns minde Eller Jesu Passions Søde

Tanker (etc.) af den som setter sit Haab til Christi Jesu Komme. Kbh. 1680. 4. Af Jens Bircherods Imprimatur ses Forfatterens Navn. Begyndelsen er:

Huad Tancke-traad her spindes skal, nu vi om Faste mindes,
Paa sindets runde Nøgle-boldt hvad tancker skal opvindes,
Det lærer Christus, som vel veed vor Hierte oc vor Tancker,
Naar hand med Ordets Hammer-slag paa Hiertes Döre Bancker,
Oc gifver os at pønse paa siu Ord paa Kortzet talet
I Hvilcke hand os ligesom vor Skabning håer affmalet,
Hand fører os først til Gemyt, at Gud hand er vor FADER
Som haffver Skabt, oc dahnet os, hand os da ey forlader:
See ickun til Naturens Bog, det første blad skal viise,
Det ingen ting er aff sig selff; Men skaber sin maa Priise;
Eet Barn een FADER haffve maae, det kand dig ey fallere,
At Verden håer een FADER da, det maa du confirmere.

Hos Nyerup savnes ogsaa Henrik Taulov, hvis Syv Gange syv aandelige Psalmer og ligesaa mange Hiertesuk i danske Sonetter, og det menneskelige Levnets-beskrivelse med adskillige galante Viser paa de rareste Melodier nævnes i Nova liter. maris Balth. 1704, S. 384, og altsaa maa have været til.

Fra den gudelige Poesi kan man tænke sig Overgangen til den verdslige paa flere Maader. Det gamle Testamentes historiske Bøger fremkaldte flere historiske Viser eller Rimkrönniker, om Josef, Ruth, Esther o. s. v. der, naar man undtager Grundtonen, kan betragtes som verdslige Digte. En anden Maade var Forbindelsen af et ethisk Formaal med Allegorien, som Hans Tavsen allerede havde anvendt. Niels Helvad f. Ex. binder sin Rosenkrands sammen af Bibelsprog og Vers af Davids Psalmer: først Böjelen og Urter til at smykke den med, af Bibelsprog, saa nogle Roser af Davids Urtehave, saa „nogle skøne, røde, dubbelte Roser, af Sions Urtehave udsprungne"; derefter „nogle dubelte og enfoldige Roser af adskillige Farve, af Herrens Paradis tilsammendragne"; og af Bibelsprog fra begge Testamenter slynger han derpaa „den gyldne Snor om denne Rosenkrands", alt oplyst med smukke Figurer. En tredie Maade er Digterens Betragtning af Naturen, næsten altid for i den at finde Stof for en ethisk Lærdom. I sin Ihukommelse af Menniskens Alder, som han gjennemgaar efter de tolv Maaneder, finder f. Ex. samme Forfatter overalt Ligheder imellem Dyrets og Menneskets Liv.

Om Maj f. Ex. synger han:

Naar Solen gaar til Hvile
Imod den sorte Nat,
Nattergalen mon ile
At komme frem saa bradt.
Jauch, jauch, hun da mon sjunge
Alt med sin Stemme stærk,
Tak Gud med Hjærte og Tunge,
Det er hans Guddomsværk.

Saa mon du dig og rejse
I dine Blomsters Aar,
Med Flid dèr at udkejse,
Til Tredive du naar;
Unge Jomfruer mange,
Til dem du skynder dig,
Blandt Fruentimmer ganger,
Som kvidrer sødelig.

Denne Sammenstilling gjordes ogsaa til udelukkende Gjenstand, som i Samuel Bugge's (f. 1605, Præst i Norge, † 1663) Ethicà christiana, om Fugles og Dyrs Natur, 1663, der bestaar af fire rimede Linier om hvert Dyr, med en Afbildning.

F. Ex. Frøen.

Et Duehus lignes dit Hjærte og Sind.
Den ene flyver ud og den anden ind;
Saa kan du ikke nöjes med en af dem,
Du elsker, men vilt have fire eller fem.

Ligesaa i Dramatikeren Hieronimus Justesen Ranch's Fuglevise.

F. Ex. Hin Ugle sidder i Mørk og Mur,
Om Natten flyver han ud paa Lur,
Lyset kan han ej lide;
Den hader Lyset, ilde har gjort,
Om Dagen bliver det vel spurt,
Naar Solen oprinder saa vide.

Skaden er en Skvalderpose,
Hende kan jeg ikke meget rose,

Hun har Bagvaskers Sind,
I ærlige Folkes Ære at hakke,
Paa hver Mands Ryg at prakke og makke,
Her skaanes ej Mand eller Kvind'.

Rimeligvis har det Brudstykke, der er bevaret i H. M. Ravns Rhythmologi:

Bremsens Bud kom ridend' i Gaard,
Tranen trær paa Trommen.
Ud stod Fluen vel svøbt i Maar,
I Torn og i Blommen

og lignende adspredte Levninger ogsaa været Brudstykker af ett eller flere större Dyredigte.

Blandet og broget, gudelig og verdslig, stundum romantisk, stundum satirisk, altid bred, ordrig, uendelig snaksom eller bugnende af Svulst, bliver Poesien efter at den tyske Indflydelse har gjort sig gjældende. Til disse senere Digtere høre især:

Jens Sten Sehested (Sjennest), en uægte Sön af Hannibal Sehested (f. i Kjøbenhavn), der ved sit Giftermaal med Mette Sofie Parsberg 1679 blev Ejer af Sellebjerg Gaard i Fyn, hvor han døde som Oberstlieutenant 1698 (som det hedder, 55 Aar gammel). Det var en meget frugtbar Poet, der af sin Samtid stilledes ved Siden af Kingo, ja, han var en født Digter, mene de (posset de illo revera dici: poëta nascitur, non fit). Fyns Berömmelse kan vel endnu gotte en Fynbo; hans øvrige Digte give Bidrag til Sædernes Skildring.

Dorthe Engelbrektsdatter (f. i Bergen 1635, hvor hendes Fader var Rektor) blev i sit syttende Aar gift med Præsten i Bergen, Ambrosius Hardenbech, og opnaaede en höj Alder († 1716). Som Hustru, Moder og from Dannekvinde omtales hun med Hæder af sin Samtid, og som Digterinde vandt hun et fejret Navn, hvilket ikke alene bekræftes ved de mange Ærevers, der stiledes til hende, men ogsaa ved de mange Oplag af hendes gudelige Digte. Da hun (1685) lod sit Taareoffer udgaa, hædrede Kingo hende med et Vers, der begynder med

Gaar nu, gaar hen, I ni berömteste Gudinder,
At bukke eder dybt for en af Nordens Kvinder.

Men den Herlighed er forlængst visnet; hendes jævne bibelske

Sange ere uden Begejstring og hendes Lejlighedsvers, der skulle være muntre eller endog satiriske, ere smagløse.

Större poetiske Anlæg, end denne Rimerinde, og en langt ejendommeligere Natur besad Nordmanden Peder Dass, „Manden med det herlige Nemme og gode naturlige Anlæg, hvis Poesier udmærke sig ved flydende og let Versifikation, og med Rette fortjene den Anseelse, de nu over i hundrede Aar have staaet i, især hos Almuen, baade i Danmark og Norge". Af skotsk Æt var han for Norges Almue omtrent hvad Thomas Kingo var for Danmarks höjere Kredse. Faderen Peder Don Dass forlod omtrent 1630 sit Fædreland Skotland som Følge af de religiøse Uroligheder under Karl Stuart, nedsatte sig i Bergen, og blev siden ved Giftermaal Ejer af en Gaard i Helgelands Fogderi. Peder Dass (f. 1647) var kun syv Aar gammel, da hans Fader døde og efterlod sin Enke i trange Kaar; han kom da til sin Moster, der var gift med Præsten Arctander, og gik i Bergens Skole; ved Universitetet opholdt han sig kun ett Par Aar (1666—68), og maatte paa Grund af Fattigdom vende tilbage til Norge. 1672 blev han Kapellan, 1681 Sognepræst til Ranens Præstegjæld og 1695 til Alstahoug († 1708). Det var en i sit Kald utrættelig Præstemand og en livlig Mand, hvem det aldrig skortede paa et godt Svar. Han vexlede Rimbreve med Dorthe Engelbrektsdatter, og var vidt bekjendt for sine Sange, skjöndt de først bleve trykte efter hans Død. Ved sin brede Snaksomhed, ved Valget af bibelske Æmner (f. Ex. Ruth, Esther og Judith) og deres troskyldige Behandling, ved sine lokale Farver og stundum muntre Indfald, ved sine hist og her artige Beskrivelser, egnede de sig aldeles til Almuens Tarv.

Det större Epos forekommer i tre Retninger, gudeligt som Messiade, heroisk alvorligt, og som Satire. Det alvorlige heroiske Epos blev først til ved Tidsrummets Ende. Hos J. S. Sehested paa Selleberg opholdt sig i nogen Tid Povel Pedersen, kaldet Philedor, som man for Resten kun kjender lidet til, men som ved at efterligne den tyske Smag i det store bragte den Tids romantiske Poesi til det höjeste. Hans Kjærligheds Ændrings- og Undringsspejl, forestillet udi den spanske Herremand Don Pedro af Granadas Levnet, blev forfattet 1690—1698, gik i Grams Studenterdage som Haandskrift om iblandt Studenterne med en Fortale af J. Sehested, og blev, da det omsider blev trykt (1724), med Begjerlighed kjøbt og læst. Dette Epos er vigtigt med Hensyn til Bedömmelsen af Kingos poetiske Stil, og fordi Holberg i Fortalen til sine Forvandlinger, i Peder Paars og uden Tvivl flere Steder har det og dets Mager for Öje, naar han lader Solen staa op paa Tysk. J. E. Schlegel

dömmer ikke umildt derom: „En poetisk Fortælling, siger han, af en fyrig Poet, der har udsmykket en Fabel, han ikke har opfundet. Hans Vers have en Ynde (Lieblichkeit) og undertiden et Eftertryk, der ikke er at kaste Vrag paa. Men Solen misbruger han til allehaande höjtravende Ting, og bliver latterlig.“ Schlegel anfører flere Steder, for at bekræfte sin Dom; deriblandt Skildringen af Ætnas Luer:

Han saa paa vilden Fjord en røgbeblandet Lue,
Der stak af Landet op som af en Helvedgrue,
  Han hørte Dunner Lyd, forfærdelige Skrald,
  Af Ætnæ soded Krop, som Verden stod paa Fald.
Kom saa paa Landet ind, og saa, hvor Funker flöje
Blandt den opmulmed' Kvalm, der skjuler Solens Öje,
  Hvor Bjærgets hule Hals Ildströmme spytted ud,
  Og strøde Landet om med smæltet Sten og Grud.

Efter ligesom at have udtömt sig i gudelige Æmner, vendte Lyrikken sig fremdeles til fremmede Mønstre, og efterlignede dem i andre Retninger. Til Idyllen førte allerede de forhen omtalte Oversættelser af klassiske Ekloger, tyske og hollandske Digtere indførte Læredigtet, Epigrammet, Elskovssange og andre Viser. Peder Syv forsøgte allerede flere af disse Retninger; „han er den ældste danske Epigrammatist, og den første danske originale Bukoliker“. Sædvanlig har man over Sproggranskeren glemt Digteren, men han indtager dog som Poet en ikke ringe Plads. Nogle Exempler maa derfor oplyse hans Smag.

Jeg kom til Chloris og vild' hende venligt grysse;
Jeg sagde: skjönne møø, o at jeg maa dig kysse!
  Hun vild' og sagde nej; hun stræbed' og stod stil.
  Gjet hvad hun tænker, naar hun vil, og ikke vil.

Tænk paa opstandelsen, naar solen fro opstaar,
Og paa din undergang, naar dend til hvile gaar.

Andet synes, ande være,
Andet gjör' og andet lære,
Andet meen' og andet tale,
Aldting falskt med farve male,
Aldting lov' og aldting hage,
Aldting tænk' og aldting mage
Til sit gavn blant ond' og gode,
Det er nu politisk mode.

I Hyrdesamtalen mellem Haraldus og Sylvius fortæller denne:

Sylv. Jeg boode her i aar vel fem
Og aldrig hviled' udi dem.
Jeg tidt mit eget ligge lood,
Til andres Gavn jeg færdig stood.
Naar mine bymænds börn vel smaa
Skuld' efter kveg i marken gaa,
So tidt, so tidt de fore vild,
Ej een af dennem var ret snild!
Jeg lærde dennem gangen ret
Og sagde: Her, gaa der, gjör det;
De faar og geder driiv hen op
(Det er dem best) paa bierge-top;
Det andet fæmon lad gaa ned
I Dalen, der er græssgang feed.
Jeg lærde dem godt haandelav
Til gjerning, hvad det var for slav.
Jeg kiendte dem det vejrlig og,
Naar de skuld' ud med deris plog,
Naar det var godt at fælde træ,
Naar mand skuld' ympe poden spæ;
Nu kommer regnen grødefuld,
Nu soolskin, nu dend sviend kuld.
Jeg viiste dem langs hen paa rad
Hvad tegn, som paa rimstokken sad.
De læst' og ret, hvad prent de saae,
Hver spendebog de kunde faae,
De vidst' at gennemblade grant;
Det var min lyst og ret fikant,
Det kom mig for so sødt so sødt,
Som bergefisk, naar dend er blødt,
Kand smage vel med løg og smör
Samt peber. Ha, hvor godt det gjör!
Som Spisekommen paa det saad,
Som hvedekag' og vildebraad.

Har. Aha! men leg saa længe ned
Det træ, so velsom øxen bred!
Det træ, dend vbehugne stok
Faa hid! o o en tunger blok!

Sylv. For mig er dend dog ikke tung,
Thi jeg, alt siden jeg var ung,

Har ej haft nogen ledighed,
Men idel arbejd, træl og sved.
So kom den kriig, dend slemme krig,
Dend landeplage gresselig.

Har. Ja, da soldaten sagde saa:
Skaf fuldt op, jeg det hafve maa:
Hol biir, tobak for kavaleers,
Skaf peng' og gelt in mejn kvarteers;
Skaf skaf du hundt, du skelm und diiv,
Sonst skaltu skam keeen faan int liiv';
Hej sa! skaf pywo pa nybrask,
Det dobry er, du faar vist dask.

Sylv. Hvad taler du? höjbrask, Latiin,
Maa skee det er vel Gridsken fiin?
I Skaane, Falster, Jylland og
Jeg er berejst, ej noget sprog
Dog hørde, som var dette ligt;
Jeg beder dig, hold op med sligt.

Har. O broder det er goder Polsk
Og Tydsk, ja noget og Katolsk
Det stood mig mangen daler slet,
För jeg saa meget lærde ret.

Klinge-Vers.

Til en Gierig.

En karrig-gierig filts er selv sin egen fange;
Hand stieler selv sit goods og böjer hjertet sit
Til Midas gyldne straf, har meget og dog lidt.
I Tryghed frygter sig, i freden er hand bange;

Jo meer hand haver, jo hand meer vil overlange;
Hand er sin bødel selv; hans hule mav' er kvit
For maden, enddog dend der efter raaber tidt.
O rett' Erisichton! o sulten-garstig hange!

O arme pengepug'! o drage paa det guld,
Som døør udaf dend soot, der heder aldrig fuld.
Du tænker, hører heldst det liflig klink, klank, klorum.

Du anden Evchlio, du Mammons eget barn,
Det guld, dend gule joord, det sølv, det blanke skarn,
Du elsker over aldt; hvor plager dig Stultorum!

Brøllups-digt i Christmaaneden.

Dend kolde norden vind med hagl og snee regerer,
Nu bort er blomster-prang, dend vinter sig formerer
  Dend vaar og sommer bliid, dend høstes beste tiid
  Undvigen er, igien er frosten løben hiid.
Dend sool gaar nederligt, og under bakken skrider;
Slet varmen borter sig, nu kuld i næsen bider,
  Nu Bundens skæg af riim er ysset, hændern' er'
  Og valne, dog hand vel de try par vanter bær.
Mand kand nu ikke see paa agren' uurter prale,
Hvert dyvr, för lystigt, er nu som henlagt i dvale;
  Ej meere Sylvius paa Galateæ skiød
  Kand soffve, strækkende sig langs i engen blød.
De hyrder hver og een, og de hyrdinder bolde
Forlade slet dend lund, ej findes i de volde,
  Bag ovnen slae de telt, hvort hen ej naar dend kuld;
  Der byttes mangt et kys; hvert er saa glædefuld.
Hvem kand og hitte nu de roser dejligt røde,
Samt nelker, tuliper? Vong, Hawe, marker øde,
  Dend skov har fælded løøv; det græs er visset hen,
  Til os dend horde kny er kommen nu igien (etc.).

Kom, vær snar, kom Amor hiid,
      Venus blid,
Fryder eder dende tiid.
   Hymen bolde,
   Som mon volde
      Kierlighed,
      Kom afsted,
At bryllup holde.

Aldting søger hen i ly,
      For dend kny,
Som er kommen nu til by.
   Kulden truer,
   Og os kuer,
      Vinter vær,
      Nu regær,
For frost hver gruer.

Mø og ungersvend saa gild
      Til dend ild
Haster fra den fugt umild.
   Brudens arme

Skulle varme
Vor Brudgom
Om og om.
Lad stormen larme.

Brudgom skyvl og bruden saa,
Høl oppaa,
Og lad varmen inde staa,
At af glæde
Hun kand kvæde:
Dydselow,
Sönken sov.
O kraftig hede!

Det er den alvorlige Præstemand og den lærde Sproggransker, som vi her se, snart spøgende, snart som Erotiker. Hvilken Forskjel fra vore Dage!

Langt frugtbarere var A. Bordings Forgjænger Sören Terkelsen, om hvis Levnet man dog ikke véd mere, end at han var en dansk Mand, var Kammertjener hos Kristian den fjerde, derefter (1636?) Tolder i Lykstad (Glückstadt) og døde för 1661; som Digter kaldte han sig Celadon. Han oversatte den franske Roman Astrea af Honoré d'Urfé, Marquis de Valromey, og udgav den i Lykstad 1645; af det Bifald den vandt, tog han Anledning til at udgive de deri indstrøede Sange særskilt, hvilke han derpaa forøgede med Oversættelser af andre Digtere, især af Johan Rist og Gabriel Voigtländer. Denne Samling kaldes Astree Sjungechor (Lykstad 1648), og han siger i Fortalen, at han har sammensanket en Del af de verdslige Viser af andre trykte Visebøger; nogle ere ham af gode Venner meddelte og endnu hos os ubekjendte; Johan Rist har især gjort ham stor Befordring, saavel med Viser som med Melodier. Han efterlod i Haandskrift baade Slutningen af denne Samling og mange andre. Naturligvis kunne Melodierne have medvirket meget til den Yndest, som enkelte af hans Viser kom i og i lang Tid bevarede. Til de yndede hørte følgende, hvoraf Indholdet og nogle Strofer meddeles som Prøve:

Det er faerligt, naar Piger ere for Næse-Vise. Gabr. Voigtl.

Fillis sad udi en Sköyte,
Koridon blæst' i sin Flöyte
Hisset ved den klare Strand,
Saa höyt, at det Fillis hørte,

Och sit Roer ej miere rørte;
  Thi dreff Sköyten paa en Saand.

Fillis, der nu icke kunde
Faa sin Baad igien fra Grunde,
  Endog hun nock brugte sig,
Och sig giorde stoer Umage,
Fick hun dend dog ej tilbage;
  Derfor raabt' hun: Hielper mig.

Koridon stoed bag de Grene,
Hemmelig loe ved sig ene,
  Tænckte: dett er Spill for mig.
Fillis har mig för foractet,
Och det Ordsprog ej betractet:
  Bladet kand snaert vende sig.

(Han frelser hende, springer i Baaden til hende, og kysser hende; hun lover at vorde hans Kone, hvis hun bliver frelst. Derpaa de to sidste Strofer:)

Sanden er det, som mand siger
Næsvijshed giör dyre Piger.
  Haffde Fillis i sin Hu
Icke lyd paa Hyrdens Flöyte,
Och saa glemt at roe sin Sköyte,
  Vaar hun mueligt Mø endnu.

Acter dette, Piger lille,
Som saa gierne seigle ville
  Hver udi sin egen Sköyt:
Varer I vell eders Skandse,
Om I ville icke Dandse
  Effter Unger-Svendens Flöyt.

Dernæst udgav han Dafnis' Natteklage, der uden Tvivl er det mest originale af hans Digte, skjöndt han til Sluningen tog Tankerne af Martin Opitz. Deraf meddeles Begyndelsen som Prøve.

I saa sød en Sommers svale Nat,
Dafnis tænckte paa sin Elskof brat;
Ald hans Hiord den laa i hvil' oc Roe;
Ingen Söfn hos hannem vilde boe;
Intet loed sig høre med sit Spill,

Fæ oc Hunde taugde alle still';
Alle Fugle vare som i Dval'
Uden voris lille Nattergal,
Der som Natten siunger sødelig,
Hand loed der oc lifligt høre sig.

Dafnis da dend blege Maane saae
Opp' i Luften saa bedrøfved staa.
Ved hans Lius oc Skinn hand stille gick,
Intet Menniske at see ham fick;
Indtil hand opledt' et eenligt Sted,
Hvor hand sörgelig sig lagde ned;
Hvor hand med saa stoer en Græde-Floed
Vild' udøse sit bedrøfvet Moed.

Hand begyndt' at klage hart sin Nød,
Norden oc ej langt fra Hillerød,
Der som Slottet brammer end saa fast
Meget længer', end et Steene-kast;
Hvor mand höj' oc mange Spire seer,
Egnen udaf idel Vellyst leer;
Guldet brammer der i hobetal
Inden for den store Konge-Sal;
Diuren' ogsaa, store med de smaa
Seer mand der i mange Flocke gaa;
Havgen satt i Mønster meget bold,
Trindt omkring med grönne Skofv' oc Vold,
Ved et Gierd' og i saa mørck en Vraa,
Hvor oc Maanen ham ej ramte paa.

Her sad Dafnis fuld af Kiærlighed,
Fuld af Harm oc Sorrig mangeled.
Her udøste hand sin Klag' oc Nød,
Eenligheden hannem Haanden bød:
Galathea, dejlig, fijn oc gild,
Aarsag til min yngest Elskofs-ild,
Aarsag til det første faste Baand,
Som mit Hierte gaf udi din Haand,
Der du (mig til meget stoer Behag)
Kamst oc ynskte mig saa god en Dag:
Søde Pige, artig' unge Mø,
Søder' end dend sødest Sucker-Frø,
Sød i Snack, oc sød udi din Sang,
Sød i Væsen, sød udi din Gang,

Sød, (men sommetijds udi dit Buur
Atter støt og ofvermaade suur.)

Stundum stiller' end som noget Lam,
Stundum vilder' end en Buck saa stram,
Stundum svang, ræt ligesom et Rør,
Stundum stijf, saa som et Spiud det bör;
Stundum skiører' end som noget Glas,
Stundum jefner end en Vaterpas:
Stundum vild, som nogen gallen Tiur,
Stundum tammer' end som noget Diur;
Stundum biesk som Galde for en hver,
Stundum søder' end som Honnig er.
Stundum venlig, som en liden Hund,
Stundum stolt som Haffvet op fra grund,
Stundum syldt, som Ebben er oc Floed,
Stundum sucker-sød oc meget goed:
Stundum glædelig, oc stundum still',
Altid, som Jeg det ej gierne vil:
Altid mig til Trads, til Nød oc Vaand',
Altid mig imod med Mund oc Haand,
Altid imod mig saa meget streng,
Meget hvegelsindet udi Fleng.

Endelig har han oversat adskillige större Digte af den hollandske Poet, Jakob Catz.

Da disse Oversættelser tildels ere fri og lokaliserede, saa indeholde de hist og her Bemærkninger, der oplyse Tilstanden i Danmark; men de den Gang saa yndede Alexandriner, hvori de ere skrevne, ville vel afskrække mange fra nu at læse dem.

Vilhelm Helt, hvis Poesier falde imellem 1687—1724, men først senere bleve optagne i Literaturen, hører tildels til denne Tid, især ved sine Oversættelser af Catz; han vil blive omtalt i Holbergs Tidsalder.

Medens den fremmede Lyrik maatte til for at tilfredsstille den store Trang til musikalsk Sang, opstod der ogsaa i Tidsrummets sidste Halvdel hjemlige verdslige Viser, blandt hvilke de især ere mærkelige, der udgik fra Stændernes Forhold og skildre Bondens Forfatning. Som Exempler kunne nævnes: Griffenfelds Drikkevise, som han skal have digtet i sine Studenterdage, men især Den klagende Bonde og Ladefogedvisen. De danne Overgangen til Satiren.

Satiren var i de foregaaende Digtninger hist og her forekommen som Islæt; men den viste sig ogsaa som en selvstændig

Væv, dels i satiriske Viser, dels i de egenlige Satirer og endelig som Epos. Dens Ælde kan næppe angives. Personlige Nidviser, der maaske skylde den oldnordiske Lyst til Niddigtning sin Oprindelse, ere meget gamle; f. Ex. den, som Mester Jakob Nielsen digtede om Biskop Niels Hvid 1586, hvorfor han blev afsat og henrettet. Den senere vedblev at være personlig, og taber da en stor Del af sin Tiltrækning, fordi vi ikke forstaa den, og kun hist og her kunne ane den skjulte Mening. Den almindelige giver derimod vigtige Bidrag til Sædernes Historie. De vigtigste Forfattere ere:

Sören Hansen Tvilling (kongelig Sanger, 1631 Degn paa Kronborg), der ogsaa har udgivet et Pligtanker (1626), som ligner alle deslige gudelige Rim, aabnede Digterbanen efter Anders Arrebo i en ny Retning ved sin satiriske Vise Quid tua? eller Hvad kommer det dig ved (1634), der endnu i Nyerups Barndom blev sungen af Bønderne i Fyn og paa den Tid, da man kunde forstaa alle Hentydninger deri, maa have været kostelig.

Den foran som Mathematiker og latinsk Satiriker omtalte Hans Willumsen Laurenberg oller Lauremberg udgav i sine ældre Dage plattyske Satirer (Veer Scherzgedichte), der omtrent paa samme Tid udkom paa Dansk (Fire Skjæmtedigte 1652). Hvo der har oversat dem, er ubekjendt. I sin plattyske Skikkelse høre de, især ved Sprogets Naivitet, til en af de mærkeligste Frembringelser i den tyske Poesis Historie, og paa Grund af Indholdet ville de siden blive omtalte ved Holbergs Satirer.

Hans Hansen Skonning (f. 1577 i Skaane, oprettede omtrent 1614 et Bogtrykkeri i Aarhus, og blev omtrent 1617 Klokker ved Domkirken, paa Grund af Forsömmelse i sit Embede afsat 1641, atter indsat 1649, † 1651) udgav asketiske Skrifter, og yttrede selv i dem sit Hang til Satire, optrykte Peder Laale, lod overhovedet sin Presse flittig gaa, og blev 1643 tiltalt, fordi han understod sig at trykke Bøger og Paskviller, som ikke af de höjlærde vare reviderede; han forbandt Didaktik med Satire i De ugudelige Verdens Börns Klagemaal imod den arme Justitia (1648), og efterlignede endelig Reineke Foss i sit satiriske Epos, Kattenes Rettergang med Hundene (1650), skrevet i Knittelvers, afdelt i 34 Kapitler eller Sange, og forsynet, ligesom hint, med moralske Betragtninger i Prosa. Hvis der er noget om, hvad der fortælles, at dette Digt indeholder Stiklerier paa H. Skonnings Avindsmand, Biskoppen i Aarhus Morten Madsen Lejel og hans Familie, saa kan dette Digt maaske have haft nogen, skjöndt uædel, Interesse for den Tids Læsere, som have Nöglen dertil, og som i Forfatterens Døds-

maade saa en hævnende Nemesis; igjennem det Hul paa Domkirkens Taarn, hvorfra Klokkeren vil have set Forargelsen i Bispegaarden, styrtede han, Aaret efter at Skriftet var udkommet, ned og brød sin Hals. Nu er Digtet kun en literær Mærkelighed; man maa dog i det mindste vide, at det er et Digt, at det ikke skal gaa nogen som Manden, der efter Titelen satte det iblandt sine juridiske Skrifter. Det har ikke lykkets mig, at finde nogen Gnist af Vid deri; derimod er det ofte plat, groft, ublu, og det mest passende deri er maaske Slutningen: Finis materiæ, non malitiæ. Det var det første originale Epos, en saa ynkelig Begyndelse, at den næste Slægtfølge vel kunde kaste Vrag paa denne hjemlige Skarnagtighed.

Matthias Vorm, en Sön af Oluf Vorm (f. 1636), og som efter en lang Udenlandsrejse 1667 blev Præsident i Ribe, 1681 Assessor i Höjeste-Ret, og for Alderdoms Svaghed 1700 afstod Præsidentembedet i Ribe til sin Sön Kasten Vorm († 1707) blev i sin Tid anset for en af de heldigste Digtere, men gav sig især kun af med Lejlighedsvers, hørende til Hofpoesien, hvorved han vandt Frederik den tredies Yndest. Han hører hertil ved tvende moralsk-satiriske Digte (Hofmands Spejl og Ris til hver Mands Rumpe), der have lidet at sige.

Jakob Vorm (f. i Kirke-Helsinge i Sælland, hvor hans Fader var Præst, 1642; Farfaderen havde været Præst i Nykjøbing i Odds Herred) hører ikke til den berömte Vormske Æt. Allerede i sin Ungdom udmærkede han sig ved fortrinlige Evner og usædvanlig Læselyst, men tillige ved sin Spottelyst. Fra Slagelse Skole blev han dimitteret 1663, og tog efter tre Aars Forløb theologisk Attestats; udmærkede sig ved sine Disputatser, tildels derved at han studerede Cartesius, og vandt ved sine latinske Prædikener og Skriftet Jus regium vocandi pastores Frederik den tredies Yndest, saa at han fik Løfte paa det theologiske Lektorat i Viborg. Men Tiden trak ud, og han maatte 1671 tage til Takke med Rektoratet i Slangerup. I de sex Aar, han forestod det, begyndte han allerede at udsprede sine Satirer. Biskop Hans Bagger var kommen hjem, var pur ung bleven Biskop i Sælland 1675, og bød ham saaledes en velkommen Skive. Ligesaa Griffenfeld (Studiosus lamentans 1674—75.). Ved sin Stifmoders Giftermaal med Kingo havde han faaet denne til Stiffader, og kunde heller ikke her dy sig (En ny Rimekunst). Disse Satirer eller rettere Paskviller, thi han øste af Bysnak og allehaande urene Kilder, spredtes om, ligesom andre Digte paa denne Tid, anonyme, og han vedkjendte sig dem ikke. Efter at han endelig var bleven Præst i Viborg 1677, brød Uvejret løs. Stolende paa sin Navnløshed skrev han politiske Satirer i Vers og Prosa (Horologium regium paa Vers;

Idola Jeroboami og Visio Abrahami i Prosa), i hvilke han anfaldt Kongens höjtbetroede Mænd og end ikke skaanede Majestæten. Ved en Höjtidelighed hos Biskoppen, Sören Glud, der var gift med en Søster til Grevinden af Samsø, blev der over Bordet udbragt en Skaal for de kongelige Börn; J. Vorm vilde ikke drikke den, og kaldte dem med et uhæderligt Navn. Da udgik der Befaling at tiltale ham for hans Satirer. Der blev anstillet Husundersøgelse, og Vorm gav fripostig Fiskalen alle Nöglerne, for at han kunde søge Huset igjennem; selv maatte han blive siddende i sin Studerestol, thi næste Dag skulde han prædike. Der fandtes ingen. Og næste Dag prædikede han, den ubesindige, den dumdristige, over 1. Moseb. 31: Men Rachel havde taget de Afguders Billeder og lagt dem under Kamelens Klove og sad paa dem. Strax skyndte Fiskalen sig ud af Kirken, lod Vorms Studerekammer aabne, og fandt i en skjult Skuffe under Sædet i hans Stol Satirer i Mængde. Hvilken Forfærdelse for Vorm, der var ligesaa fejg og umandig i Modgang, som overmodig i Lykke. Han blev strax suspenderet og ført til Kastellet i Kjøbenhavn; den 25. Januar 1681 blev han udstødt af Gejstligheden og overgiven til den verdslige Ret, der dömte ham fra Ære, Liv og Gods. Hvis Kingo, som Vorm anraabte i Vers, har medvirket til Dommens Formildelse, saa lönnedes han med Haan. I sit Fængsel, med Døden for Øje, skrev Vorm ublu Parodier eller de mest krybende Bönskrifter. Endelig blev der befalet, at han skulde sendes bort med det første Skib, der gik til Trankvebar (i April 1681), og dèr skal han have „omvendt mange Hedninge og blev dyrket som en Helgen“? († omtr. 1693). Det eneste Lysskjær, der falder over denne Mands Liv, er den Kjærlighed og Hengivenhed hans Hustru bar for ham. Af hans Satirer kunne vi ikkun meddele ett Par Brudstykker:

Af Studiosus lamentans:

Tredive Sølvpenge tælles
  For min Jesu Frelsermand,
Men skal nu en Præst udvælges,
  Maa man fylde snart en Spand
Fuld af Guld, af Sølv, af Penge.
Gud, lad det ej vare længe!

Kirkenöglen undertiden
  Hænger ved et Tøse-Laar;
Peders Nøgel-Baand ved Siden
  Bæltehænges paa et Faar.

En Skomagers [1]) Syl og Risper
Kan nu gjöre Præster, Bisper.

Af Satiren Kingos Kalot (imod Kingos Stolthed);

Jeg véd en Kalot,
En gejstlig at bære, han nylig har faat,
Hun sidder paa Toppen hans Hoved saa fast,
Han kan den for ingen aftage med Hast,
Hun varmer hans Pande, det gjör ham saa godt,
At bære Kalot.

Han er jo en Mand,
Er kommen fra Bonde i ypperlig Stand,
Med Finhed at melde, er bleven til Præst,
Dog Rytter at være, det tjente ham bedst;
Nu Haaret er borte, hans Hoved er blot,
Thi bær han Kalot.

Det kan ordenlig gjöre en ondt, at Kingo svarede ham, endog i en ligesaa lav Tone.

Endelig har denne Tid hentet en stor Del af sin poetiske Næring af Romaner og Folkebøger, der uden Tvivl ogsaa have været læste i de höjere Kredse. Det er næsten lutter Oversættelser, hvis Originaler henhøre til en tidligere Tid, men som nu først hos os træde ind i Literaturen. Det er ikke altid muligt, at bestemme deres Ælde; thi nogle have længe været til i Haandskrift, förend de overgaves til Pressen, og mange ere „trykte i dette Aar“. Sybilles Spaadom blev oversat af Mikkel Pedersen 1605. Til de historisk-romantiske høre især: Persenober (rimet), oversat af Tysk af en Nordmand, Henrik Kristensen (1560). Doctor Faust (den ældste bekjendte Udgave 1588), oversat af Tysk og i sin Tid meget læst i flere Udgaver (1674. (1685. 1707). Griseldis, af Tysk (1597). Kejser Octavianus formod. 1597). Kong Apollonius (1627). Kong Laurins Krönnike (rimet, 1689) o. fl. Andre ere tørt moraliserende, som Unge Karles og Drenges Spejl (1571). Eller Samlinger af allehaande Historier til Lærdom og Tidsfordriv, som Klaus Porses Levnets Kompas (1613). Eller det er fremmede höjtravende Romaner, som Carcel de Amor eller Kjærligheds Fængsel (1636). Atter andre ere allehaande Satirer, lystige

[1]) Schumacher, Griffenfeld.

Paafund og Löjer, saasom Till Ugelspejl (för 1571); Samtale imellem vor Herre og Sancte Peder (rimet, 1597); Pater Volle Pæirsens Munkeprædiken (ved 1700?); Finkeridderen (1703), som Holberg er saa vred paa, o. fl. Æventyr af nordisk Oprindelse maa allerede fra de ældste Tider have vandret fra Mund til Mund, uden at være opskrevne; nu kom andre fra Syden, mindre tiltrækkende i Indhold og Form, og forjoge de ældre til Almuens lavere Kredse. (Fortunatus' Pung og Ønskehat 1664; Skytten Bryde 1710). Robinsonaderne begyndte; men deres rette Blomstringstid falder i næste Tidsrum.

Om de historiske Viser over Æmner af det gamle Testamente, se D. Psalmedigtn. i Psalmehist. 2, XXXII.

N. Helvad: Coronula rosea Heldvaderi. Det er Alle Bedrøffuede Hierters oc Bodfærdige Synderes Rosenkrantz. Kbh. 1616. 4. En Andagtsbog, tilegnet Fru Petronelle Gyldenstjerne, Jakob Rosenkrandses til Kjærstrup og Arreskov, og hendes Døttre.

Samuel Bugge: Ethica christiana, Kbh. 1663. 4., giver ogsaa Oplysninger om Tidens Tilstand; f. Ex.

Krabben. Du haver taget dig for en Enke at fæste,
Lad hende fare, det skal være dit bedste;
Hvem nogen fæster sig for en Gaard,
Det angrer hannem inden Dag og Aar.

Hieron. Justesen Ranch: Giessing, 3, 68. D. Digtek. Hist. 2, 41. Fuglevisen blev trykt efter hans Død 1617 og oftere. Den er aftrykt i Nyerup og Rasmussens Udvalg 1, 144.

Brudstykket i Ravns Rhythmologi. D. Digtek. Hist. 2, XXVI. (jfr. Nyerup og Rasmussens Udvalg, 2, 104).

Dermed kan jævnføres andre Viser, som Ravnebrylluppet i Kragelund fra Begyndelsen af det syttende Aarhundrede i Nyerup og Rasmussens Udvalg 2, 97. Ogsaa hører hertil: Lykkebogen, Som er en lystig Selskabs Bog met mange Lystige och Deylige Rhim, och om atskillige slags Fugle oc Diur, artig afftegnede (etc.). Kbh. uden Aar. 4. Til hver Dyretegning er ett Vers paa fire Linier, og paa Titelbladet er en Engel, der kan drejes om og pege paa et Dyrenavn.

Alle deslige Dyredigte fortjene en större Opmærksomhed, end der hidtil har været ydet dem. De gaa igjen hos nyere Digtere, uden at man saa lige véd, hvorfra de ere komne. Enhver vil f. Ex. ved Samuel Bugges Duehus komme til at tænke paa Baggesens Mein Herz ist wie ein Taubenhaus, og ved Brud-

stykket om Bremsen paa Povel Møllers bekjendte uforlignelige Digt, Torbisten og Fluen.

Jens Sten Sehested: D. Digtek. Hist. 3, 280. D. Psalmedigtn. Forf. 1, 48. Nyerups Fortale til Fyns Berömmelse. Nova liter. maris Balthici 1698, S. 63: Annos puto 55 non excessit. Poëta ingeniosissimus, tam in Danicis quam Germanicis et Belgicis. Om hans udgivne Digte og mange andre, der ikke bleve trykte, amicis tamen nota et lecta, hedder det: ejus elegantiæ omnia, ut stupescerent omnes ad nativum illud decus. Posset de illo revera dici: Poëta nascitur, non fit. Fyns Berömmelse. Kbb. 1671, optrykt af Nyerup 1784. Han synger deri:

> Den allerstörste Herlighed
> Har dog den fynske Bonde
> For dem, jeg udi Danmark véd,
> Det er ham vel at unde:
> Thi han er from og ejegod,
> Han sælger snart for intet
> Den Rug, som ypperlig er groet
> Og ikke findes klintet (etc.).

Æredigt til Niels Juel. Kbh. 1677. 4. optrykt i den Høpfnerske Saml. 2, 103 og i Bangs Saml. 2, 7 26. Aandelige Julepsalmer i den Høpfnerske Saml. 1, 22. D. Psalmed. Nr. 437—439. etc.

Dorthe Engelbrektsdatter: D. Digtek. Hist. 3, 312. T. Reenbergs Poetiske Skrifter, 2, 119. Schønau, S. 438. D. Psalmedigtn. Forf. 1, 49. jfr. Fr. Barfod, Nordisk Ugeskrift 1837, Nr. 28 og Artiklen om Ambrosius Stub i Fædrelandet, December 1846. Efter Tidens Skik blev hendes Navn anagrammatiseret, f. Ex. Ak, det er, det, er os langt borte. J. Sehesteds Sonnet til hende, „den ædle, konstoplyste og dydfuldkomne Matrone“, 1684, og hendes Svar findes i Rahbeks Læsning i blandede Æmner 4, 521; de ere at ligne med hendes og Kingos Impromtuer i det brede. Et Christeligt Valet fra Verden, og Længsel efter Himmelen, Andraget for Hierternis Randsager, Det store Verdens Lius. Kbh. 1698. 4. er i Alexandriner.

Peder Dass: D. Digtek. Hist. 3, 324. D. Psalmedigtn. Forf. 2, 351. Dass'es Levnet af Hans Morten Sommer i Fortalen til Albert Kristian Dass'es Udgave af Nordlands Trompet. Kbh. 1763. Peder Dass af Welhaven i Nordisk Universitets-Tidsskrift 1856, 3. H. S. 110 fgg. Det hændte sig Jefta den Gileads Mand er aftrykt i Nyerup og Rasmussens Udvalg 1, 15. D. Psalmedigtn. Nr. 614. Den norske Dalvise i Nyerup og Ras-

mussens Udvalg, 1, 231. Ruth, Esther og Judith ere selvstændige Behandlinger, men for lange, frygte vi, til at man nu vil læse dem.

Povel Pedersen: Povel Pedersen, et Bidrag til Danmarks poetiske Literatur, i Minerva, August 1785, S. 33. D. Digtek. Hist. 3, 292. Hjorts Brev til Nordahl i Luxdorphiana S. 267. J. E. Schlegels Der Fremde, Nr. 39.

Peder Syv: Digtsamlingen i hans Betænkninger over det cimbriske Sprog. (D. Digtek. Hist. 3, 95).

Sören Terkelsen: Cimbria liter. 2, 889. D. Digtek. Hist. 3, 25. At han døde för April 1661, ses af Her Johan Ristis Passion-Vjser. Fordanskede, oc effter vore bekiendte Danske Kircke-Melodier indrættede, aff S. T. S. (etc.) nu effter den Sl. Mands Død til Trycken forfærdiget aff Hans Höybedrøfvede Effterleffverske 1661 den 10. Apr. Kbh. Tilegnet Hr. Jörgen Rosenkrands til Kjeldgaard, Hofmester i Sorø. Under sit Ærevers taler Oluf Brokkenhus om Forf. Severin Terkelsen, forrige Sal. (etc.) Christiani Qvarti forordnede Cammer Tiener oc siden Velbetroede Tolder udi Glyckstad. Ved Bogen findes der ellers intet mærkeligt, med mindre nogen skulde have Lyst til at læse det sidste Digt: Klingende Tackevers (en Sonnet til Jesus Christus). — Roman i Prosa: Dend Hyrdinde Astrea ved H. Honor. aff Urfe først Frantzøesk beskreffuen (etc.) Nu nyligen fordansket (etc.) aff Sindet. Tager. Tijt. Til. Lyst. Sin Tijd. Lyckstad 1645. Aflang Nodeformat. 1646 ligesaa. Med nydelige Kobbere. Begge Exemplarer (i Hjelmstjernes Saml. 1078—79. 4.) ere defekte. Smagen i den franske Original og dens mange Affødninger har Boileau persifleret i sin Dialog Les heros de roman (Oeuvres de Boileau avec des éclaircissemens historiques. A la Haye 1729. t. 4.) — Astree Siunge-Choer. Eller Allehaande artige och lystige ny Verdslige Viser, med deris Melodier. af S. T. S. Første til Tredie Snees. Lyckstad 1648. 1654. Aflang Format. (jfr. Nyerup og Rasmussens Udvalg 2, 17—24). Heri ogsaa: Grund-Giftermaal, Det er: Det første Brøllups Beskrifvelse, som blef holdet udi Paradiis, imellom Adam oc Eva (etc.) J. C. (Jakob Catz). Paa Dansk udfærdiget af S. T. S. Kbh. 1656. Tvende Qvinder om een Mand. Det er: Jacobs Gifftermaal med Lea oc Rachel. J. C. Cimbrisk forestillet af S. T. S. Aar 1653. Kbh. (Hjelmstjernes Saml. 1836. 8.) — Dend goede oprictige Dafnisses Natte-Klage Ofver sin höjtelskte Galathee Ubestandighed: Tillige beskrifvende Bunde-Svendens Fortog (Fortrin) ofver Kiøbsted-Folcket. Af Celadon Udi ræt gode Bunde-Rijm fremsat. Med sampt Det roelige Bunde-Lefnet Oc Aggermandens Lyst. M. O. (Martin Opitz). Kbh. 1656. Aflang Format. De

höjest-priseligste ædle Cimbriske Faare-Hyrder oc Hyrdinder, Forestilles oc ofvergives denne eenfoldige Dafnisses Natteklage Aff Deris ydmyge, troe-flittige Hyrde-Svend Celadon. (Hjelmstjernes Saml. 1840. 8). Begge Digte, hans eget og Efterligningen, ere forenede i ett samlet Digt, hvis Slutning er Landlivets Ros. Rahbek i D. Digtek. Hist. 3, 53 bemærker, at Sorterup tillægger Bertel Wichmann Oversættelsen af Martin Opitz' Lob des Feldlebens, „en betænkelig Omstændighed" og „en Knude, der en Gang maa løses". Sorterup har Ret. Bertel Wichmann har visselig endnu tidligere og i Originalens Versemaal oversat dette Digt: Martini Opitii Aggerleffnets Loff, Fordansket Erlig oc Welbyrdig Frue F. Anne Bild, Otte Brahes til Nesbyholm, Til ære oc lyst. Denne Oversættelse, tilligemed et Digt, ligeledes i Alexandriner, til F. Margrete Brahes, Bjǒrn Ulfelds til Møllerød, Navnedag, findes bag det forhen anførte: Bartholi Bartholini Wichmanni Nesbyholm. Sorøe 1644. 4. — Den Christelige Hustrue, udi Hollandske Vers beskreffven aff den Hǒy-Ædele Ridder Herr Jakob Catz, Oc Fordansket aff Severin Terckelsen, Fordum Toller udi Glyckstadt. Forzieret med Kaaber-Plader. Kbh. 1674. 4. Fædrelandets (Danmarks) Berömmelse findes S. 146. Naar Havedyrkning anbefales Kvinden, prises som Mønster S. 220 Jomfru Mette Gjøe.

Vi have ogsaa selv kunnet frembringe deslige halv alvorlige, halv skjæmtsomme Læredigte, eller hvad man skal kalde dem, saasom: Kierligheds Kierlighed, Det er Gudelige oc lystige Betenckninger om alle slaugs Kierlighed (etc.) af Klaus Jensön Wardbierg, Sognepræst i Radsted udi Lolland. Kbh. 1654. 4. Disse hverken opbyggelige eller lystige Rim ere i samme Verseart som første Bog af Arrebos Hexaemeron:

Mennisker ere de faa, som Kierlighed rettelig kiende,
Ferre de være jo maa, som Kierlighed rictig anvende.

Ett Kapitel deri handler om Ordet Kjærligheds Etymologi.

En Efterligning af S. Terkelsens Hyrdedigte er vel: En Dict Sammenskrefven aff Virgilii Bucolicis, Om Gallo oc hans kieriste Lycori, hvilcken han først kalder Galateam; oc hendis Falskhed mod hannem (etc.) Prentet 1650. Sjunges ligesom: Daphnis gick for nogle Dage. Er 52 Strofer. (Hjelmstjernes Saml. 1834. 8.)

P. Griffenfelds Drikkevise i Nyerup og Rasmussens Udvalg, 2, 78. Rusticus queribundus eller Den klagende Bonde af en ellers ubekjendt Niels Hansen H., trykt 1668 og meget oftere, aftrykt

sst. 1, 235 og i Nyerups Hist. stat. Skildring 1, 428. Ladefogedvisen 1700, Nyerups Hist. stat. Skildr. 1, 437.

Folkevisen efterlignede ogsaa den gamle Kjæmpevise, f. Ex. Drude og Jeppe, i Nyerup og Rasmussens Udvalg, 2, 29.

En Samling af ældre og nyere Viser findes i Hjelmstjernes Saml. 1853. 8. Blandt Poeterne maa ogsaa nævnes Johannes Olavius (jfr. Ny Tidender om lærde og curieuse Sager, 1732, Nr. 18).

Satiren i Almindelighed; Rahbek Om vor poetiske Satyres Literatur, i Minerva, 1794. 1797.

Jakob Nielsen: Pontoppid. Annal. 3, 504. Holbergs Danm. Hist. (Udv. Skr. 17, 172). Kolderup-Rosenvinge i D. Mag. 3. R. 3 B. S. 175 (Hypotheser om den Sten, som han beskyldte Bispen for at have stjaalet). Folkekalender for Danmark 1856, S. 65 fgg.

Sören Tvilling: D. Digtek. Hist 3, 1. Visen er aftrykt i Nyerup og Rasmussens Udvalg 1, 162.

Hans Laurenberg: D. Digtek. Hist. 3, 84. Af den danske Oversættelse findes kun ett Exemplar, i Karen Brahes Bibl. Det bör altsaa udgives. Prøver findes ogsaa i Rahbeks Danske Tilskuer 1800, Nr. 56, nemlig Indledningen eller, som den kaldes, Indholdet, og ett Stykke af det andet Skjæmtedigt, om alamodisk Klædedragt. Rosenkranz, Allgemeine Gesch. der Poesie, 3, 358 yttrer sig saaledes om de plattyske Satirers Værd: Selten ist es einem Deutschen gelungen mit solchem Ernst der Auffassung eine solche Heiterkeit der Form zu verbinden. Lauremberg richtete sich besonders gegen die damals so sehr eingerissene Ausländerei in Sprache und Sitte; um den Contrast des Deutschen mit dem Fremden desto fühlbarer zu machen, schrieb er Plattdeutsch und nannte seine Satiren: De veer olde beroende Scherzgedichte. Nie ist der Alexandriner lustiger erklungen als in diesem naiven Dialekt, der eine beständige Ironie seiner steifzirlichen Gedehntheit ausmacht. Ogsaa Roux-Ferrand, 6, 397 roser disse Satirer imod Gallomanien særdeles meget og deres details pleins de gaité.

For at give Læseren en Forestilling om dette plattyske Skrift hensættes Udgaverne og en kort Prøve: Veer Schertz Gedichte. 1. Van der Minschen itzigem Vandel und Maneeren. II. Van Almodischer Kleder-Dracht. III. Van vermengder Sprake und Titeln. IV. Van Poësie und Rymgedichten. In Nedderdüdisch gerimet dörch Hans Wilmsen L. Rost. (ↄ: Laurenberg Rostochiensis). Gedrücket im Jahr 1652. — Som forrige med tilföjet Motto: Köp my und liss my, Röwt dy so frith my, Edder ich bethale dy. Gedrücket im Jahr 1653. — Som forrige, Met eenem Anhange (etc.) Gedrücket in düssem itzigen Jahr. Prøve af tredie Satire:

De Börgers tho Wartow, de olde antiquiteten,
Erinnern sich gar offt, und können noch wol weten,
Dat, do se wehren junck van Jahren, vnd noch kleen,
De sülve Klederdracht se hedden do gesehn.
Idt is glyck als de Sünn, de geit des Avends nedder,
Des andern Dages froh so kümpt se balde wedder,
So deit de Kleder Form: wen se etwas gewahrt,
So moet se undergahn: den kümpt eine andre Art,
De wahrt den ock nicht lang, men is se ock bald möde.
So breckt de olde hervör glyck als den Morgenröde,
Vör de wechwiken moet de düstre schwarte Nacht:
De affgelechte Form werd wedder upgebracht.

Ved denne Lejlighed mærkes Maleren Karl van Mander's Lauwercrants voor alle Lieffhebbers des Loffwaerden Snuyfftoebacks. Uden Tid og Sted. 4. (Copenh. 1665). Anden Udgave Hafn. uden Aar, hvori der findes danske Vers til Forf. af M. Vorm og A. Bording. (Begge Udgaver i Hjelmstjernes Saml.)

Hans Hansen Skonning eller Skaaning: D. Digtek. Hist. 3, 69. Langebekiana, S. 386. Zwerg. S. 555 (om Biskoppen Morten Madsen og Herremanden Erik Grubbe). Hübertz, Aktstykker vedkommende Aarhus. 2, 70. 84. 93. 106. 127 (Bispeenkens Proces). 136. 189. 196. Man ser heraf, at flere Omstændigheder i denne Mands Liv behøve Oplysning, hvis han var saa megen Opmærksomhed værd. 1641 siger han, at han „for nogle Aar siden" havde faaet Tilladelse at oprette et Bogtrykkeri, og havde ogsaa faaet Privilegium paa at trykke Kirke-Gradualen; 1635 fik han med sine Konsorter Bevilling at anlægge en Papirmølle; han maa være død 1651, ikke 1650, da alle Klokkerne ringede for Hans Hansen Klokker den 2. Marts 1651. Hvis den Hans Hansen Skonning, der 1643 gjorde sin Borgered (S. 330) er ham, saa var han født i Rydtzgaard ved Ydstad i Skaane.

Som Exempel paa hans asketiske Skrifter nævnes her Skriftet om Pønitense, skreven „udi den bedrøffvelig Indfald udi Judland Aar 1644 og Fortalen dertil: Vaag op du som soffver. Aarhus 1644. 4.

Den w-gudelige oc forvirrede Verdens Börns Klagemaal, Rettergang oc Beskyldninger, imod den arme Justitiam, oc ilde hørte Sandhed. Aarhus 1648. 4. Rimet og i Akter. (Se D. Digtek. Hist.)

Kattenis Rettergang med Hundene (etc. etc.) Vid H. H. Skonning Jnduoner vdi Aarhuss. Aarhus 1650. 4. Tilegnet Viffert Seefeld til Refs. Han haver kjendt den onde fordærvelige Verden udi en langsommelig Tid, nemlig over 72 Aar paa det

tredie. Nogle gamle Ord kan man da finde her, som at blive hængt i Galg' og Gren. Uddrag i D. Digtek. Hist.

Matthias Vorm: Cimb. liter. 2. 1016. D. Digtek. Hist. 3. 161. Hans Digte i Thottske Haandskr. Nr. 1523. 4. og 1528. 4. Kallske Saml. Nr. 396. 4.

Jakob Vorm: Pontoppid. Annal. 4, 606. Vorms Levnet i Odin Wolffs Journal, Marts, Juli og November 1812. Lærde Tidender for 1740, Nr. 11, S. 168. D. Digtek. Hist. 3, 261. Heibergs Kingo, S. 204. Vorms Proces i Geheimearkivet. Pontoppidan og Odin Wolff sige, at han var Rektor i Slagelse, Vorm og Nyerup i Slangerup. J. Vorms Satirer om Griffenfeld findes i K. P. Rothe, Griffenfelds Levnet: Studiosus lamentans 1, 83; Sibylle Spaadom om Nordens Antichrist 1, 97; Gud og Belial etc. 1, 105; og efter Griffenfelds Fald Postscriptum tragicum 2, 35; samt Studiosus relamentans redivivus 2, 167, og endelig Lykkens Ubestandigheds Spejl 2, 173. Vorms Poesier og Bidrag til hans Levnet findes desuden i adskillige Haandskrifter; f. Ex. i den Thottske Samling Nr. 1523. 4. (Rejse til Utopia i Prosa, m. m. Indlæg for Konsistorium eller Forsvar for hans Satirer, dat. Kastellet den 5. Januar 1681; hans Dom den 24. Febr.); Nr. 1524. 4. (En ny Rimekunst o. s. v.); Nr. 1525. 4. (her kaldes han Rektor i Slangerup); Nr. 1527. 4.; Nr. 1528. 4. (Far, Verden, far vel; Lykkens Ubestandigheds Spejl) o. fl. Jesu Klagemaal over Judas og Jøderne o. s. v. udkom 1680 (Vers efter Davids 109. Psalme). Ypperlige Oplysninger om Vorms Levnet og Skrifter findes i Prof. M. Hammerich's Om Kingos Forfatterskab til Psalmen: Far, Verden, far vel, i Nordisk Universitets Tidsskrift 1856.

I Hjelmstjernes Saml. (1943. 8.) findes: En lystig oc artig Digt, Kaldis Gudernes Giestebud (etc.) Beskrevet paa Fransosk oc dennem til Tieneste paa Danske udsat, som sig derudi ville forlyste. Kbh. 1698. (Prosa). Samt: En Fortællelse, Hvorledis Den vældige Jupiter Ved sin Gesante Mercurius Lader indbyde Alle Guderne til en Hyrde-Dantz. Af G. T. S. Kbh. 1698. (Parodi i Alexandriner). Der findes ingen Forf. hos Nyerup, hvis Navn kan svare til disse Forbogstaver.

Om Satiren: Verdens U-maadelige Bugs-Fylde (etc.) Trykt i Huusholdnings-Bogtrykkeriet nogle Aar efter dend Höyfornemme Madames Kaage-Bogs Publication 1703. 4., som af nogle er henført til denne Tid, se Minerva 1797, Januar S. 35. 38. Marts S. 344. Juli S. 39. D. Digtek. Hist. 4, 314. og om Fru Wigants Kogebog tillige Nova liter. maris Balth. 1704. S. 55.

Romaner og Folkebøger: Nyerup har i Almindelig Morskabslæsning, 1816, givet en saa udførlig Fremstilling af denne Del af Literaturen, at man om de enkelte Skrifter kan henvise dertil.

Dr. Faust: Den ældste bekjendte Udgave 1588 (efter den ældste tyske Udgave, Frankf. 1587) har været i Karen Brahes Bibl. Nyerups Morskabslæsning S. 183. og Appendix dertil S. 314. Pontoppid. Annal. 3, 830. Om Oprindelsen og Udbredelsen se Der Doktor Faust von Heinrich Heine. Hamburg, 1851. S. 10, hvor Oprindelsen føres tilbage til en gammel angelsaxisk dramatisk Behandling af Legenden om Theophilus paa Sicilien; som et Mysterium bragtes den paa Theatret i Frankerig af Troubadouren Ruteboeuf, der atter benyttedes af den engelske Digter Marlow, som dermed forbandt det tyske Sagn. S. 57 om Folkebøgerne og deres Udbredelse. Hos os, fortæller Peder Syv i sin danske Boglade, forledtes Skomageren i Odense Kristen Pedersen af Fausts Exempel til at forskrive sig til Djævelen med sit eget Blod, hvorfor han i Følge det theologiske Fakultets Betænkning (1635) blev henrettet; og Professores ønskede, ligesom siden ved Werthers Leiden, at deslige Bøger maatte afskaffes.

Til disse Skrifter hører ogsaa: En Historie om Keiser Alexandri, Konge i Macedonien, Fødsel, Leffnit (etc.) Nu først af Tydsken wdsat aff Peder Pedersön Galthen. Anno 1584. Tilegnet Kristian den fjerde. Wandkiffue 1584. Haandskrift i Stokholm (Hist. Tidsskr. 4, 164); og Haandskrift blandt de Magnæanske, Nr. 190. fol. (Nyerups Morskabslæsn. S. 48).

Vnge Karlis oc Drengis Speiel (etc.) Vngdommen til gode, vdsæt paa Danske, af Rasmus Hanssön (Reravius). Kbh. 1571. Tilegnet Björn Andersens Sönner til Stenalt. Denne Bog paa Tysk antvordede Poffuel Knufflock, „Bogefører oc Bogebindre“ i Lybek ham for 8 Aar siden, da han korrigerede Lutheri Huspostil for ham, som Hr. Peder Tidemand fordanskede. Oversættelsen tog Bogføreren med til Lybek, indtil nu i Sommer han var i Kjøbenhavn, da han antvordede ham den igjen, at han den skulde overse og lade komme til Prenten. (Vare saaledes tyske Boghandlere Forlæggere til Skrifter, der tryktes i Kjøbenhavn?). Nyerup, Morskabslæsn. S. 208.

Carcel de Amor: Nyerups Morskabsl. S. 149. Den tyske Oversætters Navn er i Udgaven af 1636: Kheuffsteiner.

Till Ugelspejl eller Uglspil: Nyerups Morskabsl. S. 211. 267. Se J. M. Lappenbergs Udgave af Dr. Thomas Murners Ulenspiegel. Leipzig 1854. (efter den ældste trykte Udgave, Strasburg 1519).

En gammeldags Muncke-Prædicken Om Hyrden, Faarene og Regnskabet, Holden af den lærde Munck Pater Volle Pæirsen udi Jarlov. De Lysthavende til villie oversat af höy Tydsk paa höy Jydsk. Aftrykt i Nyerups Morskabslæsn. S. 278.

Finkeridderen: Nyerups Morskabsl. S. 236. Titelen, som Nyerup ikke anfører, er: En Historie og Legende, Om den drabe-

lige og vit-forfarne Ridder Her Policarpo af Kyrlarissa, som kaldis Finckeridderen, hvorledis hand halftredie hundret Aar förend hand blef fød, igiennem reyste mange Lande, og saae meget underlig Tingest: og paa det sidste blef funden af en Moder liggendis for Døden, blef optagen og fød paa ny igien. Prentet Aar 1703. Samt: Her efter følger en skiön og lystig Historie, om en gammel Bondemand og hans Sön med deris Asen. Fordansket af Helvadero (Den bekjendte Anekdote rimet). Og endnu en ubetydelig Vise. (Hjelmstjernes Samling 1932. 8.). Samme Bog 1708.

17. De störste lyriske Digtere: Anders Arrebo. Thomas Kingo. Anders Bording.

Allerede af det foregaaende Overskue er det klart, at den danske Poesi för Holberg har gjennemløbet en vid Kreds, og skjöndt det fortrinlige ikke staar i noget Forhold til Mængden, lod der sig maaske dog gjöre et Udvalg af enten virkelig poetiske eller i det mindste sproglige Mærkeligheder. Hver for sig ville de første næppe efterlade noget betydeligt Indtryk, men sammenstillede kunde de maaske dog vække en Forestilling om, at der var ingen Tid i Danmark, da poetisk Stemning aldeles var vegen fra Folket. Dette vil ydermere stadfæstes, naar dertil föjes de tre Digtere, som alle have anset for denne Tids ypperste, og man dertil i Tanken föjer Jörgen Sorterup, der allerede nu begyndte som satirisk Polemiker, men hvis Heltedigte falde indenfor næste Tidsrum.

Anders Kristensen Arøbo eller Arrebo (f. den 2. Januar 1587 i Ærøskjøbing, hvor hans Fader var Præst) gjorde tidlig Lykke. Han tog Magistergraden 1610, og blev allerede i samme Aar, i sit 23. Aar, Slotspræst. Næste Aar udgav han sit første trykte Digt: Relation om Kristian den fjerdes Sejrvinding i Smaaland, og dernæst: Sörgelig Digt over Dronning Annæ Katharinæ salige Fredfart (1612), i hvilke Lejlighedsdigte han allerede viste usædvanlige poetiske Anlæg. 1616 blev han Sognepræst til Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn, og Aaret efter, i sit 30. Aar, Biskop i Throndhjem. Han kom derop 1618, medens Pesten rasede i Bergen og begyndte sin Ødelæggelse i Throndhjem, og udgav i December: Pestpulver, som af alle Guds Börn bruges kan (1618), en Bön- og Bedepsalme. Hævet af Lykken, ung og med poetisk Stemning, iagttog han ikke den Anstand, der sömmede sig for hans Stilling. I de to første Aar, medens Klaus Daa var Lensmand, gik det imidlertid godt; men med hans Efter-

mand, Tage Thott, kom han i Strid og fik i ham en arrig Fjende. Nogle Bønder ankede over utilbørlig Medfart af Biskoppen; men begge Sager havde Lensmanden fremkaldt og de gik ham imod, hvorover han naturligvis blev krænket. Og Biskoppen var endda mere end uforsigtig. Ved Gilder lod han sit Lune raade, „var, som det hedder, ikke bange for at slaa Trommen til en Dans, dansede selv med, og sang sine Viser i Folkevisernes Tone, uden nöje at veje sine Udtryk". Det blev fortalt til Lensmanden, hans Avindsmand, og Rygter om hans Usædelighed spredtes ud blandt Folk. Da den sædvanlige Fremstilling ikke er aldeles nöjagtig, skjöndt hans egen Sön har meddelt den, vil det være nødvendigt at give Uddrag af denne Sag, saa meget mere, som derved oplyses, hvorledes man endnu den Gang i Norge efterlignede Kjæmpevisen næsten som i gamle Dage paa Island. Ved et Bryllup paa Hefne var en fordrukken Byfoged i Throndhjem, Peder Lauridsen, som siden blev afsat, tilstede, og det var ham, som derpaa udspredte et nærgaaende Rygte om Biskoppen, hvorledes han havde danset Jægerdansen og sunget en letfærdig Vise dertil; og at han havde set ham ligge hos en Kvinde. Det sidste var Bagvaskelse. Biskoppen havde om Morgenen, da det var lys og klar Dag, i det han fra sit Kammer i sine Underklæder gik igjennem en Sal, hvor der, efter hin Tids simple Sæder, vare flere Senge, sat sig paa Kanten af en Seng, hvori der laa to Kvinder vaagne, og talt med dem i flere Menneskers Nærværelse, der gik ud og ind. En anden Gang var der et Gilde paa Østeraat hos Fogeden. A. Arrebo beklagede sig over, at Modvinden ikke vilde lægge sig, hvorfor Værten lod sig høre med et Rim:

Bispens Baad ligger for Lande,
Til Throndhjem monne han traa,
Det siger jeg for sande,
Inden Torsdag kommer han ej ifraa.

Arrebo spøgede da med, at han maaske havde lært af Finnerne at gjöre Modvind; og da han siden saa et Stykke Papir, skrev han derpaa nogle spøgende Vers om Værten og Præsten Hr. Anders Bull paa Ørelandet, og sang dem for alle; saasom

Forbandet være den slemme Finn,
Kristoffer monne afrette,
At forhæfte saaledes Guds Veder og Vind
Og for Segel og Aarer Pind sætte.
De adelige Fogder og de rige.

Der er stor Trang paa Ørgeland
For Grau og Furemaste,
Dog ville vi vel fange det Baal i Brand,
Vi dennem ville paakaste.
De ædelige Præster og de rige.

Peder Lauridsen var ogsaa her tilstede, og om ham skrev han:

Peder Lauridsen siger Trinken god Nat,
Saa drager han ad Bjugnen,
Han haver den Tøndetap i sin Hat,
Det Øl monne i hans Hals slugne.
De ædelige Drankere og de rige.

Men da Arrebos Hustru yttrede sin Misfornöjelse dermed, kastede Biskoppen Papiret paa Ilden. Imidlertid kunde han vel have lært Varsomhed for en anden Gang; men ved et Bryllup paa Stod kastede han sin Samarie, tog Trommen fra Trommeslageren og begyndte at slaa Dans, drak St. Bentes (Benedikts) Minde, dansede og sang Viser dertil, som Og Dyrene ville vi bede, ja kyssede ett Par af Kvinderne. En saa letsindig Adfærd medvirkede til at bekræfte de endnu skammeligere Lögne, som Peder Lauridsen udbredte om ham, saa at Arrebo selv tilsidst saa sig nødt til at forlange Undersøgelse af de udspredte Rygter; Lensmanden fik Befaling at indstævne Sagen imellem dem for Retten; men hans Fjenders Beskyldninger vare ublu; og da Sagen skulde for og Vidner afhøres for Byretten i November 1621, gav denne ham ikke Medhold i Vidnernes Afhørelse, hvorfor han angreb den med nærgaaende Talemaader og Skjældsord (Skal det gaa saa til, saa gid ingen ærlig Mand maa komme for Throndhjems Ret, og: Nu ser man nok, hvor hun rider ud), og endelig undveg han Retten. Derved forværrede han selv sin Sag. Den blev indstævnet for Rigsdagen i Bergen den 31. Juli 1622, hvor Kongen selv var tilstede med Rigens Raad og de tre andre norske Biskopper. Han blev dömt fra sit Embede paa Grund af sine „Letfærdigheds Bedrifter“; „Fagter og Gebærder, der ere imod den Høviskhed og Ærbarhed, som en Superintendent og Biskop bör at følge, og aldeles intet med hans Kald gemæs“. Derhos fordi han havde undvigt Retten og skjældet paa Byens Ret med anden adskillig Trodsighed; samt af en Præst, Hr. Jörgen Marstrand, var indstævnet, fordi han i et Selskab havde sagt om hans Fæstemø, „at han skulde se til, hun ikke fik to trinde Sider at løbe af med“. Paa mere end en Maade havde Anders Arrebo saaledes sat al Sömmelighed til Side; hvad der

taler for ham, er imidlertid ikke alene hans egen Forsikkring, men ogsaa den almindelige Mening, at der „ingen grov Exces“ var begaaet, og at det siden gik hans Fjender ilde, fordi de havde gjort Uret. Om Tage Thott fortælles, at han gik tilsidst om og tiggede paa Krohusene i Kjøbenhavn. Arrebo fik nu et otium triste; han begav sig til Malmø, og fuldendte sin Oversættelse af Kong Davids Psalter (1623. Anden Udgave med Noder 1627. og oftere). Han tilegnede den norske Gejstlighed den, og Principalaarsagen til dens Udgivelse var, at han „jo förre jo bedre christeligen kunde deprecere alt hvis ung eller gammel af hans Conversation nogen Tid eller Sted med Ord eller Gjerninger kunde offenderet være“. Enkelte af disse Psalmer bleve snart Kirkesange og optagne i Kingos Psalmebog; men især i Norge gjorde de megen Lykke. „En stor Del af læge Mænd i Norge, siger hans Sön, ere saa kyndige og verserede i dem, som vi ere det hos os i vore danske Psalmer“. Han attraaede Præstekald, og fik af Kristian den fjerde et Benaadningsbrev, af 25. August 1625, at han maatte faa et Bondekald, naar han lovlig blev kaldet dertil; i September samme Aar blev han kaldet af Borgemester og Raad i Malmø; men det bevilgedes ikke, hvorimod Kongen tillod, at han „maatte kaldes til en af de gemene Kjøbstæder, dèr som de ikke haver formeget Lyst til Klammer“; og da han saa valgtes til Præst i Vordingborg, lagde Kongen ingen Hindringer i Vejen. Her levede han hen i Fred og Ro, agtet og elsket af sin Menighed, og arbejdede indtil sin Død paa sit Hovedværk: Hexaëmeron rhythmico-danicum, Verdens første Uges sex Dages prægtige og mægtige Gjerninger, der først rum Tid efter blev udgivet af hans Sön Kristen Andersen Arøbo, Sognepræst til Nebbelund og Sædinge i Laaland. (Kbh. 1661. 4.). Han døde den 7. Marts 1637, 50 Aar gammel.

Rahbek kalder Anders Arrebo den danske Poesis Fader, ikke uden Grund. Uagtet alle de Brøst, som hans Tid førte med sig (Sprogets Egenheder regnes naturligvis ikke dertil), udmærker han sig fremfor alle samtidige ved naturlig Enfoldighed, og er uden al Bram og Svulst, som hans Efterkommere satte saa megen Pris paa; som naar han om Kristian den fjerde synger:

Den tredie Maji skjön,
Dèr Skoven stod saa grön,
Rejser din Kong og Herre
For Calmar Stad med Ære,
Lod dèr sin Heste springe,
Hver blinked med sin Klinge;

eller ved Dronning Anne Katharines Død:

Jeg saa to dejlig Roser staa
Paa Førstelige Rode,
Af kongelig Stam som Lillen blaa
Bær Rosen sød og mode.
Af førstlig Qvist, jeg siger visst,
Udspringe Roser baade,
Er plantet i den rige Christ
Og dugget med hans Naade.

Ligesaa naar han synger med David:

Ret salig er for visst den Mand
Baad' her og i Guds Rige,
Der ej i Raadet vandre kan
Med den ugudelige,
Og ikke staar paa Synders Vej,
I Spotters Sæde sidder ej,
Og ondt med dennem stifter.

Naar man med Rahbek stiller ved Siden deraf A. Bordings:

Den salig her og hisset er, som sig
Ej slaar i Raad med den ugudelig,
Og findes ej paa Syndsens vrange Bane,
Blandt deres Flok, Guds Skik og Ret forhaane,
Men al sin Hu til Herrens Lov har sat,
Og pønser derpaa baade Dag og Nat;

saa føler enhver, hvad der er Poesi og hvad der er udtværet Prosa. Ja, naar man ved Siden af Arrebos:

O Herre Gud! du hør min Bön,
Mit Raad lad til dig komme!
Dit Ansigt ej for mig i Lön
Forborge, Herre fromme!
Böj dine Øren ned til mig,
Naar jeg paakalder, skynde dig,
Bönhør mig naadelige! —

Som Skyggen fór min' Dage hen,
Som Græs, der visner fage,
Dog trøster dette mig igjen,
O Herre! dine Dage
Blive saa fast til evig Tid,
Og din Hukommelse saa blid
Skal fast og altid vare.

stiller Thomas Kingos:

> O Herre! hør min Jammersbön,
> Og lad mit Raab dog for dig komme ind!
> Skjul ej dit Ansigt for din Sön
> Oppaa hans Trængsels Dag, men vend dit Sind!
> Böj Øret ned, naar jeg dig raaber paa,
> Skynd dig, bönhør mig, at jeg Hjælp kan faa! —
>
> Som Skyggen mod den Aftenstund,
> Saa mine Dag' er nær ved Undergang;
> Som vissen Urt i Mark og Lund,
> Saa mister jeg min Kraft og Aandefang.
> Men, Gud! du sidder fast, i hvor det gaar,
> Fra Slægt til Slægt dit Minde evig staar;

saa maa det være et aldeles fordærvet Gemyt, der ikke kan føle Forskjellen imellem den gudelige Sang, der er simpel og fyndig som Folkesangen, og Psalmen, der fornem sætter Fyldekalk isteden for det naturlige Udtryk. Men ikke alene det, at Arrebo i Natur og Sandhed stundum endog gaar foran Kingo, hjemler ham Navn af den danske Poesis Fader; det tillægges ham især, fordi han i Hexaemeron forsøgte en ny Poesi, fordi han havde en Anelse om en anden Art Digtning, end Folkevisen og Psalmen, fordi han havde en poetisk Fornemmelse af Guds Aande, der gaar igjennem hele Verden, og i enkelte lykkelige Öjeblikke gav den sit fulde Udtryk. Dette Digt vil derfor hos den nuværende Slægt, der finder Glæde i at tilbagekalde gamle Minder, vinde den Paaskjönnelse, som en lang Fortid nægtede ham. Dets Æmne er meget tidlig blevet bearbejdet i den kristne Kirke; en græsk Digter, Georg Pisidas, har allerede behandlet det; ligeledes en Spanier Dracontius fra det femte Aarhundrede (Hexaëmeron sive de opere sex dierum et creatione mundi); vor Anders Sunesen behandlede det i Middelalderen paa sin Vis. Men A. Arrebos nærmeste Mynster er den franske Digter, Guillaume de Saluste, Seigneur du Bartas, der, foruden ved en Mængde andre tildels större Digte i sin Tid vandt en ikke ufortjent Berömmelse ved sit Digt om Verdens Skabelse (La première sepmaine), som han fortsatte indtil Opstandelsen (La seconde sepmaine). Kansleren Hr. Kristian Friis til Kragerup opmuntrede Arrebo til „at give det danske Sprog og Poesi Anseelse ved sin rigflydende Aare og poetiske Vena", og laante ham, blandt andre Bøger, ogsaa den vidtberömte Bartas' Skrifter; „og da vidste han ikke bedre end at sjunge og rime om Skabelsens store Underværk; og saaledes bleve disse heroiske Vers og Herre-

rim de allerførste og ældste paa vort danske Sprog, i hvilke han lykkeligen haver æmuleret og efterfulgt den italienske Alexandrum og den frantzøske Bartasium; men Døden forekom ham, at han ikke fik det udgivet.“ Derhos „paafandt han det danske Hexameter eller syvmælende Rim, hvilket M. Joh. Corvinus i sin Rhythmologia Danica (cap. 6, S. 97) meget berömmmer og af inventore benævner Aroënsianum.“ I dette saakaldte danske Hexameter er Fortalen, som er hans egen, og den første Sang af Digtet; f. Ex. om Lyset:

Lifliger Öjentrøst, o Sandheds skjönneste Moder,
Phosphori søde Røst, og nærmest Englenes Broder,
Prægtig Darii Sol, og du Sysigambis saa herlig,
Træder du nu af Stol, Du Kvinde tugtig og ærlig,
Dejlige Gudernes Brud, og Herrens Daatter den første,
Hvo kan rose dig ud, o Ljus, o Klarheden störste?

De følgende Sange ere i Alexandriner uden Rim i Midten, og med lutter kvindelige Enderim uden Afvexling med mandlige. I Begyndelsen oversatte han eller efterlignede, holdt sig nærmere til Bibelsprog og Kommentarer over Moses, ligesom hans Original, og bliver derved nødvendig endnu mere prosaisk end denne, polemiserer baade kortere og mindre poetisk end Bartas; thi den religiøse Polemik kunde ingenlunde blive saa fyndig hos Nordboen, som hos Franskmanden, der levede midt i dens Skjød. Tankerne ere ogsaa for det meste tagne af Bartas, ja enkelte store Partier ligefrem oversatte; enkelte Lignelser, der vel tyktes ham for dristige, f. Ex. ved Skabelsen den om Björnen, der former den udannede Masse en la lechant, har han ogsaa forbigaaet. Men alt som han skred frem, vaagnede mere og mere hans egen poetiske Aand, og han hævede sig til en mere selvstændig Digtning. Flere af Dagenes Indledninger ere forskjellige fra Originalens, Ordenen er ikke heller den samme, og nogle Skildringer af Naturen i Norden ere helt originale. Men selv gjennem Oversættelsen og Efterligningen kan man ret godt paa mange Steder skimte den originale Digter, og ved at stille ham sammen med hans Samtid overtyde sig om, at man virkelig her for første Gang har et hjemligt Udtryk af verdslig Poesi i en enkelt Retning, den naturbetragtende. I Arrebo begynder allerede Tullin.

Dette Digts Skjæbne var ikke heldig. Det laa utrykt i fire og tyve Aar efter Forfatterens Død, og da det kom frem, var en anden Smag bleven Mode; folkeligt var det ikke, og kun for enkelte kan det have været noget overraskende, noget fortryllende; thi aldrig havde de för set sligt i Modersmaalet. Som Skik var, blev det, da det første og sidste Gang kom ud,

forsynet med adskillige Hædersvers; man berömmede „hans opbyggelige Meditationer, hans fyndige, ja runde og rige, søde og klare Stil og Tale, hans kunstige, grundige, yndelige og vellydende Rim", og Anders Bording især blev begejstret ved hans Minde; men senere Kunstdommere ere ham ikke nær saa hulde. Gram foretrækker Bording; för Bording er der ikke forekommet ham noget taaleligt, noget, der er værdt at kaste Öje paa; Arrebos Arbejde er ikke noget Bevis derimod, thi det er ingen Original, men paa nogle faa Forandringer nær rent igjennem en Oversættelse af Bartas. Han har altsaa ikke sammenlignet dem. J. E. Schlegel erkjender Mangfoldigheden og Rigdommen i hans Beskrivelser, den Ild og Aand, der hører til at være manges Forgjænger, men raader til, heller at begynde med den sidste end med den første Bog, thi Begyndelsen er kun et theologisk Skrift paa Vers, længer hen bliver det et virkeligt Digt. Siden den Tid har Arrebo uden Tvivl hvilet, indtil den danske Digtekunsts Historie paa ny vakte hans Minde. Faa af de nulevende have læst ham.

Følgende Prøve er tagen af Beskrivelsen over Fuglene:

Med rivend' Høgehær, med Falken blaa og hvide,
Med Glenten skadelig, som svinger over Lide,
Med Ravn og Ravneslægt vor Musa ej vil prange,
Som slet betagen er af liflig' Fugleklange.
Jeg ser af fugtigt Vand, som tykke Bier opflöje,
Det vilde Sangeri, som klinger i det höje,
Adskillig af Colør, af Storhed ligemaade,
For Pilen luftefar, behændige, ja kaade.
Se Svalen vendelet, den drejer op og neder,
Nu svirer om og om, sin Sommervise kvæder,
Betænker kvidrende, hvor hun vil bo og bygge,
Ja Unger sin' opklækk' indtil de blive flygge.
Stor Kunst med liden Magt det ringe Kreature
Betér i Reden sin, som og i runde Bure!
Dyndputsen idelig hun af og til besøger,
Og deraf Huset sit fra Dag til Dag forøger,
Til hun det hvæller slet, og Vinduer ej flere
End ett umuret staar, saa stort hun selv kan være.
Naar Huset er beredt, hun tænker paa en Dyne,
Hvad Dun og fedderblødt hun faar paa Mark i Sjune
Til Reden fører op, sin' Unger spæ' til Senge,
At det ujævne Dynd skal hannem ikke trænge.
Stor Renhed hende føl, forinden sine Dörre
Mod Spurven Striden hun behændig véd at føre.

Thi naar han hendes Hus tjuvagtelig indtager,
Hun det for Søstre sin' höjt pibende beklager.
De søge Dyndepøl, det Vindu' at bestoppe,
Og strax den lille Skalk i Reden inde proppe.
  Nu sjunger Lærken lydt, höjt over grönne Lide,
Det søde tirreli, tir, tir, man hører vide,
Sig atter skyder ned, mod Jorden zirlig svinger,
Adieu, adieu, adieu, Di, Di, valete synger,
Og ikke hører op, fra Munken vier Ljuse
Til Høsten samled er, Ægidii Nat vil fryse;
Og deri Prisen bær for hver en Fugl paa Kviste.
Der maa til Maaneds Tid sit søde Stemme miste.

Følgende er af Bekrivelsen over Dyrene:

  Du Reinsdjur mørkegraa paa Fjældekam og Tinde,
Du hjortetakket Hest for haardfør Lappefinne,
Du blev en mægtig Pris blandt Djur i kolde Lande,
Paa snetakt Finne-Kirk[1]) mod iskold Zemblæ Strande.
Hvad har den husvild Finn, om du ham ikke klædde?
Hvem skuld' hans Liv fra Død paa Fjælderyggen redde?
Hvor saadan sviend' Kuld betager Klipper alle,
At Vand i Höjden kast halv Is kan nederfalde;
Din tyk-korthaaret Hud er da hans Hat og Hue,
Naar han paa Skien gaar i Jagt med Pil og Bue.
Du est hans Brakker varm, hans Skindstak, snævre Tröje,
Hans Hoser, Handske, Sko og Stövle vel til nöje,
Hans Seng han hviler paa, hans Telt naar Sneen driver,
Ja, enste Malkeko, ham Smör og Ost du giver;
Dit Kjød hans nydlig Mad, ov'r Hare-Vildbrad lækker,
Din Melk hans søde Mød, naar han af Jagten trækker.
Du est hans Sølv og Guld, hvo Datter sin vil fæste,
Da est Du Ko og So, og Brudskat énd den bedste.
Vil Fjældmand Nabo næst kort vejs ov'r hundret Mile
Besøg' i andet Lejr, kan Rein som Fuglen ile,
Og for en Kyrris[2]) let „try blaa“ [3]) hver Dag oprende,
Og dermed femte Dag vel snart Lystrejsen ende. —
O Djur, o ædle Djur, du nydlig Rein, du tamme,
Men Sne er nordenfjælds du i min Digt skal bramme.
Den vilde Reinsdjur Hov, paa norske Bjærgelide,
Du maat for overgaa. Jeg ser ved höjre Side

---

[1]) Et Fjæld mod Varhus skabt som en Kirke til at se.
[2]) En liden Slæde, gjort som en Baad, han sidder i.
[3]) Hvert „blaa“ skattes for 7 norske Mile, vidt over danske.

Det Elsdjur taabeligt, sex Aln' udi sin Længe,
Med brede stakked' Horn den Granskov gjennemtrænge, —
Se dèr den snedig Ræv, hvor gaar han Busk om anden!
Se den skarpsigtig Loss, Maar, Sabel, efterhaanden!
I skyhöj Graunetop let Egernet opspringer,
Den graadig Odder fed sig dèr i Hylster stinger. —

Cimbr. liter. 1, 93. D. Digtek. Hist. 2, 209. D. Psalmedigtn. Forf. 1, 38. Om Davids Psalter 2, XXV. Rudelbach. Om Psalmeliteraturen, S. 311. Pontoppid. Ann. 3, 200, 730. G. Schönnings Beretning om hans Afsættelse, i Norske Vidensk. Selsk. Skr. i det 19. Aarh. 1. Bd. S. 245. (I Følge den har Gaardskriveren Mads Pedersen ikke haft noget med denne Sag at gjöre; et Vidnesbyrd om, hvor uefterrettelige selv nærliggende Beretninger kunne være). Vorms Brev til Arrebo i Vormii Epist. 1, 55 (hvor Aaret 1624 er en Trykfejl for 1621). Mester Anders Kristensen Arreboes Levnet og Skrifter af H. F. Rørdam. 1857. 2 Dele. Kristian den fjerdes Brev til Kansleren Hr. Kristian Friis i Molbechs Kristian den fjerdes Breve 1, 208 med Anm. Sönnens Fortale til Torcular Christi. Arrebo og Bording i Molbechs Hist. biogr. Samlinger, 3 H. S. 344. En Prøve af Hexaëmeron i Øhlenschl. Prometheus 2, 261. Georg Pisidas omtales i D. Digtek. Hist. 2, 261. Dracontius i Velasquez, Gesch. der spanischen Dichtkunst, übers. von Dieze, S. 21. Af Bartas er benyttet: Les oeuvres de G. de Saluste, Seigneur du Bartas. Dernière edition. Au Paris. 1611. fol. Om Tobias Hübners tyske Oversættelse se Barthold, Die fruchtbringende Gesellschaft, S. 121. Haqvin Spegel, siden Ærkebiskop i Uppsal, bearbejdede Æmnet paa Svensk i Guds Werck och Hwila 1685. J. E. Schlegel, Der Fremde Nr. 30. Baade Vorm og Nyerup anføre to Udgaver af Hexaemeron, 1641 og 1661. 4. Det maa da være en Fejltagelse. Blandt Æreversene er Ravns mærkeligt, da han deri omtaler Hr. Mikkel, Rimkrönniken, Reineke Foss og senere Digtere. I Liunges Maanedsskrift Hertha, 2 D. 1827 findes Prøver af ældre danske Digtere, deriblandt af Arrebo's Psalter.

Andre Skrifter af Arrebo, udgivne af hans Sön: Torcular Christi eller Jesu Christi Pjnis, Døds oc Begraffvelsis Historia, befattet udi femten Prædickener (etc.) Kbh. 1670. 4. Ossa Rediviva Det er Den underbarlige. höytrøstelige oc aandrige Siun om de törre døde Been, som Propheten Ezechiel paa en aaben Marck hafver seet liggende (etc.) Udi XV. Prædickener (etc.) Kbh. 1681. 4. De have intet særegent.

Til at oplyse Forholdet mellem Bartas og Arrebo, ogsaa naar denne oversætter, maa tjene en kort Prøve af begge:

Bartas i La sepmaine S. 287.

Mais en quel membre humain luisent plus de merveilles
Qu' és conduits tortueux des iumelles oreilles,
Portieres de l'esprit, escoutes de nos corps,
Vrais iuges des accens, huiszieres des thresors
Dont Dieu nous enrichit, lors que dans son escole
Ses saints Ambassadeurs nous portent sa parole?
Et d' autant que tout Son semble tousiours monter,
Le Tout-puissant voulut les oreilles planter
Au haut du bastiment, ainsi qu'en deux garites,
Coquillant leurs canaux, si que les voix conduites
Par les obliques plis de ces deux limaçons,
Tousiours de plus en plus en allongent leurs sons:
Comme l'air de la trompe ou de la saquebute
Dure plus que celuy qui passe par la flute:
Ou tout ainsi qu'vn bruit s'estend par les destours
D'vn escarté vallon, ou court auec le cours
D'vn fleuue serpentant, ou rompu, se redouble.
Passant entre les dents de quelque roche double.
Ce qu'il fit d'autre part afin qu'vn rude bruit
Trauersant à droit fil l'vn et l'autre conduit,
Nestourdist le cerveau, ains envoyast plus molles
Par ce courbé Dedale a l'esprit nos paroles:
Tout ainsi que le Gers qui coule tortueux,
Par le riche Armaignac, n'est tant impetueux
Que le Dou, qui sautant de montagne en montagne
Fend d'vn cours presque droit de Tarbe la campagne.

Hos Arrebo S. 257 (ikke af de heldigste Steder):

Men i hvad Legems Lem skal een vel see oc høre,
Saa mangt et Under som i et par Folke-øre?
Den Aands Dör-væcter troo, den trofast Liifs Skild-vacter,
Al Liudens Dommer best beskytter vel oc acter,
Ofvr al den geistlig Skat, der Gud os med forærer,
Naar hand sit hellig' Ord ved sine Tienre lærer.
Oc efterdi hver Klang opstiiger steds' i været,
Da haer Gud Øret oc en saadan plats foræret,
Som tvende Liude-hul paa Legems tinding' höje!
Bemusklende de rør, saa Liuden sig kand föje
Sig gjennem piiben skef, alt efter haanden meere,
At Liuden kunde saa smuct langsom op-passere.
Ret som et Krum-horns Skald, oc liud i Sæcke-piibe,
End udi Piibe ret, skal længere forblifve:
Som ocsaa raabet höjt saa viit ej kand forspredis

I platte jæfne mark, som naar det buct-omledis:
En Elf der vinder Skæft oc om en Klippe krunser
Oc høris længer vejs end ret-flødt-vand det suuser.
Det viiser Nider-Elf, hoos Trundhiem udriverer,
Med krummer Aase-buct det Skeen Elf firmerer.
Det haer oc Herren giort at Liuden stærk i Øre,
Skuld' icke Hiernen svag, fordøfve, skade giöre,
Om øret var gerad. Thi er ved gange krumme
Den stærke Tone svæckt, maae sact til Sindet komme.

Til Sammenligning med Spegel hensættes, efter Udgaven af Guds Werck och Hwila. Stockh. 1705. 4. S. 197, det Sted om Lærken:

Men mycket gladare begynner Lärken siunga,
Och tirlar ganska nätt med silkes-lenan tunga,
Hon biuder Winteren godh natt, och helsar Wåren,
Hon lockar fää i wall, og går i beet medh fåren;
Begynner medh sin sång strax efter Kyndermässa,
Och håller sedan vth til kölden börjer hwässa,
Så alla foglerna må henne här i wika,
Ty ingen siunger meer än månadz-tijd tillika.

Begge Nordboer have dog været simplere i Udtrykket af Lærkens Sang end Bartas selv:

La gentille alouette crie son tire lire,
Tire lire a lire, et tire tiran tire
Vers la voûte de ciel; puis son vol vers ce lieu
Vire, et desire dire, adieu Dieu, adieu Dieu.

For at sætte den rette Pris paa Arrebo er det ikke af Vejen at betragte hans Efterlignere. Han endte sit Værk med

Bryd af, sluk Lyset ud, Sabbaten kræver Hvile
I Morgen tidlig op til Herrens Hus at ile,

med det Forsæt, siger hans Sön, at gaa over til den syvende Dag;

Men hans Studereljus og Lampe slukte Gud,
Og tændte ham et Ljus, som aldrig slukkes ud.

Det ufuldendte Værk blev optaget af Klaus Andersen Thrundhiemb (f. 1642, Præst i Præstholm, til Gosmer og Hallinge

Sogne i Nörrejylland, siden til Domkirken i Aarhus, † 1684), hvis Heptaemerinon, eller Guds Hvile paa den sivende Dag (etc. etc.) Til et Supplementum, Continuation og Anhang paa det berömmelige Hexaëmeron Aröboense samlet, og, ved Guds Kraft, paa Alexandrinske Rjm sammen skreffvet (etc.) udkom i Kbh. 1676. 4. (jfr. D. Digtek. Hist. 3, 268). Blandt Approbationerne er O. Borchs: Quod pie religioseque exorsus est opusculum Vir Reverendus, et erudite et ingeniose ad metam perduxit. Digtet er tilegnet Kristian den femte:

Store Cimber-Lands Monarch, Naade-Himlens klare Stierne,
Du Guds Fryctis Skrjn og Arck, Dyde-Soel og Vissdoms Kierne,
Dappre Helt for alle Helter, höy berömt aff Mandoms Drifft,
Jeg mig for din Fod nedvelter, og dig skiencker dette Scrifft.

Dernæst er der en meget lærd og höjtravende Fortale: Af den vandrige Skrifftens Brynd, oc de stilrindende Schilo Vande, haffver jeg aabnit mig Canaler og Vandrender til at begyde min Pen, da jeg fick i Sinde, dette mit Heptaemerinon (etc.) at samle oc sammenskriffve. Og dette Digt paa 298 Sider er kun første Del; den anden Traktat, om det evige Livs glædelige Rolighed, ogsaa paa Alexandrinske Rim, var færdig til Trykken; men ham „paagick for megen Bekostning paa en Tjd dem begge at lade trycke, og Læseren det vjtløfftige Systema Poëticum paa en Tjd at kiøbe".

Begyndelsen af Digtet lyder saa:

Hvorlunde Mactens Gud den vide Verdens Bygning
I førsten dannede, ved Ord og Overskygning
Det er O! Arøboe afpenslit ved din Pen,
Men til Guds Hvjle-Dag jeg mig vil vende hen.

Jeg har med Arøboe al Verden omkring-agit,
Omseglet Ocean, omsvæfvit Himle-tagit,
Jeg vaar i Ormens Hul, i sumpig Fiske-Hus,
Og af Guds Under-værk drak mig Forundrings Rus.

Mig Lærden Arøboe Haand-ledde allevegne,
At skue hvad der vaar i Maanens under-egne,
Jeg megit sield-synt saae paa Græs-beklædde Tofft,
Men mere da kom til Stierne-fulde Lofft.

Jo meer' i Skabningen min Skaber jeg paagabte,
Jo mere min Fornufft sin usle Vjssdom tabte (etc.).

Han fører os om til alle Hedninger, f. Ex. til Rommerne S. 100:

Dernest bleff Romerne Hellenernis Hoer-Unge (etc.),

igjennem Israeliternes Historie og hele Verden rundt. Randen er opfyldt med lærde Anmærkninger, deriblandt S. 138, at Theologia og Ethica blive Herskerinder over Physicam; og meddeler (hvad der maaske er det mærkeligste ved Bogen) Uddrag af en hel Mængde Rejsebeskrivelser, der for en stor Del vel nu ere ubekjendte.

Medens Anders Arrebo kun er lidet bekjendt, har Kingos Minde vedligeholdt sig i en vid Kreds, da han greb stærkere ind i Kirkens Liv; og hans Levnet har været Gjenstand for en saa udførlig Behandling, at vi her kun behøve at meddele Hovedtrækkene deraf, især for saa vidt de oplyse hans Digte. Hans Slægt var fra Skotland. Hans Bedstefader, Thomas Kingo, kom til Danmark (imellem 1586—90) og blev Kristian den fjerdes Tapetmager; han boede i Helsingør, hvor Kong Jakob den sjette besøgte ham 1590. Hans Sön, Hans Kingo, født i Krill i Skotland 1586, var en fattig Silkevæver i Slangerup, gift med Karen Sörensdatter. Deres Sön Thomas Kingo (f. i Slangerup den 15. December 1634) gik først i Latinskolen i Slangerup, hvor Mag. Hans Aalborg var Rektor, siden i Frederiksborg, hvor han var i Huset hos Rektoren, den bekjendte Literærhistoriker Albert Bartholin. Tyve Aar gammel kom han til Universitetet 1654, og tog theologisk Attestats 1658, samme Aar som Krigen med Sverrig udbrød. Han forlod Kjøbenhavn, og tilbragte Krigsaarene som Huslærer, især hos Fru Lene Rud til Vedbygaard, med hvis Börn han tillige underviste nogle Sönner af Karsten Atke, Ejer af Nöragergaard og Overinspektør over Rentemester Henrik Müllers Gaarde, til hvilke hørte Sæbygaard ved Tis Sø. Opholdet i denne Egn og Minder derfra fremkaldte nogle af Kingos første Digte: Sæbygaards Koklage; et Vinterstykke: Nævetud og Knud herud; samt Karsten Atkes Afsked fra Løve Herred. Efter tre Aars Forløb blev han 1661 personel Kapellan hos Præsten til Kirke-Helsinge og Drøsselbjerg og Provst i Løve Herred, Peder Jakobsen Vorm. I denne Stilling blev han i syv Aar indtil 1668, og lod sit første Digt trykke: Sæbygaards Koklage (uden Tid og Sted, i Følge Overskriften forfattet 1665). Efter Sören Povelsen Gottlænders Død 1668 blev han Præst i Slangerup, og giftede sig med Vorms Enke. „Thi da Vorms Eftermand, Hr. Frans (Kønig) var kommen, akkorderede Kingo med ham paa Enkens Vegne (isteden for Enkepension) om en Sum Penge for hendes hele Liv (en Gang for alle); og da Akkorden var sluttet, bad han Hr. Frans at

trolove ham med Enken.“ Saaledes fik han noget at sætte Bo med, men hans endnu temmelig unge Kone døde noget over et halvt Aar efter; og efter nogle Aars Forløb giftede han sig anden Gang med en Forvalters Enke. Medens Kingo var i Slangerup, vandt han allerede stor Berömmelse som Digter og Gunst til Hove. Griffenfeld, der altid var opmærksom paa dygtige Mænd, maatte snart bemærke Kingos ualmindelige Gaver, og uden Tvivl fandt han, om ikke strax hos Kongen selv, i det mindste i hans Omgivelse andre mægtige Velyndere. Vi have set, at de Krav, der gjordes til en Digter, ikke vare store. Til denne Tid høre flere af hans Lejlighedsdigte, hvori han viste sine Velyndere den skyldige Opmærksomhed: Trøsteskriftet til Griffenfeld ved hans Kones, Katharine Nansens Død (1672), og et Nytaarsønske; Sörgedigtet ved Peder Reedtzes Død (1674) o. fl.; men især udgav han en Række historisk-patriotiske Digte, smigrende for Kongen eller for Griffenfeld: Kroneborgs Beskrivelse (1672), Samsøs Beskrivelse, tilegnet Griffenfeld, Øens Besidder (1675), Kristian den femtes Ledingstog 1675 og to Anhange dertil (1676—77). Hvad der imidlertid fremfor alt maatte begrunde hans Digternavn og fremme hans Lykke, var hans aandelige Digte. Allerede 1674 udkom første Part af hans Aandelige Sjungekor, i hvis Tilegnelse til Kongen (St. Hans Dag 1673) han yttrer: „Maa det behage Eders Kongelige Majest., som tilforne i saa stor Naade haver optaget nogle faa af mine forrige Rimskrifter, at vende fremdeles et naadigt Öje til dette mit ringe Arbejde, skal jeg derved opegges at anvende al mulig Flid til ikke alene den anden Part, men ogsaa flere af mit Sjunge-Kor at forfærdige; saa vi og her i Danmark, saavel som de Tyske og andre Lands-Folk (af hvilke vi hverken have behov at laane eller udi Rimekunsten det ringeste at eftergive) kunne have Psalmer og Sange til Gudfrygtigheds daglige Øvelser, som ikke ere taad og udlaant af deres. Thi de Danskes Aand er dog ikke saa fattig og forknyt, at den jo kan stige ligesaa höjt mod Himmelen, som andres, alligevel at den ikke bliver ført paa fremmede og udlændiske Vinger.“ Kingo var selv musikalsk, hvorfor Matthias Schacht ogsaa slutter sin Liste over danske musikkyndige med ham, og han lod med sit Sjungekor følge Melodier, tildels laante fra verdslige Sange, vel endog, som der menes, fra skotske Folkemelodier. Han yttrer derom til Læseren: „Lad det ej være dig underligt og urimeligt, at jeg haver sat disse aandelige Morgen- og Aftensange, tilligemed den hellige og höjopljuste Kong Davids Pønitensepsalmer under Melodier, som ellers af mange sjunges med forfængelig Ord; jeg haver dermed villet gjort de velklingende og behagelige Melodier saa meget mere himmelske og dit Sind (om det dig befalder) desmere andægtigt,

at om du kan lade dig undertiden befalde, for en Melodies Artigheds Skyld, at gjerne anhøre en Sang om Sodoma, du meget mere, om du est et ret Guds Barn, skulde lade dig behage, under selvsamme Melodie, at høre en Sang om Zion. Jeg véd vel, at der ikke faa skal lade sig finde, som dette mit ringe Arbejdes spæde Foster skal ville udkviste, fordi det ikke er overklædt med de gamle og brugelige Kirke-Sanges Toner; men herudi haver jeg ikke vidst at gjöre mig nogens sær Tanker til en Lov, besynderlig fordi jeg finder vore Forfædre, som haver digtet og sammensat vore Kirke-Psalmer, at have brugt den Frihed, at de ikke haver bundet sig til en, to eller flere, men frit taget allehaande Melodier, endogsaa af lystige og verdslige Toner, som mere end nok er bevisligt. Vil nogen sige, at Materien for Melodiens Vanskeligheds Skyld ikke vel skal kunne læres, da er det kun Ord-Nisser til at kjuse Börn med. Tiden og Brugen lærer Alting. En retsindige og billig dömmende Læserle vil fortolke det, som hans Guds-Kjærlighed er; men et vringe-vuren og særsindet Hoved vil forklare det, som hans Sind og Sæder er.“ Biskop Hans Vandal, paa hvem ogsaa Kingo beraaber sig, anbefalede dette Sjungekor som „gejstrige og dejlige Morgen- og Aftensange“, og det stemmede aabenbar med Tidens Tarv og Trang. Isteden for de for störste Delen lange og vandede Oversættelser og Omskrivninger af tyske Psalmer, som næsten hver Dag kom frem, fik man nu Sange, hvori der aandede en dybere kristelig Følelse, end den, der kunde vækkes ved kold Gjentagelse af kolde Lærdomme, og de vare derhos oprindelig danske. Ogsaa uden Hensyn til verdslig Anbefaling maatte saa usædvanlige Gaver bane Kingo Vejen til Bispestolen. 1677 blev han Biskop i Fyn; Griffenfeld var falden 1676, og han kalder Griffenfelds Efterfølger, Storkansleren Grev Ahlefeld, sin mægtige Befordere. I de første Aar have de bispelige Forretninger rimeligvis optaget en stor Del af hans Tid; men endelig udkom anden Part af Aandelig Sjungekor (1681), hvori han overgik alt hvad der af oprindelig dansk aandelig Poesi hidtil var til. Heri findes nemlig de uforgjængelige Psalmer:

Sorrig og Glæde de vandre tilhobe,
  Lykke, Ulykke, de gange paa Rad,
Medgang og Modgang hin anden anraabe,
  Solskin og Skyer de følges og ad.
        Jorderigs Guld
        Er prægtig Muld;
Himlen er ene af Salighed fuld;

og hin gribende Afsked med Verden, der ikke alene har hu-

svalet den døende Kristen, men endog fulgt den paa Vejen, der vilde døde sig selv:

Far, Verden, Far vel!
Jeg kjedes nu længer at være din Træl;
De Byrder, som du mig har byltet oppaa,
Dem hvister jeg fra mig og vil dem forsmaa;
Jeg river mig løs, og jeg kjedes nu ved
Forfængelighed.

Hvad er det dog alt,
Som Verden opsminker med faver Gestalt?
Det er jo kun Skygger og skinnende Glar,
Det er jo kun Bobler og skrattende Kar,
Det er jo kun Ise-skrog. Skarn og Fortred,
Forfængelighed.

Heri gav han ogsaa den angrende Synder Ord, der løftede ham op til Himmeriges Rige:

Klæd mig derfor af min Ville,
Klæd mig af min Lyste-Ham,
Klæd mig af al Ondskabs-Grille,
Klæd mig af al Last og Skam,
Klæd mig af al Hovmods Pragt,
Had, Hævngjerrighed, Foragt,
Klæd mig af al Satans Dragt!

Klæd mig i din Aand og Glæde!
Klæd mig i min Jesu Tro! (etc.);

og viste ham Frelseren, hos Guds höjre Haand og i Testamentets Baand den samme:

Dèr er han udi Glæden sød,
Her er han i velsigned Brød;
Dèr er han i sin Æres Kraft,
Her i Vindruens signed Saft.

Denne Samling, efter hvis Fremkomst det var umuligt, at Poesi kunde uddø i Danmark, tilegnede han med hjærtelige Ord, som allerede forhen er anført, Dronning Charlotte Amalie (den 1. September 1681) med Hentydninger til dem, der maaske i 30 Aar havde ædt Fædrelandets Brød, uden at ville lære 30 danske Ord; til dem, der indbildte sig, at det var et Vadmels Sprog,

som de ikkegad taget paa deres Silketunger; til vort gamle danske Sprogs Skjæbne, at det skal agtes haant om af dem, som vi agter höjt om. At han derved har det tyske Hofparti for Öje, som styrtede Griffenfeld, og nu havde Kongens Øre, kan der næppe være Tvivl om; Kingo kunde ikke ynde dem, og Hofgunsten vendte sig ogsaa imod ham, saa at det kun maa have været de höje gejstlige, Biskop Hans Bagger og Kongens Konfessionarius Peder Jespersen, af hvem han kunde vænte nogen Beskyttelse, der imidlertid ingenlunde kunde være saa kraftig som i Griffenfelds Dage. Maaske man heraf kan forklare sig den vexlende Gunst og Ugunst, der blev ham til Del. 1682 blev han Doctor theologiæ bullatus, der nu ikke var noget usædvanligt; og i det følgende Aar 1683, i hvilket det blev ham overdraget at samle en ny Psalmebog, „imod hans Tanke og Begjering“ ophöjet i Adelstanden, hvilket heller ikke under denne Konge var noget Særsyn. Hans Vaaben, en Halvmaane med tre Stjærner og derover en Pegasus, sigtede til hans Digterkald. Det kirkelige Foretagende, der blev ham overdraget, medførte derimod megen Ulempe. Den Uorden og den Ulighed i Kirkesangen, der havde hersket hidtil, da hvo der vilde kunde udgive Psalmebøger, ønskedes afhjulpne. Dog Kingo vilde ikke alene samle, men ogsaa udgive Psalmebogen; den engelske Foretagelsesaand var over ham. Det krævede store Forberedelser, men lovede ogsaa megen Vinding. Han fik kongeligt Privilegium derpaa; allerede 1680 havde han forskrevet Typer fra Lybek, og anlagde et Bogtrykkeri i Bispegaarden; Ejby Mølle skulde være Papirmølle. Efter sex Aars Forløb udkom den forordnede Psalmebog, dog kun Vinterparten (Odense 1689), næste Aar en mindre Udgave; de stemme ikke aldeles overens. Af 267 Psalmer vare 136 ny og af Kingo selv, Resten dels gamle, der vare forbedrede, dels ny af andre Forfattere. Skjöndt kun den første Halvdel var udkommen, udgik der dog en kongelig Forordning, hvorved Kingo fik Eneret til Udgivelsen i 20 Aar, og det paabødes, at denne Psalmebog skulde indføres i Kirkerne, og hver Sognekirke i Danmark anskaffe et Exemplar og betale det med 6 Mark Danske. Det var en for den Tid ublu Pris. Næppe en Maaned efter åt denne Forordning var tinglæst rundt om i Landet, blev den tilbagekaldt. Der fortælles, at Frederik Gersdorf, som ikke kunde lide Kingo og havde sit fri Sprog hos Kongen, en Dag foreslog hans Majestæt tre ny Privilegier: ett for ham selv paa en ny Katekismus, ett for Grev Reventlow paa en Abcde, og ett for Gyldenløve paa en Davids Psalter, med Paabud til alle Kirker og Skoler, at de skulde kjøbe dem; saa vilde de alle tre snart komme ud af sin Gjæld. Saa udkom det kongelige Reskript af 22. Februar 1690, hvorved

Kingos Privilegium blev erklæret ugyldigt. Faa Dage efter, den 4. Marts, fik han rigtig nok Rang med virkelige Justitsraader; men det var et daarligt Plaster for et saa dybt Saar, især da man arbejdede paa at fratage ham det hele Hværv, ogsaa det at samle Psalmebogen. Præsten til Roeskilde Domkirke, Sören Jonæsen, Udgiveren af Jonæ Profeti, fik 1691 Befaling at udarbejde en Kirkepsalmebog; han indsendte sin Samling 1693, men den blev heller ikke antagen. Kingo udtalte sin Krænkelse og sin Trøst 1694 i det bekjendte:

Gak, hudeflettet Bog, du tör vel Plaster finde
Og rene Sjæle, som vil dine Saar forbinde.

Samme Aar døde Kingos anden Hustru, der i 23 Aar havde delt Ve og Vel med ham (den 19. Maj 1694); og han giftede sig tredie Gang med Birgitte Balslev, en Datter af den afdøde Dr. med. Balslev, Assessor i Kancelliet og Herre til Fravedegaard, af hvilken Kingo saaledes blev Ejer. Hun var 30 Aar gammel, han 60; han elskede hende allerede forud, sagde man, og holdt Bryllup med hende endnu för Aaret var ude (den 19. December 1694). Det bragte mange til at ryste paa Hovedet, hvorfor ogsaa Jakob Bircherod siger: „om deres Forlovelse og Giftermaal kunde meget siges“; meget er der da blevet sagt. Nogen Oprejsning fik han i Psalmesagen, da der 1696 blev nedsat en Kommission til at udarbejde en ny fuldkommen Psalmebog, det vil sige, baade til Kirkebrug og til Husandagt. Kommissionen begjerede en Del Exemplarer af Kingos Vinterpart; der var altsaa Haab om, at hans Arbejde endnu kunde komme til Nytte; han rejste til Kjøbenhavn, for personlig at tale sin Sag. I Begyndelsen af næste Aar var første Del af den fuldkomne Psalmebog (Kirkepsalmerne) færdig, og den blev sendt ham i Haandskrift. En stor Del af hans Psalmer vare rigtig nok forbigaaede deri; men han fik Eneret paa ti Aar til at lade trykke og sælge, saavel denne Psalmebog, som en Gradual, af hvilke hver Hovedkirke i begge Riger skulde anskaffe ett Exemplar. De udkom i Odense 1699; og Psalmebogen, den saakaldte Kingos Psalmebog, der altsaa ikke var af ham og med Uret bærer hans Navn, blev indført i alle Landets Kirker ved Begyndelsen af det ny Aarhundrede. Den anden Del (Huspsalmerne) fik han ved Juletider 1698 med Befaling at lade den trykke paa samme Vilkaar som første; men derpaa maa han ikke have gaaet ind, da den først blev udgiven længer hen (af Johan Lauerentsen 1703). Da Sagen saaledes var endt, gav han sin Vinterpart en anden Titel: En ny Kirkepsalmebog, lod den indbinde, og sendte den til Kjøbstæderne for at uddeles til fattige Börn.

Under denne Psalmesag og de Byrder eller Stridigheder, som Bispeembedet førte med sig, digtede han ogsaa adskillige Lejlighedsvers: Geburtsdagstykke til Kristian den femtes Fødselsdag 1683; den sejlende Venus, i Anledning af Kronprinsens Giftermaal; da Skibet Prins Frederik løb af Bankestokken 1686; Tanker over Skibbruddet ved Solesand 1690; Æreminde over Kasper Schøller; Trøstebrev til Niels Juels Enke 1697 o. fl. Hans sidste Digt er formodenlig det han skrev til Frederik Rostgaards Bryllup 1703.

Alderen begyndte at virke paa Kingos hidtil kraftige Helbred; han led meget af Stensmærter. Under et Ophold i Kjøbenhavn i Vaaren 1702 toge de saa stærkt til, at han efter sin Hjemkomst sjælden kunde forlade sit Hus og for det meste maatte holde Sengen. Hans Skriftefader, Mads Rostock, besøgte ham flittig, og „fandt ham altid fuld af Aandens rige Trøst.“ „Naar han blev erindret om Sygdommens Heftighed og Dødens Bitterhed, sagde han, at han „fandt (følte) dog ikke saa meget ondt; det kunde jo ikke gaa af uden Smærte og Strid, förend de to kjære Venner, Sjæl og Legeme, skiltes ad, hvilket hver retsindig Jesu Discipel og god Stridsmand taalmodelig ved Guds Naade bör at lide.“ Dagen för han døde, udbrød han, i det han vaagnede op af en kort Slummer: Herre Gud, i Morgen faa vi en dejlig Musik at høre. Og det skete saa, ogsaa herneden; han døde blidt og stille Søndag Morgen, den 14. Oktober 1703, medens Kirkens Klokker kaldte Menigheden til Höjmesse. Liget bisattes i St. Knuds Kirke den 29. November, og Biskop B. Deichmann fra Viborg, der havde været Stiftsprovst i Odense under ham, holdt den Ligprædiken, der endnu haves. Liget blev ført til Fravede Kirke. Kingo havde ingen Börn; Ætten dalede igjen.

Det er gaaet Thomas Kingo som Young; begge skildrede i stærke Billeder Livets Afmagt, begge beskyldes for overdreven Kjærlighed til denne Verdens Goder. Young, der hengav sit Gods til Evangeliets Udbredelse, bebrejdede man Gjerrighed, og han, hvis Kæremaal over Verdens Forfængelighed (Nattetanker) have gjenlydt til alle Tider, var af Naturen forfængelig og elskede Æren til sin Død. Om Thomas Kingo paastaar man, at han var myndig, ja nogle ere nær ved at sige, at det der drev ham, var kun Begjerlighed efter Ære og Penge. Hans Myndighed skal have vist sig i hans Embedsnidkjærhed imod Præsterne, i hans Stridigheder med Stiftamtmanden Winterfeld, med Stiftsprovsten Jörgen Karstens o. fl. Men viste han Myndighed, saa maa man ogsaa tilstaa, at den var fornøden; den Maade, hvorpaa nogle Præster tale om ham, røber kun deres egen Raahed; og i alle de Stridigheder, som vi kjende noget nöjere til, havde han Retten paa sin Side. Om Jörgen Karstens var Traditionen

endnu levende i Forf. Barndom; den var ham meget imod. At Kingo yndede en stor Virkekreds, er klart nok; han havde stærke Evner; at han med Glæde saa sin Velstand voxe, er rimeligt, thi han brugte meget, fordi han vilde udrette meget. Ja, han maa jo have elsket verdsligt Gods, hvorledes kunde han ellers have sunget saa gribende om Rigdoms Forfængelighed? han maa jo have følt Hovmoden bruse i sit Hjærte, hvorledes skulde han ellers have kunnet knuse den, ligesom hans Mester knusede Slangens Hoved; han maa jo have elsket Verden, for ret at kunne gjennemtrænges af dens Tomhed. Deichmann vidner, at havde Gud fyldt hans Kilder, saa lod han dem ogsaa udflyde til andre; han aad ikke sit Brød alene, men lod ogsaa de faderløse æde deraf, og han lod ingen gaa utrøstet fra sig. Der er ogsaa bevaret skjönne Træk om hans Uegennyttighed og Velgjörenhed. Det mindst paalidelige af alt er enfoldige samtidiges Dom over Digtere, som de ikke kunne begribe.

En Mands Overlegenhed viser sig deri, at han paa en Gang hører sin Tid til og staar udenfor den, over den. Naar man anvender det paa Kingo, saa vil vel ingen tvivle om, at han var hele sin Samtid overlegen; men flere ville dog mene, og de have udtalt det skarpt, at han er ikke en Digter for os. For ret at kunne nyde hans Digte, den Kraft og Höjhed, som de første Gang have bragt til Folkets Bevidsthed, uden at saares af deres tilsyneladende eller virkelige Brøst, er der visst nok ogsaa adskillige Ting at betænke og at sætte sig ud over. Det betænke ikke alle. Al Begyndelse gaar i det brede, Kunsten er kort og fyndig; han behøver undertiden mange Ord, förend han finder det rette, men hvor uendelig höjt staar han ikke heri over sin Samtid. Hans Levetid falder ind i en Periode, hvor höjtravende Svulst var bleven Mode, hvor Hoffmanswaldau og Lohenstein beundredes; det maa nødvendig haves for Öje, naar man skal paaskjönne Maadeholdet i hans verdslige Digte. Denne Tid kjendte hverken Vid eller Smag; maa man ikke da forundre sig over, hvorfra han har faaet saa meget af dem, som han virkelig besidder. Vil nogen tage et helt Digt af ham, og kræve, at det skal være godt? nej langt fra; det er nok, at der findes noget deri, som er sand Poesi, som den Gang var mageløst. „Et godt Sted hos en Poet, siger J. E. Schlegel, er den bedste Forbön for et slet.“ Og fremfor alt maa enhver, der vil læse Kingo, være hjemme i hans Sprog, og ikke lade sig skræmme af det, der ikke kunde være anderledes. Der var endnu ikke draget nogen sikker Grænse imellem ædle og uædle Udtryk; hvad der for os er uædelt, var det maaske ikke den Gang, i det mindste ikke i den Grad. Ædle og uædle Udtryk adskilles først ved Selskabets Udvikling; man kan ligne denne Udvikling med Bondens

Sprog og det dannede Selskabs, eller hvad man kunde kalde Natursprog og Kultursprog. I Natursproget ere alle Ord gode, og hver Ting nævnes med sit rette Navn; i det dannede Selskab forvises visse Begreber, og skulle de berøres, saa søger man et andet Udtryk. Her er det nu vanskeligt at finde Grænsen imellem Plumphed og skjær Natur, imellem Kultur og Snærperi. Men unægtelig kan man ikke bebrejde Digteren, at hans Ord støde os, naar de ikke havde noget stødende for hans Samtid. Nogle Ord (som at patte for die) findes hos mange samtidige Digtere. Kan Digteren gjöre for, at Sprog og Kultur have undergaaet en saa stor Forandring? Naar man læser et svensk Digt, hvilke uædle Udtryk (f. Ex. at snøfte) kan man ikke dèr møde; men de ere kun uædle for os, indtil vi have gjennemtrængt Sproget. Fremmede Ord gjöre undertiden paa Grund af sin Velklang eller udtryksfulde Betydning en fortrinlig Virkning; men denne gaar ikke alene tabt, men Indtrykket af det, der för var höjt, bliver komisk, naar det fremmede Ord er sunket ned til den daglige Tale. Da Kingo skrev, strömmede de fremmede Ord ind, og de bleve endnu fejrede som enhver nykommen Gjæst. Er det Digterens Skyld, at de nu have tabt sin Glans? Digteren dannede ny Ord, hvortil der endnu intet Udtryk fandtes, det var fornødent; mange af dem ere ikke gaaede igjennem, den følgende Tid har ladet dem falde; derfor støde de os nu, men deri er Digteren uden Brøde. Mange ældre Ord vare endnu gjængse, i det mindste ikke saa forældede, at jo enhver med nogen poetisk Dannelse forstod dem; vi forstaa dem ikke, skal Digteren nu undgjælde for vor Uvidenhed? Vi forudsætte altsaa, at den, der læser Kingos Digte, forstaar det Sprog, hvori de ere skrevne, og isteden for ethvert uædelt Ord tænker sig et ædelt, saa først kan det bedömmes, hvad Poesi der findes i hans Digt. I Nær forsagt, men dog ikke fortabt siger han:

> Hjælpeløs er slet min Haand,
> Jeg af Graad er hæs og hikker.

At hulke og at hikke har Sproget i sin Tid virkelig blandet sammen.[1]) Han har ogsaa aldeles Sproget paa sin Side, naar han bruger Ordformer og Ord, som i det gamle Sprog have sin rette Hjemmel, og det er vor Skyld, naar vi ikke forstaa ham; naar han f. Ex. paa Sandser rimer: hvor jeg lidet andser (anser), eller synger:

> Da første Sol randt op og over Verden smiled',
> Og Maanen fuld og frag sin Broder efteriled;

[1]) För ånger oc sorgh oc för mykin hikka (Hulken, Graad) i Flores och Blancheflor S. 10 (ogsaa hos Holberg).

eller

> Og naar at Öjet sig igjen med Bjærget dælder
> Og sig med Agtsomhed langs ned ad Bakken hælder,
> Dèr har Natur og Kunst en dejlig Have sat,
> Og gjort et Paradis hos stinden Tornekrat;

eller

> Mens som at Folkesind begyndte mer at hvege
> Og Konster grandere paa deres Spil at lege. —
> Da rejstes Vold og Værn hos Havets mægtig Strömme,
> Thi Snid og Underfund da havde lært at svömme.

Et Vidnesbyrd om Kingos Digterevne ere hans Billeder; de komme ham imøde overalt, stundum i saadan Mængde og saa uforvarende, at han falder over dem. Naar han saa har grebet dem, endog flere paa en Gang, saa vèd han ikke at værge sig for dem; de forfølge ham og han dem, indtil han endelig faar dem slaaede ihjel. De have været udsatte for en stræng Kritik. „Han traver höjt, siger J. E. Schlegel, og synker saa dybt ned." Det er den Lohensteinske Smag. „Han støder i Trompeten med fuld Mund og udspilede Kinder, hans levende Indbildningskraft indgiver ham af og til prægtige Tanker, men endnu oftere kun en prægtig Klang, og midt imellem de ædleste Toner blander han undertiden en Klang, som om han blæste i et Vægterhorn." Som Exempel derpaa anfører han Beskrivelsen over Wismars Belejring, der begynder med Kaninen og ender med Kugelspringdans og Tordenskrald; som Modsætning dertil det berömte Sted om Bonden:

> Som Flinten, skjult i Jord i mange Aar og Dage,
> Der ingen værdiges engang i Haand at tage,
> Hans knivehvasse Kant og gnisterige Krop
> Endog blandt Trusketræ sig selv ej tænder op;
> Men vil man hannem kun mod Jærn og Staalet bruge,
> Man hundred' Funker da skal af ham stød' og knuge;
> Han viser da sin Kraft, at om han slides hen,
> Han er dog ever, mens der noget er igjen.
> Saa, saa din Bondesön, om end hans slette Kofte
> Den skjuler Hjærtet og hans knogelføere Hofte,
> Giv hannem kun Gevær, før ham i Marken an,
> Han tör sig bilde ind, hans Slægt er af Kong Dan.

For at give Læseren en tydelig Forestilling om Hofpoesiens Be-

skaffenhed og om Kingos Skrivemaade overhovedet, ville vi hertil föje en ordret Gjengivelse af det Sted i Hosianna (der i D. Digtek. Hist. kun nævnes), hvor han ligner Kongen med Solen og Dronningen med Maanen:

Der træder Solen frem med Prunk oc KONGE-foore
Strax falder Ydmyghed paa baade smaa oc stoore,
De Stierne-blink oc brask forblegned svøbis ind
Til Kongen vender sig oc faar et andet Sind.
I hvert et Himmel-Tegn hand Frihed har at løbe,
Hand kiører frydig frem oc bruger flux sin Svøbe,
Trotz nogen siger ney, og hindrer ham en Food,
Ey Skorpionen self tör Stærten vende mood!
Saa mangt et Naade-blus oc Himmel-gunstig Öye
Hand pleyer til sit Folk i midler tiid at böye,
Hans Majestætisk Bryst er Sirkelfuldt af Magt,
I hver en Straale er en Krafftig virkning lagt.
Hand øser Lius oc Lyst paa alle Stierne-flokke,
Hand bukker offte sig til Jordens vaade Sokke,
Oc stikker (skikker?) Qvegnings Krafft i hendis kolde Bryst,
Naar Vinter-Voldsmand hâr forkrenked hend' oc kryst.
I Luften giör hand reent, naar Storm oc stridig Vinde
Opsværmer mægtelig med Skyer graa oc blinde,
Hand giör sig mellem-Mand oc lader Verden see
At ingen maa see suurt naar hand vil ene lee.
I Havets dybe Vom hand tiit sin Spiir nedstikker,
Oc udi Fiske-sal en Skaale næt opdrikker,
Saa løfftis Safften op om Thronens gyldne Ring
Oc øsis siden ud til alle tørstig Ting.
Kort sagt: Ihvor Hand er, da er Hand selff en Herre
Udi sit Regiment, oc intet dog dissværre,
At hand i alle Ting hâr rigtig Öy oc Agt,
Ja priiselig oc vel kand bruge Herrens Magt.
Oc naar hans Throne-gang mod Afften monne helde
Oc hand skal skiule lit sin Himmel-giffne Velde,
Strax træder i hans Sted hans deylig DRONNING frem
Med allehonde pragt paa Himlens vide hiem.
Ey mindre Lydighed end för er da paa færde,
Hver Stierne pynter sig oc skynder at omgærde
Med glæde MAANENS Stoel, oc hvor dend gieste vil
Da byder hver sin Tro oc trygge Tiennist til.
Lad Aske-farved Sky paa hendis Ansigt ride,
Lad Storm oc store Veyr kun hefftig om sig slide,
Adstadig oc saa jefnt dend sig dog giennemskiær,
Oc faar sin Ville frem, end naar dend spædist er.

I hendis Herredom er naade, Roe oc Hvile,
Hun tör ad uroe self vel haanlig lee oc smile,
Hun alle Chreatur fra Arbeyd løser af,
Hun er de mattis Lif oc Rette støde-Staf.
Hun vandrer mangen Nat oc hører Verden brumle,
Oc hvordan Mennisken i Mørk oc Daarskab tumle,
Hun seer vel mangen gang et gifftig Stierne-skudd,
Dog hende giör det ey det allermindste brudd.
Hun holder alt sit Hoff oc Friheds Regimente
I Rigtighed oc Gang, til Himlen self vil hente,
Sin anden bedre frem, at tage Spiir i Haand
Med lige Himmel-Ræt oc søde friheds Baand.
Saa gaar det Aar til Aar, oc ingen Skiffte kiendis
I det Regierings Par, der under dem kun vendis
Det dødelige Kræ, som stiger op oc ned,
De ellers intet self af slet Forandring veed.

Kingos verdslige Digte ere dels alvorlige, dels skjæmtende; i de alvorlige ere Historie og Patriotisme det fremherskende: deres Fysiognomi kjende vi. I de skjæmtende savnes Lune, den fine Ironi og alle deslige for hine stive Dage ubekjendte Störrelser; men de have enkelte for den Tid ypperlige Partier. Sæbygaards Koklage, hvis Titel allerede lover lidet, er et mislykket Ungdomsforsøg, hvori dog enkelte Steder minde om den vordende Digter. Som dette:

Saa dömmer Verden ofte vrang
Af bare Öjenstraale;
Thi Sindsens Dyb er bred og lang
Og ej saa let at maale.
Hvor mangen ser saa vrinsk og vild
Som han kund' hundred fælde,
Er dog ej værd en røget Sild,
Naar det om Hug skal gjælde.

Eller endnu bedre:

Dèr Freden hørtes nu i Sky
Udaf Trompete-Munde,
Og Bonden satte Bo paa ny
Og var saa glad han kunde;
Og hver sit Kvæg i Marken drev
Fra vrede Mænd og onde,
Og Lov i Land blev Frelsebrev
For Adelsmand og Bonde.

Karsten Atkes Afsked har en Naturbeskrivelse, der er en smuk Forløber for vore senere beskrivende Digte:

Mig tykkes, naar jeg Steden ser,
  Som fordum Espen Snare
Med tusindaarig Sten og Ler
  Lod bygge og bevare,
At han tilforne vel har ledt,
  För han saa just har fundet
En Sted, der var saa vel forset
  Og med slig Lyst omrundet.
Thi østen for dèr rejser op
  Og sig mod Skyen holder
Den ælde-gamle Skove-Top,
  Hvis Sindal-grönne Folder
Og Grene-Væxt gjör slig en Pral
  I Luftens nedrig Veje,
Som den var groet til Himmel-Sal
  Og Stjærne-Loft at feje.
Dèr kan man se sin Lyst oppaa
  Den danske Djure-Konning,
Den kronet Hjort, i Duggen gaa
  Med sin betakket Dronning.
Dèr er den brikke-rumpet Raa,
  Den kaade Buske-Föjte;
Dèr ser man Lure-Mikkel gaa
  Hos Rævisen sin Töjte;
Dèr sidder under Busk og Læ
  Den hjærte-kippel Hare,
Dèr ser man ned og op i Træ
  De snare Egern fare.
Dèr hører man foruden Tal
  Skov-Englene at sjunge,
Som levend gjör den Løve-Sal
  Med himmel-stemmed Tunge.
I Busken har Naturen sat
  Sit Apothek og Kjøkken,
Dèr grøder Jorden slig en Skat,
  Den krydderige Frøken,
At hvor man ser, saa er der fyldt
  I alle Rum og Gange,
Med Urte-Desmer smuk forgyldt
  Oppaa de grönne Stange.
Vil man igjen af Skoven gaa,
  Som han sig bjærge-bukker,

Og Ennemærket ned paa skraa
For Djure-have lukker;
Da ret paa Bjærgets Midder-Hæld
Dèr ser man Kàrpen springe
Forinden kunstig Dæmnings Væld
Og Bjærgets hule Bringe.
Naar Bjærget da sin sandig Fod
I Enge-Sletten støder
Og skjuler saa sin grundig Rod,
Da dejlig Tissø møder,
Og smiler ad sin gamle Ven
Med sin Christalle Læbe,
Og lar sin Sølve-Side hen
Om Skoven ydmyg svæbe;
Saa midt ud af hans klare Bryst
En liden Aare rinder,
Som gjör en Sø med största Lyst,
Der snart er cirkel-trinder (o. s. v.).

Og det er den samme Mand, der begynder Den sejlende Venus saaledes:

Bind op dit sorte Slør ved Sølv-Dagskjærens Hoved,
Du sabel- (sobel-) brune Nat, nok har nu Verden sovet,
Frem, Morgenrøde, frem, og Purpur-Tæppet hæng,
Mens Solen den staar op fra din safraned Seng.

Som epigrammatisk Digter var Kingo meget frugtbar; man henvendte sig uden Tvivl ofte til ham, og var nöjsom. Han bevæger sig helst i Antitheser; Spidsen er gjerne noget stump, men undertiden rammer han dog fra det fjærne.

F. Ex. Opskrift paa et Anker, som i den heftige Storm var Kongens Frelse.

Gud holdt paa mig, og jeg holdt Kristian den femte,
Dèr en fortvilet Storm i Øster-Sø ham klemte;
To Rigers Liv og Død paa to Jærn-Hager laa,
Jeg derfor ævig her skal til et Minde staa.

Paa en viss Herres Spørsmaal, hvortil Snustobak duede.

Min Ven, spør mig ej ad,
Hvortil den Hakke-Mad
Og Lugte-Støv mon due;

Den er af vise Mænd
For Hjærnen dygtig kjend,
Thi ofte har de Snue.

Ogsaa som lyrisk Visedigter vandt Kingo et udbredt Navn, især ved Chrysillis, du mit Verdens Guld, som man i sin Tid, siger Nyerup, gjorde fuldt saa meget af som i vor Tid af Rungsteds Lyksalighed, og ved Hyrden til sin Hyrdinde, eller, som det ogsaa kaldes, Kingo til sin Frue.

Da ej alene Visen, men ogsaa Stroferne ere lange, maa det være nok, at anføre en Strofe af den første; Hyrden har fundet sin Hyrdinde, Aftenen er henrunden og Natten falder paa:

Naar Stjærne-Tæppet da blev lagt
Og hver en Flod blev fuld
Af stjærnestukket Guld,
Og Hyrden sine Faar saa sagt
I Aftensvalen drev
Og Spor i Duggen skrev,
Du da med
Gik af Sted,
Faar-Flokken du talde tit,
Og besaa
Stor og Smaa.
Himmel-Fakkel blussed frit;
Stjærne-Rubinen klar
Skin i dit Mælke-Kar,
Og Perle-Duggen faldt
Paa Haar og alt.
Philax, den trofast Hund,
Opvarted al den Stund,
Hjorden forsynet blev,
Og Ulven drev.

Af Hyrden til sin Hyrdinde meddeles Begyndelsen og Slutningen, da der gives saa faa originale Digte af denne Slags, og vi her finde Kingo selv som Elsker:

Candida hviler i hjærte-kjær Gjemme,
Som Diamanten indsluttet i Guld;
Candida har i mit Hjærte sin Hjemme,
Og som en Perle i Støven fordult.
Veneris Sön,
Dejlig og skjön,
Gjör det saaledes, min Tanke faar Bön.

Sød er dog Skyggen for Manden paa Veje,
Ønskelig Hvile for Storm under Træ;
Barnet i Vuggen har sövne-sød Leje,
Venskab gjör Möje, men Brystet gjör Læ.
Vintræ med Stang
Gjör Drue-Fang.
Yndig og dejlig er Candidæ Gang.

Se mig, naar Vaaren taer sommergrön Tröje,
Luften afkaster sit isegraa Skjørt,
Himlen med Skyer besmykket til nöje,
Mulden med grönne Jordklæde iført,
Fuglen gaar hen,
Taer sig en Ven,
Ene jeg, Candida, sidder igjen.

Ser jeg til Floder og bølgeblaa Flammer,
Hver af Indbyggerne leger med sin;
Ser jeg til Dyrenes løvklædte Kammer,
En tager denne, en anden taer hin.
Jeg ser vel til
Paa artig Spil,
Ak jeg i Busken maa ligge dog stil.

(Saa kommer Candida ud af Elskovens Tælte.)

Klar som Demanten var Skjæret af Öje,
Hvid som Cristallen var dejligste Kind;
Sukkersød Tale mit Hjærte mon böje,
Yndige Fagter betragter mit Sind.
Hjærtekjær Gavn
I Vennefavn,
Udi mit Hjærte begraves dit Navn.

Thi paa din Tale er himmelsød Melske,
Midt paa din Læbe er Rose og Rips,
At du din Tjener af Hjærtet vil elske,
Kan jeg vel skue af Brystets hvid Gips.
O Hjærte-Mø,
For dig at dø
Gjerne jeg vilde i salte-blaa Sø.

Himmelblaa-Hvelning har Stjærner ej flere,
End du har Dyder, min Dukke, min Raa;
Hvad vil din Tjener da mere begjere,
End dig at nyde og en Gang at faa?

Venus, snart kom,
Luk op din Bom,
Fly mig i Candidæ Hjærte lidt Rom.

Lad mig nu være din Tjener i Tanke,
Candida, ene mit kjæreste Maal,
Jeg igjen venlig vil Støven opsanke
Efter min Vennistes raske Fod-Saal.
Kjæreste Del,
Elskelig Sjæl!
Yndigste Dukke, af Hjærtet Far vel!

Kingos aandelige Sange, thi med dem maa naturligvis enhver Betragtning af hans Digtervirksomhed sluttes, ere dels enkelte Psalmer for Kirken, dels Psalmecykler, dels aandelige Sange for Huset. Om dem ere alle enige, at de overgaa i Kraft og Höjhed alt hvad der hidtil af denne Art Digtning var til i Modersmaalet. „De have et uforgjængeligt Liv i sig, fordi de ere fremgaaede af en stridende og troende Kristens virkelige Liv.“ „Kingo skabte en ejendommelig Kirkemessiade, der med alle sine svage Sider ikke blot vil ihukommes, men glæde og oplive danske Kristne, naar Klopstocks Skolemessiade har været glemt hos de Tyske.“ „De fjorten Hverdags-Materier, hvor Himlen og Jorden, Kirken og Kongeborgen med samt det lille venlige Skovhus spejle sig i Indsøen uden anden Forskjel, end den mattere eller stærkere Belysning af Morgen- og Aften-Røden, maa være nok til at gjöre en Skjald udødelig.“

„Mægtig, dyb jeg hører runge,
Gamle Barde! i din Sang
Kirkeklokkens Malmertunge,
Nordens Davidsharpeklang.“

„Hør, hvor sødt dog Kingo leger! —
Naar hans Harpeslag dig kvæger,
Naar sig løsne Støvets Baand,
Naar du rejser höjt af By .
Paa den klare Tonesky,
Tænk da paa, hvor mange Sjæle,
Som nu for Guds Trone knæle,
Kvægedes saa mangen Gang
Ved den samme Harpeklang!“

Naar man læser Kingos Fortaler, mærker man strax, at der ogsaa her er en himmelvid Forskjel fra de andres Prosa. Han

sætter sine Ord paa en egen Maade, og springer bradt ind i et Billede, hvor ingen vænter noget, og hans Ord ere ikke fremmede, men danske. Han vilde ogsaa som Prosaiker kunne have fremkaldt en stor Forbedring, maaske endog have standset det ellers ustandselige Indbrud af Fransken, hvis han havde virket paa denne Maade. „Denne Prædikestol, dette Tempel, denne Skole, siger B. Deichmann, kan bære Vidne, at han talede vel. Hans Hjærte var fuldt af Tro, hans Ord fuldt af Kraft.“ Men det levende Ord er som Vinden; naar det har sat Sindet i Bevægelse, har oplivet Aasynet og grebet Hjærtet, saa er det allerede langt borte. Selv om hundrede hørte det, tusende skulle fornemme og bevare det, för det kan gjennemryste et Folk. Vi se derfor i Literaturen ingen Virkning af hans Veltalenhed. Det eneste prosaiske Skrift af Kingo er hans Ligtale over Jakob Bircherod; man gjenkjender ham deri, i de jævnlige og stærke Billeder, der ikke ere rædde for at gaa ned i de dybe Toner; men Formen er uheldig. Ligtalernes Tid nærmede sig sin Ende, og Vejen til det ny Aarhundredes Kultur gik ikke igjennem Kirken.

Pontoppid. Annal. 4, 110. 615. Nova literar. maris Balthici, 1704, S. 220. (Det hedder her, at Kingo først gik i Skole i Aalborg, en Fejltagelse, der formodenlig er fremkommen deraf, at Rektoren i Slangerup hed Aalborg.) Deichmanns Ligtale over Kingo. Odense 1704. fol. med Kingos Portræt. Fortalen og Levnetsløbet S. 70. D. Atl. 2, 422. Blochs Fynske Gejstl. 1, 151. Farstrup og Axelsens Dagbog, S. 243. D. Digtek. Hist. 3, 170. (hvor Fødselsaaret 1643 er en Trykfejl). D. Psalmed. Forf. 1, 55. Kingos Levnet af Provst A. K. L. Heiberg, Odense 1852. J. Bircherods Dagbøger ved Molbech (se Registeret). Vedel-Simonsens Saml. til Elvedgaards Hist. 2, 23 (Birgitte Balslev). 3, 53 (Degnen Hans Kingo, jfr. Heiberg, S. 219). Jakob Bircherods Familieefterretninger i Kallske Haandskr. Nr. 130. fol., jfr. Heiberg, S. 217. Om Tabet af Kingos Portræt, som fandtes i Odense Gymnasium, Henrichsen. Bidrag til Odense Kathedralskoles Hist. Program 1846, S. 43. Odin Wolff siger i Jakob Vorms Levnet, at Kingo ved sit første Giftermaal blev besvogret med Griffenfeld; derom vides intet. Schlegels Der Fremde, Nr. 38—39. E. G. Vieth's Udgave af Kingos Aanderige Morgen- og Aftenpsalmer, med Brandts tyske og Roses latinske Overs. Sorø 1768. Nodeformat. Kingos Aandelige Sjunge-Kor. Kbh. 1785. P. A. Fenger's Udgave af Kingos Psalmer og aandelige Sange, 1827, med Kingos Portræt og Vaaben, samt Grundtvigs Anmældelse i Theologisk Maanedsskrift, April

1828, og Anmældelsen i Maanedsskrift for Literatur, 1, 19, hvor det platte i Sproget fremhæves. M. Hammerich og G. Rode, Kingos Aandelige Sjunge-Kor. 1856. Om Kingos Digt til Rostgaards Bryllup. Dän. Bibl. 6, 538. Grundtvig, Roskilde-Rim, 1814, S. 143. 146. Ingemann, Ved Thomas Kingos Grav, i Krossings Fylla, 1821. Om Kingo som Psalmedigter: Rudelbach Om Psalmeliteraturen, S. 322—29.

Der er tilstrækkelig sörget for Udgaver af Kingos aandelige Digte, medens man möjsommelig maa opsøge de verdslige, dels i Originaludgaver (tildels, som Sæbygaards Koklage, trykte i dette Aar), som ere store Sjældenheder, dels i forældede Samlinger, der stundum ere næsten ulæselige, dels i Haandskrifter; og dog ere disse Digte ej alene vigtige Bidrag til vor Poesis, men ogsaa til vort Sprogs Historie. (Man finder f. Ex. hos ham at tunde om, der tjener til at oplyse Grimnismaals þýtr þund, Floden der omgiver Valhal.) En fuldstændig Udgave, i hvilken Forf. helst tænker sig alt det forældede og smagløse Ydre, som kun forstyrrer Indtrykket, og ved enhver Digter er noget uvæsenligt og tilfældigt, kastet bort, men alt det poetiske og sproglige Indre bevaret, en fuldstændig Udgave af gamle Kingo er uden Tvivl noget af det første, som vi skylde vor Fortid, os selv og Efterslægten.

Af Kingos Chrysillis findes en Del Strofer i Nyerup og Rasmussens Udvalg, 2, 38. Thomas Kingo til sin Frue findes i Luxdorphs Saml. 4. B. og i Thottske Haandskr. Nr. 1528. 4. Chrysillis og en Del haandskrevne Vers, den sejlende Venus og flere trykte, paa Universitetsbibl. i Rostgaards Saml. Nr. 152 fol. jfr. Heiberg, S. 165.

Om Arrebo eller Kingo er Forf. til Vægterversene, er endnu ikke oplyst (Nyerup og Rasmussens Udvalg 1, 297).

Kingo har ikke skrevet Fortale til Samuel Ilds Overs. af Arndt's Sande Kristendom, men, tilligemed Jens Bircherod, givet den sin Anbefaling eller Samtykke til Trykken, at Oversætteren har „hiulpet til at drage vor nesten i sidste Blus liggende Christendom af sin Aske, tage Skiællene fra vore Landsmænds Öyen, Faareklæderne fra Ulvene, Rægrimen og Skabilkenhovedet fra Hyklere, som i en Sand Christen Kirke leve som u-sande Christne". (1682).

Kingo omtales ogsaa af Engelstoft, Odense Sognehist. (Nyt Hist. Tidssk. 6, 75. 87.)

Blandt dette Tidsrums verdslige Digtere er den mest ansete Anders Bording, der endog efter en temmelig almindelig Mening fordunklede alle de foregaaende. Hans Fader, Kristen Bording, var Livlæge hos Prins Kristian (den femte), blev 1613 Stiftslæge i Ribe og var Ærkedegn i Kapitlet († 1640). Sönnen (f. i Ribe 1619) gik i Ribe Skole (1626—1637) og lagde sig ved Universitetet især efter den latinske Poesi. I ett Par Aar var han Huslærer for nogle adelige Jomfruer paa Brusgaard i Jylland, og digtede for dem (1647) sin Julesang:

Örnen med sine lette Vinger.

Derefter opholdt han sig hos sin Broder, Laurids Bording, der ogsaa var Poet, i Ulvborg Præstegaard, og blev snart bekjendt ved sine latinske og danske Digte; 1653 tog han Magistergraden i Sorø; og hans Navnkundighed bevægede Hr. Tage Thott til Eriksholm til at indbyde ham til sig. Her levede han med sin Ven, Mag. Vitus Bering, til T. Thotts Død (1658). Saa begav han sig til Kjøbenhavn, hvor han i Krigens Tid led Nød, og, skuffet i sine Haab om en Ansættelse, skrev sine Forhaabnings- og Forhalingsgriller; endelig blev han 1667 Lektor i Theologien i Ribe. Til dette Embede hørte Præstekaldet i Vester-Vedsted; men da han ingen Øvelse havde i at prædike, maatte han dertil holde en anden, og blev snart kjed af sin Stilling. Da han atter var kommen til Kjøbenhavn, fik han Befaling af Frederik den tredie at udgive den ældste danske politiske Tidende, Den danske Merkurius, som han af egen Tilböjelighed og i Følge den gamle Regel, at Poesi gaar forud for Prosa, forfattede paa Vers. For dette Arbejde nød han indtil sin Død (1677) en Pension af Regjeringen. Han blev begraven i Nikolaj Kirke.

Bordings talrige Digte bleve først samlede og udgivne efter hans Død af Frederik Rostgaard og Peder Terpager (Bordings Poetiske Skrifter, 1735. 4.) Den første Del indeholder Æredigte, Lykønskninger, Brudevers, Ligvers, Bindebreve, Epigrammer, Aandelige Sange, tildels Oversættelser af Davids Psalmer, og Verdslige Viser: Elskovssange, Drikkeviser. for en stor Del Oversættelser efter Opitz, Rist og Voigtländer. Det er en broget Blanding; thi Udgiverne, bemærker Gram, vilde ikke tillade at gjöre et delectum af hans Poesier, men vilde have optaget Ribbel og Krat, saavel hvad han skrev over en Kok og en Portner og til en Fruerpige, for at faa hende med sig i Gyldenlund (Charlottenlund), som hvad han med Flid og Betænkning frembar til store Herrer; disse gode Mænd faa derfor tage paa deres Kappe, hvad Bording derved taber udaf sin ellers velfortjente Estime. Den anden Del indeholder Danske Merkurius,

rimede Relationer om hvad der var sket hver Maaned fra 1666 til 1677. Skjöndt der i denne rimede Tidende findes enkelte artige Steder og Tidsskildringer, skulde man tro, at Bording ikke kunde have skrevet den, hvis han virkelig var Digter; men den Lethed, hvormed han rimede, fortryllede alle, og han blev anset for den første og bedste. I ham var Maalet naaet, og man væntede saa godt som aldrig at se hans Mage. Terpager hædredes paa Grund af Udgaven af Bording:

> Restituens orbi primum, quæ sparserat olim
> Carmina Bordingius nulli cessurus Homero.

Vilhelm Helt stiller ham ligeledes ved Siden af Homer; begge kunde slumre:

> Jeg véd dog meget vel, Homerus selv kan slumre;
> Vor danske Bording med kan undertiden bumre.

Fred. Rostgaard taler om „den store danske Poet Andreas Bording, hvis Lige Danmark aldrig saa for hans Tid, og vel næppeligen skal faa at se efter hannem,“ og tilföjer: „Jeg haver iblandt mine skrevne Bøger adskillige af den salig Mands Vers, skreven med hans egen Haand, som paa mangfoldige Steder ere saa tit forandrede, at ingen skulde tro det, om han ikke selv saa det, at saadan en stor Mand skulde have haft saa megen Umage, förend hans Vers kom i de rette Klæder.“ T. Reenberg udhæver hans Færdighed:

> Siig gode Bording, siig mig dog,
> Hvo lærte dig at skrive?
> At spænde hvert et Ord i Aag
> Til Rim det kunde blive?
> Naar jeg dig seer saa mesterlig
> Din Digt at sammenbinde,
> Jeg slutte maa, at Rimet dig
> Vil ret med Forsæt finde.
> Det dig saa let fra Pennen gaar,
> Du digter ei saa fage,
> Dig jo et Ord tilrede staar
> Og tage vil sin Mage.

Selv Holberg

ser en Hoben Trøst i Brandtes Viser,
Ett Blad i Bordings Vers mod alle dem han priser.

Gram ophöjer ham endelig over alle andre Poeter, fordi han 1) var lærd og vidste sine studia humaniora og poëtas antiquos til Punkt og Prikke; og fordi han 2) havde mere copiam lingvæ vocum et phrasium lingvæ Danicæ end de andre. Dog er det ikke alene Tungemaal og Ord, ikke heller blotte Rim, hvoraf en Poet skal dömmes, men fornemmelig Vidskab, vel og artigen at indrette enhver Slags Digt, at sætte den i sin rette Form, efter Naturens og Kunstens Regler, til at gjöre den behørige Virkning paa Folks Hjærter. Af den Grund holder han Bording for den første danske Digter, da Arøboes herlige Værk om Skabelsen, skjöndt ogsaa han forstod sit Haandværk tilgavns, især i hans sidste Aar ikke blev nok udpoleret af Autors sidste Haand, og først kom for Lyset 1661, da Bording allerede var paa sit fejreste.

Denne Digterhæder svinder betydelig ind, naar man af Digteren kræver mere end lette Vers, nogen Begejstring og Vid. Da lider Bording under alle sin Tids Brøst. Han formaar sjælden selv at undfange den poetiske Tanke, og er derfor heldigst, naar den er ham given; og selv da falde Rimene ham saa let, fordi han bruger mange Ord til at sige ett og det samme. Derved blive hans gudelige Digte trivielle. F. Ex. i Julesangen:

Eja, kommer og beskuer,
Kommer Börn og gamle Mænd,
Kommer, Kvinder og Jomfruer,
Ser det Barn, Gud har os send!
Ser hvad nyt Gud her paa Jorden
Skabte mod Naturens Orden,
At en Jomfru Moder var
Og blev dog en Jomfru klar.

Digter Sang og skjönne Viser,
Dette Barn til Fryd og Ro,
Og med Simeon beviser
Eder i hans Fødsel fro!
Favner, klapper, kysser, dysser,
Vugger, laller, kysser, tysser,
Sjunger, at det lille Nor
Faar sin Sövn og lidet ror.

Heller ikke kan Forf. finde, som Gram mener, at hans Poesi vinder ved at være til eller om store Herrer. Uden Dybde løfter han sin Følelse op i Hyperboler; som naar han kræver hele Bæltet til Graaden over Joakim Gersdorfs Død.

> Hold stille med dit salte Vand,
> O stride Bælt, hold stille!
> Du törst ej søge fremmed Strand,
> Dig bruge vi selv ville.
> Saa mangen Flod til Havet du
> Ret aldrig kan udrede,
> Os jo behøves flere nu
> Til modelig at græde.

Dersom Manden, siger J. E. Schlegel, altid regner saa rigelig hvad han behøver, hele Bæltet til Taarer, saa vil han vel derved lade Arvingene forstaa, at han til at skrive Ligverset har brugt for nogle Tusende Daler Blæk; og han ønsker med Rette, at Bording mere havde bekymret sig om Menneskenes Gemytter, end om deres Fødsels- og Dødsdage. Blandt hans skjæmtsomme Digte har man anset Forhaabnings- og Forhalings-Griller for det bedste; men ogsaa deri er det kun enkelte Steder, som vi nu kunne finde noget Fynd i, som:

> Vil nogen Kræmmer borge mig
> Groft Klæde til en Hue,
> For jeg berömmes höjelig
> Af ædel Mand og Frue?
> Nej, Dansen ej med røde Sko
> Alene kan udføres,
> Der hører andet til end Ho,
> Naar Plogen ret skal kjøres;

eller Slutningen af Studenters Rentekammer:

> Om jeg kun tre Ting nu kan naa,
> Da faar jeg Glædsens Tone:
> Begyndelsen dertil er Kaa,
> Det er Kald, Kjortel, Kone.

i sine Viser overgaar han i det mindste ikke Sören Terkelsen. Der er saaledes næppe mere end to Ting, som nu ville give Anders Bording noget Værd. Det ene er hans Kjærlighed til Modersmaalet og den Vinding, det kan høste af hans Skrifter; han elskede det og ivrede for dets Renhed:

Jeg skal anvende Flid og Kunst,
Mit Fædern'maal at ære,
At det saa vidt, som jeg formaar,
Udbredes skal og fremmes,
Og ej, som nu i mange Aar
Er sket, udyrket glemmes.
Lad være, man det ej kan saa
Som Tysk og Hollandsk bryde,
Det dog sin artig Held kan faa
Og vel saa artig lyde.
En sællandsk Gaas med Flugten sin
Sig jo saa höjt kan svinge
Som en af Amstel eller Rhin;
Vort Maal er ej saa ringe.
En Dansk er ej saa dum og slet,
Har ej saa tyk en Tunge,
Han jo paa sin Manér saa let
Som andre Folk kan sjunge. —
Det er, o danske Mand, ukvems
Dig fremmed Ord at laane
Fra Tybren, Seine, Rhin og Tems,
Og saa dit Sprog forhaane.
En glatter Stjærn og dejlig Hud
Nok af sig selv beprydes,
Men sminkes den for meget ud,
Da rynkes den og lydes.
Vor Modersmaal, saa fremt du dig
Deri ret gjorde mægtig,
Af sin Natur er jo for sig
Saa liflig, rig og prægtig,
At ingen dertil betle tör
Udlændisk Glans og Smykke,
Som hende saa vanheldig gjör,
At hun ej tör opdykke.

Det andet er hans Lethed. Medens de andre slide sig og Sproget fordærvet, for at finde paa Rim og at faa Ordene til at hænge sammen, rimer han, som om det var hans Natur. Dette Fremskridt maatte jo ogsaa en Gang gjöres, at det kunde staa som et afgjörende Vidnesbyrd om Sprogets Kræfter. Det havde man ikke vidst eller følt saa levende för; Alting var gaaet trægt og tungt.

Bordings Død blev et stort Tab for den danske Merkurius. Den skulde fortsættes, og det blev overdraget Hofpoeten, den forhen nævnte Ahasv. Bartholin (en Præstesön fra Höjby i Odds

Herred); men han skilte sig saa slet derved, at Merkurius, som Sorterup siger, faldt i Skarnet og forsvandt.

D. Digtek. Hist. 3, 49. 109. D. Psalmedigtn. Forf. 1, 47. Bordings Levnet af Peder Terpager foran hans poetiske Skrifter. Peder VinstrupsLigtale over Hr. Tage Thott. 1666. 4. Odin Wolff i Morgenposten 1792, Nr. 51. Thorup, Bidrag til Kundskab om Mænd, som ere udgangne fra Ribe Kathedralskole. Ribe 1824. S. 9. (han anfører som Bordings Fødselsdag den 21. Januar, de andre have Februar). Arrebo og Bording i Molbechs Hist. biograf. Saml. 3 H. S. 357. Ærevers til Terpager foran Ripæ Cimbricæ. Helts Poetiske Skrifter, S. 186. T. Reenberg i sit Digt Forsamling · paa Parnas. Fr. Rostgaard i Smaa Erindringsposter om danske Vers, Minerva, Juli 1790. Grams Brev til Grev Kristian Rantzau i O. Wolffs Journal 1810, S. 204. jfr. J. Møller, Mnemosyne 4, 153. J. E. Schlegel, Der Fremde, Nr. 38. Rahbek, D. Tilskuer, 1. Aarg. 2. B. 1791, Nr. 54. Bordings Scutum Gynæcosophias eller Lærde Kvinders Forsvar (Poet. Skr. 1, 1) kan sammenlignes med Holbergs over samme Æmne. Særskilt udkom Den Cimbriske Nordens Taare. 1670. Kbh. fol. I Wielands Samling, 5. B. tillægges Bording Studenternes meget ondt og sildig godt; men Forfatteren maa have været en Fynbo, da han synger:

Thi jeg mig havde ædet sat (mæt)
  Af Sællands Pandekage;
Min Attraa var til Fynske Grød,
  Didhen jeg mig strax listed,
Thi Fødejorden er dog sød,
  Naar Alting ud er fristet.

Den Ordsamling, som Gram har meddelt i Bordings Poet. Skr., tjener dels til at oplyse, hvilke gamle Ord man paa Grams Tid ansaa for forældede, at de behøvede Forklaring, som Adelhob, Ædeling, brad, deden og heden, deert (digert), diærf, Forhverf, (Erhværv), Glam, Herreskjold, hvinsur, Jamling, Kæde, Kolf, Leding, Mude, Styld, Time og at times, vaabendjærf, Vedermod, Ukvemsord; man ser deraf, at Sprogskatte ogsaa en Tid lang kunne ligge skjulte og derpaa atter komme for Dagens Lys, thi i det mindste en Del af disse Ord ere nu almindelig kjendte; dels findes deri adskillige Ord eller Ordformer, der nu ere forsvundne; som at kyde (Landstads Norske Folkeviser 2, 177: at kyte, oldnord. kýta, kives, Thelem. skryde, prale), kykker (lig kvik, hvoraf Kvigsølv, Kvegsand), at skarve eller skærve (flikke, bøde; Peder Syvs Ordsprog: skærffue der det brast, øge der det slap) o. fl.

18. Den dramatiske Poesi. Dramaets Overgang fra Latinen til Modersmaalet, fra gejstligt til verdsligt. Hans Kristensen Sthen. Peder Jensen Hegelund. Hieronimus. Justesen Ranch. Peder Thøgersen. Hans Thomsen Stege. Anders Kjeldsen Thybo. Jens Kjeldsen. Erik Pontoppidan. Mogens Skeel. Jens Kristensen Lönborg.

Den dramatiske Poesi, som Posiens Fuldendelse, som Poesien i Forbindelse med Kunsten, kræver en betydelig Kulturudvikling, og er derfor ligesom en Gradestok for et Folks Dannelse. Enhver stor dramatisk Digter er paa en Gang et Produkt af sit Folk og af Menneskeheden; Nationaliteten er i ham udødelig; han foreviger sit Land og sit Folk. Af Shakespeare ser man allerede, at England er og maatte vorde den oprindelige Grundkilde til hele den ny europæiske Kultur; han kunde ikke blive til uden i dette Land, og i det Land, hvor han blev til, maatte fødes Mænd, der i filosofisk-videnskabelig Retning gave Europa sin Udvikling.

Hvor fattige ere ikke vi, og hvor langt tilbage ere ikke de Folk der omgive os! Tyskland opdrog os i vor Börnelærdom; Frankerig og Italien lærte os Musik og Sang og Dans; men om tragisk Idé og om komisk Vid havde vi endnu ingen Anelse. Vor Dramatiks Karakteristik for denne Tid er kort: naar den vilde være rørende, blev den komisk; naar den vilde være komisk, blev den grov. Imidlertid gjorde vi dog visse Fremskridt. For at faa et Overskue over dem kan man betragte Skuespillet, dels med Hensyn til de Steder, hvor det opførtes: i Skolerne, ved Hoffet og for menig Mand; dels med Hensyn til Stoffet og dets Behandling: Overgangen fra det gejstlige Skuespil til det verdslige, og Overgangen fra Latinen til Modersmaalet. Forfatterne og deres Forsøg ere allerede af flittige Samlere, Vandal, Nyerup, Rahbek, Jacobsen, Overskou, saa udførlig behandlede, at vi ogsaa her kunne indskrænke os til et kort Overskue.

At der i de lærde Skoler og ved Universitetet opførtes Skuespil til Øvelse, have vi allerede set i forrige Tidsrum; de vare paa Latin (at nogle af dem, der da opførtes, vare paa Dansk, er kun en løs Mening). Det varede ved, og man begyndte at opføre danske. De Vidnesbyrd, der haves derom, ere følgende: I Fundatsen for Kommunitetet paabydes, at Eleemosynarii strax, naar nogen af Terentii fabulæ er udlæst, skulle den publice agere efter Theologorum og Rectoris Villie og Befaling. Thura fortæller, at Frederik den anden 1574 med sin

Sön Kristian var i Viborg, hvor Disciplene spillede Susanna for ham, og Kongen gav derfor Skolen 30 Læster Korn. Den Susanna, der blev opført, var Betuleji latinske. Hvor meget man, i det mindste i nogle Skoler, lagde Vind paa disse Øvelser, ses af Skolelovene, f. Ex. Viborgs fra 1575, hvori det paalægges alle, ej alene at hjælpe til med Opførelsen af Theatret, men ogsaa at spille med: Inter exercitia non postremum locum actio fabularum latinarum obtinet, quæ qvando exhibendæ sunt, omnes commensales non solum ad theatri extructionem, sed et fabularum actionem sub mulcta semidenarii adsint. Naturligvis, thi det var en Sprogøvelse, hvori alle maatte deltage. Men at man nu ogsaa, til liden Glæde for i det mindste nogle af Rektorerne, havde begyndt at opføre danske Skuespil i Skolerne, ses af Kjøbenhavns Skolelove fra 1573, hvori Rektor forbyder dem: omnes licitationes et mercationes, exhibitiones fabularum, præsertim Danicarum. Naar man har begyndt dermed, ere vi ikke i Stand til at angive. Den tidligste Angivelse er 1565; derpaa har Lysten til Skuespil især tiltaget efter Freden med Sverrig 1571, hvilket Peder Hegelund antyder i Prologen til sin danske Susanna:

Vi have holdt stille udi lang Tid
Med Leg og Lyst,
Og haft derimod noget andet til Id
Og været tyst.
Nu takke vi først dig, evige Gud (etc.)

og da Hegelund 1576 med dette Skuespil havde givet et saa godt Exempel, blev det uden Tvivl efterlignet hist og her, jævnligere end vi nu vide. Overgangen var nu fuldendt; Skoledisciplene spillede ikke mere for at øve sig i Latinen, men for at more alle.

Skuespillene til Hove begyndte ogsaa paa Latin, og de spillende vare Professorer og Studenter; 1577 opførte de ved en Prinses Fødsel Goliaths Fald og Den kyske Susannas opdagede Uskyldighed. Siden holdt man, som under Kristian den fjerde, store Optoge, hvori Kongen, Fyrster og adelige deltoge, men de vare vel stumme. Eller man spillede Wirthschaft, hvori Kongen og Dronningen forestillede Vært og Værtinde, medens alle Gjæsterne vare fremmede fra alle Verdens og maaske Fantasiens Kanter. Eller man opførte ved selve Hoffet Operaer og Operetter, indtil Kristian den femte paa Amalienborg indrettede det Operahus, der 1689 brændte ved Opførelsen af Peter Anton Burchards Der vereinigte Götterstreit. Disse Skuespil have for os kun liden Interesse; thi Modersmaalet, naar det kom med,

var heri Stifbarn. Blandt Hofdigterne mærke vi dog Hans Laurenberg, der i det mindste to Gange (1635 og 1655 digtede tyske Hofskuespil, hvoraf det ene var die Geschichte Arions. Her ere vi da komne aldeles ud baade fra Kirke og Skole og over i den fantastiske Mythe.

Ulige vigtigere vilde det være, hvis det kunde oplyses, hvilke fremmede Skuespillertrupper der tidligst vandrede ind i Landet, og spillede for Almuen, og hvilken Indflydelse de have haft til at fremkalde Efterligninger i Modersmaalet. De have været engelske, nederlandske og tyske. Omrejsende saakaldte engelske Skuespillere omtales ved 1600 i Tyskland, ved det saxiske Hof, i Prag, Berlin, Nürnberg. Paa det sidste Sted opførte de 1612 „schöne zum Theil unbekannte Comödien und Trauerspiele mit lieblicher Musik und allerlei wunderlichen wälschen Tänzen." Hos os er Helsingør den Kjøbstad, som, i Følge de Efterretninger der haves, tidligst besøgtes af fremmede Trupper. Lysten til Skuespil maatte opstaa og næres i denne By, hvor saa mange fremmede strömmede sammen. Da Orgelmesteren i Helsingør var død 1578, forskrev man fra Husum en anden, ved Navn Cajus Smediken, kaldet Cajus Organist, der i næste Aar 1579 agerede „en tysk Spil." Og 1585 legte de Engelske i Raadhusgaarden med et saa stærkt Tilløb, at Folk rev Plankeværket ned („red det neder"). Denne af Jacobsen meddelte Efterretning oplyser, at der længe för Shakespeares Død maa have været en engelsk Skuespillertrup i Helsingør, og man turde maaske falde paa, at dette kunde staa i Forbindelse med, at den engelske Digter just henlægger Scenen i Hamlet til denne By (Elsenor). Men desværre staar denne Efterretning aldeles ene og afreven fra alle andre historiske Oplysninger. Tyske og nederlandske Trupper gjæstede Kjøbenhavn; allerede i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede søgte tyske Studenter om Konsistoriums Tilladelse til at opføre Skuespil (plattyske). De senere Trupper, der staa i nærmere Forbindelse med Skuespillet paa Holbergs Tid, skulle, for saa vidt de oplyse noget i Literaturen, omtales ved denne.

Endnu længe för de Engelske, efter hvad der vides, legte i Helsingør, opførtes der i denne By danske Skuespil. Hans Kristensen Sthen opførte saadanne fra 1565 til 1574 ved Nytaar, Fastelavn og Pinse, med sine Skolebörn, dels paa Raadhuset, dels paa Kirkegaarden. Af hans Skuespil nævnes ingen; men Jacobsen har, ved at sammenligne hans Læredigt, Lykkens Hjul, hvortil endnu kan föjes hans Udtryk i Ligtalen over Mette Ulfstand, bragt det til al den Visshed, der om slige Ting kan haves, at han er Forfatter til Skuespillet Kortvending, der nu er udgivet i Trykken. Det hedder Kortt wendingh

Super Illud Terentij Omnium rerum vicissitudo, og kaldtes saa efter Hovedpersonen, der, hver Gang en Person har talt, kommer og vender Alting om, gjör den rige fattig og omvendt. I Grunden er det dog ikke noget Skuespil med fremskridende Handling, men en Slags moralsk Digt i Monologer. Dog er det aabenbart, at det var bestemt til Opførelse. Fortaleren siger nemlig:

I erlige Folck her samblede ere
Wille i nogen stundt tilstede vere,
Oc giffue oss lyude, och vere stille
Noget euentyr vij ether sige ville:
Som well schall vere en vnderligh tingh
Huore verdtzens lob, hun løbber omkring.

Ved Enden af første Akt er der en Sang med Dans; Noder til den staa bag i Bogen; efter anden Akt atter en gledelig Vise. En af dem begynder med: Nu lader os danse og kvæde. Der brugtes Kostumer; efter at Kortvending har forkyndt, at han nu vil forvende Personerne, hedder det: Hic mutant agentes suas vestes clam spectatoribus, sic ut comes recipiat vestes Equitis aurati, Canonicus scribæ, Monachus capellani, Sacrificus scholastici et sic de aliis juxta ordinem; og saa give sig naturligvis de, der ere blevne lavere, hvorimod de hovere, hvis Kaar ere blevne bedre. Krigsmanden taler Plattysk. Kortvending holder en lang Tale til Tilhørerne; og saa siger Epilogus:

I gode folck i haffue nu hørtt
Paa thenne Leg ind ende,
At alltinng er omsckiffthellig gjörtt
Oc gud kanndt allting wende (etc.).

Hvo der vil gjennemlæse dette Digt, ikke for at gaa paa Jagt efter gamle danske Ord, men i den Tanke at faa en æsthetisk Nydelse, maa forud forsyne sig med en god Taalmodighed.

Om Sören Skriver véd man, at han oversatte Georg Rollenhagens Leg om Abrahams Liv og Levnet; men denne Oversættelse er ikke mere til. Og da denne Mand uden Tvivl er den samme som Sören Kjær, Paludanus, Borgemester i Kolding, saa har han ogsaa oversat Walters Nabal, som heller ikke findes. Den første, der giver os en Forestilling om den Tids dramatiske Kunst, er da den allerede flere Gange omtalte Peder Jensen Hegelund (f. den 9. Juni 1542 i Ribe, hvor hans Fader var Borgemester), en jævnaldrende af A. Vedel, hvem han fulgte med til Universitetet 1561. Rektoren i Ribe Hans Thomæsen, der

brugte ham som Hører i tre Aar, förend han kom til Universitetet, har uden Tvivl haft megen Indflydelse paa hans Dannelse. Han rejste udenlands, og opholdt sig i Leipzig paa samme Tid som Tyge Brahe, vendte derpaa, efter sin Velynder Niels Hemmingsens Anmodning tilbage til Kjøbenhavn, for med hans Sön at tiltræde en ny Udenlandsrejse i tre Aar. Han blev, ligesom Vedel, Magister i Wittenberg (1568). 1569 blev han Rektor ved Ribe Skole og, ved samme Tid som Vedel flyttede til Ribe, 1580 Lektor i Theologien og Sognepræst til Vester-Vedsted; 1588 blev han Sognepræst til Domkirken og Provst; 1595 Biskop, og døde to Aar för Vedel (den 18. Februar 1614). Som Rektor blev han Skuespildigter, og opførte allerede 1572 danske Skuespil. Den latinske Susanna af Xystus Betulejus eller Betulius (Sixtus Birch, Rektor i Augsburg), udkommen Augustæ Vindelicorum 1537, blev opført paa Kjøbenhavns Slot i Anledning af Dronningens Kirkegang efter Prins Kristians (den fjerdes) Fødsel 1577 af Professorer og Studenter, og Hendes „F. N. lod sig den da vel befalde“. Dette bevægede P. Hegelund til at tage den „for Hænder udigjen paa ny Stavn at overse og forbedre den“, efterdi han forrige Aar havde ageret den i Ribe, og „gjorde den da, efter som hans ringe Forstand og Tid kunde give sig, paa danske Rim“. Han tilegnede Dronningen den i August 1577. Opførelsen i Ribe skete ved St. Hansdags Tider paa den Kirkegaard østenfor Domkirken kaldet Palladsjord, hvorefter disse Forestillinger fik Navn af Palladslege, ved hvilke det undertiden gik noget broget til. Til sin Oversættelse föjede han et andet nyt (originalt) Digt: Calumnia seu Diabola personata, Bagtale eller Klafferi, som lönligen eller aabenbarlig udligger (udlægger), fører og forvender altingest til det værste, nogerlunde udstafferet efter hendes Art og Forskyldning“. Dette Tillæg, der næsten er af ligesaa stort Omfang som Stykket, blev under Opførelsen indskudt imellem 4. Akts 6. og 7. Scene, og indført for efter det tragiske at sætte lidt Liv igjen i Folk; men for sin Vidtløftigheds Skyld er det i Bogen trykt bagved. Ber er Calumnia ogsaa afbildet; hun fører stadig Ordet, og hendes Beskrivelse er ikke ueffen. Stykket selv er i fem Akter. For at sætte Tilskuerne ind i Handlingen begynder det med en Prolog af Hegelund; derpaa komme alle Personer paa en Gang frem, med Prologus og Epilogus tilsammen 40, fordelte i flere Hobe; en ung Dreng træder frem, fortæller paa Vers Indholdet, peger med en Stav paa hver Person, og forklarer hvad han forestiller. Saa gaa de alle ud igjen, og Stykket begynder. Det er ikke alene Oversættelse, men hist og her forandret efter Tidens Lejlighed. Skarpretteren f. Ex. taler Dansk, men hans Svend Tysk. Adskillige Udtryk minde om danske Ordsprog; her finder man ogsaa det bekjendte:

Der Dörren vaar luct, og Liuset sluct,
Snart bleff hand glemt, der vde var luct.

Sproget er i det hele mærkværdig dansk. Sceneforandring har ikke fundet Sted; men Opførelsen var ikke uden Repræsentation. Man ser Kongen paa sin Trone, Daniel omringet af Folket, Susanne omgiven af sin Slægt. Derhos findes der Kor af Folket i saffiske Vers. Enkelte Steder vilde, naar de ikke vare saa brede, heller ikke være uden Skjönhed, f. Ex. det, hvor Susanne (Fol. 12) taler med sine Piger om Naturens Skjönhed. Der gjöres endog Forsøg paa at udtrykke Lidenskaben; men desværre falde de for os i det komiske. Oversætteren havde Tanken; men Sproget vilde ikke give den. Da Monologer jo skulle være Prøvestenen paa det ret tragiske, ville vi tage noget af Stykkets Begyndelse, hvor den ene af Susannes Elskere, en gammel Raadsherre, Sedechias Presbyter, er „vdi Haffuen“ alene og „klager ved sig selff offuer sin wbequemme Gælne oc wtidige Kærlighed“ til den dejlige Susanne. Slutningen af denne Monolog lyder saa:

Den skøniste Qvinde
I Husit hiss inde,
Hun bæris mig faar,
Ihuort ieg gaar.
En Krig oc Aarlog i mit hierte,
Netter oc Dage,
Giör mig stor plage:
Æren oc Kærlighed met stor smerte
De slaa allarm,
Mig til stor harm.
Oc göre tilhobe saa mangtit stød:
Men Æren hoss mig er moxen død.
Naar Æren meen den staar vel fast,
Kærlighed sniger sig ind met hast,
Voldfører mig hen, lige som en Fange,
Gör mig (veed neppelig huorfaar) bange,
Den ene mig lader, den anden mig tager,
Der aff er ieg baade tynd oc mager:
Jeg brender, Jeg brender, O gode Lycke,
Naar skal jeg brat denne Ild vdslycke?
Jeg vil: Jeg vil icke: Jeg vil ladet være:
Jeg kand icke, mod min hiertens Begære.
O mig gamle Geck oc Flane:
O du skøne Susanne, Susane.

Der blev den Gang spillet tre Dage i Rad, saa Skuespillerne maa have angrebet sig, nemlig de tre Stykker: Jephtæ Løfte, Abrahams Liv og Levnet af Sören Skriver, og Susanna, alle tre Oversættelser. Det ses ogsaa af Epilogen: Epilogus generalis trium dramatum, Beslutning oc Endtale paa Try Lege, som bleffue Legte vdi Ribe, Anno 1576, hvori det hedder:

Wi haffue i try dage nu været Herrer,
Ja (sandingen at sige) vel eders Narrer.
Naar vi nu vort Regiment nedligge,
Haffue somme lidet, somme maa tigge.

Og af sammé Epilog lærer man, at Byens Indbyggere have hjulpet til at forsyne Garderoben; thi strax derpaa hedder det:

Dog liguel alle dem, som disse dage,
Met vore Personer haffde wmage,
Dennem at vdklæde oc staffære:
Vide wi synderlig Tack oc ære.

Der tillægges Hegelund endnu fem andre Skuespil, igeledes over bibelske Æmner (Abraham er maaske det af Sören Skriver); de brændte med P. Resens Bibliothek 1728.

Flere Rektorer have i Tidens Løb med sine Skoledisciple opført Skuespil, hvoraf naturligvis ikke følger, at de have været dramatiske Forfattere. Iblandt dem nævnes Albert Hansen, Sön Biskoppen Hans Albertsen, Rektor i Helsingør 1576—81; han agerede med sine Personer (Disciple) en Historie 1580. Men den første original danske Forfatter (thi Hegelunds Calumnia er dog kun et Mellemspil) er Hieronimus Justesen Ranch, Forfatteren til Fuglevisen. Af ham haves tre Stykker, hver i sin Art: Kong Salomons Hylding, Samsons Fængsel og Karrig Niding. Kong Salomons Hylding, en ny lystig og nyttig Komedie, blev forfattet i Anledning af Kristian den fjerdes Hylding i Viborg, og blev opført i Kong Frederik den andens, Dronningens, Rigsraadets og Adelens Nærværelse, paa Nytorvet, der för havde været en Kirkegaard, men nu var blevet brolagt, i Viborg den 15. Juni 1584, og udgivet 1585. Anledningen fortæller han selv i Tilegnelsen til Kongen: Paa den ene Side overvejede han denne herlige Historie, hvor frugtbare den er, og befandt, at den bød sig selv til en Comædiedigt med sine Behøringe; paa den anden Side hørte han de glædelige Tidende om Hertug Kristians Hylding, og tog sig da for at samle den, dermed at foræere (hædre) Hans Naade og forlyste i denne hellige Bestilling. Og saa, efter Kansleren Niels Kaases og Superintendenten M. Peder

Tøgersens Befaling, antvordede han den hen i Skolen, at vor Skolemester, höjlærde Mand, M. Peder Høg, den agere skulde. Det Bifald den vandt, bevægede ham nu til at lade den komme Kongen ved Tryk tilhænde. I dette første originale Drama, som Forfatteren visst nok har udarbejdet „met stor vmag oc hoffuit brecke“, vænter vel ingen Plan eller Karakterskildring o. desl.; men det er dansk, og Forfatteren ynder danske Benævnelser. Blandt Personerne ere Abisay, Kong Davids Sengejomfru, Kongens Börns Tuctemester, og Bebudere (Herolder). For at friske lidt paa den kjedsommelige Handling har han inført en Nar, der hedder Krage, hvis Spøg efter vore Forestillinger er plump, og der naturligvis ikke bryder sig det mindste om hvor Scenen er, men blandt andet siger:

Hin Viborg Skald begønder at prale.
  Lop, Lop, Hasenkop! —
Herr' Isegrim, Herre ruste fil,
Huad skal det være for it spil.

Som Skuespil er det ikke værdt at betragte videre. Intet er i sig selv kjedeligere end at lade sig fortælle Indholdet af et Skuespil, ydermere naar det er saa hult som i dette; men der findes en hel Del, stundum underlige, gamle danske Ord og adskillige Ordsprog, saasom:

Den krøger snart god krog skal bliffue. —
Naar tuenne hunde tager til ramss,
Vacker gaar fore, men snill løber gamss,

med den Randbemærkning: Vacker gaar for snille.

En smorder wogen gaar let aff sted,
En villige hund er god i beed. —
Dess stiller vand, dess dyber grund,
Lader icke en huer strax vide eders rund. —
Man pleir at sige, som Mand er Klæd,
Saa er Mand oc antagen oc hæd,

med den Randbemærkning: hæd som klæd.

Naar koppen er aff, kand gaasen ey kecke. —
Knart i hucr art, fæt i huer æt. —
Er det icke bedre i visse end i vente?
At haffue selff end læde oc fente?

I Adonias Fortvivlelse:

> Hand slap mig af hefften, hand stack sig i skiul,
> Saa sant faa hand en Bammende diul.

og til Narren: Pack dig du æstløsse Krage vnge.

Endelig anvendes allerede her lyrisk Poesi, et „Engle oc Planeter Chor“ i saffiske Vers (4. Akt 7. Scene), saa der har allerede den Gang rørt sig i ham, hvad der brød ud i Samsons Fængsel, den første danske Opera, og det en tragisk: En ynckelig Tragedie om den dræfflige stærcke krigshældt Samson. Der siges, at den skal være udkommen i Forfatterens levende Live 1599; men det vil nok kun sige, at han vilde have udgivet den. Werlauff har nemlig oplyst af Acta consist. Oktober 1598, at han da indsendte en Komedie (hvad den hed, nævnes ikke) med Begjering at den maatte approberes til Trykken, og Rektor lovede at se den igjennem; men der blev svaret ham, at Professorerne havde andet at bestille, end at læse Komedier. (De comedia M. Hieronimi respondendum, Professores occupatos aliis curis gravioribus). Efter hans Død blev den udgiven, men faldt just ikke i de bedste Hænder; den haves udgiven af Hans Skonning i Aarhus 1633. Den er i fem Akter. Af Prologen ser man, at der iblandt Tilskuerne var Adel: adel og uædel jeg her kan finde; at den blev opført af Skolen: dermed gjör I vor Skole en Ære; formodenlig ved Pinse, da: Alting glæder sig mod Sommmeren. Ogsaa i den findes nogle mærkelige Talemaader og Ordsprog, som

> Dejglig oc smuck med blancken Stierne (Pande) —
> Vi kunde ham gribe i Skiøgens næst —
> At han ei faar der af en dön —
> For porten slaa vi stang oc skraa. —
> Der er Lyske paa huer slags Skind.

Men ulige mærkeligere er den ved sin æsthetiske Form. Ligesom den forrige er den ej alene helt igjennem rimet, men kortere Vers afvexle med længere som i en italiensk Opera, og der indskydes Sange og Viser. I anden Akt anden Scene synger Abiabel med indvortes Glæde; i femte Scene canunt puellæ, medens de binde Samson; Visen om Smeden: Vulkan og Venus har afvexlende Omkvæd:

> Soff vel mit Hierte,
> Soff uden Smerte. —

Soff nu mit Hierte,
Soff nu i Smerte;

og atter puellæ canunt inter ligandum, og det en tysk Sang:

Venus du und dein kind
sein alle beide blind (etc.)

Ligesaa i tredie Akt, fjerde Scene: puellæ concinunt:

Ach Venus med din kraft (etc.)

Og endelig synges i Møllen flere Mølleviser:

Den Møller sætter de Sæcke i ring (etc.)
Lykken maa lignes ved Hiul oc Quærn (etc.)
Kør om, kør om
Til Sækken er tom (etc.).

Narren Krage muntrer ogsaa her Tilhørerne. Da Samson har aabenbaret Dalila, at hans Styrke ligger i hans Haar, og ender med

Nu hænger mit liv paa tungen din,

siger Krage:

Det hænger paa en skrøbelig Krog,
Den Skøge var den Herre for klog.
Samson du var en Herre kiæk,
Nu er du ligesom jeg en Gæk.
Skulde jeg være ene i denne Rey,
Dass kann nicht sein, unsern sint drey.

I disse Stykker skal H. Ranch selv have spillet med og overtaget Narrens Rolle som den vanskeligste; i det første til megen Moro for Prinsen. Det mærkeligste Stykke af denne Forfatter er endelig Karrig Niding, efter et laant Æmne, men med folkelig Behandling, den første danske Folkekomedie i den lavere komiske Smag. Den ældste nu bekjendte Udgave er fra 1709; men den skal allerede være udkommen i Aarhus 1633, og blev oftere trykt „i dette Aar".

Med denne Forfatter, der forsøgte sig som tragisk, lyrisk og komisk Skuespildigter, og i sin Tid maa have besiddet en stor Navnkundighed, se vi da denne Digtearts Fuldendelse i det

sextende Aarhundrede. Næppe fristes man til, med Rahbek, i disse Digtere at se den bedre Smags Morgenrøde, der under Kristian den fjerdes sidste Regjeringsaar og end mere under Frederik den tredie blev formørket af Uvejrsskyer. Snarere maa man sande hvad han paa et andet Sted udtaler, at Forfatterne næsten samtlige vare Mænd, som ikke alene Aristoteles' Poetik, men ogsaa Grækerlands og Latiums herligste Mønstre, endog, om man saa maa sige, ex officio vare nöje bekjendte; Mænd, der tildels med ualmindelig Aand forenede ualmindelig Erudition; men med al deres Kundskab til og deres Höjagtelse for de Gamles Mesterværker vare dog de Tyskes Fastnachtsspiele og Skoledramaer det Mønster de havde for Öje. Deres klassiske Dannelse havde de lært som en Lektie, men den var ikke gaaet ind i deres Sind. Af deres Stykker lære vi, hvilke Skolemestere de maa have været, og hvilken Slægt de sendte ud i Verden. Kun igjennem den religiøse Følelses Opvækkelse kunde dansk Poesi bane sig Vej og bevares. Aldrig havde dramatisk Poesi sit Hjem i Norden. Det gamle Norden kjendte den ikke. Kun Sydens Varme kunde udklække den.

Man skulde tro, at de gamle klassiske Mønstre maatte have indbudet disse Mænd til Oversættelse og Efterligning; men deraf findes kun faa Spor. En haandskreven Oversættelse af Terentses Eunuchus paa danske Vers omtrent fra 1600 brændte i Slotsbranden med det Vandalske Bibliothek.

Der spores ingen kjendelig Fremgang i det næste Aarhundrede; man vedblev at oversætte, og de faa danske Originaler ligne de foregaaende. Peder Thøgersen (1608 Præst til St. Mortens Kirke i Randers, † 1634) lod, medens han var Rektor, Komedier opføre af Disciplene 1607; han kalder sig ludimoderator, og der opførtes i Maj Komedier tre Dage efter hinanden. Det er ikke usandsynligt, at man har benyttet ældre danske Stykker, som Nabal. I en Samling af flere Skuespil tillægges ham Comedia de mundo et paupere eller Verden og den fattige, der antages for original, men er plat og plump. En Bonde deri og hans Kone har man sammenlignet med Jæppe paa Bjærget. Jörgen Jensen, Medtjener, uværdig, i Guds Ord i Faaborg, skrev 1607 en Komedie, Kong Salomons Dom, der blev opført af Odense Skoles Disciple ved Hertug Kristians Hylding 1610. Mere vides ikke derom. Hans Thomsen Stege, Præst til Fanefjord paa Møn, behandlede et klassisk Æmne, og det synes virkelig, at han benyttede de gamle historiske Efterretninger til deraf at skabe — en dansk Tragedie. I saa Fald er hans Tragedie Cleopatra, der udkom 1609, et mærkværdigt Stykke Arbejde, en Tragedie med romantiske Sange,

netop som nu, og det er vel værdt at se, hvorledes han bærer sig ad med at skildre Kjærlighed, Sorg og Vellyst:

I første Akt, niende Scene, synger Cleopatra ved Giæstebuddet en Vise:

En Hiort saa ieg fast springe
Saa höyt paa grönnen Vold,
Sorgen kund' ham ey tuinge,
Thi hand vaar frisk oc bold (etc).

Da hun har endt sin Vise, siger Antonius:

Potz felten, ey aff først' Ansict
Skal nogen forstaa denne Dict.
Thi maa den hen i taaget fare,
Vort Giestebud wi tage vare.
Cleopatra i maa forstaa,
At jeg en god Rus haffuer paa.

I tredie Akt, syvende Scene, siger Antonius til Cleopatra:

God dag min Pus, min lilde Kat,
Huordan er det met eder fat?
Hui sættis Haanden vnder Kind?
Jeg troer at de krybe ind.

Cleopatra.

Jeg icke veed
Met god Beskeed,
Huordan det sig met mig monn' haffue,
Jeg troer mand maa mig snart begraffue (etc.).

Ligeledes maa man tilstaa, at Digteren gjör ligesaa stærke Fordringer til Tilskuerens Fantasi, om ikke stærkere, end Shakespeare:

I første Akt, anden Scene, sender Antonius sin Tjener Dellius fra Tarsus i Cilicien til Cleopatra, og saa begynder tredie Scene:

Dellius. Cleopatra.

Dellius. At reyse nu er höyeste tid
Til Alexandriam med flid,
Min Herris ærind at fremsla
For Dronningen Cleopatra.
Nu seer ieg Staden Gud skee ære,
Som ieg søger med stor begiære.

Oc seer ieg at Cleopatra
Vd aff sin Haffue monne gaa.
Jeg gaar til hendis Majestet,
Oc hilser den met Ydmyghed.
Velfart oc Lyck' i alle maade
Ynsker jeg altid eders Naade.

Cleopatra. Jeg ynsker dig det samm' igien,
Lad mig forstaa min kiere Ven,
Huor fra du est? Huad det betyder
At du med Hilsen mig bepryder? (etc.).

De følgende Forfattere vedbleve at behandle bibelske Æmner med samme kjedsommelige Brede og plumpe Löjer, som de forrige; og det lönner ikke Umagen at dvæle længer ved dem. Der er kun en Nyhed at bemærke. Skolekomedierne fremtræde nu i en visst nok ældre Anvendelse, i det de af Skoledisciple bleve opførte, ikke alene ved Kongehusets, men ogsaa ved andre anseelige Mænds Höjtideligheder. Af Anders Kjeldsen Tybo (Hører i Bergen, 1601 Præst i Kristianssands Stift) haves Absalons Historie i fem Akter, 1618. Jens Kjeldsen, Rektor i Ribe 1623—30, gav Josefs Historie i fem Akter ved Biskop J. D. Jersins Bryllup 1630, men den er ikke trykt; Erik Pontoppidan ligesaa Tobiæ Giftefærd til Flemming Ulfelds Bryllup 1635, en fri Bearbejdelse efter Cornelii Sconæi latinske Tobæus, med Tilföjelse af en Nar, kaldet Brynke. Stykket kan altid være mærkeligt for Mandens Skyld som hans „første Forsøg paa Forfatterbanen," men er ligesaa daarligt som Resten.

Derpaa møde vi en Adelsmand som Dramatiker: Mogens Skeel til Fusinge og Odden (f. 1650, † 1694) oversatte Martin Opizs Judith 1666. Det er en Operette i fem Akter med blandede rimede Vers og Sange. Oversættelsen er endda, af en Adelsmands at være, ikke saa ueffen.

F. Ex. Anden Akt, første Scene.

Holofern.

Du hvide Maane du, som Natten har i agt,
I Stierne som altid paa Himlen holder Vagt,
Dersom I bluis ey for Judiths Deylighed,
Saa seer i dendne Nat med Glæde til os ned.
O Maane kiør ey fage paa,
Lad dine Heste ey saa iile,
I Stierne haster ikke saa,

Forkorter ikke saa min Hvile.
Jeg agter ey dend Morgenrødes Pragt,
En anden Morgenstiern har jeg i agt;
O Judith staa kun du mig Dag oc Nat for Öye,
Du kanst foruden Soel oc Maane mig fornöye.

Ved Slutningen af Aarhundredet finde vi endnu Skolekomedier med bibelske Æmner (der omtales endog 1691, at Skolepersoner fik den Ære, at opføre en dansk Komedie til Hove), men kun enkeltvis, og de have ikke kunnet modstaa den forandrede Smag og den herskende Lyst til Optoge og Sang, som de fremmede indströmmende Bander efterhaanden udbredte, ogsaa i Folkets lavere Kredse. Af Jens Kristensen Lönborg (f. i Odense 1663, Rektor i Grenaa, † 1700) udkom Tvende Bibelske Historier om Susanna og Den forlorne Søn 1700. Formen er stivere, nemlig i Alexandriner, men Monologerne dog i kortere Vers, Karakterskildringen mager; Forfatteren har ingen Nar, men har taget Tingen fra en alvorlig adstadig Side; hver Akt ender ogsaa med Chorus, der er i sin egen Versart, og udgyder sig i en Del sententiøse Rim og Moraler. Begge ere indrettede paa samme Vis, og lade til at være Originaler.

Exempel paa en Monolog er anden Akt, første Scene. Susanne i Haven.

Deylig er den blide Sommer,
Enten mand i Marken kommer
  Eller mand i Haven gaar:
Alting frydis, Fugle siunger
Med Konst søde Flöyte-Tunger,
  Nattergalen Triller slaar,
Qvæget spiller udi Marke,
Fiske spiller udi Parke,
  Træer blomstris, Græsset groer;
Urter Haabe-tal oprinder
Öyne Fryd og Glæde finder,
  Skiönhed allevegne boer.
Denne store Sommer-Varme
Giörer os dog nogen Harme,
  Thi den er u-lidelig:
Solens Lue-hede Straaler
Det forvolder, at jeg taaler
  Nep et Klædebon paa mig.
Dog min Have dette lindrer (etc.).

Om Skuespil paa Kommunitetet Beckman, Communitatis regiæ Havn. hist. S. 22, der henviser til Schlegel (Nachricht von dem Zustande des Dän. Theaters gegen das Ende des 16. Jahrh. i hans Overs. af Slange), Thura, Resen, Vandal o. fl. Terents blev i Kommunitetet forelæst og publice opført. Se ogsaa Holberg i Danm. Hist. (Udv. Skr. 17, 178) og i den 392. Epistel. — Stedet hos Thura, Idea hist. liter. S. 77: Anno 1574 factum est, ut rex clementissimus Fridericus Secundus cum filio suo hereditario Christiano scholam inviseret; quibus præsentibus *discipuli et literati* Viburgenses Comœdiam Susannæ agebant, cujus voluptate captus *rex pientissimus* (det var ogsaa en Fromheds Øvelse), svasu M. Hieronymi pastoris Viburgensis, viginti lastarum, ut vocant, frumentarios reditus scholæ donavit, unde etiam nunc aluntur discipuli. At det var den latinske Susanna, der opførtes, og ikke den danske, som Nyerup først antog (Skolerne S. 59) se Nyerup i D. Digtek. Hist. 2, 16. — Leges scholasticæ Viburgenses 1575 hos Nyerup, Skolerne, S. 58. 62. Kjøbenhavns Skolelove i Olai Theophili Paræneses 1573, sst. S. 20. 62.

Pontoppidan fortæller, hvorledes Professorerne in corpore kom til Hove, men det tildrog dem nogle unge Adelsmænds Nid, som ved Johan Skovgaards Bryllup paa Slottet 1574 fik nogle Skjelmer til at skjære Klæderne i Stykker paa Professorernes Ryg. Tre Aar efter opførte Professorerne og nogle af Studenterne de to ovennævnte bibelske Historier. Pontoppid. Annal. 3, 41. 440. 461. Thura, Idea S. 72. 77. Resen, Frederik den andens Krön. S. 307. o. fl. — Om de gamle Karnevalsfesters Overgang til Jahrmärkte, Wirthschaft o. desl. findes Oplysninger i Stephan Arteaga's Gesch. der italiänischen Oper, von I. N. Forkell. Leipzig 1789. Wirthschaft beskrives dèr, (efter Menetrier, Des representations en musique anciennes et modernes) 1, 298: Dieser Beschreibung zufolge verkleidete sich eine Gesellschaft von Personen in Wirth, Wirthinn, Knecht und Magd, und die übrigen in Gäste von allerlei Stand und Nation. So wie die verschiedenen Personen nach einander auftraten, wurden passende Unterredungen gehalten und dazwischen gesungen, gespielt und getantzt. Im Jahr 1670 wurde zu München ein solcher Fest gefeyert, welcher an Pracht und Kostbarkeit ausserordentlich gewesen seyn soll. Der Fürst und die Fürstinn spielten selbst mit, und die übrigen Rollen waren sämmtlich mit den angesehensten Standespersonen besetzt. Die Gäste waren von vierzig verschiedenen Nationen, alle in Nationaltrachten gekleidet, die theils Soldaten, theils Pilgrimme, Hirten, Jäger, Gärtner, Bauern und Bäuerinnen vorstellten. etc. — De af Overskou, Den danske Skueplads, 1, 106—7 anførte Hofskuespil findes i Hjelmstjernes

Samling: Masquarada die Waldlust (etc.) Im Walde beym Königl. Schloss Friedrichsburg allerunterthänigst fürgestellet im Jahr 1663. fol. Sproget er tysk; imellem Sangene er der ingen Sammenhæng; her findes allerede som Bonde og Bondekone: Hans und Gretchen. Ligesaa Der Lobwürdige Cadmus (etc.) In Deutsche durch Ad. Fried. Werner, und darauff in Welsche Reimen von Hirolamo Pignani; in die Music aber gesetzet, und mittelst vi. musikalischen Aufzügen repræsentiret durch Seiner Königl. Mayst. Capelmeister Caspar Förster. im Jahre 1663. fol. Förster kaldes, som man ser, ikke Capellan, men Capelmeister. — Se ogsaa Overskou 1, 75 om Helvaderi tyske Tragedie, der blev ageret 1618. — Om Laurenbergs Skuespil, se Overskou 1, 86. Die Gesch. Arions. Cph. 1655. 4. anføres hos Nyerup. — Nyerup anfører ogsaa Johann Tänzer, Der Dianen-Jagd-Geheimnisse 1682. 1686.

Om engelske Skuespillere i Tyskland, se Barthold, Gesch. der Fruchtbringenden Gesellschaft, S. 30. 48. Eichendorff, Zur Gesch. des Dramas. Leipz. 1854. S. 30. Om de tyske Studenter se Werlauff, Antegnelser til Holbergs Lystspil 1, 190. Overskou, 1, 80. J. Møller, Brochmands Levnet i Hist. Kalender 3, 241.

Om Skuespil i Helsingør og Hans Kr. Sthen: Jacobsen om Skuespil og Skuespilforf. i Hist. Tidsskr. 5, 524—525. 527 Anm. 533. 534. 502. Kortvending i Arnæ-Magn. Nr. 808. 4. Prøver hos Jacobsen S. 504 og i D. Digtek. Hist. 2, 108. Overskou, 1, 41. Dette Skuespil er udgivet af S. B. Smith i D. Samlinger 1. B.

Sören Skriver: Epilogen til Hegelunds Susanna, jfr. Jacobsen S. 518. og Uddrag af Hegelunds Almanakker (i P. N. Thorups Historiske Efterretninger om Ribe Kathedralskole. Ribe 1846 i Artiklen om Hegelund): 1578 exhibuimus Nabalem, Comoediam sacram Rodolphi Gvaltheri Tigurini, danica redditam a Severino Paludano, Cons. Colding.

Peder Hegelund: Pontoppid. Annal. 3, 153. Terpager, Ripæ Cimbricæ, S. 360. P. N. Thorup, Historiske Efterretninger om Ribe Kathedralskole. Ribe 1846. S. 79. Werlauff, Sofia af Meklenborg, i Hist. Tidsskr. 3, 48 (om Opførelsen af den latinske Susanna). P. T. Vandal, Efterretning om danske Skuespil i (de Gyldendalske) Ny originale Skuespil 1776. 1. D. D. Digtek. Hist. 2, 8. D. Psalmedigtn. Forf. 1, 25. Overskou 1, 50. At han, för Susanne blev digtet, opførte danske Skuespil, ses af hans egen Optegnelse (hos Giessing 3, 68) til 16. Juni 1572: exhibuimus Lazari a Christo resuscitati Comoediam danice. Titelen er: Svsanna Comicotragœdia. En merckelig leeg, vdtagen aff Bibelen vdaff Daniels Histori, om den ærlig

Quindes Susannæ Kyskhed oc vnderlig befrielse: Allehaande Stater oc besynderlig ærlige Quindfolck, Lystig oc nyttig at læse: vdgiord i Danske Rhim aff Peder Jenssön Hegelund, Scholemester vdi Ribe. Ex. Psalm. 2. 37. 39. Impius stridet: Dominus videt et ridet. Prentet i Kiøbenhaffn aff Matz Wingaard 1578. 4. I Tilegnelsen til Dronning Sofie siger han: Denne samme Leeg, met andre, bleff nu kort forleden agerit paa Latine vdi eders F. N. Kirckegangs höytid paa Kiøbenhaffns Slaat: Oc E. F. N. lod sig den da vel befalde. Derfaar ieg ogsaa strax tog mig den for hender vdigen paa nystaffn at offuersee oc forbedre, efflterdi ieg haffde vdi fiurd ageret den her vdi E. F. N. købsted Ribe, oc giorde den da, effter som min ringe Forstand oc Tid kunde giffue sig, paa Danske Rim (etc.) Ribe 1577 den xii. dag Augusti. — Thorup anfører blandt de Stykker, der opførtes i Hegelunds Rektorat 1571—78 efter Hegelunds Almanakker: den 28. Juni 1576 Susannam danice; og efter Tingbogen 1576 et Vidneforhør, at Hans Bardskiær paa St. Hansdag „efter at Palladslegen var aflagt“, det er endt, overfaldt Disciplen Niels Andersen, og ramte ham med Hammeren af en Øxe, som han kastede efter ham. I den latinske Fortale taler Hegelund om Behandlingen: Kjærlighed til Modersmaalet havde bevæget ham til dette Foretagende. Hoc dum pro nostro modulo horis subcisivis conarer: libertatem usurpavi a præscripto autoris nonnunquam discedendi aut illud amplificandi immutandiqve, dum ad nostri seculi mores et homines paullo vellem adducere istud propius. — Quin et de gestibus et habitu quarundam personarum obiter commonefactiunculam unam aut alteram inserui: adagia etiam gentis nostræ et scite dicta, qualia a Mimis et larvatis illis personis acclamari possunt, alicubi aspersi. Filum tamen inuentionis, ipsius Poëtæ Latini — tum et nomina Personarum ab ipso indita retinui: unam aut alteram fere mutam adjeci: solam την Διαβολην seu Calumniam nimis quam (qualis quidem illa est) vocalem et obstreperam introduxi: idque ideo, ut Epitasin jam ad tristiciam et luctum plane conversam festivitate aliqua et punctionibus illa erigeret excitaretque. — Hanc itaque opellam conatus nostri (qui neque ingenio neque otio abundamus) quam patriæ linguæ primulum damus: candidus lector et actor æqui bonique consulat.

Hvor fri Oversættelsen er, og at det gribende tragiske tilhører ham, ses ved Sammenligning med Originalen. Monologen, der aabner Stykket, hvoraf det ovenanførte kun er en Del, lyder saa:

> Hev, cæcus ignis ardet imo pectore,
> Miserum me amor uæsanus urit. Aestuat

Medulla flagrans, uulnus est in uiscere,
En, totus ardeo miser Cupidinis
Telo, Nisi hæc mulier medebitur mihi,
Spes nulla tantum posse leniri malum,
Finisque flammis nullus insanis erit?
Miror magis quomodo hoc seni fiat mihi,
Non ausus sum cælum intueri, et sydera,
Erumpit oculis ignis, et lapsæ genæ
Lucem recusant, nil idem dubio placet,
Artusque uarie iactat incertus dolor.

Albert Hansen: Jacobsen S. 518. 528.

Hieronimus Justus eller Justesen Ranch: D. Digtek. Hist. 2, 27. 69. Vandal i Ny originale Skuespil 1, 23. 33. Giessing, 3, 68—69. Wadskiær, Poetisk Skueplads, S. 142. Jacobsen, S. 519. Overskou, 1, 56. Ove Thomsen, Om Ranch og hans Skrifter, i Nyt Aftenblad 1826, Nr. 36—39. K. Salomons Hylding (etc. etc.) Kbh. 1585. 4. (Universitetsbibl.) Ikke at tale om Ord, som nymere, de fæde flycke, en eniste tytel, wreck' oc heffne, mere oc icke minde (mindre), bliffue kraa (komme sig, blive karsk), findes her ogsaa:

Ved long omslag, oc skøne Parabel,
Betacte sprock, oc selsyne Fabel —
Hui seer i dog saa sæmodig vd?
Hui falder kød oc røncker hud? —
Huad er vi andet en hallende træ? —
Skulde Joab oc hand, de gamle skeffle,
Den vnge herre saa offuer teffle. —
Thi mange er falsk' i hiert oc hou,
Der bygges saa mange trysse (tryske) brou. —
I skulle oc for eders brøder slæge (slegske),
Om i bemercker, at de ville hvæge. —
Hand taar icke effter riget hibe,
Huem veed huor verden kand sig stribe. —
Vi dricke der paa saa god en russ,
Oc speler der hoss bode zinck' oc duss.
Verden er fuld met sualder oc føg,
Som moe i Soel, som damp oc røg. —
Gud giffu' oss at findis lydig' og hørsum,
I Hiertet tro, met hænder gørsum.

Samsons fængsel det er En ynckelig Tragedie om den dræfflige stærcke krigshældt Samson (etc.) Componerit oc sammen skreffuen af S. affgangen i Herren M. Hieronymo Justsön (etc.) Prentet

vdi Aarhus hos Hans Hansön Skonning. 1633. 4. (Universitetsbibl. I Hjelmstjernes Samling findes en senere Udgave. Aarhus 1646. 4.) Werlauff, Blandede Bidrag til nordisk Hist. og Literatur, i Athene 2, 225—226. — Karrig Niding, det er En lystig Leeg eller Comoedie, om en sulten og karrig Hossbonde, og hans Hustru: Hvorledis hand af Sult og Nidskhed er dragen af Bye med Nöglene til Mad oc Øll fra hende og hans fattige smaa Börn og Huss-Folck: Men hvad for Uleylighed der udofver foraarsagis, formedelst den Staadere Jeppe Skald, udviser Comoedien her ydermere. Af M. H. J. Kbh. 1709. og Trykt i dette Aar. (I Hjelmstjernes Samling). Indhold og Prøver i D. Digtek. Hist. og hos Jacobsen.

Terentses Eunuchus: At Oversættelsen er forfattet i Ribe, slutter Vandal af de Ord der staa foran: Notæ quædam ex prælectionibus publicis M. Ægidii Laurentii in Schola Ripensi obiter excerptæ. Han blev Rektor i Ribe 1596 og Ærkedegn i Domkapitlet 1605; yngre er Haandskriftet næppe. Udførlige Prøver af Oversættelsen hos Vandal i Fortalen til Ny originale Skuespil, 1778. 2. D. jfr. D. Digtek. Hist. 2, 122. — Om Opførelsen af Plauti Aulularia se D. Digtek. Hist. 2, 128.

Peder Thøgersen: D. Digtek. Hist. 2, 123. Overskou 1, 69. Haandskriftet findes i Gl. Kong. Saml. Nr. 794. fol. Heri mærkes ogsaa: I den lattinske Leeg (Plauti Aulularia, hvorom der siden staar, at den blev opført) Bleff indførrt trende slags ordener, Som Dantzindis fremginge. Først Aarens fire Tider, Vaar, Sommer, Høst, Vinter (hvert med sit Vers, og Morio giver sin Besyv med). Actus V Scena VIII Indførdis den anden Selskab (Herkules og Omphale). Den tridie Aarden var de fire Versens Alder (etc.) — Ved Samsons Fengsell af Hieron. Justesen staar Aaret 1599.

Jörgen Jensen: D. Digtek. Hist. 2, 153.

Hans Thomsen Stege: D. Digtek. 2, 153. Vandal i Fortalen til Ny originale Skuespil 2. D. Titelen falder noget lang, men det faar ikke hjælpe: Cleopatra Eller En Historisk Tragoedia, om den sidste Dronning i Egypten, ved naffn Cleopatra Oc M. Antonio, en Romersk Keyser, Huor hefftig kierlighed de haffue hafft til huer andre, at de haffue offuergiffuet de ting, deris gode Naffn kunde skeet til forfremmelse, oc leffuet i Druckenskab, Horeri, Hoffærdighed, oc andre Laster, Gud til stor fortörnelse, dennem selff til wlycke oc fordömmelse, oc andre, besynderlige oss, i denne Verdens Alderdom, til atuarsel oc paamindelse, at bliffue vise aff deris skade, ved en sand Poenitentz oc omuendelse til Gud i Naadens Tid. Samlet oc paa Danske Rijm vdsat, Aff Hans Thomissön, Stege. Jacobi IV. Staar mod Dieffuelen (etc.) Kbh. 1609. (I Hjelmstjernes Sam-

ling og Universitetsbibl.) Den er tilegnet Fru Elisabeth Sofia, Hans Lindenovs Husfrue, til Gavnø, og her siger han (Bladet d 2): Haffuer derfor paataget mig denne effterfølgendis Historie om Cleopatra — at transfundere aff Latine paa Danske rim, dog i slig form oc skick samlet, at den bequemmelig kand ageris eller legis, oc effter nogle gode venners raad ladet den vdgaa (etc.). Han roser derpaa Fru Elisabeth Sofia, og ligner hende med den fromme og dygdrige Octavia, men afbryder derpaa sig selv: Men huad siger ieg? Huad er det at ieg som er ringe, oc icke staar vel foruaret met veltalenheds Aarer, at ieg paa en gammel skuude vil fare vd paa E. V. dygds oc fromheds store Haff, som ikke lettelig kand offuerfaris til gaffns paa denne tid. — Nyerup slutter af hans Yttring, at han har kompileret Historien udaf de gamle latinske Autores, at han ikke har oversat nogen Tragedie, men selv deraf formet vor danske, hvilket bekræftes af det første Ærevers af Petrus Nicol. Gælstrupius, der begynder saaledes:

Laus sua quenque manet veterum, retulere feroces
Qui tragicis homines isse redisse modis.
Laus tua teque manet, soleas mutare cothurnis
Doctâ Ægyptiacos qui facis arte pedes.
Quique peregrino reseras idiomate clausa,
Ut patrio resonent hæc monumenta fore.

I Samtalen mellem Dellius og Cleopatra siger Dellius om hende:

Sin Ord hun legger paa det trent
Som et velstemmet Instrument.

Overskou 1, 74 anfører af samme Forfatter: Isaks Giftermaal, trykt 1622, men hverken nævnt af Vandal, Nyerup eller Rahbek, heller ikke hos Vorm. Den Hjemmel, der haves, er, efter Prof. Overskous Meddelelse, en Opgivelse af Forstander Borch, som ejede nogle Blade af Begyndelsen; men, efter Meddelelse af Justitsraad Fabricius, har Borch ikke antegnet dette Skrift i sit Exemplar af Nyerups Lexicon.

Anders Tybo: D. Digtek. Hist. 2, 154. Overskou 1, 75. Absalon, Historia sacra (etc.) Kbh. 1618. (I Hjelmstjernes Samling).

Jens Kjeldsen: D. Digtek. Hist. 2, 159. Thorup, Hist. Efterretninger om Ribe Kathedralskole 1846, S. 96. Udtog hos Vandal, 2 D.

Erik Pontoppidan: D. Digtek. Hist. 2, 160. Overskou, 1, 76. Juva Jova. Den Gudfryctige Tobiæ Gifftefær (etc. etc. se D. Digtek.) Kbh. 1635. (Defekt Exemplar i Hjelmstjernes Saml.)

Mogens Skeel: Martini Opitii Dansktalende Judith Udsatt aff Mogens Skeel. Kbh. 1666. 4. (Hjelmstjernes Saml.) Bagved findes nogle Sange af Kristen Aagaard med Noder. Kbh. 1666. 4. Sangene er der ikke noget ved.

En dansk Komedie til Hove, Overskou 1, 118.

Jens Kristensen Lönborg: Overskou 1, 77. Tvende Bibliske Historier om Susanna og den Forlorne Sön, Udi en lystig Samtale Rim-viis befattede, og som Comoedier anrettede af Jens Christensen Lönborg. Kbh .1724. (findes i Universitetsbibl.) Approbationen af Joh. Bircherod. Jani fil., der roser „clarissimi authoris Fliid og naturlig Gave til Danske Rime-Konst" er fra Aaret 1700, og at Bogen er udkommen i dette Aar, ses ydermere af Anmældelsen i Nova liter. maris Balth. 1700, S. 333. — S. 10 og oftere forekommer Udtrykket: den gamle Krandt. Overhovedet maa det ikke glemmes, at alle disse gamle Skuespil, der i æsthestisk Henseende ere saa ringe, ere vigtige Sprogkilder, og i det mindste derfor atter bör drages frem for Lyset.

Tilbageblik og Fremblik.

Vi staa nu ved Midten af Literaturens Historie. Vi have endt dens første Afdelinger, Katholicismen og Reformismen; vi have set dem spire, udvikle sig og størkne. Og ligesom Aarringene i Træets Stamme lære Skovdyrkeren at kjende, „hvorledes Løvsmykket har været, sundt eller sygt, og hvilke Trængsler Træet har gjennemgaaet“, saaledes ere vi i Stand til, i den afsluttede Literatur at skue Folkets aandige Liv. Katholicismen danner en Aarring, Reformismen en anden. Hvad der nu kommer er en anden Skabning, ligesom de forrige udgaaet fra fremmed Indflydelse, men blandet med Folkets Ejendommelighed paa en helt anden Maade og i helt andre Forholde. Det er en ny Tid, der endnu ikke er fuldendt.

Paa dette Vendepunkt er det vigtigt, at stille sig det afsluttede ret for Öje; thi det staar i en skarp Modsætning til det følgende, at betænke, hvorfra det gik ud og hvorhen det er kommet, for at bemærke, hvor meget der i den følgende Tid maatte overvindes. Naar det maa antages, at et Folks Dannelse giver sig tilkjende i tre Ting, i Historie, Filosofi og Poesi, disse Ord tagne i deres videste Betydning, nemlig som Iagttagelse af Fenomenerne i Mennesket og i Naturen, som Undersøgelse om deres dybere Grund og Sammenhæng, og som deres Gjenfødelse i Idealet, saa maa vi tilstaa, at det forløbne Tidsrum ikke har ført os didhen, hvor vi ønske at komme. Ligesaa lidet kan det tilfredsstille dem, som mene, at Kulturens Fremskridt bestaar i, at Indsynet i Guds Væsen og Overskuet over hans Gjerninger stadig udvide sig, at begge de höjeste Yttringer af Menneskeaanden, der gjennemtrænges af Guds Aand, Kristendommen (Gud som alles Fader) og Videnskaben (Gud som al Tilværelses Ophav) forene sig i det Formaal, at ophæve enhver Forestilling, der bornerer og nedværdiger Gudsidéen. Det var en snæver Verdensanskuelse, der gav dette Tidsrum sit ejendommelige Præg, sin Begrænsning. Det var Tro, en død Tro, Autoritet. Af denne Grundtanke og dens skarpt begrænsede Anvendelse udspringer alt. I denne Tro paa den overleverede Bogstav savnes det befrugtende, oplivende og bevægende Element. Alting gives, intet forhværves, ikke en Gang Saligheden. For denne Slægt er det jødiske Folks Historie hele Menneskehedens Historie. Den lever i Moses og Profeterne, i Kong Salomon og Jesus Syrach, og sætter sit Liv til i dem.

Den lever i en uafbrudt indbildt Fejde med Djævelen, Tyrken og Paven, og bærer et brændende Had til sine nærmeste kristne Brødre, de Reformerte. I den ophöjede hebraiske Poesi ser den kun Lærdomme, i Livets Aabenbarelser kun en barsk Guds Optugtningsmidler. „Gud, hedder det, handler som en klog Husfader, der har megen kostelig og ædel Vin; naar han gaar hen og lægger sig til Sövns, og hans Börn drikke saa meget af den gode Vin, at de blive drukne deraf, og Faderen, naar han igjen opstaar, bliver det vár, saa gjör han et Ris, og kvister Börnene skarpt dermed". Denne Tro er saa vidunderlig vid, at den kan rumme hele Overtroen i sig; og saa vil den altid være, naar Historiens Poesi forvandles til en tör og monoton Bogstavskrift. Naar et Barn fødes med Falbeler paa Hovedet, saa er det en Advarsel imod syndige Moder. Paa en Sild kan man læse Herrens Straffedomme. Ja, naar der fortælles (Paulli, Maanedlige Efterretninger 1673), at et Menneske, til Straf for sine Synder, paa Hovedet nær, ret legemlig. blev forvandlet til en Hund, saa findes ikke en Gang det utroligt. Vilde derimod nogen sige til denne Slægt: al Historie er Tradition, men poetisk Tradition er ingen Historie, saa vilde den have anset den Skriftfortolkning, som deraf følger, for en Ugudelighed, for et Indskud af Satan. Naar vi saaledes overalt have set den hænge sig fast ved en enarmet Vægtstang, forgjæves søgende efter noget, der kan give den Svingkraft, saa begribe vi tillige dens Opfattelse af Statens og Kirkens Idé, dens totale Savn af Filosofi uden som materiel Griben af trivielle Tankeformer, dens ikkun mekaniske Tilegnelse af Klassiciteten, der gaar saa vidt, at den kan forarges af hedenske Gudenavne i hedenske Skrifter, dens næsten overalt smagløse Gjengivelse af al Poesi, saavel Oldtidens som Livets, og endelig dens Afrivning fra sin egen Fortid, af hvis Minder den kun har bevaret nogle halvglemte forvanskede Sagn og nogle ynkelig mishandlede Viser. Hvortil maatte denne Tanketilstand føre? Til en Inhumanitet, der giver sig tilkjende i stive og raa Sæder, i de borgerlige Forholde, i de lavere Klassers Stilling, og især i Krigerstanden, uden Tvivl det raaeste Produkt, som Inhumaniteten har avlet paa Jorden. Men det forstaar sig: hvad der berøver disse Billeder noget af deres Mørke, er den Bemærkning, at det, som vi her have gjengivet, er Totaliteten; over den staar Individualiteten i mange enkelte udmærkede Mænd, der til en anden Tid og under andre Omgivelser vilde have udviklet sig paa en helt anden Vis; og den Tanke, at denne Trosform uden Tvivl var nødvendig for den store Grundstamme af Folket, naar den skulde bære sine Trængsler; en Udvidelse af Tanken vilde have krævet en Lettelse af Byrderne, som ingen af Magthaverne vilde eller kunde

gaa ind paa, og den sikkre Overbevisning, at f. Ex. Bonden i Følge Guds Villie var født til et Trælleliv, gav ham en Hengivenhed og Tilfredshed med sin Stilling, som det mindste Opsving af Ligheds- og Frihedsidéer aldeles vilde have berøvet ham. Der ligger noget beroligende i Begrænsning. Begrænsning af alt og i alt, selv det ubetydelige, som Klædningen, er just denne Tids mest fremtrædende Særkjende. Udvidelsen vil komme, men ogsaa den vil føre sin Kamp og sin Strid med sig. I Følge den Naturlov, at der ingen Stilstand gives, hverken aandelig eller legemlig, se vi ogsaa, at der allerede nu yttrer sig en dobbelt Trang, en Trang til Folkeudvikling og en Trang til Selvtænkning. Hin kommer tilsyne i den stadig fremskridende Agtelse for Modersmaalet og i den ivrige opvaagnende Dyrkning af Nordens gamle Sprog og Fortidens Minder; denne i Videnskaben, der nu første Gang som fri Tænkning kaster sit Lys ind i de lærdes Kredse. Først søge de den op udenlands, i Montpellier og Pavia; saa drage de den indenfor Landets Grænser, men forskudt dèr skyller den i to mægtige Strömme til Bøhmen og til Italien, som Himlens og Jordens Anatomi, medens Dyrets og Menneskets er en fælles europæisk Besiddelse. Hjemme sønderlemmes Sproget. Grammatik er jo heller ikke andet end Anatomi. Det er rigtig nok kun Videnskabens første Morgengry. Dens Gang er langsom, og ydmyg dens Færd. Det er tilhobe kun de første Skridt paa den uendelige Vej: Opdagelsen af Naturens Love, som den ene Side af Guds Aabenbarelse, det uomtvistelige.

Naar det forløbne Tidsrum ikke har tilfredsstillet os, naar Videnskaben i det kun begynder at spire, naar den religiøse Stilstand ikke kan vare ved, saa vende vi os med en viss Forventning, med en viss ængstelig Uro, til det følgende. Skulle de næste hundrede Aar gjöre vor Attraa fyldest? Tænder den næste Slægt et Lys, i hvilket vi trygge kunne vandre? Vil den vinde Sandheden, eller vil den, ligesom hin blev tilbage, maaske gaa ud over den? Det sidste er at vænte. Naar Mennesket har faaet nok af Tro, er blevet mæt af Overtro, hvorefter vil det da hige, uden at faa nok af Vantro? Perpendiklen svinger; naar den staar stille, er det Døden. Men naar Kristendommen, „som er Verdens Lys“, ikke kan komme tilsyne igjennem Vantroens matslebne Glar, hvad da? Skal maaske Menneskeslægten, og vi med den, frelses og igjenfødes paa en anden Maade? Skal den Trældom, der hvilede paa den, i Tænkning, i borgerlig Stilling, i Familiens Skjød, paa Skolens Bænke og i Höjskolens Sale, skal den afløses af Menneske-Frihed, af Borger-Lighed, af Lys i Tanke og Renhed i Daad? Eller er den Morgenrøde, der oprinder, kun et Vejrlys, der fører os ud i Egennyttens, i

Nihilismens Moser? Er den Ild, der tændes, kun fremkommen ved Gnidning af Træ paa Træ, uden det lette Tønder, der kan holde den i Live? Skal Ordbram og Svulst fordunkle Sandheden, ligesom i den blomsterstrøede Prædiken, fra hvilken vi ønske os tilbage til Niels Hemmingsens Ro og Klarhed? Skal Folkeskribentens trivielle og hule Tirader gjöre os kolde om Hjærtet, som de træagtige Psalmetoner, fra hvilke vi maa ty til Kingo, for at Hjærtets Fibrer kunne røres? Vi vide det ikke. Ingen har givet os nogen Skildring deraf. Vi have endnu noget at gjöre, at erobre os selv. Men hvor meget vrangt og skjævt og vanartigt der end skal komme os imøde, det vide vi, at der vil komme noget, som helt anderledes end för skal sætte vore inderste Tænkekræfter i Bevægelse, skal kalde Fantasi og Vid til Live, skal vække vore dybeste Følelser, og vise os hen til de höjeste Formaal.

Saa vil ogsaa deraf følge, at Literaturens Historie ikke vil kjøre hen ad sin foreskrevne Bane saa tungt læsset som den hidtil maatte. Hidtil maatte mangfoldige literære Enkeltheder drages frem, som vare lidet bekjendte, og paa denne Samling af Materialier gives der ingen Ende. Nu vil det være nok at antyde hvad alle kunne finde. Trællens Slid og Mandens fri Virksomhed kunne ikke længer drage i Aag sammen, og de behøve det ikke. Indholdets större Fylde vil ogsaa forædle Formen. Men tillige, og det er en Bemærkning, der paa en Gang nedslaar og opløfter, tillige vil Vanskeligheden af Literaturens historiske Behandling tage til; thi nu kommer den rette Grundighed. ikke Tallets, men Tankens. Hvo vil tænke paa at skildre vor Literatur i sin ny Udvikling uden at have vundet nogenlunde klar, ikke alene Kundskab, men Indsyn i den almindelige europæiske Literaturs; men det er en aarlang Gjerning. Hvo kan vænte, at kunne fremstille Tiden, dens Maal og dens Midler, dens Fortrin og dens Brøst, hvis han ikke fri og frejdig, ene med Gud for Öje og uden Menneskefrygt, har løst for sig selv de Grundspørgsmaal, der bevæge Verden, har levet sig ind i det, som ingen Omskiftelse lider, skjöndt ingen vil bilde sig ind udelukkende at have taget dette Liv i Besiddelse. Nej ingenlunde. Frihedens Luftning vil kalde alle til Virksomhed, og enhver enkelt Stemme er kun et Opraab til alle. Men naar det sker, naar en Gang Literaturens Historie, ikke alene dens Yderværker, men dens indre Væsen, bliver alles Sag, saa vil ogsaa den blive et væsenligt Middel til at fremme Folkets Dannelse, ved igjennem den ny Tid, der er Nutidens Forgaard, at lade det skue sig selv.